

НА ТЕМЕЉИМА НАРОДНИХ ГОВОРА

Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић
поводом одласка у пензију

Ниш
2020

НА ТЕМЕЉИМА НАРОДНИХ ГОВОРА
Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић
поводом одласка у пензију

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Уредници

Доц. др Татјана Трајковић

Проф. др Надежда Јовић

Секретар

Доц. др Александра Јанић

Рецензенти

Проф. др Гордана Драгин

Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду

Проф. др Михаило Шћепановић

Филолошки факултет Универзитета у Београду

Проф. др Данијела Поповић Николић

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

<https://doi.org/10.46630/tng.2020>

Зборник радова *На темељима народних говора* посвећен је
проф. др Јрдани Марковић, редовном професору
Филозофског факултета Универзитета у Нишу,
поводом одласка у пензију
и представља израз поштовања и захвалности
њених колега и сарадника.

ПРОФ. ДР ЈОРДАНА МАРКОВИЋ

САДРЖАЈ

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР ЈОРДАНЕ МАРКОВИЋ	13
Христина Андоновска ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕВРОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК.....	37
Александра М. Антић СУФИКС -ЦИЈА/-ЧИЈА У РЕЧНИКУ ГОВОРА ЈУГА СРБИЈЕ МОМЧИЛА ЗЛАТАНОВИЋА	45
Недљко Р. Богдановић ТРАЈАЊЕ ЗАБОРАВЉЕНОГ	61
Снежана В. Божић БАЈКА ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА: КЊИЖЕВНА КРИТИКА О РОМАНЕСКНОМ ИСКОРАКУ У АЛЕГОРИЧНО-САТИРИЧНУ ФАНТАСТИКУ	69
Мирјана Д. Бојанић Ћирковић ФРАГМЕНТИ СЕЋАЊА ЛАЛИЈА СОКОЛОВА: ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ МЕМОАРСКО-АУТОБИОГРАФСКЕ ПРОЗЕ О ХОЛОКАУСТУ	83
Валентина Ц. Бонджолова РЕТРОНИМИТЕ В БЪЛГАРСКИЈА ЕЗИК.....	97
Жарко С. Бошњковић СТАБИЛНОСТ НЕКИХ ВОКАЛСКИХ ЦРТА У ГОВОРУ БАВАНИШТА	107
Бојана М. Вељовић ОБЛИЦИ ПРЕЗЕНТА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ	133
Данка Г. Вујаклија ХИПОТАКСА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ (ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА)	151
Снежана Гудурић О ПОРЕКЛУ ЛЕКЕМЕ <i>БАН</i>	169

Гордана С. Драгин МЕЋУ СРБИМА У РУМУНИЈИ.....	181
Васил С. Дрвошанов ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'ДАМЧЕСТ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ	191
Најда И. Иванова ЛИНГВИСТИЧКИ И ЛИНГВОДИДАКТИЧКИ АСПЕКТИ НАСТАВЕ РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОСИ НА ПРИМЕРУ РУКОВОДСТВА К СЛАВЕНСКОЈ ГРАМАТИЦИ (1830) ГЕОРГИЈА ЗАХАРИЈАДИСА.....	205
Мирјана К. Илић ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ПРИДЕВА ЦРН У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	219
Александра А. Јанић СПЕЦИФИЧНОСТИ ТВОРБЕ ЖАРГОНСКИХ ИМЕНИЦА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ОСОБА	239
Јелена Д. Јанковић, Марина С. Јуришић НАЦРТ УПИТНИКА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ МИКОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ	255
Марина С. Јањић, Александар М. Новаковић ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПРИРУЧНИКА И ПРАКТИКУМА ПРОФ. ДР ЈОРДАНЕ МАРКОВИЋ	269
Голуб М. Јашовић АНТРОПОНИМИЈА СЕЛА ВЕЛИКА КРУШЕВИЦА КОД РЕКОВЦА.....	285
Надежда Д. Јовић ЛЕКСИКА У ВЕЗИ СА ПРОИЗВОДЊОМ И УПОТРЕБОМ АЛКОХОЛНИХ ПИЋА У РЕЧНИКУ СЕЛА КАМЕНИЦЕ КОД НИША	297
Милош М. Ковачевић ПРИЛОШКА ОДРЕДБА КОМПЕНЗАЦИЈЕ	313
Данијела Д. Костадиновић КАД ДРВЕЊЕ УМИРЕ: МИТОПОЕТСКА ПРЕДСТАВА О ДРВЕТУ У ПРОЗИ ЖИВКА ЧИНГА.....	327

Веселинка Т. Лаброска

НАЗИВИТЕ НА РАЗБОЈОТ И НА НЕКОИ ДЕЛОВИ НА РАЗБОЈОТ
ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ – СПОРЕДБА СО НАЗИВИТЕ
ВО ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА..... 337

Надежда Лаиновић Стојановић

РАД НА ДЕШИФРОВАЊУ И ПРЕВОЋЕЊУ ЗБОРНИКА СТИХОВА
В СЕРБИИ И О СЕРБИИ СТЕПАНА ИВАНОВИЧА ЧАХОТИНА..... 345

Весна А. Лопичић

ПРОМИШЉАЊА: ЗАШТО БЛЕЈК И ДАНАС?..... 351

Лилјана А. Макаријоска

ЗА ЛЕКСИКАТА ОД ОБЛАСТА НА ТКАЈАЧКАТА ДЕЈНОСТ
ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ 367

Лилјана А. Макаријоска, Мери Г. Цубалевска

ЛЕКСИКАТА ВО ПРОЗАТА
НА КАТА МИСИРКОВА-РУМЕНОВА.....381

Горан М. Максимовић

СТВАРНОСТ И ПРИЧА У ДНЕВНИЧКИМ ЗАПИСИМА
ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЃА 393

Бранкица Ђ. Марковић, Биљана М. Савић

О ТКАЧКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ НА ПРОСТОРУ ТРИ ДИЈАЛЕКТА
(ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЛИШКОГ, ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ И
ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ) –
КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА..... 405

Софија Р. Милорадовић

ЛЕЗИК КОЈИ НАС ЈЕ ОДРЖАО 423

Тања З. Милосављевић

ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКЕ И ЛИНГВОКУЛТУРНЕ
КАРАКТЕРИСТИКЕ ЖАРГОНСКЕ ЛЕКСИКЕ
ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ 427

Дејан Д. Милутиновић

ХОФМАН И ДЕТЕКТИВКА 439

Ивана З. Митић

РЕЧИ СА НЕГАТИВИМ ЗНАЧЕЊЕМ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОРИ
У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ 445

Биљана М. Мишић Илић	
WTF IS THIS? ФОРМАЛНЕ И ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АНГЛИЦИЗМА FUCK У СРПСКОМ	457
Радивоје М. Младеновић	
ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ И ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ У СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ	475
Видан В. Николић	
СЛАВКО ЗЛАТОЈЕВИЋ – САРАДНИК ВУКА КАРАЏИЋА НА УВОЂЕЊУ РЕФОРМЕ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА.....	485
Милка В. Николић	
НОВИНСКИ ТЕКСТОВИ МАРИЈЕ МАГЕ МАГАЗИНОВИЋ У ЛИСТУ ПОЛИТИКА (РУБРИКА „ЖЕНСКИ СВЕТ”) ИЗ 1905. И 1906. ГОДИНЕ.....	497
Велибор В. Петковић	
СТВАРАЛАЧКИ И ПСИХОЛОШКИ МОТИВИ У „ЖИТИЈУ СВЕТОГА ПЕТРА КОРИШКОГ”	511
Драгољуб М. Петровић	
МИЛОШ ЦРЊАНСКИ О ПРЕИСТОРИЈСКИМ СРПСКИМ ОНОМАСТИЧКИМ ТРАГОВИМА НА БРИТАНСКИМ ОСТРВИМА	527
Мато В. Пижурица, Драгана И. Радовановић	
ЛЕКСИКОЛОШКИ ОГЛЕД: ТРАГОМ БУЧУМИКА НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА	533
Михај Н. Радан	
ПРИЛОЗИ У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА	557
Сандра Г. Савић	
ИЗ ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ ГАЦИНОГ ХАНА – БОЛЕСТИ ПЛУЋНОГ СИСТЕМА	573
Димка В. Савова	
ФИГУРАТИВНА ЗНАЧЕЊА РЕЧИ АПЕТИТ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ	583
Биљана Љ. Сикимић	
СА СТРАНЦИМА НА ТЕРЕНУ. ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ТЕРЕНСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ У СРБИЈИ.....	591

Радоје Д. Симић, Јелена Р. Јовановић Симић	
ЖАНРОВСКА СТРУКТУРА ДИЈАЛЕКАТСКОГ ТЕКСТА И УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКИХ ЛИЧНИХ ОБЛИКА.....	607
Андрей Н. Соболев	
О НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ГРАНИЦ В ЮЖНОЙ СЛАВИИ	619
Сава В. Стаменковић	
МАЛИ ЉУДИ У ФАНТАСТИЧНИМ ОКОЛНОСТИМА: СУДБИНА ОБИЧНИХ ЉУДИ И ФАНТАСТИКА У ИСТОРИЈСКОМ РОМАНУ ВЕЛИКИ РАТ АЛЕКСАНДРА ГАТАЛИЦЕ	625
Драгана В. Станковић	
ЗНАЧЕЊА ИНСТРУМЕНТАЛА У ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ГОВОРНЕ ЗОНЕ.....	641
Миролуб. М. Стојановић	
ОСВЕЋЕЊЕ КУЛТУРНОГ СПОМЕНИКА	659
Срето З. Танасић	
ВРЕМЕ У РОМАНУ ВРЕМЕ СМРТИ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА: ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈЕДИНАЧНОГ И ОПШТЕГ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА	665
Лидија М. Тантуровска, Татјана Г. Трајковиќ	
ЗА ЕДНА ПРОМЕНА ВО СРОДНИЧКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА	679
Катица А. Трајкова	
ЗА ДЕКОРАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ РАКОПИСИ.....	693
Татјана Г. Трајковић	
ВОКАЛИ У ГОВОРУ БУЈАНОВЦА	699
Радојка Б. Цицмил-Реметић	
ТКАЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА НА ПИВСКОЈ ПЛАНИНИ	715
Љубисав Н. Ћирић	
ИЗ ЛУЖНИЧКЕ АНТРОПОГРАФСКЕ ЛЕКСИКЕ	731

БИОГРАФИЈА И БИБЛИОГРАФИЈА ПРОФ. ДР ЈОРДАНЕ МАРКОВИЋ

Биографија

Јордана Марковић рођена је 26. 10. 1953. у Доњем Душнику.

Основну школу је завршила у Великом Крчмиру, средњу у Нишу, а 1976. дипломирала на Филолошком факултету у Скопљу. Магистрирала је 1992. године на Филолошком факултету у Београду, а на истом факултету је 1996. докторирала.

Радила је (1976–1978) у Гимназији у Витини Косовској, а од 1978. до 1987. као средњошколски професор радила је у Кладову.

Од 1987. до пензионисања (2019) радила је на Филозофском факултету у Нишу, где је прошла сва звања – од асистента приправника до редовног професора (2007).

Држала је предавања и на Природно-математичком факултету у Нишу, Учитељском факултету у Врању (одељење у Неготину), као и на докторским студијама на ФИЛУМ-у у Крагујевцу.

Била је ментор у изради докторске дисертације Татјане Трајковић на Филозофском факултету у Нишу, члан више комисија за одбрану докторских дисертација на Филозофском факултету у Нишу и Филолошком факултету у Београду, као и члан комисија за одбрану магистарских радова на Филозофском факултету у Нишу и Филозофском факултету у Новом Саду.

Под њеним менторством одбрањен је велики број мастер и дипломских радова, а била је и члан бројних комисија за одбрану мастер и дипломских радова.

Награде и признања

1. 2015. године: *Сребрни знак* Универзитета у Нишу за значајан допринос развоју Универзитета.

2. 2019. године: *Почасни знак* Ректора Универзитета „Св. св. Ђирило и Методије” из Великог Трнова у Р. Бугарској за допринос дугогодишњој сарадњи универзитета у Нишу и Великог Трнову, активно учешће у научним и образовним пројектима од самог почетка овог партнерства.

3. 2019. године: *Пеперуга*, традиционални брош с краја 19. века, од стране Института за македонски језик „Крсте Мисирков” из Скопља, С. Македонија, за допринос афирмацији македонског језика у Србији и научној сарадњи двеју суседних држава.

Научна делатност

Бави се дијалектологијом српског језика, дијалекатском лексикологијом, социолингвистиком, ономастиком.

Један је од аутора уџбеника: *Практикум из дијалектологије, Старословенски језик, Дијалекатске хрестоматије српског језика*, као и језичког дела у више издања *Интерпретација* за I, II, III и IV разред средње школе.

Аутор је монографија: *Јужноморавска повртарска лексика* (1997), *Говор Запања* (2000), *Говор Петровог Села (код Кладова)* (2004), *Ткачка лексика југоисточне Србије* (2006).

Коаутор је *Речника жаргонизама јужне пруге*.

Научна и стручна библиографија броји преко 200 наслова (монографије, уџбеници, радови, прикази, хронике, библиографије) у домаћим и страним часописима и тематским зборницима.

Учествовала на више од 60 научних скупова у земљи и иностранству.

Бави се и популаризацијом науке о народним говорима, као и популаризацијом југа Србије.

Библиографија

Библиографија научних радова

Монографске публикације

Марковић, Јордана: *Јужноморавска повртарска лексика*, Ниш: Филозофски факултет, **1997**, 132 стр.

Марковић, Јордана: *Говор Запања*, Српски дијалектолошки зборник 47, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, **2000**, 307 стр.

Марковић, Јордана: *Говор Петровог Села (код Кладова)*, Ниш: Филозофски факултет, **2004**, 194 стр.

Марковић, Јордана: *Ткачка лексика југоисточне Србије*, Ниш: Филозофски факултет, **2006**, 145 стр.

Марковић, Јордана, Татјана Трајковић: *Речник жаргонизама јужне пруге*, Ниш: Филозофски факултет, **2018**, 217 стр.

Уџбеници

- Марковић, Јордана, Станиша Величковић: *Интерпретације из књижевности I*, Ниш **1999** (и друга издања) [део *Језик*, 361–393].
- Марковић, Јордана, Станиша Величковић: *Интерпретације из књижевности II*, Ниш 1999 (и друга издања) [део *Језик*, 349–383].
- Марковић, Јордана, Станиша Величковић: *Интерпретације из књижевности III*, Ниш 1999 (и друга издања) [део *Језик*, 375–408].
- Марковић, Јордана, Станиша Величковић: *Интерпретације из књижевности IV*, Ниш 1999 (и друга издања) [део *Језик*, 333–370].
- Марковић, Јордана, Недељко Богдановић: *Практикум из дијалектологије*, Ниш: Филозофски факултет, **2000**, 226 стр.
- Марковић, Јордана, Надежда Јовић: *Старословенски језик. Граматика, вежбања, текстови*, Ниш: Филозофски факултет, **2014**, 197 стр.
- Трајковић, Татјана, Јордана Марковић: *Дијалекатска хрестоматија српског језика*, Ниш: Филозофски факултет, **2020**, 353 стр.
- Марковић Јордана, Маја Вукић, Александра Јанић, *Правописна и друга језичка вежбања*, Ниш: Филозофски факултет, **2020**, 232 стр.

Студије и чланци

- Марковић, Јордана: Фитоними као симболи у насловима песама, у: *Зборник радова са Симпозијума о флори југоисточне Србије*, Лесковац **1991**, 245–248.
- Марковић, Јордана: Микротопонимија Великог Крчимира, *Зборник Филозофског факултета у Нишу*, Серија српски језик и књижевност 2–3, Ниш: Филозофски факултет, **1991–1992**, 59–74.
- Марковић, Јордана: Из повртарске лексике Заплања, у: *III симпозијум о флори југоисточне Србије*, Зборник радова 4, Фитолингвистика, Лесковац – Пирот **1993**, 41–53.
- [=Марковић, Јордана, Из повртарске лексике Заплања, у: *Прилози из фитолингвистике I*, Зборник радова са симпозијума о флори југоисточне Србије, Ниш 1996, 41–54].
- Марковић, Јордана: Датив у заплањском селу Велики Крчмир, у: Павле Ивић и др. (ур.), *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу – Београд: Институт за српски језик САНУ, **1994**, 282–287.
- Марковић, Јордана: Енклитике као носиоци акцента, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, Серија српски језик и књижевност 4–5, Ниш **1996**, 233–237.

- Марковић, Јордана: Функција и облици ословљавања у „Зони Замфировој”, *Књижевна дело Стевана Сремца – ново читање, Лингвистичка секција* (Зборник радова са истоимене научне конференције), Ниш **1997**, 85–92.
- Марковић, Јордана: Синонимија и хомонимија у повртарској лексици, у: Недељко Богдановић (ур.), *Прилози из филолингвистике* 2, Ниш: Филозофски факултет, **1998**, 40–49.
- [=Марковић, Јордана: Синонимија и хомонимија у повртарској лексици, *Браничево*, Часопис за књижевност, језик и културу 1, јануар–март 2004, 147–154].
- Марковић, Јордана: Секундарна значења лексике са кореном *сер-*, у: *Опсцена лексика*, Зборник радова, Ниш 1998, 70–77.
- Марковић, Јордана: О преводу *son of the bitch*, *Опсцена лексика*, Зборник радова, Ниш 1998, 148–149.
- Марковић, Јордана: О македонско-српским језичким паралелама, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу*, Серија српски језик и књижевност 6, Ниш: Филозофски факултет, 1998, 241–246.
- Марковић, Јордана: О односу експлицитне и имплицитне норме, у: *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Зборник радова са другог међународног научног скупа Актуелни проблеми граматике српског језика, Суботица – Београд **1999**, 289–295.
- Марковић, Јордана: Сувишне речи и њихова употреба у говору, *Српски језик* 4/1–2, Београд 1999, 793–798.
- Марковић, Јордана: Основне одлике говора Брестовца, *Зборник Филолошког факултета у Приштини* 9, Приштина (Врање) 1999, 229–237.
- Марковић, Јордана, Мирјана Соколовић: Инвентар прозодема у говору Петровог Села, *Јужнословенски филолог* 56/1–2, Београд **2000**, 635–646.
- Марковић, Јордана: Називи места према биљном покривачу, у: Недељко Богдановић (ур.), *Прилози из филолингвистике* 3, Ниш: Филозофски факултет, **2002**, 43–50.
- Марковић, Јордана: Жаргон као израз ученичке креативности, *Годишњак за српски језик и књижевност* [Година XIV] 7, Ниш: Филозофски факултет, **2003**, 105–122.
- Марковић, Јордана: Основне одлике говора Великог Крчимира, *Српски језик* 8, Београд **2004**, 343–350.
- Марковић, Јордана: Број као основа фитонима, у: Недељко Богдановић (ур.), *Прилози из филолингвистике* 4, Ниш: Филозофски факултет, 2004, 45–54.
- Марковић, Јордана: Народна лексика прехране у Запаљу, у: Трапезата в културата на българи и сѐрби / Трпеза у култури Бугара и Срба, Велико Трњново: УИ „Св. Св. Кирил и Методиј”, 2004, 131–144.

- Марковић, Јордана, Мирјана Соколовић: Неке прозодијске одлике говора Петровог Села, у: Јудита Планкош (ур.), *Живот и дело Павла Ивића*, Суботица: Градска библиотека – Београд: САНУ, Народна библиотека Србије, Институт за српски језик САНУ – Нови Сад: Матица српска, Филозофски факултет у Новом Саду, 2004, 273–281.
- Марковић, Јордана: Народни називи за ткану сукњу, у: Љубисав Тирић (ур.), *Дијалектолошка истраживања 1*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2004, 35–43.
- Марковић, Јордана: О неким глаголским образовањима, *Србистички прилози*, Зборник у част професора Славка Вукомановића, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду, **2005**, 133–139.
- [=Марковић, Јордана: О неким глаголским образовањима, *Годишњак за српски језик и књижевност* [Година XXII] 9, Ниш: Филозофски факултет, 2009, 279–285].
- Марковић, Јордана: Инвентар, путеви и домети македонизама у српским народним говорима, *XXXI Научна конференција на XXXVII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура* (Охрид 2004), Скопје 2005, 279–304.
- [=Марковић, Јордана: Инвентар, путеви и домети македонизама у српским народним говорима, *Годишњак за српски језик и књижевност* [Година XX] 8, Ниш: Филозофски факултет, 2006, 235–260].
- Марковић, Јордана: Говори југоисточне Србије у поређењу са стандардним језиком, *У духу традиције*, Зборник радова, Ниш: Огранак Вукове задужбине у Нишу, 2005, 61–68.
- Марковић, Јордана: На раскршћу социолингвистичких истраживања, у: *Своје и чуждо (в културата на българи и сѐрби) / Своје и туђе (у култури Бугара и Срба)*, Зборник радова, Велико Търново: Универзитетско издателство “Св. св. Кирил и Методиј”, **2006**, 40–49.
- Марковић, Јордана: Опсцена лексика у дијалекатским речницима, у: *Еротско у култури Срба и Бугара / Еротичното в културата на Сѐби и Българи*, Зборник радова, Ниш: Филозофски факултет, **2007**, 74–87.
- Марковић, Јордана: Српска дијалектологија данас, у: Радоје Симић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност*, Књига 1: *Српски језик и друштвена кретања*, Крагујевац: Скупштина града, Филолошко-уметнички факултет, Кораца, 2007, 241–250.
- Марковић, Јордана: Имена паса у југоисточној Србији, у: Надежда Јовић (ур.), *Дијалектолошка истраживања 2*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2007, 89–97.
- Марковић, Јордана: Ткачка лексика југоисточне Србије, у: Сретен Петровић (ур.), *Етно-културолошки зборник 11*, Сврљиг: Етно-културолошка радионица, 2007, 67–82.

- Марковић, Јордана: Српска дијалектологија после, у: Срето Танасић (ур.), *Шездесет година Института за српски језик САНУ I*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2007, 331–338.
- Марковић, Јордана: Рефлексија народних говора на стандардни српски језик Срба у Румунији, у: *Probleme de filologie slavă* (Проблеми словенске филологије) 15, Timișoara: Universitatea de vest din Timișoara, Facultatea de litere, istorie și teologie, Catedra de limbi și literatură slave, 2007, 238–248.
- Марковић, Јордана: Лесковачки говор и српска дијалектологија, *Наше стварање*, Часопис за књижевност, уметност и културу, Година LIV, 1–4, Лесковац 2007, 19–21.
- Марковић, Јордана: Српски језички стандард Срба у Румунији, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност*, Књига 1: *Српски језик у (кон)тексту*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, **2008**, 33–44.
- Марковић, Јордана: Деда Јова српској деци, у: *Феномен на играта (в културата на българи и сърби) – Феномен игре (у култури Бугара и Срба)*, Зборник радова, Велико Търново: Универзитетско издателство “Св. св. Кирил и Методиј”, 2008, 29–42.
- Марковић, Јордана: Прозодијски систем(и) призренско–тимочких говора, у: Срето Танасић (ур.), *Зборник Института за српски језик САНУ I. Посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота*, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2008, 293–297.
- Марковић, Јордана: Балканизми у српским говорима Косова и Метохије, *Годишњак за српски језик и књижевност* [Година XXII] 9, Ниш: Филозофски факултет, **2009**, 269–278.
- Марковић, Јордана: Ословљавање као последица друштвених кретања, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност*, Књига 1: *Српски језик у употреби*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града Крагујевца, 2009, 117–123.
- Марковић, Јордана: Сто година проучавања говора источне и јужне Србије, у: *Радови одсека за српски језик*, Српски језик и његови народни говори, Ниш 2009, 129–138.
- Марковић, Јордана: Глаголи без облика за јединину, у: Недељко Богдановић (ур.), *Радови 1*, Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2009, 21–24.
- Марковић, Јордана: Називи пића са фитонимом у основи, у: Јордана Марковић и др. (ур.), *Прилози из фитолингвистике 5*, Ниш: Филозофски факултет, 2009, 59–63.
- Марковић, Јордана: Фитоними у ткачкој лексици, у: Јордана Марковић и др. (ур.), *Прилози из фитолингвистике 5*, Ниш: Филозофски факултет, 2009, 65–69.

- Марковић, Јордана: Полугласник у говору, читању и писању, у: Радмила Жугић (ур.), *Дијалекат – Дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 2009, 48–54.
- Марковић, Јордана: Језик као идентификациони маркер, *Језик, књижевност, идентитет, Језичка истраживања*, Зборник радова, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2009, 42–47.
- Марковић, Јордана: Тело и одело у народним песмама југоисточне Србије, у: Владимир Јовановић (ур.), *Тело и одело у култури Срба и Бугара / Тяло и дрехи в културата на Сърби и Българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2010, 137–148.
- Марковић, Јордана: Језик у судској теорији и пракси, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност*, Књига 1: *Језички систем и употреба језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет у Крагујевцу, Скупштина града Крагујевца, 2010, 53–57.
- Марковић, Јордана: Именске лексеме у судској терминологији, у: Милета Букумирић (ур.), *Зборник радова Филозофског факултета Универзитета у Приштини. Посебно издање поводом 50-годишњице оснивања Филозофског факултета посвећено проф. др Милосаву Вукићевићу*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 269–275.
- Марковић, Јордана: Косовскометохијске језичке особине, у: Софија Милорадовић (ур.), *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима*, Књига 1: *Језик и народна традиција*, Косовска Митровица: Филозофски факултет Универзитета у Приштини, 2010, 145–158.
- Марковић, Јордана: Врањски говор у „Нечистој крви”, у: Сунчица Денић (ур.), *Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910–2010)*, Врање: Универзитет у Нишу, Учитељски факултет у Врању, 2011, 219–229.
- Марковић, Јордана: Задес – о старини, употреби и значењу лексеме, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност и уметност*, Књига 1: *Књижевни (стандардни) језик и језик књижевности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, Скупштина града, 2011, 399–405.
- Марковић, Јордана: Савремена дијалектологија између руралне и урбане, у: *Селото и градът в културата на българи и сърби / Село и град у култури Бугара и Срба*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2011, 11–21.
- Марковић, Јордана: Функције апострофа, *Наше стварање*, Часопис за књижевност, уметност и културу, Темат: Дијалекат – дијалекатска књижевност, година LVIII, 1–4, Лесковац 2011, 31–45.
- Марковић, Јордана: Ниш у називима нишке периодике, у: *Годишњак за српски језик и књижевност* [Година XXIV] 11, Ниш: Филозофски факултет, 2011, 53–58.

- Марковић, Јордана: Микротопоними са предлогом у иницијалном положају, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Име у култури Срба и Бугара / Име в културата на Срби и Българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2011, 53–69.
- Марковић, Јордана: Ословљавање у комуникацији на Филозофском факултету у Нишу, у: *Наука и савремени универзитет 1, Филологија и универзитет*, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2012, 26–33.
- Марковић, Јордана: Статус руског језика на Филозофском факултету у Нишу, у: *Славјанска филологија: истражуватељски и методически аспекти*, Сборник научних статей, Министерство образовања и науке Руској федерацији, Федерално министерство државно бџетно образователно учреждение вишег професионалног образовања „Кемеровски државни универзитет“ (КемГУ), Кемерово 2012, 54–61.
- Марковић, Јордана: Облици ословљавања у *Животу и прикљученијима* Доситеја Обрадовића, у: *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Зборник радова са међународног научног скупа, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2012, 125–134.
- Марковић, Јордана: Антоними у српској и македонској топонимији, у: *XXXVIII Научна конференција на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Лингвистика (Охрид, 14–15 јули 2011.), Скопје 2012, 207–224.
- Марковић, Јордана: Именице плуралиа тантум у Речнику македонског језика Б. Конеског, у: *Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура“*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, 2012, 317–325.
- Марковић, Јордана: Језик *Ибиш-аге* Стевана Сремца, *Годишњак за српски језик*, [Година XXV] 12, Ниш: Филозофски факултет, 2012, 93–108.
- Марковић, Јордана: Језик деце предшколског узраста између стандарда и дијалекта, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, Књига I, *Структурне карактеристике српског језика*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2012, 245–251.
- Марковић, Јордана: Странци у српској дијалектологији између свемоћи и немоћи, у: Дубравка Поповић Срдановић (прир.), *Други о Србима – Срби о другима*, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 2012, 121–129.

- Марковић, Јордана: Информативност ученичких и студентских жаргонизама, у: *История в славянские езици, литератури и култури*, Сборник с доклади от Единадесетите национални славистични четения, Том I – Езикознание, София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски”, 2012, 294–300.
- Марковић, Јордана: Појам времена исказан прилошки, у: Радослав Радев, Ценка Иванова, Ђордан Дамянов (ред.), *Време и пространство в културата на българи и сърби / Време и простор у култури Бугара и Срба*, Варна: Издателство „Славена”, 2013, 121–143.
- Марковић, Јордана: Ибиш–ага Стевана Сремца и Видосава Петровића, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, Књига 1: *Традиција и иновације у савременом српском језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2013, 101–111.
- Марковић, Јордана, Мирјана Соколовић Перовић: (Не)информативност сајтова нишких факултета, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Наука и свет. Наука и савремени универзитет 2*, Ниш: Филозофски факултет, 2013, 192–206.
- Марковић, Јордана: Језик Сремечевог Ибиш-аге као одраз културолошких преплитања, у: Михај Н. Радан (ур.), *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната. Зборник радова са међународног научног скупа одржаног на Филолошком, историјском и теолошком факултету са Западног универзитета у Темишвару (Темишвар, 19–21. октобар 2012)*, Темишвар: Савез Срба у Румунији, 2013, 102–112.
- Марковић, Јордана: Дијалекатски речник као слика свога аутора, у: Јордана Марковић (ур.), *Путеви и домети дијалекатске лексикографије*, Ниш: Филозофски факултет, 2013, 193–202.
- Марковић, Јордана: Српски језик у јужнословенском окружењу, *Годишњак за српски језик* [Година XXVI] 13, Ниш: Филозофски факултет, 2013, 347–354.
- Марковић, Јордана: Речник говора југоисточне Србије између стварности и фикције, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара / Реалност и фикција в културата на Сърби и Българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2014, 155–165.
- Марковић, Јордана: Језик медицине између вишезначности и неразумевања, у: Милош Ковачевић (ур.), *Српски језик, књижевност, уметност*, Књига 1: *Вишезначност у језику*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 2014, 45–52.
- Марковић, Јордана: Окамењене падежне форме у призренско–тимочким говорима, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Језик, књижевност и култура. Наука и савремени универзитет 3*, Ниш: Филозофски факултет, 2014, 115–123.

- Марковић, Јордана: Лексика за именовање невербалне комуникације, *Слово и жест в културата на бхлгари и схрби / Реч и гест у култури Бугара и Срба*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методий”, 2015, 13–27.
- Марковић, Јордана: Језик Сремчевих јунака као одраз мултикултуралности, у: Михај (Миља) Н. Радан (ур.), *Исходишта 1*, Темишвар: Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015, 239–249.
- Марковић, Јордана: Форме ословљавања у Његошевој преписци, у: *Годишњак Учитељског факултета у Врању*, бр. 6, Врање: Учитељски факултет, 2015, 229–242.
- Марковић, Јордана: Олаф Брок у светлу српске дијалектологије, у: *Путевима српских идиома*, Зборник радова посвећен проф. Р. Младеновићу, Крагујевац: ФИЛУМ, 2015, 103–114.
- Марковић, Јордана: Језик у делима Борисава Станковића, *Годишњак педагошког факултета у Врању*, Врање: Педагошки факултет, 2016, 247–256.
- Марковић, Јордана: Љубав и прељуба у говорима југоисточне Србије, у: Бојана Димитријевић (ур.), *Емоције у култури Срба и Бугара / Емоциите в културата на Сърби и Българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 21–34.
- Марковић, Јордана: Српско–македонске лексичке паралеле на примеру назива за посуђе, у: *Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците*, Зборник на трудови од научниот собир, Јазикот наш денешен, книга 25, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков” – Скопје, 2016, 146–160.
- Марковић, Јордана: Мултикултуралност у жаргонизмима, у: Михај (Миља) Н. Радан (ур.), *Исходишта 2*, Темишвар: Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2016, 69–81.
- Марковић, Јордана: Дисциплинарна истраживања после Белића, у: Ј. Марковић (ур.), *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 27–29.
- Марковић, Јордана: Писани језик Заплањаца с почетка 20. века, у: Јордана Марковић (ур.), *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 53–61.
- Марковић, Јордана: Етапе у изради тематског речника, *Годишњак за српски језик* [Година XXVII] 14, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 157–164.

- Марковић, Јордана: Језичка средства за описивање телесне лепоте у српској народној књижевности, у: *Красота в културата на българи и сърби / Лепота у култури Бугара и Срба*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методиј”, 2017, 34–49.
- Марковић, Јордана: Статус опсцене лексике у жаргону, у: Јордана Марковић (прир.), *Опсцена лексика у српском језику*, Зборник радова са истоименог научног скупа, Ниш: Филозофски факултет, 2017, 61–73.
- Марковић, Јордана: Језик научних радова између мултикултуралности и неразумевања, у: *Исходишта 3*, Темишвар: Савез Срба у Румунији: Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2017, 213–224.
- Марковић, Јордана: Место Радоја Симића у српској дијалектологији, у: Проф. др Милош Ковачевић, доц. Др Јелена Петковић, проф. др Владимир Поломац (ур.), *Научни доприноси Радоја Симића*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2018, 73–80.
- Марковић, Јордана: Једногласне речи у српском језику у писању, говору и музици, у: *Музика у култури Срба и Бугара/ музиката в културата на сърби и българи*, Ниш: Филозофски факултет, библиотека Сусрети, 2018, 11–28.
- Марковић, Јордана: Номинација човека у жаргону, у: *Исходишта 4*, Темишвар/Ниш: Савез Срба у Румунији (Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији), Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 2018, 197–210.
- Марковић, Јордана: Лексика одеће и обуће у српском и македонском језику у историјској перспективи, у: *Минатото на јазичниот свет – денес и утре*, Зборник на трудови од Меѓународна научна конференција „Минатото на јазичниот свет – денес и утре”, Скопје: Универзитет „Кирил и Методиј”, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков” – Скопје, 2018, 177–187.
- Марковић, Јордана: Диглосија у говору Влаха у Србији, У: *Милорад Ђорац, педагог и научник*, Косовска Митровица: Универзитет у Приштини, Филозофски факултет, 2018, 189–202.
- Марковић, Јордана, Брачни односи у писаним документима из Заплања у лингвистичком огледалу, у: *Српски језик: статус, систем, употреба*, Зборник радова у част проф. Милошу Ковачевићу, Крагујевац: ФИЛУМ, 2018, 535–548.
- Марковић, Јордана: *Опсцена лексика са креном гуз- и дуп- у номинацији човека*, У: Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику, Зборник радова, Приредиле: Јордана Марковић и Надежда Јовић, Ниш: Филозофски факултет, 2019, 253–274.

- Марковић, Јордана: *Речник као чињеница националне културе*, У: Јазикот и културата – сосотјби и предизвици, Зборник на трудови, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје, 2019, 171–177.
- Марковић, Јордана: *Погранични српски и македонски говори у светлу језичке интерференције*, У: Мисирков – предизвик за нови проучувања во науката, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2019, 279–292.
- Марковић, Јордана: *Именослов нишких официра палих у ратовима 1912–1918*, У: Живот посвећен трагању за етничким идентитетом, Зборник у част универзитетском професору др Михају Радану поводом 65. рођендана. Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, Филолошки, историјски и теолошки факултет. Колектив за српски и хрватски језик и књижевност, 2019, 139–150.
- Марковић, Јордана: *Језик као средство економске политике*, Зборник радова Политиката в културата на българи и сърби / Политика у култури Бугара и Срба, тематски зборник, Велико Трново: „Св. св. Кирил и Методиј“, 2019, 50–63.
- Марковић, Јордана: Елементи мултијезичности и мултикултурализма у Белићевим *Дијалектима*, *Исходишта* 5, Темишвар–Ниш: Савез Срба у Румунији, Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2019, 265–277.
- Марковић, Јордана: О акценту као прилогу очувању дијалекта, *Наш језик*, L/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 2019, 627–636.
- Марковић, Јордана: Информативност семантичке дефиниције, *Фолклор, традиција, јазик*, Зборник на трудови од научниот собир одржан на 17–18 мај 2018 / [редакциски одбор Снежана Велковска ... и др.], Скопје: Институт за македонски јазик “Крсте Мисирков”, 2019, 57–68.
- Марковић, Јордана, Номинација учесника у свадбеним обичајима у српском и македонском језику, *Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“, 2020, 235–252.
- Марковић, Јордана: Номинација учесника у свадбеним обичајима код Срба у Србији и Румунији, *Исходишта* 6, Темишвар/Ниш: Савез Срба у Румунији (Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији), Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 2020, 203–222.
- Marković, Jordana, Violeta Stojičić: Laughter in written Serbian language, *Facta universitatis*, Series: Linguistics and Literature Vol. 18, No 1, Niš: Univerzitet u Nišu, 2020, 1–8.

Стручни и популарни текстови

- Марковић, Јордана: Говор југоисточне Србије у поређењу са српским књижевним језиком, *Задужбина* (Година 14, бр. 58) март **2000**, 8.
- Марковић, Јордана: Зборници Групе за српски језик – почетак и крај, *Годишњак за српски језик и књижевност*, Година XIV, бр. 7, Ниш: Филозофски факултет, **2003**, 250–254.
- Марковић, Јордана: Ја сам са Драгана добро, *Народне новине* (Ниш), 13–14. март **2004**, 14.
- Марковић, Јордана: Говорите ли нишки, *Народне новине* (Ниш) 20–21. март 2004, 14.
- Марковић, Јордана: Све своје собом носим, *Народне новине* (Ниш) 27–28. март 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Невоље са странцима, *Народне новине* (Ниш) 3–4. април 2004, 14.
- Марковић, Јордана: Дошао је (с) југом, *Народне новине* (Ниш) 30. април, 1, 2, 3. мај 2004, 14.
- Марковић, Јордана: У моје име и испред мене, *Народне новине* (Ниш) 8–9. мај 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Које је ово доба, *Народне новине* (Ниш) 15–16. мај 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Не је после запете, *Народне новине* (Ниш) 22–23. мај 2004, 14.
- Марковић, Јордана: Чија је српска ракија, *Народне новине* (Ниш) 26–27. јун 2004, 14.
- Марковић, Јордана: Најмање пет људи, *Народне новине* (Ниш) 3–4. јул 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Говори српски да те цео свет разуме, *Народне новине* (Ниш) 10–11. јул 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Бал под маскама је маскенбал, *Народне новине* (Ниш) 17–18. јул 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Обе крајње средњу погледаше, *Народне новине* (Ниш) 31. јул–1. август 2004, 15.
- Марковић, Јордана: И моје и твоје је своје, *Народне новине* (Ниш) 14–15. август 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Шире, уже и два ужета, *Народне новине* (Ниш) 4–5. септембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Контроловано контролирање, *Народне новине* (Ниш) 11–12. септембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Унутар, унутра, ван и споља, *Народне новине* (Ниш) 25–26. септембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Смејем се, а плакао би(х), *Народне новине* (Ниш) 2–3. октобар 2004, 15.

- Марковић, Јордана: Састанак са Јовановићевом, *Народне новине* (Ниш) 16–17. октобар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Са господином или госпођом Бухом, *Народне новине* (Ниш) 30–31. октобар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Станковић на клупи, Михајловић у игри, *Народне новине* (Ниш) 6–7. новембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Није локал у току пријема, *Народне новине* (Ниш) 13–14. новембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Тело Арафата је Арафатово тело, *Народне новине* (Ниш) 20–21. новембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Баба на Вишњу и вишњино стабло, *Народне новине* (Ниш) 27–28. новембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Сок од коре (од) лимуна, *Народне новине* (Ниш) 4–5. децембар 2004, 15.
- Марковић, Јордана: Срећна вам Нова година и нова година, *Народне новине* (Ниш) 6, 7, 8. и 9. јануар **2005**, 19.
- Марковић, Јордана: Филозофирање, *Народне новине* (Ниш) 15. јануар 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Оженити се (са) милијардерком, *Народне новине* (Ниш) 29. јануар 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Крава пева на гранчици, *Народне новине* (Ниш) 5–6. фебруар 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Како јавља Танјуг, *Народне новине* (Ниш) 26. фебруар 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Фали нам похвала, *Народне новине* (Ниш) 5. и 6. март 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Све 23 евровизијске песме, *Народне новине* (Ниш) 12. март 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Професор из математике, *Народне новине* (Ниш) 19. и 20. март 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Димитријо, сине Митре, *Народне новине* (Ниш) 9. април 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Сећање на Јована Павла Другог, *Народне новине* (Ниш) 16. и 17. април 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Манипулисати с њима, *Народне новине* (Ниш) 23. април 2005, пета страна додатка.
- Марковић, Јордана: Преподне углавном облачно, *Народне новине* (Ниш) 7. и 8. мај 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Молим за један момен(а)т пажње, *Народне новине* (Ниш) 14. и 15. мај 2005, 15.
- Марковић, Јордана: На радију – радио емисија, *Народне новине* (Ниш) 28. и 29. мај 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Асеви и аси, *Народне новине* (Ниш) 11. и 12. јун 2005, 15.

- Марковић, Јордана: Велика (и мала) слова, *Народне новине* (Ниш) 18. и 19. јун 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Ми би(смо) дошли и ви би(сте) пошли, *Народне новине* (Ниш) 16. и 17. јул 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Заговарате ли кога (или шта), *Народне новине* (Ниш) 23. и 24. јул 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Узми скрипту и прођи кроз врату, *Народне новине* (Ниш) 30. и 31. јул 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Кашљете ли суво, *Народне новине* (Ниш) 6. и 7. август 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Кувани кукуруз, *Народне новине* (Ниш) 13. и 14. август 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Кажи ми, кажи, како да те зовем, *Народне новине* (Ниш) 27. и 28. август 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Не зови ме Миланке, *Народне новине* (Ниш) 3. и 4. септембар 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Са једним Матејом и једним Андрејем, *Народне новине* (Ниш) 10. и 11. септембар 2005, 15.
- Марковић, Јордана: Мој(а) Јовица, *Народне новине* (Ниш) 16. септембар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 1, 8].
- Марковић, Јордана: Титина Јованка, *Народне новине* (Ниш) 30. септембар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 3, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Мали кошаркаш из Црвене Реке, *Народне новине* (Ниш) 14. октобар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, 5, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Очеви и оци, *Народне новине* (Ниш) 21. октобар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 6, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Добро јутро, свима трима, *Народне новине* (Ниш) 28. октобар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 7, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Пре(д)седан за председника, *Народне новине* (Ниш) 25. новембар 2005 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 25, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Једем супу пилећу, *Народне новине* (Ниш) 3. фебруар **2006** [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 21, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Црта, црта, цртица, *Народне новине* (Ниш) 17. фебруар 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 23, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Где и како писати црту, *Народне новине* (Ниш) 24. фебруар 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 24, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Пазите, овај, како говорите, *Народне новине* (Ниш) 3. март 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 25, стр. 8].
- Марковић, Јордана: И спрејеви са падежем, *Народне новине* (Ниш) 10. март 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 26, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Шта су нусефекти, *Народне новине* (Ниш) 17. март 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 27, стр. 8].

- Марковић, Јордана: Глосар или како васпитавамо децу, *Народне новине* (Ниш) 31. март 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 29, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Бањалука није бања, *Народне новине* (Ниш) 14. април 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 31, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Ко је патролошка сестра, *Народне новине* (Ниш) 5. мај 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 33, стр. 8].
- Марковић, Јордана, П. од др М. М. (или срећан вам П. М.), *Народне новине* (Ниш) 12. мај 2006. [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 34, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Фифина листа, *Народне новине* (Ниш) 17. мај 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 35, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Вожња бицикл(ов)а, *Народне новине* (Ниш) 26. мај 2006. [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 36, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Са оним(а) који не мисле исто, *Народне новине* (Ниш) 2. јун 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 37, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Богу божје, цару царево, а мито..., *Народне новине* (Ниш) 9. јун 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 38, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Не будите вербалиста, *Народне новине* (Ниш) 16. јун 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 39, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Изборили се за пласман у полуфинале(у), *Народне новине* (Ниш) 23. јун 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 40, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Први контакт са лоптом Рунија, *Народне новине* (Ниш) 30. јун 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 41, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Обиђите све пре куповине, *Народне новине* (Ниш) 13. јул 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 43, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Пијем како и гледам дефиле, *Народне новине* (Ниш) 21. јул 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 44, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Кина и бифеи, *Народне новине* (Ниш) 28. јул 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 45, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Кад деца заспу, *Народне новине* (Ниш) 4. август 2006 [*Култ*, додатак Народних новина, бр. 46, стр. 8].
- Марковић, Јордана: Поводом окупљања младих истраживача, *Градина*, Часопис за књижевност, уметност, културу, Нова серија, бр. 27, Ниш **2008**, 133–134.
- Марковић, Јордана, Ирена Цветковић: Од зборника до годишњака, *Двадесет година књиге*, Прилози и прикази, Ниш: Огранак Вукове задужбине у Нишу, 2008, 25–47.
- Марковић, Јордана, Христо Бонцолов: Споменици пријатељства, *Двадесет година књиге*, Прилози и прикази, Ниш: Огранак Вукове задужбине у Нишу, 2008, 89–99.

Марковић, Јордана, Надежда Јовић: Историја србистике на Филозофском факултету у Нишу кроз историју њених публикација, *Балканске синтезе*, Часопис за друштвена питања, културу и регионални развој, Година I, број 1, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, **2014**, 197–203.

Прикази, критике, хронике, сећања итд.

Markovic, Jordana: Vredan prilog dijalekatskoj leksikografiji (prikaz knjige Novice Živkovića Rečnik pirotskog govora), *Zbornik radova Filozofskog fakulteta u Nišu, Srpskohrvatski jezik i jugoslovenske književnosti I*, Niš: Filozofski fakultet, **1990**, 168–171.

Markovic, Jordana: Phytolinguistic research, u: *Facta universitatis*, Series linguistics and literatue, Niš **1998**, 343–344.

Марковић, Јордана: Српски призренски говор I – Слободан Реметић, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу, Серија Српски језик и књижевност*, Ниш: Филозофски факултет, 1998, 253–255 [приказ].

Марковић, Јордана: Говор Црне Траве и Власине – Вилотије Вукадиновић, *Зборник радова Филозофског факултета у Нишу, Серија Српски језик и књижевност*, Ниш: Филозофски факултет, 1998, 256–258 [приказ].

Марковић, Јордана: Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање, Зборник радова са научне конференције. Лингвистичка секција, Ниш 1997, 228 стр., *Славистика 2*, Београд: Славистичко друштво Србије, 1998, 290–292.

Марковић, Јордана: Пол Луј Тома: Говори Ниша и околних села, *Годишњак групе за српски језик* Година XIV, бр. 7, Ниш: Филозофски факултет, **2003**, 247–249 [приказ].

Марковић, Јордана: Лесковачки говор, Приказ књиге *О лесковачком говору Н. Богдановића, Наше стварање* бр. 1–2, Лесковац **2010**, 222–224.

Марковић, Јордана: Мала антологија текстова о народним говорима (Дијалекат – Дијалекатска књижевност, зборник радова), *Наше стварање*, Часопис за књижевност, уметност и културу, 3–4, Лесковац 2010, 357–359.

Марковић, Јордана: Сарадња Филозофског факултета у Нишу и Универзитета у Великом Трнову, у: *Научни диалози, Сборник посветен на 10–годишното партнерство между филологическия и философския факултет на универзитети във Велико Търново и Ниш*, Велико Търново: Универзитетско издателство „Св. св. Кирил и Методиј”, **2013**, 11–18.

- Марковић, Јордана: Књига као споменик, Приказ књиге Радосава Стојановића „Црнотравски речник”, *Српски језик* 18, Београд 2013, 741–744.
- Марковић, Јордана: Споменик о постојању и трајању, Приказ књиге Татјане Трајковић „Микротопонимија прешевског краја”, *Српски језик* 18, Београд 2013, 759–761.
- Марковић, Јордана: Видоје Цветановић, „Речник заплањског говора”, Народна библиотека „Бранко Миљковић” Гацин Хан 2013., у: *Етно–културолошки зборник за проучавање културе источне Србије и суседних области* 18, Сврљиг 2014, 128–130 [приказ].

Библиографије

- Марковић, Јордана, Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић: Библиографија призренско–тимочких говора, у: Павле Ивић и др. (ур.), *Говори призренско–тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Београд: Институт за српски језик САНУ 1994, 11–54. [=Марковић, Јордана, Недељко Богдановић, Вилотије Вукадиновић: *Библиографија призренско–тимочких говора*, у: Призренско–тимочки говори, Лексиколошка проучавања, Књига 1, Ниш 1996].
- Јуришић, Марина, Јордана Марковић: Прилог библиографији призренско–тимочких говора од 1992. до 2014. године, у: Јордана Марковић (ур.), *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет, 2016, 127–191.

Научни скупови

- Симпозијум о флори југоисточне Србије*, Лесковац, 1991.
- III симпозијум о флори југоисточне Србије*, Лексовац–Пирот, 1993.
- Говори призренско–тимочке области и суседних дијалеката*, Нишка Бања, 1992.
- Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање*, Лингвистичка секција, Ниш 1997.
- Други међународни научни скуп *Актуелни проблеми граматике српског језика*, Суботица, 1997.
- Научни скуп посвећен Олафу Броку, Ниш, 2003.
- Трећи међународни скуп *Живот и дело академика Павла Ивића*, Суботица – Нови Сад – Београд, 2004.
- XXXI Научна конференција на XXXVII међународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Охрид, 2004.

- Научни скуп *Еротско у култури Срба и Бугара*, Ниш, 2006.
- Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 2006.
- Научни скуп *Probleme de filologie slavă* (Проблеми словенске филологије), Темишвар, 2007.
- Научни скуп *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац, 2006.
- Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 2007.
- Научни скуп *Феномен на играта (в културата на българи и сърби) – Феномен игре (у култури Бугара и Срба)*, Велико Трново, 2007.
- Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2008.
- Дијалекат – Дијалекатска књижевност*, Лесковац: Лесковачки културни центар, 2008.
- Научни скуп *Језик, књижевност, идентитет, Језичка истраживања*, Ниш: Филозофски факултет, 2008.
- Научни скуп *Тело и одело у култури Срба и Бугара / Тяло и дрехи в културата на сърби и българи*, Ниш, 2009.
- Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац, 2009.
- Косово и Метохија у цивилизацијским токовима* (Међународни научни скуп, Језик и народна традиција), Косовска Митровица, 2009.
- Научни скуп *Нечиста крв Борисава Станковића сто година после (1910–2010)*, Врање, 2010.
- Међународни научни скуп *Српски језик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2010.
- Научни скуп *Селото и градът в културата на българи и сърби / Село и град у култури Бугара и Срба*, Велико Трново, 2010.
- Научни скуп *Дијалекат – дијалекатска књижевност*, Лесковац, 2010.
- Научни скуп *Други о Србима – Срби о другима*, Ниш: Филозофски факултет, 2010.
- Научни скуп *Нишка периодика*, Ниш: Универзитетска библиотека „Никола Тесла”, 2010.
- Научни скуп *Наука и савремени универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Научни скуп *Име у култури Срба и Бугара / Името в културата на сърби и българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2011.
- Међународни научни скуп *Државотворна идеја тројице српских великана: грофа Ђорђа Бранковића, Доситеја Обрадовића и Саве Текелије*, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2011.

XXXVIII научна конференција на XLIV меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура, Охрид, 2011.

Меѓународен научен симпозиум „Блаже Конески и македонскиот јазик, литература и култура”, Скопље: Филолошки факултет, 2011.

Меѓународни научни скуп *Српски јазик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2011.

Единадесетите национални славистични четения *История в славянские езици, литератури и култури*, Софија: Универзитет „Св. Климент Охридски”, 2012.

Научни скуп *Време и пространство в културата на българи и сърби / Време и простор у култури Бугара и Срба*, Велико Трново, 2012.

Меѓународни научни скуп *Српски јазик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2012.

Научни скуп *Наука и савремени универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 2012.

Научни скуп са меѓународним учешћем *Српско језичко наслеђе на мултикултурном простору Баната*, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2012.

Меѓународни научни скуп *Српски јазик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2012.

Меѓународни научни скуп *Путеви и домети дијалекатске лексикографије*, Ниш: Филозофски факултет, 2013.

Научни скуп *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара / Реалност и фикци/ в културата на сърби и българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2013.

Меѓународни научни скуп *Српски јазик, књижевност и уметност*, Крагујевац: ФИЛУМ, 2013.

Научни скуп *Наука и савремени универзитет*, Ниш: Филозофски факултет, 2013.

Научни скуп *Слово и жест в културата на българи и сърби / Реч и гест у култури Бугара и Срба*, Велико Трново, 2014.

Меѓународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, Темишвар: Западни универзитет у Темишвару, 2014.

Меѓународни научни скуп *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност*, Лесковац, 2014.

Научни скуп *Велики рат 1914–1918: узроци, последице, тумачења*, Врање: Учитељски факултет, 2014.

Научни скуп *Емоције у култури Срба и Бугара / Емоциите в културата на сърби и българи*, Ниш: Филозофски факултет, 2015.

Лексикологијата и лексикографијата – мостови меѓу јазиците, Научниот собир *Јазикот наш денешен*, Скопље: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”, 2015.

Меѓународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 2015.

Научни скуп *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*, Ниш: Филозофски факултет, 2015.

Научни скуп *Опцена лексика у српском језику*, Ниш: Филозофски факултет, 2015.

Научни скуп *Красотата в културата на българи и сърби / Лепота у култури Бугара и Срба*, Велико Трново, 2016.

Меѓународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, Темишвар, 2016.

Научни скуп *Музика у култури Срба и Бугара*, Ниш: Филозофски факултет, 2017.

Меѓународната научната конференција „*Минатото на јазичниот свет – денес и утре*”, Скопје: Институт за македонски језик „Крсте Мисирков”, новембра 2017.

Меѓународни научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, Ниш: Филозофски факултет, 2017.

Меѓународен научен собир *Денови на Благоја Корубин* (Фолклор – традиција – јазик), Скопље: Институт за македонски језик „Крсте Мисирков”, мај 2018.

Отворени денови на Институтото за македонски јазик „Крсте Мисирков”, Скопје: Институт за македонски језик „Крсте Мисирков”, новембра 2018.

Научни скуп *Политика у култури Бугара и Срба*, Велико Трново, мај 2018.

Научни скуп *Опцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику*, Ниш: Филозофски факултет, 2019.

Меѓународен научен собир *Денови на Благоја Корубин (Претходниците како современици. Македонскиот јазик во споредбените лингвистички истражувања)*, Скопље: Институт за македонски језик „Крсте Мисирков”, мај 2019.

Научни скуп *Обичај у култури Срба и Бугара*, Ниш: Филозофски факултет, октобра 2019.

Научни скуп *Материјална и духовна култура Срба у мултиетничким срединама и/или периферним областима*, Ниш: Филозофски факултет, октобра 2019.

Меѓународна научна конференција *Македонскиот јазик – извор на филолошки и на културолошки истражувања*, Скопље: Институт за македонски језик „Крсте Мисирков”, новембар 2019.

Организација скупова

Председник Организационог одбора Међународног скупа *Путеви и дoмети дијалекатске лексикографије*.

Председник Организационог одбора Научног скупа *Опсцена лексика у српском језику*.

Председник Организационог одбора Научног скупа *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*.

Председник Организационог одбора Научног скупа *Опсцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику*.

Члан Организационих и Програмских одбора бројних научних скупова у земљи и иностранству.

Секундарно ауторство – уређивање

Уредник *Годишњака за српски језик*.

Уредник *Прилога из филолингвистике*.

Уредник зборника младих *Радови*.

Помоћник уредника часописа *Теме*.

Приређивач зборника *Путеви и дoмети дијалекатске лексикографије*.

Приређивач зборника *Опсцена лексика у српском језику*.

Приређивач зборника *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника*.

Члан уредништва бројних часописа и зборника радова.

Учешће у пројектима

Учесник пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Учесник пројекта *Лексиколошка истраживања југоисточне Србије*.

Руководилац пројекта *Популаризација науке код младих – српски, бугарски и румунски у светлу језичке интерференције* (Одељење САНУ и Универзитета у Нишу, Одсек језика и књижевности) (одобрен за 2011. и 2012).

Предавања по позиву

У више наврата предавања студентима србистике на Универзитету „Св. св. Ћирило и Методије” у Великом Трнову током размене посета.

Критеријуми за поделу дијалеката српског језика, Faculty of Letters, History and Theology, West University of Timișoara, 2. Маја 2010.

Критеријуми за поделу српско-хрватских народних говора, Универзитет „Св. Климент Охридски”, Софија, 16. април 2012.

Лично име у комуникацији, Универзитет „Св. Климент Охридски”, Софија, 17. април 2012.

Говор Ниша у поређењу са говором Софије, Универзитет „Св. Климент Охридски”, Софија, 19. април 2012.

Ученички и студентски жаргонизми у српском и бугарском језику, Универзитет „Св. Климент Охридски”, Софија, 20. април 2012.

Оригиналност српске народне песме „Бановић Страхиња”, Универзитет „Св. Климент Охридски”, Софија, 20. април 2012.

Критеријуми за поделу српско-хрватских народних говора, Универзитет у Сегедину, 31. октобра 2013.

Подела српских и хрватских народних говора, Универзитет „Св. св. Ђирило и Методије” у Великом Трнову, 28. април 2015.

Сремчев „Ибиш-ага” као авангардни јунак, Универзитет „Св. св. Ђирило и Методије” у Великом Трнову, 29. април 2015.

Лично име – административни и употребни облик, Универзитет „Св. св. Ђирило и Методије” у Великом Трнову, 30. април 2015.

Бановић Стрхиња као авангардни јунак, Универзитет „Св. св. Ђирило и Методије” у Великом Трнову, 3. мај 2015.

Учешће на трибинама

Трибина Олаф Брок и српска дијалектологија, Универзитет у Нишу, 23. октобар 2004.

Поводом Дана Ђирила и Методија, Алексинац, 24. мај 2011.

Ставови о језику, поводом Дана матерњег језика, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 21. фебруар 2010.

Ставови о језику, Нисомниа, Ниш, септембра 2011.

Матерњи језик између истине и заблуде, поводом Дана матерњег језика, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 21. 2. 2018.

Који је ваш матерњи језик, поводом Дана матерњег језика, Ниш: Филозофски факултет у Нишу, 2019.

Матерњи језик између дијалекта и стандарда, 21. фебруара 2020. Поводом Дана матерњег језика, Ниш: Филозофски факултет.

Више трибина у организацији Нишког огранка Вукове задужбине у Нишу.

Промоције

Била је промотер бројних зборника радова и појединачних књига.

Рецензент

Била је рецензент бројних радова у часописима и зборницима, као и појединачних издања.

Чланства у научним и стручним телима и комисијама

Члан Комисије за Српски дијалектолошки атлас.

Шеф катедре за српски језик.

Управник Департмана за српски језик.

Председник Управног одбора Филозофског факултета у Нишу.

Члан Управног одбора Филозофског факултета у Нишу.

Члан Управног одбора Фондације за решавање стамбених потреба младих научних радника и уметника Универзитета у Нишу.

Председник Надзорног одбора Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу.

Председник Редакционог одбора Универзитетске библиотеке „Никола Тесла” у Нишу.

Члан Комисије за спровођење поступка избора ректора универзитета у Нишу 2012. године.

Члан Научно-стручног већа за друштвене и хуманистичке науке Универзитета у Нишу.

Члан Савета Универзитета у Нишу.

Начелник Одсека језика и књижевности одељења САНУ и Универзитета у Нишу.

Председник комисије за пријем студената на докторске студије филологије Филозофског факултета у Нишу.

Учествовала у раду Комисије за израду ОЛА.

Учествовала у раду Комисије за израду Српског дијалектолошког атласа (у Обреновцу, септембра 2009).

Председник и члан бројних комисија за избор у неко од научних звања.

Христина Андоновска*
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ – Скопје

УДК 811.163.41'373.43:340.134(4)
811.163.3'373.43:340.137(4)

ЗА НЕКОИ ОСОБЕНОСТИ НА ЕВРОНИМИТЕ ВО МАКЕДОНСКИОТ И ВО СРПСКИОТ ЈАЗИК

Процесот на преведување на европската легислатива на одреден национален јазик, во конкретниот случај – на македонски јазик и на српски јазик, доведе до создавање на т.н. **евролект** во јазикот, односно до појава на неологизми во терминологијата, т.н. **евроними**, и тоа со заемање и адаптирање на туѓите зборови и изрази, или пак со активирање на зборобразувачките можности на сопствениот јазик. Врз примери од преводот на европската легислатива на македонски јазик и на српски јазик, како и од македонската и од српската верзија на многујазичниот поимник **Евровок**, овде ќе направиме анализа на некои особености на евронимите во македонскиот и во српскиот јазик.

Клучни зборови: превод, европска легислатива, македонски јазик, српски јазик, евролект, еврониими, Евровок.

Процес превођења европске легислативе на одређен национални јазик, у конкретном случају – на македонски и српски јазик, довео је до стварања тзв. **евролекта** у језику, односно до појаве неологизама у терминологији, тзв. **евронима**, и то преузимањем и адаптирањем туђих речи и изрази, или пак активирањем творбених могућности сопственог јазика. На основу примера превода европске легислативе на македонски и српски јазик, као и на основу македонске и српске верзије многујезичног појмовника **Евровок**, овде ћемо направити анализу неких особености еврониима у македонском и српском језику.

Кључне речи: превод, европска легислатива, македонски јазик, српски јазик, евролект, еврониими, Евровок.

Општествено-политичките промени претставуваат надворешнојазичен фактор што има силен одраз врз развојот на јазикот во одреден историски период, при што лексичкиот јазичен систем е најотворен кон ваквите промени. Новата реалност – преку процесот на номинација како сложен процес на обединување на содржината и формите – се именува во јазикот преку појавата на нови зборови за означување на новите поими. Всушност, станува збор за т.н. **лексичка номинација** во јазикот.

И интегрирањето во Европската Унија, како актуелна општествено-политичка ориентација не само во Република Македонија и

* pariskop@yahoo.fr

во Република Србија туку и во голем број други европски земји, има свој одраз во јазикот, особено во терминологијата, преку појавата на нови зборови и изрази во рамките на т.н. **евролект** – јазикот на европската бирократија. Овие термилошки неологизми настануваат најчесто при процесот на преведување на европската легислатива (европското законодавство) на одреден национален јазик, односно преку преводот на правните акти на ЕУ, познати и под терминот **acquis communautaire**, кој води потекло од францускиот јазик и означува „придобивка на Заедницата/ЕУ”, односно „правни акти што се усвојуваат, што се придобиваат како заедничко и општоважечко за земјите-членки”. Ваквите термилошки неологизми се нарекуваат **евроними** и можат да бидат заемки од англискиот/францускиот јазик (во зависност од јазикот-извор), односно заемки од интернационалната лексика, или пак (полу)калки, како продуктивен начин на обновување и збогатување на македонската, односно на српската терминологија. Всушност, калкирањето го одразува истовременото дејство на две најкарактеристични тенденции во развојот на современиот македонски, односно српски јазик (како и на словенските јазици општо) – **интернационализацијата** и **национализацијата**.

Интернационализацијата денес зема широк замав како закономерен резултат на процесот на глобализација на јазиците, при што интернационализмите никнуваат како последица на јазичните контакти или на аналоген развој (како пројава на универзална тенденција) во одделни јазици, и тоа на повеќе јазични рамништа – лексичко, фразеолошко, синтаксичко, деривациско, семантичко рамниште. Интернационализмите во одделен јазик се подложуваат на процес на адаптација (фонетска, графиска, морфолошка, зборообразувачка), па дури и на семантички промени (проширување или стеснување на значењето) во однос на прототипот, со што се здобиваат со специфична национална форма. Тоа последователно доведува до процес на интеграција (деривациска и семантичка) на интернационализмите, како пројава на тенденцијата кон национализација на интернационализмите во одделен јазик.

Кога се зборува за термилошките неологизми, треба да се спомене и тенденцијата кон **интелектуализација**, која доведува до создавање на нови термилошки системи во јазиците, како и тенденцијата кон **демократизација**, која предизвикува експанзија на нова, некодифицирана термилологија во јазикот и одреден степен на експресивизација.

Во врска со заемањето на туѓа лексика, во лингвистичките проучувања се употребуваат и термините: **медиумизација**, при што акцент се става врз огромното влијание на средствата за масовно информирање во наложувањето на туѓа лексика и обрасци, **ксенофилија** – термин со кој се означува помодарство за користење туѓа лексика во

јазикот, односно **оксидентализација** – термин што се однесува на силно влијание од западноевропските јазици.¹

Горенаведените тенденции имаат глобален и универзален карактер во современите јазици, како и се наоѓаат во меѓусебна корелација, со што го условуваат процесот на **(де)терминологизација**, односно на создавање термини во одреден јазик, во овој случај – на создавање евроними во македонскиот, односно во српскиот јазик.

Со оглед на фактот што и во двата јазика евронимите се одликуваат со одредени особености интересни за споредбена јазична анализа, овде ќе бидат разгледани одредени заемки и калки, односно одредени скратеници (акроними) – како примери за постоење на веќе установени модели и тенденции за создавање евроними во македонскиот и во српскиот јазик, при што ќе бидат користени примери од македонската и од српската верзија на многујазичниот поимник **Евровок**.

Општо, и во македонскиот и во српскиот јазик, во поглед на евронимите, постои тенденција за заемање и адаптирање на туѓите зборови и изрази (*директива, мондијализам, франшиза/франшизинг* и сл.), но и за создавање јазични калки со активирање на зборобразувачките модели во сопствениот јазик, меѓу кои, како особено продуктивен и во двата јазика, се јавува моделот на сложени зборови чија прва компонента е **евро-**, на пример, *еврокомунизам, евроскептицизам, европазар (евро-тржиште), Европол, Евростат* и сл., наспроти истозначниот јазичен модел претставен од именска група составена од придавка и именка, на пример, *европска валута, европска безбедност, европски парламент, европски устав* итн.

Евронимите-заемки најчесто именуваат одредени поими карактеристични за функционирањето на ЕУ (од областите право, економија, земјоделство, животна средина, образование, култура и сл.), на пример:

антидамтинг

асоцијација

грант

дерогација

евроамбасадор (европски амбасадор)

евроинтеграција (европска интеграција)

еврокомесар (европски комесар)

еврократ (европски бирократ)

имплементација

интеграција

комитологија

¹ Лилия Крумова-Цветкова и др., *Българска лексикология* (София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“, 2013), 76.

комунитаризација
омбудсман
стабилизација
субвенција
супсидијарност
твининг
флексибилизација

Заемки претставуваат и евронимите што се однесуваат на одредени европски програми, проекти, акциски планови, финансиски инструменти и сл., на пример:

Агенда 2000

Агенда 2007

Галилео

Грундвиг

Евридика

Европа 2020

Еразмус (Мундус)

Коменецус

Лидер

Сократ

Исто така, голем дел од акронимите што означуваат називи/имиња на одредени тела, органи, агенции, мисии, инструменти и сл. на ЕУ, претставуваат заемки, главно од англискиот јазик, на пример:

ЕБРД / ЕБОР – Европска банка за обнова и развој / Европска банка за обнову и развој

ЕИБ – Европска инвестициска (инвестициона) банка / Европска инвестициона банка

ЕИФ – Европски инвестициски фонд / Европски инвестициони фонд

ЕКСОК – Економски и социјален комитет / Економски и социјални комитет

ЕМУ – Економска и монетарна унија

ЕУРОСТАТ / *ЕВРОСТАТ* – Европско статистичко биро / Канцеларија за статистику Европске уније

ЕФО – Европска фондација за обука / Европска фондација за обуку

ЕФТА – Европска зона на слободна трговија / Европско удружење за слободну трговину

ЕЦБ – Европска централна банка

ИПА – инструмент за претпристапна помош / инструмент за претприступну помош

ОБСЕ / *ОЕБС* – Организација за безбедност и соработка во Европа / Организација за европску безбедност и сарадњу

ОЛАФ – Канцеларија за спречување проневери / Канцеларија за спречување проневера

ТЕМПУС – Соработка во областа на високото образование меѓу државите-членки на ЕУ и партнерските држави / Сарадња у области виококо образовања измеѓу држава чланица ЕУ и партнерских држава

Од друга страна, во поглед на создавањето евроними во македонскиот, односно во српскиот јазик, многу почеста е појавата на **семантичко заемање**, односно на **калкирање** на значењето на туѓиот збор, што ја одразува, всушност, тенденцијата кон национализирање на интернационализмите во македонскиот, односно во српскиот јазик. Такви се следните примери:

висок претставник (на ЕУ) / високи претставник ЕУ

европско граѓанство/државјанство / европско граѓанство/држављанство

заедничка акција / заједничка акција

заедничка стратегија / заједничка стратегија

заеднички став / заједнички став

заеднички пазар / заједничко тржиште

заедничка надворешна и безбедносна политика / заједничка спољна и безбедносна политика

прекугранична соработка / прекогранична сарадња

претпристапна помош / претприступна помоћ

транснационална соработка / транснационална сарадња

Оваа тенденција може да се забележи и кај акронимите, што често доведува до појава на дублетни форми на евронимите, односно до дихотомија заемка/калка, на пример:

ЕБОР (ЕБРД) – Европска банка за обнова и развој / Европска банка за обнову и развој

ЕИБ (ЕБИ) – Европска инвестициска/инвестициона банка (Европска банка за инвестиции) / Европска инвестициона банка

ЕЕЗ – Европска економска заедница / Европска економска заједница

ЕЗ – Европска заедница / Европска заједница

ЕЗЈЧ – Европска заедница за јаглен и челик / Европска заједница за угал и челик

ЕК – Европска комисија

ЕМУ – Економска и монетарна унија

ЕП – Европски парламент

ЕУ – Европска Унија

ЕЦБ – Европска централна банка

СЕ – Совет на Европа / Совет Европе

Одредени евроними во македонскиот, односно во српскиот јазик настануваат по пат на транспозиција на одреден збор со општа употреба во збор со специјална, термилошка употреба, што претставува, всушност, пројава на тенденцијата кон терминологизација во јазикот, на пример: *одлука, мислење / мишљење, препорака / препорука, уредба* (вид правни

акти на ЕУ), *проширување / проширење, спогодба / споразум, усвојување / усвајање* и сл.

Исто така, во македонскиот, односно во српскиот јазик се забележува тенденција кон употреба на неколку продуктивни модели на создавање еврониими, и тоа:

– образување сложенки чија прва компонента е *евро-*, на пример: *евроинтеграција, евроамбасадор, еврокомесар, еврократ, европрава* итн., при што овие еврониими се истозначни со евронимите добиени по пат на еден, исто така, продуктивен зборобразувачки модел на именска синтагма составена од придавката *европски* и именка, на пример, *европска интеграција, европски амбасадор, европски комесар, европски бирократ, европска правда* итн.

– образување на именски синтагми од придавка и именка, на пример: *европско граѓанство/државјанство / граѓанство/држављанство, за(ј)едничка акција, заеднички пазар заједничко тржиште, претпристапна помош / претприступна помоћ, прекугранична соработка / прекогранична сарадња, транснационална соработка / транснационална сарадња* и сл.

– образување на развиени именски синтагми: *Европски суд на ревизори / Европски финансијски суд, Европска централна банка, Европска банка за инвестиции / Европска инвестициона банка, Европска повелба за енергија / Европска повеља о енергији, Спогодба за стабилизација и асоцијација / Споразум о стабилизацији и придружувању* итн.

Како што може да се забележи од горенаведените примери, евронимите претставуваат хетерогена група на термини во македонскиот, односно во српскиот јазик. како резултат на меѓусебната интеракција на неколкуте универзални тенденции за создавање (терминолошки) неологизми во јазикот – **интернационализација** наспроти **национализација**, **интелектуализација** наспроти **демократизација**, како и **терминологизација**, односно **ретерминологизација**, наспроти **детерминологизација**. Овие тенденции, општо, доведуваат до збогатување и до надградување на терминолошките системи во јазикот, со што се отвораат перспективи за перманентен, континуиран развој на терминологијата во јазикот. Во тој поглед, всушност, евронимите во македонскиот, односно во српскиот јазик претставуваат извонредно богат извор на терминолошки неологизми.

Под влијание на англискиот јазик, како јазик-извор од кој најчесто (преку преводот на европската легислатива) навлегуваат евронимите во македонскиот јазик, во разговорниот јазик, во јазикот на медиумите, па дури и во академскиот јазик – се среќаваат аналитични именски синтагми од типот: *ЕУ амбасадор, ЕУ комесар, ЕУ мерки, ЕУ интеграција*, односно *ТЕМПУС програма, ИПА програма, ФП-7 проект, ЕУРЕКА проект, ЕФТА проширување, Барселона процес, Маастрихт договорот, Ломе спогодбата, Јанина компромисот* итн., кои не се во духот на

македонскиот јазик. Всушност, ваквите англиски синтаксички конструкции треба да се македончат во следните именски синтагми: *амбасадор на ЕУ, комесар на ЕУ, мерки на ЕУ, интеграција во ЕУ, програма ТЕМПУС, програма ИПА, проект ФП-7, проект ЕУРЕКА, проширување на ЕФТА, процесот Барселона, Договорот од Маастрихт, Спогодбата од Ломе, Компромисот од Јанина* итн.

Исто така, називите на одредени европски програми можат да се сретнат како во англиска варијанта, така и во македонска варијанта, на пример, *Лајф* или *Живот*, *Хоризон 2020* или *Хоризонт 2020*, *Натура 2010* или *Природа 2010*, *Фискалис 2020*, *Царина 2020*, *Млади во акција*, *Здравје*, *Креативна Европа (Култура и Медиа)*, *Европа за граѓаните 2014-2020* и сл.

Кога се зборува за евронимите во македонската, односно во српската терминологија, се тргнува од фактот дека тие претставуваат хетероген слој – во поглед на семантиката, во поглед на структурата, како и во поглед на деривацијата.

Исто така, меѓу горенаведените примери можат да се забележат и некои разлики кај одредени еврониими во македонската и во српската верзија на Евровок во поглед на степенот на заемање, односно на калкирање во двата јазика, на пример, *регулатива* наспроти *уредба*, *европски омбудсман* наспроти *европски заштитник граѓана*, *заедничка филијала* наспроти *заједничко друштво-кћи*, *комитологија* наспроти *одборовање*, *спогодба за стабилизација* и *асоцијација* наспроти *споразум о стабилизацији* и *придруживању*, *Еврокорпус* наспроти *Европске оружане снаге* и сл.

Врз основа на ова може да се констатира дека преведувањето на европската легислатива на конкретен национален јазик, во случајов – на македонски и на српски јазик, односно создавањето на нова, т.н. европска терминологија во овие рамки, ни оддалеку не претставува едноставен процес. Напротив, станува збор за комплексен, сеопфатен и долготраен процес, кој бара тимска, координирана соработка на стручни лица од различни професионални области, и тоа лингвисти, преведувачи, правници, економисти и сл., со цел изнаоѓање најсоодветен еквивалент на туѓиот збор – веродостоен на значењето на оригиналот, но и во духот на сопствениот јазик.

Оттука, при процесот на преведување на европската легислатива во едни случаи се прибегнува кон заемање и адаптирање на туѓиот збор/израз, а во други случаи – кон калкирање на туѓиот збор/израз, при што од пресудно значење за квалитетот на ново создадениот термин, како и за натамошното заживување и одржливост на терминот, во овој случај – на евронимите, при секојдневната употреба во јазикот – македонскиот, односно српскиот јазик, односно кој било друг национален јазик, се умешноста и чувството за мера во правењето рамнотежа меѓу едното и другото.

Литература

- Englesko – bosanski / hrvatski / srpski terminološki rječnik evropskih / evropskih integracija*. Sarajevo : Savjet, Vijeće ministara, Direkcija za evropske/evropske integracije, 2005.
- Gondrand 1991: François Gondrand, *Parlez-vous eurocrate?* Paris: Les Editions d'Organisation.
- Ramsay 2000: Anne Ramsay, *Eurojargon*. Chicago, London: Fitzroy Dearborn Publishers.
- Rossetti di Valdabero 2001: Domenico Rossetti di Valdabero, *Les Acronymes de Bruxelles / Brussels' Acronyms. Les abréviations et les sigles européens / The European sigla and abbreviations*. Bruxelles : Lucien de Meyer.
- Šipka, 1998: Danko Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad.
- Вајденфелд, Веселс 2009: Вернер Вајденфелд, Волфганг Веселс, *Европа од А до Ш: прирачник за европска интеграција*. Скопје: Фондација „Конрад Аденауер”.
- Евровок, поимник на Европската Унија на македонски јазик*, верзија 4.4. Скопје: Национален демократски институт за меѓународни работи, 2012.
- Каракамишева, Ефремова 2009: Тања Каракамишева, Вероника Ефремова, *Поимник на терминологијата на Европската унија*. Скопје: ГТЗ.
- Крумова-Цветкова и др. 2013: Лилија Крумова-Цветкова и др. *Българска лексикология*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Попова М. 2012: М. Попова, *Теория на терминологијата*. Велико Трново: ИК „Знак '94”.
- Речник на термини: Европската унија и претпристапната помош*. Скопје: Секретаријат за европски прашања, Влада на Република Македонија, 2007.

Hristina Andonovska

ABOUT SEVERAL CHARACTERISTICS OF EURONYMS IN MACEDONIAN AND SERBIAN

The process of translating European legislative language into a specific national language, specifically into Macedonian and Serbian, leads to the creation of a so-called 'Eurolect' in the language, in other words, to the appearance of neologisms in terminology, to so-called 'Eronyms.' This is with borrowing and adaptation of foreign words and phrases, or even with the activation of possibilities for creating words in the language itself. Through examples from the translation of European legislative language into Macedonian and Serbian, as well as from the Macedonian and Serbian version of a multi-lingual 'Eurovoc,' we will analyze here several characteristics of Eronyms in Macedonian and Serbian.

Key words: translation, European legislative language, Macedonian (language), Serbian (language), Eurolect, Eronyms, Eurovoc.

СУФИКС *-ЦИЈА/-ЧИЈА* У РЕЧНИКУ ГОВОРА ЈУГА СРБИЈЕ МОМЧИЛА ЗЛАТАНОВИЋА

У овом раду се из угла семантике посматрају лексеме са турским суфиксом *-ција/-чија* дате као одреднице у дигиталној верзији *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића. Испитују се и суфикси који се у поменутом дијалекатском речнику при дефинисању значења ових изведеница појављују као конкурентни суфиксу *-ција/-чија*. Регистроване лексеме се по фонетском облику и по значењу пореде са примерима забележеним у *Речнику српскохрватскога књижевног језика*, у *Турцизмима у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића и, напослетку, са примерима ексцерпираним из *Црнотравског речника* Радосава Стојановића.

Кључне речи: суфикс *-ција/-чија*; призренско-тимочка дијалекатска област; *Речник говора југа Србије*; семантичка анализа; компаративна анализа.

Овај рад за предмет има статус турског суфикса *-ција/-чија* у дигиталној верзији *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића. Истраживање је показало да се у поменутом речнику налази укупно сто педесет и осам одредница са суфиксом *-ција/-чија* и његовим множинским облицима *-ције/-чије*. Циљ овог рада јесте представљање семантичких особина лексема са турским суфиксом *-ција/-чија* из *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића, као и испитивање суфикса који се приликом тумачења значења регистрованих лексема појављују као конкурентни горенаведеном турском суфиксу. Радам је обухваћено и поређење примера забележених у Златановићевом речнику са одговарајућим примерима из шестотомног *Речника Матице српске*, из *Турцизама у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића и из *Црнотравског речника* Радосава Стојановића.

„Дигитални речник југа Србије представља прву целовиту реализацију дигиталне верзије једног речника дијалекта српског језика” (Младеновић 2014: 42). Овај дигитални речник је креиран 2013. године на основу *Речника говора југа Србије*, који је 2011. године у Врању објавио проф. др Момчило Златановић. На сајту www.vranje.co.rs се првобитно нашло 10950 одредница из поменутог речника, али је, захваљујући раду на дигитализацији првог издања Златановићевог *Речника говора Јужне Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)* из 1998. године, њихов број у току 2016. године знатно повећан. На сајту је наведено да од

* aleksandraantic1993@gmail.com

2016. године овај дигитални речник броји 20755 одредница. Сам аутор је истакао да је речник рађен са циљем да људе боље упозна са југоисточним крајевима Србије и њиховом традицијом. „Грађа за речник узимана је из живог народног говора и усменог песништва. Речи су записиване на терену – у Врању и околини, Пчињи, Пољаници, Иногошту, Прешевској Моравици и Прешевској Црној гори, Грделичкој клисури, Власини и Црној Трави” (Бјелетић 2012: 294). Као материјал за речник коришћен је и *Путонис Хаџи-Анте Калиманца* (1910), као и грађа коју је у Врању забележио професор руског језика Тихомир Стевановић. Радмила Жугић (2013: 252) наводи да највећи део лексике забележене у *Речнику говора југа Србије* припада општем лексичком фонду, али и да у њему постоји чак 2870 ономастичких јединица (микротопонима и топонима, личних имена¹, хипокористика, личних надимака, презимена, породичних имена и надимака, зоонима и фитонима).

Међу суфиксима турског порекла који учествују у творби нових речи у српском језику у литератури се као најзначајнији издвајају суфикси *-џија/-чија*, *-лук*, *-лија* и *-ана* (Ћинђић 2013: 114; Радић 2001: 11). За разлику од суфикса *-ана*, који најчешће служи за образовање именица из категорије *nomina loci*, и суфикса *-лук*, који углавном учествује у творби тзв. *nomina essendi*, суфиксом *-џија/-чија* и суфиксом *-лија* се у највећем броју случајева граде именице са значењем вршиоца радње (*nomina agentis*) и именице са значењем носиоца доминатне особине (*nomina attributiva*). Према речима Првослава Радића (2001: 132), готове турске изведенице са суфиксима *-џија/-чија*, *-лук*, *-лија* и *-ана* се у српском језику срећу од XVII века, а потом, од XVIII века наведени суфикси почињу да се везују и за нетурске основе, градећи тзв. хибридне речи.

Суфикс *-џија/-чија* води порекло од турских творбених морфема *-ci*, *-ci*, *-ci*, *-ci*/*-ci*, *-ci*, *-ci*, *-ci*² (Радић 2001: 153) којима је у процесу адаптације додат елемент *-ја* „из чисто граматичких разлога” (Ћорић 1997: 178). Изворна форма суфикса *-џи/-чи* сачувана је, према Радићевим речима (2001: 17), само у малом броју архаичних облика. У мањем броју лексема у српском језику јавља се и облик *-чија*, који се првобитно додавао основама речи које су се завршавале безвучним консонантом (Марков 1957: 167). У Клајновој *Творби речи у савременом српском језику* (2003: 208) истакнуто је да је суфикс *-чија* „данас ретка и углавном дијалекатска варијанта од *-џија*”, присутна првенствено у изведеницима које као синонимне имају изведенице са суфиксом *-џија*. И у *Речнику говора југа Србије* је број лексема са суфиксом *-џија* знатно већи од оних у чијем је саставу суфикс *-чија*: наспрам сто четрдесет и осам одредница са суфиксом *-џија* (и множинским обликом *-џије*) налазимо свега десет одредница са суфиксом

¹ Према подацима на сајту, у дигиталном речнику налази се 1675 личних имена.

² Радић наводи и да се у турском језику ове варијанте суфикса везују за различите типове основа према закону о хармонији вокала (2000: 153).

-чија. Запажено је да и се *-чија* готово увек јавља у лексемама чија се творбена основа завршава безвучним консонантом³.

Марија Ђинђић (2013: 116–120) наводи да је у турском језику суфикс *ci* веома продуктиван и да се њиме од именичких и придевских основа изводе именице којима се означавају особе одређеног занимања, особе са склоношћу ка нечему, особе одређене идеолошке или политичке припадности, као и особе са привременим статусом или својством.

Семантичку анализу сто педесет и осам примера са суфиксом *-чија/-чија* забележених у дигиталној верзији *Речника говора југа Србије* извршили смо на основу класификације која је дата у монографији *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)* Првослава Радића (2001: 19–22).

У првој семантичкој категорији коју Радић издваја (2001: 19–20) налазе се изведенице којима је означен носилац делатности, тј. вршилац радње у ужем и ширем смислу. Ове изведенице Радић (2001: 19–20) класификује у две поткатеорије, и то тако што у прву смешта лексеме којима се именују особе одређеног занимања, као и лексеме које означавају власнике различитих објеката, а у другу лексеме које означавају вршиоце радње без битног професионалног обележја. И Борис Марков (1957: 169) истиче да суфикс *-чија/-чија* најчешће служи за означавање занимања, које понекад може бити и узгредно.

Најпре наводимо изведенице са суфиксом *-чија/-чија* којима се означавају особе одређеног занимања. Регистроване примере могли бисмо поделити на занимања која су у вези са:

музиком: *гајдарџија* (‘онај који свира у гајде, гајдаш’), *дудукчија* (‘онај који свира у дудук’), *зурлаџија* (‘свирач у зурлу’), *трубаџија* (‘трубач’), *ћеманџија* (‘свирач у ћемане у Пчињи’), *чалџиџија* (‘свирач’), *шупељџија* (‘човек који свира у шупљељку’), *шупељџија* (‘човек који свира у шупељку’);

одећом: *абација* (‘занатлија који израђује одела од домаћег сукна’);

обућом: *кондурџија* (‘обућар’), *наљџија* (‘онај који прави и продаје нануле’), *чизмеџија* (‘чизмар’);

храном: *алваџија* (‘онај који прави или продаје алву’), *бостанџија* (‘онај који гаји и продаје лубенице и диње’), *коштанџија* (‘онај који пече и продаје кестене’), *леблебџија* (‘онај који припрема или продаје леблебију’), *мандраџија* (‘радник који на бачији прави сир и качкаваљ’);

пићем: *винарџија* (‘винар’), *салебџија* (‘онај који прави и продаје салеп’);

дуваном: *каљпчија* (‘онај који калупи дуван’);

превозом: *ешекџија* (‘онај који преноси дрва и робу магарцем; онај који гаји магарце’), *рабаџија* (‘онај који коњима или воловима и колима превози робу уз награду’);

³ Изузетак представља лексема *ачија*.

трговином: *пазарџија* (‘в. *пазаркат* = човек који иде на пазар или се отуд враћа’), *серџија* (‘онај који продаје робу на отвореном простору’), *целебџија* (‘трговац стоком, најчешће говедима’);

оружјем: *тувеџија* (‘пушкар’);

државном службом: *ајзација* (‘писар’), *апсанџија* (‘тамничар’), *беглиџија* (‘онај који је прикупљао порез на овце и козе у Прешевској кази’), *бинџија* (‘коњаник’), *дулумџија* (‘народни земљомер; земљу мери у дулуме’), *јазација* (‘писар’), *колџија* (‘стражар; полицајац’);

крађом: *пљачкаџија* (‘пљачкаш’);

повртарством: *вадаџија* (‘човек који се брине о вади и настоји да у њој буде довољно воде за наводњавање башти’);

пчеларством: *кованџија* (‘чивчија у Пољаници коме је била дужност да негује пчеле, вади саће, цеди мед и прави восак’);

израдом (или поправком) и продајом различитих предмета и материјала: *амрелџија* (‘онај који прави или продаје амреле (кишобране)’), *калџија* (‘занатлија који калајише посуђе’), *канабџија* (‘човек који прави канапе’), *коланџија* (‘човек који прави и продаје колане за коње’), *кубеџија* (‘занатлија који прави лимене пећи’), *мумџија* (‘свећар’), *споменџија* (‘мајстор за надгробне споменике’), *ћумурџија* (‘угљар’), *чешмеџија* (‘мајстор који гради чесме’);

грађевином: *бичкаџија* (‘радник који ручном тестером струже трупце, да би се добиле даске’), *калџија* (‘грађевински радник који припрема блато’), *тенекџија* (‘лимар’), *ћерџија* (‘радник који прави непечене цигле’);

изградњом путева: *калдрмџија* (‘онај који поставља калдрму’);

заштитом поља и шума: *бекчија* (‘пољски чувар. У Прешевској кази бекчија је уједно био и најнижи представник турске власти. Дужност бекчије обављали су скоро увек муслимани.’), *коруџија* (‘чувар сеоских шума. До 1912. године шуме су чували коруџије, а поља бекчије.’).

Посебно издвајамо лексеме којима се означава власник одређеног објекта, односно радник у њему: *аванџија* (‘власник радње за прераду дувана’), *амамџија* (‘пословођа у јавном купатилу’), *меанџија* (‘крчмар’).

У прву подгрупу прве семантичке категорије могли бисмо сврстати и две лексеме којима се означавају радници који обављају тешке физичке послове: *маденџија* (‘кулучар у кратовским рудницима за време турске власти’) и *рмбација* (‘онај који ради тежак, напоран посао’).

Као примере изведеница са суфиксом *-џија/-чија* које означавају вршиоце радње без битног професионалног обележја могли бисмо посматрати следеће лексеме: *вамџија* (‘човек који „убија” вампире. Људи који су се у кући плашили од вампира, позивали су вамџију. Он би у ловачку пушку ставио чауру са барутом, а у отвор цеви гурнуо пилећу цигерицу. Остао би сам у соби и пуцао. Укућанима би показивао остатке пилеће цигерице на тавани.’), *љуљаџија* (‘онај који некога љуља’),

наводација ('посредник за склапање брака'), *сефтеџија* ('први купац; први гост; човек који први нешто уради').

У другој групи налазе се изведенице са суфиксом *-џија/-чија* којима се означавају особе са одређеном доминантном особином (Радић 2001: 20). Радић (2001: 20–21) сматра да се ове изведенице даље могу поделити на три подгрупе: у првој су оне којима су означене особе са неком карактерном и духовном особином, навиком, склоношћу и предодређеношћу, у другој оне које именују особе са одређеним умећем, вештином или способношћу, а у трећој оне којима је означен друштвено-економски положај појединца.

Као и у претходном раду посвећеном суфиксу *-џија/-чија* (Антић 2018: 259), и у овом ће изведенице из прве подгрупе друге семантичке категорије бити класификоване према карактерној особини, склоности, односно навици на коју се односе:

неустрашивост: *азгњџија* ('силовит човек; човек који се не боји никога');

добродушност: *атарџија* (онај који другоме испуњава вољу), *севанџија* ('доброчинитељ');

духовитост: *шалџија* ('шалаџија');

несебичност: *јевтинџија* ('онај који не наплаћује скупо'), *јефтинџија* ('в. *јевтинџија* = онај који не наплаћује скупо');

причљивост: *лафџија* ('разговоран човек');

несташност: *бедаџија* ('немирна, несташна особа');

лењост: *баћавџија* ('нерадник, беспосличар'), *седеџија* ('нерадник; недовољно запошљен радник у администрацији'), *спанџија* ('човек који много воли да спава'), *ћелепурџија* ('онај који хоће све да добије без рада или бесплатно');

избирљивост: *манџија* ('онај који налази мане; пробирач'), *назланџија* ('пробирач');

хвалисавост: *прскаџија* (пеј. 'хвалисавац, онај који се хвалише'), *фалџија* ('хвалисавац');

уображеност: *големџија* ('2. онај који се прави важнијим него што је');

подругљивост: *подсмевџија* ('онај који се подсмева'), *сеурџија* ('в. *сеурлија* = онај који се подсмева'), *сијурџија* ('онај који се подсмева'), *сирџија* ('онај који се подсмева'), *шегаџија* ('онај који се грубо шали, онај који се подсмева');

поквареност, лажљивост: *далаверџија* ('подваљивач, мешетар'), *илинџија* ² ('лажљивач; варалица'), *илиџија* ('онај који подваљује (у некој игри)'), *роварџија* ('ровар');

⁴ Према подацима са сајта vranje.co.rs, ова реч води порекло од турске речи *yalanci*.

шкртост: *динарџија* ('човек који много пази на динар'), *муфтеџија* ('в. *муфташ* = онај који хоће да живи на туђ рачун; који избегава плаћање');

непоузданост: *пишманџија* ('в. *пишманлија* = онај који се каје; онај који одустаје од договора и погодбе');

непослушност: *илинџија I*⁵ ('прекршилац правила игре');

користољубље: *скубџија* ('човек који скупо продаје робу или скупо наплаћује услуге');

профитерство: *ћарџија* ('в. *ћарлија* = онај који у трговини зарађује; добитник');

строгост: *вакелџија* ('онај који држи вакелу');

љутитост: *сурлаџија* ('2. човек који се лако љути („диза сурлу”);

расипништво: *трошаџија* ('онај који много и неразумно троши'), *трошчија* ('в. *трошлија* = онај који много и неразумно троши);

склоност ка свађању: *бозгуџија* ('свађалица; побуњеник'), *кавгаџија* ('свађалица'), *комсиџија* ('онај који завађује људе'), *свађаџија* ('свадљивац'), *чаркаџија* ('изазивач свађе');

склоност ка лупетању: *млатърџија* ('онај који говори којешта, онај који лупета'), *пљампаџија* ('в. *пљампало*⁶);

склоност ка весељењу: *веселџија* ('веселјак');

склоност ка галамљењу: *галамџија* ('онај који виче; онај који само прича, а дело не извршава');

склоност ка дотеривању: *дузенџија* ('кицош, гиздавац');

навика да се претерано ужива у пићу: *шљокаџија* ('в. *шљокандер* = пеј. пијаница');

навика да се лупа, треска: *тропаџија* ('в. *тропач* = онај који лупа, тропа');

У другу поткатогију друге семантичке категорије сврстали бисмо само именицу *мирџија*, којом се означава човек који уме да посредује у расправама ('онај који мири завађене људе и породице').

Регистроване су три лексеме које указују на друштвено-економски положај: *големџија*, и то својим примарним значењем ('1. угледан човек, богаташ'), *дилинџија* ('просјак'), *чорбаџија* ('газда хришћанин за време Турака').

Трећу семантичку категорију чине, према речима Првослава Радића (2001: 21), „изведенице које значе особу са доминантном цртом припадања, потицања, односно учествовања у нечему”. И ову семантичку категорију Радић (2001: 21–22) дели на две поткатогије: у првој су изведенице којима се означавају припадници организоване групе људи,

⁵ На сајту на којем се налази дигитална верзија речника наведено је да ова реч потиче од турског *hileci*.

⁶ Иако ова одредница није наведена у Златановићевом *Речнику говора југа Србије*, значење лексеме *пљампаџија* може бити реконструисано на основу значења глагола *пљампам* ('причам којешта'), који је у њеној основи.

службе и сл., а у другој изведенице којима је означена особа која припада одређеној области или крају.

У анализираном корпусу налазимо само примере изведеница којима се означавају људи који учествују у одређеном послу или у некој врсти обреда: *абериција* ('весник на свадби. Аберције иду испред сватова и обавештавају снахине родитеље да сватови долазе по младу. Потом се враћају и испред села сачекају сватове. '), *ачија* ('кувар на свадби'), *аичија* ('в. *ачија* = кувар на свадби'), *говорчија* ('просилац'), *зговорчија* ('просилац'), *истиција* ('учесник на испиту, на веридби пред свештеником'), *киткарчије* ('свекар и један из његове родбине, који после свадбе одлазе снахиним родитељима. Они носе кићену погачу и, обично, јашу накићене коње. '), *муштулчија* ('сват који иде испред осталих сватова да најави њихов долазак'), *нишанчија* ('просилац'), *подрумчија* ('човек који се на свадби брине о подруму и пићу'), *постаџија* ('онај који предводи жетеоце у постату'), *прстенчије* ('свекар, свекрва, девер и још који из најближе родбине, који иду да прстенују девојку пред сам долазак сватова'), *сабирчија* ('скупљач. Ако је сабирчија члан сироварске дружине, он сакупља храну по домовима и носи је у торбама. '), *саборчија* ('учесник на сабору; човек који иде на сваки сабор у околини'), *текменчија* ('просилац').

У ову семантичку категорију могле би се уврстити и лексеме које именују припаднике одређених породица: *Амамчија* ('мушкарац из фамилије Амамџици'), *Балчија* ('човек из рода Балџиџини'), *Кованчија* ('мушкарац из рода Кованџије у Смиловићу'), *Туфегџија* ('мушкарац из рода Туфегџици у Богошеву'), *Шербеџија* ('мушкарац из рода Шербеџинци').

Претпостављамо да би овој семантичкој категорији припадале и лексеме *јабанчија* и *јџанчија* којима се означава 'несродник; туђинац'.⁷

Ван наведених семантичких категорија остају лексеме са суфиксом *-чија/-чија* којима се означава:

лично име: *Кумбараџија* ('чифлик-сахибија до 1878. године. Имао је чивлике у Несврти, Корбевцу, Липовцу и Ранутовцу.');

лични надимак: *Аџија* ('надимак Хаџи-Тодора Димитријевића (1889–1977), публицисте, језикословца и паремиографа родом из Врања'), *Бојаџија* ('надимак, Врање'), *Вампирчија* ('надимак, Врање'), *Доганчија* ('надимак, Лопардинце'), *Дузенчија* ('надимак'), *Дулумчија* ('надимак, Врање'), *Ешекчија* ('надимак, Врање'), *Калеџија* ('надимак, Врање'), *Канаџија* ('надимак, Врање'), *Капаџија* ('надимак, Врање'), *Кечџија* ('надимак, Врање'), *Коџија* ('надимак, Трстена'), *Кочаџија* ('надимак,

⁷ Напомињемо да је дата класификација условна будући да је, како Првослав Радић наводи (2001: 22), између значења изведеница у класи особа „тешко успоставити оштрију границу”.

Бујановац'), *Мериџа* ('надимак, Русце'), *Симиџа* ('надимак'), *Фуруџа* ('надимак, Врање'), *Црвенџа* ('надимак'), *Чешимеџа* ('надимак');

породично име: *Кочаџије* ('род у Врању'), *Бојаџије* ('фамилија у Врању');

име насељеног места: *Суруџије* ('део Црне Траве');

особу са израженом физичком особином: *сурлаџа* ('1. човек дебелих усана');

особу са привременим статусом: *кириџа* ('станар');

животињу: *мркаџа* ('в. *мркач* = ован за приплод; ован који пари овце');

предмет: *филџа* ('в. *филдија* = оно што је израђено од слонове кости').

Приликом дефинисања значења одређених деривата са суфиксом *-џа/-џија* у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића појављују се истокоренски синонимни облици са суфиксом домаћег порекла. Као суфикси конкурентни турском суфиксу *-џа/-џија* у поменутом речнику срећу се следећи суфикси:

-*(ј)ак*: *веселџа* ('веселџак');

-*андер*⁸: *шљокаџа* ('в. *шљокандер* = пеј. пијаница');

-*ар*: *роваџа* ('ровар'), *чижмеџа* ('чизмар');

-*ац*: *свађаџа* ('свадљивац'), *шалаџа* ('шалаџивац');

-*ач*: *мркаџа* ('в. *мркач* = ован за приплод; ован који пари овце'), *тропаџа* ('в. *тропач* = онај који лупа, тропа'), *трубаџа* ('трубач');

-*аи*: *гајдариџа* ('онај који свира у гајде, гајдаш'), *муфтџа* ('в. *муфташ* = онај који хоће да живи на туђ рачун; који избегава плаћање'), *пљачкаџа* ('пљачкаш');

-*ло*: *пљампаџа* ('в. *пљампало*');

-*Ø*: *винарџа* ('винар').

У једном броју примера турски суфикс *-џа* функционише као конкурентан турском суфиксу *-џа/-џија*:

пишманџа ('в. *пишманџа* = онај који се каје; онај који одустаје од договора и погодбе'), *сеирџа* ('в. *сеирџа* = онај који се подсмева'), *трошџа* ('в. *трошџа* = онај који много и неразумно троши'), *ћарџа* ('в. *ћарџа* = онај који у трговини зарађује; добитник').

Посебне случајеве представљају одреднице *пазарџа* и *филџа* које су објашњене помоћу истокоренских лексема са суфиксима које не срећемо у стандардном српском језику: *пазарџа* ('в. *пазаркат* = човек који иде на пазар или се отуд враћа'), *филџа* ('в. *филдија* = оно што је израђено од слонове кости'). Њихове мотивне речи пак налазимо у Шкаљићевим *Турцизмима у српскохрватском језику*: *fil, filj* m. (ar.) *slon*

⁸ Иван Клајн (2003: 10) суфикс *-андер* убраја у јединачне суфиксе, истичући да се јавља само у речи *балавандер*.

(1966: 283); *azar m.* (pers.) 1. *pijasa, pijačni dan*; 2. *kupoprodaja, trgovanje; promet, novac od trgovačkog prometa* (1986: 513).

Из наведеног се види да само двадесет изведеница са суфиксом *-ција/-чија* забележених у *Речнику говора југа Србије* бива објашњено оним што Првослав Радић (2001: 141) назива „истокоренски творбени облик са конкурентним суфиксом”. Наиме, овај аутор истиче да знатан број деривата са суфиксом *-ција/-чија* нема одговарајући облик са конкурентним суфиксом и то објашњава чињеницом да „ове изведенице често представљају готове турске позајмљенице које обично припадају архаичном и иживљеном турском наносу” (Радић 2001: 141), па је невелик број потврда и очекиван.

Треба поменути и да грађа из *Речника говора југа Србије* не пружа потврде свих суфикса које Првослав Радић (2001: 142–143) и Марија Ђинђић (2013: 119–120) помињу као конкурентне турском суфиксу *-ција/-чија*. У овом дијалекатском речнику нису пронађени истокоренски синонимни облици са домаћим суфиксом *-ник*, *-лац* или *-ица*, односно страним суфиксом *-ои*, *-ист(а)* или *-ер* уместо турског суфикса *-ција/-чија*.

Грађу ексцерпирану из дигиталне верзије *Речника говора југа Србије* упоредили смо по облику и по значењу са одговарајућом грађом из трију познатих речника: први од њих је шестотомни *Речник српскохрватскога књижевног језика* Матице српске као описни речник књижевног српског језика; други је речник под насловом *Турцизми у савременом српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића, са преко осам хиљада речи које су у српски језик ушле из турског језика или преко турског језика; трећи је дијалекатски речник новијег датума, *Црнотравски речник* Радосава Стојановића⁹.

1. У шестотомном *Речнику Матице српске* се у истом фонетском облику и са истим значењем као у *Речнику говора југа Србије* Момчила Златановића јављају следеће одреднице: *абација*, *амрелџија*, *бостанџија*, *галамџија*, *јабанџија*, *кавгаџија*, *кондурџија*, *мумџија*, *пљачкаџија*, *рабаџија*, *салебџија*¹⁰, *севапџија*, *сефтеџија*, *трошаџија*, *ћарџија*¹¹, *ћумурџија*, *чалџија*, *чорбаџија*, *целебџија*¹², *шалџија*.

⁹ У наставку рада биће коришћене следеће скраћенице: РГЈС за *Речник говора југа Србије*; РМС за *Речник Матице српске*; ЦТ за *Црнотравски речник*.

¹⁰ У *Речнику Матице српске* се као одредница појављује и облик *салепџија*, којег нема у Златановићевом речнику.

¹¹ У *Речнику Матице српске* је значење које Златановић наводи (’онај који у трговини зарађује; добитник’) дато као секундарно. Примарно значење ове лексеме је ’онај који је лаком на добитак, зараду’.

¹² Још једном се у *Речнику Матице српске* појављује и одредница са суфиксом *-чија*: *целепџија*.

Један број одредница заједничких *Речнику Матице српске* и *Речнику говора југа Србије* разликује се само по фонетском лику¹³. Ради се о лексемама *халваџија*¹⁴, *хамамџија*, *хапсанџија*, *бадаваџија*, *бињаџија*, *јазџија*, *калаџија*¹⁵, *механџија*, *мутфаџија*¹⁶, *нануџија*, *туфегџија*, *хвалџија*, *чизмеџија*, које у Златановићевом *Речнику говора југа Србије* имају следеће фонетске ликове: *алваџија*, *амамџија*, *апсанџија*, *бађавџија*, *бинџија*, *јазџија*, *калеџија*, *меанџија*, *муфтеџија*, *наљнџија*, *тувеџија*, *фалџија*, *чизмеџија*.

Приликом поређења поменутих двају речника уочене су и лексеме са различитим значењем (и, у одређеном броју случајева, са различитим фонетским обликом). Углавном се ради о лексемама које Златановић наводи као лична имена или надимке: *Амамџија*, *Аџија*, *Бојаџија*, *Капаџија*, *Кумбараџија*, *Симиџија*, *Суруџија*¹⁷, *Фурунџија*. У *Речнику Матице српске* су пак ове лексеме дате као заједничке, а не као властите именице: *хамамџија* ('власник или закупац хамама; онај који ради у хамаму'), *хаџија* ('онај који је ишао на хаџилук, ходочасник, поклоник Мухамедову или Христову гробу'), *бојаџија*¹ (заст. в. *бојар* = 1. занатлија који се бави бојењем тканина, бојаџија; 2. трговац бојама'), *бојаџија*² ('в. *бојац* = покр. туча, тучњава, свађа), *капаџија* ('капар'), *кумбараџија* ('онај који баца, пали кумбаре), *симиџија* ('пекар који пече симите'), *суруџија* и *суругџија* ('куруир, гласник на коњу који је носио пошту или пратио онога који је носио пошту у некадашњој турској држави'), *фурунџија* (варв. '1. онај који прави пећи, фуруне, пећар; 2. пекар, хлебар'). Дакле, могло би се рећи да су се у *Речнику Матице српске* нашле именице које су послужиле као основа за настајање појединих личних надимака и топонима у говорима југа Србије.

Осим у наведеним, разлику у значењу уочавамо и код лексема: *говорџија* (РМС 'говорљивац; говорник (2)': РГЈС 'просилац'); *динарџија* (РМС 'онај који набијајући цене скупља динаре, који на лак начин долази до динара, који обилује динарима': РГЈС 'човек који много пази на динар'); *калдрмџија* (РМС 'онај који прави калдрму': РГЈС 'онај који поставља калдрму'); *кириџија* (РМС 'киријаш': РГЈС 'станар'); *кованџија* (РМС 'пчелар': РГЈС 'чивчија у Пољаници коме је била дужност да негује пчеле, вади саће, цеди мед и прави восак'); *колџија* (РМС покр. 'онај који

¹³ Оваква разлика је и очекивана будући да се речник говора који припадају призренско-тимочкој дијалекатској зони пореди са речником српског књижевног језика.

¹⁴ Поред овог, у *Речнику Матице српске* налазимо и облик *халвеџија*.

¹⁵ Ова лексема у *Речнику Матице српске* има једно значење више него у *Речнику говора југа Србије*. Наиме, тамо је као секундарно наведено следеће значење: '2. трговац који иде околу носећи робу са собом, торбичар, покућарац'.

¹⁶ *Речник Матице српске* пружа и облик *муктаџија* и *муктеџија*.

¹⁷ Ово није лично име или надимак, већ топоним.

вози што на колима, возач': РГЈС 'стражар; полицајац'); *мандрација* (РМС 'чобанин, пастир на мандри': РГЈС 'радник који на бачији прави сир и качкаваљ'), *нишанција* (РМС 'стрелац, онај који нишани; војник у послузи неког оружја који нишани и пуца': РГЈС 'просилац'); *подрумција* (РМС 'в. подрумар = 1. стручњак у подрумарству, пивничар. 2. власник подрума. 3. књига о подрумарству': РГЈС 'човек који се на свадби брине о подруму и пићу').

Својеврсну разлику у семантичком садржају примећујемо и код лексема *аичија* и *ачија*: према Златановићу, овом лексемом означава се 'кувар на свадби', а према *Речнику Матице српске*, 'кувар, гостионичар; куварица, гостионичарка', као и код лексема *прстенција* и *прстенција*: у Златановићевом речнику лексемом *прстенција* означава се 'свекар, свекрва, девер и још који из најближе родбине, који иду да прстенују девојку пред сам долазак сватова'. Овом значењу је блиско секундарно значење наведено код одреднице *прстенција* ('2. онај који прстенује девојку и уговара дан свадбе') у *Речнику Матице српске*.

На крају наводимо и лексеме које се у *Речнику говора југа Србије* и *Речнику Матице српске* разликују и по фонетском лику и по значењу: *муштулција* (РГЈС 'сват који иде испред осталих сватова да најави њихов долазак'): *муштулугција* (и *муштулукција*) (РМС 'особа која прва донесе, јави радосну вест, добар глас'); *сеириција* (РГЈС 'в. *сеирлија* = онај који се подсмева'), *сијирција* (РГЈС 'онај који се подсмева') и *сирција* (РГЈС 'онај који се подсмева'): *сеириција* (и *сејирција*, *сехирција*) (РМС 'онај који са уживањем посматра, разгледа').

Ваља рећи и да уз одреднице са суфиксом *-ција/-чија* у *Речнику Матице српске* најчешће стоје квалификатори употребне и стилске вредности. Уз лексеме *абација*, *аичија*, *бадавација*, *бињација*, *бостанција*, *јазиција*, *кириција*, *кованција*, *кумбарација*, *мумција*, *муфтација* (и *муктација* и *муктеција*), *муштулугција* (и *муштулукција*), *нишанција*, *рабација*, *салебиција* (и *салепчија*), *симиција*, *суруција* (и *суругија*), *туфегџија*, *ћарција*, *чалгиција*, *чорбација*, *целебиција* (и *целепчија*) налазимо скраћеницу тур., која упућује на то да је реч о турцизмима. Уз лексеме *бојација* и *мумија* дата је и скраћеница заст., којом је указано на то да се ради о застарелим речима. О покрајинској употреби лексема *јазиција*, *колција*, *кондурција* и *чорбација* сведочи квалификатор покр. Једина именица са суфиксом *-ција* која је у *Речнику Матице српске* одређена као варваризам (варв.) јесте именица *фурунција*. Овим је потврђено Радићево запажање „да српски књижевни језик тек периферно укључује облике на *-чија /-ција* у свој творбени систем” (2001: 27).

2. У *Турцизмима у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића у истом облику као у Златановићевом речнику наведене су следеће

одреднице: *abadžija*¹⁸, *alvadžija* (поред *halvadžija* и *halvedžija*), *amamdžija* (поред *hamamdžija*), *apsandžija* (поред *hapsandžija* и *avsandžija*), *galamdžija*, *jabandžija* (поред *jebandžija*), *kavgadžija*, *koldžija*, *korudžija*, *mirdžija*, *tumdžija*, *rabadžija* (поред *arabadžija*), *sevapčija*, *seftedžija* (поред *seftadžija*), *čardžija*, *čumurdžija*, *faldžija* (поред *hvaldžija* и *valdžija*), *čalgidžija*, *dželebdžija* (поред *dželepčija*)¹⁹, *šaldžija* (поред *šalidžija*). Све наведене лексеме у горепоменутиим речницима имају исто значење.

Фонетски лик другачији од оног у *Речнику говора југа Србије* у Шкалаићевим *Турцизмима у српскохрватском језику* имају следеће одреднице: *badavadžija*, *binjadžija* (поред *binjedžija*), *dilendžija*, *jazidžija*, *kalajdžija*, *kirajdžija*, *lafadžija*, *mejhandžija* (поред *mehandžija*), *muftadžija* (поред *muktadžija*), *nalundžija* (поред *nanuldžija*), *postačija*, *salepčija*, *tenečedžija* (поред *tanečedžija*), *tufekčija* (поред *tufegdžija*), *čizmedžija*²⁰.

По значењу²¹, а у појединим случајевима и по облику, разликују се следеће лексеме: *абериџија* (‘весник на свадби. Аберџије иду испред сватова и обавештавају снахине родитеље да сватови долазе по младу. Потом се враћају и испред села сачекају сватове.’): *haberdžija* (‘vjesnik, glasnik’)²²; *аванџија* (‘власник радње за прераду дувана’): *havandžija* (‘križac duhana’); *атарџија* (‘онај који другоме испуњава вољу’): *hatardžija* и *haterdžija*, *hatordžija*, *haturdžija* (‘онај који radi по hataru, tj. pristrasno, по својој личној наклоности и љубави’); *Аџија* (‘надимак Хаџи-Тодора Димитријевића (1889–1977), публицисте, језикословца и паремиографа родом из Врања’): *adžija* и *hadžija* (‘онај који је izvršio hadž, tj. kod muslimana који је posjetio svetu zgradu Kabu u Meki, a kod hrišćana који је išao на poklonjenje Hristovu grobu u Jerusalimu’); *аџиџија* (‘кувар на свадби’): *aščija* и *ahčija* (‘kuvar’); *бекџија* (‘пољски чувар. У Прешевској кази бекџија је уједно био и најнижи представник турске власти. Дужност бекџије обављали су скоро увек муслимани.’): *bekčija* (‘čubar, stražar’); *Бојаџија* (‘надимак, Врање’): *bojadžija* (‘1. zanatlija који се bavi bojenjem, moler, farbar. 2. trgovac bojama’); *бостанџија* (‘онај који гаји и продаје лубенице и диње’): *bostandžija* (‘vrtlar, zeleničar’); *говорџија* (‘просилац’): *govordžija* (‘govornik’); *Доганџија* (‘надимак, Лопаридинце’): *dogandžija* и *doandžija* (‘1. onaj који lovi ptice sa jednom vrstom sokola zv. dogan, sokolar.

¹⁸ Шкалаић као секундарно значење ове лексеме наводи: ‘2. trgovac који prodaje izrađevine od abe’.

¹⁹ Према Шкалаићу, ова реч има и секундарно значење: ‘2. onaj који drži i odgaja čitava stada ovaca; stočar’.

²⁰ У *Речнику говора југа Србије* наведене лексеме имају следеће фонетске ликове: *баџавџија*, *бинџија*, *дилиџија*, *јазаџија*, *калеџија*, *кириџија*, *лаџија*, *меанџија*, *муфтџија*, *наљнџија*, *постџија*, *салеџија*, *тенеџија*, *тувеџија*, *чиџмеџија*.

²¹ Овде наводимо и лексеме чија се значења у анализираним речницима у извесној мери подударају.

²² Прво наводимо одреднице и њихова значења дата у *Речника говора југа Србије*, а потом она дата у *Турцизмима у српскохрватском језику*.

2. *dogandžije* su sačinjavali poseban odred dvorskih lovaca u Tur. Carevini’); *каљпчија* (’онај који калупи дуван’): *kalurčija* и *kalufdžija* (’онај који калупи fesove; који држи kalupdžijsku radnju’); *калдрмчија* (’онај који поставља калдрму’): *kaldrmđija* и *kaldrmedžija* (’онај који прави kaldrmu’); *кованчија* (’чивчија у Пољаници коме је била дужност да негује пчеле, вади саће, цеди мед и прави восак’): *kovandžija* (’рčelar’); *муштулчија* (’сват који иде испред осталих сватова да дојави њихов долазак’): *muštulukčija* и *muštulugdžija* (’онај који први јави радосну вијест и који за то заслужује муштулук’); *нишанчија* (’просилац’): *nišandžija* и *nikšandžija* (’strijelac’); *подрумчија* (’човек који се на свадби брине о подруму и пићу’): *podrumdžija* (’podrumar’); *сеурчија*, *сијурчија* и *сирчија* (’онај који се подсмева’): *seirdžija* и *sejirdžija* (’онај који promatra, који razgleda’); *Симичија* (’надимак’): *simičija* и *simitčija*, *simidžija* (’pekar koji peče simite’); *Суручије* (’део Црне Траве’): *surudžija* и *surugdžija* (’1. gonič, pratilac uz konja, naročito pratilac menzildžija, који на конју прати tatarske konje i tuče ih kandžijom da brže idu. 2. poštar ili poštanski momak koji je u Srbiji za vreme turske uprave i u prvo vrijeme srpske nezavisnosti prenosio na poštanskom konju zvaničnu i privatnu poštu’); *Фурунчија* (’надимак, Врање’): *furundžija*, *vurundžija* (’pečar, zanatlija koji прави furune, šporete i solunare; pekar’); *чаркачија* (’изазивач свађе’): *čarkadžija* и *čarkidžija* (’онај у првим бојним линијама који први замеће бој, војник (и конј) у prethodnici’).

Међу упоређиваним лексемама нашао се и једна која је у Златановићевом *Речнику* моносемична, а у Шкаљићевом *речнику* полисемична. Ради се о лексеми *чорбаџија*, дефинисаној код Златановића као ’газда хришћанин за време Турака’. То одговара трећем значењу које Шкаљић наводи: ’3. u novije doba tako se nazivao gazda, trgovac-hrišćanin u Tur. Carevini’. Посебан случај представља лексема *прстенџија*. Наиме, Златановић ову лексему наводи у облику множине и описује на следећи начин: ’свекар, свекрва, девер и још који из најближе родбине, који иду да прстенују девојку пред сам долазак сватова’. Овом значењу је слично значење одреднице *prstendžija* забележено у Шкаљићевим *Турцизмима у српскохрватском језику*: ’онај који носи девојци (mladoj) prsten, који девојку prstenuје’.

3. Међу седамдесет осам одредница са суфиксом *-чија/-чија* у *Црнотравском речнику* Радосава Стојановића (Антић 2018: 254) налази се чак педесет једна изведеница која није забележена у дигиталној верзији Златановићевог *речника*. Ради се о следећим лексемама: *араџија*, *болтаџија*, *бомбонџија*, *вапирџија*, *гајтанџија*, *Дервенџија*, *Дервенџије*, *договорџија*, *дркаџија*, *дрмаџија*, *дуванџија*, *дугањџија*, *здорџија*, *избирџија*, *инаџија*, *јамаџија*, *кавеџија*, *канџија*, *кантарџија*, *катранџија*, *клакерџија*, *кланеџија*, *Комарџија/Кумарџија*, *Комарџије/Кумарџије*, *коптирџија*, *кулунџија*, *кускунџија*, *лармаџија*, *макулџија*, *малтерџија*, *Мејанџија*, *мираџија*, *мукомџија*, *ортаџија*, *пакожџија*, *Палашчија*, *порежџија*, *пробирџија*, *пуваџија*, *раџија*, *Самарџија/Самарџије*, *саџија*,

табаџија, тремпеџија, тупанџија, тупаџија, ћебаџија, ћермеџија, шибаџија, шићерџија, шумкаџија.

Претрага корпуса је показала да се по облику и по значењу у поменутим речницима поклапа осамнаест одредница: *апсанџија, бађавџија, веселџија, гајдарџија* (поред овог облика, у *Црнотравском речнику* наводи се и облик *гајдаџија*, али не као посебна одредница), *калџија, кондурџија, манџија, меанџија* (Радосав Стојановић наводи и облик *мејанџија*), *наводаџија, пазарџија, подрумџија, рабаџија, свађаџија, соборџија, трошаџија, фалџија* (у *Црнотравском речнику* налазимо и одредницу *валџија*), *шалџија* и *шљокаџија*.

Различите фонетске ликове у анализираним дијалекатским реницима уочили смо у следећим примерима – *калеџија* у РГЈС: *калаџија* у ЦР; *муфтџија* у РГЈС: *мувтаџија* и *муфтаџија* у ЦР.

Са различитим значењем у Стојановићевом и Златановићевом речнику долазе следеће лексеме: *ашџија* ('човек који помаже некоме у припреми свадбе' у ЦР, а 'кувар на свадби' у РГЈС); *бојаџија* и *симиџија* као занатлије у *Црнотравском речнику* и надимци *Бојаџија* и *Симиџија* у *Речнику говора југа Србије*; *кириџија* ('онај који се бави превозом робе коњем или запрегом' у *Црнотравском речнику*, а 'станар' у *Речнику говора југа Србије*); *чорбаџија* ('птица певачица' у *Црнотравском речнику*, а 'газда хришћанин за време Турака' у *Речнику говора југа Србије*).

О продуктивности суфикса *-џија/-џија* у говорима призренско-тимочке дијалекатске зоне сведочи велики број одредница (чак сто педесет осам) наведених у дигиталној верзији *Речника говора југа Србије* Момчила Златановића. Семантичка анализа је показала да овај суфикс турског порекла најчешће учествује у творби именица којима се означава вршилац радње и носилац особине, која је у највећем броју случајева негативна.

Истраживање спроведено на Златановићевом дијалекатском речнику је указало на то да се при дефинисању значења деривата са турским суфиксом *-џија/-џија* неретко јављају истокоренски синонимни облици са домаћим суфиксима *-(j)ак, -андер, -ар, -ац, -ач, -аш, -ло* и *-Ø*, односно турским суфиксом *-лија*.

Поређењем грађе из *Речника говора југа Србије* са грађом из шестотомног *Речника Матице српске*, из *Турџизама у српскохрватском језику* Абдулаха Шкаљића и из *Црнотравског речника* Радосава Стојановића дошли смо до следећих закључака: поједине лексеме из *Речника говора југа Србије* нису забележене у горенаведеним речницима; лексеме које су у Златановићевом *Речнику* дате као одреднице поклапају се по облику и по значењу, само по облику или само по значењу са одредницама из преосталих речника; регистровани су и примери лексема које у анализираним речницима имају другачије значење и другачији фонетски лик од оног наведеног код Златановића; одређени број лексема са суфиксом *-џија/-џија* забележен приликом истраживања говора Црне

Траве које је спровео Радосав Стојановић није потврђен у *Речнику говора југа Србије*.

Иако се међу лексемама са турским суфиксом *-ција/-чија* налази и један број архаизама, несумњиво је да овај „некако фамилијаран и народски” (Марков 1957: 169) суфикс и даље има важну улогу у грађењу речи у говорима југа Србије.

Литература

- Антић 2018: А. Антић, Статус суфикса *-ција/-чија* у *Црнотравском речнику Радосава Стојановића*. Бања Лука: *Филолог*, Год. IX, бр. 18, 254–269.
- Бјелетић 2012: М. Бјелетић, Магични свет дијалекатске лексике. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, LV/2, 294–300.
- Ђинђић 2013: М. Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*. Београд: Филолошки факултет.
- Жугић 2013: Р. Жугић, Момчило Златановић. *Речник говора југа Србије (провинцијализми, дијалектизми, варваризми и др.)*. Врање: Аурора, 2011, 563. стр. Нови Сад: *Зборник Матице српске за славистику*, 84, 252–255.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд – Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства – Институт за српски језик САНУ – Матица српска.
- Марков 1957: Б. Марков, О наставцима *-ана, -лија, -лук, -ција*. Београд: *Наш језик*, VIII, 151–170.
- Младеновић 2014: М. Младеновић, Дигитални речник говора југа Србије. Београд: *Инфотека: часопис за информатику и библиотекарство*, Год. 14, бр. 1, 42–55.
- Радић 2001: П. Радић, *Турски суфикси у српском језику (са освртом на стање у македонском и бугарском)*. Београд: Институт за српски језик САНУ – Чигоја штампа.
- РМС (1967–1976): *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Стојановић 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник: расправе и студије*, Књ. 57, 9–1040.
- Ђорић 1997: Б. Ђорић, Изведенице на *-ција* у Сремчевим делима, у: *Књижевно дело Стевана Сремца – ново читање: зборник радова са истоимене научне конференције одржане у Нишу, 15. и 16. новембра 1996. (лингвистичка секција)*. Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитета – Студијска група за српски језик и књижевност, 177–184.
- Шкаљић 1966: А. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svtlost.
- www.vranje.co.rs, приступљено 15. 11. 2019.

Aleksandra M. Antić

SUFFIX -DŽIJA/-ČIJA IN THE DICTIONARY OF SOUTH SERBIA'S SPEECH

This paper talks about the semantic analysis of lexemes with the suffix *-džija/-čija* from the Turkish language listed as entries in the *Dictionary of South Serbia's Speech*. The semantic analysis, based on the classification made by Prvoslav Radić, has shown that the largest number of lexemes out of a total of one hundred and fifty-eight registered in the aforementioned dictionary is used for naming persons. Amongst the lexemes from this class, the most are those which belong to *nomina agentis* (*rabadžija*, *tenekidžija*) and *nomina attributiva* (*bedadžija*, *galamdžija*). There are significantly fewer of those which name persons participating in some type of business or ritual (*kitkardžije*, *sabirdžija*).

The research has also shown that while defining the meaning of the lexemes with the suffix *-džija/-čija* in Zlatanović's dictionary, the following suffixes are being used as its competitive: *-ar* (*čičmedžija* 'čizmar'), *-ac* (*svadadžija* 'svadljivac'), *-ač* (*trubadžija* 'trubač'), *-aš* (*pljačkadžija* 'pljačkaš') and *-lija* (*seirdžija* 's. seirlija').

The comparison of the lexemes with the suffix *-džija/-čija* from the *Dictionary of South Serbia's speech* with the corresponding lexemes from the *Dictionary of Serbo-Croatian Literary Language*, from the *Turcisms in Serbo-Croatian Language* by Abdulah Škaljić and from the *Dictionary of Crna Trava* by Radosav Stojanović has pointed to their similarities and differences, in terms of both form and meaning.

Keywords: suffix *-džija/-čija*; Prizren-Timok dialect area; *Dictionary of South Serbia's Speech*; semantic analysis; comparative analysis.

ТРАЈАЊЕ ЗАБОРАВЉЕНОГ

У раду се указује на чињеницу да многе речи из прошлости и кад буду замењене, или заборављене, настављају да живе у неком облику као производу сопствене деривације, продужујући употребу и чувајући успомену на првобитно значење. По ауторовом сазнању, и избору, у говорима Сврљига и његовог ширег окружења такве су речи: *узао, прогон, сампас, стружина, бричиште, прлега, чајати, враг*.

Кључне речи: српски народни говор, сврљишки крај, заборављене речи.

0. Трајање заборављеног?!

Овако називам сазнање да се у моме матерњем говору,¹ и у говору моје околине, понекад појаве речи које тек у другом, секундарном (деривираним) облику укажу да је речи од које су настале било и у тим говорима, али се данас не употребљавају. То би могло значити: кад се нека реч изгуби, било зато што више не постоји реалност коју она именује, било зато што је њено значење преузела нека друга – домаћа, или одомаћена страна реч, не губи све из њеног било значењског, било формалног (граматичког, творбеног) потенцијала. Или пак – ако се једна реч (или њен део, неки аспект њеног бића), изгуби у неком говору, то не значи да ће се изгубити у свим говорима једнога језика. Могуће је да се сачува у другим идиомима, па и у другом језику, ако је имала такву ширину употребе и била од значаја, са сличним или помереним значењем које се у другом говору развило и – траје.

Овде ћемо се дотаћи тек неколико примера од оног што се у данашњим говорима може чути, а у прошлости је несумњиво било део ширег система. Другачије речено, ради се о речима које нису морале бити донете са стране, већ су постојале и „ту” (истина, могле су у неком облику пристићи раније), али су с временом замењене, па на њих подсећа тек неки данашњи изданак, или заперак. Показаћемо то идући од примера до примера, а примери се ређају посве случајно и спонтано.

* nedb@ni.ac.rs

** Прилог је рађен у оквиру пројекта (178020) Дијалектолошка истраживања српског језичког простора, који се у Институту за српски језик САНУ реализује под руководством академика Слободана Реметића.

¹ То је говор села Бучума у општини Сврљиг, источна Србија. Говор је тимочно-лужничког типа, познат у српској дијалектолошкој науци. В. Литературу.

Другој групи речи на које се овде осврћемо припадају оне код којих су се значења откривала не у самој средини него тек посредством или других извора, или других прилика (да се реч једнога краја открива у говору другога, ближег или даљег говора). Доста речи наишло је тек из увида у дијалекатске речнике оног типа говора којима припада и мој матерњи говор (нигде потпуно, али и нигде изван тога). То су *Тимочки дијалекатски речник* Јакше Динића, *Речник тимочког говора* Љубише Рајковића, *Речник пиротског говора* Драгољуба Златковића, *Речник говора Лужнице* Љубисава Ћирића, али и други који су ми били под руком.

1. У говору сврљишког краја (а ту најпре имам у виду родно место Бучум) не постоји реч „узао” у значењу чвор на канапу. За то значење постоји реч *чугаљ*. Али постоје речи *узленик* и да се *наузли*. *Узленик* је са значењем (1) штап на који се навеже почетак основе на разбоју, па потом привеже уз предње кросно (вратило) и онда отпочне ткање. Дакле, штап који носи *узловг*. А сходно томе, (2) *наузли(ти)* значи навезати основу на *узленик* (по неколико жица, па у *чугаљ* око штапа), целом ширином натре, а после, кад се откају две-три натре, *узленик* се извади, и ткање лепо омота око предњег вратила, које се иначе у истом говору зове кросно, и ткање настави.

Постоји и један начин везивања чворова, који се изражава речју (врже се) *заузлем*. То је такав начин да се чвор не може одвезати простим повлачењем. Ако је ово *узлем* (*узао*, инстр. *узлем*), онда би, поред сведочења о постојању остатка инструменатала (макар само обличког) у говору аналитичке деклинације, ова реч сведочила да је била позната и реч *узао* (**qzъlъ*). Изненађења не престају, јер смо на самом прагу ове (2019) године сазнали (нисмо проверавали) да у суседном селу, Бурдиму, постоји са истим значењем реч *заузыл*. И још нешто. У Бучуму нема *узице*, али те речи има већ у суседном селу. Значи, ту је негде и *узао*, само скривен у заборау. Мислимо да није далеко **vęzica* (= везица), али о томе други пут.

2. Не постоји реч *гони(ти)*, али има њених деривата. Ова реч, која се иначе користи за истеривање стада на пашу (изгон!), замењена је речју *тера* (*истерује*, *дотерује*; *претерује* сено с ливаде на сеник (што се још може означити речима: *прекарује*, *превози*); *утерује* стадо у појату итд.), али у земљописној терминологији постоји: *прогон*, путељак између њива, или кроз шуму, којим се стадо из појате *тера*, *прокарује*, на пашњак. Дакле, то није пут којим би прошла запрежна кола, већ је то стазица или путељак где се стадо не задржава, већ само протерује (прогони) на пашњак. У терминологији сточарства, као речи за ознаку неких објеката на појати (сточарском станишту, сталном, али и на покретном) постоји: *загон* „настрешница” обично од плетера или грања, где се стадо склања од сунца или падавина. Постоји, додуше, и реч *зган*, обично за ознаку гомиле људи (али и стоке, стада) која се негде окупила, као да је то дотерана, **згоњена*, могуће од *с-гон-*. Нисмо сигурни да ли је и њена основа *гон-* али нам је то врло вероватно.

3. Кад смо већ код путева, путовања, одмарања..., да кажемо да није позната реч *почива(ти)*, мада је као књишка, из црквене и правничке процедуре познат термин *почивши* (= *покојни*), али да је била позната, сведочи топоним *Почивала / Пошивала*, у атару села Белоиња (у сврљишкој општини, родног места поч. проф. Вилотија Вукадиновића, који нам је својевремено на ово и указао). Објашњење је да је то „место у облику кратке заравни на узбрдном путу, где се запрега заустави и мало одмори (отпочине)”.

4. *Терати кола* (ауто, камион). Све мислимо да је смисао овога израза настао кад су кола била само запрежна, а запрега је била животињска (говедо или коњ) коју је ваљало имати пред собом и терати (не тера се оно што ти је позади, што је за тобом, што те прати!), то се можда: вуче, тегли, мами (ако је живо)... Онда се, како нам се чини, терање пренело и на другачија кола, која су моторна, па се возе, или се њима управља. У говору мога краја *тера се* и камион, аутобус, не са штапом у рукама (а не: вози!), но са воланом и командном таблом пред собом.²

5. Због измене технологије сточарења, и промене у организацији сточарског станишта, скоро да је заборављена реч „струга” у њеном основном значењу. А некад је постојала, судећи по многим топонимима који чувају успомену на њу. Има и једне пастирске песме, која говори о томе кад је млади пастир чуо како на другом крају села певају девојке, „он си ману стругу немлжену, / и у стругу две тњиће³ цеваре, / једну Анђу другу Анђелију”, где би струга на принципу метонимије била „тор заједно са стадом у тору”.⁴

У топонимији има места која се именују као *о+О* (одредба + одређеничка реч; односно: антропоним + географски појам), где је у позицији *о* неко име власника коме је *О струга* (тор) припадала (Миланова струга, Рајкова појата и сл.). Има у топонимији и места која су именована као *стружина*, и претпостављамо да су то места где је некад била (нечија) струга, али и *Стружишта*, које се и другачије тумачи, као места где стално дувају, „стружу” ниски ветрови, јер имају такав географски положај, али и природне околности које не представљају никакав пашњак, нити сточарске површине. Ту ветар, по речима озеблих пастира, не дува, него „брија” (сече до коже!), па се једна пољана у Околишту, родном селу моје мајке, и зове – *Бричиште*.

² На ово ми је, у једном разговору у родном Бучуму, скренуо пажњу колега др Драган Лилић, Лужничанин, на чему му остајем и овде захвалан.

³ Пишем о речима из говора који имају вокално л и полугласник, па ће се у неким примерима појављивати и знак за полугласник [љ]. Акценат је иначе ескпираторан, бележен знаком ['].

⁴ Две цеваре, једноставне свирале, свакако поседују различит звук, па једна преноси поруке Анђи, друга Анђелији, а можда то младо пастирче само замишља па му буде мило те свира час једно(ј), час друго(ј).

6. Опет нешто из терминологије сточарства. Кад се стадо препусти у *сампас*, дакле, без надзора пастира, каже се „овце пасу *напелус*”. Иако знам значење ове речи из комуникација у својој породици, није ми била одгонетива њена структура. А онда сам дознао да се у пиротском и лужничком крају говори и *напрепус*. Чини ми се да је одгонетка у томе да стадо пасе, да се чува „на препус(т)” (на-пре-пуст), да је *препуштено* само себи, да је кренуло у *сам-пас* (у пашу „за свој рачун, и по своме нахођењу! Без надзора пастира). Можда ово и није тако, али ми је овако објашњиво.

7. А и тај *пастир*... Моји га суграђани (јер не постоји реч *сусељани*, а била би тачнија) лако вежу као „пас-тир пасе овце”, они се не муче као ја да реч *пастир* повежу са могућом реалности... Постоји у Лужници забележно сазнање да пастир „чува овце” да се не погубе по планини и да их не нападне вук, а *варка* овце, пази да не оду негде у штету, да (по лужнички) не начине негде пакост. У Сврљигу аналогно *чува* стоји: *варди* са истим значењем као лужничко чува, а пасе овце значи „надгледа их”, прати их на испаши, води рачуна кад излазе на пашњак и кад се враћају, кад треба да се поје и затварају (у пландиште, у кошару или појату). Пастир је чувар стада, а овчар је онај који пасе овце. Има овде и неке дистинкције: „чува овце” значи: бави се овчарством, а оне се могу чувати и у појати, без паше, али „пасе овце” је само чување на пашњаку, на испаши, где се не хране, него пасу.

8. Има у моме матерњем говору и речи *прлега*, са значењем „изгледа” (*Прлега* да се башта вртну), „кобајаги” (*Прлега* да че да исплачују валиду, па ништа! = изгледа да ће бити исплате инвалиднине...). И овде помажу други, архаичнији говори. Тамо налазимо „прилега” (примерено нечему!), са значењем „чини се”, „изгледа” са ширим спектром: *Прилега* на пролет (изгледа као да је пролеће!), што би се у моме говору рекло другачијом конструкцијом: *Прлега* че се јави пролет (= изгледа да стиже пролеће!).

9. „Недуг” у значењу болест, телесна тегоба није реч данашњег мога завичаја, али чуо сам прекорну формулацију „онај *недъгавитина*” која се односила на особу слабог здравља, која често болова, и клони се тешких физичких послова (= Онај болешљивко!).

10. Из лекција старословенског језика остао је у свести глагол *чајати* „чекати, очекивати”, али сам се могао заклети да га у нас (у говору мога краја) нема, све до оног летњег дана, кад радници на вршидби у нашем дворишту (некада, јер данас ни сејемо, ни вејемо!) питају комшиницу: „Где ти је (да име не наводимо, а ради се о њеном супругу)?”, а она одговара: „Ено га горе где *чаји*, недъгавшина једна”. То је изговорено с прекором, за човека који куња, ишчекује нешто, а не зна шта, нити шта хоће нити шта може. Схватам то као, *чаји*, *чека*, *очајава* – јер је болестан, „неје за никакву работу”, или је пак лењ. О овом глаголу Скок каже: „Ovaj starocrkvenoslovenski glagol očuvao se u nas do danas samo s prefiksom parasintaktičkog podrijetla od (v), upravo od čaja od čekanja: očajat.,

-am (Vuk) *prestati nadati se.*” (Скок 1971: 228) Али ево, он још *чају* у моме говору, истина на прагу заборава.

11. Не рачунајући *уторак*, који је у говорима источне Србије *торник*, настао као и уторак од **v̆tori-jь* = други (дан), овај облик (*втори*) као да се изгубио. Ипак има једна реч за коју мислимо да од наведеног лика полази. Наиме, друга жена (истичемо ово „друга”), удовца или разведеног, у нашим се крајевима зове *потворка*. Много ми личи на „повтор-ка”, друга, поновљена. Ако би било тако, ево још једног остатка некадашњег *втор-*, које је како наука учи, замена почетног *в̆-* са у дало *уторак*, *удовица*, *унук*. А то је могло бити „давно пре краја X и почетка XI века” (Младеновић 2008: 18) и спада у онај скуп одлика које јасно српске говоре одвајају од бугарских.

12. Не постоји *враг*, али је врло честа употреба речи *ђавол*, с различитим значењима (у шта овом приликом нећемо улазити), али највише у фразеологији. Додуше, могло би се то и овако систематисати:

ђавол (као митско биће...) у причама,

ђавол као метафора за ознаку довитљивих младих бића (дечака и девојчица, девојака и младића), шерета;

у фраземима: (иди, ајд) у *ђавола*, *до ђавола*; *тражи ђавола*; има туј нећи *ђавол*; *през ђавола* (= дођавола!), *ђавола!* (чеш ти тој да уработиш), и све тако.

Али: жив је и фразем: (деси се, направи се нешто непријатно) *за зла врага!* И никад: за **зла ђавола*.

Да ли то значи да смо и ми имали *врага*, па смо га касније, са хришћанством, заменили за *ђавола*, ко зна!? Имали смо засигурно!

А постоји и: *вражука* нешто (говори тихо, или неразумно да га сам (онај ко говори) разуме), *враже* (= врача), *вражальц* (= врачар); *лажа* – *вражда*.

13. Једног дана, од једне мајке, сељанке која кори сина што је неодговорно отпутовао у град кад код куће има много послова, чуо сам да каже: „Дигал главу на овуј притрусу и отиде у Дервѐн”. *Дервен* је старо име за Сврљиг, *дигал главу* је (домаћа) метафора, а она *притруса* означава стање кад је човек у стању неке узнемирености пред обавезама које су се стекле и не може им се адекватно одговорити. *Трести се* (од свачега, и над свачим) родило је реч *притруса*, која лепо звучи, али није вероватно да ће бити књижевна, јер књижевници све мање описују ликове и околности сељачког живота који имају своје бриге и своје *притресе*.

14. Немамо глагол *делати*, него с тим значењем постоји *работи* (= ради). У сагласју с овим не постоји „радни дан”, али постоји „нерадни дан”, односно празан дан – *праз(о)ник*. Онај радни зове се *тежатник*. Али постоји, истина више у изрекама фразеолошког типа, као *делник* – „Што ми за празник, тој ми за делник”, а значење је: (ово једино одело које имам) – Тој ми је за празник (свечаник, светац, за славу, сабор...), тој ми је

и за делник (за радни дан, за свакојаки посао). *Делник* је свакако према *делати*, али, ето, делања нема, само – работа.

15. Говорећи о заборављеним речима, најчешће говоримо о заборављеној стварности која се више или мање сигурно, више или мање истинито, може читати из остатака садржаним у новим речима, наследницама (дериватима или континуантима). На такву једну могућност скренуо ми је пажњу мој некадашњи професор ВП школе Светозар Георгијевић, који је више пута био занимљив и оригиналан у постављању загонетки, више него што је могао своје закључке доказати. Он је говорио, поводом Буњеваца „који су живели у бунама”, тј. у земуницама, да су наши преци на многим странама живели у земуницама, у бурдељима, о чему сведочи речи да кад се (данас) означава човеков излазак из куће, каже се „да искочи!”, из неког нижег, можда укопаног простора у који се „улазило” и из кога се „излазило”. Данас се, разуме се, не мора *лазити* да би се изашло из куће, јер она није у тлу, већ на тлу, и има довољно високе отворе кроз које се може ући и изаћи, а не мора се (*и*)*скакати* нити (*у*)*лазити*. А можда ни позив придошлице „Упадај!” није новотарија савременог жаргона, већ остатак када се у станиште *у-падало* (да би се при одласку и(з)-*скочило*.⁵

16. Иако смо се држали говора сврљишког краја, повремено их осветљавајући сазнањима о истим или сличним речима у говорима непосредне или шире околине, додали бисмо још једну реч која своју загонетку скрива изменама на фонетском плану, од којих су неке врло старе. Наиме, реч *худ* не региструју дијалекатски речници југоисточне Србије. Нема је ни у Бучуму. Али, никад не реци – никад! Ево најновијег *Речника говора Лужнице* др Љубисава Ћирића, а тамо – *уци*! Нисам одмах схватио да је то могућа исходница од: *хоуд*- односно компаратив: *худји* (стел. **hudji*), који ће у српском дати *хући*, а у тимочко-лужничком *хуци*, с каснијим отпадањем иницијалног *х*. У старословенском он се тумачи као

⁵ Овде се са сетом присећам свога ујака Жике и његових, од којих неки одавно нису живи. Наиме, када смо ми (Старо)планинци освајали Ниш, нисмо имали где становати, па је идеал, а и потреба, било направити какав-такав *страч* (тако је моја мајка говорила, а после сам сазнао да је *страч* кућица за пса!). Али, сиротиња може да уради оно што не може да купи, а кад стекне могућности да купи плац, нема пара за судску оверу и грађевинску дозволу, па су многе куће, чак и насеља, грађене као дивље, или „на дивље” (млади би рекли „на дивљака”), па и рушене од стране власти, неке богме и с правом јер смо ми садили куће где најемо празан простир, губећи из вида да једном будемо део урбаног система. Е, кад руше оно што је озидано, мој ујак реши да стан гради у земљи. Тако је цели стан укопао у земљу, па нек руше! И дан-данас та зграда је нелегалizована, а ујак је имао многе невоље баш зато што је ишао у земљу, уместо да је градио на земљи. Није се могао ослободити воде и влаге, али му је лети било хладно а зими топло, и тако је надокнађивао последице нерегуларне, непланске или дивље градње, у коју је заиста улазио и из које је „искакао”.

„оскудан, рђав” (Ђорђевић 1975: 261), а кад сам преко колеге др Драгана Лилића код његове мајке, Лужничанке, проверио значење речи *уци*, рекла је: „То је нешто што је лоше, па још по лоше”.⁶ Код Скока, видимо: „*hūd f hūda, sveslav. i praslav. pridjev [...] zao, rđav, loš [...].* (Skok 1971: 692).

Сад још само да поређамо речи на које смо се освртали:

враг (за зла врага, ђаволи – врагови), втори (потворка), гони (прогон, загон, зан), дела (делник), лази (улази, излази + кућа), недуг (недъгав, недъгавитина), пастир (спастри, спаитра), почива (почивала), прлега (прилега), сампас (усампаси се), струга (стружина, стружиште), узео (узица, узленик, наузли, (за)узлем), (х)уд (уци), чаји (чаји).

Литература

- Богдановић 1979: Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*, СДЗБ ХХV, Београд.
 Ђорђевић 1975: П. Ђорђевић, *Старословенски језик*, Матица српска, Нови Сад 1975.
 Златковић 2014: Д. Златковић, *Речник пиротског говора*, I-II, Службени гласник, Београд.
 Младеновић 2008: А. Младеновић, *Историјса српског језика* (одабрани радови); Чигоја штампа, Београд.
 Рајковић 2014: Љ. Рајковић, *Речник тимочког говора*, Лексика, Неготин.
 Скок 1971: Р. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I, JAZU, Zagreb 1971.
 Ћирић 2018: Љ. Ћирић, *Речник говора Лужнице*, СДЗБ LXV/2, Београд.

Nedeljko R. Bogdanović

LA DURÉE DES OUBLIÉS

L'article traite du fait que de nombreux mots du passé, même lorsqu'ils sont remplacés ou oubliés, semblent vivre sous une forme ou une autre en tant que produit de leur propre dérivation, prolongeant leur usage et préservant la mémoire du sens originel. Selon les connaissances et le choix de l'auteur, dans les parlers de Svrljig et de son environnement plus large, ces mots sont : *uzao, progon, sampas, stružina, bričište, prlega, čajati, vrag*. Il est également souligné que dans la langue vernaculaire de la région natale de l'auteur de cet article (Svrljig et ses environs), les mots qui ont été perdus sont : *vrag, vtori, goni, dela, nedug, počivati, uzao, hud* mais ils sont maintenus dans leurs dérivés et expressions idiomatiques : *za zla vruga potvorka, progon, delnik, počivati, uzlenik, udži* etc.

Mots-clés: parlers populaires serbes, région de Svrljig, mots oubliés.

⁶ И овом приликом хвала јој на обавештењу о придеву кога у Бучуму нема.

БАЈКА ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА: КЊИЖЕВНА КРИТИКА О РОМАНЕСКНОМ ИСКОРАКУ У АЛЕГОРИЧНО-САТИРИЧНУ ФАНТАСТИКУ

Рад у коме се бавимо романом *Бајка* Добрице Ћосића састоји се из две целине; прва представља краћи осврт на поменути роман, приказ његових кључних елемената (тематика, ликови, идејни слој...), док се у другом делу рада даје преглед реакција књижевне критике на ово Ћосићево остварење, својеврсна историја читања романа *Бајка*. Критичари су га сагледавали у контексту пишчевог опуса, али и шире – настојали су да утврде значај и вредност коју он има у развоју српске (југословенске) послератне књижевности, посебно модерног романа. У раду су издвојена мишљења релевантих проучавалаца Ћосићевог опуса и, посебно, тумача романа *Бајка*, с циљем да се пружи што целовитији увид у његову критичку рецепцију.

Кључне речи: роман, алегорија, сатира, фантастика, Добрица Ћосић, књижевна критика

Умире време. С временом умире све што јесам.
(*Бајка*, 2000: 306)

Из нереализоване идеје о завршетку/епилогу романа *Деобе* настао је наредни роман Добрице Ћосића – *Бајка* (1966), на више начина различит од свих претходних и потоњих Ћосићевих остварења.¹ Он доноси једну

* snezana.bozic@filfak.ni.ac.rs

¹ Сам Добрица Ћосић о томе каже: „Рационално гледано, можда *Бајка* није дошла у прави час у мени. Требало је за њу можда још дуже живети и требало је за њу нешто више доживети. А ипак, живела је идеја те књиге једно десетак година. Прво њено поглавље требало је да буде четврто поглавље *Деоба*. То је ‘дно реке’... У ствари, имао сам страсну потребу да све што сам рекао, што сам сазнао, што сам исказао о људима које сам видео као протагонисте једне епохе – имао сам неодољиву потребу да их проверим и са ‘оне стране’, и у смрти и после смрти... Пролазиле су године, дошле су нове идеје и нови мотиви... А потом је дошао пут у Немачку и дошло је једно бављење Дахауом. Ја сам Дахау тако страшно доживео, мене је Дахау толико разболео, да сам мислио да ћу га тешко преживети. Ја сам се мучио да искажем свој бол што сам човек, што сам савременик Дахауа. А онда, савременик сам и једног другог света, и једне друге људске несреће, и једне страшне епохе на путевима ка стварном, људскијем свету у сутрашњицу...” (Према: Поповић 1991: 250).

уопштenu визију човековог места у свету и историји, пројектовану из особеног начина сагледавања, доживљавања и схватања те позиције. Временски и просторно неодређена, без конкретних ликова, изузев наратора и Анђаме, *Бајка*, иако има наглашену фантастичну димензију, не представља бајку у правом смислу речи, већ се повезује са тзв. утопистичким, као и са алегоријским и сатиричним делима. Имајући у виду тематику и начин њене уметничке обраде у романима насталим пре као и после *Бајке*, могло би се рећи да је место овог дела у пишчевом опусу пре свих или после свих написаних романа; оно је својеврсна уметничка синтеза или пак антиципација, у којој су конкретне приче, судбине и дешавања из сваког појединачно узетог романа уопштена до универзалних слика и значења. Зато се *Бајка* може читати и као уметнички експлицитно исказана поетика писца, односно као нека врста програмског, аутопоетичког романа.

У поређењу са осталим романима Ћосићевог опуса *Бајка* је остала некако на маргини интересовања критике и шире читалачке публике.² То је утицало и на чињеницу да се овај роман никада није нашао у наставним програмима, мада би се могло размишљати о обради појединих његових делова, као што је поглавље „Камонија”, на средњошколском узрасту, првенствено у оквиру додатне наставе, као и у ваннаставним активностима, у раду одговарајуће секције.³

Иако се у основи Ћосићевог романа налази образац добро познат у тзв. демонолошкој литератури (склапање уговора са ђаволом како би се постигао жељени циљ), остварено дело је сасвим особено и оригинално. У домаћој књижевности истог периода додирних тачака овај романа има са *Лелејском гором* Михаила Лалића, романом *Прољећа* Ивана Галеба Владана Деснице и *Снег и лед* Ериха Коша. Повезују их елементи антиутопије, који су код Ћосића најистакнутији, као и лик ђавола који се јавља код Лалића и Ћосића.⁴

Роман *Бајка* чине уводно поглавље „Пепео” и експозиција „На дну реке”, затим три приповести „Museum”, „Камонија” и „Разисторија” повезане кратким описима три сусрета Човека са Анђамом у три секвенце истоветног наслова „Он и ја”.

² Један осврт на роман из 2008/2009. године започиње и завршава се питањем: „Како је могуће да смо, ево, већ четрдесет година, резервисани према Ћосићевој *Бајци*?!” (Крстић 2009: 141, 148).

³ Овај рад представља приређен и допуњен део необјављене магистарске тезе *Наставно проучавање књижевног дела Добрице Ћосића* (одбрањене 2008. године на Филолошком факултету у Београду), отуд и осврт на присуство (тј. одсуство) романа у школским програмима. Прегледом критичке рецепције овог и осталих Ћосићевих романа бавили смо се, примарно, као предрадњом њихове методичке интерпретације.

⁴ На ову везу указује се уз наглашавање битних разлика које постоје између наведених романа. Видети: (Делић 2018: 82) и (Радуловић 1989: 523).

„Пепео” представља мотивациону основу, идејно полазиште романа. Из позиције хомодијегетичког приповедача главни јунак, Човек, говори о сопственом буђењу у свету потпуне, заглушујуће и тешке тишине. У моменту буђења тај свет изгледа привидно нормално, али убрзо Човек примећује да је у њему све, почев од њебета којим је био покривен до људи које види и покушава да дозове или да додирне – од пепела. Све је сагорело, задржавши само форму, спољашњи облик, који се под његовом руком, телом и/или корацима урушава, ломи и осипа у прашину, у ништа. Тако је на самом почетку, као и у највећем делу романа, читалац суочен са неочекиваним сабласним, језовитим сценама, које на моменте делују и катаклизмично, упућујући на закључак о потпуној отуђености Човека и света. „Пепео” је уметнички транспонован трауматичан доживљај света и мисао приповедача о томе да је егзистенција привид у коме је важна само лако нарушива форма, а не суштина ствари и појава, због чега је човек у овом свету остао без било каквог ослонца. Та једнострана пројекција распадања и нестајања нагони Човека да бежи из пепелног града, ка реци, да у њој открије шта се десило с прошлошћу ако се већ садашњост расула у пепео. Убеђен је да се у реци, на њеном дну, налазе људи и све оно што је било, али и одговор на његово питање шта није било и шта се у будућности не може десити. Међутим, једино разумно биће које ће „На дну реке” Човек сусрести је Анђама, „лепи ђаво [...], нежни друг који је својом добротом и шармом потчинио становнике прапочетног царства реке” (Селенић 1982: 7). Договор о замени који ће њих двојица склопити, Човек да би добио одговоре на питања о будућности, Анђама да би сазнао шта Бог и Ђаво значе у модерном свету, представља мотивацију за фантастично кретање и трансформације Човека кроз време и простор у потрази за сазнањем. Коначна цена договорене замене је смртност Анђамина а вечитост Човекова на дну реке.

Трагалачко путовање Човека почеће тако што га Анђама враћа у прошлост, у „Museum”. У овом поглављу романа евоцирана су најстрашнија логорска искуства људске историје двадесетог века, јер стазе којима главни јунак, Човек хода заправо су кровови тамница, концентрационих логора и крематоријума, а људи, чији се јауци и уздаси непрестано чују и по којима се газе, умањени су и деградирани до величине и стадијума инсекта. Они су такви јер су за живе изгубили сваки значај: како се људски заборав прошлости повећава, тако бубе људи постају све мањи. Кад Човек почне да им поставља питања, чиме им придаје бар неки значај, бубе људи почињу да расту, да га затрпавају, али све се окончава без тражених одговора, у великој ватри крематоријума у коме се налазе. „Museum” је опор алегорично-сатирични приказ оног морала у коме циљ оправдава средства, макар да су она најстрашнији злочини над човеком, приказ страве и бесмисла људских деоба на расе виших и нижих (Ми и Они), критика заборава коме су, у име „срећне” будућности, склони потомци жртава прошлости.

Уметнички најсугестивније и имагинативно најубедљивије остварено поглавље романа *Бајка* је приповест „Камонија”, којом је, према речима Мирослава Егерића, „наша књижевност добила изврсну оштровиду сатиру тоталитарне државе” (Егерић 2001: 77–78)⁵. Уверен да ће сазнање за којим трага пронаћи у срећи будућности, Човек се, преображен у људског потомка, у новорођену бебу, буди у Камонији и тако почиње иронично-сатирична приповест о његовом одрастању, васпитавању, школовању, избору занимања и раду у земљи лажне слободе и среће, под увек будним оком великог Вође. С полазиштем у блиском реалном искуству живота у државама које су (у време писања и објављивања овог романа) функционисале слично, поново је, на оригиналан начин, испричана позната прича о суровости вештачког раја у коме се рађају, живе и умиру поданици Вође. Човек добровољно, чак радо, подлеже тоталној контроли, јер тиме (наизглед) остварује свој друштвени задатак: непрестано бдење и проматрање да се, и међу најближима, не појаве или препознају потенцијални спољашњи и унутрашњи непријатељи, који ће угрозити јединствену срећу и слободу сваког појединца у служењу држави. У овом поглављу романа развијена је визија апсолутне дехуманизације друштва. Интересантно је да, на крају, Камонија није престала да постоји јер је умро Вођа, него је уништена чудним устанком, у коме на људе насрћу и убијају их ствари и предмети у њиховом власништву, којима су они са свих страна окружени. Оваква замисао „устанка” подстакла је критичара Милана Радуловића да закључи како је „Камонија”, „инспирирана Орвелом, [...] пародија не само телеолошког смисла комунизма него и пародија човекове вере у електронску цивилизацију као другу снажну и широко распрострањену утопију 20. века” (Радуловић: 159). Политичке алузије биле су јасне, оштрица сатири забавала се право у срца и свест читалаца који су лако идентификовали Ћосићевог Вођу, описану државу, систем и себе у свему томе.

Желећи да види шта је у прошлости стварно било, не би ли на основу тога наслутио шта у будућности не може да буде, Човек ће се, коначно, наћи у „Разисторији”. Ту ће видети како се време зауставља, и како потом почиње да се креће уназад, упостојавајући оно што је било – историјске периоде човечанства са свим људима, владарима, грађевинама и државним уређењима која су их обележавала, у обрнутој хронологији све до римског Диоклецијана. Сем живих, све ће се друго мењати, много тога и унепостојавати. Једино у овом поглављу конкретизован је географски простор на коме се Човек, сведок токова разисторије, односно чудесно-језиве истовремености свих векова – прошлих и будућих, налази:

⁵ Објашњавајући Ћосићев сатирични поступак, Мирослав Егерић истиче: „Све је ту неосетно, вешто, подвргнуто бичевима сатиричног подсмеха, све је ‘природно’ а некако издужено у сабласти карикатуре, све натопљено црном меланхолијом обрнутих слика живота и изврнутих односа међу људима!” (Егерић 2001: 77–78).

Београд, Венеција, Рим. Токови времена и кретање Земље и Сунца неколико пута ће се, на ужас живих (садашњих), мењати, да би се разисторијско искуство Човека синтетизовало у поимању општег људског незадовољства – прошлости и будућности, које, у свету романа, никако једна на другу не утичу.⁶ Највећи ужас Човек ипак неће осетити ни при успореном ходу времена унапред, нити при његовим суновратима у прошлост, већ онда када се време заустави у тренутку садашњости, при чему положај и стање у коме се неко затекао никако не могу бити промењени. Свест о томе да „умире време” и да с временом умире све што Човек јесте, помрачује му ум и поглед. Пробудиће се у реци, у Анђаином наручју. Иако је несумњиво оригинална и занимљива идеја о „разисторији”, односно о реверзибилном ходу времена и човечанства, њена уметничка транспозиција у роману остала је, у крајњем резултату, неубедљива, а значења која носи тешко докучива, неискристалисана.

У последњој, трећој секвенци под називом „Он и ја” долази до испуњења уговора између Човека и Анђае. Човек ће ђавола повести у град, јер људи, према његовом мишљењу, верују да је град нешто најбоље и највеће што су створили. Анђама се Човековом свету прилагођава брзо и лако. Допашће му се куповина, телевизија, биоскоп, одушевиће га аутомобил, у ноћном клубу због његове невиђене лепоте и раскалашног плеса окружиће га најлепше жене. Све што је видео и доживео Анђама је уверило да је Старац (Бог) умро, да је он тај који је у својој буни победио и да се његова вера остварила. Зато Човеку препушта реку и бесмртност, а он остаје у граду, да живи људским животом. Пре коначног растанка, бивши Анђама откриће новом Анђама – бившем Човеку „идеју за нову игру” којом ће овај моћи да испуњава своју вечност. То је потрага за сопственим белутком на дну реке, на коме је уписано све што жели да сазна и све што тражи. Роман се окончава надом новог Анђама, бившег Човека, да ће некада у неограниченом речном простору пронаћи тај свој белутак.

Присуство ироније и сатире и у овом делу романа доводи читаоца до низа суморних закључака о поремећеној скали вредности и недостацима модерног света. Чињеница да одушевљење њиме исказује Анђама, тј. ђаво, да готово никог не интересују одговори на суштинска питања и да нада за бољим светом остаје, помирљиво, да тиња негде на дну реке, само су неки од начина којима је исказано незадовољство актуелним светом и животом. И самим насловом свог дела, који асоцира и на обичај да се за неког ко не говори истину каже да „прича бајке”, овим

⁶ Критичар Слободан Селенић говори о „два велика незадовољства, незадовољству живих прошлости и незадовољству прошлих будућности [...]. Живи могу да буду срећни што разисторијски упостојена ватра не може да спали ништа живо; али и мртви могу да буду срећни што се прошлости само сећамо исто као што се они будућности само надају. Срећни можемо да будемо само док не знамо” (1982: 17).

романом савременим читаоцима сугерисана је мисао да је у основи света и поретка у коме живе лаж, да су срећа, која им се сервира, и прогрес, у коме уживају као у потврди своје људскости, само привидни, јер у свему томе нема праве слободе.⁷ Као децу, вође их уљуљукују у приче/бајке и шарене лаже, и сами се обмањују (зачарани, опчињени) лепим „играчкама” (што је и последица намерно развијане и наглашене потрошачке свести и културе) које их одвлаче од размишљања о суштини и смислу живота. Главни јунак – наратор, жели, напротив, да сазна где су границе човекове, „шта човек не сме”, по цену склапања уговора са ђаволом, губитка идентитета, постанка „оног што није”. Анђама за само једну људску ноћ постаје прототип савременог човека који лако стиче свест о томе да је моћ у новцу, да је он нова вера, а Човек, поражен сазнањима до којих је у својим трагањима дошао – враћа се уместо Анђаме у реку (природи), да у њој вечито тражи свој белутак, тј. одговор на питање о суштини и смислу сопствене егзистенције. Закључке/поуке требало је да извуку читаоци сами, а и сам аутор их у томе подстиче следећом својом изјавом: „Ја нисам писао бајку за децу предшколског узраста. Ја сам писао *Бајку* за остарелу децу, а бајка вреди једино ако се у њу поверује” (Ћосић 1968, према Поповић 2005: 89).

У овом, као и у свим својим романима, Ћосић се бави историјом, али на један за њега неуобичајен начин, уводећи, према речима Милана Радуловића, „ново, антиисторијско, митско и космичко време као иронично огледало историјског времена” (2000: 323). Иако су многи непосредно након објављивања *Бајке*, а и касније, у тој књизи слутили наговештај неке нове фазе у развоју писца, Ћосић, међутим, више никада није нешто испричао на сличан начин. *Бајка* је била једини његов стваралачки отклон у правцу фантастике, философије, ироније и сатире. Она је била унутрашњи императив, нешто што је у датом животном тренутку морало баш као такво да „изађе” из писца: резиме претходног стваралачког и животног искуства, унутрашње (мисаоно, духовно) прочишћење и ослобађање које омогућава проналажење новог простора за стварање и, зато, својеврсна идејна пролегомена романа које ће Ћосић тек написати.⁸

⁷ За разумевање неких од значења овог романа важан је и биографски контекст у коме је он настао. *Бајка* је дошла након великог Ћосићевог разочарења у Тита, у начин његове владавине и политику коју је водио, што је писац имао прилике добро да упозна боравећи на броду *Галеб* као почасни члан Титове делегације у тромесечној посети афричким земљама. На значај ове чињенице указује Јован Делић: „Без путовања Галебом *Бајке* вјероватно не би било, а можда ни побуне; не барем 1966. године. То је побуна свједока, учесника у револуцији и на путовању *Галебом*; побуна анђела отпадника. Отуда похвале Анђами и разумијевање за њега. Отуда виђење Бога, Старца као преваранта који покорава све равноправне духове” (2018: 84).

⁸ Да је *Бајка* књига „јеретичког прелома”, Ћосићево „идеолошко прочишћење” наглашено је и у новијим критичким освртима: „То је књига својеврсног

Упитан у једном интервјуу коју своју књигу највише воли, Добрица Ћосић је одговорио да је то роман *Бајка*:

То је књига коју најјаче карактерише стање слободног духа и слободне маште. Покушао сам да створим непостојећи свет и да у њему назначим људску трагику, односно смисао и бесмисао нашег постојања. То је једна сложена књига која, суштински, није прочитана. Можда је зато и волим, као што мајке, на посебан начин, воле своју неуспешну децу.⁹

Бајка заиста међу читаоцима није наишла на добар пријем, ваљда зато што је био изневерен хоризонт очекивања успостављен претходним Ћосићевим романима. Публика којој се Ћосић обраћао у њему је видела првенствено писца реалистичког проседеа који се бави романескном транспозицијом догађаја из ближе и даље српске прошлости, никако писца алегорично-сатиричне фантастике. То потврђују и критички коментари попут овог који износи Предраг Палавестра:

Ћосић се у *Бајци* изненадно прихватио сасвим друкчијег поступка, тежећи да у напрегнутој интелектуалној концентрацији моралистичког искуства оствари визионарско дело са видним примесима фантастике, у коме би се саопштиле свежажеће истине и стрепње за будућност људског рода, доведеног до ивице ништавила. Прелаз од реализма ка фантастици био је, међутим, исувише нагао и неприпремљен. У књижевном делу Добрице Ћосића *Бајка* се зато одржава само као могући наговештај једне будуће фазе у прозном стварању овог писца, трајно отвореног према свету и свим његовим облицима и увек спремног да себе и своју литературу стави пред нова искушења трагичког немира (1972: 227–228).

И критичких текстова о овом роману било је мање него што је то уобичајено за Ћосићева дела. Они који су о књизи писали, одређивали су *Бајку* као „утопијски путопис” (Слободан Селенић), „антиутопијску приповест” (Милан Радуловић), „алегорично дело које припада литератури утопија, односно ‘утопистичких’ сатира, литератури популарне философије, или посебне књижевности, као што су дела Свифта, Еразма, Волтера и сличних” (Славко Леовац). Признајући да је дело управо због тога значајно, Леовац, ненаметљиво и као узгред, упућује аутору замерку:

У нашој оскудној литератури овакве врсте оно је, зацело, догађај, и то би био и у највећој мери да је дело компоновано боље и да форме нису диспаратне.

идеолошког самообрачуна, драматичног прелома и раскида из које ће изаћи цијела Ћосићева дисидентска публицистика. Зато *Бајка* нема свог романсијерског наставка: послје 1966. Ћосић није више имао потребе за алегорijом и алегорijском параболом. Послје *Бајке* он је у идеолошком погледу други, нови и непрепознатљив човјек.” (Делић 2018: 83).

⁹ Изјава из интервјуа дневним новинама *Блиц* (8. новембар 2000) преузета са сајта: www.mediaclub.cg.yu/kultura/arhiva/11-00/8-1-11.htm.

Сатиру је тешко не писати; али, такође, сатиру је тешко и писати, веома мучно ју је писати у алегоријској форми с тежњом да значења буду јасна и неизбрисива (Леовац 1973: 429).

У једном од првих критичких осврта на роман, Зоран Гавриловић износи став да је *Бајка* домаћој књижевности дала једну нову, савремену димензију, и објашњава:

Јер овај текст није само роман, није само филозофска расправа, није само поетска визија, није само обрачун са савешћу, историјом, моралом. У исти мах, он је од свега тога понешто – а у највећој мери драматичан, мисаон, мучан дијалог са основним нивозима вредности: усковитлан текст крцат симболима и питањима, метафорама али и проблемима, визијама али и смислом егзистенције у простору и времену (1985: 267).

Гавриловић закључује да Ћосићева књига „својим бићем, својом структуром, припада лепоти најређе и најчистије кова: лепоти мисаоности, зрелости и интелектуалности у којој се апстракција уобличава у уметнички зов кроз беспућа” и да су читаоци захваљујући њој богатији „за један дијалог са судбином света” (Исто, 270).

Главну слабост *Бајке* Јован Делић види у њеној апстракцији.

Она нема за Ћосића карактеристичних, индивидуализованих конкретних, појединачних ликова и судбина, укоријењених у домаће тло и историју, који би се кроз роман могли пратити. Роман побуне нема Ћосићу својствених драмских сукоба. *Бајка* нам данас личи на потенцијално складиште могућих, а неразвијених романа и романсијерских рукаваца, без конкретних индивидуализованих јунака који се памте, без драмских заплета и судбина. Она је замишљена као алегоријско-параболично сатирично путовање (Делић 2018: 84).

С највише одушевљења о роману је писао Милан Радуловић, који *Бајку* сматра најбољим Ћосићевим романом, и то, како наводи, „не само стога што је у њој кондензовано историјско искуство и метафизичка свест уметникова већ и стога што је то најтоплије, најискреније његово дело и поред тога што је најмање патетично и екстатично у тону и садржају” (Радуловић 1998: 199). Као приређивач овог романа у најновијим сабраним делима Добрице Ћосића, исти аутор напомиње да је *Бајка* од свих Ћосићевих романа најмање прештампована, чему је вероватно највише допринела чињеница да је то „у основи филозофско-сатирични роман чије садржине и значења није могућно лако сагледати и усвојити” (Радуловић 2000: 321). Он упућује на читање које уважава и биографски контекст настанка романа:

Кад се чита у светлости Ћосићевих политичких и културолошких уверења, кад се има у виду идеолошки и биографски контекст у којем је настајала *Бајка*, онда се у овом делу јасно распознају тонови Ћосићевог патетичног

исповедања пред младалачким идеалима, болног разјашњавања са бившим саборцима и мучног обрачуна са Титом и титоизмом. Те дубоко личне, судбоносне духовне и егзистенцијалне дилеме и одлуке транспоноване су у фантастичку повест и уздигнуте на метафизички план (Радуловић 1998: 198–199).

Притом се, тумачи даље Радуловић, *фантастично* у роману не огледа само или преваходно у томе „што приповеда о иреалним, немогућим догађајима и ситуацијама, већ стога што су реални егзистенцијални и психички феномени какви су патња и срећа приказани у хиперболичном облику. Кад изгубе људску меру, сви реални садржаји живота постају готово спонтано иреални, фантастични и фантазмагорични. Фантастично је све што је увеличано, што је лишено људске мере, а самим тиме и смисла, јер су људска мера живота и смисао живота истоветни, истосуштни” (Радуловић 1998: 224). Исти критичар говори о *Бајци* као о својеврсном програмском роману Добрице Ћосића, јер он „сублимише, кондензује и – посредством фантастичких и параболичних конструкција – подиже на философски план проблематику Ћосићевих ранијих и доцнијих епско-историјских и поетско-психолошких романа (Радуловић 2000: 322). Истовремено је, додаје Радуловић, то и један „модеран уметнички мит”, настао пројектовањем битних историјских садржаја двадесетог века (као што су револуционарни занос модерног човека, утопијска свест и утопијски пројекти објављени у идеологијама фашизма, комунизма и техно-фетишизма) у иреалне космичке просторе (Радуловић 1998: 159).

Критичарима који су писали о роману посебно је био занимљив и подстицајан за тумачење лик Анђаме, његова природа, функција и значење које има у Ћосићевом роману. Овом лику је, на пример, посвећена читава једна монографија под називом *Анђама, модерни Мефисто* (Маринковић 1978), у којој је исцрпна и интересантна анализа смештена у шири контекст демонолошких проучавања дела светске и домаће књижевности. Аутор студије полази са становишта да је Ћосићев ђаво Анђама закорачио у светску демонологију „као оригинална и сасвим комплетна дијаболична фигура са комплексним универзалним значењима” (Маринковић 1978: 24). Други тумач, Сава Пенчић, истиче да бајка о подводном свету и воденом духу познатом у фолклору многих народа, која представља окосницу фабуле Ћосићевог романа, није дата ни у једној целовитој варијанти, већ у себи сажима одређене особености бројних древних митова, предања и прича. Тај „динамични синкретизам” је, према Пенчићевом мишљењу, карактеристичан за лик Анђаме, који је зато „у оквиру своје модерне фантастичне конструкције, сижејно и семантички полифункционалан”. Пенчић указује да је карактеристика те полифункционалности незавршеност, односно отвореност, управо стога што се „гради поступком перманентне хибридизације, субјективне комбинаторике веома разнородних архетипских својстава” (Пенчић, према Радуловић 1998: 189–

190). Ћосић, према мишљењу Милана Радуловића, ликом Анђаме „симболизује егзистенцијалну, моралну и духовну ситуацију побуњеног човека-револуционара у новијој историји”, при чему је побуна „дочарана као природно стање егзистенције и природна човекова реакција на сопствени положај у свету” (Радуловић 1998: 157). С друге стране, Ћосићевог Човека Антоније Маринковић види као модерног Фауста на почетку друге половине 20. века:

Зачет у утерусу зрачне креативне имагинације, рођен после свих ратних пустошења и конц-логора смрти, он ће у Ћосићевом роману *Бајка*, кадикад и нехотичном комиком, одиграти величанствену улогу негације света и скончати у трагизму, који га као замка на свим окукама чека (1978: 26).

Истичући како је уз помоћ ликова Човека и Анђаме Ћосић изградио изузетно модеран роман, Маринковић *Бајку* одређује и као роман свести и савести, који, попут ужарене лопте, „звони на узбуну. Фантастички конципираним и есхатолошки драстичним антиципацијама, роман у свом времену, које у њему, уловљено и разуђено, грца у мрежи разноврсних антагонизама, делује као језива и уједно пробуђујућа опомена” (Маринковић 1978:25).

Занимљив је компаративни приступ ликовима Ћосићеве *Бајке* и романа *Снег и лед* Ериха Коша, који Милана Радуловића води до оваквог закључка:

Ликови у *Бајци* и *Снегу и леду* живе као потпуно затворене монаде, које су дефинитивно и потпуно уграђене у неку ванперсоналну ралност и које се ни на који начин не могу уздићи до свести о другим световима или у надсветовност. Ти ликови не изгледају само бесмислени, већ и ужасни и фантастичи управо стога што су обездуховљени и деперсонализовани, разљуђени, механизовани и одсечени не само од других светова већ и од човекове природне моћи и потребе да друге светове замишља и ствара (Радуловић 1989: 525).

У критичким анализама садржаја и естетских вредности појединих поглавља романа, тумачи су долазили до различитих, некада и потпуно супротних закључака. Занимљив пример у том смислу су различита гледишта на поглавље под називом „Разисторија”. Мишљење критичара Мирослава Егерића је да читалац (прет)последњег поглавља *Бајке* може да замишља страхоту описаних догађаја, али не и да их доживљава јер их ни писац није могао доживети. Егерић објашњава:

Човек може да замисли разисторију, али не може да је доживи, јер је сав у историји и јер су му све моћи тесно за њу везане. Пошто се не види покрет, убедљивост животног процеса који подразумева конкретну патњу, конкретних, посебних ликова због свега што се зове разисторија и јер, старински говорећи, јецаји духа не долазе као одјечи на притисак живота, ово поглавље носи више

досетљиве, домишљате језе него живљене трагике, више је гест него грч патње (Егерић 2001: 82).

Сличан је и став Зорана Гавриловића:

У оним деловима књиге у којима се историја конкретизује а идеје и снови претварају у мање-више реална збивања, ритам и дубина текста опадају, сламајући се око дневних мотива и тема. Ту пре свега мислим на „Разисторију” која је више духовита но мисаона, практична, некако сива у односу на сјајне слутње, сумње и питања у филозофским визијама (Гавриловић 1985: 270).

За разлику од ове двојице критичара, Слободан Селенић сматра да је „Разисторија” „најинтересантнији део ове књиге – добија се чак утисак – део због кога су сва остала поглавља писана” (Селенић 1982: 15). На истој линији је и мишљење да ово поглавље романа представља „антологијску прозу српске књижевности” (Крстић 2009: 146).

Из суморних визија савременог човека и цивилизације, укључујући прошлост на којој је израсла и будућност ка којој стреми, Мирослав Егерић ипак извлачи оптимистичке закључке:

Негде у самим шавовима живота, у његовим прапочецима и прахтењима, постоји белутак, изгубљен у речном (животном) песку, који треба пронаћи и начинити својим. Од упорности трагања, од високе иако често поразне жеље да се тај белутак по сваку цену пронађе и задржи, зависи дубина наших трагова у земном, грешном, суморном, али за нас једином животу. Продати душу ђаволу да би се тај белутак открио, звао се ђаво Луцифер, Мефисто или Анђама, значи признати да постоје животне вредности за које се „исплати” тај чин (Егерић 2001: 79-80).

На закључак да, наизглед парадоксално, смисао и трајање људима обезбеђује чињеница да су смртни и да је све њихово пролазно, као и да је време вечно и према људима индиферентно, указује Слободан Селенић:

Смрт је услов за продужење живота, она је једина бесмртност. Претпоставка да ћемо нестајући према нашем извесном почетку изгубити страх од смрти, ма колико фантастична, дозвољава нам да закључимо како без страха од смрти остајемо без себе, без своје вечности. [...] Човек се опредељује за постојање иако зна да је смрт његова једина потврда. Остављајући своју смрт животу, постајући жртва, а не самоубица, Човек се опредељује за будућност. [...] дато му је да тражи и да не пристаје, да упркос свему, достојанствено и гласно каже своје велико афирмативно *Не*, или своје побуњено и негаторско *Да* свим ограничавањима свог смисла. Притиснутом између неподношљивог и немогућег, Човеку остаје само побуна, макар сва разисторија овог света показивала да је она узалудна (Селенић 1982: 18–19).

Настојећи да открије неке од стваралачких побуда писца из којих су произашле узнемирујуће визије света и човека у Ћосићевом роману, Антоније Маринковић их је проналази у уоченом људском страху од неке будуће и по свему судећи извесне термонуклеарне катастрофе:

Кад се *Бајка* прочита до краја, онда из свих њених делова резултује закључак, који није предвиђала скоро ниједна есхатолошка мисао, да Свет, такав какав је, са свим својим музеумима, камонијама и разисторијама срља у чељуст властитог пепела. А тај исти свет, и поред свег хедонизма, прожет је грозничавим страхом пред евентуалном катастрофом од термо-нуклеарног оружја. [...] Ни помена о неком новом Стварању света. Не би било ни сведока који би исписао приказ тог језивог спектакла, зато се Ћосић и латио пера да га као једну од својих хипотеза и једну од својих уметничких антиципација, док све још није касно, предочи живима. [...] Читав Ћосићев роман *Бајка* може се у ствари третирати као ламент над земаљском куглом, али ламент који је прожет стрепњом да ће све на њој завршити у пепелу (Маринковић 1978: 31).

Исти критичар у *Пост скриптуму* своје студије о Анђами износи општи закључак, у коме *Бајку* одређује као „критички обрачун са свим медијевалним помрчинама, мистикама, злочинима, свим облицима нељудскости, које се с научно-техничким достигнућима мултиплицирају и прете свеопштим поништењем”. Зато је роман, по његовом мишљењу, сав „у знаку оправданих захтева који воде очовечењу, хуманизацији, не би ли се племените и стваралачке снаге човековог бића чином потврђивале и остваривале”. Маринковић сматра да је сва значења романа могуће дешифровати, без обзира на свеprisутну алегоричност, и закључује да ту „ништа није препуштено случајности пера, које на ћосићевски начин задире у проблеме савремене епохе и над једним апсурдним белутком на дну реке, над бесмисленим трагањем за тим и таквим белутком извија хуманистички смисао ироније као свој одговор на сва незнађа и резигнације” (Маринковић 1978: 232).

У завршници једног лирски интонираног есеја о трагању за белутком из Ћосићеве *Бајке*, откривају се још неке особине овог романа:

Одвише горка, одвише стамена и природно гласна и као монолог и као визија, *Бајка* је насумице прелистала историју као серију злочина, али је и својим претеривањем и трошњем маште и на сваком репортерском предмету, домашила онај план острашћеног мишљења које нас приморава да му будемо партнери или макар сапутници (Мирковић 1988: 9).

Сумирајући туђе и сопствене критичке осврте на роман *Бајка*, Јован Делић указује на његове кључне вредности:

За нас је несумњиво да *Бајка* има у Ћосићевом опусу изузетно, а по значају за пишчеву интелектуалну и књижевну еволуцију веома значајно мјесто. *Бајка* је једини Ћосићев роман који излази из историје и улази у „разисторију”, то

је наш први, у цјелости, антиутопијски роман, и по томе има непроцењиво право првјенства у српској прози, односно у развоју српског романа (Делић 2018: 82).

Поред тога што је била предуслов настанка романа *Време смрти*, односно наставка рада на циклусу романа о Катићима и Дачићима и антиципција Ћосићеве „побуњеничке публицистике”, као и трилогије *Време зла* (видети Делић 2018: 85), *Бајка* се, дакле, може посматрати као „усамљени родоначелник антиутопијског романа у српској литератури којој су се тек неколико деценија касније придружиле и Пекићеве антиутопијске представе у *Беснилу*, *Атлантиди*, *Новом Јерусалиму*, као и Басарино антиутопијско дело *Уклета земља*” (Крстић 2009: 141).¹⁰

*

Прихваћена као маргинално или, пак, најбоље Ћосићево дело, као успео или мање успешан књижевни експеримент, као неостварени „могући наговештај” неке нове фазе у развоју писца, *Бајка* је свакако другачија и оригиналнија од свега што је Ћосић као писац дао. Остаје, међутим, отворено питање колики је стварни уметнички домет реализоване романескне транспозиције неколико несумњиво оригиналних замисли које су у њеној основи.

Литература

- Гавриловић 1985: З. Гавриловић, *Добрица Ћосић: Бајка* (1966), у: *Неизвесности: огледи и критике 1952–1985*. Београд, 271–307.
- Делић 2018: Ј. Делић, *Романи Корени и Бајка* као пресудна дјела у романсијерском развоју Добрице Ћосића, у: *Књижевно дело Добрице Ћосића*, зборник радова. Београд: Филолошки факултет, 59–86.
- Егерић 2001: М. Егерић, *Бајка*: роман као алегоријска визија, у: *Време и роман: есеји о романима Добрице Ћосића*. Бања Лука – Београд: Задужбина *Петар Кочић*, ИТП Змај.
- Крстић 2009: М. Крстић, *Бајка* или кратка историја нестајања, у: *Савремена српска проза*, зборник бр. 21 (ур. В. Вукашиновић). Трстеник: Народна библиотека „Јефимија”, 141–148.
- Леовац 1973: С. Леовац, *Романи Добрице Ћосића*, у: *Српска књижевност у књижевној критици* (друго издање), књ. 10 (ур. Ј. Христић), *Савремена проза* (прир. М. Бандић). Београд: Нолит, 410–429.
- Маринковић 1978: А. Маринковић, *Анђама, модерни Мефисто*, Врњачка Бања: Замак културе.
- Мирковић 1988: М. Мирковић, У трагању за белутком – „Бајка” Добрице Ћосића, у: *Багдада*, година XXX, бр. 356–357, новембар/децембар, 9.
- Палавестра 1972: П. Палавестра, *Послератна српска књижевност 1945-1970*. Београд: Просвета.

¹⁰ Исти аутор упућује на дела европске и светске антиутопијске књижевности 20. века са којима Ћосићева *Бајка* кореспондира. Видети: (Крстић 2009: 141).

-
- Поповић 2005: Р. Поповић (прир.), *Разговори и Животопис*, Дела Добрице Ћосића, коло IV, књига 24, Београд: Филип Вишњић.
- Поповић 1991: Р. Поповић, *Писци у служби народа: хроника књижевног живота у Србији 1944-1975*, Београд: Политика.
- Радуловић 2000: М. Радуловић, *Напомена уз ово издање*, у: Добрица Ћосић, *Бајка*, Дела Добрице Ћосића, коло I, књига 6, Београд: Филип Вишњић.
- Радуловић 1998: М. Радуловић, *Роман Добрице Ћосића: између идеологије и антиутопије*. Београд: Народна књига – Алфа, Институт за књижевност и уметност.
- Радуловић 1989: М. Радуловић, *Негативне утопије Ериха Коша и Добрице Ћосића*, у: *Српска фантастика: натприродно и нестварно у српској књижевности*, Београд: САНУ, Научни скупови књ. XLIV, Одељење језика и књижевности књ. 9, 523–527.
- Селенић 1982: С. Селенић, *Човек тражи ђавола*, предговор у: Добрица Ћосић, *Бајка*, Романи Добрице Ћосића, Ријека: Отокар Кершовани, 7–21.
- Ћосић 2000: Д. Ћосић, *Бајка* (прир. М. Радуловић), Дела Добрице Ћосића, коло књига 6, Београд: Филип Вишњић.

Snežana V. Božić

**A FABLE BY DOBRICA ĆOSIĆ:
LITERARY CRITICISM ON A ROMANESQUE STEP-FORWARD INTO THE
ALLEGORIC-SATIRICAL FANTASY**

This discussion on the novel *A Fable* by Dobrica Ćosić includes two units: the first is a short overview of the novel, presenting its key elements (topic, characters, idea layers...), while the second unit presents the reactions of literary critics to this piece of Ćosić's work, as a kind of special history of novel's reading. The critics discussed it in the context of author's opus as well as in a broader context – they tried to determine its importance and value in development of Serbian (Yugoslavian) literature after the WWII, and, especially the modern novel. This paper presents the opinions of relevant scholars of Ćosić's opus, particularly the interpreters of novel *A Fable*, with the goal of providing as all-encompassing insight on its critical reception as possible.

Key words: novel, allegory, satire, fantasy, Dobrica Ćosić, literary criticism.

Мирјана Д. Бојанић Ћирковић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 821.111(931).09-31 Мориц Х.

ФРАГМЕНТИ СЕЋАЊА ЛАЛИЈА СОКОЛОВА: ПРИЛОГ ТУМАЧЕЊУ МЕМОАРСКО-АУТОБИОГРАФСКЕ ПРОЗЕ О ХОЛОКАУСТУ

Предмет овог рада је анализа жанровских, формалних и садржинских обележја дела *Тетоважер из Аушвица* Хедер Морис, које припада корпусу књижевности о Холокаусту, а које, захваљујући својим формалним карактеристикама, заузима засебно место у поменутом контексту. Тумачећи позицију аутора овог дела, фрагментарни карактер сећања његовог јунака, Лалија Соколова, релацију овог дела према мемоарима, аутобиографији и роману, настојимо да укажемо на опште и специфичне елементе ове приповести о искуству у нацистичком логору. У закључку указујемо на значај дела *Тетоважер из Аушвица* у погледу померања граница жанровског лика књижевности о Холокаусту.

Кључне речи: Холокауст литература, мемоарско-аутобиографска проза, исповест, топос сна.

Ако се ујутру пробудиш, то је добар дан.
Лали Соколов у интервјуу са Хедер Морис

1. Увод

Дело *Тетоважер из Аушвица*¹ представља наративно уобличено сведочанство једног од последњих живих сведока функционисања нацистичког логора Биркенау. С једне стране, ово дело припада линији мемоарско-аутобиографске прозе² о Холокаусту чије су жанровске црте уобличене у опусу Прима Левија, преживелог логораша, мемоаристе, есејисте, романописца и значајног истраживача „психологије сећања”³

* mirjana.bojanic.cirkovic@filfak.ni.ac.rs

¹ У оригиналу: Heather Morris, *The Tattooist of Auschwitz*, London: Zaffre, Bonnier Zaffre Limited, 2018. Ово дело је у преводу на српски језик први пут је објављено 2019, у издању „Лагуне”. Преводилац је Жермен Филиповић.

² Термин Д. Иванића у књизи *Облик и вријеме* (Ниш: Просвета, 1995).

³ В. хрестоматију есеја *Потонули и спасени* Прима Левија и студије Марка Фримана (Mark Freeman, *Too Late: The Temporality of Memory and the Challenge of Moral Life*, *Journal fur Psychologie* 11 (2003): 54–74; Mark Freeman, *Hindsight: The Promise and Peril of Looking Backward*, 2009) које су настале на основу мемоара Прима Левија и других преживелих логораша.

заробљеника Аушвица и других нацистичких логора. Жанровска одредница романа и име Хедер Морис као његовог аутора, дело *Тетоважер из Аушвица* изводе из досадашњег оквира мемоарско-аутобиографске прозе о Холокаусту. Међутим, овај „излазак из оквира” мемоарско-аутобиографске прозе о Холокаусту природан је књижевно-научним делима која наративизују искуство преживелог логораша. Ово „правило” такође је постављено опусом Прима Левија, аутора чија су дела у исти мах мемоари, аутобиографије, романи, есеји, студије о човековој природи, а свако од њих је у дијалошкој релацији са претходним у погледу одређених жанровских карактеристика.⁴ Примо Леви је својим делима поставио одређене конвенције мемоарско-аутобиографске литературе о Холокаусту (приповедање о логору као мисија похрањивања чињеница, али и као морална рефлексија, топос сна затвореника о причи коју нико не слуша, топос путовања, метафора преображаја, одисејевски мотив повратка, фрагментарност приче као последица приповедања сегмената сећања по степену њихове неодложности, мимеза усменог приповедања и др. (Костић 2016: 113–118)), али је уједно идентификовао факторе који условљавају обликовање „прикладне истине” код оних сведока који су за то имали психички интерес.

2. Проблем ауторске интенције

„Требало је три године да се прича размрси” (Морис 2019: 265) – ова реченица само наизглед сведочи о потешкоћама аутора дела *Тетоважер из Аушвица* да повеже „фрагменте сећања” Лудвига Ајзенберга Лалија, чије сведочење о данима проведеним у најозлоглашенијем нацистичком логору чини грађу овог мемоарско-аутобиографског дела. Наведено признање ауторке Хедер Морис заправо проблематизује најмање два средишња елемента (с правом можемо рећи – проблема) књижевно-научне литературе о Холокаусту, а то су интенција писања мемоара (у контексту дела *Тетоважер из Аушвица* – усменог сведочења Лалија Соколова које је Хедер Морис снимала, а потом у два наврата прерађивала у два различита књижевна облика) и (психоаналитичка) техника дубоког самоиспитивања, неизбежна при „погледу уназад” преживелог логораша на проживљено и упамћено

⁴ В. дело *Зар је то човек* (1947) које се налази на граници мемоара, дневника и романа, збирку есеја и пртица *Потонули и спасени*, радио-драму *Дан шести* (Поља, 487, 2014, 157–168, превод Александра Костића). О делу Прима Левија опширније в. докторску дисертацију Александра В. Костића, *Фигуре преображаја у књижевном делу Данила Киша и Прима Левија (од књижевне поетике до културне антропологије)*, Београд: Филолошки факултет, 2016. О жанровским карактеристикама мемоарско-аутобиографске прозе о Холокаусту писали смо у раду: М. Бојанић Ћирковић, Да ли мемоари могу лагати?. Крагујевац: *Литар*, бр. 70, 2019, 105–115.

искуство. Лали Соколов је желео да „исприча ову причу [причу о логору Биркенауу у оквиру Аушвица, прим. аут.] у било којој форми” (278)⁵, а жеља да се похрани сведочанство о једном од најграничнијих искустава опште је место поетике мемоарске прозе бивших логораша, речима Прима Левија – „спасених”, или Пола Рикера – „моралних сведока”, како се у литератури често одређују мемоаристи овог типа.

Прича Лалија Соколова најпре је снимљена са циљем/поруком „да се то [Холокауст, прим. аут.] више не догоди.” (265); међутим, снимак који је забележила ауторка потоњег дела *Тетоважер из Аушвица* имао је карактер „фрагмената сећања” бившег логораша Лалија, а пукотине у сећању могле су се превазићи једино Лалијевом рефлексijом на догађаје у логору и дубљом спознајом својих и туђих поступања. Дубљи увид у околности и последице проживљеног искуства, које омогућава дистанца од неколико деценија у односу на поменута дешавања, готово по психоаналитичком моделу унутрашњег особађања субјекта, у Лалију је пробудио бол због осећаја кривице „спашеног”, али је и отворио пут ка субјектовом ослобађању од овог терета. Лалијева филозофија преживљавања, о којој ћемо опширније писати у наставку рада, експлицирана је већ на уводним странама дела *Тетоважер из Аушвица*, што је важан податак за поетику жанра овог дела јер читаоце води ка још једној интенцији аутора грађе на основу које ће Х. Морис написати мемоарску прозу, а то је у извесном смислу правдање пред „потонулим”, али и пред онима до којих историја долази тек текстуалним посредством.⁶

Лалијево сведочење је, између осталог, резултат интенције за креирањем другачије слике не само о себи и Гити, логорашници и потоњој Лалијевој супрузи, већ о сваком *преживелом* који се неретко повезује са сарадницима нациста унутар логора.⁷ За тумачење Лалијеве интенције значајни су и детаљи његовог портрета које запажа и наизглед успут бележи Хедер Морис. Лали је „драги човек дрхтавих руку”, „несигурног гласа” и „очију влажних и шездесет година након што је искусио те најстрашније догађаје у људској историји.” (265), а истицање оваквих детаља несумњиво је у функцији подстицања читаочеве емпатије не само за „јунака” приче која следи, већ за саму причу чији је јунак човек несаломиве воље.

Напоследку, о интенцији и важности сведочанства Лудвига Ајзенберга (односно Лалија Соколова) говори нам и утисак њиховог првог

⁵ У наставку рада наводимо само бројеве страна цитата из дела *Тетоважер из Аушвицу*, чије је издање наведено у оквиру списка литературе.

⁶ Хедер Морис и индиректно указује на Лалијев снажан порив за борбом (преживљавањем); то је нарочито евидентно у сегментима поговора, где ауторка примећује како Лали Соколов приповеда загладан у прозор (отворен простор) и ударајући стопалом о под у ритму корачнице.

⁷ Уп. и: „То је Лалијева прича о ономе што су морали да ураде да би преживели.” (266).

и јединог слушаоца, Хедер Морис: „отворио ми је очи и пружио поглед на свет у којем су Лали и Гита преживели.” (278) Лали је, дакле, поуздан водич не само кроз загушљиве и мрачне вагоне којима су затвореници довожени у логоре, не само кроз простор, просторије и бројеве логора Аушвиц, кроз време Холокауста, већ, зажмурених очију, „слушајући” Лалијеву исповест читаоци бивају вођени до најскривенијег кутка људске душе, у којем једна искра светлости (несаломиве воље и жеље за животом) побеђује мрак историје, душе, хаоса.

3. *Тетоважер из Аушвица* између мемоара, аутобиографије и романа

Један од најважнијих проблема у вези са жанровским карактеристикама дела *Тетоважер из Аушвица* је ауторство. Овај проблем се додатно компликује тиме што Хедер Морис себе назива „приповедачем Лалијеве приче”. Узимајући у обзир све верзије Лалијеве приче, потписану ауторку дела *Тетоважер из Аушвица* можемо назвати и саговорником, првим читаоцем, сценаристом, истраживачем и романописцем (по мотивима) Лалијеве приче. Хедер Морис је три године била не само слушалац Лалијеве приче, већ и њена навигација ка општем, универзалном које је похрањено у Лалијевим сведочанствима, а то је људскост. Стога Лалија Соколова можемо назвати (моралним) сведоком, „живом” историјом, „живим” документом, аутором сећања на дане проведене у логору Аушвицу и писцем аутобиографског романа усмереног на један, али најважнији сегмент ауторовог живота, са циљем дубље спознаје свог идентитета. С друге стране, Хедер Морис можемо назвати ауторком романа о људскости, милосрђу и несаломивој вољи. Обоје можемо назвати мемоаристима јер пуноћа сведочанства, његова живост, животност, непосредност и значај не могу се досећи без поменуто два аспекта: похрањивања чињеница и њиховог увезивања узроцима, последицама, доживљајем и порукама.

У појединим сегментима поговора делу *Тетоважер из Аушвица*, Хедер Морис се и сама оглашава као емпатични читалац који иза Лалијевих дрхтавих руку открива његов и Гитин дубоко потиснути страх, а у дрхтавом гласу преживелог логораша наслућује да Лали заиста има „још само мало” (265) времена за причу – сведочење – истину. У делу *Тетоважер из Аушвица* и експлицитно, и у више наврата индиректно (избором приповедача, формом приповедања и избором елемената приче који ће бити предочени) инсистира се на истинитости (по)сведоченог. У одељку „Епилог” Хедер Морис наглашава да је „учињен сваки напор да се чињенице провере у доступној документацији” (266), али, за легитимацију документарног садржаја дела *Тетоважер из Аушвица*, важније је оно што је наизглед успут поменуто у оквиру бележака аутора на крају књиге. Много важније од тога да ли у Лалијевом сведочењу сећања и историја „иду руку под руку” (266), иако архивска документа показују да је у

случају Лалијеве приче/приповести тако, јесте што је ово сведочанство универзалнија лекција од оне из историје која се временом смешта на све мање простора у уџбеницима. Лалијева сведочанства су лекција из људскости, „јасна и прецизна”, која контекст из којег извиру (човеково лишавање слободе, достојанства, имена и идентитета) у повратној спречи чине (застрашујуће) важним.

Издвајање јунака (Лалија Соколова и Гите) у посвети овог дела још једна је потврда интенције ауторке Хедер Морис да напише роман о јунацима снажне воље, а захвалност „власнику” исприповеданих успомена због указаног поверења „легитимише” угао гледања ауторке (романописца) о јунацима као узорима, носиоцима важних духовних вредности. Реченица „У спомен на Лалија Соколова” из посвете дела још једном у први план издваја човека (универзално, опште) уместо догађаја, чињеница, историје. Снага емпатије за јунаке и саму причу о преживљавању додатно је наглашена ауторкиним истицањем како она није Јеврејка и да јеврејском питању приступа као истраживач чињеница, а не као морални сведок, како можемо назвати Лалија. Пролог, карактеристичан за драмска дела, потврђује наведени угао гледања Хедер Морис на Лалијеву исповест као на драму о човеку без хибриса, осуђеног на смрт, са могућношћу помиловања равне Божјем чуду, али који, попут јунака античке трагедије, стоички и трезвено подноси изазове апсурда. Чудо *Тетоважера из Аушвица* управо је поменута издржљивост.

4. Фрагментарност као поетичко обележје Лалијеве *исповести*

У уводним сегментима рада смо истакли да су Лалијева сведочанства иницијално имала карактер фрагмената, а да је наративни ред (додуше не у потпуности) успостављен захваљујући разговору Лалија Соколова са новинарком Хедер Морис. Уједно, њена питања су Лалија постепено уводила у процес дубинске психоанализе, и тек након оваквог дубинског увида и (пре)вредновања својих и туђих поступака добијена је детаљнија и целовитија приповест о искуству у нацистичком логору. Међутим, ауторка романа вешто, путем одређених мотива (импликација), читаоцима сугерише фрагментарни карактер Лалијеве исповести. То су мотиви пукотине, смрада, мрака и повременог блеска светлости. О овим важним чвориштима Лалијеве приче и уједно симболима важним за разумевање Лалијевог искуства опширније пишемо у наредном одељку.

Аудио запис Лалијеве исповести Хедер Морис је најпре преточила у сценарио. Фрагментарност Лалијеве исповести, без накнадних узрочно-последичних повезивања мотива и детаља, оставила је снажан утисак на Хедер Морис; фрагменти сећања који су у Лалијеву свест навирали по степену неодложности вербализације, захваљујући својој упечатљивости подсетили су Хедер Морис на кадрове филма у чијој је основи тешка прича која се због озбиљности и невероватности за онога ко не поседује

таква гранична људска искуства, другачије није ни могла обликовати и рецепирати. Разговоре са Лалијем Соколовим ауторка пореди са путовањем у невероватно, непознато, несхватљиво, језовито, а уједно топло и блиско (ово се односи на љубав и милосрђе као две теме Лалијеве исповести подједнако важне као и историјски догађај који призива у сећање). Ово „путовање” није се одвијало са дистанце; напротив, Хедер Морис је све време, у потпуности уроњена у Лалијеву причу, трагала за порукама које Лали није желео да експлицира. Пронашавши средиште Лалијеве приче и покретач Лалијеве воље, Хедер Морис је напослетку Лалијеву исповест обликовала као „роман о љубави и пожртвовању”. Морис је своје „путовање” наставила кроз сећања Лоте Вајс која је такође преживела Холокауст и ужас логора у коме су били Лали и Гита. Свако „путовање” је Хедер Морис доносило и снажно надахнуће, и снажан бол због ужаса о којима је слушала непосредно од његових жртава. Лалијева прича, након дванаест година од вербализације, из сценарија неснимљеног филма бива преточена у роман, при чему „наративне споне” из накнадних Лалијевих разговора са Хедер Морис нису у потпуности нарушиле њену фрагментарност, кадрираност и неизвесност.

Захваљујући вишеаспектности са које се приступило обликовању сећања на дане проведене у Аушвицу (Лалијева сведочења у више наврата, у размаку од неколико година, повратак детаљима у којима су се скривали рукавци Лалијевог наратива, истраживање архивских докумената у функцији повезивања фрагмената Лалијевих сећања, обликовање Лалијевог лика путем исповести, интервјуа и романа Хедер Морис), Лалијева исповест је читаоцу предочена хронолошки, од тренутка уласка у вагон који превози будуће затворенике Аушвица (тачније, од априла 1942) до Лалијевог повратка у домовину. По схеми мемоарско-аутобиографске књижевности о Холокаусту, приповедање о Лалијевом путу завршава се формулом одисејевског повратка.⁸ Мотив пута заокружен је и детаљем светлости, најављеним на првој страници романа, а развијеним путем свитања до симбола слободе и победе.

5. Лик Лалија Соколова

Лали (Лудвиг Ајзенберг, односно Лали Соколов), „један од безбројних младића нагураних у вагоне предвиђене за транспорт стоке” (12), са осталима уједињен страхом, младошћу и религијом, већ од првих страница дела разликује се својим ставом према страху: загладан у (нимало случајно изабран детаљ) крајолик иза решетке, кроз ретку

⁸ Уп. „Свиће кад стижу на границу са Словачком. Званичник прилази Лалију и тражи му документа. Лали заврне рукав да покаже једини облик идентификације који има: 32407.

– Ја сам Словак – каже.

– Добро дошао кући.” (251)

пукотину на зиду вагона који транспортује заробљенике, Лали снажније од страха осећа нагон за животом. „Мој је живот исувише добар да би се завршио у овој смрдљивој рупи” (14) – закључује Лали у мраку „смрдљивог вагона” и, опет загладан у крајолик, у мраку вагона почиње да гради своју стратегију светлости (слободе, живота): „*Простор је твој једино ако се потрудиш да буде твој*” (12). Ова реченица истргнута из Лалијевог у целини непредоченог директног унутрашњег монолога, највише доприноси индивидуализацији његовог лика.

Уз одело, кошуљу, кравату и кофер, Лали се од осталих заробљеника разликује и потпуном рационализацијом своје жртве: „жртвовао се да би његова породица остала код куће.” (14) Лалијева (и било чија) немогућност сагледавања димензија простора у који су сабијени метафора је бездана неслућеног душевног и физичког бола будућних логораша. Историја и психологија сведоче да су искуства човека у логору најграничнија људска искуства. Освајање бездана мрачног простора у вагону заузимањем места за стајање бар за једно цело стопало први је Лалијев корак ка освајању „комадића” своје будућности. Други Лалијев корак јесте социјализација унутар стварности вагона; стварности коју сада види, осећа и чује, а то је стварност мрака, јецаја, сабијања, незнања. На *мрак вагона* Лали реагује речима охрабрења, уносећи тако искре светлости у бездан мрака страха и очаја.

Поред мрака, важан симбол са уводних страна дела *Тетоважер из Аушвица* је и смрад. Смрад Аушвица продире у све поре Лалијевог бића већ у мрачном вагону. Потоње изједначавање мотива смрада и Аушвица кључ је за разрешење симболике поменутог мотива: смрад који улази у све поре људског бића метафора је „правила” преживљавања у Аушвицу. Како Лали сведочи, човеково упориште у логору није вера; и вечерње молитве заробљеника све су тише, до потпуног утихнућа. Правило преживљавања је прихватање „смрада”, односно изградња себе у (парадоксално) „мислеће небиће”⁹, у крајње рационалну стратегију опстанка уз спремност на издржавање свих видова унижења човека која су често прелазила границу људскости.¹⁰ Закључујемо да се од првих страница дела *Тетоважер из Аушвица* обликује лик чија је доминантна црта снажан нагон за преживљавањем, уз спремност на „посматрање” и трпљење; лик изразито рационалног појединца у хаосу понашања и поступања које је немогуће когнитивно обрадити кроз постојеће, урођене оквире и скрипте. Многи од

⁹ Појам небића у контексту тумачења дела *Тетоважер из Аушвица* и, конкретније, при анализи Лалијевог лика нипошто не треба изједначавати са појмом нељудскости. Лалија условно можемо назвати „небићем” у смислу невероватне снаге воље и ума у условима нацистичког логора, те готово нељудске издржљивости физичких кажњавања и психичког злостављања (сетимо се да је Лали једини логораш који је жив изашао из крематоријума и који је преживео казнено одељење логора Биркенау (Аушвица II).

¹⁰ Уп.: „Ради шта ти се каже. И увек посматрај.” (19)

малобројних преживелих заробљеника у нацистичким логорима сведоче да се оквири поимања, рационализовања поступања и трпљења у нацистичким логорима нису могли формирати ни током година проведених тамо, ни деценијама након таквих проживљених искустава. Дакле, индивидуализација Лалијеве личности надилази контекст дела *Тетоважер из Аушвица* јер се лик „мислећег небића” ретко среће у књижевној и књижевно-научној литератури о Холокаусту.

Из овог тумачења може се закључити да се у делу *Тетоважер из Аушвица* преваходно обликује лик Лалија Соколова – преживелог логораша, а то потврђује најпре тачка гледишта (приповедно *ја*) и унутрашњи монолог у трећем лицу (доминантна форма обликовања приче о Лалију Соколову) који карактерише перманентно преиспитивање, процењивање и вредновање поступака главних јунака, што је одлика приповедања са одређене временске дистанце. Уједно, овакав тип приповедања једна је од карактеристика мемоарске прозе, а унутрашњи монолог, наизглед несвојствен документарној прози, у односу на интенцију „мемоаристе” (и романописца), релевантан је облик приповедања у делу *Тетоважер из Аушвица*. Од прве до последње странице романа Лали је не Ајзенберг, већ Соколов, преживели логораш код кога је, како сведочи његов син, Гари Соколов, „заувек убијена склоност да показује емоције и развијен нагон за преживљавање, и то до те мере да није пустио ни сузу чак ни кад му је сестра преминула [...] јер је толико година гледао смрт у толиким размерама” (273). Романописац Хедер Морис читаоцима открива да је у Лалију (тада Ајзенбергу) буђење снажног нагона за преживљавањем повезано са сценом стрељања тројице дечака којој Лали присуствује као неми сведок, из прикрајка, у мраку. Видевши овај тренутак као преломни у обликовању Лалијевог лика (и личности Лудвига Ајзенберга), Хедер Морис га најављује Лалијевим доживљајем себе у вагону („Све се мање осећа као он, Лали.”, 11). Интервенције Хедер Морис у вођењу Лалијеве приче видимо и у коментару да Лали међу последњима излази из вагона; оваквим најавима финала приче (Лали ће међу последњима изаћи из логора, као преживели) умањује се тензија у току читања, али се подцртава тема љубави и пожртвовања у којој је ауторка пронашла баланс са ужасима које су преживели логораша. У овом контексту важна је и сцена када Лали, на позив капоа Хоустека, улази у крематоријум како би рашчитао тетовирани број убијеног мушкарца. Хоустеков коментар да је Лали једини Јеврејин који је жив изашао из крематоријума такође је у функцији најаве расплета Лалијеве приче и смањења напетости.

У документарном смислу, од важности су (наизглед) успутна запажања Лалија Ајзенберга о реду младих девојака пред просторијом за тетовирање бројева, који „вијуга докле поглед не сеже” (50), о утиску вечно недовршених зграда логора који (раз)открива стање перманентне градње нових зграда, а на њега се значењски надовезује непрестана хука

локомотива која сведочи о свакодневном, даноноћном пристизању нових затвореника у нацистички логор. Овакви коментари и утисци, дати из перспективе (бившег) затвореника, тетоважера Лалија, драгоцене су сведочанство о бројности жртава страдалих у Аушвицу. А колективни лик – маса страдалника, оцртан посредно путем бесконачне вијугаве линије, хуке, вриске и мука, жиг је Лалијевих сећања, узрок његовог душевног бола, стида и осећаја кривице што бар још неколико тачака те непрегледне кривуље није завршило са оне стране жице, где се и сам нашао једног дана.

Попут Прима Левија, и Лалија Соколова одликује губитак вере у Бога. У делу *Тетоважер из Аушвица* супституција вере у Бога вером у себе, свој разум и снагу, мотивисана је такође супституцијом Бога човеком, која је била евидентна код сваког припадника управе нацистичког логора. Као затвореник логора, Лали је више пута био сведок како „селектор” Хоустек, узимајући улогу Бога, одлучује кога ће послати тетоважеру Лалију и подарити му још један дан живота. Многи безимени војници логора такође су „играли улогу” Бога, дарујући и узимајући живот затвореницима. У таквом вишеструко изокренутом систему вредности, и вера је морала бити супституисана.

6. Топос сна

Сан затвореника је један од елемената који роман *Тетоважер из Аушвица* приближава мемоарско-аутобиографској прози о Холокаусту; међутим, његов садржај излази из оквира поменутог топоса дела сличне тематике и њиме се у овом делу мотивише преокрет у Лалијевој перцепцији будућности.¹¹

Лали Соколов и Гита Фурман сањају будућност. Она се у Лалијевом случају конкретизује путем жене коју верује да ће упознати. Будућност – жена, љубав, слобода – најснажнија је вера Лалија Соколова у логору Биркенауу. Сензуални детаљи Лалијевог сна у логору и интензивно доживљени додире руку и мириси доприносе „уверљивости” Лалијевог сна – вере. Лали овај сан снева трећег месеца у заробљеништву, те је његова функција подцртавање детаља Лалијевог карактера наговештеног одређеним положајима и сензацијама у вагону у коме се налазио са осталим затвореницима (усправно држање тела, подигнута

¹¹ Уп. „Пуцњи споља катапултирају Лалија у будно стање. [...] Још се живо сећајући њеног топлог тела, Лали полако устаје и последњи стаје у ред за прозивку. Затвореник који стоји поред њега гурне га лактом кад се Лали не одазове на свој број.

– Шта је било?

– Ништа... Све. Ово место.

– Исто какво је било јуче. И биће исто и сутра. То си ме ти [Лали, прим. аут.] научио. Шта се променило за тебе?” (49)

глава, очи које траже пукотину кроз коју улази светлост у вагон и сл.). Значајан детаљ у приказу Лалијевог сна је „убрзавање сна”: Лали чак и у сну зна да се нема много времена и да га сваког трена могу ишчупати из блаженог сна и вратити у ужасну јаву. Лали и из сна вапи за још којим тренутком сневане слободе, али не у значењу бега од стварности, већ у значењу изворишта воље и снаге којом ће се напојити за ново суочавање са стварношћу. Лалијев сан је и наговештај сусрета са Гитом – заробљеницом бр. 34902, којој ће услед изbledелости броја морати поново да тетовира руку. Сцена са Гитом, истргнута из контекста (средишњег дела романа), налази се и на почетку дела *Тетоважер из Аушвица*. Дајући јој иницијално место, а тек потом је смештајући у контекст, аутор романа усмерава наше трагање за новим значењима црне боје у овом делу. Црна боја је и боја мастила којом Лали тетовира затворенике. Након извесног времена, на руци затвореника, она се претвара у зелену и меша са крвљу. У пренесеном значењу, црна боја означава сан (затворене очи), односно спас од ужаса логора Биркенау. Тонући у црно (сан), Лалијева душа се напаја снагом, вољом и љубављу; помешана са бојом крви, црна боја у роману *Тетоважер из Аушвица* симболизује истрајност, издржљивост, виталност и, нимало парадоксално, будућност. Док је боја блата (браон, жута) боја ужаса логора Биркенау, у недостатку зеленог (простором логора преовлађују боје блата, жице и каменолома), црна боја је боја сна, боја брисања сећања, сакривања ужаса, заборава.

Гита, која се пре љубави са Лалијем представљала као број, односно као затвореница 4562 у логору Биркенау, и која је негирала било какву другу стварност и будућност сем логорске свакодневице, постепено задобија пркос у погледу и одлучност у гласу, што имплицитно потврђује да се и у њој будила воља за преживљавањем и мисао о будућности ван логорских зидина. Гита је сан о слободи први пут доживела у тренуцима највеће тифусне грознице. Њена будућност конкретизована је у осмеху сина из сна. Овај сан није предочен у роману, већ о њему сазнајемо накнадно и посредно, из сведочења њеног сина Гарија. Гитин лик је уведен у роман истим поступком као при увођењу Лалијевог лика: на уздигнутој глави, на лицу и у очима које гледају право преда се, нема ни обриса бола у тренуцима тетовирања логорашког броја.¹² Нимало случајно је ово запажање предочено из Лалијеве перспективе: само њему је дато да препозна сличне (себи), а различите (од осталих затвореника на чијем се лицу и телу читује престрављеност). И Гита је *препознала*, а то је посведочено укрштајем њихових погледа.

Сан који сањају ликови романа *Тетоважер из Аушвица* још једна су потврда њихове изузетности у контексту јунака сличних дела о Холокаусту. Воља за животом и снага за борбу за њега одликују Лалијев и Гитин поглед, став, говор, мисао, па чак и сан.

¹² Уп. „Она се не тргне од бола који јој, Лали зна, он наноси.” (51)

7. Доживљај логора

Иако су сећања Лалија Соколова на дане проведене у логору Биркенау приповедана са веће временске удаљености од тренутка када су непосредно проживљавана, иако су до читалаца дошла након вишеструких прерада, дорада, допуна разним дељањима, она су сачувала аутентичност иницијалног, непосредног утиска Лалија Соколова при сусрету са непознатим, невероватним и његовом уму непојмљивим поступцима, искушењима, осећањима и објектима. Коментари којима се процењују размере последица постојања нацистичких логора су спорадични у делу *Тетоважер из Аушвица*, и углавном се односе на поређење логора са Хадом (над Хадовима).

Први утисак Лалија Соколова обележен је језом од тишине недовршених зграда. *Језовито* сведочи о Лалијевој дубљој спознаји „будућности” логора (тачније, његовог перманентног проширења) и будућности многих који ће доћи на поменуто место. Током сусрета са затвореницима Лали размењује неповерење, страх, али и љубомору ако се неко од затвореника снашао за још један комад хране, „валуте” за преживљавање у логору.¹³ Али, све наведене сензације прати Лалијева снажна жеља да комад хлеба, који је успео да сакрије у рукаву, стигне као помоћ до оног коме је намењен. Језовитост подстиче и „звук логора који се буди”. Иако је тај звук увек конкретизован истим детаљима (продорном сиреном, наредбама мамурног есесовца, звекетом металног посуђа и стењањем слабих затвореника), он је у исти мах и непредвидив јер буђење (сирена) није гаранција затворенику да ће дочекати подне. Ова сензација током доручка затвореника прераста у страх, о чему сведочи одсуство вербалне и било какве комуникације међу затвореницима.

О Лалијевом поимању логора много говори и његово понашање према капоу Барецком, где је евидентно одсуство Лалијеве реакције на капоова поступања са Лалијем и његовим сународницима у логору. Барецки ниједном „не добија ништа” (60) чиме би потврдио да је Лалија успео да вербално, психички и емотивно узнемири. Као одличан познавалац „филозофије логора”, иако ју је савладао „по убрзаном курсу”, Лали не дозвољава да физички бол који сноси или чији је сведок прерасте у душевни бол и поколеба његову вољу да преживи логорске дана (тачније, да надживи логор и да сведочи о њему).

Једини звук који је оквалификован као неуобичајен у логору смрти јесте смех. Међутим, како одмиче радња романа, смех се у више наврата „чује” са његових страница, најпре кроз шапат, стидљиво и пригушено, а потом све гласније; њега најпре чују Лали и Гита, а касније и сами почињу

¹³ Уп. „Већина мисли да ће хране бити више ако буде мање људи. Храна је валута. С њом остајеш жив. Имаш снаге да урадиш шта се од тебе тражи. Преживиш још један дан.” (57)

да изнова спознају благодети осмеха. Смех је не само озарио њихова лица, већ их је подстакао да разбуди потиснута чула. Након првог смеха у логору, Гита и Лали постају свесни сунчевих зрака на свом лицу, плаветнила неба и покојег црвеног цвета усред логорске пустоши.

8. Закључак

Иако до читалаца долази након вишеструких прерада, дело *Тетоважер из Аушвица* сачувало је карактеристике сведочанства бившег логораша о данима проведеним у нацистичком логору које су опште и иманентне исповестима овог типа. Преобликовања приче, односно „интервенције” ауторке Хедер Морис, вешто изабраним детаљима сугеришу читаоцу могућности трагања за скривеним рукавцима Лалијеве приче, како би открили нове аспекте извора Лалијеве несаломиве воље, али и прећутане димензије трагедије која је у основи ове приче. Жанровски оквир фикције (роман) и издвајање човека изнад чињеница, осећања (љубави и милосрђа) изнад и изван хаоса историје, документарност Лалијевих сећања уздигли су се за димензију личног и општег у исти мах, топлог и блиског сваком човеку који чита и слуша ову приповест о парадоксу човекове природе и историје. Роман *Тетоважер из Аушвица*, настао на документарној подлози, техником приказивања близак драми, тематиком и садржајем значајна студија о човековој природи, двоструко је специфичан у контексту историје књижевности. Он не само да, попут осталих дела из корпуса књижевности о Холокаусту, ехо приче преживелог логораша чини гласнијим и јасним, већ начином приповедања, техником приказивања документарног садржаја, „увезивањем” фрагмената сећања из (објективније) позиције аутора двоструко удаљеног од *јеврејског питања*, обликује лик човека несаломиве воље, човека – симбола живота, опомене историји, али и опомене сваком појединцу да у себи потражи пут до овог изворишта – покретача (воље).

Литература

- Бојанић Ћирковић 2019: М. Бојанић Ћирковић, Да ли мемоари могу лагати?. Крагујевац: *Лунар*, бр. 70, 105–115.
- Иванић 1995: Д. Иванић, *Облик и врејеме*. Ниш: Просвета.
- Костић 2016: А. В. Костић, *Фигуре преображаја у књижевном делу Данила Киша и Прима Левија (од књижевне поетике до културне антропологије)*, Београд: Филолошки факултет.
- Moris 2019: Н. Moris, *Tetovažer iz Aušvica* (prevod Ž. Filipović). Beograd: Laguna.
- Levi 2002: P. Levi, *Potonuli i spaseni* (Prevod Elizabet Vasiljević). Beograd: Clio.
- Ricoeur 2000. P. Ricoeur, *La mémoire, l'histoire, l'oubli*. Paris: Seuil.
- Freeman 2006: M. Freeman, *Life 'On Holiday'*. *Narrative Inquiry*, John Benjamins Publishing Company, 16:1, 131–138.
- Cohn 1978: D. Cohn, *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. Princeton University Press.

Миряна Д. Боянич Чиркович

**ФРАГМЕНТЫ ВОСПОМИНАНИЙ ЛАЛИИ СОКОЛОВА: ПРИЛОГ
РАСТОЛКОВАНИЮ МЕМУАРСКО-АВТОБИОГРАФИЧЕСКОЙ ПРОЗЫ О
ХОЛОКАУСТЕ**

Тема этой работы является анализ жанровых характеристик дела *The Tattooist of Auschwitz* автора Heather Morris, которое относится к корпусу литературе о Холокосте, а которое, благодаря своим формальным особенностям, занимает особое место в упомянутом контексте. Растолкивая позицию автора этого дела, фрагментарный характер воспоминания его, Лалия Соколова, отношение этого дела к мемуарам, автобиографии и романе, старается обратить внимание на общие и специфические элементы этого рассказа о переживании в лагере. В выводе указываем на значение дела *The Tattooist of Auschwitz* в смысле подвижения границы жанровского образа литературы о Холокосте.

Ключевые слова: Холокост литература, мемуарско-автобиографическая проза, исповедание, топос сна.

РЕТРОНИМИТЕ В БЪЛГАРСКИЯ ЕЗИК

Ретронимите са интересна група неологизми, свързани с появата на нови съставни названия на съществуващи реалии заради нови реалии и техните особености. В статията се прави общ преглед на ретронимията, анализират се лексикалните особености, като се отбелязват семантичните изменения и промените в хиперо-хипонимните отношения. Обръща се внимание на екстралингвистичните причини, които я пораждат. Разглеждат се тематичните групи, в които се наблюдават ретроними, както и словообразователните начини за създаването им.

Ключови думи: ретроним, лексика, неологизъм, номинация, словообразуване.

Ретроними су интересантна група неологизама повезана са појавом нових назива за већ постојеће реалиије, а чије стварање узрокују неке нове реалиије и њихове карактеристике. У раду је дат општи преглед ретронимије, разматране су лексичке карактеристике ретронима кроз уочавање семантичких промена и промена у хиперо-хипонимским односима. Пажња је посвећена и екстралингвистичким чиниоцима у појави оваквих неологизама. Анализиране су и тематске групе у којима су ретроними забележени, као и начини њиховог језичког формирања.

Кључне речи: ретроним, лексика, неологизам, номинација, творба речи.

Сред неологизмите се наблюдава една интересна група, која вкључва предимно съставни наименования, възникнали във връзка с преосмисляне на опорното съществително, назоваващо остаряващ или изместен от по-модерен предмет, отношение или явление. Обикновено като ретроним се разглежда създадено в по-късен етап название на даден обект, когато към съществителното е добавен нов компонент под влияние на друго словосъчетание, назоваващо нова разновидност на същия предмет. В резултат на научно-технически прогрес или на изменение първоначалната дума за съществуващ обект не е достатъчна като наименование, не се възприема еднозначно, което води до създаването на ново словосъчетание. Най-честият пример е със съществителното **китара**, което след появата на *електрическата китара* се обозначава като *акустична китара*, за да се разграничат особеностите на двата варианта

* v.bondjolova@ts.uni-vt.bg

на този музикален инструмент. Преди изобретяването на електрическата китара уточнението „акустична” не е необходимо. По идентичен начин протича процесът при *телевизор* → *цветен телевизор* → *черно-бял телевизор*. В резултат еднословното название под влияние на друго съчетание се замества от многословно, в което добавеният компонент в ролята си на модификатор разкрива един от семантичните признаци на съществителното име в досегашната му употреба, а опорното съществително разширява значението си, като обозначава поне два варианта на същата реалия. Така техническите изменения превръщат отделни лексикографски дефиниции в неактуални и непълни от съвременен гледище (което пък поставя нови задачи пред лексикографията във връзка с настъпилите семантични и понятийни изменения). Първичното съществително започва да се възприема като хипероним за новата хиперо-хипонимна парадигма, хипоним в която е и ретронимът. Напр. **телефон** ‘телекомуникационен апарат за предаване на звук и реч на разстояние’ се явява хипероним по отношение на видовете понятия *стационарен телефон*, *ротационен телефон*, *уличен телефон* (*обществен телефон*, *автомат*, *таксофон*), *радиотелефон*, *мобилен телефон*, *мобифон*, *джиесем*, *смартфон*.

Ретронимите и особеностите им бяха тема на разговора ни, проведен на 15.12.2015 г. по програма „Христо Ботев” на Българското национално радио с водеща Венета Гаврилова. Анонсът на предаването е публикуван под заглавие „Синът дава име на баща си” и в него са включени някои от най-характерните примери, а записът на целия разговор също е достъпен: bnr.bg/hristobotev/post/100637053.

За създател на термина *ретроним* (англ. *Retronym*) се смята Франк Манкиевич във връзка с наблюденията му върху съчетания като *естествена трева* и *изкуствена трева*; *книга с меки корици* и *книга с твърди корици*. За разлика от схващането, че думата „ретроним” е образувана от лат. **retro** ‘назад, отзад’ и гр. **ὄνομα** ‘име’, А. Савицкая я представя като резултат от контаминирането на **ретро** и **синоним** (Савицкая 2017: 65-66). Терминът е популяризиран през миналия век чрез редица публикации във в. „Ню Йорк таймс” от Уилям Сафир, който се спира на съчетания като *аналогов часовник* и *електронен часовник*, *ефирна* и *кабелна телевизия* и др. (Safire 1985, Safire 1992, Safire 2007). От 2003 г. е представен в *The American Heritage Dictionary of the English Language*, където и досега присъства със значение ‘Дума или фраза, създадена, защото съществуващ термин, който някога е бил използван самостоятелно, трябва да се разграничава от термин, отнасящ се до ново развитие, като *акустична китара* за разлика от *електрическа китара* или *аналогов часовник* за разлика от *цифров часовник*’ (AHD).

Ретронимът е ново съставно название, което възниква в резултат на преназоваване: той се състои от оригиналното съществително име и някакво прилагателно или друг уточняващ компонент. Е. Рижкина

определя ретронимите като устойчиви единици, образувани по контрастна аналогия с налични в езика наименования с цел диференциация на вече съществуващи в света обекти от нововъведения, които ги усъвършенстват или заменят (Рижкина 2008: 56). Ретронимията като процес е свързана, от една страна, с появата на разновидност на реалния обект или предмет, на отношенията, поради което се налага да се добави уточнение към съществителното, което ги назовава (*принтер* → *лазерен принтер*). А от друга страна, този процес създава необходимостта от определение по аналогия за по-добро разграничаване на стария предмет от новия (*мастиленоструен принтер* ← *лазерен принтер*). Така последно появилото се съчетание е всъщност синонимно на значението, което е имало съществителното име в езиковата система до този момент, напр. **традиционен брак** = *брак* преди появата на *еднополов брак*: *Германия стана 15-та европейска държава, легализирала еднополовите бракове. Защо Вие лично най-напред се оженихте за жена и толкова години живяхте в традиционен брак?* (dw.com, 2.10.2017).

Причините за появата на ретроними са екстралингвистични и лингвистични. Екстралингвистичните причини са свързани с развитието на науката и техниката, със стремителния технически напредък, с измененията в обществения и в социалния живот, в семейните отношения. Можем да добавим влиянието на западната и на американската култура, модните тенденции и стремежа да не изоставаме от тях. Появата на нови варианти на стари реални налага да се създават нови наименования, като в някои случаи това засяга първичното им название. Лингвистичните причини се отнасят до невъзможността на основното наименование самостоятелно да продължава да изпълнява пълноценно номинативната си функция, тъй като признаците, оформящи семантичната му структура, вече са непригодни в новите условия; до нуждата да се даде ново наименование на нещо старо, защото първоначалното название е подвеждащо. Изречението „Тя отвори пощата и видя две писма” може да се възприеме по два начина, да се отнесе до различни действия, затова се налага да добавяме конкретизатори, като се стига до ретроспективна номинация: *електронна поща* и **обикновена поща** или *пощенска кутия*; *електронно писмо* и **хартиено писмо**. Дадено неологично съчетание, назоваващо нов обект като разновидност на вече съществуващ, е конкретният повод за поява на ретроним, който задължително включва изходното съществително. Интересен пример наблюдаваме в публикация, озаглавена „Роботът сервитьорка, кръстена на Тереза Мей”: *Малка ресторантска верига в Югоизточна Англия представи първата си роботизирана сервитьорка (...). Тереза ще доставя блюда и напитки до масата, а поднасянето им ще се извършва от човешки сервитьори* (vesti.bg, 31.07.2019). Като ретроним се реализира съчетанието **човешки сервитьор**. В неологизма *роботизирана сервитьорка* е неутрализирана една от основните семи на съществителното *сервитьор/сервитьорка* –

‘лице (човек)’: **сервитьор** *м. (фр)*. Лице, което поднася храна, пиетета и др. в ресторант, стол и под.; келнер. **сервитьорка** *ж*. Жена сервитьор. Именно това семантично изменение води до появата на ретронима **човешки сервитьор**, който пък се възприема на този етап като плеоназъм, тъй като сервитьорът в нашите разбирания и представи все още е единствено човек, но и като okazjiонализъм. Аналогична е ситуацията в следния пример: *Електронният портфейл, наричан още мобилен, е нещо като онлайн версия на вашия физически портфейл* (Монитор, 5.11.2018). Новосъздадените отношения и отразяващите ги единици много добре илюстрират екстралингвистичните и лингвистичните причини за създаването на ретроними не само в тези случаи.

Ретронимите проявяват вариантност, която е присъща на неологизмите в процеса на тяхното утвърждаване в лексикалната система. Появата на *електронните цигари* води до ретроним, свързан с обозначаването на *обикновените цигари*, за които се използват различни варианти: *Когато някои от приятелите ми се втурнаха да заменят конвенционалните цигари с първите умни устройства с никотинова течност, аз останах скептична. Невъзможно е да заместиш добре познатия оригинал с някаква си нова електронна версия. (...) Самото дръпване е по-разредено и не толкова силно, особено сравнено с добрата стара първа сутрешна цигара* (life.dir.bg, 8.08.2019).

Ретроними се наблюдават и сред собствените имена при близко родство. Най-често процесът е свързан с придобила популярност личност, чието име съвпада с името на добре позната от по-рано личност. Еднаквостта пречи името пълноценно да изпълнява идентифициращата си функция, затова се поставят уточнения. Тази съвременна тенденция е добре проявена и примерите в медиите са много: *За добро или за лошо Любен Дилов-син е едно от добре познатите имена в българската общественост. Колко обаче знаят кой е Любен Дилов-баща* (webcafe.bg, 25.12.2017); *Андрей Бабиши-младши (...) обяви, че е бил отвлечен и укриван в Крим след скандала с обвиненията за корупция срещу Бабиши-старши* (fakti.bg, 13.11.2018); *А Петър Попангелов-старши води сина си не просто да го научи да кара ски* (borovets-bg.com, 29.01.2019). Регистрираме аналогичен процес при имена на жени, макар че е по-слабо изразен заради спецификите на именната система: *Силвия Митева-старша, която е майка и лична треньорка на дъщеря си Силвия Митева-младша, не скри задоволството си* (БНТ, 22.08.2011).

Ретроним се използва и когато съвпадението е само при фамилните имена, а собствените се различават: *Гуцеров-старши* *скаран със сина си заради Светлана Василева. Добромир Гуцеров е скаран със сина си Християн* (Blitz.bg, 8.07.2018). Освен за отношението *баща – син*, същите компоненти се използват при *дядо – внук*: *Всички почитатели (...) ще слушат простотиите на тоя нахалник Тошко-младши, не по-малък нахалник от Тодор Живков-Старши* (angeligdb.blog.bg, 10.11.2010).

Като разделно оформено название, в което задължителен компонент е съществително име, ретронимите представляват словосъчетание най-често с прилагателно, а също с числително или с друго съществително. Този лексико-синтактичен словообразователен начин се определя като синапсий и се използва в научната систематизация при изразяване на отношенията род – вид – подвид. При образуването на ретроними като втори компонент регистрираме прилагателни, числителни (бройни и редни), съществителни, предложно-именни съчетания, абривиатури и отделни букви, при това моделите са с различна продуктивност.

1. С прилагателни имена. С най-висока честота са прилагателните **обикновен, традиционен, натурален, естествен, истински, конвенционален, класически, нормален** и др. Всички те се натоваарват със значение „който не изпъква по качествата си, утвърден е или е най-познат“: *обикновен сапун (течен сапун), обикновена пералня (автоматична пералня), обикновен бензин (безоловен бензин), обикновено кафе (безкофеиново кафе), обикновена вода (бутилирана вода); традиционна медицина (съвременна медицина), традиционен туризъм (алтернативен туризъм); естествен интелект (изкуствен интелект), естествена (жива) елха (изкуствена елха), естествена блондинка (перхидролена блондинка), натурална кожа (екокожа), истински мигли (изкуствени мигли), истински бюст (силиконов бюст); конвенционално оръжие, конвенционална война, конвенционална медицина (хомеопатия); класическо пиано (електронно пиано), рокля (пола, колие, прическа) с класическа дължина, класически козунак, класическа баница; нормално училище (специализирано училище), автомобил с нормална проходимост (автомобил с висока проходимост) и т.н.*

Освен отбелязаните прилагателни се срещат още **аналогов, механичен, прост** и др., напр. *аналогова телевизия (цифрова телевизия), механичен часовник (електронен часовник), механична скоростна кутия (автоматична скоростна кутия), прост фотоапарат (дигитален фотоапарат)*. Интересна е употребата на прилагателното **хартиен** в *хартиено копие, хартиена книга, хартиено писмо, хартиен носител* (а също *печатен* или *Гутенбергов*) за разлика от *електронен*: *необходимо е да се предаде печатно, Гутенбергово, физическо, хартиено копие; в електронен и Гутенбергов формат.*

В ретроними се регистрират и други прилагателни: **настолен** или **стационарен** (*настолен телефон, стационарен компютър* – срв. *преносим*), **многократен** (*многократни ръкавици, игли/покривки за многократна употреба* – срв. *еднократен*), **реален/физически** (*реални пари, реален живот, физически портфейл, физическа/реална реалност* – срв. *виртуален*).

При ретроними антропоними се използва прилагателното **старши** (срв. *младши*): *Николай Бареков младши пази Бареков старши от*

забегски (в. „Блиц“); **Буш-старшии** почина в петък на 94-годишна възраст (vesti.bg, 19.10.2018); *Същото е и с женските имена – Цветана-старша и Цветана-младша!* (Дума, 20.07.2011).

2. Числителни имена. С числително бройно едно, което обикновено се отбелязва с цифра **1**, се образуват ретроними, названия на различни реалии – заглавия на филмови и телевизионни продукции, на сгради, космически апарати и т.н., напр. **Терминал 1** (Терминал 2), **Дунав мост 1** (Дунав мост 2); **Терминатор 1** (Терминатор 2); **„Откраднат живот“ сезон 1**, **„Фермата“ 1**; *Аз харесвам Козият рог 1* (bg-mamma.com, 9.11.2009).

С числителното редно **първи**, отбелязвано и с римска цифра **I**, се образуват ретроними антропоними. Добавя се към имена на исторически личности: **Борис Първи** (или Борис I), **Петър Първи**, **Иван Асен I**; към имена на събития: **Първа световна война**, известна преди Втората световна война като Великата война, **Първа балканска война** (1912-1913 г.) за разлика от Втора балканска война, известна и като Междусъюзническа война.

3. Съществителни имена. Ретронимите антропоними съдържат съществителното **баща**: *След повече от 20 години ново издание на „Нуми и Ники“ от Любен Дилов-баща* (bnt.bg, 22.01.2019); *Джордж Буш баща е и герой от Втората световна война* (vesti.bg, 1.12.2018).

4. Предложно-именни съчетания: *кран за студена вода* (срв. *кран за топла вода*), *хокей на трева* (срв. *хокей на лед*), *плащане в брой* (срв. *плащане с карта*).

5. Абревиатури: *АМ радио (FM радио)*.

6. Отделни букви (при съкращения в антропоними): *Дж. Х. У. Буш за Джордж (Хърбърт Уокър) Буш*.

Присъствието в конкретно словосъчетание, съотносимо с неологизъм, на елемент от споменатите обикновено е знак, че е възможно да става дума за ретроним.

Ретронимите обхващат различни тематични парадигми, но най-многобройни са именно в областта на бита, в научно-техническата сфера. Кр. Мхитарян коментира тематичното разнообразие на ретронимите, като отбелязва компютърните термини и средства за връзка, електрически и битови прибори, предмети за ежедневна употреба, елементи от масовата култура, обществено-политически термини и пр. (Мхитарян 2013: 88). Освен научно-техническия прогрес като източници на ретроними А. Антонова посочва модата, медицината и здравеопазването, както и отделни лексикални компоненти, свързани с тях (Антонова 2015: 25-26). От своя страна А. Савицкая разглежда тематичното разнообразие на ретронимите в шведския език в седем групи: 1. Компютърни термини и средства за свързване; 2. Средства за масова информация; 3. Битови прибори и изследователско оборудване; 4. Елементи на масовата култура; 5. Обществено-политически термини; 6. Хранителна промишленост; 7.

Природа (Савицкая 2016: 256). Очевидно е, че тематичният обхват постоянно се разширява с нови групи, като между отделните сфери съществуват пресечни зони. Най-общо тематичните групи и области в българския език, в които има ретроними, изглеждат така:

1. Бит, техника, храна: *аналогов телефон, черно-бял телевизор, обикновена пералня, механични скорости, пилотиран полет; обикновено кафе, топъл/горещ шоколад; Терминал 1, Дунав мост 1.*

2. Компютърни технологии, интернет, медии и комуникация: *обикновена поща, стационарен компютър, твърд диск, хартиено издание, аналогов носител на информация.*

3. Обществено-политически живот и междуличностни отношения: *конвенционално оръжие; (по родство) Л. Дилов-баща, П. Попангелов-старши.*

4. Природа и екология: *естествен спътник; истински сняг, истинска трева, яйца от свободни/щастливи кокошки.*

5. Икономика, банково дело, търговия: *реални пари, плащане в брой.*

6. Изкуство и масова култура: *класическо пиано, няма кино, жива музика; (заглавия и търговски наименования) PlayStation 1, „Сървайвър“ 1, „Октопод“ 1;*

7. Наука и образование: (лингвистика) *естествен език; британски английски;* (география) *Латинска Америка;* (история – собствени имена) *Стар свят, Византийска империя, Волжка България, Първа световна война, Първа българска държава, Борис Първи.*

8. Медицина и козметика: *традиционна медицина, естествено раждане/кърмене/зачеване, червило в гилза, твърд сапун, естествени/натурални блондинки (коси/нокти/устни/гърди); игли за многократна употреба.*

9. Мода: (облекло) *цял бански костюм; класическа дължина; (материали) естествена кожа, истинска коприна.*

10. Спорт: *хокей на трева.*

Отбелязаните сфери всъщност са част от областите, в които се включват и неологизмите, с които ретронимите са свързани.

Ретронимите са все още слабо проучени, но заслужават повече внимание в различни аспекти. Те са характерна проява на глобализацията, показват тенденциите в езиковото развитие, а за популяризирането им голяма роля имат медиите. В твърде бързо развиващия се съвременен свят при разграничаване на разновидностите се променят и по-старите названия, използвани като единствени до съответния момент. Чрез ретронимите продължава систематизацията на познанията въз основа на най-новите елементи в действителността. Вероятно *онлайн магазините* ще станат повод да добавим някакво определение към *магазините на улиците*, както *онлайн търговията* е различна от *традиционната търговия*. Можем да очакваме, че броят на ретронимите в българския език

ще нараства, а начините за образуването им ще стават по-разнообразни, защото развитието на технологиите и на различните сфери на живота води до появата на все по-нови и усъвършенствани изделия, до осъзнаването на нови отношения, които налагат да преосмисляме вече съществуващите.

Литература

- Антонова 2015: А. Б. Антонова, Явление ретронимии в современном русском языке. // Научно-педагогический журнал Восточной Сибири MAGISTER DIXIT, 1 (17), 24–27. Электронный ресурс: https://elibrary.ru/download/elibrary_26241552_36391580.pdf (7.12.2019).
- Мхитарян 2013: Кр. Мхитарян, Современные перспективы развития английского языка и фактор ретронимии в моделировании языковой картины мира. Диссертация, представленная на соискание академической степени доктора филологии. Батуми. Интернет ресурс: https://old.bsu.edu.ge/humanities/upload/disertacia_qristina_mxitariani_2013.pdf (5.12.2019).
- Рижкина 2008: Е. В. Рижкина, Разноструктурные дериваты, образованные на базе английских ретронимов. // Вестник Московского государственного лингвистического университета, №552, 54–75.
- Савицкая 2016: А. В. Савицкая, Создание ретронимов как способ пополнения словарного состава шведского языка. // Синхрония, диахрония, текстология. Сборник научных статей и переводов: к юбилею Е. М. Чекалиной, 251–258. ООО „МАКС Пресс“: Москва. Электронен ресурс: https://elibrary.ru/download/elibrary_26634957_20238931.pdf (10.12.2019).
- Савицкая 2017: А. В. Савицкая, Традиционное и новое в современном шведском словообразовании. // Романо-германистика. Сборник статей по материалам XLVI Международной филологической конференции, 62–68. ООО „Издательство ВВМ“: С.-Петербург.
- AHD: The American Heritage Dictionary of the English Language. <https://www.ahdictionary.com/> (Retrieved 2019-12-03).
- Safire 1985: Safire, William. „On language; all engines full retronym!“. New York Times Magazine. March 17, Section 6, Page 18. (Retrieved 2019-12-03).
- Safire 1992: Safire, William. „Retronym Watch“. New York Times Magazine. November 1. (Retrieved 2019-12-03).
- Safire 2007: Safire, William. „Retronym“. New York Times Magazine. January 7. (Retrieved 2019-12-03).

Valentina Ts. Bondzholova

RETRONYMS IN THE BULGARIAN LANGUAGE

Retronyms are an interesting group of neologisms related to the appearance of new compound names of existing realia because of new realia and their characteristics (the most typical example being **acoustic guitar**). The article provides a general review of retronyms as a phenomenon. It also focuses on the extra-linguistic reasons that bring them into existence. Lexical characteristics are analyzed, as semantic changes and changes in the gender-aspect relations are also pointed out.

The thematic groups that retronyms belong to are observed mainly in people's way of life, science and technology, history as well as proper nouns. The main way to create retronyms is through creating sustainable word combinations where adjectives are added to nouns; adjectives such as ordinary, *traditional*, *natural*, *mechanical*, *etc.*, and to proper nouns – *father/mother*, *senior*, numerals (*one/first*) and others.

Key words: retronym, vocabulary, neologism, nomination, word formation.

Жарко С. Бошњаковић*
Универзитет у Новом Саду**
Филозофски факултет

УДК 811.163.41'282.2(497.11 Баваниште)
811.163.41'342.41

СТАБИЛНОСТ НЕКИХ ВОКАЛСКИХ ЦРТА У ГОВОРУ БАВАНИШТА

У раду се анализира стабилност неких дијалекатских црта на вокалском нивоу и њихов однос према стању у суседним говорима шумадијско-војвођанског, смедеревско вршачког и косовско-ресавског дијалекта. Прецизније, разматрају се промене које су се евентуално десиле у дистрибуцији икавизама шумадијско-војвођанског дијалекта, у боји кратких средњих вокала, у контракцији вокалских група *-ao*, *-eo*, *-uo* и *-o(j)a*, *-o(j)y* (код присвојних заменица) и у елизији вокала. Промене се прате у односу на стање које је регистровао Павле Ивић приликом једнодневнoг боравка у Баваништу давне 1948. године. Посебан акценат је стављен на сагледавање наведених вокалских црта у односу на банатске говоре шумадијско-војвођанског дијалекта, говоре источне и централне Шумадије, Биограчића, Батовца и Радимне како би се добила детаљнија слика овог микроареала.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, смедеревско-вршачки, косовско-ресавски дијалекат, вокалске црте.

Увод

Од првих испитивања говора Баваништа (1948) прошло је више од седамдесет година (Ивић 1958) и у том периоду је сигурно дошло до потискивања неких дијалекатских црта док су друге остале веома стабилне. Наш задатак у овом раду је да, на основу богате грађе снимљене у новије време¹ у овом селу ковинске општине, покажемо које су црте биле

* zarko.bosnjakovic@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (178020) који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Информаторку М 1918 (45') снимила је деведесетих година студенткиња Софија Максимовић у оквиру својих студентских обавеза. Она је изузетно вешто водила разговор, спонтано и логички прелазећи с теме на тему. Информаторка ју је добро познавала, те је атмосфера била опуштена. Код информаторке је било доста интраговорничких варијација и краткоузлазног акцента. Информаторе П 1921 (232,42') и Д 1933 (71,14') снимале су колегинице из Балканолошког института САНУ и њихови снимци су део Дигиталног архива ове установе. Оба

толико доминантне да су их и колонисти, али и образовани употребљавали, али и да истакнемо оне које су чак и типични представници дијалекта почели напуштати. Избор јединица за анализу у овом раду условљен је оним што је речено за говоре Баваништа и Гаја у поређењу са онима код Банатских Хера (Ивић 1958: 346). Тако ћемо најпре анализирати замену јата, тачније судбину икавизама Ш-В типа, затим боју средњих вокала, контракцију вокалских група *-ao*, *-eo*, *-yo* и *-o(j)a -o(j)u* код присвојних заменица и елизију вокала. За говоре Банатских Хера и Баваништа и Ковина речено је да се слажу у свим основним цртама, али и у неким ситнијим појединцима, те се налазе на истом дијалекатском континуитету који се продужава и јужно од Дунава. Због ове констатације ми ћемо анализирани црте повезивати углавном са стањем у говорима Биограчића (Ивић 1978), источне Шумадије (Бошњаковић 2008), централне Шумадије (Реметић 1985), Батовца (Бошњаковић 2007) и Радимне (Томић 1987), а по потреби и са онима из северног поддијалекта К-Р дијалекта и шире. Говор Баваништа смо поредили и са говором Банатских Хера (Ивић 1958), и свакако са банатским говорима Ш-В дијалекта, посебно са онима у тамешкој зони (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994). Дакле, на овом микроареалу утврдићемо у чему се упоређени говори слажу, а у чему се разликују.

Анализа грађе

1. Икавизми шумадијско-војвођанског типа

1.0. Порекло икавизама шумадијско-војвођанског типа успешно су разрешили Слободан Реметић (1981: 7–105) и Драгољуб Петровић (1982: 113–128). Преглед досадашње литературе о овом проблему може се управо наћи код наведених аутора, а њихов ареал код првог (Реметић 1985: 1001–107), у напоменама од 195 до 252.

информатора су са великом вољом учествовали у интервјуима и трудили се да испитивачима дају исцрпне одговоре и објашњења. У разговор су се укључивале и њихове супруге, при чему треба констатовати да је супруга првог информатора пореклом из Ваљева, а деценијама је живела у Кусићу и у великој мери прихватила говор тог села, док је другог из Баваништа. Сам аутор је снимио информаторку М 1948 (90') у току 2019. године. Она у основи добро чува изворни говор, али се и код ње среће приличан број дублетних форми. Овом приликом се захваљујем свим колегама на уступљеним снимцима. Аутор је транскрибовао и акцентовао све наведене снимке. Снимци осталих информатора, који су део Дигиталног архива Балканолошког института САНУ нису скидани у виду дијалекатских текстова, већ су бележене само оне црте које су релевантне за говор Баваништа. Као контролни корпус узимана је грађа од угледне и богате староседелачке породице, мајке, Н 1931 (97,56') и веома образованог сина, као и од једне представнице друге културе и говорног подручја, службенице у пензији са вишом стручном спремом С 1945 (101,16'), чији су родитељи Ужичани, а у Баваниште су досељени као колонисти после Другог светског рата.

Овом приликом нама преостаје да утврдимо да ли је дошло до неких промена у односу на оно стање које је Ивић забележио боравећи један дан у Баваништу.² Затим, проверићемо судбину осталих икавизама које Ивић не спомиње за говоре Баваништа. Већину од њих смо добили на директна питања и то само од једне информаторке (М 1948) будући да од других то више није било могуће.

1.1. У појединим категоријама и речима јавља се *и* на месту старог *јата*.

1.1.1. *новији*. Анализу ћемо почети од икавизама. У Баваништу се у компаративу и суперлативу доследно јавља *и* које је настало фонетским путем, тј. асимилацијом према *ј*. Тако је у говорима Баната (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 227), Банатских Хера (Ивић 1958: 329); Биограчића (Ивић 1978: 148), источне Шумадије (Бошњаковић 2008: 127), централне Шумадије (Реметић 1095: 93), Батовца (Бошњаковић 2007: 154) и Радимне (Томић 1987: 348–349).

1.1.2. *није*. Код помоћног глагола *није* уопштено је *и* које се аналошки ширило и на лица где није било фонетских услова за измену *е* у *и* (*нисам, нису*). Овде су уврштени и примери са контрахованим глаголом *није* испред енклитике (*није + га > нѝ га*), али и ван те позиције (М 1918: *нѝ* кò овò сàд, *нѝ* прè тò бѝло). Интересантно је указати да се *нѝ* аналошки јавља и у лицима где није било услова за контракцију (П 1921: *нѝ* и фèлàли, *нѝ* се ни женили; Д 1933: *нѝ* га нàшли). Примери типа (*нѝ* се ни женили) могли су бити добијени и гласовним путем *нѝсу се > нѝс се > нѝ се*, што се ретко среће и у банатским говорима. Главнина шумадијско-војвођанских говора и понеки оближњи говор С-В дијалекта познаје форме типа *нѝ га ујèо* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 260), као што су говори Банатских Хера (Ивић 1958: 329), источне Шумадије (Бошњаковић 2008: 156, где има и примера *нѝ* га опèвали), али и Радимне (Томић 1987: 348–349) и Батовца (Бошњаковић 2007: 154, и са примерима типа *нѝ* ми дàли).

1.1.3. *жени, у соби*. У ДЛјд. именица ж. р. скоро доследно се јавља наставак *-и*, који је пореклом из меке *ја* промене. Само код информатора Д 1933 забележен је један пример са наставком *-е* у Лјд. (а овàмо је бѝла вòјска у *шкòле*), што се слаже са стањем у говорима источне Шумадије, где се наставак *-е* може спорадично јавити на северу и југоистоку испитиване области (Бошњаковић 2008: 122–123) и Батовца где се *-е* ређе среће (Бошњаковић 2007: 154). У осталим говорима, с којима смо поредили нашу грађу, јавља се доследно *-и*.

² Нашу грађу ћемо разврстати управо онако како је то Ивић учинио, тј. раздвојио је примере са *и* и они са *е*. У оквиру те две групе грађу ћемо наводити уз сваког информатора, почев од најстаријег до најмлађег.

1.1.4. *с тим, од тих*. Данас се у говору Баваништа у наставцима у Ијд. и ГДИЛмн. заменичко-придевске промене уместо *-е* доследно јавља *-и* из меке и сложене промене, иако је Ивић своједобно забележио и један пример са *-е* у Гају (у *тѣм* каналу), недалеко од Баваништа (Ивић 1958: 346), што је блиско стању у говорима источне Шумадије, где су у мору примера са *и* забележена само два, и то у Дпл. *свѣм, онѣма* (Бошњаковић 2008: 124). Међутим, у банатским говорима Ш-В дијалекта, у говору Банатских Хера, Биограчића, централне Шумадије и Радимне јавља се само *-и* у наставцима (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 229, Ивић 1958: 329, Ивић 1978: 148, Томић 1987: 348–349), а у Батовцу скоро доследно *-е* (Бошњаковић 2007: 154–155).

1.1.5. *ди/нигде*. Прилог *где* среће се скоро доследно у икавској варијанти (*ди*), осим у два примера код најмлађе информаторке која је употребила и стандардне облике (трајили су *гдѣ* ће) вероватно под утицајем школоване деца која користе стандард, али и у преношењу говора образованих, докторке која је из њене куће звала хитну помоћ да превезу њеног шлогираног мужа (лекарка ји пита: *гдѣ* сте). Код особе за контакт, која је млађа и факултетски образована, не изненађују екавске форме (*де* је сад онај дѣм ѣмладине, а *гдѣ* си био у војсци). У говору источне Шумадије неизведен прилог *где* чешће се среће у икавској варијанти (*ди*) и ређе у екавској (*где/де*) (Бошњаковић 2008: 128), а у Биограчићима је чешћа екавска варијанта (*дѣ*) од икавске (*ди*) (Ивић 1978: 148). У говорима Баната (*ди*), Банатских Хера (*гди*), Батовца (*ди* и *ђи*) и Радимне (*ди*), срећу се само икавске форме (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 227, Ивић 1958: 329), Бошњаковић 2007: 154, Томић 1987: 348–349). У централној Шумадији се јавља више фонетских ликова овог прилога: *ди, гди, де, дѣ, где, гдѣ, ће* (Реметић 1985: 98).

У говору Баваништа у изведеним прилозима скоро доследно се јављају екавски облици, осим код једног старијег информатора код којег је забележен и пример са *-и* (П 1921 *свѣгди* има рзлѣке), што може бити резултат утицаја банатских говора *свѣгди, нѣгди* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 227). Као и у Баваништу, у говорима источне Шумадије се на северозападу и југу испитиване територије јављају и екавске и икавске форме (Бошњаковић 2008: 128) које се, пак, наслањају на стање у централној Шумадији (Реметић 1985: 378–379). Тако је и у Биограчићима, у којима је редовно *воде, ноде*, а само у Моштаници је забележено једном *ѣвди* (Ивић 1978: 148). Екавске форме се јављају у говору Банатских Хера (*ѣдена, ѣдѣнака*), Батовца (*нѣгде, ѣде, ѣнде*) и Радимне (*ѣвдѣ*) (Ивић 1958: 344, Бошњаковић 2007: 124, Томић 1987: 348–349).

1.1.6. *сикира*. У говору Баваништа лексема *секира* увек се јавља у икавској варијанти (*сикѣра, сикѣром, сикириѣом*), док се од немачког регионалног глагола *sekkieren* могу срести и форме са *е* (да се не *секира̂м*). Тако је и у говорима Баната (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994), источне

Шумадије, где се ретко може чути и *секѝром* и *секира́ција* (Бошњаковић 2008: 130), Батовца, где се поред обичног *сикѝра* чује и па сам се *сикѝра̂о*, али и *не секира̂јте* се (Бошњаковић 2007: 154) и Радимне, у којој се чују обе варијанте *сикѝра/секѝра* (Томић 1987: 348–349). Само примери са *и* забележени су: у говору Банатских Хера, Биограчића и централне Шумадије (Ивић 1958: 329, Ивић 1978: 148, Реметић 1985: 91).

1.1.7. *гријота*. Лексема *грехота* забележена је само једном и то у икавској варијанти *гријѡта*, што се слаже са стањем у банатским говорима (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 228) и у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 329). У источној и централној Шумадији налазимо само екавске варијанте (Бошњаковић 2008: 128, Реметић 1985: 98), а у Радимни и екавске и икавске (*гријѡта/грејѡта*) (Томић 1987: 348–349). Проблем настанка икавске форме до данас још није решен у нашој науци (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 230, Реметић 1981: 94).

1.1.8. *неки/ники*. На целој територији банатских говора Ш-В дијалекта, у време истраживања (педесете године прошлог века), паралелно са екавском јављале су се и икавске варијанте заменица и прилога типа (био *ни̂ки* Румѡн, *ни̂колко* па̂ри, дѡнела *ни̂што*) (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 230–231), што се среће и у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 330). У говору Баваништа у време Ивићевих истраживања екавске форме су биле обичније (Ивић 1958: 346) да би данас у говору наших испитаника оне остале једине. Само екавске форме срећемо у говору Батовца (Бошњаковић 2007: 154) и Радимне (Томић 1987: 348–349). У источној Шумадији префикс *не̂-* се не укршта са *ни̂-*, а само један забележен пример није довољан да се закључи да ли је то остатак старијег стања (Бошњаковић 2008: 125). У централној Шумадији, углавном у колубарском појасу срећу се и икавске и екавске, а у осталим деловима само екавске (Реметић 1985: 1001).

1.1.9. На крају анализе икавских варијанти у појединим категоријама и лексемама можемо закључити: (а) да су оне једине у компаративу, код глагола *није*, *ни̂*, у лексемама *сикѝра* и *гријота*, (б) да су ретки остаци екавских форми (у *те̂м* кана̂лу, Гај) у потпуности потиснути икавским формама, (в) да су некада ређи икавски облици (*ники*, *доникле*) данас потпуно потиснути, (г) да се поред доследно икавских облика спорадично могу наћи и остаци екавских у ДЛјд. именица женског рода на *-а* (а овѡмо је била во̂јска у *шкѡле*), што је слично стању јужно од Дунава, у источној Шумадији и Батовцу, (д) и да на избор форме утичу социјални фактори (*ди* : *где/де*) или структура речи (*ди* : *негде, овде*), при чему је *ди* одлика свих старијих говорника, (*с*)*де* млађих и образованих, али и оних који преносе говор школованих (М 1948 лекѡрка ји (Хитну помоћ) пита: *гдѡ* сте), изведени прилози су скоро доследно са *-е*, осим у једном случају код информатора (П 1921, *свугди*), што може бити продужетак оног стања које је обично јужно од Дунава, у источној и централној Шумадији и Моштаници у Биограчићима.

1.1.10. Следе примери из нашег корпуса:

а) у компаративу и суперлативу:

М 1918: *једтиније, сланије, старија* девојка, *старији; богаћије, богаћији,*
П 1921: *касније, ситније, спорије, старији, уреднији, уређеније,*
најискренји; zgodњије, комотњија,
Д 1933: *раније, старија,* она је била *старија,*
М 1948: *касније, старији* од мене, *најстарији, најстарија; ладњији,*
слободњије;

б) код помоћног глагола није:

М 1918: *није* била, *нисмо* тели, *нисмо* се сѣтили, *нису* ни вѣдили; *ни* га ујѐо,
ни нам се свиђало, *ни* нам нијкад казо, *ни* се ништа вѣлико искориштило; *ни*
кò овò сàд, *ни* прѐ тò бѣло;
П 1921: *није* бѣло, *нисам, нисмо; ни* ме оштѣтио, *ни* ме преварио, *ни* ми
ништа òто, *ни* га ни интересовало, *ни* се женио, *ни* се нигде мѣшо; *ни* и
фѣлали, *ни* се ни женили;
Д 1933: *није, нисам, ниси, нисмо* имали, *нисте* тели да пијѣте, *ни* се
смѣнула; *ни* га нашли;
М 1948: *није, нисам, нису; ни* се звало, *ни* ми јòш дѣте за ујају;

в) у ДЛ јд. именица ж. р.:

М 1918: на *среди* била тачкица, по *трави* се идѐ, ударио ме по *руци,* у
пàрку при *цркви,*
П 1921: глѣдамо *истини* у òчи; по *Библији,* у *вѣри,* у тòј гужви, у *њиви,* тò је
по *природи,*
Д 1933: *кажи* *учитељици;* удари по *глави,* не идѐ по *зѣмљи,* идѣш по
муницији, стационарани у *шкòли;* али и: а овàмо је била вòјска у *шкòле;*
М 1948: *баби* мòр да помòгнем, лѹштим *баби* кромпѣр, мòјој *матери*
сѣстра, *казала ћерки;* у *Америци / у Америци,* у *Србији,* на његовој *страни;*
али и: боље и на *скупштини* да се мѣту комàрници;

г) у падежима заменичко-придевске промене на -им, -их:

Ијд:

М 1918: тò се не бавим с *тѣм,*
П 1921: е сàд сам с *тѣм* завршио, *ни* се с *тѣм* ни ранило, тò је *сасвѣм*
нѣшто дрѹго,
Д 1933: имали су проблемà са *тѣм,* с *малим* прѣстом,
М 1948: прелије се одозгòр са *тѣм* млѣком и *тѣм* сѣром, па *нисам ни* с *ким*
ишла, мòрам с *овѣм малим* да остàнем;

Гмн.

М 1918: бѣло шѐс *матòри,* бѣло и је òнда *свакојаки,* има *свакојаки,*

П 1921: ймам ја много *ти* прича, од *ти* педесѣт кѹћа, у вѣзи *ти* дѣца, два̀десет и дѣвет кѹћа *овѣ* кућѣвни Цйгана, и од *отѣ* је бѣло, од *онѣ* *прѣви* Цйгана, бѣло је *свакојѣки* занѣтлија;

М 1948 да л би кѣ дошѣ од *вѣрни*,

Дмн.: Д 1933: *тѣма* Нѣмцѣма, ја ћу да *помѣжем* тѣма,

Имн.: Д 1933: дѣје са *тѣм* таблама,

Лмн.:

Д 1933: прѣчѣ је о *тѣма* Козѣцѣма;

д) код прилога *ди* (али *негде*, *нигде*, *дигде* Г):

М 1918: па *дѣ* ћеш, нѣ знам *дѣ* ћеду, они живу, а *дѣ*, *дѣ* су кѣ ји зна; чѣм мрдне *дигѣд*, ѣдма афтѣбусом; али и: мѣжда йма *нѣгде*, нѣје мѣгло *нигде* да се скѣпи вѣлико друштво, *нигде* нѣје пѣшћен д идѣ, йма кѣ и *свѣгде*; али дѣје *ѣвдѣна*, йма *ѣвде* зѣву, дѣћеш *ѣвдѣ* и кажеш;

П 1921: *дѣ* си тѣ зарадѣо, тѣ *ди* сам ја одрѣсо, *дѣ* је мѣј сѣн, *ди* гѣд, како *дѣ*; ја нѣсам бѣо *нигде* на немѣчки погрѣб, кѣ се *нигде* нѣје мѣшѣ; али: трајѣли *нѣгде*, стрѣљани *нѣгде* у овѣ врѣме, а *свѣгде* остѣло по једна ћѣрка и дѣте; његова супруга: па којѣ је тѣ, *ѣвдѣ*, чѣвек што се разбѣло, а *ѣвдѣ* је бѣло мѣло домаћински, а *ѣвде* православци, нѣкад нѣје бѣло *ѣде*, и *ѣде* се богѣту, али и: *свѣгди* йма рѣзлѣке;

Д 1933: знаш *ди* је Слѣвко, у кѣћу *ди* је Попѣвић, код Влѣдѣ *ди* је и сѣд пѣкар, код Тѣсѣћа *ди* је Бѣне, *дѣ* ти кѣћа, *дѣ* ће да пѣцамо, *дѣ* ћеш сѣд, кѣ зна *дѣ* се зустѣвим; али: *нѣгде* дѣље, отѣшли смо *нѣгде*, кад слика *нѣгде*; а *ѣвдѣ* иза ћѣшке, а *ѣвде* су трибѣне, ѣ, сѣд *ѣдѣ* је војска, *ѣде* шѣпа вѣлика, *ѣде* кѣч'а ми на ћѣшку, двѣста мѣтара *ѣвдѣ*;

М 1948: *дѣ* ли је, *ди* смо седѣли, *дѣ* да станѣјем, *дѣ* си тѣ, *дѣ* смѣм да кажем,

али и: трајѣли су *гдѣ* ће, лекѣрка ји пѣта: *гдѣ* сте; *нѣгде* отѣшла, нѣсам *нигде* ни бѣла, не смѣ да мрдне *нигде*; ја сам *ѣвдѣ*, откѣд се ѣн досѣлио *ѣвдѣ*, *ѣвде* у Србѣји;

ђ) *сикѣра*:

М 1918: *сикѣра*, да се не секѣрам;

Д 1933: удѣрио пѣс са *сикѣриѣом*;

М 1948: нѣкад нѣсам *сикѣром* клѣла;

е) *гриѣдѣта*: М 1948: *гриѣдѣта*;

ж) *нѣки* (порѣд обѣчнијег *нѣки*):

П 1921: бѣо *нѣки* Адам, бѣо *нѣки* Фѣлип, *нѣки* бѣн, *нѣки* долѣзили у Бавѣниште, на *нѣки* наѣин, *нѣшто* лѣпо;

Д 1933: преко *неког* Бутаклије, *нешто*;

М 1948: код *неког* Стефάνовића, *нешто* је тужна, *неколко* људи;

1.2. У појединим категоријама и речима јавља се *e* на месту старог јата.

1.2.1. *живела*. У инфинитивној основи глагола седме Белићеве врсте у нашој грађи јавља се углавном *e* (*живѐла*, *зарудѐло*, *слетѐле*) и веома ретко *и* (*вѝдили*, *излудѝо*), које је вероватно преузето из банатских говора Ш-В дијалекта, где је код појединих глагола уопштена презентска основа *и* (*живити – живим*), а код других се пак инфинитивно *e* јавило и у презенту (*волетѝ – волем*) (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 227–228) и 1997: 249–251). Слично стање налазимо и у говору Биограчића у којем се у инфинитивној основи обично јавља *и* *живити*, *летѝла*, док је код неких глагола редовно *e* *разболѐо* се, *изгорѐло*, *волѐла*, а у презенту се срећу обе основе *горѐ* : *горѝ* (Ивић 1978:168). У осталим ближим говорима у инфинитивној основи јавља се само *e* (Банатске Хере, Ивић 1958: 330, Батовац, Бошњаковић 2007:155, Радимна, Томић 1987: 348–349) или *e* и спорадично *и*, које захвата периферију источне Шумадије (Бошњаковић 2008: 124–125). У централној Шумадији у свим пунктовима се јавља *и*, а ретке екавске форме су инфилтриране из стандарда (Реметић 1985: 90–91).

1.2.2. *гњездо*. У нашој грађи у лексеми *гњездо* нема услова за јављање *и* будући да имамо иницијалну групу *гн-*, а не *гњ-* која је забележена у Ивићевим теренским истраживањима говора Банатских Хера, Баваништа и Гаја (Ивић 1958: 330 и 346). Наш пример је добијен на директно питање од млађе информаторке М 1948 и вероватно је преузет из стандарда, али је код старијих информатора сигурно сачувана варијанта *гњездо*, што се уклапа у стање у скоро свим јужнијим говорима, осим у онима на северу, где је *гњиздо* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 228). Екавске форме се јављају у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 330), Радимаца (*гњѐздо*, Томић 1989: 27), у источној Шумадији (Бошњаковић 2008: 129–130) и у Батовцу, при чему се код старијих чује *гњѐздо*, а код деце *гнѐздо*, као и код наше информаторке (Бошњаковић 2007: 154). У говору Биограчића поред екавске среће се икавска варијанта *гњѐздо* и *гњѝздо* (Ивић 1978: 148), у говорима централне Шумадије се срећу обе форме, при чему је екавска типична за јасеничка и нека колубарска села, а икавска за сва космајска и већину колубарских пунктова, док се обе форме користе напоредно само у два пункта (Реметић 1985: 91).

1.2.3. *пре-*, *преко*, *пред*. У банатским говорима Ш-В дијалекта екавске варијанте речи *пред* и *преко*, као и префикса *пре-* одлика су говора тамишке зоне, која се завршава на линији Зрењанин – Житиште – Српски Итебеј (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 234–237). Тако је и у говору Банатских Хера: *превѝри*; *при-* > *пре-* *претѝсне*, *непрѐлике*, као и у говору

Баваништа и Гаја у време Ивићевих истраживања (Ивић 1958: 330 и 346). Међутим, у нашој грађи скоро код свих информатора факултативно се могу срести и примери са изворним префиксом *при-* (М 1918: *примѣтїла*, Д 1933: *притїсак*, М 1948: *привлѣчи*), што је пак нарочито изражено код једног информатора који је био у контакту и са носиоцима стандардног идиома, а и читао је Библију и хришћанску литературу (П 1921: *прилагдѣни нѣма*, *примѣтїо* (2х), *припрѣмамо*, ће да *прихвѣти* касније њистину, *прихвѣтио* (2х), да *прихвѣту*, *прихвѣћаду*)³. За говоре јужно од Дунава можемо констатовати да се у источној Шумадији у принципу чува дистинкција између префикса *при-* и *пре-* (*привѣкли* : *прѣбра*), али и да долази до њиховог међусобног замењивања, при чему је замена првог другим на целој територији много чешћа (*прѣблијшили*) него обрнуто (ја сам *прѣбѣго* нѣтраг), што је познато и говорима централне Шумадије. Предлози *пред* и *преко* су скоро доследно у екавској варијанти у оба говора (Бошњакковић 2008: 126–127, Реметић 1985: 100–101). У говору Батовца има примера у којима није дошло до замењивања префикса *при-* префиксом *пре-* (*прѣтѣо*, *прѣтисак*) (Бошњакковић 2007: 155), док се у говору Биограчића та промена спровела до краја (Ивић 1978: 148). Обе форме се срећу у говору Радимне (*прѣкаже* / *прикаже*)

1.2.4. *мене, тебе, себе*. Наша грађа се уклапа у велики ареал наставка *-е* у ДЛјд. личних заменица 1. и 2. лица и повратне (*мене, тебе, себе*), са спорадичним облицима на *-и* унесим из говора Ш-В дијалекта и стандарда. Први наставак се јавља у П-Т, К-Р, С-В, З-Л и југоисточном појасу источнохерцеговачког дијалекта. У банатским говорима Ш-В дијалекта он је типичан за највећи део говора тамишке зоне, при чему се у понеком пункту (Зрењанин, Житиште, Итебеј и Бока) могу јавити појединачни примери са *-и*, али има и неколико пунктова у западном делу ове зоне (Перлез, Фаркаждин, Чента) где се јавља само овај други наставак (Ивић, Бошњакковић, Драгин 1994: 231–234). У говорима са којима поредимо нашу грађу екавске форме су уобичајеније, а икавске спорадичне у говору источне Шумадије и Батовца (Бошњакковић 2008: 123, 2007: 154). Само екавске форме забележене су у говору Банатских Хера, Биограчића, централне Шумадије и Радимне (Ивић 1958: 330, 1978: 148, Реметић 1985: 287–288, Томић 1987: 348–349).

1.2.5. *сејем, сејање*. Код глагола и глаголских именица типа *сејати* и *сејање* остаје *-е-* испред сонанта *ј*, што је одлика говора тамишке зоне и

³ Код најстарије информаторке (М 1918) прилог *пре* је забележен и у ијекавској варијанти (ја би хтела да он дође и *прије*; а *прије* све то ишло за брѣном), што смо чули и од једног човека из Долова, који је досељен из Врања у то село пре четрдесет година. Саговорницима из Баваништа је та форма позната, али тврде да се говори у другим селима, нарочито оним где има досељеника. Евентуални ареал и порекло ове фонетске варијанте тек треба утврдити.

неколико југозападних села (Нови Бечеј, Кумане, Елемир) кикиндске (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 239–241), затим говора Банатских Хера (Ивић 1958: 330), Батовца (Бошњаковић 2007: 154) и Радимне (*сѣјање, сѣје*, Томић 1989: 136). У говору Биограчића факултативно се чује и икавска варијанта, а у источној Шумадији *и* или изразито затворено *е* забележено је само у неколико примера и то углавном на западу испитиване територије (Бошњаковић 2008: 129). У говорима централне Шумадије у овој категорији имамо села у којима се јавља само екавски рефлекс, само икавски, икавско-екавски и екавско-јатовски (Реметић 1985: 93–98).

1.2.6. **ведрица**. Лексема *ведрица* `музлица` забележена је само код једне информаторке. Она се својим екавским ликом уклапа у говоре са којима смо поредили нашу грађу. Тако је у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 330), Батовца (Бошњаковић 2007: 154), Радимне (*ведрица*, Томић 1989: 21), главнини банатских говора, осим северозападних говора кикиндске зоне где се она јавља са *и*, (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 241–242), у већини говора источне Шумадије, осим оних на западу где је забележена само икавска варијанта (Бошњаковић 2008: 130), као што је то случај и у говору Биограчића (Ивић 1978: 148) и централне Шумадије (Реметић 1985: 919).

1.2.7. У категоријама и речима за које је П. Ивић констатовао јављање *е* на месту старог јата данас се веома ретко могу срести и икавски ликови преузети из шумадијско-војвођанских говора (*вїдїли, излудїо*) или из стандарда (*примѣтила, прихвѣтио, притїсак, привлѣчи; мѣни, тѣби, сѣби*), што је зачетак нарушавања стабилности дијалекатске структуре. Доследно остају екавске варијанте у *гњѣздо/гнѣздо, ведрица* и код глагола и глаголских именица типа *сѣјати* и *сѣјање*.

1.2.8. Следе примери из нашег корпуса:

а) у инфинитивној основи 7. Белићеве глаголске врсте (живео):

М 1918: али и: *како сам слетѣла; нїсу ни вїдїли,*

П 1921: *вїдело се (2х), доживео, како сам живео, жївѣли (5х), желѣли, мрзео, мрзѣли, мрзѣти, преживели, тў су седѣли,*

Д 1933: што сам *седѣо, седѣли,*

М 1948: *лѣпо смо ми жївѣли, њї двѣ тў жївѣле, жївѣо, ди смо седѣли; видѣћу; примери добијени на директно питање (+) зарудѣло, излудѣла, али и: истрўлило, излудїо;*

б) у гњѣздо: М 1948: *гнѣздо;*

в) у префиксу пре- (< пре- и при-):

М 1918: *прѣ рѣта, такѣ је бїло прѣ, прѣ се шлїнговало, прѣ је бїло да се идѣ у цркву; пред кўћу дѣшла, ѣнда се шѣта пред цркву; преврнемо, како*

прѣхе јутрење, *прѣне* се на зид, *преспавам*, он ти дома *престави* у две бѣје али и: ја би хтѣла да он дође и *прије*, а *прије* свѣ то ишло за бранѣм;

при- > пре-: *примѣтила*, али и: нѣко ни близу да *прѣхе*,

П 1921: *прѣ рата*; *преварио*, кад ме *прегледо*, *преграђени*, *прѣдали*, да те не *прекидам*, да се *прекрши* кум, *пресѣко*, *пресѣч'ена*,

при- > пре-: да се *пречѣстимо*; али и: *прилагђени* нама, *примѣтио* (2х), *припрѣмамо*, ће да *прихвати* касније истину, *прихватио* (2х), да *прихвату*, *прихвѣћу*;

Д 1933: *прѣбѣго* у Америку, *превртала*, *прѣћемо* ту опаснос, *прекѣва* се; *преко* баштине, *преко* пѣт стѣтина, *прекосѣтра*,

при- > пре-: *превѣтила* Ђинђића, али и: *притисак* ймам, *притисак* на нас, онда смо имали *притискове*,

М 1948: ал *прѣ* тога, *прѣ* две године; *пред* Бѣгом; *преко* зимѣ, *преко* пута, *преко* срѣдѣ се; *пред* школу; *прелѣје* се, *преломѣла* сам, *прѣне* се гѣрѣ, кад се *прерѣч'ало*, *пресѣчѣ*, *пресѣчѣм*,

при- > пре-: М 1948: *престави* вечѣру, ја *превѣтим*, *претисне*, али и: *привлѣчи*;

г) у ДЛјд. личних заменица 1. и 2. л. и повратне (мене, тебе, себе):

М 1918: и он каже *мѣне*, да даш и *мѣне*, трѣба *мѣне*, нису *мѣне* праили свадбу, *мѣне* сад јѣтрѣ ѣмрела, па ондак *тебе* да, *мѣне*; али и: испитивач: Фала вам много. М 1918: фала и *теби*;

П 1921: он *мѣне* дао, *мѣне* један лекѣр рѣко, он каже *мѣне* српски, *мѣне* то било интересантно, то *мѣне* непознато било, што је *мѣне* то Бѣг дао, *мѣне* не одговѣра, не трѣба он *мѣне*, *мѣне* није лѣше учинѣо, блага *тебе*, да би се *тебе* прѣдали, а што вѣлеш да се *тебе* уради; како *теб* одговѣра; свѣки чѣвек мѣже *себе* да бѣде лекѣр; организам попушѣа сам по *себе*; ја о *себе* најмање вѣлем да говѣрим; али и: како би *мѣни* било, *мѣни* ѣвек пѣћу сѣзе кад то причам, он каже *мѣни*; глѣдиш како *тебе* одговѣра, па да ли Бѣг глѣди како *теби* одговѣра; мѣрамо сами *себи* да признамо;

Д 1933: ја вѣлем кад он (трактор) *мѣне* забрѣји, он *мѣне* дао пѣшку, они *мѣне* дадѣ, ја нѣма зѣцове, они *мѣне* гѣлубе, а кѣ ће *мѣне* да уради, *мѣне* лѣва комѣра отказѣла; али и: он *мѣни* каже;

М 1948: она и *мѣне* сѣпа, јел он је *мѣне* нѣшто кѣзѣ; каже она мѣн; али и: а он *мѣни/мѣни* дође стрѣц, лѣпше би бѣло и ѣѣму и *теби*;

в) код гл. типа вѣјем, сѣјем:

М 1918: *грѣјање*, *угрѣјемо*, *сѣјали* смо машинѣм, а она се *смејѣ*,

П 1921: шта ће да *сѣјемо*, *сѣјали*, *сѣјало* се ѣвса, ја сам *сѣјо*,

Д 1933: па се *грѣјали*, они се *грѣјали*, *сѣјање*, *сѣје*, *сѣјала*, *сѣјо*, *посѣјем*, то је било *смеја*,

М 1948: *смејѣ* се, кад се *угрѣје*;

г) у *ведрица*: М 1948: у *ведрицу* се мӯзӯ ђвце.

1.3. Остали случајеви икавизама/екавизама које П. Ивић није забележио у једнодневном боравку у Баваништу.

1.3.1. *гњеван*. Лексема *гњеван* јавља се само у овој варијанти, што је одлика и суседних говора (Банатских Хера, Ивић 1958: 330, источне Шумадије, Бошњаковић 2008:130), али не и централне Шумадије и банатских говора у којима се јавља искључиво икавска форма (Реметић 1985: 91; Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 228). За говоре Биограчића, Радимне и Батовца нема података.

1.3.2. *додијало*. Иако би се у нашем говору очекивала екавска варијанта глагола *додети*, пошто се она среће на територији тамишке говорне зоне (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 237–239), ми смо код најмлађе информаторке (М 1948) забележили икавски лик *дддијало* ми, добијен на директно питање. Икавска варијанта је забележена и у источној Шумадији (Бошњаковић 2008: 129), у централној Шумадији (Реметић 1985: 93), у Батовцу (Бошњаковић 2007: 154), у Радимни (Томић 1989: 34), а и шире у Ш-В и К-Р дијалекту (Реметић 1985: 104).

1.3.4. *дивојка*. Лексички икавизам *дивџке* само једном је употребила наша најстарија информаторка М 1918 уз уобичајеније екавске варијанте, али и понеки пример где је то *е* било изразито затворено као и у речи *пре*. Икавске форме се срећу у неким екавским и јатовским говорима: *дивџку* факултативно само у неколико села у источној Шумадији (Бошњаковић 2008: 131), *дивџка* у Рекашу, *дивџку*, *дивџкама* у Банатској Црној Гори (Ивић 1956: 150).

1.3.5. *Београд. Београђани*. Име главног града наше земље и назив његових житеља је увек у екавској варијанти (М 1918: у *Београду*, П 1921: у *Београд*; М 1948: *Београђани*) за разлику од стања у Биограчића у којима икавску варијанту (*Бијџград*, *Бијограчићи*) у свим селима користе старији људи (Ивић 1978: 148). Икавски облици се срећу ретко и у неким селима централне Шумадије (Реметић 1985: 98). У источној Шумадији, у Ковачевцу код Младеновца, само код једне информаторке рођене 1901. године забележена је и икавска варијанта у *Биограду*, поред оне са нормалним и изразито затвореним *е* (Бошњаковић 2008: 130).

1.3.6. *беочуг*. У нашој грађи лексема *беочџг*, *беочџзи* (М 1948) јавља се, као и у околним говорима, у екавској варијанти (банатски говори, Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 227, источна Шумадија, Бошњаковић 2008: 130; и са јатом у централној Шумадији, Реметић 1985:99).

1.3.7. *осим*. У банатским говорима тамишке зоне обичан је везник *окром*, као и у околини Беле Цркве, док је у кикиндској *осим*, а у источној Шумадији среће се и у екавском и икавском облику, при чему су ови други добијени на основу упитника (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 319–320; Ивић 1958: 343; Бошњаковић 2008:130). У централној Шумадији чешћи је

везник *осим* него *сем* (Реметић 1985: 102), а у Радимни само *сем* (Томић 1989: 136). У говору Баваништа обичнија је икавска форма пошто су ти примери забележени у спонтаном казивању, док су екавске форме добијене на основу упитника (П 1921 нису имали други језик *осим* наш ; С 1945: дође *осим* цегѐра; М 1948 (+) сви су дошли *сем* ње).

1.3.8. *обадве*. У нашој грађи број *обадве* јавља се само у екавској варијанти (М1918: *обадве* руке; М 1948: *обадве* девојке), као што је то случај и у банатским говорима, у говорима централне Шумадије, Радимне, док се у источној Шумадији среће и икавска, при чему се то *и* шири и на оне облике у којима није било јата *обади* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: 153; Реметић 1985: 299; Томић 1989: 87; Бошњаковић 2008: 131).

1.3.9. *леја, меуна, меур*. Код већине именица у којима се јат налазило испред *х* у нашој грађи није дошло до јављања икавских форми (М 1948: *леја, меуна, меур*), што је присутно и у другим околним говорима (Баната: *леја, меуна*⁴, *меур* Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 253, 338, 343; источна Шумадија: *меови, меур, меуна*, и само у једном пункту на крајњем североистоку *миуна, леја*, Бошњаковић 2008: 128–129; Радимна: *леја, лејица, мауна/меуна*, Томић 1989: 68, 73). У централној Шумадији *лија* се јавља искључиво у јасеничким селима, *леја* у кановачким пунктовима, а у јатовским се срећу форме са јатом и *е* (Реметић 1985: 93–94). Међутим, *е* се јавља у лексемама *меови* и *меуна*, а *и* у *мијур* `плик, жуљ` (Реметић 1985: 161, 93).

1.3.10. *мађија*. У лексеми *маћеха* није било јата испред *х*, већ је било *mat + jeha > маћеха* (Скок). У облику *мађија*, распрострањеног у штокавским говорима (Реметић 1985: 106), *и* се јавило путем асимилације *е* према палаталним сугласницима *ћ* и *ј*, али и под утицајем знатно чешћег суфикса *-ија* у односу на усамљено *-еја*. (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 258–259). У нашој грађи ова именица се среће у обе варијанте (М1948: *мађија/маћеха*), при чему је ова друга преузета из стандарда. У говорима Баната, источне Шумадије и Радимне ова лексема се јавља само са *и* (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 258, Бошњаковић 2008: 129, Томић 1989: 73), док се у говорима централне Шумадије она среће у више фонетских и творбених варијанти (*маћа, мађија, маћека, маћика, маћка*, Реметић 1985: 257).

1.3.11. *-левати*. Префигирани облици глагола *-левати* увек се срећу с вокалом *и* у корену (М 1948: *залива̀ла, подлива̀м* сѝр, *кр̀ва налѝва*, ће да се от̀ели љ̀скоро), што је присутно и у источној Шумадији (*долива̀ш*, *залѝвам, налѝва, подлива̀ли, разлѝва̀ли*, Бошњаковић 2008: 131) и Радимни

⁴ Ова именица је мотивисана лексемом *мех* у којој је било јат (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 253).

(*налива* /*налија*, Томић 1989: 80), али и другде мада нису посебно наведени примери.

1.3.12. Већина анализираних лексема (*гњеван*, *Беџград*, *беочуг*, *џбадве*, *леја*, *меуна*, *меур*) јавља се у екавској варијанти, мањи број (*девојка*/*дивојке*, *осим*/*сем*, *мађија*/*маћеха*) у обе, док су префигирани глаголи од *-левати* увек с и (*подливам*, *налива*).

1.3.13. Следе примери из нашег корпуса:

а) *гњеван*: М 1948: *гњеван*;

б) *додијати*: М 1948: *додијало* ми је већ да...;

в) *дивојка*: М 1918: кад смо ми били и *дивојке* и деца; али и чешће: побегла *девојка*, старија *девојка*, изразито затворено е, као и у пре! П 1921: и шѐс *девојка̄*;

г) *Београд*, *беочуг*: М 1918: у Београду, П 1921: у Београд; М 1948: *Београђани*; *беочуг*, *беочузи*;

д) *осим*: П 1921 нису имали други језик *осим* наш ; С 1945: дође *осим* пџгера; М 1948 (+) сви су дошли *сем* ње;

ђ) *обадве*: М 1918: *обадве* руке; М 1948: *обадве* девојке;

е) *леја*, *меуна*, *меур*: М 1948: *леја*, *меуна*, *меур*;

ж) *маћеха*: М 1948: *мађија*/*маћеха*;

з) *-левати*: М 1948: *заливала*, *подливам* сир, *крѡва налива*, ће да се отџли ѡскоро;

2. Боја вокала

Константовано је да „изговор *џ* и *џ* показује знатну отвореност која изостаје код *џ* и *џ* (Ивић 1958: 346). Ова црта је само код појединих старијих информатора факултативно наглашена, и то код изговора кратког *џ*, што је у транскрипту редовно обележавано:

М 1918: кратки: *опџре*, *пџва*, *пџвали*, *прџли*, дуги: *прџ*, *прџ* је било, *прџе*; *де"војка*;

П 1921: кад је *лџто*, *пресџко*;

Д 1933: *вџлики*, *глџда*, *дџда*, *џво*, *мџту*, *наштџловали*, *нџшто*, *осџћо*, *пџру*, *пџсник*, од *плџка*, да се *сџту*

М 1948: /.

3. Финалне вокалске групе *-ао*, *-ео*, *-уо*

Финалне вокалске групе *-ао*, *-ео* и *-уо* предмет су анализе сваког монографског описа наших говора, али и социолингвистичких студија. Преглед њихових судбина у српским народним говорима, али и стање у говору Новог Сада дали су Ж. Бошњаковић и Д. Урошевић (2009: 246). А. Младеновић је говорио о њиховим променама у разговорном виду савременог српскохрватског језика (Младеновић 1973). Он констатује да је сажимање ових група актуелна и експанзивна црта разговорне варијанте

књижевног језика, чак и код језички образованих говорника, али и да се оно не јавља у писаној форми. Чињеница је, каже аутор, да сажимање није у подједнакој мери захватило све категорије речи. По субјективном нахођењу он констатује да су неке форме представницима књижевног језика много ближе (*тресо*), друге се користе дублетно (*плакао/плако*, *почео/почо*), а треће су необичне (*мисо*, *непо*, *весо*; *жело*, *трпо*, *седо*; нарочито гл. страног порекла *егзистиро*, *интегрисо*), (Младеновић 1973: 147–149). Из данашње перспективе могли бисмо рећи да су само неки радни глаголски придеви шесте и седме Белићеве врсте неуобичајени и да се не користе, што је могло утицати и на остале случајеве. Исти аутор од будућих истраживача разговорног језика очекује да одговоре да ли је сажимање група *-ао* и *-ео* и даље актуелан и експанзиван процес и који су фактори који отежавају сажимање групе *-ео* (Младеновић 1973: 151).

Истраживања вернакулара Новог Сада су показала да је свођење групе *-ао* на *-о* и даље експанзиван процес (независан од прозодијских, фонолошких и морфолошких фактора, који је скоро доследан код најстарије генерације, оних који имају преко 70 година), али и код најмлађих (који имају мање од 12 година). Степен контракције код осталих генерација је у сразмери са типом говорне ситуације и степеном прилагођавања саговорнику. Контракција групе *-ео* је доследна код најстарије генерације, а код најмлађих се јавља у нешто мање од половине случајева. Код осталих информатора сажимање је ретко (*пџчо*) и условљено је фонетским и прозодијским разлозима, те се њено сажимање више доживљава као супстандард, тј. дијалектизам (Бошњакковић и Урошевић 2009: 265).

Сада би требало да видимо судбину ових група у идиолектима из Баваништа и њихов однос према ранијим истраживањима, али и најближим говорима. Финалне вокалске групе се асимилију и контрахују (*сџко*, *џзо*) ако први вокал није под акцентом. Ако је наглашен, те групе се чешће чувају (*имџо*, *чџо*), а ређе контрахују (*имџ*, *чџ*) (Ивић 1958: 346). Будући да смо извршили тоталну ексцерпцију примера, у могућности смо да израчунамо индекс фреквенције за сваки облик, што је веома битно када у говору постоје унутарговорничке варијације. Њега нећемо рачунати за сваког информатора појединачно јер је однос грађе различит, али је битно да се сви варијантни облици срећу код свих њих. За све информаторе је заједничко да се финалне групе асимилију и контрахују када нису под акцентом, што значи да ни код једног од њих нема утицаја стандарда у овој позицији. Код свих информатора варијације се јављају код вокалских група чији је први члан акцентован⁵. Оне су условљене и типом вокалске групе (*-ао* : *-ео*) Тако се код вокалске групе *-џо* јављају следеће варијанте: а) *имџо* (22%), *имџ* (33%), *кџџо* (18%), *кџџ* (11%), *џмо*

⁵ Тако је и у контролном корпусу: Н 1931: *дао*, *жао*, *имао*; *познаво*, *мџро*; *довео*, *живео*; *проживео*; С 1948: *имо* 2х, *замџиљо*, *колониџро*, *сачџво*.

(15%) *ỳмо* (0,87%), при чему су оне са -*ò*/-*о* знатно чешће (78%). Дакле, у овом говору, као и у разговорном језику (Младеновић 1973: 147) тенденција је да се ова група, асимилује и сажме, чак и кад је под акцентом. С обзиром на различите акценатске типове, требало би одредити редослед промена у овом говору: *им̂о* > *им̂* > *ỳмо* / *ỳмо*; *к̂а̂зо* > *к̂а̂з̂о* > *к̂а̂зо*.⁶

За вокалску групе -*ео* знатно је мање забележених примера (27), као и број варијација: *п̂òчо* (63%), *вол̂ео* (37%), *ж̂ив̂ео* (4%), *ж̂ивео* (11%) и *усп̂ео* > *ỳсно* (4%). Можемо констатовати да је највише сажетих примера када вокалска група нема акценат (63%) и изузетно мало када је под акцентом (4%). Несажете групе остају под акцентом, али и након његовог померања (33%).

Вокалска група -*уо* се још ређе јавља (8х), при чему се сажима када није под акцентом *пог̂й̂но* (50%), али и када носи нагласак *мет̂о* (12,50%) и *об̂р̂но* се (12,50%). Несажетих примера има 25%.

Треба истаћи да нема примера типа *зв̂а̂°/зв̂а̂°* ни *зв̂ò*, *ч̂̂ò/ч̂ò* код двосложних партиципа перфекта (*зв̂а̂о*, *см̂ео* и *ч̂̂о*), што се може срести факултативно и у другим не тако удаљеним говорима (Банатске Хере, Ивић 1958 331, источна Шумадија, Бошњаковић 2008: 145, Батовац, Бошњаковић 2007: 158-159, Радимни, Томић 1987: 344), али и на знатно ширем ареалу у различитим фонетским ликовима (Бошњаковић 2008: 145). Та појава није регистрована у централној Шумадији (Реметић 1985: 122–124) и код Биограчића (Ивић 1978: 150–151)

На крају, можемо констатовати да је сажимање и даље актуелан и експанзиван процес, нарочито ако први вокал није под акцентом (*пл̂а̂ко*, *п̂òчо*). Ако је под нагласком, онда се група -*ао* чешће сажима (*им̂ò*, *к̂а̂з̂ò*) од -*ео* (*вол̂ео*, *ж̂ив̂ео*) будући да би поједини примери били сасвим необични (*живо*). У односу на стање које је забележио П. Ивић десиле су следеће промене. Тип *им̂ò* није више редак, а код двосложних примера *зн̂а̂о* нема сажимања, тј дошло је до дедијалектизације ове особине.

У ближним говорима сажимање је обично када први вокал у групи не носи акценат, а када носи, онда су финалне вокалске групе прилично стабилне. У биограчићком говору групе -*ао* и -*ео* чешће се сажимају (*б̂òјо* се, *оч̂ò*, *з̂ид̂ò*, али и *д̂а̂о*, *укр̂а̂о*, *ра̂ђао*; *п̂òно*, *п̂òчо*, али и *ỳзео* и редовно *вол̂ео*, *разб̂òлео*) за разлику од групе -*уо* која чешће остаје неконтрахована (*мет̂уо*, *м̂етуо*, *пог̂й̂нуо*, *кр̂енуо*). У говору источне Шумадије група -*а̂о* се чешће сажима иза предакценатске дужине (*н̂а̂д̂ò*) и код глагола са непостојаним *а* у радном глаголском придеву (*иш̂ьл̂ь*, *иш̂ьла* > *иш̂й̂ò*, *ишла* > *иш̂ò*, *дош̂ò*, *пош̂ò* : *иш̂ò* > *иш̂ò* > *ỳшо* : *иш̂й̂ò* > *ỳшао* > *иш̂ò* : *д̂а̂в̂а̂о* > *д̂а̂вао* > *д̂а̂во*) (Бошњаковић 2008: 143–146). У истим говорима вокалска

⁶ На месту умереног дугосилазног акцента не бележимо дужине пошто се оне у овом говору не јављају у поста акценатској позицији.

група *-eo* обично се не сажима када је под акцентом (*млѐо, желѐо, оживѐо*), али и ређе када је неакцентована (*видео, пѐнео, кѝсео*) или се са ње померио акценат (*живео*) (Бошњаковић 2008: 152–153). У говору Батовца вокалска група *-ao* се чешће сажима, али има и примера у којима се она очувала и у случајевима када је настала од *-аль* (*углѐдао*) и од *-ьль* (*рѐкао, обѹкао, пѝсао*). Када је била под акцентом чешће се чувала (*имѐо, пѝтѐо*), али се и сажимала (*имѓ*), нарочито иза преакценатске дужине (*кѝзѓ, мѓрѓ*). Акцентована вокалска група *-eo* углавном се не сажима (*волѐо, стѝдѐо*) (Бошњаковић 2007: 158–159).

Следе забележени примери:

М 1918:

-ao > o: *дрѐжо, зѝдо, најѝшо, плѐко, туко се, узѝмо*, ѓн је *црѓко, иштрѝко*;
-ѐo > o: није нам *дѐо* (2x), *звѐо* (3x), такѓ се *звѐо; дошѓ, имѓ, ишѓ* (2x), *нашѓ* (2x), *остѓ, прошѓ; бѝрѓ, врѐћѓ; помѐго, предѐво; дѓшо* (2x), *пѓшо*;
-eo > o: *кѝсо* сѓс, кад нас *видо, ѓдно* (2x), *пѓч ѓ*;
-ѐo > o: *тѐо; волѐо, ујѐо*;
-yo > o: *брѝно* је, *погѝно*;
-ѹo > o: *метѓ*;

П 1921:

-ao > o: ја сам се Бѓга *бѓјо, брѓјо, глѐдо, дрѐжо, забѐвљо се, затѐко, извѹко, мѐшо, мѓго* (3x), *ѓбећо* (2x), *обрѐћо, одрѐсто/одрѐсо, озѐбо, отѝшо* (2x), *плѐко, побѐго, порѐсо*, кад ме ѓн *преглѐдо, пресѐко, сѐјо, спѐсо, стѐго, стѝго*;
-ѐo > o: ѓн ми *дѐо, жѐо* ме (2x), гестапѓ се *звѐо*, Рѹди се *звѐо, нѐко знѐо; невалѐо* чѓвек; *имѐо, остѐо; дошѓ* (2x) *имѓ* (2x), *ишѓ* (4x), ѓн је *прешѓ, прошѓ*, кѓ се ди *снашѓ; вићѓ* (2x) *кѝзѓ* (2x), *напѝсѓ, познѐвѓ, преживљѐвѓ, прѝчѓ, разговѐрѓ, удѐвѓ, шлогѝрѓ; мѓро* би, *обраћѝво, презѝво, прѝчо, проучѐво*, пѓсле се *шлогѝро; дѓшо, ѝмо* (2x), *ѝшо*;
-eo > o: ал сам *видо* (5x), *ѹзо*;
-ѐo > o: нисам *тѐо, волѐо, провѐо*; кѐко си *живѐо; дожѝвео*, кѐко сам *живео, мрзео*; *ѹсно* да се извѹчѐ;
-yo > o: *погѝно* (2x);
-ѹo > o: *чѹо* (2x);

Д 1933:

-ao > o: *глѐдо* (3x), *дрѐжо, лѐго, мѓго, оперѝсо, ѓро, отѝшо, пребѐго, прѓдо, рѐтово, сѐјо, слѝко* сам, *стѐново, јѐ тѐро, трѓгово, трѐбо*;
-ѐo > o: тѓ се *звѐо* (2x), *знѐо; имѐо, остѐо, пропѐо; кѝзѐо; дошѓ* (5x), *имѓ, копѓ, нашѓ, остѓ* (2x); *зѝдѓ* (3x), *наплаћѝвѓ, прѝчѓ, распитѝвѓ; вѝко, зѝдо, мѓро, одрѐжѐво; пѓсо; дѓшо* (4x) *ѝмо, ѝшо*, дѐ л би *јѐ пѓзно*;
-eo > o: нисам *видо* (3x), *дѓно, ѓдно*;

-ѐо > о: *тѐо, седѐо*;

-уо > о: /;

-ѳо > о: /;

М 1948:

-ао > о: *довѐзо, отѳишо* (2х);

-ѐо > о: *мѐне жѐо, знѐо, имѐо; котѐ; дошѐ* (2х), *имѐ* (5х), *послѐ; кѐзѐ* (2х), *прѐбо; ѳмо, ѳшо, пѐсо; ѳшо* (2х);

-ео > о: *ѳзо*;

-ѐо > о: *волѐо* (4х), *разболѐо се*;

-уо > о: /;

-ѳо > о: *обрѐно се*;

4. Вокалске групе -оа и -оу код присвојних заменица

4. У присвојним заменицама често изостаје сонант *j*, па се јављају следећи облици: *твѐа/м^оѐ* или *мѐ* (Ивић 1958: 346). Наша грађа, међутим, показује да се ова црта веома ретко среће (*мѐа свѐкрва*), и то само код најстарије информаторке (М 1918), што значи да је у току дедијалектизација ове фонетске особине. Иначе, ареал ове појаве је знатно шири (Бошњаковић 2008: 156–157). Наиме, форме углавном са хијатом (*моа*) јављају се: у Жабарима (Реметић 1989: 221), у Биограчићима (Ивић 1978: 152), у Крагујевачкој Лепеници (Вукићевић 1995: 97), у Левчу (Р. Симић 1972: 86), у Трстенику (Јовић 1968: 59), у Мрчама (Радић 1990: 26), док се оне и са сажетим облицима бележе: код Банатских Хера (Ивић 1958: 331), у источној Шумадији (Бошњаковић 2008: 156–157), у централној Шумадији (Реметић 1985: 149), у Ресави (Пецо – Милановић 1968: 271) и у Батовцу (Бошњаковић 2009: 47).

Следе примери забележене грађе код наших информатора:

М 1918:

-оја: *мѐја мѐти, мѐја сѐстра, мѐја сѐстра*; али и ретко: *мѐа свѐкрва* кад ми дѐђемо с радњѐ, ѐна...

-оја > ѐ: /

-оју: *твѐју* штрику вѐже,

П 1921:

-оја: *мѐја гѐздарица, мѐја жѐна, мѐја ћѐрка,*

-оја > ѐ: /

-оју: за *мѐју* дѐцу, ѳмам *мѐју* држѐву, *мѐју* кѳћу, у *мѐју* цѳкву, *свѐју,*

Д 1933:

-оја: *мѐја бѐба* (3х), *мѐја жѐна*, кад дѐђем *мѐја* си,

-оја > ѐ: /

-оју: у *твѐју* ѳлицу,

М 1948:

-оја: *мѡја* баба, *мѡја* деца, *мѡја* Злата, *мѡја* је кућа, *мѡја* ма̀ти (3х),
-оја > а: /

5. Елизија вокала

Изворни говорници неког дијалекта, као и носиоци стандарда, у говору често теже ка економији употребе језичких средстава, при чему се води рачуна да се не наруши семантика саме речи (Јовић 1968: 48).

Павле Ивић је забележио у време својих истраживања честу елизију вокала (ѡће *ѡ*-игра Бв и *нѣ* да пѣје Г) (Ивић 1958: 346). Ми смо у нашем корпусу извршили тоталну ексцерпцију, те смо у могућности да видимо да ли и даље важи Ивићева констатација да је ова појава честа у говору Баваништа и Гаја. Такође, желимо да утврдимо у којим случајевима је она фреквентна, а у којим скоро изостаје.

Можемо рећи да појава није више честа, нарочито код оних који су се мешали са носиоцима других идиома и који су читали (П 1921). Елизију вокала смо пратили код речца (*да*, *не*, *па*), енклитичких облика личних заменица (*ме*, *га*, *ти*, *му*) и помоћних глагола (*си*, *су*, *би*), облика *се* за градњу медијалних конструкција и предлога (*на*). Наш корпус је потврдио оно што је и од раније познато да се најчешће губе вокали *а* и *е*, а ређе високи *и* и *у*, као и то да је елизија најчешћа у конструкцији *да* + *презент*, и то од глагола *ићи* (*ѡ иде*), при чему су примери без елизије знатно ређи код троје информатора (М 1918: 8 : 5; Д 1933: 15 : 2, М 1948: 9 : 0), што иде ка лексикализацији овог фонетског процеса. Тако је и у већини говора у Србији у којима су нарочито карактеристични типови *ѡ иде* и *н уме*, као и сраслица *понда* (Ивић, Бошњаковић Драгин 1994: 287). У осталим случајевима број примера са елизијом је углавном сведен на појединачне случајеве.

Код свих информатора уз негиране облике презента глагола *хтети* у свим лицима (*нећу*, *нећеш*, *неће...*) ређе се може чути сажета форма *нѣ* са да + презент (*нѣ да га пусти*).

Елизија вокала у различитом обиму и интензитету позната је говорима К-Р, С-В, Ш-В дијалекта, али и западносрбијанским ијекавским говорима (Реметић 1985: 121). У околним говорима елизија вокала је честа у банатским говорима Ш-В дијалекта (Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: 282–287), у говору Банатских Хера (Ивић 1958: 331), источне Шумадије (Бошњаковић 2008: 139–143), централне Шумадије (Реметић 1985: 119–121), Биограчића (Ивић 1978: 151) и Батовца (Бошњаковић 2007: 160–162).

Следи ексцерпирана грађа:

М 1918:

а) се: да *с остѡви*, да *с увѡти*; али и: ѡндак *се ишло* у бѣрт да *се игра*, сѡмо да *се игра*, али *се игра*, ѡ ноч' *се иде*, и ѡндак *се иде*, по трави *се иде*, па *се иде* у цркву, ѡма *се иде* 2х, по целу нѡћ *се иде*, па *се ѡни* смеједу, па *се*

осуши, девојка и мџак *се увату* за руку, како сам *се уда*ла, ђма сам *се уда*ла, и тако *се удари*, и ако *се удеси*ду, како *се устане*;

б) да: кад нећеш *д идеши*, није било прѐ *д идеши* афтџбусом, с кџма *д идеши*, или *д иде* у кафану, нема *д иде*, хјд *д идемо*, да л ће *д идџ*, нису и пустџли *д идедџ*, хјд *д испрџимо*, *д останем*; нема да *идеши* даље, мџра да *идеши*, у трѐм да *иде*, сџ ће да *иде*, ће да *идџду*, да *џма* да се *јѐ*, да *исплодџра*, да *упали*, да *џбујемо*;

в) не: *н умѐмо* да кџвамо; али и: хјд да *не иде* код не, да нам *не иде* живџна, па ми ништа *не одговара*;

г) па: *п џндак*, *п џндак* нам пѐво; али и: *па идеши*, *па џвече*, *па џзјутра* не мџгу вџше да *јѐм мѐсо*;

д) га: па *г отѐра* у башту; али и: нџжом су *га избџли*, и ђма *га одвѐли*, па да *га џбијем*, за панталџне *га увџтио*, џни *га џзели*; хјд да *му угрѐјемо*;

ђ) су: па *су имали*;

е) неће > не: *не* да га пџсти, па *не* да га пџсту; али и: *неће* да заспџ, *неће* џн да *јѐ*; кад *нећеш* *д идеши*;

М 1921:

а) се: па капџја бџла да *с отвџри* да *џћеш*, да *се избџци*, да *се измѐриши*, како би *се изрџџо*, да *се уда*, унџке *се удавале*;

б) да: па да *идеши* сџтра тџмо, волѐла би да *џде*, бџвало је стџга да *идџ*, не мџже да *издрџи*, каже да *џма сџмо*, тџ мџр да *џма*, отџдне да *џбиће*, џма џбавезу да *џрац џје*, а нџс мџгли да *одвѐду*, *јџ* ћу да *увџтим*, да с отвџри да *џћеш*, нисам мџго да *учѐствџјем*;

в) не: *не идем*, мѐне тџ *не интерѐсује*, џн се *не џрџћа*, што *не одговара*, пџзи да се *не угџси*;

г) па: /

д) га/ти: да ли су *га убџли*, да л *га одвѐли*, да л *га џви* убџли, да *ти џбџасним*;

ђ) су: тџмо су џднели, да су џни отџшли, дѐца су *остџла* мџла, тџ су *отџшили*;

е) неће > не: *јџ не* да кажем; али и: *нећу* ни да почџњем, *јџ нећу* да читџм, *неће* да *јѐ*;

Д 1933:

а) се: па *се убодѐм*;

б) да: немџ *д идем* да одговџрам, *д идеши* тџ 2х, дџ *д идеши* тџмо 2х, као дѐте дџ *д идеши*, није смѐо нико *д иде*, *д иде* да кџпи, џн је мџро *д иде*, *д иде* с вџма, хј ће *д идемо*, *д идемо* ми прџватно, *д идете* 2х, *д идџ* да вџду, џн дџшо нешто *д испитџва*, немаш тџ *д устџјеш*, не смѐш *д устџјеш*; али и:

није тѐо ни *да иде*,⁷ ди су вїдди *да ймаиш дѐбре кѐње*, а *јâ ģу да йштем, да одговâрам*, *јâ ģу да остâнем* 2x, кѐ мѐже *да уради*, *да уї 'емо*;

в) не: *да ме не остâву*;

г) па: *па окўјем* кѐла, ђни дѐшли *па ўзели*, *па ўзели* су;

д) ме: *да ме обїћу*;

ђ) си: *тї си ўкопчан*;

е) неће > нѐ: ђна *нѐ* да ми *кâже*::

ж) на: *н астâл*, *јâ сам бїо на ђсуство*;

М 1948:

а) се: *да с одржї*, *да с удам*, *тѐ с умâче*; али и: и ђнда *се избријâе*, ђнда *се изрўчи*, ђнда *се истѐгли*, сâмо *се истрўже*, свѐ *се обр̄нўло*, и *тѐ се обр̄ће*, кâко *се ђни* договору, ђнда *се ўвије*, откâд сам *се ўдала*, *па се умâче*, ђндак *се умâче*, ў шта *се умâкâло*, *тѐ се умѐси*, кад *се умѐси*;

б) да: *јâ сам тѐла ђ идем*, не мѐгу *ђ идем*, *ђ идеш*, *нѐнеш ђ идеш*, и тѐла је *ђ иде*, тѐла је ђна *ђ иде*, *ђ иде* кўћи 2x, *ђ идемо*; али и: мѐра *да йма* дѐзволу, *да обѐсиш*, пѐсле *ће да увâти*, мѐже *да ўће*, *да урадимѐ*;

в) не: *тѐ не иде*, зâшто *не идѐте*, *не идў* вїше;

г) па: /

д) га/ме: *нѐне да м удâје*; али и: *да ме уда*, *да ме йште*, *да га испр̄жим*, *да га оперїшу*, *па су га ўзели*, *чика Йша га усвоїо*;

ђ) су: *њѐга су ўзели*;

е) неће > нѐ: *ја нѐ* да им *дâм*; али и: *нѐне* да м *удâје*, ал *нѐне* да пѐђе, *нѐнеш* *д идѐш*;

ж) би: *јâ би йшла*, да се *нѐ би ђвило*;

з) на: *пѐна на ўста* му йшла.

Закључак

Што се тиче икавских варијанти шумедијско-војвођанског типа у појединим категоријама и лексемама можемо закључити: (а) да су оне једине у компаративу, код глагола *није*, *нї*, у лексемама *сикира* и *гријота*, (б) да су ретки остаци екавских форми (у *тѐм* каналу, Гај) у потпуности потиснути икавским формама, (в) да су некада ређи икавски облици (*ники*, *доникле*) данас потпуно потиснути, (г) да се поред доследно икавских облика спорадично могу наћи и остаци екавских у ДЛЈд. именица женског рода на *-а* (а овâмо је била вѐјска у *шкѐле*), што је слично стању јужно од Дунава, у источној Шумедији и Батовцу, (д) и да на избор форме утичу социјални фактори (*ди* : *где/де*) или структура речи (*ди* : *негде*, *овде*), при

⁷ Његова супруга употребила је ову конструкцију без елизије (не могу *да идем*) пошто је желела да истакне чињеницу да не може да испрати испитивача до капије.

чему је *ди* одлика свих старијих говорника, (*зде* млађих и образованих, али и оних који преносе говор школованих (М 1948 лекѝрка (Хитној помоћи) ји пита: *зде* сте), изведени прилози су скоро доследно са *-е*, осим у једном случају код информатора (П 1921, *свугди*), што може бити продужетак оног стања које је обично јужно од Дунава, у источној и централној Шумадији и Моштаници у Биограчићима.

У категоријама и речима за које је П. Ивић констатовоа јављање *е* на месту старог јата данас се веома ретко могу срести и икавски ликови преузети из шумадијско-војвођанских говора (*видили*, *излудио*) или из стандарда (*примѝтила*, *прихвѝтио*, *притѝсак*, *привлѝчи*; *мѝни*, *тѝби*, *сѝби*), што је зачетак нарушавања стабилности дијалекатске структуре. Доследно остају екавске варијанте у *гњѝздо/гнѝздо*, *ведриѝца* и код глагола и глаголских именица типа *сѝјати* и *сѝјање*.

Већина анализираних лексема (*гњѝван*, *Београд*, *беочуг*, *ѝбадвѝ*, *лѝја*, *меуна*, *меур*) јавља се у екавској варијанти, мањи број (*девојка/дивѝјке*, *осим/сем*, *мађија/мађѝха*) у обе, док су префигирани глаголи од *-левати* увек с *и* (*подливам*, *налива*).

Сажимање вокалских група и даље је актуелан и експанзиван процес, нарочито ако први вокал није под акцентом (*плѝко*, *пѝчо*). Ако је под нагласком, онда се група *-ао* чешће сажима (*имѝ*, *каѝѝ*) од *-ео* (*волѝо*, *живѝо*) будући да би поједини примери били сасвим необични (*живо*). У односу на стање које је забележио П. Ивић десиле су следеће промене. Тип *имѝ* није више редак, а код двосложних примера *знѝо* нема сажимања, тј дошло је до дедијалектизације ове особине.

Што се тиче елизије вокала можемо рећи да она више није тако честа као у време Ивићевих истраживања, нарочито код оних који су се мешали са носиоцима других идиома и који су читали (П 1921). Најчешће се губе вокали *а* и *е*, а ређе високи *и* и *у*. Елизија је најчешћа у конструкцији *да + презент*, и то од глагола *ићи* (*ѝ иде*), при чему су примери без елизије знатно ређи код троје информатора (М 1918: 8 : 5; Д 1933: 15 : 2, М 1948: 9 : 0), што иде ка лексикализацији овог фонетског процеса. Тако је и у већини говора у Србији у којима су нарочито карактеристични типови *ѝ иде* и *н уме*, као и сраслица *понда* (Ивић, Бошњаковић Драгин 1994: 287). У осталим случајевима број примера са елизијом је углавном сведен на појединачне случајеве.

Дедијалектизација је углавном дуготрајан процес који се среће у већини говора, нарочито када су они изложени утицају других идиома. Она се огледа у смањењу фреквенције појединих дијалекатских црта, њиховом потискивању у потпуности, али и у факултативном јављању нових под утицајем стандарда или суседних говора. Тако су у говору Баваништа наставак *-е* у ДЛјд. именица ж. р. на *-а* (*у шкѝле*), несажета вокалска група у присвојним заменицама (*мѝа*), ређе отварање кратких средњих вокала и даље веома ретке црте будући да се налазе на периферији оних говора који се могу довести у везу са косовско-

ресавским. Потпуно су, бар код наших испитаника, потиснуте следеће старе дијалекатске црте: сажимање вокалских група код двосложних глагола типа (*зна^о*), екавски облици у заменичко-придевској промени (у *тѣм сѣлу*), икавске форме у придевској заменици (*ниѣки чѣвек*) и прилогу (*донѣкле*), које су се у Банату јављале паралелно са екавским, а у време Ивићевих истраживања су биле мање обичне. У појединим облицима, поред екавизама (ДЛјд. *мѣне, тѣбе, сѣбе*; гл. VII Белићеве врсте *жѣвѣла; превѣри, пречѣстимо, превѣтила*), из стандарда (*мѣни, тѣби, сѣби; притѣсак, привлѣчи*) а и из банатских говора шумадијско-војвођанског типа продиру и икавски облици (*вѣдили*).

На самом крају, вокалске црте у говору Баваништа сагледаћемо у контексту осталих суседних говора, посебно оних јужно од Дунава од којих су неки (источна Шумадија) тек у новије време испитани, те се могу сада сагледавати ареали у овом микропостору. Говор Баваништа се слаже:

(а) са свим осталим говорима (*новији, није; меуна; наливати*),

(б) са већином од њих (*с тим*, осим г. Батовца; *ди*, осим источне и централне Шумадије и Биограчића; *сикира*, осим источне Шумадије и Радимне; *живела*, осим банатских говора, Биограчића и централне Шумадије; *гњездо*, осим банатских говора, где је *гњиздо* и централне Шумадије и Биограчића, где имамо обе варијанте; *претисне/притисне*, осим кикиндске зоне банатских говора, где је *при-*, Биограчића и Банатских Хера, где је *пре-*; *мене*, осим кикиндске зоне (*мени*) и источне Шумадије и Батовца, где је *мене/мени*, што је новије стање и у говору Баваништа; *сејати*, осим у кикиндској зони (*сијати*) и Биограчићима и источној Шумадији (*сејати/сијати*), док се у централној Шумадији срећу и примери са јатом; *ведрица* осим у северозападним банатским говорима, западним источне Шумадије, Биограчића и централне Шумадије (*видрица*); *додијати*, осим у тамишкој зони; *беочуг*, осим у централној Шумадији, где се срећу и примери а јатом; *обадве*, осим источне Шумадије, где има *обадви/обади*; *леја*, осим у централној Шумадији, где се срећу екавске, икавске и форме са јатом; *маћија*, осим у централној Шумадији, где се среће више фонетских и творбених варијанти (*маћа, маћија, маћека, маћика, маћка*);

(в) са онима северно од Дунава (*гријота*, а јужно *греота; Београд*, а јужно и *Биоград*: Биограчићи, источна и централна Шумадија;),

(г) са онима јужно од Дунава: (*у школе*, источна Шумадија и Батовац; *свугди*, источна и централна Шумадија и Моштаница; *неки*, источна и централна Шумадија, Радимна и Батовац; факултативно *дивојка*, поред чешћег *девојка*, централна Шумадија;

(д) са онима на обе стране Дунава (*гњеван*, Банатске Хере и источна Шумадија, *гњиван*, банатски говори и централна Шумадија; *осим*, банатски говори, уз *окром* на југу, а *сем/осим*, источна Шумадија, *осим/сем* централна и *сем* Радимна).

Некада се говор Баваништа примерима типа *зв̂^о/зв̂^а* или *зв̂^о*, *ч̂^о/ч̂^а* љклапао у шири ареал (Банатске Хере, источна Шумадија, Батовца, Радимна, а данас, након потискивања те црте код наших информатора, он се слаже са стањем у централној Шумадији и Биограчићима. Слично је и са ликовима присвојних заменица типа *моа* и *ма* који су у фази нестајања, а некада су били део ширег ареала (в. т. 4).

Елизија вокала је обична у многим дијалектима, па тако и у околним говорима.

У будућим радовима ће се анализирати стабилност консонантских и морфосинтаксичких црта.

Литература

- Бошњаковић, 2007: Ж. Бошњаковић, Место вокалског система говора Батовца (код Пожаревца) у северном поддијалекту косовско-ресавског дијалекта. *Јужнословенски филолог* LXIII. Београд: 149–166.
- Бошњаковић, 2008: Ж. Бошњаковић, Фонетске особине говора источне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник* LV. Београд: 1–322.
- Бошњаковић, 2009: Ж. Бошњаковић, Из морфосинтаксе говора села Батовца (код Пожаревца). *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* LII/2. Нови Сад: 37–56.
- Бошњаковић и Урошевић, 2009: Ж. Бошњаковић и Д. Урошевић, Финалне вокалске групе *-ао*, *-ео*, *-уо* у говору Новог Сада. *Говор Новог Сада. Свеска 1: Фонетске особине. Лингвистичке свеске* 8. Нови Сад: 246–267.
- Вукићевић, 1995: М. Вукићевић, *Говори Крагујевачке Лепенице*. Универзитет у Приштини. Приштина: 248 стр.
- Ивић, 1956: П. Ивић, Једна доскора непозната група штокавских говора: говори са незамењеним јатом. *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* I. Нови Сад: 146–160.
- Ивић, 1958: П. Ивић, Место банатског херског говора међу српским дијалектима. (Посебан отисак из зборника „Банатске Хере“). Нови Сад: 326–353.
- Ивић, 1978: П. Ивић, Белешке о биограчићком говору. *Српски дијалектолошки зборник* XXIV. Београд: 125–176.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: Увод и фонетизам. *Српски дијалектолошки зборник* XL. Београд: 1–419.
- Ивић, Бошњаковић, Драгин 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: Морфологија, синтакса, закључци, текстови. *Српски дијалектолошки зборник* XLIII. Београд: 1–585.
- Јовић, 1968: Д. Јовић, Трстенички говор. *Српски дијалектолошки зборник* XVII. Београд: стр. XVI + 238 + карта.
- Младеновић, 1973: А. Младеновић, Прилог познавању присуства промене група *-ао*, *-ео* у *-о* у разговорном виду савременог српскохрватског књижевног језика. *Говорните форми и словенските литературни јазници. Материјали од Второто заседание на Меѓународната комисија за словенските литературни јазници*. Скопје: МАНУ: 147–151.

- Пецо–Милановић, 1968: А. Пецо, Б. Милановић, Ресавски говор. *Српски дијалектолошки зборник XVII*. Београд: 241–366.
- Петровић 1982: Д. Петровић, О проблему јатовских говора у северној Србији. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XXV/2*. Нови Сад 113–128.
- Радић, 1990: П. Радић, Цртице о говору села Мрче у куршумлијском крају. *Српски дијалектолошки зборник XXXVI*. Београд: 1–74.
- Реметић, 1981: С. Реметић, О незамењеном јату и икавизмима у говорима северозападне Србије. *Српски дијалектолошки зборник XXVII*. Београд: 7–105 (са картом).
- Реметић, 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије. *Српски дијалектолошки зборник XXXI*. Београд: 1–155.
- Реметић, 1986: С. Реметић, Дијалекатски текстови из Жабара код Тополе. *Српски дијалектолошки зборник XXXII*. Београд: 501–149.
- Секулић, 1981: Н. Секулић, Збирка дијалекатских текстова из Војводине. *Српски дијалектолошки зборник XXVII*. Београд: 107–305 + карта.
- Симић, 1972: Р. Симић, Левачки говор. *Српски дијалектолошки зборник XIX*. Београд: 1–618.
- Симић, 1980: Р. Симић, Скица за дијалектолошку карту северне Србије. *Југословенски семинар за стране слависте*, књ. 31. Београд: 93–136.
- Томић, 1987: М. Томић, Говор Радимаца. *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: 303–474.
- Томић, 1989: М. Томић, Речник радимског говора. *Српски дијалектолошки зборник XXXV*. Београд: 1–174.

Žarko S. Bošnjaković

STABILITY OF SOME VOCAL FEATURES IN THE SPEECH OF BAVANIŠTE

In this paper, the author analyzed the stability of some dialect features at the vocal level and their relation to the situation in the neighboring speeches of the Šumadija-Vojvodina, Smederevo-Vršac and Kosovo-Resava dialects. More precisely, the author considered the changes that occurred in the distribution of ikavisms in the Šumadija-Vojvodina dialect, in the color of the short medium vocals, in the contraction of the vocal groups -ao, -eo, -uo and o(j)a, -o(j)u (at possessive pronouns) and in the vocal elision. The changes are monitored in comparison to the situation registered by Pavle Ivić during his one-day stay in Bavanište in 1948. Particular emphasis was put on obseravtion at these vocal features in relation to the Banat speeches of the Šumadija-Vojvodina dialect, the speeches of East and Central Šumadija, Biogračić, Batovac and Radimna in order to get a more detailed picture of this micro-areal.

Key words: the Serbian language, dialectology, Smederevo-Vršac dialect, Kosovo-Resava dialect, vocal features

Бојана М. Вељовић*
Универзитет у Крагујевцу**
Филолошко-уметнички факултет
Катедра за српски језик

УДК 811.163.41'282.2
811.163.41'366.581

ОБЛИЦИ ПРЕЗЕНТА У ГОВОРУ ТУТИНА, НОВОГ ПАЗАРА И СЈЕНИЦЕ

У раду се на дијалекатском материјалу испитују облици презента у тутинско-новопазарско-сјеничком говору. Предмет анализе јесу глаголске основе и наставци који учествују у грађењу презентских ликова. Посебна пажња биће посвећена формама 3. лица множине, те, с тим у вези, статусу двају наставака -е и -у.

Кључне речи: тутинско-новопазарско-сјенички говор, морфологија, презент, основе, наставци.

0. Увод

Предмет овога рада јесте анализа облика презента у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице. Морфолошки приступ подразумева утврђивање односа основа код појединих група глагола¹, а потом и дефинисање инвентара морфолошких средстава (наставци) која учествују у грађењу овог глаголског облика. Посебна пажња биће посвећена односу наставака -е и -у у облицима 3. л. мн. те степену унапредовалости унутарјезичке тежње да се два морфолошка средства сведу на једно (имајући у виду да процес унификације још увек на овом терену није доведен до краја).

Прилике у испитиваној зони поредиће се са стањем у суседним идиомима зетско-сјеничког дијалекта, и то зарад стицања увида у шире ареалне прилике које карактеришу ове говоре.

Материјал за рад прикупљен је теренским истраживањима вршеним током рада на изради докторске дисертације „Глаголски систем говора Тутина, Новог Пазара и Сјенице – облици и употреба”².

* bojana.veljovic@filum.kg.ac.rs

** Рад је урађен у оквиру пројекта 178014: *Динамика језичких структура савременог српског језика*, који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹Предмет овога рада није детаљан опис односа основа и појава укрштања са циљем уочавања варијантности (тип: *дам* : *дадем*; *погледам* : *погледнем*; *видим* : *виђу*), што ће бити предмет посебног истраживања.

²Материјал за рад прикупљен је у периоду од 2011. до 2015. године. Истраживањем је обухваћено преко сто пунктова на територији Тутина, Новог Пазара и Сјенице. У разговору са изворним дијалекатским говорницима добијена

Синтаксичке особине презента и других глаголских облика предмет су студије „Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице” (Вељовић 2018: 1–476), а материјал који презентујемо у овоме раду, са циљем анализе морфолошких особина презента, представља необјављену грађу коришћену за потребе израде дисертације.

1. Анализа грађе

У наставку рада биће дат преглед презентских наставака по лицима, са напоменама које се тичу односа основа код појединих глагола.

1.1. Прилике које се тичу наставака 1. л. јд. презента уједначене су на читавом тутинско-новопазарско-сјеничком ареалу, а забележена су два наставака: *-м* и *-у*.

1.1.1. Код највећег броја глагола бележен је наставак *-м* (примери под 1):

је обимна грађа са великим бројем потврда, од којих овде, услед ограничења техничке природе, наводимо само репрезентативне примере.

Наводимо списак пунктова са простора тутинске општине са скраћеницама кориштеним у раду: Баћица (Ба), Биохане (Би), Блаца (Бл), Бороштица (Бо), Брегови (Бр), Врба (Вр), Врујца (Вру), Глухавица (Гл), Глоговик (Гло), Годово (Го), Гурдијеље (Гу), Делимеђе (Де), Детане (Дет), Добри Дуб (Д. Дуб), Добриња (До), Долово (Дол), Дулебе (Ду), Ђерекаре (Ђер), Ервенице (Ер), Жирче (Жи), Жупа (Жу), Кељеполје (Ке), Коваче (Ков), Кониче (Кон), Кочарник (Коч), Лескова (Ле), Липица (Ли), Мелаје (Ме), Митрова (Ми), Набоје (На), Островица (Ост), Паљево (Па), Пероше (Пе), Пленибабе (Пл), Попе (По), Пресло (Пр), Пружањ (Пру), Рамошево (Рам), Рачиће (Рач), Рудница (Руд), Руђа (Ру), Саш (Са), Сврачиће (Св), Смолућа (См), Старчевиће (Ст), Струмце (Стр), Суви До (С. До), Тутин (Ту), Црниш (Цр), Шароње (Ша), Шипче (Ши).

Пунктови са територије Новог Пазара:

Багри (Баг), Балетиће (Бал), Бобовик (Боб), Боторовина (Бот), Брђани (Брђ), Вучја Локва (В. Лок), Избице (Из), Јошаница (Јо), Јуковача (Ју), Кашаљ (Ка), Козарево (Коз), Лече (Леч), Лукаре (Лу), Неготинац (Не), Нетврђе (Нет), Осоје (Ос), Пожега (Пож), Прћенова (Прћ), Рајетиће (Ра), Рајчиновиће (Рај), Себечево (Се), Сопоћани (Со), Суха Ћуприја (С. Ћуп), Трнава (Трн), Цвијетње (Цв), Шавце (Шав).

Сјенички пунктови:

Баре (Бар); Бољаре (Бољ), Буђево (Бу), Врсјенице (Врс), Градац (Гр), Гошево (Гош), Дражевиће (Др), Дружиниће (Дру), Дубница (Дуб), Дуга Пољана (Д. Пољ), Дујке (Дуј), Зајечиће (За), Карајукића Бунари (К. Бун), Кијевце (Ки), Кладница (Кл), Кнежевац (Кн), Крстац (Крс), Трешњевица (Тре), Тријебине (Тр), Тузиње (Туз), Увац (Ув), Угао (Уг), Урсуле (Ур), Цетановиће (Це), Црвско (Цр), Чедово (Че), Шаре (Шар), Штаваљ (Шт).

(1) нећу да ти *продам*; *бринем*; ја ћу то да *узмем* да *обарим* (Бал); *знам* (Баг); нећу да *се удам*; да ти *кажем* (Бот); *држим* двје краве; мл'йека *имам*; *немам*; *не купујем*; да главу *разбијем*; *зовем*; сама *се чекам*; *сагнем се*; *пл'йјевим* нешто; овако *седнем* (Брђ); *чујем*; *сећам се*; *очистим* имање; *морам* (В. Лок); помало *сијем* то; да ти *причам*; *запал'им* цигару; сад *заборавим* ће *спушитим* штап (Из); мало то *пантим*; кол'ко ја *знам*; ја *пантим* људе; *држим* пчел'е (Ју); *радим*, *радим*, и *кòпам* и *пластим*; *сагубим* дијете; сад *берем* кајмак; *имам* пасуља; *накупујем* доста (Ка); *носим* апарат; *мòл'им* те (Коз); све *реknем*; да *полагам* с'ено; нећу да *једем*; пицаму *не скидам*; ујутру да *положим*; да *једем*; ја *вòл'им* (Лу); *терам* и на пашу тамо; *пà пожурим*, *пà пожурим*, у пет сати *кренем*; ја никако *не одустајем* (Не); *извињавам се*; *гл'едам*; н'јесам ћео да *се женим*; *не кајем се*; ја да *се д'гнем* да *се преместим* (Нет); да *не правим* пробл'еме; ја да те *не хајем*; *пà* јој *напишем* писмо; ја *познајем* ситуацију (Пож); сахат *и* *пò оставим* (С. Ћуп); *терам* мотор; *грдим* ову децу; ја *вòл'им*; *седим* и *лежим*; *имам* посла (Шав); с'утра *шаљем* то (Бољ); *не ум'јем* да *набрòјим* (Др); ја вас *не познајем* (Дуј); добар дан ви *жељим*; *убијам* време; да *св'тим* (Бл); да *лажем*; све *опрòстим*; да ти *докажем*; ту сл'йку *држим*; да *се померим*; хоћу да *искушам*, на таблете *живим*; *ћујем* мòга м'ужа (Бо); *ч'вам* јагњат; *питам* *ћè* је; *разговарам*; м'òго *имам*; *истину кажем*; да хи *подњивим*; како да ти *опишем*; ја *се не љутим*; *вòл'им* крушковачу (Бр); ја и *пијем*; ја *клицнем* брз'инòм; *нè знам* д'шè ми (Вру); *плашим* те; да *куцнем* у дрво; да га ја *турим* у креветак; ја *се* *нèму љутим* (Гло); *ћувам* кò òћи у главу; нећу да *лажем* (Де); данас *пл'етем* (До); то ја *не признаем*; *не см'јем* да *померим* (Ђер); *сумњам* ја; *трајим* ти девојку (Жу); *гл'едам* ову децу; ја *веруем*; с *нòм др'жим*; ја *пошаљем*; да *помисл'им* (Бот).

1.1.1.1. Глагол *имат* у одричном облику бележен је и у краћој форми: ја сад *нем* штà (Бо); бòга ми *нем* да јој дам (По); *нем* ни д'нàра; ни јèдну *нем* (Ту); *нем* да јој д'дèм (Пе).

1.1.2. Глаголи *хтèт* / *ш'èт* (2); *мòћ* / *мòј* (3) у 1. лицу једине презенте редовно имају наставак -у. С друге стране, бележено је: *в'ћу* (4), поред фреквентнијих ликова са наставком -м (5) и *в'љу* (6), поред *вел'им* (7):

(2) *òћу*³ (Го); да л' га *хòћу*; *хоћу* да те *питам* (Вру); *хòћу* да је дам; *òћу* да *покажем* (Го); *хòћу* ти казат; једну сл'йку *хòћу*; *хòћу* да ти *кажем*; *хòћу* да *прòбам*; *хòћу* да *искушам* (Бо); *хòћу* да *турим* *кахву*; *òћу* да *женим* дијете (Жи); ја *òћу* то за мене; *хòћу* да *пошаљем* (Кон); ја *хòћу* (Ме); ја *òћу*

³ У испитиваном говору форме са очуваним иницијалним х- и ликови са ишчезлим веларом у паралелној су употреби.

бел'е патике (Гр); *дћу* да упропастим; *ја хдћу* да живим са Србима (Кл); *дћу* да вйдим њу и она мене; *ја хдћу* да ти је дам (Ле);

(3) *ја не мдгу*; *не мдгу* да оставим; бй отишла да *мдгу* (Бал); *не мдгу* брѣ; *ја не мдгу* да стојим (Бот); *не мдгу* врата да погодим; *не мдгу* да исправим; *не мдгу* да више ни радим (Брђ); *мдгу* да уфатим (Ка); *не мдгу* да се сѣтим (Коз); *мдгу* да стигнем; *мдгу* да кажѣм (Не); *не мдгу* да се оперѣм (Ос); *не мдгу* да дођѣм (Шав); *мдгу* сад да изјасним; *мдгу* да кажѣм (Бл); кол'ико *мдгу* да натоварим на раме (Бо); да *мдгу* хѣгој да нађѣм кога (Бр); *мдгу* да изађѣм пред њу (Вру); слабо *мдгу* да ходим; *мдгу* да рѣкнем није добро (Гло); само добро *мдгу* да ти учиним (Бот);

(4) да *вићу*; да ми тѣ да *вићу* (По); *ја вићу* да се она љути (Де); да *вићу* шта имаш ту (Ко); *не вићу* добро; *ја не вићу* (До);

(5) да *вйдим* шта тѣ трѣба; док *не вйдим* мѣмка (Бот); *вйдим* је; *вйдим* ја она се узрујала (Из); *вйдим* жѣну (Ју); да *вйдим* (За); нећу да је *вйдим* (Лу); *дћу* да вйдим њу и она мене (Ле); да хим *не вйдим* шѣр (Бр);

(6) *вељу* да купим; *ја* јој *вељу* (До); *ја вељу* да проверим (Гр); *вељу* да завршим; *ја* њѣ *вељу* (По); *ја* ти *вељу* да јѣс (Пр);

(7) *вел'им* ја њѣ; *ја* јој *вел'им* (Коз); *вел'им* јој да ўзнѣ (Ос); *ја вел'им*; сад јој *вел'им* (Ми); *ја* ви *вел'им* ўзните (Бал).

У тугинско-новопазарско-сјеничкој зони нису потврђени облици **можем* и **морем*. Нема их, такође, ни у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174), Враки (Петровић 1973: 213), говору Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 169), Зете у (Тупић 1977а: 280) и Мрковића (ВУЈОВИЋ 1969: 257).

Двојство форми (*велим* и *вељу*) одлика је и говора Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007: 169), док су у староцрногорским говорима (Пешикан 1965: 174) и Враки (Петровић 1973: 213) присутни само старији облици.

1.2. У 2. л. јд. презента на читавом испитиваном терену бележен је једино наставак *-и*:

(8) *размѣнеш*; кад *идѣи*; *вѣрујѣи*; да *гл'ѣдѣи* (Баг); кад *откѣнѣи*, сѣл *истрѣиши* маѣло и *јѣдѣи* (Бал); *двѣриши*; *поквѣсиши*; свѣ *спрѣмиши*; *оснѣјѣи* га на разбој; *имѣи* мѣстру; *протѣнѣи* равнѣо (Боб); да му *затрѣжѣи*; *имѣи* (Бот); зѣмницу да *спрѣмиши*; *мѣрѣи* да *живѣи*; ако га *не дѣрѣи*; *ужел'ѣи* се да *идѣи* (Брђ); *снѣмѣи* тѣ; *размѣнѣи* мѣст; да *продѣи*; *имѣи* шта на камѣн; *отѣдѣи* гѣре, *кѣтиши* понештѣ (В. Лок); тѣнко *исѣчѣи*; *дѣнѣи* четѣри навѣљка (Из); у парк *спѣвѣи*; *идѣи* по махѣл'и; тѣ тѣ добро *знѣи*; *не смѣјѣи* бѣс да *идѣи* по тѣј Јѣшѣаници; *нађѣи* јѣдну; *мѣрѣи* помѣнут (Ју); да га *отрл'ѣи*; *не смѣјѣи* зѣспат; да *поплѣстиши*, свѣ да *подѣнѣи* сѣѣно; свѣкрву *послѣиши*; ујѣтру *подрѣниши*; обѣћу *нађѣи*, да *истрѣиши*; *донѣсѣи* вѣду; *бѣрѣи* смѣк (Ка); Мѣма *знѣи*; ако *нађѣи* ѣдмѣ, знѣчи *добѣјѣи*; *кѣпѣи* се; *покѣпѣи*, *нѣсиши* кѣћи; *прѣдѣи*, *ткѣи*; *скрѣћѣи* прѣво; *оснѣјѣи*, *ткѣи* плѣтно; *знѣи* хѣ црква; *опѣрѣи*; *вѣрујѣи* л'и тѣ (Коз); *мѣрѣи* да *слѣиши* да *радѣи*; тѣ *мѣжѣи* да се *повѣжѣи*; *стѣвиши* мају и

мијешаи; *дигнѐи* га; *печѐи* пѝту; *утрљаи* вѐш пā га *слѓжѝи* мѓкро у лѓбицу; ако му *ѓзмѝи* (Леч); да ме *убѓјѝи*; сāt да и *зѓвнѝи* (Лу); *погл'еднѝи* онāмо; *закāчи*; *мѓраи* да нѓси; *ѓзмѝи* пā *зāпāл'ѝи* онѓ лѓску; *ѓђѝи* да *бѓрѝи*; *оснѓи* на вратѝло; *стāвѝи* вратѝло и *навѓјāи*; у онѓ *утѝњѝи*; *идѝи* нѝгде; *не смѓјѝи* нѝкѓг ни да *устāвѝи* (Не); *оквāсѝи* га; *слѓшāи*; *прѓђѝи* пѓпрѝко (Нет); *вѓл'ѝи* мāчке; је л' *се сѝћāи*; ко *бѓднѝи* дѓбро; *позѓвѝи* жѝну; *не смѓјѝи* да *убѓјѝи* (Пож); кат хи *зарāдѝи*, *чѝкāи* по трѝ мѝсѝца (Рај); да *простѝи*; *улāзѝи* унѓтра; *двѓрѝи*, *стојѝи*; *учѝнѝи* (С. Ћуп); *бāчи* по зѝмљи, *разрѝнѝи* га, *увѓдѝи* кѓње (Трн); *посѝпаи* по бāдњāцима (Бу); тѝ *вѓрујѝи* твѓју вѓру (Др); *покупѝи* са ѝивѝе; *уфāтѝи* волѓве (За); тѝ *насѝпāи* онѓ вѓду (Це); кад *наѓђѝи* (Бл); Јāблāна да *пѝтāи*; тѝ га *знāи* (Бо); *зāбркāи* онѓ (Бр); *бѓјѝи* и *бѓјѝи*, *трлѝи*, *трлѝи*, *трлѝи* док цѓјѝело тѓ не *истрлѝи* (Вру); нѝшто *купѝи* код ѝи; *посѓјѝи* конѓплѓу; да *жњѝи* и да *вѝжѝи*; *мѓрāи* да *стојѝи*; *мѓрā* да *пāзѝи* (Гл); *кāшљѝи*; што *вел'ѝи*; *држѝи* бокāл; *мѓрāи* свāкѓга да *пољѓбѝи* у рѓку; скрѓс *прѓђѝи* пā тāмо *изл'егнѝи* (Го); *зāцѓкāи* онѓ вретѝло; кад *испѝћѝи*, *ѓзмѝи* кашѝкѓм (Де); *чѓјѝи* и рāдѓс и жāлѓс (Дол); да кѓћу *одржāвāи*; пā је *набѓјѝи* дѓл'е, *турѝи* онā л'ѝп на ѓѓ; тепсѓју *подмāстѝи* и *посѓ стāвѝи*; и *зал'ѓјѝи* је одозгѓр; цѓо стāн *грѓјѝи* (Бот).

1.2.1. Глагол *мѓћ* / *мѓј* у 2. л. мн. има ликове *мѓжѝи* (9) и *мѓрѝи* (10), али је знатно фреквентнији краћи облик *мѓи* (11):

(9) *мѓжѝи* с āутом (Ке); *не мѓжѝи* пѝшкѝе да *прѓђѝи* (Бот); зѝмљу да *прѓдāи* *не мѓжѝи* (Ју); *не мѓжѝи* да је довāтѝи (Лу); *мѓжѝи* нѝжѝе дѓл'ѝе (Трн); штā *не мѓжѝи* (Ту); ако *мѓжѝи* (Ру); тāмо *не мѓжѝи* (Гу);

(10) око Божѝиā *не мѓрѝи* да дѓђѝи да зāјмѝи (До); *мѓрѝи* да вѓдѝи (Рај); ѓзми тѓ што *мѓрѝи*; кол'ко *мѓрѝи* (Ми); *мѓрѝи* л'и да дѓђѝи? (По); ако *не мѓрѝи*, немѓ (Пе); *мѓрѝи* му дāt (Лу);

(11) *мѓи* да се преврѝнѝи; *нѝ мош* да клапарāи у ѝи; *нѝ мош* да опѓрѝи; *нѝ мош* да *прѓђѝи* (Го); *нѝ мош* да вѓдѝи, (Гу); *мѓи* свѝ да-е *искѓматāи* (Де); *мѓи* да опѓрѝи сѓдове, *мѓи* да опѓрѝи вѝш; мѝслиш да *мѓи* успѝт?; ко *мѓи* тѝ да нѓсѝи; тѓ *мѓи* да нанѓжѝи (Бал); *мѓи* да замѝсл'ѝи; *мѓи* да *зал'ѓјѝи* (Бот); *нѝ мош* тѝ да *кāжѝи* (Ју); *пѓсл'ѝе нѝ мош* да се *зāпѓсл'ѝи* (Коз); *пѓсл'ѝе мѓи* да га *превāрѝи* (Коз); *нѝ мош* тѝ нѝшта (Леч); л'ѝти *нѝ мош*; сād *нѝ мош* дѓл'е да *прѓђѝи* (Лу); *нѝ мош* да *прѓђѝи* ѓл'ицāма (Не); тѝ *нѝ мош* са ѝим да *изāђѝи* нā крāј; *мѓи* одāвдѝе да *ѓдѝи* (Нет); *нѝ мош* да *докāжѝи* (Пож); *мѓи* да хи *ѓзмѝи* (Рај); *мѓи* да *ѓзмѝи* нѝшто; немѓ ни долāзит кад *нѝ мош* (Шав); тѝ сāt *нѝ мош* да рāзл'ѓкујѝи грāцкѓ и сѓоскѓ кѓћу (Др); зѓром је тѝ *нѝ мош* узѝт (Бо); томѝ детѝту *нѝ мош* да вѓдѝи хāир (Бр).

1.2.2. Глагол *видет* у 2. л. једине бележен је у формама *видѝи* (12) и *виш* (13):

(12) свѣ тѝ *видѝи* како је (Де); да прѝдѝеш и да *видѝи* (Бал); *видѝи* тѝ (Ју); *видѝи* овѝ л'епѝту (Лу); *видѝи* крушка се осѝшѝла; *видѝи* мѝмка; тѝк га *видѝи* тѝмо у кѝћу (Нет); *видѝи*, имѝће дѝста трѝлѝга (Ос); ни да га *видѝи* ни да те вѝдѝи (С. Ћуп); *видѝи* тѝ сѝт (Бр).

(13) *виш*⁴ онѝмо сѝло? (В. Лок); *виш* гѝре (Це); *виш* тѝ тѝ? (Де); да *виш* сѝмо кол'ко имѝ (По); *виш* тѝ њѝга (Ле).

У литератури се ови облици објашњавају фонетским и морфолошким разлозима (преглед тумачења в. у Симић 1972: 387–389). Облике *мѝш* / *мѝж* и *виш* забележио је М. Пешикан у староцрногорским говорима. Лик *виш* аутор тумачи или као форму насталу у резултату редукције условљене положајем ван реченичног акцента, или као траг некадашњег атематског облика (Пешикан 1965: 174). Краће форме присутне су и у говору србијанског Полимља (Николић 1991: 476).

1.2.3. Глагол *хѝт* / *шѝт* јавља се у ликовима (*х*)*ѝеш* (14) и (*х*)*ѝј* (15):

(14) шта тѝ *хѝеш*? (Кл); *хоѝеш* л'и тѝ сѝ мнѝм? (Де); тѝ како *хѝеш* (Кон); тѝ тѝмо рѝди шта *ѝеш* (Кн); имѝ кол'ко *ѝеш* мушкарѝцѝ (Ер); сѝд да *хѝеш*, би је повѝла (Жу); *хѝеш* да упропѝстѝш своју порѝдицу (Бр); *ѝеш* онѝ (Вру); *ѝеш* да идеш дѝлѝе (Бу); *ѝеш* за Нѝмачкѝ (Го); *хѝеш* да пѝјѝеш (Жи);

(15) *хѝј* да ѝзмѝш (Пр); кол'ко *хѝј* кѝтѝвѝ (Бољ); тѝ *хѝј* чѝру да дѝш; ѝе је *хѝј* сѝт?; да пѝтѝш свѝкѝга кѝга *хѝј* (Ке); ко *хѝј* да ти прѝво кѝжѝм; кѝку *хѝј* кѝфу?; обрѝи ме кол'ко гѝј *хѝј*; ако *хѝј* мѝснѝ сѝр; ко *хѝј* тврѝдѝ сѝр (Жи); да ми *ѝј* рѝдит једно дѝјѝете (Го); шта гѝј *хѝј* (Гло); ако *хѝј* (Бр); а тѝ ко *ѝј* да ѝзмѝш (Кл).

Облик *хѝј* највроватније је настао након замене *-ћ > -ј* у облику (*х*)*оћ*-. Лик *ѝј* бележен је у говору Бјелопавлића, с тим да је облик *ѝеш* неупоредиво чешћи (Ћупић 1977: 90). Облике *хој* / *неј* познају и полимски говори (Николић 1991: 470), говор Пиве (Вуковић 1940); а за староцрногорске говоре М. Пешикан наводи да у 2. л. јд. презента упитни облик обично гласи *о-ли* поред *оћѝш ли*; одречно-упитни (формално, а заправо нарочита речца) гласи *не-ли/неѝеш-ли*-. У одричном облику само се понекад чује облик таквог типа (*неј*) (Пешикан 1965: 171).

⁴ Краће форме ређе се употребљавају и то углавном у питањима или са значењем 'види, погледај'.

Испред речце *ли* глагол има следеће фонетске ликове:

(16) *хо л'* ми узѣт Нура?; нит ме питаше *хѡ л'* и је ни *нѣј л'* и је (Пл); *хѡ л'* ми прѡдат тѹ мачѹгу? (Ке); *хѡ л'* ме, дѹшо?; (Жи); *хо л'* ми је прѡдат? (Го); *хо л'* ми тѡ прѣстѣн дѡт?; *хѡ л'* ме узѣт?; *ѡ л'* тѣ да се вратѣш? (Бр).

Негирани облици овога глагола у 2. л. јд. гласе:

(17) ко *нѣѣш* (Кн); штѡ *нѣѣш*? (Го); *нѣѣш* ми нѣшта досѡдит (Кл); *нѣѣш* ни да кѡжѣш рѡду (На); тѡмо рѣкни *нѣѣш*; *нѣѣш* да јѡј се помѣриш; *нѣѣш* да седѣш (Бр); *нѣѣш* нешто ни да причѡш; нѣкат га *нѣѣш* ни ѣмат (Кн); *нѣѣш* бѣт; *нѣѣш* вишѣ трѣбат; *нѣѣш* гл'ѣдат (Кл); *нѣѣш* ми нѣшта погѡршат (Го);

(18) ако *нѣј*, тѣ ѣди; штѡ ми *нѣј* дозвѡл'ит да те пољѹбѣм (Кл); ако *нѣј* (Пл); *нѣј* кѡфу; гѡре *нѣј* (Жи); ѣмѡ дрѹгѣ ко *нѣј* овѡ; (Го); ако *нѣј* (Вру); нит ме питаше *хѡ л'* и је ни *нѣј л'* и је (Пл).

1.3. У 3. л. јединице презентѡ забележени су следећи облици:

(19) *ѣмѡ тѡ* старѣ; *нѣмѡ*, *нѣмѡ* ѡде; *прѡдѡјѣ* кѡфу; стѡка *нѣјѣ*; кад *зрѣнѣ*; ѡн *причѡ*; *пѡсѣјѣ*; тѡ *хѹчѣ* и *надѡђѣ* вѡда; *свѣжѣ* на чѣло; оно *горѣ* (Баг); *не мирѣшѣ* лѣѣпо (Бал); *нѣ знѡ* мѡмка; свѡдба *трѡјѣ* трѣ дѡна; *ѡвѡри* невѣста; ѡн је *не вѣдѣ* док *не уѣђѣ* код нѣ; *не смѣјѣ* да је *вѣдѣ*; ѡна *ѡстѡнѣ*; тѡ *нѣјѣ* кѡ сѡд; *мѡрѡ* да *ѡстѡнѣ*; *бѣјѣ* је, *матрѣтѣрѡ* је; да ме *прѣстенуѣ* дѣвѣр; ѡна хѣм *дѡдѣ* по пешкѣр, кад је *прѣстенујѣ*; *нѡђѣ*, *пѡбѣдѣ*; жѣна *се ѡпорѡдѣ* крѣјѹѣи; да нѣко *не чѹјѣ*; свѣ *се* вишѣ *спрѣмѣ*; вѣтар *се дѡѣ*; курбѡн *се кѡљѣ*; хѡлва *се печѣ*; трѣба дѹго да *се печѣ*; *разбѣе се* вѹна, *сечѣ се*; *пл'етѣ*, кѡ *прѣдѣ*; дѣѣте *ѣмѡ* грѣчеве; *пѡштујѣ* овѣ мѡје (Бѡб); *мѡрѡ се*; паприка *сѣјѣ се*; ѡсам крѡвѡ *држѣ*; *ѡѡђѣ* бес питања, *пѡбѣгнѣ* родѣтељѣма; *жѣвѣ* л'ѣѣпо; ѡнѡ *кѡжѣ*; тѡ *ѡстѡјѣ* нѣзино; да *се вѣдѣ*; ѡн му *ѡдрѣдѣ* мѣсто; *жѣвѣ* тѹнѡ; ѡтѣшѡ је да *свѣрѡ*; *бѣјѣ* ѡнѡ гѡч; да *се ѡбѡишѡвѡ*; тѡ *не мѡре* ни да *се ѡпѣшѣ* кѡко је кат *се ѡде* (Бѡт); кѣша *уфѡтѣ*; ѡна *бежѣ*, *ѡсѣтѣ* дѣм; ѡн ме свѣ *псѹјѣ* (Брђ); *припѡдѡ* Нѡвѡм Пазѡру; *излѡзѣ* рѹда; тѡ *умѣрѣшѣ*; *прѡђѣ* празник; *нѡђѣ* пѣдесѣт кѣлѡ; *не дѡ* се нѡма; где *се ѡсѣчѣ* бѡднѡк; *стѡвѣ* ѡнѹдѡ рѣдом; *ѡѡвѡрѡ*; мѡре јѣдан чѡвѣк да *пѡдѣгнѣ*; ѡга *узѣмѡ*; ѡн *бѣрѡ*; рѡж *ѡпѡдѡ*, жѣто *ѡпѡдѡ*; *жѣвѣ* у Крѡгујѣвѣцу (Из); да *ѡѡђѣ* овѡкѡ; врѣме *дѡнѡсѣ*, тѡ вѡкат *дѡнѡсѣ*; *прѡдѡјѣ* ѡпштиња (Ју); овѡ свѡко *јѹрѣ*, идѣ *ђѣ* је јѣфтинѣјѣ; ѡн *зѡрѡдѣ* свѣ са нѡс (Лѣч); у Мѣтровѣцу *жѣвѣ*; мѡја мѡјка *нѡсѣ* ѡнѹ слѡму; снѣјѣг *пѹшѣ*; којѣ *угрѡбѣ* ѡнѡ крѣс *нѡсѣ*; *држѣ* дѡл'е кѹћу (Лу); *рѡдѣ* код привѡтника; идѣ пѡ тѡмо *се ѡкрѣћѣ*; да *ѡѡђѣ* да те ѹзме; да те *дѡвѣдѣ*; сѡмо *дѣктѣрѡ* тѡмо и ѡна *пѣшѣ* (Не); нѣкат *не ѹзмѣ* дѣнар; *ѣмѡ* гѡре навр *Бѡрѡ зѡвѣ се* Цѡрина; ѡн ѣѡ тѹ да *се сакрѣјѣ*; *застѹпѡ* овѣ жѣне; ѡнѡ *се зарѡвнѡ* (Нет); ѡн *ѡѡђѣ* тѡ вѣѣе и *свѣрѡ* тѹ; *пѣшѣ* у ѡвѣине (Пѡж); *не свѣћѡ* ми *се*; кат *се прѡсѣ*; ѹзмѣ је и *дѡвѣдѣ* је; *ѡдѣ* дѣсет жѣнѡ; *спрѣмѡ* дѡбро; нѣко *ложѣ* тѹ, *печѣ*; *вѡдѣ се*, *товѡрѣ се* у трѡктор; да *се смѣлѹјѣ* да ти *дѡдѣ* некѹ пѡру (Рај); *плѡћѡ* ми ѹнук стрѹју (С. Туп); нѣко да ти *ѡѡђѣ*, да ти врѡта *ѡвѡрѣ* (Шав); *учѣ* за дѡктѡрку; *узѣмљѣ* свѣ бѡловѡње (Гр); унѹка ми *ѡѡђѣ*; мѡмак *не дѡлѡзѣ*; *прѣстенујѣ*, *ѡѡђѣ*, *знѡ се* дѣвѣр, *ул'ѣгнѣ* трѣ чѡвѣка; ѡна хи

услугѝ (Дуј); *чинѝ* ми *се* (За); *кѝ* масан *долѝзи* тѝ *вѝш* (Це); *двѝдес* *овѝаца* *ѝмѝ* (Гло); *пѝчнѝ* л'ѝс да *пѝдѝ*; *тѝ се зовѝ* л'ѝсник; *сѝт се вѝћ сѝјѝ*; *кѝња* кат *упрѝгнѝ* (Гу); *прѝвѝ се тѝрта*, *прѝвѝ се баклѝва*; не мѝре да *мѝзѝ* *крѝву* (Де); онѝ што *трѝбѝ* да *се прѝдѝ*; *стѝлно идѝ* код л'ѝкара; кад *нѝкнѝ* *трава*; *чѝвѝ* *ѝвце* ил'и *говѝда* (До); *свѝ остѝдѝ* *некѝшено* (Дол); *јѝчма однѝсѝ* *тѝмо*; *знѝ нѝмѝ* *кѝт*, ни *ђѝ* да *рѝдѝ*, ни *ђѝ* да *зарѝдѝ* (Ер); *овѝ зѝјѝвѝ* *тѝ*; *сѝла бѝга не мѝл'ѝ* (Жу); *дѝђѝ* до *шкѝл'ѝ*; *ѝн прѝмѝ* *додѝтак* (Ке); *нѝће* да *се отѝнѝ*; на *пѝт* да му *тѝрѝ* (Бот); она мѝне *вѝчѝ* (Тр).

1.4. У 1. л. множине презентѝ наставак је *-мо*:

(20) *мѝ мѝслѝмо*; *чѝму се мѝ нѝдѝмо* (Бал); *мѝ јѝј се нѝкат одѝжит не мѝжемо* (Боб); *свѝ се врѝћѝмо*; *знѝмо сѝгѝрно*; *зовѝмо*; *тѝрѝмо*; *кѝжѝмо* мѝ (Бот); *тѝл'ѝ држѝмо*, *закѝљѝмо*; *вѝшѝ не мѝремо* ни да *рѝдѝмо* (Брђ); *помѝло дѝђѝмо*; *упѝл'ѝмо* *трактор*; *отѝдѝмо* да *сечѝмо* *тѝ шѝму*; *ѝмѝмо* *пил'ѝће*; *кѝпѝмо* *крѝву*; *лѝтѝмо* га мѝ (В. Лок); *дѝђѝмо* на *кафѝ*; *скѝкнѝмо* *зѝчас дѝл'ѝ* *штѝ трѝбѝ* да *кѝпѝмо*; *сечѝмо* *трѝ бѝдѝњака*; *донѝсѝмо* *водѝ*; *вѝчѝмо*; *тѝ наѝђѝмо*; *дѝнѝмо* *навѝлке*; да *врѝтѝмо* *дѝгове* (Из); да *идѝмо* да је *ѝтмѝмо*; *мѝремо сѝмо* да *се чѝдѝмо* (Ју); *сѝд не мѝжемо* да *заврѝшѝмо*; *нѝмѝмо* *аутѝбус*, *свѝ плѝћѝмо* *таксѝсту*; *укѝсел'ѝмо* да *јѝдемо* (Ка); *слѝвѝмо* *слѝву*; *унѝсѝмо* *бѝдѝнакове*; *гѝћѝмо се*; мѝ *сакрѝјѝмо* онѝ *копрѝву*; *тѝмо остѝвѝмо*; *накрѝшѝмо* *врѝѝвинѝ*, *дренѝвинѝ* и *закѝтѝмо* *кѝћѝ*; *ѝзмѝмо* *кѝпрѝвѝ*, *пѝцамо се*; *тѝрѝмо* *кѝћѝ*; да *се прошѝтѝмо*; *овѝмо се врѝтѝмо*; да *ѝдѝмо* *нѝс двѝѝ* а да *остѝвѝмо* *нѝга* (Коз); да *жѝвѝмо*; *скѝвѝмо* *мл'ѝко*; *маснѝ јѝдѝмо* и *такѝ*; *оћемо* да *батѝл'ѝмо* (Леч); *ѝмѝмо* мѝ; мѝ ти га за *нѝшта не корѝстѝмо*; *сѝт тѝ рѝдѝмо*; *пѝјѝмо*, *весел'ѝмѝ се*; да *се оквѝсѝмо* (Лу); *што прѝмѝмо*; *дѝмо* и за л'ѝкѝве; *трѝ крѝвице држѝмо*; *што ћемо* да *ткѝмо*; *слѝвѝмо* *слѝву* (Не); *опријѝтѝљѝмо се*; *седѝмо* *јѝдан дѝн* (Нет); *зал'ѝвѝмо* *имѝња*, *ѝмѝмо* *тѝ вѝду*; мѝ *нѝмѝмо* *такѝга* *ћѝвѝка* *вѝшѝ*, *товѝрѝмо* (Пож); *чѝстѝмо* *овѝ плѝтове* (Рај); *вѝду не плѝћѝмо* (С. Ћуп); *ѝмѝмо* да *јѝдѝмо* и да *пѝјѝмо*; *разговѝрѝмо* ал'и *не мѝремо* да *отвѝрѝмо* *некѝ рѝзговѝр* *вѝл'ѝкѝ*, *не познѝјѝмо се* (Трн); *крѝшѝмо* *лѝзу* око *кѝћѝ*; *не смѝјѝмо* *млѝго* ни да *пѝјѝмо*; *отѝдѝмо* мѝ *пѝшкѝ*; *ѝјде* да га *ѝзмѝмо* (Шав); *седѝмо* ми (Бољ); *гл'ѝдѝмо* с *прѝзѝра* (Бу); *борѝмѝ се* за *жѝвѝт*; *дѝгѝнѝмо* *бѝдѝнаке* (Врс); *ѝмѝмо* *вѝду*; *стѝгнѝмо* (Гр); *купѝмо* *дрѝва*; *слѝжѝмо* *се дѝста* (Др); *рѝдом* *такѝ бѝцамо* и *гѝзѝмо*; *такѝ рѝдѝмо*; *ѝдмѝ потѝрѝмо* *фѝл'ѝјѝ*, *прѝкријѝмо*; *кѝсно пѝчнѝмо* да *ѝрѝмо*; *слѝбо идѝмо* у *шѝму* *него* *хи купѝјѝмо*; *нѝмѝмо* мѝ *нѝшу* *шѝму*; *ѝмѝмо* *ѝгља*; *ѝзмѝмо* по *трѝ тѝне ѝгља* (За); мѝ *кѝжѝмо* *мѝхур*; *нѝмѝмо* *ђѝ* (Це); *отѝрѝмо*; да га *провѝдѝмо* *како трѝбѝ* и да *помѝгнѝмо* *некогѝ* *сирѝмаха* (Бл); *ѝмѝмо* *мѝпу*; *дрѝљѝмо* *жѝто* (Бо); *ѝгрѝмо* с *мѝмцима*; мѝ *се врѝтѝмо* *без млѝдѝ* (Вру); *турѝмо* *дрѝва*; *ѝмѝмо* *плѝц* у *Пазѝр* (Гл); *нѝшта нѝмѝмо*; да *прѝђѝмо* *крос* *пећѝну* (Го); *прѝвѝмо* *крѝвљѝ* *сѝр* па у *кѝнте турѝмо* за *зѝму* (Гло); *обилѝзѝмо се* (Гу); *не задржѝвѝмо се*; да *кѝсѝмо* *жѝта*; *не мѝжемо* мѝ да ти *грѝдѝмо* *вѝљу*; *јѝ* и *жѝна* *покупѝмо се*, *ѝдѝмо* за *Тѝрскѝ*; *не мѝремо*; *нѝмѝмо* *нѝшта*, *купѝјѝмо* *смѝк*, *купѝјѝмо* *свѝ* (Де); *жѝл'ѝмо*;

дѣрујемо невѣсту; *рѣкнимо*; да *распѣтѣмо* да *видѣмо* ње е како је; ми *разговѣрамо*; *срећѣмо*; *једѣмо*, *ручѣмо*, посл'е се ми *врћѣмо*; *идѣмо* са невѣстѣм; *отидѣмо* тамо; посл'е *идѣмо* ми да е *узмѣмо* (Жу).

1.5. У 2. лицу множине редовно је бележен наставак *-те*:

(21) да *идѣте*; кѣћу *разминѣте* (Баг); *мѣрете* л' да *постѣгнѣте* да *се борѣте*? (Боб); како кѣфу *пѣјѣте*?; је л' *пѣшѣте*?; ко *знѣте* ње (В. Лок); да *извинѣте* (Из); да *идѣте* (Ју); ви *знѣте* како се жѣвѣло (Ју); у којѣ мѣсто *жѣвите*?; да *се насмијѣте* (Ка); што *не љћѣте*? (Леч); како прѣзѣме *ндѣте*? (Лу); испод спѣмена *прѣдужѣвате*; као што *видѣте* (Не); што *крѣнѣте* ѡѣ од бѣнѣра; *силѣзѣте* прѣво; кад *изѣћѣте* преко мѣста (Ос); ѣсвалт *ѣмѣте* ис Тутѣна до Сенѣцѣ (Пож); *не мѣрѣте* ни да *стѣнѣте*; *вѣл'ѣте* л' *вѣшѣ* у хлѣт ил'и на сѣнце? (Рај); овѣ што ви *турѣте* лѣк (С. Пуп); кад *нећѣ доћѣте*, пѣ да ми *доћѣте*; *јѣ* би вол'ѣо да *доћѣте*; *не знѣте* ви штѣ е мѣка, *не знѣте*, *не знѣте* (Др); одѣкл'ѣ *долѣзѣте*?; једѣнѣ *мѣрете* кат сте бѣл'и у Бѣре пѣ преко Бѣрѣ; код онѣ рѣјекѣ *скрѣћѣте*, *идѣте*, овѣј, дѣсно овакѣ; гѣре *мѣрете* д-ѣдѣте свѣд рѣдом; код рѣјекѣ *скрѣћѣте* дѣсно (За); немѣ да *се стѣдѣте*, штѣ ѣмѣ да *се стѣдѣте*; *мѣжете*, *идѣте* овѣјем пѣтом до хѣјрѣта онѣмо; хѣјрѣт *знѣте* штѣ је?; мѣжете и л'ѣјѣвѣ да *скрѣнѣте* порет овѣјѣ гарѣжѣ и да *пѣтѣте* ње је Рѣљѣна кѣћа, а мѣжете и дѣлѣ да *дѣте* тамо порет грѣбљѣ ѣсвалтом; прет кѣћу да *се паркѣрѣте* (Бо); сѣмо да *потрѣшѣте* (Гл); *пѣшѣте* л' ви? (Го).

1.6. У 3. лицу множине код глагола VII и VIII Белићеве врсте у употреби је и етимолошко *-е* и новији наставак *-у*, који прѣдѣре услед тежње ка уједначавању са другим глаголима са овим завршетком. Прѣдор аналошког *-у* потврђен је на читавѣј испитиванѣј теритѣрији. Расположѣва грађѣ, прѣтом, не пружѣ могућност учѣвања правилности у њѣховом избору пошто је варијантност, односно њѣхова напорѣдна употреба карактеристѣка идиѣма свѣх испитиваних пункѣтова и јѣвљѣ се у говѣру свѣх информѣтора. Ипак, тежња ка аналошком уједначавању је, како показује забележѣни дијалекатски материјал, ипак узнапрѣдовѣла јер у у свѣм тѣчкама испитиванѣг простѣра формѣ са *-у* (22) прѣвладавају у односу на онѣ са етимолошким *-е* (23):

(22) *пѣшѣћу* гѣре на ѣзвор (Баг); *болу* рѣке, *болу* лѣја, *болу* нѣге у колѣна (Бал); како *жѣвѣу*; *испрѣдѣу* је; сѣми *се догѣворѣу*; *уговѣрѣу* свѣдѣбу; *долѣзѣу* у прѣвичѣ и *остѣвѣу* млѣдѣу; злѣто *кѣпѣу*; *стѣвѣу* на тѣбљѣ пѣре; ѣни *улѣзѣу*; ѣни *јѣвѣу*; *трѣжѣу* дѣвѣјке; свѣ да јѣј *дозвѣл'ѣу* пѣ да идѣ; ѣне *се порѣдѣу*; да *се тѣкмѣчѣу*; *борѣу се* (Боб); *ндѣу* петѣкрѣке онѣ; да *видѣу* ње се удѣјѣ; *зѣвѣл'ѣу се* (Бот); онѣ на сѣло *жѣвѣу*; *рѣдѣу*; *најѣру* га; вѣзѣла *прѣлѣзѣу* (Брћ); дѣл'ѣ *излѣзѣу* вагѣни; *погѣбѣу се*; *видѣу се* кѣће; мѣло да *почѣстѣу*; да *прѣмѣјѣнѣу*; *зѣмѣнѣу* прѣстѣне; *вѣрѣу се* и такѣ тѣ (В. Лок); *не вѣлѣу* да слѣшѣјѣу (Из); гѣдинѣ *чинѣу* свѣ; *измлѣтѣу* га; тѣ *тврѣдѣу* лѣди (Ју); онѣ *бѣжѣу* (Кѣз);

зальубу се (Леч); *мијесу* питу; *растурју* фамил'ију; и о тога *се праву*; *одаљу* ти га; *двие* даске *саставу се* (Нет); *сва* деца *вдлу*; *то* ми *дондсу*; да *нарану* свиње; да *отрчу* (Ос); да *се ствдору* (Пож); *гасу* ту та *креч*; *сви раду* (Рај); *не баву се* с тим; *шта зараду*; *провиру* на врата; *ноге* ме *болу*; *куну се* девојке; *кдл'ко се договдору* (С. Ћуп); *кружу*; *трчу* наоколо (Трн); да *сврату* (Шав); *радници праву* (Врс); *неће* да *се жєну*; *кат завршу* шкдлу (Др); *куће* што *граду*; у *Сеницу живу*; они *се изљубу* с нама (Дуј); *тражу* (Це); да *жєну* и да *удaju* ћерку; да *оставу* (Бо); *долazu* за два три дана; *улазу*; *тапут изндсу* ту *конопљу* ис *тога* мочила и *осушу* (Бр); *излазу* *биљези* (Вру); да *се то виду*; *поклдну*; не *мдгу* да *се дружу*; *покуну* по *чєтрєс* *каца* *сйра*; *порану* и *тражу*; *наставу* даље; *то тражу* (Гл); *само долazu* (Гло); и *сат постоју*; *стубл'ине се раду*; *оне се поставу* (Гу); *испрдсу се* и *побєгну*; *пите се мијесу*; *дудови се праву*; *граду*; *хотє* да *се жєну*; *не вдлу* *овє* *старе* (Де); *нетє* да *јој се помйру* (Дет); *ноге* ме *болу*; *вдду* је *заве*; *они се прирєму*; *увдду* је, *опрєму* је *л'йєпо*; *излазу* *тє змиє*; *мєне се љуту*; *хдтє* да *се забраду*; *што се покуну* ту; *нека виду* и *нек процєну* (Дол); *кот приетєла* да *седу*; *испрдсу*; *праву* *свдбу*; *они мислу* (Ђер); *оне бл'єју* *тунake*; *удаву* *та* *два* *пса*; *удаву* *та* *два* *пса* (Ер); *раду* *му* *деца*; *дондсу* *пкклдн*; *седу*, *ноћу*; *тражу* је; *људи не приму* *човєка* (Жу); *тєшко живу* (Ке); не *мдгу* да *се одвдју*; *мйло* *хим* *то* да *виду* (Брђ); *свє угрбу* (Тр); да *двору*; *оставу* *младу* (Боб); *извдзу* (В. Лок); *нусту се*; *овє жєне усйру* (Леч); *ндсу* *онa* *крс* и *низ град* (Лу); *држу* *стдку* *вєл'ку* (Трн); *натомршиту се* (Жу); *ноге* ме *дл'є служу* (Рај).

(23) *произвддє*; *масбвно бежє*; *трпє* *тє* *тероре*; *сналазє се* (Баг); *долazє*, *пролазє* *тудйє*; *држє* *ддста* *оваца*; *ораси роде*; *одлазє*; да *испрдсє*; *л'йєпо живу* (В. Лок); *живє* *тамо*; *бацє* и *сйто* на *крдв*; да *се прекрстє* и да *пољубє* *бадњак*; *пa* *се ударє* *грєде*; *не држє* *краву*; *тй* *кравє* *се* *тйєм* *бавє* (Из); *младй* *одлазє*; *слабо долazє* (Ка); *обадвојца живу* у *граду*; *држє* *га*; *пa* *се зајованє*; *прелдмє* *бадњачйцу*; *свй* је *вдл'є*; *дбадвоє радє* у *бл'ници*; *свє жал'є* (Коз); да *се мазє* (Леч); *видє* да *ту* *ймa* *нєчијє*; *долazє*; *весел'є се*; *ндсє*; *држє* *ту* *стдку*; *тєлат дојє* *кравє* (Лу); *богато живу*; *штa* *радє*; да *вратє* *ту* *рел'йгију*; да *исплатє*; *дбдро се борє*; *ймa* *којй* *злоуптрєбє*; *нєће* да *плате* *струју*; *него долazє* *прйнудно* (Не); *испржє* (Гр); *нєће* да *се жєнє* (Др); *кa* и *сaд* *што постојє* (Бо); *кога осєтє*; *избaцє* *га*; *омрчє* *га*; *болє* *ме* *кдсти*; *сaд* *се* *још пдндсє* (Вру); *налазє* *ми*; да *ми овєрє* *књйжицу*; *зйми* *се* и *не раскравє* у *ону* *ладну* *вдду*; *трєбa* да *се донєсє*; *пaмєтна* *човєка* *не вдл'є* (Го); *свй* *дни тєжє* да *задржє* *онд* *свдје* (Гу); *радє* по *Нємаћкдј* (Де); *пднєгде правє*; да *се посєтє* *пријетєлскй*; *помйрє*; *дмa* *ухапсє* (Ђер); *долazє* *из* *града* (Брђ); *пa* *се онутє* *опaнци* (Из); *стaрй* *јдш* *се борє* *помaло* (Ка); *дни живу* *са* *снaхдм* (Леч); *закйтє* *пешкйрйма* (Не); *цйглу развал'є* (Шав); *турє* *злaтa* (Го); да *се помйрє* (Жу).

Велики број штокавских говора одликује се морфолошком варијантношћу облика 3. лица множине презента. Како наводи С. Реметић, шаренило презентских форми „результат је фонетског развитка у прасловенској епоси, када су се остали облици презента, уједначени, нашли на једној, док је облик трећег лица једнине остао сасвим усамљен на другој страни. На тај начин остао је широк простор и велики избор могућности и путева за каснија аналошка уједначавања и прекрајања” (Реметић 1985: 301). С. Реметић у зони централне Шумадије издваја два ареала: североисточни (космајски), где доминира -у и југозападни (колубарски), са основним наставком -е (Реметић 1985: 305). Наводећи податке из литературе о приликама у другим дијалектима, аутор закључује да уједначене прилике карактеришу смедеревско-вршачки дијалекат, где је на највећем делу територије стабилисано аналошко -у. У шумадијско-војвођанском дијалекту стање се одликује знатнијом варијантношћу, а тако је и на простору косовско-ресавског дијалекта; у источнохерцеговачким говорима по правилу се среће -е, уз врло ретка одступања (деталније о приликама у наведеним дијалектима в. Реметић 1985: 305–308).

Прилике у зетско-сјеничком дијалекту различите су. Староцрногорски говори добро чувају наслеђени однос наставака (Пешикан 1965: 174); у црмничком говору примери са -у чују се само изузетно (Милетић 1940: 473), а тако је и у Васојевићима, где се на највећем делу територије чува старији наставак -е, а финално -у присутно је на свега неколико тачака територије (првасходно у пограничном делу говора према Плаву) (СТИЈОВИЋ 2007: 1671). У Зети је, међутим, уопштен наставак -у (Ћупић 1977а: 280), а тако је и у Враки (Петровић 1973: 213). Прилике на нашем терену показују да аналошко -у превађава, али не у потпуности, што не одговара тврдњи Д. Барјактаревевића о његовој апсолутној превласти (Барјактаревевић 1966: 100). Наши закључци упућују на то да се говори тутинско-новопазарско-сјеничке зоне слажу са стањем у говору Мрковића (Вујовић 1969: 257) и Ибарског Колашина (Божовић 2002: 87). Примећено је, даље, да се у нашем ареалу облици са аналошким наставком чешће се срећу код говорника муслиманске вероисповести, и то говор Тутина, Новог Пазара и Сјенице приближава осталим идиомима са говорницима различитих конфесија. У Ибарском Колашину, на пример, облици са -у бележени су у говору муслиманског живља (Божовић 2002: 87). У подгоричком муслиманском говору редовно је -у (Чиргић 2007: 114). У србијанском Полимљу присутна су оба наставка, с тим да је њихова репартиција конфесионално – одлика су говора муслиманског становништва – и територијално условљена – овај наставак присутан је у рубним пределима (на граници са Сјеницом, на пример) (Николић 1991: 456–460).

Етимолошко -у бележено је код следећих глагола:

(24) *стружѹ* к̄ам̄ен; *кажѹ*; *доћѹ* ма̄ло; *ѹзмѹ* он̄о, л'йстове *бѣрѹ*; *швѣрѹѹ* р̄обу (Баг); *донѣсѹ* п̄окл̄бн; *одвѣдѹ* је; *идѹ* у п̄рвиче; *одвѣдѹ* је; кад је *довѣдѹ*; *п̄рстенуѹ* мла̄дѹ; њни је *д̄аруѹ*; *не мӣчѹ* је; *ѹзмѹ* мла̄дѹ; *кр̄иѹ*; св̄и *кажѹѹ*; да *напрѣдуѹ*, да *р̄астѹ*; *идѹ* кот х̄оц̄е; ш̄ејт̄ани *се приказѹѹ*; *ѹзмѹ* биљ̄егу (Боб); *ша̄љѹ се* љ̄уди (Бот); они га *зовѹ* (Брћ); *станѹѹ*; *сӣѹ* кромп̄ире; *зак̄ажѹ* (В. Лок); *повѣдѹ* в̄ола; *рӣѹ* к̄ртови з̄емљу; ј̄едни *кажѹ* овак̄о, ј̄едни *кажѹ* онак̄о (Из); св̄е *к̄ољѹ* ж̄ив̄о; *доћѹ* цанд̄ари; *ѹбиѹ* га; *д̄аруѹ* сна̄шу; што *р̄екнѹ* ба̄бе; да *пој̄едѹ* љ̄уди; *иза̄ћѹ* пл'ијех̄ови и по ног̄ама; *пӣѹ* д̄ол'е; св̄е *лажѹ*; пшенице *се не сӣѹ*; *доћѹ* (Ју); ст̄ар̄и *ум̄ирѹ*, н̄ема (Ка); у к̄ућу *довѣдѹ*, *доћѹ* с̄утрад̄ан; *поћѹ*; *понѣсѹ* ракӣј̄е; *ис̄ечѹ* б̄адњакове; *с̄еднѹ* т̄амо; г̄оре је *окр̄енѹ*; кад *одв̄рнѹ*; *зак̄ољѹ* б̄рава; кад *одр̄астѹ* (Коз); *пӣѹчѹ* п̄ил̄ат; њни *зовѹ* на св̄адбе; кад *стӣгнѹ* за девојку; с м̄оста *ска̄чѹ* у Р̄ашку; п̄осл'ен он̄е *увѣдѹ*; да *се пресв̄ѹчѹ*; *угр̄иѹ* (Лу); *прив̄ежѹ* она̄ пешк̄ир (Не); *в̄ежѹ се*; *ѡдѹ* св̄атови (Нет); *не ј̄едѹ* је; да *пост̄игнѹ* (Ос); њ̄ему *кажѹ* (Пож); *не пом̄ажѹ*; они та̄п̄ут *батаљѹѹ*; *приказѹѹ* је (Рај); *покр̄иѹ* те чаткӣј̄ом; пос̄е ѡдов̄т *отӣдѹ*; *повѣдѹ* м̄ене (С. Пуп); з̄ими *сӣћѹ* на Д̄оховиће (Трн); кат *попӣѹ*; *зовѹ* га Ц̄р̄ни; м̄оже да *покажѹ* пон̄ешто (Шав); *ул'егнѹ* д̄еверови; *донѣсѹ* р̄ѹхо (Дуј); р̄ано сл̄ане *п̄анѹ* (За); *ша̄љѹ* на м̄ир; *отӣдѹ* дв̄а чов̄ека (Це); да л' шт̄а *разум̄иѹ*; *отӣдѹ*; *чѹѹ* њни (Бо); што *р̄екнѹ*; да ми *кажѹѹ*; и њни *се ша̄љѹ*; да *р̄астѹ* д̄еца; да *пребацѹѹ* вар̄нику от њ̄ихнӣја к̄рав̄а свој̄иј̄ем к̄рав̄ама; да га *ж̄нѹ* ж̄ене; кат *се забра̄нѹѹ* л'ив̄аде; *доћѹ* те не *обӣћѹ*; *отӣдѹ* да је пр̄ос̄ѹ; па ко *се беген̄ишѹ* (Бр); т̄о с̄ат *не см̄иѹ*; д̄ошли да ме *к̄радѹ*; *ја̄шѹ* г̄оле на врат̄ило; *извѣдѹ* је (Вру); сал' *ѡдѹ* с к̄ол'има и *ѹзмѹ*; *доћѹ* ѡде те *пӣѹ* (Гл); и *не м̄ѹзѹ се*; нӣће *се не смир̄ѹѹ*; ѡна су м̄ор̄ала да *свр̄нѹ* (Го); *уз̄им̄љѹ* вр̄нику (Гло); *зовѹ* га Ил'инд̄ан, а код мусл'им̄ана̄ *зовѹ* га Ал'инд̄ан; ов̄амо *куп̄ѹѹ* и ст̄ан̄ов̄е; Санц̄акл'ӣје *се зовѹ* д̄ол'е (Гу); *прекажѹѹ*; *зара̄ћѹѹ* т̄е п̄аре (Де); к̄ућани *гр̄жаѹ* пом̄ало; *куп̄ѹѹ* (До); кат се д̄еца он̄о *н̄елиѹѹ*; *увѣдѹ* је (Дол); *ѡдѹ* св̄атови; *довѣдѹ* је; на к̄оња *доћѹ* т̄амо ж̄ене; код њ̄е да је *д̄аруѹ*; код нас так̄о *кажѹ*; *ѡдѹ* љ̄уди; *с̄ејѹ* пом̄ало ж̄ита (Ђер); *доћѹ* дв̄а в̄ука; св̄е хи *пок̄ољѹ*; *иза̄ћѹ* (Ер); *доћѹ* н̄ѡјз̄ин р̄от; кад *не беген̄ишѹ* з̄ета (Жу); *не м̄орѹ* да га *прод̄аднѹ* (Ка); они *м̄ожѹ* к̄н̄ижице да изв̄адѹ (Ос); они *не м̄ору* да пом̄енѹ (Трн).

Код глагола VI Белићеве врсте у највећем броју случајева сачуван је наставак -ају (25), те је број потврда са наставком -ау (26), односно -у (27) мали:

(25) *ост̄ављајѹ* т̄о; ѡзворе *ѡмајѹ* (Баг); *ѡмајѹ* д̄ѡста ст̄ок̄е; *не мӣјешајѹ се*; *ѡграјѹ* з̄едно; *вра̄ћајѹ* мла̄дѹ ѹ р̄от т̄у *се ок̄уп̄љајѹ* и мла̄ди и ст̄ар̄и; *ч̄увајѹ* хи да не поб̄егнѹ; *ѡграјѹ се* кл'ис̄а; ништа *не в̄ељајѹ*; *ѡмајѹ* ј̄едне тр̄аве п̄ос̄ебно (Боб); т̄о ж̄ене *тур̄ајѹ* у м̄очваре; неће да *ѡирајѹ*; т̄о *ућ̄оцајѹ* (Брћ); *т̄ѣрајѹ* др̄ва; *ѡмајѹ* бар̄аке; *пла̄ћајѹ* нек̄и п̄орес; *прод̄ајѹ* нек̄ом Б̄угарину; пон̄ѡћи *урлајѹ*; *прод̄ајѹ* по д̄есет ѣура; пон̄ешто љ̄уди

протѣрају с Кѣсова рѣбѣ (В. Лок); опѣнци *трају*; опѣнци *се* брзо *џијенѣју*; *пасуљају се* шљиве; *имају* двѣ приче (Из); *мењају се*; бушкѣчи кои *бушкају*; који *заваћавају* нѣрот; жѣне да *спрѣмају* рѣчкѣве; девѣјку да *удају*; кѣла свѣ *имају*; сѣд *нал'етавају* тѣ; ал'и *не дају* (Ју); *узимају* и дѣца; говѣда да *се обадају*; *пренемагају се* жѣне (Ка); *причају* штѣ се десѣло; лѣуди *спѣвају*; пѣ *певају*; да *се кѣпају* понѣкат; тѣмо *имају* бѣште; планѣнке *се* тѣ дѣн *мењају*; *свирају*, *играју*, *певају*; *студирају* у Бѣдѣрат (Коз); она ме *џијелу испрѣскају*; *спрѣмају се*; *слѣшају* ме и свѣ дѣбро; дѣцу *немају*; ћѣрке *имају*; *продају* (Леч); *јабуку* да *пѣцају* (Лу); *отѣрају*, к Пазѣру; кѣд га *тѣрају*; мѣло *покућавају*; *причају* са њѣм; ѣни *даривају* пешкѣре; под кирѣју *дају*; *имају* свѣ запошлѣѣње (Не); да је *попрѣскају* мѣдом; ако *ишибају* дѣјете; кѣрови *тѣрају*; овѣ досѣлѣници *не знају* тѣ лѣуде (Нет); *не дѣрају*; *пѣтају* за нѣјстаријѣг чѣвѣка на Рѣгѣзну; тѣ *причају* и преко рѣдија; сѣт *имају* пѣ *зидају* тѣ, *сазидају*; скѣплѣ *продају*; овѣ *се стѣрају* кѣ је на влѣс (Рај); овѣ дѣца је *гл'ѣдају*; идѣу да *се туширају*; *играју* невѣсте (С. Туп); сѣт *зидају* му тѣ кѣћу; они *причају*; *развијају* конѣпац (Трн); ѣне да *се свѣћају*; *отѣрају* дѣл'е на Дѣјѣвиће; *тѣрају* џиглу; *имају* кѣћу свѣју; трѣбѣ да јѣј *снѣмају* на онѣ скѣнер (Шав); ѣни *обећавају*; *догнају* нѣши стѣрѣ (Врс); л'ѣпо ме снѣ *слѣшају* (Гр); *не знају* ти тѣ пѣшта; нѣће да *се удају*; *пѣдају* снѣгови (Др); јѣнѣ *отрѣмају*; кад *венчавају*; *посѣпају* бомбѣнѣма; онѣ ме *гл'ѣдају* млѣго тѣ девѣјке (Дуј); *причају* ѣ женѣдби; *не пѣтају* родѣтеле; жѣнскѣ пѣсѣбно *свѣдбују* а лѣуди пѣсѣбно (Бо); да *кѣпају* дѣцу; они мѣне *пѣтају*; *не заборѣвају* нѣс; *растѣрају* и пѣшчѣт (Бр); тѣмо га *дѣчѣкају* нѣпоље; *ѣминају* кад прићѣу блѣзу кѣћѣ (Вру); *зал'ивају* из ри'ѣкѣ (Го); *узимају се*; *избѣгавају* (Гу); тѣмо *предузимавају* кѣће (Де); *дарѣвавају* невѣсту; *пѣтаљају* да се дѣрѣчкујѣ; *не спѣвају*; јѣдне јѣш јѣдва чѣкају; дѣрѣва *се плаћају* (Дол); *прокопају* оздѣл (Ер);

(26) у Пазѣру *бѣцају* (Лу); свѣ се вѣшѣ *задебљавају* овѣ канѣл'и; штѣ *немају* зѣмљу; бѣгат посѣо *имају*, кѣћу *имају*, дѣцу, свѣ, свѣ *имају*; тѣ дѣћу и *играју се*; дѣбра су дѣца, дѣбро *слѣшају*; тѣ ми *тѣпају*; тѣ ме *слѣшају* (Ос);

(27) сѣт се *враћу*, осѣлаваѣл'и пѣ се сѣт *враћу* (Брћ); *повраћу* (Дол); *венчу се* за ѣѣ (Тр).

Највѣћи број примера са *-ају* > *-ау*, *-у* из наше грађе јѣсте из новѣпазарскѣ зоне, штѣ упућује на закључак ѣ могућем утицају сусѣдних говѣра косѣвскѣ-ресѣвскѣга типа. Малѣбројне потвѣре са новѣјим наставцима, ѣдносно приликѣ које на синхронѣм плану карактеришу говѣре тутинскѣ-новѣпазарскѣ-сјѣничкѣј зоне, нису у складу са твѣрдѣом ѣ знатнѣј раширенѣсти наставка *-ау* на терѣну зѣтскѣ-сјѣничкѣг дијѣлекта (уп. Ивић 2001: 218), иако и Д. Барјактѣревић наводѣ да се глаголи ѣвога типа употребљавају редѣвно без *-ј-* (Барјактѣревић 1965: 100). У ѣписано стање не уклапа се ни говѣр Васѣјевића, у коме глаголи редѣвно имају *-ају* (Стијѣвић 2007: 1671), а ликови са *-ау* потпуно су непознати и говѣру подгоричких муслимана (Чиргић 2007: 115). Сходно томе, није неѣчекивано ни то штѣ се у прѣлазном полимскѣм говѣру редѣвно бѣлежи

наставак *-ajū* (само једном је засведочено *-au*) (Николић 1991: 476), на основу чега аутор изводи закључак да се ови говори слажу са говорима источнохерцеговачког типа (Николић 1991: 476). Описано стање, дакле, у потпуности одговара приликама у нашој зони (где спада и сјеничка, која се наслања на територију поменутих говора), са делимичним изузетком новопазарског дела, где је забележено нешто више потврда са новијим наставцима. Најзад, у староцрногорским говорима присутна су оба наставка са неједнаком фреквентношћу на појединим тачкама испитиваног ареала (Пешикан 1965: 174). Поводом ове појаве, М. Пешикан истиче да се њен узрок не може објаснити фонетским разлозима, јер се *j* испред вокала задњег реда добро чува; угледање на облике имперфекта такође је мало вероватно јер је тешко пронаћи разлоге уједначавања ових двају облика. Чињеница да се наставак *-au* среће само у једној групи глагола, док промена увек изостаје код типа: *lǎjū*, *kǎjū*, *prodǎjū* и сл. наводи на закључак да се код глагола типа *hǐraū*, *hɛra-* заправо схвата као основа, на коју се додаје *-u* (Пешикан 1965: 175). Исто тумачење даје и Б. Милетић (Милетић 1940: 116–117). Наведено објашњење у потпуности одговара приликама у ареалу који је предмет наше анализе.

1.6.1. У 3. лицу множине глагол (*-)tkāt* редовно има облике: онѐ ћил'јме што *tkū* жѐне (Лу); овѐ што *tkū* (Бр); што *izǎtkū* (По).

1.6.2. Глаголи са основом на велар у 3. л. мн. имају ликове: *sɛčū* двâ (Из); *obūčū* је (Дуј); *vūčū* онѐ мл'јјекѐ (Бр); *mōgū* јâчѐ да *novūčū* (Гу); *obučūjū* је; кад *se sɛčū* нѐкти (Дол); *tūčū* га кѐњи са ногâма (Трн); *presɛčū* (Бот).

У говору Васојевића присутни су и облици са неизмењеном основом (СТИЈОВИЋ 2007: 169), док се у Зети јављају само форме са аналошки успостављеним измењеним сугласником (ЋУПИЋ 1977а: 280).

1.6.3. Облике 3. л. мн. за завршетком *-ду* у испитиваној зону имају једино глаголи (*-)dāt* (28) и (*-)znāt* (29), с тим да се паралелно употребљавају и облици са *-ajū* (30), (31):

(28) да је *dǎdū*; ако јој *ne dǎdū* (Боб); нѐће да је *dǎdū* (Бот); *dǎdū* јој дѝјете (Жу); *dǎdū* јој понѐшто (Ту); свâшта јој *dǎdū* (По); сѝра јој *dǎdū* (Ке); да се *prodǎdū* (Не); тако *prodǎdū* (Лу); *predǎdū* је ђѐверу (Вру); а сâд *ne dǎdū* ти овâ дѐца (Лу); ђни мѐни *ne dǎdū* нѝшта да рâдѝм (Шав);

(29) *znādū* тѐ жѐне да врâчајū (Ко); *znādū* кâко да се тѐ отклѐнѝ (Пе); свâшта *znādū* (По), ако је *ne poznādū* (Ле).

(30) *ne dǎjū* (Боб); *ne dǎjū* да прђђѐ (В. Лок); прђвѐ јој *dǎjū* јâбуку (Из); *dǎjū* ти шѐрбет (С. Ћуп); да ни *dǎjū* кâјмâка бђљѐ (Бр); *udǎjū* девђјку; (Го); *ne zadǎjū*; ђни *predǎjū* марâму (Жу); *prodǎjū* смђк (Трн);

(31) да се *ne znājū*; и ђни *upoznājū* ђдмâ; старѝјѐ што *doznājū* (Боб); *saznājū* лђди брђј (Ју); ни *ne znājū*; ђни *znājū* (Рај); *ne znājū* родѝтељи (Жу); вђјзѝни *znājū* (Ђер).

Једино се код глагола (-)дѣт елеменат -д- јавља и у осталим лицима (32), с тим да су у паралелној употреби и форме без овог проширења (33):

(32) ја ћу да јој дѣдѣм (По); сѣдаку дѣдѣш нѣкѣм; мѣрѣш нѣшто барем ис кѣћѣ да јој дѣдѣш (Бр); не смѣјѣ да јој дѣднѣш вѣтру ѣдмѣ (Де); дѣднѣш му тѣ повѣсмо (До); кат се удѣдѣш акобѣгдѣ (Жу); да се удѣдѣш (Ђер); ѣмѣ онѣ кѣѣга мусѣф, дѣдѣ ти (С. Ћуп); дѣднѣ дрѣгѣ (Боб); ѣѣ ѣе да се удѣдѣ (Из); кат издѣдѣ снѣга (Пож);

(33) сѣмо мѣгу да вам дѣм ѣтпус (Ју); ја му дѣм стѣ ѣурѣ (Рај); ја му дѣм кѣпу (Бл); ја сам рѣшиѣ тѣ да те дѣм; хај да ти ја дѣм дѣбар пешкѣр (Бр); свѣ продѣм кот кѣћѣ (Ка); дѣј шта дѣш (Брђ); прѣтѣш је без нѣшта да јој нѣшто не дѣш (Бр); јѣдну сѣдаку да дѣш; (Бр); и ѣн дѣдѣ оне прѣшнѣ (Баг); не пѣтѣ те родѣтель ѣѣ ѣе да те дѣ (Гло); ка[д] дѣ ѣбел'ѣе (Ђер).

1.6.4. Глагол знат има облике знѣм, знѣш, знѣ, знѣмо, знѣте, знѣјѣ (знѣјѣ) / знѣдѣ (знѣдѣ). Елемента -д- изван 3. л. мн. у облицима правог презентѣ нема. Форме знѣд(н)ѣм, знѣд(н)ѣш... јављају се на читавом терену али искључиво у служби футура II: ако што знѣдѣм да ти кѣжѣм (Боб); прѣчѣћу како знѣдѣм; ко знѣдѣм тѣ да јој покѣжѣм (Бот); ако што знѣдѣм; ко знѣдѣм тѣ; ко знѣднѣм (Жи).

1.7. Презентски ликови са уметнутим елементом -д- / -дн- употребљавају се на читавом терену испитиваног говора, али са значењем футура II:

(34) ако могѣдѣм да дѣћѣм; ако не мѣгнѣм да се запѣсл'ѣм (Нет); ако плѣћднѣм (Ту); ко шта прѣчѣднѣм (По); ко сазнѣдѣм ја тѣчно (Гу); што имѣднѣм дѣћу ти онакѣ (Бал); ако купѣднѣм тѣ (Ту); што умѣдѣм (Жи); кад имѣдѣш неѣе вѣкенд, да дѣћѣш ѣде (Др); ко шта дознѣдѣш (Ту); мѣре да се дѣсѣ да ѣпѣт имѣдѣ сирѣтѣњѣ кѣ кат је бѣло нѣкат онѣ (Рај); ако слѣчѣјно неко затрѣжѣднѣ (В. Лок); сѣмо ако рѣдѣднѣ (Ту); ако ви трѣбѣдѣ каснѣјѣ (На); неѣе да имѣднѣ ни јѣдан (До); ко гѣт хтѣдѣ (Ли); да настѣви тѣ шкѣлу ко шћѣдѣ (Брђ); вѣдећу код Вѣрѣ да ми замѣјѣни ѣвѣ табл'ѣте ко шћѣдѣ; да јој се замѣл'ѣм, ако шћѣдѣ. (Го); нек донѣсѣ ко шћѣднѣ (Ке); ако чѣјаднѣмо штѣ (По); докл'ѣ нѣмѣдѣ дѣцу (Ли); ако шта трѣбадѣ (По).

1.8. Најзад, у упитним облицима неретко се упитна речца ли умеѣе испред глаголског облика и личног наставка, и то најчѣшће у 2. л. мн., а некада и у 1. л. мн. презентѣ:

(35) ѣмѣ л' мо парѣ?; ѣмѣ л' мо врѣмена (Ту); нѣшиѣ л' те?; рѣдѣ л' те?; ѣмѣ л' те мл'ѣјѣка? (Ту); ѣмѣ л' те штѣгој од стѣкѣ? (Тр); нѣсѣ л' те тѣ код нѣга? нѣсѣ л' те нѣму тѣ? (Ли).

Овакви облици настали су аналогѣјом према упитним формама у 3. л. јд. (нѣшиѣ л'?, ѣмѣ л'? и сл.).

2. Закључак

Спроведена анализа показала је да у тутинско-новопазарско-сјеничком говору нема значајније варијантности када су у питању наставци презента, те да се у већој мери чува наслеђено стање.

У 1. л. јд. забележена су два наставка, с тим да се *-м* среће код највећег броја глагола. Инвентар глагола са наставком *-у* нешто је шири у односу на стандардни језик, имајући у виду да је, сем код глагола *хоћу* и *могу*, бележен и код *виђу* и *вељу* (уз напоредно присутне *видим* и *велим*). У 1. л. јд. јавља се и краћи лик глагола *имат* у негираној форми – *нем* (поред *немам*). У 2. л. јд. у употреби је само наставак *-ш*. Глаголи *хтет*, *моћ* и *видет* бележени су и у краћим ликовима – *хој* / *неј*, *мош*, *виш*. У 3. л. јд. потом у 1. и 2. л. мн. прилике су уједначене и нису примећена варирања на нивоу наставака или основа. Облици 3. л. мн., међутим, показују знатнију варијантност. Изједначавање двају наставака *-е* и *-у* у корист другог јесте тенденција уочена код глагола VII и VIII Белићеве врсте, али, имајући у виду значајније присуство форми са етимолошким наставком, ипак је посредни процес који није у поодмаклој фази. Присуство наставака *-ау* / *-у* код глагола VI бележено је тек спорадично и то само у новопазарској зони, што може бити нанос из суседних говора косовско-ресавског типа. Формант *-ду* потврђен је само у облицима глагола *дат* и *знат*, уз паралелну употребу облика на *-ају*. Елеменат *-д(н)*- могу имати и остали глаголи, али тада они наступају искључиво са значењем футаура другог (ако *причад(н)у*, ако *имад(н)у*).

Литература

- Барјактаревић 1966: Д. Барјактаревић, Новопазарско-сјенички говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVI, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–177.
- Божовић 2002: М. Божовић, *Говор Ибарског Колашина*, Приштина: Институт за српску културу, Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Вељовић 2018: Б. Вељовић, Синтакса глаголских облика у говору Тутина, Новог Пазара и Сјенице, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LXV/1, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 1–476
- Вујовић 1969: Л. Вујовић, Мрковићки дијалекат (с кратким освртом на суседне говоре), *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XVIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 73–398 (с картом).
- Вуковић 1940: Ј. Вуковић, Говор Пиве и Дробњака, *Јужнословенски филолог*, XVII, 1–113.
- Ивић 2001: П. Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Милетић 1940: Б. Милетић, Црмнички говор, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. IX, Београд: Српска краљевска академија, 209–663 (с картом).

- Николић 1991: М. Николић, Говори србијанског Полимља, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXVII, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, 1–548.
- Петровић 1973: Д. Петровић, Морфолошке особине у говору Врачана, *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, књ. XVI/1, Нови Сад: Филозофски факултет, 201–235.
- Пешикан 1965: М. Пешикан, Староцрногорски средњокатунски и љешански говори, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XV, Београд: Институт за српскохрватски језик, стр. VIII + 1–294.
- Реметић 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXXI, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српскохрватски језик, XIX + 1–555.
- Симић 1972: Р. Симић, Левачки говор, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XIX, Београд: Институт за српскохрватски језик, 1–618 + карта.
- СТИЈОВИЋ 2007: Р. СТИЈОВИЋ, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. LIV, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1–321.
- Ћупић 1977: Д. Ћупић, Говор Бјелопавлића, *Српски дијалектолошки зборник*, књ. XXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, IX + 1–226 (са картом).
- Ћупић 1977а: Д. Ћупић, Преглед главнијих особина говора Зете, *Јужнословенски филолог*, књ. XXXIII, Београд: Институт за српскохрватски језик, 265–284.
- Чиргић 2007: А. Чиргић, *Говор подгоричких муслимана (синхрона и дијахрона перспектива)*, Цетиње: Институт за црногорски језик и језикословље „Војислав П. Никчевић”.

Војана М. Veljović

PRESENT FORMS IN THE SPEECH OF TUTIN, NOVI PAZAR AND SJENICA

This paper analyzes the forms of present tense in the speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica. The goal of our analysis are verbal stems and suffixes which participate in creation of forms of present. Special attention is dedicated to the forms of third person plural, and to the status of the two affixes *-e* и *-и*.

Key words: The speech of Tutin, Novi Pazar and Sjenica, morphology, present, stems, affixes.

ХИПОТАКСА У ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОМ ДИЈАЛЕКТУ (ДОСАДАШЊА ИСТРАЖИВАЊА)

Основни предмет овога рада јесте преглед досадашњих истраживања хипотактичких структура у шумадијско-војвођанском дијалекту: теоријско-методолошки оквири у којима су досадашња испитивања спровођена и резултати до којих се у њима дошло. Добијени налази пореде се са резултатима испитивања ове тематике у призренско-тимочким говорима и указује се на неке могуће правце даљих истраживања. Закључује се да су подаци о хипотактичким структурама у шумадијско-војвођанском дијалекту, генерално посматрано, врло оскудни и да је приступ по правилу парцијалан и диференцијалан, као и уско дијалектолошки, што, у принципу, одликује и досадашња испитивања хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима, с том разликом што је о другима, ипак, на располагању више података. Имајући речено у виду, у раду се износе основне карактеристике зависносложених реченица у овом дијалекту и позива се на детаљна, систематска испитивања, која би могла комбиновати теорије и методе класичне и савремене дијалекатске синтаксе.

Кључне речи: шумадијско-војвођански дијалекат, дијалектологија, дијалекатска синтакса, синтакса разговорног језика, хипотакса.

1. Увод

Овај рад усредсређен је на преглед досадашњих истраживања хипотактичких структура у шумадијско-војвођанском (Ш-В) дијалекту с циљем да се утврди у којој мери је хипотакса у шумадијско-војвођанском дијалекту истражена, у којим теоријско-методолошким оквирима су истраживања спровођена и до којих се резултата дошло, те да се добијени налази упореде са резултатима испитивања ове тематике у призренско-тимочким (П-Т) говорима (Урошевић 2011) и укаже на неке могуће правце даљих истраживања. Прегледом су обухваћени аутору овог рада доступне монографије и радови који покривају Ш-В и неке мешовите, односно прелазне говоре.¹

* dankaur@ff.uns.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора* (бр. 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Прегледани су и уводни делови речника, али не и речничке одреднице.

2. Теоријско-методолошки оквири истраживања хипотаксе у Ш-В дијалекту

На основу прегледане грађе може се закључити да су подаци о хипотактичким структурама у Ш-В дијалекту, генерално посматрано, врло оскудни и да је приступ по правилу парцијалан и диференцијалан, као и уско дијалектолошки. Хипотактичке структуре углавном нису биле предмет посебног монографског испитивања или засебног разматрања у оквиру монографских описа Ш-В идиома. У вези са оним што је досада обрађено уочава се да је по правилу пажња усмеравана на поједине везнике и њихове формалне и семантичке специфичности, у поређењу са стандардним језиком и другим дијалектима, а, рекло би се, уз ослонац на репертоар дијалекатске српскохрватске синтаксичке проблематике који је установила М. Ивић (1963). Изузетно, пружају се подаци о изграђености хипотаксе у народним говорима, учесталости њених подтипова у истраживаном идиому (Стевовић 1969: 501) и структурним обрасцима карактеристичним за народни говор (Ивић и др. 1997: 428). По изузетку, обрађују се и неки други аспекти хипотактичких структура, на пример, употреба глаголских облика и употреба негације у неким подврстама зависних реченица (Ивић и др. 1997: 429). Међутим, и поменути изузеци у приступу испитивању хипотактичких структура на српском дијалекатском простору подразумевају парцијалан захват тематике. Слични закључци изведени су и у вези са П-Т говорима (Урошевић 2011), с тим што је у поређењу са Ш-В говорима на располагању, ипак, више података, што, с обзиром на већу удаљеност П-Т говора од стандардног језика, не изненађује.

Изузетак од описаног општег стања налазимо у вези са релативним реченицама. Релативне реченице добиле су посебан, монографски опис (Урошевић 2015)², који је подразумевао целовит опис испитиваних синтаксичко-семантичких обележја, као што је то, на пример, бележење свих релативних заменица, односно релативизатора, а у којем су комбиновани приступи класичне и савремене дијалекатске синтаксе, при чему се изашло из уско дијалектолошких оквира и закорачило у сферу синтаксе разговорног језика, прагматике, језичке типологије, синтаксичке теорије, речју, у анализу која је подразумевала комбинацију различитих теорија и метода, односно обједињавање сродних поддисциплина, те својеврстан *интегрисани* приступ истраживању синтаксичке варијације (уп. Кортман 2010), али, уз занемаривање неких варијабли као што су старост, образовање и др.³ Радило би се, дакле, о истраживању које

² У питању је докторска дисертација аутора ових редова, којој је претходило и неколико чланака посвећених овој тематици (в. у дисертацији).

³ Наиме, аутор је социјалдијалектолошки аспект оставио по страни испитујући варијетете типичних информатора класичне дијалектологије у ограниченом броју

припада и области дијалекатске синтаксе и области синтаксе разговорног, односно говорног језика, при чему дијалектолошку релевантност овог истраживања можемо проценити пре свега када будемо имали више података из других српских дијалеката.⁴

Имајући све речено у виду, у одељку који следи на основу доступних података изнеће се основне карактеристике хипотактичких структура полазећи од класичне поделе на релативне, допунске, просторне, временске, поредбене, узрочне, намерне, условне, допусне и последичне реченице.⁵ Уз то ће се указивати на правце даљих истраживања.

3. Резултати досадашњих истраживања хипотаксе у Ш-В дијалекту

3.0. *Опште напомене о хипотакси.* О изграђености хипотаксе у народном говору податке нам пружа И. Стевовић (1969: 501) описујући говор Груже. Аутор наводи да народни говори као разговорни језик немају изграђене хипотактичке структуре. Нарочито немају, истиче аутор, обиље зависних везника – преовладавају асиндетске сложене реченице. Према ауторовим налазима, само допунске (декларативне) и намерне (финалне) *да*-реченице и узрочне *јер*-реченице увек долазе са везама за главну реченицу. Рекло би се, на основу ауторових закључака, да су то уз *кад* и *чим* реченице уједно најчешћи и најобичнији примери хипотаксе у испитиваном говору.

У вези са неким типовима зависних *да*-реченица, допунских и намерних, интересантно би било испитати могућност и учесталост појаве инфинитива на месту *да*-конструкције. За бачке говоре се указује на релативно добру очуваност инфинитива али и на знатну заступљеност *да*-конструкција, при чему су у разматрање узете како конструкције у саставу сложеног предиката тако и конструкције које имају улогу објекатске допуне или намерне одредбе (Поповић 1968: 241–242):

Воле *то видит*. (Бачка, Поповић 1968: 241);⁶

жанрова, али настојећи да укаже на сваки могући чинилац уочене синтаксичке варијације у овом домену.

⁴ О другом нивоу дијалектолошке релевантности могло би се говорити поредећи хипотактичке структуре овог типа на ширем, словенском, пре свега, јужнословенском дијалекатском простору. На таква истраживања позива савремена дијалекатска синтакса (Кортман 2010).

⁵ Просторне и последичне реченице нису предмет обраде будући да у литератури нема података о њима.

⁶ Изворна транскрипција дијалекатске грађе је упрошћена и, у извесној мери, уједначена. Акцентат је задржан тамо где се сматрао релевантним за испитивану тематику.

Шта ће да ради? Не знам да вам кажем., И ми се решимо *д одемо.*, Ал сам рачуно да је донесем кући. (Бачка, Поповић 1968: 242);

Друг(и) иде да му ради., Ићу да видим. (Бачка, Поповић 1968: 242).

3.1. *Релативне реченице.* Што се релативних реченица тиче, досадашња истраживања потврдила су присуство следећих релативизатора: *који (год), што/шта*⁷ (*год*), *чији, какав, колики, ко (год), где, куда, којуда, одакле, докле, кад, колико, док, да, као / ки што, те.* Притом је релативно *којуда* регистровано само у говору Бачке,⁸ док су *ки што*⁹ (поред *као што*) и *те* забележени једино у качерском говору¹⁰. Рекло би се да су основни релативизатори *који, што/шта* и *ко*, при чему највећу учесталост показује релативизатор *што/шта* (Урошевић 2015: 199, 387, 389–394):

Имало је људи *који нису имали волове.* (Колубара, Урошевић 2015: 113),¹¹ И овај, они дочекивају ове сватове *који долазе за младу.* (Колубара, Урошевић 2015: 114), Значи Мала Госпојина, Велика Госпојина, то имамо тај пост *који ми држимо.* (Бачка, Урошевић 2015: 115);

Цедуљка је оно *што млеко цедиш*, па ко (...) (Качер, Урошевић 2015: 246), И понесу у мене отац и мати ту капару *што су јој дали.* (Рађевина, Урошевић 2015: 206), Купили смо машину *шта пере веш* (румун. Банат, Урошевић 2015: 206);

Бич је штап *на чијем је вру везана узца* и са њим се терају коњи. (Мачва, Урошевић 2015: 335), *Чије пре лути*, тај задобије јаје (Мађарска, Урошевић 2015: 337), *Чији тиљак даље оде*, тај је победник (Срем, Урошевић 2015: 337);

Послећ узмем боја *каки оћеш*, одеш код бојације и узимаш *каке ћеш ћилиме.* (Колубара, Урошевић 2015: 338), И онда, мама, она увек спремала такве колаче онда *каки је светац.* (Мађарска, Урошевић 2015: 339);

(...) *колику њиву имаш, ливаду, да косиш*, то се позову косачи (...) (Зап. Морава, Урошевић 2015: 346), Пре леју ускопаш *колику оћеш:*

⁷ Занимљив је податак да номинативно-акузативна хомоформа *шта* шири поље употребе у III-V говорима румунског Баната појављујући се и уз персоналан и неперсоналан именички антецедент, што се посматра у светлу српско-румунске језичке интерференције (Урошевић 2015: 392).

⁸ Упућује се и на његово присуство у говору Срема (Урошевић 2015: 369, нап. 333).

⁹ Скреће се пажња на то да поредбено *ки* литература бележи у појединим П-Т, косовско-ресавским и зетско-сјеничким говорима, мачванском говору и посавском икавском дијалекту, те (у једном примеру) у говору централне Шумадије (Урошевић 2015: 387).

¹⁰ Релативно *те* у датом говору окарактерисано је као језички траг ијекавских досељеника са тла данашње Црне Горе (Урошевић 2015: 386).

¹¹ В. у дисертацији изворе.

два-три метра, пет метара (...) (центр. Шумадија, Урошевић 2015: 344), *колко друштво*, толико колача (Банат, Урошевић 2015: 344);

Мисим, морало и да се ради, ал *ко није радио*, није имао. (Зап. Морава, Урошевић 2015: 304), И нико да ти каже, и *ко је знао*, није смео да прича. (Таково, Урошевић 2015: 304), *Ко је тео*, постио је. (Бачка, Урошевић 2015: 309);

А то сноплје се веже ... бира се место *де је шеница порасла мало већа* и плете се уже. (Ваљев. Подгорина, Урошевић 2015: 362), У тај кревет *де ће они лећи*, првом се метне неки дечак. (Рађевина, Урошевић 2015: 362), Имо сам пуна права код газде *ди сам служио – ди се ништа није крило од мене!* (Срем, Урошевић 2015: 362);

Не мож га обесити, оћу оне вене *куд ће ченгел да прође* да попуцају. (Колубара, Урошевић 2015: 368), Побегну краве, нећу да иду браздом, *ку(д) треба*. (Мачва, Урошевић 2015: 368), пут је био заузет *ку треба да се дође* (Банат, Урошевић 2015: 368);

А била назад велика капија *којуда је газда снабдево пиће*, уносијо (Бачка, Урошевић 2015: 369);

(...) оставиш прераз *околу одакле ћеш да почнеш после да сводиш ћемер* (...) (Крагуј. Лепеница, Урошевић 2015: 370), тизи *одаклен сам ја* (Ваљев. Подгорина, Урошевић 2015: 370), У Мачви места *одакле су фамилије долазиле у ушорено село* зову кућиште. (Мачва, Урошевић 2015: 370);

То је завршетак, *докле долази*, на пример *та агла у риту*. (Урошевић 2015: 371), То је тај задњи део *докле је она дошла*. (Бачка, Урошевић 2015: 371);

И то вече *кад је он тео да се жени*, да одведе мене, мој отац закаже са овима. (Колубара, Урошевић 2015: 372), (...) таман ту ноћ *ка(д) смо дошли*, онда су бацили, сенћанску ћуприју, па новосацку, па (...) (Бачка, Урошевић 2015: 373), То ја оћу да обележим тај дан *ка(д) се моје дете родило*. (Срем, Урошевић 2015: 373);

(...) немаш ванглу толику *колико може кокица*, цела улица. (Банат, Урошевић 2015: 376), Осим нас ту *колко е било*, само један је био пекар (...) (Банат, Урошевић 2015: 377), И јонда кад се сви разиђемо *колко нас има*, онда Гаја (...) (Бачка, Урошевић 2015: 377);

Матицу оплоди један трут за сво време *док је жива* (Банат, Урошевић 2015: 376), За време *док смо седели у Аустрији*, ја сам примио орден, медаљу за храброст (...) (румун. Банат, Урошевић 2015: 376);

Није ти пре било ни једне цуре *да не зна вести*. (Рађевина, Урошевић 2015: 381), Наћеш и ти неку миразачу, *да је јединица у мајке, богата* (...) (Мачва, Урошевић 2015: 381), То не ради *да га знаш*. (румун. Банат, Урошевић 2015: 381);

Кош је оно *те се плете*, што се побија у круг, па се исплете, от прућа, за цели кукуруз., Ово је салаш де држимо муруз, а кош је оно *те се плете*. (Качер, Урошевић 2015: 387);

Лепа земља ораница *кав што је овде* – нема. (Банат, Урошевић 2015: 388), Морају да се одморе, да се очисте, да се поране – да буду војници *ко што су били ка(д) су отишли од њени кућа.*; Нашо се с неким *ки што је и сам* и – проћуко пола плате. (Качер, Урошевић 2015: 388).

Што се семантичких обележја релативизатора тиче, наводи се следеће: *који (год)* – семантички неутрално, *чији* – [посесивност +], *какав* – [квалитативност +], *колики* – [квантитативност +], *ко (год)* – по правилу [људско +], *где* – просторна семантика, [директивност +/-], *куда* – [перлативност +], *којуда* – [перлативност +], *одакле* – [аблативност +], *докле* – [лимитативна адлативност +], *кад* – [временска инклузивност +], *колико* – [квантитативност +], *док* – временска семантика, *да* – субјунктивно-последична семантика, *као што* – [квалитативност +], *те* – семантички неутрално. Рекло би се да је *што* мање-више заменљиво релативним *који* семантички неутрално, а *што* које у принципу није заменљиво са *који* везано за [живо –]. Примећује се и да је садржај реченице са релативизатором *који* комуникативно, односно информативно истакнутији и у већој мери представљен као новина него садржај реченице са релативизатором *што* заменљивим релативизатором *који*, чиме су, у суштини, потврђена досадашња сазнања у вези с овом проблематиком (Урошевић 2015: 199–301, 389, 410).

Интересантан је податак да релативизатор *што* заменљив релативизатором *који* може бити деклинабилан када се односи на управну реч, тј. антецедент с обележјем [живо –], мада је овај релативизатор доминантно индеклинабилан, као и да *што* које није заменљиво са *који* испољава и деклинабилност и индеклинабилност (Урошевић 2015: 391):

А бијо је жарач *чиме се жари то да би боље горело* (Бачка, Урошевић 2015: 246);

(...) а ова *што је ти шацујеш* није за тебе (Банат, Урошевић 2015: 164);

Калавра то у чему *држиши белегију* (Качер, Урошевић 2015: 239);

То *што муземо стоку*, то је кабло. (центр. Шумадија, Урошевић 2015: 241).

Што се структурних образаца тиче, уочавају се релативне реченице са антецедентом и релативне реченице без антецедента. Прве се притом могу остварити као постноминалне, када релативна реченица заузима позицију иза антецедента, и као циркумминалне, када релативна реченица „окужује” антецедент. Циркумминалне релативне реченице су врло ниске фреквенције, рекло би се, семантичко-прагматички су обележене, и ограничене су превасходно на релативизаторе *који* и *што* (Урошевић 2015: 395–406):

Оно изнад валоба у *које се баца курзовина* зову јасле (Срем, Урошевић 2015: 143);

Који је коњ ћудљив ти му можеш и ватру запалити под ногама, он неће кренути (Срем, Урошевић 2015: 166);

Ја сам пошла *за кога сам ја волела*, и оне *за кога воледу* нека пођеду. (Банат, Урошевић 2015: 318).

Анализирајући синтаксичко-семантичке улоге антецедента у зависној реченици уочава се да их ретко идентификује заменица у релативизатор, тзв. ресумптивна заменица (по правилу, кратка форма личне заменице), а њена појава доводи се у везу са различитим синтаксичким и семантичко-прагматичким чиниоцима. У вези са позицијом правог објекта у релативним реченицама са релативизатором *што* заменљивим релативизатором *који*, чини се да ресумптивна заменица првенствено маркира референт с обележјем [људско +], што би се, имајући општелингвистичке налазе у виду, могло посматрати, наводи се, у светлу диференцијалног маркирања објекта, тј. маркирања атипичног објекта (Урошевић 2015: 406–409): Ондак тамо један чоек *што за познае мој брат*, тражи карте (...) (Банат, Урошевић 2015: 232).

Када су у питању семантичко-прагматичка и интонациона обележја релативних реченица, уочава се да су рестриктивне (атрибутске) релативне реченице по правилу интонационо повезане са исказаним антецедентом, а да су нерестриктивне (апозитивне) релативне реченице најчешће интонационо издвојене, мада „могу бити и део интонационе контуре којој припада антецедент, када представљају саставни део поруке кодиране у релативној реченици” (Урошевић 2015: 409).

Дијалекатска грађа, наводи се, на примеру овог типа хипотактичке структуре показује се драгоценим извором информација за дијахронијску и синхронијску синтаксу, језичку типологију и општу лингвистику. Различите формалне, семантичко-прагматичке и интонационе варијације релативне реченице уочене у Ш-В говорима могле би, истиче се, указати на синтаксичку и дијахронијску деривацију овог типа реченичне структуре (Урошевић 2015: 410).

На крају, у будућим истраживањима позива се на детаљна испитивања информационе структуре и у вези с тим синтаксичке и прозодијске анализе релативне реченице, утврђивање интонационих образаца, испитивања овог типа зависносложене реченице у периферним говорима, те упоредна истраживања народног говора и разговорног језика у овом домену (Урошевић 2015: 411). Овоме би се могла додати и испитивања непериферних дијалеката, барем неких аспеката овог типа хипотактичке структуре у њима, као што су репертоар релативизатора, учесталост и семантичко-прагматичка обележја релативног *који* и *што*, те основни структурни модели релативних реченица.

3.2. *Допунске реченице*. О допунским реченицама подаци су врло оскудни и експлицитно су дати само за банатске говоре. У овом домену хипотаксе забележени су везници *да* и *ди* (< *где*). Помена осталих допунских везника нема. Могло би се претпоставити да је у Ш-В говорима основни везник у овој сфери хипотаксе *да*, а да је *где/ди* територијално

(барем у неким употребама) ограничено (Ивић и др. 1997: 426; в. и Поповић 1968: 241–242):

Они су видли да *оне играду коло*, Чујем да ми *кажу*, Нису знали да *куву*, Чуо да *надолази вода у Тиси* (Банат, Ивић и др. 1997: 426);

Данас чујемо *ди многи кажу*, Слушо сам от стари *ди кажу*, Слушо сам *ди говору*; Видио женску *ди се купа у валов*; То сам разумо *ди је казо* (Банат, Ивић и др. 1997: 426).

Примећује се да су примери допунског *ди* у банатским говорима, за које се наводи његова широка употреба, везани превасходно за глаголе визуелне и аудитивне перцепције, при чему је у неким случајевима експлициран објекат визуелне перцепције. Изузетак од описаног стања представља пример са глаголом *разумети*.

Када је у питању допунско *ди* у банатским говорима, интересантна паралела би се могла успоставити са П-Т говорима, у којима слична ограничења (са можда ширим семантичким репертоаром управних глагола) можемо претпоставити у вези са допунским (етимолошки готово истоветним) *дек(а)*, у говору Ниша такође у вези са *(г)де/ди* (в. у Урошевић 2011: 127, в. и нап. 6).

У вези са овим реченичним структурама предстоји састављање комплетног репертоара допунских везника са назначавањем њихових синтаксичко-семантичких својстава, те утврђивање евентуалних изоглоса у овом домену.

3.3. *Временске реченице*. О временским реченицама литература пружа више података, међутим, реч је о парцијалном захвату тематике. У овој сфери хипотаксе бележе се следећи везници: *кад(а)*,¹² *док*, *како*, *тек*, *чим*, *а*. Временско *кад(а)* експлицитно се наводи за говор Груже и говоре Баната, временско *док* – за говор Мачве, банатске говоре, те бачки и сремски говор, временско *чим* – за говор Груже и банатске говоре, *како* и *тек* (притом без *што*) – за говоре Баната, *док* се на временско *а* пажња скреће у вези са колубарским говором. Закључило би се да је основни везник у овом домену хипотаксе *кад(а)*, што се експлицитно изриче у вези са говорима Баната, *док* би употреба временског *а*, а можда и неких других, била територијално (барем у неким значењима) ограничена (Николић 1964: 362; 1966: 282; 1969: 58; Поповић 1968: 242; Стевовић 1969: 501; Ивић и др. 1997: 428–429):

Кад је киша, блато је здраво, И ја сам добљаво *кат сам био мали* (Банат, Ивић и др. 1997: 429); Даклем, моја мати *кад је очла ко девојкине матере*, каже (Банат, Ивић и др. 1997: 429); *Кад је она стигла*, чобани су

¹² За банатске говоре наводи се *кад*, при чему се скреће пажња на употребу и *када* у говору једног информатора из Итебеја (Ивић и др. 1997: 428).

тамо, кере лају (Банат, Ивић и др. 1997: 428); Омладина није ишла у кафану *окром кад је зимско време* (Банат, Ивић и др. 1997: 429);¹³

Пашће *док се не наје*, Очо је и тај га послужио с аљинама, три дана *док није дово младу*, Пукћо сам *док се не загрјем* (Банат, Ивић и др. 1997: 429);

како сам ја казо, он се окрете, ома *како уђе неко*, а он наредио да људи арлучеду, *како зајтра устане*, ома намести свој кревет (Банат, Ивић и др. 1997: 429);

тек смо ми ушли тамо унутра, у наше *бараке*, а вичеду: *напоље*,¹⁴ *тек смо ми били готови*, прошло *фртаљ сата* (Банат, Ивић и др. 1997: 429);

Чим сване, устају сви., *Чим се пробуди*, устаје., Сипај *брашно чим вода проври*. (Гружа, Стевовић 1969: 501), *Ми чим смо ушли*, а она каже,¹⁵ *Чим смирите машину* (= обавите вршидбу), *опе ће да вас теру у арбајтер* (= принудни рад) (Банат, Ивић и др. 1997: 429);

а свањива ја треба да сам у њиви (Колубара, Николић 1969: 58).¹⁶

Када су у питању *кад(а)*-реченице, могла би се издвојити два основна временска односа између зависне и управне предикације – однос напоредности или истовремености и однос сукцесивности (в. Поповић 1968: 242), који подлежу различитим модификацијама (в. у Пипер и др. 2018: 289–363). За говор Груже се наводи да многе функције везника *кад* преузима везник *чим*, те да *кад* долази у случајевима када има вредност ‘онда кад’ (Стевовић 1969: 501): Ове крушке зру *кад се коси сено*.

У вези са везником *кад(а)* у банатским говорима упућује се на знатан број потврда у реченицама са аористом, а указује се и на примере „са привидно плеонастичним *кад*, које у ствари повећава динамику причања” (Ивић и др. 1997: 429):¹⁷

Када е воз дошо на стао, они изиђоше из вагона, *Кад је патрoла помакла од тога брега*, тако *едно двесто корачи*, а иза брега се почеше низати и почеше се ширити (Банат, Ивић и др. 1997: 373), *Када је воз дошо на стао*, они изиђоше из вагона (Банат, Ивић и др. 1997: 375);

Кад једаред, он *испаде*, *Кад из оне улице*, *џип један амерички прид нас* (Банат, Ивић и др. 1997: 429).

Када је у питању везник *док*, фокусирана је по правилу његова употреба у вредности ‘чим’: у говору Мачве, Баната, Бачке и Срема. У банатским говорима ова вредност везника *док* илуструје се једним

¹³ О модификацији временског односа у искључном смислу в. у Пипер и др. 2018: 348–349.

¹⁴ Занимљива је појава лексеме *а* на почетку управне реченице.

¹⁵ И овде се појављује лексема *а* на почетку управне реченице.

¹⁶ Интересантно је што у наведеном примеру лексема *а* има акценат (дугосилазан).

¹⁷ О *када*-реченицама у којима је зависна предикација обележена као „изненадна, неочекивана” у савременом стандардном српском језику в. у Пипер и др. 2018: 323–326.

примером са напоменом да у Бачкој и Срему у датом значењу „очигледно долази чешће” (Николић 1964: 362; 1966: 282; Поповић 1968: 242;¹⁸ Ивић и др. 1997: 429, нап. 774):¹⁹

Дџк отворим собу, ја ћу одуд све навитлати, дџк мрак, не видим, дџк изађем напоље, нема – оћеш да се смрзнеш (Мачва, Николић 1966: 282), Док вечера, оде кући (Банат, Ивић и др. 1997: 429), Дџк примети, све пелцује., Да му мету сандук док умре., Ома, дџк су наши дошли., Дџк човек постане слаб, ома то вата. (Бачка, Поповић 1968: 242), дџк смо ми изишли ис кокуруза, а Србијанци нас почну тући,²⁰ дџк сам устала, ома ме заболела, дџк види да идеш и(з) шуме, убиће те (Срем, Николић 1964: 362).

За временско *док* у банатским говорима истиче се да се јавља и у значењу „ограничења трајања једне радње наступањем друге”,²¹ када је увек праћено негацијом,²² за шта се даје већи број примера (Ивић и др. 1997: 429):²³ Јел ћеш седити и седам-осам дана, *док не накупу света* (тј. довољно путника да се напуни брод).²⁴

Што се везника *чим* тиче, могло би се рећи да је основно значење – значење тзв. непосредног слеђења. За говор Груже се даје одређење: „радња главне реченице брзо смењује радњу зависне реченице”,²⁵ при чему се истиче да би у наведеним примерима могао доћи и везник *када*,

¹⁸ Аутор каже да је ово значење везника *док* сасвим природно: „као што свезица *кад* може значити и да се радње врше временски напоредо и да се једна радња врши одмах иза друге, тако се то могло развити и у случају свезице *док*”.

¹⁹ Интересантно је да у свим наведеним примерима са подручја Мачве и Срема временско *док* у овој вредности има акценат (краткосилазан). За бачке говоре се експлицитно каже да може бити неакцентовано, при чему се даје један пример који то илуструје, *док* је далеко више примера акценованог *док* (такође са краткосилазним акценом). Пример из банатских говора је са неакцентованим ликом.

²⁰ Интересантна је употреба и овде лексеме *а*, притом са акценом (краткосилазним), на почетку управне реченице.

²¹ О *док* (*год*) и *докле* (*год*) реченицама којима се врши временска квантификација терминативног типа у савременом стандардном српском језику в. у Пипер и др. 2018: 330–336.

²² О необавезности / обавезности негације уз зависну предикацију у реченицама са значењем терминативности и њеној семантичкој вредности у савременом стандардном српском језику в. у Пипер и др. 2018: 336–340.

²³ За говор Мачве се наводи значење преузето из *Граматице* Т. Маретића: „‘оно, што се каже у главној речници, траје тако дуго као оно, што се каже у зависној’ ” (в. у Николић 1966: 282), при чему једини пример којим се ово значење илуструје није довољно транспарентан: *док смо ми ископали ровове*, магла се свуче и указа се сунце.

²⁴ В. више већи број примера.

²⁵ О временској идентификацији оријентационог типа постериорност имедијатност (непосредно слеђење) у савременом стандардном српском језику в. у Пипер и др. 2018: 320–323.

али да у овом говору многе његове функције преузима *чим* (Стевовић 1969: 501): *Чим настану врућине*, почиње жетва.

За временске везнике *како*, *тек* и *чим* у банатским говорима наводи се да имају мање-више исто значење, чему се прикључује и поменуто *док* ‘чим’ (Ивић и др. 1997: 429).

Када је реч о временском *а* у колубарском говору, скреће се пажња да се дата лексема употребљава у значењу ‘чим, тек што, баш кад’, које се преузима из шестотомног Матичиног речника, а које се илуструје горенаведеним примером (Николић 1969: 58).²⁶

Што се временског *а* тиче, интересантно је његово присуство и у П-Т говорима (в. у Урошевић 2011: 128).

На крају, и у сфери временских реченица неопходна су детаљнија истраживања каква су предочена за допунске реченице у овом дијалекту, те за временске реченице у П-Т говорима – употреба глаголских облика и глаголског вида, те могуће комбинације (в. Урошевић 2011: 128). Поред тога, могли би се и још неки (дијалектолошки релевантни) аспекти истражити у теоријско-методолошким оквирима у којима су временске реченице испитане на стандарднојезичком корпусу (в. у Пипер и др. 2018: 289–363).

3.4. *Поредбене реченице*. Када су у питању поредбене структуре, податке можемо пронаћи заправо о конструкцијама са *нег(о)* и *неголи*, односно о реченичној структури са *нег(о) кад*. Прва конструкција помиње се у вези са говором Мачва, Бачке и Срема, друга само у вези са говором Бачке, док се трећа структура наводи за сремски говор. Међу примерима узрочних реченица у банатским говорима уочава се и један пример *нег што*-реченице. За банатске говоре у вези са поредбеним реченицама издваја се везник *а немоли* „за појачану неједнакост”, те један пример са *а камоли*, иза којег следи синтагма која није „конгруенцијски уклопљена у реченицу” (Николић²⁷ 1964: 363; 1966: 285; Поповић 1968: 215; Ивић и др. 1997: 430, 433).²⁸

боље волим лето *нег зиму* (Мачва, Николић 1966: 285), лис је тврђи *нег зец*, пре отшо *него ја* (Бачка, Поповић 1968: 215), вишљи *него Ацина кућа* (Срем, Николић 1964: 363);

више потроши *неголи крмача*, ја знам више *неголи ти*, кадгод је све било друкчије *неголи данас* (Бачка, Поповић 1968: 215);

гори роб *не(г) кад сам био млад* (Срем, Николић 1964: 363);

Ја сам више служио *нег онај што ј ишо тамо* јел ми смо морали (Банат, Ивић и др. 1997: 430);

²⁶ Временске реченице са везницима *тек* и *а* ‘чим’ у савременом стандардном српском језику обележене су као историцизми (в. у Пипер и др. 2018: 322–323).

²⁷ Аутор скреће пажњу на још неке моделе компарације у испитиваним говорима.

²⁸ О другачијем третману оваквих реченица, као градацијских независносложених, у вези са савременим стандардним српским језиком в. у Пипер и др. 2018: 81–82.

И за добро се пцето жали, *а нѐкмоли за крићену душу* (Банат, Ивић и др. 1997: 433);

Раду људи што оћеду *а к̀моли божја воља* (Банат, Ивић и др. 1997: 433).

Ова хипотактичка подгрупа изискује систематска испитивања.

3.5. *Узрочне реченице*. У вези са узрочним реченицама налазимо значајан број података, али је такође реч о парцијалном приступу. Литература у овом домену хипотаксе региструје следеће везнике: *јер/јел, јербо/јелбо, јели, зашт(о)/заш, почим, пошто, зото што, ди, кад, док*. Узрочно *јер/јел* наводи се за говор крагујевачке Лепенице, Груже, централне Шумадије, средње Колубаре, биограчићки говор Железника, банатске говоре, бачки говор Госпођинаца, Бегеча, Дeroња, Сивца, Силбаша, Стапара и Суботице, те за сремски говор,²⁹ *јербо/јелбо* се региструје у биограчићком говору Жаркова и Железника, банатским говорима, бачком говору Госпођинаца, Дeroња, Равног Села, Стапара, Сомбора и Шајкаша, те у сремском говору Лединаца,³⁰ док се *јели* даје за биограчићки говор Железника и бачки говор Госпођинаца. О узрочним везницима *зашт(о)/заш, почим, пошто, зото што* и *ди* информисше једино студија о банатским говорима, на узрочно *кад* скреће се пажња у вези са говором Груже и банатским говорима, док се узрочно *док* наводи за говор Мачве и Срема, а могло би се говорити о његовом присуству и у говору Бачке. Може се закључити да је основни везник у сфери узрочних реченица *јер/јел*, односно *јербо/јелбо*, док би употреба везника *зашт(о)/заш, почим, ди* и *док*, а можда и неких других, била територијално ограничена (Николић 1964: 361; Поповић 1968: 213; Стевовић 1969: 501; П. Ивић 1978: 169; Реметић 1985: 390; Вукићевић 1995: 195; Ивић и др. 1997: 430; Радовановић 2006: 334):

Ту се пожање срповима, *јер не може косом.*, Пре су гатали на Божић да се не кува кафа, *јер ће да буде бува*. (Колубара, 334); морао сам *јел то била брзина* (Крагуј. Лепеница, Вукићевић 1995: 195), Нису му дали дете *јел нема ни кућу ни посо* (центр. Шумадија, Реметић 1985: 390), *Зото би је туко, јел није добра* (Банат, Ивић и др. 1997: 430),³¹ *не ради – јел му је тешко* (Бачка, Поповић 1968: 213);

²⁹ Распрострањенији је лик *јел – јер* се уочава у говору крагујевачке Лепенице (поред *јел*), Груже и средње Колубаре, у осталима је, у принципу, присутно *јел*. Упућујући на литературу, истраживачи банатских говора указали су на то да *јел* има широк ареал на североистоку и истоку штокавског подручја.

³⁰ Само *јербо* бележи се у биограчићком говору Железника, те бачком говору Сомбора и Стапара, *јелбо* – у биограчићком говору Жаркова, сремском говору Лединаца, те бачком говору Равног Села и Шајкаша, а оба лика – у бачком говору Госпођинаца и Дeroња и у банатским говорима. Истраживачи банатских говора кажу да је *јелбо* познато великом делу говора у којима долази и *јел* 'јер', те да је то констатовано у већини радова на које су упутили у вези са *јел*.

³¹ Пажњу привлачи појава иницијалног *зото*.

Нећу, јербо н умам да замесим (Банат, Ивић и др. 1997: 430),
ускисло – јербо нису назили (Бачка, Поповић 1968: 213); Народ је био
запушћен јелбо није било да се школује (Банат, Ивић и др. 1997: 430), не
разумем га – јелбо говори кро зубе (Бачка, Поповић 1968: 213);
ћути – јели ћеш срадати, радим – јели ми треба живити (Бачка, Поповић
1968: 213);

Биле су здрављије зашто је ношња била боља, зото зашто је
лакше;³² Неке су врнули зашт нису здрави; Наши су могли да мељеду заш
су имали прикрупу (Банат, Ивић и др. 1997: 431);

Почим сам био хитар, узму они мене код официра, Већином су
ишле Тарошкиње почим нису имале воза, Не би ни отац знао казати почим
и он је дошљак (Банат, Ивић и др. 1997: 431);³³

Тај се дао бирати пошто је био у вим срезу (Банат, Ивић и др. 1997:
431);

Осто зото што њим је држава давала кредит добар, Они се з ото
не љуту што момак неће, останеду и даље комшије добре (Банат, Ивић и
др. 1997: 432);

А сад неће да ме приму ди нећу да останем месечар, Мати његова
није тела мене ди сам сиромашка девојка, Черес тога ди је свирац,³⁴ Он се
поплаши ди седи вила ш њени кћерама (Банат, Ивић и др. 1997: 432);

Кад нема кише, добар је и град., Кад видиш, што питаш., Ћути, кад
не знаш., Кад ме зовете, доћи ћу., Како да идемо, кад нас нису звали., Даћу
ти, кад немаш. (Гружа, Стевовић 1969: 501), Час вама кад ви волете, Кад
не могу да радим пуно, не треба ни д имам (Банат, Ивић и др. 1997: 432);

он иде у Митровицу, дџк је се спремио, није он прави Немац, дџк
вако српски говори (Мачва, Николић 1966: 282), Дџк не верујемо бога,
ондак смо сви ђаволи., То су издајнице једне, дџк су они клали Србе. (Бачка,
Поповић 1968: 242), тако је дџк ти кажеш (Срем, Николић 1964: 362).

У вези са говором Груже наводи се да се зависне реченице са
везником јер „стилизују скоро редовно као полузависне”, те да би
наведене реченице биле „сасвим обичне и асиндетски” (Стевовић 1969:
501): Све му пропало, јер неће да ради. : Све му пропало, неће да ради.

Што се узрочно зашт(о)/заш у банатским говорима тиче, скреће
се пажња на то да се често јавља и да је обичан у многим говорима и у
Вуковом језику (Ивић и др. 1997: 431).

За узрочно почим у овим говорима наводи се да може стајати на
самом почетку реченице, као у књижевном језику будући да, којег,
напомиње се, овде нема (Ивић и др. 1997: 431).

³² Интересантна је структура зото зашто.

³³ Интересантно је да у свим примерима узрочно почим има акценат
(краткоузлазан).

³⁴ Занимљива је структура черес тога ди.

Узрочни везници *пошто* и *зато што* у датим говорима забележени су у појединачним примерима и, по мишљењу аутора, можда су унети из књижевног језика (Ивић и др. 1997: 431–432).

Када је у питању узрочно *ди* у банатским говорима, аутори кажу да су, можда случајно, сви примери из Итебеја. Овде се успоставља паралела са румунским *unde* ‘где’, које се употребљава и у значењу ‘*зато што*’ (Ивић и др. 1997: 431–432).³⁵

У вези са узрочним *кад* у говору Груже скреће се пажња и на условно узрочно *кад* у случају када је у главној реченици питање (Стевовић 1969: 501):³⁶ Што се за њега удала, *кад га није волела.*, Што плачеш, *кад ниси крив.*, Како ти то знаш, *кад ниси тамо био.*

Што се узрочног *док* тиче, указује се на то да је у питању вредност узрочног ‘чим, пошто’ (Николић 1964: 362; 1966: 282).

Када су у питању нестандардни везници ‘зашто’, ‘где’ и ‘јербо/јел’, можемо између осталог повући паралелу и са П-Т говорима (в. у Урошевић 2011: 129 укључујући напомене 8 и 9).

Како је истакнуто, за Ш-В говоре у сфери узрочних реченица недостају свеобухватна истраживања и, као што је сугерисано за П-Т говоре, испитивања њихове семантичке и територијалне дистрибуције (Урошевић 2011: 129).

3.6. *Намерне реченице.* О намерним реченицама нема експлицитних помена. У вези са употребом потенцијала у банатским говорима истиче се честа појава конструкције *да не би* ‘у значењу намере да се нешто спречи’. За бачки говор се могу пронаћи примери намерне *да*-клаузе у вези са испитивањем употребе инфинитива и *да*-конструкције (в. одељак 3.0.). Поред тога, за качерски и колубарски говор указује се на уобичајеност реченица са саставним везником *те*, а међу наведеним примерима могу се пронаћи реченице које гравитирају намерним. Рекло би се, дакле, да је основни везник у домену намерних реченица *да* (Николић 1969: 58; Ивић и др. 1997: 389–390; Петровић – Капустина 2011: 24):

Не узмемо много леба, *да се не би коро*, и се меша *да не би загорело*, Циганима дамо *да не би се ми мрсили* (Банат, Ивић и др. 1997: 389), Донеће куфере *да се не би (ви) патили* (Банат, Ивић и др. 1997: 390);

Дањи долази чобанин *те изгони.*, Ми останемо после радног времена *те радимо* и завршимо то., Ми седнемо *те одморимо.* (Качер,

³⁵ В. један пример допунско-прилошке *гдје*-реченице са значењем узрока разлога у стандардном српском језику у Ковачевић 1988: 181–183.

³⁶ Уп. са мотивационим *ако*-реченицама М. Ивић 2008³: 207–208. О узрочним *кад* и *док* реченицама у сфери узрочног значења субјективног критеријума асоцијативно-фреквенцијског типа као одлици разговорног стила стандардног српског језика в. Ковачевић 1988: 133–135, о *кад*-реченици са значењем разлога аргументативног типа в. код истог аутора стр. 149–151, о *док* реченицама у сфери временско-узрочне интерференције в. стр. 202–203, *кад*-реченице помињу се у сфери условно-узрочне интерференције на стр. 222–224.

Петровић – Капустина 2011: 24), иде један *те сече*, иду *те дају паре*, легне *те спава*, седну *те ручају* (Колубара, Николић 1969: 58)³⁷.

Занимљив је податак да се и за П-Т говоре указује на намерно *та/те* (в. у Урошевић 2011: 129).

Имајући све речено у виду, и овај домен хипотаксе у Ш-В говорима изискује систематска испитивања.

3.7. *Условне реченице*. О условним реченицама податке налазимо у вези са банатским говорима. Уочавају се везници *ако/око*³⁸, *да* и *кад*. Рекло би се да су прва два везника основни везници у овој сфери хипотаксе (Ивић и др. 1994: 254; 1997: 189–190, 390, 432):

Ако нећеш да му радиш, он те изведе у поље, *Ако грди*, онда грди (Банат, Ивић и др. 1997: 432); *око седим* радња пропада, *око време не ваља*, не мож ићи да радиш (Банат, Ивић и др. 1994: 254), *Око се таши* (= тапше), таши се с оба длана (Банат, Ивић и др. 1997: 432);

Два би ти био сашио, *само да си ми казо*, *Да сам знао био би ја дао* атресу, *Да сам знао да ћеду доћи*, био би направио две трске, *Да нисам га волела*, не би била дошла (Банат, Ивић и др. 1997: 190);

Умела би и једна баба *кад би је се показало* (Банат, Ивић и др. 1997: 189).

Могло би се закључити да је везник *да* везан за иреални кондиционал. Наиме, у вези са употребом потенцијала П у овим говорима указује се на његову најчешћу реализацију у аподози иреалног кондиционала у ситуацији прошлости, док се у протази налази реченица са везником *да*. Аутори потом кажу да би се у књижевном језику у свим наведеним реченицама употребио обичан потенцијал и да таквих примера има и у банатским говорима, али да они располажу само двома потврдама, те да је очигледно да је у оваквим структурама нормална употреба потенцијала П, док прости потенцијал долази по изузетку (Ивић и др. 1997: 390): *Да сам знао*, ја не би ишо, *Да нисам знао читати*, мене би убили.

Овај домен хипотаксе такође треба систематски испитати.

3.8. *Допусне реченице*. Што се допусних реченица тиче, подаци се експлицитно дају једино за бачке и банатске говоре. У овом домену хипотаксе бележе се следећи везници: *мада/манда*³⁹, *ман*, *макар да*, *макар*, *макар што*. Везници *ман* и *макар* уочавају се, у појединачним примерима, у банатским говорима. У вези са овим говорима указује се и на сродност, до извесне мере, допусних реченица и реченица са везничким *буд*. Међу примерима којима се илуструје врло жива употреба везника *мањ* у говорима централне Шумадије уочавају се и структуре са заменицом *шта*

³⁷ За примере којима илуструје употребу везника *те* аутор наводи да су сви из Бранковине.

³⁸ Лик *око* ограничен је изгледа на кикиндску зону и најсевернији део тамишке зоне, конкретно на Итебеј.

³⁹ Овај лик ограничен је на Банат.

и својеврсним радним глаголским придевом које попримају допусну семантику. Могло би се закључити да је основни везник у овој сфери хипотаксе *мада/манда*, могућно, у банатским говорима, и *макар да* (Поповић 1968: 242; Реметић 1985: 391; Ивић и др. 1997: 385, 432–433):

овим ћемо дати, *манда је скупљи*, Израђено свако гвожђе, *манда е не знам какво*, ту се носи, Није тео да узме девојку *манда е како била богата*, *Манда га е кои добио*, не би умо да обради, *Манда је пањ таки*, ја га ударим, Седи на кола, не иди доле *манда је каква зима*, *Манда нисам крива била*, а ти си ме туко (Банат, Ивић и др. 1997: 433);

Вода мора да нађе пут и њено место, *па мџн ти направиво насип колка е црква* (Банат, Ивић и др. 1997: 385);

Макар да е каква земља, не може, има то и сад *макар да нема реване*, *макар да зайти колко*, навек се напуни, *Макар да оћеш*, не можеш, *Макар да ми остане њива неузорана*, ја нећ д идем да радим, мора да ради *макар да га боле* (Банат, Ивић и др. 1997: 432), мене мои поштуједу *макар да немам толико земље да оставим* (Банат, Ивић и др. 1997: 432–433), кажи да је узорано *макар да није*, зовем је *макар да је није право* (Банат, Ивић и др. 1997: 433), Више ја знам од њега, *макар да је он попа.*, *Макар да има*, опет му је мало. (Бачка, Поповић 1968: 242);

па макар је не видла (Банат, Ивић и др. 1997: 385);

Врће те натраг *макар што си прешо н оту страну* (Банат, Ивић и др. 1997: 433), *Макар што сам била девојка*, опет сам морала и то радити. (Бачка, Поповић 1968: 242);

Бџици глупав, још ниси миран, *Буд сам гладан*, добио сам још батина (Банат, Ивић и др. 1997: 433);

мањ шта радијо – дођи кући,⁴⁰ *Бијо мањ шта* – не заборави своје, сине (центр. Шумадија, Реметић 1985: 391).

Примери указују на различите семантичке типове и еквивалентне структуре у стандардном језику. За банатске говоре скреће се пажња на могућност територијално условљене дистрибуције *макар да*, које је нешто обичније на југу, и *манда*, које је обичније на северу, међутим, распоред ових облика у суседству, истиче се с упућивањем на литературу, даје другачију слику (Ивић и др. 1997: 433).

Допусно *макар што* у банатским говорима потврђује се једним примером, а у бачким говорима дати везник се заједно са *макар да* ставља у синонимски однос са *мада* (Поповић 1968: 242; Ивић и др. 1997: 433).

У вези са банатским говорима истиче се и одсуство везника *иако* и *премда* (Ивић и др. 1997: 432).

Занимљив је податак да се сасвим обичан Ш-В везник *мада/манда* у П-Т говорима везује за градски говор, тј. говор Ниша (в. у Урошевић 2011: 131).

⁴⁰ Овај пример је са смедеревско-вршачког терена.

На крају, можемо закључити да и овај домен хипотаксе треба систематски испитати, нарочито семантичко-прагматичку и територијалну дистрибуцију везника.

4. Закључак

Преглед досадашњих истраживања хипотактичких структура у Ш-В говорима показује недовољну испитаност овог синтаксичког домена, с једне стране, и занимљиве дијалекатске специфичности (на пример, појаву узрочног *почим* или допунског и узрочног *ди* у банатским говорима) у њему, с друге стране, позивајући на даља, систематска и целовита истраживања, која би могла комбиновати теорије и методе класичне и савремене дијалекатске синтаксе, а могла би (имајући нарочито у виду повлачење неких везника у савременом стандардном језику) укључити и компаративне анализе на релацији некадашњи дијалекти : некадашњи стандардни језик, данашњи дијалекти : данашњи стандардни језик.

Литература

- Вукићевић 1995: М. Вукићевић, *Говори крагујевачке Лепенице*. Приштина: Универзитет у Приштини.
- М. Ивић 1963: М. Ивић, Репертоар синтаксичке проблематике у српскохрватским дијалектима. Нови Сад: *Зборник за филологију и лингвистику*, VI, 13–30.
- М. Ивић 2008³: М. Ivić, *Lingvistički ogledi*. Treće, dopunjeno izdanje. Beograd: Biblioteka XX vek.
- П. Ивић 1978: П. Ивић, Белешке о биограчићком говору. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXIV, 125–176.
- Ивић и др. 1994: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Прва књига: увод и фонетизам. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XL.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић, Ж. Бошњаковић, Г. Драгин, Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта. Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII.
- Ковачевић 1988: М. Kovačević, *Uzročno semantičko polje*. Sarajevo: »Svjetlost«, OOUR Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Кортман 2010: В. Kortmann, Areal variation in syntax, у: *Language and Space: An International Handbook of Linguistic Variation. Volume 1: Theories and Methods*. Berlin – New York: Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, 837–864.
- Николић 1964: Б. М. Николић, Сремски говор. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XIV, 201–415.
- Николић 1966: Б. М. Николић, Мачвански говор. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVI, 179–314.
- Николић 1969: Б. М. Николић, Колубарски говор. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, 1–71.
- Петровић – Капустина 2011: Д. Петровић, Ј. Капустина, Из лексике Качера. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LVIII, 1–336.

- Пипер и др. 2018: П. Пипер, М. Алановић, С. Павловић, И. Антонић, М. Николић, Д. Војводић, Ј. Поповић, С. Танасић, Б. Марић, *Синтакса сложене реченице у савременом српском језику*. У редакцији академика Предрага Пипера. Нови Сад: Матица српска – Институт за српски језик САНУ.
- Поповић 1968: И. Поповић, *Говор Госпођинаца у светлости бачких говора као целине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Радовановић 2006: Д. Радовановић, Морфолошке особености говора средње Колубаре. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIII, 189–374.
- Реметић 1985: С. Реметић, Говори централне Шумадије. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXI.
- Стевовић 1969: И. Стевовић, Шумадијски говор у Грузи с особитим освртом на акценте. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XVIII, 401–635.
- Урошевић 2011: Д. Урошевић, Досадашња испитивања хипотактичких структура у призренско-тимочким говорима, у: *Дијалекат – дијалекатска књижевност*. Зборник радова са научног скупа одржаног у Лесковачком културном центру 18. децембра 2010. године. Лесковац: Лесковачки културни центар, 123–133.
- Урошевић 2015: Д. Урошевић, *Релативна реченица у шумадијско-војвођанском дијалекту*. Докторска дисертација (рукопис). Нови Сад: Универзитет у Новом Саду, Филозофски факултет.

Danka G. Vujaklija

HYPOTAXIS IN THE ŠUMADIJA-VOJVODINA DIALECT (RESEARCHES SO FAR)

The main subject of this paper is an overview of past researches on hypotactic structures in the Šumadija-Vojvodina dialect: theoretical and methodological frameworks in which the past researches have been conducted and their results. The author compares the obtained findings with the results of examining this topic in the Prizren-Timok speeches and points out some possible directions for further research. She concludes that data on hypotactic structures in the Šumadija-Vojvodina dialect is, in general, very scarce, and that the approach is, as a rule, partial and differential, as well as narrowly dialectological. In principle, this is distinguished by previous examinations of hypotactic structures in Prizren-Timok speeches, with the difference, however, that more data is available about others. Having said that, the basic characteristics of the complex sentences in this dialect are presented. Considering the presence of interesting traits, such as the appearance of dialectically marked conjunctions (for example, causative *počim* in the Banat speeches), or dialectically marked meanings of conjunctions (for example, complementary and causative ‘gde’ in the Banat speeches), the author calls for detailed, systematic investigations, which could combine the theories and methods of classical and contemporary dialect syntax.

Keywords: Šumadija-Vojvodina dialect, dialectology, dialect syntax, colloquial syntax, hypotaxis.

О ПОРЕКЛУ ЛЕКСЕМЕ *БАН*¹

У раду се разматра лексема *бан* која је у средњем веку означавала управитеља краљевских поседа, најпре у Босни, а затим у Хрватској. У савременом српском језику, ван историјског контекста, ова се реч налази у називима топонима (Бања Лука) оронима (Бање брдо), хоронима (Банат) и институција (Бановина, Бански двор). Од основне речи изведена су чак четири придевска облика – *бањи*, *бањски*, *бански* и *банијски* који се могу наћи како у историјским списима тако и у топономастици.

Постоји више хипотеза о пореклу речи *бан*, при чему се најбројније оне које њену појаву везују за присуство Авара у Панонској низији, али има и других које етимологију ове лексеме виде у илирском, турском, монголском, иранско или грчком језику. У овом раду истражујемо присуство лексеме *бан* у више европских језика, што нас наводи да још једном промислимо о њеном могућем пореклу.

Кључне речи: етимологија, дијахронија, значење, језици у контакту, бан, српски, хрватски.

1. УВОД

У сваком савременом језику, поред речи за које се са сигурношћу зна како су настале, постоје и оне чије се порекло губи у измаглици прошлости. Једна од таквих речи је и именица *бан*, као и од ње изведени придеви *бански*, *бањи*, *банијски*. Постоји, међутим, у савременом српском језику још једна лексема врло сличног облика, која је у наш језик ушла много касније, и то као позајмљеница из француског. Реч је о придеву *баналан*, који изворни говорници српског језика препознају као мање-више добродошлу туђицу, са специфичном семантичком вредношћу, али коју никако неће повезати са речју *бан*. Другим речима, док се прве три лексеме доживљавају као аутохтоне српске, ова потоња неспорно представља позајмљеницу новијег датума.

До које мере именица *бан* и од ње изведени придев *бањи* представљају језичко-културни и историјски реликт, можда најбоље

*snezana.guduric@ff.uns.ac.rs

** Рад је урађен у оквиру пројекта бр. 178002 *Језици и културе у времену и простору* који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овај текст представља измењен и допуњен рад објављен у зборнику *Примењена лингвистика у част Весни Берић* под насловом *Un regard en arrière sur le mot ban à travers quelques langues*.

говоре недоумице везане за падежну промену имена главног града Републике Српске – *Бање Луке*. Заправо, на територији српског говорног израза, овај топоним данас има два облика, један аналитички, изворни, *Бања Лука*, који се доследно употребљава на територији Босне и Херцеговине, а други синтетички, новијег датума, *Бањалука* који је доминантан у средствима јавног информисања источно од реке Дрине, односно у Републици Србији. До промене у графици дошло је услед губљења (краткосилазног) акцента са прве компоненте *бања* и потпуног премештања нагласка на другу компоненту *лука*. Ово померање акцента ишло је напореда са десемантизацијом обе лексеме у саставу топонима, односно са њиховом семантичком идентификацијом са потпуно другим лексемама, од којих једна чак припада другој врсти речи. Падежна промена синтетичког облика није спорна : Ном. Бањалука, Ген. Бањалуке, Дат. Бањалуци, Ак. Бањалку, Инст. Бањалуком и Лок. Бањалуци. Проблеми настају код промене аналитичког облика и то посебно у екавском говорном подручју, где се и облик *бања* и облик *лука* доживљавају као именице (типа *Бања Ковиљача*, *Бања Врујци* и сл.), те се у Лок. јављају или у форми (у) *Бања Луци* или (у) *Бањи Луци*.

Управо ова десемантизација придева *бањи*, као и недоумице око порекла именице *бан*, подстакли су нас да се мало шире позабавимо овим речима, поготово с обзиром на то да смо лексеме сличног облика и са сличним значењем пронашли у другим језицима чији су говорници кроз историју долазили у додир са говорницима српско(хрватско)г језика.

2. О ЗНАЧЕЊУ РЕЧИ *БАН* / *ВАН*(*Н*) У РАЗЛИЧИТИМ ЈЕЗИЦИМА

У раном средњем веку *бан* је био управник краљевог поседа, односно области, најпре у Босни, а затим у Хрватској, док су се у Краљевини Југославији *бановинама* називале тадашње југословенске покрајине. Исту реч налазимо у именима насеља или области којима су некада владали банови (Бања Лука, Бановићи), као и у називима појединих регија (Банија, Банат) или административних центара и институција (Бански двор у Бањој Луци, Бански двори у Загребу, Бановина у Новоме Саду).

У свом *Етимологијском речнику* Петар Скок (1971: 105), поред горенаведеног значења лексеме *бан*, наводи и њену употребу у значењу 'господин, господар' и то у Дубровнику и Црној Гори. О пореклу речи *бан* не постоји потпуна сагласност аутора. По једнима, реч је о лексеми аварског порекла насталој од *бајан* 'аварски каган' (Šišić 1925, Skok 1971), по другима, порекло јој је у монголско-турској речи *бајан* која је имала значење 'богат', 'имућан' и која је и српскохрватски ушла преко Авара (Rački 1881, Лома 2006), трећи сматрају да је у основи ове реч илирска лексема *баниус* која се налази у неколико археолошких налазишта у Босни. Има и оних који опет сматрају да је *бајан* сарматска реч и да је означавала титулу која је одговарала титули *кана* (*кагана*) или да је чак реч о

староиранском називу за најближег владаревог сарадника (Grabovac 1941). Становиште о могућем аварском пореклу речи *бан* спомиње и Фасмер у свом делу *Руски етимолошки речник* (Vasmer 1953 in *Trésor de la langue française*² - TLF), упућујући на монголску реч *бајан* ‘богат, имућан’, а исти став заступа и Ћоранеску у *Румунском етимолошком речнику* (Cioganescu 1966: 67), који још спомиње и облик *βοεάνος* присутан у делу Константина Порфириогенита из 10. века, по чему би се етимологија речи *бан* могла повезати и са старогрчким (подаци преузети из *Trésor de la langue française en ligne*). И овим листа теорија о пореклу лексеме *бан* није исцрпена. Као што ћемо видети у даљем тексту, постоје још неколико веома занимљивих ставова аутора са различитих језичких подручја.

У до сада најобухватнијем етимолошком речнику српскохрватског језика, (*Етимологијски речник хрватскога или српскога језика*) Петар Скок наводи да је лексема *бан* настала од аварске речи *бајан* која је имала значење ‘владалац хорде’ и да се најраније појавила код Хрвата (Skok 1971:105)

Александар Лома, позивајући се на Скока, наводи да је реч о предосманском турцизму, насталом од старотурског *бајан*, што је било високо војно звање код Авара. Код Хрвата се прво појавила у неконтрахованом облику *бојан* (код Константина Порфириогенита, око 950, *βοεάνος* што је потврђено и у стлат. облику *banus*).

Поред основне речи *бан*, Лома наводи и придев *банални* у значењу ‘бански’ (2006: 144).

У делу Константина VII Порфириогенита *De administrando imperio*³, на које се позивају више аутора, могу се наћи два облика са истим значењем⁴:

„[...] Беше подељена њихова земља у једанаест жупанија, наиме Ливно, Цетина, Имотски, Плива, Песента, Приморје, Брибар, Нона, Книн, Дидрага Нин; и њихов бан (*βοάνος*) држи под влашћу Крбаву лику и Гацку [...]“ (Константин Порфириогенит у Ферјанчић 1959:33)

„[...] његов син Мирослав владао је четири године и био је убијен од бана Прибуне (*ὄβλο τοῦ Περιβουνία βοεάνου ἀναρρεθέντος*) [...]“ (Константин Порфириогенит у Ферјанчић 1956:45).

И Вујић (2005-2007: 157) наводи да је реч *бан* у (српско)хрватски ушла преко Авара, а да јој је порекло у монголско-турској речи *бајан* чије је значење било ‘богат’, ‘имућан’.

² Доступно на:

<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?13;s=1654513185;r=1;nat=;sol=2;>

³ Реч је о трактату о народима најчешће навођеном под овим насловом, који му је дао први издавач Meursius (1611) и који не одговара садржају дела (видети више у Ферјанчић 1959:2).

⁴ Није само реч је о два различита падежа, номинативу и генитиву, већ постоји и разлика у испису основе речи. Будући да су се у основи вокали *o* и *a* нашли у контакту, у говорном ланцу се између њих природно јавља латентно [j]. У другом случају, међутим, то латентно [j] забележено је као *ε* које се у говорном ланцу, у контакту са вокалом, затвара у кратко [i], односно даје рефлекс јода [j]. (видети више у Гудурић 2009 и Гудурић 2010).

Миклошич (Miklosich 1886:7) сматра је *бан* персијског порекла и да су ову лексему у Европу донели Турци, док се Анјонс слаже са хипотезом о персијском пореклу, али тврди да су реч на просторе југоисточне Европе пренели Авари (Opions 1969:72).

Етимолошки речник мађарског језика (Benkó 1967: 236) бележи да је реч *бан*, у значењу ‘управитељ’, српско-хрватског порекла и да је у употреби од друге половине VI века у Хрватској, Славонији и Далмацији. Аутори речника ипак додају да ова лексема можда води порекло од монголског или турског *бојан*, чије је значење било ‘богатство’, а од којег је настало лично име *Бајан* (старији облик *Бахан*, тј. *Bahann*). У мађарском језику *бан* као титулар употребљава се само у историјским списима, при чему се прво односио само на хрватске банове, да би се касније истом речју означавали и управитељи у Славонији и Далмацији. Аутори речника сматрају да ова реч није индоиранског порекла.

Исти речник бележи и реч *banalis* коју јасно препознаје као интернационализам француског порекла, настао од фр. придева *banal*, и који је означавао оно што се ‘односило на сеоски округ, односно атар’.

У романским изворима (општи и етимолошки речници француског, шпанског и италијанског језика) лексема *ban* постоји самостално и/или у склопу изведеног придева *banal/banale*.

У француској литератури, потврђена је у XIII веку и то са значењем везаним за феудално уређење, односно, означавала је територију под јурисдикцијом суверена. Сама реч, према француским изворима (TLF), потиче од франачког *ban* што је означавало ‘закон чије непоштовање повлачи за собом казну’. У англосаксонском је потврђен облик *bann*, а у енглеском *ban* (Kluge 1889:19). У савременом енглеском *ban* има исто значење као и именица *бан* у српском, али поред њега значи и ‘забрана’, ‘осуда’, ‘прогонство’, док као глагол има значење ‘забранити’.

Током времена, франачка реч је постала вишезначна па је означавала и позив суверена вазалима да му се придруже најчешће у ратном походу, да би касније додатно проширила значење и почела да означава сваки јавни проглас.

У данас најобухватнијем речнику савременог француског језика (TLF), међутим, постоји и посебна одредница *ban*⁵ уз коју се наводи да је реч дошла из српскохрватског и да означава ‘управитеља области у средњем веку у Хрватској’⁶. Речник наводи да је лексема вероватно дошла

⁵Доступно на:

<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?13;s=1654513185;r=1;nat=;sol=2;>

⁶Занимљив је пример који TLF наводи и у којем се помиње темишварски бан, при чему треба имати у виду да Темишвар није био под влашћу хрватске државе:

„M. de Pressensé, ci-devant vidame, (...) (la prochaine fois nous affirmerons en plus qu'il a été lieutenant de l'ouveterie), (et la fois d'après nous affirmerons qu'il a été *ban* de Temesvar), M. de Pressensé, président de la Ligue des Droits de l'Homme, n'a-t-il jamais entendu parler de la République une et indivisible. PÉGUY, *L'Argent*, 1913, p. 1249.“

(доступно на atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/visusel.exe?13;s=3175254900;r=1;nat=;sol=2;)

од аварског *бајан*, а као изворе за ову тврдњу наводи Фасмера (Vasmer 1924) и Ђоранескуа (Cioranescu 1866).

У *Општем етимолошком речнику шпанског језика* (Echegaray 1887:611) налазимо лексему *ban* у значењу ‘губернатора провинције у Мађарској’, која је дошла од германског *banvjan* ‘именовати’, ‘поставити’.

И италијански етимолошки речници порекло лексеме *ban* везују за германски (Cortelazzo i Zolli 1999, Battaglia 1961-2002.), при чему се овај податак налази уз одредницу *banale*, изведена од *ban*, будући да облик *ban* не постоји у савременом италијанском.

Тијак у свом *Речнику дако-романске етимологије*, у којем обрађује словенске, мађарске, турске, грчке и албанске елементе у румунском, тврди да је *ban* настало од *вајанос*, речи грчког порекла, и да означава ‘*espece de préfet de Banat de Crajova*’ – ‘врсту управитеља Крајовског баната, тј. Бановине’ (Сihас 1879: 8).

Сорин Палига, говорећи о пореклу лексеме *ban*, доводи је у везу са хомографном речју *ban* која означава новац у Румунији, некада и у Пољској и Бугарској⁷, али и са именом *cioban* ‘чобан’ (Paliga 2007:23-24). Он сматра да је *ban* трачког порекла и да је настало од реконструисаног облика **bān*- сродног персијском *bān* у значењу ‘господар’, али и ‘кућа’ (Horn 1893: 40 у Paliga 2007: 25). Његова је хипотеза да је у трачком постојао облик *ban* у значењу ‘господар’ или чак ‘врховни поглавар’, а да је исти облик у значењу ‘новац’ другог порекла. Палига се, наиме, приклања занимљивој хипотези Секстила Пушкириуа који је сматрао да је румунска реч за новац *ban* у уској вези са арумунским⁸ глаголом *bănă* ‘живети’, речју која представља трачанско наслеђе од *bann**- ‘живот – стока – новац’ и која је претрпела исту промену значења као и лат. *pecus* ‘стадо’ > *pecunia* ‘новац’ (Pușcariu 1923 у Paliga 2007:24).

Клуге у *Етимолошком речнику немачког језика* наводи облик *bann*, потврђен у средњовисоконемачком, као и облик *ban* из старовисоконемачког, настао од, већ у оно време застарелог, глагола *bannan* чије је основно значење било ‘наредити под претњом казне’ (Kluge 1891:19).

3. ПОГЛЕД НА РАЗЛИЧИТЕ ХИПОТЕЗЕ О ПОРЕКЛУ РЕЧИ БАН

Уколико упоредимо различите хипотезе о настанку лексеме *ban*, приметимо да већина релевантних општих и етимолошких речника са германско-романског подручја не наводи аварско порекло ове именице,

⁷ Већина аутора сматра да је облик *ban* као ознака за новац дошао од чињенице да је то био новац који је ковао Бан (слично као на пример у италијанском *duca* → *ducato* или у енглеском *Sovereign* → *sovereign*). Детаљније видети у Paliga 2007, Hassdeu 1887-1888, Tikin 1903, Tamás 1967.

⁸ Македо-румунски.

односно, уколико га и спомиње, онда је то кроз навођење ставова других аутора и искључиво уз лексему преузету из српскохрватског језика. С друге стране, реч *ban* у романским и германским језицима везује се доследно за феудално уређење и указује се на њено германско порекло.

Могуће је, дакле, издвојити три основне теорије о пореклу именице *ban* : по првој, реч је о именици аварског порекла, друга заступа тезу да је реч дошла из германског, а трећа да је реч о лексеми чије порекло треба тражити у неком од ишчезлих језика са Балканског полуострва (трачки, илирски, сарматски).

На основу доступне литературе, можемо закључити да словенски аутори заступају тезу да је реч *бан* у српскохрватски дошла из аварског језика, а већина њих се позивају на текстове Константина Порфирогенита, који представљају изванредно значајне изворе за историју јужнословенских народа. У овим изворима, на два места се јавља облик **βοάνος** (**βοεάνος**) који ови аутори непосредно доводе у везу са нама познатом речју *бан*.

Постоје, међутим, две чињенице које се не би смеле пренебрегнути када је реч о овим изворима, односно о делу *Списи о народима* Константина Порфирогенита.

Прва је та да Константин Порфирогенит није правио јасну разлику између Словена и Авара, па тако у његовом тексту стоји и следеће:

„[...] ... [Романи] желећи да пређу реку и упознају становнике с оне стране реке, прешавши нађоше словенска племена ненаоружана која се зваху и Авари [...]. (Константин Порфирогенит у Ферјанчић 1959:10).

Може се претпоставити да је до оваквог мешања двају различитих народа дошло зато што су они заједнички нападали византијске провинције, те су доживљавани као јединствен непријатељ.

Други податак односи се на чињеницу да су се, према Константину Порфирогениту, српске и хрватске граничиле са германским територијама, и то са Франачком коју аутор још назива и Саксонијом (Константин Порфирогенит у Ферјанчић 1959: 31). С обзиром на то да су ова два словенска народа (Срби и Хрвати) била у непосредном контакту са суседним им германским језицима, сасвим је могуће да су преузели и лексему за означавање владаревог поседа којим управља заступник. Нама се ова могућност чини врло вероватном будући да је реч о народима који су са номадском прешли на седелачки начин живота, док су аварска племена још увек била номадска, стално у покрету, и познавала су сасвим другачије друштвено уређење. Поред тога, *бан* је пре свега био заступник, а не богаташ, а посебно није био власник територије којом је управљао. Не треба занемарити ни чињеницу да је *Бајан* у овим крајевима заправо било име аварског кагана (највиша државничка и војна титула код Авара) који је 568. године добио превласт над осталим паганским племенима северно

од Дунава,⁹ а да је аварска држава у Панонској низији пропала 795-796. године.¹⁰

Авари су оставили доста материјалних трагова у Панонској низији¹¹, а у Византијским изворима описани су као дивљаци, номади без сталног места боравка, лукави и добри ратници, али не и успешни градитељи седелачких држава.

Који елементи говоре у прилог теорији да је *бан* настало од *бајан*? Пре свега уобичајена фонетска промена по којој интервокално *јод* пропада, што доводи до асимилације два иста самогласника, а што затим оправдава данашњи дуг(осилазн)и акценат моносилабичке речи *бан*. Други елемент који иде у прилог овој теорији је део значења који се односи на то да је *бан* био не само на челу управе и судства, већ и војске, као краљев заменик и представник. Ова титула је у Босни означавала најпре владара, а касније војног заповедника, односно означавала је лице у војно-административној служби.

Шта говори против ове теорије? *Бајан* је у нашим крајевима у доба Авара било лично име, док заједничка именица са изворним значењем 'богат, имућан' није потврђена на овим теренима. Поред тога, *бан* је пре свега био управитељ краљеве, дакле не своје сопствене територије, тако да су његово богатство или иметак могли да представљају његову секундарну, а никако примарну одлику.

Теорија по којој је *бан* германског порекла чини нам се веродостојнијом, пре свега зато што је реч у истоветном облику и са одговарајућим значењем везаним за административно устројство постојала у германском, а Германи су били суседи Словена на овим просторима. Односи се на седелачко уређену заједницу и самим тим не може се повезати са номадском организацијом живота карактеристичном за Аваре, који су, чак и када су се населили у Панонији, више били у покрету него на једном месту. Поред тога, реч је везана за феудално уређење присутно на нашим територијама у средњем веку, када је аварски каганат увелико престао да постоји.

И хипотеза по којој *бан* потиче из неког од ишчезлих језика са простора Балканског полуострва (трачки, илирски, сарматски), чак и ако

⁹ У то време Авари су заправо завладали већином Словена. Почетком VII века, Авари су помогли Лангобардима у борби против Гепида и за то су добили гепитску земљу, данашњи Славонија и Срем, док су Сирмијум и Сингидунум остали под византијском влашћу. Међутим, већ средином VII века Балканско полуострво се потпуно пословенило, с тим што Словенима није била насељена само моравска долина као главни путни правац (*Via militaris*). О Аварском каганату у нашим крајевима видети више у Ковачевић 1997.

¹⁰ Тада је Карлмајнска (*Charlemagne* – Карло Велики) војска уништила Аварски каганат; Аваре је потукао Пипин Мали, син Карла Великог.

¹¹ У аварским гробовим, расутим по целој Панонији и источној Европи, пронађени су разни предмети закопани са погинулима. Између осталог, у Срему је пронађен и златни појас са драгим камењем аварског војсковође, затим златни шлем са драгим камењем, као и разна друго оружје и опрема.

се повеже са индоевропским кореном **pā*-¹² ‘штитити’, али и ‘хранити’, односно са кореном *pōi*- ‘чувати стоку’, ‘напасати’ (Pokorny 1959: 782, 839 у Paliga 2007: 25), чини нам се мање веродостојном од оне која заговара германско порекло ове лексеме.

И поред тога што се у *Етимолошком речнику српског језика* наводи придев *банални*, изведен од именице *бан*, у значењу ‘бански’ (Лома 2006: 144), изворним говорницима српског језика ова лексема је ближа у облику *баналан* (неодређени облик придева), при чему је њена веза за основном речју *бан* потпуно обавијена велом таме. Наиме, као новија позајмљеница, ова реч има сасвим особено значење у српском језику, блиско значењу које она данас има у неким другим европским језицима.

Придев *banal*, који је у француском језику изведен од именице *ban*, историјски је везан за феудално државно устројство¹³. Тако је *banal* све оно што проистиче из суверенове јурисдикције на одређеној територији која му припада (TLF том 4: 111), а припадао му је обласни млин (*moulin banal*), обласна пећ (фуруна) за печење хлеба (*four banal*), обласна ливада или пашњак (*prairie banale, pâturage banal*) итд. Са нестанком феудалног уређења, придев *banal* добио је у француском значење ‘општи, заједнички’, односно, ‘заједнички за становнике села’, да би се у 18. веку употребљавао са пренесеним значењем за нешто што није оригинално, што је обично, једноставно, до крајњих граница опште или уопштено. И управо је то позајмљеница *баналан* коју је савремени српски преузео и чије је значење ‘поједностављен до крајњих граница’. С друге стране, изворни српск(охрватск)и придев *баналан*, изведен од именице *бан*, иако не представља позајмљеницу у правом смислу те речи, више се не осећа као аутохтона лексема у оквиру основног фонда српско(хрватско)г језика.

Данас се реч *баналан* налази у инвентарима речи многих језика који припадају различитим језичким групама: словенској (*баналан, банален, банальний...*), романској (*banal, banale*), германској (*banal, banale*), угрофинској (*banális, banaali*), а значење ове лексеме креће се од ‘уобичајен’, ‘једноставан’ преко ‘општи’, ‘заједнички’ до ‘прост’. Ни у једном савременом језику овај придев није задржао своје првобитно значење, које се ширило и модификовало упоредо са процесом нестанка феудалног друштвеног поретка.

¹² О алтернацији *p/b* видети више у нпр. E. Benveniste (1962), *Origines de la formation des noms en indo-européen*, Paris : Aadrien Maisonneuve.

¹³ У француском језику постоји и реч *banlieue* која је означавала територију (од око једне врсте) око града над којом је управитељ имао јурисдикцију. И ова лексема везана је за феудално уређење државе и за феудално право, а у употреби је од 1185. године. Извор: TLFi <http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv5/advanced.exe?8;s=334283325>; [приступљено 3. марта 2015]

4. ЗАКЉУЧАК

Речи *бан* и *баналан* само су два примера из мноштва језичких елемената који указују на непрекидне и вишеструке везе које постоје не само међу језицима чији су говорници у непосредном контакту, већ и међу онима између којих се контакт остварује посредним путем. Исто тако, оне сведоче о неумитној судбини лексема чије се значење, проширује, сужава, модификује, при чему се оно првобитно врло често изгуби у магли времена. Уколико се такве семантичке промене дешавају упоредо са фонетским, онда је још теже одгонетнути изворни облик и изворно значење. Чињеница је да се многе речи крећу из једног језика у други и да се њихови путеви често укрштају. А да би се докучили путеви и странпутице оваквих речи-путника, оне се морају сагледати у ширем језичком, друштвеном и историјском контексту.

Свака од наведених хипотеза о пореклу речи *бан* у српско(хрватско)м језику (илирско, турско-монголско, иранско, грчко, аварско или германско порекло) може се бранити или оповргавати, али свака тражи да се дефинише историјски контекст у којем се она појавила. Шире сагледавање средњовековног друштвено-историјског и језичко-културолошког контекста у којем се ова реч појавила, указује на висок степен вероватноће да је она преузета из неког од германских дијалеката са којима су словенски народи (и њихови језици) били у непосредном контакту. Да би се, међутим, непобитно утврдио њен језички и историјски пут, неопходно је чвршће повезивање лингвистичке и историјске науке.

Овако обједињена, и самим тим интердисциплинарна истраживања, даће подједнако значајан допринос науци о језику, историји, социологији и културологији, те ће сигурно помоћи очувању европског цивилизацијског континуитета како у времену тко и у простору.

Литература

- Гудурић (2010): С. Гудурић, Топоними у светлу језичких промена. У *Језик, књижевност, промене, Језичка истраживања, зборник радова*, ур. Биљана Мишић Илић и Весна Лопичић, 397–402. Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет.
- Гудурић (2016): С. Гудурић, У потрази за изгубљеним значењем, у *Језик, књижевност, значење. Језичка истраживања, зборник радова*. ур. Биљана Мишић-Илић и Весна Лопичић, главни и одговорни уредник Бојана Димитријевић, Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет. стр. 231–242.
- Ковачевић (1977): Ј. Ковачевић, *Аварски каганат*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Лома (2006): А. Лома, *Етимолошки речник српског језика*, Св. 2: БА-БД, оснивач: академик Павле Ивић, уредник Александар Лома, Израдили: М. Бјелетић,

- J. Влајић-Поповић, М. Вучковић, М. Ђокић, А. Лома и С. Петровић, Београд: САНУ, Одељење језика и књижевности, Одбор за етимолошки речник, ИСЈ САНУ, Етимолошки одсек.
- Ферјанчић (1959): Б. Ферјанчић, Константин Порфирогенит. *Спис о народима*. У Ферјанчић, Б. 1959. *Византијски извори за историју народа Југославије*, том II. Београд: Српска академија наука. Посебна издања. књ. CCCXX II, Византолошки институт, књ.7.
- *
- Battaglia (1961-2002): S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana*, dir. G. Barberi-Squarotti. Torino: Utet.
- Benkő (1967): L. Benkő, *A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*. Budapest: Magyar Tudományos Akadémia. Nyelvtudományi Intézet.; Eötvös Loránd Tudományegyetem. I. sz. Magyar Nyelvészeti Tanszék..
- Benveniste (1962): E. Benveniste, *Origines de la formation des noms en ind-européen*. Paris : Adrien Maisonneuve.
- Cihac (1879): A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Eléments slaves, maguars, turcs, grecs-moderne et albanais*. Francfort s/M : Ludolphe St-Goar.
- Cioranescu (1966): A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*. La Laguna, Canarias : Universidad de La Laguna.
- Cortelazzo (1999): M. Cortelazzo, P. Zolli, *Dizionario Etimologico della Lingua Italiana*, Seconda edizione. Bologna: Zanichelli.
- Dubois (2006): J. Dubois, H. Mitterand et A. Dauzat (dir.). *Dictionnaire étymologique et historique du français*. Paris : Larousse.
- Echegaray (1887): E. de Echegaray, *Diccionario general etimologico de la lengua española*. Madrid: ed. José Marí Paquineto.
- Grabovac (1941): J. Grabovac , Ban. *Hrvatska enciklopedija II*. Zagreb: Hrvatski izdavački zavod.
- Kluge (1891): F. Kluge, *An etymological dictionary of the German Language*, translated from the 4th german edition by J.F. Davis, D.Lit.M.A London: George Bell & sons. New York: Macmillan&CO.
- (dostupno i na:
<https://archive.org/stream/etymologicaldict00kluguoft#page/n5/mode/2up>)
- Miklosich (1886): F. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen*. Wien: Wilhelm Braumüller
- Onions (1969): C.T. Onions, *The Oxford Dictionary of English Etymology*. Oxford : Oxford University Press, USA.
- Paliga (2007): S. Paliga, *Etymologica et Anthropologica Maiora*. București : Funația Evenimentul.
- Pope (1952): M.K. Pope, *From latin to modern french, with especial considerations of Anglo-Norman. Phonology and Morphology*. 2° éd. Manchester : Manchester University Press.
- Rački (1881): F. Rački, Hrvatska prije XII vieka glede na zemljišni obseg i narod. *Rad JAZIU* 56.
- Skok (1971): P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, uredili akademici Mirko Deanović i Ljudevit Jonke, saradivao u predradnjama i priredio za štampu Valentin Putanec, knjiga prva: A-J. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- St-Pierre (2011): G. St-Pierre, *Histoire de mots solites et insolites*. Québec : Les Éditions du Septentrion.

- Šišić (1925): F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara*. Zagreb: Naklada školskih knjiga.
- Škaljić (1985): A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*. Biblioteka kulturno nasljeđe Bosne i Hercegovine. Sarajevo: Svjetlost.
- Imbs (1975): P. Imbs, *Trésor de la langue française*, tome IV. Paris: INALF.
- Imbs, P., Quemada, B. (éd.) *Trésor de la langue française informatisé*. ATILF.
Доступно на:
<http://atilf.atilf.fr/dendien/scripts/tlfiv4/showps.exe?p=combi.htm;java=no;>
[приступано више пута између јануара и септембра 2015]
- Vasmer (1953): M. Vasmer, *Russisches Etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Indogermanische Bibliothek.
- Vujić (2005-2007): A. Vujić, *Opća i nacionalna enciklopedija u 20 svezaka*. ur. A. Vujić. Zagreb: Pro Leksis i Večernji list.

Snežana Gudurić

ON THE ORIGIN OF THE WORD BAN

Many words are moving from one language to another and their paths often cross. Words *ban* and *banalan* in Serbian are just two examples from a multitude of linguistic elements that indicate the continuous and multiple relationships that exist not only between languages whose speakers are in direct contact, but also among those between which contact is indirect.

There are a few hypotheses about the origin of the word *ban* in Serb(o-croat)ian language. One of them pretends that the word came from Illyric, another that its origin is Turkish-Mongolian. Some authors find its etymology in Iranian, Greek, Avarian but also in German. All of these hypotheses can be approved or denied, but each of them requires the precise definition of historical context in which the word *ban* has appeared. Wider view on the medieval socio-linguistic, historical and cultural context in which *ban* appeared indicates that it was very probably taken from one of Germanic dialects with which the Slavic people (and their languages) were in direct contact.

However, a definite answer is practically impossible without firmer collaboration of linguistic and historical sciences.

Keywords: etymology, diachrony, meaning, languages in contact, *ban*, Serbian, Croatian.

МЕЂУ СРБИМА У РУМУНИЈИ¹

У раду се говори о српским народним говорима на територији данашње југозападне и западне Румуније. Даје се историјат интересовања српских, румунских и других лингвиста за ову проблематику. Поред тога, резимира се досадашњи рад на актуелном истраживању српских говора у Румунији на пројекту *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* под покровитељством Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

Кључне речи: српски народни говори, румунски народни говори, српски стандардни језик, румунски стандардни језик.

Историјски подаци нам говоре да се Срби (условно речено!) помињу на територији данашње Румуније још у 6. веку када се део Словена досељава у Панонску низију. Словени су насељавали северну и источну Румунију и масовно Банат пре него што су на ове терене дошли Авари и Хуни. Бележи се њихово присуство кроз цео средњи век. После Косовске битке 1389. г. турски продори покрећу Србе са својих огњишта и један део насељава Влашку и Молдавију. Када је Темишвар постао центар вилајета 1552. г, у граду су живеле трговачке и занатлијске породице Срба. Један век касније 1660. године у Пећком катастигу помињу се области у којима је регистровано око 200 насеља са српским становништвом. Велика сеоба Срба 1690.г. бележи се као време у којем Срби имају запажену улогу на подручју Баната, док је нов талас њиховог насељавања у ове крајеве повезан са Другом великом сеобом од 1737. до 1739. године. После

*gordanadragin19@gmail.com

** Рад је настао у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (148001) који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

¹Нарочита ми је част да се и овим својим прилогом захвалим колегиници и пријатељици Јордани Марковић на несебичном труду око очувања нашег језика и наших дијалеката и ван матице.

развојачења Потиско-поморишке границе, поново се селе 1751–1752. г. на гранично подручје Русије са Турцима и Татарима и тамо оснивају провинције *Нова Србија* и *Славеносрбија* што директно утиче на слабење српског живља у Поморишју. Пријатељски односи са староседлачким становништвом (Румунима) доказ су да Срби нису били подвргнути прогону, дискриминацији или присилној асимилацији. На Мировној конференцији у Паризу (1919–1920) повучена је граница између Румуније, и тада Краљевине СХС, која је и до данас остала непромењена. После Другог светског рата велики део Срба ухапшен је и осуђен на дуге и тешке године заробљеништва због наводних веза са Југославијом. Чињеница је да је око 2400 Срба доживело и Бараганску голготу, румунски Голи оток (као у Југославији тога времена). У то време гасе се српске школе и остале институције, а и до данас се осећају последице тога чина.

Данас, највећи део Срба у Румунији настањује 60-ак села и градова на западу и југозападу Румуније. Географски то изгледа овако: на северу – почев од места Торња и градова Надлак и Арад на Моришу до општине Свиница на Дунаву (на југу). Број Срба је, очекивано, у сталном опадању и последњих година тај процес незаустављиво напредује. Године 1924, на пример, Темишварска епархија имала је 44.078 становника српске националности, по попису из 2002, г. само 22.561, а од 2011. на овим просторима живи око 18 хиљада Срба што представља мање од 0.1% од укупног броја становника Републике Румуније (Попов 2013: 3–22).

Јасно је да су српски говори румунског дела Баната од давнина били изложени најпре утицају суседних румунских банатских говора и румунског књижевног језика (негде након завршетка Првог светског рата). Румунски дијалекти, пре свега, усменим путем утичу на околне српске говоре док књижевни румунски делује средствима јавног информисања (радио, ТВ, писана реч). У усменој комуникацији до Првог светског рата број билингвалних Румуна био је знатно већи, те су Срби могли да слушају свој говор преломљен кроз призму румунског банатског дијалекта. Блиска нам је претпоставка да је комуникација најпре била везана за одређене домене из свакодневног живота као што су: дечје игре, трговина, лечење, обрада земље и сл. Уласком румунског дела Баната у састав румунске државе, Срби су полако али сигурно кренули у процес замењивања језика. Неколико је фактора који утичу на етнолингвистичку виталност једног језика или дијалекта, а то су, рецимо, статус језика и говорника, демографски чиниоци и институционална подршка (Mayerhoff 2006: 107–115).

Виталност српског језика у Румунији угрожена је најпре демографским факторима. Наиме, део релативно компактне српске језичке територије нашао се тада у другој држави. Док су се Срби из српских или мешовитих насеља у све већем броју селили у градове, на њихова места досељавали су се Румуни тако да се променио пропорционални однос на штету Срба. Нове друштвене околности изазивају и пад природног

прирашатаја и све је више деце из мешовитих бракова која предност дају румунском језику, на њему се, углавном, и школују, док *матерњи говор* (српски) користе најпре за комуникацију код куће. Ни сами говорници, а ни њихов језик (српски) у Румунији немају више престиж у економском, социјалном и историјском смислу. Ипак, постоји формална институционална подршка у образовању и мас-медијима, као и неформална која подразумева употребу српског у религијске и културне сврхе. Јасно је да ће у таквом контексту утицај румунског осећати још интензивније.

Веома снажан утицај румунског језика на српске говоре у појединим, нарочито периферним, српским банатским насељима имао је за последицу романизацију српског културног простора, па и губљење матерњег језика, као што је случај у Јабалчу (ЖГ), Лесковици (клисурски говор) и у Фенлаку (Арадска жупанија) (Бошњаковић, Радан 2010; Драгин 2019). Романизација српских говора у крајњем случају доводи и до губљења националног идентитета (Шушка у Дунавској клисури, Парца у централном Банату и у многим другим банатским местима). У ствари, губљење матерњег језика представља прву етапу иза које обавезно следи друга – денационализација.

Када је реч о српским говорима у Румунији, треба истаћи чињеницу да они припадају различитим дијалектима српског језика (призренско-тимочком, косовско-ресавском, смедеревско-вршачком и шумадијско-војвођанском), што свакако утиче на брже или спорије ширење појединих румунских језичких црта.

Истраживања српских говора у румунском делу Баната започињу крајем XIX века када је руски слависта румунског порекла, Полихром А. Сирку јула 1898. године боравио у карашевским насељима. Већ следеће године објављује студију о говорима Карашевака (Сърку 1899: 641–660), која је, иначе, прва студија уопште о словенским говорима с територије данашње Румуније. Само након месец дана, августа 1898. године, чувени бугарски слависта српског порекла Љ. Милетич посећује карашевска насеља и испитује њихов(е) говор(е), а резултате свог истраживања објављује 1903. године. Њихов значај је у томе што је Милетич био први лингвиста који је аргументовано закључио да су говори Карашевака српски (Милетич 1903: 161–181). Истраживања и лингвистички радови објављени у првим деценијама XX века посвећени су такође карашевским говорима (Живојновић 1907; Белић 1908: 99; Melich 1929, Petrović 1935). Практично, истраживање српских говора у Румунији започело је интересовањем за карашевске говоре.

Међутим, интензивније и планско истраживање српских (и хрватских) говора у Румунији започело је средином 20. века када је објављен први синтетички рад у којем су они први пут класификовани и документовани у основним цртама (Живковић, Берић, Веску 1961–1962). Од тада је извршено неколико класификација тих говора на основу

различитих критерија и написано више синтетичких приказа (Чонка 1958, 1959; Томић 1967; Веску 1970; Томић 1972; Apreotesei 1972–73; Tomici 1972–73; Живковић 1981; Vescu 1989; Radan 1994; Радан 1996; Сикимић 1994). Највећи допринос истраживању српских говора у румунском Банату дали су румунски и српски слависти из Румуније. До сада је објављено шест монографија о српским говорима из румунског Баната, од којих су чак три посвећене карашевским говорима (Petrovici 1935; Radan 2000; Томић 2007), док се остале три односе на свинички (Томић 1984), банатско-црногорски (Веску 1976) и радимски (Томић 1987).

Треба напоменути да разне иновације у српским банатским говорима у Румунији нису искључиво резултат румунског утицаја већ све те појаве треба сагледати и у ширем балканском контексту у смислу да је румунски језик био и остао повољна подлога и средство за ширење особина балканског језичког савеза, тзв. балканизама (Радан 2009: 291).

При испитивању тих говора не сме се занемарити ни дијалекатска нивелација. Наиме, говори шумадијско-војвођанског дијалекта, који су најближи стандардном српском језику, нарочито у градским центрима (Темишвар, Арад) сматрају се престижним и користе се као једна врста интердијалекта. Код говора шумадијско-војвођанског дијалекта требало би посветити посебну пажњу како би се утврдили домети утицаја румунског, али и других језика (мађарског, немачког), као и њихових (али и српских!) дијалеката. После пада Чаушескуа осетнији је утицај српског књижевног језика преко медија, док колега Радан на једном месту за карашевске говоре каже и то да *његов утицај* (мисли се на српски језик) *није ни приближан ономе који остварује хрватски новоријек међу католицима у Румунији!*

Поред тога, важан је податак да је лексика румунског (како дијалекта тако и књижевног идиома) имала великог утицаја на српске говоре у Румунији. Ова проблематика обрађена је детаљно или само успутно у неколико радова (М. Радан, Ж. Бошњаковић 2010; Веску, Радан, Томић, Емил Петровић, Б. Марић и др).

Стални интереснички контакти и суживот румунског и српског живља оставили су и остављају видљиве трагове у језику, нарочито у његовом лексикону. Значајан је број лексема у српским говорима у Румунији које су румунског порекла. Рецимо, у сфери куће и покућства ту су: *бурдељ, завор, трепка, фацада, фундамент*. У карашевским српским говорима користе се позајмљенице из румунског као што су: *аманџт, браџси, брикџта, бџса, вџдува, запушџла, жирџада, колиба, папџша, перишџора, сериџџал, чџма, флџра, фриџидер, џџрина, чутџра* (Бошњаковић, Радан 2010). У много случајева румунски је само био посредан језик из којег су секундарно преузети, углавном, неки германизми (*грџнт, дџнс, фашиџнке, фудбалџист, денџист, шлџг, шпџрујем, иџаџиџон*), гречизми и латинизми (*џпостол, дрџм, пџдрџм, босџљак, каленџџар*) и сл. У свиничким говорима Миле Томић бележи румунске позајмљенице: *алџтрика, буџџиџа,*

карбура̀тор, океа̀н, реперѝра, секретара и сл. (Томић 1984). У монографији о говорима Банатске Црне Горе Веску помиње позајмљенице из румунског језика из тзв. пасивног и активног лексичког фонда и дели их на старије (17. до 20. в) и новије (20. в): *колèктив, кукурѹс, машина, летрика, сфат, телевизор, бѹрјан, бѹса* (Веску 1976).

Неке од ових речи са измењеним фонетизмом налазе се и у српском стандардном језику (*алетрика, брикèта, карбура̀тор, океа̀н, колиба, папуша, секретара, флѹра, фрицидер, ца̀рина, чутѹра*).

Значајан је утицај румунског језика (непосредан или посредан) на српске говоре у Румунији и на другим језичким нивоима. На пример: 1) у многим српским говорима у Румунији разграђује се акценатски систем и успоставља се једна једина акценатска вредност која инсистира само на месту акцента у речи (дакле као у румунском језику), затим 2) редовна је појава у свим српским говорима у Румунији да се тзв. енклитика јави на месту проклитике (*сам ура̀дила, те по̀гледа, му по̀кажем...*) итд.

У Фелнаку сам прошлог лета забележила од једног старијег човека следећу констатацију: „И Румуни су од нас узели неке речи.” Ради се, наравно, о неким типичним локализмима. Овакав несразмеран однос *позајмљеница* између *језика даваоца* и *језика примаоца* очекиван је јер увек је моћнији и утицајнији већински, језик домаћин (румунски). С таквим статусом румунски језик (народни и стандардни) највише је утицао на српске говоре у суседству. Интерференција српског и румунског језика, суживот Срба и Румуна и билингвизам сваког Србина у Румунији најзначајнији су фактори који доприносе чињеници да овдашњи Срби свој матерњи говор полако заборављају. Дакле, српски језик се повлачи као основно средство комуникације и међу Србима. Наиме, није редак случај да Србин у Румунији, на пример, на српском језику зна, рецимо, само да каже своје име и поздрави се, док непогрешиво прелази на румунски чим успостави комуникацију са другим Србином. Информативан је податак, који сам пре два лета чула од једног свог информатора, да такви појединци чврсто држе до свог српског националног идентитета иако не владају (српским) језиком што је иначе једна од основних претпоставки дефиниције нације.

Када је Павле Ивић у свом раду *Једна доскора непозната група штокавских говора: говори с незамењеним "јатом"* далеке 1956. године обелоданио да се међу говорима са тзв. *незамењеним јатом* налазе три српско(хрватска) говора² на територији румунског Баната, почело је код домаћих лингвиста интензивније интересовање за све српске (тада

² То су говор католичког становништва у Рекашу, селу у румунском Банату источно од Темишвара; говор православног становништва у неколико села у тзв. Банатској Црној Гори у румунском Банату североисточно од Рекаша и говор католичких Крашована као и пет оближњих села у румунском Банату североисточно од Вршца (Ивић 1985: 207).

српскохрватске) говоре у Румунији. Своје налазе Ивић је публикувао и у књизи *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)* из исте године, која се у Србији и данас препоручује студентима као основна литература из Дијалектологије. Откриће овог дубоког архаизма, постојање *јата*, вокала са гласовном вредношћу између *е* и *и*, тј. затворенога *е7*, отворио је врата лингвистима из Србије да почну интензивније да се баве српским говорима у Румунији.

Радови Раду Флоре, који се првенствено бавио српско-румунским лингвистичком утицајем тј. интерференцијом, веома су корисни у методолошком смислу, али и у погледу утврђивања хронологије и подручја интерференције (Flora 1963, 1968). Р. Флора констатује, како смо већ рекли, да је утицај румунског на српск(охрватск)и знатно мањи него српског на румунски. Румунски елементи на нивоу српског језика првенствено се јављају у топонимији, најстаријем језичком слоју. Топоними, имена места, ретко се преименују, остају иста и сведоче о историји народа који га је именовао. Ту се могу убројати и антропоними и патроними, као и пастирска терминологија. Регионално-дијалекатски утицај румунског језика (дијалеката) на српске говоре везан је за одређена подручја. На првом месту то је Банат, при чему је тај утицај изразитији у румунском делу, док је у српском мање изражен, али, по Ивићу, утиче на настајање балканизма у том делу (Ивић 1990). На другом месту је карашевско подручје, на којем је сачуван један архаичан српски говор који је због својих специфичности изазвао највише интересовања наших и страних лингвиста. Наиме, група од 7 карашевских насеља представља етнички изолат чије се становништво одликује многобројним особеностима у језику, ношњи, обичајима, фолклору, вери, менталитету. Све је то у вези са њиховим етничким пореклом, временом доласка у Банат, узроцима миграција и сл. М. Радан који се говором Карашевака, данас, највише бави констатује да су Карашевци потомци првих Словена који су настанили Банат негде у 7. веку, а потом се измешали са становништвом избеглим у ове крајеве тек крајем 14. или почетком 15. века на земљишту јужно од Дунава. Велика већина тих Словена били су већ национално освешћени Срби који су са банатским Румунима били вековни непосредни сународници. Значајна је улога и католичке цркве која је допринела утапању ове хетерогене масе у једну чврсту, хомогену етничку енклаву са специфичним етнолингвистичким цртама (Радан 2015). Интерференција се осећа и у доњем току Дунава и Тимока, као и у рибарској терминологији на подручју Ђердапа (Flora 1998: 134–135).

Године 1994. и 1997. у Српском дијалектолошком зборнику објављена је монографија (у два тома) *Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта* аутора П. Ивића, Ж. Бошњаковића и Г. Драгин. Овај податак помињем због чињеница да се у њој налазе обрађени подаци српских говора из 12 места румунског Баната (Саравола, Сенпетер,

Наћфала, Варјаш, Кеча. Ченеј, Иванда, Дињаш, Немет, Темишвар, Гад и Рудна).

У реализацији Института за српски језик САНУ и Матице српске из Новог Сада прикупљен је и објављен већи део анализираних грађа са пројекта *Испитивање српских говора румунског дела Баната*, а данас се тај посао наставља у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* под покровитељством Центра за научна истраживања и културу Срба у Румунији при Савезу Срба у Румунији.

Идеја је да се опишу српски говори свих села у Румунији у којима живе Срби и да се представе у збирној монографији. Радови из језика, историје и културе Срба са поменутог подручја објављују се сваке године у зборнику *Исходишта*, а њихови аутори су лингвисти, историчари и етнологзи из Румуније и Србије, а спорадично се својим радовима укључују и колеге из других балканских земаља (Републике српске, Црне Горе, Бугарске и Македоније). На поменутом пројекту ангажовани су професори и асистенти из Србије са универзитета у Нишу, Новом Саду, Београду, Крагујевцу и Косовској Митровици, као и колеге са Института за српски језик и Балканолошког и Етномузиколошког института САНУ из Београда. Из Румуније ту су професори са Западног универзитета из Темишвара и Универзитета из Букурешта. Свакога лета по недељу дана сарадници на Пројекту проведу у Румунији на испитивању српских говора.

Рад на терену међу Србима и са њима у Румунији увек је пун различитих изазова, како лингвистичких тако и ванлингвистичких. Утисци су, готово редовно, никад очекивани. Поред тога што се срећемо са архаичним језичким особинама на које смо ретко или никада наилазили у србијанским говорима, наилазимо на старе пријатне људе увек спремне на разговор који им је тако потребан са неким ко долази из матице. Када сам пре 4 године овим послом била у Чакову, мој први информатор био је крепки старац Ж(ивојко) М(илошев), рођен 1932. године у суседном селу Гад, али више од 60 година живи у Чакову. Занимљив је детаљ с почетка нашег разговора када је деда Жива устукнуо због мог помињања речи *информатор*. Наиме, брзо сам схватила да је то само његова спонтана реакција на сада већ давно Чаушесково време када је *информатор* имало сасвим друго, погрдно значење! Својим ведрим духом и спремношћу за сарадњу, као и зачуђујуће добром меморијом, деда Жива је био прави избор за посао који сам имала намеру да обавим. Напоран рад на попуњавању *Упитника за српскохрватски/хрваткосрпски атлас* у разговору с њим, био је само радостан сусрет мог казивача са матерњим језиком и лексиком његовог детињства и младости. Наиме, многа питања из *Упитника* везана су за неке делатности, обичаје, дечије игре, јела, воће, поврће и сл. којих се деда Жива врло живо сећао. Више до 10 сати снимљеног спонтаног разговора, односно, његовог монолога, само су мали део приче за коју је деда Жива био спреман.

Или...другог информатора, знатно млађег (1947) В(ојислава) Д(авидовића), посетила сам други дан свог боравка у месту. Али и поред његове добре воље да ми изађе у сусрет, нисам успела да урадим посао јер је казивач сасвим некритички мешао румунски и српски језик у свом говору, и готово на свако моје питање прво би одговорио на румунском, а српске речи, често, није могао ни да се сети.

Слично се десило и са госпођом професорком руског и румунског језика, Српкињом од око 60 година, која ме је упутила код ова два информатора. Њен српски језик био је у врло лошем стању.

Иако су се поносили својим српским пореклом и на њему, чак, инсистирали, ово двоје Срба свој матерњи језик су или заборавили или га никада нису добро ни научили. Све троје које овде помињем живе у мешовитом браку, тј. са брачним партнерима друге националности (Молдавка, Румун и Мађарица) што није од мале важности за (не)очување матерњег језика.

На крају, важно је напоменути, како је горе већ примећено, да се српски језик којим комуницирају Срби у Румунији пре може назвати дијалектом него стандардним идиомом: наравно, оним дијалектом који је у функцији средства за комуникацију на одређеној територији (а њих је, видели смо, четири). Стандардни српски језик чује се, тек по изузетку, као говорни образац неких интелектуалаца. Другим речима, српским језиком овде, назива се шумадијско-војвођански, смедеревско-вршачки, косовско-ресавски дијалекат или говори призренско-тимочке зоне. Будући да се ради о српском језику ван матице, потребно је подсетити се да је *стандардни (књижевни) језик* првенствено социјални, друштвени феномен са функцијом споразумевања његових корисника, а *дијалекат (матерњи говор)* израз личне потребе појединца да изрази доживљаје и осећаје типичних завичајних реалности за које стандардни идиом често ни нема изражајних средстава.

Као потврду свог запажања, завршила бих речима из приватне преписке са господином Стеваном Бугарским, једним од најмаркатнијих личности живота Срба у Темишвару, преводиоцем, научником и најстаријим истраживачем духовне баштине Срба у Румунији који је рекао следеће: *Одавно тврдим да је мој матерњи језик онај којим ми је мати говорила; нормe и прописи су другоразредни. Не проистиче језик из нормe, него обрнуто.*

Литература

- Белић 1908: А. Белић. О српским или хрватским дијалектима. *Годишњак Српске краљевске академије*, LXXVIII, Други разред 47, Београд, 60–164.
- Бошњакковић, Радан 2010: Ж. Бошњакковић, М. Радан, Досадашња истраживања о утицају румунског језика на лексику српских говора румунског дела Баната. Београд: *Јужнословенски филолог*, LXVI, 135–161.

- Веску 1970: В. Веску. Српски и хрватски говори у нашој земљи. Темишвар: *Банатске новине*, бр. 8, 9, 11, 12, 13, 14.
- Веску 1976: В. Веску. Говор Банатске Црне Горе. ЗбМСФЛ, XIX/1, 115–172.
- Драгин 2017: Г. Драгин. Из говора Чакова. *Исходишта*, Темишвар-Ниш, 109–118.
- Драгин 2019: Г. Драгин. Прозодијски систем српског села Фенлак у Румунији. *ЗбМСФЛ*, LXII/2, Нови Сад: 105–124.
- Живковић, Берић, Веску 1961–1962: М. Живковић, Б. Берић, В. Веску. О српским и хрватским говорима у Банату. Темишвар: *Нови живот*, бр. 2, 77–84; *Нови живот*, бр. 1, 82–90 (рад је објављен и у студији М. Живковића, *Сведочанства о српско (југословенско)-румунским културним и књижевним односима*, Критерион, Букурешт, 1976, 271–297).
- Живковић 1981: М. Живковић. Српски и хрватски говори из СР Румуније – нове тенденције и појаве. *Analele Universității din București. Limbi și literaturi străine*, XXXVI/2, 5–13.
- Живојновић 1907: Ј. Живојновић. Крашовани (Карашани, Карашевци). Белешке, народни обичаји и примери језика. *Летопис Матице српске*, том 242, 42–67; том 243, 52–79.
- Ивић 1956: П. Ивић. Једна доскора непозната група штпкавских говора: говри с незамењеним *јатом*. Нови Сад: *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*, I, 146–160.
- Ивић 1985: П. Ивић. *Дијалектологија српскохрватског језика (увод и штокавско наречје)*. Нови Сад: Матица српска, 5–215.
- Ивић 1990: П. Ивић. Балканизми у настајању у српским говорима Баната, у: *О језику некадашњем и садашњем*. БИГЗ- Јединство, Београд-Приштина, 189–198.
- Ивић и др. 1994: П. Ивић. Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Прва књига: увод и фонетизам). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XL, 1–419.
- Ивић и др. 1997: П. Ивић. Ж. Бошњаковић, Г. Драгин. Банатски говори шумадијско-војвођанског дијалекта (Друга књига: морфологија, синтакса, закључци, текстови). Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XLIII, 1–586.
- Попов 2013: Д. Попов. *Срби у Румунији између прошлости и будућности* (брошура за документарни филм). Темишвар: Савез Срба у Румунији.
- Радан 1996: М. Радан. О српским говорима у Румунији, са посебним освртом на карашевске говоре. Београд: *Савременик*, бр. 35-36-37, 126–132.
- Радан 2009: М. Радан. Иновације у српским гворима у румунском Банату у светли језичке интерференције (са посебним освртом на карашевске говоре). Београд: *Научни сасатанак у Вукове дане*, 38/1, 289–302.
- Томић 1967: М. Томић. Подела српских и хрватских говора у Банату према изговору сугласника *ч, њ, џ, љ*. Темишвар: *Нови живот*, XI, 1, 83–86.
- Томић 1972: М. Томић. *Антропонија Карашеваца*, Нови Сад: Посебан отисак из *ЗбФЛ*, књ. XV/2, 213–227.
- Томић 1984: М. Томић. Говор Свиничана. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXX, 7–265.
- Томић 1987: М. Томић. Говор Радимаца. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, XXXIII, 303–474.
- Томић 2007: М. Томић. *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. Cartea Universitară, București.

- Сикимић 1994: Б. Сикимић. Проучавање језика Срба у Румунији. *Темишварски зборник*, I, 229–237.
- Чонка 1958: Ч. Чонка. Погледна данашњи говор Срба у Банатској клисури. Темишвар: *Нови живот*, I, 83–86.
- Чонка 1959: Ч. Чонка. О неким особеностима српског говора у средњем и северном делу румунског Баната. Темишвар: *Нови живот*, I, 102–105.
- Апреотесеи 1972–73: С. Апреотесеи. Stadiul actual al cercetării contactelor lingvistice româno-iugoslave în Republica Socialistă România. Zrenjanin: *Analele Societății de Limba Română*, 3-4, 65–80.
- Vescu 1989: V. Vescu, Graiurile sârbești și croate din România. Criteria de clasificare. *Dialectologia*, Societatea de științe filologice din R. S. R. București, 227–234.
- Mayerhoff 2006: M. Mayerhoff. *Introducing Sociolinguistics*. Routledge. Taylor & Francis Group. London and New York.
- Melich 1929 : I. Melich. *A honfoglaláskori Magyarországnak. A Magyar nyelvtudomány kezikönyve*, Budapest.
- Miletič 1903: Lj. Miletič, Ueber die Sprache und die Herkunft der sog. Krašovaner in Süd-Ungarn. Berlin: *Archiv für slavische Philologie*, XXV, 161–181.
- Petrovici 1935: E. Petrovici. *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*, București.
- Radan: 1994: M. Radan. Stadiul actual al cercetării graiurilor sârbești și croate din România. Timișoara: *Analele Universității din Timișoara, Seria, științe filologice*, XXXVII, 159–196.
- Radan 2000: M. Radan. *Graiurile carașovean azi. Fonetica și fonologia*. Uniunea Sârbilor din România, Anthropos. Timișoara.
- Сърку 1899: П. Сърку. *Нарѣчіе Караіевцевъ*. Санктпетербургъ: Извѣстія рускаго языка и словесности Императорской академіи наукъ, том IV, кн. 2-я, 641–660.
- Tomici 1972–73: M. Tomici. Graiurile sârbești și croate din R. S. România (privire generală). Zrenjanin: *Anale Societății de Limba Română*, n.r. 3-4, 599–604.
- Flora 1963: R. Flora. Contribuțe la metodologia studierii relațiilor sârbo-române pe plan lingvistic, și literar/cultural. *Lumina*, XVII-6, Panciova, 383–415.
- Flora 1968: R. Flora. Relațiile sârbo-române. *Noi contribuții*, Panciova, str. 13-57.

Gordana S. Dragin

AMONG THE SERBS IN ROMANIA

The paper deals with Serbian national speeches in the territory of present-day southwestern and western Romania. The history of interest of Serbian, Romanian and other linguists in this issue is given. In addition, the current work on the current Serbian Speech Survey in Romania is summarized on a project on the Study of the Culture and History of Serbs in Romania, sponsored by the Center for Scientific Research and Culture of the Serbs in Romania at the Union of Serbs in Romania.

Keywords: Serbian national speeches, Romanian national speeches, Serbian standard language, Romanian standard language

Васил С. Дрвошанов*
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“
Институтот за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ – Скопје
Република Северна Македонија

УДК 811.163.3'373'282

ИЗРАЗУВАЊЕТО НА СЕМЕМАТА 'ДАМЧЕСТ' ВО МАКЕДОНСКИТЕ ГОВОРИ¹

Врз основа на дијалектниот материјал, користен од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, авторот во овој напис по методологијата на ареалната лингвистика го разгледува изразувањето на семемата 'дамчест, човек што има дамки по лицето или по телото воопшто' во македонските говори. Тој забележува дека на македонската јазична територија се вкрстувале различни култури што нашле одраз при изразувањето на анализираната семема од тематското подрачје *психички и физички особини на човекот*. Авторот ја претставува распространетоста на големиот број лексеми и на нивните фонетски, морфолошки и зборообразувачки разновидности на сето македонско дијалектно подрачје. Притоа, за секоја дијалектна лексема тој дава неопходни етимолошки толкувања и врши проверка во македонските лексикографски трудови од аспект на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење.

Клучни зборови: дамчест, македонски говори, македонски јазик, лексика, речници.

На основу дијалекатског материјала, који је коришћен из картотеке за пројекат „Македонски дијалекатски атлас“ у Институту за македонски јазик „Крсте Мисирков“ у Скопљу, аутор у овом чланку по методологији ареалне лингвистике разматра изражавање семеме „пегав, човек који има пеге по лицу или по телу уопште“ у македонским говорима. Он напомиње да су се на територији македонског језика пресекале различите културе које су нашле одраз у изражавању анализирани семеме из тематског подручја *психичке и физичке особине човека*. Аутор приказује распрострањеност великог броја лексема и нивову фонетску, морфолошку и творбену разноликост у читавом македонском дијалекатском подручју. При томе, за сваку дијалекатску лексему он даје потребне етимолошке интерпретације и проверава нивово значење и заступљеност у македонским лексикографским радовима.

Кључне речи: пегав, македонски говори, македонски јазик, лексика, речници.

* vasildrvoshanov@yahoo.com

Кодификацијата на современиот македонски јазик се извршила дури во средината на XX век. Македонскиот јазик, односно дијалектите на македонскиот јазик, во својот многувековен развој, бил изложен на влијанија, особено од јазиците со престиж. Притоа, не треба да се пренебрегне фактот што на македонската јазична територија се вкрстувале различни култури што нашле одраз и во јазикот. Оттука на македонската јазична територија, освен македонски наследени зборови, се среќаваат голем број лексеми од туѓо потекло, кои имаат широка распространетост. Јазичните влијанија од другите култури се одразиле во македонските народни говори со различен интензитет во одделни периоди. На македонскиот дијалектен ареал како резултат на низа околности за многу суштества, предмети и поими при нивното именување се јавуваат повеќе називи со голем број разновидности. Помеѓу другото, тоа се должи на географската конфигурација на македонската територија што ја усложнувала меѓусебната комуникација на македонските зборувачи. Освен тоа, низа векови не сме имале свој административно-политички, стопански и културно-просветен центар за негување и за ширење на македонскиот јазик во јавната и во службената комуникација. Независно од тоа, македонскиот јазик ја зачувал својата посебност.

Дијалектните разлики се среќаваат во сите области и на сите рамништа, а, особено, во речничкиот состав, бидејќи лексиката е најотворен систем за прием на иновации. Тоа се согледува повеќе или помалку во сите тематски подрачја, следствено и во тематското подрачје психички и физички особини на човекот. Имено, за изразување на семемата 'дамчест, човек што има дамки по лицето или по телото воопшто' (Видоески 2000: 92) од односното тематско подрачје на македонската јазична територија се среќаваат дваесетина лексеми со исклучително голем број фонетски и зборообразувачки разновидности. Врз основа на користениот материјал од картотеката за проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ за изразување на семемата 'дамчест' се регистрирани следните лексеми со множеството разновидности, сп. абраш (абрашлиф; абрашлија, абрашлиа), бенкав (бенкав^(ф), бенкаф, бен'каф); бенгл'аф¹; бенкил'аф, бенкол'аф; бенкичав; бенк'ичеф; бенка'иф; бенкал'иф, бенкарлиф, бенкарл'иф; бенкалија; бр'енгаф; бренгл'аф; бемкал'аф, бамкил'аф; бемкич'аф, бимкич'аф; бимкал'иа), брокав (брокаф; бронкав, бронкаф, броукаф, броскав; бронкавлив, бронкајлив; бронклес; бронклиф; бронков; бронкајлиа; брунл'иф; бруска'иф), брук'осан, дамк- (дамк-): дамкав (дамкаф; дамклив, дамклиф; дамкал'ив; дамкил'аф, дамк'ил'аф, дајмк'ил'аф, дајмкил'ав, дамгил'аф, дамгил'ав, дамкул'аф; дамкас;

¹ Акцентот е одбележен само во оние случаи, каде што има отстапување од акцентот во македонскиот стандарден јазик.

дџмкес, дамк'ести; дамкалија, дамкали/ј/а, дамкал'ија, дамкал'ија, дамкајлија, дамкалиа, дамкал'иа; дамкаџија; дамкосан; дамаглиф; дамагличаф), односно дамч-: дамчест (дамчес, дамч'ести), лестевич'ав (ластавич'аф; ластав'ичкоф; ластавич'ар), лекеничаф (лекеничаф, лекејнчаф; лекосан), лис, лузнес, мал'иџаф (мал'уџнаф), малинк'аф, мистриес, нишанлија, панадл'ив, пеџав (пеџав, пеџаф, п'егџав, пеџаф; пеџил'ав, пеџ'ил'аф; пеџа'ив; пеџалија; пеџатести), пикарес (пикатлив), пипкав (пипл'аф), писарко (пис'арл'ја), плиснич'ав (плеснич'аф), прекнџф (принкаф, премкав; прекнич'аф; прекнџл'аф, прекнил'аф, прекинл'аф; пренклив), рошав (рошаф, рошау⁽⁶⁾), сипаничав (сипан'ичав, сипан'ичаф, сипинич'аф, сип'ајнчав, сипајнчаф, сипајнчаф, сипенич'аф, сапанич'аф; сипаничлаф; сипајнчлиф) и шарен (шар'ен, шар'ен, шџр'ен; шаренолик; шарко; ишарен).

Освен тоа, изразувањето на семемата 'дамчест' на македонскиот дијалектен ареал се врши и описно со неколку именски или глаголски изрази, во кои употребените лексеми се среќаваат во фонетски, во морфолошки и во зборообразувачки разновидности, сп. чуек *абрашилија*, *бенки* (човек со *бенки*, то лице има *бенки*), *дамки* (со *дамки* во лицето, со *дамки* чов'ек, чоек со *дамки*; имат *дамчина*; *дамкал'ија* човек; *дамк'осан* чов'ек), *панадл'иву* лица, *пеџи* (*пеџе* има по руке, по ноге; чоек со *пеџи*; *пеџав* чов'ек) *пипки* шарени и *шарен* човек.

Во овој напис ќе ја претставиме распространетоста на лексемите, на именските и на глаголските изрази и на нивните разновидности со значење 'дамчест' на македонското дијалектно подрачје. За секоја лексема ќе ги дадеме неопходните етимолошки толкувања. Притоа, секоја дијалектна лексема ќе биде проверена во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* (Конески 1961–1966) и *Толковен речник на македонскиот јазик* (Конески 2003–2014) од аспект на нејзината застапеност и од гледна точка на нејзиното значење.

Според бројот на потврдувањата на лексемите за изразување на семемата 'човек што има дамки по лицето или по телото воопшто' на македонската дијалектна територија најраспространети се лексемите *дамчест*, *бенкав* и *шарен* со своите фонетски и зборообразувачки разновидности.

Од дијалектните лексеми најголем број потврдувања на македонската јазична територија за изразување на семемата 'дамчест' со исклучително голем број фонетски и зборообразувачки разновидности, имаат образувањата на основата *дамк-* (*дамг-*), сп. *дамкаф* (Старавина–Битолско); *дамклив* (Богомила–Велешко), *дамклиф* (Паралово–Битолско); *дамкал'ив* (Блатец–Виничко); *дамкил'аф* (Радовиш, Дедино–Радовишко, Припечани–Кочанско), *дамк'ил'аф* (Спанчево–Кочанско), *дџмк'ил'аф* (Амбар Кој–Кукушко), *дџмкил'ав* (Муртино–Струмичко), *дамгил'аф* (Соколарци–Кочанско, Лезово–Пробиштипско), *дамгиљ'ав* (Стинек–

Струмичко), *дамкул'аф* (Стојаково–Гевгелиско); *дамкас* (Сараќинце–Тетовско); *даќмес* (Жидилово–Кривопаљанечко); *дамкалија* (Катланово–Скопско, Црквино–Велешко, Маврово–Гостиварско), *дамкалиј/а* (Г. Косоврасти–Дебарско), *дамкал'ија* (Подлес–Велешко, Праведник–Кавадаречко), *дамкајлија* (Туин–Кичевско, Здуње–Бродско, Волковија–Гостиварско); *дамкаџија* (Пештани–Охридско), односно на основата *дамч*, сп. *дамчест* (Стеблево–Дебарско), *дамчес* (Слепче–Прилепско, Дихово, Драгош–Битолско, Слепче–Демирхисарско, Бардовци, Дивле–Скопско, Гари–Дебарско, Којнско–Охридско).

Изразувањето на семемата 'дамчест' во неколку населби се врши со именски или со глаголски изрази, сп. со *дамки* во лицето (Трпејца–Охридско), со *дамки* човек (П'теле–Леринско), *дамкал'ија* човек (Марена–Неготинско); *дамк'осан* чов'ек (Псача–Кривопаљанечко); имат *дамчина* (Рамне–Охридско).

Лексемата *дамка* е балкански турцизам од персиско потекло, перс. *tagma* > *dagma*, покрај *damga*, *tamga*: српскохрв. *dāmgā*, *dāgma* '1° marka, žig za bilježenje volova, 2° trag, mrlja, ožiljak', буг. *дамгà*, *дамка*, ром. *dangă*, аром. *damcǎ*, алб. *damkë* (Георгиев 1971: 317; Skok 1971: 378). Во дијалектите на македонскиот јазик лексемата *дамка* и придавските образувања, како што видовме, се употребуваат со значење 'човек што има дамки по лицето или по телото воопшто'.

Според бројот на потврдувањата на македонскиот јазичен ареал за изразување на семемата 'дамчест' на второ место се јавува дијалектната лексема *бенкав* со голем број фонетски и зборообразувачки разновидносни, сп. *бенкав* (Буф–Леринско), *бенкав^(ф)* (Карабуниште–Велешко), *бенкаф* (Скочивир–Битолско, Градско–Велешко), *бен'каф* (Тројаци–Прилепско); *бенгл'аф* (Чеган–Воденско); *бенкил'аф* (Гратче–Кочанско); *бенкичав* (Стровија–Прилепско); *бенк'ичеф* (Д. Котари–Леринско); *бенкал'иф* (Костин Дол–Кочанско), *бенкарлиф* (Буково–Битолско), *бенкарл'иф* (Г. Пожарско–С'ботско); *бренгл'аф* (Марковени–Костурско); *бемкъл'аф* (Гуменце–Еницевардарско), *бамкил'аф* (Виница); *бемкич'аф* (Тремно–Кајларско), *бимкич'аф* (Емборе–Кајларско); *бимкъл'иа* (Негован–Солунско); т.е. *принкаф* (Бобошчица–Корчанско); *прекнъл'аф* (Дојран–Гевгелиско), *прекинл'аф* (Савек–Серско); *пренклив* (Слимница–Костурско).

Во пунктот Крчишта–Костурско семемата 'дамчест' се изразува со именскиот израз – човек со *бенки*.

Лексемата *бенка* со повеќето фонетски и зборообразувачки разновидносни, од која се изведени многуте придавски образувања, произлегува од турскиот јазик, тур. *ben* 'm(1)adež po tijelu, naročito po licu mrke boje' (Лома 2008: 138; Георгиев 1971: 42; Skok 1971: 137).

Според бројот на потврдувањата на македонската јазична територија за изразување на семемата 'дамчест' дури на трето место самостојно се јавува дијалектната лексема *шарен* со неколку фонетски

разновидности, сп. *шарен* (Тополчани–Прилепско, Живојно, Путурос–Битолско, Н. Брезница, Драчево–Скопско, Рожден–Кавадаречко, Липинци–Кајларско), *шар'ен* (Костурино, Габрово, Робово, Нивичино, Вељуса, Дукатино–Струмичко, Подареш–Радовишко, Љуботен, Никоман, Долни Балван–Штипско, Калиманци–Кочанско, Лаки–Виничко, Камен-ица–Делчевско, Кнежје, Богословец–Светиниколско), *шар'ен* (Николич–Гевгелиско).

Лексемата *шарен* со своите разновидности има општослов. и праслов. потекло, без паралели во балтичката група (Skok 1973: 382).

Како што може да се забележи лексемата *шарен* во значителен број пунктови од дијалектите на македонскиот јазик од друго семантичко поле „влегла” во семантичкото поле 'дамчест'.

Во петнаесет населби, главно, во северните македонски говори за изразување на семемата 'дамчест' се користи лексемата *пегав* со неколку фонетски и зборообразувачки разновидности, сп. *пегав* (Злетово–Пробиштипско, Шопско Рударе–Кратовско, Жегњане, Четирце, Младо Нагоричане, Клевовце, Думановце, Романовце, Орашац–Кумановско), *пегав* (Галичник–Дебарско, Поп'лжани–Леринско, Бујковци–Скопско, Кратово), – *пегил'ав* (Долни Стубол–Кратовско), *пег'ил'ав* (Древено–Пробиштипско).

Лексемата *пегав*, од која се изведени придавските образувања, е праслов. назив **pěgā*, *pěgъ* '1° mrlja, 2° maća...'. „Riječ *pjega* је роименичен pridjev ž. r., stoslav. *pěgъ* 'šaren', očuvan u rus. *pegy*” (Дуриданов 1999: 122–123; Skok 1972: 669–670).

Во десетина пунктови во македонските говори за изразување на семемата 'дамчест' се употребува лексемата *бронкав* со неколку фонетски и зборообразувачки разновидности, сп. *бронкав* (Љубојно, Царев Двор–Ресенско), *бронкав* (Нивици–Малопреспанско, Стење–Ресенско, Држилово–Скопско), *броукав* (Жерноница–Дебарско), *броскав* (Павлешенци–Светиниколско); *бронкавлив* (Ракотинци–Скопско); *бронклес* (Претор–Ресенско); *бронкајлиа* (три рода) (Луково–Струшко), *брунл'иф* (Лесново–Пробиштипско); *бруска'иф* (Луке–Кривоаланечко).

За лексемата *бронка* и за нејзините изведенки не е јасно потеклото. Георгиев ја приведува лексемата *брумка* и нејзината разновидност *брџмка* 'оток од удар; крвоизлив' (Благоевградско) (Георгиев 1971: 82–83). Скок ја приведува лексемата *brūp* 'čir', поврзувајќи ја со лат. *furuncululus* (Skok 1971: 220).

Во мали ареали од македонската дијалектна територија за изразување на семемата 'дамчест' се употребуваат лексемите *сипаничав* и *малигав* со неколку фонетски разновидности, сп. *сипаничав* (Витолиште–Битолско), *сипан'ичав* (Тиолишта–Костурско), *сипан'ичав* (Црнешево–Воденско), *сипинич'ав* (Крецово–Кукушко), *сип'ајнчав* (Гломбчани–Долнопреспанско), *сипајнчав* (Лескоец–Охридско), *сипајнчав* (Глобчица–Струшко), *сипенич'ав* (Смоларе–Струмичко), *сипанич'ав* (Конче–

Радовишко); *сипаничлаф* (Кнежино–Кичевско); *сипајнчлиф* (Ботун–Охридско), односно *мал'игаф* (Берово, Мачево, Пехчево, Двориште–Беровско, Киселица, Тработевиште, Стар Истевник–Делчевско), *мал'угнаф* (Раздол–Санданско).

Лексемата *сипаница*, од која е изведено придавското образување, произлегува од балтослов., општослов. и праслов. **supāti* (Рачева, Годоров 2002: 679–683; Skok 1973: 240–241), а за лексемата *малига* 'луничка, бемка', од која произлегува придавското образување, има повеќе мислења, но според Скок основата не е објаснета (Георгиев 1986: 606, 627; Skok 1972: 348).

На мали подрачја од македонскиот дијалектен ареал за изразување на семемата 'дамчест' се наоѓаат лексемите *абрашлив* и *ластовичав* со неколку фонетски и зборообразувачки разновидности, сп. *абрашлиф* (Голем Папрадник–Дебарско); – *абрашлија* (Луково–Струшко, Баниште–Дебарско, Лешок, Ракотинце–Тетовско), – односно *лестевич'ав* (Ново Село–Струмичко), *ластавиц'аф* (С'ботско–Мегленско); – *ластав'ичкоф* (Струпино–Воденско); – *ластав'ар* (Саракиново–Воденско).

Лексемата *абраш* е балкански турцизам (тур. *abraş* 'коњ s bijelim i snim nogama') од персиско или од арапско потекло *ābrāš* со исто значење, српскохрв. *abräs* 'коњ pegav, šaren' (Skok 1971: 4), срп. *ābrāš*, *-āša* m. 'човек пегава лица' (Грицкат-Радуловић 2003: 43). Во дијалектите на македонскиот јазик лексемата *абраш* и придавските образувања, изведени од неа, се употребуваат со значење 'човек што има дамки по лицето или по телото воопшто', а лексемата *ластовица* 'черна прелетна птичка с раздвоена опашка, *Hirundo rustica*', од која се изведени придавските образувања, е општослов. и праслов., без паралели во ие. јазици (Георгиев 1971: 320; Skok 1972: 273–274).

Десетина лексеми за изразување на семемата 'дамчест' на македонската дијалектна територија имаат островски ареали, сп. *брук'осан* (Ваташа–Кавадаречко); *лекеничлаф* (Светорача–Кичевско, М. Брод), *лекејнчлаф* (Прострање–Кичевско); *лузнес* (Речица–Охридско); *малинк'аф* (Саса–Делчевско); *мистриес* (Куново–Гостиварско); *нишанлија* (Бардовци–Скопско); *пикарес* (Цепиште–Дебарско), *пикатлив* (Смилево–Битолско); *пипкав* (Ошчима–Костурско), *пипл'аф* (Горенци–Костурско); *писарко* (Радожда–Струшко); *плеснич'аф* (Конско–Гевгелиско); *рошав* (Љубанце–Скопско), *рошај*⁽⁶⁾ (Црешево–Скопско).

Островски ареали на периферијата од македонската дијалектна територија имаат и две именски групи, сп. *панад'иву* лица (Сухо, Висока–Солунско) и *пипки* шарени (Леска–Долнопреспанско).

За лексемата *брукосан* не е јасно потеклото. Изведенката *брукав* 'пришкав' (Банско) Георгиев ја поврзува со лексемата *брука* 'дребна пришка по тјалото' (Банско) (Георгиев 1971: 81). Скок изведенката *brùkav* (Srbija) 'tuberosus', исто така, ја поврзува со лексемата *brùka* 'rug, poruga' (Skok 1971: 219).

Лексемата *леке*, од која се изведени придавските образувања во македонските говори, е балкански турцизам од персиско потекло, перс. *leke*, тур. *leke* '1° mrlja, 2° moralni defect': српскохрв. *lèće* '1° žučkasta pjega, mrlja na licu, someršprosn (ovo u hrvatskim gradovima, 2° (metafora) mrlja na časti, žig, sramota (Kosmet)', буг. *лекè*, ром. *lichea*, аром. *like*, алб. *leké* = *leçe*, грч. *λεχέξ* / *-μίξ* (Георгиев 1986: 353; Skok 1972: 281).

Лексемата *лузна* 'рана; белег од рана', 'белег од удар с камък, белег од изгарине по тјалото' (Дебърско), 'белег, следа от рана, от удар, от изгорело и пр. по тјалото' (Охрид), од која произлегува придавското образување, е изведена од основата *luz-* во *luzati* 'туќи' (Георгиев 1986: 494; Skok 1972: 333).

Лексемата *малина*, од која е изведено придавското образување, е општослов. и праслов. назив 'za 1° različite jagode, danas najčešće framboise...' (Георгиев 1986: 627; Skok 1972: 363).

Лексемата *мистрија*, од која е изведено придавското образување, е балкански грцизам: српскохрв. *mistrija*, буг. *мистрѝа*, ром. *mistrie*, аром. *mistrie*, алб. *mistrí*, нгрч. *μωστρί*, деминутив од стгрч. *μωστρος* 'žlica', *μωστρον* 'isto' (Георгиев, Дуриданов 1995: 128; Skok 1972: 433).

Лексемата *нишан*, од која е изведено придавското образување, е балкански турцизам од персиско потекло, перс. *nišan* 'znak, trag': српскохрв. *nišan*, буг. *нишан*, алб. *nishán*, грч. *νισάνι* (Георгиев, Дуриданов 1995: 664–665; Skok 1972: 520).

Лексемата *панада*, од која е изведено придавското образување *панадлив*, произлегува од грч. *πανάδα* 'петно, пега на лице' (Аргировски 199: 203).

За потеклото на лексемата *ника*, од која се изведени придавските образувања, нема единствено мислење. „Riječ pika znači i 'maća, mrlja, pjega“ (Дуриданов 1999: 231–232; Skok 1972: 669–655).

Лексемата *nipka*, од која се изведени придавските образувања, произлегува од праслов. **ripāti*, **rupāti*, што има ономатопејско потекло (Дуриданов 1999: 245–246; Skok 1972: 659–660).

Лексемата *писарко* произлегува од ие., балтослов., општослов. и праслов. **r̥sati*, *pišq* 'γράφειν, scribere'. „Osnovno značenje 'praviti šare' očuvano je u zapadnim krajevima u part. perf. pasiva kao pridjevu *písan* 'šaren“ (Дуриданов 1999: 270–272; Skok 1972: 662–663).

Лексемата *плесничав* произлегува од балтослов., општослов. и праслов. **plēnsъ*. „Slog *plije-* nastao je po zakonu likvidne metateze od ie. korijena **pel-*, koji znači 'blijede boje = grau, schal, fahl, šaren“ (Дуриданов 1999: 337; Skok 1972: 683).

Лексемата *рошав* произлегува од праслов. корен **rah-* / **r̥h-*. „S prijevornim samoglasom *o*: *ròhav* (Vuk, Srbija) 'ospičav, boginjav, šorav' = *ròav* (Kosmet) *ròšav* (Kosmet)“ (Младенов 1941: 563; Skok 1973: 99).

Во десетина населби се дообјаснува единствената лексема, сп. *абрашилија* 'дамчест по лицето' (Милетино–Тетовско); *бенкол'аф* 'со

бенки‘ (Зеленич–Леринско); *бренгаф* (со бренги ‘дамки‘) (Езерец–Костурско); *нишанлија* ‘ако има нишани‘ (Вратница–Тетовско); *прекнаф* ‘има прекни‘ (Градобор–Солунско), *премкав* ‘дамчест‘ (Граждено–Долнопреспанско); *прекнил’аф* ‘има прекни‘ (Патарос–Кукушко); *шарен* ‘дамчест‘ (Крушовјани–Прилепско), *шарен* ‘шарен ко со писајки‘ (Боровец–Струшко), *шарен* ‘шарена по лицето‘ (Леска–Долнопреспанско).

За одбележување е фактот што македонските родени зборувачи при изразувањето на семемата ‘дамчест‘ употребуваат паралелни образувања на фонетско, на зборообрзувачко и на лексичко рамниште, па дури и низа образувања од различна природа, каде што најчесто како прва компонента се среќава лексемата *дамчест* или некоја од нејзините разновидности, сп. паралелни фонетски образувања: *дамкав* // *дамклив* (Зелениково–Скопско), *дамк’ести* // *дамч’ести* (Барово–Кавадаречко); – сп. паралелни зборообразувачки разновидности: *дамкаф* // *дамкајлија* (за сите три рода) (Букојчани–Кичевско), *дамчес* // *дамкалија* (Пожаране–Гостиварско), сп. паралелни лексички образувања: *дамкаф* // *шарен* човек (почесто) (В’мбел–Костурско); *дамгил’аф* // *бемкил’аф* (Штип), *дамгил’аф* // *шар’ен* (Судик–Светиниколско); *дамкалија* // *нишанлија* (Горенци–Дебарско), *дамкалиа* // *абрашлиа* (Тумчевиште–Гостиварско), *дамкалиа* // *лис*, *листа*, *листо* (Извор–Велешко), *дамкал’иа* // *шар’ен* (Пирава–Валандовско); *дамкосан* // *пис’арл’ја* (од писарка = пега) (Вевчани–Струшко); *дамчес* // *бронкајлиџ* (Челопек–Тетовско), *дамчес* // *пегаф* (Попоец, Ефловец–Кичевско, Ресен), сп. паралелни образувања во низа: *дамкал’ија* // *шарен* // *шаренолик* (Вранештица–Кичевско), *дамкајлија*: оња дамкајлијана // *пегаџ* // *пегалија* (Печково–Гостиварско): – *дамаглиф* // *дамагличаф* // *пегаф* (Струга); – *дамчес* // *пегаф* // *шар’ен* (Кнежево–Кратовско).

Лексемата *лис* е општослов. и праслов. (**lystь*), без паралели во балтичката група ‘*calvus, ćelav, plješljiv*‘ (Георгиев 1986: 418–419; Skok 1972: 307).

Паралелни образувања на лексичко рамниште се среќаваат во неколку пунктови, каде што прва компонента е лексемата *бенкав* или некоја од нејзините разновидности, сп. *бенка’иф* // то лице има *бенки* (Кркља–Кривоаланечко); *бенкалија* // *шарен* (Башино Село–Велешко); *бренгаф* // со *бренги* ‘дамки‘) (Езерец–Костурско); односно лексемата *шарен* или некоја од нејзините разновидности, сп. *шар’ен* // *прекнал’аф* (Фурка–Гевгелиско); *шарко* // *пекатести* (чојек) (Кучково–Скопско).

Паралелни образувања се среќаваат и со другите лексеми на различни нивоа, сп. со прва компонента *пегав* или со некоја од нејзините разновидности: *пегав* // *пега’ив* (Габар–Кривоаланечко), *пегав* човек // *пеге* има по руке, по ноге (Страцин–Кумановско); *пегав* // *броскав* (Ранковци–Кривоаланечко), *п’егав* // *писнич’ав* (Тушин–С’ботско), *пегаф* // *рошаф* (Огут–Кривоаланечко); со прва компонента *брокав* или со некоја од нејзините разновидности: *брокаф* // *абрашлиф* (Ростуше–

Дебарско), *бронкаф*, -а, -о // *леќосан*, -а, -о (Модрич–Струшко); *бронклиф* // *ишарен* (Кукуречани–Битолско); *бронков* // *сипаничав* (Крушје–Ресенско); со прва компонента разновидност на *абрашлив*: *абраш* // *чук* *абрашлија* (Теарце–Тетовско); со прва компонента разновидност на *бенкав*: *бренкес*, *бренкеста* // *бренки*, *бренка*, *бренко* (Љубаништа–Охридско).

Во две населби се прави диференцијација помеѓу лексемата *дамчест*, односно помеѓу нејзините разновидности и лексемата *шарен*, сп. *дамкајлија* 'со неколку дамки' : *шарен* 'ситно посипан во лицето' (Г. Белица–Бродско); *дамчес* 'со една дамка' : *шарен* 'со многу дамки' (Лугунци–Велешко), додека во пунктот Тајмишта–Кичевско е посочена разлика помеѓу именските групи, но не е обележана разликата, сп. *чоек* со *дамки* : *чоек* со *пег* (различно значење). Во два пункта се дообјаснува првата компонента, сп. *пегав* 'за сув слаб човек' : *брокав* (Немањинци–Светиниколско), *пегав* 'ако е слаб, сув човекот' : *шарен* (Превод–Светиниколско), а во еден пункт се дообјаснува втората компонента, сп. *шар'ен* : *прекнич'аф* 'има прекни' (Мутулово–Кукушко).

При проверката на дијалектните лексеми и на нивните разновидности за изразување на семемата 'дамчест' во македонските лексикографски трудови *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања* и *Толковен речник на македонскиот јазик* од гледна точка на нивната застапеност и од гледна точка на нивното значење можат да се забележат извесни совпаѓања и различности.

Во *Речникот* (Конески 1961–1966) со соодветно значење се регистрирани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *абраш* *m* (1. човек рус со шарено бенкичаво лице... *abraš* (Конески 1961: 4), *абрашлив adj* *abrašljiv*, *пегав* (Конески 1961: 4), *абрашлија adj indecl.v.* абрашлив (Конески 1961: 4), *бенка f v.* бенка (Конески 1961: 30), *бенка¹ f.* ... 2. *пег* (Конески 1961: 31), *бенкалив adj v.* бенкичав (Конески 1961: 31), *бенкалија adj indecl. v.* бенкичав (Конески 1961: 31), *бенкичав adj.* ... 2. *пегав* (Конески 1961: 31), *дамга f v.* дамка (Конески 1961: 127), *дамка f 1.* *пег*... (Конески 1961: 127), *дамчест adj* *pegast* (Конески 1961: 128), *плесна f 1.* *пег* (на licu, po telu)... (Конески 1965: 181) и *плесничав adj (v.* *плесна) 1.* *пегав*,... (Конески 1965: 181).

Извесен број дијалектни лексеми од семантичкото поле 'дамчест' во *Речникот* се забележани со други значења, сп. *бронкав ... adj* *bubuljičav* (Конески 1961: 47), *лис adj v.* лисест (Конески 1961: 387), *лисест adj rič, ričast* (Конески 1961: 387), *малигав adj* *gohav, ospičav* (Конески 1961: 398), *нишанлија adj indecl.* (*razg.*) *koji ima neki nišan (znak, beleg) na sebi* (Конески 1961: 506), *пипка f* (заразна болест кај кокошките, Hemeralopia) *pipa*; (*fraz.*) *пипката да те фати!* (*kletva*), *рошав adj* (за коса, брада, мустаци и сл. – неуреден, расфрлан) *razbarušen, v.* *разбушавен* (Конески 1966: 124), *сипаничав adj* *boginjav.* 1. (кој е болен од сипаници) *детето ми е*

сипаничаво дете ми је boginjavo. 2. (за човечко лице – со траги од сипаници) сипаничавото момче boginjavi mladić; со сипаничаво лице boginjavog lica (Конески 1966: 195), *шарен adj* šaren. 1. (што има шарки на себе или различни бои) шарено јајце šareno јаје; шарен килим šaren ćilim; шарена одаја šarena oдаја (soba). 2. (razg. со различен состав, смешан, мешан) шарена група šarena (mešovita) grupa; шарено опо šareno kolo (završno, mešovito kolo, od žena i muškaraca, od mladih i starih). 3. (fig. за жена или маж – што е со лесно поведење, со лесен морал) шарена жена šarena žena. 4. шарен грав *bot.* (грав со разнобојни зрна – Phaseolus coccineus) šareni grah (Конески 1966: 556) и *шарко т* (за шарено животно, особено за куче) šarоnја; šarov (Конески 1966: 556).

Треба да се истакне фактот што значителен број дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности воопшто не се нотирани во *Речникот*, сп. *бамкилав*, *бемкалав*, *бемкалија*, *бемкичав*, *бенглав*, *бенкав*, *бенкаив*, *бенкарлив*, *бенкилав*, *бенкичев*, *бенколав*, *бренгав*, *бренглав*, *брокав*, *бронкавлив*, *бронкалија*, *бронклест*, *бронклив*, *бронков*, *броскав*, *брукосан*, *брунлив*, *брускаив*, *дамаглив*, *дамагличав*, *дамгилав*, *дамкав*, *дамкалив*, *дамкалија*, *дамкаст*, *дамкација*, *дамкест*, *дамкести*, *дамкилав*, *дамклив*, *дамчести*, *ишаран*, *ластавичав*, *ластавичар*, *ластавичков*, *лестевичав*, *леќеничав*, *леќосан*, *лузност*, *малинкав*, *малугнав*, *мистриест*, *панадлив*, *пегав*, *пегаив*, *пегалија*, *пегилав*, *пекатести*, *пикарест*, *пикатлив*, *пипкав*, *пиплав*, *писарко*, *писарлија*, *прекинлав*, *прекна*, *прекнав*, *прекнилав*, *прекничав*, *премкав*, *пренклив*, *принкав*, *сипаничлав*, *сипаничлив* и *шаренолик*.

Во однос на застапеноста на дијалектните лексеми и на нивните разновидности за изразување на семемата 'дамчест' и во поглед на нивното значење слична е состојбата и во *Толковниот речник* (Конески 2003–2014).

Имено, во *Толковниот речник* со соодветно значење се нотирани следните дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности, сп. *абраш*, *мн.* *абраши м.* 1. Рус човек со бенки на лицето. *Лицето му се подисчистило и станал најубавиот абраш што го познавам...* (Конески 2003: 4), *абрашлив*, *абрашливиот прид.* Што е со бенки на кожата. *Абрашливи дојки. Абрашливо лице* (Конески 2003: 4), *абрашлија*, *немен.* по род, *мн.* *абрашлии прид.* сп. *абрашлив* (Конески 2003: 4), *бенка*, *мн.* *бенки ж...* 2. Пегав. *Од летното сонце му се појавија многу бенки на грбот...* (Конески 2003: 120), *бенкалија*, *немен.* по род, *мн.* *бенкалии прид.* (арх.) в. *бенкичав* (Конески 2003: 120), *бенкичав*, *бенкичавиот прид...* 2. Пегав. *Патуваше со едно мало, бенкичаво девојченце* (Конески 2003: 120), *дамка*, *мн.* *дамки ж...* 2. Бенка, белег на телото, обично од раѓање. *Има дамка на левиот образ...* (Конески 2003: 397–398), *дамкав*, *дамкавиот* и *дамчест*, *дамчестиот прид.* Што е со дамки. *Дамкав коњ. Дамчести деца* (Конески 2003: 398), *дамкосан*, *дамкосаниот прид.* Што има дамки (Конески 2003: 398), *плесна*, *мн.* *плесни ж.* Лишај, дамки по лицето, по телото (Конески

2008: 110) и *плесничав*, плесничавиот *прид.* Што е со плесни по лицето или по рацете (Конески 2008: 110).

Неколку дијалектни лексеми со значење 'дамчест' во *Толковниот речник* се регистрирани со други значења, сп. *бронкав*, бронкавиот *прид.* Што се однесува на бронка, што е во некоја релација со бронка; сп. *брончест*. *Бронкаво лице* (Конески 2003: 187), *лис*, лисиот *прид.* в. лисест (Конески 2006: 49), *лисест*, лисестиот *прид.* Што има боја на лисица; црвеникава боја. *Лисеста кобила*. *Човек со лисести мустаки и брада* (Конески 2006: 49), *нишанлија*, *мн.* нишанлии *немен.* по род (разг.) Што има некаков нишан, белег на себе (Конески 2006: 395), *пипка* (само *едн.*) *ж.* Заразна болест кај кокошките. † *Пипка да те фати* – клетва (Конески 2008: 89), *рошав*, рошавиот *прид.* 1. За коса, брада, мустаки и сл. – неуреден, расфрлан, бушав. *Рошава брада*. *Рошава и абрашлива глава*. 2. (прен.) Што е како неуредна брада, коса и сл. *Рошава шума*. *Рошаво стебло* (Конески 2011: 259), *сипаничав*, сипаничав *прид.* 1. Што е болен од сипаници. *Сипаничави деца*. 2. За лице – што има траги од сипаница, мали дупчиња. *Сипаничаво лице* (Конески 2011: 383), *шарен*, шарениот *прид.* 1. Што е со различни бои, разнобоен; што има шарки на себе. *Шарен фустан*. *Шарени стомни*. *Шарена џамија*. *Шарена шамија*. *Шарена одаја*. *Шарени прекривки*. *Шарени чорапи*. 2. (разг.) Разнообразен, мешан, со различен состав. *Комисијата има шарен состав според половата и националната структура*. *Оваа група е малку шарена, има деца од различна возраст и со различна способност*. 3. (прен.) За маж или за жена со сомнителен морал, со распуштено однесување со премногу слободни сфаќања. *Тој си е таков, шарен и непостојан*. *Жената е малку шарена, ама добра домаќинка*. 4. (бот.) За некои мешункави растенија (грав, боранија). *Шарен грав*. *Шарена боранија*. 5. (зоол.) За животно со различни бои, со шари. *Шарено теле*. *Шарена змија*. *Шарен мачор*. ◊ *Гледа како теле во шарена врата* – сп. теле. *шареност ж.* (Конески 2014: 412) и *шарко* (само *едн.*) За шарено животно (особено за куче или за коњ); сп. шарка 5. *Едното куче беше шарко, а другите две сосема црни* (Конески 2014: 414).

Мошне голем број дијалектни лексеми и некои од нивните разновидности воопшто не се забележани во *Толковниот речник*, сп. *бамкилав*, *бемка*, *бемкалав*, *бемкалија*, *бемкичав*, *бенглав*, *бенкав*, *бенкаив*, *бенкалив*, *бенкарлив*, *бенкилав*, *бенкичев*, *бенколав*, *бренгав*, *бренглав*, *брокав*, *бронкавлив*, *бронкалија*, *бронклест*, *бронклив*, *бронков*, *броскав*, *брукосан*, *брунлив*, *брускаив*, *дамаглив*, *дамагличав*, *дамгилав*, *дамкалив*, *дамкалија*, *дамкаст*, *дамкација*, *дамкест*, *дамкести*, *дамкилав*, *дамклив*, *дамчести*, *ишаран*, *ластавичав*, *ластавичар*, *ластавичков*, *лестевичав*, *лекеничав*, *лекосан*, *лузност*, *малигав*, *малинкав*, *малугнав*, *мистриест*, *панадлив*, *пегав*, *пегавив*, *пегалија*, *пегилав*, *пекатести*, *пикарест*, *пикатлив*, *пипкав*, *пиплав*, *писарко*, *писарлија*, *прекинлав*, *прекна*, *прекнав*,

прекнилав, прекничав, премкав, пренклив, принкав, сипаничлав, сипаничлив и шаренолик.

Врз основа на етимолошките толкувања може да се констатира дека за изразувањето на семемата 'дамчест, човек што има дамки по лицето или по телото воопшто' на македонската дијалектна територија, освен наследените зборови, од кои се изведени придавските и другите образувања, сп. лис, ластавичав (*лестевичав; ластавичков; ластавичар*), малинкав, пегав (*пегилав; пегав; пегалија; пекатести*), писарко (*писарлија*), плесничав, рошав, сипаничав (*сипаничлав; сипаничлив*) и шарен (*шаренолик; шарко; шиарен*), има лексеми со нејасно потекло за кои постојат повеќе мислења, сп. брокав (*бронкав; бронкавлив; бронквест; бронклив; бронков; бронкајлија; брунлив; брускаив*), брукосан, лузвест, малигав (*малугнав*) и пикарест (*пикатлив*), односно се среќава лексема со ономатопејско потекло, сп. пипкав (*пиплав*).

Бројот на лексемите од туѓо потекло за изразување на семемата 'дамчест' се сведува на заемки од турскиот и со негово посредство од персискиот и од арапскиот јазик и на заемки од грчкиот јазик.

Заемките од турскиот јазик, од кои се изведени придавските образувања, на македонската дијалектна територија имаат широка распространетост, а некои од нив се прошириле дури во балканските јазици, сп. абраш (*абрашлив; абрашлија*), бенкав (*бенглав; бенкилав, бенколав; бенкичав; бенкичев; бенкаив; бенкалив, бенкарлив; бенкалија; бренгав; бренглав; бемкалав, бамкилав; бемкичав; бимкалија*), т.е. прекнав (*принкав, премкав; прекничав; прекналав, прекнилав, прекинлав; пренклив*), образувањата на основата дамк- (дамг-): дамкав (*дамклив; дамкалив; дамкилав, дамгилав, дамкулав; дамкаст; дамкест, дамкести; дамкалија; дамкација; дамкосан; дамаглив; дамагличав*), односно дамч-: дамчест (*дамчести*), леќеничав (*леќосан*) и нишанлија.

Заемките од грчкиот јазик, од кои се изведени придавските образувања, на македонската дијалектна територија имаат островски ареали. Лексемата мистриест е балкански грцизам, а лексемата панадлив се среќава во изолирани пунктови на македонското дијалектно подрачје.

На крајот може да се констатира дека изразувањето на семемата 'дамчест' во македонските говори е богато и разновидно. Широката лепеза лексеми од разгледуваното семантичко поле укажува на фактот дека во дијалектите на македонскиот јазик во различни историски периоди влегувале туѓи зборови, главно, од турскиот јазик или со негово посредство од персискиот и од арапскиот јазик, од кои некои во текот на времето се одомашиле и се стандардизирале. Изобилството лексеми, а уште повеќе зборообразувачките разновидности изведени од нив, јасно зборува дека македонските говори претставуваат непресушен извор за богатење на македонскиот стандарден јазик. Притоа, мошне важно е да се одбележи дека народниот творец при изразувањето на семемата 'дамчест' на македонската дијалектна територија често ја користи метафоричноста.

Освен тоа, македонските родени зборувачи и другите корисници на македонскиот јазик спасиле од заборав низа лексеми со значење 'дамчест', а одомашените лексеми ги надградувале со македонски наставки, при што, користејќи го внатрешниот потенцијал на македонскиот јазик, развиле голем број зборообразувачки разновидности за изразување на споменатата семема.

Литература

- Аргировски 1998: М. Аргировски, *Грцизмите во македонскиот јазик*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Видоески 2000: Б. Видоески, *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Георгиев 1971–1986: *Български етимологичен речник I–III* (Редактор: В. И. Георгиев). София: Издателство на Българската академия на науките.
- Георгиев, Дуриданов 1995: *Български етимологичен речник IV* (Научни редактори: В. И. Георгиев, И. Дуриданов). София: Българска академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Грицкат-Радуловиќ 2003: *Етимолошки речник српског језика 1* (Уредник: И. Грицкат-Радуловиќ). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Дуриданов 1999: *Български етимологичен речник V* (Отговорен редактор: И. Дуриданов). София: Българската академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Конески 1961–1966: *Речник на македонскиот јазик со српскохрватски толкувања I–III* (Редактор: Б. Конески). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Конески 2003–2014: *Толковен речник на македонскиот јазик I–VI* (Главен редактор: К. Конески). Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Лома 2008: *Етимолошки речник српског језика 3* (Уредник: А. Лома). Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Младенов 1941: С. Младенов, *Етимологически и правописен речник на българския книжовен език*. София: Печатница Хр. Г. Дринов – О.О.Д-во.
- Рачева, Тодоров 2002: *Български етимологичен речник VI* (Редакционна колегия: М. Рачева, Т. Ат. Тодоров). София: Българската академия на науките. Институт за български език. Академично издателство „Проф. Марин Дринов”.
- Skok 1971–1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.

Vasil S. Drvošanov

EXPRESSION OF THE SEMEME 'FRECKLED' IN MACEDONIAN SPEECHES

Based on the dialect material used from the files for the Macedonian Dialect Atlas project at the Macedonian Language Institute „Krstе Misirkov” in Skopje, the author, with the methodology of areal linguistics, considers expression of the sememe 'freckled, a man with freckles on his face or body in general' in Macedonian speeches. He notes that different cultures intersected in the territory of the Macedonian language, which were reflected in the expression of the analyzed sememe from the thematic area of the mental and physical characteristics of man. The author presents the distribution of a large number of lexemes and their phonetic, morphological and word-forming diversity throughout the Macedonian dialect area. In doing so, for each dialectal lexeme he gives the necessary etymological interpretations and checks the Macedonian lexicographic works from the aspect of their representation and from the point of view of their meaning.

In the end, he concludes that the expression of the 'freckled' sememe in Macedonian speeches is rich and varied. The wide range of lexemes from the considered semantic field points to the fact that in the dialects of the Macedonian language in different historical periods foreign words were entered, mainly from the Turkish language, or with it, from the Persian and Arabic languages, some of which over time became domesticated and standardized. The abundance of lexemes, and even more the word-forming variety derived from them, make it clear that Macedonian speeches are an inexhaustible source of enrichment for the Macedonian standard language. In doing so, it is very important to note that the folk artist often uses metaphors when expressing the 'freckled' sememe in the Macedonian dialect territory. In addition, Macedonian native speakers and other users of the Macedonian language rescued a series of lexemes with the meaning of 'freckled', and upgraded the lexemes with Macedonian extensions, developing a wide range of speech-expressive expressions using the intrinsic potential of the Macedonian language.

Keywords: freckled, Macedonian speeches, Macedonian language, lexis, dictionaries.

**ЛИНГВИСТИЧКИ И ЛИНГВОДИДАКТИЧКИ АСПЕКТИ
НАСТАВЕ РУСКОСЛОВЕНСКОГ ЈЕЗИКА У
СЛАВЕНОСРПСКОЈ ЕПОСИ НА ПРИМЕРУ РУКОВОДСТВА
К СЛАВЕНСКОЈ ГРАМАТИЦИ (1830)
ГЕОРГИЈА ЗАХАРИЈАДИСА**

У чланку је анализиран први том рускословенске граматике Г. Захаријадиса *Руководство къ Славенской Грамматицы* (1830). Уџбеник је размотрен као извор информација о филолошким, лингвистичким и лингводидактичким идејама аутора с обзиром на специфику рускословенско-славеносрпских саодноса током прве половине 19. века.

Кључне речи: Г. Захаријадис, српске граматике рускословенског језика, славеносрпски језик.

Током прве половине 19. века наставља се процес даљег функционалног преструктурисања рускословенског језика, који се утврђује као богослужбени језик српске православне цркве, а истовремено се изучава и као наставни предмет у српским школама. Уџбеничкој литератури која је у вези с тим у оптицају (в. Младеновић 1989: 51) припадају и три граматике различите методолошке усмерености: граматика А. Мразовића *Руководство къ Славенстѣй Грамматицѣ* (1794), чије је последње издање из 1840. године, написана црквеном ћирилицом и рускословенским језиком у функцији метајезика; *Славенска граматика сад први ред на Српском језику изјасњена. Прва свеска* (1827) Димитрија Тирола објављена грађанском ћирилицом, при чему је језик тумачења српски Вуковог типа; док је двотомна граматика Георгија Захаријадиса штампана црквеном ћирилицом, а као метајезик коришћен је славеносрпски – *Руководство къ Славенской Грамматицы Содержаще Правоглаголаніе, Гласовдареніе и Правописаніе на Употребленіе Часловаца и Шалтираца* (1830) и *Славенска Грамматика Содержаща Етимологию и Сунтаѣисъ* (1832).

Овде ће бити размотрен први том граматике Г. Захаријадиса као извор информација о филолошким, лингвистичким и лингводидактичким

* naida_iv@yahoo.com

идејама аутора с обзиром на специфику рускословенско-славеносрпских језичких саодноса датог периода¹.

У садржинској структури *Руководства* као и у предговору (VII–X), испољена је ауторова тежња описати особине рускословенског језика не само на основу постојеће источнословенске и српске граматичке традиције него узети у обзир и развојне тенденције српског књижевног језика прве половине 19. века. Према Захаријадису, у процесу изучавања рускословенског језика ученик мора да се школује у духу световне просветитељске културе, да буде одгојен у складу са њеним моралним нормама, те да се оспособи да максимално допринесе јавном животу.

1. Лингвистичка схватања

1.1. Тумачење кључних лингвистичких појмова

У садржајном, композицијском и стилистичком обликовању метајезичких интерпретација запажају се битне специфичности у поређењу са претходном граматичком традицијом. Приликом увођења неких основних лингвистичких појмова, поред конвенционализованих језичких средстава формирања представе о непроменљивости и панхроничности норме, Захаријадис додаје и историјске информације, које су приказане изражајним средствима некарактеристичним за строго граматички дискурс. Аутор користи стилистичке поступке постизања експресивног ефекта и изражавања аксиолошког става, услед чега се грађа приказује на приступачан и занимљив начин. У вези с тим могло би се претпоставити да ауторове интерпретације сличне усмерености одражавају одређене специфичности професионалног језичког регистра учитеља граматике, о чему су информације из разматране епохе доста оскудне.

¹ Георгије Захаријадис (1778–1850) рођен је у Тирнавосу (Тесалија). Пошто је своје школовање завршио у Грчкој, већи део живота проводи у Србији као учитељ грчког и рускословенског језика. Предавао је у различитим српским местима – у грчкој општинској школи у Земуну (од 1799. године), у Шапцу (од 1824. до 1829. године) – на позив обор-кнеза Јеврема Обреновића, у школи у Београду уз залагање кнеза Милоша, те од 1835. до 1840. године ради као учитељ у грчкој школи у Бечу.

Осим као поштован учитељ, истиче се и као аутор уџбеничке и преводне дидактичке литературе. У вези са својим радом у грчкој школи у Земуну Захаријадис припрема први граматички и први лексикографски приручник грчког језика у Србији. Просветитељским идејама у сфери педагогије и образовања мотивисана је и преводилачка делатност Захаријадиса, који је један од првих преводилаца Плутарха на славеносрпски језик. По налогу кнеза Милоша 1829. године преводи на српски језик и француски грађански законик (Наполеонов *Code civil*) с његовог немачког превода (детаљније о биографији и стваралаштву Захаријадиса – в. Пападрианос 2014, Мирковић 2015).

1.2. Дефиниција азбуке

На пример, у вези са термином *азбука* поред традиционалног начина његовог тумачења (који се среће код М. Смотричког и А. Мразовића), у посебној примедби Захаријадис пружа податке о савременој употреби црквене и грађанске азбуке (које садрже 42, односно 35 слова, при чему се разлика објашњава уклањањем *ε, s, v, ia, ω, ž* и *ψ*). Аутор даје кратак историјски преглед порекла грчке азбуке, те истиче њен утицај на формирање латинске и словенске азбуке (у том контексту одређује немачка слова као „поқварена латинска”). Примедба се завршава похвалом грчке азбуке и науке 19–20.

1.3. Дефиниција писмености

Аналогно је приказан и појам *писменост*, дефинисан у *Предупоменанију* у трећем делу уџбеника *Правописаније*. Схватање о писању као начину фиксирања говорног језика у визуелно перципираном облику, метафорички је изражено по аналогији са физичким процесом – прилепљивањем – на основу апстраховања својстава јачине и трајности која карактеришу резултат дотичне ручне радње: *Люди св хвдожество изнашли, слышшме гласове илити реченїа, изъ кои устмѣнный разговоръ состои, чрезъ нѣке знаке на папурѣ прилѣпити, и очима представити* 45. Захаријадис изриче похвалу „хвдожеству рисаниїа”, које се у његовој интерпретацији разматра на теолошком и на рационалистичком плану, тј. не само као ... *едно ѿ полѣзнейшии и величайшии изобрѣтенїа челоѣческаго ума ...* 45 него и као *Божественно дѣло* 47.

Конкретизујући своја претходна размишљања, Захаријадис приказује и актуелну социокултурну ситуацију у Србији, у којој је владање књижевним језиком важан чинилац просперитета друштва – истакнуто је значење практичних језичких компетенција у сфери администрације, права и финансијских односа са стране свих социјалних група, уз наглашавање равноправности полова у образовању: *Свакїй челоѣкъ, быо онъ у чинѣ или состоанїю у комѣ драго, дође у нуждѣ, гди онъ писати мора. Трговаць, хвдожникъ, рѣкодѣла могѣ лакше и краће съ писанїемъ дѣла своа ѿправлати ... И најпростїи землѣдѣлаць находисе често у таковымъ обстоятелствамъ, да онъ писма потребѣ. Садъ се ищѣ Облїгаціе, Квите, Свидѣтелства: садъ се пишѣ Тестаменти, Контракти. За то добро бы и нѣждно было, да свакїй челоѣкъ, мѣжескїй и женскїй полъ, безъ разлике достоинства, чина, званїа, и состоанїа писати навѣсисе. Ибо писати, читати и рачѣнати есѣ три вещи нај-полѣзнїе и нѣжднїе свакоме, и слѣже къ просѣщенїю и украшенїю єдногъ народа* 47. У цитираним запажањима активности читања и писања, уз које се додаје и рачунање, очигледно су схваћене на један модернији начин – не само као вештине писања диктата одломака из *Библије* или њиховог читања у цркви за време службе, како је то формулисано у предговору граматике (VII–IX).

1.4. Врсте акцената

Просветитељске идеје аутора долазе до изражаја и у интерпретацији конкретних особина рускословенског језика. На пример, у делу *Гласоударенија* разматра се питање о врстама акцената, при чему се посебно истичу *оксија (остра)*, *варија (тешка)* и *облеченна*. С једне стране, у складу са традицијом појашњава се њихова функција разликовати поједине хомонимне падежне облике у множини и једнини 29. Истовремено, у посебној примедби аутор наглашава да је недавно наишао на *Нови завет*, штампан у Санктпетербургу 1816. године, у којем је опазио да су Руси уклонили све надсловне знаке осим оксије, варије и облеченне². Даље су приказани и остали акценатски знаци али уз изричито истицање да они служе само у правопису 29–31. У истом духу, на пример, размотрен је знак *звателцо*, за који се тврди да није акценатски знак, него се користи под утицајем грчких знакова за аспирацију почетних вокала 30.

Начин тумачења акцената вредан је пажње најмање из два разлога:

С једне стране, аутор успоставља примере постојања одређених писмених знакова очуваних под утицајем традиције, чија се правилна употреба може најбоље научити читањем црквених књига, тј. учењем напамет/аутоматизованим понављањем.

С друге стране, испољава се ауторово схватање о динамичкој променљивости норме рускословенског језика (које је ограничење заступљено и у граматикама М. Смотрицког и А. Мразовића). Начелно у својим класификацијама и тумачењима Захаријадис узима у обзир најновије покушаје реформисања црквеног језика православних Словена, на пример, у наведеном коментару аутор прихвата правописне иновације у *Јеванђељу* из 1816. године које је Руско библијско друштво издало на руском језику.

1.5. Однос између ортоепије, ортографије, морфологије и синтаксе

Захаријадис начелно прихвата традиционалну представу о подели граматике на пет основних наука: 1. *Правоглаголаніе* 2. *Гласоудареніе*; 3. *Правописаніе* 4. *Хѣдожнословіе*, *Етимологіа* (морфологија) и 5. *Сочиненіе*, *Свнтаџисъ* 11–12³.

У оваквом контексту вредан је пажње и ауторов став да се начелно граматика исто тако дели на два дела – *хѣдожнословије* и *сочиненије*, а поред тога – да се прва три дела могу придружити *етимологији* 12. Према томе формулише се схватање о могућности извођења наставе читања и писања у складу са наставом морфологије језика. Али будући да се облици врста речи употребљавају према одређеним синтаксичким и текстовним правилима, отвара се могућност утврдити директну везу између

²Тако индиректно постаје јасна ауторова мотивација посебног разматрања дотичних акценатских знакова у *Руководству*.

³У ствари издавање *Гласоударенија* као самосталног дела није карактеристично за источнословенске граматике, али се среће код А. Мразовића.

„најнижег” и „највиших” нивоа језика у његовој употреби. Наведена концепција испољава се у различитим деловима граматике, у којима у оквиру развијања умећа читања и писања аутор пружа и релативно детаљне информације о морфолошким, синтаксичким те стилистичким особинама.

У *Руководство* су укључене и дефиниције врста речи, у чијим се поткласама реализује дато ортографско или ортоепско правило. Те дефиниције нижег су ранга, тј. хијерархијски су подређене основним правилима, везаним за приказивање граfiјских знакова с тачке гледишта читања и писања. Наведени дескриптивни поступак се релативно ретко примењује у граматички А. Мразовића, потпуно је одсутан у новијим граматикама рускословенског језика друге половине 19. века, али је код Захаријадиса доста доследно спроведен.

Као што је речено, морфолошке дефиниције појашњавају конкретна правила писања и читања због чега би, ако буду размотрене у целини и изван контекста, формирале један дефективни морфолошки систем, структурисан из перспективе граfiјског система рускословенског језика. Дотичне дефиниције истичу се високим нивоом апстракције, услед чега омогућавају стицање општелингвистичких знања о одређеним језичким категоријама и врстама речи, која су већим делом применљива и на матерњи језик ученика.

Начелно се дескриптивни модел приказивања рускословенског језика у *Руководству* (који је наслеђен од Смолитског, а прихвата га и А. Мразовић) у композицијском погледу остварује преко три основне компоненте: формулисање датог правила, навођење примера који га верификују, те уколико је неопходно, додавање и примедби (*примјечанија*) у којима се коментаришу неке специфичности. Правила и објашњења у примедбама формулисана су на српском језику због његове функције метајезика. Тај избор аутора изражава његово убеђење да је тумачење дате рускословенске особине на матерњем језику ученика предуслов за лакше препознавање свих њених реализација у језику-објекту. Вероватно с том мотивацијом уз дескриптивни, аутор примењује и контрастивни метод, који начелно има стабилне традиције у настави страних језика у 19. веку. Услед тога се на српском језику описују не само одговарајуће ортоепске и ортографске специфичности, као и релевантне морфолошке дефиниције него се на исти језик често преводе и примери.

У *Руководству* се налазе дефиниције 14 врста речи или њихових поткласа: односна заменица (*возносително местоименије*) 50; придев (*прилагателно име*); заменица (*мјестоименије*) 54; властито име (*собствено име*) 55; партицип (*причастије*); прилог (*нарјечие*) 58; именица (*сушчествително име*) 59; глагол (*глагол*) 60; присвојна именица (*притјажателно име*) 70; предлог (*предлог*) 75; везник (*сојуз*) 78; показна заменица (*указателно мјестоименије*) 81; узвик (*междометије*) 90 и збирна именица (*име собирателно*) 137.

Захаријадис користи контрастивни приступ најчешће у два случаја:

а) у навођењу рускословенских облика одговарајућих врста речи – уп., на пример, правило о писању *ї* и *ы* у облицима партиципа и придева. Пошто даје дефиницију партиципа, аутор наводи његове рускословенске форме заједно са њиховим српским кореспонденцијама, које су у заградама: *Питаѡѡ, или питаѡуѡѡїѡ (отъ Глагола питаѡу, кой садъ раани), питаѡѡїѡ (кой є рааниѡ). Напитаѡѡ или напитаѡуѡїѡ (кой ће нараанити) и тако далъ* 58 (в. још примере на стр. 60, 70 и др.).

б) у примерима који се додају како ортоепским и ортографским правилима (обично везаним за интерпункцијске знакове), тако и дотичним морфолошким дефиницијама. Примери у питању могу се цитирати без превода (уп. правило № 7 о писању зареза пред показном заменицом иза односне заменице или прилога – 80–81; в. такође стр. 75, 81, 85–86, 86 и сл.), али исто тако могу бити преведени на српски језик (уп. цитат *Псалтира* 4.3. којим се објашњава да се уместо знака питања у *Светом Писму* и црквеним књигама употребљава тачка и зарез 37–38; цитат из *Дела светих апостола* 18, 1–3 у објашњењу заграде и сл.).

1.6. Српски језик као језик-објекат

Осим наведеног начина коришћења српског језика као метајезика, у *Руководству* се успостављају примери његовог функционисања и као језика-објекта.

Дотична тенденција долази до изражаја у оним сегментима метајезичке анализе у којима се набрајају и рускословенски преведени, и српски примери ради илустрације одређеног ортоепског, односно – ортографског правила, или дефиниције неке врсте речи.

На пример, треће главно правило у поглављу о писању слогова и речи прикладним словима тиче се разликовања речи истог изговора и различитог значења помоћу употребе показних заменица (... *са частицама Возносителны Мѣстоименїа: Той, таѡ тоѡ*). Аутор наводи често цитиране рускословенске примере које објашњава и на српском језику: *Тѡѡ добродѣтель, таѡѡ добродѣтеланъ човекъ. Таѡѡ добродѣтель, то добро дѣло, или невинностъ. Тойъ весъ, таѡѡ цѣлый. Таѡѡ весъ, то село, и прочѡѡ.* 49. У посебној примедби *Примѣчанїе* прилаже дефиницију показних заменица ... *она коѡ прешедше какво лице, или каквоѡ вещь у память приводе. Такова єсѡ: Иже (кой), ѡже (коѡ), єже (кое); который, которѡѡ, которое; той, таѡ, тоѡ; самъ, сама, само и прочѡѡ.* После тога набраја примере који се не тичу реализације дотичног трећег главног правила него илуструју специфичности одговарајуће поткласе заменица у принципу. Управо се у том случају испољава специфика ауторовог приступа: после првог рускословенског примера који је преведен на српски језик (што није необична пракса) (*Иже стыдѡтсѡ молити, той стыдѡтсѡ дрѡгъ Божїѡѡ быти. (тко се стыди молити, таѡѡ се стыди дрѡгъ Божїѡѡ быти)*), следе три самостална примера на српском језику: *Кѡѡ у младѡсти не трѡдѡсе,*

тай у старости оивга се. – Кой є слагао єданъ пѣтъ, томе се рѣдко вѣрѣе дрѣгій пѣтъ. – Кой дрѣгомъ іамъ копа, самъ пада у ню. 50.

У пуној мери се секундарна функција матерњег језика као језика-објекта испољава у поглављу о читању у делу о гласоударенију, а нарочито често у делу о ортографији, пре свега када се описују особине интерпункцијских знакова. У случајевима када је правило рускословенског језика илустровано само српским примерма, практично се потврђује да је одговарајуће правило важеће и у српском језику.

Ако се апстрахујемо од граматичке мотивације употребе наведеног типа српских примера, онда се увиђа да они потпуно приказују особине славеносрпског језика у његовој функционално-стилистичкој и регистарској разноврсности, па се у том погледу могу сврстати у неколико основних група:

– налазе се примери који представљају различите микрожанрове књижевности Просветитељства – афоризми, сентенције, приче и цитати везани за познате личности из античке епохе, на пример: Епиктет 37; Диоген 89; Аристотел 89, 86; Еврипид 100.; Плиниј 100 и др. – уп. на пример цитате уз правила о начинима преношења туђег говора: *Аристотелъ говораше: Корень навке єсть горакъ, а гроздь и плодь нѣзинъ єсть сладакъ* 86; *Аристотелъ упытанъ: шта є пріѣтель; отговори: єсть єдна двѣша у два тѣла* 89. На крају књиге додата су и два посебна текста на сличну тему – *Незлюбивый Сократъ* 101 и *Пріѣтель у нѣжди познаесе* 102.

в) најбројнија су поучна размишљања и етичка упутства, која се тичу различитих моралних аспеката (добра и зла, односа према родитељима и рођацима, одгоја деце, рада у корист друштва, смисла живота и смрти, људских врлина и порока), те исто тако – посебне вредности образовања.

Примери су врло разноврсни у синтаксичком и лексичком погледу у зависности од тога које интерпункцијске знакове објашњавају (на пример: *Кой дрѣге на зло подиже, тай є горій отъ оны кои зло чине* 77; *Премда добродѣтель єдино самоу сердца челоѡческога украшеніе єсть; обаче весма малоу людій ѿ изрѣдности нѣной толикоу увѣрени єсѡ, да бы похотій свои са свимъ отрєклисе* 85; *Трѣдолюбиви люди подобни єѡ мравѡ; єрѡ они трѣдомъ своимъ препитаніе добываюћи, честноу живе, и никомъ не досаћиваюћи препитаваюсе* 85).

Утврђује се и одређени број примера превођења јеванђелских цитата на српски језик, уп.: *Христосъ говори: Бѣдите милосердни, као што и отаць вашъ милосерданъ єсть* 86; *Не говори ли онъ: ако принесешъ даръ твой къ олтарѡ, и тѡсе сєтишъ, да сѡ кимъ свадню имашъ, или болѡ рећи, да си коме штєтѡ учиніо, иди најпре и помирисе, или намирисе сѡ братомъ твоимъ, и по томъ доћи, и принеси даръ твой, да пріѣтна бѡде, жертѡа и молитѡа твоѡ?* (Матеј 5:23, 5:24) 89 и сл. Преведени библијски цитати у уџбенику индикативни су за поимање и тумачење библијских

текстова у оквиру наставног дискурса у периоду када настају преводи *Новог завета* А. Стојковића и В. Караџића.

Било би вредно истакнути да се због дидактичких функција које примери тог типа врше, у њима запажа и употреба прагматичких средстава деловања на реципијента – уп. облике 3 л. јд. свевременски употребљеног садашњег времена (*Отъ глѣности раѣасе непокорностъ, ѿ непокорности прoderзостъ, отъ прoderзости упорностъ, ѿ упорности гордостъ, ѿ гордости погибель* 80; *Размышленіе ѿ смерти естъ мѣдростъ, ербо свакій данъ двѣша отъ тѣла изыѣи ожидава* 78); облике императива и 2 л. јд. садашњег времена ради успостављања непосредног контакта, те привлачења пажње слушаоца (*Не ищи, да бываю вещи, како ты хоѣишь, но зактевай, да бываю, како бываю, и спокойно ѣишь живити* 87; *Ако зло свдишь, Богъ ѣе теби свдити по томъ* 80), облике 1. л. мн. којима се учесници у говорном чину конципирају у заједништву (*Дѣжни смо прамъ родителыма нашымъ благодарнымъ быти, ерѣ они намъ многа добра чине* 78); исто тако користи се и типично за ондашњи образовни дискурс ословљавање децо: *Дѣцо, бѣдите трѣдолюбиви и умѣренни, и вѣрѣйте ми: Невмѣренностъ и бездѣліе низвергаваю човека у велике страсти и пороке, а найпослѣ у погибель.* 86–87.

г) посебну подгрупу у оквиру претходне чине народне пословице, на пример: *Тко се мѣша съ мекинама поестиѣе га свинѣ* 42; *Болѣ е свѣ лѣбацъ съ миромъ, нежелѣ богата трапеза съ чиромъ.* 77; *Што человекъ посѣе, тоѣе и пожнети* 80; *Ко оѣе да еде, тай мора да ради* 84 и др.

д) у приказивању функција интерпункцијских знакова размотрени су и знакови за издвајање синтаксичких целина које означавају питање (упитник) или различита емоционална стања (усклик), у вези с чиме се наводе разноврсни примери разговорног језика епохе (нпр.: *Приміо самъ кнѣигѣ, кою си ми послао. – Дай ми перо, кое си ми узео* 77; *Іа ѣѣ доѣи, ако възмогѣ, свтра кодъ тебе* 79; *Іа самъ нѣмѣ отговоріо: Не уздайте се Вы у мене* 86; *Не, рече онъ, то нисамъ іа ни помыслио* 86, *Што е то? Гди си ты бѣо?* 89 и друге фразе карактеристичне за дијалогски дискурс); узвици (*Благо мени!* 38, 90; *За Бога!* 90; *О Боже мой!* 38, 90; *Сѣ юначе!* 90; *Сѣ преславнаго чѣдесе!* 38; *іао, какавѣ е то болѣ!* 90 и сл.).

е) добар део примера у тематском и стилистичком погледу припада научно-популарном стилу уџбеничке литературе из области природних наука. У *Руководству* се налазе не само поједине реченице (*Затмѣніе свнца нѣе ништа дрго, но покрѣтіе свнца отъ лѣне* 77; *Жаба, гвѣцѣрь, корнача, змѣа, крокодѣлѣ, хамелеонѣ, саламандра есѣ земноводна животна (то естѣ живе и на земљи и у води)* 79; *Свака вещь, коѣа пада у очи, или у осазаніе, зовесе тѣло или вещьество, као: земла, камень, древо* 87 и сл.) него су објављени посебни текстови дотичне стилске припадности – у трећи део који је посвећен правопису, у тачку 5 посвећену употреби параграфа, укључени су текстови на славеносрпском језику из астрономије, физике, метеорологије, географије (*Додатокъ къ*

Руководствъ на параграфе и убо: Време 103; Кръгъ земный 103), а исто тако једна *Кратка Мѡвологиа къ разѡмѣнїю стары списанїа, особито Поетически сочиненїа* (у којој се међутим налазе и називи неких словенских митолошких бића) 108.

ж) Захаријадисова намера да *Руководство* обезбеди ученику знања која ће му бити од користи како би се лакше снашао у важним животним ситуацијама (формулисана у предговору књиге, као и у вези са дефиницијом појма писменост) долази до изражаја у укључивању и фрагмената, али и целих образаца различитих епистоларних жанрова – писама, поздрава, молби и сл., најчешће у функцији илустрација употребе интерпункцијских знакова – уп., на пример, одломак писма добротвору: *Іа самъ, Высокопочитаемый Господине! маленъ и неваженъ, да бы Вамъ услѡге мое за Ваша благодѣланїа предложити дерзново; ничимъ манѣ увѣравамъ Васъ, да, ако іа у чѡмъ ни бѡдѣ благодарностъ сердца мога дѣломъ іавити узмогъ, никто радостнїе то учинити неће отъ мене* 83 (в. исто тако фрагменте захвалних писама 35, 85; 39 и сл.). У уѡбенику се налази и пуни текст поздрава (*привѣтствија*): *Привѣтствїе честитанѣ на тезоименитство* 87–88.

Аутор посвећује пажњу тумачењу особина епистоларног жанра епохе (*Писмо (посланїе, посланица, књига) естѣ писменный съ отсутствїюћимъ лицама разговоръ* 99). Детаљно приказује свих шест компонената од којих се састоји свако писмо: *привѣтствїе* (што одговара поздраву у разговорном језику), *вствѡленїе или предисловїе, предложенїе вещи, заключенїе писма, подписъ, надписъ* 90–91. Исто тако сажето су размотрена „молебна” и „пријатељска” писма 92. У прилогу *Примѣри нѣки Посланїа* налазе се бројни обрасци разноврсних врста писама и одговора (93–98).

Горенаведени српски примери (којима се не исцрпљује жанровско-стилистичка разуђеност српског језичког корпуса у уѡбенику⁴), резултат су двоструке селекције – не само према њиховим особинама, којима се верификују одговарајућа језичка правила него и према њиховим садржинским специфичностима, којима би се могао досећи одређени одгојни и образовни ефекат. Поред тога, изразита формално-стилистичка

⁴ У уѡбенику су садржане и драгоцене информације о лексици српског књижевног језика разматраног периода, које у овом раду неће бити предмет анализе (уп. примере у поглављу о употреби великог слова 54–55, као и два лексикографска прилога – један кратак речник рускословенских и руских паронима и хомонима (који је објављен и у граматици А. Мразовића) – *Назначенїе по Алфавитѣ нѣки реченїа у произношенїю себи подобны, обаче различїе како у смислѣ, тако и у писанїю имѡћи* 113, још један (вероватно оригиналан) приручник – *Назначенїе нѣки рѣчїи Славенски и странны у Књижцицы овой, и у Свѡщенномъ Писанїю находѣхисѣ* 128), уз неке заминљиве кратке примедбе, расуте по тексту граматике као што је у вези са дефиницијом наводника споменуто да се у жаргону штампара они називају *гусчїи очи или зечїи уши* 100).

хетерогеност грађе показује да се у језичкој свести говорника српског језика разматране епохе различите компоненте књижевног језика (славеносрпска, српска разговорна, рускословенска) поимају као један језик.

2. Формирање практичних вештина самосталног писања текста

Због своје дидактичке усмерености *Руководство* садржи и савете о самосталном обликовању писменог текста који представљају извор информација о култури писања славеносрпске епохе.

На пример, у другом делу уџбеника *Гласоударенију*, на крају поглавља о читању додата је *Препорука о лѣпомъ и чистомъ рѣкописѣ* 45, у којој се образлаже корисност науке *краснописаніе* или *калиграфіа*. Скреће се пажња на најчешће грешке које отежавају читање рукописа – неправилно исписивање неких слова, коришћење упрљане хартије, искривљавање редова при писању и сл. 45. Поред тога, у ауторовим коментарима о композицијској структури писма налазе се и упутства о начину обликовања епистоларног текста – размештању сваке од његових компоненти на листу, правилима употребе размака између редова, величини слова и сл. 93.

Закључак

Главна дилема у *Руководству* Захаријадиса своди се на одређивање односа између матерњег (српског) и другог (рускословенског) језика. У разматраном периоду дотичне идиоме карактерише променљивост њихових статуса. Матерњи језик је у процесу нормализације, унификације норме и стилистичке диференцијације. Што се тиче другог језика, већ постоји пракса његове употребе у одређеним областима световне културе у 18. веку, услед чега је створена богата и вредна књижевна традиција, али је на почетку следећег столећа одбачена могућност његовог функционисања као модерног књижевног језика. Управо свођење употребе рускословенског језика на религиозну сферу, његово изучавање као наставног предмета у оквиру просветитељски усмереног система српског образовања, занимање српских филолошких кругова за покушаје руске православне цркве његовог реформисања, па чак и замењивања савременим језиком, информисаност о резултатима његовог истраживања у оквиру европске славистике тог периода (о чему, на пример, сведочи граматика Д. Тирола), битно мењају аксиолошки став друштва према том идиому. Под утицајем наведених (и низа других) чинилаца формира се представа о динамичности развоја његове норме, што подстиче настојања да се његова улога ревалоризује у процесу српске језичке стандардизације.

У том контексту Захаријадис јасно разликује језик-објекат од метајезика што омогућава експлицитну примену контрастивног метода у граматичком тексту. Начелно се у настави страних језика на тај начин идентификују језичке особине које представљају потенцијални извор интерференције у процесу учења и савладавања другог језика (у конкретном случају – рускословенског).

Али на основу схватања о тесној повезаности ортоепије и ортографије с морфологијом, а преко ње – и са синтаксом и структуром текста (на начин на који се ова последња анализира у ондашњим уџбеницима реторике), у метајезичкој интерпретацији аутора испољавају се нови концептуални елементи. Као што је утврђено, Захаријадис прихвата традиционални модел приказивања законитости употребе рускословенских језичких јединица помоћу правила, примера који их илуструју, те примедби с додатним појашњењима. Аутор модификује задњу компоненту наведене композицијске структуре укључујући доста доследно дефиниције морфолошких категорија и врста речи, преко којих се конкретна правила реализују. Општетеоријско знање о морфолошком систему стечено на основу дотичних дефиниција олакшава даље усвајање особина датог правила рускословенског језика, али такође ствара и предуслове за осмишљавање истог правила и у српском језику по аналогiji. Захаријадис остварује обе могућности.

У вези с тим аутор се одлучује за додавање не само примера из рускословенског језика (непреведених али и преведених, при чему ови други омогућавају ученику да индуктивним путем утврди одговарајуће међујезичке регуларне кореспонденције). Новина у ауторовом приступу испољава се у додавању и самосталних српских примера (који нису преводи са рускословенског). На тај начин се у ствари приступа граматичком (у широком смислу речи) моделирању и матерњег језика. Тако се у току наставног процеса постепено остварује префокусирање са другог на матерњи језик или, другим речима – постиже се својеврсно двојство језика-објекта. Реч је о српским језичким особинама које се уклапају у морфолошке дефиниције и у правила употребе интерпункцијских знакова, непосредно везана за особине одређених реченичких и надреченичких целина. У ствари, класификацијским схемама рускословенске граматике се најчешће систематизују српске особине, које су предмет две научне области славеносрпске епохе – синтаксе и реторике.

Начелно могућност анализирања српског књижевног језика коришћењем граматичког дескриптивног модела рускословенског језика условљена је дубоком повезаношћу црквенословенске граматичке мисли с европском грчком и латинском античком, средњовековном и хуманистичком традицијом. Пошто се граматички опис тзв. међународних језика европског Средњег века заснива на комплексним критеријумима високог степена апстракције из области граматике, логике и реторике,

могуће је њихово коришћење у граматичком опису и других језика европског ареала (који притом поседују и одређене заједничке особине, настале као резултат њиховог индоевропског порекла, али и услед разноврсних и дуготрајних међусобних контаката). У истраживањима из историје лингвистике обично се истичу негативни резултати примене грчко-латинских (додали бисмо и црквенословенских) граматичких модела у емпиријској анализи морфолошких особина живих европских језика⁵. Али у Захаријадисовом уџбенику испољава се позитивни ефекат коришћења црквенословенске традиције, будући да је српска језичка грађа која се уклапа у црквенословенске класификационе схеме репрезентативна за друге језичке нивое – синтаксички и реторички (односно стилистички). Управо узимајући у обзир дотичне нивое, теоријске принципе описа црквенословенског језика, актуелне у разматраном периоду, карактерише високи степен применљивости због њихове изразито логичке заснованости. Можда није случајно што Захаријадис, коментаришући морфолошке специфичности, примењује контрастивни метод, док у приказу реченичких и надреченичких структура прибегава и директном трансферу.

Поред тога, у уџбенику су садржане информације о одређеним практичним аспектима процеса наставе српског језика. Открива се низ детаља око нејезичких правила која се морају поштовати у самосталном писању текста – на пример, ученик се учи брисати хлебом редове које је повукао на листу пре него што је почео писати писмо, мерити прстима размаке између параграфа, те на исти начин подешавати маргине странице, сећи папир на различите начине у зависности од врсте писма, а при томе пазити да не поцепа лист. Осим тога, текст *Руководства* пружа податке о знањима која ученици стичу из одређених области у почетној фази наставе – о античким филозофима и писцима, о природи и моралним нормама друштва. Утврђују се такође и одређене особине професионалног језичког регистра учитеља. Сличан тип информација отвара могућност за даља истраживања у различитим сферама дијахронијске социолингвистике, историје образовања и културологије.

Након изнетих запажања намеће се још једно питање: граматика којег језика се предаје помоћу Захаријадисовог *Руководства*, као и имамо ли потврду о томе какав би био резултат коришћења тог уџбеника. Чини се да се један од могућих одговора налази на крају књиге – у прилогу *Прибава књ Рководствѣ* објављена су два јавна говора на славеносрпском језику (*привѣтствїа*), која су 1930. године одржала два ученика трећег

⁵ Уп., на пример, коментар Н. Мечковске (1984: 125–127) о бројним примерима приписивања по аналогији према грчком или латинском језику одређених граматичких особина језику-објекту које он не поседује и обрнуто – непажање неких категорија, па чак и врста речи језика-објекта због њиховог непостојања у латинском и грчком језику.

разреда – Симеон Радојевић (чије се име налази и у списку ученика „споспешествователя” *Руководства*) на дан Светог Саве (14. јануара) у Београдској цркви и Димитрија Живковића на дан Воздвиженјая звона и звоненија (10. фебруара).

Литература

- Мечковскаја 1984: Н. Мечковская. *Ранние восточнославянские грамматики*. Минск: Издательство „Университетское”.
- Мирковић 2015: З. Мирковић. Грк Георгије Захаријадис – несуђени српски законописац. Нови Сад: *Зборник радова Правног факултета у Новом Саду*, 3, 1069–1079.
- Младеновић 1989: А. Младеновић. Рускословенски језик у XVIII веку. – А. Младеновић. *Славеносрпски језик*. Нови Сад: Књижевна заједница Новог Сада. Дечје новине, 43–47.
- Пападрианос 2014: И. Пападрианос. Учени Грци Димитрије Дарвар и Георгије Захариадис. Њихов допринос славеносрбској књижевности. *Thessaloniki: Cyrillomethodianum*, XIX, 101–107.

Najda I. Ivanova

LINGUISTIC AND LINGUO-DIDACTIC ASPECTS OF TEACHING CHURCH SLAVONIC LANGUAGE IN THE SLAVONIC-SERBIAN PERIOD, AS DISPLAYED IN *РУКОВОДСТВО К СЛАВЕНСКОЈ ГРАМАТИЦИ (1830)* BY GEORGIOS ZAHARIADIS

In this article, the first volume of the Church Slavonic grammar *Руководство къ Славенской Грамматичи* (1830) written by G. Zahariadis is analyzed. The teaching book is examined as a source of information about the philological, linguistic and linguo-didactic ideas of the author in respect to the specificities of Church Slavonic and Slavonic-Serbian contacts in the first half of the 19th century.

Key words: G. Zahariadis, Serbian grammars of Church Slavonic language, Slavonic-Serbian language.

ДЕРИВАЦИОНО ГНЕЗДО ПРИДЕВА *ЦРН* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У раду се даје творбена сегментација речи изведених од придева *црн* у српском језику. Анализом су обухваћене лексеме које су различитим творбеним процесима: префиксације, суфиксације, композиције, конверзије, дале нове речи од овог придева. С обзиром на то да је семантички садржај речи пропорционалан са њиховом продуктивношћу у деривационим процесима, посматра се и који ће део семантичког садржаја бити продуктиван у дериватима.

Кључне речи: српски језик, придев *црн*, деривационо гнездо, деривати.

Појам деривационог гнезда јавља се у семантички оријентисаним радовима о творби речи и подразумева „скуп свих деривата једне лексеме” (Драгићевић 2010: 200). Деривати се посматрају с обзиром на продуктивност семантичког садржаја основне, прости лексеме која формира гнездо.

Проф. Даринка Гортан-Премк у предговору свог Семантичко-деривационог речника разликује радијалну деривацију и ланчану деривацију као основне моделе ширења деривационог гнезда¹.

Семантичко-деривационо гнездо лексеме **црн** обухватило је 138 лексема, и то 122 моносемантичких и 16 полисемантичких. Укупно 210 лексичких значења. Групу лексема чине лексеме добијене различитим типовима творбе: суфиксацијом, префиксацијом, композицијом и конверзијом.

Грађа за деривационо гнездо речничке је природе и обухвата Матичин *Шестотомник* и Матичин *Једнотомник*.

1. Оваквој грађи може се приступити са више аспеката. Традиционално оријентисани лингвисти су лексеме разврставали према значењу у зависности од типа творбеног форманта. Међутим, у новије време деривационим процесима се приступа из семантичког угла и ова се лингвистичка дисциплина почиње везивати за лексикологију.

* mirjana.ilic@filfak.ni.ac.rs

¹ Код радијалне деривације као и код радијалне полисемије сва значења деривата настају из примарног значења, а код ланчане првостепени дериват настаје из примарног, другостепени сиз секундарног, трећестепени из терцијалног значења итд.

Из семантичког угла посматра се који се део семантичког садржаја и на који начин прелива у деривате. Стожер гнезда је увек проста, полисемантичка реч.

Сања Ђуровић (Ђуровић 2004) методом компоненцијалне анализе разлаже полисемантички комплекс лексеме **кућа** и прати како се и на који начин овај садржај јавља у дериватима.

Ивана Лазић Коњик (Лазић-Коњик 2012) на примеру лексеме **живот** показује како семантички и творбени деривати могу открити културне конотације основне, полазне лексеме у језичком сазнању носилаца српског језика које нису довољно јасно представљене у речничким дефиницијама, а важне су са становишта концептуализације датог појма.

Због специфичног семантичког комплекса придева за боје, који се базира на комбинацији перцептивног утиска и културно-историјске условљености и симболике боја одлучили смо се неку врсту концептуалне анализе.

Основу семантичког комплекса придева **црн** чини, пре свега идентификација колоритне вредности која се дефинише помоћу природне реалије из непосредног окружења, у овом случају чађи (који је боје чађи), значење обојености површине, простора, затим, непријатни утисак тамне боје или чак потпуног одсуства колорита што доводи до осећаја непознатог и страха од непознатог, те формира фон негативности на коме се заснивају многе асоцијативне вредности црне боје. Томе треба додати и културални аспект где се црна боја веже за обредне радње смрти и умирања, што повлачи и негативан емотиван став, жалост, осећање несреће.

У обзир треба узети и антонимски однос са придевом **бео**, где се придев **црн** јавља као потпуни опозитив:

бео - светао, јасан, видљив, позитиван, добар;

црн - таман, нејасан, невидљив или тешко видљив, негативан, лош.

Дакле, основни семантички комплекс базира се на: боје чађи, таман, тешко и нејасно видљив, негативан, лош. Деривати ће бити одранизовани према:

1. типовима творбе (суфиксација као доминанти тип, префиксација, композиција, конверзија);

2. према морфолошким класама речи (прво именице као најбројније, па придеви, глаголи, прилози и друге морфолошке класе речи);

3. према творбеним формантима;

4. према лексичким значењима (боја, реалија која није боја, појам који није боја).

2. Преглед лексичких значења изведеница од придева **црн**

I Именице:

A. именице које означавају црну боју:

А1. именица изведена суфиксом **-ина**:

црн-ина ж црнило. – Само се истицала црнина рупца на глави; Он (гавран) је црн, а црником се означава несрећа (РМС VI, 821);

А2. именица изведена суфиксом **-ило**:

црн-ило² с црна боја. – А тад би (очи) зацаклиле тамномодрим црнилом гавранових крила; Био је (облак) најпре сив – сад је постао црн, а по врху црнило му се претворило у зеленило (РМС VI, 821);

А3. материја, средство којим се боји у црно, црна маст за мазање (чега):

црн-ило с – Знао да си набавио двије оке црнила за будуће радње; Та богаташ гизделин потроши ... два пута више за црнило својих чизама; Мало црнила на обрвама ... и ви бисте били врашки пристала дјевојка (РМС VI, 821);

А4. мастило, тинта:

црн-ило с – Кривотворење није се могло опазити јер је на мјеници приписана била истом руком и истим црнилом једина ријеч (РМС VI, 821);

А5. тама, мрак:

црн-ина ж тама, мрак, црнило. – Као црном чохом застрто бејаше црно небо, а кроз ту црнину муње су севале; У црнини ноћи стоји она сасвим сама (РМС VI, 821);

црн-ило с тама, мрак. – На гдјекојем прозорчићу кроз црнило ноћно синило је слабо свјетло (РМС VI, 821);

А6. црна одећа:

црн-ина ж (као знак жалости за неким). – Мати није послије очеве смрти изишла из црнине; Матере неје могао ... угладати. Тек су се крајеви њене црнине видели (РМС VI, 821);

црн-ило с необ. в. црнина. – Који дан биће година како је умрла ... Ја црнило никад нећи скидати; Баба црна у црниту црну (РМС VI, 821);

црн-оћа ж црнило, црнина. – Црноћа ... (његова) и пратња могла су задивити ... свакога (РМС VI, 825);

црн-ост, -ости ж црнило, црнина (РМС VI, 825);

А7. црна тканина:

црн-ина ж – Изађоше два роба носећи ... носилку црником застрту (РМС VI, 821);

А8. фиг. душевни бол, патња:

црн-ина ж – С колико тмина, с колико црнина бориш се, мало крваво срце (РМС VI, 821);

²Суфикс **-ило** уз придеве за боју, као што је то и раније споменуто, означава обојеност датом бојом на већем простору. Секундарне семантичке реализације код речи *црнило* индукују се помоћу основне семе, *који је црне боје, који је тамне боје*: материја, средство којим се боји, мастило, тама, мрак.

Б. Изведенице које означавају нешто што се може класификовати по боји или визуелном утиску који дата боја производи;

Б1. називи за човека по боји:

Б1. назив за човека према боји коже добијен суфиском **-ац**:

црн-ац, -нца м човек црне расе (РМС VI, 820);

црн-о-кож-ац, -ошца м човек црне расе, црнац; човек црне коже. – *Нећете осјетити у ниједној кући инорасника ... било црвенокошца или црнокошца* (РМС VI, 824);

црњ-ик, -ика м необ. в. црнац (1а) – *Место да црњике (црнце) припитоме мало, и њино је срце тамо подивљало* (РМС VI, 826);

Б2. (Црнац) припадник етничке групе црнаца у САД:

црн-ац, -нца м (РМС VI, 820);

Б3. покрет који се залаже за еманципацију црнаца и њихову равноправност с белцима:

црн-аштво³ с – *Сенгоров појам „негритуде” црнаштво, сложен је и слојевит и садржи неколико елемената као тезе и тежње. Он тражи за своју браћу по боји коже не само политичку и економску већ и духовну равноправност* (РМС VI, 822);

Б4. припадник јужнословенског народа:

Црн-о-гор-ци, -ораца м мн. (јд. **Црн-о-горац, -орца**) јужнословенски народ чија већина живи у Црној Гори (РМС VI, 823);

Б5. припадница јужнословенског народа:

Црн-о-гор-ка ж припадница црногорског народа (РМС VI, 823);

Б6. особине јужнословенског народа:

црн-о-гор-ство с карактеристичне особине црногорског народа, црногорски дух. – *Није тако јако страдало његово црногорство* (РМС VI, 823);

Б7. назив за човека по боји косе и очију:

црн-ик,⁴ **-ика** м црномањаста човек (РМС VI, 821);

црн-о-оч-ић м младић црних очију. – *О јуначићу, црноочићу* (РМС VI, 824);

Б8. назив за човека чија је брада црне боје:

црн-о-брад-аш, -аша м погрд. човек са црном брадом. – *Тај црнобрадаш је уредник Матековог опозиционалнога новог листа; Онда пођи са мном – одговори су ... црнобрадаш* (РМС VI, 822);

Б9. назив за жену према боји коже добијен суфиском **-киња**:

³Лексему **црнаштво** можемо разложити на: црн + -ачки + -ство > црнач- + -ство > црнаштво > црнаштво.

⁴У српском језику постоје два суфикса **-ика**, један је са дугим **и**, а други је са кратким **и** и он се јавља у речима страног порекла. Суфикс **-ика** гради изведенице и са именичким и са придевским основама. Иако је изведеница од придевских основа немали број, мало је примера изведеница од придева за боје. У нашем примеру доминира колоритна вредност, загаситост.

црн-киња ж женска особа црне расе (РМС VI, 822);

црн-ица ж црнкиња. – *Црница све живље игра* (РМС VI, 821);

Б10. (Црнкиња) припадница етничке групе црне расе у САД;

црн-киња ж (РМС VI, 822);

црн-ица ж (Црница) в. Црнкиња. – *Црнице је познајем, Индијанке познајем* (РМС VI, 821);

Б11. назив за жену тамне косе добијен суфиксом **-ка**:

црн-ка ж (дат. црнки) женска особа црне косе и пути. – *Витка љепушкаста црнка* (РМС VI, 822);

црњ-ка ж црнка. – *Што ћу плавки боју куповати, то ћу црњки токе саковати* (РМС VI, 826);

црн-куља ж погрд. в. црнка. – *Нека ми сад препријечи пут она његова црнкуља* (РМС VI, 822);

Б12. назив за жену према боји косе и очију:

црн-ојка⁵ ж (дат. **црн-ојки**) црномањаста женска особа, црнка. – *Не знаш куда пре да погледаш: да ли оне црнојке ...; Тимина жена Љубица, нека ситна вижљаста црнојка* (РМС VI, 823);

црн-о-ман-ка ж покр. црномањаста жена. – *Марија, ситна удовица црноманка, најживјела прву срећу* (РМС VI, 824);

црн-о-ока ж женска особа црних очију (РМС VI, 824);

Б13. назив за човека који носу црну одећу:

црн-ац, -ница м редовник, калуђер који носи црну одећу, црну мантију; исп. црноризац. – *Многи се црнац одрекао „мира” (света)* (РМС VI, 820);

црн-оризац, -исца м онај који носи црну ризу (мантију), калуђер, свештеник. – *Црноризац гледао је вазда у земљу; Стипан прорицаше: да никад није било црнорисца бињације, као што ће бити с временом тај мали Јерковић* (РМС VI, 825);

црн-о-сукн-аш, -аша м ир. онај који носи одело до црног сукна, црну униформу. – *Сјатиле (се) гомиле црносукнаша да га жива ухвате и задаве* (РМС VI, 825);

црн-о-мантиј-аш, -аша м погрд. човек који носи црну мантију. – *Ви сте рационарац, црномантијаш* (РМС VI, 824);

Б14. назив за човека који носу део одеће у црној боји:

црн-о-кап-ац, -пца м човек који носи црну капу (РМС VI, 824);

Б15. називи за жену према боји одеће:

црн-ица ж редовница, калуђерица, монахиња (РМС VI, 821);

Б16. назив за несрећног, јадног човека:

⁵ Суфикс **-ојка** јавља се, осим у женским именима, у малом броју изведених речи. Уз придевске основе јавља се код: *белојка, црнојка, плавојка, младојка, милојка*. Уз придев *црн* означава женску особу тамне косе и очију и женски струк конопље, где се јавља као опозит лексеме *белојка*.

црн-ик, -ика м фиг. – *И он се, црник, помакао с места; Да бог да ... дочеко с њиме истога јада ко што сам ја црник дочеко* (РМС VI, 821);

Б17. назив за несрећну, јадну жену:

црн-ица ж фиг. – *Како нећу (плакати за мужем) ... Куд ћу, црница, куку мени, само рана?* (РМС VI, 821);

Б18. назив за занимање човека:

црн-о-вун-ац, -унца м пастир који гаји само црне овце (РМС VI, 823);

црн-о-берз-ијанац, -нца м човек који се бави црном берзом. – *Црноберзијанце ... треба гонити.* фиг. *Хтјели (би) да продаду домовину ... и то с групом великосрпских емиграната, политичких црноберзијанаца* (РМС VI, 822);

црн-о-бурз-ијанац, -нца м = црноберзијанац (РМС VI, 822);

Б19. назив за занимање жене:

црн-о-берз-ијанка ж жена која се бави црном берзом. – *На раскрсници промакну ... жене с врећама ... Можда су и црноберзијанке* (РМС VI, 822);

црн-о-бурз-ијанка ж = црноберзијанка (РМС VI, 822);

Б20. назив за део тела црне боје:

црњав-ка ж тамна, модра мрља на телу, модрица (РМС VI, 825);

Б21. називи за човека припадника некој групацији:

црн-о-рукац, -кца м члан организације Црна рука. – *Имао је једног рођака, црнорукца, осуђеног у Солуну* (РМС VI, 825);

црн-о-школ-ац, -лица м ученик „црне школе”, студент теологије, богословац. – *Ципријан пл. Голубић, бивши „црношколац”* (РМС VI, 825);

црн-о-кошуља-ш, -аша м човек који носи црну кошуљу; талијански фашиста. – *Је л’ ти оно баба испред вароши искосила митраљезом читав камион црнокошуљаша* (РМС VI, 824);

црн-о-стотин-аш, -аша м рус. члан „Црне стотине”, изразито монархистичке организације, основане 1905. год. у царској Русији за сузбијање револуционарног покрета. – *Из књига и предавања ... наших домаћих црностотинаша наши народи нису (се) могли упознати с руском историјом и ... културом* (РМС VI, 825);

Б22. назив за болест:

црн-ац,⁶ -нца м мед. нар. в. црни пришт (уз пришт изр.) (РМС VI, 820);

Називи за животиње:

Б23. назив за коња:

црн-о-грив-ац, -ивца м коњ црне гриве. – *Он дотјера црногривца дору* (РМС VI, 823);

⁶Лексема *црнац* представља секундарну семантичку реализацију јер се односи на болест која је своје име добила према неким својим појавним карактеристикама, пришту тамне боје.

Б24. назив за овна:

црн-о-вун-ац, -унца м ован црне вуне (РМС VI, 823);

Б25. назив за овцу;

црн-о-ока ж овца (РМС VI, 824);

Б26. назив за козу:

црн-ка: црњ-ка ж црна коза (РМС VI, 826);

Б27. назив за свињу:

црн-уг м црн вепар; исп. белуг (РМС VI, 825);

црн-уга ж црна свиња (РМС VI, 825);

Б28. назив за врсту змије:

црн-уша ж зоол. врста змије (РМС VI, 825);

црн-ка ж зоол. врста црне змије (РМС VI, 822);

црн-о-стрелџ, ијек. **црностријел** м зоол. змија поскок, црнокруг (РМС VI, 825);

црн-о-стрелџ, ијек. **црностријел** м зоол. врста змије отровнице (РМС VI, 825);

црн-о-круг м зоол. врста отровне змије која се склупча изгледа као црни круг, камењарка, поскок. – *Већ донеси љута црnodруга из присовја; Кости му се у камење изметнуле, црнокруг се у њима залего!* (РМС VI, 824);

Б29. назив за врсту птице:

црн-о-пер-ка ж зоол. врста птице, црноглава мухарица (РМС VI, 824);

црн-о-ждрал, -ала м зоол. црна рода *Ciconia nigra* (РМС VI, 823);

црн-о-перн-ица ж зоол. врста грмуше *Melizophilus melanoscephalus* (РМС VI, 824);

црн-о-глав-ка ж зоол. обично у изразу: грмуша црноглавка птица црне главе. – *Из шуме гласно звони мила и весела арија црноглавке* (РМС VI, 823);

Б30. назив за орла:

црн-даћ,⁷ -аћа м зоол. покр. врста орла (РМС VI, 821);

Б31. назив за кокошку:

црн-куша ж црна кокошка. – *Виче он (нијетао) кокошкама: Чујте ме, жене, и бијелке, и грашке, и црнкуше* (РМС VI, 822);

Б32. назив за болест кокошака и ћурака:

црн-о-глав-ица ж вет. болест кокошака и ћурака од које им поцрни глава (РМС VI, 823);

Б33. назив за врсту рибе:

⁷Облик *црндаћ* настао је, вероватно, по угледу на *црвендаћ*, где овај суфикс **-аћ** добија проширење са **-д**. Суфикс **-аћ** је неодређеног значења и њиме се гради мањи број речи углавном од придевских, а ређе од именичких основа. У неколико деривата добијених на овај начин умеће се **-б** или **-д**, али порекло такве појаве н Према проф. Р. Бошковићу (Бошковић 1976), реч је о суфиксу **-ба** и суфиксу **-(ü)д**.

- црн-о-пер-ка** ж зоол. риба црних пераја (РМС VI, 824);
црн-о-ока ж риба (РМС VI, 824);
црн-о-вољ-ка ж зоол. в. црвенперка (26) (РМС VI, 822);
црн-о-реп и **црн-о-репа** м зоол. врста рибе са црном пегом на репу (РМС VI, 825);
црн-о-гузџ м зоол. в. црнореп (РМС VI, 823);
Б34. назив за породицу инсеката:
црн-о-крил-ац м зоол. мн. породица таквих инсеката (РМС VI, 824);
Б35. назив за инсекта:
црн-о-крил-ац м зоол. инсект, кукац црних крила из реда тврдокрилаца, корњаша (РМС VI, 824);
црн-о-глав-ак, -авка м зоол. покр. в. црноглавац (1) (РМС VI, 823);
црн-о-глав-ац, -авца м зоол. в. црноглавка (РМС VI, 823);
Називи за биљке:
Б36. називи за биљке које имају неки део црне или тамне боје:
црн-ица ж агр. (у атрибутој служби) назив за разне врсте воћа црне боје: маслина, смоква, трешња (РМС VI, 821–822);
Б37. назив за индустријске биљке:
црн-ојка ж (дат. **црн-ојки**) бот. женски струк конопље; исп. белојка (РМС VI, 823);
Б38. назив за врсту поврћа:
црн-о-кор-ка ж агр. лубеница тамне коре (РМС VI, 824);
црн-о-ок-ица ж бот. грах са црним окцем (РМС VI, 824);
Б39. називи за зимзелено дрвеће уопште и за њихове појединачне врсте:
црн-о-гор-ица ж зб. им. бот. зимзелено игличасто дрвеће (бор, јела, смрека и сл.). – *Спава стара тврђава ... на бријегу засађеном црногорицом; Замириса на смолу и црногорицу* (РМС VI, 823);
црн-о-бор м бот. в. црни бор (уз бор, изр.). – *На средњим висинама ... расте ... буква, помешана ... са јелом и брезом, ређе са црнобором* (РМС VI, 822);
Б40. назив за листопадно дрво:
црн-о-граб-овина ж црнограбово дрво (РМС VI, 823);
црн-о-граб-ица ж бот. в. црнограб (а) (РМС VI, 823);
црн-о-граб-ић м бот. врста граба *Ostrua carpinifolia*; исп. црнограб (РМС VI, 823);
црн-о-граб м бот. врста граба, црни граб, кукарика *Carpinus orientalis* (РМС VI, 823);
Б41. назив за врсту пшенице:
црн-о-глав-ка ж агр. покр. пшеница црна класа (РМС VI, 823);
Б40. назив за болест пшенице:

црњ-евина ж гара, смет, главница на пшеници; исп. црњавина (РМС VI, 826);

Б42. називи за коровске биљке:

црњ-ика ж бот. в. мачков брк; исп. црника (РМС VI, 826);

црн-о-биљо, **црн-о-бил-ник** и **црн-о-биљо** м бот. в. комоника (РМС VI, 822);

црњ-евац, **-евца** м бот. биљка из пор. уснатица (РМС VI, 826);

црн-о-врш м и **црн-о-врш-ка** ж бот. в. вранилова трава (РМС VI, 823);

цр-уш м бот. в. црна трава (РМС VI, 826);

црњ-уша и **црњ-ушина** ж бот. = црница (РМС VI, 826);

црн-о-глав-ац, **-авца** м бот. кукурек. – *Када цвате црноглавац, погине овца и јарац* (РМС VI, 823);

црн-о-главо и **црн-о-главо** м бот. в. горешник (РМС VI, 823);

Б43. назив за цветнице:

црн-ојче,⁸ **-ета** с бот. в. царско око (РМС VI, 823);

црн-очица ж бот. в. царско око (РМС VI, 825);

црн-о-оч-ица ж бот. в. царево око; исп. црночица (РМС VI, 824);

црн-ока ж бот. в. царско око (РМС VI, 824);

црн-о-личо м бот. в. царско око (РМС VI, 824);

црн-ока ж бот. в. царско око; исп. црнојче (РМС VI, 824);

црн-о-пир-ица и **црн-о-пир-ка** ж бот. в. пиревина (РМС VI, 824);

црн-ица ж а. бот. = **црњ-уша** и **црњ-ушина** биљка из пор. вресова (РМС VI, 821-822);

Б44. називи за врсту грожђа:

црн-ина ж 4. агр. црна лоза и грожђе од ње (РМС VI, 821);

црн-ац, **-нца** м арг. покр. а. врста винове лозе с плодом црног грожђа (РМС VI, 820);

Б45. назив за врсту шљиве:

црн-о-шљива ж бот. трновача, трношљива (РМС VI, 825);

Б46. назив за врсту дрвне грађе:

црников-ина⁹ ж дрво од црнике (РМС VI, 821);

Б47. назив за део биљке тамне или црне боје:

⁸Лексема *црнојка*, променивши род, бива употребљена као назив за један цвет који може бити и тамнољубичасте боје (скоро црне). На овај начин, путем граматичког извођења и помоћу секундарне семантичке реализације (механизмом метафоре, сличношћу по боји), добијамо нову лексичку јединицу са посебним семантичким садржајем.

⁹И. Клајн (2003: 98–99) тврди да је суфикс **-овина/ -евина** вероватно настао од придевског суфикс **-ов/ -ев** и суфикса **-ина**, али да се његово значење давно осамосталило и да у многим речима овај наставак нема више везе са присвојним придевом, нпр. *домовина*, *б(ј)еланчевина* и сл. Изведенице од именичких основа могу имати различита значења, оне којима је дрвенаста биљка у основи имају значење грађе: *буковина*, *јеловина*, *храстовина*, па тако и *црниковина*.

црн-о-кож-ац, -ошца м плод, семенка црне коже (љуске). – *Као што боб црнокожац лелети по гумну ...* (РМС VI, 824);

Б48. називи за земљиште црне боје:

црн-ица ж црна земља, хумус. – *По црним жилама ишла је крв лагано, црна као црница у шуми; Не могаше уништити душу, реч ни ову плодну црницу земљу* (РМС VI, 821);

Б49. називи за предмете црне боје:

црн-о-кор-ац, -орца м (ген. мн. црокораца) нож, револвер и сл. који има црне корице. – *Да није ... при себи имао нож црногорац, често би погинуо; Ту је још обешен и један револвер цногорац* (РМС VI, 824);

црн-о-кор-ка ж сабља која има црне корице (РМС VI, 824);

црн-о-стријелџ, ек. црнострел (РМС VI, 825);

црнил-ка ж необ. мастионица, тинтарница. – *Угледа писаћи столић на ком је било нешто папира, црнилка и двије увезане књиге* (РМС VI, 821);

Б50. назив за вино:

црн-ац, -ица м црно вино, црњак. – *Дај црнца, то је наше!* (РМС VI, 820);

Б51. назив за временске непогоде:

црњав-ина¹⁰ ж црни, тмурни облаци; олујно, лоше време, невреме. – *Навуче се небо мутном црњавином* (РМС VI, 825);

Највише деривата има међу именицама и оне су настале првенствено суфиксацијом, затим по бројности новонасталих лексеме следи композиција.

Од семантичких компоненти најпродуктивније су оне које се односе на идентификацију саме колоритне вредности што се обично постиже сличношћу са неком реалијом из природе и тада као резултат имамо боју или обојеност површине, простора у дату боју: *црнина, црнило, црнина* (у значењу *мрак, црнило*)....

Затим по продуктивности следе визуелни утисци који колоритна датост производи, утисак тамног и та компонента продуктивна је код деривата који означавају људско биће, животињу или биљку која се истиће неком тамним, црним делом у својој појавности: *црнац, црноочић, црнка, црнојка, црноока, црнуга* (црна свиња), *црноперка* (врста птице), *црнкуша* (црна кокошка), *црнокорка* (лубеница тамне коре), *црнобор*....

Мање су продуктивне семе које се односе на визуелни утисак тамног, одсуство боје: *црњавина* (црни, тамни облаци)... или сема која

¹⁰Б. Хлебџ (1998: 324, 326), говорећи о придевима за боју, тврди да суфикс **-ав** „има тенденцију ка негативној конотацији” и као примере наводи слабо посведочене: *црвењав, зелењав*, као и оне са проширеним суфиксима: *жуткав, зеленичав*. Са придевским основама суфикс **-ина** изражава поименичење особине изражене придевом. Дакле, *црњав* је таман, тмуран, негативан, а *црњавина* посебна временска непогода у оквиру које би све ове особине заједно дошле до изражаја.

преко црног дефинише нешто што је лоше, негативно, злокобно: *црник* (несрећник).....

II Придеви:

A. Изведенице су боје:

A1. нијанса основне:

црн-о-сјај-ан, -јна, -јно који је сјајне црне боје. – *Чакшире од црносјајна атласа* (РМС VI, 825);

A1.a. придеви изведени суфиксима **-каст**:

црн-каст, -а, -о помало црн. – *А грахово (лишиће) је било као прије ситно и црнкасто; А још заостали снег се превлачио црнкастом навлаком* (РМС VI, 822).

црњ-каст,¹¹ **-а, -о**, в. црнкаст (РМС VI, 826);

A2. нијанса са појачаним значењем, суфикс **-цат**:

црн-цат и **црн-цијат, -а, -о** (обично у вези: *црн црнциат, црн црнцијат*) сасвим црн. – *На обали жртвује народ црне црнциате бике; На дуду се окончао црн-црнцијат пијевац* (РМС VI, 825)

A3. сложени придеви са значењем боје:

A3.a. сложени придеви са ослабљеним дејством:

црнкасто- као први део сложеница значи црну нијансу оне боје коју означава придев у другом делу сложенице: *црнкастоцрвен, црнкастосмеђ* и сл. (РМС VI, 822);

A3.b. сложени придеви са значењем прелазних нијанси:

црно- као први део сложеница с придевима који значе боју показује да та боја прелази у црно, тамно: *црномодар, црномрк* и сл. (РМС VI, 822);

A3. сложени придеви са значењем комбинације две боје:

црно-бео, -бела, -бело, ијек. **црно-бијел а** који је црне и беле боје; који је израђен у црној и белој боји. – *С пролећа (су се) враћале ласте у своје калуђеричком оделу од свиле црно-беле; први наш филм (је био) у тоталскопу и црно-белој техници. б.* фиг. који је или само позитиван или само негативан. – *Драма Милош Обилић носи све одлике почетништва: све је ту црно-бело* (РМС VI, 822);

црн-о-жут, -жута, -жуто тамножут. – *То (је) она црножута вода у пролеће, када реке почну надолазити* (РМС VI, 823);

црно-жут, -жута, -жуто који је црн и жут (као боје аустријске државне заставе). – *(Официрима) је недостижан идеал црно-жута фелдбинда генералштабског официра; фиг. погрд. који се односи на Аустро-Угарску; ненародан, реакционаран (у доба бивше Аустро-Угарске). – Ти, официруио црно-жута!; Ратка је Госпођицу називала „црно-жутим зеленашем”* (РМС VI, 823);

¹¹ Некада испред суфикса **-каст** долази до јотовања: *дебелъкаст, киселъкаст*, али та појава није уобичајена када је творбена основа придев за боју. Пример у нашем корпусу вероватно је архаичан или је локалног карактера.

црн-о-сив, црн-о-сива, црн-о-сиво који је тамносиве боје. – *Ствари (су) губиле боју и облик тонући у ... црносиву смјесу; Речица Ставња тече мутна, црносива* (РМС VI, 825);

црн-о-шарен, -а, -о који је тамношарене боје. – *Да није оно ... рече Митар, видевши некуј црношарену масу под врљикама* (РМС VI, 825);

црн-о-златан, -тна, -тно који је црн и проткан златним жицама. – *Црнозлатни (су) плувијали свећеника* (РМС VI, 823).

Б. Особине човека:

Б1. особина онога који има тамну пут:

црн-о-мањ-аст, -а, -о који је тамне пути; гарав; исп. *Црмпураст*. – *Видео си плавкасто или црномањасто, или смеђе девојче; Момак, висок, танак, црномањасте пути* (РМС VI, 824);

црмпур-аст, -а, -о који је црне пути, коже или длаке; исп. *Црномањаст*. – *Била је Фаника одебела, црмпураста; Моја другарица, тако сам заво црмпурасту кћер једног апелационог судије; Са једног прага скочи црмпураста мачка* (РМС VI, 820);

црн-о-пут, -а, -о који је црне пути. – *Црнопути атлетичар био је у напону снаге* (РМС VI, 825);

црн-о-лик, -а, -о који је црна лика, црн у лицу. – *Црнолик, јако мршав човек ... проговори плачевно* (РМС VI, 824);

црмпур-аст, -а, -о в. *црмпураст* (РМС VI, 825);

црн-о-ман, -а, -о покр. в. *црномањаст*. – *Старија Марија црномана, утегла у године* (РМС VI, 824);

црн-о-маст, -а, -о необ. заст. в. *црномањаст*. – *Црномасто њему лице расвјетљује још зјенице* (РМС VI, 824);

Б2. карактеристика човека према боје дела тела:

црн-о-косв, -а, -о који је црне косе. – *Стави десницу своју на главу лијепа дјечака, црноока, црнокоса, а врашкога лица; Лијепо (је) имати ... црнокосог драгог сина* (РМС VI, 824);

црн-о-окв, -а, -о који је црних очију. – *Мушки су уопште висока струка, а жене прикладне, црнооке и тмасте* (РМС VI, 824);

црн-о-ок-аст в. *црноок* (РМС VI, 824);

црн-о-брадв, -а, -о који има црну браду. – *Црнобради (калуђер) поче да пева* (РМС VI, 822);

црн-о-брк, -а, -о који има црне бркове. – *Насмија се ... Јуринић, црнобрка прилика Краљевића Марка* (РМС VI, 822);

Б3. карактеристика човека према делу одеће:

црн-о-рухв, -а, -о који носи црно рухо. – *За њим тиска се крижарска чета, црни црноруки људи; Већ дуго што је мали црнорухи чово скочио из регистраторовог стола* (РМС VI, 825);

црн-о-свилен, -а, -о који је од црне свиле. – *Одвезује своју црносвилену кравату* (РМС VI, 825);

Б4. одлика карактера дата према боји:

црн-о-душ-ан, -шна, -шно необ. који има црну, опаку душу. – *Белопут, белокас црnodушни трговчић, мркореки крчмар* (РМС VI, 823);

Особине животиња:

Б5. животиња која има неки део тела црне или тамне боје:

црн-о-репџ, -а, -о који име црни реп: *црнорепи коњ* (РМС VI, 825);

црн-о-кљуна, -а, -о који је црна кљуна: *црнокљуни гавран* (РМС VI, 824);

црн-о-врат, -а, -о који има црни врат (РМС VI, 822);

црн-о-главо, -а, -о који је црне главе: *црноглави галеб, грмуша* (РМС VI, 823);

црн-о-грли, -а, -о који је црна грла (РМС VI, 823);

црн-о-перџ, -а, -о в. црноперан. – *Ја бејах душман црноперих птица; Погледују (стене) мрко на се, па се мере црнопере* (РМС VI, 824);

црн-о-гриво, -а, -о који има црну гриву. – *Ох, да ми је сјајан дан ... црногриви коњиц вран; Честим су рзањем пратили ријечи говорника* (неког старог црногривог мркова) (РМС VI, 823);

црн-о-крило, -а, -о који има црна крила. – *Мала црнокрила птица не разликује се ни по чему од морског пса* (РМС VI, 824);

црн-о-ногџ, -а, -о који има црне ноге (РМС VI, 824);

црн-о-пер-ан, -рна, -рно који је црна перја. – *Зацрни се на мору далеко нешто ситна ... као да је птица црноперна* (РМС VI, 824);

црн-о-пикња-аст, -а, о који је са црним пикњама. – *У вас су, драга Мирџ, живци као пужеве црнопикњасте тинаљке* (РМС VI, 824);

Остало:

Б6. који предсказује нешто лоше:¹²

црн-о-знак, -а, -о неол. који предсказује несрећу, злослутан. – *Круже вране црнознаке* (РМС VI, 823);

Б7. о времену:

црн-о-облач-ан, -чна, -чно индив. који је из црних облака (један од Зевсових епитета). – *О црнооблачни Зевсе ... који у етеру владаш* (РМС VI, 824);

Б8. предмет који има црне корице, црну дршку, неки црни или таман део:

црн-о-корџ, -а, -о у нож в. црнокорац. – *Црнокор нож (стави) под узглавље* (РМС VI, 824);

црн-о-кор-аст, -а, -о који је са црним корицама. – *У соби у којој је породиља са дететом забоду изнутра црнокораст нож* (РМС VI, 824);

црн-о-пољ-ни, -а, -о који припада црном пољу (у шаху). – *Сви (су му) пешаци ... стајали на белим пољима док су ловци били црнопољни* (РМС VI, 825).

¹²Црна боја сматра се лошом, несрећном бојом, те отуда и ово значење.

III Глаголи:

A1. глагол са значењем постајати *црн*:

црн-ети,¹³ **-ним**, ијек. **црњети** несврш. постајати црн, добијати црну, тамну боју. – *Алексеј све више црни, отиче; Запад црни ... облаци се ломе* (PМС VI, 821);

A2. појављивати се црном бојом између других боја:

црн-ети се, **-ним**, ијек. **црњети** несврш. бити, изгледати црн, показивати се у црној боји. – *Колосеум се црнео у мраку; Чорба-макарони црњела се од зачина и мало павила од масти; Још јуче коров и ледина пуста, данас се црни бразда радна, жива* (PМС VI, 821);

A3. чинити што црним, тамним, бојити у црно:

црн-ити, **црним** несврш. – *Црнио је своје сиједе бркове; Што први (облак) свјетлошћу злати, то други сјенама црни* (PМС VI, 821);

A4. ојађивати, жалостити, растуживати;

црн-ити, **црним** несврш. – *Нарочито га је то црнило, то што га попа ма ни у уста не узима* (PМС VI, 821);

A4.a. лоше, ружно говорити о коме; грдити кога;

црн-ити, **црним** несврш. – *Псује Швабу и црни га горе него Турчина; Звонара невјерник! – црниле би га ... на изласку, оговарале по кућама* (PМС VI, 821);

A5. мазати се црном бојом, црnilом:

црнити, **црним се** несврш. (PМС VI, 821);

A6. фиг. лоше, ружно говорити о себи:

црн-ити, **црним се** несврш. – *Што се црниш и сам себе ружиш?* (PМС VI, 821);

A7. постати црн, мрачан, добити црну, тамну боју:

за-црн-ети, **зацрним** свр. – *Улица се зацрнела од народа* (PМСЈ, 423);

A8. појавити се у црној боји:

за-црн-ети, **зацрним** свр. – *На реци се зацрне чамац* (PМСЈ, 423);

A9. учинити црним, тамним:

за-црн-ити, **зацрним** свр. (PМСЈ, 423);

A10. завити у црно у знак жалости, учинити несрећним:

за-црн-ити, **зацрним** свр. – *Његова смрт је зацрнила мајку* (PМСЈ, 423);

A11. фиг. развити се у рђавом правцу:

за-црн-ити, **зацрним** свр. (PМСЈ, 423);

A12. намазати се црном бојом:

за-црн-ити се, **зацрним се** свр. (PМСЈ, 423);

¹³**Црњети** је ијекавска варијанта глагола *црнети*, тј. суфикса **-јети** : **-ети**. У овом случају, као нпр. и код *бијељети*, *црвењети*, *зелењети*, због крајњег сугласника основе долази до ијекавског јотовања: *црњети*, *црним*, ек. *црнети* (PМС VI, 826).

A13. унесрећити се:

за-црн-ити, зацрним свр. (РМСЈ, 423);

A14. учинити црним, премазати црном бојом или нечим црним:

нацрнити, нацрним свр. (РМСЈ, 804);

A15. учинити црним, обојити у црно:

о-црн-ити, оцрним свр. (РМСЈ, 903);

A16. фиг. приказати, описати некога у рђавом светлу, изрећи о коме ружне, недоличне ствари, наружити, опањкати, оклеветати:

о-црн-ити, оцрним свр. (РМСЈ, 903);

A17. постати црн:

по-црн-ети, -рним свр. – *После пожара поље је поцрнело* (РМСЈ, 991);

A18. добити тамну боју тена:

по-црн-ети, -рним свр. (РМСЈ, 991);

A19. учинити црним или црњим:

по-црн-ити, поцрним свр. – *Девојка крејоном поцрнела обрве* (РМСЈ, 992).

Придевима и глаголима се углавном исказује квалитет боје (ослабљени ефекат, пуни ефекат, комбинације боја, човек окарактерисан по боји): *црнкаст, срносјајан, црносив, црномањаст, зацрнети* (учинити тамним, црним).....док се ређе јавља значење несрећан, лош: *зацрнити* (учинити несрећним)...

IV Прилози:

A1. прилог:

црно прил. црном бојом, у црној боји; са тамним одсјајем. – *Једно јој жао беше што не може пепељаве зенице црно да офарба; Мара отвори црно уоквирену посмртну листу; Јока маже десну руку живином машићу ... Маст црно светлуца* (РМС VI, 822);

A1.а. фиг. безнадно, песимистички; супр. ведро:

црно прил. – *Давид је црно гледао на своју будућу сарадњу са новим везиром; Гледам исувише црно на ствари* (РМС VI, 822);

A1.б. лоше, рђаво, зло; тешко:

црно прил. – *Како ли је онијем што немају? – рече Ана. – Како? Па црно и жалосно; Море, жено, ово је из дана у дан све црње и горе; Живим црње од манастирског пса* (РМС VI, 822);

A2. изведени прилог са ослабљеним дејством:

црн-касто прил. у црнкастој боји, црнкастом бојом (РМС VI, 822);

A2.а. фиг. необ. тужно, жалосно. – *Кајамас црнкасто плаче* (РМС VI, 822);

A3. као у црнаца:

црна-чки прил. као у црнаца, као црнац. – *Трагични акценат бих ја хтео да издвојим из ове црначки разгаламљене музике* (РМС VI, 821);

А3.а. тешко, напорно:

црна-чки прил. (РМС VI, 821);

А4. као у Црногораца:

црн-о-гор-ски прил. – *Орске игре ... су међусобно ... повезане* „*Зетско коло*” ... и *игра по црногорски „Удвоје”* (РМС VI, 823).

V Лексеме добијене граматичком творбом:

А1. изведени придев, компаратив:

црњи, -а, -е комп. од црн (РМС VI, 826);

А2. глаголска именице од **црнети** и **црнити**:

црњење с гл. им. од *црнети, црнити* и *црњети* (РМС VI, 826);

Б1. деминутив од црнац:

црн-чић¹⁴ м дем. од црнац (РМС VI, 825);

Б2. **црноберзијанч-ење** с гл. им. од црноберзијанчити (РМС VI, 822);

црнобурзијананч-ење с гл. им. од црнобурзијанчити (РМС VI, 822);

Б3. **Црн-о-горч-ад** ж зб. им. од Црногорче (РМС VI, 823);

Б4. **Црн-о-гор-че, -ета** с (супл. мн. Црногорчад) дем. од Црногорац; млад Црногорац – *Ја кад нађох оно Црногорче; Ал’ не писну Црногорчад млада, нити писну нити зуби шкрину* (РМС VI, 823);

Б5. **црн-о-берзијан-ски, а, -о** који се односи на црноберзијанце и на црну берзу: ч роба (РМС VI, 822);

Б6. **црн-о-гор-ски -а -о** који се односи на Црну Гору и Црногорце. – *Сликар Чермак ... начинио је неколико лепих црногорских слика* (РМС VI, 823);

Б7. **црн-о-мор-ски, -а, -о** који се односи на Црно море: ч слив. – *Кретали су се (Мађари) ... у поручју каспијских и црноморских степа* (РМС VI, 824);

Б8. **црн-о-школ-ски, -а, -о** који се односи на „црну школу” и на црношколце, богословски. – *Црношколска је младеж од узбуђености дрхтала* (РМС VI, 825);

Б9. **црн-о-гора-чки, -а, -о** необ. в. Црногорски. – *Неће нестат црногарачкијех (ђетића)* (РМС VI, 823);

Б10. **црн-о-стотина-шки, -а, -о** који се односи на црностотинаше. – *Наш је задатак борити се с владајућом црностотинашком и буржоаском националном културом Великоруса* (писао је Лењин) (РМС VI, 825);

¹⁴Суфиксом **-чић** изражава се деминутивно значење и оно се остварује код основа које се завршавају на **-н, -ј, -л**, док код основа на **-р**: *новинарчић*, деминутив добија секундарно значење ниподаштавања или сажаљења.

Б11. **црн-о-горич-ни -а, -о** који се односи на црногорицу, који се састоји од црногорице. – *Оморика је црногорично дрво; Тужно хуји на ветру црногорична шума* (РМС VI, 823);

Б12. **црна-чки, -а, -о** који припада црнцима, који се односи на црнце (РМС VI, 825).

Закључак

У изведеницама доминантна сема јесте колоритна датост, а само у мањем броју долазе до изражаја делови семантичког садржаја придева *црн, црна, црно* који се односе на визуелни утисак који производи дата боја: *тамно, слабо видљиво*. Ове семантичке компоненте, на пример, долазе до изражаја код именице типа *црнина, црнило*.

Код глагола који су изведени од придева *црн* доминантно је значење обојености неке површине простора црном бојом *црнети, црнити*.

Највећи број изведеница односи се на називе који се односе на животињски и биљни свет.

Велики број ових назива заправо је терминолошка лексика, тј. у питању је народна номенклатура за различите животињске и биљне врсте *црнојче* (царево око), *црнац* (врста грожђа) итд.

Некада је боја само разлог да се животиња унутар своје врсте издвоји: *црноглав, црнокљун* (птице тамне главе, тамног, црног кљуна) итд.

У малом броју деривата долази до изражаја део семантичког садржаја који се односи на везивање црног и тамног за несрећу, зло: *црнознак* (који предкажује несрећу, лош, негативан).

Статистички приказано то би изгледало овако:

Табела – придев *црн*

		Процент заступљености	Процент изведеница са значењем боје	Процент изведеница са значењима која се односе на животиње	Процент изведеница са значењима која се односе на биљке
Именице	124		Укупан број лексичких значења	(27) 21,77%	31
Придеви	43	20,47	(12) 27,90 %	(11) 25,58%	-
Глаголи	21	10,00%	(21) 100%	-	-
Прилози	7	3,34	(4) 57,14%	-	-
Граматицка деривација	15%	7,14%	-	-	-
Укупно	210	99,99%	(49) 23,33%	(38) 18,09%	(31) 14,76

Највећи број деривата предстаља боја, обојеност, колоритно својство, и низ различитих реалија које се идентификују, пре свега, по визуелном утиску и то визуелном утиску који се једнако односи и на колоритну вредност и на утисак светлог и тамног.

И на крају, с обзиром на то да је чуло вида једно од доминантних чула код човека, очекивали смо, а тако се и показало, да је перцептивни моменат, тј. оне семе које се тичу перцепције и чула вида, био онај део полисемантичке структуре придева који се показао најпродуктивнијим у творби.

Литература

- Гортан-Премк 1997: Д. Гортан Премк, *Полисемија и организација лексичког система у српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Гортан-Премк 2002: Д. Гортан-Премк, Семантичко-деривациони речник српског језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд, 103–111.
- Драгићевић 2001: Р. Драгићевић, *Придеви са значењем људских особина у савременом српском језику*, Београд: Институт за српски језик.
- Драгићевић, Рајна. *Традиционално и модерно у српској лингвистици*, www.staff.amu.edu.pl-sipkadan/TRIB43.HTM
- Драгићевић 2002: Р. Драгићевић, Придеви са значењем људских особина као део Семантичко-деривационог речника српског језика, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*, Београд, 111–119.
- Ђуровић 2010: С. Ђуровић, „Творбени потенцијал позајмљеница у оквиру лексичко-семантичке групе кућа и њени делови”, у: *Језички систем и употреба језика*, Српски језик, књижевност, уметност, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу 30. 10 и 31. 10. 2009. у Крагујевцу, књ. I: *Језички систем и употреба језика*, Крагујевац, 151–170.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику I и II*, Београд: Матица српска – Завод за уџбенике – Институт за српски језик.
- Лазевић-Коњик, Ивана 2012: Семантичко-деривациони потенцијал речи у откривању лексичких и културалних конотација (на примеру концепта живот), у: Рајна Драгићевић (ур.) *Творба речи и њени ресурси у словенским језицима*, Зборник радова са четрнаесте међународне неучне конференције Комисије за творбу речи при међународном комитету слависта, Београд: Филолошки факултет Универзитета, 2012, 609–621.
- Гортан Премк, Васић 2003: Д. Гортан Премк, В. Васић (ред.), *Семантичко-деривациони речник српског језика I*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- Гортан Премк и др. 2006: Д. Гортан Премк, В. Васић, Р. Драгићевић (ред.), *Семантичко-деривациони речник српског језика II*, Нови Сад: Филозофски факултет.
- РМС: *Речник српскохрватског књижевног језика*, Матица српска, Матица хрватска, I–VI, Нови Сад, 1967–1976.
- РМСЈ: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад, 2008.
- Хлебец 1998: Б. Хлебец, Придевске изведенице у значењу боје, *Српски језик*, III/1–2, 323–335.

Mirjana K. Ilić

DERIVATIONAL NEST OF ADJECTIVE BLACK

This paper analyzes the lexemes derived from various word formation processes such as: prefixation, suffixation, composition and conversion of the Serbian language adjective *black*. The analysis was done on the basis of some lexical items taken from the Serbian Language One-tome Dictionary, Matica Srpska and from the Serbian Language Six-tome Dictionary, Matica Srpska. As semantic analyses showed, the most numerous derivatives were those derived from the following components: a particular chromatic given and a visual impression produced by a particular chromatic given; in other words, these are semantic components of colours as well as *light* and *dark*.

Among the derivatives, the most numerous are those with the meaning of a colour of coloration, whether it is an object, a plant or an animal, or just a space or a surface which seems light or dark, thus being experienced as black.

Black as an adjective has got a far richer derivational nest than *white* as an adjective.

Keywords: the Serbian language, adjectives black, derivational nests, derivatives.

Александра А. Јанић*
Универзитет у Нишу**
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 811.163.41'276.4
811.163.41'373.611
811.163.41'282.2

СПЕЦИФИЧНОСТИ ТВОРБЕ ЖАРГОНСКИХ ИМЕНИЦА ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ ЗА ОЗНАЧАВАЊЕ ОСОБА

Предмет овог рада је творбена анализа жаргонских именица из југоисточне Србије, на примеру изведених именица за означавање особа из *Речника жаргонизама јужне пруге* Јордане Марковић и Татјане Трајковић. Користећи принцип композиционалности, циљ нам је да покажемо творбене тенденције творбених основа и суфикса којима се изводе именице за означавање особа у жаргону. Најчешће су именичке основе (47,06%), следе глаголске (30,72%), придевске (21,57%), па прилошке основе (0,65%). Потврђена су 53 различита суфикса, а број различитих изведеница истим суфиксом у грађи се креће од један до тринаест. Неки од суфикса су карактеристични за жаргон (нпр. -ос, -анер, -ута, -сан, -сон), а неки се јављају и у стандардном српском језику (нпр. -Ø, -а, -ар, -иња). Карактеристична је појава конкурентности различитих суфикса уз исту основу, без промене у значењу, на пример: *тупча, тупша, тупација, тупан* означавају глупу особу (за придевску основу *туп-* везују се суфикси -ча, -ша, -ација, -ан).

Кључне речи: жаргонизми, суфиксација, именице, жаргонски суфикси, југоисточна Србија.

1. Увод

Творбена „креативност” у жаргону указује на творбени потенцијал у српском језику. Из тог разлога, предмет овог рада је творбена анализа жаргонских именица из југоисточне Србије за означавање особа, при чему је грађа ексцерпирана из *Речника жаргонизама јужне пруге (РЖП)* Јордане Марковић и Татјане Трајковић. Користећи принцип композиционалности, циљ је да покажемо творбене тенденције творбених

* aleksandra.janic@filfak.ni.ac.rs

** Припремљено у оквиру интерног пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (360/1-16-10-01), који се изводи на Филозофском факултету у Нишу, и пројекта *Говорни и стандардни језик у јавној комуникацији у Нишу* Огранка САНУ у Нишу (О-25-20). Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

основа и суфикса којима се изводе именице за означавање особа у жаргону, водећи се значењима наведеним у речнику и композиционално формулисаним значењима, која садрже конкретне мотивне речи.

Истраживачка питања од којих полазимо у раду су: 1) Којим се све суфиксима изводе именице за означавање особа у југоисточној Србији?; 2) Који од суфикса се могу јавити уз више типова основа (нпр. именичке, придевске, глаголе)?; 3) Који суфикси су конкурентни уз исте основе?; 4) Када се јављају скраћене, а када пуне основе у жаргонској творби југоисточне Србије?.

Структура рада је следећа: у другом одељку дајемо теоријске основе о жаргону и именицама за означавање особа у српском језику, затим, листу суфикса и ексцерпирану грађу са значењима из *РЖЛП* дајемо у трећем одељку, док се дистрибуцијом истих суфикса уз различите творбене основе бавимо у четвртном одељку. У петом, шестом и седмом одељку бавимо се ексцерпираним жаргонским изведеницама са именичким, глаголским и придевским основама. Закључне напомене дате су у осмом одељку.

2. Теоријски основи

Као основну карактеристику жаргона Милорад Радовановић (2003: 177) издваја непрекидну иновативност и променљивост, „*сја је dinamika neuporedivo veća od prosečne, standardne, normalne ili uobičajene učestalosti promena u jezicima*”, а Бугарски (2006: 12) жаргон дефинише као „*svaki neformalni i pretežno govorni varijetet nekog jezika koji služi za identifikaciju i komunikaciju unutar neke društveno određene grupe*”. Ради истицања различитих истраживања жаргона и његове специфичности, издвајамо и неколико истраживања која нису директно повезана са именицама за означавање особа: Бугарски 2004б; Живковић 2011; Јовановић 2011; Вељковић Станковић 2018.

Преглед суфикса за извођење именица *nomina agentis* у српскохрватском и енглеском језику дао је Младен Михајловић (1987), а у стандардном српском језику Иван Клајн (2003). Што се тиче специфичности именица за означавање особа, Богдан Терзић (1985: 63), бавећи се суфиксом *-ар* у српскохрватском и руском језику, наводи да се *-ар*, као општесловенски формант, чешће јавља уз именичке¹ него уз глаголске основе и да су значења изведених именица *nomina professionis* или, општије, *nomina agentis* у ширем смислу. Са друге стране, стилским аспектима именица *nomina agentis* у српском и руском бавила се Мариана Киршова (1995), која је посебно издвојила сложени суфикс *-атор* као

¹ Иако Богдан Терзић у тексту рада помиње *именске* основе, по примерима које наводи, јасно је да се ради о именичким основама, пошто су, на пример, придевске основе посматране посебно.

стилски маркиран (нпр. *гњаватор*, *компликатор*), као и друге стилски маркиране, за које се у раду најчешће везује аугментативно или пејоративно значење (нпр. *бабетина*, *женетина*, *троватељ*).

Конкурентношћу творбених форманата код именица *nomina agentis* бавио се Небојша Маринковић (1997), који је закључио да у шестотомном речнику Матице српске (и Марице хрватске за прва три тома) постоји чак 230 случајева конкурентности код суфикса. У самом раду, Маринковић се бавио односом различитих парова суфикса уз исте основе и специфичностима њихових значења: *-ач* и *-ар*, *-ар* и *-ац*, *-ар* и *-аш*, *-ач* и *-ац*, *-лац* и *-ач*, *-аш* и *-ач*, *-ник* и *-ач*, *тељ* и *-лац*.

Под жаргонизацијом суфикса Ранко Бугарски (1997: 301) сматра „појаву да поједини суфикси и други творбени форманти у већем броју новијих експресивних и посебно жаргонских речи нашег језика и сами постају носиоци специфичне жаргонске обојености”. Као илустративне именичке суфиксе Бугарски издваја *-ак/-љак/-њак*, *-ија*,² *-ић*, *-аћ*, којима се бавио из угла семантичко-стилске функције, а које смо, као и многе друге, потврдили у анализи жаргонизама југоисточне Србије и бавили се њиховом творбеном анализом у овом раду.

Жаргонским суфиксима *-ица* (са дугоузлазним акцентом на *и*), *-ањац* (са дугоузлазним акцентом на почетном *а*), *-анција* (са краткоузлазним акцентом на почетном *а*), *-ус*, *-ос*, *-ензи* у примерима попут *напричица*, *ракијица*, *петљанац*, *кркљанац*, *оскудација*, *пандурација*; *типус*, *клошус*; *клетос*, *кримос*; *шмекензи*, *фркензи* бавио се Ранко Бугарски (2008: 5–10). Такође, Бугарски (2006: 47–48) наводи 64 жаргонска форманта, и то: *-ак/-њак/-љак*, *-ија*, *-аш*, *-ер*, *-ка*, *-ијада*, *-ић*, *-аћ*, *-ана*, *-тека*, *-скоп*, *-уша*, *-уља*, *-ача*, *-ара*, *-оња*, *-ант*, *-арош*, *-атор*, *-ош*, *-ач*, *-ац*, *-ко*, *-ар*, *-ан*, *-аћ*, *-анер*, *-андер*, *-кан*, *-ов*, *-ало*, *-алка*, *-чина*, *-чуга*, *-ачина*, *-аж(а)*, *-анција/ација*, *-ерај/ај*, *-ерија*, *-еж*, *-иште*, *-еза*, *-оза*, *-итис*, *-ус*, *-ица*, *-иша*, *-ша*, *-ћа*, *-ца*, *-ос*, *-иш*, *-ишка*, *-ијана*, *-ијанер*, *-ијановић*, *-аја*, *-ица*, *-ањац/анац*, *-отка*, *-оје*, *-ензи*, *-с*, *-инг*. Напомињемо да смо у анализираној жаргонској грађи југоисточне Србије потврдили и суфикс *-Ø*, *-а*, *-ација*, *-ис*, *-ча*.

С обзиром на то да је карактеристика жаргона да се у њему „повећава валентност неких основа према броју суфикса са којима се она може комбиновати” (Кашић 1987: 73), у овом раду издвајаћемо случајеве јављања више различитих суфикса уз исте основе у жаргону југоисточне Србије, и то без разлике у значењу, као и специфичности појединачних суфикса и различитих врста творбених основа.

² Будући да се Бугарски (1997) у овом раду не бави детаљном творбеном анализом, он не издваја суфикс *-ација* од *-ија*, за шта у грађи коју наводи има потврда: *нафтација*, *пумпација*, *мапација* (цела мотивна именица никада не учествује у творби извођењем (нпр. *пертлица* од *пертла*, а не *пертлаица*), тако да је јасно да је у овим примерима суфикс *-ација*).

3. Грађа

Анализиране 153 изведене именице за означавање особа из *Речника жаргонизама јужне пруге*, које чине око 5% свих одредница, обухватају суфиксе -Ø, -а, -алица, -ало, -ан, -ана, -анер, -ант, -ар, -ара, -атор, -ац, -ач, -ача/-јача, -ација, -аи, -еж, -ер, -ерда, -ија, -ик, -ина, -иња, -ис, -ић, -ица, -иша, -ишка, -иште, -јак, -јерка, -ка, -ко, -љавина, -ов, -оза, -оња, -ос, -отина, -отка, -ош, -сан, -сон, -уља, -уран, -ута, -уша, -ушица, -ца, -ча, -чина, -ца, -ша.

Грађу чине следеће именице, при чему су значења из *РЖЛП* наведена под наводницима³ (суфикси су у загради након сваке групе именица, а примери су у свакој подгрупи узбучени):

врпољ „немирко, немирна особа”, *емо* „емотивац” (-Ø); *жгоља* „мршав човек”, *профа* „професор”, *рођа* „рођак”, *уча* „учитељ” (-а); *бубалица* „онај ко учи напамет” (-алица); *блебетало* „брбљивац”, *бубало* „особа која много учи” (-ало); *профан* „в. профа [професор]”,⁴ *тикван* „тврдоглава особа”, *тупан* „в. тупација [глупа особа]” (-ан); *ложана* „особа која све схвата озбиљно, лаковерна особа” (-ана), *бакутанер* „в. бакута [баба]” (-анер); *дрогирант* „наркоман”, *забушант* „особа која избегава обавезе”, *зајџбант* „шљивчина”, *зафркант* „шљивчина” (-ант); *буљар* „хомосексуалац”, *гробар* „1. професор, директор. 2. ученик гимназије 'Светозар Марковић'”, *ђувечар* „1. особа која воли да једе на туђи рачун. 2. корумпирана особа”, *математичар* „професорка математике”, *падавичар* „1. особа која стално пада у несвест, која је слабог здравља. 2. особа која живи у свом свету, незаинтересована особа. 3. губитник”, *панучар* „мушкарац који угађа жени” (-ар); *везара* „1. незналица. 2. особа која користи везу (протекцију)”, *друкара* „1. издајница, цинкарош. 2. свађалица”, *мувара* „преварант”, *муљара* „особа која једе кришом”, *трачара* „особа склона оговарању”, *шљокара* „особа која пуно пије”, *штекара* „штедиша, тврдица” (-ара); *бубатор* „онај који учи напамет”, *гњаватор* „досадна особа”, *кењатор* „досадан човек, причалица”, *локатор* „алкохоличар”, *муватор* „мушка особа која се свуда појави непозвана и непожељна”, *смаратор* „досадна особа”, *цвикатор* „плашљива особа” (-атор); *анатомац* „професор анатомије”, *балавац* „1. дете. 2. незрели младић”, *бебац* „беба”, *буљовац* „особа са крупним очима”, *борац* „ученик нишке гимназије 'Бора Станковић'”, *илегалац* „особа која бесправно станује у студентском дому”, *кевац* „в. кева [мајка]”, *љигавац* „лицемерна особа”, *маторац* „родитељ”, *металац* „особа која

³ Као потенцијални проблем у жаргонским речницима Бугарски (2004а: 141) види то што одреднице припадају „усменом, анонимном и често кратковременом слоју актуелног вокабулара”.

⁴ У угластим заградама наведена су значења одредница на које се упућује у *РЖЛП*.

слуша или свира метал музику”, *ћалац* „в. ћале [отац]”, *ћелавац* „мушкарац обријане главе”, *физикалац* „радник који обавља физички посао” (-ац); *блејач* „онај који проводи време ленчарећи”, *напињач* „напоран, досадан човек”, *смарач* „в. смаратор [досадна особа]” (-ач); *лезбача* „лезбејка”, *мушкарача* „женска особа која се понаша као мушкарац”, *половњача* „1. девојка која често мења партнере. 2. разведена женска особа”, *ружњача* „ружна женска особа” (-ача/-јача); *дркација* „непријатна, досадна особа”, *тупација* „глупа особа” (-ација); *бандераш* „радник електродистрибуције”, *буљаш* „1. лош човек. 2. мушкарац наклоњен свом полу. 3. тврдица”, *дизелаш* „особа која прати трендове деведесетих (у моди)”; *дрогираш* „в. дрогирант [наркоман]”, *муфташ* „паразит”, *фурунаш* „пушач” (-аш); *гњавез* „в. гњаватор [досадна особа]”, *давеж* „досадна особа” (-еж); *блефер* „обмањивач, варалица”, *буљастер* „човек са великом задњицом”, *друкер* „издајница”, *стрејтер* „особа без порока”, *шљакер* „радник”, *шљокер* „в. шљокара [особа која пуно пије]”, *штекер* „в. штекара [штедиша, тврдица]” (-ер); *глуперда* „глупак, глупа особа” (-ерда); *гадурџа* „бесна особа” (-ија); *залуђеник* „онај који нешто много ради (и воли)” (-ик); *смарачина* „в. смаратор [досадна особа]”, *сомина* „1. тврдоглава особа. 2. лош младић” (-ина); *ортакиња* „другарица” (-иња); *излапетис/излапитис* „сенилна особа” (-ис); *алкић* „алкохоличар”, *наркић* „в. наркос [наркоман]”, *психић* „психијатар” (-ић); *балавица* „млада женска особа или особа која се тако понаша”, *распуштеница* „неуредна девојка” (-ица); *стајлиша* „особа која се модерно облачи” (-иша); *заљубишка* „заљубљена особа” (-ишка); *дериште* „неваспитано дете” (-иште); *живчењак* „нервозна, напета особа”, *учењак* „онај који пуно учи” (-јак); *балкоњерка* „жена са великим грудима” (-јерка); *габорка* „ружна женска особа”, *гробарка* „ученица гимназије ’Светозар Марковић’”, *математичарка* „професорица математике”, *муваторка* „женска особа која се свуда појави непозвана и непожељна”, *позерка* „девојка која много воли да се слика”, *профанка* „професорица”, *солитерка* „висока девојка”, *циберка* „мушкарача”, *шабанка* „примитивка, простакуша” (-ка); *напаљенко* „заинтересована особа”, *сморко* „досадна особа”, *тупко* „в. тупација [глупа особа]” (-ко); *мутљавина* „преварант” (-љавина); *зврндов* „несташко” (-ов); *ђанкоза* „наркоман”, *мафијоза* „мафијаш” (-оза); *главоња* „1. особа која умишља да је важна. 2. богат човек”, *гузоња* „важна особа, особа на положају”, *мудоња* „човек на положају, утицајан човек” (-оња); *алкос* „алкохоличар”, *бабос* „баба”, *бандерос* „лош ђак”, *дебос* „будала”, *декинтос* „особа без пара”, *дрогос* „в. дрогирант [наркоман]”, *лезбос* „в. лезбача [лезбејка]”, *наркос* „наркоман”, *ретардињос* „ретардирана особа” (-ос); *здркотина* „нервозна, напета особа”, *размазотина* „размажена особа”, *убацотина* „наметљива особа, онај ко се прави важан” (-отина); *земајотка* „особа која живи у машти”, *убацотка* „в. убацотина [наметљива особа, онај ко се прави важан]” (-отка); *дођош* „досељеник, онај ко није рођен у том месту”; *наркош* „в. наркос [наркоман]” (-ош);

глупсан „глупак” (-сан); *глупсон* „в. глупсан [глупак]”, *штексон* „в. штекара [штедиша, тврдица]” (-сон); *старуља* „особа средњих година” (-уља); *главуран* „човек са великом главом”, *сомуран* „особа са великом главом” (-уран); *бакута* „баба” (-ута); *ликуша* „1. девојка која се намеће у друштву. 2. непозната девојка. 3. женска особа која се много дотерује. 4. особа женског пола која је иритантна”, *спонзоруша* „девојка која је с мушкарцем у вези из користољубља”, *шалтеруша* „женска особа која ради на шалтеру” (-уша); *сморушица* „досадна женска особа” (-ушица); *доца* „1. доктор. 2. в. доктор [1. интересантна особа. 2. особа која је у нечему веома добра]”, *дроца* „в. дроља [жена лаког морала]”, *жаца* „полицајац” (-ца); *глувча* „особа са ослабљеним слухом”, *глупча* „в. глупсан [глупак]”, *слепча* „глупа особа”, *слинча* „особа која стално плаче”, *тупча* „в. тупација [глупа особа]”, *штекча* „в. штекара [штедиша, тврдица]”, *штрепча* „в. штребер [1. онај који пуно учи. 2. добар ученик]” (-ча); *ждерачина* „в. ждероња [особа која много једе]”, *гејчина* „хомосексуалац” (-чина); *геца* „1. сељак, некултурна особа. 2. дебелко, дебела особа”, *сељца* „в. сељак [непристојна, некултурна особа]” (-ца); *геша* „генерал”, *гиша* „гинеколог”, *диша* „директор”, *тупша* „в. тупација [глупа особа]” (-ша).

4. Дистрибуција суфикса и врсте творбених основа

Апсолутни број јављања именичких суфикса у именицама за означавање особа у РЖЛП креће се од 1 до 13: -Ø (2), -а (4), -алица (1), -ало (2), -ан (3), -ана (1), -анер (1), -ант (4), -ар (6), -ара (7), -атор (7), -ац (13), -ач (3), -ача/-јача (4), -ација (2), -аши (5), -еж (2), -ер (7), -ерда (1), -ија (1), -ик (1), -ина (2), -иња (1), -ис (1), -ић (3), -ица (2), -иша (1), -шика (1), -шите (1), -јак (2), -јерка (1), -ка (8), -ко (3), -љавина (1), -ов (1), -оза (2), -оња (3), -ос (9), -отина (3), -отка (2), -ош (2), -сан (1), -сон (2), -уља (1), -уран (1), -ута (1), -уша (3), -ушица (1), -ца (3), -ча (7), -чина (2), -ца (2), -ша (3).

Наведених суфикса има 53 у посматраној жаргонској грађи, што даје увид у могућу разноврсност при суфиксацији у жаргону југоисточне Србије. Што се тиче поређења броја посматраних суфикса у односу на број суфикса у српск(охрватск)ом, који износи 32 (према: Михајловић 1987: 176), такође уз глаголске, именичке и придевске основе, примећујемо да је број жаргонских суфикса разноврснији, што показује активност суфиксације у извођењу назива за особе у жаргону југоисточне Србије.

У вези са творбеним основама за које се везују поменути суфикси у грађи из *Речника жаргонизама јужне пруге*, најчешће су именичке основе (72 – 47,06%), па следе глаголске (47 – 30,72%) и придевске основе (33 – 21,57%), а само је једна прилошка основа у примеру *муфташ* (мотивисана жаргонским прилогом *муфте*, а садржи суфикс -аши) (0,65%). Неки од суфикса су карактеристични за жаргон (нпр. -ос, -анер, -ута, -сан, -сон), а неки се јављају и у стандардном српском језику (нпр. -Ø, -а, -ар, -иња).

У анализираним жаргонским примерима, уз исту основу могућа је појава више суфикса, при чему добијени изведени жаргонизми за означавање особа имају синонимна значења (у *РЖЛП* један пример упућује на други/друге, в. Јанић 2019б). На пример, за придевску основу *туп-везују* се суфикси *-ча*, *-ша*, *-ација*, *-ан*, а добијене именице *тупча*, *тупша*, *тупација*, *тупан* означавају глупу особу. Такође, именица може бити мотивисана синонимном (*бакутанер* од *бакута* „баба“).

Главуран и *сомина* имају значење „човек са великом главом”, при чему су основе именичке, а суфикси примарно аугментативни *-уран* и *-ина*. Даље, *глупсан* и *глупсон* имају исту придевску творбену основу *глуп-* и варијантне суфиксе *-сан* и *-сон*. Синонимно је и *глуперда*, при чему у *РЖЛП* није наглашена аугментативна димензија карактеристична за сложени суфикс *-ерда* будући да је наведено значење „глупак, глупа особа”, као што није ни у примеру попут *гејчина* (са суфиксом *-чина*) „хомосексуалац”.

Алкић и *алкос* означавају „алкохоличара”, а њима синонимна лексема је и *локатор* (мотивисано редукованом глаголском основном лок-глагола *локати* и сложеним суфиксом *-атор*). Суфикс *-ић* у жаргону нема деминутивно значење, везује се и за именовање професије (у значењу није истакнута ни пејоративна компонента), на пример, психијатар је у жаргону *психић*.

Од глаголске основе *буба-* (од мотивног глагола *бубати*) и суфикса *-алица*, *-ало* и *-атор* добијене су блискозначнице *бубалица* „онај ко учи напамет”, *бубало* „особа која много учи”, *бубатор* „онај ко учи напамет”, а њима је блискозначна лексема *учењак* „онај ко много учи”, изведена суфиксом *-јак* (о односу суфикса *-ак*, *-јак*, *-њак*, *-љак* в. у Јанић 2019а).

За именовање особа са конкретном професијом јављају се суфикси *-ца* (*жаца*, *доца*) и *-ша* (*геша*, *гиша*, *диша*), а саме основе су окрњене и обухватају само први слог (*жа-* од *жандарм*, *до-* од *доктор*, *ге-* од *генерал*, *ги-* од *гинеколог*, *ди-* од *директор*).

Различите врсте основе са истим суфиксом нису реткост у грађи. Због релативно малог примера са истим суфиксима, тенденције се не могу јасно издвојити, али је од значаја утврдити могућности везивања различитих типова основа за исте суфиксе.

Нулти суфикс (*-Ø*) везује се за скраћене⁵ глаголске основе (*врпољ-* од *врпољити се*) и скраћене придевске основе (*емо-* од *емотиван*), што је илустровано примерима *врпољ* и *емо*. За скраћене придевске (*жгољ-* од *жгољав*) и скраћене именичке основе (*проф-* од *професор*, *рођ-* од *рођак*, *уч-* од *учитељ*) везује се суфикс *-а* у примерима *жгоља* „мршав човек”, *профа* „професор”, *рођа* „рођак”, *уча*, док се исти два типа основа

⁵ У овом делу рада код скраћених основа нећемо нужно правити разлику између редукованих и окрњених основа.

(именичке и придевске) јављају у примерима *профан*, *тикван*, *тупан*, с тим што је основа у првој речи скраћена именичка, а друга и трећа основа су пуне именичке и придевске основе, које се поклапају са граматичким основама мотивних речи (*тиква* и *туп*).

Суфикс *-ара* се у грађи доминантно везује за редуковане глаголске основе (*друк-* од *друкати*, *мув-* од *мувати* (*се*), *муљ-* од *муљати*, *шљок-* од *шљокати*, *штек-* од *штекати*), што је видљиво у примерима *друкара*, *мувара*, *муљара*, *шљокара*, *штекара*, док бисмо именицу *трачара* мотивисали именичком основном *трач-* будући да је од ње изведен и сам глагол *трачарити* (у значењу 'ширити трачеве').

Суфикс *-ац* везује се за редуковане именичке основе (*анатом-* од *анатомија*), пуне именичке основе (*бев-* од *беба*, *бор-* од *Бора*, *кев-* од *кева*, *метал-* од *метал*, *ћал-* од *ћале*), редуковане придевске основе (*илегал-* од *илегалан*, *физикал-* од *физикалан*) и пуне придевске основе (*балав-* од *придева балав*, *буљав-*, *љигав-*, *матор-*, *ћелав*), што је видљиво у примерима *анатомац*, *балавац*, *бебац*, *буљавац*, *борац*, *илегалац*, *кевац*, *љигавац*, *маторац*, *металац*, *ћалац*, *ћелавац*, *физикалац*.

Суфикс *-ача* и његова палатална варијанта *-јача* јавља се уз скраћене именичке основе (*лезб-* од *лезбијка*, *мушкар-* од *мушкарац*) и пуне придевске основе (*половн-*, *ружн-*), што је видљиво у примерима *лезбача*, *мушкарача*, *половњача*, *ружњача*.

Уз редуковане глаголске основе (*дрк-* од *дркати*) и придевске основе (*туп-* од *придева туп*) јавља се суфикс *-ација*, при чему су примери *дркација* и *тупација*, док се суфикс *-аш* јавља уз највише различитих врста основа: именичке (*бандер-*, *буљ-*, *дизел-*, *фурун-*), прилошку *муфт-* (од *муфте*) и редуковане глаголске попут *дрогир-* (од *дрогирати се*), при чему су примери *бандераш*, *буљаш*, *дизелаш*, *дрогираш*, *муфташ*, *фурунаш*.

Суфикс *-ер* је страног порекла и јавља се уз редуковане глаголске основе (*блеф-* од *блефирати*, *друк-* од *друкати*, *шљак-* од *шљакати*, *шљок-* од *шљокати*, *штек-* од *штекати*), придевске основе (*буљаст-*, *стрејт-*), а примери су: *блефер*, *буљастер*, *друкер*, *стрејтер*, *шљакер*, *шљокер*, *штекер* (о англицизмима у жаргону в. Јанић 2020).

Суфикс *-ко* везује се за придевске (*напаљен-*, *туп-*) и именичке основе (*смор-*), што је видљиво у примерима *напаљенко*, *сморко*, *тупко*, док се *-ос* доминантно јавља уз пуне именичке основе (*баб-* од *баба*, *бандер-* од *бандера*, *дрог-* од *дрога*, *ретардињ-* од жаргонске именице *ретардињо*) или скраћене именичке основе (*алк-* од *алкохол*, *деб-* од *дебил*, *лезб-* од *лезбијка*, *нарк-* од *наркоман*), а ређе уз придевске (*декинт-* од *декинтиран*), при чему су примери: *алкос*, *бабос*, *бандерос*, *дебос*, *декинтос*, *дрогос*, *лезбос*, *наркос*, *ретардињос* „ретардирана особа”.

Суфикс *-ош* потврђен је уз глаголску основу (*дођ-*) и уз скраћену именичку (*нарк-* од *наркоман*): *дођош*, *наркош*; *-ча* чешће иде уз придевске основе (*глув-*, *глуп-*, *слеп-*, *туп-*) него уз редуковане глаголске (*слин-* од *слинити*, *штек-* од *штекати*) и редуковане именичке (*штреб-* од

итребер), што је видљиво у примерима *глувча*, *глупча*, *слепча*, *слинча*, *тупча*, *штекча*, *итрепча*, а суфикс *-ша* у грађи се везује за окрњене именичке основе сведене на први слог (*ге-* од *генерал*, *ги-* од *гинеколог*, *ди-* од *директор*), а ређе уз придевске (*туп-*), што је видљиво у примерима *геша*, *гиша*, *диша*, *тупша*.

5. Жаргонске именице за означавање особа са именичком основом

Будући да је за прецизну творбену анализу од великог значаја семантика мотивисане речи и повезаност са мотивном речју, принцип композиционалности је примењен у навођењу значења тамо где у речничкој одредници није искоришћена мотивна реч при навођењу значења.⁶

Именичке основе су у анализираној грађи пуне у 68% примера (поклапају се са граматичком основом) и скраћене у 32% примера (конкретније, окрњене у 25,33% примера и редуковане у 6,67% примера). Од скраћених основа (32%), њих 79,17% чине окрњене основе, односно оне које су скраћене ван морфемске границе, док редуковне основе чине 6,67% свих именичких основа, а 20,83% скраћених основа.

Именичке основе, односно мотивне именице, у анализираној жаргонској грађи доминантно нису жаргонске (нпр. *баб-*, *балкон-*, *бандер-*, *вез-*, *геј*, *глав-*, *дрог-*), а међу суфиксима су чести они који су иначе продуктивни у творби жаргонизама српског језика (нпр. *-ан*, *-ић*, *-оза*, *-ос*, *-ца*, *-ица*, *-ша*). Неутрални суфикси, који су продуктивни и у стандардном српском језику, јесу моционски суфикс *-ка* (*гробарка*), *-ија* (*гадурија*), *-чина* (*гејчина*), *-ац* (*бебац*).

Само је 12% мотивних именица и само мотивисано (у примерима попут *бакутанер*, *габорка*, *гробарка*, *математичар*, *муваторка*, *профанка*, *смарачина*), а у осталим случајевима именичке основе воде порекло од творбено простих именица:

алкић „алкохоличар”, *алкос* „алкохоличар”, *анатомац* „професор анатомије”, *бабос* „баба”, *бакута* „баба”, *бакутанер* „в. бакута”, *балкоњерка* ’жена са великим грудима, доводи се у везу са балконом’, *бандерос* ’ђак који добија јединице (у жаргону: *бандере*)’, *дебос* ’дебил’, *дрогос* ’особа која конзумира дрогу’, *бандераш* ’радник електродистрибуције, доводи се у везу са бандерама због струје’, *бебац* „беба”, *борац* „ученик нишке гимназије ’Бора Станковић’”, *буљар* ’хомосексуалац, доводи се у везу са жаргонском именицом *буља*’, *буљаш* ’мушкарац наклоњен свом полу, доводи се у везу са жаргонском именицом

⁶ Између полунаводника наведена су значења уз поштовање принципа композиционалности, и то у случају када су у *РЖЛП* другачије парафразирани (значења наведена из *РЖЛП* су под наводницима).

буља', *везара* „2. особа која користи везу (протекцију)”, *гадурија* 'особа која је гад', *габорка* 'габор женског пола', *главоња* 'особа која је важна, глава', *гејчина* 'геј особа', *геца* „1. сељак, некултурна особа. 2. дебелко, дебела особа”, *геша* „генерал”, *гиша* „гинеколог”, *глауран* „човек са великом главом”, *гробар* 'ученик Гимназије „Светозар Марковић” у Нишу, у жаргону познате као Гробарска', *гробарка* „ученик женског пола Гимназије 'Светозар Марковић' у Нишу, познате као Гробарска', *гузоња* 'особа која је важна, повезује се са именицом *гуза*', *дизелаиш* 'особа која прати трендове деведесетих (у моди), доводи се у везу са марком дизел', *диша* „директор”, *доца* „1. доктор. 2. в. доктор [1. интересантна особа. 2. особа која је у нечему веома добра]”, *дроца* „в. дроља”, *ђанкоза* 'особа која је ђанки', *ђувечар* 'особа која воли да једе на туђи рачун, повезује се а ђувечом, али се може односити на било које јело', *жаца* 'жандарм', *ждерачина* 'особа која ждере', *кевац* „в. кева”, *лезбача* 'лезбијка', *лезбос* 'лезбијка', *ликуша* 'особа/лик женског пола', *математичар* „професор математике”, *математичарка* „професорица математике”, *мафијоза* 'особа која је део мафије', *металац* „особа која слуша или свира метал музику”, *муваторка* 'женска особа која се свуда мува', *мудоња* 'особа која је важна, повезује се са именицом *муда*', *мушкарача* „женска особа која се понаша као мушкарац”, *наркић* „наркоман”, *наркос* „наркоман”, *наркош* „наркоман”, *ортакиња* 'ортак женског пола', *падавичар* 'особа која стално пада у несвест, која има падавицу', *папучар* 'мушкарац који угађа жени, који зависе од супруге, доводи се у везу са папучама', *позерка* 'позер женског пола', *профа* „професор”, *профан* „професор”, *профанка* 'профан женског пола', *психић* „психијатар”, *ретардињос* 'ретардињо', *рођа* „рођак”, *сељца* „в. сељак”, *смарачина* 'особа која је велики смарач', *сморко* „особа која је смор”, *сморушица* 'досадна женска особа', *солитерка* 'девојка, хиперболично, висока као солитер', *сомина* 'особа која је тврдоглава као сом', *сомуран* 'особа са великом главом као сом', *спонзоруша* 'девојка која је у вези са спонзором', *стајлишиа* 'особа која има стила, доводи се у везу са англицизмом *стајл*', *тикван* 'особа која је тврдоглава као тиква', *трачара* 'особа која воли да шири трачеве', *ћалац* „в. ћале”, *уча* „учитељ”, *фурунаиш* 'онај ко пуши, као фуруна', *џиберка* 'џибер женског пола', *шабанка* 'шабан женског пола', *шалтеруша* „женска особа која ради на шалтеру”, *штрепча* „в. штребер”.

6. Жаргонске именице за означавање особа са глаголском основном

У групи жаргонских именица за означавање особа са глаголским основама су тзв. именице *nomina agentis* у ужем смислу. Сами мотивни глаголи су у највећем броју случајева жаргонски мотивисани (око 76%), попут *блебетати*, *блејати*, *бубати*, *гњавити*, *друкати*, *зајебавати*, *замајавати*, *зврндати*, *кењати*, *ложити се*, *локати*, *мувати*, *напињати*,

смарати, убацивати се, цвикати, шљакати, шљокати, штекати, при чему су неки глаголи мотивни за више именица.

Уз редуковану глаголску основу *буб-* везују се суфикси *-алица, -ало, -атор*; уз редуковану глаголску основу *гњав-* (од *гњавити*) суфикси *-атор* и *-еж*; уз редуковану глаголску основу *друк-* (од *друкати*) суфикси *-ара* и *-ер*; уз редуковану глаголску основу *мув-* (од *мувати се*) јављају се суфикси *-ара* и *-атор*; редукована основа *убац-* (*убацивати се*) везана је за суфиксе *-отка* и *-отина*; уз редуковану основу *шљок-* (од *шљокати*) јављају се суфикси *-ара* и *-ер*. Глаголске основе доминантно су редуковане. Јављају се и варијантне основе попут *излапет-/излапит-* (од *излапети* и *излапити*) уз исти суфикс *-ис* у примерима попут *излапетис* и *излапитис*. Примере и значења наведена уз поштовање принципа композиционалности наводимо у наставку.

блебетало 'особа која блебеће', *блејач* 'особа која блеји', *блефер* 'особа која блефира', *бубалица* 'особа која буба', *бубало* 'особа која буба', *бубатор* 'особа која буба', *врпољ* 'особа која се врпољи', *гњаватор* 'особа која гњави', *гњавеж* 'особа која гњави друге људе', *давеж* 'особа која као да дави друге људе разговором', *дершиште* 'млада особа која се дере', *дођош* 'особа која је дошла у неко место', *дркација* 'непријатна, досадна особа, у пренесеном значењу повезана са глаголом *дркати*', *дрогирант* 'особа која се дрогира', *дрогираш* 'особа која се дрогира', *друкара* 'особа која друка', *друкер* 'особа која друка друге', *забушант* 'особа која забушава', *зајебант* 'особа која се зајебава', *заљубишка* 'особа која се заљубила', *замајотка* 'особа која се замајава', *зафркант* 'особа која се зафркава', *зврндов* 'особа која зврнда', *излапетис/излапитис* 'особа која је излапела', *кењатор* 'особа која много прича, метафорички, кења', *ложана* 'особа која се ложи', *локатор* 'особа која лока', *муватор* 'особа која се мува', *мувара* 'особа која се свуда мува', *муљара* 'особа која муља', *мутљавина* 'особа која мути, у смислу да бави се мутним радњама', *напињач* 'особа која неког напиње', *размазотина* 'особа која је размажена', *слинча* 'особа која стално слинави као последица плакања', *смаратор* 'особа која смара', *смарач* 'особа која смара', *убацотина* 'особа која се убацује', *убацотка* 'особа која се убацује', *цвикатор* 'особа која цвика', *шљакер* 'особа која шљака', *шљокара* 'особа која шљока', *шљокер* 'особа која шљока', *штекара* 'особа која штека', *штекер* 'особа која штека', *штексон* 'особа која штека', *штекча* 'особа која штека'.

7. Жаргонске именице за означавање особа са придевском основном

Групу именица за означавање особа са придевском основном чине тзв. именице *nomina attributiva*, којима се означава поседовање неке особине (изражене мотивним придевом).

Од 31 примера, жаргонски је маркирано шест основа (*буљав-*, *буљаст-*, *декинт-*, *напаљен-*, *матор-*, *жгољ-*) и три су жаргонски маркирана суфикса (*-ос*, *-сан*, *-сон*), док су други суфикси преузети из стандардног српског језика и имају продуктивнију употребу у жаргону (нпр. *-ација*, *-ца*, *-ча*, *-ша*). Има и немаркираних суфикса попут *-Ø*, *-а*, *-ина*, *-ица*.

Што се тиче мотивних придева, у око 54% примера ради се о већ мотивисаним речима (нпр. *буљав*, *буљаст*, *љигав*, *ћелава*), а творбене основе су доминантно пуне, односно, поклапају се са граматичким основама:

балавац 'балава особа, у смислу незрелости', *балавица* 'балава женска особа', *буљаваци* 'буљави особа', *буљастер* 'буљаста особа', *глувчи* 'глува особа', *глуперда* 'глупак, глупа особа', *глупсан* 'глупа особа', *глупсон* 'глупа особа', *глупчи* 'глупа особа', *декинтос* 'декинтирана особа', *емо* 'емотивна особа', *жгоља* 'жгољава особа', *живчењак* 'живчена особа', *залуђеник* 'залуђена особа', *здркотина* 'особа која је здркана', *илегалац* 'особа која илегално станује у студентском дому', *љигавац* 'љигава особа', *маторац* 'матора особа', *напаљенко* 'напаљена особа', *половњача* 'половна девојка, у пренесеном значењу', *распуштеница* 'распуштена женска особа', *ружњача* 'ружна женска особа', *слепчи* 'слепа особа, у пренесеном значењу', *старуља* 'стара особа', *стрејтер* 'стрејт особа', *тупан* 'тупа особа у интелектуалном смислу', *тупација* 'тупа особа, у пренесеном значењу', *тупко* 'тупа особа, у пренесеном значењу', *тупчи* 'тупа особа, у пренесеном значењу', *тупша* 'тупа особа, у пренесеном значењу', *ћелавац* 'ћелава особа', *учењак* 'учена особа', *физикалац* 'физички радник'.

8. Закључак

Водећи се принципом композиционалности, у раду смо се бавили творбеном анализом жаргонских именица југоисточне Србије за означавање особа на примеру *Речника жаргонизама јужне пруге* Јордане Марковић и Татјане Трајковић. У тим изведеницама најчешће су именичке основе (47,06%), затим глаголске (30,72%), придевске (21,57%), па прилошке основе (0,65%). Потврђена су 53 различита суфикса, и то: *-Ø*, *-а*, *-алица*, *-ало*, *-ан*, *-ана*, *-анер*, *-ант*, *-ар*, *-ара*, *-атор*, *-ац*, *-ач*, *-ача/-јача*, *-ација*, *-аши*, *-еж*, *-ер*, *-ерда*, *-ија*, *-ик*, *-ина*, *-иња*, *-ис*, *-ић*, *-ица*, *-иша*, *-ишка*, *-ишите*, *-јак*, *-јерка*, *-ка*, *-ко*, *-љавина*, *-ов*, *-оза*, *-оња*, *-ос*, *-отина*, *-отка*, *-ош*, *-сан*, *-сон*, *-уља*, *-уран*, *-ута*, *-уша*, *-ушица*, *-ца*, *-ча*, *-чина*, *-ца*, *-ша*.

У анализираним жаргонским примерима, уз исту основу могуће је и јављање више суфикса, при чему добијени изведени жаргонизми за означавање особа имају синонимна значења (у *РЖЛП* један пример упућује

на други/друге). На пример, за придевску основу *туп-* везују се суфикси *-ча*, *-ша*, *-ација*, *-ан*, а добијене именице *тупча*, *тупша*, *тупација*, *тупан* означавају глупу особу. Такође, именица може бити мотивисана синонимном (*бакутанер* од *бакута* „баба“).

Именичке основе су у анализираној грађи пуне у 68% примера (поклапају се са граматичком основом) и скраћене у 32% примера (конкретније, окрњене у 25,33% примера или редуковане у 6,67% примера). Од скраћених основа, 79,17% их је окрњених, док је редукованих 20,83%.

Именичке основе, односно мотивне именице, у анализираној жаргонској грађи доминантно нису жаргонске (нпр. *бав-*, *балкон-*, *бандер-*, *вез-*, *геј*, *глав-*, *дрог-*), а међу суфиксима су чести они који су продуктивни у жаргонској творби (нпр. *-ан*, *-ић*, *-оза*, *-ос*, *-ца*, *-ца*, *-ша*). Неутрални суфикси, који су продуктивни и у савременом српском језику, јесу моционски суфикс *-ка* (*гробарка*), *-ија* (*гадурија*), *-чина* (*гечина*), *-ац* (*бебац*). Само је 12% мотивних именица мотивисано (у примерима попут *бакутанер*, *гробарка*, *муваторка*, *профанка*, *смарачина*), а у осталим случајевима именичке основе воде порекло од творбено простих именица.

Глаголске основе доминантно су редуковане (нпр. *буб-*, *гњав-*, *друк-*, *мув-*, *шљок-*), а изведене именице су оне попут *бубалица*, *бубало*, *бубатор*, *гњаватор*, *гњавез*, *друкара*, *друкер*, *мувара*, *муватор*, *шљокара* и *шљокер*. Са друге стране, у групи именица за означавање особа, од 31 примера, жаргонски је маркирано шест основа (*буљав-*, *буљаст-*, *декинт-*, *напаљен-*, *матор-*, *жгољ-*) и три су жаргонски маркирана суфикса (*-ос*, *-сан*, *-сон*), док су други суфикси преузети из стандардног српског језика и имају продуктивнију употребу у жаргону (нпр. *-ација*, *-ца*, *-ча*, *-ша*). Има и немаркираних суфикса попут *-Ø*, *-а*, *-ина*, *-ица*. Што се тиче мотивних придева, у око 54% примера ради се о већ мотивисаним речима (нпр. *буљав*, *буљаст*, *љигав*, *ћелав*).

Литература

- Бугарски 1997: Р. Бугарски, Жаргонизација у творби речи. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 301–308.
- Бугарски 2004а: Р. Бугарски, Жаргонски изазови лексикографији. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 32/1, 137–146.
- Бугарски 2004б: Р. Бугарски, Српски жаргон између лексикона, граматике и стила. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 33/1, 81–87.
- Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- Бугарски 2008: Р. Бугарски, Како се рађају суфикси: граматикализација у српском жаргону. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 37/1, 5–10.
- Вељковић Станковић 2018: Д. Вељковић Станковић, О жаргонизмима у *Речнику српскога језика* Матице српске (2011), *Српска лексикографија – речници српског језика као изворишта граматичких и семантичких истраживања*. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 47, 343–354.

- Живковић 2011: Н. Живковић, Употреба лексема из енглеског језика у жаргонизмима у српском језику. *Савремена проучавања језика и књижевности II*, књ. 1. Крагујевац: ФИЛУМ, 163–168.
- Јовановић 2011: Ј. Јовановић, О колоквијализмима и жаргонизмима у језику српске штампе. *Два века савременог српског књижевног језика 1, Научни састанак слависта у Вукове дане*, 40/1, 99–113.
- Јанић 2019а: А. Јанић, Суфикси *-ак/-њак/-јак/-љак* на примеру именичких жаргонизама у српском језику, *Philologia Mediana*, 11, 215–231.
- Јанић 2019б: А. Јанић, Синонимија и блискозначност именица у Речнику жаргонизама јужне пруге. *Опцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику* (зборник радова), Ниш: Филозофски факултет, 87–108.
- Јанић 2020: А. Јанић, Англицизми у жаргону југоисточне Србије. *Исходишта*, 6, Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, Темишвар: Савез Срба у Румунији, Центар за научна истраживања и културу Срба у Румунији, Филолошки, историјски и теолошки факултет Западног универзитета у Темишвару, 109–127.
- Кашић 1987: Ј. Кашић. Продуктивна морфолошка средства у жаргону. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 66/1, 71–74.
- Киршова 1995: М. Киршова. *Nomina agentis* у погледу стилске обојености у савременом српскохрватском језику (у поређењу са руским). *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 23/2, 279–289.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*, 2. део. Београд, Нови Сад: Завод за уџбенике и наставна средства, Институт за српски језик САНУ, Матица српска.
- Маринковић 1997: Н. Маринковић, Полисемантичка дисперзија и конкуренција творбених форманата код модела опште ознаке *nomina agentis*. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/2, 321–328.
- Михајловић 1987: М. Михајловић, Контрастивна анализа извођења *nomina agentis* у енглеском и српскохрватском језику. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 16/3, 171–178.
- Терзић 1985: Б. Терзић, *Nomina agentis* с формантом *-ар* у српскохрватском и руском језику. *Књижевност и језик*, 1-2, 63–68.

Извор

- Марковић–Трајковић 2018: Ј. Марковић, Т. Трајковић. 2018. *Речник жаргонизама јужне пруге*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.

Aleksandra A. Janić

**WORD FORMATIONAL SPECIFITIES OF NOUNS THAT DENOTE PERSONS
IN THE JARGON OF SOUTHEASTERN SERBIA**

The subject of this paper is a word formation analysis of nouns that denote persons in the jargon of Southeastern Serbia. The analysed sample is from dictionary *Rečnik žargonizama južne pruge* by Jordana Marković and Tatjana Trajković. The aim is to present word formational tendencies of derivational bases and derivational suffixes in the jargon of Southeastern Serbia. The most frequent are nominal derivational bases (47.06%), then verbal derivational bases (30.72%), adjectival derivational bases (21.57%), and adverbial derivational bases (0.65%). There are 53 different derivational suffixes, among which there are some which are jargon specific (e. g. *-os*, *-aner*, *-uta*, *-san*, *-son*), and the others are also common in standard Serbian (нпр. *-Ø*, *-a*, *-ar*, *-inja*). One of the word formational specifities is competitiveness of different derivational suffixes with a same derivational base, without a change in meaning, for example: *tupča*, *tupša*, *tupadžija*, *tupan* 'a stupid person' (the adjectival base *tup-* and derivational suffixes *-ča*, *-ša*, *-adžija*, *-an*).

Keywords: jargonisms, suffixation, nouns, jargon suffixes, Southeastern Serbia.

Јелена Д. Јанковић*
Марина С. Јуришић
Институт за српски језик**
Српске академије наука и уметности
Београд

УДК 811.163.41'373.22:635.8
811.163.41'282
001.8

НАЦРТ УПИТНИКА ЗА ПРИКУПЉАЊЕ МИКОЛОШКЕ ЛЕКСИКЕ

У раду се полази од тога да су печурке језички недовољно истражене у микофобној српској средини, али да лексика везана за њих ипак постоји и да би требало започети са њеним сакупљањем. Састављен је нацрт миколошког упитника, са циљем да буде свеобухватан, да садржи општа питања о печуркама, о њиховим врстама и свим активностима које су вези са њима (сакупљање, употреба).

Кључне речи: српски народни говори, дијалекатска лексика, лексеме печурка, гљива, миколошки упитник.

Увод¹

1. Печурке су у српској традиционалној култури биле помало занемарене, а остале су „неистражене” и са језичке стране.² Разлози за то

* enanikolic11@yahoo.com

** Овај прилог резултат је рада на пројектима *Етимолошка истраживања српског језика и израда Етимолошког речника српског језика (178007)* и *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора (178020)*, које у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овај рад настао је поводом јубилеја проф. др Јордане Марковић, дугогодишњег сарадника на пројекту *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*. Веровале смо да би један дијалектолошки упитник био лепо подсећање на то да је и сама професорка довела доста времена на терену, предано и стрпљиво прикупљајући језичку грађу у српским народним говорима, са надом да ће то непроцењиво благо свога народа сачувати за будуће генерације.

² Грана биологије која се бави проучавањем гљива – микологија, донедавно се сматрала граном ботанике. По новој систематици коју је предложио Р. Витакер (R. H. Whittaker), гљиве (Fungi) припадају посебном царству живог света. У Србији је та нова систематика живог света уведена 2003. године. Миколози под именом *гљива* означавају све организме који припадају том царству (између осталог ту припадају *квасци* и *гљивице* односно *плесни*), док називом *печурка* означавају плоносна тела виших гљива које припадају разделима Basidiomycota (тзв. стапчаре) и Ascomycota (тзв. мешинарке). Независно од тога какав је званични став биолога о статусу ових организама, овде ће се говорити о ономе што се у народу сматра гљивама односно печуркама, а употребљаваће се назив *печурка*

су једноставни: у српском народу њих обично прати латентни страх од тровања, људи их не познају довољно, нису много заступљене у традиционалној исхрани, нити су позната њихова лековита својства. Просечни испитаник обично може да наброји пет-шест врста печурака и то најчешће оних јестивих. Седамдесетих година стране фирме започињу са откупом печурака и од тада се полако повећава интересовање народа за ову врсту. Данас је аматерско гљиварство у успону и подаци о разним врстама печурака лако су доступни преко интернета. Чињеница је, међутим, да је њихов значај у традиционалној српској култури (а и кухињи) био сасвим незнатан, а таква ситуација је била и у другим балканским земљама (Сикимић 2017: 211–212).³ Етномикологија, научна дисциплина која је почела да се развија од шездесетих година XX века, разликује микофилне и микофобне културе. Према њој, руска култура је, на пример, изразито микофилна, док је германска култура микофобна. Наша традиционална култура се изгледа може сматрати микофобном и, с обзиром на то, не можемо очекивати богату грађу приликом прикупљања миколошке лексике. Због тога је примарни циљ овога рада био да се домаћим дијалектолозима скрене пажња на чињеницу да ова врста лексике ипак постоји и да не би требало да остане незабележена. *Нацртом упитника за прикупљање миколошке лексике* започео би рад на њеном спасавању.⁴ Његовом употребом не очекују се само миконими (називи за печурке), јер је тако конципиран да се њиме може добити велики број језичких чињеница које ће се моћи искористити када се буду истраживали различити језички нивои народних говора, а могао би донети и корисне податке за друге истраживаче – етнографе и балканологе, на пример.⁵

2. Упитник је подељен на четири целине: А. *Општи део*, у коме се налазе питања везана за општи назив, евентуалне диференцијације према изгледу, јестивости, месту где расту, затим питања о деловима печурке; Б. *Врсте печурака*, у коме се траже називи за конкретне врсте печурака

због тога што је у народним говорима фреквентнији од назива *гљива* (в. Јуришић – Јанковић 2019).

³ Прилог Б. Сикимић *Увод у етномиколошка истраживања Запаља и Тимока* (2017) био је од изузетне помоћи у настајању овога рада. Наиме, ту су обједињена сва њена досадашња сазнања о овој теми, што је представљало поуздан ослонац за почетак дијалектолошких истраживања.

⁴ До сличног закључка долази и Б. Сикимић, али када је у питању заснивање етномикологије у Србији и очување традиционалног етномиколошког знања: „неопходна је израда одговарајућег упитника, уз већ уобичајене методе отвореног интервјуа ... и нових начина документовања – како традиционалних знања тако и конкретних биљака” (2017: 224).

⁵ Подаци за овај рад су прикупљани на терену, углавном на простору призренско-тимочке дијалекатске области, при чему је ауторе овог прилога својим истраживањима у околини Пирота посебно задужила колегиница Биљана Сикимић са Балканолошког института САНУ.

распоређени у три групе (јестиве и условно јестиве, нејестиве и отровне);⁶ В. *Сакупљање печурака*, у коме се налазе сви они називи (или описи) појмова и радњи које прате ову активност и Г. *Употреба печурака*, где су питања везана за то да ли се печурке употребљавају као храна, лекови, или као средства за потпалу, за борбу против инсеката и др.⁷

⁶ Израда овог упитника подразумевала је „праву” миколошку литературу (Хаџић – Вукојевић 2008; Вукојевић – Хаџић 2013; Давидовић 2007; Фохт 1979; Узелац 2009), али и стручну помоћ, коју су нам несебично пружили миколози и гљивари при Миколошком друштву Србије, при чему посебну захвалност дугујемо Ибрахиму Хаџићу, Борису Иванчевићу, Милки Аџић и Горану Арсеновићу. Наиме, на основу њиховог богатог искуства на терену, сазнали смо мало више о овој врсти живог света на нашим просторима, као и о томе које врсте печурака су обично познате у српском народу.

⁷ Издвојити оне врсте печурака које ће бити обухваћене упитником и на које ће се посебно скретати пажња испитаницима, представљало је један од тежих задатака приликом израде упитника. Ту је помоћ домаћих миколога била неопходна, тако да је на њихов предлог одвојено 26 врста печурака укрштањем осам параметара: 1) колико је та врста честа на нашим територијама (на пример врло честе су: *Agaricus campestris*, *Boletus edulis*, *Macrolepiota procera*, *Lactarius volemus*, *Lactarius piperatus*, *Amanita caesarea*, *Craterellus cornucopioides*, *Agrocybe aegerita*, *Coprinus comatus*, *Phallus impudicus*, *Calvatia utriformis*); 2) каквог је квалитета (на пример, врло квалитетне, одличне јестиве врсте су: *Agaricus campestris*; *Boletus edulis*, *Boletus aereus*, *Cantharellus cibarius*, *Macrolepiota procera*, *Lactarius deliciosus*, *Agrocybe aegerita*, *Calocybe gambosa*, *Coprinus comatus*, *Morchella conica*; јестиве и у сировом стању су: *Lactarius volemus*, *Amanita caesarea* и *Russula virescens*; одличне јестиве зачинске врсте су: *Lactarius piperatus* (печурка веома љутог укуса, „и нашем народу позната і једна од најомилјенијих врста” Давидовић 2007, §191), *Craterellus cornucopioides*, *Marasmius oreades*); 3) колико је распрострањена (на пример, широко распрострањене врсте, од низина до планинског појаса су: *Agaricus campestris*, *Cantharellus cibarius*, *Macrolepiota procera*, *Marasmius oreades*; у листопадним и четинарским шумама су: *Agaricus campestris*, *Cantharellus cibarius*, *Macrolepiota procera*, *Lactarius piperatus*, *Phallus impudicus*; најчешће или само у листопадним шумама су: *Lactarius volemus*, *Boletus aereus*, *Amanita caesarea*, *Craterellus cornucopioides*, *Calocybe gambosa*, *Russula virescens*, *Laetiporus sulphureus*; најчешће или само у четинарским шумама су: *Boletus edulis*, *Lactarius deliciosus*, *Morchella conica*; у воћњацима: *Entoloma clypeatum*; на ливадама, пашњацима и чистинама су: *Agaricus campestris*, *Macrolepiota procera*, *Marasmius oreades*, *Coprinus comatus*, *Calvatia utriformis*; у алувијалним равнинама наших река је *Agrocybe aegerita*; на стаблима и пањевима су: *Agrocybe aegerita*, *Laetiporus sulphureus*; у градским подручјима, парковима је *Coprinus comatus*); 4) када расте (рецимо, врсте које ничу целе године су: *Agrocybe aegerita*, *Marasmius oreades*; од пролећа до касне јесени: *Coprinus comatus*; лети и на јесен: *Agaricus campestris*, *Boletus aereus*, *Cantharellus cibarius*, *Macrolepiota procera*, *Phallus impudicus*; само у пролеће: *Calocybe gambosa*, *Entoloma clypeatum*, *Morchella conica*; само лети: *Lactarius volemus*, *Lactarius piperatus*, *Amanita caesarea*, *Russula virescens*; само на јесен: *Lactarius deliciosus*, *Craterellus cornucopioides*); 5) по чему је препознатљива у народу (по некој особини, на пример, расте у вилинским круговима: *Entoloma*

Савети за употребу упитника

4. Како се и иначе чини, и с овим би се нацртом за упитник радило тако да се реч чује од правог саговорника, доброг чувара особина локалног говора, да се бележи с ликом својственим томе говору (фонетски и облички), у контексту и с акцентом.⁸ Корисно би било бележити и деминутиве и аугментативе, али и различите народне умотворине у којима се помињу печурке (изреке, пословице и сл.).⁹

Сасвим је вероватно да формулације неких питања нису најсрећније смишљене и да информатору нису јасне. Истраживач би, у том случају, могао да предложи властиту формулацију питања.

У заградама, италиком, дати су неки очекивани народни називи за појам испред заграде. Они јесу оријентација, али не треба да обавезују истраживача.

Нека питања се свесно понављају (и она су обично обележена додатним словом *a* или *b* поред броја). Наиме, циљ је да испитаник најпре сам формулише свој одговор, а тек након тог покушаја, да му истраживач „помогне” у томе.

Свако спонтано приповедање о печуркама може бити корисно и требало би га забележити, јер се у њему могу појавити језичке чињенице везане за различите нивое језичког истраживања (гласовне, обличке, синтаксичке), а не само за микониме. Осим тога, такве приче могу бити од користи и другим научним дисциплинама. На основу досадашњег искуства на терену, изгледа да су две теме најподстицајније за информаторе: доживљаји везани за тровање печуркама и откуп печурака (кад је почео

clupeatum, *Russula virescens*, *Marasmius oreades*; непријатног је мириса *Phallus impudicus*); 6) нема отровне врсте у роду (рецимо: *Craterellus cornucopioides*, *Russula virescens*); 7) колико је опасна (на пример, смртно отровне су: *Amanita phalloides* и *Amanita pantherina*; отровне су: *Boletus satanas* (сматра се јединим отровним вргањем), *Amanita muscaria* (честа тровања због замене са јестивом врстом *Amanita caesarea*), *Omphalotus olearius* (честа тровања због замене са јестивом врстом *Cantharellus cibarius*)) и 8) да ли се употребљава у домаћинству (рецимо, *Fomes fomentarius* употребљавају пчелари да направе дим којим би растерали пчеле док раде око кошница (Давидовић 2007, §32)).

⁸ Већ дуго постоји пракса да се разговори на терену са информаторима (уз упитнике или без њих) снимају. Захваљујући снимљеном материјалу, могуће је враћати се на одговоре који су добијени, а и записи се могу проверити (уколико постоје неке недоумице).

⁹ Народни говори врве од деминутивних и аугментативних форми, рецимо, у *Тимочком дијалекатском речнику* постоји одредница *печурчица* (Динић 2008: 568), док је у *Речнику тимочког говора* записано *печурче* (Кожељац 2014: 378), затим аутор *Речника говора Лужнице* бележи пејоративе *печурљак*, *печурљаци* (Ћирић 2018: 675). Такође је могуће наићи на велики број народних мудрости у којима се помињу печурке, рецимо: *Печурће и будале се не сеју, оне самé ницају; От печурће и од будале семé нема* (Ћирић 2018: 563; 938).

откуп, од кога су научили да препознају и сакупљају печурке, ко је то откупљивао, колико је плаћао, ко је продавао или још увек продаје печурке, како се припремају печурке за откуп, тј. да ли се предају свеже или се суше, како се суше, да ли се исплати брати их и сл.). Такође би требало питати да ли постоје нека бајања (врачања) за која се употребљавају печурке, проверити да ли су чули за псе који траже печурке, да ли знају за печурке које расту под земљом, тартуфе.

Очекује се да у неким српским говорима неће бити одговора на велики број питања из овог упитника. Разлози за то сасвим су прозирни – печурке не успевају једнако добро на свим просторима, а територија где су заступљени српски народни говори нема исти рељеф и климу, тако да ће у неким срединама знање о печуркама бити врло скромно само зато што оне тамо не успевају.

Фотографије печурака уз овај упитник нису, нажалост, могле бити већег формата (из разумљивих разлога), што представља недостатак који може отежати рад на терену (тј. испитаницима ће бити теже да препознају печурке са слика).¹⁰

Нацрт упитника за прикупљање миколошке лексике

А. Општи део

1. Како се зове оно што расте на влажним местима, обично на земљи, у трави, понекад на дрвету, пању или обореним стаблима и што се појављује врло брзо после кише (*печурка, гљива, губа*)?¹¹

2. По чему се зна:

која је печурка јестива?

која је печурка нејестива?

која је печурка отровна?

3. Како се зову велике печурке које се не једу или су чак отровне?

4. Како се зову мале печурке које се не једу или су чак отровне?

5. Да ли постоји посебан назив за печурку која расте на дрвету, пању или обореним стаблима?

5а. Како изгледа печурка која расте на дрвету, пању или обореним стаблима?

5б. Како се зове оно што расте на дрвету, што се у старо време обично користило за потпалу (*труд*)? Да ли је и то печурка?

¹⁰ Уколико потенцијални истраживачи нису у могућности да сами обезбеде боље фотографије сваке од понуђених врста печурака, могу да се обрате ауторима овога рада за помоћ приликом свог одласка на терен и биће им обезбеђене увеличане и јасније поменуте фотографије.

¹¹ Приликом попуњавања упитника, испитивач треба да употребљава онај назив за печурке који је информатор дао као одговор на прво питање (*гљива, печурка, губа* ...).

6. Како се зове печурка која расте под земљом?
- 6а. Како изгледа печурка која расте под земљом?
7. Како се зову делови печурке изнад земље:
дршка,
шешир/капа,
део испод шешира/капе (место на ком су споре/плодиште),
оно што лети из листића или рупица испод шешира (споре)?
8. Како се зову они делови печурке који су под земљом?
- 8а. Како изгледају они делови печурке који су под земљом?
9. Каква све може да буде дршка печурке (тј. употребити назив за дршку печурке који је дао информатор, в. питање бр. 7)?
- 9а. Каква може да буде дршка:
по величини,
по боји,
по облику,
изнутра (тј. по саставу/конзистенцији, *шупља*, рецимо)?
10. Има ли нечега на дршци печурке (љуске, нити, прстен, мрежица)?
11. Како може да буде постављена дршка печурке (*усправно*, *накриво*)?
12. Како изгледа шешир / капа печурке (тј. употребити назив за шешир/капунпечурке који је дао информатор у питању бр. 7)?
- 12а. Какав може да буде шешир/капа:
по величини,
по боји,
по облику?
13. Шта може да се налази одозго на шеширу/капи печурке?
14. Какве могу да буду ивице (крајеви) шешира/капе на печурци?
15. Како све може да изгледа део испод шешира/капе (место на ком су споре/плодиште)?
16. Шта се дешава када се одломи део печурке (да ли јој се мења боја, да ли се лучи течност)?
17. Каквог мириса могу бити печурке?
18. Каквог укуса могу бити оне печурке које се једу?
19. Колико се печурке промене/мењају док расту? Шта се мења на њима?
20. Како се печурке множе (шире, расту)?
21. Када печурке најчешће расту (после кише, кад се појави сунце, кад се отопи снег)?

Б. Врсте печурака

(Информатору се показују слике различитих врста печурака и записују се називи које он даје.¹² Осим тога, било би пожељно забележити и одговор на питање од кога је тај назив прихваћен – неко из породице, људи из откупних станица, можда из књига.)

I Врсте печурака понуђене на сликама:

(јестиве и условно јестиве печурке)

1. *Agaricus campestris*, рудњача
2. *Boletus edulis*, јесењи вргањ
3. *Boletus aereus*, црни вргањ, медведара
4. *Cantharellus cibarius*, лисичарка
5. *Macrolepiota procera*, сунчаница
6. *Lactarius deliciosus*, рујница
7. *Lactarius volemus*, преснац
8. *Lactarius piperatus*, љута млечница
9. *Amanita caesarea*, благва
10. *Craterellus cornucopioides*, црна труба
11. *Agrocybe aegerita*, јаблановача
12. *Calocybe gambosa*, ђурђевача
13. *Entoloma clupeatum*, шљивовача
14. *Russula virescens*, голубача
15. *Marasmius oreades*, вилин клинчић
16. *Coprinus comatus*, бели јарчић, велика ђубретарка
17. *Morchella conica*, смрчак
18. *Phallus impudicus*, стршак
19. *Calvatia utriformis*, ливадска пухара
20. *Laetiporus sulphureus*, шумско пиле
(нејестиве печурке)
21. *Fomes fomentarius*, прави труд
(отровне печурке)
22. *Boletus satanas*, лудара
23. *Amanita phalloides*, зелена пупавка
24. *Amanita muscaria*, мухара
25. *Amanita pantherina*, пантеровка
26. *Omphalotus olearius*, заводница

¹² Сlike су преузете из књиге Вукојевић – Хацић 2013: 16, 49, 47, 62, 218, 183, 192, 187, 27, 103, 23, 60, 315, 222, 87, 229, 260, 213, 193, 124, 55, 33, 31, 32, 305 и 244.

II Врсте печурака које се нису нашле на сликама:

1. Да ли познајете још неку врсту печурака, коју нисте приметили на овим сликама? Како она изгледа, где обично расте и да ли је јестива?

2. Има ли код вас људи који сами узгајају печурке? Знате ли које печурке гаје и како оне изгледају?

3. Да ли знате које се печурке продају на пијаци и да ли сте их виђали у природи? Како се оне зову?

V. Сакупљање печурака

1. Како се то зове када неко или више особа заједно крену да траже и беру печурке (*Иде по печурке; ишли у печурке; пдшли у печурке; ићемо у гљиве*)?

2. Како зовете човека који се бави брањем/сакупљањем печурака (*печуркар, печуркарка*)?

3. Када се која врста печурака бере у току године?

4. Када се у току дана беру печурке и када се која врста бере?

5. Које врсте печурака се најчешће срећу, а којих има мање?

6. Какве печурке се беру (младе, старе, здраве)?

7. Какве печурке се не беру (старе, црвљиве, болесне)?

8. Да ли су печурке увек здраве? Какве још могу бити?

9. Да ли сте приметили које животиње једу печурке (овце, пужеви)?

9а. Да ли то значи да су те печурке јестиве?

10. Како се зове место на коме расту печурке, тј. место у шуми (у пречнику од неколико корака) где успевају печурке (*печурјиште; игриште; колиште*)?

10а. На каквом земљишту (земљи) треба тражити печурке, тј. на каквом терену успевају?

10б. Уз које дрвеће најчешће расту печурке?

10в. На ком дрвећу обично расту печурке?

11. Да ли печурке расту појединачно (усамљено) или се распоређују на неки начин, да ли расту у некаквим формацијама (*имā вилино кдо ц^иélo код^м пѣчурāкā; Чељадинће пѣчурће у Шугрин се зову играорће, као у коло да су се уватиле на играју, текá расту*)?

12. Шта се носи од опреме кад се беру печурке (штап, нож)?

13. Чему служи та опрема када се беру печурке (тј. питати конкретно за свако оруђе које је информатор навео у претходном питању: штап, нож итд.)?

14. У чему су се некада скупљале и носиле печурке, а у чему се сада скупљају (*кеса, корпа, крошња*)?

15. Како се беру печурке које расту на земљи (тј. да ли се чупају, заврћу, секу и сл.)?

16. Како се беру печурке које расту на дрвету (тј. да ли се режу, секу и сл.)?

17. Шта се ради са печуркама које нису за јело (на пример, црвљиве су или отровне)?

Г. Употреба печурака

1. Колико често су ваши стари јели печурке?
2. Да ли су се јеле сирове печурке (и које су то печурке)?
3. Како се чисте печурке?
4. Како се спремају печурке (тј. да ли се кувају, динстају, прже, пеку)?
5. Која јела се припремају од печурака?
6. Како се та јела припремају (записати рецепт)?
7. Да ли сте печурке јели само свеже или сте их чували? Како сте то радили (да ли сте их сушили) и коју врсту печурака сте тако обрађивали?
8. Како се спремају печурке након обраде (нпр. сушења), односно за шта се све могу употребљавати?
9. За шта се све употребљавају печурке у вашем месту?
10. Да ли се неке печурке употребљавају као лек? Које су то печурке, шта се њима лечи и на који начин?
11. Да ли се неке печурке употребљавају као отров за инсекте, мољце? Које су то печурке, против чега се употребљавају и на који начин?
12. Да ли неку врсту печурака употребљавају пчелари (*труд*) и да ли знате за шта?
13. Да ли се неке печурке употребљавају за потпаљивање ватре? Како се то ради?

Литература

- Вукојевић – Хацић 2013: Jelena Vukojević, Ibrahim Hadžić, *Atlas gljiva i internacionalni rečnik narodnih imena gljiva*. Beograd: Biološki fakultet.
- Давидовић 2007: Mirjana Davidović, *Gljive – Blago naših krajeva*. Beograd: Metaphysica.
- Динић 2008: Ј. Динић, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 4.
- Јуришић – Јанковић 2019: М. Јуришић, Ј. Јанковић, Називи за печурку у српским народним говорима. *Наш језик*, 50/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 427–437.
- Кожељац 2014: Љ. Рајковић Кожељац, *Речник тимочког говора*. Неготин: Књижевно-издавачко друштво Лексика.
- Сикимић 2017: Биљана Сикимић, Увод у етномиколошка истраживања Запања и Тимока, у: Зоја Карановић (ур.), *Гора божурова, Биљни свет у традиционалној култури Словена*, Београд: Удружење фолклориста Србије и Универзитетска библиотека, 211–226.
- Ђирић 2018: Љ. Ђирић, Речник говора Лужнице. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LXV/2, Београд: Институт за српски језик САНУ, 1–1166.
- Узелац 2009: Branislav Uzelać, *Gljive Srbije i zapadnog Balkana*. Beograd: BGV logik.

Фохт 1979: Ivan Focht, *Gljive Jugoslavije*. Београд: Nolit.

Хаџић – Вукојевић 2008: Ibrahim Hadžić, Jelena Vukojević, *Ilustrovani rečnik sveta gljiva*. Београд: NNK international.

ПРИЛОГ

Слика бр. 1

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Agaricales
Familija/Family: Agaricaceae
Agaricus campestris L.

Слика бр. 2

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Boletales
Familija/Family: Boletaceae
Boletus edulis Bull.

Слика бр. 3

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Boletales
Familija/Family: Boletaceae
Boletus aereus Bull.

Слика бр. 4

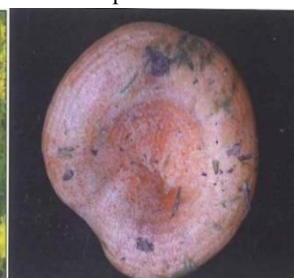
Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Aphyllophorales
Familija/Family: Cantharellaceae
Cantharellus cibarius Fr.

Слика бр. 5

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Agaricales
Familija/Family: Agaricaceae
Macrolepiota procera (Scop.) Singer

Слика бр. 6

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Russulales
Familija/Family: Russulaceae
Lactarius deliciosus (L.) Gray

Слика бр. 7

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Russulales
Familija/Family: Russulaceae
Lactarius volemus (Fr.) Fr.

Слика бр. 8

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Russulales
Familija/Family: Russulaceae
Lactarius piperatus (L.) Pers.

Слика бр. 9

Klasa/Class: Hymenomyces
Red/Order: Agaricales
Familija/Family: Amanitaceae
Amanita caesarea (Scop.) Pers.

Слика бр. 10

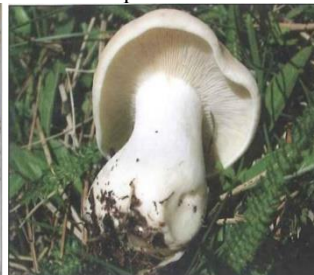
Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Aphylophorales*
Familija/Family: *Cantharellaceae*
Craterellus cornucopioides (L.) Pers.

Слика бр. 11

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Agaricales*
Familija/Family: *Bolbitiaceae*
Agrocybe aegerita (V. Brig.) Singer = *A. cylindracea*

Слика бр. 12

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Agaricales*
Familija/Family: *Tricholomataceae*
Calocybe gambosa (Fr.) Donk = *Tricholoma georgii*

Слика бр. 13

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Agaricales*
Familija/Family: *Entolomataceae*
Entoloma clypeatum (L.) P. Kumm.

Слика бр. 14

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Russulales*
Familija/Family: *Russulaceae*
Russula virescens (Schaeff.) Fr.

Слика бр. 15

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Agaricales*
Familija/Family: *Tricholomataceae*
Marasmius oreades (Bolton) Fr.

Слика бр. 16

Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Agaricales*
Familija/Family: *Coprinaceae*
Coprinus comatus (O.F. Mull.) Pers.

Слика бр. 17

Klasa/Class: *Discomycetes*
Red/Order: *Helotiales*
Familija/Family: *Morchellaceae*
Morchella conica Pers.

Слика бр. 18

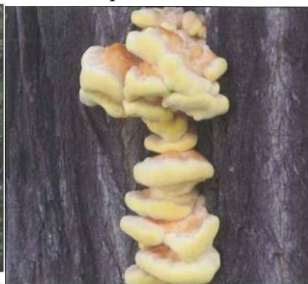
Klasa/Class: *Hymenomyces*
Red/Order: *Phallales*
Familija/Family: *Phallaceae*
Phallus impudicus L.

Слика бр. 19

Klasa/Class: *Gasteromycetes*
 Red/Order: *Lycoperdales*
 Familija/Family: *Lycoperdaceae*
Calvatia utriformis (Bull.) Jaap = *C. caelata* =
Handkea utriformis

Слика бр. 20

Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Aphyllphorales*
 Familija/Family: *Polyporaceae*
Laetiporus sulphureus (Bull.) Murrill

Слика бр. 21

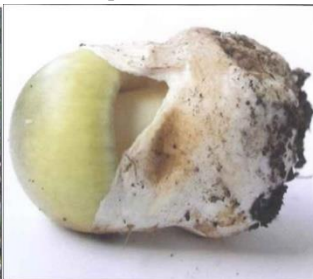
Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Aphyllphorales*
 Familija/Family: *Polyporaceae*
Fomes fomentarius (L.) J. Kickx f.

Слика бр. 22

Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Boletales*
 Familija/Family: *Boletaceae*
Boletus satanas Lenz

Слика бр. 23

Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Agaricales*
 Familija/Family: *Amanitaceae*
Amanita phalloides (Vaill. : Fr.) Link

Слика бр. 24

Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Agaricales*
 Familija/Family: *Amanitaceae*
Amanita muscaria (L.) Lam.

Слика бр. 25

Klasa/Class: *Hymenomycetes*
 Red/Order: *Agaricales*
 Familija/Family: *Amanitaceae*
Amanita pantherina (DC.) Krombh.

Слика бр. 26

Klasa/Class: *Aphyllphorales*
 Red/Order: *Boletales*
 Familija/Family: *Paxyllaceae*
Omphalotus olearius (DC.) Singer

Jelena D. Janković
Marina S. Jurišić

**LE PROJET DE QUESTIONNAIRE POUR
LA COLLECTE DE VOCABULAIRE MYCOLOGIQUE**

L'article part du fait que les champignons, au niveau linguistique, sont insuffisamment étudiés dans l'environnement mycophile serbe, mais que le lexique, qui leur est lié, existe toujours et que son élaboration devrait commencer. Un projet de questionnaire mycologique a été élaboré, dans le but d'être complet, contenant des questions générales sur les champignons, leurs espèces et toutes les activités qui y sont liées (collecte, utilisation).

Mots clés: parlers populaires serbes, lexique des dialectes, lexèmes des champignons, questionnaire mycologique

Марина С. Јањић*
Александар М. Новаковић
Универзитет у Нишу**
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 371.64/69

ФУНКЦИОНАЛНОСТ ПРИРУЧНИКА И ПРАКТИКУМА ПРОФ. ДР ЈОРДАНЕ МАРКОВИЋ

У раду се испитује функционалност приручника и практикума проф. др Јордане Марковић. Аутори најпре дефинишу појам приручника и практикума, а затим применом модификованог теоријског обрасца за евалуацију јединица уџбеничког комплета анализирају њихово дидактичко-методичко обликовање. Резултати евалуације показују да анализирани приручници и практикуми, захваљујући својој методичкој апаратури, представљају функционална наставна средства, због чега су врло добро прихваћени од стручне јавности, средњошколаца и студената.

Кључне речи: приручник, практикум, евалуација, теоријски образац, проф. др Јордана Марковић.

1. УВОД

Проф. др Јордана Марковић, редовни професор Филозофског факултета у пензији, прве наставничке кораке начинила је 1976. године, недуго након дипломирања на Филолошком факултету у Скопљу. Радећи у гимназијама „Боро и Рамиз” у Витини Косовској и „25. мај” у Кладову, стекла је знање о потребама ученика и потешкоћама са којима се сусрећу у настави српског језика и књижевности. Своје наставничко искуство употпунила је радом на Филозофском факултету у Нишу, најпре радећи као асистент, а затим као доцент, ванредни и редовни професор. Тај вишегодишњи рад у средњошколској и факултетској настави резултирао је објављивањем више приручника и практикума. Писала је и за потребе извођења наставе језика у средњој школи, као и за потребе извођења наставе из области Дијалектологије и Старословенског језика. Објавила је четири приручника за извођење наставе књижевности и језика у средњој школи (*Интерпретације из књижевности* 1, 2, 3, 4), као и два практикума

*marina.janjic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је написан у оквиру интерног пројекта Филозофског факултета у Нишу *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања*, чији је руководилац проф. др Марина Јањић (број пројекта: 360/1-16-10-01).

за извођење наставе на филолошким факултетима (*Практикум из дијалектологије* и *Старословенски језик*).

Интерпретације из књижевности (1, 2, 3, 4) објављене су у коауторству са проф. др Станишом Величковићем. Намењене су лакшем савладавању градива из књижевности и језика у свим разредима гимназија и средњих стручних школа. Како стоји у белешкама о ауторима, Јордана Марковић је за *Интерпретације* написала поглавље *Језик*, док је Станиша Величковић аутор поглавља о књижевности. Прво издање *Интерпретација из књижевности* публиковано је септембра месеца 1999. године. Поред интерпретација, Јордана Марковић је и (ко)аутор два практикума. Објављени су за потребе извођења и унапређења наставе на филолошким факултетима. Првообјављени, *Практикум из дијалектологије*, настао је у коауторству са проф. др Недељком Богдановићем 2000. године и намењен је студентима прве (и друге) године филолошких факултета који похађају наставу предмета Дијалектологија. Други, *Старословенски језик*, написан је у сарадњи са проф. др Надеждом Јовић 2014. године. Овај практикум је, према речима ауторки, плод вишегодишњег рада са студентима који би требало да олакша учење старословенске граматике кроз текстове, речник и вежбања.

Пракса показује да су приручници и практикуми проф. др Јордане Марковић и коаутора изванредно прихваћени од стране стручне јавности, ученика средњих школа и студената у Србији, Црној Гори и Републици Српској, због чега су поједини приручници доживљавали више издања. Како би се утврдили узроци успеха ових приручника и практикума, неопходно је спровести њихову детаљну анализу према теоријском обрасцу за процену квалитета уџбеничких јединица. Стога је предмет овог рада анализа функционалности приручника и практикума ауторке Јордане Марковић.

Рад је подељен на шест поглавља. Након уводних напомена, дата је методологија истраживања са јасно формулисаним предметом, циљевима, задацима и хипотезама истраживања. У трећем поглављу представљен је теоријски оквир за испитивање функционалности уџбеничких јединица. У четвртном поглављу дата је анализа приручника и практикума, док се у петом поглављу изводе закључци. У шестом поглављу дат је попис коришћених извора и литературе.

2. МЕТОДОЛОГИЈА ИСТРАЖИВАЊА

Предмет истраживања

Законом о уџбеницима Републике Србије дефинишу се основне и помоћне јединице уџбеничког комплета. Између осталог, у „друго наставно средство”, односно друге уџбеничке јединице убрајају се приручници и практикуми за вежбе, који се користе за савладавање, проверу и проширивање стечених знања. Приручници и практикуми проф.

др Јордане Марковић, према речима издавача, и те како су прихваћени у стручној јавности, међу ученицима средњих школа и међу студентима. Међутим, до сада није било истраживања које би показало узроке због којих су ове уџбеничке јединице тако добро прихваћене од шире јавности. Овим истраживањем проверава се у којој мери приручници испуњавају критеријуме за процену квалитета. Предмет овог истраживања усмерен је на испитивање *функционалности приручника и практикума проф. др Јордане Марковић и коаутора.*

Циљеви истраживања

У складу са предметом истраживања у раду су постављени следећи циљеви:

Теоријски циљ истраживања – Полазећи од чињенице да приручници и практикуми представљају важан сегмент извођења школске и факултетске наставе, од којих зависи њена успешност, у овом раду предочава се теоријски образац за оцену квалитета осталих јединица уџбеничког комплета.

Сазнајни циљ истраживања – Спроведено истраживање омогућиће стварање јасније слике о функционалности приручника и практикума проф. др Јордане Марковић у средњошколској и факултетској настави.

Апликативни циљ истраживања – Аутори рада желе утврдити у којој мери поменути приручници и практикуми испуњавају теоријске критеријуме за процену квалитета уџбеничких јединица.

Задаци истраживања

У складу са описаним предметом и циљевима, издвојени су следећи задаци истраживања:

Утврдити место приручника и практикума у средњошколској и факултетској настави.

Испитати функционалност приручника и практикума проф. др Јордане Марковић.

Хипотезе истраживања

Претпоставља се да приручници и практикуми имају важну улогу у настави српског језика и књижевности у средњој школи, односно у настави стручних предмета на филолошким факултетима.

Претпоставља се да приручници и практикуми проф. др Јордане Марковић испуњавају већину критеријума за процену квалитета

уџбеничких јединица, што је узрок добре прихваћености од стране стручне јавности, ученика и студената.

Узорак истраживања

С озбиром на то да писање овог рада подразумева спровођење теоријског и дескриптивног истраживања, узорак су чинили приручници и практикуми проф. др Јордане Марковић. Први узорак чине приручници написани за потребе извођења и унапређивања наставе књижевности и језика у средњој школи: *Интерпретације из књижевности (1, 2, 3, 4)*. Други узорак јесу практикуми за потребе извођења наставе на предметима: Дијалектологија и Старословенски језик на филолошким факултетима: *Практикум из дијалектологије* и *Старословенски језик*.

Методе, технике и инструменти

Према постављеном предмету, циљу, постављеним задацима и хипотезама истраживања коришћена је метода теоријске анализе, односно дескриптивна метода. Техника коришћена приликом реализације истраживања јесте анализа садржаја. Ради реализације истраживања за потребе писања овог рада коришћени су оформљени теоријски обрасци за процену квалитета уџбеничких јединица: Јањић, Грубер 2015, Новаковић 2018, Новаковић 2019а, Новаковић 2019б.

Организација и ток истраживања

Истраживање је спроведено током октобра 2019. године. Теоријско истраживање подразумевало је сагледавање места приручника и практикума у средњошколској и факултетској настави, као и избор теоријских образаца за њихову евалуацију. Ради испитивања другог задатка (*Испитати функционалност приручника и практикума проф. др Јордане Марковић*) спроведена је дескриптивна анализа побројаних приручника и практикума.

3. ТЕОРИЈСКИ ОБРАЗАЦ ЗА ПРОЦЕНУ КВАЛИТЕТА МЕТОДИЧКЕ АПАРАТУРЕ У ПРИРУЧНИЦИМА И ПРАКТИКУМИМА

Појам и функција приручника и практикума дефинисани су *Законом о уџбеницима* Републике Србије. На први поглед термини су синонимног значења, са готово идентичном функцијом – стицање знања и вештина. Тако се приручник дефинише као „наставно средство, у било ком облику или медију, које се користи за стицање знања, вештина, формирање вредносних ставова и развој интелектуалних и емоционалних карактеристика ученика и полазника, чији садржај прати план и програм

наставе и учења и који је одобрен у складу са овим законом”, док се практикум одређује као „наставно средство које доприноси остваривању циљева датог предмета” и које „прати уџбеник и може да се користи за савладавање, проверу и проширивање знања стечених коришћењем уџбеника” (ЗОУ 2018). Међутим, *Закон* им не додељује исти статус. Приручник је означен као основна јединица уџбеничког комплета, која стоји раме уз раме са уџбеником и заједно се са њим користи, док се практикум убраја у друга наставна средства, односно у остале јединице уџбеничког комплета. Узрок овом субординираном односу између приручника и практикума врло је једноставно објаснити и у вези је са њиховом другачијом функцијом у настави. Наиме, док се приручник користи за изградњу и стицање знања, практикум се посматра као јединица која је првенствено намењена увежбавању садржаја, због чега носи ознаку „(практикум) за вежбе”. Ипак, чини се да ни закон није доследан у овој подели, те се у попису функција приручника каже, између осталог, да омогућава „подучавање, заједничко и самостално учење, вежбање и самопроцењивање” (ЗОУ 2018). Зато не треба правити стриктну границу између приручника и практикума. Природа и једне и друге јединице уџбеничког комплета усмерена је на савладавање, проверу и проширивање знања, због чега су садржаји више-мање подударни и првенствено зависе од првобитне замисли аутора. Уколико преовладавају теоријски садржаји, уџбеничку јединицу ваља сврстати у приручнике, а уколико преовладавају питања, налози и задаци, уџбеничку јединицу би требало сврстати међу практикуме. Та њихова карактеристика, сматра Стојноф (1999: 145), утиче да практикуми „захтевају” интезивну и систематичну помоћ наставника, како би ученици брже и боље савладали градиво.

Садржаји и једне и друге јединице уџбеничког комплета усклађени су са одобреним наставним програмом. Међутим, да би допринели остваривању позитивних резултата у настави, морају испунити више критеријума за процену квалитета јединица уџбеничког комплета. Питањем квалитета уџбеничких комплета (и његових јединица) бавили су се многи аутори: Грант 1987; Литлџон 1998; Шелдон 1988; Ивић 2004; Јањић, Грубер 2015; Новаковић 2018; Новаковић 2019а; Новаковић 2019б. Сви су сагласни да евалуација уџбеничког комплета подразумева широк дијапазон критеријума који морају бити задовољени да би се прогласио квалитетним. Јањић и Грубер (2015: 132) пажњу усмеравају ка два аспекта дефинисања уџбеника и његовог квалитета: *теоријском* и *практичном*. Први подразумева да уџбеник мора бити прилагођен савременој образовној теорији и модерним наставним концептима, док други (практични) зависи од „дефинисања формулације основног текста, тј. лекције (врсте и количине презентованог садржаја), допунских текстова, дидактичке апаратуре и ликовно-графичког уређења” уз пружање могућности за самосталан рад ученика (Јањић, Грубер 2015: 132). У вези

са тим, Новаковић (2018: 326) анализира електронске интерактивне уџбенике користећи теоријски образац са четири категорије: 1) дизајн; 2) педагошке поставке; 3) садржај; 4) дидактичко-методичко обликовање. Притом, аутор истиче да свака категорија садржи већи број критеријума које уџбеник мора испунити да би успешно одговорио на растуће захтеве савременог образовања. У свом другом раду Новаковић (2019б) процењује дидактичко-методичку обликованост радних свезака, анализирајући њихову структуру, садржај и задатке. Захваљујући постојању задатака, аутор констатује да радна свеска представља најоперативнију јединицу уџбеничког комплета.

Специфична природа приручника и практикума, која их сврстава ближе радним свескама, него уџбеницима, не дозвољава да се у потпуности примене дати теоријски обрасци. Стога аутори у овом раду за анализу приручника и практикума користе модификовани теоријски образац (према Новаковић 2018), односно критеријуме из четири побројане категорије које би требало да постоје у уџбеничким јединицама ове врсте.

Табела 1. Модификовани теоријски образац за анализу и евалуацију приручника и практикума (Новаковић 2018а)

ДИЗАЈН АПЛИКАЦИЈЕ	
Појавни облик	
Изглед стране	
Димензије	
Распоред елемената	
Заглавље	
Подножје	
Навигациони елементи	
Садржајни блокови	
Коришћене боје	
Постојање иконица и фотографија	
Фонт	
Читљивост	
Величина	
Интерактивност стране	
ПЕДАГОШКЕ ПОСТАВКЕ	
Узраст ученика	
Педагошки циљеви процеса учења	
Усвајање садржаја	
Увежбавање садржаја	

САДРЖАЈ
Евалуација материјала
Структура
Подељеност према темама и лекцијама
Број лекција
Жељена вештина (која се развија)
ДИДАКТИЧКО-МЕТОДИЧКО ОБЛИКОВАЊЕ
Анализа стручних термина
Постојање сликовних средстава изражавања
Ефикасни начини презентовања вредности
Процењивање дидактичке вредности примера
Присутност питања, налога и задатака
Подршка развоју стваралачког и критичког мишљења и понашања

4. АНАЛИЗА ПРИРУЧНИКА И ПРАКТИКУМА ПРОФ. ДР ЈОРДАНЕ МАРКОВИЋ (И КОАУТОРА)

4.1. АНАЛИЗА ПРИРУЧНИКА *ИНТЕРПРЕТАЦИЈЕ ИЗ КЊИЖЕВНОСТИ* (1, 2, 3, 4)

Интерпретације из књижевности јесу коауторско дело проф. др Станише Величковића и проф. др Јордане Марковић. Иако се у наслову помиње само књижевност, интерпретације садрже и градиво из области језика. Четири књиге интерпретација намењене су ученицима гимназија и средњих стручних школа (од првог до четвртог разреда), које би требало да олакшају савладавање градива из књижевности и српског језика.

Дизајн приручника

Све четири књиге *Интерпретација из књижевности* имају идентичан појавни облик, односно одликује их истоветно дизајнерско решење. Разлика је само у боји корица (црвена, зелена, плава, браон), на којима је упадљив наслов и поднаслов (*Приручник за ученике гимназија и стручних школа*). Штамане су на папиру стандардних димензија за приручнике ове врсте (24 центиметра). Од основних елемената дизајна поседују заглавље и садржајне блокове. Заглавље је у функцији именовања аутора поглавља, захваљујући чему се сазнаје да је део о књижевности писао проф. др Станиша Величковић, а део посвећен језичким темама проф. др Јордана Марковић. Број странице исписан је у заглављу, док подножје не постоји. Основни садржај је представљен на читавој страни, са повременим дељењем у две или три колоне.

С обзиром на статус и природу приручника, сва четири издања штампана су без посебног колорита (црно-белом техником), при чему су

посебно истакнуте табеле, схематски прикази и одељак *Рекли су*. Коришћени фонт је стандардне величине (12 јединица), без прореда и из породице *Times New Roman*. С обзиром на количину представљених садржаја, непостојање прореда не утиче на читљивост текста. Одсуство посебних одељака у оквиру садржајних блокова не пружа могућност за постојање претеране интерактивности странице, већ се очекује линеарно кретање кроз текст.

Педагошке поставке приручника

Аутори приручника доследно су се држали методолошког поступка у све четири објављене књиге. Искуство рада у школама и на факултету и познавање основних наставних принципа, утицало је да их се придржавају. Како и сами наглашавају, посебну пажњу су посветили поштовању принципа примерености узрасту ученика, водећи рачуна да „стручна и научна информација (...) буде на таквом нивоу да ученик може да изврши избор из онога што му се нуди” (Величковић, Марковић 2005: I).

Приручник је писан ради пружања помоћи у савладавању и бољем разумевању градива из књижевности (и језика) у средњој школи, те су коришћени одговарајући методолошки поступци за тумачење дела и представљање језичких садржаја. Материја је изложена систематски, прегледно и аналитично, што је у складу са природом овог приручника.

Садржај приручника

Садржина приручника у потпуности је усклађена са програмима за предмет Српски језик и књижевност у гимназијама и средњим стручним школама. Како и сам назив приручника каже (*Интерпретације из књижевности*), посебна пажња је посвећена садржајима из књижевности. Међутим, и садржаји из језика, предвиђени програмима, нашли су своје место у приручницима.

Садржаји из књижевности обрађени су кроз епохе и правце у књижевности, пратећи начела програмирања градива (у наставним програмима). Тако се у првој књизи интерпретација обрађују античка, средњовековна и народна књижевност, односно књижевност хуманизма, ренесансе, барока и класицизма; у другој књизи пажња је посвећена књижевности просветитељства, романтизма и реализма; трећа књига обрађује модерну и међуратну књижевност, док се у четвртој даје преглед савремене књижевности. Дела домаће лектире предвиђена су за самосталан рад ученика и тумачена су само у неким аспектима, „док су остали аспекти остављени ученику за самостално истраживање уз обилне сугестије које треба да му олакшају рад” (Величковић, Марковић 2005: I). Аутори своје писање заснивају на резултатима савремене науке о

књижевности, те поред књижевних дела, дају шире прегледе књижевнотеоријских појмова, без којих, како сматрају, нема потпуног разумевања књижевног дела и књижевности.

Други део све четири књиге интерпретација посвећен је српском језику, како би се остварила програмска целовитост обрађене материје. Тако се сви садржаји из језика деле на: опште појмове о језику, фонетику са фонологијом, морфологију, лексикологију и правопис, с тим да се у свакој од књига обрађују само они садржаји прописани наставним програмом за одређени разред. Садржаји из језика обилују примерима језичке појаве која се изучава.

Дидактичко-методичко обликовање приручника

Специфична природа приручника утицала је на његово дидактичко-методичко обликовање. Налазећи се између уџбеника и радне свеске, у представљању наставне материје из подручја књижевности и језика примењен је доследан методолошки поступак. Најважнији сегмент његовог дидактичко-методичког обликовања заузима анализа стручних термина, како из области књижевности, књижевне историје и теорије тако и из области језика. Сваки ученик који узме у руке овај приручник сигурно ће добити потребну и довољну количину информација неопходних за разумевање епохе или језичког појма.

Са друге стране, као посебан квалитет приручника, односно дела посвећеном књижевности, истичу се ефикасни начини представљања садржаја, при чему су аутори водили рачуна да начин прилагоде специфичним уметничким особеностима сваког појединачног дела. Наиме, према речима аутора „од природе дела зависи структура интерпретације, њен обим и пратећа апаратура” (Величковић, Марковић 2005: I). Тако се приликом обраде приповетке *Златна јабука и девет пауница* интерпретација представља кроз више поглавља: *актери приче, приповедање, лепота казивања, мисао о добру*, док се приликом обраде *Житија деспота Стефана Лазаревића* садржаји представљају кроз следећа поглавља: *прекретничко дело, хроничарско- мемоарско сведочење о времену, опис Србије, о Деспоту, о косовској легенди, ратник и витез, пишчеви коментари о писању*. На тај начин се прилази објашњавању посебности сваког појединачног дела. Међутим, део о језику дат је у виду теоријског представљања дефиниција и појединачних примера, што умногоме подсећа на начин представљања садржаја у граматикама, при чему сваки пример носи са собом одређену сазнајну вредност.

Ефикасном начину представљања садржаја (и материје) доприноси и постојање сликовних средстава изражавања – највише схематских приказа, а затим и питања, радних налога и појединачних задатака у вези са књижевним делима и језичким појавама, чиме се директно пружа подршка развоју стваралачког и критичког мишљења и понашања ученика

(*Славу слави српски кнез Лазаре./Цар узима златан пехар вина.* – Како разумете ово различито титулисање Лазара?). Ипак, посебно је функционално постојање одељка *Рекли су*, у коме се предочавају мишљења и запажања значајних критичара и историчара књижевности о конкретним делима која се обрађују.

4.2. АНАЛИЗА ПРАКТИКУМА ИЗ ДИЈАЛЕКТОЛОГИЈЕ

Практикум из дијалектологије представља јединицу још увек ненаписаног целовитог уџбеничког комплекта, који би уз значајан број монографија требало да омогући извођење наставе на филолошким факултетима. Резултат је рада проф. др Недељка Богдановића и проф. др Јордане Марковић. Објављен је на Филозофском факултету у Нишу 2000. године.

Дизајн практикума

Написан пре ере масовне употребе рачунара у издаваштву, практикум одликује једноставан појавни облик. Штампан је на страници величине 24 центиметра и меког је повеза. Корице овог практикума једноставне су, представљене комбинацијом беле и светлозелене боје, али са јасно истакнутим називом и именима аутора. Осим зелене боје на корицама, нису коришћене боје у представљању садржаја, што има везе са специфичном природом ове јединице уџбеничког комплекта. Од основних елемената дизајна практикум поседује заглавље, у коме су исписана имена аутора и број странице, и садржајни блок. Подножје у овом практикуму спорадично садржи важне напомене.

У читавом практикуму користи се идентичан фонт из породице *Times New Roman*, стандардне величине и без проредка. Наслови се представљају техником верзализације, а поднаслови техником подебљања слова. Специфичност садржаја захтевала је и коришћење фонтова за акцентовање речи, што у време публикаовања практикума није било лако урадити. Иако малих димензија, стандарног фонта и његове величине, садржаји су и те како читљиви. Фотографије, чак ни црно-беле, не постоје, док су присутни схематски прикази. Читалац (студент) линеарно се креће кроз садржаје захваљујући постојању нумеричких ознака сваког тематског блока у оквиру лекције.

Педагошке поставке практикума

Практикум из дијалектологије намењен је студентима филолошких факултета, али је начин представљања садржаја омогућио његову несметану употребу у средњој школи, бар оних делова који су прописани наставним програмима. Како аутори констатују, непостојање комплетног

уџбеника условило је појаву овог практикума, који би требало да омогући извођење наставе.

Аутори воде рачуна о принципу систематичности и поступности, те полазе од најједноставнијих појмова и термина, водећи читаоца до оних сложенијих. Заправо, практикум представља „покушај да се слушаоцима дијалектологије припомогне у практичном савлађивању сложене материје ове научне дисциплине” (Богдановић, Марковић 2000: 8).

Садржај практикума

Иако је до тренутка писања практикума спроведен зачајан део дијалектолошких истраживања, специфичност природе практикума онемогућила је ауторе да их све представе. Међутим, стиче се утисак да су аутори пронашли праву меру потребних и довољних садржаја за савладавање комплексне и захтевне области. Поштујући начело систематичности и поступности, аутори најпре дефинишу дијалектологију, сучељавају народни говор и књижевни језик, представљају основне карактеристике фонетског, фонолошког, морфолошког и лексичког система, након чега дају поделу на појединачне дијалекте, детаљно објашњавајући њихове подтипове и особине. На крају практикума аутори дају речник основних појмова из области дијалектологије, те представљају попис коришћене релевантне литературе.

Свака лекција подељена је на више подлекција, којима се детаљно објашњавају основне карактеристике народних говора. Садржаји појединачних лекција подељени су на пасусе, при чему је сваки пасус нумерички означен, а неизоставан део текста лекције јесу и радни налози, који читаоца „увлаче” у материју, као и питања за увежбавање стечених знања.

Дидактичко-методичко обликовање практикума

Практикум одликује стручна анализа термина, који своје утемељење налазе у науци о језику и релевантној литератури из области дијалектологије, што потврђује попис литературе на крају практикума. Искуство двају аутора утицало је да садржаји буду представљени на начин да читалац све време има утисак да се поред њега налази наставник и приповеда му о дијалектологији и дијалектима:

„У српским дијалектима може се јавити више акцената. То значи да је, у начелу, једну реч могуће изговорити на онолико начина колико има акцената, а уз комбиновање са неакцентованим дужинама (пре акценатским и постакценатским) на још више начина.” (Богдановић, Марковић 2000: 81)

Овакав поступак постојања „водича”, који приповеда у првом лицу множине, обезбедио је постојање и осталих ефикасних начина презентовања садржаја, као што су коришћење схематских приказа и

табела. Сви примери у практикуму посебно су истакнути коришћењем технике курзивизације.

Посебној вредности дидактичко-методичког обликовања доприноси постојање радних налога у оквиру самог текста лекције (*Размисли зашто се ове именице лако конгруирају с атрибутима у мушком роду; Погледај шта се уместо „s” налази у наведеним речима када имају стандардни лик.*), односно постојање питања, налога и задатака на крају сваке појединачне лекције, које одликује разноврсност и који од читаоца захтевају активно учешће у промишљању о функцији датих примера на одређеном говорном подручју.

4.3. АНАЛИЗА ПРАКТИКУМА СТАРОСЛОВЕНСКИ ЈЕЗИК

Старословенски језик представља јединицу уџбеничког комплета за усвајање и увежбавање граматичког система старословенског језика. Ауторке проф. др Јордана Марковић и проф. др Надежда Јовић ову јединицу дефинишу као: „кратка и концизна граматика старословенског језика”. Међутим, постојање вежбања и додатних садржаја утиче на то да се ово издање налази између граматике и практикума, што и сами аутори истичу у Уводним напоменама:

„Како би се студент подстакao на размишљање и повезивање стеченог знања, тј. на практичну примену тог знања, кад год је то било могуће, облици и старословенских текстова довођени су у везу са стањем у савременом српском језику” (Марковић, Јовић 2014: I).

Дизајн практикума

Овај практикум одликује једноставан дизајн. Штампан је на папиру стандардне величине за уџбеничке јединице ове врсте (24 центиметра). Није штампан у колору. На корицама је јасно означен назив, а њихова текстура требало би да илустрuje стари папир, односно да има симболичку вредност.

Од основних елемената дизајна присутно је подножје, у коме је исписан број странице, односно садржајни блок. Коришћен је фонт из породице *Cambria*, као и фонтови за исписивање старословенског језика. Постојање прореда обезбеђује читљивост, иако је фонт величине 12 јединица. У практикуму нема фотографија, али су спорадично коришћени схематски и табеларни прикази.

Педагошке поставке практикума

Специфичност материје која се обрађује у практикуму предодредила је да буде намењен студентима филолошких факултета, који би требало да савладају ову страну и веома захтевну материју за учење.

Како саме ауторке истичу, овим практикумом желеле су да студенте подстакну на размишљање и повезивање стеченог знања.

У представљању свих лекција коришћен је идентичан методолошки поступак, што је у вези са вишегодишњим искуством у раду са студентима. Прегледом практикума уочава се да ауторке у представљању материје користе начело систематичности и поступности, односно крећу се корак-по-корак од најједноставнијих ка сложенијим формама старословенског језика.

Садржај практикума

Садржај овог практикума подељен је у три велике целине: теоријски обрађене лекције, вежбања и текстови за вежбања. Ауторке студенте најпре упознају са називом и дефиницијом предмета, затим објашњавају појам старословенског језика и његовог развоја, да би затим детаљно обрадиле садржаје из области фонетике и морфологије старословенског језика.

Све лекције подељене су на подлекције, односно потпоглавља, чиме се потанко објашњавају сви сегменти одређене језичке појаве у старословенском језику. Тако се, на пример, лекција о полугласницима дели на следећа потпоглавља: *Развој полугласника испред j и u, Јат, Јери, Носни самогласници, Самогласници р и л* итд. Други део садржаја чине вежбања, представљена кроз разноврсна питања, радне налоге и задатке. Посебан део чине текстови на старословенском језику, који би требало да омогуће развој читања, наравно, уз помоћ наставника или сарадника. На самом крају практикума налази се речник најфреквентнијих речи и израза у старословенском језику.

Дидактичко-методичко обликовање практикума

Специфично одређење ове јединице уџбеничког комплета од стране аутора („кратка и концизна граматика старословенског језика“) предодредило је постојање ограничења у његовом дидактичко-методичком обликовању, тако да се налази између класичне граматике за учење језика и практикума за увежбавање садржаја. Управо то одређење обезбедило је постојање анализе стручних термина, али и непостојање већег броја ефикасних начина презентовања садржаја. Као ефикасни начини представљања материје издвајају се: постојање „водича“ који студента води кроз текст, постојање табеларних и схематских приказа и др.

Други део, вежбања, чини најоперативнији део, који овој јединици уџбеничког комплета доноси статус *практикума*. Питања, радни налози и задаци у блиској су вези са теоријски обрађеним садржајима и омогућавају ученицима увежбавање стечених знања о старословенском језику. У то нас уверавају примери: *Шта подразумевамо под прасловенским језиком?*,

Када је настало прво словенско писмо?, Шта је диграф? Пронађите примере у текстовима на крају књиге, Наведите надредне знаке значајне за правилно читање старословенских текстова, Пронађите речи са полугласником у текстовима датим на крају и уочите оне у којима је дошло до одступања од претходно наведеног правила за њихово писање. Пронађите разлоге због којих је до тога дошло. Међутим, евидентно је да захтевају репродуктивно поступање студената јер природа самог предмета не дозвољава развој стваралачког и критичког мишљења.

5. ЗАКЉУЧАК

Приручници и практикуми представљају неизоставан елемент успешне наставе било ког предмета. Постоји терминолошка неуједначеност коју јединицу уџбеничког комплета треба назвати приручником, а коју практикумом. Чак ни *Закон о уџбеницима* не наводи јасну разлику, осим што приручник сматра директном заменом за уџбеник, док практикум убраја у остала наставна средства, дајући му епитет „(практикум) за вежбање”. И једна и друга јединица теже ка олакшању процеса учења, кроз добијање теоријских знања и извршавање практичних радних налога и задатака. Међутим, преглед садржаја сугерише да се у приручник убраја она јединица уџбеничког комплета у којој преовладавају теоријски садржаји, а у практикум у којој је ситуација обрнута – практични део преовладава над теоријским.

Увидевши значај приручника и практикума у настави, проф. др Јордана Марковић је свој четрдесетогодишњи рад у настави, у сарадњи са коауторима, преточила у четири приручника и два практикума – приручнике за потребе унапређења наставе књижевности и језика у средњој школи, а практикуме за потребе извођења наставе стручних предмета, Дијалектологије и Старословенског језика, на филолошким факултетима. Врло лепо су примељени од стране стручне јавности, ученика и студената, о чему у прилог говори већи број издања и огроман тираж. Међутим, до сада није било свеобухватне евалуације ових јединица уџбеничког комплета која би показала узроке оваквом (позитивном) чињеничном стању.

Приручници *Интерпретације из књижевности* (1, 2, 3, 4) објављени су у коауторству са Станишом Величковићем и намењени су лакшем савладавању градива из књижевности и језика у гимназијама и средњим стручним школама. Захваљујући систематичном садржају, у овим уџбеничким јединицама преовладавају теоријски садржаји над питањима и задацима, због чега се *Интерпретације* убрајају у приручнике. Дизајн, педагошке поставке и дидактичко-методичко обликовање идентични су у све четири књиге, при чему је посебно интересантно да су се аутори придржавали истог методолошког поступка и дидактичко-методичког обликовања у представљању садржаја. Садржаји

су прилагођени наставним програмима за предмет Српски језик и књижевност у средњој школи, при чему је уочљив дисбаланс између градива из књижевности и градива из области језика.

Са друге стране, практикуми (*Практикум из дијалектологије и Старословенски језик*) су намењени извођењу наставе на филолошким факултетима, при чему је уочљива разлика у начину на који су писани. Док *Практикум из дијалектологије* теоријским садржајима придружује комплекснију методичку апаратуру, те већи број питања, налога и задатака, у оквиру основног текста, практикум из старословенског језика даје оштру поделу на градиво, вежбања и текстове. Иако га аутори одређују као граматика, садржај га поставља између приручника, уџбеника и практикума. Ипак, обе јединице уџбеничког комплета одликује једноставан, али функционалан дизајн, и идентичне педагошке поставке. Садржаји су прилагођени узрасту и знањима студената прве и друге године филолошких факултета. Начин организације садржаја утицао је на специфичне начине дидактичко-методичког обликовања, због чега се у *Практикуму из дијалектологије* као ефикасан начин представљања садржаја појављује „водич” кроз садржаје, постојање радних налога у оквиру саме лекције, схематских приказа и табела, док се у *Старословенском језику* у први план ставља постојање већег броја питања, налога и задатака чиме се употребом овог практикума остварује подстицајна атмосфера за рад и учење, а самим тим и успешно савладавање градива из овог предмета.

Цитирана литература

Извори

- Богдановић, Марковић 2000: Н. Богдановић, Ј. Марковић, *Практикум из дијалектологије*, Ниш: Филозофски факултет.
- Величковић, Марковић 2005: С. Величковић, Ј. Марковић, *Интерпретације из књижевности 1*, Ниш: Школска штампа.
- Величковић, Марковић 2005: С. Величковић, Ј. Марковић, *Интерпретације из књижевности 2*, Ниш: Школска штампа.
- Величковић, Марковић 2005: С. Величковић, Ј. Марковић, *Интерпретације из књижевности 3*, Ниш: Школска штампа.
- Величковић, Марковић 2005: С. Величковић, Ј. Марковић, *Интерпретације из књижевности 4*, Ниш: Школска штампа.
- Марковић, Јовић 2014: Ј. Марковић, Н. Јовић, *Старословенски језик*, Ниш: Филозофски факултет.

Литература

- Грант 1987: N. Grant, *Making the Most of Your Textbook*. London, New York: Longman.
- Зоу 2018: „Закон о уџбеницима”, *Службени гласник* 27/2018.
- Ивић и сар. 2004: И. Ивић, А. Пешикан, Р. Јанков, А. Богојевић, Ј. Пешић, С. Антић, С. Маринковић, Д. Шишовић, Основни стандарди квалитета

- школских уџбеника, *Образовни стандарди квалитета школских уџбеника*, Београд: Образовни форум.
- Јањић, Грубер 2015: М. Јањић, А. Грубер, „Дидактичка обликованост граматике немачког језика у издању ИК *Клет* из Лајпцига”, *Учење и настава*, Год. I, Бр. 1, 131–146.
- Литлџон 1998: А. Littlejohn, The analysis of language teaching materials: Inside the Trojan Horse, in В. Tomlinson (Ed.), *Materials development in language teaching*, Cambridge: CUP, 179–211.
- Новаковић 2018: А. Новаковић, Изазови времена пред уџбеничким комплетом за учење српског језика – компаративни приступ мобилним апликацијама за учење енглеског језика. *Контексти 4*, Нови Сад: Филозофски факултет, стр. 323–340.
- Новаковић 2019а: А. Новаковић, Контрастивна анализа садржаја и дидактичке обликованости уџбеника за учење српског и енглеског језика као страног. *Годишњак за српски језик*, бр. 17, год. XXX, 65–87.
- Новаковић 2019б: А. Новаковић, Дидактичко-методичка обликованост радне свеске за учење српског и енглеског језика као страног – контрастивни приступ. *Годишњак за српски језик*, бр. 16, XXIX, 75–94.
- Стојноф 1999: С. Stojnoff, The TESOL Practicum: An Integrated Model, *U.S. TESOL Quarterly*, 33 (1), 145–151.
- Шелдон 1988: L. Sheldon, Evaluating ELT textbooks and materials. *ELT Journal*, 42(4), 237–246.

Marina S. Janjić
Aleksandar M. Novaković

THE FUNCTIONALITY OF THE HANDBOOKS AND PRACTICAL WRITTEN BY JORDANA MARKOVIĆ, PhD

Summary

The paper deals with the functionality of the handbooks and practicums written by Jordana Markovic. The authors analyze their didactic-methodological design, using a modified theoretical checklist for the evaluation of textbooks. The result of the analysis shows that the analyzed manuals and practicums are a functional teaching tool.

Keywords: handbooks, practicum, evaluation, theoretical framework, Jordana Markovic, PhD.

Голуб М. Јашовић*

Универзитет у Приштини**

Филозофски факултет Косовска Митровица

Катедра за српски језик и књижевност

УДК 811.163.41'373.23

811.163.41'282.2(497.11 Рековац)

АНТРОПОНИМИЈА СЕЛА ВЕЛИКА КРУШЕВИЦА КОД РЕКОВЦА

У раду је обрађена антропонимијска грађа забележена у левачком селу Велика Крушевица које административно, односно катастарски, припада општини Рековац. Пописана је и анализирана комплетна антропонимијска лексика. Регистровани су сви лични и породични надимци, лична имена и презимена свих становника који су у време нашег боравка на терену стално или повремено (за време летњих сезонских пољопривредних радова) боравили или живели у селу.

Кључне речи: Велика Крушевица, Левач, Рековац, антропонимија, лексичко-семантичка анализа.

Село *Велика Крушевица* удаљена је два километра југозападно од општинског центра, вароши Рековца. Кроз село тече Крушевичка река/Манастирска река које село дели на Горњу малу и Доњу или Гробљанску малу. Сеоске куће су изграђена по падинама брда и на узвишењима која окружују село. Граничи се са селима: Комаране, Баре, Сиљевица, Течић и Рековац. До села се долази путем који је асфалтиран 1960. године.

Насеље се први пут помиње у једном турском дефтеру из 1595. године под именом *Krušofca*. Садашње становништво села говори косовско-ресавским говором. Пореклом су са Косова и Метохије, Топлице и из неких жупских поткопаоничких села (Бушетић 1903:32).

Крајем деветнаестог века село је имало 94 куће: Анџаковићи (7), Лебаковићи (5), Лулићи (3), Мулићи (50), Спасићи (1), Тирићи (8) и сви славе Ђурђев дан и Ђурђиц (Бушетић 1903: 43).

У Речнику имена места Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца 1925. године у левачком селу Велика Крушевица пописано је 115 домова и 637 становника (Речник места 1925: 176). Године 1991. село је имало 170 кућа и 329 становника, а 2001. 186 кућа и 289 житеља (Попис 2002: 45).

*.jasovicgolub@gmail.com

** Истраживања су извршена и рад написан у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” 178020, који се реализује уз помоћ Министарства за просвету, науку и технолошки развој Републике Србије.

У нашем попису урађеном 2018. године у Великој Крушевици пописане су 76 породица и 188 становника.¹

Катастарска општина Велика Крушевица, чија је површина 1137 хектара, покривена је обрадивом земљом на заравнима и пространим, углавном храстовим, грабовим и буковим шумама којима су обрасла сеоска брда и долине (Стаменковић 2001: 452).

Велика Крушевица нема своју цркву у самом сеоском насељу. Међутим, недалеко од сеоског насеља, на изворишту Крушевичке реке налази се Манастирак, црквица посвећена Светом Николају Мирликијском из петнаестог века. Црква је до после Другог светског рата служила као парохијски храм. Касније поново постаје женски манастир у којем обитава једна монахиња.² Велика Крушевица има своје гробље на потезу Дрењак.

Сеоске заветине су Велики Спасовдан, и Недеља пред Спасовдан, а у Доњој мали слави се и Покров пресвете Богородице 14. октобра.³

У селу је одмах после Другог светског рата отворена четворогодишња основна школа. Више разреде основне школе сеоска деца похађају у Рековцу.

Велика Крушевица је на електричну мрежу прикључена 1955/1956. Фиксне телефоне добили су 1982, а водом се снабдевају из сопствених бунара. У селу постоји мало извора и две спомен чесме, а поготову је Гробљанска мала безводна.

Ономастичка грађа села Велика Крушевица пописана је 2018. године. Регистровано је 276 антропонимијских јединица. Пописано је једанаест породичних надимака, 46 презимена, 130 личних мушких и женских имена, 56 мушких и женских личних хипокористика и 33 лична надимка.⁴

У нашој грађи налази се једанаест једночланих онима за именовање породичних надимака. Већина породичних надимака мотивисана је личним надимком или хипокористиком неког од предака: *Вујићи, Гутини, Добрићи, Келићи, Кодићи*. Неки у својој основи имају етонимску лексему: *Бугари, Румунци*, име села из којег вуку своје порекло: *Комарани, Чумци*, а забележен је и један породични надимак мотивисан занимањем претка по којем је читав род назван.

У говору становника Велике Крушевице записан је 31 мушки и само два женска лична надимка. Ни међу личним надимцима нема

¹Двадесетак породица живи у Рековцу, Јагодини или Крагујевцу и у селу борави само за време лета.

²Крушевичани своје верске обреде обављају у Манастирку и у оближњој варошкој цркви у Рековцу. Имају у селу парохијски дом, али свештеник не живи у селу него долази из Рековца.

³Манастирска слава је Свети Никола летњи.

⁴Поред антропонимије попиуано је и 106 топонима, али ће о њима бити говора у посебном раду.

двочланих или вишечланих надимака какви се могу чути у другим неким нашим крајевима.⁵

Најбројнији су лични надимци мотивисани лексиком заната којом се бавио неко од предака: *Басаџија, Бојаџија, Калаџија, Вулканизер, Ветеринар, Пинтер*; према спољњем изгледу или некој особини: *Боем, Брзи, Буљина, Муња, Стари, Шпица*; са етнонимом у основи: *Бугарин, Грк, Румунац, Словенац, Шваба; Македонка*; према имену или надимку неке јавне личности или лика из средстава јавног информисања: *Кокан, Рамбо, Цери*. Ексерцирана су и два примера у чијој је основи зооним *Мајмун* и лексема за именовање родства *Бакић*.

Презимена данашњих Крушевичана су највећем броју словенска, односна српска настала од мушких личних имена и хипокористика и наставка –ић (–ов/–ев –ић): *Вукомановић, Вулић, Живановић, Миленковић, Милићевић, Миловановић, Обрадовић, Раденковић, Радовановић, Рајић, Спасић, Станковић*⁶.

Презимена мотивисана именима страног порекла саставни су део антропонимије Велике Крушевице. Преовладавају презимена са личним именом грчког порекла у основи: *Анђелић, Дмитровић, Јевремовић, Васић, Гавриловић, Борђевић, Ђурђевић, Јевтић, Јефтић, Михајловић/Мијајловић, Несторовић, Петровић, Томић, Ђирић*; хебрејског: *Илић, Јовановић, Јоксић, Марић*; латинског: *Марковић, Маринчанин*; бугарског: *Божилов*; румунског: *Секулић*; мађарског: *Урошевић*. Пописано је укупно 46 презимена којима се именује 76 породица.

У Великој Крушевици регистрован је подједнак број мушких и женских личних имена (65) којима се именује 96 мушкараца и 92 жене. Преовладавају и мушка и женска двосложна лична имена хипокористичког типа: *Мића, Саша, Раде; Зора, Лена, Мила, Нада, Рада, Снежана, Стана*, и сложена имена типа: *Бранислав, Витомир, Живомир, Љубомир, Верољуб, Мирослав, Предраг, Славољуб, Србобран; Мирослава, Радмила* (Јашовић 2018: 45-48).

У основи и изведених и сложених личних имена јављају се основе: благ-: *Благоје*; бог-: *Богдан, Божидар; Божица*; драг-: *Драган, Драгомир, Драгољуб, Драгослав; Драгана, Драганка, Драгица, Драгославка*; душа-: *Душан; Душица*; мил-: *Мијодраг, Миладин, Милан, Милашин, Миленко, Милета, Миливоје, Милован, Милорад, Милош, Милутин; Миладинка, Миланка, Милена, Милица, Милка, Милунка*; рад-: *Радмило, Радољуб, Радомир, Радослав, Радмила, Радунка* (Јашовић 2018: 45-53).

Међу именима страног порекла имена грчког порекла: *Алекса, Александар, Ђурица, Михајло, Никола, Петар, Стефан, Филип*;

⁵На пример у селима јужног Стига забележили смо надимке типа: *Баџа Милош, Бега Ђупе, Брања Ђуса, Воја Сока, Драги Мисин, Драги Пилот, Цане Јагодинац, Аца Милета Божиног, Жива Драгчета Божиног, Јова Миле Ланиног*.

⁶Изузетак је презиме *Ножича* које су донели досељеници пореклом из Војводине.

Александра, Анђела, Јована, Костадинка, Николина; хебрејског: Иван, Јован, Лазар; Ана, Данијела, Ивана, Марија, Мирјана, Тамара; латинског: Марко, Валентина, Вијолета, Јулијана, Маја. Забележена су још два женска лична имена персијског порекла: Јасмина, Јасминка и име руског порекла Тања (Јашовић 2018: 45-53).

У нашој грађи налази се и 56 хипокористика којима се именују 63 особе. Са 30 мушких хипокористика именује се 36 људи, а са 26 женских хипокористика именује се 27 особа женског пола.

У говору Велике Крушевице најчешће се јављају двосложни мушки и женски хипокористици са наставком *-а*: Аца (Александар), Бола (Богдан), Вита (Витомир), Зока (Зоран), Ница (Никола), Пера (Петар); Вања (Валентина), Даца (Данијела), Која (Костадинка), Мира (Мирјана), Нена (Невена).

Творба хипокористика је разнолика. Употребљавају се различите основе на које се додаје велики број форманата. Најчешће се почетним слоговима личног имена додају различити наставци: *Аца* (Александар), *Блажа* (Благоје), *Бола* (Богдан), *Драгче* (Драгољуб), *Зока* (Зоран), *Маки* (Марко), *Миле* (Михајло), *Пера* (Петар); *Ана* (Александра), *Вања* (Валентина), *Верка* (Верица), *Која* (Костадинка), *Нена* (Невена), *Рушка* (Ружица). Некад се узима средишњи део имена: *Доца* (Радослав), *Саша* (Александар); *Била* (Добрила), *Гага*, *Гана* (Драгана), *Дуна* (Радунка), *Луна* (Милунка), *Сања* (Александра); а некад хипокористичну основу чине финални слогови личних имена: *Драган* (Предраг), *Љуба* (Верољуб), *Тинче* (Милутин); *Мила* (Радмила) (Јашовић 2018: 58-62).

Будући да села у околини Рековца и овог дела Левча нису ономастички пописани можемо се надати да би овај рад могао да послући као мотив или подстрек неком млађем језичком стручњаку да настави са прикупљањем имена на овом подручју. Ми смо у овом малом слу које сада има педесетак домова и мање од две стотине становника забележили 276 антропонимијских јединица.

ПОРОДИЧНИ НАДИМЦИ

Басаџије, надимак исељене породице Јовановић.

Бугари, надимак породице Божилов.

Вујјићи, надимак две породице Јевремовић.

Гүтини, надимак једне куће Јевремовић.

Добрићи, надимак породице Марић.

Келићи, породични надимак две куће Вулића.

Кодјићи, надимак породице Јовановић која има и надимак Басаџије.

Комарани, надимак породице Живановић.

Румунци, надимак две куће Милићевића.

Чокџићи, надимак породице Урошевић.

Чумци, надимак две куће Митровића

ПРЕЗИМЕНА

Анђелић, презиме две породице. Три породице су се иселиле у Рековац, Беч и у Италију. Слава Ђурђевдан. Информатор Анђелић Бранислав Бане.

Блѹм, презиме једне жене. Презиме је донето из Нирнберга у Немачкој где је Душица била удата. Слава Свети Никола. Информатор Блум Душица, рођена 1951.

Божилѡв, презиме једне породице. Три куће су се иселиле у Рековац. Пореклом су из Бугарксе. Доселили су се после Другог светског рата. Немају славу. Информатор Божилов Зоран Бугарин, стар 67 година.

Васић, презиме једне породице и још две куће које су се иселиле у Јагодину. Пореклом је из новобрдског села Зебице на Косову и Метохији. Призећени су 1980. Слава Свети Алѡмпије. Информатор Васић Мијодраг Мија.

Вукоманѡвић, презиме једне породице која живи у селу и још две које су се иселиле у Белошевац и у Београд. Деда им је из Сиљевице призећен у селу пре Другог светског рата. Слава Свети Никола. Информатор Вукомановић Милета, рођен 1957.

Вулић, презиме четири породице. Две куће имају надимак Келићи. Слава Ђурђевдан и Ђурђиц. Информатор Вулић Драгољуб Драгче, рођен 1942.

Гаврилѡвић, презиме једне породице. Доселили су се из села Котрга код Мрчајеваца. Дошли су у породицу Грковић после Другог светског рата. Слава Свети Никола зимски и Свети Никола млади. Информатор Гавриловић Миланка, рођена 1956.

Глишић, презиме једне породице. Пореклом су из села Превешт. Дошли су на имање Јовановића пре 1970. Слава Свети Аранђо. Информатор Глишић Момир Моша, рођен 1944.

Грковић, презиме четири породице. Две породице су се иселиле у Крагујевац и по једна у Рековац, Београд, Ниш и Минхен. Своје порекло везују за простор Косова и Метохије. Слава Свети Никола и Свети Ђорђе којег славе због наследства. Информатор Грковић Милутин, рођен 1938.

Дмитровић, презиме једне породице. Пореклом су из Хрватске, из Карловца. Године 1993. Направили су у селу своју кућу. Слава Свети Никола. Информатор Дмитровић Мића Шпица, рођен 1957.

Ђорђевић, презиме седам породица. По две куће су се иселиле у Крагујевац и у Шведску, а једна у Швајцарску. Слава Свети Јован зимски и Свети Јован лѡтњи. Информатор Ђорђевић Љубиша Пуша, рођен 1939.

Ђорђевић 1, презиме две породице. Једна породица се иселила у Крушевац. Слава Свети Аранђел и Свети Никола стари. Информатор Ђорђевић Јулијана, рођена 1930.

Ђурђевић, презиме једне породице. Једна породица се иселила у Рековац. Слава Петковица и Свети Јован. Информатор Ђурђевић Радомир, рођен 1946.

Живановић, презиме једне породице. Једна кућа се иселила у Крушевац. Пореклом су из села Комарана, а у селу су призећени пре пола века. Род су са Рајићима. Слава Свети Јован зимски. Информатор Живановић Бранка, рођена 1950.

Јлић, презиме једне породице. Слава Свети Никола. Информатор Илић Милан Бунгурић, рођен 1968.

Јлић 1, нико не живи у селу. Последња кућа се пре двадесет година иселила у Крагујевац. Слава Ђурђевдан. Информатор Грковић Милутин, рођен 1938.

Јеврмовић, презиме три породице које живе у селу и још три које су се иселиле у Крагујевац, Швајцарску и Италију. Надимак им је Вујићи и Гутини. Слава Ђурђевдан и Свети Никола.

Јевтић, презиме две породице. Једна кућа се иселила у Крагујевац. Слава Свети Стёван. Информатор Јевтић Миланка, рођена 1933.

Јеремић, презиме једне породице. Слава Ђурђевдан. Информатор Јеремић Мирослав Мића, рођен 1950.

Јефтић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Крагујевац и у Београд. Слава Тёмин дан. Информатор Јефтић Богдан Бола, рођен 1949.

Јефтић 1, презиме једне породице. Једна кућа се иселила у Јагодину. Пореклом су из суседног села Течића. Отац им се призетио пре педесет година у Крушевици. Слава Свети Јован. Информатор Грковић Милутин, рођен 1938.

Јовановић, презиме четири породице. Четири куће су се иселиле у Београд, Крагујевац, Америку и у Швајцарску. Слава Свети Никола и Света Богородица. Информатор Јовановић Јелена рођена 1943.

Јовановић 1, нико не живи у селу. Две породице су се иселиле у Крагујевац и у Крушевац. Надимак им је Басације и Кодићи. Слава Свети Никола. Информатор Јовановић Негосав Шваба, рођен 1934.

Јоксић, нико не живи у селу. Изумрли су пре петнаест година. Две куће су се иселиле у Рековац и Крушевац. Слава Свети Никола зимски и Свети Никола млади. Информатор Грковић Милутин, рођен 1938.

Крстић, презиме три породице. Шест породица су се иселиле у Крагујевац. Пореклом су из Црне Горе. Сматрају се најстаријим родом у селу. Слава Свети Никола. Информатор Крстић Живомир Жока, рођен 1934.

Марковић, презиме три породице. Слава Свети Никола. Информатор Марковић Петар Пера, рођен 1974.

Маринчанин, нико не живи у селу. Две породице су се иселиле у Крагујевац. Слава Свети Врачеви. Информатор Маринчанин Милован, рођен 1945.

Марић, нико више не живи у селу. Иселиле су се три куће у Крагујевац и по једна у Велику Плану и Београд. Надимак им је Добрићи. Слава Свети Ђорђе и Ђурђевдан. Информатор Грковић Милутин, рођен 1938.

Марковић, презиме три породице. Три породице су се иселиле у Београд, Трнаву и у Рековац. Своје порекло везују за Црну Гору и убрајају се у старије досељенике. Слава Свети Никола стари и Свети Никола млади. Информатор Марковић Душица, рођена 1954.

Марковић 1, презиме једне породице. Пореклом су из села Накла код Пећи. Доселили су се 2015. у кућу купљену од Вукомановића. Слава Свети Никола зимски и Свети Никола млади. Информатор Марковић Лазар.

Мијаиловић/Михајловић званично, презиме једне породице. Слава Свети Ранђо. Информатор Мијаиловић Петар, рођен 1944.

Миленковић, презиме једне породице. Пореклом су из села Мирница код Куршумлије. Даља старина им је у Ибарском Колашину. Доселили су се на купљено имање 1967. године из Словеније где су били на привременом раду до пензионисања. Слава Миљдан и Свети Мрата. Информатор Миленковић Милорад Словенац, рођен 1940.

Миленковић, презиме једне породице. Доселили су се из Дулена 1987. Слава Свети Никола. Информатор Миленковић Драган, рођен 1965.

Милићевић, презиме две породице. Једна се иселила у Јагодину и једна у Аустрију. Зову их Румунци. Слава Ваведење. Информатор Милићевић Живомир Жока, рођен 1936.

Миловановић, презиме једне породице. Једна кућа се иселила у Крагујевац. Слава Ђурђевдан. Информатор Миловановић Саша, рођен 1969.

Милосављевић, презиме две породице. Две су се иселикле у Крушевац и у Швајцарску. Слава Свети Никола. Информатор Милосављевић Милан, рођен 1928.

Митровић, презиме две породице. Две куће су се иселиле у Швајцарску и једна у Словенију. Надимак им је Чумци. Доселили су се из Рековца 1950. године. Слава Свети Никола зимски и Свети Никола млади. Информатор Митровић Живадин, рођен 1946.

Несторовић, презиме једне породице. Пореклом су из Рековца. Призећени су у кући Урошевића. Слава Ђурђевдан. Информатор Несторовић Душан, стар седамдесет година.

Ножица, презиме једне породице. У село су дошли из Косовске Митровице, а тамо су отишли из Новог Сада. Слава Свети Никола. Информатор Ножица Радмила, рођена 1955.

Обрадовић, презиме три породице. Слава Свети Никола зимски и Свети Никола млади. Информатор Обрадовић Божидар Пилац, рођен 1935.

Петровић, презиме једне породице. Једна кућа се иселила у Крагујевац. Пореклом су из Белушића. Слава Ђурђевдан. Информатор Петровић Зоран Калајџија, рођен 1955.

Раденковић, презиме једне породице. По једна кућа су се иселиле у Рековац и Белошевац. Слава Свети Ранђел. Информатор Раденковић Милован, рођен 1964.

Радовановић, презиме три породице. Три куће су се иселиле у Белошевац, по две у Крагујевац и у Београд и једна у Јагодину. Слава Свети Никола. Информатор Радовановић Живота, рођен 1941.

Рајић, нико не живи у селу. Једна кућа се иселила у Крагујевац. Пореклом су из Комарана и рођаци су са Живановићима. Слава Свети Јован зимски и Свети Јован летњи. Информатор Рајић Зоран Валентино, рођен 1953.

Ристић, презиме једне породице. Две куће су се иселиле у Крушевац. Пореклом су из села превешт. Призећени су у кући Мирић Миладина. Слава Свети Аранђел. Информатор Ристић Србобран Иба, рођен 1941.

Секулић, презиме једне породице која живи у селу и једне која се иселила у Крагујевац. Слава Свети Никола зимски. Информатор Секулић Славо, рођен 1963.

Спасић, нико не живи у селу. Једна породица се иселила у Крагујевац. Пореклом су из Рековца. Слава Ђурђевдан. Информатор Спасић Петар Пера, рођен 1942.

Станковић, презиме једне породице у селу и још једне која се иселила у Београд. Слава Свети Ранђел. Информатор Станковић Милашин Мића, рођен 1951.

Тодоровић, нико не живи у селу. Иселили су се пре четрдесет година у Београд и у Јагодину. Слава Свети Никола. Информатор Тодоровић Миладин, рођен 1928.

Томић, презиме једне породице. Пореклом је из Рековца. Призећен је у кући Дмитровића 2018. Слава Свети Никола. Информатор Томић Александар Аца, стар 35 година.

Ћирић, презиме једне породице. Пореклом су из Топлице код Пирота. У Левач су се доселили у турско време. Слава Свети Ђорђе и Ђурђевдан. Информатор Ћирић Момчило Мома, рођен 1947.

Урошевић, презиме једне породице. Две породице су се иселиле у Београд и у Ровињ. Надимак им је Чокејићи. Слава Ђурђевдан и Свети Никола. Информатор Урошевић Драганка, рођена 1928.

МУШКА ЛИЧНА ИМЕНА

Алѣкса
 Алѣксандар х4
 Блăгоје
 Бѡгдан
 Божидар
 Бранислав
 *Вѣрољуб
 Вйтомир
 Гѡран
 Дарко
 Дѣјан
 Дрăган х6
 Дрăгомир
 Дрăгољуб
 Драгѡслав
 Душан х2
 Ђурица
 Жарко
 Живадин
 Живѡмир х2
 Живота
 Зѡран х4
 Йван
 Јѡван
 Кѡста
 Лазар
 Љубйша х2
 Љубѡмир
 Марко
 Мйјодраг
 Мйкица
 Милйдин
 Милан х4
 Милашин
 Милѣнко
 Мйлета
 Милйвоје х2
 Мйлован х3
 Мйлорад
 Мйлош
 Милутин х2

Мирѡслав
 Мйћа
 Михажло х2
 Мѡмир
 Момчйло
 Нѣгосав
 Нѣнад^т х3
 Никѡла х5
 Нѡвак
 Пѣтар х2
 Прѣдраг
 Раде
 Радмило
 Радѡљуб
 Радѡмир
 Радѡслав
 Ратко
 Саша 1969.
 Славѡљуб
 Слађан
 Слободан х2
 Стѣфан х2
 Срѡббран 1941.
 Фйлип 2014.

ЖЕНСКА ЛИЧНА ИМЕНА

Алѣксандра х2
 Ана
 Анастасија
 Анђела х2
 Бѡжица
 Бранка х2
 Валентиѡна
 Вѣрица х2
 Вѣсна х3
 Вијолѣта
 Гѡрица х2
 Даница
 Данијѣла х2

Добри́ла х2
 Дра̀гана х2
 Драга̀нка 1928.
 Дра̀гица
 Дра̀гославка
 Ду̀шица х3
 За̀гѳрка
 Зо̀ра
 Зо̀рица х2
 Ївана х2
 Јасми́на
 Јасми́нка
 Јелѳна х3
 Јѳвана
 Јулија́на 1930.
 Костади́нка
 Кристи́на
 Ле́па
 Љиља̀на
 Љуби́нка
 Ма́ја
 Мари́ја х2
 Ми́кица
 Ми́ла
 Милади́на
 *Мали́на
 Мила̀на
 Миланка х5
 Милѳна
 Ми́лица х3
 Милка
 Милу́нка
 Мирја̀на
 Мирѳслава
 На̀да
 Не́вена
 Николи́на 2013.
 *Пла̀нка
 Ра̀да
 Ра̀дмила х2
 Ра̀дунка
 Ру̀жица
 Са̀ндра

Слађа̀на
 Слободанка х2
 Сне́жа
 Снежана х2
 +Стамѳнка
 Ста̀на
 Та̀мара
 Та̀ња
 Та̀ра

МУШКИ ХИПОКОРИСТИЦИ

А̀ца (Александар)
 Ба̀не (Бранислав)
 Бла́жа (Благоје)
 Бо̀ла (Богдан)
 Ви́та (Витомир)
 Га̀га (Драган)
 До̀ца (Радослав)
 Дра̀ган (х2, Драгомир, Предраг)
 Дра̀гче (Драгољуб)
 Ђу̀ра (Ђурица)
 Жо̀ка (Живомир)
 Зо̀ка (Зоран)
 Їба (Србобран)
 Ла̀на (Слободан)
 Љу̀ба (х2; Љубомир, Верољуб)
 Ма̀ки (Марко)
 Ми́ја (Мијодраг)
 Ми́ле (Михајло)
 Ми́ћа (х4, Мирослав, Милован,
 Милашин; Миливоје)
 Мо̀ма (Момчило)
 Мо̀ша (Момир)
 Не́ша (х3; Небојша, Ненадт)
 Ни́ца (Никола)
 Пеђа (Предраг)
 Пе́ра (х2; Петар)
 Ра̀де (х2; Радмило, Радољуб)
 Са́ша (Александар)
 Сла́ва (Славољуб)
 Ти́нче (х2; Милутин)

ЖЕНСКИ ХИПОКОРИСТИЦИ

Ѓана (Александра)
 Била (Добрила)
 Боба (Слободанка)
 Вања (Валентина)
 Вѐрка (Верица)
 Вйки (Вијолета)
 Гага (Драгана)
 Гана (Драгана)
 Даца (Данијела)
 Дуна (Радунка)
 Душа (Душица)
 Зага (Загорка)
 Зорка (Зора)
 Јеца (Јелена)
 Која (Костадинка)
 Луна (Милунка)
 Љиља (Љиљана)
 Миќа (Миланка)
 Мйла (Радмила)
 Миља (Милица)
 Мира (Мирјана)
 Нена (Невена)
 Рада (x2; Радосава, Радмила)
 Рушка (Ружица)
 Сања (Александра)
 Цула (Мирослава)

МУШКИ ЛИЧНИ НАДИМЦИ

Баќић (Мијодраг, по породичном надимку Баќићи)
 Баџација (Негосав)
 Боѐм (Драган, бави се сликарством, живи боемски)
 Бџација (Миливоје)
 Брзи (Душан)
 Бугарин (Зоран, зато што му је отац био пореклом из Бугарске)

Бунгурйћ (Милан)
 Валентино (Зоран)

Ветеринар (Петар)
 Вулканизѐр (Драган)
 Вуќа (Драган)
 Грќ (Милутин, по презимену Грковић)
 Јера (Мирослав, хипокористик од презимена Јеремић)
 Калајџија (Зоран)
 Кокан (Драган, према лику из телевизијских серија)
 Лудвиг (Верољуб)
 Мајмун (Драгомир)
 Муња (Драган)
 Пилац (Божидар)
 Пинтер (Спира)
 Пуша (Љубиша)
 Раѓбо (Дејан)
 Руле (Драгослав)
 Румунац (Драгослав, по породичном надимку Румунци)
 Словенац (Милорад, зато што је привремено радио у Словенији)
 +Сокол (Милутин)
 Стари (Милорад)
 Ћира (Милош)
 Чумац (Александар)
 Џѐри (Милан)
 Шваба (Негосав)
 Шпйца (Мића)

ЖЕНСКИ ЛИЧНИ НАДИМЦИ

Буљйна (Бранка, зато што има крупне очи)
 Македѓнка (Ана)

Литература

- Бушетић 1903. Т. Бушетић, Левач, Београд: *Српски етнографски зборник*, Српска краљевска академија, V, 461–512.
- Јашовић 2012. Г. Јашовић, Грађа за ономастикон Стојановића, Марковића и Петровића у Лозници и у Доњој мали, у књизи: Зоран Стојановић, *Стојановићи у насељу Лозница у Баточини*, Београд, Свет књиге.
- Јашовић 2018. Г. Јашовић, *Ономастика слива реке Косанице*, Косовска Митровица, Филозофски факултет Универзитета у Приштини.
- Стаменковић 2001. С. Стаменковић, *Географска енциклопедија*, Насеља Србије, књига 3, Београд, Географски факултет и Стручна књига.
- Попис 2002. *Први резултати Пописа по општинама и насељима Републике Србије*, Попис становништва, домаћинстава и станова 2002, Београд, Републички завод за статистику Србије, Београд.
- Речник места 1925. *Речник места Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, I део, по званичним подацима Министарства унутрашњих дела, Београд, Народна просвета, Београд.
- Челиковић 2012. Борисав Челиковић, *Истраживања Левча и Темнића*, едиција „Корени”, књига 18, Београд, Службени гласник и Српска академија наука и уметности, стр. 1167–1188.

Jašović M. Golub

ANTHROPONYMS OF THE VILLAGE VELIKA KRUŠEVICA NEAR REKOVAC

The paper deals with the anthroponyms recorded in Levač village Velika Kruševica which is situated in the Levač municipality. complete lexis of the anthroponyms have been collected and analyzed. We have also registered personal and family nicknames, personal names and surnames of all residents who lived in the village during our visit. A short analysis of lexical and semantic units has been done as well as classification of the registered onyms.

Keywords: Velika Kruševica, Levač, toponymy, anthroponymy, lexical and semantical analysis.

ЛЕКСИКА У ВЕЗИ СА ПРОИЗВОДЊОМ И УПОТРЕБОМ АЛКОХОЛНИХ ПИЋА У РЕЧНИКУ СЕЛА КАМЕНИЦЕ КОД НИША

У раду је пописана и анализирана лексика у вези са производњом и употребом алкохолних пића ексерпирана из *Речника села Каменице код Ниша* и из *Додатка Речнику села Каменице код Ниша* Властимира Јовановића. Извршене су семантичко-мотивациона, фонетска, творбена и етимолошка анализа ове лексике. Од 150 издвојених речи – које се тичу и посуда за производњу и конзумацију алкохола и назива за врсте ракије – 65% односи се на прекомерну потрошњу алкохола. Већина ових експресива употребљена је у фигуратном и/ или пејоративном значењу, што јасно показује однос говорника према овој негативној друштвеној појави. Међу њима је највише глагола и именица, али има и придева, узвика, као и двочланих лексема и устаљених израза, који су пописани у прилогу.

Кључне речи: алкохолна пића, лексика, *Речник села Каменице код Ниша*, семантика, етимологија.

0. У овом раду биће анализирана лексика у вези са производњом и употребом алкохолних пића ексерпирана из *Речника села Каменице код Ниша* и из *Додатка Речнику села Каменице код Ниша* В. Јовановића (Јовановић 2004, 2007).¹ Пошло се од претпоставке да ова тематска лексика има одређено место у *Речнику* будући да конзумирање алкохола има значајну социјалну улогу (приликом свакодневних сусрета, у различитим фазама животног циклуса, у спровођењу обичаја и обреда), а дијалекатски речник треба да буде „одраз концептуализације света у традиционалној култури неког краја” (Недељков 2013: 234). Као тематски сродне издвојене су и речи које се тичу производње и врста алкохолних пића и посуда за њихово чување и служење.

0.1. Уочено је око 150 лексема, претежно једночланих, углавном глагола и именица, знатно мање придева и узвика, као и мали број двочланих лексема и устаљених израза, који ће бити пописани у прилогу

*nadezda.jovic@filfak.ni.ac.rs

**Овај рад рађен је у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (360/1-16-10-01) Филозофског факултета у Нишу.

¹ На том корпусу већ су урађене анализе тематске лексике која се тиче глагола са значењем 'удари' (Јовић 2015: 41–56), емоција (Јовић 2016: 35–48) и музичке терминологије (Јовић 2018: 43–56).

на крају рада. Биће извршена семантичка, творбена и етимолошка анализа ове лексике, а указаће се и на језичке одлике сврљишко-заплањских говора које се у њој огледају.

1. Семантичка анализа обухвата шест семантичких поља: просторије, посуде и направе за производњу алкохолних пића, мање посуде у којима се чувају и из којих се конзумирају алкохолна пића, одлике алкохолних пића, називи алкохолних пића, конзумирање алкохола, називи за особе према мери у конзумирању алкохола. Упадљива непопуњеност семантичких поља која се тичу производње алкохолних пића (1.1) и посуда за њихово чување и служење (1.2), може се објаснити диференцијалним карактером *Речника села Каменице*, чији се аутор определио за бележење само оне лексике које нема у књижевном језику и у Вуковом *Рјечнику* (Јовановић 2004: 11). С друге стране, лексика којом се означава конзумирање алкохола изразито је експресивна, привлачи пажњу записивача,² па 80% анализиране лексике обухватају семантичка поља 1.5 – конзумирање алкохола и 1.6 – називи за особе према мери у конзумирању алкохолних пића, будући да у њима има пејоратива насталих секундарном семантичком реализацијом.

1.1. Просторије, посуде и направе за производњу алкохолних пића, као и називи посуда у којима се чувају и из којих се конзумирају алкохолна пића су семантичка поља која се, између осталих, обрађују у оквиру терминологије виноградарске лексике појединих региона (Марковић 2015: 231–232; Богдановић, Вељковић 2001).³

1.1.1. 'Просторија у којој се чува казан за печење ракије' зове се *казаница*.⁴

1.1.2. Посуде за печење ракије су: 'казан за печење ракије' *ракиски казан*,⁵ 'котао за ракију' *ракиски котл*. 'Поклопац на казану' зове се

² Познато је да је дијалекатска лексика експресивнија него стандардна (Ристић 2004: 19).

³ У овом делу рада примери по правилу нису акцентовани нити је означавано из ког су извора. Ови подаци дати су у прилогу на крају рада, где су лексеме из *Додатка* (Јовановић 2007) обележене знаком (П). Полугласник долази само у примерима из *Речника* (Јовановић 2004) и обележава се графемом *э*.

⁴ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *казаница* 'просторија у којој се налази казан'.

⁵ *Казан* је у говору Каменице '1. већа посуда за топљење масти, 2. суд за дестилацију ракије', ако је мањих димензија назива се *казанче*. Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *казанче*.

капак.⁶ 'Дрвени суд у који тече ракија приликом печења, жбан' назива се *шбан*.⁷

1.1.3. Приликом производње и конзумирања алкохола користе се 'направа од тикве *Legenaria vulgaris* за вађење вина или ракије из бурета' *ајдук*⁸ и 'ражена сламчица за извлачење пића (нарочито ракије)' *сламка*.

1.2. У мање посуде у којима се чувају и из којих се конзумирају алкохолна пића спадају:

1.2.1. 'боца за ракију од пола литре' *полакилче*,⁹ 'боца, пљоска од пола оке (за ракију)' *полока*,¹⁰ чији дем. и хип. гласи *полоче* и 'флаша са пићем' фиг. *бомба*;

1.2.2. 'флашица у којој се раније служила ракија' *чокањче*,¹¹ 'шаљ. чашица за ракију запремине 0,5 дл' *босанка*.

1.3. Неке од одлика алкохолних пића јесу 'жестина, оштрина (о алкохолу)' *силина*,¹² чија је мерна јединица *град*,¹³ а показатељ *венџ* 'прстен у пуној боци с алкохолом' и – 'пријатан укус (о пићу)' *шмек*.¹⁴

1.4. У *Речнику* је наведено више назива алкохолних пића, углавном ракија, према јачини или сировини од којих су произведене.

1.4.1. Општи назив за ракију, осим у оквиру двочланих лексема *грејана ракија* 'кувана ракија' и *комова ракија*, није наведен иако је прозодигски дијалектизам, али су евидентирани дем. и хип. *ракичка* и аугм. и пеј. *ракиштина*. 'Ракија' се, такође, каже *мученица*, што је секундарно значење ове лексема.

⁶ Ова реч у говору Каменице значи и '1. дрвени застор на прозорима'. У Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *капак* наведено је као једино значење 'горњи део посуде за дестилацију ракије'.

⁷ Ову лексему не бележе Богдановић, Вељковић 2001 ни Марковић 2015, али је има у РМС II: *жбан, жбањ* 'мањи пљоснат дрвен суд за течност...', као и у РМС VI: *шбан, шбањ* в. *жбан*.

⁸ Као секундарно значење ове речи у грађи се наводи 'пеј. непоштена особа, лопов, врдалама'. У виноградарској лексци Александровца користи се лексема *ајдук* (Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *ајдук*, док се у Банату користе термини *натџа/ натџача, тиквењача, тиња* (Марковић 2015: 232).

⁹ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *покилка* 'флаша од пола литра'.

¹⁰ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *полочић* 'омања посуда (половина једне оке) из које се пије вино'.

¹¹ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *чокањ, чокањче*; Марковић 2015: 232, *чокањ*.

¹² Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *силиња* 'киселина, непријатан мирис који се осећа из бачве'.

¹³ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *град* 'степен, ступањ; справа за мерење јачине ракије'.

¹⁴ Овај германизам не бележе ни Богдановић, Вељковић 2001, ни Марковић 2015. У РМС VI постоји глагол *шмекати* нем. '1. бити по укусу, пријатно деловати, пријати (о јелу и пићу)...'. РМС не бележи лексему *шмек*, као ни РСЈ, који има само *шмекер*.

1.4.1.1. У јаче ракије спадају 'прва, најбоља ракија која потече из казана' *првак*¹⁵ и 'ракија препеченица' *препек*.¹⁶ 'Слаба ракија која излази из казана на крају' назива се *патока*,¹⁷ док се 'слаба ракија' каже *џибра*,¹⁸ одакле је афиксалном деривацијом добијен глагол *џиброше се* у значењу 'заудар на џибру'.

1.4.1.2. Имена ракија према сировини од које су произведене или према додацима који се у њих стављају јесу: *шљивка* 'шљивовица', *дудовача* 'ракија од дуда', *комова ракија* 'комовица', *анасонлија* 'ракија у којој има анасона због чега побели као млеко кад се у њу улије вода', дем. и хип. *анасонлика*.

1.4.2. 'Вино које је направљено додавањем воде у комину' зове се *шилџер*.¹⁹

1.5. Лексика која се тиче конзумирања алкохола, иако семантички разноврснија, груписана је у четири потпоља: општа лексика, обредно конзумирање алкохола, умерено и претерано конзумирање алкохола, у оквиру којих ће бити указивано на значењске нијансе ове углавном негативне експресивне лексике, врло често добијене секундарном семантичком реализацијом.

1.5.1. Међу општија одређења конзумирања алкохола убојани су општи називи за алкохолно пиће, примарна и секундарна реализација значења 'пије (о алкохолу)', промене које су последица узимања алкохола и враћање у трезно стање.

1.5.1.1. Општи назив за пиће је *пијалџ* и *пиење* (дем. *пиењеце*). Лексема *пијалџ* значи још и '2. пијанка; 3. чашћење пићем'.

1.5.1.2. 'Стање опијености' каже се *пијанка*.²⁰ Уп. и израз *Лоша му пијанка*.

1.5.1.3. Глагол *пие* и његов фонетски дублет *пије* – чије је примарно значење неекспресивно: '1. уноси кроз уста какву течност у свој организам' – имају и секундарно значење '2. узима често алкохолна пића или узима лекове' (в. 1.5.4.2), од ког полазе бројне афиксалне творенице: *припије се* 'појави се осећај за пијењем течности (воде, алкохола)', *отпије се*, *отпије се* 'престане са пијењем (о алкохолу)', *отпијује*, *отпијује* 'пије део пића из чега', *отпије*, *отпије* 'попије део пића из чега'.

¹⁵ Примарно значење ове лексеме у Каменици је '1. њак првог разреда'. У Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *првенац* 'прва ракија која се хвата из котла'.

¹⁶ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *препек* 'процес поновне дестилације ракије; љута ракија'.

¹⁷ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *патока* 'исто'.

¹⁸ Уп. Богдановић, Вељковић 2001: s.v. *џибра* 'комине које се остале после дестилације', док се у зачењу 'лоша ракија уопште' користи лексема *паточина*.

¹⁹ Овај германизам бележи и РСМ VI: *шилџер* нем. 'врста црвеног вина, комињаџ', *шилџер* 'шилџер', а познат је и у Александровачкој жупи (Богдановић, Вељковић 2001: 83, *шилџер*) и у Банату (Марковић 2018: 191, *шилџер/шилџер*).

²⁰ Такође значи и 'састанак на коме се много пију алкохолна пића'.

1.5.1.3.1. Секундарном номинацијом настало је више експресива ниског степена пејоративности у значењу:

1.5.1.3.1.1. 'пије (о алкохолу)' *сиса*,²¹ *цврца*, *швирка*;²²

1.5.1.3.1.2. 'попије (о алкохолу)': *дрмне*,²³ *исцевчи*, *љуљне*,²⁴ *омакне*,²⁵ *полока*, *полоче*, *тргне*,²⁶ *швирне*,²⁷ *шутне*;²⁸

1.5.1.3.1.3. 'нагло испије (о алкохолу)' *лејне*.

1.5.1.4. У значењу 'меша пиће с водом, водом размлађује пиће или млеко' јавља се секундарно мотивисан глагол *молитви*.

1.5.1.5. 'Врска, шушка у говору, отежано говори услед узимања алкохола' каже се *преврскује*.

1.5.1.6. 'Постане трезан' означава се неекспресивним глаголом *отрезни (се)*.

1.5.2. Обредно узимање алкохола има значајно место у традиционалној култури будући да прати годишње, породичне и друштвене обичаје. Именује се следећим лексемама:

1.5.2.1. 'наспе чашу пића неком' каже се *наслужи*;

1.5.2.2. 'куца се чашама на слављу са гостима и наздравља' именује се несвршеним глаголом *чока се*, који има и свршени вид *чокне се*. Од те основе је и глаголска именица *чокање* 'куцање чашама на слављу', што се каже и *токање*.

1.5.2.2.1. Ова радња пропраћа се узвцима за изражавање добре жеље *наздравље* и *наздравје*.²⁹

1.5.2.3. 'Пијење ракије када се са стола склања мезе да би се сервирало јело' назива се *шетаљка* и *шеталица*.

1.5.3. Конзумирање алкохола у малим количинама означава се пејоративним глаголима сниженог степена експресивности, свршеног и несвршеног вида.

1.5.3.1. У значењу 'пијуцка (о алкохолу)' јављају се несвршени глаголи: *пивка* – отуда *пивкав*, *-а*, *-о* 'питак (о алкохолу)' – *гуцка*, *цврцка*, *цуга*,³⁰ са одговарајућим глаголским именицама: *гуцкање*, *цврцкање*, *цугање* – у значењу 'пијуцкање (о алкохолу)'

²¹ Примарно значење 'сише (о детету, младунцу, животињи)'

²² Сва забележена значења ове речи су: '1. звижди, звиждуће; 2. пије (о алкохолу); 3. фиг. болује'.

²³ Као прво наведено је значење 'снажно удари'.

²⁴ Такође значи и '1. фиг. јако удари, 2. фиг. падне'.

²⁵ Као прво значење наведено 'обори'.

²⁶ У говору Каменице значи и 'склони'.

²⁷ Такође значи и 'завижди'.

²⁸ Остала значења: '1. одбаци (кога, што); 2. избаци (кога, што); 3. удари ногом'.

²⁹ Истим узвцима пропраћа се и кијање.

³⁰ Основа *цуг-*, германског порекла (Марковић 2018: 193), потврђена је на ширем подручју српског језика. Уп. РСМ VI: s.v. *цуг* нем. '5. гутљај, гуцај'. У РСЈ s.v. *цуг* остало је само ово значење.

1.5.3.2. У значењу 'сркне, пивне (о алкохолу)' долазе свршени глаголи: *гуцне, пивне* 'пијуцне, попије понекад, попије мало (о алкохолу)', *пијне, пине, цврцне, цугне*.

1.5.3.3. 'Пије (помало, повремено)' каже се *попивкује*.

1.5.4. Претерано конзумирање алкохола, у погледу количине и учесталости – и за породицу, и за друштво – представља велики проблем, што одражавају експресиви повишеног и високог степена пејоративности добијени секундарном семантичком реализацијом, којима се изражава осуда заједнице према овој појави.

1.5.4.1. 'Претерана употреба алкохолних пића' именује се лексемом *алкохол*, а означава се и глаголским именицама *пиење/ пијење*,³¹ и њиховим деминутивима *пиењце/ пијењце*.

1.5.4.1.1. У значењу 'прекомерно, обилно пије (о алкохолу)' јављају се глаголи повишеног и високог степена негативне експресивности, који су, осим примарног експресива *пијоше*, углавном добијени секундарном номинацијом: *љуља, роља, лока, цевчи, шљока*, од којих су изведене и глаголске именице *цевчење* 'пијење алкохолних пића у великим количинама' и *шљокање* 'пијење, опијање'.

1.5.4.1.2. 'Попије преко мере (о алкохолу)' фигуративно се каже *пресиса*.³²

1.5.4.2. 'Узима често алкохолна пића' каже се *пие/ пије*.³³ У значењу 'много и често пије, опија се' јавља се од исте основе и глагол *пијанчи*, од чега се изводи глаголска именица *пијанчење* 'често узимање алкохолних пића'.

1.5.4.3. У значењу 'напије се, опије се' забележени су само експресиви добијени секундарном номинацијом високог степена пејоративности: *навуза се*,³⁴ *надеља се, надува се*,³⁵ *накити се, наљоска се, наљуља се, насиса се, нацврца се, нацврцка се, нацевчи се, начука се, нашљока се*.

1.5.4.3.1. 'Напије се много' фигуративно се каже *навурлика се, налока се*.

1.5.4.4. 'Запије (се), упусти (се) у пијанчење' означава се пејоративом *зашљока (се)*.

1.5.4.5. 'Поврати после преобилног узимања алкохола' каже се фигуративно *опраси се*.³⁶

1.5.4.6. 'Попије, проћерда' означава се глаголом *почука*.³⁷

³¹ Основно значење ових лексема је 'пиће'.

³² У општијем значењу 'пије силом, преко мере' долази глагол *наљева се*, одакле и глаголска именица *наљевање* 'пијење преко мере'.

³³ Примарно значење в. 1.5.1.3.

³⁴ Примарно значење овог ономатопејског глагола је 'насанка се'.

³⁵ Лексема такође има фиг. значење 'наљути се'.

³⁶ Примарно значење лексема је 'донесе на свет прасиће (о крмачи)'.

³⁷ Лексема има примарно значење 'покуца, закуца (о вратима)'.

1.6. Називи за особе према мери у конзумирању алкохола углавном су пејоративи, примарни експресиви настали афиксалном деривацијом, којима се означавају они који превише пију или су се опили,³⁸ али има и назива за особе које воле одређену врсту алкохола, које пију на туђ рачун и сл.

1.6.1. 'Мало пијан, поднапит' означава се придевом словенског порекла *припит*, -а, -о или турцизмом *ћевлеисан*, -а, -о.

1.6.1.1. 'Онај који је поднапит, који је весео од пића' зове се *ћевлија*, док је 'жена која пије само толико колико је потребно за добро расположење' – *ћевлика*.

1.6.2. 'Онај који је склон пијењу алкохола, који воли да пије' назива се *дувач* или се фигуративно означава изразом *мокар брат*.

1.6.3. 'Онај који воли да пије бесплатно, на туђ рачун, не стидећи се' именује се лексемом *полокар*, а женска особа са истом особином је *полокарка*.

1.6.4. 'Онај који је расположен да пије ракију' је *ракиски*, -а, -о,³⁹ док се 'женска особа која ужива у пијењу ракије' назива *ракијарка*.

1.6.5. 'Који се опио, напио' означава се придевом *пијан*, -а, -о, док се у значењу 'прекомерно пијан' јављају устаљени изрази *мртав пијан*, *пијан као дупе*.

1.6.6. 'Особа која много пије алкохол' каже се *пијач*.

1.6.7. 'Онај који се често опија, алкохоличар' назива се: *пијаница*, *пијандура*, *алкоколичар*, *бекрија* (аугм. и пеј. *бекриштина*), *шљокација*, *шљокча*. У значењу 'велика пијаница' јавља се израз *тешка пијаница*. 'Ода се алкохолу' каже се *Ударил на пијење*.

1.6.7.1. Исто значење 'алкохоличар, пијаница' добила је лексема *смок* поступком секундарне номинације.⁴⁰

1.6.7.2. 'Жена пијаница, пијандура' именује се лексемама: *пијандура*, *бекрика*, *шљокацика*, *шљокна*.

2. Међу представљеном лексиком која се тиче конзумирања алкохола, што се у семантичкој дефиницији посебно наглашава одређењем '(о алкохолу)', доста је пејоратива и речи добијених секундарном номинацијом што је назначено одговарајућим квалификаторима приликом лексикографске обраде (в. прилог).

2.1. Примарни експресиви, настали афиксално-семантичком деривацијом, у основи имају словенски глагол *пие* /*пије* (*пивка*, *пивне*, *пијалек*, *пијандура*, *пијанка*, *пијач*, *пијоше*, *попивкује*), основу страног порекла (в. 4.2, 4.3) одговарајућег примарног значења: *бекрија* (*бекрика*,

³⁸ Уп. неколико назива за особе које претерано уживају у пијењу вина (*испичутура*, *винопија*, *локација*, *пијанац*, *пијаница*, *пијандура*, *пијандурка*, *сушикомина*) у *Жупском виноградарском речнику* (Богдановић, Вељковић 2001: 84).

³⁹ Такође значи и 'ракијски, оно што припада ракији'.

⁴⁰ Примарно значење овог зоонима је 'смук, *Coluber flovenscena* L.'

бекриштина), алкокол (алкоколичар), цуга (цугање, цугне), основу ономатопејског порекла: гуцне (гуцка), лока (лоча, налока се, полокар, полокарка),⁴¹ цврца (цврца, цврце, нацврца се), шљока (зашљока се, нашљока се, шљокање, шљокација, шљокаџика, шљокна, шљокча) или су необичног гласовног склопа: навурлика се, роља.

2.2. Кроз секундарну номинацију одражавају се следећи стереотипи (Ристић 2004: 49–50, 161):

2.2.1. зоонимизација: *сиса* (*насиса се, пресиса*), *опраси се, смок*;

2.2.2. стереотип стања – поистовећивање са другим телесним радњама или потребама: *дрмне, лејне, љуља* (*љуљне, наљуља се*),⁴² *навуза се*,⁴³ *накити се, начука се, омекне, швирне, шутне*.

3. Са аспекта творбе већина ексцерпираних именица спада у суфиксалне изведенице, а глаголи који се тичу конзумирања алкохола често су добијени префиксацијом. Међу разноврсним афиксима, и код глагола и код именица, има и оних који доприносе експресивизацији лексике, те ће на њих посебно бити скренута пажња.

3.1. Од именичких суфикса најпродуктивнији су *-ка* (и као део сложених суфикса *-аљка, -арка, -ика, -ичка, -лика, -џика*: *босанка, патока, сламка, шљивка; шеталка; полокарка, ракијарка; бекрика; ракичка; анасонлика, ћевлика; шљокаџика*), за гађење именица женског рода, и *-ње* за грађење глаголских именица (*наљевање, пијење, пијанчење, токање, цврцање, цевчење, цугање*).

Остали суфикси потврђени у грађи биће наведени азбучним редом: *-ак*: *првак*; *-ар*: *алкоколичар, полокар*; *-ач*: *дувач*; *-ача*: *дудовача*; *-аџ*: *венџ*; *-дура*: *пијандура*,⁴⁴ *-ина* (и као део сложеног суфикса *-иштина*): *силина; бекриштина, ракиштина*; *-ица*: *казаница, мученица, шеталица*; *-лија*: *анасонлија, ћевлија*; *-лак*: *пијалак*; *-на*: *шљокна*; *-це*: *пијење*; *-ча*: *шљокча*; *-че*: *казанче, чокање*; *-џија*: *шљокаџија*.

3.1.1. Експресивност ове лексике појачавају суфикси којима се граде аугментативи и пејоративи: *-иштина*: *бекриштина, ракиштина*,⁴⁵ *-на* (*шљокна*), *-ча* (*шљокча*), *-дура* (*пијандура*), као и суфикс *-ка* у оквиру сложених суфикса *-ика, -арка, -лика, -џика*, када означавају жену склопу претераном конзумирању алкохола (*бекрика, полокарка, ракијарка, ћевлика, шљокаџика*).

⁴¹ Уп. Скок II: 314, s.v. *lokati*.

⁴² Основа је ономатопејска. Уп. Скок II: 337, s.v. *ljos*.

⁴³ Примарно значење овог ономатопејског глагола је 'насанка се', а несвршен глагол *вуза се* значи '1. санка се, 2. клиза се'.

⁴⁴ Према И. Клајну (2003: 15–16), суфикс *-дура* спада у јединачне суфиксе субјективне оцене.

⁴⁵ Међу суфиксима сложеним са *-ина* које има аугментативно значење, И. Клајн (2003: 101–104) не пописује овај суфикс.

3.1.2. Комбинованом афиксалном творбом настали су експресиви *полокар, полокарка*, као и термини словенског порекла *патока*⁴⁶ и *препек*.

3.2. Већина пописаних глагола односи се на конзумирање алкохола. Експресивни су, настали секундарном номинацијом, и одликују са адхерентном експресивношћу. Њихов глаголски вид одређује неки од следећих префикса: *за-, из-, на-, о-, од-, по-, пре-, при-, у-*: *запијока (се); исцвечи; навуза, нагурлика, надела, надува, накити се, налока се, наљева се, наљоска се, наљуља се, насиса се, наслужи; омекне, опраси се, отрезни (се); отпије, отпије; полока, полоче, попивкује, почука; преврскује, пресиса; припије се, уџброше се*. У грађи се најчешће јавља префикс *на-* у глаголима који значе 'напије се, опије се' (в. 1.5.4.3).

Као што је очекивано, од основе *пие-/ пије-* појављује се највећи број префиксалних твореница (*отпије/ отпије, попивкује, припије се*), мада их има и од других основа (*насиса се, пресиса : сиса; налока, полока : лока*).

3.2.1. Експресиви сниженог и високог степена пејоративности граде се у групи анализираних глагола инфиксима *-ка-* и *-оше-*: *гуцка, нацрвцка, пивка, цврцка и пијоше, уџброше се*.

4. Етимолошка анализа показала је да је лексика која се тиче конзумирања алкохола претежно словенског порекла, али има и позајмљеница, претежно турцизама – услед доминације тог културног утицаја на простору јужно од Саве и Дунава, па и у југоисточној Србији – као и речи из немачког језика.⁴⁷

4.1. Од словенских основа, којих има у свим семантичким пољима, већина је прозирна или ономотопејског порекла (в. 2.1) и долази у речима: *венџ, дувач, лејне, љуља, молитви, мученица, наздравље, омекне, опраси се, пи(ј)е, првак, препек, тргне, сламка, силина, сиса (пресиса), цвечи, шеталица, шљивка* итд.

4.1.1. Мање је прозирно словенско порекло речи: *патока* (в. 3.1.2), *смок*⁴⁸ и *џбан*.⁴⁹

4.2. Турцизми се у овој лексици налазе у више семантичких поља: а) направе и делови направа за произвођење алкохола: *казан (казанче, казаница)*,⁵⁰ *капак*,⁵¹ *ајдук*;⁵² б) називи за посуде из којих се пије или у

⁴⁶ В. Скок III: s.v. *teći*, ур. *potoka / patoka slaba rakija*'.

⁴⁷ У *Речнику села Каменице* не указује се квалификаторима на порекло лексике, што се може видети у прилогу на крају рада.

⁴⁸ Уп. Скок III: 296, s.v. *smuk*, балтословенска и прасловенска реч.

⁴⁹ Уп. Скок III: s.v. *žban*, свесловенска и прасловенска реч.

⁵⁰ В. Шкаљић 1989: 403, s.v. *kazan* 'veliki bakreni kotao koji ima sa strane ručke za pošenje' < tur. < pers.

⁵¹ В. Шкаљић 1989: 392, s.v. *kapak* 'poklopac, zaklopac...' < tur.

⁵² Уп. ЕСРЈ 1: 79–80, s.v. *ajduk* 'натеза, направа (обично од тикве) за вађење течности из бачве'; нејасне етимологије, можда метафоризацијом од *хајдук*.

којима се служи алкохол: *чокањче* (*чока се, чокне се*),⁵³ *полока*;⁵⁴ в) називи за врсту алкохолних пића: *алкокол* (*алкоколичар*),⁵⁵ *ракија* (*грејана/ комова ракија, ракичка, ракијарка, ракаштина*),⁵⁶ *џибра* (*џиџброше се*);⁵⁷ укључујући и називе добијене према биљакама од којих се алкохол производи или које се у њега стављају: *дудовача*,⁵⁸ *анасонлија* (*анасонлика*);⁵⁹ г) називи за особе које конзумирају алкохол: *бекрија* (*бекрика, бекриштина*),⁶⁰ *ћевлија* (*ћевлеисан, ћевлика*).⁶¹

4.3. Германизми у овој лексици тичу се назива алкохолних пића (*шмљер*), особина пића (*шмек*) и конзумирања алкохола (*џуга, џугање, џугне*). Немачким посредством је могао доћи и романизам *град*.⁶² Као што је показано у семантичкој анализи, ови виноградарски термини присутни су и у другим српским народним говорима, а дошли су вероватно посредством војвођанских говора у којима су се одомаћили (Марковић 2018: 193).⁶³

5. Лексика у вези са конзумацијом алкохола одражава језичке особине говора села Каменице који припада сврљишко-заплањским говорима признено-тимочке дијалекатске области (Јовановић 2004: 12–13). Од фонетских особина потврђени су: полугласник реда *a* (*венџ, омџне, пијџџ, ракиски котџ*), екавска замена јата (*венџ, исџевчи, наџевчи, џевчи, исџеди*), нестабилност сонанта *j* (*отпије, пије, пијење, пијење, ракиски, ракичка, ракиштина*, према: *отпије, пије, пијење, пијење*), чување финалног *l* (изр. *Удалил на пијење*), сугласник *ф > в* (*ћевлија, ћевлика*), губљење или замена сугласника *x* (*ајдук; алкокол, алкоколичар*).

6. Анализа лексике која се тиче производње и употребе алкохолних пића, ексцерпираних из *Речника села Каменице код Ниша* и из његовог *Додатка* (Јовановић 2004, 2007), показала је разноврсност и богатство

⁵³ В. Шкаљић 1989: 179, s.v. *čokanj*.

⁵⁴ Сложеница од основа словенског (*пол-*) и турског (*ока*) порекла. Уп. Шкаљић 1989: 500, s.v. *oka* 'stara mera za težinu' < tur. < ar.

⁵⁵ В. Вујаклија 1966: 30, s.v. *алкохол* ар. '2. потпуно пречишћен шпиритус излучен из вина, пива, ракије и др.; опојно пиће'.

⁵⁶ В. Шкаљић 1989: 530, s.v. *rakija*.

⁵⁷ Уп. Скок I: s.v. *džibra* 'комине...', балкански турцизам.

⁵⁸ Уп. Скок I: 452, s.v. *dud*, балкански турцизам.

⁵⁹ В. ЕСРЈ I: 155–156, s.v. *анасон* балкански турцизам новогрчког порекла.

⁶⁰ Уп. Шкаљић 1989: 133, s.v. *bekrija* 'onaj koji rado pije...', tur. *bekri* < ar.

⁶¹ В. Шкаљић 1989: 187, s.v. *čejf* '1. dobro raspoloženje, naslada, naslađivanje, uživanje; 2. volja, prohtev, hir; 3. pripito stanje u frazi u čejfu je', tur. < ar.

⁶² Уп. Скок I: 602, s.v. *grad*¹ 'stepen, stupanj' < lat, *gradirati* 'odrediti stepen alkohola' < nem.

⁶³ Остале основе страног порекла нису непосредно везане за производњу и потрошњу алкохолних пића. Романизам *бомба* (РСЈ: s.v. *бомба* фр. '1. врста експлозивног пројектила') употребљен је фигуративно, а грцизам *кило* (РСЈ: s.v. *кило* грч.), у сложеници *полакилче*, има општије значење.

овог тематског слоја. Алкохол је пратилац раличитих животних и годишњих обичаја и свакодневног дружења – што показују изрази: *Куд нас жабе не крекају на суво* (‘Не пева се без пића’), *Немој да запираш, имамо још децу за женење* – тако да не чуди чињеница да је уочено око 150 лексема и израза. Формирано је шест семантичких поља: просторије, посуде и направе за производњу алкохолних пића, мање посуде у којима се чувају и из којих се конзумирају алкохолна пића, одлике алкохолних пића, називи алкохолних пића, конзумирање алкохола, називи за особе рема мери у конзумирању алкохола. Иако је лексика у основи словенска, 20% чине турцизми, а 5% германизми одговарајуће семантике.

Лексика која се односи на конзумирање алкохолних пића и на особе које претерано пију захвата 80% корпуса. Од укупног броја лексема 65% чине експресиви, повишене и високе пејоративности, често добијени секундарном семантичком реализацијом, али и афиксалном деривацијом, којима се поменуте појаве истичу као велики друштвени и породични проблем. Тиме и ова тематска лексика доприноси обликовању језичке слике света коју нуде *Речник села Каменице код Ниша* и *Додатак Речнику села Каменице код Ниша* Властимира Јовановића.

Литература

- Богдановић, Вељковић 2001: Н. Богдановић, Д. Вељковић, *Жупски виноградарски речник*. Александровац: Скупштина општине Александровац, Музеј винарства и виноградарства Александровац.
- Вујаклија 1966: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза* (у редакцији С. Ристића и Р. Алексића). Београд: Просвета.
- ЕРСЈ: *Етимолошки речник српског језика*, Св. 1–3. Београд: Институт за српски језик: САНУ, 2003–2008.
- Јовић 2015: Н. Јовић, Глаголи са значењем ‘удари’ у говору села Каменице код Ниша, у: *Слово и жест в културата на българи и сърби/Реч и гест у култури Бугара и Срба*. Велико Трново: Универзитетско издателство “Св. св. Кирил и Методий”, 2015, 41–56.
- Јовић 2016: Н. Јовић, Именовање емоција у *Речнику села Каменице код Ниша*, у: *Емоције у култури Срба и Бугара/ Емоциите в културата на сърби и българи*. Ниш: Филозофски факултет (Библиотека Сусрети 12), 2016, 35–48.
- Јовић 2018: Н. Јовић, Музичка терминологија у *Речнику села Каменице код Ниша*, у: *Музика у култури Срба и Бугара/ Музиката в културата на сърби и българи*. Ниш: Филозофски факултет, 2018, 43–56.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику, Део 2, Суфиксација и конверзија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства: Институт за српски језик САНУ; Нови Сад: Матица српска.
- Марковић 2015: Б. Марковић, Из виноградарске лексике Баната. Темишвар – Ниш: *Исходишта*, 1, 225–237.
- Марковић 2018: Б. Марковић, Германизми и хунгаризми у виноградарској лексици. Темишвар – Ниш: *Исходишта/Originations* 4, 185–196.

- Недељков 2013: Љ. Недељков, Модел за израду регионалног речника традиционалне културе, у: *Путеви и дoмети дијалекатске лексикографије*. Ниш: Филозофски факултет, 2013, 231–245.
- Ристић 2004: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, I–III. Нови Сад: Матица српска – Загреб: Матица хрватска, 1967–1969; IV–VI. Нови Сад: Матица српска, 1971–1976.
- РСЈ: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Скок: Р. Skok, *Етимолошки рјечник хрватског или српскога језика I–IV*. Zagreb: JAZU, 1971–1974.
- Шкаљић 1989: А. Шкаљић, *Turcizmi u srspskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: Svjetlost.

Извори

- Јовановић 2004: В. Јовановић, Речник села Каменице код Ниша. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LI, 323–688.
- Јовановић 2007: В. Јовановић, Додатак Речнику села Каменице код Ниша. Београд: *Српски дијалектолошки зборник*, LIV, 404–520.

Nadežda D. Jović

LEXIS RELATED WITH ALCOHOL DRINKS CONSUMPTION IN VOCABULARY OF VILLAGE KAMENICA NEAR NIS

This text lists and analyzes the lexis related with alcohol production and consumption derived from *Rečnik sela Kamenice kod Niša* and *Dodatak Rečniku sela Kamenice kod Niša* by Vlastimir Jovanovic. A semantic-motivational, phonetic, derivational and etymological analysis of this lexis was performed. Of the 150 words extracted – which also refer to containers for the production and consumption of alcohol drinks and names for alcohol drinks, 65% refers to alcohol drinks overconsumption. Most of it have been used in a figurative and/or pejorative sense, which clearly demonstrates the speaker's relationship to this negative social phenomenon. Among those, there are mostly verbs and nouns, but, there are also adjectives, exclamations, as well as two-membered lexical items and established terms, which are listed in the appendix.

Key words: alcohol drinks, lexis, *Rečnik sela Kamenice kod Niša*, semantic, etymology.

Прилог

ајдџ (II) м 1. направа од тикве *Legenarie vulgaris* за вађење вина или ракије из бурета; 2. пеј. напоштена особа, лопов, врдалама.

алкокол м претерана употреба алкохолних пића.

алкоколчар м човек који се одао пићу.

анасонлија (II) ж ракија у којој има анасона због чега побели као мелко кад се у њу улије вода.

анасонлика (II) ж дем. и хип. од анасонлија.

бекрија (II) м пијанац.

- бекри́ка* (II) ж жена пијанац.
бекри́штина (II) м аугм. и пеј. од бекрија.
бо́мба ж фиг. флаша са пићем.
босáнка ж шаљ. чашица за ракију запремине 0,5 дл.
венáц м 1. венац, 2. прстен у пуној боци с алкохолем.
гра́д (II) м јединица за мерење јачине алкохола.
гре́јана раки́ја (II) ж кувана ракија.
гу́цка несвр. пијуцка (о алкохолу).
гу́цкање с пијуцкање (о алкохолу).
гу́цне свр. сркне, пивне (о алкохолу).
држ́и се (II) 3. изр.: *Држ́и се као пија́н за плóт.*
дрмне свр. 1. снажно удари; 2. фиг. попије (о алкохолу).
дува́ч м фиг. онај који је склон пијењу алкохола.
ду́довача (II) м ракија од дуда.
ду́пе с 4. изр.: *Пија́н кáко ду́пе* (каже се човеку који се опио).
жа́ба (II) ж у изразу: *Куд нáс жа́бе не кре́кају на су́во* (не пева се без пића).
запи́ра несвр. кад некога при здравици нуде – опомињу да треба да пије. – *Немо́ј да запи́раш, имамо још де́цу за женéње.*
зашлóка (се) свр. пеј. запије (се), упусти (се) у пијанчење.
исце́вчи (II) свр. испије, попије (о алкохолу).
казáн (II) м 1. већа посуда за топљење масти, 2. суд за дестилацију ракије.
казани́ца ж просторија у којој се чува казан за печење ракије.
казáнче с омањи казан.
ка́пак (II) м 1. дрвени застор на прозорима, 2. поклопац на казану.
ко́мова раки́ја (II) ж комовица.
ле́јне (II) свр. нагло испије (о алкохолу).
ло́ка несвр. 1. лоче, 2. пеј. преко мере пије алкохолна пића.
љу́ља несвр. фиг. обилно пије (о алкохолу).
љу́љне свр. 1. фиг. јако удари, 2. фиг. падне, 3. фиг. попије (о алкохолу).
мо́кар бра́т м фиг. онај који воли да пије (о алкохолу).
молíтви несвр. фиг. меша пиће с водом, водом размлађује пиће или млеко.
мр́тав, -тва, -тво (уз придеве: гладан, жедан, пијан, уморан и др. у прилошкој служби) много, веома, претерано.
му́ченица ж фиг. ракија.
наву́за се свр. 1. насанка се, 2. фиг. напије се, опије се.
навурли́ка се свр. фиг. напије се много.
надéља се свр. фиг. напије се (о алкохолу).
наду́ва се свр. 1. фиг. наљути се, 2. фиг. напије се, опије се.
наздра́вје (II) в. наздравље.
наздра́вље (II) 1. узвик за изражавање добре жеље приликом наздрављања; 2. узвик којим се пропраћа кијање.
наки́ти се свр. фиг. напије се, опије се.
нало́ка се свр. пеј. напије се преко мере.
нале́ва се несвр. пије силом, преко мере.
налева́ње с пијење преко мере.
нало́ска се (II) свр. напије се.
наљу́ља се свр. фиг. напије се, опије се.
наси́са се свр. фиг. напије се, опије се.
наслу́жи свр. наспе чашу пића неком.

нацврџа се свр. в. нацврцка се.
нацврџка се свр. напије се, опије се.
нацѣвчи се свр. пеј. напије се, опије се.
начука се свр. пеј. напије се, опије се.
нашљобка се свр. пеј. напије се, опије се.
омѣкне свр. 1. обори; 2. фиг. попије чашицу (о ракији).
опраси се свр. 1. донесе на свет прасиће (о крмачи); 2. фиг. поврати после преобилног узимања алкохола.
отпивује несвр. пије део пића из чега.
отпије свр. попије део пића из чега.
отпије се свр. престане са пијењем (о алкохолу).
отпије свр. в. отпие.
отпије се свр. в. отпие се.
отпијује несвр. в. отпивује.
отрѣзни (се) свр. постане трезан.
пáтока (II) ж слаба ракија која излази из казана на крају.
пívка несвр. пијуцка.
пívкав, -а, -о питак (о алкохолу).
пívне свр. пијуцне, попије понекад, попије мало (о алкохолу).
пíе несвр. 1. уноси кроз уста какву течност у свој организам; 2. узима често алкохолна пића или узима лекове.
пиѣње с 1. пиће; 2. претерано узимање алкохола.
пиѣње с дем. од пиѣње.
пијѣлѣк м 1. пиће; 2. пијанка; 3. чашћење пићем.
пијán, -а, -о који се опио, напио.
пијандура м и ж пеј. пијаница, алкохоличар.
пијаница м онај који се често опија, алкохоличар.
пијánка ж 1. састанак на коме се много пију алкохолна пиће; 2. стање опијености; изр. *Лóша му пијánка*.
пијánчење с често узимање алкохолних пића.
пијánчи несвр. много и често пије, опија се.
пијáч м особа која много пије алкохол.
пије несвр. в. пие.
пијѣње с. в. пиѣње.
пијѣње с в. пиѣње.
пијне свр. в. пивне.
пијóше несвр. много пије.
пíне свр. в. пивне.
полакíлче (II) с боца за ракију од пола литре.
полóка ж боца, плòска од пола оке (за ракију).
полóка свр. фиг. и пеј. испије, попије (о алкохолу).
полокár м онај који воли да пије бесплатно, на туђ рачун, не стидећи се.
полокárка ж онај који воли да пије бесплатно, на туђ рачун, не стидећи се.
полóче с дем. и хип. од полока.
полóче свр. фиг. и пеј. в. полока.
попивкује (II) несвр. пије (помало, повремено).
почука (II) свр. 1. покуца, закуца (о вратима); 2. пеј. попије, проћерда.
првák м прва, најбоља ракија што потече из казана.
првák (II) 1. ђак првог разреда; 2. прва, најбоља ракија која потече из казана.

- преврскјује* несвр. врска, шушка у говору, отежано говори услед узимања алкохола.
препéк м ракија препеченица.
пресíса свр. фиг. попије преко мере (о алкохолу).
припијe се (II) свр. појави се осећај за пијењем течности (воде, алкохола).
припит, -а, -о мало пијан, поднапит.
ракиичка (II) ж дем. и хип. од ракија, ракијица.
ракијарка ж женска особа која ужива у пијењу ракије.
ракиски, -а, -о ракијски, онај који је расположен да пије ракију; оно што припада ракији.
ракиски казан м казан за печење ракије.
ракиски котáл м котао за ракију.
ракиштина ж аугм. и пеј. од ракија.
роља несвр. пеј. прекомерно пије (о алкохолу).
силíна ж сила, снага, моћ; жестина, оштрина (о алкохолу).
сíса несвр. 1. сише (о детету, младунцу, животињи); 2. фиг. пије (о алкохолу).
сламка (II) ражена сламчица за извлачење пића (нарочито ракије).
смок м 1. зоол. смук *Coluber flovenscena* L.; 2. пеј. пијаница.
тéжак, -ика, -шко 2. који је (по својим негативним особинама) изнад просека, велик. – Поста́л тéшка пијаница.
токање (II) с куцање чашама и назрављање (о слављу).
тргне свр. 1. склони; 2. фиг. цугне, попије.
ћевлеисан, -а, -о који је поднапит, припит.
ћевлија м онај који је поднапит, који је весео од пића.
ћевлика ж жена која пије само толико колико је потребно за добро расположење.
уда́ри свр. 1. ошамари; 2. лупи о нешто; 3. падне; 4. намести, метне; 5. стави; 6. реши да иде пешице; 7. засузи; 8. *ода се алкохолу*. – *Удалил на пијење, ће упропáсти све*; 9. ускочи; 10. падне у несвест; 11. фиг. стави, постави (о темељу тавану и сл.).
уи́брóше се свр. заудара на цибру.
цврца несвр. пије (о алкохолу).
цврца несвр. пије (помало), пијуцка (о алкохолу).
цврцање с пијуцкање (о алкохолу).
цврцне свр. пивне (о алкохолу).
цевчење с фиг. и пеј. пијење алкохолних пића у великим количинама.
цевчи несвр. пеј. пије алкохолна пића у великим количинама.
цу́га несвр. пије, пијуцка (о алкохолу).
цугање с фиг. пијење, пијуцкање (о алкохолу).
цу́гне свр. попије мало, пијуцне.
чокáње с куцање чашама на слављу.
чокáнче с флашица у којој се раније служила ракија.
чо́ка се несвр. куца се чашама на слављу или гостима [sic.] и наздравља.
чо́кне се свр. куцне се чашом и наздрави.
чиба́н м дрвени суд у који тече ракија приликом печења, жбан.
чибра ж фиг. слаба ракија.
чибрóсан, -а, -о који мирише на цибру, замазан у цибру.
шви́рка несвр. 1. звижди, звиждуће; 2. пије (о алкохолу); 3. фиг. болује.
шви́рне свр. 1. зазвижди; 2. фиг. попије (о алкохолу).
шеталица ж в. шетаљка.
шетаљка ж пијење ракије када се са стола склања мезе да би се сервирало јело.

шиљер м вино које је направљено додавањем воде у комину.

шљивка (II) ж шљивовица

шљока несвр. пеј. прекомерно пије, опија се.

шљокање с пијење, опијање.

шљокација м пеј. пијаница, пијандура.

шљокацика ж пеј. жена пијаница, пијандура.

шљокна ж. в. шљокацика.

шљокча м в. шљокација.

шмек м пријатан укус (о пићу).

шутне свр. 1. одбаци (кога, што); 2. избаци (кога, што); 3. удари ногом; 4. фиг. попије (о алкохолу).

ПРИЛОШКА ОДРЕДБА КОМПЕНЗАЦИЈЕ

Циљ рада је да се докаже да ли постоји посебна прилошка одредба компензације. У раду се даје историјат употребе термина компензационо значење, и показује да оно ни у граматичкој ни у научној синтаксичкој србистичкој и/или сербокроатистичкој литератури није издвојено као категоријално синтаксичко значење, него тек као подзначањски тип узрочних и супротних конструкција. Анализом богатог корпуса из публицистичког стила српскога језика у раду се доказује да постоје двије једнозначне компензационе синтаксичке јединице, и то: прилог *заузврат* и акузативни предлошки израз у *зам(ј)ену за*. Компензационе синтагме с тим двјема синтаксичким јединицама и нужан су и довољан разлог за тврдњу о постојања посебне, са другим прилошким одредбама критеријално равноправне, *прилошке одредбе компензације*.

Кључне ријечи: прилошка одредба компензације, компензационе синтаксичке јединице, конкретизатор везничког значења, текстуални конектор, предлошки израз.

У овоме раду покушаћемо одговорити на досад у србистичкој и/или сербокроатистичкој како граматичкој тако и научној синтаксичкој литератури непостављано питање: Постоји ли прилошка одредба компензације? Већ на основу чињенице да такво питање није постављано – јасно је да у литератури није ни помињана прилошка одредба компензације. То, међутим, не значи да у литератури није говорено о самом значењу компензације.

Рјечнички се *компензација* (лат. *compensatio*) дефинише као "накнада, одштета, изравнање, поравнање", из чега произлази да *компензовати* значи "(из)вршити компензацију, надокнадити, надокнађивати, изравна(ва)ти" (Клајн, Шипка 2008: 640). Значење компензације научна синтаксичка литература најчешће помиње као семантички (под)тип одређених падежних или предлошко-падежних конструкција, најчешће узрочних. Међу тим конструкцијама доминантно мјесто има акузативна синтагма с предлогом *за*¹, којом се обиљежавају

*mkovacevic31@gmail.com

¹Којој је неријетко синонимна генитивна синтагма с предлогом *због* у компензационо-узрочном значењу (в. Ковачевић 2012:105–110), као нпр.: *Одитета због погрешне операције* (Курир, 28. 10. 2008, 7: наслов); *Нова хапшења због пљачке воза* (Блиц, 3248, 26.2. 2006, 13: наслов); *Можда ћу тражити накнаду због увреде части*. (Прес, 5. 3. 2006, 11); *Освета због батина* (Press, 6. 3. 2006, 10:

"мотиви *захвале, освете, награде, казне* и сл. У свим случајевима детерминантом синтагме наведена су поткрепљења тим мотивима, док само дјеловање мотива сеже ван домета синтагме. Сви се ти мотиви могу назвати компензационим мотивима, јер оно што се њима обиљежава заправо је неки тип компензације за оно што је означено детерминантом синтагме" (Ковачевић 2012: 104–105; уп. и Арсенијевић 2003: 231–236). Ево за поткрепу и неколико примјера за тај тип узрочних компензационих синтагми, које могу бити или глаголске (1) или од њих номинализацијом добијене супстантивне (1а):

(1) Вечерас би челници Звезде ... требало да изведу руководство Партизана на вечеру и *узврате* им за *леп гест* са прошлог дербија (Курир, 7. 4. 2009, 20); Жигић ми се *извинио* за *сломљен нос* (Блиц, 2. 4. 2006, 24); Али, колико дуго треба да *испаштам* за *своје грешке?* (Политика, 1. 6. 2016, 3); Грчки премијер захтева да Немачка *обештети* Атину за *нацистичку окупацију* (Вечерње новости, 17. 8. 2016, 8: наднаслов); *Искупићемо се за дебакле* против Олимпије (Вечерње новости, 1. 2. 2011, 44); Покушаћемо да се домаћинима *реваниширамо* за *пораз* у Београду. (Вечерње новости, 30. 1. 2008, 44); ...а власт их је смирено уверавала да неће *трампити* покрајину за *чланство* у ЕУ (Вечерње новости, 1. 7. 2011, 3); Борили смо се и Бог нас је *наградио* за *труд* који смо уложили у овој утакмици (Блиц, 26. 2. 2006, 24); Игор Кокошков [ће] учинити све да се као селектор Србије *одужи* за *пораз* у финалу Европског првенства док је био на клупи Словеније (Блиц, 25. 11. 2019, 31); Ноле *се осветио* Бугарину за *пораз* у Мадриду (Вечерње новости, 2. 6. 2013, 36); ...новинари [су] били *кажњавани* за *писану или изговорену реч* (Прес, 14. 3. 2006, 17); Мало који разуман Американац *би се одрекао* америчког за *држављанство Гане*. (Политика, 1. 7. 2006, 6) итд.

(1а) Познато је да ми је сликарство *компензација* за *велики стрес* на клупи. (Вечерње новости, 9. 10. 2011, 3); Спартаково дете Владимир Веселинов ових дана доживљава најбољу *сатисфакцију* за *рад и труд*. (Вечерње новости, 28. 7. 2010, 39); ...да је уништење туђе имовине мала *надокнада* за *уништење државе* (Блиц, 24. 2. 2008, 5); Голови у надокнади времена су дошли као велика *награда* за *труд* и оно што смо радили последњих седам дана на припремама. (Вечерње новости, 10. 10. 2015, 48); Тренер Партизана не размишља о *реванизму* или *освети* за *лоша сећања* на мартовски деби на клупи у Крушевцу. (Вечерње новости, 4. 12. 2019, 40); Ова пресуда није *одштета* за *претрпљени бол*. То је *санкција* за

наслов); Фудбалери ОФК Београда *кажњени због слабих резултата* (Вечерње новости, 7. 3. 2006, 46: наднаслов); Општина Врачар *наградила је* десет полицајаца са по 10 000 динара, *због изузетних резултата* у сузбијању криминалитета (Прес, 25. 4. 2006, 9); *Кажњени због протеста* (Курир, 8. 3. 2008, 4: наслов); Капитол тражи да Бела кућа *казни* Кину *због Ујгура* (Политика, 5. 12. 2019, 3: наслов); Наравно, *осудио је* НИН *због* оне пушке (Данас, 4. 12. 2019, 11) итд.

кривично дело увреде. (Политика, 22.11. 2008, 10); *Нема трампе Косова за Европу!* (Прес, 31. 7. 2006, 3: наслов); *Није ли народ, сваки, жељан да се искаже стварањем и резменом добра за добро?* (Политика, 22–24. 4. 2006, КУН, 13); *Новац служи као замена за добро урађен посао*. (Вечерње новости, 16. 10. 2011, 42) итд.

Унутар акузативних синтагми без предлога Д. Гортан-Премк као посебан семантички подтип издваја "синтагме компензационих односа" (Гортан-Премк 1971: 71–72), у којима "управна реч означава радњу која се врши као компензација за оно што означава појам с именицом у објекту", какве су синтагме "с глаголима *замени*, *покајати*, *осветити* и сл. њима. [Данас ћу вас осветити; искајати гријехе, покајати браћу, и сл.] Појам којим се компензација врши може бити означен или инструменталом без предлога [Нећемо се предати док своје *главе не заменимо њиховим*] или самим субјектом [На репризи ће он *морати да земени главног глумца*] (Гортан-Премк 1971:71). И Н. Арсенијевић у обради синтагми правога објекта у посебну групу издваја оне са "компензационим односом", с тим да тај "однос у којем фигурирају два објекта, један експлицитни – синтаксички објекат и један имплицитни – надокнада, обично у виду новца, који субјект добија или даје као замену, није карактеристичан само за робно-новчану размену. Не компензују се само материјална добра, већ све оно што за човека има вредност (живот, ставови и сл.), као што се и замена може обавити на различите начине, што се денотира глаголима *зарадити*, *заслужити*, *осветити*, *казнити*, *подмитити*" (Арсенијевић 2012: 42). Ево и примјера за потврду поменутих типова коменазационог односа у оквиру синтагми правога објекта, с тим да се под (2) наводе синтагме у којима се инструменталом обиљежава компензациони појам, док су под (2а) дате синтагме код којих у оквиру глаголске објекатске синтагме није експлициран појам којим се врши компензација:

(2) Српски народ би могло да задовољи када би Србија *губитак Косова надоместила обједињавањем* са Републиком Српском. (Прес, 23. 8. 2010, 1); Једино законито решење било би *компензовати вредност уређаја умањењем рачуна* за утрошену електричну енергију. (Политика, 26. 8. 2006, 16); ...нити ће се *територијама БиХ компензовати било чији губици*. (Курир, 10. 9. 2006, 4); Европска унија ће евентуални *губитак Космета*, можда, Србији покушати да *компензује ублажавањем хашке трауме* или економском помоћи (Политика, 31. 12. 2006. – 2. 1. 2006, 9) итд.

(2а) Како се уопште даде *надомјестити нечији улудо проведени живот?* (Блиц, 17. 6. 2007, 4); Може ли се *надокнадити љубав*, које није било (Блиц, 17. 6. 2007, 4); Нема награде која може *компензовати такав губитак* суверенитета. (Прес, 19. 8. 2006, 3); *Да би се компензовао њихов негативни учинак*, нужно је узимати храну богату антиоксидансима. (Прес, 22. 7. 2006, 22); Зато он *наплаћује извлачење* кола из блата (Вечерње новости, 21. 1.2008, 35); *Намирите своја дуговања* (Вечерње новости, 1. 9.

2010, 37); Публика *извиждала одлуку жирија* (Блиц, 12. 3. 2006, 29); Социјалисти *наплаћују подрику* (Политика, 25. 3. 2006, 16: наслов); Тако се наводи податак да Грчка и Кипар врло често *размењују максималан број гласова* [при гласању за песму Евровизије] (Прес, 15. 4. 2006, 12); Тирана *обештећује страдалнике комунизма* (Блиц, 30. 12. 2007, 9); Не смемо да ћутимо када чујемо *"одробијаћу те"* (Вечерње новости, 10. 7. 2016, 3); Отац је знао да *кажњава слаб успех* у школи. (Вечерње новости, 26. 3. 2006, 17); Фудбалски клуб Рад ће скупо да *плати расистички испад* својих навијача. (Вечерње новости, 21. 2. 2017, 38); Ми *плаћамо бахато понашање* (Блиц, 20. 7. 2008, 10); Словенија *осуђује објаву* те историјске карте (Вечерње новости, 9. 12. 2019, 8); Додао је да САД *не замерају Србији јаке везе* са Русијом. (Политика, 6. 12. 2019, 6); Коалициони партнери *осудили Обрадовићево ударање* заставом у парламент (Вечерње новости, 10. 12. 2019, 3: наднаслов) итд.

Ово су најкарактеристичнији типови падежних синтагми у којима је саприсутно значење компензације. Друкчије речено, значење компензације није основно значење датих синтагми него је подтип или хиперординираног узрочног или објекатског значења "материјалне садржине".

Падежне и предлошко-падежне синтагме нису, међутим, једини тип синтаксичких конструкција у којима је научна литература "препознала" компензационо значење. Уз падежне синтагме, компензационо се значење у литератури помиње и при семантичкој поткласификацији независносложених супротних реченица (Станојчић, Поповић 1992:348; Ковачевић 1998: 39; 2003:88; Крајишник 2011:631). А супротна реченица има компензационо значење увијек кад се уз супротни везник *али* реализује прилог *зато* у функцији семантичког конкретизатора везничког значења (Ковачевић 1998: 39; 2003: 88). Комбинација супротног везника *али* и узрочног замјеничког прилога *зато* супротној независносложеној реченици, дакле, увијек задаје компензационо значење, као нпр.:

(3) Вуковић јесте хладан, закопчан и мрзовољан човек, *али је зато* добар војсковођа. (Ковачевић 1998, 39: Добрило Ненадић); Њено лице беше пуно, скоро меснато, тако да јој се осмејак губио, *али су зато* њене очи цаклиле необичним сјајем (Ковачевић 2003, 88: Павле Угринов); У том што је казивао било је додуше појединих нејасних и необјашњивих места, *али зато* су нека друга била испричана са таквим и толиким појединостима као да их је својим очима гледао (Ковачевић 1996, 49: Иво Андрић) итд.

На основу "статуса" у литератури могло би се закључити да се значење компензације остварује само као подтип неког општијег значења, какво је нпр. узрочно или адверзативно. Из тога би онда слиједио нужан закључак да не постоји компензационо као право, чисто, посебно значење,

тј. као самостално значење равноправно са осталим врским адвербијалним значењима, каква су нпр. мјесто, вријеме, узрок, услов и сл.

А „да би се одређено значење могло прогласити типом, оно мора бити изражено ‘посебном’ језичком формом којој је то значење основно” (Ковачевић 2012: 49). Друкчије речено, морају постојати ‘доминирајуће’ или основне јединице специјализоване за изражавање датог значења (дакле језичке јединице које су ‘најсистемније’ и најзначајније за то значење” (Ковачевић 1996: 35). Из тога онда проистиче да је нужан услов за издвајање посебне прилошке одредбе компензације постојање језичких јединица које имају искључиво компензационо значење.

А постоје два типа неспорних синтаксичких јединица компензације. Њихово постојање директна је потврда постојању прилошке одредбе компензације равноправне са свим другим неспорним прилошким одредбама у српскоме језику. Те двије чисте неспорне компензационе синтаксичке јединице јесу: 1) компензациони прилог ЗАУЗВРАТ, и б) компензациона падежна синтагма с предлошким акузативним изразом У ЗАМ(Ј)ЕНУ ЗА². И прилог *заузврат* и предлошки израз *у замену за* конеткстуално су неусловљене компензационе језичке јединице. То значи да та два типа јединица свим контекстима у којима се употребе задају компензационо и само компензационо значење.

Од тих двију једнозначних компензационих јединица – прилога *заузврат* и акузативног предлошког израза *у замену за* – синтаксички разнообразнију употребу и ширу дистрибуцију има компензациони прилог *зазврат*. Управо због тога ћемо најприје анализирати (под)типове његове употребе.

При разматрању структуре и семантике конструкција с прилогом *заузврат* неопходно је најприје указати на међуоднос његовог правописног и рјечничког одређења, будући да су та одређења међуусловљена. Наиме, од његовог правописног одређења зависи и његово (не)појављивање у рјечнику у виду посебне рјечничке одреднице.

Овдје ћемо начин писања датог прилога провјерити у трима правописима: оном заједничком српскохрватском из 1960 (Правопис 1960), затим правопису српскога језика Матице српске из 1993 (Правопис 1993) и актуелном правопису Матице српске из 2010. године (Правопис 2010). Правопис из 1960. и Правопис из 2010. године имају подударно рјешење: предлог *за* и именица *узврат* пишу се састављено, губећи статус именичке предлошко-падежне конструкције и добијајући статус прилога (Правопис 1960:310; Правопис 2010: 97; 322). Међутим, Правопис из 1993. године мијења рјешење из Правописа из 1960. и даје предност одвојеном писању: *за узврат*, не наводећи да ли се та предлошко-падежна веза сматра именичком предлошко-падежном конструкцијом или прилошким

² У даљем тексту наводићемо само екавски облик овог прилошког израза, будући да су екавски и сви ексцерпирани примјери које ћемо анализирати.

изразом (Правопис 1993: 117, 379). Такав "неулексемљени" правописни статус утицао је да у *Речнику српскога језика* (Речник 2007) уопште нема одреднице о прилогу *заузврат*, што је и нормално: будући да је правописна препорука о одвојеном присађе *за* и *узврат* укинула датој вези статус прилога, остављајући јој у најбољем случају статус прилошког израза, који као дволексемска јединица и не може добити одредницу. Та се конструкција у најбољем случају могла, а није, појавити у оквиру израза датих уз једну од наведених (*за* и *узврат*) лексема.

За разлику од једнотомника из 2007. године, прилог *заузврат* сусреће се у оба друга рјечника рађена у Србији, и то у другом тому Речника МС, и шестом тому Речника САНУ. У оба та рјечника значење прилога *заузврат* слично је дефинисано: „у замену, као накнаду” (Речник МС 1967: 242), односно „у накнаду, одговарајућом мером, на одговарајући начин” (Речник САНУ 1969: 508). У рјечничком одређењу значења, као што се види, нема ни помена о компензацији, него је значење дато у виду синонимних израза „у замену” или „у накнаду”.

А прилог *заузврат* подразумемијева, без обзира на контекст у коме се може појавити, значење *узвраћања* или *одужења*. Наиме, тај прилог подразумемијева однос између двију предузетих међусобно условљених радњи. Једна се радња врши у корист или на штету Х-а, док друга подразумемијева Х-ов еквивалентни узвратни одговор на корист или штету Y-а. Х притом може бити или јединачни или колективни агенс. Из тих разлога компензациони низ чине најмање два догађаја: иницијални и узвратни. На плану синтаксичке структуре то значи да је за изражавање обију "карика" компензационог односа нужна најмање двопредикатска реченица. Првим се предикатом или његовом синтагмом изражава "мотивски" садржај, а другим узвратни компензациони садржај. Та два предикатска садржаја могу бити реализована у различитим зависносложеним реченицама, с тим да се компензациони садржај с прилогом *заузврат* најчешће сусреће у финалној клаузи, чему су потврда и сљедећи примјери, у којима ћемо компензациони прилог *заузврат*, односно прилошки израз *за узврат*³ истицати курзивом:

(4) Цејмс Коул, затвореник ... прихвата чудан задатак од власти да би *за узврат* био ослобођен (Прес, 2. 2. 2006, 17); До сада су жене биле љубавнице ожењенима да би добиле љубав *заузврат*, од сада то не морају. (Вечерње новости, 2. 7. 2006, додатак Живот, X); Један део ДС-а инсистираће на расписивању парламентарних избора, док ће ДСС *заузврат* претити сарадњом са СРС-ом (Вечерње новости, 5. 2. 2008, 2); То је једино логично објашњење позива српским тајкунима да део свог богатства издвоје за изградњу школа које ће се, *за узврат*, звати њиховим

³ Примјере преносимо онако како су у корпусу забиљежени. У раду се при употреби термина „прилог *заузврат*” подразумемијева и форма прилошког израза „*за узврат*”.

дичним именима. (Блиц, 9. 7. 2006, 7); Ми смо спремни да наше власничке листове о имању на Косову дамо њима, само да нам *за узврат* оставе ову кућу. (Прес, 10. 8. 2006, 12); Москва [је] незванично наговестила да је спремна да подржи план, ако *заузврат* САД и Европљани пристану на отцепљење два проруска региона од Грузије (Политика, 27. 1. 2007, 4); Тражиће од Тадића да се одрекне Косова да би *заузврат* добио чланство у НАТО и ЕУ (Курир, 20. 5. 2009, 3); Споразумом је предвиђено да Војска Србије и Црне Горе за објекте и простор који ће уступити граду *заузврат* добије 2 000 нових станова (Политика, 4. 2. 2006, 17); итд.

Синтаксички и семантички статус компензационог прилога *заузврат* није исти у зависносложеној и независносложеној реченици. Овај се компензациони прилог јавља у другој клаузи независносложене (5) саставне (копулативне) или (6) супротне (адверзативне) реченице, по правилу одмах након независног копулативног или адверзативног везника. И то много чешће иза супротног него саставног везника. При навођењу примјера курзивно ћемо истицати независни везник и компензациони прилог *заузврат*:

(5) "Тригранит" је требало да изгради станицу *и заузврат* добије право изградње пословног простора на бетонској плочи. (Вечерње новости, 14. 8. 2007, 8); ...да су примили мито од Орхана Драгаша *и заузврат* му омогућили да оснује приватну Академију за дипломатију и безбедност. (Прес, 1. 8. 2006, 8); Она и супруг, ту близу, држе пансионат *и за узврат*, у знак захвалности што су јој помогли, понуди им бесплатно ноћење и вечеру. (Вечерње новости, 21. 1. 2007, 24); Тврдње да ће Слободан Милошевић добити дозволу да се лечи у Москви *и да⁴* ће *заузврат* дати сагласност да се суђење настави у његовом одсуству су спекулације (Прес, 1. 2. 2006, 5) итд.

(6) ...32 одсто буџета Црне Горе пуне грађани српске националности, *а заузврат* добијају понижење, отпуштање са посла и дискриминацију. (Вечерње новости, 17. 9. 2006, 5); ... српским дечацима [је] омогућено да напредују на друштвеној лествици, *а* они су *заузврат* били одани султану. (Политика, 18. 12. 2019, 6); Фински дипломата нуди Србији да се одрекне Косова, *а заузврат* ће добити прикључење "Партерству за мир" (Вечерње новости, 8. 7. 2006, 1); То значи да Коштуница остаје премијер, *а* Тадић ће *за узврат* добити подршку ДСС на председничким изборима (Блиц, 14. 1. 2007, 28); Ако смо добро разумели госпођу Меркел, важно је да у Србији победе демократске снаге, *а за узврат* један део Србије добиће независност (Вечерње новости, 14. 1. 2007, 2: Ранко Гузина); Не знам, нити могу говорити о томе да ли се може правити политички договор по којем би Србија била поштеђена репарација, *али* би *заузврат* демонтирала РС (Политика, 4. 3. 2006, 8); На

⁴ У овом примјеру у питању је координација субординације: у координирани саставни однос доведене су двије изричне *да*-клаузе.

овај начин жене траже да их неко задовољи, *а* оне *за узврат* дају новац и показују моћ. (Вечерње новости, 5. 3. 2006, 20); Имаћете проблем јер превише чините за друге, *а за узврат* не добијате скоро ништа (Прес, 30. 3. 2006, 18); Постоји и велики број фирми које су спремне да плате огроман новац, *а за узврат* обезбеде доношење прописа који треба да омогуће успешан рад и, наравно, велики профит. (Вечерње новости, 30. 4.–2.5. 2006, 9); Тог произвођача Радуловић би уценио да на бази спонзорства финансира производњу кеса, *а заузварт* његово име би се нашло на кесама. (Прес, 13. 7. 2006, 2); Жртвују свој мир, *а шта добијају заузврат?* (Курир, 10. 9. 2006, 13); И управо зато нам много нуди, *али заузврат* доста и узима. (Политика 16. 6. 2007, 10); Дали су Челсију посед лопте, *али заузврат* добили оно што су хтели – простор. (Вечерње новости, 13. 4. 2011, 37); Ми дајемо нешто, *а заузврат* добијамо ништа. (Печат, 2. 12. 2011, 16); Садат Титу дао древну скулптуру Озириса, *а заузврат* добио суве шљиве. (Вечерње новости, 23. 3. 2017, 15: поднаслов); Србија је дала све, *а заузврат* није добила ништа. (Данас, 20. 7. 2018, 10); Динкић ће готово је сасвим извесно одустати од ресора финансија, *а за узврат* ће преузети потпредседничко место. (Вечерње новости, 15. 2. 2007, 4) итд.

У оба наведена типа независнослужених реченица – и у саставним (5) и у супротним (6) – прилог *заузврат* има функцију конкретизатора везничког значења. А конкретизатор везничког значења је "ријеч или скуп ријечи што долазе иза везника (чинећи с њим својеврстан спој) и утаначује његово значење" (Ковачевић 2003: 76). И копулативно и адверзативно значење врло су апстрактна и "широка" значења, тако да се њихово утаначење, њихова спецификација врши употребом конкретизатора, која је, та употреба, "недвосмислен показатељ подтипа смисаоног односа" (Ковачевић 2003: 77).

У наведеним примјерима прилог *заузврат* спецификује као компензационо значења саставног везника *и*, и супротних везника *а* и *али*, као и клауза које иза њих слиједе. Компензационо значење тако се недвосмислено потврђује као један од семантичких подтипова значења саставних и супротних независнослужених реченица. У свим наведеним примјерима прилог *заузврат* је структурно редувантан, будући да његово редуковање не доводи у питање граматичност реченице. Али је зато тај прилог семантички врло битан: јер једнозначно предодређује значењски подтип саставне и/или супротне реченице као компензациони. Интересантно је притом да је конкретизатор *заузврат* по правилу замјенив са у литератури већ забиљеженим компензационим конкретизатором *зато* уз везник *али* (в. нпр. Ковачевић 1998: 39), али не и уз супротни везник *а*, као нпр.:

(6а) И управо зато нам много нуди, *али заузврат* [→*зато*] доста и узима; Србија [би] била поштеђена репарација, *али би заузврат* [→*зато*] демонтирала РС; Дали су Челсију посед лопте, *али су заузврат* [→*зато*] добили оно што су хтели – простор; Србија је дала све, *а заузврат* [→

**зато*] није добила ништа; Динкић ће готово је сасвим извесно одустати од ресурса финансија, а за *узврат* [→ **зато*] ће преузети потпредседничко место. Итд.

Конкретизатори везничког значења не утаничују само значење независног везника него и значење независне клаузе у чијем се саставу налазе. Зато се конкретизатори везничког значења као верификатори смисаоног односа координираних клауза врло често сусрећу у невезничким (асиндетским) независносложеним реченицама (уп. нпр. Ковачевић 2003: 83). Ни прилог *заузврат* као конкретизатор компензационог значења у томе није изузетак. При редукцији независног везника он верификује смисаони однос клауза у независносложеној реченици као компензациони, што потврђују и следећи примјери:

(7) Демократе спремне да пруже подршку Влади Србије ако СПС крене у њено рушење, *заузврат* траже договор о изборима до зиме и хитно изручење Младића (Курир, 22. 3. 2006, 3: поднаслов); Мики је са „Emotionom” направио погодбу да ради „Великог брата”, *заузврат* је његов трогодишњи уговор скраћен на шест месеци (Курир, 10. 10. 2006, 12–13); Демократска странка укључила СРС у војвођанску владу иако социјалисти нису прешли цензус, *заузврат* се очекује подршка Ђиласу у престоници (Курир, 18. 7. 2008, 1) итд.

Све наведене (7) невезничке (асиндетске) независносложене реченице недвосмислено су по значењу компензационе, али није јасно да ли компензационо-саставне или компензационо супротне, јер се у свима њима у позицији везника испред прилога *заузврат* може васпоставити како саставни везник *и*, тако и супротни везник *а*. То је показатељ да се покаткад „супротни и саставни однос додирују” (Крајишник 2011:630). У овим и оваквим примјерима очито за саму комуникацију и није толико битан тип врсног односа, него је фокус на конкретном, спецификованом значењу. А оно је задато навођењем самог прилога *заузврат* у функцији вертификатора смисаоног односа клауза асиндетске независносложене реченице.

Сви досада наведени (4–7) примјери употребе прилога *заузврат* показују да се он употребљава само у оквиру сложене или зависносложене (4) или независносложене, саставне или супротне, везничке (синдетске) или невезничке (асиндетске) (5–7) реченице. То, међутим, не значи да се компензациони прилог *заузврат* не употребљава и у оквиру прости (монопредикатске) реченице. У простој (монопредикатској) реченици не може се обиљежити цјелина компензационог релационог односа, него само узвратни, компензациони садржај, док садржај који је био „разлог” компензацији остаје у датој реченици неексплициран, али нужно наведен у ширем или ужем текстуалном контексту. Томе су потврда следећи корпусни примјери:

(8) Они ће *заузврат* добити оно што им припада. (Курир, 2. 7. 2008, 4); Шпанци су понудили Немцима неколико животиња *заузврат*.

(Вечерње новости, 16. 7. 2010, 31); ...ништа нам не нуде *заузврат*. (Вечерње новости, 4. 9. 2019, 2); Сигурно ће тражити нешто *заузврат*. (Блиц, 5. 7. 2016, 5); Зашто *заузврат* није дала два стана? (Прес, 6. 3. 2006, 3); Они ће *заузврат* добити оно што им припада⁵. (Курир, 2. 7. 2008, 4) итд.

Прилог *заузврат* у свим наведеним примјерима (8) просте реченице, баш као и у примјерима сложених реченица, има недвосмислено функцију прилошке одредбе комензације. Примјери, међутим, не обиљежавају цјелину компензационог односа, јер се на основу структурног састава просте реченице не могу разоткрити сви дијелови комензационог „ланца”. Недостатан остаје „мотив” који је повод или разлог компензационом дјеловању. А тај је мотив увијек експлициран у ужем или ширем контексту. Зато, с комуникативног аспекта, дате (8) реченице нису самостални, „еманциповани” искази, него контекстуално укључени искази или реченице. Статус им контекстуално укључених даје управо прилог *заузврат*. Употријебљен у простој реченици као дијелу везаног текста или дискурса дати прилог има статус текстуалног конектора. Конектори су заправо текстуални везници, који, осим што повезујући реченице представљају његове основне кохезивне елементе, истовремено учествују у творби и његове смисаоне структуре, указујући на унутартекстовне смисаоне односе. Текстуални конектори, па тако и конектор *заузврат*, по правилу долазе на почетку реченице коју уведе у текст, што потврђују и сљедећи корпусни примјери:

(9) После малог нећкања, црногорску сувереност признала је и Србија. *Заузврат*, добиће „на употребу” школски брод „Јадран” (Вечерње новости, 2. 7. 2006, 16); Мушкарци који лове добру женску прилику... нису више ретке зверке на овим просторима. *Заузврат*, нуде себе – свој стас, шарм, духовитост. (Вечерње новости, 5. 3. 2006, 20); Тадић спреман да понуди Коштуници место премијера. *Заузврат*, Ђелић би постао министар финансија. (Курир, 24. 1. 2007, 1); Одбор није тражио мишљење министра финансија Европске заједнице, а неће га тражити ни убудуће. *За узврат*, изгледа да министре слушају они наши функционери који на телевизији упорно говоре о „еурима” (НИН, 1. 6. 2006, 51: Иван Клајн); У тој великој нагодби Срби би препустили Албанцима већину Косова. *Заузврат*, Срби би као компензацију добили североисточно Косово, које укључује већину српских историјских споменика. (Данас, 30. 11 – 1. 12. 2019, Недеља, XIII) итд.

Прилог *заузврат* у наведеним је примјерима прави текстуални конектор. Попут свих текстуалних конектора и он има и структурну и семантичку кохезивну улогу. Повезује најмање двије реченице, верификујући њихов смисаони међуоднос као компензациони. А унутар

⁵ Ова реченица је зависносложена, али зависна адјективна клауза "што им припада" није битна за компензациони однос, којему је оквир садржај надређене клаузе.

реченице на чијем почетку долази тај прилог поред конекторске има и функцију реченичног члана – функцију прилошке одредбе компензације.

Основна је инваријанта свих анализираних употреба прилога *заузврат* (4–9) та да је дати прилог реченични члан у функцији прилошке одредбе компензације. Интересантно је, притом, да се прилог *заузврат*, иако настао улуксемљењем предлошко-падежне акузативне конструкције *за + узврат*, у својим најбитнијих синтаксичким улогама понаша попут замјеничких прилога. Тако прилог *заузврат* у независносложеним саставним и супротним реченицама попут замјеничких прилога и прилошких израза има функцију конкретизатора везничког значења, односно семантичког верификатора компензационе смисаоне везе између садржаја двију независних клауза. Са замјеничким се прилозима компензациони прилог подудара и у томе што често има функцију текстуалног конектора, као битног како структурног тако и семантичког кохезивног елемента текста.

*

* * *

Уз прилог *заузврат* контекстуално неусловљено компензационо значење имају увијек, дакле у свим контекстима, и синтагме с предлошким изразом *у замену за*. Предлошки изрази су системски надомјестак недостатку једнозначних предлога за прецизније изражавање одређених значења или (под)значења. Ако је судити по томе што га нема на списку предлошких израза Љ. Поповића (1966: 195–220), предлошки акузативни израз *у замену за* (нај)новијег је поријекла. Не биљежи га ни граматичка ни научна синтаксичка литература, што није ни чудно ако се зна да се у србистичкој и/или сербокroatистичкој литератури и не спомињу као посебна, неинтерферирајућа категорија – категорија прилошке одредбе компензације.

Синтагме с предлошким изразом *у замену за* честе су у публицистичком стилу савременог српског језика, посебно у његовом новинарском подстилу, одакле смо и ексцерпирали примјере, од којих дио овдје наводимо. При навођењу примјера падежну конструкцију с предлошким изразом *у замену за* истицаћемо курзивом, а сам предлошки израз још и подвачењем:

(10) У замену за губитак суверенитета вазали добијају заштиту. (Политика, 6. 8. 2015, 25); Осама може да ме има у замену за крај његове тираније. (Вечерње новости, 13. 4. 2006, 38); Активисти ДПС-а ... нудили су ми помоћ и плаћање рачуна за струју у замену за глас на референдуму. (Прес, 25. 3. 2006, 4); Северна Кореја пристала да обустави нуклеарни програм у замену за обилну економску помоћ. (Прес, 14. 2. 2007, 14); Интер планира да понуди Реалу Адријана у замену за његовог саиграча из бразилске репрезентације Роналда. (Прес, 25. 7. 2006, 29); Он је признао кривицу и у замену за сарадњу са тужилаштом избегао је смртну казну. (Блиц, 18. 11. 2006, 8); Тадић би морао да се одрекне председничке

функције у замену за премијерску. (Блиц, 23. 1. 2007, 4); Србија неће дати Косово у замену за чланство у Европској унији или НАТО (Вечерње новости, 16. 2. 2007, 2); Дакле, ви тврдите да није било договора да Коштуница остане премијер у замену за подршку Тадићу? (Куир, 8. 9. 2007, 2); ... а затим је преко адвоката уговорио да супруга убијеног премијера уступи држави два стана у замену за вилу. (Прес, 6. 3. 2006, 3); Кремљ – у замену за такву подршку – од Молдавије тражи да не улази у НАТО (Политика, 7–9. 4. 2007, 3); Дипломата је потврдио да је председник затражио да Кијев поведе истрагу о Бајдену у замену за посету Зелинског Белој кући. (Данас, 22. 11. 2019, 16); ...да ли су прихватили да им се у замену за радно место може тражити све – и лично и породично. (Данас, 24. 12. 2019, 5); У замену за повлачење наоружања Москва је пристала да Крим препусти Украјини. (Политика, 30. 12. 2019, 2) итд.

Као што се из наведених примјера види, падежном конструкцијом с предлошким изразом *у замену за* увијек се изражава компензационо значење, које подразумеијева *давање нечега у на(до)кнаду за нешто друго*. Као и прилог *заузврат* и предлошки израз *у замену за* је једнозначан: изражава компензационо и само компензационо значење. Попут синтагми с прилогом *заузврат* и синтагме с предлошким изразом *у замену за* унутар реченице имају функцију прилошке одредбе компензације. А постојање једнозначних, контекстуално неусловљених компензационих синтаксичких јединица, а то су прилог *заузврат* и предлошки израз *у замену за*, представљају недвосмислену потврду постојања посебне, са другим прилошким одредбама критеријално равноправне, *прилошке одредбе компензације*.

Да закључимо. Проведена анализа показала је да се у граматичкој и синтаксичкој литератури компензација помињала и разматрала као семантички подтип примарно узрочних или супротних конструкција.

Синтаксичко-семантичка анализа богатог корпуса из публицистичког стила савременог српског језика, тачније његовог новинарског подстила, показала је да постоје двије једнозначне компензационе синтаксичке јединице, и то: прилог *заузврат* и акузативни предлошки израз *у зам(ј)ену за*. Компензационе синтагме с тим двјема синтаксичким јединицама представљају и нужан и довољан разлог за закључак о постојања посебне, са другим прилошким одредбама критеријално равноправне, прилошке одредбе компензације.

Прилог *заузврат* је у свим својим варијантним употребама реченични члан у функцији прилошке одредбе компензације. Уз то се он, иако настао улуксемљењем предлошко-падежне акузативне конструкције *за + узврат*, у својим најбитнијих синтаксичким улогама понаша попут замјеничких прилога. Тако прилог *заузврат* у независносложеним саставним и супротним реченицама попут замјеничких прилога и прилошких израза има функцију конкретизатора везничког значења, односно семантичког верификатора компензационе смисаоне везе између

садржаја двију независних клауза. Са замјеничким је прилозима компензациони прилог подударан и у томе што често има функцију текстуалног конкетора, као битног структурног и семантичког кохезивног елемента текста.

Падежном конструкцијом с предлошким изразом у замену за увијек се изражава компензационо значење, које подразумијева *давање нечега у на(до)кнаду за нешто друго*. Као и прилог *заузврат* и предлошки израз у замену за је једнозначан: изражава компензационо и само компензационо значење. Попут синтагми с прилогом *заузврат* и синтагме с предлошким изразом у замену за унутар реченице имају функцију прилошке одредбе компензације.

Извори

Блиц – *Blic*, *dnevne novine iz Beograda*.
Вечерње новости – *Вечерње новости*, *дневне новине из Београда*.
Данас – *Danas*, *dnevne novine iz Beograda*.
Курир – *Kurir*, *dnevne novine iz Beograda*.
НИН – *НИН*, *недељне информативне новине из Београда*.
Печат – *Печат*, *седмичне новине из Београда*.
Политика – *Политика*, *дневне новине из Београда*.
Правда – *Правда*, *дневне, угашене новине из Београда*.
Прес – *Press*, *dnevne, ugašene, novine iz Beograda*.

Литература

Арсенијевић 2003: Нада Арсенијевић, Акузатив с предлогом у савременом српском језику. *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XLVI/1, 107-263, XLVI/2, 53-216.
Арсенијевић 2012: Нада Арсенијевић, *Падежи правог објекта у стандардном српском језику*. Нови Сад: Филозофски факултет.
Гортан-Премк 1971: Даринка Горатан-Премк, *Акузативне синтагме без предлога у српскохрватском језику*. Београд: Институт за српскохрватски језик.
Клајн, Шипка 2008: Иван Клајн, Милан Шипка, *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
Ковачевић 1996: Милош Ковачевић, *Суштаствено и мимогредно у лингвистици*. Подгорица: Унирекс.
Ковачевић 1998: Милош Ковачевић, *Синтакса сложене реченице у српском језику*. Београд: Рашка школа, Србиње: СКПД "Просвјета".
Ковачевић 2003: Милош Ковачевић, Конкуренција простих независних везника и везника с обавезним конкретизатором у српском језику, у: *Граматицке и стилистичке теме*. Бањалука: Књижевна задруга, 74-96.
Ковачевић 2012: Милош Ковачевић, *Узрочно семантичко поље*. II, ћирилично издање. Београд: Јасен.
Крајишник 2011: Весна Крајишник, Проблеми у настави везника и везничких конструкција. *Српски језик* XVI, Београд, 627–635.

- Поповић 1966: Љубомир Поповић, Предлошки изрази у савременом српскохрватском језику, *Наш језик* XV/3-4, Београд, 195-220.
- Правопис 1960: *Правопис српскохрватскога књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.
- Правопис 1993: *Правопис српскога језика* (Приредили Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица). Нови Сад: Матица српска.
- Правопис 2010: *Правопис српскога језика* (Митар Пешикан, Јован Јерковић, Мато Пижурица, редакција измењеног и допуњеног издања Мато Пижурица, Милорад Дешић, Бранислав Остојић, Живојин Станојчић). Нови Сад: Матица српска.
- Речник МС 1967: *Речник српскохрватскога књижевног језика*. Књига друга. Нови Сад: Матица српска, Загреб: Матица хрватска.
- Речник САНУ 1969: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига VI. Београд: Институт за српскохрватски језик.
- Речник СЈ 2007: *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Станојчић, Поповић 1992: Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Граматика српскога језика. Уџбеник за I, II, III и IV разред средње школе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, Нови Сад: Завод за издавање уџбеника.

Miloš M. Kovačević

LE COMPLÉMENT CIRCONSTANCIEL DE COMPENSATION

Le principal objectif de cet article était de trouver une réponse scientifiquement fondée à la question : existe-t-il une disposition supplémentaire de compensation en langue serbe ? L'article présente l'histoire de l'utilisation du terme « sens compensatoire » dans les ouvrages linguistiques. Il a été montré que ni dans les grammaires ni dans les « études scientifique portant sur la syntaxe serbe et / ou serbo-croate, le sens compensatoire n'était distingué comme un sens syntaxique catégoriel, mais uniquement comme un type sous-sémantique de constructions causales et opposées. L'analyse syntaxico-sémantique du corpus riche du style journalistique de la langue serbe prouve qu'il existe deux unités syntaxiques compensatoires non ambiguës, à savoir : l'adverbe *zauzvrat* et l'expression prépositionnelle accusative *u zamenu za*. Les syntagmes compensatoires avec ces deux unités syntaxiques représentent à la fois une raison nécessaire et suffisante pour conclure qu'il existe un complément circonstanciel compensatoire particulier égal, au niveau des critères, aux autres compléments circonstanciels.

Mots-clés: complément circonstanciel compensatoire, unités syntaxiques compensatoires, concrétiseur de sens conjonctif, connecteur de texte, expression prépositionnelle.

КАД ДРВЕЋЕ УМИРЕ: МИТОПОЕТСКА ПРЕДСТАВА О ДРВЕТУ У ПРОЗИ ЖИВКА ЧИНГА

У раду се испитују митопоетске представе о дрвету у приповеткама „Одрођени”, „Градинарова смрт”, „Кад дрвеће умире” и „Јабука” савременог македонског писца Живка Чинга. Чингов наративни модел натруњен је фолклором и заснован на преради народних прича и легенди. Циљ рада је да укаже на то да се функција митопоетских представа о дрвету у овим приповеткама преваходно огледа у употпуњавању традиционалне слике света македонског села у годинама после Другог светског рата.

Кључне речи: дрво, човек, мит, веровање, симбол.

1.0. Бавећи се тумачењем приповедака савременог македонског писца Живка Чинга које је приредио у збирци под насловом *Заљубљени дух* (1976), Петар Џацић истиче да „аура неизрецивог лебди над овом прозом и то јој даје један елемент исконске снаге и једну димензију поетске лепоте” (Џацић 1976: 220), те да захваљујући прихватајућем плану реалистичке мотивације, с лакоћом можемо тумачити извесна збивања у овој прози као пројекцију примитивне свести, односно сујеверја (Исто). Ова Џацићева констатација применљива је и на претходно објављене Чингове приповедачке књиге, *Пасквелију* (1962) и *Нову Пасквелију* (1966), где су реалистичко и митско такође испреплетани и дати у нераскидивом јединству, што ову прозу унеколико приближава поетици магичног реализма, карактеристичног за хиспаноамеричку књижевност, посебно за ону писану у другој половини XX века.

Тематску основу горепомнутих приповедачких збирки Живка Чинга чини настанак социјалистичког друштвеног уређења у имагинарној земљи Пасквелији, која стоји у синонимичном односу са Македонијом после Другог светског рата. Стога се ове збирке могу читати и као космогонијски мит, и као Књига Постања, јер су утемељене на симболизму конститутивних елемената: земље, воде, ватре и ваздуха, али и као Апокалипса или Откривење о `последњим временима` и неминовној пропасти. Када је реч о космогонијским митовима и митовима о Постању, требало би истаћи да их је тешко раздвојити јер „свака митска повијест која се односи на поријекло нечега претпоставља и наставља космогонију.

* danijela.kostadinovic@filfak.ni.ac.rs

Са стајалишта структуре, митови о постанку се подударају с космогонијским митовима. Будући да је стварање Свијета стварање *par excellence*, космогонија постаје примјерни модел за сваку врсту `стварања`. То не значи да мит о постанку опонаша или копира космогонијски модел, јер не ради се о утврђеној и систематској мисли. Али свака нова појава – животиња, биљка, институција – имплицира постојање неког Свијета. Чак и кад се ради о томе да се објасни како се, полазећи од различитог стања ствари, дошло до данашње ситуације (нпр. како се Небо удаљило од Земље или како је човек постао смртан), `Свијет` је већ постојао, иако је његова структура била различита, иако то још није био наш Свијет. Сваки мит о постанку прича и оправдава неку `нову ситуацију` – нову у том смислу што она није постојала од Почетка Свијета. Митови о постанку продуљују и употпуњују космогонијски мит: они причају како је Свијет био промењен, обogaћен или осиромашен” (Елијаде 1998: 18).

1.1. Мит о постанку комунистичке земље Пасквелије почиње у оквиру космогоније која Чингове јунаке враћа у првобитни тренутак постанка света и постанка архајске, `свете` земље Пасквелије – чувара традиционалних, митских, али и хришћанских вредности. У том контексту постављен је и предмет истраживања у раду који се односи на испитивање митопоетских представа о дрвету у приповеткама „Одрођени”, „Градинарова смрт”, „Кад дрвеће умире” и „Јабука”.

Према енциклопедијском речнику *Словенска митологија*, у редакцији Светлане М. Толстој и Љубинка Раденковића, дрво представља један од основних елемената традиционалне слике света, који обликује просторне и временске представе. У низу веровања, дрво се јавља као митопоетска пројекција универзума и повезано је с разним варијантама вертикале света – са осом света. Сем тога, дрво се јавља у функцији универзалног медијатора између оностраног и оностраног света, а његова медијативна својства потврђују се карактерисањем дрвета као пограничног локуса. Посебну улогу код Словена дрво је имало приликом обреда сахрањивања, односно, Словени су практиковали сахрањивање испод дрвета или у шуми, или под родним дрветом ако је било у питању сахрањивање мртворођене и некрштене деце. Сви Словени познају обичај сађења дрвета на гробу, а с тим у вези било је раширено и веровање да је покојник био праведник уколико се дрво прими и обратно, уколико се дрво не прими, покојник је био грешник. То дрво било је неприкосновено и није се смело палити, сећи, нису се смели брати плодови, јер би то означавало кршење забране и, последично томе, освету покојника. У најважније аспекте митологије дрвета сврстава се његова стална веза са човеком. У енциклопедијском речнику *Словенска митологија* такође се наводи да су сачувана фолклорна дела, где постоји слика о претварању човека у дрво, а једна од варијанти је и представа о дрвету као инкарнацији човека после смрти. Такво дрво обично расте усамљено, ван шуме (в. Толстој, Раденковић 2001: 161–63).

Слична сазнања о дрвету пружа и студија *Македонска народна митологија* Танаса Бражиновског, где аутор, између осталог, износи претпоставку да обожавање култа дрвета код старих Словена сеже у дубоку прошлост и да највероватније потиче од веровања да су људи постали од дрвета и да после смрти настављају да живе у њему „или, пак, дека тие се седиште на повисоки суштества, од кои примитивниот човек ја правел зависно својата среќа или несреќа во животот” (Бражиновски 2002: 67).

1.2. У средишту баладичног сижеа антологијске приповетке „Одрођени”, за коју је Миодраг Рацковић написао да представља једно од највећих остварења у југословенској прозној књижевности и да је „право мало чудо које је до те мере савршено да престаје да траје у склопу саме књиге и почиње да живи као књижевно дело за себе” (Рацковић 1966: 274), налази се прича о Аргилу Костадиновском и његовој јединици Агатки која је затруднела са неким Другаром и тако прекршила строги патријархални канон. Аргил ће је због тога најстроже казнити, одсећи јој косу, истерати је из куће да живи са стоком у плевњи, а сам ће се оградити од људи, претворити у тишину и без престанка дељати неке велике, тешке и црне трупце. Иако га сељани и друг Тацко наговарају да опрости кћери која је затруднела са неким Другаром ког је упознала на митингу у граду, он ће остати нем, не обазирјући се чак ни на молбе своје кћери која га на самрти дозива тражећи опроштај.

У приповеци „Одрођени”, као и у већини Чингових приповедака, приповедање тече из субјективне, `непоуздане`, дејче перспективе коју одликује недовољно познавање догађаја и изразита емоционална обојеност. Приповетка почиње негативним коментаром јунака Трајана Невенота: „Главата ќе си ја скинеш Аргиле, ништо од тебе не ќе остане. Не си ти татко, туку скот...” (Чинго 1992: 264) и приказом главног лика, Аргила Костадиновског, како у дворишту, испред куће, деље неке велике, црне трупце. Увод у наступајућу трагику симболично је наговештен акустичним ефектима одзвањања секире који су у контрасту са општом тишином и молитвом јунака-приповедача упућеном Господу да сачува стрица Аргила и да му истргне секиру из руку. Позитивна и негативна семантизација секире несумњиво је преузета из фолклора (у народним веровањима секира се асоцира с мушким начелом (в. Толстој, Раденковић 2001: 490), Чајкановић јој, слично томе, приписује улогу фетиша, секира се упоредо са другим оштрим предметима од гвожђа, узима као заштитно и претеће средство против нечисте силе и болести, њом се пресеца пут вештици и вампиру, а направљена од коњске потковице угинулог коња служила је и као заштитно средство против порођајних демона (в. Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: 279–280)), са намером да додатно подржи троделну тематску условљеност приповетке: стриц Аргил одгајао је своју кћер сам, јер му је жена преминула, други тематски пункт повезан је са ванбрачним зачећем и трећи са порођајем и Агаткином смрћу.

Техника контраста остаје доминантна и у следећем делу приповетке у коме сељани, на челу са другом Тацком, убеђују стрица Аргила да опрости кћери и укине јој казну. Да се у јунаку одвијају драматичне психоемоционалне промене, открива наизглед бесмислена непрекидна радња дељања дрвета и невербална комуникација, мимика и гестови. У моменту када му се сељани обрате, Аргил наставља да деље трупце, потом оставља секиру, подиже главу према људима и „со мижурливи очи, како и тие да беа заградени со остри колци, погледна во луѓето” (Чинго 1992: 265). Потом му поглед немоћно и изгубљено лута околином да би се опет вратио дељању црних и тешких трупаца. Атрибути „црни” и „тешки” заједно са топосом природе у функцији су описивања Аргиловог унутрашњег стања и антиципације трагичног расплета. Он је „сличен на зракот од болното сонце на зимата” (Исто), почиње да пада нека сипљива киша и од источне ка западној страни прелеће огањ. Деформацијом категорије времена, неочекиваном сменом пролећа зимом и уношењем елемената фантастике, појавност се онеобичава потискујући реалистичку мотивацију у средишњем делу приповетке у други план док у први план избија митопоетска пројекција дрвета. Различити видови дрвета, трупци, оштро коље, даске уско су повезани са хтоничном сфером као местом боравка демона у које удара гром, што је у самом тексту и експлицитно назначено: „Некое дрво во градините со тресок се струполи на земјата” (Исто: 266).

У веровању многих народа дрво је теофонија, лик космоса, симбол живота, централна тачка света, алегија природе која се стално обнавља (в. Вражиновски 2002: 140). Оно симболизује живот и то на свим нивоима, од елементарног до мистичког, и изједначава се са мајком (Гербран, Шевалије 2004: 174). Уколико пођемо од чињенице да је Агатки мајка умрла у раном детињству и да се Аргил потпуно посветио одгајању ћерке („Јас имам ја мојата Агатка, – ќе речеше не без гордост и тоа беше сè” (Чинго 1992: 272)), сеча дрвећа у симболичкој равни спаја материнство и рађање (Агатка ће постати мајка) са фалусним начелом и кастрацијом (Аргил је подбацио као отац; подсвесна жеља за кастрацијом Другара који је завео невину Агатку). С друге стране, сеча дрвећа означава и приношење жртве која би требало да обезбеди небески благослов када је грех већ почињен. У том контексту треба тумачити и поступак Аргила Костадиновског, који ће на крају приповетке, на црном трупу, одсећи руку која је одбацила властито дете: „Но откога луѓето беа далеку, откога луѓето беа изминати, тој веќе не издржа. За да може на глас да залипа како човек, за да може на сиот глас како човек да си го отвори срцето, ја стави својата рака на трупот и најсилно што можеше замавна со секирата врз неа. И тогаш како ранета сверка се струполи на земјата, залелека тихо, придушливо, почна да се превртува, по целиот двор влечејќи се кон плевната. Таму остана цел ноќ да лелека, да ја гризе земјата под себе. Сам.” (Чинго 1992: 272)

Дрво у приповеци „Одрођени” има психолошку ознаку. Метаморфоза Аргила Костадиновског у дрво симболизована је оштрим, црним кољем. То оштро, црно коље, које носи предзнак демонског, уселиће се и у Аргилове очи „заградени со оштри колци” (Исто: 267). Стриц Аргил се ограђује од стварности, јер у људима види непријатеље који су му узели најмилије. Приповетка достиже кулминацију у моменту када он одлучи да проговори. Његовој одлуци претходио је рефлексивни коментар Колета Брдарског: „Ах, стопанка и живот наш, ќе пцовисаме како глувци, срцево ќе ни прсне, а збор не ќе речеме... А стопанка и судбина наша, македонска, луѓе ли сме ние или не сме луѓе, што сме, мајка ли му мајчина и на господ што нè создал, има ли место на земјицава наша во овој свет или да испукамо сите како костени, - сè така пцуеше Коле Брдарски” (Исто). Овај коментар послужиће као повод Аргилу Костадиновском да се тешким и рапавим гласом, као најтежи лопов ухваћен у замку, исповеди: „Што тоа, другар секретаре, што сите сте удриле на мене, што сакате од мене... Тоа што ви требаше го зедовте” (Чинго 1992: 267) Говор Аргила Костадиновског сублимира поенту приповетке, снажну емоционалност и свесност о томе да кажњава невиност (в. Вангелов 1998).

1.3. Снажна емоционалност и поетизација топоса природе обележја су и приповетке „Градинарова смрт”, у којој главни јунаци, стари Грулови, страдају зато што су отворено иступили против цара и против рата у којем је погинуо њихов син јединац. Кроз анегдотску структуру, засновану на причи о градинарима који у свом врту, у својој градини, узгајају смокве, Чинго разоткрива трагику не само македонског човека уопште него и индивидуалну трагику родитеља који су у рату изгубили потомке.

Приповетка „Градинарова смрт” има прстенасту композицију са ауторским приповедачем који у форми трећег лица јединине извештава о несрећној судбини и крају Грулових, спремних да дају и свој живот како би очували духовне вредности. С тим у вези је и семантика наслова, јер се баштован, градинар односи на човека који уређује башту, градину, врт, а врт је „место раста, гајења животних и унутрашњих појава” (Гербран, Шевалије 2004: 1070), он је симбол земаљског раја, раја небеског чији је он слика, духовних стања вечног блаженства (Исто: 1068).

У иницијалном делу приповетке „Градинарова смрт”, након идиличног хронотопа природе, наступајућа трагика, индикована већ самим насловом, допуњује се исказом да су војници уперили пушке према малим смоквама у градини Грулових. Овим исказом уједно се проширује и семантичко поље текста. Уз маслину и лозу, смоква представља једно од стабала којима се симболизује изобиље. Она је свето стабло и често се повезује са обредима оплођења (Исто: 851). Ева носи на себи смоквин лист. Према Жану Сервијеу, пошто су препуне безбројног зрнења, смокве су симбол плодности; постављају се као жртвени принос на стене, међаше и светилишта духова чувара и невидљивих; тај жртвени принос сме да

подели путник у невољи, јер смоква је дар невидљивог” (цит. према: Гербран, Шевалије 2004: 852). Сходно последњем значењу, старица ће у приповеци понудити војницима смокве као симбол сећања на изгубљеног сина.

Стабло смокве у градини Грулових прераста у алегорију смрти њиховог сина јединца. На командантово питање да ли имају децу, Грулови дају одговор којим се открива сва несрећа, туга, бол и огорченост које лече алкохолом:

- Имаме, – рекоа старите во еден глас.
- Колку ги имате?
- Се вика Спаско, – рече Грулица тивко.
- Каде живее, – процеди командант.
- Овде, со нас, – рече стариот Грул. – Во градиниве, – рече старата.
- Лажете, – процеди командант. – Гадови!
- Тоа е вистина, – рече Грул мирно. – Тоа... и не сме гадови.”

(Чинго 1992: 70–71).

До трагичног расплета приповетке долази наизглед без икаквог видљивог повода. Командант подиже руку према пркосном лицу старе Грулице и пре но што је успео да је удари, стари Грул се испречио између њих и војници га убијају. Стара Грулица, попут мајке Југовића из познате народне песме, остаје тврда срца: „Ни писн, ниту пак прозборе, само усните тивко го произнесува Груловото име како да сакаше да го разбуди за да појдат во градините.” (Чинго 1992: 71). И стари Грул и стара Грулица на крају приповетке добијају ореол херојске трагичности.

Оштру подвојеност између војника и Грулових, Чинго подвлачи и вербално-стилским елементима. Насупрот мирном и спокојном тону Грулових, говор војника препун је увреда и псовки („гадови”, „пци”). Постоји и очигледна разлика између поступака војника и осталих градинара који у финалу приповетке достојанствено и ћутке крећу ка караули односећи Грулово беживотно тело.

1.4. Прибегавајући афективном тону, оствареном кроз форму првог лица јединине, и приповедању из дечје перспективе, приповетком „Кад дрвеће умира” Живко Чинго нас још упечатљивије уводи у атмосферу ратног страдања и суровог наличја рата: „Секогаш најпрво ги земаа сиромасите, а потом, редум, сите (Чинго 1992: 64)”. У уводном делу приповетке приповедач нас упознаје са главним јунацима, благородном, осамљеном и помало заборављеном седмочланом породицом Шчипек. У следећем наративном сегменту, јунак, који је у исто време и приповедач, даје карактеризацију лика главе породице Шчипек, при чему изричито контролише интересовање читалаца упадицама типа да је он уистину био чудан човек. У тексту су издвојене две маркантне особине које Шчипека чине чудним и другачијим од осталих људи. Прва је фатализам, то јест прихватање судбине као испуњења божје воље („...едноставно тој мислеше дека е така напишано да се живее. Таква била божјата волја и попусто би

било тука секакво оплакување од животот”, 62), а друга је способност да измишља приче. Друга Шчипекова особина није издвојена случајно будући да је сижејна конструкција приповетке организована око приче о чудесној брескви која је рађала плодове величине песнице и коју је Шчипек донео из Солуна. Та чудесна бресква представљала је највеће благо и највећи понос у Шчипековом животу. На тај начин, преко приче о чудесној брескви, концепт природног човека (човек и дрво се поистовећују, сам Шчипек се упоређује са великим дрветом које се повија час лево, час десно, а његова кућа личи на старо, трошно дрво), у овој приповеци добија пуни смисао. Овде, такође, треба имати у виду и веровање на које смо указали и у претходном делу рада да се душа, после човекове смрти, може склонити и у дрво, па је стога сеча дрвећа најстроже забрањена (в. Чајкановић 1994: 93).

Поступком дескрипције у функцији спољашње карактеризације лика, остварена је успешна уметничка мотивација даљег развоја приповетке. Шчипек је описан као висок и мало погрбљен човек, са огромним дугим рукама и великим ногама, али лаког и брзог хода. Преко његовог високог чела лебди неугасиви пламен, па се има утисак да су тим пламеном захваћене и његове очи боје зреле смокве, која симболизује „бесмртност, али не и дуг живот” (Гербран, Шевалије 2004: 851). Шчипек не уме да се љути, његово лице увек је обасјано благим и пријатељским осмехом.

Средишњи део приповетке посвећен је ратним дешавањима. Ратну психозу увећавају снови жена, узроковани подсвесним, потиснутим страхом да им се мужеви неће вратити са фронта. Темпо приповедања наједном бива успорен изменом временског плана (хладноћа, зима) и потпуном тишином која смењује вику жена и пуцњеве, што ће представљати увод у трагедију. Старци на магарцима крећу у Томорос да доведу мртве са фронта. Неколико дана крцкала су кола претоварена телесима. Призор погинулих Македонаца из југозападних крајева, „од Прилепско до Охридско”, натуралистички је обојен: лешеве су без капи крви и у тој мери изобличени да их више нико не може препознати.

Звучним ефектима, персонификованим јечањем таласа, Чинго дочарава сабласну атмосферу смрти. Ратне невоље и немаштина зближиле су људе и по неколико породица живело је у истој кући. Породица јунака-приповедача преселила се у Шчипекову хладну кућу, *зимницу*, испред које је била права пустош, јер су Шчипекови посекли сво дрвеће из своје мале баште како би се угрејали. Захваљујући ефектној дескрипцији у уводном делу приповетке, као и причи о чудесној брескви испричаној у облику дијалога између Шчипека, сељака и оца јунака-приповедача („Ехе, ехе, пријателе мој, ќе речеше чичкото Шчипек, мафтајќи со својата голема рака и потсмевнувајќи се весело. Праска како сите праски. Не, не е тоа како сите други. Не е, пријателе мој. Тоа е нешто друго... Вакво дрвце не ќе најдеш во целава долина. Тоа е измислено, пријателе мој... – Такво дрвце,

ќе речеше татко ми вртејќи ја главата како да се исчудува. Кој би рекол... – Ах, кој би рекол, ќе воздивнеште чичкото Шчипек. Тоа ти е цела приказна. Ова е чудно семе. Сум го носел дури од море, од Солун. Само на море се најдува такво семе. Тоа е нешто за приказание, пријателе мој. – Ѓаволски знае да измислува, ќе речеа луѓето смеејќи се весело. Голем враг стана овој Шчипек” (Чинго 1992: 65–66), можемо потпуније разумети снажну драму Шчипекове супруге у завршном делу приповетке. Она властитом руком сече Шчипеково дрво и над посеченим стаблом стоји као највећи злочинац „со чудно ококоравени очи” (Исто: 66). Под дејством снажног психичког и емоционалног потреса, Шчипекова супруга почиње да нариче на сав глас над посеченим стаблом:

– Прости ми, господе, шепна жената. Богородице, мајко наша! И ти, свети Климент... Потоа брзо ја зафрли секирата настрана и безумно залипа. – Тоа беше Шчипековото дрво, липаше таа на глас. Липаше и изговоруваше бесмислици, како пред неа да лежеше самото Шчипеково тело. Липаше: – Малечко мое... Мако наша... добро мое. (Исто)

С обзиром на то да природа у поетској прози Живка Чинга има имагинативну вредност, Шчипеково дрво идентификује се са самим Шчипеком. Кад томе додамо и семантику плода брескве, која је амблем венчања, брака и верности, јасно је зашто Шчипекова жена сечу овог дрвета доживљава као дубоко личну и породичну трагедију.

1.5. У лирско-баладичном сижету приповетке „Јабука”, као што се из самог наслова дâ запазити, плод и дрво јабуке постају централни симболи. Дрво и плод јабуке симболи су плодности, здравља, љубави, лепоте; знак брачне везе, здравог потомства; придаје им се светост, имају заштитна и лековита својства, везани су за подземно царство, за бесмртност (Голстој, Раденковић 2001: 233).

Јабука у обредном животу Јужних Словена, а самим тим и Македонаца игра веома важну улогу. Та улога је очигледна у односима између момака и девојака и за време свадбе, а момак бацањем јабуке изражава љубав према девојци. Пред тога, јабука има везу са Доњим светом, односно са светом мртвих (Вражиновски 2002: 149). Према анализи Пола Дила, јабука због свог облика кугле уопште означаваше сваку земаљску жељу или задовољство у таквој жељи (нав. Према: Гербран, Шевалије 2004: 301), а у *Речнику симбола* Алена Гербрана и Жана Шевалијеа, овим значењима придружују се и значења јабуке као средства спознаје, али и средства које је једном плод Стабла живота, а други пут плод Стабла спознавања добра и зла: сједињујућа спознаја која дарује бесмртност или дистинктивна спознаја која узрокује пад (Исто). Према томе, јабука је плод који симболизује младост, плодност, па се отуда и до данашњих дана у македонским свадбеним обредима задржао обичај да младенци једу јабуку како би имали што више деце. Иако је родно дрво, плод јабуке везује се и за други свет. Њено стабло је сеновито дрво које се често сади крај гробова. На темељу тог семантичког дуализма постављена

је и приповетка „Јабука”: главном јунаку мајка, Весела Ангелоска, шаље на поклон јабуку као симбол младости и плодности и у исто време јабука је знак њене смрти и симбол сједињујуће спознаје којом се дарује бесмртност.

Приповетка „Јабука” има форму приче-сећања. Јунак-приповедач са одређеног временског одстојања приповеда о давним догађајима, па је прича стога непотпуна и испуњена празнинама. У функцији што успелијег обликовања теме одласка дечака на школовање у град и мотива мајчине смрти је и позиција приповедача дата у форми првог лица једине ради потпунијег исказивања личних утисака које су на јунака оставили градски амбијент и интернатска *ружна* и *тужна* зграда. Прича почиње у пролеће када се млади курсиста заљубљује у девојку са великим и светлим очима и када му другови из Пасквелије долазе у посету доносећи му мајчин дар, јабуку. Дар јунаку предаје Мали Шчипек, чиме се додатно потенцира веза између дрвета и човека (подсетимо се везе између чудесне брескве и Шчипека у претходно тумаченој приповеци „Када дрвеће умире”). Главни јунак узима јабуку и „силно, силно го стиснав во своите дланки како тоа да беше нејзиното срце” (Чинго 1992: 111). Мајчин дар у јунаку активира сећање на један догађај из детињства када га је мајка ваљано изгрдила. Био је слабе телесне конституције, па су га зато прозвали ђаволом. Нико га није волео, а он се све јаче и јаче заљубљивао. Тако се заљубио и у девојчицу Даринку Николовску, која је због те његове љубави постала најнесрећнија девојчица у селу. Једном, у време великих празника, када је у цркви заједно са другим девојчицама чувала Исусово тело, личила му је на малог анђела и он је тада уштиную отпозади. Деформацијом и снижавањем, узвишена осећања љубави разграђују се у приповеци и трансформишу у банална и смешна. Девојчица ће на сав глас почети да плаче, а стари поп ће у томе видети божје предсказање: „Луѓе, браќа мои, рече стариот поп, тоа е божјо претсказание... Добриот Бог го испраќа по чистите и невини души” (Исто: 112). На тај начин, комично служи као подлога за увод у трагично, које ће у тексту бити назначено црним трупцима јабука, симболима другог света и смрти: „Насекаде наоколу сè уште се забележуваат црни трупишта јаболкници како мртви селани” (Исто: 113). Најбоља мајка у Пасквелији Весела Ангелоска, како каже јунак, умрла је, а све што му је остало у сећању од тога дана може се сажети у једну једину реч – јабука.

Треба поменути да митопоетску представу јабуке срећемо и у приповеци „Меѓава”, у којој је тематизирана прича о чудној смрти невесте Петране Исаилоске Колеске. У немогућности да схвати сурови и нечовечни патријархални етички кодекс који ће довести до трагичног краја младе невесте, стриц Брул конструише сопствену причу-привиђење о чудесној јабуци коју је посадио испред куће, а она се неким волшебним начином преместила иза куће. На тај начин, као и у претходној приповеци,

јабука има амбивалентну симболику: с једне стране симболизује младост и плодност, а с друге, умирање и смрт.

1.6. Живко Чинго је тематским основама својих приповедака придружио и митопоетске представе о дрвету преузете из словенске митологије или из локалне фолклорне грађе. Дрво у прози овог аутора има неколико значења и симболичких функција: антиципаторску, медијаторску, фалусну, плодоносну, које упућују на снажну повезаност између човека и дрвета у традиционалној словенској и македонској заједници.

Литература

- Вангелов 1998: А. Вангелов, *Морфологија на бо(љ)шевизмот*, Скопје: ауторско издање.
- Вражиновски 2002: Т. Вражиновски, *Македонска народна митологија*, Скопје: Матица македонска.
- Гербран, Шевалије 2004: А. Gerbran, Ž. Ševalije, *Rečnik simbola*, preveli i adaptirali Pavle Sekeruš, Kristina Koprivšek i Isidora Gordić, Novi Sad: Stylos.
- Елијаде 1998: М. Elijade, *Mit i zbilja*, preveli Mirna Cvetan i Ljakra Mifka, Beograd: ПЛАТΩ.
- Кулишић, Петровић, Пантелић 1970: Ш. Кулишић, П. Ж. Петровић, Н. Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Рацковић 1966: М. Рацковић, *Функција наративног симбола*, Београд: *Књижевност*, 3, 273–275.
- Толстој, Раденковић 2001: С. Толстој, Љ. Раденковић, *Словенска митологија: енциклопедијски речник*, Београд: ZEPTEP BOOK WORLD.
- Чајкановић 1994: В. Чајкановић, *Стара српска религија и митологија*, Београд: СКЗ.
- Чинго 1992: Ж. Чинго, *Пасквелија, Нова Пасквелија, Вљубениот дух*, Избрани дела, кн. 1, Скопје: Култура.
- Џацић 1976: П. Џацић, Живко Чинго, поговор у: Живко Чинго, *Залубљени дух*, превела Цвета Котеска, Београд: Нолит, 221–232.

Данијела Д. Костадинович

"КОГДА ДЕРЕВЬЯ УМИРАЮТ": МИФОПОЭТИЧЕСКИЙ ОБРАЗ ДЕРЕВА В ПРОЗЕ ЧИВКО ЧИНГО

В статье рассматривается мифопоэтическое представление образа дерева в рассказах современного македонского писателя Живко Чинго: "Выродки", "Смерть садовника", "Когда деревья умирают" и "Яблоко". Творчество Ж. Чинго, основанное на переработке народных рассказов и легенд, пронизано фольклорными мотивами. Автор пришел к выводу, что Функция мифопоэтического представления о дереве в этих рассказах прежде всего видна в дополнении традиционной картины македонского мира в годы после Второй мировой войны.

Ключевие слова: древо, человек, миф, поверье, символ.

НАЗИВИТЕ НА РАЗБОЈОТ И НА НЕКОИ ДЕЛОВИ НА РАЗБОЈОТ ВО МАКЕДОНСКИТЕ ДИЈАЛЕКТИ – СПОРЕДБА СО НАЗИВИТЕ ВО ЈУГОИСТОЧНА СРБИЈА

(според книгата на Јордана Марковиќ)

Во овој труд се прави споредба на називите за разбојот и на некои од основните делови на разбојот во македонските дијалекти и во дијалектите од Југоисточна Србија. Споредбата се прави врз база на материјалите од Картотеката на проектот „Македонски дијалектен атлас“ при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје и материјалите и анализите од книгата од Јордана Марковиќ со наслов „Ткачка лексика Југоисточне Србије“, објавена во Ниш во 2006 година. Се споредуваат следниве називи: *разбој*, *вратило*, *кросно*, *повратешка*, *затегачка*, *брдо* и *набрдило*.

Клучни зборови: ткајачка лексика, дијалекти, споредба, македонски јазик, српски јазик, етимологија.

У овом раду се упореѓују називи за разбој и за неке основне делове разбоја у македонским дијалектима и у дијалектима југоисточне Србије. Поређење је урађено на материјалу Картотеке пројекта „Македонски дијалекатски атлас“ Института за македонски јазик „Крсте Мисирков“ у Скопљу и на материјалу и анализи из књиге Јордане Марковић под насловом „Ткачка лексика југоисточне Србије“, која је објављена у Нишу 2006. године. Упореѓују се следећи називи: *разбој*, *вратило*, *кросно*, *повртало*, *брдо*, *набрдило*.

Кључне речи: ткачка лексика, дијалекти, поређење, македонски јазик, српски јазик, етимологија.

За секој дијалектолог посебен предизвик е истражување врз нов теренски материјал, а уште поголем е тој предизвик ако се работи за истражување на називи за предмети што веќе не се користат (или многу ретко), кои се самите по себе одраз на едно минато време и се дел од периферниот и/или пасивниот лексички фонд (Шипка 2006: 50) и за кои треба посебен труд за да се соберат и за да се напише нивното прецизно значење во даден пункт. Таков предизвик имала пред себе проф. д-р Јордана Марковиќ кога се зафатила со пишување на книгата *Ткачка лексика Југоисточне Србије* (Марковић 2006). Во книгата има богат лексички материјал од 15 пунктови во југоисточниот дел од Република

* labroska_v@yahoo.com

Србија како и материјал за соодветните називи од 7 дијалектни речници. Авторката Јордана Марковиќ дава називи за различни предмети поврзани со алатките за ткаење, со производите на ткајачкиот процес, но и со самиот процес на работа, односно се даваат и глаголите коишто ги означуваат различните видови активност поврзани со ткаењето, и сето тоа претставено и преку лексичко-семантичка анализа и преку речник. Книгата покажува дека се работи генерално за словенска лексика, но со специфики во зборообразувањето, во фонетиката, но и во семантиката, па затоа споредбата на ова лексичко богатство со соодветните називи во македонските дијалекти беше за мене најубавиот лингвистички начин, со поврзувањето на двата јазика, македонскиот и српскиот, да ѝ се заблагодарам на колешката Јордана Марковиќ за целокупниот нејзин ангажман и на полето на српската наука за јазикот, но и на полето на македонската наука за јазикот.

За ткајачката лексика во славистички рамки во осумдесеттите години на 20 век има пишувано повеќе пати Барбара Фалињска од Полска, којашто во својата монографија, но и во одделни прилози опфаќа и голем дел од називите што се сретнуваат и во македонскиот и во српскиот јазик (види: Фалињска 1974, 1977). Во македонскиот јазик за овој вид лексика не е многу пишувано (Лаброска, Петровска 2018; Лаброска 2018), а во српскиот јазик има објавени неколку монографии коишто ја обработуваат или презентираат ткајачката лексика на одделни места или региони (види кај: Комадиниќ 1992; Марковиќ 2006). Нашата цел во овој труд не е да ги повториме заклучоците што се веќе дадени претходно, ами да донесеме заклучоци од потесен карактер во смисла на малите разлики во називите што се сретнуваат на двете дијалектни територии и кои ги покажуваат културните и другите релации што придонесле за функционирање на токму тој назив и со токму такво значење, а не на некој друг назив.

Во овој труд тежиштето на научното истражување ќе биде ставено на споредба на називите на основните делови на разбојот на целата македонска дијалектна територија, според материјалите од картотеката на „Македонскиот дијалектен атлас“ (МДА) во Одделението за дијалектологија при Институтот за македонски јазик „Крсте Мисирков“ во Скопје, собрани според Прашалникот подготвен од академик Божидар Видоески (2000), и називите во дијалектите од Југоисточна Србија, според монографијата на Јордана Марковиќ (2006). Иако се работи за споредба на целата македонска дијалектна територија со само еден дел од српската дијалектна територија, се надеваме дека резултатите од споредбата ќе бидат доволно поттикнувачки за понатамошни компаративни лексички истражувања на двата јазика.

Ќе почнам со основното, со називот на основната алатка за ткаење, односно *разбојот*. Според прашањето бр. 8 од глава XI (Занаети) од Прашалникот за МДА подготвен од Божидар Видоески (2000: 129), во кое се бара одговор за ‘направата на која се ткае платно, клашни и друго’, овој

предмет со кој во минатото се ткаеле различни видови материјали потребни за облекување или за покривање, речиси на целата македонска дијалектна територија се нарекува *разбој*, со очекуваните фонетски разлики (*разб'ој*, *р'азб'ој*, *р'азбуј*, *разбољ* (интересна форма со финално љ во селото Љубанце 37 – Скопско). Исклучок прават неколку пункта во југоисточниот дел од Македонија каде што наместо именувањето *разбој*, на прашањето е добиен одговорот *стан* (пунктовите бр. 282 – Осиково, 284 – Делчево, 285 – Пирин, 286 – Лехово, 287 – Гајтаниново, 288 – Годешево и 291а – Старчиште). Освен називот *стан*, само во еден пункт (Висока 306 – Солунско) е регистриран и називот *старолак* (веројатно некоја архаична изведенка од придавката *стар*, односно од прасловенскиот корен **sta-*), а во пунктот Бујковци (24а – Скопско), освен лексемата *разбој*, забележена е и лексемата *набрдило*, веројатно како резултат на означување на целата направа со називот што означува само еден нејзин дел, односно по пат на синеодоха. Лексемата *разбој* е словенска лексема, поствербал, изведена од глаголки корен од глаголот *бие* (удира) од прасловенското **biti* (*bijǫ*, *bьjǫ*), (ЕРСЈ 3: 338; Сној 2009: 43; Безлај I: 23) и префиксот *раз-* од прасл. **orz*(ъ) чие значење е 'делено, разделено' (Скок I 1971: 161; Сној 2009: 604).

Во материјалот од југоисточна Србија освен називот *разбој*, е регистриран и називот *статива*, термин непознат за македонските говори со ова значење. Како што истакнува Јордана Марковиќ, лексемата *статива* е карактеристична за источниот дел од истражуваната територија, „мада је у неким местима у којима је у употреби ова лексема регистрирана и лексема *разбој*.“ (Марковиќ 2006: 24). Понатаму, истакнува авторката, дека во Пирот се сретнува и синтагмата *сѐлџи разбој*, а по еднаш се регистрирани и називите *сане* и *ткање*. Интересно е дека лексемата *разбој* и лексемата *статива* и во двата стандардни јазика, македонскиот и српскиот, означуваат и спортски направи или, како што е толкувано во Толковниот речник на македонскиот јазик, лексемата *разбој* означува „1. Направа за ткаење, ткајачка машина... 2. (спорт.) Гимнастичка направа составена од два хоризонтални стапа, поставени на вертикални носачи“ (ТРМЈ 5: 23), а лексемата *статива* означува „еден од двата столба што ја носат гредата на голот“ (ТРМЈ 5: 560). Во Речникот на Матица српска, пак, сретнавме два заглавни збора за *статива* со различен акцент, од кои првиот, *статива*, означува „вратник, стуб који с једне или друге стране омеђује врата, гол на фудбалском или сл. игралишту“, а вториот, *статива*, ги има следниве значења: 1. *једна од гредица у ткачалчком стану, разбоју на којима је смештено вратило...* 2. *мн. ткачалчки стан, разбој.* Вук Рј. (РМС 6: 1006). Ако се сирне во етимолошките речници може да се заклучи дека всушност називот *стан*, кој е забележан во неколку македонски пунктови, но и во српскиот јазик (што се гледа од толкувањето во РМС) и називот *статива* регистриран во српскиот јазик со вакво значење (но не и во македонскиот), етимолошки потекнуваат од ист

индоевропски корен *stah₂ ‘stopiti, stati’ (Сној 2009: 694–695). Според Скок и двете форми се образувани директно од прасловенскиот корен *sta- (сп. Скок III: 329).

Сега преминуваме на друг битен дел на разбојот, а тоа е **вратилото** односно **кросното**. Тоа се всушност *предното и задното вратило*, односно *предното и задното кросно*, односно деловите на кои се намотува од едната страна основата за ткаење, а од другата страна исткаеното платно. Овие два назива се добиени како одговор на прашањата бр. 9 и бр. 10 од глава XI (Занаети) во Прашалникот за МДА (Видоески 2000). На македонската дијалектна територија доминира називот **кросно** (само со разлики во акцентот и во редуцијата на двата вокала: *кр’осно*, *кр’осну*, *кросн’о*, *крусн’о*), најчесто како двочлена синтагма: *предно и задно кросно*, *предно и задно кросно*, *машко и женско кросно* и др. Во материјалот од југоисточниот дел од Србија називите се следниве: „*задње/задно вратило* односно *задње вртило*, тј. *сэдњо/зэдњо/зэдње кросно*, а на другој страни – *предње/предно вратило*, *предње/предно вртило*, *предње/предно кросно*, али и: *вратило прво*“ (Марковиќ 2006: 26). Според пунктовите наведени во речникот на Ј. Марковиќ (2006: 70) во кои е забележана лексемата *вратило*, очигледно е дека таа е пофреквентна со ова значење отколку лексемата *кросно*, за која пак можевме да констатираме (според картата дадена во книгата; 2006: 137), дека се сретнува во поисточните пунктови што гравитираат кон Бугарија. Од примерите од југоисточна Србија, исто така може да се заклучи дека *вратило* се сретнува и во формата *вртило*, именување што го регистриравме и во македонските дијалекти во овие пунктови: Думановце (23 – Кумановско) (со забел. дека е поретко во употреба отколку *вратило*) и во Ново Село (210 – Струмичко), како и лексемата *вр’атка* Банско (276 – Пиринска Македонија, со објаснување: „се мота на него преѓа“.). Интересно е дека во северните македонски говори коишто се соседни со српските говори, доминира називот *вратило*, а називот *кросно* во поголем дел од пунктовите од ова дијалектно наречје воопшто не е познат. Во голем број пунктови како одговор на прашањето број 10 од глава XI (Занаети) од Прашалникот за МДА, за тоа што значи *вратило*, се дава позитивна информација дека тоа го означува дрвото што влегува во кросното и со кое се стега или отпушта основата, за што во суштина постои друго прашање во нашиот Прашалник, а за називите поврзани со овој дел од разбојот ќе зборуваме подолу во текстот (види: *повратешка*). Од направената споредба на лексемите што ги означуваат двете дрва на кои се навиткува нешто: основата од една страна, и исткаеното од друга страна, може да се констатира дека во анализираните македонски и српски дијалекти имаме многу слична ситуација: се употребуваат лексемите *кросно* и *вратило* кои прават двочлени изрази со придавките *предно / задно*. Она што го констатиравме како разлика е дека определбите *женско* (предно) / *машко* (задно) (*кросно*), се регистрирани само на македонската

територија во еден пункт (во пунктот Ресен – 109), а определбата *прво* (врати́ло) е регистрирана само во материјалот од Југоисточна Србија во пунктот Добрујевац. Во македонските дијалекти пофреквентен е називот *кросно*, а во српските анализирани дијалекти, пофреквентен е називот *врати́ло*. Што се однесува до етимологијата на овие две лексеми и двете се словенски. *Врати́ло* потекнува од прасловенската именка **vortǐdlo* изведена од глаголот **vortǐti* 'врти, сврти' (Безлај IV: 353), а лексемата *кросно* во речникот на Безлај ја сретнуваме со значење 'врати́ло, рамка за ткаење' (Безлај II: 100), а кај Сној под заглавниот збор *крошња* од праслов. **krosn'ǎ* е забележано 'дрвена конструкција, дрвена направа' (Сној 2009: 328). Кај Скок е дадено следново објаснување: „*krosna*, gen. *krāšanā* pored *krosnǐ* n pl. (Vuk...) = *крошња* (Cres, hrv.-kajk...) = *krosna* f, sing, (jedna potvrda), sveslav. i praslav., »1° stan, razboj, tara, 2° vrsta domaćeg sedla (Cres)“ (Скок II: 209).

За прашањето под реден број 18 од глава XI (Занаети) од Прашалникот за МДА со кое се бара информација за „дрвото со кое се стега или се олабавува основата на разбојот“ добиени се како одговор многу лексеми, од кои поголемиот дел во основата го имаат глаголот *врти* (**vǔrtěti*; Скок III: 631–633; Сној 2009: 836) или глаголот *тегне* (од прсл. **tegnǫti*; Сној 2009: 754). Се работи за именувањата на **повратешката и затегачката**, за кои се забележени следниве македонски лексеми: *повратешка, повратаљка, повртаљка, повратулка, повратало, повртало, поврати́ло, повратај, подврати́тал', врати́ло, затегаљка, затезало, затезал'ка, затегачка, (за)тегаче, стега, стегачка, отегачка, стегало, тегајца, запињачка, запињалк'а, стап, итиче, потпорник, кросно, дрвото, рачка, лапјатица, укрепка и климиа*.¹ На дијалектната територија на југоисточна Србија за односно значење авторката Марковиќ дава две различни дефиниции. За едната под број 7, со објаснувањето „Дугачка мотка која се увлачи у отвор задњег вратила и не дозвољава да се основа сама одмота...“ се регистрирани следниве лексеми: *затезаљћа, навртаљќа, поврата́ло, поврта́ло, повртаљќа, повртаљћа, поврта́ч* (Марковиќ 2006: 26), а за второто, под реден број 8., пак, е даден опис на друг предмет со слична функција и со исти или слични називи: „Мања дрвена направа која се увлачи у отвор на предњем вратилу и фиксира га зове се: *затезаљќа*, тј. *затезаљћа, затеза́ч*, и *запињаљќа*, тј. *запинаљћа*. (Марковиќ 2006: 26). Ако се споредат овие лексеми со погорните од македонските дијалекти, може да се заклучи дека само две од лексемите не се јавуваат на македонската територија, а тоа се лексемите *поврта́ч* и *затеза́ч*, регистрирани во пунктот Бучум во југоисточниот дел од Србија. Значи споделуваме исти називи за овој дел од разбојот, или целосно идентични

¹ Фонетските разновидности, коишто се навистина многубројни, нема да ги набројуваме во овој труд.

или со мали фонетски разлики. Она што мора да се констатира од семантички аспект, тоа е поголемата прецизност на значењето што го дава Јордана Марковиќ, објаснувајќи ја семантиката на погоре наведените лексеми (Марковиќ 2006: 26). Ако се споредат нејзините две дефиниции со онаа во Прашалникот за МДА може да се заклучи дека всушност со нашето пообопштено прашање се опфатени и двата одделни семантички описа дадени кај Ј. Марковиќ. Заклучок: во материјалот од македонската дијалектна територија со едно прашање се опфатени и *повратешката* и *затегачката*, а во материјалот од дијалектите од југоисточна Србија имаме поголема прецизност во описот на десигнатумот. Ова е и разбирливо, со оглед на фактот дека регионот на Пирот и околината важел за еден од најпознатите региони по производство на ќилими и други ткаени работи, па многу е веројатно дека и денес можат да се најдат повеќе информатори кои ќе знаат попрецизно да го опишат разбојот и сè друго во врска со ткаењето (в. Ристовска-Пиличкова 2016: 384).

Ќе се осврнеме уште на два дела од разбојот, а тоа се *брдото* и *набрдилото*. И за овие два предмета дадени се различни описи во Прашалникот на МДА и кај Јордана Марковиќ. Еве како е дефинирано прашањето за *брдо*, број 11 во XI глава во Прашалникот на МДА: „Со што се притиска јатокот при ткаење?“ (Видоески 2000: 129), додека кај Марковиќ е даден следниов опис: „Део разбоја кроз који се провлаче нити основе зове се *брдо*.“ (Марковиќ 2006: 26). Всушност, додека Видоески ја опишува функцијата на брдото, Марковиќ, ја опишува позицијата на брдото во разбојот. Понатаму од описот на видовите на брдо, како и од материјалот во речникот кај Ј. Марковиќ (2006: 66), дознаваме дека *брдо* е единствен назив за овој дел од разбојот на целата истражувана територија на југоисточна Србија. Слична е ситуацијата и на македонската дијалектна територија во целина, секаде се јавува називот *брдо*, а само во неколку пункта имаме назив *гребе(н)* или самостојно (во 7 пункта) или паралелно со називот *брдо* (во 4 пункта), од вкупно околу 350 пункта за кои има собран материјал. Оваа ситуација со називот *брдо* ја отсликува компактоста на целата дијалектна територија и во Македонија, но и во српската истражувана област, што пак укажува и на јасноста на семантиката на овој дел од разбојот. Инаку, етимологијата на оваа лексема е словенска, односно балтословенска со две значења 1. ткајачки термин, што како таков се сретнува во сите словенски јазици, и 2. географски термин што се сретнува како апелатив само во јужнословенските јазици (Скок I: 204). Се поврзува со прасловенското **bьrdo* (Безлај I: 40; Сној 2009: 56).

Последниот назив на дел од разбојот што ќе биде предмет на наша споредба е *(на)брдилото*. За овој предмет сретнуваме слична дефиниција и во Прашалникот и кај Ј. Марковиќ: ‘дрвената рамка кај што стои брдото’ (Видоески 2000: 129) и ‘део разбоја у који се смешта брдо’ (Марковиќ 2006: 27). И за овој предмет имаме прилична еднообразност на називите.

На македонската дијалектна територија се забележани: *брдило*, *набрдило*, *набрдилка* и *тефе*, а на територијата на југоисточна Србија се регистрирани: *брдила*, *набрдила*, *набрдилке* и *набрдило*. Називот *тефе*, веројатно заемка, за којашто не успеавме да најдеме етимологија, не е забележена во српските дијалекти, но сите изведенки од основата **bьrdo* што се сретнуваат во македонските дијалекти се сретнуваат и во српските, со таа разлика што таму во поголем дел од пунктовите тие се употребуваат во множинската форма. Називите се изведени со суфиксот за алатки *-tlo*, со кој се создале називи за да се елиминира хомонимијата на називите од ткајачката сфера и називите од географската сфера, а секако и да се издиференцираат различните делови од разбојот (в. „*brdila n. pl. (Vuk) = bratto pored brdilo (Kosmet, također bug.) i s prefiksom nabrdilo n (Srbija).*” (Скок I: 204).

На крајот можеме да го констатираме следново: и во двата дијалектни ареала што се предмет на наша споредба, називите за *разбојот* и за основните делови на разбојот се идентични или се разликуваат само според зборообразувачкиот суфикс / префикс, не земајќи ги предвид, се разбира, малите фонетски разлики во изговорот или во акцентот. Сите називи регистрирани на српската дијалектна територија ги има и на македонската, со исклучок на два изведени со суфиксот *-ач* (*повртáч* и *затезáч*), како и на називот *статива* (за разбој), кои не се забележани во македонските дијалекти, барем според материјалот од картотеката на МДА.

На крајот можеме да го констатираме следново: називите за *разбојот* како неопходна алатка што се користела во минатото во домовите за правење на ткаенини, како и називите на неговите составни делови, прават компактен ареал на македонската и на југоисточната српска дијалектна територија, опишана од Јордана Марковиќ (2006). Тоа само ги потврдува уште еднаш нераскинливите јазични и културни врски на двата соседни народа, македонскиот и српскиот, и дава поттик за понатамошна плодна соработка.

Литература

- Безлај I–V: F. Bezljaj, *Etimološki slovar slovenskega jezika*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik, Mladinska knjiga, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007.
- БЕР I–IV: *Български етимологичен речник*, София: БАН, 1971–1995.
- Видоески 2000: Б. Видоески, *Прашалник за собирање материјал за Македонскиот дијалектен атлас*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“.
- ЕРСЈ 1–3: *Етимолошки речник српског језика*, уредник: Александар Лома, свеска 1, 2, 3, Београд: Институт за српски језик, САНУ, 2005, 2006, 2008.
- ЭССЯ 5–7: *Этимологический словарь славянских языков*. Москва: Наука, 1978–1980.
- Комадинић 1992: Г. Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*, Београд: Научна књига.

- Лаброска, Петровска 2018: В. Лаброска, Д. Петровска, Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српскиот јазик, у: *Јазикот како запис на културата во етнологијата и лингвистичка анализа на релација Србија – Македонија*, Београд: САНУ, 69 – 84.
- Лаброска 2018: В. Лаброска, За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко-семантичка анализа, *Меѓународен славистички собир, (15-16 јуни 2017)*, у: *Folia philologica macedono-polonica* 9-10, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, 171–179.
- Марковиќ 2006: Ј. Марковиќ, *Ткачка лексика Југоисточне Србије*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- Ристовска-Пиличкова 2016: Ј. Ристовска-Пиличкова, Влијанието на пиротското килимарство врз развојот на македонските килими, у: *Афирмација, продлабочување и проширување на вековните културни врски меѓу Р. Македонија и Р. Србија* (зборник на трудови од Меѓународен научен симпозиум), Битола: 381–400.
- РМС: *Речник српскохрватскога књижевног језика*, друго фототипско издање: Матица српска, Матица хрватска, Нови Сад – Загреб, 1967 – 1976.
- ТРМЈ V: *Толковен речник на македонскиот јазик*, Скопје: ИМЈ „Крсте Мисирков“, 2011.
- Скок I–III: П. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* I–III. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1971–1973.
- Сној 2009: М. Snoj, *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Modrijan.
- Фалињска 1974: В. Falińska, *Polskie słownictwo tkackie na tle słowiańskim*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Фалињска 1977: В. Falińska, *Leksyka tkacka w dialektach macedonii i jej powiązania ogólnosłowiańskie*, *Македонски јазик XXVIII*, Скопје: 23–50.
- Шипка 2006: D. Šipka, *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*, Novi Sad: Matica srpska.

Veselinka T. Labroska

THE NAMES OF THE WEAVING LOOM AND THE PARTS OF THE WEAVING LOOM IN THE MACEDONIAN DIALECTS - COMPARISON WITH THE NAMES IN SOUTHEAST SERBIA (ACCORDING TO THE BOOK OF JORDANA MARKOVIC)

In this article, a comparison of the names of the weaving loom and the parts of the weaving loom in the Macedonian dialect territory and the dialect area of Southeast Serbia has been made, based on the materials from the *Macedonian dialect atlas project* and the materials published in the book by Jordana Markovic. We can conclude that, with slight phonetic differences, the same names are used for the same parts of the weaving loom, with the exception of several lexemes which are missing in the one territory or the other, but which are not very frequent.

Keywords: weaving lexis, dialects, comparison, Macedonian language, Serbian language, etymology.

РАД НА ДЕШИФРОВАЊУ И ПРЕВОЂЕЊУ ЗБОРНИКА СТИХОВА В СЕРБИИ И О СЕРБИИ СТЕПАНА ИВАНОВИЧА ЧАХОТИНА *

Приликом тумачења аутографа В Србији и о Србији (*Въ Србији и о Србији*) Стјепана Ивановича Чахотина (1857–1920), руског конзула у Нишу, који је настао у периоду између 1900. и 1918. године и био написан правописом руског језика до реформе 1918. године, када је проглашен нови правопис који је обухватио и графију, сазрела је одлука да поезију објавимо двојезично, а да руски текст прилагодимо сада важећем правопису. Таква одлука мотивисана је жељом да српском читаоцу који зна или се служи руским језиком омогућимо читање стихова и у оригиналу, да упоређује превод с изворником, а данашњем руском читаоцу да без сметњи оствари увид у поезију сакривену од јавности читав век и непосредније ужива у њеној драматичној лепоти.

Јасно је да се ниједна намера не може остварити до краја, а у нашем случају, изванредан број интервенција нарушио би лепоту поезије, пореметио јој ритам, па смо били приморани да задржимо поједина ауторова решења. Тако су се појавиле извесне ортографске недоследности, које су, надамо се, послужиле очувању гипкости и лепоте стиха.

Осећамо потребу да укажемо на неке разлике између изворника и објављене верзије руског текста.

Песмама без наслова давали смо наслове у угластим заградама примењујући принцип првог стиха или кључне поруке садржинског плана песме.

* Реч изговорена на промоцијама књиге С. И. Чахотина *У Србији и о Србији* 29. маја на Универзитету у Нишу и 30. маја 2012. у Удружењу књижевника Србије у Београду.

Аутограф С. И. Чахотина протумачили су и превели на српски језик Н. Лаиновић Стојановић и М. Стојановић. Двојезична руско-српска књига у издању Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, 2012. промовисана је и у Русији: у Јарослављу на Међународном руско-француском колоквијуму о Првом светском рату 15. септембра 2014. на руском и француском језику, у Угличу 19. септембра 2014. године, као и 17. фебруара 2015. године у Дому руског зарубежја „Александар Солженицин” у Москви на руском језику.

Брисали смо слово њ (*jer*) на крају речи као графички знак без гласовне вредности. Знак *i* (рус. „*i* с точкой” или „*i* десятеричное”) у појединим речима, у зависности од тога како се данас пише, транскрибовали смо са *и* или меким знаком њ, (*в Србији; под сению – под сенью*), мада се овај знак у рукопису недоследно користи (*процаніе и процанье; с любовію и с любовью*), а јат, рус. *ятъ*, доследно у *е*.

Наставак *-аго* у генитиву придева, глаголских придева и заменица, у складу с важећом нормом доследно смо заменили са *-ого*; облик личне заменице она *ея* са *ее*; наставак *-ья, -ия* за номинатив и акузатив множине придева, глаголских придева и заменица замењивали смо са *-ые, -ие*.

Тамо где се јавља у саставу риме, наставак *-ье*, нисмо замењивали у *-ие*: *дыханье – замиранье; проклятья – объята* и сл.

Исто је са инфинитивом на *-тъ* уместо на *-ти*: *понестъ... честь*.

Иако се примећује настојање аутора да писањем великих слова повећа или промени семантичку носивост појединих именица, учљиво је и извесно шаренило у његовој употреби, до кога је највероватније дошло под утицајем српског правописа или због тога што аутор то није сматрао важним. Тако се великим словом увек пише: *Бог, Господ, Христ, а Царь* (када се мисли на руског цара) на оба начина – и великим и малим словом у зависности од контекста.

Недоследности у употреби великих и малих слова јављају се и приликом писања назива народа, етничких и етнографских јединица и њихових припадника: *Балканцы, Болгары, Шваб(а)*. Далеко су чешћи примери у којима се ова или друга имена народа и националности пишу малим словом, што одговара руском правопису: *турчин, турок, болгарин, серб, шваб(а), славяне, русский, поляки*.

Интерпункција је углавном остала непромењена, али смо приликом транскрибовања аутографа на крају наслова песама брисали тачку и осавременили писање три тачке и наводнка. У оригиналу наводници су употребљавани и испред сваког стиха који је саставни део монолога да би се изводници ставили тек на крај цитата, управног говора или монолога. Додали смо их и тамо где су били изостављени. У неким примерима задржали смо црту и упитник, узвичник или три тачке уместо знака за извод.

Наводнике смо задржали и када су употребљени за означавање контекстуалног слоја уопште, а посебно када је аутор хтео да оствари ефекат подсмеха, ироније и сарказма: *он уже „барин”*; *Славянству подлого „братушки”*; *И вражда кипит в „союзниках” славянах*.

За време двадесетогодишњег боравка у Србији, Стјепан Иванович Чахотин, руски конзул у Нишу од 1895–1915 године, заволео је град, његове становнике, и њихове навике, истраживао је њихове обичаје и уопште њихову етнографију и, наравно у језику његових стихова приметна је интерференција српске језичке средине. Баш зато смо решили да се бавимо истраживањем везаним за културологију, за описивање,

објашњавање реалија из српског живота, које је сам аутор написао на руском језику на крају краћих песама или на крају стране где се таква реалија спомиње. У раду се говори о начинима преношења таквих српских реалија, које спадају у безеквивалентну лексику, као: *коло*, *Челе-кула*, *Стефан Синджелич*, *колач*, *райя*, *раки*, *опанки* и друге и позајмљеним речима и изразима из српског језика, србизмима: *юнаки*, *селяки*, *момки*, *девојка/девојки*, *гуслар*, *удовица*, *старец/старцы*, *войник/и*, *драга отаџбина*, *слава*, *турчин*, *кафана*, *чаша*, *злато*, *сребро*, *Рус*, *Шваб(а)*, *кралј*, *кралјица* и друге. Објашњења реалија су углавном адекватна, али у појединим случајевима су непотпуна или и нетачна. Неке позајмљенице из српског језика се узимају у том облику у ком се сусрећу у српском језику, али се далеко чешће фонолошки и морфолошки прилагођавају. Већи број позајмљених речи и израза су под наводницима.

Лексички план нисмо ни осавремењивали ни мењали. Тако су остале све речи које су данас архаичне, књишки стереотипи, елементи разговорног језика, фолклорни језички стереотипи, па и речи које су, ради остваривања звучних или неких других ефеката, намерно или не, написане с грешком, којима је промењен род или број: *Серб свободен*, *турков нет*; *Вкруг лишњ „живио” гремит*; *Помню Чегру*; *От Белграда до Охриды дикой*. Да би остварио неке семантичке ефекте, потпунији ритам или потребан број слогова у стиховима, а понекад и без видљивог разлога, понесен ритмом и мелодијом језика средине у којој је живео, аутор допушта синонимију типа: *сребро* и *серебро*; *злато* и *золото*; *глава* и *голова*; *кралј* и *королј*; *кралјица* и *королева*; *град* и *город*, *рус* и *русский*; *Балкан* и *Балканы* и сл.

Једна од главних црта језичке реалије је њена национална обојеност, јер баш колорит, национална специфичност чине од неутралне лексичке јединице језичку реалију.

Без обзира на то што је сам аутор на руском језику давао објашњења једног броја српских реалија, у тексту је остао велики број непротумачених реалија. Али, кад пред собом имате овакав аутограф какав је био *В Србији и о Србији*, писан пре једног века, и задатак да га представите јавности и олакшате његово коришћење у Србији и Русији, разлога за напомене има далеко више. У поговору и белешкама уз њега има још објашњења, тумачења и напомена које олакшавају разумевање ове поезије и у средини којој Србија и њена територија нису тако блиске: историјске личности, географски појмови, религиозни ентитети и друштвена кретања и др.

Укратко ћу се осврнути на превођење ових стихова.

Познато је да су руски и српски језик блиско сродни словенски језици, али се такође зна да се баш због тога лако може погрешити: имамо хомонимична значења или више синонима од којих само једно значење одговара контексту. Знајући све то и плашећи се лажних преводиочевих пријатеља, материјалу сам пришла веома опрезно. Изненадио ме је велики

број речи које су ми биле непознате, или које је обавезно требало проверавати у разним двојезичним, али чешће енциклопедијским српским и руским речницима са објашњењима, а коришћени су и речници као речник турцизама, македонско-српски речник и сл.

Како сам годинама стварала термине за речнике из разних научних области: електронике, електротехнике, грађевинарства и архитектуре, одмах сам припремала и речник руских архаизама на које сам наилазила у овом аутографу. Наравно у време писања стихова то је била актуелна лексика. На моје изненађење већи број речи за које сам морала да консултујем речнике, биле су са аспекта данашњег стандардног руског језика архаичне, историјске, свечане, народне, разговорне и сл. Имала сам утисак да пред собом опет имам стручни текст и стручну терминологију, али у стиховима. Исто као што стручни превод не може бити валидан без сарадње лингвисте и стручњака за поједину област науке, тако је и превод уметничког дела, посебно поезије, незамислив без сарадње лингвисте, познаваоца страног језика и књижевника са смислом за писање саме поезије, за препев.

У нашем случају заслуге за уобличавање песама и лепоту звучања на српском језику припадају Мирољубу Стојановићу, који је ради ефекта песме на српском језику поред тачног превода користио и слободан превод. Ради постизања адекватности садржине, риме и стиха вршио је замене, уместо једнине користио множину или обратно, према потреби замењивао времена, редослед речи и сл., понеку реч додавао, сажимао текст, пребацивао стихове о чему се у теорији превођења говори као о нечему што се препоручује (уп. Л. С. Бархударов *Јзык и перевод*, Москва, 1975; Миодраг Сибиновић: *Оригинал и превод – Увод у историју и теорију превођења*, Београд, 1979. и др.).

У том смислу треба и прихватити нека одступања од руског оригинала.

Овде прилажемо плакате са промоција у Нишу и Београду.

СТУДЕНТСКИ КУЛТУРНИ ЦЕНТАР НИШ

вас позива на промоцију књиге

У Србији и о Србији

у издању Центра за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу, Ниш
2012.

Аутор: Стјепан Иванович Чахотин
Приредио: проф. др Мирољуб М. Стојановић

Учествују:

проф. др Миодраг Сибиновић, рецензент

проф. др Мирољуб М. Стојановић

проф. др Надежда Лаиновић Стојановић

Петар Сергејевич Чахотин, ауторов унук

доц. Татјана Павловна Матјушкина, лектор за руски језик

на Филозофском факултету у Нишу

Александар Михаиловић, глумац Народног позоришта у Нишу

Стјепан Иванович Чахотин, дипломата,
конзул Руског императорског конзулата у Нишу од 1895–1915.

.....

Али, доћи ће час, живим у вери,
Осветићеш се крвнику – звери,
И поново ћеш засјати славом
Кад ћеш ме се сетити с правом.

Одеса, 20. октобар 1916.

.....

Братска крв узалудно пролила се није
Мој Нишу, поново слободан живи!
Мој срдачан поздрав прими
И славан навек буди!

Одеса, 23. октобар 1918.

Књига песама и поема у целини је посвећена Нишу и Србији. Настала је у периоду 1900–1918. године.

Историја дипломатије и историја књижевности нису запамтиле случај да је један страни дипломата написао књигу родољубивих стихова посвећених народу и земљи у којој је службовао.

Објављивање књиге финансирао је Савет за културу Града Ниша.

Уторак, 29. мај 2012. у 19 сати

Велика сала Универзитета у Нишу

.....

Надежда Лаиновић Стојановић

СТЈЕПАН ИВАНОВИЧ ЧАХОТИН

У СРБИЈИ И О СРБИЈИ

ПРИРЕДИО
МИРОЉУБ М. СТОЈАНОВИЋ

Промоција у
Удружењу књижевника Србије
Француска 7, 30. маја у 12 сати

Учествују:

проф. др Миодраг Сибиновић
проф. др Мирољуб М. Стојановић
проф. др Надежда Лаиновић Стојановић
ауторов унук Петар Сергејевич Чахотин
читање стихова на руском и српском језику

Реч је о двојезичном издању поезије једног до сада потпуно непознатог песника,
написаној у периоду од 1900. до 1918. године на руском језику,
делом за време песниковог службовања у Нишу, а делом у Одеси.

Из самог наслова се види да је књига песама и поема у целини посвећена
Нишу и Србији.

Историја дипломатије и историја књижевности не памте случај
да је један страни дипломата написао целу књигу родољубивих стихова
посвећених народу и земљи у којој је службовао...

ПРОМИШЉАЊА: ЗАШТО БЛЕЈК И ДАНАС?

Након више од 30 година рада у настави и разговора са студентима на тему чему читање и која је уопште улога и сврха књижевности, и даље морам да објашњавам зашто још увек са радосћу и чуђењем читам поезију Вилијама Блејка. Циљ овог текста је да сумира личне аргументе у прилог значаја књижевности, а пре свега Блејковог дела. Дозволила сам да искуство проговори и поменула само оне песме и цитате који су ми остали у сећању, уверена да се треба ослонити на инутицију и субјективни доживљај поезије коју иначе признати критичари и канонски писци искрено хвале. Блејк наставља да изненађује и данас не само зато што се у његовој поезији откривају наговештаји и увиди које су касније имали великани психоанализе и филозофије, већ и зато што се његове гравуре и даље откривају у заборављеним претинцима библиотеке, као што је био случај 2013. када је у манчестерској библиотеци откривено чак 350 затурених гравура. Овај текст је намењен најширој публици у нади да ће понеког неупућеног читаоца заинтересовати за овог јединственог песника и филозофа.

Кључне речи: Вилијам Блејк, књижевност, филозофија, духовност, смисао

Нортроп Фрај, један од највећих књижевних критичара 20. века и оснивач архетипске критике, све што зна научио је од Блејка, по сопственим речима. Блејку је очито могуће прићи из разних праваца. Главни глумац Цармушовог филма *Мртав човек* иронично се зове Вилијам Блејк. Блејк се може заволети кроз његово потпуно оригинално сликарство или ценити као творац „осликаног штампања” или се у његовој филозофији може пронаћи трајни смисао живљења; он се може поштовати као романтичар или величати као револуционар, можемо се дивити његовој аутентичној козмогонији или једноставно уживати у његовом вербалном умећу и поетици. Ако је чак Боб Марли као нека аванграда у модерној уметности успео да код Блејка нађе стихове компатибилне са сензибилитетом данашњег младог бунтовног човека и укомпонује их у своје песме, онда не треба даље тражити аргументе да се докаже Блејкова релевантност за модерно доба.

* lovevuk@gmail.com

** Ово истраживање је део пројекта 178014 који подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Арогантно је себе сматрати стручњаком за Блејка. Неке моје старије колеге, као што су Љиљана Богоева или Лена Петровић, у оквиру Универзитета у Нишу, своје дубоке увиде у Блејково дело преносиле су генерацијама студената. Оно што стоји јесте да сам ја свим својим студентима широм земље и у окружењу на почетку семестра увек најављивала да ће имати привилегију да се упознају са једним од највећих писаца на енглеском језику, кога ја посебно волим и сматрам га великим учитељем. Мој је приступ, дакле, емотиван и заснован на поштовању мудрости коју препознајем у Блејковим речима. Отуда и овај назив за есеј о читању и тумачењу неких његових стихова онако како сам их ја доживела. Због чега Блејк, не само данас, 2020. године, 230 година након објављивања његових *Песамa невиности*, него уопште: Због чега читати Блејка? Због чега нам је уопште потребан један опскурни песник с краја 18. века данас када нам ни цео 18. век не значи скоро ништа и када је поглед наше цивилизације усмерен ка будућности?

Ово нас враћа на болно питање односа уметности и науке. Након препорода европских култура током ренесансе и редефинисања положаја човека као појединца, у 17. веку долази до наглог процвата науке. Ренесансна радозналост и упитаност над универзумом нашла је свој израз у новој науци заснованој на експерименту, анализи, истраживању, индуктивном приступу и општем убеђењу да се за сва питања може наћи одговор кроз емпирију. У оваквој драстично измењеној интелектуалној атмосфери у односу на средњи век, све је мање места било за духовност. Док је Блејк писао *Венчање Неба и Пакла* у Европи се већ десило „венчање науке и империје,” како је овај процес секуларизације описао Јувал Ное Харари (2015: 307). И сама религија је претрпела трансформацију тако да у 18. веку већ влада доминација деизма. Ово је наравно врло кратак осврт, те стога и груб, на најзначајније токове који су трајно утицали на цивилизацију у којој живимо, али не и нетачан. Човек најчешће декларативно верује у Бога као творца света, али сам свет види као савршено усклађену творевину, једну машину која функционише по унапред постављеним принципима. Самонаметнути задатак човека јесте да открије законе по којима та машина ради и да је онда користи по свом моралном нахођењу. Тако човек постаје радник за том машином која је наш свет и заборавља на божанског механичара који ју је конструисао као и на хомонимску двосмисленост речи свет. Јасно је да је од некадашње улоге богобојажљивог и понизног верника скрханог теретом осећања кривице због почињених греха, човек модерног доба прешао на улогу контролора, самоувереног и рационалног оператера, научника који открива механизме узрока и последица и више вере има у себе него у творца. У неку руку, он сада сам себе ствара изнова јер својом слободном вољом (уз помоћ генетског инжењеринга и геоклиматских интервенција) мења и себе и свет око себе.

Уметност 18. века само илуструје те модерне токове. Највећи песник Доба разума у Енглеској, Александар Поуп, није хтео да се нашали када је рекао:

Природу и природне законе
мркли мрак савлада;
И рече БОГ, Нек' буде Њутн,
и светлост завлада.

Прев. В.Л.

Nature and Nature's Laws
lay hid in Night :
GOD said, Let Newton be!
and all was Light.

Blake 2007: 378

Из ових стихова се види убеђење модерног човека да сопственим напорима може да реши своје проблеме и да је научник можда и важнији од Свевишњег. Одавде је само један корак до атеизма, мада је сам Њутн веровао да се наука и религија могу измирити (види: Westfall 1973), слично модерним креационистима.

Маргинализовање духовности које се одразило на положај вере у савременом свету још је смртоноснији утицај имало на место које уметност заузима у модерно доба. Све већа доминација науке оставља све мање простора за креативност исказану кроз разне видове уметности. Што је још погубније, нови систем вредности промовише материјални успех као врховно мерило осмишљености живота тако да уметност, сем у свом комерцијализованом облику, очито губи битку са науком. Рационалан и прагматичан приступ карактеристичан за науку обезбеђује онај вид успеха који је човек модерног доба условљен да цени. Кванитет је надређен квалитету, материјално духовном, лично општем. Под оваквим условима, права је уметност опстати као уметник.

Ништа боље није било ни у време када је Блејк стварао. Од своје непризнате уметности не би ни преживео да није изучио занат гравирања којим је издржавао себе и жену. Уосталом, није било реално очекивати да ће енглеска јавност друге половине 18. века умети да цени човека који је отворено говорио о својим необичним визијама и претварао их у стихове. Данас такви људи такође завршавају у лудницама или затворима, или уз мало среће живе као Блејк у стању блаженог сиромаштва, како је он за себе говорио. То материјално сиромаштво је изгледа ипак хранило његов дух довољно добро јер је успео да створи један богат имагинарни свет као алтернативу осиромашеном хришћанском поимању стварности.

Од свих Блејкових *Пословица из Пакла* мени је најзначајнија ова: „Без супротности нема напретка” (Without contraries is no progression, Blake 1966: 149). Те пословице можда најјезгровитије исказују сву мудрост Блејковог увида у истину која покреће овај свет, а која је у супротности са хришћанском догмом. Наиме, Небо и Пакао су два основна концепта кроз које се може разумети хришћанска идеја. Првобитно стање рајског блаженства најпре су нарушили бунтовни анђели на челу са Луцифером због чега је Бог одлучио да створи Пакао и

за казну их тамо баци. Када друга креација Бога, Човек, покаже своју непослушност и склоност моралном паду, Пакао већ спремно чека да прими његове потомке. Пакао стога стоји на супротном полу од Неба и постаје метафора за зло. Са друге стране, Небо са својим добрим анђелима и Богом остаје обитавалиште добра, чиме наравно постаје јасно да се хришћанска идеологија базира на супротности добра и зла. Ова метафизичка борба има своје опипљиво поприште у сваком поједници. Конвенционални расцеп интегралног људског бића на душу и тело у савршеној је корелацији са традиционалном поделом света на Небо и Пакао, или моралним виђењем борбе добра и зла у индивидуланом људском бићу. При свему овоме, основна поставка јесте да је тело извор зла, јер је слабо, склоно греху, трошно, за разлику од душе која је бесмртна и може човека у коначном довести у стање вечног блаженства у Рају.

Да би се супротставио оваквом поимању човека пре свега, Блејк се одлучује на веома храбар корак. Он пише *Венчање Неба и Пакла* (1790–1793) у коме важну улогу додељује управо Ђаволу. Глас Ђавола доводи у питање устаљене моралне категорије и чак тврди да су оне лаж. Није добро тело подредити души у уверењу да ће се тако достићи царство Божије. Овако конципирана душа заснована је на рационалном и послушном извршавању Божјих наредби дефинисаних његовим заповестима које у себи садрже негацију људске жеље. Од човека се очекује да поштује све забране које му у име Бога намеће Црква и да свој овоземаљски живот проведе у пасивном и спутаном стању ишчекивања Божје милости. Блејков Ђаво, дакле, душу доводи у блиску везу са разумом, а идеју да је тело извор зла објашњава човековом потребом да задовољи своје жеље. Овај циљ се не може постићи без слободне воље и делања, те тако те активности тела постају непожељне због своје потенцијалне субверзивности у односу на ауторитет Цркве. Све што је у вези са телом Блејков Ђаво дефинише само једном речју – енергија. У суштини, бинарна супртноост између добра и зла своди се на супртноост између разума и енергије. Разум контролише, спутава, упозорава, а енергија ослобађа, испуњава, оживљава. У једној од својих пословица, глас Ђавола тврди: „Енергија је извор вечног задовољства” (Energy is eternal delight, Blake 1966: 149).

Овом тактиком Блејк наравно жели да шокира свог читаоца који је научен да некритички прихвата устаљене категорије. Потпуном инверзијом конвенционалних принципа и моралних полова, Блејк нас нагони на размишљање и критичко преиспитивање. Он, у ствари, долази до изненађујућег закључка који би модерна наука могла и да потврди: Једино што постоји јесте душа/енергија, али због закржљалих чула ми можемо да видимо само један њен део, односно материјално тело. Тело је само спољашњи, видљиви обод душе. Дакле, све је енергија која је

нашим чулима доступна само у свом материјалном облику. Да би илустровао ову дрску идеју, Блејк нас пита:

Како знадеш да свака	How do you know but ev'ry
птица што на таласима ветра	Bird that cuts the airy way,
једри	Is an immense world of delight,
Није бескрајни задовољства	clos'd by your senses five?
свет,	Blake 1966: 150
ограничен са твојих чула пет?	
Прев. В. Л	

За наше мањкаво око, птица у лету је тек то, птица у лету и ништа више. А Блејк у том феномену препознаје задовољство без граница, чин слободног кретања, бескрајну енергију само делимично препознатљиву и уочљиву због ограничења наших чула. Његова визионарска способност огледа се у томе што он заиста види више од других, и у физичком и у метафизичком смислу. Зато је Блејк прави песник. Он не дозвољава разуму да овлада његовом жељом, а енергију своје жеље не одваја од маште. Имагинација стога носи огромну енергију коју је грех угушити. У једној од пословица Глас Ђавола каже: „Боље да убијеш одојче у колевци него да храниш неискану жељу” (Sooner murder an infant in its cradle than nurse unacted desires, Blake 1966: 152). Ако се замислимо над нездравим животом модерног човека и бројним фрустрацијама које га карактеришу, схватамо да је Блејк у праву. Спутане жеље и недостатак слободе слабе потенцијалну инстинктулану животодавну енергију коју човек носи у себи – и воде у болест.

Провокативни наслов *Венчање Неба и Пакла* такође је у функцији указивања на постојање супротности које би као такве, према Блејку, и требало да постоје. Ово је поново у опозицији са ставом хришћанске цркве и вечном драмом хришћанске вере, односно сталном борбом добра против зла која у коначном треба да се оконча победом добра. Блејк у суштини прихвата Библију, али се противи њеном тумачењу које даје институционализована црква. Он је потпуно супротног мишљења јер тврди да су супротности неопходне за живот уопште. Без супротности нема напретка, а примере да поткрепимо ову тврдњу можемо наћи од области биологије до области политике. Међутим, Блејк увек и пре свега јесте песник, тако да он поезијом илуструје своју филозофију, управо пишући *Венчање Неба и Пакла*. У овом делу, он се бави супротстављеним стањима људске душе. Пошто је претходно дефинисао душу као једини вид људског постојања, Блејк сада уочава и два појавна стања душе, наиме невиност и искуство. Невиност се поистовећује са детињством и осећањем једноставности, лакоће живота, сигурности, заштићености и среће. Дете је у потпуности уклопљено у свој свет са

којим осећа органско јединство, као са мајком. Стање искуства је, са друге стране, по својим својствима супротстављено стању невиности и карактерише свет у коме живимо, пун зла, покварености, патње, неправде и окрутности. Сваки појединац мора да пређе из стања невиности у стање искуства, али не на исти начин. Некога ће та промена обесхрабрити и сломити, другоме ће помоћи да пронађе испуњење кроз љубав. Тек у стању искуства људска душа може да спозна себе, односно да кроз интеракцију са другим себе боље упозна и испуни се кроз давање. То, међутим, не значи да је стање невиности непотребно, сувишно или подређено искуству. Оно је природно стање душе и људско друштво остварује равнотежу само кроз постојање ова два супротстављена стања.

Савремена наука је дошла до сличног открића. Да би једна заједница била еволутивно стабилна, однос добрих и лоших људи, условно речено, оних невиних и оних који су искусили живот, или како их научници у овом истраживању називају голубице и соколови, треба да буде 12: 7 у корист голубица. Друштво састављено само од голубица пропало би јер ти благи, неискварени, пасивни људи не би напредовали без изазова, односно своје супротности која их подстиче на акцију. Дакле, мањина састављена од опасних, продорних, агресивних и себичних „соколова” је неопходна да би заједница напредовала у борби са њима. Значи, без супротности нема напретка. Блејк је осмислио имена и за ове две категорије људи, па су код њега то Ствараоци и Прождирачи (The Prolific and the Devourer).

У збирци *Песме невиности*, Блејк је сабрао песме у којима описује то првобитно стање душе. Најпознатија је песма о јагњету која својим ритмом успаванке и једноставним вокабуларом може да завара читаоца па да у први мах не уочи сву њену сложеност. У суштини, песма поистовећује нежно јагње, мало дете, Исуса Христа и самог приповедача јер сви они у себи носе стање невиности. Вештом употребом заменица Блејк их све доводи у исту равну и наглашава да су сви они Божје дело, те стога потребно овом свету. Ако је Бог створио јагње које ће вук растргнути, дете које ће стећи искуство, Христа који ће страдати због људског рода, то има свог смисла. Са друге стране, у *Песмама невиности и искуства*, Блејк описује тигра као супротност јагњету. Слика тигра није идеализована ни на који начин. То је опасна, моћна, дивља и неукротива животиња која симболизује искуство, али коју је као такву створио исти онај Бог који је створио и јагње. Тигар је потребан овом свету у истој мери у којој и јагње, потпуно у складу са теоријом о еволутивно стабилном друштву.

Онај аспект Блејкове поезије који се никада не доводи у питање јесте лепота његовог језика, неописива једноставност којом он исказује веома сложене идеје, спретност при коришћењу понављања и рефрена чиме се постиже импресиван ефекат. Тако је и песма о јагњету сва нежна и умилна, а она о тигру снажна и драматична:

Јагње мало, знаш ли,
 Ко те створи, знаш ли?
 Дарова ти живот, хране
 Крај потока, сред пољане;
 И даде ти то одело
 Све вунено, меко, бело,
 И нежахни гласић тај
 Да ужива дол и гај –
 Јагње мало, знаш ли
 Ко те створи, знаш ли?...
 (Блејк 1928: 28)

Little Lamb, who made thee?
 Dost thou know who made thee?
 Gave thee life & bid thee feed,
 By the stream & o'er the mead;
 Gave thee clothing of delight,
 Softest clothing woolly bright;
 Gave thee such a tender voice,
 Making all the vales rejoice!
 Little Lamb who made thee?
 Dost thou know who made thee?...
 (Blake 1966: 152)

Тигре, тигре, ватро жива,
 Што те шума мрачна скрива,
 Каква ти је вечна сила
 Страшне шаре направила?

Tiger, tiger, burning bright
 In the forests of the night
 What immortal hand or eye
 Dare seize thy fearful simmetry?

У ком небу, ил' бездану
 Огањ твога ока плану?
 Које крило да те макне,
 Рука да ти пламен такне?...
 (Блејк 1928: 29)

In what distant deeps or skies
 Burnt the fire of thine eyes?
 On what wings dare he aspire?
 What the hand dare seize the fire?...
 (Blake 1966: 214)

Међутим, оно што Блејка заиста издваја од свих других песника јесте оригиналан универзум који ствара кроз поезију, настањује га непознатим божанствима и означава филозофијом која се не може појмити без подробнијег изучавања. Због тога се може стећи утисак да оно што он има да каже није до краја релевантно за једног обичног човека, кога по правилу не занимају аутентичне филозофије ни опскурна поезија. Међутим, то није тачно. Величина Блејка се види управо у томе што успева да мудрост својих спознаја приближи просечном човеку говорећи му о ономе што је важно у овом животу. У својим *Наговештајима невиности (Auguries of Innocence)* Блејк каже:

Човек је створен за радост и јад
 И када ово спознам, тад
 Кроз овај свет ићи ћу рад.
 (Прев. В. Ј.)

Man was made for joy and woe
 Then when this we rightly know
 Through the world we safely go.
 (Blake 1966: 432)

Ова три више него једноставна стиха носе у себи сву мудрост живљења. Супротно општем убеђењу, бар међу оним млађим и мање искусним, да не кажемо невиним људима, да је човек створен да би био срећан, Блејк тврди да срећа није једини циљ људског постојања. Све оно што се може подвести под појам људска несрећа такође је део нашег живота, за шта Блејк користи поетску реч јад. Аналогно свим осталим супротностима које он идентификује у нашем свету, радост и јад такође дефинишу људску егзистенцију. Без једног не бисмо могли да спознамо оно друго, без повремене горчине сласт живота била би отужна, као што каже Његош, наш Блејк или можда Милтон:

Чашу меда јошт' нико не попи
што је чашом жучи не загрчи. (Његош 2007: 40)

Ово је једноставна, али егзистенцијално важна истина која може спасити човека у часовима безнађа и привидног безизлаза, а Блејк њоме уобличује, на још један начин, свој увид да без супротности нема напретка. Без повремених потешкоћа и препрека, живот не би ишао напред већ би човек егзистирао у стању рајског блаженства и незнања, слично Адаму и Еви пре пада. Да је такво стање привлачно и пожељно без икакве сумње, до пада вероватно не би ни дошло, а тек са падом човек постаје самосвесно биће, што га и чини човеком. Тачно је да је због тога човек кажњен, и то управо јадом о коме Блејк говори, али има и неке среће у тој несрећи. Јад са којим се човек сваког дана носи чини тренутке радости лепшим и значајнијим, те је стога јад неопходан. Једна од првих тврдњи Скота Пека у *Путу којим се ређе иде* јесте ова: „Живот је тежак” (Пек 2007: 9). То заиста сви знамо, али исто тако сви спремно заборављамо ову истину и од живота очекујемо да буде лакши и лепши него што то земаљски поредак ствари дозвољава.

Па ипак, Блејка не бисмо смели да сместимо међу оне који одобравају постојеће стање ствари. То би била неопростива грешка, јер је он у сваком смислу револуционар, не само по смелости својих идеја већ и по храбрости да се супротстави социјалној неправди времена у коме је живео. Француска буржоаска револуција подстиче његов креативни таленат и оштри његову критичку мисао, тако да је он насупрот општем ставу енглеских интелектуалаца тога времена поздравља и велича.

У самом револуционарном чину Блејк види симболику бунта и борбе за ослобођењем. Ако се има на уму његова филозофија по којој је највећи грех спутавати своје жеље и прихватати стање духовног ропства, онда је јасно да је Француска револуција за њега значила почетак ослобађања. Угњетавање појединца кроз друштвене институције где су на првом месту држава и црква, за Блејка је недопустиво јер води гушењу креативности, што поништава оно што је у човеку људско. Било какво тлачење представља потирање енергије, а она је суштина живота. Због

тога је револуција пожељна јер ослобађа заробљену енергију, доводи опречне стране у стање супротстављености и води напретку. Дакле, без супротности нема напретка, мада је напредак проистекао из Француске буржоаске револуције, смена монахије републиком, тек једна фаза у процесу коначног ослобађања до кога ће доћи кроз Апокалипсу. Никада не треба сметнути с ума да је Блејк хришћански верник за кога је Библија буквално свето писмо, а њена реч чврсто предсказање.

Са друге стране, Блејк је у потпуности човек свог времена, способан да реално сагледа друштвену неправду која нема много везе са метафизичким поретком. Било је то време захуктале индустријске револуције, разградње енглеског села и феудалног начина живота, нагле урбанизације и стога читавог низа социјалних проблема које је Блејк или осетио на својој кожи или им је свакодневно био сведок. Фабрике су ницале као печурке јер је нова средња класа открила начин за умножавање свог капитала, али ипак нису могле да приме све оне којима је силом одузета егзистенција на селу због економске експлоатације пашњака. Незапосленост је први и највећи проблем енглеског друштва тог времена, који затим прати читава поворка социјалних зала: нехумана експлоатација радничке класе, злоупотреба жена, упошљавање деце, застрашујуће низак животни стандард, сиромаштво и глад, болести, криминал, проституција, алкохолizam. Решење за све ово је налажено у све оштријој казненој политици и депортацији, тј. присилном иселјавању преступника у колоније по новооткривеним континентима.

Енглеска књижевност овог периода реагује на социјалну неправду кроз сентименталну поезију Томаса Греја и Оливера Голдсмита, али ма како да коректно идентификује проблем, та поезија само јадикuje над њим. Она нема снагу да инспирише и позове на делање, уколико књижевност уопште и може да има такав ефекат у друштву. Тек са појавом Блејка, а касније и осталих романтичара, чује се бунтовни глас песника који не описује, већ критикује и тражи промену. Целокупно Блејково дело је у том смислу револуционарно јер представља изазов конвенционалном поимању не само моралних категорија, већ и друштвеног уређења. У песми *Лондон* (*London*, Блаке 1966: 216) Блејк оштро критикује постојеће стање кроз судбину три лика: малог димничара који је жртва индустријализације, обогаљеног војника који је жртва империјализма и заражене проститутке која је жртва урбанизације. Блејк не осуђује њих, што би иначе био став владајућег морала који јад и беду виде као заслужену Божју казну за лењост и грешни живот, већ критикује поменуте појаве којима су они виктимизовани, као и државу и цркву јер ништа не предузимају да помогну унесрећенима. Потресне слике страдања недужних становника Лондона кулминирају рађањем заражене бебе коју млада проститутка у свом незнању проклиње. Ова депресивна слика има моћ да изазове гнушање и револт у читаоцу,

наводећи га на критичко преиспитивање постојећег стања и спознају да алтернативе постоје. Због тога Блејка можемо читати и данас.

Многе његове песме на сличан начин критикују доминантне институције тога времена. *Врт љубави* (*The Garden of Love*, Blake 1966: 216), на пример, недвосмислено ставља до знања да се црква претворила у своју супротност и да уместо љубави која значи слободу намеће окове и смрт. Као и увек, Блејкова песма није само оно што се уочава при првом читању. У *Врту љубави* се може пратити и тема преласка из стања невиности у стање искуства, сазревања од детињства до мужевног доба, трансформација нетакнуте природе у цивилизацију, па чак и суштинска разлика између слободе и заточености. У песми *Димничар* (*The Chimney Sweeper*, Blake 1966: 212), Блејк оштро критикује праксу злоупотребе деце за чишћење димњака. Не само што су деца најбруталније везивана конопцима и убацивана у димњаке да својим телима тару зидове и тако их чисте, већ су она на тај начин често страдала од гушења, тровања или чак опекотина. У време када није било струје, ватра је стално била потребна и димњаци су ретко били хладни, што није била препрека за њихово чишћење.

У песми *Отровно дрво* (*A Poison Tree*, Blake 1966: 218), Блејк читаоца поново враћа идеји спутане жеље и њеног погубног дејства на човека. Оно што страсно желимо, а из неког разлога, често самонаметнутог, не остварујемо, на крају нас убија, наравно не неизоставно физички, већ духовно и емотивно. У песми, љубоморни човек умире од жеље за комшијином јабуком, јер је никада није потражио нити имао храбрости да је украде.

Најчешће цитирана Блејкова песма је вероватно његова *Болесна ружа*:

О ружо, ти болесна си.
Црв невидљиви
Што по ноћи плови
И страшној олуји

O Rose, thou art sick.
The invisible worm
That flies in the night
In the howling storm

Постељу пронађе твоју
Од grimизне радости
И та мрачна тајна љубав
Твој живот упропасти.

Has found out thy bed
Of crimson joy,
And his dark secret love
Does thy life destroy.

(Прев. В. Л.)

(Blake 1966: 212)

Ова песма такође спада у Блејков опус револуционарне поезије, јер приказује револуционарни концепт љубави који не негира сексуалност као физички аспект љубави. Свакако да је ова идеја у супротности са ставом цркве по коме телесна љубав може бити

оправдана само у браку и то у циљу прокреације. Блејк не прихвата такав став јер у сексуалности открива виталност која је радост живота, још један вид енергије којим човек себе оснажује. Разлог због кога је ружа оболела може бити управо конвенционално схватање љубави због чега након љубавног чина ружа вене из осећања кривице. Она симболизује здраву особу женског пола која осећа страст према свом љубавнику (црв се пење у гримизну постељу), али не може да се одупре крутом моралу који прекорно гледа на задовољење жеље. Наравно, ову кратку песму могуће је тумачити на још неколико начина, да је рецимо невиност уништена искуством, да је ружа болесна због тога што физичка љубав није употпуњена духовном љубављу или да је претерана страст самодеструктивна или да ружу можда убија тајност те везе. Блејкова намера да укаже на разарајући утицај друштвених норми на креативну сексуалност не искључује ова друга тумачења. Можда је могуће само једном синтагмом из његове песме Лондон пронаћи адекватан начин за тумачење многих његових стихова: „ментални окови” (the mind forged manacles, Blake 1966: 216). Суштински проблем који мучи човека било којег историјског периода јесте његова несвесна условљеност моралним и културолошким принципима свога доба. Свака друштвена заједница дефинисана је својим језиком, територијом и заједничким културним наслеђем, што све у спречи утиче на припаднике тог друштва. Ми се у великој мери понашамо у складу са писаним, а још чешће са неписаним правилима наше заједнице, тако да чак и онда када им се противимо и даље их у животу примењујемо, понекада потпуно несвесно. Ретки су појединци који успевају да се издигну изнад свога доба. Блејк је један од тих генијалних људи који успева да објективно и непристрасно сагледа своје време и систем вредности који је тада важио. Уочивши његове главне недостатке, пре свега спутавање људских слобода и негирање креативне енергије, он их храбро и јавно критикује. Међутим, део одговорности је и на самом појединцу који би требало да се критички преиспитава и да се свесно отима шаблонизирању и укалупљивању. Менталне окове може наметати владајућа елита, али против њих се може борити. Много је теже одупрети се оним оковима које сами себи намећемо, из конформизма или опортунизма. Они постају део нашег менталног система, те стога тешко препознатљиви и скоро нераскидиви. У песми Лондон, као и у многим другим, ментални окови подразумевају прихватање постојећег стања у уверењу да алтернатива не постоји, да нема могућности за промену. Тиме се гуши потенцијална енергија и заиста задржава статус кво. Блејк се диви Французима који су се отргли том погрешном уверењу и покушали да се ослободе, с тим што њихова слобода није само физичка ни политичка, већ и ментална. Духовна еманципација отвара врата перцепције широм и омогућава видике који су иначе скучени, било ограничењима наших чула, било угњетавањем владајућих структура.

Реч перцепција ствара асоцијацију на чувене Блејкове стихове који илуструју значај свеобухватне спознаје. Блејк каже:

Видети свет у зрну песка
И небеса у дивљем класу,
Понети бескрај на длану руке
Спознати вечност у једном часу.
(Прев. В. Л.)

To see a World in a Grain of Sand
And a Heaven in a Wild Flower
Hold Infinity in the palm of your
hand
And Eternity in an hour
(Blake 1966: 431)

Ово би била визија света до које се не долази уобичајеним когнитивним процесима. Церебрализација која карактерише наше модерно доба не може нам дати овако сложену слику међуповезаности појава у свету. Емоционална интелигенција употпуњава ону сиромашну представу до које долази разум. Рационалистичка спознаја света је неизбежно редукционистичка, јер се ослања претежно на емпиријско искуство, те се она донекле обогаћује емотивним увидима. Блејк иде и даље и инсистира на важности имагинације за коју тврди да има моћ да обједињује и уздиже. На крају, за потпуну и дубинску перцепцију неопходан је духовни увид у свет чиме се отвара пут ка невидљивом духовном поретку ствари. Тек тада, кроз ову комплексну четвороструку перцепцију, човек може да спозна јединственост живота и нераскидивост бинарних парова. Коначно и бесконачно, живо и неживо, материјално и духовно, све то чини јединство живота. Човек који успе да достигне ту врсту перцепције у свему види Бога, а и сам постаје боголик.

Може се учинити да је овакво поимање когнитивних процеса исувише поетско. Међутим, модерна наука иде на руку Блејку. Структура макро универзума се изгледа понавља у микро свету сваког појединачног атома, а вероватно и на нижем нивоу организације од тога. Обично зрно песка је вероватно један сложен систем, можда и са неким својим незамисливим обликом живота. Теорија релативности или квантна физика можда могу да подрже могућност компресије времена, које је у сваком случају подложно субјективном доживљају. Што се простора тиче, Зенонове стрелице нам приближавају могућност бесконачног простора чак и у опсегу људског длана. Стиче се утисак да је Блејк у многим својим увидима био далеко не само изнад, већ и испред свога времена и да ће наука временом потврдити неке његове фантазмагорије, пре свега могућност суштинског јединства свега што постоји. Тада ће човек измењене перцепције моћи и обичан дивљи цвет да доживи као небеску лепоту и у њој ужива као у рајском блаженству.

Да би се Блејк довео у раван са просечним читаоцем, довољна је једна његова песма која се веома ретко цитира, а коју је музички оживела Есперанца Спалдинг. Блејк у њој описује искуство које је баш свако од

нас доживео, убијање досадне муве. Наравно, генијални песник и таквом тривијалном догађају може да да филозофски обрт:

...Ако мисао је живот
И снага и дах;
А одсуство
Мисли јесте крах;

...If thought is life
And strength and breath,
And the want
Of thought is death,

Јесам ли онда ја
Мува срећна,
Када сам жива,
Или мртва.

Then am I
A happy fly,
If I live,
Or if I die.

(Прев. В. Л.)

(Blake 1966: 213)

Поистовећивање песника са обичном мувом у овим стиховима је неочекивано. Није ово, наравно, први пут у енглеској књижевности да један безначајни инсект добије важну улогу као симбол. Још је Џон Дон, чувени метафизичар, у још мањем инсекту, буви, успео да препозна елементе светог храма у коме се он и његова љубав сједињују, и да убијање те исте буве доживи као самоубиство, убиство и светогрђе. У питању је песнички геније сличан Блејку по способности да кроз кончето повеже привидно разнородне и неспојиве појаве и предмете. Блејк је ипак по свему осталом већи од Дона, мада је Дон апсолутно фасцинантан. Дакле, Блејк себе замишља као муву да би проблематизовао суштину људскости. Он доводи у питање основну поставку декартовске филозофије: Мислим, дакле постојим. Шта више, Блејк уводи и тренутно прихваћену разраду те идеје, према којој је интелектуална активност основно мерило постојања живота јер без способности мишљења човек се више не сматра човеком. Интелектуална снага, моћ идеизације, апстракције, анализе, све оно што је својствено савременој науци, јесте мерило нечије супериорности до те мере да је за родитеља највећа увреда ако му се дете сматра мало спорим, или још горе глупим. Наука тврди да када мозак откаже, човек постаје биљка, и у коначном сматра се мртвим када мождане функције престану. Дакле, одсуство интелектуалне способности равно је смрти, потпуном краху људскости. Шта се догађа у астралном свету чије само постојање важећа наука негира није од значаја јер је рационалан и материјалистички приступ једини прихватљив у наше време. На основу њега се само једним сасвим логичним кораком долази до закључка да је боље бити мртав, ако си већ слабијег интелектуалног капацитета. У Спарти су физички деформисану децу одстрањивали из друштва, Хитлер је планирао да истреби неаријевске расе, а можда није далеко тренутак када ће се ингениозним тестовима интелигенције

непосредно после рађања селекционисати бебе које не заслужују да живе. До овако апсурдне идеје Блејк долази управо неком врстом силогистичког закључивања: Мисао је живот. Недостатак мисли смрт. Ерго, смрт је пожељна. Тиме се Блејк подсмева претераном рационализму у коме је препознао опасност не само по своју генерацију, већ и по целу западну цивилизацију. Не чини се да се ишта суштински променило од времена када је Блејк успео да отвори врата перцепције и завири у ове истине. Ми смо као култура заробљени у сопственом рационализму из кога уметност покушава да нас извуче.

На крају, оно што је Блејк рекао о најбољима важи најпре за њега: „Сва су доба иста. Али геније је увек изнад свога доба” (Ages are all equal. But genius is always above the age, Blake 1966: 461). Из тог разлога Блејка читамо и данас.

Литература

- Blejk 2014: Blejk, *Pesme nevinosti i iskustva*. Izdavač: Mali vrt.
- Blejk 1928: Blejk, *Venčanje Neba i Pakla*. Prev. Svet. Stefanović, Novi Sad: Matica srpska.
- Blake 1966: W. Blake, *Complete Writings: With Variant Readings*. Eds. Geoffrey Langdon Keynes, Geoffrey Keynes. Oxford University Press.
- Jarmusch 1995: *Dead Man*. Directed by Jim Jarmusch. Miramax Films.
- Donne 1994: J. Donne, *The Collected Poems of John Donne*. Ed. Roy Booth. London: Wordsworth Editions.
- Fraj 2008: N. Fraj, „The Great Teacher” (1988), Interviews with Northrop Frye, CW, 24.
- Colombo 2014: J. R. Colombo (ed.), *The Northrop Frye Quote Book*, Dundurn.
- Harari 2015: Y. N. Harari, *Sapiens: A Brief History of Humankind*. Vintage (2011).
- Lonsdale 1976: R. Lonsdale, *The Poems of Gray, Collins and Goldsmith* (Longman Annotated English Poets). Addison-Wesley Longman Ltd.
- Marley, Bob. “Redemption Song” by Bob Marley & the Wailers.
<https://www.songfacts.com/lyrics/bob-marley-the-wailers/redemption-song>
- Njegoš 2007: Petar II Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*. Srpska Evropa.
- Pek 2007: M. S. Pek. *Put kojim se ređe ide*. Prevele sa engleskog Milica Bačić-Mujbegović i Šahzija Tursić. Beograd: Alnari.
- Roscoe 2007: W. Roscoe, *The Works of Alexander Pope, Esq: With Notes and Illustrations by Himself and Others*, Volume 3. Oxford University (originally 1824)
- Spalding 2010: E. Spalding. *Little Fly* (Music Video). Jul 15, 2010.
<https://www.youtube.com/watch?v=w2JRGv91urY>
- Westfall 1973: R. S. Westfall, [1964]. *Science and Religion in Seventeenth-Century England*. U of Michigan Press.

Vesna A. Lopičić

REFLECTIONS: WHY BLAKE STILL TODAY?

Thirty years and more of teaching and talking with my students about the purpose of reading and the role and significance of literature, I find myself in class explaining why I still read the poetry of William Blake with joy and wonder. The aim of this text is to sum up my personal arguments justifying the significance of literature, and of Blake's work foremost. I have given myself the freedom to allow my academic and life experiences to speak, and mentioned only those poems and excerpts which my poor memory retained, in the conviction that one needs to rely on one's intuition and subjective impressions of his poetry otherwise universally acclaimed both by critics of renown and canonical authors. In our modern times, Blake can still surprise us not only because one discovers in his poetry intimations and insights which were later expressed and formulated by the greatest of psychoanalyst and philosophers, but also because his illuminated paintings are still being recovered in the forgotten corners of libraries, the last case being the University of Manchester's John Rylands Library, where over 350 misplaced etchings were discovered in 2013. This text is aimed at the widest public in the hope that an uninformed reader will get curious about this unique poet and philosopher.

Key words: William Blake, literature, philosophy, spirituality, meaning.

Лилјана А. Макаријоска*
Универзитет „Св. Кирил и Методиј”,
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков”, Скопје

УДК 811.163.41'373.46
811.163.3'373.46
81:39

ЗА ЛЕКСИКАТА ОД ОБЛАСТА НА ТКАЈАЧКАТА ДЕЈНОСТ ОД ЕТНОЛИНГВИСТИЧКИ АСПЕКТ

Целта на овој труд е анализа на лексиката поврзана со ткаењето, што било мошне развиено во домашната средина на балканските простори, односно на називите што се однесуваат на ткаењето и алатките за ткаење, коишто и во македонскиот и во српскиот јазик се подзаборавени. Но, со оглед на тоа што ткајачката лексика има главно словенска основа, бележиме многу совпаѓања во двата јазика, како сведоштво за културното и јазичното единство, а лексичката и зборообразувачката варијантност претставуваат потврда за локалната и културна разновидност. Врз основа на досегашните истражувања ги презентираме сличностите и разликите од лексички и семантички аспект, а укажуваме и на обичаите и на верувањата поврзани со одделни ткајачки постапки, алатки и сл.

Клучни зборови: ткајачка лексика, македонски јазик, српски јазик, обредно-обичајна практика, верувања.

Циљ овог рада је анализа лексике везане за ткаење, која је било високо развијено у домаћем окружењу на Балкану, тј. назива који се тичу ткања и справа за ткаење, а који су скоро заборављени и у македонском и у српском језику. Меѓутим, с обзиром на словенску основу ткачке лексике, бележиме многе подударности, као сведочанство културног и језичког јединства, а лексичка и деривацијска варијантност су потврда локалне и културне различитости. На основу досадашњих истраживања представљамо сличности и разлике са лексичког и семантичког аспекта, а такође укажујемо и на обичаје и веровања везана за одређене поступке ткања, справе и сл.

Кључне речи: ткачка лексика, македонски јазик, српски јазик, обредно-обичајна пракса, веровања.

Ткајачката дејност постојано се негувала и развивала на балканските простори, а освен за потребите на народната облека или носија, била неопходна и за други ткаенини во секојдневниот и обичајниот живот – разни покривки, перници, торби за носење, но и за канење, покривки за колевка, пелени, свадбени килимчиња за на коњ, крпи, бришалки, подоцна и постилачи за на земја и сл. Оваа дејност како дел од културното наследство го привлекувала вниманието на повеќе истражувачи и тоа од различни аспекти: етнoлошки, лексички,

*makarijoska@yahoo.com

дијалектолошки и сл. (Владић-Крстић 1984: 65–141; Делиниколова 1964: 17–35; Falińska 1977: 23–50; Комадинић 1992; Идвореан-Стефановић 2003: 79–95; Марковић 2006; Ристовска-Пиличкова 2006: 217–226, 2013: 172–184; Савић 2011: 141–158, Петреска 2017: 63–80; Лаброска, Петровска 2018: 69–84; Лаброска 2018: 171–179 и др.).

Терминологијата претставува своевидно огледало на народната традиционална култура, па во тие рамки и на ткајачката дејност, а истовремено и ги заштитува од заборабот називите што на современ план претставуваат дел од пасивниот лексички фонд. Според Владић-Крстић (1984: 140, 99) термилошката разновидност кај алатките за ткаење, мерниот систем, производите од ткаењето и др. е потврда за влијанијата, односно за миграциските движења, за општествено-политичките, културните и други промени во југозападна Србија, па некои називи за разбојот (стан, натра) се мошне различни, на пр. за страниците на разбојот: ставивице, тестивице, сетивице и др., додека на пр. термините за вратилото се повоедначени: задње вратило или горње, навијаће, односно предње, доње итн.

Значаен придонес во зачувувањето од заборабот на ткајачката лексика во српскиот јазик има Јордана Марковиќ (2006), во чиј труд се опфатени: *разбојот и деловите на разбојот* со повеќе лексички разновидности на пр. задње и предње вратило, задње и предње кросно; затезалка, наврталка, повратало, повртало, поврталка, повртач; затезач, запињалка; нитарка, одбирач, пручка, товашка, штапчић; узленик, сукаља, сукаљка, тојага, тојашка, наврзач; промицалка, савелка, совелка; витка, витлушка, ѓаволчики, мавалка, цавче; ваљак, цев, цевка итн., *ткаењето и ткаените изработки*, различните *видови волна*: руда вуна, остра вуна, ирава вуна, јарина, помешина, постриг, постриготина, постризина, пострижена вуна, пострижина, пострижотина, серава вуна, *мерките*: аршин, лакот, метар, омерка, чишалница и др., *постапките во ткајачката дејност* што започнуваат на пр. со постригување, стрижба, стрижање, шишање, па потоа дрндање, чешљање, влачање, предење, мотање, распрезање, фарбање итн., *вршителите на дејства*: вретенар, вретенарка, дрндар, дрндарин, вуновлачар, влачиљка, влачуља, бедварка, предиља, навијалка, сновалка, ткаља, бојација и др. и *помагалата при ткаењето*: дрндара, дрндалица, дрндаљка, дрндарница, чешљара, гребен, трлача, бијач, мотавило, мотавилка, чапарка, вител, чекрк, врткало, бувалка и др., а се истакнува дека лексиката од областа на килимарството би била предмет на посебно истражување (Марковић 2006: 26–30).

Анализата на Јордана Марковиќ поттикнува и други дијалектолошки истражувања, на пр. Савиќ (2011: 141–158) изработува речник со 257 лексички единици, што ги опфаќа називите за разбојот и деловите на разбојот, називите за одделни ткајачки постапки, за ткаеници, називи за помагала и мерки користени при ткаењето.

На македонскиот дијалектолошки материјал за ткаењето и алатките

за ткаење од тетовскиот, поречкиот и од дебарскиот крај, односно на семантиката и етимологијата на дваесет лексеми се осврнуваат Лаброска, Петровска (2018: 69–84). Врз основа на споредбената анализа на називите во македонскиот и српскиот стандарден јазик потврдуваат дека станува збор главно за лексика со словенско потекло, со фонетски или зборообразувачки разновидности во двата јазика, додека разновидностите се пројавуваат кај алатките што служат за предење, на пр. во македонскиот јазик фурка и чекрек наспроти преслица и родан во српскиот, иако и чекрк постои со исто значење, а со слично значење се среќава и вурка. Исто така заклучуваат дека именката кросно на македонската дијалектна територија може да означува различни делови од разбојот: најшироко распространето е значењето ‘вратило’, но со оглед на постоењето на синонимот вратило, оваа лексема го презема и значењето на други делови на разбојот кои се дрвени или слични: брдо, гребен, додека во српскиот на пр. во одделни говори се употребува кросно (Динић 2008: 364), а во други значењето на кросно го покрива вратило (Комадинић 1992: 64). Од српската ткајачка лексика се посочуваат: гребенац, вретено, прешљен, вратило задње, вратило предње, повраћача, брдило, совиља, мавалка, мотовило и др. Лаброска (2018: 171–179) ги разгледува лексемите: разбој / krosna, вретено / wrzesciono, пасмо / pasmo, вратило / nawój tkacki, ткае / ткаџ, преде / prząść, мота / motać од етимолошки аспект и констатира тесна поврзаност на македонскиот и полскиот јазик, кои во поглед на терминологијата на ткаењето ја запазуваат словенската лексика¹.

Во прилог на досегашните истражувања ќе посочиме дел од ткајачката лексика што се однесува на одделни ткајачки постапки и алатки, на разбојот, на ткаените изработки како на пр. народната носија и килимите за домашна употреба, како и на обичаите и верувањата што се дел од македонската обредно-обичајна практика.

Подготвителните работи за ткаењето започнувале со процесот на стрижење на овците и перење на волната. Потоа таа се влачела или растресувала при што се одделувала долгата „власна” волна од кратката „штима”. „Власната” волна потоа се користела како основа на килимите, додека на пр. уруда е ‘фина, мека волна со кратки влакна’ што се употребувала во домашните изработки за тенки и меки ткаенини за изработување елечи и други делови од народните комплети – носии.

¹ Притоа, таа словенска лексика во полскиот јазик кај повеќето анализирани лексеми развила повеќе други значења отколку во македонскиот јазик во кој четири од шесте лексеми имаат тесно специјализирано значење: ткае, вретено, кросно и пасмо. Една од лексемите има исто етимолошко потекло во двата јазика, но во полскиот ја означува целата направа за ткаење (krosno), а во македонскиот само двете вратила. Лексемите вратило и разбој во македонскиот јазик развиле и нови значења за справи за спортување, кои стануваат и примарни, а во полскиот јазик вакво значење нема ни кај соодветните семантички паралели, ни кај другите термини обработени во овој прилог (Лаброска 2018: 178).

По одделувањето волната се предеља (на фурка или на чекрек) и на крајот се боела, па следувала подготовка на основата пред да започне главниот процес на изработка: чистење на волната, чешлање, одбирање и сл. и навивање на основата на ткаење на кросно и ткаењето на разбој.

Чистење, чешлање волна е постапка со која почнувала доработката на волната во доцна есен и зима – покрај огнот сите членови на семејството ја цепкале на ситни парчиња и ја чистеле од заостанатата нечистотија², а исчешланата волна ја собирале во вреќи и била подготвена за влачење.

Од називите поврзани со влачењето ќе ги споменеме на пр. тарак ‘чешел за влачење волна; чешел за лен’, но и ‘дрвена направа за набивање на јатокот’ (Тетовско), ‘метална направа за набивање на ткаењето кај разбојот’ (Кичевско), гребен, гребалка, влачило ‘алатка, чешел со запци за чешлање, влачење волна’ (Тетовско), рачни гребенци ‘две дрвени четки (долги околу 30 см) со рачки на кои биле забодени шилци’, а за разлика од ножните „ногати“ ниту еден од чешлите не е фиксиран туку волната се развласувала со движење на рацете во спротивни правци – волната влачена со рачни „рукати“ гребенци била многу пофино обработена и се користела за основа при ткаење (Кривопаланечко).

Постапката предење го претставувала ‘соединувањето и обликувањето на животинските влакна во конец, најпрво се предељат и се правел јатак (погруб и подебел од основата)’. Предењето се сметало за една од полесните работи – жените предеље во слободно време, најчесто во зима или по завршувањето на полските работи, а никогаш не се предељо во петок и недела и на верски празници. При предењето на волната се разликувале неколку начини – предење во лево е кога вретеното се држело во висина на десното рамо, а се вртело в лево и преѓата што се добивала од ваквиот начин служела за плетење чорапи, фанели и други плетива, додека со предењето со кадела се добивала преѓа и „основа” што служела за ткаење домашно платно и клашна (Костадиноски 1998: 119).

Со предењето на пр. се поврзани називите вретено, вртка ‘вретенесто дрво со чие вртење се преде волна’, прешлен, запредок, запредалче, запредувче, запредушка ‘тркалцето на долниот крај од вретеното што овозможува полесно да се врти вретеното, односно полесно да се сука и одмотува предивото’, куклушка ‘горниот дел од вретеното на кој се намотува испредената жица за да се преде нова’, фурка, прелка ‘дрвен стап на кој се намотува волна за предење’ – на фурката се издвојуваат два дела: долниот дел се нарекува дршка и претставува долг стап кој се стега под пазувата или се заденува во појасот, а горниот дел е

² Уште на 5-годишна или на 6-годишна возраст девојчињата почнувале со чешлање на волната како наједноставна работа, на 10-годишна возраст почнувале со предење, а на 15-годишна возраст почнувале со ткаење на черги од партали „партулки”.

глава и на него со помош на врчка се врзувала каделата – со левата рака се сучел конец од каделката, а со десната се намотувал на вретеното, па потоа преѓата од вретеното се мотала во клопче’, кадела, каделица, каделка, повесмо, повесмарка ‘количество влачена волна ставено на фурка за предење’, чумка ‘преѓа навиткана на вретено’, предени конци ‘конци увртувани со вретено, а влечени од кадела’ (Битолско); предено ‘материјал (најчесто волна) за плетење и ткаење’; преѓа ‘испремен конец од волна, памук, лен и др. за плетење или за ткаење’; преденка ‘седенка за предење’ и др.

Со намотувањето на преѓата се поврзани називите: набрдина ‘преѓа намотана на кросното што ќе се употреби при ткаењето’; набрдува, навива ‘намотува, навива преѓа на кросното или на вретеното, што ќе се употреби како основа при ткаењето’; каламиса, калемиса / калемисува, накаламисува ‘намотува, наметнува, навива преѓа на калеми, ја приготвува за ткаење’; навивалка, навој ‘направа за навивање предено’; навивање ‘сновење; наметнување на преѓата на кросното’; навивалиште ‘место каде што се навива предено’; навивачка ‘жена која ја навива преѓата на кросното, ја подготвува за ткаење’.

Сновење е ‘прва фаза од процесот на ткаење кога преденото се подготвува да се стави на разбојот за ткаење’. Предивото се сновело со помош на вртешка – се изведувало на дрвена рамка суграна и тоа на тој начин што од едната страна на сидот се поставувале каламите, а од другата страна вртешката, на која имало т.н. чатал за уста низ кој минувале нитките (Дојранско). Се сновело во доцна есен и во зима, но никогаш од Петковден до Св. Никола за заштита „од волци“. Од коренот снов- се изведени и сновалка, сновило ‘основен подвижен дел на разбојот во вид на чун со кој се внесува јатокот; направа за сновење на преѓата за основа при ткаење’; сновалка, сновачка ‘жена што подготвува основа за ткаење’, сноватина, сновотина ‘основа за ткаење’ (Мариовско),

Ткаењето, ткаење платно се вршело на домашен, хоризонтален разбој, со тесни брда, па платната се белеле, се бојадисувале во бои; за разлика од ткаењето килими и черги се користела потенка основа – за поставување на основата низ брдото се нижеле по две нишки во еден „заб“, а се употребувало брдо со помали и погустии запци (Дојранско), ткаеница ткаенина е ‘тоа што е изработено со ткаење, ткаена изработка (обично на разбој)’; ткајачка, разбојарка ‘жена, девојка што ткае’. Се ткаеле килими, јамболлии и сл., а изработката на еден килим траел најмалку 20-ина дена и тоа обично во техниката на лито ткаење со две лица, на т.н. мазни килими, на хоризонтални разбои, поради чија тесна основа се ткаеле повеќе дипли (парчиња) кои потоа се соединувале, а и спојувањето на диплите барало посебна умешност.

Покрај основните ткајачки техники во Македонија, лито ткаење и четворно ткаење, декоративните ткаенини најмногу се изработувале во техниките: со совалка, со прсти (пребир), со штичка и близна (Крстева

1996: 264). Лито ткаење е наједноставен и најзастапен вид ткаење – се ткаело со две подношки и две нишки така што се воведувала по една жица во нишките и брдото. Овој вид ткаење бил карактеристичен за еднобојните ткаенини или орнаментирани со еднобојни хоризонтални пруги, а се изведувал на три начини: со совалка, со прсти „на рака”, на „гужви” или на штица (Пехчевско). Четворното ткаење е вид ткаење кога основата се воведувала во четири нишки, а наместо две подношки се ставале четири, притоа во нишките како и при литото ткаење се воведувала по една жица, а во брдото влегувале по две жички.

Разбојот е ‘дрвена направа за ткаење волна и коноп’ (составена од: вратило, задно вратило, прво вратило, брдо, савелка, подношки, клупа за седење, набрдила, нитки), што била составен дел од покуќнината и заземала видно место во домот и на неа се изработувала текстилната покуќнина: килими, платна и сл.

Од лексиката поврзана со разбојот ги бележиме: брдило, набрдило³ ‘дел од разбој за ткаење, дрвена рамка каде што стои брдото – дрвен дел во кој се вклопува брдото со основа’; брдо⁴ ‘дел од разбојот за ткаење низ кој се воведува основата (се ставаат конците од основата)’; Брдото се ставало во набрдила со чија помош се движело напред-назад, а придвижувањето на нишките во правец горе-долу се правело со помош на скрипци и подношки што се управуваат со нозете; кросно ‘дел од разбој, вратило на разбојот за ткаење’ – има две кросна: предно, на кое се намотувала исткаената ткаенина, издлабено е во средината и се придвижува со помош на затезало, и задно на кое се наоѓа основата, а се придвижувало со повратало, повраталка, тегачка; напрушки ‘дел од разбојот, метална направа како лента со која се опнува платното кога се ткае’; ништалки, ништелки, ништи ‘дрвен дел од разбојот за контролирање на основата и јатокот при ткаењето; направа во која се ставаат нишките за разбој’, повраталка, повратало, повратешка ‘дел од разбојот со кој се собира платното’, односно ‘долга тенка штица што е поставена со отвори на десната страна од вратилото и со оваа тенка штица се врти вратилото’, а исткаеното платно се намотувало во вид на клапче, клапец – на предното и задното вратило се собира платното при ткаењето и повратешката што е на предното вратило служи за да се затегне исткаеното платно, а со помош на повратешката на задното вратило се попушта основата (Лаброска, Петровска 2018: 79), подношки ‘дрвени педали на разбојот кои служат за

³Во срп. брдила, набрдила, набрдилке, набрдило, а за деловите: горњи део набрдила, горњи део набрдилке, горње набрдило, носач т.е. поклоп за брдо и доњи део набрдила, лежеће брдо т.е. струка која удара, а познати се и лексемите вучери, вучерак/вучерци за двата дела (Марковиќ 2006: 27).

⁴Во срп. се разликува густо и ретко брдо според густината, а според ширината на ткаењето: брдо у шес, брдо у седам, брдо у дванаест, односно според намената: брдо за вутаре, брдо за клашње, брдо за черге и сл. (Марковиќ 2006: 27).

разделување на ништите – во зависност од начинот на ткаење се менува и бројот на ништите и подношките’; прапец ‘шипка за раздвојување на жицата на разбојот за ткаење’ (Кичевско), целови, цепци, масури ‘делови на разбој; стапчиња, штичиња или дрвени плоснати прачки кои се ставале меѓу нитките од основата за разделување на основата меѓу задното кросно и ништите, односно за да не се мешаат нитките во текот на ткаењето’.

Шарањето при ткаењето или изработката на разни шари зависело од креативноста на ткајачот, што требало да знае колку конци се потребни за шарење, на пр. при ткаењето на некои шари се става еден црн конец, на други половина бел, па излегуваат „зубарчиња и окца”. Во зависност од шарата – кога почнувал процесот на шарење, се земало едно шимшиле ‘долго тенко дрво’, кое се внесувало во конците, и се префрлало од другата страна, па се ставало сребало ‘подебело дрво што конците ги дели на два дела’ и се отворала „уста” во материјалот, потоа се земало едно дрво колку што е широк разбојот и се нитело, па по нитењето следувал процесот на ткаење – откако со помош на сребалото ќе се отворела „уста”, се одело горе-долу и шимшилето влегувало од едната страна, а во шимшилето се протегал цаот ‘намотан материјал’ и на крајот бил процесот на удирање со помош на тарак, за да се набие и да изгледа убаво.

Ткајачката техника како колективна придобивка се пренесувала од поколение на поколение и во развојниот пат вклопувала многу елементи од културните влијанија што се вкрстувале на овој дел од Балканот, но преработувани со творештвото на народното сознание, прилагодени на народниот бит и начин на живот⁵, развиени и усовршени со народните естетски сфаќања. Народната облека освен својата основна функција за заштита на телото од климатските услови, украсување и сл. имала и други значења и пораки – покрај магиско-обредните функции⁶, преку облеката се покажувала територијалната припадност, семејната положба, како и меѓусебните општествени односи на генерациите од различни возрасти⁷.

⁵Се издвојувала културата на планинците, што се занимавале со сточарство, од културата на рамничарите, ориенирани кон земјоделство создавајќи поинакви форми на културата на облекувањето, како и на целокупниот народен живот воопшто.

⁶На пр. невестинската носија се јавувала и како „обредно свадбена”, а одредени обредни знаци се рефлектирале и во некои други семејни или календарски обреди, кои најчесто се задржувале сè до раѓањето на првото дете. Во тој период, атрибутите на невестинството, како што се: коцелот, сокајот, гајтанот и др. постепено се напуштале, при што се менувал и статусот на невестата во статус на млада, мажена жена. Невестинската носија, а особено невестинската кошула имала значајна улога и во погребните обреди, таа се чувала за умиракча, па од тој аспект имала и обредно-траорен карактер.

⁷Мајката била должна да ја научи својата ќерка да ги работи сите домашни женски работи: да преде, да влачи волна, да ткае, да плете. Прва женска работа на која се подучувало секое девојче било предење памук (бубаќ) – му се купувало ново мало

Народните носии се етничко обележје за припадноста кон една етничка или пределска целина. Сè додека биле изработувани во семејните заедници како домашни творби – жената од село сама го приготвувала влакното за предење (волна, лен, памук), предела, бојадисувала, ткаела (Петрушева 1996: 143–144).

Во терминологијата на македонското текстилно творештво се појавуваат низа модификации и диференцијации на локален план. Според Ристовска-Пиличкова (2006: 218–220) секоја поголема или помала етничка група или заедница, има своја локална терминологија, за секој вид на кошула и составен дел на кошулата. Женската кошула е составена од преден и заден стан, што во Охридско, Битолско, Прилепско, Кичевско се нарекува: меѓуполник, ѓуган, задан стан, односно оспредни, или предно станче, т.е. задно станче во Кумановско, а бочните страни на кошулата можат да бидат составени од еден, три, пет итн. дела, познати како: пореборник, реборник, клин, клиње, бочник, узкукњак (Кумановско).

Женските скутини се разликувале според видот и техниката на изработка и според начинот на украсување⁸. Видот на скутината во голема мера бил определен од возраста и намената (дали станува збор за секојдневни или празнични скутини), додека, пак, термилолошките модификации најчесто се јавуваат како резултат на дијалектни форми.

Во српскиот јазик како дел од народната носија се познати на пр. аленица, прегљача, кецеља, опрегачка, skutача и др. (Марковиќ 2006: 36), со низа локални лексички и зборообразувачки варијанти.

За skutникот во македонскиот јазик бележиме голем број називи со мошне изразена зборообразувачка варијантност: skutnik, skutач(a), skutина, skutниче, skутале, skутаре, присkutник, прегач, опрегач, опрегачка; претсемник, претсемик; опашалка, препашалка; престилка, пешкир, завијачка, пештемал, кецела, вртешка, дипла, ирам, утаре, фута (Макаријоска 2003: 265). Причините за ваквата јазична модификација се резултат на етничките целини и миграциските движења на населението. Во Кумановско се носеле три вида skутачи, со две дипли т.н. струки: skутача единарка (невестинска skутача), skутача перушанка и skутача шамијарка за помладите девојки, во пределот Каршијак се носеле т.н. skутини – уткајка: црна уткајка, алова уткајка за девојчиња на 12–15-годишна возраст, а пак невестите носеле срмана уткајка. Младите жени и невести ги носеле skutините: криви прсти, везени, со лозници, а старите жени носеле темни skutини – црни уткајки т.н. Брдарки. Во Долни Полог се носеле две skutини: т.н. мала skutина или skutниче што се носело под големата

вретено, а таткото му правел мала фурка за навивање памук за предење (Гевгелиско).

⁸ Во зависност од орнаментиката се разликуваат skutини завијачки и тоа: белинка, срменка, среднаградска, црначка, црниче маало, беличе маало, жолгарче, градска завијачка итн.

скутина завијачка. Во Горни Полог скутината е наречена опрегач, а се носеле: предна скутина – опрегач и задна т.н. црно ткаена скутина, па: килимарски опрегач, опрегач со бајраци, опрегач јумаклија – ткаен од волнена преѓа и свилени конци т.н. јумак итн. Во Голо Брдо се носеле два вида скутини: бокченица, секојдневна скутина, ткаена во повеќе бои и празнична скутина т.н. бовча во четириаголна форма и украсена со долги црвени реси. Во Овчеполско скутините се познати под терминот пешкир, составени од две хоризонтални дипли од волнена преѓа, во централниот дел со ситни, а од страните со покрупни, геометриски шари.

Во врска со појасите на пр. дизгија е ‘долг и тесен колан што се ткаел во четири ништи со основа од бубакерни конци, а јаток од разнобојна преѓа’, додека појасот обично е од црна преѓа со црвени шари, па ресите се „наврзуваат” (Костадиноски 1998: 121).

Посебно место во народните ткаенини им припаѓа на килимите, чија изработка се одвивала главно во рамките на домашното производство и за задоволување на семејните потреби. Според Крстева (1996: 264) карактеристично за сите македонски килими е нивниот состав од повеќе (2–5) дипли, ткаени на тесен хоризонтален разбој, во техника со прсти. Се разликувале 1. килими на широки разнобојни појаси (парти, суници), со специфично колоритно нијансирање, со ефект на виножито, т.н. виножито, суници, на Госпо појасо и тие имале најмасовна употреба. 2. килими наизменично орнаментирани со ригести шарки и пошироки појаси, познати како пооди-поседи (Прилепско и Охридско), 3. килими со развиена орнаментална композиција т.е. централно поле софра и бордури кенари, улкери, познати како софра-килими, а за нив се карактеристични и петоаголните ниши и мотивот на животно стебло јавор (Дојранско). Познати се и килимите ери-дере со цик-цак вертикали и долапи ‘помали, еднакви, правоаголни целини’ (Прилеп), чингелите ‘ромбови со куќи на сите агли’ (Кавадарци), рачките ‘стилизирани ракови’ (Дојран), како и желките (Прилеп и Костур) со истоветните мотиви од пиротските килими⁹.

Во македонската обредно-обичајна практика многу обичаи и верувања се поврзани со ткајачката дејност, на пр. со вретеното: вретено користеле бабиците за да ги изгонат породилните демони; според верувањето за „предењето на животната судбина” наречниците како три жени, седеле пред огништето и ја пределе нитката на животот: првата предела фурка, втората со раката кажувала, а третата в раце држела ножици, па по извршеното наречување го пресекувала крајот што го предела првата наречница (Шапкарев 1975: 211–214; Петреска 2017: 66);

⁹Во орнаментиката има многу сродности со пиротските и чипровските килими, но и диференцијации во однос на нивните особености. Еден од најстарите ориентални мотиви е „дрвото на животот”, а се среќаваат и мотивите на ниши или кутии (налик на куќички), софри, тиче (птичка), тагарка со пилци, рачките, пламенчиња и многу други, кои се присутни единствено во килимите од Македонија.

покрај новороденчето до 40 дена ставале фурка, а од другата страна вретено; девојките меселе леб со вретено, со желба избраникот да се врти околу нив како вретеното; кога се внесувала невестата во куќата на младоженецот, свекорот и свекрвата ја седнувале до ноќвите, ѝ ставале вретено во рацете и ѝ наредувале да го заврти (Вражиновски 2000:121); не е убаво машко дете да врти празно вретено, за да не менува жени (Кратовско); вретено намотано со преѓа се користело и при баење од некои болести, за растурање магии и сл.; вретено не се ставало на трпеза за да не се вратат или збркуваат луѓето од куќата (Кратовско).

Девојката најпрво ја истегала, па ја усукувала и ја удвојувала преѓата, па усуканите конци ги редела едни по други, а краевите ги врзувала со нитки во друга боја, па вака подготвените конци ги пуштала по реката за лесно да ѝ оди работата (Скопско). Се верувало дека ако платното било сновено во јануари, облеката изработена од ова платно не требало да ја носат двајца браќа родени во ист месец, за да не им се случи нешто лошо, а ако облечат кошула од тоа платно тогаш не треба да се видат кога ќе се венчаваат (Мариовско). Исто така се верувало дека кога жената ќе ја намота преѓата сите четири дупки на кросното треба да ги наполни со отпадоци од преѓата за на ѓаволот да му се затворале ушите и да не може да ја слуша кога ткае и да ѝ пречи во работата или при навивањето на основата, во дупките на кросното треба да стави гранчиња, за да не се урочи ткаењето и на непријателите да им се затвори устата (Кратовско); се верувало дека не треба да се прескокнува кросното зашто ќе донесе голотија, сиромаштија (Гевгелиско).

Според верувањата најдобар ден за заткајување е понеделник или среда, а завршувањето треба да не се поклопи со истиот ден (Кратовско); за преѓата побргу да биде наснована на разбојот, ткајачката требало најпрво сноватината да ја стави на отворена врата „уста да ѝ се направи“ и да ја стави да преноќи во ковчегот за леб со цел сноватината побргу да стаса, односно ткајачката полесно да ја наткае на разбојот (Мариовско) или пред да се заткае платното ткајачката требало прво да протне сламка низ снованината „за ткаењето да ѝ биде лесно како сламка“ (Гевгелиско).

Се верувало дека кога платното ќе биде исткаено, не е добро напрушките да се фрлат на земја, зашто тој што ќе ги згазнил секогаш ќе бил со искинати алишта; ако при ткаењето работата одела тешко се верувало дека оној на кој му е наменето платното многу ќе се радува, а ако жиците во ројакот, односно жиците што при ткаењето излегуваат од брдото и мора постојано да се враќаат назад се чифт (парен број) жената што ткае ќе роди женско дете, а ако се тек (непарен број) ќе роди машко (Гевгелиско); се верувало дека пелените за првото дете „не чини“ да ги ткае мајката туку идните баби (обично свакрвата), а за другите деца мајката.

Дел од верувањата и забраните се поврзуваат со календарската обредно-обичајна практика, на пр. празникот Преполовение или Руса

Среда се сметал за женски празник, на овој ден не се ткаело, не се плетело за да не се јави болеста руса, односно за да не им се „зарусуваат“ очите на луѓето преку годината; на Брлив четврток (ден што се паѓа во Сирната недела пред Поклади и велигденските пости) не се работело со волна (предење, плетење, ткаење), со вретено, за стоката да не се збрлави, да не им се „вртат“ главите на овците (Прилепско); на Мартинските празници, или Мартинци (во најголем дел траат една недела) била забранета работа со волна: предење, сновање, навивање, ткаење, плетење, шиенење, крпење и сл.; ткаениците се заштитувале од молци со Иванов цвет и тоа набран на Иванден. Основните функции на христијанската светителка Св. Петка/Параскева во народната традиција се предењето и шиенењето, кои најчесто се манифестираат преку забраните за практикување на овие активности во петок, т.е. денот посветен на неа¹⁰. При игрите под маски на одделни празници еден од задолжителните реквизити на бабата или невестата, биле фурката, вретеното и плетилото, со кое за време на играта со маски импровизира предење и воедно ги тепала синовите и дедото (Петреска 1998: 31).

Врската со двата света била зајакнувана со врзување јазли од пусти ништи (дел од ткаенина што не е довршен) од некоја жена што е умрена и при тоа се изговарала формулата: „Како што го врзав јазолов на крајот од пустите ништи, така да се врзат сите болести што ќе му идат оваа година на стариот“, па крајот се закопувал под прагот на куќата (Цепенков 1972: 287, Петреска 2017: 66). Во овој контекст би го споменале и опашувањето конци или текстилни производи околу некои култни предмети кои по изведувањето на обредот, ги опашувале на лицата за кои се изведувале обредните дејства. Најчесто ова се применувало при неплодност (Петреска 2017: 66). За заштита од чумата се користело т.н. чумино платно, што луѓето го ткаеле кога во селото „биела“ чумата – девојките избирале крајна куќа и во неа ткаеле конопно платно, го навивале на кросно и ѝ го давале на девојка-сирак, таа го јавнувала кросното (како коњ), па со девојките рано в зори трипати го обиколувала селото, одела од куќа на куќа им давала на сите по едно парче од платното, а за возврат сите добивале: брашно, масло, месо и др., па молкум оделе во туѓ синор и ги закопувале разбојот, ништите, брдилата со кои го ткаеле платното.

Прегледот на ткајачката лексика како дел од народната култура

¹⁰ Оваа функција ја одразуваат и релациите на Св. Петка со косата и воопшто со влакната, манифестирани преку расплетената коса на жената што ја застапувала во обредите, како и преку забраните, на нејзиниот ден жените да ја чешлаат својата коса. Се верувало дека оние жени кои не ги почитуваат овие табуа, всушност ја бодат Св. Петка со своите вретена, ја предат нејзината коса и ѝ ги полнат очите со паздер (конопни и ленени иверки). На оваа светителка ѝ бил посветен 14 октомври, ден кога започнувала подготовката на лепената преѓа, а се организирано и колективно предење (Чаусидис 2012: 110–15).

претставува потврда за богатиот лексички фонд од оваа област и предизвик за натамошни истражувања, во прилог на зачувувањето од заборавот на многу архаични називи и обредно-обичајни постапки и верувања.

Литература

- Владић-Крстић Братислава. 1984: Текстилна радиност у титовоужичком, пожешком и косјерићком крају, *Гласник Етнографског музеја у Београду*, књ. 48, 65–141.
- Вражиновски Танас и др. 2000: Речник на народната митологија на Македонците, Прилеп-Скопје: Институт за старословенска култура – Прилеп, Книгоиздателство „Магица македонска” – Скопје.
- Делиниколова Зорка. 1964: Народни ткаеници од Малешево, *Зборник на Штипскиот народен музеј*, III (1962–1963), Штип, 17–35.
- Динић Јакша. 2008: *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Идвореан-Стефановић Братислава. 2003: Гребена за обраду кудеље и вуне у Етнолошком одељењу Музеја Војводине, *Рад. Музеја Војводине*, Нови Сад, 43–45 (2001–2003), 79–95.
- Комадинић Гроздана. 1992: *Ткачка лексика Драгачева*. Београд: Научна књига.
- Костадиноски Стојан. 1998: *Селото Здуње, Порече*, Скопје: Републички завод за заштита на спомениците на културата – Скопје.
- Крстева Ангелина. 1996: Народната декоративна уметност, *Етнологија на Македонците*, Скопје: МАНУ, 261–276.
- Лаброска Веселинка. 2018: За неколку лексеми од областа на ткаењето во македонскиот и во полскиот јазик – лексичко-семантичка анализа, Меѓународен славистички собир, Филолошки факултет „Блаже Конески” (15 – 16 јуни 2017), *Folia philologica macedono-polonica* 9–10, Скопје, 171–179.
- Лаброска Веселинка, Дијана Петровска. 2018: Лексиката поврзана со ткаењето и со алатките за ткаење во неколку говори од западното македонско наречје – паралели со српски јазик, *Језик као запис културе у етнoлошкој и лингвистичкој анализи на релацији Србија – Македонија/Јазикот како запис на културата во етнoлошката и лингвистичката анализа на релација Србија – Македонија*, САНУ–МАНУ, 69–84.
- Макаријоска Лилјана. 2003: *Лексиката на материјалната култура во македонските црковнословенски ракописи*, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков”.
- Малуцков Мирјана. 2003: *Ѓилимарство Срба у Војводини*, Посебна идања, Нови Сад : Музеј Војводине.
- Марковић Јордана. 2006: *Ткачка лексика Југоисточне Србије*, Ниш: Филозофски факултет.
- Петреска Весна. 1998: Цамаларскиот обред разгледуван како обред на премин. Обичаи со маски. *Зборник на трудови од Меѓународниот симпозиум „Обичаи со маски”*, Вевчани – Струга 1996, ур. Владимир Боцев. Скопје: Музеј на Македонија, 29–37.
- Петреска Весна. 2008: Категориите близина и дистанца: Етнолошко-антрополошко

- истражување на народната култура. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков”.
- Петреска Весна. 2017: Мотивот предење во балканските народни култури со посебен осврт на македонската народна култура, *Фолклористика* 2/1 (2017), 63–80.
- Петрушева Аница. 1996: Народните носии, *Етнологија на Македонците*, Скопје: МАНУ, 143–176.
- Ристовска-Пиличкова Јасминка. 2006: Јазичната диференцијација на елементите во македонското текстилно народно творештво, *XXXII научна конференција на XXXVIII меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј”, 217–226.
- Ристовска-Пиличкова Јасминка. 2013: За семантиката на некои обредни дејствија поврзани со изработката на носијата и на традиционалниот текстил во Македонија, *Спектар*, год. XXXI, бр. 62/2013, 172–184.
- Ристовска-Пиличкова Јасминка. 2013: Символиката на кружните мотиви во македонската традиционална култура – генеза и развој, http://www.kalamus.com.mk/pdf_spisanija/patrimonium_6
- Савић Биљана. 2011: Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке, *Годишњак за српски језик и књижевност*, XXIV/11 (2011), 141–158.
- Трајковска Фима. 2012: Народни ткаеници во Кумановско, *Музејски гласник*, год. VI, бр. 11, Куманово: НУ Музеј „Куманово”, 153–164.
- Целакоски Наум. 2002: *Прилози за етнографијата на Македонија*, Охрид : Здружение за наука, култура и уметност, Општина Мешеишта.
- Цепенков, Марко. 1972: *Македонски народни умотворби*, кн. 9, Скопје: Македонска книга, Институт за фолклор.
- Чаусидис Никос. 2012: Предилката со зоо-антропоморфни и демонски обележја во словенските митски традиции, *Studia mythologica Slavica*, XVI, 91–115.
- Шапкарев Кузман А. 1975: *Избрани дела*. кн. V, прир. Томе Саздов. Скопје: Мисла.
- Falińska Barbara. 1977: „Leksyka tkacka w dialektach Macedonii i jej powiązania ogólnosłowiańskie”. *Македонски јазик XXVIII*, Скопје, 23–50.

Liljana A. Makarijoska

THE WEAVING LEXIS IN THE ASPECT OF ETHNOLINGUISTICS

The weaving skills were constantly practiced and upgraded in the Balkans, and besides for producing folk costumes, they were used for producing other textiles, as well, required in the every day life or for traditions and customs. The ethological and linguistic researches related to the weaving practice contribute considerably to preservation and memorizing of the weaving lexis in Macedonian and Serbian language, such as lexemes related to wear's frame and its parts, weaving process and techniques, weaved crafts etc. Having in mind the fact the related lexis is of Slavic origin in general, considerable part of the terminology is common for both languages, with phonetic or word-formation variants, while on local level, both in Macedonian and Serbian traditional textile production, there are numerous modification and differentiations registered. Lots of customs and beliefs are related to the wear's frame, initial weave etc., and usually they are part of customs and rites for birth, wedding, calendar holydays, as well as illness prevention etc.

Keywords: weaving lexis, wear's frame, tradition, customs and rites.

Лилјана А. Макаријоска* УДК 821.163.3.08-3 Мисиркова-Руменова К.
Мери Г. Цубалевска*
Универзитет „Св. Кирил и Методиј“,
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков“ – Скопје

ЛЕКСИКАТА ВО ПРОЗАТА НА КАТА МИСИРКОВА-РУМЕНОВА

Предмет на нашиот интерес е лексиката во прозното творештво на Ката Мисиркова-Руменова, авторка со богат творечки опус, која го привлекува вниманието на читателската публика со својот стил и со описот на тешките животни услови на прогонетите од родните огништа во егејскиот дел на Македонија. Јазикот на Мисиркова-Руменова се карактеризира со дијалектизми како прилог во збогатувањето на јазикот со изразни средства од народниот јазик и тие се слеани во раскажувањето како средство за одредени стилистичко-функционални цели: *бугли, варди, вјаса, се војва, врголи, гиба, дира, кладе, лафи, се опули, питува, пљачки, пули, ренса, рига, скорни, се тули, фалка, фраска, шаври, шарвета, шеј*, се употребуваат и црковнословенизми: *безаконие, битие, благодат, блуд, блудница, великодушно, великолепен, лето, оскврнави, писание, похотлив, севишен, слово*. Застапеноста на турцизмите: *авлија, ан, калдрма, долама, кавад, курк, турли-јанија, ортома, аришин, ока*, како и *адет, аир, гајле, гајрет, дереџе, есап, зијан, кабаџет, куртул, маана, мерак, ниет, резил, сеир, таксират, кеф, фајде, чаре* др., и грцизмите: *ендопин, кала, калимера, калиспера, катара, каџика, кирја, кокона, малакас, омега, пампур, панаџија, панукла, папса, патрида, педи, проедро, путана, синтеризмос, сулинар, схолио, тахидром* и др. се поврзува со специфичноста на содржината и пореалното опишување на времето и настаните, додека фразеолошките изразни средства на творештвото му придаваат национален карактер.

Клучни зборови: лексика, дијалектизми, црковнословенизми, турцизми, грцизми, изрази.

Преку изборот и организацијата на јазичните средства се пројавува индивидуалната творечка способност на авторот, неговиот поглед на свет, а од аспект на функционалната поврзаност на примената на јазичните средства со идејата на делото во целина и на секој негов дел се проследува придонесот на јазичните средства за естетската вредност на кажаното.

Ката Мисиркова-Руменова (1930–2012) е авторка со богат творечки опус¹, Таа го привлекува вниманието на читателската публика со својот

* makarijoska@yahoo.com

* m.cubalevska@yahoo.com

¹ На пр. романите: *Жешка земја* (1968), *Добрите момчиња од земјата вардарска* (1969), *Корнење* (1972), *Вида и објектот* (1975), *Жежок пат* (1981), *Довик* (1983), *Султана* (1987), *Жеголеџ во срџето* (1987), *Во смрт од љубов* (1990), *Катарни години* (1992), *Сидови од пајажина* (1993), *Стапалки по жолти лисја* (1995),

стил и со описот на тешките животни услови на прогонетите од родните огништа во егејскиот дел на Македонија, соочени со разделба од блиските, од нивната татковина и од саканите, раскажувач кој создава слики за непосредно да ги согледаме душевните страдања на човекот. Мисиркова-Руменова преку своето лично искуство, надоено со човечката судбина, го развива драматичниот монолог – на прозниот израз на „егејската“ тема, му го дава својот голем придонес, со автентичната вистина, надградена со топла и искрена авторска креација, со богат лексички фонд и со една лирска перцепција што се поистоветува со перцепцијата на автор-сведок на настаните. Според Анте Поповски (1988: 153–154) егејската тема е органски дел на современата македонска литература и зафаќа широки подрачја на македонската мисла и на македонската тага. Егејската тема е литература – судбина. Судбината на Македонците од Егејска Македонија за писателите е опсесивна тема што успеваат да ја разгрнат и распостелат низ низа судбоносни настани слушајќи ги своите личности како зборуваат на својот роден говор, оставајќи ги доволно да зборуваат сите тие подвиткани под товарот на заедничата трагедија за да можеме да ја почувствуваме судбината на збегот од Македонци кои постојано копнеат за враќање по родните огништа (Тодоровски 1981: 65). К. Николова во поговорот кон автобиографското дело *Човекот, душата, виделината* (2006) истакнува дека темите што Мисиркова-Руменова ги одбира за своето творештво одговараат на нејзиниот личен светоглед, на сфаќањата и разбирањата на животот; таа не бега од реалноста колку и да е болна или како што самата кажува: „Таа тема, таа болка, ткаена секојдневно со најздрав разбој за да се запаметат настаните, ме имаше оптоварено“ (ЧДВ: 53), а „Секое време си има свој јазик и свое лице“. „Секој лик е приказна за себе. Убави, грди, лоши, добри, болни, здрави како челик и, да имаш дарба на сите нив да им најдеш јазични облеку“ (ЧДВ: 61).

Покрај богатството од раскажувачките постапки и богатството на мотивите и јазичните средства, изборот на лексиката ја потврдува високата книжевно-естетска вредност на прозата на Мисиркова-Руменова, а придонесува и за зачувување од заборава на многу дијалектни зборови.

Големите атови (1997), *Пранги* (2000), романите за деца: *Го љубам својот град* (1964), *Детството на Мисирков* (1965), *Милосија* (1982), *Скапила* (1987), *Соноот на будната птица* (1988), *Патилата на Милосија* (1989), *Сидовите од Пела* (1991), *Вознесот на Милосија* (1992), *Водоскоци* (1994), *Авантурите на Ѓурѓа* (1997), збирките раскази: *Песна за огновите* (1966), *Неоджилени* (1988), *Мајка Которичанка* (1988), збирките раскази за деца: *Илинденски раскази* (1978), *Топлата прегратка на Гоцевата мајка* (1990), *Писмата до Соња* (1994), на драмите: *Скршени вејки* (1965), *Кресненското востание* (1976), *Јужен ветар* (1979), *Неосудени* (1980), *Мирка Гинова* (1985), *Зунка* (1998), збирките поезија: *Нок во осаменоста* (1979), *Плач пред сидот* (1996), *Скаменета солза* (1990), *Виорот на болката* (1999) и др.

Дијалектната лексика во уметничката литература е честа појава поради тоа што секој автор се стреми да создаде сопствен стил на изразување, а вметнувањето на дијалектизмите во контекстот, нивната организација во изразувањето е резултат на умешноста. Мисиркова-Руменова употребува зборови со поретка употреба, дијалектизми, а и експресивна или лексика со емоционална оценка за реализирање на различни стилистичко-идејни цели, односно како средство за портретирање, индивидуализација на говорот на одделни личности и за нивно карактеризирање, за изразување на нивниот субјективен став кон нештата или за ставот на раскажувачот, односно авторот. Со употребата на дијалектизмите кои се обележје на нејзиниот јазичен израз, Мисиркова-Руменова придонесува и за зачувување од заборавот на многу дијалектни зборови од егејските говори².

На пр.: *бугли, варди, вјаса, вјаскум, се војва, врголи, втулен, втули, гйба, дйра, доварди, исфраска, кане, кладе, лаф, лафи, метне, мласне, нунко, се опули, панерка, питува, пљачки, попита, пули, ренса, рига, рушница, самааресана, скорни, се тули, фалка, фраска, фучка, цикна, шаври, шарвета, шеј*: Лазар бил тешко болен Лена сама го буглела (КГ: 172), Изгоро, да ми ги вардиш децата! (МК: 20), И вјасам, вјасаме сите... (МК: 21), Да вјасаме и да не се обсрнуваме (МК: 20), Вјаскум ги распрегнуваа севгарите (Сул: 9), Пулам, секој ден се војваш кај неа (КГ: 155), Петко ги врголеше очите (КГ: 26), Втулени. Ама што ако се тулевме (МК: 18), Ги собрале, ги втулиле, нè чекаат (Нед: 80), Думам, плукни, олесни ми и пак трчи по дирата (Нед: 93), Немал поим како изгледа дирата (ВСЉ: 130), По дирата стасав во домот (Нед:93) Со раце, со очи, со лаф, разбра (МК: 35), Еден лаф не ми летна (МК: 41), И не ми рече ниту еден лаф фазла (Сул: 24), Лафат, лафат, а ништо не разбирам (КГ: 190), Ти лафам за животот (Сул: 17), Не сакам да лафам. Не ми се лафи. И да не ти се лафи, јас знам. И прибери се Не лафи ништо (КГ: 202), Кај брат ти? Кај нункото (КГ: 10), Подранив нунче (КГ: 12), Пијано лафи нункото (КГ: 13), Исправи се и опули ми се в очи (КГ: 45), такво е времето, свој свој да пади (Нед: 131), Му го зграби чутурчето, го фрли во панерката (Сул: 91), Никој нас не не питва ни за ова, ни за она (Сул: 35), Ги цепаат пљачките (Нед: 18), Ги пулиш ти? – Не, искри не пулам, го гледам Христос (КГ: 204), ништо не пулам, очите ме болат (КГ: 206), Дали јас ќе плачам или ќе ренсам (Нед:65), Ригаше, ригаше, стенкаше, стенкаше, ох, мајко мила... (Сул: 45), Бошко одново ригна, не беше клал лимон в уста, мласна со јазикот (Сул: 46), Рушници му зготвив на дедото, а и јас се накрвав (Сул: 97), Ама ти си разгалена, самааресана (Сул: 27), Бошко ги собу скорните (КГ: 157), Се намачи кутриот, со двете леви скорни ... левата скорна лесно

²Сп. Мисиркова-Руменова: Ги корнам старите зборови. Дијалектот солунски, кукушките мудрости, еницевардарскиот дијапазон на ширина и убавина. Имаме зборови кои никој до денес не се сетил да ги устоличи и да ги заштити (ЧДВ: 253).

ја навре (КГ: 37), стопанот е пред врата (Нед: 40), си пикаше големи залаци во устата, фалките му се дуета како кај зурлација (Сул: 25), фраска по мојот тил (МК:108), без да го види некој ќе ме фраснеше со нешто тврдо (Нед:103), Крева рака да ме фрасне (Нед:103), Метна, синко. Големо, машко дете – фучкаше бабата Неда Штакова (Сул: 37), чукнав со двете тупаници на портата. Едно чупе ми отвори (Нед:93), ги собираа ноќните буфови: пијаници, просјаци, лесни жени, пајтонџии, рибари, сè што шавреше покрај морето (Сул: 65), Шарвети, павти, два рала женски скорни (Сул: 120), Ама што ако се тулевме (МК: 18), ги виде своите шејови собрани во пет куфери (КГ: 246), Многу шејва си изнакупил? (Сул: 16), Шејвата ми се во првото долапче. Врзани ми се во бела шарвета (Сул: 22), веќе не мислиме на стреата, на прагот и на шејвата, топло наредени во камарките, шејва не ни требаат ами душа (Нед: 132).

Употребата на црковнословенизмите, на своевиден начин претставува одраз на црковнословенската традиција и му дава индивидуален и препознатлив белег на јазичниот израз на авторите. За црковнословенизмите проникнати во речта на одделни слоеви може да се каже дека се помалубројни и се одликуваат со својот книжен карактер, со ретка употреба и со ограничена сфера на употреба. На пр. во јазичниот израз на Мисиркова-Руменова ги бележиме: *безаконие, битие, благодат, блуд, блудница, великодушно, великолепен, лето, оскврнави, писание, похотлив, севишен, слово*: немој да го таиш безаконието свое (Нед: 30), имаат и од секакви сорти битија во земјата (ЧДВ: 155), станал и дел од оазата на благодатот (ВСЈ: 132), Пред неколку минути тој уживаше во благодатите на животот (ВСЈ: 39), Меѓу нив има блуд, има кавги и тепачки (КГ: 234), блудот ќе му донесе зло на селото (Сул: 102), имаше ниет да ја фрли во распалениот огин како блудница (Сул: 109), великодушно го наречуваат дел од рајот (ВО: 71), болскотеше големата и великолепа библиотека (ВСЈ:175), и убаво речено, дваесет лета сме минале разделени (Нед: 7), не сака да го оскврнави светото име на божицата на среќата, оти преку нејзиното ангелско лице си ја препознавам мајка си (ВСЈ: 132), И црквичето ни беше со словенско писание (Нед: 77), беше со словенско писание, тоа и умрените го знаат (Сул: 35), со похотлива жед во градите за близок и свој (ВСЈ: 12), ох, севишно солунско сонце (СкС: 28), Гледај ме Око севишно (СкС: 33), Од името на тоа слово, ти ги оставам овие редови (СкС: 8), а употребата на црковнословенизмите се огледува и во религиозната терминологија: *воскресне, причесна, светец, фреска* и др.: зариј го предавникот да не воскресне! (ВСЈ: 157), и да се молам, и да барам сили за да воскреснам (ВСЈ: 172), се појави извишен ко светец ... со чиста душа и причесна комка в уста (СкС: 15), командантот личеше на праствара фреска (КГ: 118). Обична е и употребата на грцизмите како дел од црковнословенскиот лексички фонд: *анатема, евангелие, библија, икона, иконостас, остас, литургија, петрахил, псалм, псали*: без клетва или анатема, го изоде ходникот (ВСЈ: 139), „Станете мртви, да влеземе

ние, живите... “– ете така викал народот, а тоа и во библијата го пишувало, во Светото писмо... (Сул: 18), Само Гечот нека посака да стане поп ќе му ставиме сламка во евангелието (Нед: 101), Парите ми се во залупката, под иконата (Сул: 22), А ние, во секоја приквечерина клечевме пред нашиот иконостас (СкС: 10), Метаниј прават пред богот што те родил (СкС: 40), го зграби тесниот петрахил на пијаниот поп (Сул: 102), секоја вечер се молеше да го чуе божјиот псалм, кој само мажот и жената го слушаат соединети како земјата и небото (КГ: 32), Нашиот поп како псалеше кога го запознаа во Посран Дол (Нед:101).

Друг слој лексеми од грчко потекло³ се на пр.: *(палјо)вуглар, вугларофил, графио, даскал, ендотин, кадро, кала, калимера, калиспера, катара, кацика, кирја, кокона, малакас, омега, паламида, пампур, панагија, панукла, папса, патрида, педи, проедро, путана, синтеризмос, сулинар, схолио, тахидром*: во секоја реченица не именуваа вугларофили (ЧДВ: 19), Палјо Вугларе, сакаш да ми избегаш, а? Палјо Вугларе, нема да ми избегаш вечерва? (КГ: 241), во овој дел од Македонија никој нема да не вика палјовуглари (ЧДВ: 21), Се потсеќаваа на она што им го рекоа вчера во графиото (Нед: 31), Собираа габички, даскалот ги готвеше, собираа полжави, даскалот го пржеше, собираа некави кисели треви, даскалот ги подваруваше (ВСЈ: 151), како сираче ме зеле даскал да ме прават (Нед:10), бајракот го водеше даскалот Шапра (ЧДВ: 246), веќе беа собрани даскалот, попот, падарот и барабанџијата (КГ: 158), Зарем само ендотјето ќе одат на фронт? никој не објаснуваше зошто само „ендотјето“ (ЧДВ: 14), Е, нема да учи мојот син кала-кала, туку ќе учи турски (Нед: 101), Калимера Марко! (КГ: 44), Калиспера, јатре! (КГ: 26), каква катара можеше да не најде (Нед: 82), Војната е катара. Убиствата проклетија (ЧДВ: 155), Каква катара можеше да не најде (МК: 22), Друга катара не ни се впика во селото (МК:17), Знаеш миличка што значи ‘кацика’? Знаеш душичке дека ‘кацика’ на грчки јазик значи – коза! (Нед: 33), Благодарам, кирја Катина (КГ: 232), кирја Катина го чекаше во ходникот (КГ: 247), Ќе те одведам кај „кокониите“, вечер. Кај путаните? (КГ: 151), Малакас! промрмори докторот (КГ: 58), ќе видам слики на алфа и омега, а да не видам слика од Миладиновци (ЧДВ: 263), Долго ловел на отворено море паламида, ми дофрли еден друг, а гледам всадил куќа во нашата авлија (Нед: 141), Едрата жена, четирите деца озгора и петтото врзано за папокот, диши, пампур не ѝ е рамен (Нед:133), Мојот пампур се постивено и постивено пувка (Сул: 89), Бездруго, првпат патуваш со такво пампурче,

³ Во егејските говори има грчки заемки, а некои не се распространиле на поширок простор, туку останале изолирани во определени простори дури и во говорот на едно или две-три села, кои биле во непосреден контакт со грчкиот елемент, каде што силно бил изразен македонско-грчкиот билингвизам, а и обратно, односно тоа се зборови како: *алиго* (Дојран), *ангат*, *скурдар* (Кукушко), *самариса*, *андрала*, *марница* (Костурско), *потисува*, *кајмо* (Сухо, Солунско) и др. (Аргировски 1998: 21).

а? (Сул: 45), Панагија му! (КГ: 146, 242), Тоше папсал од долго одење (МК: 13), Папули, вие сте друг народ (Нед: 102), Зборот патрида значи татковина, луѓе. А, знаете ли што значи зборот алат? Алата се вика солта луѓе (Нед: 102), Маноли, педи му, испрати ја внука ми до нејзината соба (КГ: 65), Не знам какви ѓаволи бара краставиот проедро од мене (Нед: 98), Писмото проедрот го пишува од името на Ме-та-квас (Нед: 98), во Солун путаните нема да те прашаат дали си се бањал (КГ: 138), Не сакам путана, бре! Си ја сакам мојата жена (КГ: 81), Во долна Тумба отвориле синтеризмос, па ќе им требале штици. Суто, што е тоа синтеризмос, жити господ, сите да не се сменаваме од умот (КГ: 43), Сал ќе си ги наквасеше усните со водичка, од некоја бара или сулинар од стреа (Сул: 86), Неоти не претрпев душмански маки додека го запишав во погорното схолио (Нед: 98), Тахидромот ми кажа не ѝ однел ниту едно писмо. – Ух, што ти е пак сега тоа, тахидром. Даскалот ми рече дека така Грците го викале писмоносецот (КГ: 53).

Употребата на турцизмите во современата македонска литература⁴ би можело да се поврзе со специфичноста на содржината што се пренесува, а од друга страна претставува потврда за нивната застапеност во народниот јазик. Турцизмите во македонската проза може да имаат и психолошка изразна вредност, како турцизмите со апстрактна содржина што служат најчесто за опис на душевните состојби, на пр. тегоба, грижа, непријатни чувства: *ихтиза, јанса, сакалма, иубе, иштав, раат*. Со разговорен белег се карактеризираат турцизмите со апстрактна содржина кои во наративната постапка на авторите означуваат разни чувства како на пр. радост, среќа, жал, љубов, надеж, копнеж: *касмет, ќеф, мерак, лезет, аир, периз, таксират*. Турските лексички елементи ги одразуваат карактерните особености, социјалната припадност на ликовите, ја оформуваат претставата за селото и градот. Турцизмите се евокативно средство со кое се отсликува минатото, односно периодот на турското владеење на македонската територија, израз на заостанатоста и суровоста, тешките времиња и услови за живот. Турските заемки му придаваат разговорен белег на исказот, а со нив се постигнува и потребната спонтаност во јазичниот израз на ликовите (Ташова 2016: 79–82).

Во јазичниот израз на Мисиркова-Руменова свое место наоѓаат голем број турцизми адаптирани во основниот речнички фонд, тоа се пред сè зборови што означуваат материјални предмети, како и други што се дел од пасивниот фонд: *долама, кавад, ќурк, манџа, турли-јанија, зејтин*,

⁴Некои турски заемки како зборови од неутралната лексика се адаптирани во основниот речнички фонд, други како на пр. предмети и садови за секојдневна употреба, делови од облеката што не се повеќе во употреба и др., денес се архаизми или дијалектизми, а трети излегле од употреба зашто добиле тесно, специјализирано значење (на пр. називите на делови на народната носија, мерки), а покрај тоа според Јашар-Настева (2001: 25), станале непродуктивни, неспособни за развивање нови значења и за изведување нови зборови.

софра, тенекија, тепсија, ортома, аршин, ока и др.: ретко видуваше вода, а доламата ја сменуваше од Митровден на Ѓурѓовден (Сул: 78), Кавадот и ќуркот те куртулија, мила Суто (Сул: 107), му донесе голем, селски сомун и нешто како манџа (КГ: 114), Се изнапапал затруена манџа (КГ: 38), земјена тава и пареа од турли-јанија (СкС: 42), го палам кандилото налиено со чист, маслинов зејтин (Нед: 35), седам пред софрата омутавен (Сул: 105), ја токмеше големата софра за Баднивечер (Сул: 152), Стаса и софрата со полн тиган пржено месо од старата бишка (Сул: 150), се стокмив на софра да седнам (Нед: 13), покрај книгите и тенеките имаа оставено девет сомун леб (КГ: 34), Сред големата одаја имаше студен манган, расфрлени ѓумови, тепсии (КГ: 138), Ја фрли ортомата, го зграби за двете раце (КГ: 25), Ја обеси ортомата зад вратата од арот (МК: 65), измери четири аршина и му го даде парчето (Сул: 85), ако се измери тогашното време со тогашен аршин (Нед: 30), Кипрејце, дај ми ока сол и ѓум топла вода (КГ: 38), однесов два товари сусам, триесет оки шарлаган (Сул: 17) или се ограничуваат како еден слој посебно стилски обележани зборови.

Турцизмите се употребуваат во најразлични описи на руралната или урбаната средина во внатрешноста на Македонија и придонесуваат за создавање на месниот, локалниот колорит (Јашар-Настева 1972: 94). На пр.: *авлија, ан, калдрма, кале, минаре, сарај, сокак, џаде, џамија, баџаник, ќепенок, пенџере, џам, ќунк, миндер, ирам, перде, пирустија, аранија, ѓум, кантар, фес, чалма, налани, пантофли* и др.: во авлијата некој нашол, златни гривни, два ѓердана со петолирка, убава шамија и веднаш јавил кај турските цандари (ЧДВ: 218), авлијата на Бродот ќе ја посеам наут (Сул: 40), Куп џамии и остра калдрма (ВСЈЛ: 136), ќе му го опишам сарајов (КГ: 138), сè што било турско, џамија или сарај, сè уривале (Сул: 35), одев по сокаците како прогнаник (КГ: 174), Атина не ја сакаше, набиените улици, тесните сокачиња (КГ: 107), загина на џадето пред градот Енице-Вардар (КГ: 64), и потоа тргнав по џадето (Нед: 20), покрај џадето и езерото почесто ќе кондисаше војска (Сул: 9), Откај џадето се појави Апостол на Кускови, наш комшија (Нед: 105) Бошко сфати дека баџаникот му е урнат или отворен од сите страни (Сул: 89), На ќошот од ѕидот изградија але ... во секоја куќа имаат такво але ... Але како куќарче (КГ: 181), и ти ќе имаш ќепенок искривен (Сул: 89), со пенџерче и секакви тресулки по страните (Сул: 67), Заџапа на заледениот џам (Сул: 77), ја тераше да седне врз миндерот (КГ: 172), Покривајте ги со ирами ако се испотат (КГ: 47), Во онаа, камаркана е котлето под ирамчето (Сул: 108), Ги покри воловите со ирамчињата (КГ: 86), дали има купено пердиња за својот кабинет (ВО: 28), Ја стави тавата врз пирустијата, скрши четири јајца и ги испржи (КГ: 177), дојде до камарката, го зграби тенџерето, ја тури леќата и го стави тенџерето врз пирустијата (Сул: 96), Сред големата одаја имаше студен манган, расфрлени ѓумови, тепсии, три невестински сандачи (КГ: 138), Кипрејце, дај ми ока сол и ѓум топла вода (КГ: 38), Најдов два ѓума ... ги

земал ѓумовите од трлото (Нед: 68), Нема кантар. Кој ќе ја измери неа? (ВСЈБ: 243), Го меркаше кучката, како со кантар да го мери (Нед:33), не носат фесови ами чалми (Сул: 67), затропа силно со дрвените налани (Нед: 40), Султана беше стокмена како накитено дрво, со павти и дубли, со нови пандофли и многу гривни на рацете (Сул: 152), паткаше со пандовлите накај Мазневата порта (Сул: 103), и ѝ ги здогледа црвените пантофли како ѝ светкаат на зраците (ВСЈБ: 185).

Турцизмите се стилистичко средство за негативна карактеризација на ликовите, односно дејствуваат како средство за пејоризација, поголемиот дел со апстрактна содржина: *ајван*, *суртук*, *пезевенк*: Еј, ајване! Гледај кај газиш! (КГ: 190), Ух, пезевенк, навистина си ненаситен (КГ: 48). Турцизмите се мошне чести во дијалоски ситуации, во моменти на силна емотивна реакција, *јаз'к*, *сиктер* и др.: Сиктер од тука ... Јаз'к! (Сул: 41).

Во јазичниот израз на Мисиркова-Руменова се застапени и зборовите од апстрактниот лексички слој, на пр. *адет*, *аир*, *гајле*, *гајрет*, *дереце*, *есап*, *зијан*, *кабает*, *куртул*, *маана*, *мерак*, *ниет*, *резил*, *сеир*, *таксират*, *кеф*, *ујдурма*, *фајде*, *чаре* и др., што се пошироко познати во народните говори: И сите адети си ги правевме како што ги правеле нашите мајки (Нед: 77), адетите што ни ги превртија (СкС: 60), Господи, колку убави адети имате! (Сул: 48), Каков аир од нивите? (КГ: 188), Дојде еден дебел човек и ми рече: „Папули, ајде, оди си во селото, ако е за аир, доста ти беше (Нед: 140), Пулам, Митре, тебе не ти е гајле за мене (Сул: 26), Тоа не му беше гајле (КГ: 45), Многу ми е гајле за момите (КГ: 156), треба да си дадиш гајрет (Сул: 41), не сакаше да го види Костадин на какво дереце му е долната облека (ВСЈБ: 168), Имаа касмет, им се врати ранет, ама жив (КГ: 230), гркланот ќе му го пресечеше со тапо сорче, ама имал касмет (ВСЈБ: 228), Ама имав к'смет (КГ: 222), сè си боледуваше кога умре си реков куртул од болна жена (Сул: 23), Да застанеме под стреава, друг куртул нема (ВСЈБ: 204), уште малку, чекор по чекор, педа по педа и куртул (Нед: 83), на сите им наоѓаш мани (КГ: 254), Таа им ги знаеше сите итрини и маани (ВСЈБ: 177), Говорна маана? (ВСЈБ: 25), Голема маана имаш, многу ти се брза (ВСЈБ: 91), Можеби тоа ми е мана, ама има ли човек без мана? (Нед: 73), Тој денес не беше на мајките, без мерак пиеше, многу испи (Нед:113), Меракот ти бил голем, а? (ВСЈБ: 181), имаше ниет да ја фрли во распалениот огин како блудница (Сул: 109), земи ја момичката на Лена, себап ќе сториш (КГ: 175), и секој ден си пулиме таков сеир (Сул: 59), Гркот сакал отстрана да гледа сеир (Сул: 8) ми вели голем таксират те најде. Како таксират, си велама, што зборува таа? (Нед: 84), Бебе Ивана голем таксират го најде (КГ: 223), Голем таксират го најде и него (КГ: 230), А твој Љубен, поживеа до зори, за таксират (Нед:91), каков таксират ме најде (Сул: 48), Таквите ич не ми се по кеф (Сул: 144), Пиеше, ама не со кеф (Нед: 113), Ова им е последна ујдурма да не откорнат. Каква скроена работа, ѝ велама, каква ујдурма, се исчудувам (Нед: 132), А што

фајде дека имаш ти слатки зборови (ВО: 80), никаква фајда од тоа (Сул: 132), Тана сфати дека не ја излажа, но што фајде (КГ: 227), Барајте чаре за добитокот од ајван-доктор (КГ: 45), друго чаре немаш (Сул: 40), гледајте чаре да најдете (Нед: 137).

Покрај полнозначните зборови од турскиот јазик се употребуваат и службени зборови, модални зборови, партикули, сврзници, како на пр.: *белки, ем, јок, сал, демек, чунки, ич, асли, баш*: Белки господ ќе ѝ плати (КГ: 51), Белки ќе има Господ, ништо лошо не си му сторил (КГ: 171), белким не ќе дадеш пезно да си поиграат со нас! (Нед: 31), Му стана ем мило ем миговна гордост (Нед:35), ич, ама ич умор да сетам (Нед: 50), ич милост немаа кон малото сираче (Нед: 70), А, јок! Кајата ми беше добар човек (КГ: 191), А, јок! Кај мене не свети ниту на Врзикрст, ниту пред Велигден (Сул: 19), На кор очи тие не давале, а, јок (Нед: 97), сè исекле, сè издробиле, сал оревот останал (Нед: 142), Демек, владиката го избрал по мерак (Сул: 145), Демек, така (КГ: 156), Чунки ако умреше не ќе имаше кому да му се потсмева! (КГ: 38), По суратот, ние „асли“ Македонците, се препознаваме од километар (ЧДВ: 274), извици: *аман, ашколсун, бре* и др.: Аман, не терај ме (КГ: 168), Ашколсум! (Сул: 43), ашколсум на голтракот, ако останеше во Големото Село, кошула ќе немаше (Сул: 71), Еј, ти си бре црн арамијо! (Нед: 142), Аргире бре, собери си ги „кращите“, си ги пуштил како воловски остен (Нед: 99), Бре? (Сул:145).

Паноска (1972: 216) осврнувајќи се на дијалектните особености во прозата на современите прозаисти, истакнува дека прозата е богата со фразеолошки изразни средства кои на нивното творештво му придаваат национален карактер. Овие средства употребени во авторската реч или во дијалогот придонесуваат за поцелосно предавање на содржината на кажаното; се оживува состојбата на говорителот и тој се приспособува кон неговата социјална и индивидуална карактеристика, иако тешко може да се разграничи што е дијалектна особеност, а што општонародна. Сепак некои фразеологизми кај одделните автори носат поизразена локална боја. При создавањето на изразот авторот често пати интервенира, внесувајќи нови јазични елементи за да го прилагоди фразеолошкиот израз на конкретната ситуација, а на тој начин создава синонимни изрази и ја збогатува националната, народната фразеологија (Ташова 2011: 197–198).

И во јазичниот израз на Мисиркова-Руменова некои изрази се народни, а некои изменети и приспособени на контекстот, односно на ситуацијата. На пр. *Со глава голем суд не се урива*, велеше брат ми (Нед: 12), Сакаше да живее *со чисто лице и крената глава*. Дојдоа Германците, тој *фати магла* в планина (Нед: 79), Турците нè колеа, а овие нè бодат. *Не по врат, ами по шија* (КГ: 174), *Нека кршат врат* сите, вратниче да не им се отвори (КГ: 43), *Ама скршија врат*. Ух, што врева беше (КГ: 44), *Две лубеници под една мишка* не се носат (ВСЈБ: 91), селаните те *влечат за нос* оти си сиромав (КГ: 47), *Нешто ти се врза јазикот, а?* (КГ: 80), Ни глас повиши, ни уста рашири, небаре *од јазикот мед му тече* (КГ: 150), Ајде,

кажи им, бре! *Коска ли в грло ти застана?* (КГ: 158), По три години, се враќам дома, *душа и коска* (Нед: 14), Дојдов ум да ми дадеш, а не речел (КГ: 172), *си ја испушти златната душа* пред мене (КГ: 174), Избегав преку граница кога сфатив дека *волкот рувото го менува, ама кудот не* (ВСЛЈ: 162), Тишина. *Ни мачка да рипне, ни глушец да цивне* (КГ: 137), јас сум *кучка со крената опашка ...* (КГ: 174), Или *не може на магарето, па ќе удри на самарот* (ВСЛЈ: 28), *Гладна кокошка просо сонува* – старецот почна подзададено да се смее (Сул: 89), стоеше покрај *Бабалаковиот плет како замаена кокошка* (КГ: 163), *здрав е како арслан* (Сул: 47), Војската ги порачувала, *оделе како алва. Мижи да ти баам*. Тука сум заради тебе. *Кисели краставици*. Заради нас биле тука (КГ: 43), *Од изварка сакаш масло да вадиш*. Што ти е бре човеку (КГ: 45), А беше ноќ. *Црна како катран* (Нед: 70), *правеше триста марифетлуци* да ја додржи во живот (Сул: 109), Го барав, *насекаде пуштав абер* (Нед: 89), *Некому* даваш со *оки, некому со грамови* (КГ: 42), Си имаме своја држава. Со свој јазик. *Со сите салтанати* што се вели (Нед: 89), во таа збркотија од времето *се истури народот по џадето* (Нед: 30), *Господ нека ти придаде*, само плати ми ја работата од срце, ако не му даде татко пченка, тој *русвај ќе направи* од нас (Нед: 27), Петко демнишкум *влезе, го пресече воздухот како со сабја* (Сул: 152), Комитата *немаше ни ќерамида на глава*, а не пак доктор (КГ: 38), *плашливците се сокрија под јорган* и од ден на ден грдотијата грдост носеше (Нед: 15) Арно ама, на такви времиња *сабјата сече и пониско* (Нед: 15), Ти дојде крајот, *Божине, ти се скинаа конците* и тебе (Нед: 15), ако не беше човекот *здрав како дрен*, ако немаше огромна сила како *городрвец, ќе ги скинеш конците* враќајќи се кон Големо Село (Нед: 36), *Ѓаволот ни ора ни копа* (Нед: 89), не е *пишано од бога*, ами од некој црн *ѓавол* (КГ: 52).

Освртот на јазичните, односно на лексичките особености во прозата на Мисиркова-Руменова потврдува дека нејзиното творештво заслужува поголемо внимание и во врска со темата што ја обработува, во врска со стилско-композициските авторски постапки, богатството на мотивите и секако во врска со нејзиниот јазичен израз, што од своја страна ја потврдува високата книжевно-естетска вредност на делата.

Литература

Аргировски 1998: М. Аргировски, *Грцизмите во македонскиот јазик*, Посебни изданија, кн. 29, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Јашар-Настева 2001: О. Јашар-Настева, *Турските лексички елементи во македонскиот јазик*, Посебни изданија, кн. 31, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Макаријоска, Цубалевска 2017: Л. Макаријоска, М. Цубалевска, *За употребата на турцизмите во современата македонска литература, LXIII научна конференција на LXIX меѓународен семинар за македонски јазик, литература и култура*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 183–198.

Макаријоска 2019: Л. Макаријоска, *За дијалектизмите во современата македонска литература, Славистички студии*, кн. 19, Скопје: Филолошки факултет „Блаже Конески“, (во печат).

Николова К. 2006: Ката Мисиркова-Руменова, *Човекот, душата, виделината* (поговор), Скопје: ИК „Нова наша книга“, 279–281.

Паноска 1972: Р. Паноска, *Дијалектните особености во прозата на некои македонски прозаисти, Македонски јазик*, XXIII, Скопје, 205–219.

Поповски 1988: А. Поповски, *Расказ-судбина* (поговор), Ката Мисиркова-Руменова, *Недожилени*, Скопје: „Мисла“, 153–156.

Ташова 2011. В. Ташова, *Лексичките особености во прозата на Петре М. Андреевски*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“, (магистерски труд).

Ташова 2016: В. Ташова, *Авторските лингвостилистички маркирани единици во современата македонска проза*, Скопје: Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, Филолошки факултет „Блаже Конески“ (докторска дисертација).

Тодоровски 1981: Г. Тодоровски, *Забелешки кон „Рамна земја“ на Ташко Георгиевски, Литературен збор*, XXVIII, кн. 6, 59–68.

Шапкалиска 1982: Т. Шапкалиска, *Дијалектизмите во делата на писателите од западна Македонија*, Скопје: НИО „Студентски збор“.

Извори:

ВО – Ката Мисиркова-Руменова, *Вида и објектот*, Скопје: „Наша книга“ 1975.

ВСЉ – Ката Мисиркова-Руменова, *Во смрт од љубов*, Скопје: „Македонска книга“, 1990.

КГ – Ката Мисиркова-Руменова, *Катарни години*, Скопје: „Мисла“, 1992.

МК – Ката Мисиркова-Руменова, *Мајка Которичанка*, Скопје: „Македонска книга“, 1988.

Нед – Ката Мисиркова-Руменова, *Недожилени*, Скопје: „Мисла“, 1988.

СКС – Ката Мисиркова-Руменова, *Скаменета солза*, Скопје: „Наша книга“, 1990.

Сул – Ката Мисиркова-Руменова, *Султана*, Скопје: „Наша книга“, 1987.

ЧДВ – Ката Мисиркова-Руменова, *Човекот, душата, виделината*, Скопје: ИК „Нова наша книга“, 2006.

Liljana A. Makarijoska, Meri G. Cubalevska

THE LEXIS IN THE PROSE OF KATA MISIRKOVA- RUMENOVA

The subject of our interest is the lexis in the works of Kata Misirkova-Rumenova, author with a rich creative opus, which attracts the attention of the readers with her style and description of the difficult living conditions of the exiles in the Aegean part of Macedonia. The language of Misirkova-Rumenova is characterized by dialectisms as an addition to the enrichment of the language by expressive means of the folk language and they are intertwined in narration as a means for certain stylistic-functional purposes: *bugli, vardi, vjasa, se vojva, vrgoli, giba, dira, klade, lafi, se opuli, pituva, pljachki, puli, rendza, riga, skorni, se tuli, falka, fraska, shavri, sharveta, shej*, Church Slavisms are also used: *bezakonie, bitie, blagodat, blud, bludnica, velikodushno, velikolepen, leto, oskvrnavi, pisanie, pohotliv, sevishen, slovo*. The representation of Turkisms: *avlija, an, kaldrma, dolama, kavad, kjurk, turli-janija, ortoma, arshin, oka*, such as *adet, air, gajle, gajret, deredje, esap, zijan, kabaet, kurtul, maana, merak, niet, rezil, seir, taksirat, kjef, fajde, chare* etc., and Graecisms: *endopin, kala, kalimera, katara, kacika, kirja, kokona, malakas, omega, pampur, panagija, panukla, papsa, patrida, pedi, proedro, putana, sinterizmos, sulinar, sholio, tahidrom* etc. is related to the specificity of the content and the comparative description of time and occurrence, while the phraseological means of expression give it a national character.

Keywords: lexis, dialectisms, church Slavonic lexis, Turkisms, Graecisms, phrases.

СТВАРНОСТ И ПРИЧА У ДНЕВНИЧКИМ ЗАПИСИМА ВЛАДЕТЕ ЈЕРОТИЋА

У огледу је анализиран *Дневник* Владете Јеротића (1924-2018), који је вођен у раздобљу од краја 1938. до почетка 1945. године. Указано је на посебности дневничког поступка и доминацију субјективног, објективног и метафизичког плана казивања, као и на жанровске специфичности које су проистекле из тог казивања. Субјективно казивање блиско је типу васпитног и психолошког типа романа у којем је разоткривено формирање сложене личности и менталног склопа младог Јеротића. Објективно казивање блиско је форми мемоарског казивања и аутентичним записима о животу у Београду у току Другог свјетског рата. Метафизички план казивања близак је есејистичкој и форми филозофских расправа у којима је исказан Јеротићев однос према животу и смрти, према песимизму и нихилизму, према Богу и прегзистенцији. У закључку смо указали на чињеницу да дневнички записи разоткривају формирање свестране, полихисторске личности једног од највећих српских интелектуалаца и мислилаца 20. и почетних деценија 21. вијека.

Кључне ријечи: дневник, субјективно, објективно, метафизичко, романескно, мемоарско, филозофско.

1.0. Појава дневничких записа Владете Јеротића (1924–2018) у којима су обухваћене његове ране дјечачке и младалачке године, у раздобљу од краја 1938. до раног прољећа 1945. године, представља нови изазов за читање и разумијевање личности једног од највећих српских интелектуалаца друге половине 20. и почетка 21. вијека, али и за разумијевање једног важног сегмента српске националне историје. Као што је познато дневник је изразито субјективна форма, монолошко-исповиједног карактера и утемељена на снажним самоанализама свијета у нама, посматрању свијета изван нас, те метафизичким доживљајима свијета над нама. Захваљујући чињеници да записи у дневнику настају из дана у дан, под свјежим и непосредним утисцима свакодневних догађаја, свакако обилују тачнијим подацима, а њихова мемоарска и историјска димензија је често већа и аутентичнија од других врста документарно-умјетничке прозе. У дневничком казивању Владете Јеротића може се препознати и посматрати управо такав креативни умјетнички преплет

* goran.maksimovic@filfak.ni.ac.rs

субјективног, објективног и метафизичког погледа на ментално формирање и одрастање, на свијет и људе који су га окруживали, на крупне историјске догађаје којима је био свједок у периоду од 14. до 21. године живота, а у којима је нарочито доминантан био Други свјетски рат на простору Србије и године окупације проведене у Београду (1941–1945).

Због свега тога у дневничком казивању Владете Јеротића можемо препознати укрштање различитих жанровских предлогака. Субјективно казивање блиско је форми васпитног и психолошког типа романа које нас уводи у свијет одрастања, психолошког и менталног формирања личности, породичних односа и школовања. Објективно казивање блиско је форми мемоарске књижевности, те историографских расправа, а усмјерено је на сагледавање догађаја у окупираном Београду и Србији у Другом свјетском рату, као и у ширем европском контексту и успостављању нових интересних зона и глобалној подјели свијета међу великим силама након побједи у том рату. Метафизичке реминисценције и записи блиски су есејистичкој и форми филозофских и теолошких расправа у којима се сагледава човјек донос према Богу, према егзистенцији, свеколиком постојању, животу и смрти, али и однос према прочитаној литератури и раним узорима који су битно утицали на Јеротићево формирање. Односи се то прије свега на Достојевског и Сјенкјевича, Ромена Ролана, али и Доситеја Обрадовића и Гетеа, као књижевнике, те Серена Кјеркегора и Ота Вајнингера, Артура Шоенхауера и Бергсона, све до Платона, из свијета филозофије, те Сигмунда Фројда, из свијета психоанализе, али и страних и домаћих хришћанских мислилаца, какви су били владика Николај Велимировић, руски мислилац Николај Берђајев, те испред свих наш православни проповједник и религијски философ Јустин Поповић.

Јеротић наглашава да је дневник почео да пише на очев наговор, када му је као четрнаестогодишњаку крајем 1938. године поклатио једну лијепо укоричену свеску и посаветовао га да ту почне да записује своје мисли, доживљаје и неке важне тренутке из свакодневног живота. Послушао је оца и почео са повременим дневничким записима, али Јеротић наглашава да је тек у прољеће 1942. године, када је матурирао у гимназији, схватио суштину очевих ријечи и важност дневничких самоанализа за лакше суочавање са бројним тешким и противурјечним животним ситуацијама: „Дневник је човеку потребан, јер у тешким животним часовима, у разноврсним људским слабостима, у малодушности, у равнодушности, дневник га опомиње на мисао, на акцију. Он успева да га раздрма из учмалости у коју је запао, указује му какав је био раније и подиже му морал” (Јеротић 2019: 45–46).

1.1. У субјективној равни казивања, Јеротић као јединац који одраста у чиновничко, грађанској породици из Београда, наглашава да је на његово рано формирање личности битно утицало специфично породично стање у којем је живио, а које је било засновано на неслагањима са оцем и одсуством блискости са мајком. У запису из

јануара 1941. године, Јеротић наглашава: „Моје стање у кући прилично је тешко. Моје васпитање као да одмалена није било добро. Отац је хтео да буде строг, а није могао, мајка је хтела да ми буде добар друг, није могла. Чини ми се да ме нико није схватао” (Јеротић 2019: 11). Пошто у кући није могао да пронађе душевни мир због неслоге између родитеља, јер је „увек у кући био неко љут на другог” (Јеротић 2019: 11), принуђен је био да тражи друштво изван куће гдје се сусретао са различитим искуствима и личностима, а што је утицало да се рано формира његова самовоља, дрскост и безобразлук. Осјећао је то као велики терет, као својеврсну енергију зла коју је носио у себи, што је изазивало посебну бригу код његових родитеља, поготово оца, а да при томе сам није знао како да се брани од тог зла.

У том смислу као једину свијетлу тачку тог раздобља свог дјетињства доживљавао је друга Живка Пивничког који је био кућепазитељев син и становао у сутерену исте зграде у којој је живјела и Јеротићева породица. У тој равни приказивања одрастања важну улогу има и доживљај сексуалности, рађање првих љубавних искустава, као и промишљање о спутавањима тјелесности, те условности мушко-женских односа. Са пуно психолошких нијанси приказао је доживљај природе и прве љубави према једној дјевојчици у Неготину док је у љето 1942. боравио код ујака Душана Јотића и ујне Стојанке на распусту. Јеротић кроз приказивање разговора са друговима исказује и своје прве свјетоназоре, као што су погледи на патриотизам, на патријархалне односе у породици. У томе је важну улогу имао његов гимназијски друг Антоније (Таса) и његов млађи брат Милета, са којима је водио расправе о прочитаној литератури, о доживљајима тјелесности и сексуалности, о сагледавању вјере и Бога, о виђењу политике, идеологије, о добробити цивилизације, а касније када је по ослобођењу Таса постао комунистички руководилац нове власти, и о смислу и међуодносу комунизма и демократије и сл. Јеротић је већ у раним годинама дефинисао идеални тип политичког уређења који је назвао „хришћански социјализам”, а видио је у њему најбољи начин за устројство државе и за мјесто и улогу појединца у тако замишљеној идеалној заједници и сл.

Најпродубљеније субјективне самоанализе Јеротић је дао у дневничком запису из марта 1942. године након што је завршио гимназију и матурирао са добрим успјехом. У жељи да што боље упозна себе издваја неке битне врлине и недостатке своје личности. У врлине је убрајао своју постојаност у вјери у Бога, као и брижљиво његовање општег образовања (кроз читање књига и кроз дружења са блиским вршњацима). Указао је и на то да је волио усамљеност и да су му пријали такви тренуци, али и да је била његова урођена црта, тако да му та усамљеност није била наметнута споља. Без обзира на осредњи успјех у школи, сматрао је да се од најбољих ученика у школи није ни по чему разликовао у знању, образовању или начитаности, а да је у схватању

свијета око себе био и испред њих. Као негативне црте свога карактера Јеротић је издвојио неизграђеност карактера, која се огледала у недостатку чврстине у заступању ставова, те у слабој вољи и одлучности, као и честољубље које се огледало у некој уображености коју је осјећао према извјесном слоју људи.

На сличан начин Јеротић се преиспитује у дневничким записима из јануара 1943. године. Пита се зашто уопште води свој дневник и да ли је у њему способан да говори истину или се самообмањује. Та врста, свакако претјеране, самокритичности га доводи до закључка да га „родитељи сматрају за површног младића”, при томе нарочито мисли на оца, фамилија га сматра за „незахвалног сина”, који својим понашањем мучи родитеље и одбија да последи велике матуре заврши „абитуријенски курс”, а другови и другарице са курса га посматрају као „уображену будалу” који је недружелубив и једва да проговара по неку ријеч са њима (Јеротић 2019: 97). На сличан начин је био располођен када је започео још као шеснаестогодишњак да пише роман, у нади да ће тако урадити самоанализе и проникнути у своју личност. Међутим, тада долази до спознаје да је за писање романа, поред прочитане литературе, доброг владања језиком и стилем, неопходно и одлично познавање живота, а управо је то била његова највећа препрека и ограничење.

У том смислу се као интересантне отварају и расправе са другом Тасом о појму патриотизма, које су настале у мају 1943. године. Јеротић наглашава да се његов друг негативно односио према патриотизму и сматрао га је за један вјештачки створен појам о човјеку, који настаје под „утицајем масе” и није представљао ништа друго него „узајамну солидарност људи у рату”. Јеротић наглашава да се никако није слагао са тим ставовима и вјеровао је да сваки човјек има „извесну дозу побуњеног ја”, која нарочито долази до изражаја када непријатељ надире и када је слобода државе угрожена: „Прелаз преко Албаније и Солунски фронт, нису само доказ утицаја масе, већ и нечега другог што је пламтело у српским војничким срцима” (Јеротић 2019: 146).

Јеротић је са друговима често водио расправе о сексуалности и тјелесним нагонима, а када му је друг Таса испричао да је доживио прво сексуално искуство са једном двадесетосмогодишњом женом, у дневничком запису са краја децембра 1943. године, готово у очајању је узвикивао: „Желим можда да учиним пресудан корак (као што је Таса учинио) да уђем за неколико минута у бласто? Да одем у јавну кућу! Ох срама, ох гадости! Не знам излаз; уздржавати се не могу, онанисати нећу... и онда... шта остаје?” (Јеротић 2019: 203).

1.2. У објективној равни казивања, Јеротић се исказује као пажљив мемоариста, као непосредни свједок пропасти једне државе и живота у ратном Београду, гдје до изражаја долази добра историјска слика обичног човјека у окупацији. Јеротић описује да је одмах на почетку рата, 6. априла 1941. године, након стравичног бомбардовања града, у којем срећом

њихова зграда није била разорена, заједно са оцем и са његовим братом од тетке Владетом Драгутиновићем, глумцем и редитељем у Народном позоришту, кренуо у повлачење све до Краљева, Чачка, те села Трипкове, двадесетак километара од Ужица. Требало је да иду преко Златибора све до Црне Горе, те да отац и његов блиски рођак можда крену у избјеглиштво са тадашњом владом и династијом, али је његов отац донио одлуку да не оставља сина самога и да остану у Србији и врате се у окупирани Београд, гдје их је чекала мајка. Захваљујући томе, Јеротић описује повратак у разорени Београд, а затим са много пажње приказује дане, мјесеце и године проведе у окупацији.

Мемоарско казивање усмјерено је у два правца. Први правац приказује непосредни живот и приватну страну егзистирања и догађаја у окупацији. Одмах након окончања „Априлског рата” 1941. године и поробљавања Србије, Јеротић у дневничком запису од 19. априла, наглашава да је „Лондонски радио јавио капитулацију Југославије”. То је проузроковало застрашујуће сазнање, које је било присутно у главама свих становника Београда, да су постали робови и „да може сваки немачки војник да те убије, а да ником не одговара” (Јеротић 2019: 17). У запису од 28. априла наглашава да је почео да излази „Општински лист”, али да је то био „немачки лист неподношљив за читање”. У запису из октобра 1941. казује да је присуствовао „полугодишњем помену” своме гимназијском професору историје, Миодрагу Милошевићу, који је био прави српски херој, „ретки патриота који је пао у борби са Немцима код Тополе 11. априла 1941. године” (Јеротић 2019: 28). Био је то човјек који је своја предавања у којима их је учио патриотизму, показао личним херојским примјером у непосредном животу на почетку „Априлског рата”. У једном дневничком запису из маја 1942. године, Јеротић описује како је на вашару на Таш-мајдану доживио незгоду када му је једна оловна куглица повриједила око, због чега је седам дана био принуђен да лежи у болници и сл.

Јеротић описује и дјелимичну нормализацију живота, обнову рада појединих институција, те његов наставак школовања у гимназији, а касније и матурирање у прољеће 1942. године. Поред тога, описује и свакодневни живот са дјечацама из школе и улице, одласке на предавања у Коларац, на позоришне представе, на шетње по Калемегдану, као и одласке на црквене литургије у Саборној цркви, Цркви Светог Марка на Ташмајдану, Цркви Ружици на Калемегдану и сл. У том погледу су драгоцјени и описи школског распуста 1942. године који је провео код ујака у Неготину, као и тромјесечно учешће у радним јединицама „Националне службе за обнову Србије” у Ћуприји 1943. године, које су радиле на поправкама порушених путева и јавних зграда, док су за то вријеме „Немци и Бугари пијанчили по кафанама” (Јеротић 2019: 173). У дневничком запису од 24. фебруара 1944. године, Јеротић саопштава нове вијести о Универзитету, који се спремао да обнови рад, тако да су

почетком марта на Коларцу била почела припремна предавања за упис нових студената. Све то је доживио као веома важну новост јер се спремао за упис на медицину. Јеротић у дневничком запису од 21. јула 1944. казује вијест о томе да је извршен атентат на Хитлера, али да је „као за пакост добио само лакше опекотине”. Одмах иза тога, са много горчине казује да се потврдила као тачна вијест о трагичној смрти његовог ујака из Неготина, Душана Јотића, угледног грађанина, предратног индустријалца, а тадашњег председника општине, који је страдао у међусрпским обрачунима и ратним размирицама у Недићевој Србији, „по свој прилици од четничке руке” (Јеротић 2019: 258).

Приватну слику живота обичног човјека у канцама рата, Јеротић је нарочито успјешно приказао у запису од 22. марта 1944. године, када им је у госте дошао породични познаник Влада из села Михајловац код Смедерева, кога су Јеротић и његово отац посјећивали, и извијестио их о „страшном положају наших села у ове дане свевлашћа или безвлашћа”, те ужасном страдању народа и од Љотићеваца и од четника и од партизана. Јеротић наглашава да је било просто невјероватно колико се о томе у Београду мало или нимало знало: „У њему је живот скоро нормалан: биоскопи, позоришта, разоноде на све стране и увек добро посећивани. Храна скоро обезбеђена, школе раде а ускоро треба да почне и рад Универзитета”. Због свега тога се осјећао потиштеним и кривио је себе што је понекад заборављао да је „сведок страховитог светског покоља” (Јеротић 2019: 229). Управо на тим страницама Јеротићевог *Дневника* снажно долази до изражаја онај карактеристични „говор из дубине”, из мрака једног тешког времена и душе цијелог народа, који најбоље можемо упоредити са гласовитим Његошевим стиховима из *Горског вијенца* „Вражја сила од свуд оклопила,/ Да је игђе брата у свијету,/ Да пожали – ка да би помога – / Помрчина надамном царује” (Његош 1847: 24). Међутим, као што је и Његош тог „брата у свијету” проналазио у Богу, тако и Јеротић утјеху и разумијевање, наду и спас за свој народ у тешким ратним временима проналази у дубокој оданости и вјери у Бога.

Други правац мемоарског казивања усмјерен је на приказивање официјелне домаће слике рата, те геополитичких кретања у том новом свјетском поретку који је донио Други свјетски рат, гдје подједнако долазе до изражаја описи и анализе рада „Владе националног спаса” генерала Милана Недића у Србији, дјелатност Министарства просвете и црквених дела на чијем челу се налазио министар Велибор Јонић, али и међународне ратне политике, гдје долазе до изражаја казивања о стању на руском фронту, напредовању „Црвене армије”, а у складу с тим и о међународним конференцијама и састанцима Стаљина, Черчила и Рузвелта у Москви и Техерану, на којима су прављени не само савезнички планови за побједу Хитлерове Њемачке, него и успостављања нова геополитичка карта свијета. Јеротић наглашава да је и наша земља у тим преговорима „спадала у домен бољшевичког утицаја”. Сматрао је да су Рузвелт и Черчил, као

препредене дипломате, водиле политику што дубље ратног сукоба Нијемаца и Руса, како би се међусобно поубијали, а самим тим и поштедјели од великог страдања сопствену војску.

У наведеном контексту, у дневничком запису из септембра 1943. године, Јеротић казује о боравку генерала Милана Недића у Хитлеровом „главном стану” у Берлину, гдје су имали дужи разговор. Јеротић наглашава да још не зна шта су били резултати тог разговора, али износи вјеровање да је Милан Недић са „доста успеха” већ две године водио политику Србије. Јеротић даје и веома упечатљиве описе општег стања у окупираној земљи. Прије свега указује на постојање три покрета: „Недићевог” и „Четничког покрета” генерала Драже Михајловића, који су били већински заступљени у Србији, а оба су била прогласила „смрт комунизму”, те „Партизанског покрета” на челу са Хрватом Јосипом Брозом Титом, који је био већински заступљен у осталом дијелу Југославије. Милан Недић је желио сарадњу са Михајловићем, овај је то одбијао, јер се није слагао са колаборацијом са Нијемцима. Из истог разлога „Четнички покрет” био је у непомирљивим односима и са „Партизанским покретом”, зато што су вођени комунистичком идеологијом и фанатизмом намјерним диверзантским акцијама, без правог војничког значаја, изазивали страшну „њемачку одмазду” и убијање невиног народа по окупираној Србији. Независно од свих наведених покрета дјеловао је „Љотићев збор”, који је својим фашистичким ставовима и непосредним дјеловањем на терену наносио велико зло српском народу, тако да није имао никакву озбиљнију подршку у том народу. Читав такав неразмрсиви ратни и политички колоплет, подстицао је Јеротића да размишља о етици ратовања. На све то га посебно подстиче читање књиге *Етика рата* Јанићија Денића, која је била објављена 1915. године, након које закључује да су све зараћене силе своју моћ и освајање нових територија доказивале кроз наметање терора и проливање крви. Због тога су убрзо након тога и губиле те новоосвојене територије и нису успијевале да на њима успоставе стабилну власт. Због тога Јеротић изводи поједине младалачке и помало наивне закључке да „победничка сила треба да донесе дух смирености свету, а никако да успостави неку своју власт или тиранију” (Јеротић 2019: 218). Сродни томе су и дневнички записи од 30. јуна 1944. године који су настали на основу разговора које је водио са доктором Вукићевићем, комшијом са првог спрата, а који су били засновани на нихилистичком гледању на свијет и дубоком вјеровању овог мудрог човјека да ће ратова увијек бити, јер није могуће просвијетлити широке народне масе, а онда ће манипулисањем њиховог незнања и нагона, ратови служити за интересне обрачуне образованих појединаца и елита.

У тој равни можда највише долази до изражаја и накнадна Јеротићева стилизација рукописа дневника и преуређивање и дописивање појединих његових дијелова, које свакако у вријеме писања, у ратним

годинама и у окупираном Београду и Србији, писац дневника није могао знати или није могао на такав начин расуђивати о њима без накнадног искуства и сазнања.

У приказивању те официјелне слике рата веома важно мјесто заузимају и догађаји који описују ослобађање Београда и Србије у јесен 1944. године, разорно вишеструко англо-америчко бомбардовање Београда, али и Смедерева, Ниша, Лесковца. Приказује долазак руских јединица, појаву партизана, успостављање нове власти, обнављање листа „Политика”, покретање новог листа „Борба”, организовање пропагандних комунистичких скупова и совјетских филмова, а одмах затим и тајна хапшења и смакнућа бројних истакнутих људи под оптужбом да су били сарадници окупационих власти. У дневничком запису од 27. новембра 1944. године, Јеротић записује да је у новинама објављен списак од 105 стријељаних лица, углавном интелектуалаца и умјетника, а међу њима налазимо и име пјесника Светислава Стефановића (Јеротић 2019: 351).

Јеротић наглашава да је огромна већина српског народа, па и он сам, била против партизанског покрета и њиховог доласка на власт, те да је долазак комуниста доживљавала као нову окупацију Србије. Према Русима као ослободиоцима и словенској браћи, српски народ, а и Јеротић као писац тих записа, показивао је велике симпатије. Описује и свој болничарски рад у градској болници, те опасности које су га чекале због најављене мобилизације и слања младића на „Сремски фронт” одмах по успостављању комунистичке власти. Неком чудном срећом и уз помоћ комшије и доктора Вукићевића наставио је да ради у болници и избјегао је мобилизацију.

1.3. У метафизичко-рефлексивној равни казивања, Јеротић приказује свој однос према хришћанству и Богу, према књижевности и философији, према песимизму и смрти, према политици и свеколиким идеологијама. У наведеној равни Јеротић отвара бројна питања важна за људску егзистенцију, али и младалачки доживљај живота и свијета, који је подстакнут библијским мишљењем, као и прочитаним књигама, али и непосредним разговорима са друговима. У запису из априла 1942. године, након што је на „Коларцу” слушао једно предавање министра просвете и вера, Велибора Јонића, намијењено матурантима београдских мушких гимназија, у којем је заговарао повратак патријархалним вриједностима, а напуштање тих идеала видио је као узрок народног слома из 1941. године. Јонићеве критичке опаске о човјеку који је умислио да је највише биће, да је сам Бог, као и критике Фројдових идеја о „ослобађању нагона”, јер је вјеровао да су велика дела настала као резултат „обуздавања нагона”, снажно су узбуркале мисли младог Јеротића. У тим мјесецима Јеротић се суочава са дјелом Ота Вајнингера што буди у њему добоку сагласност са песимизмом овог њемачког филозофа и сумњом у смисао постојања уопште. Сусрет са Достојевским био је најприје посредан, преко расправа и предавања Јустина Поповића, али му је растргнуо вео са очију. Тада је

први пут схватио да постоји Бог и да постоји ђаво, али и чињеницу да је Достојевски у *Великом инквизитору* након „незапамћене ђаводицеје и нихилизма пронашао Бога и вратио се православној теодицеји” (Јеротић 2019: 55). Јеротић закључује да сви јунаци Достојевског свршавају лудилом и самоубиством, те да је баш због тога, мучен страшним сумњама, руски писац тражио нови пут и нову истину и пронашао их је у Христу и Јеванђељу. Управо зато Јеротић у дневничком запису из маја 1942. године наглашава да се у његовој младалачкој души одвијао прави пакао и да се ту налазио прави колоплет различитих мисли и идеја, од Вајнингера, Шопенхауера и Достојевског, Леонарда, Виктора Игоа, до Николаја Берђајева, Јустина Поповића и „Јеванђеља”.

У једном запису из фебруара 1943. године, који је настао након посјете цркви Ружици на Калемегдану, Јеротић је исказао увјерење да се у сваком човјеку „налази нека непозната чежња, нека примамљива сила која тежи неиспитаном, недоживљеном, нуминозном” (Јеротић 2019: 102). У томе Јеротић препознаје општу човјекову тежњу за тражењем „изгубљеног Бога”, а непосредно у вези са тим и тражење „изгубљеног раја” и „изгубљене среће”. Такво размишљање потврђује записима Ота Вајнингера који је износио категоричне тврдње да „човек никад не може бити срећан”. Јеротић је сигуран у тачност те констатације и доказује је тврдњом да је то посљедица човјековог „изгнанства из раја”, чиме је дозволио да се „окаља грехом”. Међутим, Јеротић износи увјерење да ипак постоји нешто што се може назвати „привремена срећа”, која је „далеко од оне прве прегреховне среће”, али ипак постоји у неком облику. При томе Јеротић наглашава да та врста среће није никако „површна”, већ је само „привремена”, за овај „привремени живот” на земљи. У једном запису из марта 1943. године, који је настао након предавања Јустина Поповића у Саборној цркви, у оквиру програма „Недеље православља”, Јеротић је фасциниран Поповићевим ставовима о томе да је мисао Божја утемељена на идеји да је „Човек највиша вредност у свим световима” (Јеротић 2019: 108), те да је у Христосу, који је и сам живио на земљи, садржан одговор на сва човјекова питања, а циљ човјечијег живота треба да буде заснован на остваривању Богочовјека Христа у себи. Отуда је сваки почињен људски гријех, сваку страст, сваки порок или непочинство, Поповић тумачио као „прљање лика Христа у себи”. Поповићева позиција је имала изразито православно-хуманистичко становиште и апсолутно увјерење да сваки човјек, па макар он био и најбезначајнији носи Христолики дар у себи, те да је „душа оно што чини човека најлепшим у целој васиони”. Отуда је заступао православну идеју да је „човек икона”, а да је „људски род иконостас”. Насупрот томе је стајала просвећена Европа која је вјеровала да је „човек звер”, да је Европа „зверињак у којој јача звер побеђује слабију”. Православље је било изнад тога, и дубоко је вјеровало да је човјек „више биће зато што је Бог утиснуо свој лик у њему”. Поповић је у свему томе сагледавао и посебност националног карактера српског

православља које је идентификовао као „светосавље”: „Србин је само онда прави Србин ако иде светосавским путем” (Јеротић 2019: 110).

Због свега тога, у једном каснијем запису из априла 1943. године, Јеротић признаје да се у њему одвијала права драма у којој су се сукобљавали најразличитији погледи на непосредни живот, са погледима на оно што је прочитао у књижевним дјелима или са оним што је препознао као актуелне филозофске идеје, те да се затварао у сопствену љуштину маштања: „Повлачио сам се као уплашени миш у своју рупу, под крила кокоши која се зове маштање, и одатле вирио у спољни живот који ми се чинио као баук, пун страшних, крволочних животиња” (Јеротић 2019: 126). Међутим, када је напунио осамнаести рођендан, који је означио као тренутак када је започео други дио његове младости, Јеротић је доживио прелаз из „песимизма” у „дубоки оптимизам”, а на креирање његовог новог живота одлучујући утицај су одиграли однос према природи и према љубави. Из тог пулопка који се неочекивано распукао пред његовим очима, појавило се једно ново, младо и снажно биће, које је „прогласило душу и вољу као своје нове законе, нове вође кроз живот” (Јеротић 2019: 131).

2.0. Можемо закључити да Јеротићев дневник, вођен у раним годинама, наговјештава и разоткрива формирање комплексне личности каснијег великог мислиоца, психоаналитичара, теолога и књижевника. Укрштајући стварност и причу о стварности, Јеротић је у *Дневнику* створио једну другачију, необичнију, приватну и незваничну, а свакако аутентичнију, идеолошки неоптерећену слику Другог свјетског рата у Србији и Краљевини Југославији, а нарочито године окупације проведене у Београду у току тог рата. Јеротић је по свему био полихисторска личност, човјек универзалних знања и наглашене добротe и хуманистичке визије свијета и живота. У једној расправи посвећеној Проти Матеји Ненадовићу, Јеротић је издвојио народну пословицу „Ко у небо пљује на образ му пада”, из Вукових записа народних умотворина, као моралну поуку којом се честити Прота руководио у свим својим пословима и читавог свог животног вијека (Максимовић 2019: 99). За исту ту пословицу можемо рећи да представља и свеколики духовни и етички кључ за разумијевање личности Владете Јеротића. Захваљујући досљедном поштовању тих изворних моралних начела, корачајући кроз живот чисте савјести, али са непрестаним преиспитивањима својих поступака, што најбоље потврђују странице овога дневника, оставио је дјело непоновљиве духовности и хуманистичке визије живота и свијета.

Литература

- Јеротић 2019: Владета Јеротић, *Дневник (1938-1945)*, Задужбина Владете Јеротића-Domus editoria Ars Libri, Београд, 432 с.
- Максимовић 2019: "Српски писци и дјела 18. и 19. вијека у тумачењима Владете Јеротића", *Споменица Владети Јеротићу 1924-2018-2019*, приредила Ирена Арсић, Задужбина Владете Јеротића-Domus editoria Ars Libri, Београд, 99–110.
- Његош 1847: *Горскій віенаць. Историческо событіе при свршетку XVII віека*, сочиненіе П. П. Н. Владыке црногорскога, У Бечу, словима Мехитариста, 116 с.

Goran M. Maksimović

REALITY AND STORY IN JEROTIĆ'S DIARY

The paper analyzed Vladeta Jerotic's Diary (1924-2018), which was kept from the end of 1938 to the beginning of 1945. The peculiarities of the diary procedure and the dominance of the subjective, objective and metaphysical plan of the story are pointed out, as well as the genre specificities that arose from that story. Subjective storytelling is close to the type of educational and psychological type of the novel in which the formation of the complex personality and mental makeup of young Jerotić is revealed. Objective telling is close to the form of memoir telling and authentic records of life in Belgrade during World War II. The metaphysical plan of telling is close to the essayistic and philosophical treatises in which Jerotić's attitude towards life and death, towards pessimism and nihilism, towards God and pre-existence is expressed. In conclusion, we pointed to the fact that diary records reveal the formation of a versatile, polyhistorical personality of one of the greatest Serbian intellectuals and thinkers of the 20th and early decades of the 21st century.

Keywords: diary, subjective, objective, metaphysical, romance, memoir, philosophical.

Бранкица Ђ. Марковић*

Биљана М. Савић**

Институт за српски језик САНУ, Београд**

УДК 811.163.41`373.46

811.163.41.282.3

О ТКАЧКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ НА ПРОСТОРУ ТРИ ДИЈАЛЕКТА (ХЕРЦЕГОВАЧКО-КРАЈИШКОГ, ШУМАДИЈСКО-ВОЈВОЂАНСКОГ И ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ДИЈАЛЕКАТСКЕ ОБЛАСТИ) – КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА

У раду се на основу (објављене) дијалекатске грађе даје упоредни преглед и анализа одабраних лексема из области ткачке терминологије на простору три дијалекта – херцеговачко-крајишког (Билогора, Велико Блашко, Бастаси, острво Лопуд и Драгачево), шумадијско-војвођанског (Скадар код Ваљева и Стапар код Сомбора) и призренско-тимочке дијалекатске области (село Горње Гаре и југоисточна Србија), с циљем да се прикажу сличности и разлике у овим удаљеним регионима. Поред тога, утврђени су порекло и мотивисаност тих лексема. На овај начин добија се увид у шири ареални распоред одређеног броја лексема из ткачке терминологије на српском језичком простору.

Кључне речи: српски језик, дијалектологија, ткачка терминологија, херцеговачко-крајишки и шумадијско-војвођански дијалекат, призренско-тимочка дијалекатска област, компаративна анализа.

УВОД

Ткачка терминологија била је предмет досадашњих истраживања у нашој лингвистичкој литератури, о чему сведочи изванредан број прилога мањег и већег обима. Највише их је са простора херцеговачко-крајишког (даље Х-К) дијалекта (уп. Вулетић Вукасовић 1899а, 1899б, 1909; Зовко 1915; Шкрбина 1979; Комадинић 1986, 1992; Савић 2011 и Црњак, Козомара 2018), затим са терена призренско-тимочке (даље П-Т) дијалекатске области (уп. Богдановић, Првуловић 1993; Јанков 2004 и Марковић 2006) и са терена шумадијско-војвођанског (даље Ш-В) дијалекта (уп. Ивковић 2013).¹ Сви ови прилози засновани су на дијалекатској грађи.

* brankicama@gmail.com, savicmbiljana@gmail.com

** Овај рад финансирао је Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије према Уговору бр. 451-03-68/2020-14/200174 који је склопљен са Институтом за српски језик САНУ.

¹Рад Б. Савић и Б. Марковић, *Ткачка лексика Стапара (код Сомбора)* изложен је на IX међународној научној конференцији *Језици и културе у времену и простору*,

Материјал за овај рад екскерпиран је из већине поменутих прилога – са терена Х-К дијалекта: З. Шкрбина, *Терминологија ткања и обраде лана и конопље у селима Било-горе с напоменама о локалним говорима*;² Б. Савић, *Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке*; Д. Црњак, Д. Козомара, *Ткачка лексика Бастаса*; В. Вулетић Вукасовић, *Ткање на острву Лопуду* и Г. Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*, затим са простора Ш-В дијалекта: А. Ивковић, *Ткачка терминологија села Скадра код Ваљева* и Б. Савић, Б. Марковић, *Ткачка лексика Стапара (код Сомбора)* и са простора П-Т дијалекатске области: Т. Јанков, *Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гаре* и Ј. Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Остали прилози нису укључени у анализу, јер лексика у њима није била подударна са корпусом који смо ми одабрали, па упоредна анализа није била могућа. Од прикупљених лексема, разврстаних у шест семантичких поља (1. Разбој и делови разбоја, 2. Ткање и производи ткања, 3. Радње у ткачкој радиности, 4. Помагала у ткачкој радиности, 5. Мере у ткачкој радиности и 6. *Nomina agentis*), настојали смо да издвојимо оне најмаркантније и дамо упоредни преглед, како би се имао увид у шири ареални распоред тих лексема на српском језичком простору. Поред тога, пажња је била усмерена и на одређивање порекла и мотивисаности тих лексема.

КОМПАРАТИВНА АНАЛИЗА (ПО СЕМАНТИЧКИМ ПОЉИМА)

1. Разбој и делови разбоја

‘општи назив направе за ткање’

Билогора (Бил) ³	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастас и (код Бос. Грахов а) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбор а) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГТ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>наред, на^оред, тара</i>	<i>натра, разбој, стан, тара</i>	<i>тара</i>	<i>стан</i>	<i>разбој</i>	<i>разбој</i>	<i>разбој</i>	<i>разбој</i>	<i>разбој, статива, селсћи разбој, сане, ткање</i>

одржаној 16. новембра 2019. године на Филозофском факултету у Новом Саду и биће објављен у Зборнику радова са ове конференције.

²Треба напоменути да се ради о граничном подручју између штокавског и кајкавског наречја (Шкрбина 1979: 137).

³ У загради је наведена скраћеница назива пункта или области, која ће се користити даље у објашњењима испод табела.

Како се може видети из табеле, у источној зони српског дијалекатског простора као ‘општи назив направе за ткање’ најшире је распрострањена лексема *разбој*, с тим што се у ЈИС у том значењу срећу и лексеме *статива*, *селџи разбој*, *сане* и *ткање*. *Разбој* је балканизам јужнословенског порекла (Трубачев 2008: 512). Према Скоку (1971: 161–162), ова лексема је развила значење од глагола *разбити* (вуну). Глагол *бити* ‘ударати’ је свесловенски из прасловенског доба.⁴ Лексема *натра* је изведена од глагола *трти*, *тарем* (Скок 1973: 511–512). *Тара* је изведена од истог глагола *трти* и јавља се у западној зони српског дијалекатског простора. Лексема *наред* (м. р.) у значењу ‘справа’ јавља се на хрватском терену (Скок 1973: 122; ЈАЗУ 1911: 566). Трубачев наводи да је ова лексема дијалекатски облик у кајкавском наречју, а постоји и у бугарском језику – *нарад* (Трубачев 2008: 512). Лексеме *статива* и *стан* су прасловенског порекла, изведене од истог корена *ста-* (Скок 1973: 329–330; 326–327).

‘део разбоја на који се намотава основа’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Прне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>стражње вратило</i>	<i>задње/ вел^нко врат^нло</i>	<i>округло врат^нло</i>	<i>прво вратило</i>	<i>вратило задње</i>	<i>задње вратило</i>	<i>задње/ друго, велико вратило</i>	<i>зэдњо кросно</i>	<i>задње/задњо вратило, задње вр^нило, вратило задњо, задње/ задњо/зэдњо кросно</i>

⁴ О овоме в. и ЕРСЈ 2008: 329–339.

‘део разбоја на који се намотава оно што је изаткано’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалук е (ВБ))	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>предње вратило</i>	<i>предње/ мало вратило</i>	<i>шупљо вратило</i>	<i>друго вратило</i>	<i>вратило предње</i>	<i>предње вратило</i>	<i>предње/ прво вратило</i>	<i>предње кросно</i>	<i>предње /предњо вратило, предње/ предњо вртило, предње/ предњо кросно, вратило прво</i>

Дистинктивна обележја при именовању врста вратила су: његова величина, изглед и положај (место, ред) у разбоју. На основу поменутих дистинктивних обележја, значења лексема у пару међусобно се супротстављају. Тако имамо следеће врсте вратила – *велико*: *мало*; *округло*: *шупљо*; те *предње*: *задње*, *задње*, *задњо/ стражње*, односно *прво*: *друго*. На задње, веће вратило намотава се основа, а на предње, мање – оно што је изаткано. Критеријум за одређивање дистинктивног обележја предње: задње вратило може бити двојак. Скоро на целом испитиваном подручју положај вратила је одређиван у односу на место где ткаља седи, па се тако вратило које јој је ближе именује лексемама *предње* или *прво*, а оно даље од ње је *задње*, *задње*, *задњо/ стражње* или *друго*. На Лопуду „на првом је вратилу навијена *натра*, т. ј. основа, а на другом је *изаткано*” (Вулетић Вукасовић 1909: 505). Претпостављамо да овде при именовању вратила није био релевантан просторни критеријум, него след радњи (прво се намотава основа, па се онда тка). Изглед разбоја и његових делова се током времена мењао и није био исти у свим подручјима. Вратило на које се намотава оно што је изаткано могло је да има прорез на средини, па се називало *шупљо вратило*, што је забележено у Бас.⁵ На целом испитиваном терену јавља се лексема *вратило*, осим у ГГ, где је регистрована и лексема *кросно*. У ЈИС су то две синонимне лексеме. Обе лексеме су прасловенског порекла (Скок 1972: 209; 1973: 618–619).

⁵ Кроз тај прорез на вратилу провлачило се откано платно (Савић 2011: 143).

‘део разбоја кроз који се провлаче нити основе’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југонст. Србија (ЈИС)
<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>	<i>брдо</i>

Лексема *брдо* у значењу ‘део разбоја кроз који се провлаче нити основе’ јавља се у свим словенским језицима. Прасловенског је порекла (Скок 1971: 204–205). Ареал ове лексеме на испитиваном простору је компактан.

‘део разбоја у који се смешта брдо’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југонст. Србија (ЈИС)
<i>било</i>	<i>брд^ило</i>	<i>брд^ила</i>	<i>брди- ло</i>	<i>брдило</i>	<i>брдили- це</i>	<i>брдила</i>	<i>набрдил а pl. t.⁶</i>	<i>брдила, набрдила, набрдилк е, набрдило</i>

Лексема *брдило* изведена је од *брдо* суфиксом за оруђа *-ило*. У разним фонетским, морфолошким и творбеним варијантама потврђена је широм истраживаног простора, осим у Бил, где је регистрован облик *било*. Ова лексема је прасловенског порекла. Изведена је од **bidlo* (Трубачев 2008: 516).

⁶ Pluralia tantum.

‘део разбоја који омогућава стварање зева’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острв о Лопуд (Лоп)	Драгачев о (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Смобора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист Србија (ЈИС)
<i>нићанице, ниченице, ничелнице</i>	<i>нити</i>	<i>нити</i>	<i>нити</i>	<i>нити</i>	<i>ните</i>	<i>нити</i>	<i>нитка</i>	<i>нити, нитка, нитке, нитће</i>

За означавање дела разбоја који омогућава стварање зева на већем делу испитиваног простора регистрована је лексема *нити*, од *нит*, што је балтословенски и прасловенски ткачки термин (Скок 1972: 520). Од ње су даље изведени различити фонетски, морфолошки и творбени ликови, које и ми бележимо. Реалија која се означава овим термином постоји само у хоризонталном разбоју (Трубачев 2008: 517).

‘део разбоја, дашчица коју ткаља притиска ногом и тако повлачи нити’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острв о Лопуд (Лоп)	Драгачев о (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Смобора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист Србија (ЈИС)
<i>подножни ци, подложња ки, подножни ки</i>	<i>подложн иц^и</i>	<i>подлож ње</i>	<i>подно жи</i>	<i>подлож ник</i>	<i>подлож ник</i>	<i>подложни ци, подложни к</i>	<i>поднош ка</i>	<i>поднож и, поднош ке, поднош ка, поднош ће</i>

На испитиваном простору за означавање дела разбоја, дашчице коју ткаља притиска ногом и тако повлачи нити фигурирају две лексеме у различитим морфолошким и творбеним ликовима. Прва лексема – *подножник* (*подножници, подножники, подножи, подношка, подношке, подношће*) провидне је мотивације. Друга лексема – *подложник* (*подложници, подложње, подложњаки*) мотивисана је глаголом *лећи/лежати* (Скок 1972: 288–283).

2. Ткање и производи ткања

‘уздужне нити кроз које се проткива потка при ткању’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Собора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>основа</i>	<i>основа</i>	<i>основа</i>	<i>натра</i>	<i>основа</i>	<i>основа</i>	<i>основа</i>	<i>основа</i>	<i>основа</i>

Скоро на целом испитиваном простору за означавање семеме ‘уздужне нити кроз које се проткива потка при ткању’ јавља се лексема *основа*. На Лоп у том значењу регистрована је лексема *натра*, која има и значење „кад се сврши *тура* ткања, то се зове *натра*” (Вулетић Вукасовић 1909: 504). Према Скоку (1973: 298), лексема *основа* развила је значење од глагола *сновати*, *снужем*, који је балтословенски, свесловенски и прасловенски ткачки термин. Прасловенски поствербал *основа* у значењу 1. пређа намотана на вратилу, која се уведе у брдила на разбоју за ткање и 2. фундаментум, темељ, с придевом на -њн > -ан основни, од чега је даље изведено... *наснов* ‘пређа’... Како Скок наводи, лексема *натра* изведена је од глагола *трти*, *тарем*, који води порекло од балтословенског, свесловенског и прасловенског *терти*, односно од староцрквенословенског *трети* и *трити*. Он је бележи у два значења – 1. разбој, кросна, стативе и 2. пређа навијена на вратило, одакле је и облик *натрица* (Скок 1973: 511–513). У ГГ лексема *натра* има друго значење – ‘готова тканина која се намотава на предње вратило’.

‘попречне нити које се уткивају у основу при ткању’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>потка</i>	<i>потка, поутка</i>	<i>потка</i>	<i>потка</i>	<i>потка</i>	<i>потка,⁷ поутка, дем. поучица</i>	<i>потка</i>	<i>натка, утак</i>	<i>натка, наткава, потка, поткава</i>

⁷ У Ск ова лексема има још једно значење – ‘крти део пређе што се преде на вретено’ (Ивковић 2013: 28).

За означавање семеме ‘попречне нити које се уткивају у основу при ткању’ на целом терену распрострањена је лексема *потка*, регистрована у неколико морфолошких и творбених варијанти, осим у ГГ, где су забележене лексеме *натка* и *утак*, и у ЈИС, где је лексема *натка* потврђена у том и творбеном лику *наткава*. Обе лексеме воде порекло од прасловенског глагола *ткати* (Скоп 1973: 477).

‘растојање између нити кроз које се провлачи потка’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
—	<i>з^ујев</i> м. р.	<i>з^ујев</i> ж. р.	—	<i>зијев</i> м. р.	<i>зев</i> м. р.	<i>зев</i> м. р.	<i>зев</i> м. р.	<i>зев</i> м. р.

‘Растојање између нити кроз које се провлачи потка’ на целом испитиваном терену зове се *зев/ з^ујев/ зијев*. У Бил и на Лоп нема потврда. Ова лексема води порекло од прасловенског **zi-*, **ze-* (Скоп 1973: 655–666). Мотивисана је глаголом *зевати*, односно *разјапити*, јер је растојање између нити кроз које се провлачи потка потребно јако отворити да би се провукла потка.

‘општи назив за прекривач настао ћилимским ткањем’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>ћилим</i>	<i>ћилим</i>	<i>клаиња</i>	—	<i>ћилим</i> дем. <i>ћилимак</i> , <i>ћилимача</i>	<i>ћилим</i> , <i>шареница</i>	<i>ћилим</i>	<i>постељка</i>	<i>ћилим</i> , <i>ћелим</i> , <i>постељка</i> , <i>прекривач</i>

Као општи назив за прекривач настао ћилимским ткањем употребљава се турцизам *ћилим* у различитим фонетским и творбеним варијантама. Реч је персијског порекла, а у наш језик је ушла преко турског (тур. *kilim* < перс. *kiłim*, Шкаљић 1979: 193). У Бас је у овом значењу регистрована лексема *клаиња*. Скоп (1971: 670) сматра како је могуће да су се укрстиле две речи истог значења, али различитог порекла – *calsea* из балканског латинитета и прасловенска основа која није јасно заступљена у јужним словенским језицима, него у северним. У ЈИС, поред лексеме *ћилим*, у истом значењу срећу се и лексеме прасловенског порекла

О ТКАЧКОЈ ТЕРМИНОЛОГИЈИ НА ПРОСТОРУ ТРИ ДИЈАЛЕКТА...

постељка и *прекривач* (Скок 1973: 15; 1972: 199), а у ГГ само *постељка*. У Ск се јавља и лексема *шареница*.

‘ћилим који се ставља на зид поред кревета’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Трве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
—	<i>зидњак, срјада</i>	<i>шарен^ица</i>	—	<i>зидњак (ћилим)</i>	<i>ћилим, зидњача⁸</i>	<i>дуварник</i>	—	<i>зидњак, сидњак</i>

За означавање семеме ‘ћилим који се ставља на зид поред кревета’ на испитиваном простору среће се више лексема: *зидњак/ сидњак, шареница, дуварник* и *срјада*. Лексема *зидњак* са фонетским ликом *сидњак* мотивисана је лексемом *зид*, од глагола *зидати*, који је балтословенски, свесловенски и прасловенски технички термин (Скок 1973: 653–654). Лексема *шареница* је мотивисана особином, тј. придевом *шарен*, од свесловенског и прасловенског придева *шар*, *шара*, који је у штокавском раширен на *-ен – шарен, шарена* (Скок 1973: 382). *Дуварник* и *срјада* су турцизми. Лексема *дуварник* је персијског порекла, а у наш језик је ушла преко турског (тур. *divar* < пер. *dīwār*, Шкаљић 1979: 230), док је лексема *срјада* пореклом из арапског, а у српски је дошла исто преко турског (тур. *seccade* < ар. *sāġġādā*, Шкаљић 1979: 553). У Дра је регистрована двочлана лексема *зидњак ћилим*, а среће се и само *зидњак*. У Ск су у овом значењу регистроване лексеме *ћилим* и *зидњача*. У Бил и на Лоп није било потврда.

‘општи назив за мотив на ткању’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Трве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
—	<i>мустра, шара, фигура</i>	<i>мустра, шара</i>	—	<i>шара, орнамент</i>	<i>шара</i>	<i>шара, мустра, мустрица, мотив</i>	—	<i>мустра, шара, шарка</i>

Као ‘општи назив за мотив на ткању’ на испитиваном терену фигурира већи број лексема: *мустра/ мустрица, шара/ шарка, фигура*,

⁸ Ове две и лексеме *шареница* и *ткаља* добили смо накнадно од саме ауторке – Ане Ивковић.

мотив и *орнамент*. Све су позајмљенице, осим лексеме *шара*, која је прасловенског порекла (Скок 1973: 382). Лексема *мустра* је германизам (од нем. *Muster*, Клаић 1979: 918). Регистрована је у Ст и у деминутивном облику *мустрица*. Лексеме *фигура*, *мотив* и *орнамент* су из латинског (од лат. *figura*, Клаић 1979: 425; од лат. *motus*, Клаић 1979: 910; од лат. *ornamentum* од *ornare* – китити, ресити, Клаић 1979: 983–984). У Бил, ГГ и на Лоп није било потврда.

3. Радње у ткачкој радиности 'правити/ направити основу'

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>сновати, снујем/ основати, оснујем; сновање</i>	<i>сноват(и)/ основат(и)</i>	<i>сновати, снује; сновање</i>	<i>сновати, снује/ основати, оснује</i>	<i>сновати/ основати, оснујем; сновање</i>	<i>сновати/ основати</i>	<i>сновати, снује/ осниват(и), оснујеш/ насновати, наснују</i>	<i>снове/ основе</i>	<i>снове/ основе; сновање</i>

На целом истраживаном простору за означавање семеме 'правити основу' употребљава се глагол несвршеног вида *сновати*. У већини места забележен је и облик свршеног вида *основати*, а у Ст и облик *насновати*. Глагол је балтословенски, свесловенски и прасловенски ткачки термин. Од староцрквенословенског *снути*, *снујџ* је презент, док је инфинитив добијен према превоју *снов-* пред вокалским наставком *-ати* (Скок 1973: 298).

'израђивати/ израдити тканине на разбоју'

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>ткати, ткам, ткем; ткање/ откати, откам/ доткати, доткам/ доткивати, доткивам; доткивање</i>	<i>ткат(и), ткам; ткање/ откат(и)/ доткат(и)/ доткиват(и)/ изаткат(и), исткат(и)</i>	<i>ткати, тка; ткање/ саткати, сатка</i>	<i>ткати, тче; ткање/ дотче</i>	<i>ткати, ткем</i>	<i>ткати, че, чеи, проче/ начеш/ дочеш, несачеш</i>	<i>ткати, ткам/ откати, откам/ исткати, искала</i>	<i>ткае</i>	<i>тка, ткаје; ткање, че/ изаткаја, изьткаје, исткаје, изаче</i>

Глагол *ткати* употребљава се на целом истраживаном простору за означавање семеме ‘израђивати тканине на разбоју’. Ова лексема је прасловенског порекла (Скок 1973: 477).

‘отпад од конопље/ кудеље’⁹

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Трве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>поздер, паздерје, поздирје</i>	<i>поздер</i>	<i>поздер</i>	—	<i>поздер, поздерка – трунка од поздера</i>	<i>поздер</i>	<i>поздер, отпад</i>	<i>пуздер</i>	<i>пуздер, брздер, прздер</i>

На целом испитиваном простору ‘отпад од конопље/ кудеље’ означен је разним фонетским, морфолошким и творбеним варијантама лексеме *поздер*. Ова лексема прасловенског порекла образована је од именичког суфикса *поз-* и поствербала *-дер* (од *дријети*, *дерати*) (Скок 1973: 19). Паралелно са лексемом *поздер* у Стапару се користи и лексема *отпад*, која термилошки није маркирана и припада општеупотребном лексичком слоју српског језика.

4. Помагала у ткачкој радиности

‘дрвени предмет вретенастог облика на који се намотава пређа приликом пређења’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>вретено</i>	<i>вретено</i>	<i>вртено</i>	—	<i>вретено</i>	<i>вретено</i>	<i>вретено</i>	<i>вретено</i>	<i>вретено</i>

За означавање дрвеног предмета вретенастог облика на који се намотава пређа приликом пређења забележена је лексема *вретено* (у Бил, ВБ, Дра, Ск, Ст, ГГ и ЈИС) и облик *вртено* (у Бас). Једино на Лоп није било потврда за ту реалију. Лексема је словенског порекла (Скок 1973: 622).

⁹ Према Скоку (1972: 222), *кудеља* представља назив за конопљу.

‘дрвена направа с једним рачвастим крајем и другим у облику слова Т, на коју се намотава пређа’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГТ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>мотовило, махало, мавало, рашак</i>	<i>матов^уло/ мотов^уло, рашак</i>	<i>рашч^ућ</i>	—	<i>мотовило, дем. мотовиланце</i>	<i>матовило</i>	<i>мотовило</i>	<i>мотавилка</i>	<i>мотовилка, мотовило, мотавилка, мотавилка, мотавило, мотовилче, мотовиљка</i>

За реалију ‘дрвена направа с једним рачвастим крајем и другим у облику слова Т, на коју се намотава пређа’ у источној зони српског дијалекатског простора доследно је у употреби лексема *мотовило* у бројним фонетским и творбеним варијантама. Ова лексема пореклом је прасловенска (Скок 1972: 412–413). У Бил се у овом значењу користе и лексеме *махало* и *мавало*, мотивисане глаголом *махати* (‘чинити покрете руком или каквим предметом који се држи у руци’), који је прасловенског постанка (Скок 1972: 354). У Бил и ВБ је потврђена и лексема *рашак*, а у Бас само деминутивни облик *рашчић*. Порекло ове лексеме није сасвим јасно. Могуће је да је, као и *рашље*, *рачве*, изведеница од *рак* са деминутивним суфиксом *-ьк*, са цк > шк (Скок 1973: 111).

5. Мере у ткачкој радиности

‘мали смотуљак материјала за ткање намотан на делу шаке’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГТ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>ко- кошка</i> ¹⁰	<i>гужва, гужвица</i>	<i>гужва</i>	—	<i>гужвица</i>	<i>гужва, гужвица</i>	<i>гушица</i>	—	<i>канура/ кањура, канурка/ кањурка/ кањурука, камчелка/ камчилка, клижурка, кукурушка</i>

¹⁰ У Бил је регистрована и лексема *гужвица* (дем. од *гужва*), али у другом значењу „uže kojim se vežu ručice lana” (Шкрбина 1979: 143).

За семему ‘мали смотуљак материјала за ткање намотан на делу шаке’ јавља се неколико лексема: *гужва*, *гужвица*, *гушица*, *кокошка*, *кукурушка*, *канура*/ *кањура*, *канурка*/ *кањурка*/ *кањурка*, *камчелка*/ *камчилка* и *клижурка*. Лексема *гужва* је прасловенског порекла (Скок 1971: 641), као и лексема *кокошка* (Скок 1972: 121), која се у истом значењу које је регистровано у Бил – ‘крупко на посебан начин мотано, дугољасто’ јавља и у Вуковом *Рјечнику* (1852: 284). *Кукурушка* је мотивисана лексемом *кукуруку* (ономатопеја којом се опонаша глас петла) (Скок 1972: 228). *Канура* је балканска реч персијског порекла (Скок 1972: 36), код нас дошла преко турског (од тур. *kanur* – велико повесмо, садржи пет канчела, Клаић 1979: 658). *Канчело* води порекло од средњелатинског *cancelli* – врста конаца, вероватно преко талијанског *cancello*, које у том значењу није потврђено. Слаже се са турским *kangal* (Скок 1972: 33). И Клаић (1979: 655) наводи да је *канчело* пореклом од тур. *kangal* – уже, врпца, нит, пређа. Према Шкаљићу (1979: 391), *кангал* и *канчело* < тур. *kangal*. Лексема *клижурка*, претпостављамо, води порекло од прасловенске глаголске основе *склиз-*, са одбаченим *-*, које се осећало као непотребан префикс (Скок 1973: 261).

6. Nomina agentis

‘жена која тка’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља,</i> <i>ткаљица,</i> <i>каљица</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>	<i>ткаља</i>

‘Жена која тка’ именује се лексемом *ткаља* на целом испитиваном простору. На Лоп се срећу и облици *ткаљица* и *каљица*. Лексема *ткаља* изведена је од прасловенског глагола *ткати*.

‘жена која преде’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
<i>преља</i>	<i>преља</i>	<i>преља</i>	—	<i>преља</i>	<i>преља</i>	<i>преља</i>	<i>преља</i>	<i>преља, предилџа, предеља</i>

На целом испитиваном терену за означавање семеме ‘жена која преде’ у употреби је лексема *преља*, осим на Лоп, где није било потврда. Лексема *преља* изведена је од прасловенског глагола *прести* (Скок 1973: 35–36). У ЈИС, поред лексеме *преља*, регистроване су и лексеме *предилџа* и *предеља*.

‘занатлија који се бави бојењем материјала за ткање’

Билогора (Бил)	Велико Блашко (код Бањалуке) (ВБ)	Бастаси (код Бос. Грахова) (Бас)	Острво Лопуд (Лоп)	Драгачево (Дра)	Скадар (код Ваљева) (Ск)	Стапар (код Сомбора) (Ст)	Горње Гаре (код Црне Траве) (ГГ)	Југоист. Србија (ЈИС)
—	<i>бојаџија</i>	<i>бојаџија</i>	—	<i>фарбар</i>	<i>бојаџија</i>	<i>фарбар</i>	—	<i>бојаџија, бојџија</i>

За именовање занатлије који се бави бојењем материјала за ткање на испитиваном простору фигурирају две лексеме – турцизам *бојаџија* (у ВБ, Бас, Ск и ЈИС; у ЈИС је забележен и облик *бојџија*) и германизам *фарбар* (у Дра и Ст). У осталим областима није било потврда. Према Шкаљићу (1979: 147), лексема *бојаџија* < тур. *boyacı* (*boya-ci*). Лексема *фарбар* води порекло од нем. *Farbe* – боја; *фарбар* – бојадисер (Клаић 1979: 411).

ЗАКЉУЧАК

На основу спроведене анализе може се закључити следеће:

Већина забележених лексема наслеђена је из прасловенског, посебно називи делова разбоја, на шта указује и П. Ивић (уп. 1998: 8). То не треба да чуди, будући да се тим лексемама именују реалеме које се везују за најстарији слој материјалне културе. Удео страних речи није велик, али није ни занемарљив. Забележени су: турцизми (*дуварник, сриада, ћилим, канура/ кањура, канурка/ кањурка/ канђурка, камчелка/ камчилка, бојација/ бојија*), латинизми (*мотив, фигура, орнамент*) и германизми (*мустра, фарбар*).

За укупно 22 анализирани семеме регистрован је велики број лексема. На целом испитиваном простору распрострањене су лексеме: *брдо, зев, сновати/ основати, ткати, вретено, ткаља, преља*.

И на овако ограниченом посматраном терену јасно се учава лексичка диференцијација перифернијих области штокавског наречја (Билогора и југоисточна Србија) у односу на његов централни део.

За именовање неких семема није било домаћих (прасловенских) еквивалената ('занатлија који се бави бојењем материјала за ткање' – *бојација* и *фарбар*), а присутна је и лексичка варијантност (за семему 'ћилим који се ставља на зид поред кревета' употребљавају се и домаће речи *зидњак* и *зидњача* и турцизам *сриада*, за семему 'општи назив за мотив на ткању' јављају се домаћа лексема *шара* и неки од синонима страног порекла: *шара* + германизам *мустра*; *шара* + германизам *мустра* + латинизам *фигура*; *шара* + латинизам *орнамент*; *шара* + германизам *мустра* + латинизам *мотив* и др.).

Овим радом приказани су просторни домети појединих лексема из области ткачке терминологије на српском језичком простору. Како досад није било сличних компаративних радова из ове области, надамо се да ћемо овим прилогом дати свој скромни допринос.

Литература

- Богдановић, Првуловић 1993: Н. Богдановић, Б. Првуловић, Лексика узгоја конопље и лана села Штитарца, у: *Прилози из филолингвистике* I, Зборник радова (Уредник: Жикица Перовић). Ниш: Филозофски факултет, 49–55.
- Вујаклија 2006: М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*. Београд: Просвета.
- Вулећић Вукасовић 1899а: В. Вулећић Вукасовић, Биљешка о конопљи и лану у Крбави и Лици, Сарајево: *Босанска вила*, год. XIV, бр. 2, 23–24.
- Вулећић Вукасовић 1899б: В. Вулећић Вукасовић, Биљешка о конопљи и лану у Крбави и Лици, Сарајево: *Босанска вила*, год. XIV, бр. 3 и 4, 49–51.

- Вулетић Вукасовић 1909: В. Вулетић Вукасовић, Ткање на острву Лопуду, Београд: *Српски етнографски зборник*, Етнолошка и етнографска грађа, књ. XIII, 499–511.
- Зовко 1915: I. Zovko, Jemenije i drugi prekrivači, Zagreb: *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, књ. XX, sv. 1, 158–159.
- ЕРСЈ 2008: *Етимолошки речник српског језика*, св. 3, БЕ–БЈ. Београд: САНУ, Институт за српски језик САНУ.
- Ивић 1998: П. Ивић, *Преглед историје српског језика* (Приредио: Александар Младеновић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009: П. Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација* (Приредио: Слободан Реметић). Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивковић 2013: А. Ивковић, *Ткачка терминологија села Скадра код Ваљева*. Осечина: Народна библиотека.
- ЈАЗУ 1911: Т. Maretić, *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika VII*. U Zagrebu: JAZU.
- Јанков 2004: Т. Јанков, Лексика прераде вуне и конопље у селу Горње Гаре, Лесковац: *Лесковачки зборник*, XLIV, 351–372.
- Караџић 1852: В. Ст. Караџић, *Српски рјечник истумачен њемачкијем и латинскијем ријечима*. У Бечу.
- Клаић 1979: В. Klaić, *Rječnik stranih riječi*. Zagreb: Nakladni zavod МН.
- Клајн, Шипка 2012: И. Клајн, М. Шипка, *Велики речник страних речи и израза*. Нови Сад: Прометеј.
- Комадинић 1986: Г. Комадинић, Из ткачке лексике Горњег Драгачева, Чачак: *Зборник радова Народног музеја*, бр. XVI, 243–271.
- Комадинић 1992: Г. Комадинић, *Ткачка лексика Драгачева*. Београд: Научна књига.
- Куркина 1978: Л. В. Куркина, Изоглосные связи южнославянской лексики II, у: „*Етимологија 1976*”. Москва, 17–31.
- Марковић 2006: Ј. Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет.
- Савић 2011: Б. Савић, Из ткачке терминологије Великог Блашка код Бањалуке, Ниш: *Годишњак за српски језик и књижевност*, год. XXIV, бр. 11, 141–158.
- Скок 1971: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. I (А–Ј). Zagreb: JAZU.
- Скок 1972: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. II (К–poni¹). Zagreb: JAZU.
- Скок 1973: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. III (poni²–Ž). Zagreb: JAZU.
- Скок 1974: P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, књ. IV (KAZALA). Zagreb: JAZU.
- Трубачев 2008: О. Н. Трубачев, *Труды по этимологии: Слово. История. Культура*, том III. Москва.
- Црњак, Козомара 2018: Д. Црњак, Д. Козомара, *Ткачка лексика Бастаса*, у: *Зборник радова посвећен проф. др Милану Драгичевићу; (1947–2017)* (Приредили: Драгомир Козомара, Слађана Цукут). Бања Лука: Универзитет у Бањој Луци, Филолошки факултет, 129–147.

- Шкаљић 1979: А. Шкаљић, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*. Sarajevo: „Svjetlost”, ООУР издавачка дјелатност.
- Шкрбина 1979: З. Шкрбина, Terminologija tkanja i obrade lana i konoplje u selima Bilo-gore s napomenama o lokalnim govorima, Нови Сад: *Прилози проучавању језика* 15, 137–148.

Brankica Đ. Marković, Biljana M. Savić

**ON WEAVING TERMINOLOGY ON THE AREA OF THREE DIALECTS
(HERZEGOVINIAN-KRAJINA, ŠUMADIJA-VOJVODINIAN AND PRIZREN-
TIMOK DIALECTIC AREAS) – A COMPARATIVE ANALYSIS**

Based on dialectal material, the paper presents a comparative overview and analysis of selected lexemes in the field of weaving terminology in the area of three dialects - Herzegovina-Krajina dialect (Bilogora, Veliko Blaško, Bastasi, Lopud and Dragačevo), Šumadija-Vojvodina (Skadar near Valjevo and Stapar near Sombor) and Prizren-Timok dialect area (the village of Gornje Gare and south eastern Serbia), in order to show similarities and differences in these remote regions. In addition, the origin and motivation of these lexemes were determined. This provides insight into the wider areal arrangement of a certain number of lexemes in weaving terminology in the Serbian language area.

Key words: Serbian language, dialectology, weaving terminology, Herzegovina-Krajina and Šumadija-Vojvodina dialects, Prizren-Timok dialect area, comparative analys.

ЈЕЗИК КОЈИ НАС ЈЕ ОДРЖАО

Поводом Међународног дана писмености 2012. г.
у Задужбини „Доситеј Обрадовић”

Вилхелм фон Хумболт, велико лингвистичко име 19. века, говорио је да је језик – *еманација духа једног народа*. Наша Исидора Секулић држала је да су говор и језик – *културна смотра народа*, а проф. Милка Ивић је писала да језик нешто *разоткрива о човеку, било о његовим мисаоним устројавањима и његовом поимању света, било о његовом тумачењу односа међу људима и његовим описима и вредновањима ситуација и догађаја*. Дакле, тачно онако како је веровао Доситеј – да *језик најбоље народ открива*.

Стандардни језик је вештачка творевина, резултат договора, збирка прописаних правила, те се један народ ипак најбоље може познати по својим народним говорима. *Дијалекти су документи; они су чак најбогатија збирка података о прошлости нашег народног живота* – забележио је проф. Павле Ивић. Или, како то уме да каже проф. Зузана Тополињска: *стање у дијалектима бива од помоћи при реконструкцији механизма историјског развитка*.

Речено се нарочито односи на очување и истраживање српског језика у земљама у којима су Срби аутохтона национална мањина, а то су све суседне земље и Словенија, често опстојавајући, дакле, у инојезичном окружењу. Реч је о корпусу који све више постаје социолингвистичка, а све мање дијалектолошка категорија, будући да углавном живи и претрајава на начин који најтачније и најпотресније описују речи Исидоре Секулић: *У многим српским породицама виђа се на зиду слика која се зове „Сеоба српског народа под патријархом Арсенијем Чарнојевићем”. Та је слика једна тамно свечана апотеоза народном и матерњем језику. Оставили су исељеници села и њиве, куће и гробља, али у горко стиснутим устима носе свој језик, и где се просне реч која се до дна и до краја разуме, тамо ће бити завичај и живот*.

* sofija.miloradovic@sanu.ac.rs

Сваку од група српске националне мањине одликују особености историјско-политичког, социјално-економског, културолошког и етнографског карактера. И данас, после више од тридесет година, у одређеној су мери актуелне следеће речи проф. Драгољуба Петровића, записане 1972. године: *Српскохрватска дијалектологија у овом тренутку тешко се може похвалити широким познавањем проблематике наше дијаспоре, мада је интерес за њено осветљавање увек био знатан а сви прилози радо дочекивани, посебно због тога што су, по правилу, доносили или нове елементе за реконструкцију предмиграционих прилика на нашем подручју или понеку изгубљену карику у ланцима иначе познатих процеса у развиту нашега језика.*

Будући да рецесивно становништво – и рурално и урбано – чини у оквиру сваке приоритетне заједнице посебну етнолингвистичку популацију, углавном изложену процесу глотофагије, тј. процесу „прождирања” језика, лингвистичка истраживања добијају прерогатив хитности код српског мањинског становништва. Процес глотофагије бива „подржан” и тиме што припадници српске етничке мањине често нису просторно хомогенизовани. У том се смислу приликом истраживања не сме занемарити регионална дистрибуција говорника рецесивне популације. Екстралингвистички фактори су од посебног значаја у тзв. контактним ситуацијама, онима које поседују социоллингвистички карактер. Такође, поменути процес је у највећој мери резултат утицаја екстралингвистичких фактора, и ту треба ставити акценат на раслојавање руралних средина и њихову убрзану урбанизацију. Стандардна норма доминантног језика, тј. национално доминантни језички стандард, неминовно се – посредством образовних институција и медија – намеће као примарна база комуникације и доминантној и рецесивној етничкој популацији.

И управо у двема претходно помињаним чињеницама, у рецесивности и глотофагији, треба наћи подстицај за даља и опсежнија дијалектолошка и етнолингвистичка истраживања мањинске српске популације у суседним земљама и у Словенији. Осим научних, на то нас нагоне и морални разлози – посебна врста одговорности за наше сународнике у расејању: изван матице се лична пролазност као судбина сваког човека јасније осећа и више намеће (писао је о томе наш колега и књижевник, Србин из Мохача, Предраг Степанов). Нажалост, тамо где свакодневно *сажигу кандила сећања*, да парафразирам стих из једне песме Стојана Вујичића, нема баш много времена за чекање бољих прилика у земљи-матици.

Овде се могу назначити два типа језичких интеграција које представљају саставни део процеса глотофагије код аутохтоног српског мањинског становништва: (1) процес замене мањинског језика језиком доминантне популације, тј. њеним националним језичким стандардом, и (2) својеврсна тежња ка измени типологије мањинског језика, када је реч о

појединим несловенским балканским земљама, најчешће изражена кроз разноврсне аналитичке промене на више језичких нивоа.

Рецесивно становништво по правилу бива подвргнуто процесу ишчежавања језика: оно чува језик у уском породичном кругу, при чему треба имати у виду значајан пораст броја мешовитих бракова у новије време, као и континуирано и знатно мигрирање из села у велике градске центре. Међутим, већ раније сам једном приликом скренула пажњу на други паралелни, посве особит ниво језичких интеграција, чију суштину управо истичем и овом приликом, а он се тиче анализације српских народних говора у појединим поменутих окружењима. О овом процесу није досад говорено као о посебном интегративном типу, који такође представља саставни део процеса тзв. прождирања језика: он се одвија на нивоу несвесног, али он има своју динамику и своје закономерности. Говорници који „живе” на датом језику не примећују, у суштини, тај процес, а он бива регистрован приликом неке врсте поновљених лингвистичких истраживања. Друкчије говорећи, у Мађарској и Румунији, на пример, реч је о типолошки различитим језичким системима доминантног становништва и рецесивног, српског становништва. У том смислу, процес језичке интеграције мора бити осмотрен и у зависности од тога да су ту у питању типолошки несродни језички системи, који су у постојаном, вишевековном контакту. Дакле, у случају српске мањине у инојезичном окружењу треба усмерити пажњу и на конфронтативно истраживање специфичности које се појављују услед системских разлика међу језицима у контакту. Сва одступања од стања уобичајеног на матичној територији бивају управо последица периферног положаја ових говора и непосредног инојезичног утицаја на њих, тј. њиховог дугог и непосредног контакта са несловенским балканским језицима.

Када је реч о савременим функционалним питањима комуникације, при постојању говорника са ограниченом језичком компетенцијом доминантног / рецесивног језика, подједнака компетенција већ сведочи о процесу ишчежавања мањинског језика, односно – о процесу његове замене језиком доминантне популације. Овакав тип језичких интеграција, чији је коначни резултат – поступно спроведена замена језика, што представља и начин да појединац који је припадник мањинске етничке групе учврсти своју позицију у друштву, указује на дубоку и постојану везу између социјалних и језичких промена, где се друге јављају као резултат првих.

Значајан је допринос који се реконструкцији предмиграционе слике на балканским просторима може дати изучавањем индивидуалности народног говора изван матице. Он пружа нарочито богат материјал за истраживање архаизама, али и иновација, а на основу резултата истраживања ових говора могу се извучити и закључци општелингвистичког карактера, везани за лингвистичку контактологију. Међутим, недостају и дијалекатски речници ових наших мањинских

говора из окружења. Њихово сачињавање вишеструко је значајно, пре свега као апологема традиционалне, духовне и социјалне културе српског народа изван матице. Потом, познато је да сви периферни говори добро чувају архаичну лексику, а лексички архаизми су, између осталог, од непроцењивог значаја при реконструкцији лексичког фонда из прошлих времена. Или, како би то много лирскије рекао Светозар Гаговић, предани сакупљач народне лексике у пивској области: *Можда се све то мени тако причињавало, као много штошта у животу, па сам баиш те умируће и увеле ријечи прво и почео да биљежим, мислећи да им тако помажем да остану у животу, јер су оне носиле одраз давнине. (...) Прикупљене и предате надознајећем времену отргнуће се коначном и безнадежном заборау.* Ни у овом погледу није упутно чекати само на систематско и организовано прикупљање дијалекатске грађе, оно које се обавља према унапред установљеним критеријумима, те према утврђеним лексикографским принципима финалне обраде сабраног, већ треба кренути у сусретај познатима по ентузијазму – аматерима у дијалекатској лексикографији, али врским познаваоцима говора у које су били урођени од најранијег детињства.

Ми говоримо тач'но како говору Србијанци. Ова изјава мога саговорника из Белобрешке, чика Станка Деспотовића, сведочи о сталној и дубокој тежњи наших људи тамо, преко, у туђини, да се повежу и поистовете са сународницима у матици. И стога их неизмерно радује када од онога који долази из Србије, а поготово од стручњака за језик, чују да је нека архаична лексема коју они користе позната и у неком од говора Србије. Опет, ако нама из матице нека њихова реч или обредна радња нису познати, поносно и с пуним уверењем тврдиће да су они, ето, сачували то што је код нас нестало. И као што у Србији готово редовно можете чути да се у нашем селу говори боље или лепше него у другима у истом крају, тако ће вас у српским селима у Мађарској и Румунији, на пример, често питати да ли и ви у Србији тако кажете, надајући се, искрено и дубоко, позитивном одговору. То је њихова звезда у плавом кругу. Паори и овчари, необразовани или слабо образовани, неупућени у дефиницију да је *језик основни показатељ етноса*, постављајући поменуто питање своме госту из Србије, заправо ће сваки пут изнова потврђивати ову дефиницију или чињеницу.

ТВОРБЕНО-СЕМАНТИЧКЕ И ЛИНГВОКУЛТУРНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ЖАРГОНСКЕ ЛЕКСИКЕ ЈУГОИСТОЧНЕ СРБИЈЕ

Жаргонска лексика, која чини активни фонд претежно омладинског вокабулара, актуелна је и на дијалекатском ареалу, где је подвргнута двострукој раслојености – и територијалној и социјалној. Регионални жаргон се у савременој лингвистици дефинише као жаргонизована, експресивно обојена лексика и фразеологија у говору становника одређеног места или области (Л. А. Григорович: 2015). На Филозофском факултету у Нишу 2018. године објављен је *Речник жаргонизама јужне пруге* Ј. Марковић и Т. Трајковић, „замишљен као инвентар лексема у жаргонској употреби у југоисточној Србији”. Ауторке у предговору наводе да је овај облик употребе језика бележен код свих генерација, те да је „диференцијација између жаргонске и дијалекатске лексике понекад веома тешка и нерешива, што се може приписати и генерацијским разликама” (Марковић, Трајковић 2018: 4). Полазећи од грађе у поменутом речнику, намеравали смо утврдити оне црте жаргона на дијалекатском ареалу које га ситуирају у општи корпус жаргонизама, али и екстраховати језичке и изванјезичке елементе који обликују његов специфичан лингвокултурни карактер. Наш примарни истраживачки задатак оријентисан је на творбене и семантичке механизме који учествују у креирању дијалекатске жаргонске лексике, с посебном пажњом на семантичко-прагматичке детерминанте моделирања експресивности.

Кључне речи. Регионални жаргон, говори југоисточне Србије, лингвокултуролошки аспект.

Жаргон је динамичан подсистем сваког савременог језика који се реализује у разговорном дискурсу, има претежно колоквијалну употребну вредност, сопствену структурну организацију, карактеристичне моделе формирања и непредвидиве законитости развоја. „Будући примарно везан за друштвене групе као снажно обележје њиховог идентитета и ексклузиван знак припадности датој скупини, жаргон је у основи социолект, премда се у неким испољењима преклапа са функционалним стилем или регистром, па и дијалектом. Тако он учествује у сва три главна типа раслојавања у језику – социјалном, функционалном и територијалном” (Бугарски 2006: 19–20). Жаргонска лексика, која чини активни фонд претежно омладинског вокабулара, актуелна је и на

* tanja77nis@gmail.com

дијалекатском ареалу, где је истовремено подвргнута двострукој раслојености – и територијалној и социјалној. Нашу истраживачку пажњу привлачи управо сложеност вишеструког раслојавања овог језичког варијетета и његово функционисање у дијалекту, што ћемо пратити на примеру жаргонске лексике југоисточне Србије. Као полазишна идеја за тему и основни извор грађе за анализу послужио нам је *Речник жаргонизама јужне пруге* Ј. Марковић и Т. Трајковић, објављен 2018. године у издању Филозофског факултета у Нишу. Поред више речника жаргона (углавном београдског) као варијетета стандардног српског језика који чине значајан допринос домаћој лексикографији, ово је први речник регионалне жаргонске лексике код нас. Речници супстандарда и дијалекатског жаргона нису неуобичајени у савременој светској лексикографији, а у словенској лингвистичкој теорији почели су се спорадично појављивати радови који се баве описом територијално ограничене жаргонске лексике. Регионални жаргон дефинише се као жаргонизована, експресивно обојена лексика и фразеологија у говору становника одређеног места или области (Л. А. Григорович 2015: 51).¹ Међутим, диференцијација између жаргонске и дијалекатске лексике понекад је веома тешка и нерешива, примећују ауторке *Речника жаргонизама Јужне пруге*, јер у неким случајевима, где функционална вредност лексеме није транспарентна, није лако разлучити да ли се ради о дијалектизму или жаргону, односно жаргонизованом дијалектизму. Примера где је дискутабилна линија разграничења у наведеном речнику има подоста. Ауторке овај проблем приписују генерацијским разликама, јер „понекад је оно што је старијој генерацији дијалекатска реч, младима жаргон, а некада је реч која се употребљава у једном крају, као стандарна или дијалекатска, у другоме у употреби као жаргон” (Марковић, Трајковић 2018: 4). Ово је потврда да речи у жаргон улазе из различитих сфера и различитим путевима, а циљ нашег истраживања је, између осталог, да покушамо да разоткријемо начине жаргонизације дијалекатских речи и понашање дијалектизама у жаргону, с обзиром на то да је „лакше утврдити шта жаргон јесте неголи шта није”, како тврди наш врсни проучавалац жаргона Ранко Бугарски (Бугарски 2006: 178).

Као продукт укрштања два типа функционалног раслојавања регионално маркирани жаргон прати тенденције развоја општег жаргона и усваја актуелне моделе формирања жаргонске лексике, делом се

¹Разлог научне актуелизације регионалних жаргона у последње време руски лингвисти образлажу чињеницом да регионални жаргонизми престају да буду само провинцијализми, да почињу да се пробијају из затвореног система и да се уклапају у општу слику језичког супстандарда као равноправни елементи њеног функционисања на општем плану и као средства савремене комуникације и масовних информација (Л. А. Григорович 2015: 50–51).

уклапајући у опши жаргонски инвентар, при чему модификује формалне и значењске механизме творбе и прилагођава их карактеристикама и функционисању дијалекатског система. На тај начин регионални жаргон манифестује особености дијалекта којем припада и рефлектује језичке и културне специфичности конкретне лингвосоцијалне заједнице. Полазећи од грађе у поменутом речнику, намеравали смо утврдити оне црте жаргона на дијалекатском ареалу које га ситуирају у општи корпус жаргонизама, али и екстраховати оне језичке и изванјезичке елементе који обликују његов специфичан лингвокултурни карактер. Наш примарни истраживачки задатак оријентисан је на творбене и семантичке механизме који учествују у креирању дијалекатске жаргонске лексике, с посебном пажњом на семантичко-прагматичке детерминанте моделирања експресивности и лингвокултурне особености жаргона на југоистоку Србије.

У уводу *Речника* истакнуто је да је овај облик употребе језика регистрован код ученика, студената, младих, али и особа средње и старије генерације на простору југоисточне Србије. Приметно је да у прикупљеном материјалу доминира омладински жаргон, који се у великој мери поклапа са општом жаргонском лексиком, фиксираном у постојећим жаргонским речницима (Д. Андрић; П. Имами, Б. и Н. Герзић), али и са тренутним стањем у језику младих, док је лексички слој који се приписује старијим генерацијама изразито дијалекатски обојен.

Добар део корпуса *Речника жаргона Јужне пруге* припада општем жаргонском фонду ученика и студената: *готиви, друка, друкне, испали, капира, кашира, кинта, клошар, конта, крес, крца, кунта, ложи (се), моћно, мрак, мува, овери, опуштено, повади се, погуби се, провала, рокне се, сконта, скоцка се, смара (се), списка, трипује, трипер, трокира, ћорне, убацује се, убедари се, убедачи се, ултра, упеца се, урока се, ушеми, учипи се, фотка се, фрајер, фрка, фукса, фура, цава, цима се, цим, цимање, цимне, циберски, цибра, шабан, шабанка, шалтује се, шатро, шема, шворц, шизи, шљака, шмека...* Лексички репрезенти омладинског жаргона на дијалекатском терену попримају обележја локалног идиома, а дистинкција се најочитије испољава на прозодијском плану², док на осталим нивоима нема значајнијих разлика.

Од 64 именичка суфикса које Бугарски налази у творби жаргонске лексике, од којих већину представљају жаргонизовани творбени форманти који функционишу и у стандардном језику, а мањи број су чисто жаргонски, око осамдесет процената активно учествује и у грађењу дијалекатских жаргонских именица. Најфреквентнији је наставак *-ка* у различитим семантичким категоријама (*вијетнамка, лептирка; металка;*

²Лексичке јединице у *Речнику* нису акцензоване, тако да се наше тврђење у вези са локалним прозодијским обележјима жаргонске лексике заснива на изворном познавању акценатских прилика у призренско-тимочким говорима.

невенка, позерка, фенсерка, фолкерка, клаберка, селка, силеџика, силиконка; млатка, ферка, шорка, шутка, мрешка, саобраћајка, свирка, цимка; флајка, флашка, фотка) и његова множинска форма *-ке*, за означавање одевних предмета и аксесоара: *адидаске, бајкерке, домаћинке, дрешке, ерке, крчке, ландарајке, левиске, ленонке, мартинке, најке, рошке, скејтерке, слушке, старке, унерке, ушке, фарке, фемке, левиске, ландарајке, ленонк, мартинке, рошке, цвике, џопке*. За њим следе: *-ер* којим се означава особа по неком унутрашњем својству или занимању (*бајкер, блефер, гејмер, дринкер, друкер, ђанкер, кулер, мултитахсер, пезер, паџер, позер, стокер, стондер, стрејтер, фајтер, фенсер, фушер, хакер, хејтер, хипстнер, шанер, шлихтер, шљакер, шљокер, шмекер, штекер, штребер...*) и *-ара* са негативним предзнаком и повишеног интензитета експресивности у семантичком пољу карактеризације личности (*бедара, бембара, даскара, друкара, јајара, језичара, лунзара, мувара, муљара, шлихтара, шљокара, штекара*), ређе за номинацију затвореног простора (*бувара, клоњара*). Најзаступљенији наставак у грађи Бугарског *-ак*, са варијантама *-њак/ -љак* у грађењу жаргона у овом крају није посебно искоришћен (*живчењак*), обично се јавља у речима које припадају општем жаргонском корпусу (*групњак, кожњак, лажњак, мињак, народњак, студењак, црњак*). Међу високопродуктивним суфиксима, поред наведених, Бугарски набраја *-ос, -инг, -ијада, -аш, -ца, -ић*, који и на југоистоку Србије мање-више одржавају такав творбени статус, при чему су *-ић, -ос* и *-ца* маркиранији у говору младих (*алкић, артуковић, бенсић, кримић, љубић, минић, наркић, папучић, послић, порнић, пунишић, психић, тамић, фенсић, фотић, хитић, хомић; алкос, бабос, бандерос, кримос, пајтос, ретардињос, фајтос, дебос, декинтос, дрогос, компањерос, лезбос, лејмос, логос, наркос; мерџа, минџа, раџа, сељџа, слаџа, слиџа, стојџа, херџа, фрајџа, бенџа, бобџа, ганџа, динџа, клаџа, клајџа, солџа, терџа, транџа*). Неутралност суфикса *-ац* потиरे се и колоквијалном употребом са усколокалним значењем које се односи на линије градског превоза у Нишу: *аеродромац, бањац, булеварац*.

Негативна карактеризација постиже се наставцима *-уша* за женске особе (*спонзоруша, флертуша, шалтеруша, ликуша*), док је за мушкарце репертоар експресивних наставака далеко богатији и креативнији: *-атор* (*бубатор, кењатор, ловатор, гњаватор, зезатор, муватор, смаратор*), *-ац* (*буљавац, борац, виповац, Ганац, дрпац, кевац, селац, ћелац*), *-оња* (*главоња, гузоња, ждериња, мудроња, сероња, сивоња*), *-аш* (*буљаш, кремаш, муфташ, фурунаш*), *-ант* (*дрогирант, забушант, зајбант, зафркант, фолирант*), *-џија* (*дркаџија, табџија, шибаџија*). Негативна експресија, која поприма иронично-подругљив тон, присутна је код жаргонизама типа *китоје, смрдоје; гњавеж, давеж*. Наставак *-уша* продуктиван је и у номинацији појмова из различитих домена (*навлакуша; педеруша, цензуруша* („торба”); *сиктеруша, абартуша, шећеруша, подригуша*). Типичан жаргонски суфикс *-ишка* регистрован је у

ограниченом броју примера *фулишка, заљубишка, кокишка, толишка*, што га дисквалификује међу нископродуктивне у омладинском жаргону. Стилски су маркирани *-с* и *-иш*, који остварују експресивну и жаргонску функцију у скраћивању речи, што је једна од карактеристичних црта језика млађе популације (*бајс, биос, вонс, геос, дукс, кокс, ћепс, факс, хорс, цинс, цокс / Бегиш, библиш, бувиш, компиш, библиш, бувиш, матиш, хемиш*). Суфикси *-ажа* и *-ачина* интензивни експресивни тон остварују у комбинацији са жаргонским основама: *бламажа, гњаважа, кењажа, муважа, њупажа; ждерачина, смарачина, спредачина*. Изразити жаргонизми граде се наставком немачког порекла *-ерај* (*фенсерај, фризерај, фушерај*), који свој дијалекатски лик добија удвајањем са наставком *-ка* у примеру *лумперајка*. Жаргонска образовања формантима *-аја* (*жураја, кобаја, лудаја, сендваја*), *-аћ* (*дискаћ, дуксаћ*), *-ана* (*дебилана, ложана*), *-ош* (*дођош, ћилкош, кицош, цимерош, наркош*) уклапају се у творбено-семантички образац који уопште важи у омладинском жаргону за маркацију појмова и појава из социјалног окружења и свакодневног живота младих.

Пејоративност и појачана афективна тоналност, нарочито у сегменту номинације човека по некој доминантној особини, реализује се у народним говорима дијалекатски обојеним суфиксима *-ча* (*буљча, глувча, бајча, глупча*), *-ља* (*грчља, дришља, дропља, жгоља*), *-уш* (*ћилкуш, загуш*), *-отка* (*замајотка, убацотка*), *-отина* (*замајотина, убацотина*). У комбинацији са дијалекатском основом постају препознатљиво дијалекатско обележје и главни носиоци семантички и стилски маркираних компонената утиснутих у садржај експресива, који фигурирају на граници дијалекта и жаргона, у зависности од комуникативне функције и говорне ситуације. За говоре југоисточне Србије карактеристични су пејоративни хипокористички формирано деминутивним суфиксом *-ко*, којима се изражава подсмешљив и презрив став говорника према носиоцу неке колективно неприхватљиве особине (*напаљенко, њорко, прцо, привољко, сморко*). Хипокористичне форме, као израз фамилијарности, емоционалности или ироничног тепања честа су појава у жаргону и дијалекатска специфична црта (*баки, бате, батке, баћа, баћо, баце, бурке, вуја, дуја, зеки, зуба, кока, мињаче, мица, пајки, раки, раца, роћа, сеша, фуца, хића, швеца геша, гиша, диша, јаша, вучко, дишко*). Именице на *-ње* и *-ија* задржавају стилску вредност жаргонске семантике мотивних глагола (*блејање, брисање, бубање, глупирање, жвакање, зезање, кидање, мување, напињање, фолирање, хефтање; бежанија, зезанија, изневерација*), а типични жаргонизми су сложене глаголске основе са нултим наставком, типа *упад, удав, покид*. Творбено су најпродуктивнији глаголи *мува* и *смара / смори (се)*, од чијих се основа помоћу жаргонских или жаргонизованих суфикса граде гнезда експресива негативне конотације:

*муважа, мувалишите, мување, мувара, муватор, муваторка; смаратор, смарач, смарачина / смор, сморен, сморко, сморно, сморушица.*³

Метафоризација је један од најчешћих механизма креирања жаргонске лексике. Поред опште познатих жаргонских метафора (*авион, атрибути, бабарога* (прил.), *балони, блеји, боза, болид, бомба, брише, брутално, гајба, гроб, закачи, закон, загрејан, испали, кида, комиран, наложен, намазан, намонтиран, страшан, фаца, угаси, царица* и многих других), говорима југоисточне Србије својствене су жаргонизоване семантичке трансформације: *бацко, бедевија, грабуља, грбав, газе се, кречи се, ицепен, налиже се, скапан, поточарка, траска, тропа, тртља*.

Проблем селекције и диференцирања жаргонске и дијалекатске лексике, који се за ауторке *Речника* испоставио као нерешив, резултирао је солидним репертоаром дијалектизама у сфери карактеризације човека (*амза, банзов, банса, билмез, бицман, брљан, грчла, грчља, загуљен, зајџбан, залупан, замајан, запљес, заулав, касветан, кушља, кутлав, курав, лагаријес, мазгов, мицаст, мрсољан, муфљуз, мушкаричина, пекмезар, потпираљка, распарања, рацепиславка, скапља, скрчав, слепча, сомуран, спрегла, спрегља, спрчен, суртук, сучка, тикван, тупан, тупација, тупко, тупча, тупша, тутубан, тучко, утепан, цџпанка, цџозубац, цџозупка, чељав, чољав, шмокљан, шмокља, штекча, штрџча, штрџкла, штрџкља*). Инвентар глаголских лексема у жаргонској употреби обилује дијалекатским ликовима: *ака, акне, бреца се, брљави, бута се, доака, дрви се, дрме, дрнда се, дува се, жвајзне, жвањка, жљеби се, заблажи, задева (се), закаса, заковрне, замаје се, замоча, запљекује се, (не) зарезује, затракује се, затрачкује се, свери се, избубета, изветреје, ицепи се, керебечи се, крне, ланза, мане, млати се, надурли се, накани, натџпа се, одвугне, одлати, очепи се, пањка, пованџира, подбрџкује, потика се, поџапа се, прекрши се, прекине се, премире, раџџује, рџпа се, рунза, рџка, сеџа, скаџе се, скарабуџи, скемба, скљџка се, стужни се, убакне се, убџзџери се, убџмба се, ушљипа се, уџоња се, уџвика се, утепује се, (не) ферма, џепи се, чељави се, чеџи се, чмава, џоња*, који одражавају концептуалну и лингвокултурну специфику раслојавања лексике на језичкој периферији. За разлику од правог жаргона ови дијалектизми не подлежу променама, не замењују се новим облицима, већ егзистирају у народним говорима са устаљеним значењима и зато их треба третирати као делимично жаргонизоване дијалектизме, уколико на одређеном простору имају жаргонску употребну вредност. Овакав тип лексике углавном је одлика говора средње и старије генерације, најчешће из руралне средине, те га можемо означити као изразито дијалекатски слој жаргонске лексике јужне пруге.

³Тематску поделу жаргонизама којима се означава човек у говорима југоисточне Србије налазимо у раду Ј. Марковић (Марковић 2018).

Другачија врста језика је урбани жаргон младих, који има све карактеристике савременог омладинског жаргона, и који, поред ситних одступања, рефлектује модерне тенденције развоја. Осим наведених модела, овом типу жаргона својствени су различити механизми грађења нових речи и нових значења:

скраћивање: *Амер, амфи, админ, би, бро, бус, ванза, грана, депра, дикси, дроп, ђа, ђава, ђуша, емо, з, зика, зпо, зурка, инста, јутер, кани, канца, кет, комп, комша, Коп, лоне, љубац, мата, моб, нерке, нет, побра, поз, пој, профи, раза, сајко, симпа, текма, фб, фика, фон, фрици, цајкан, цими, чка, чкод, џ, џаме, шуља;*

сливање: *безбанк, библивоје, брисогуз, буразенгија, ветропичина, вуцибатина, голоигра, гузобрис, допатњак, драмосер, дупеглавац, дупелизац, ђанкоза, еурон, жалопојка, јебиветар, јебозован, кафућино, китоловац, куробештија, луфтугуз, мултитаксер, мучионица, ногопис, њамбургер, пандурација, прагње, прелепотица, селџук, сељобус, сисобран, скрилекс, тихотапке, тртомуди, цицифоклице, чопоративно, шишибришко, шушумига;*

преметање: *воздра, вопи, вутра, вугла, гудра, дерпе, дисмр, дсмра, ђинајлу, жела, жемо, жива, зелди, зенба, зипа, јанпи, јаџпи, јкра, конза, лима, љаксе, мојне, москри, њесра, репа, сеси, суљпа, творза, тебра, тебрекс, тенкре, тикена, тозла, туки, ћега, ћепи, ћику, фићка, фонтеле, фука, цупи;*

гомилање: *апа-драпа, ауто-ногом, баба-сера, дупли-нипли, ђене-ђене, оки-доки, тилу-лилу, трица-фрица, фију-фију, цакум-пакум, шут-карта;*

акустичка експресивност: *генге, дрнч, ђанге, ђуђа, ђунта, жбађ, жбаха, жњ, заза, зврцне, њањав, њања;*

англицизми: *аут, афтер, баг, бај, бит, блеф, блефира, бос, бот, гејмер, гето, гугла, даун, дејт, дил, дилер, дифолт, доц, драјва се, дринка, дринкер, едује, ексцесне, зип, ивент, изгугла, ин, инбокс, кежуал, килне, кис, клабинг, кринци, кул, кулер, кулира, лајк, лајкује, линкује, лузер, месинџер, милф, мисингује (кога), мисује, мјуза, најс, овер, офлајн, парти, партија, рејвује, репер, рилекс, сејвује, селфи, син, сингл, синује, скери, скенира, скенер, смајли, сноб, соло, спамује, спика, срчује, стартује, старује, стондер, стондира, стрејт, стрејтер, супер, сурфује, субскрајбује, тагује, тагован, твркује, тилтује, тичер, топ, треи, трип, трипер, трипује се, тролује, убагује, улогује се, фајт, фајтер, фајтује се, фан, фака се, фејк, фејс, фенсер, фенси, фенин, фес, финиш, финишира, флерт, филинг, флешира, фол, фолира се, фолује, френд, френдица, фрик, фул, хај, хејт, хејтује, хејтер, хејтовање, хипстер, хепенинг, чекира, четује, чилира, чипован, џинс, шерује;*

префиксација: *заракија, затрокира, зафлешира, изблеји, избунари, изгасира се, издоминира, изгугла, исцима, искашира, изђанерише, изнапне, измува, изради, искринџује, искулира, испизди, испичкара, испрангија,*

истрипује, исфлешира, шичилира (префиксом *из-* интензивира се основна радња), *набифла, набока, навата, нагелише се, намуњи се, нацицка се, начичка се, нашика се, нашљока се* (врши радњу преко мере); *повади се, погуби се, подрнда, похефта се, убунари се, убули се, укали, укачи се, укове, укомира се, упени;*

трпни придеви у служби квалификатива: *готиван, исфуран, кинтиран, набеђен, набуџен, надркан, надрдан, намуњен, напушен, напружен, нафуран, натронтан, нациркан, опаљен;*

рефлексивни облици: *журка се, крузира се, куцка се, надрка се, фотка се.*

Поред традиционалних израза, од којих је већина пасивирана у савременој комуникацији (*бал вампира, баџи фар, бесне глисте, бољи дани, бос по трњу, вади флеку, гледа бело, говори течно, да корпу, да ногу, да шут-карту, двојка си, дигже фрку, до даске, дрвена Марија, журка акрепа, краде богу дане, крсти улице, љубавни тепих, за медаљу, нема две благе везе, попије шљагу, преко बारे, скупља прашину, соло дринкер, ухвати џаду, црначки зној*) и дијалекатски маркираних (*ваља се од смејање, вата зјала, викне туру, игра дрдавку, жути Живко, погоди жичку, савије шипке, татко на јаганти, жути зграда „лудница“*), Речник региструје и новије жаргонске изразе, когнитивно и језички креативне и духовите, који одражавају концептуалну слику света младих и начин вербализације њихове стварности: *баца се у бедак „онерасположи се“, баца се у емоцију „претерано емотивно реагује“, баца хејт „мрзи“, весели центар „тоалет“, време тортуре „школски час“, вошти ми се „остаје ми се код куће“, гузни позив „нехотичан позив, из задњег џепа панталона“, дувачки оркестар „конзументи марихуане“, зид плача „банкомат“, зидарски деколте „део задњице који вири из панталона, истетовира шољу „поврати“, крем бананице „дебеле обрве“, на кеца „1. на брзину, 2. из првог покушаја“, на пипету „у малим количинама“, окрене на тројку „постане досадан и незанимљив“, слинави сапун „течни сапун“, таишин поглед „хладно пиво“, топли брат, топли пешикирић „хомосексуалац“ ултимативна будала, фенси лакат „савијена рука у лакту код девојака због ношења торбе“.*

Појмовне сфере језички покривене експресивним лексичким јединицама и маштовитим фраземима манифестују домене интересовања нових генерација. Жаргон југоисточне Србије не одступа од опште жаргонске слике српског језика на нивоу концептуализације оних сегмената реалности који су вербално најексплоатисанији, семантички најдифузнији, најподложнији формалним и значењским трансформацијама. Сема интензитета је свеprisутна, и у денотативном садржају и у субјективној оцени, што детерминише избор језичког и стилског елемента којим ће се најадекватније и најприближније изразити лични однос, емоција или суд. Низом синонима високог степена афективности исказује се позитиван доживљај стварности: *бабарога,*

брука, брутално, боли глава, врх, гала, до коске, докторски, екстра, жешиће, закон, земља, јако, лудница, лудило, медаља, ћинајлу. Језичку инвентивност младих нарочито подстичу друштвено маргинализоване појаве, тако да су лексички најпопуњеније семантичке групе у доменима наркоманије (*албанка, амфи, бело, буксна, вуја, ганџа, доп, дилер, допуни се, доза се, дрогос, дрогирант, дрогираш, ћанер, ћанкоза, ексер, жуто, епрувета, јузер, кока, кокс, кокишка, лутка, маријана...*), алкохолизма (*алкос, алкић, алкоман, безбанк, бетон, геометар, дрво, заракија, јанпи, кифла, летва, локатор, метак, мотка / бамбус, брља, брљевача, вопи, вопс, гас, гарнитура, громовача, дринка, жестина, зидарац, јабука, љута, љушти...*), хомосексуалности (*би, буљар, буљаш, гејчина, гејша, дерпе, китоје, китоловац, лезбача, лезбос, лезбо...*), криминала (*акција, дрон, муркан, мурија, кримос, апс, апса, бајбок, бувара, јазбина, колеџ, мардел*), женског неморала (*бичара, дроља, дромфуља, дроца, кучка, куробеистија, курава, лујка, клаберка...*). Нова технологија, начини на које проводи слободно време, емотиционална стања основни су мотиватори језичке иновативности савремене омладине (*абдејтује, гугла, даунлодује, едује, зврцне, цима, моб, инста, фејс, варалеш, инбокс, лајка, лајкује... / блеја, лаганица, лаганезе, акција, афтер, живот, жураја, зезанција, зезање, ивент, клабинг, лумперајка, банчи, блеји, виси, ландара, ланзара, маје се, кулира, искулира, журка се, клошари, издивља / бедак, бедара, клинџ, канал, ладно, даун, емо, загрејан, затрескан, зент, блам, бламажа, гнор, зента се, искринџује, баца се у бедак...*). Традиционално су у фокусу сленга негативна својства личности, подвргнута снажном и оштром, сликовитом и емоционалном језичком иказу (*бандера, жирафа, мотка, крмача, крава, краветина, мечка, бачва, ашов, габорка, капела, гроб / балван, балкон, билмез, блента, болид, бот, ботина, буздован, бузда, везара, глупсон, глупча, дебос, деген, дилеја, дијабола, дудук, дунстер, ментол, морон, брћанин, гњавез, гњаватор, говедо, дандара, лејмос, љига, гњида, јајара, геџа, ћилкош, ћућа, љаксе, љаца...*). Код женских особа доминантне су физичке (висина, дебљина) и моралне особине, а код мушкараца се вреднују ментална способност (интелигенција), чврст карактер и социјалне вештине (начин понашања у друштву).

Регионални жаргон, као сваки лексички систем, има организовану структуру уређену по принципима лексичко-семантичке парадигме. Иако жаргон тежи економичности, синонимија је веома развијен парадигматски однос међу жаргонизмима. Свака генерација ствара сопствени сленг уз делимично или потпуно потискивање и пасивизирање постојећег жаргонског репертоара, који се изнова освежава новим креацијама, актуелним за дати тренутак, и у пуној мери манифестује моделе поимања објективне стварности одређених друштвених група на одређеном језичком или говорном простору. Жаргонска репрезентација слике света одражава систем вредности данашње омладине и њихов поглед на живот и свет, који се вредносно суштински не разликује од претходних

генерација али има своје лингвокултурне особености, које се огледају у све интензивнијем утицају сајбер-света и неговању комуникације путем мобилне телефоније и друштвених мрежа која се своди на сажимање језичког исказа и пиктографију. Актуелно стање у српском омладинском жаргону не заобилази ни омладину на периферији, која у широком појмовном и лингвистичком опсегу прати и усваја модерне жаргонске тенденције, уз извесне корекције на фонетском, морфолошком, творбено-семантичком и лексичко-семантичком плану, што регионалном жаргону даје локални печат и прераста у препознатљиво обележје супстандарда и разговорног стила конкретне средине.

Литература

- Андрић 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Друго, знатно допуњено издање. Београд: Zepher Book World.
- Бугарски 2006: R. Bugarski, *Žargon*. Београд: Ћигоја.
- Вельковић Станковић 2018: Д. Вельковић Станковић, О жаргонизмима у „Речнику српскога језика” Матице српске. *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Vol. 47/1. Београд: Филолошки факултет.
- Герзић 2012: В. Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*. Београд: [Bookbridge](#).
- Имами 2000: Р. Imami, *Beogradski frajerski rečnik*. Београд: NNK Internacional.
- Марковић, Трајковић 2018: Ј. Марковић, Т. Трајковић, *Речник жаргонизама Јужне пруге*. Ниш: Филозофски факултет.
- Марковић 2018: Ј. Марковић, Номинација човека у жаргону. *Исходишта* 4. Ниш: Филозофски факултет Универзитета у Нишу, 197–210.
- Милорадовић 2012: С. Милорадовић, *Музички жаргон младих и младежњий музыкальни сленг. Компаративни поглед*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ристић 2004: С. Ристић, *Експресивна лексика у српском језику*, Монографије 1. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ристић 2006. С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*, Монографије 3. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Григорович 2015: Л. А. Григорович, *Регионална жаргонна лексика в современной лексикографи*.
http://russskayarech.ru/files/issues/2015/4/50-53_Grigorovich.pdf > 25. 3. 2020.

Tanja Z. Milosavljević

DERIVATIONAL-SEMANTIC AND LINGUACULTURAL FEATURES OF THE LEXICON OF THE JARGON OF SOUTH-EAST SERBIA

Jargon is a dynamic subsystem of every contemporary language which is realized in conversational discourse, has a predominantly colloquial use, its own structural organization, characteristic models of formation, and unpredictable rules of development. The lexicon of a jargon, which makes up the active fund of vocabulary predominantly used by younger generations, is a current topic in the dialectical areal as well, where it is subjected to a dual distribution – both territorial and social. Regional jargons in contemporary linguistics are defined as jargonized, expressively colored lexis and phraseology in the speech of a particular place or area (L. A. Grigorovič: 2015). In addition to several dictionaries of jargon (mostly that of Belgrade) as a variety of the standard Serbian language which provides a significant contribution to the local lexicography, at the Faculty of Philosophy in Nis in 2018 the *Rečnik žargonizama Južne pruge* compiled by J. Marković and T. Trajković was published, “conceived of as an inventory of lexemes in jargon use in South-East Serbia”. The authors in their preface cite that this type of language use is found among all generations of speakers, and thus that “the distinction between a jargon and dialectical lexis is sometimes difficult to make and resolve, which can be ascribed to generational differences” (Marković, Trajković 2018: 4). Starting from the material contained in the aforementioned dictionary, we attempted to determine those features of the jargon in the dialectical areal which places it within the general corpus of jargonisms, but also to extract those linguistic and extralinguistic elements which shape its particular linguacultural character. Our primary research task is focused on derivational and semantic mechanisms which take part in the creation of the lexicon of a jargon, with special attention being paid to the semantic-pragmatic determinants of modelling expressiveness. The current state in the Serbian youth jargon also affects both the younger generations on the margins, which in a broad conceptual and linguistic scope follow and adopt modern jargon tendencies, with certain corrections on the phonetic, morphological, derivational-semantic and lexical-semantic plane, which gives the regional jargon a local feel and develops into a recognizable feature of substandard and conversational style of a specific environment.

Key words: Regional jargon, the speech of South-East Serbia, linguacultural aspect.

Дејан Д. Милутиновић*
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

УДК 821.112.2.09-31 Хофман Е.

ХОФМАН И ДЕТЕКТИВКА

У раду се, на основу анализе текста *Госпођица Скидери*, приказују поступци које је Хофман искористио у овој причи, а који су карактеристични и за детективски жанр. С обзиром на то овај немачки романтичар издваја се за једног од најбитнијих претходника детективике.

Кључне речи: детективика, Хофман, *Госпођица Скидери*, романтизам готика.

Едгара Алана Поа сви сматрају творцем детективског жанра. Међутим, као што смо на другим местима више пута истакли, многе (књижевне) традиције и аутори који су претходили овом америчком писцу имали су значајног удела у томе. У погледу XIX века, као најбитније треба издојити, пре свега, поетичке поставке самог романтизма, затим готску књижевност и Ернеста Теодора Вилхема Хофмана који је у *Госпођици Скидери* (1818) понудио поступке које ће По додатно модификовати и начинити их конвенцијама (класичне) детективике.¹

Међутим, критика је оштро супротстављена у погледу истицања овог немачког аутора за претечу детективике. Рецимо, Ричард Елевин полази од тога да је узор детективике *Госпођица Скидери* јер она почива на елементима као што су: убиство, невино осумњичени, кривац у кога нико не сумња, потрага коју не разрешава полиција него аутсајдер, уседелица песникиња итд. Ипак, Елевин истиче да сам Хофман није зачетник детективике, али су све његове приче грађене на принципу битном за овај жанр – тајна и њено разрешење. У питању је општа тема и схема романтичног романа у Немачкој. Сви текстови Јохана Лудвига Тика (Johann Ludwig Tieck), Новалиса, Јозефа Фрихера фон Ајхендорфа (Joseph Freiherr von Eichendorff) и др. почињу загонетком и питањима, а завршавају се решењима и одговорима – романтизам види у тајновитости суштину света и сва спољашња појавност само је тајно знамење скривеног смисла. Упориште и инспирацију за своје стварање аутори (немачког)

* dejan.milutinovic@filozofski.rs

¹ Винцент Буранелли у својој студији о Поу осим што указује на велики значај готских елемената за Поов рад, наводи и утицај Хофмана, кога По није читао у оригиналу, већ у преводима. Чињеница је и то да је По познавао Видокове мемоаре (Buranelli 1961: 201).

романтизма пронашли су у готици која се крајем ХВИИИ века из Енглеске проширила на читаву Европу (Alewyn 73–74).

С друге стране, Дитрих Науман (Dietrich Naumann) је у зборнику *Studien zur Trivialliteratur* указао да је реч о грешци јер у Хофмановој причи нема лика који би одговарао детективу, нити икакве натпросечне интелектуалне делатности која би поуздано објаснила злочин (Naumann 1968: 82–100).²

Ипак, Хофман се, по нашем мишљењу, с правом издваја за једног од најбитнијих претходника детективног жанра. Он је у својој причи о госпођици Скидери искористио готске елементе, објединио их са актуелним случајевима из Питаваловог зборника и био један од могућих аутора који су утицали на Поа.

Госпођица Скидери заснива се на готској романси. Она преноси догађаје у оквиру породичног троугла Ренеа Кардијака, чувеног мајстора накита, његове кћери Мадлоне и ученика Оливијеа Брисона. Елементи романсе везани су за љубав, и то како за љубав као основни регистар патоса приче, тако и љубавну сторију између ћерке и ученика која, да би се остварила, мора да савлада више препрека. Извори недаћа двоје заљубљених мотивисани су на готски начин пошто је Рене Кардијак тајанствени убица. Брисон открива његову тајну, али је то сазнање кобно по њега. Он не сме да ода свог мајстора да не би повредио Мадлону. Чак и када буде ухваћен и осумњичен за Кардијаково убиство, он ћути и једино се поверава госпођици Скидери.

Овакав наратив сличан је објашњењем готику, али садржи и јако битне варијације које најављују детективу. Оно по чему су два жанра блиска јесте то да тајанствени и мистериозни догађаји бивају објашњени на плаузибилан начин. У Хофмановој причи, потпуно у складу са његовом наративном поетиком, мотивација објашњења везана је за два аспекта.³ С једне стране, налази се типично готско решење које убиства Кардијака и његова нестајања попут духа са улица Париза објашњава тајанственим пролазом у зиду ограде. На другој страни је мотивација

² Као одговор на напад Алевуин је истакао да ни Поова „Убиства” нису права детективска прича, иако је многи узимају за архимодел, јер јој недостаје једна јако битна компонента: предумишљај. Орангутан је починио покољ и оно што га издваја од детективног жанра јесте непостојање свесног, мотивисаног чина убиства; слично је и са другим Поовим причама – у „Писму” није реч о убиству, већ о украденом документу; у „Мари” убица се не открива, а у „Он је тај” недостаје детектив.

³ Ова двопланска мотивација текста, иако је једна од карактеристичних својстава романтизма, од посебног значаја биће за Поа и његове детективске приче које почивају на укрштању обичног и необичног (even and odd).

Кардијаковог понашања која је у складу са романтичарским схватањем о демонској вези која постоји између мајстора и његове рукотворине.⁴

Баланс који је Хофман успоставио између тајанственог и његовог објашњења и превагу које ово потоње добија постаће значајно за детективски жанр. Исприповедано решење мистериозних злочина не представља и крај приповедања у *Госпођици Скидери*. Напротив, оно тада готово да почиње. Након што је Брисон пренео Скидери Кардијакову исповест о убиствима, она ангажује Пјера Анроа д'Андија, најпознтијег адвоката у Паризу, да би ослободили Оливија и уз помоћ лукавости и случајности успева да код краља издејствује помиловање. *Harpy end* подрзумева да су Мадлона и Оливије срећно венчани, убица кажњен а жртве пљачки обештећене.

Међутим, елементи готске романсе само су један део ове приче. Пошто је Хофманова, односно романтичарска поетика приповедања заснована на дихотомијама, у тексту је приметан и снажан утицај фелтонског. Романса о породичном троуглу утопљена је у питавалско окружење XIV века, стварних убистава, двора Луја ХИВ и саме госпођице Скидери.⁵ У овом сегменту постоји уједно и највише елемената који се везују за детективски жанр.

Прича из питавалског зборника уткана у *Госпођици Скидери* тиче се приказа открића арсеника и масовних убистава из користољубља помоћу

⁴ Кардијак је пример карактеризације којом се спољашњим особинама указује на унутрашње поремећености. Он је приказан као црвенокоси, снажан и гибак, уметник, „један од најнеобичнијих људи свог времена” (Хофман 1967: 22). Његова црвена коса знак је демонског које до пуног изражаја долази у убиствима, али и у његовом уметничком стварању. Кардијак је болесну склоност према дијамантима добио још у мајчином стомаку када је она пожелела дијамантску огрлицу једног витеза. Пришавши да му је узме са врата, витез је пао мртав и држао је све док им нису притрчали у помоћ. Тај догађај дубоко је погодио и мајку и Кардијака – од тада па све док није починио прво убиство неки глас изнутра му се подсмевао и кудио га што његов накит носе мртваци. Критика често популарност детективских текстова повезује са деветнаестовековном фасцинацијом физиогномијом, „науком” која је веровала да се по спољашњем изгледу могу одредити карактерне особине човека. Ова појава присутна је код Хофмана и обележиће детективске текстове готово до тридесетих година XX века. Више о томе видети код Brown 2006: 33–60. Иначе, овај Хофманов текст увео је у психологију тзв. Кардијаков синдром.

⁵ Мадлена де Скидери (1607–1701) једна је од значајнијих представница француског класицизма, посебно у погледу романескног стваралаштва. „Њену прозу красила су... позната средства која је херојски роман наследио од епа, уз мању или већу модификацију: почетак *in medias res*, уметнуте новеле, случајности и незгоде, традиционални украси, хиперболични изрази и, нарочито, бескрајни описи који су били предмет подсмеха и ироничне анализе” (Попов 2001: 146). Лик и дело госпођице де Скидери послужили су Хофману ради прогресивне пародије.

њега. Иако се ради о злочинима, тј. тровањима, перспектива из које су они приказани блиска је детективици јер се инсиситра на њиховом разрешавању и успешном кажњавању починилаца. Битно је и то да у њој постоји не само један, већ два истражитеља: Дегре и Ла Рењиј. Они нису детективи у правом, модерном смислу речи, али су свакако њихове претече и надовезују се на типове мудрих јунака (далеких „предака” детективима) – у питању су ликови чија је функција у причи несумњиво детективска. Значајно је и то што ће се ови ликови појавити и у сегменту који се тиче госпођице Скидери чиме се остварује својеврсна серијалност карактеристична за велике детективе.

Нарочито треба издвојити акције које предузима Дегре јер је реч о поступцима који ће постати препознатљиво детективски. На пример, он долази на замисао да створи више Дегреа, јер је приметио да кварт у коме се налази остаје поштеђен напада. Зато је маскирао неколико полицајаца попут себе тако да нико није могао да посумња у њих, а сам је прерушен „њушкао по најскривенијим буцацима и пратио поиздаље овог или оног...” (Хофман 1967: 15).

Занимљиво је то да Дегреу управо маска смета да ухвати убицу јер у тренутку када се напад изврши пред његовим очима, он покуша да стигне нападача, али се запетља у огртач и пада. Иако ова епизода може да се схвати иронично, она је искоришћена ради стварања готске атмосфере, пошто је поручников пад дао предност убици да нестане кроз тајни пролаз у зиду.

И однос Дегреа и Ла Рењија се може схватити као карактеристичан за детективске текстове пошто је у питању ривалитет и нетрпељивост двојице „детектива”. Без обзира на то што су обојица представници званичне власти, њихови поступци су дијаметрало супротни; Дегре се ослања на лукавост док Ла Рењиј припада старој, инквизиторској гарди и све полаже на мучење као средство доказивања кривице.

У фељтонском сегменту могуће је пронаћи елементе све три детективске школе. Чињеница да су починиоци убистава из виших кругова, а убиства о којима је реч крајње егзотична, несумњиво упућује на класичну детективску школу. Потера за маркизом тровачицом и Дегреово прерушавање може да се узме као показатељ *hard-boiled* особина, нарочито ако се узме у обзир поручничково манипулисање сексом.⁶ Појављивање овог сегмента као „фактографског цитата” којим се ствара атмосфера неопходна за главну причу и истиче њена истинитост, као и надовезивање на подухвате двојице „детектива”, несумњиво је одлика метадетективске школе.

Госпођица Скидери, као историјска личност, припада фељтонском слоју приче. Њена функција можда није детективска у смислу да активно

⁶ Још једна *hard-boiled* особина овог сегмента тиче се корумпираности, односно инквизиторског рада Ла Рењија.

предузима потеру као Дегре. Она је много више оличење женских „Над I But Known” детективки које проблеме решавају интуицијом или пуким случајем, односно конвенцијама готске романсе. Међутим, посредовање госпођице Скидери између Брисона и његовог судског случаја, као и намера да заступа другачији, поетски а не само институционализовани модел правде, свакако упућује на позицију детектива.

Осим злочина и његових истражитеља, у *Госпођици Скидери* приметне су и друге карактеристике блиске детективици. Прича је (у складу са Скидериним стваралаштвом) предочена фрагментарно и то тако да се слој романсе у ретроспекцији укршта са фелтонским, односно догађајима који су претходили Кардијаковим убиствима. На тај начин остварена је фрагментарна реверзибилна композиција која почиње *ин ребус рес*, а завршава се објашењењем почетне мистериозне ситуације.

Чак је и принцип предочавања фрагмената близак детективском јер у њему долази до честе промене преспектива. Овакав вид приповедања условљен је исповешћу као доминантним обликом нарације. То је уједно и карактеристика која истовремено и приближава и удаљава ову причу од детективике. Сличност је у томе да исповести могу да се прихвате као протооблици дијалогско извештавања, односно испитивања карактеристичног за детективе. Међутим, госпођица Скидери је у потпуности пасивна током разговора, она нити поставља питања нити испитаника наводи на ма какав одговор. Стара песникиња је пре катализатор судбина и догађаја, него ли њихов активни истражитељ.

И на семантичком плану ова прича се, надовезујући се на објашењени готик, приближава детективском жанру. Њен крај доноси кажњавање кривца, ослобађење невино оптуженог и награду за његову муку у виду брака. Ипак, сентиментализам романсе делимично је разводњен⁷ изразитом иронијском дистанцом са које су ликови и догађаји приказани. Ауторски дискурс као говор којим су обједињене све исповести снажно је иронично интониран. То је једно од средстава ублажавања патетике, али и битан показатељ дистанце аутора према тексту који преноси. Највише ироније усмерено је према госпођици Скидери,⁸ али ни остали „детективи” нису поштеђени.⁹

⁷ Хофман није успео до краја да се ослободи конвенција романсе и данак патетици платио је због случајности које одређују неке од значјнијих догађаја, и то пре свега оних повезаних са препознавањем. На пример, када Брисон дође код Скидери да јој се исповеди, она у њему препознаје сина своје штићенице кога је неговала у детињству. Или, разлог због кога се краљ посебно заинтересује за Оливијеов случај јесте то што Мадлона необично подсећа на његову љубавницу која се касније замонашила. Мада, неведене одлике могу да се прихвате и као пародија Скидериних поступака.

⁸ „Особа од седамдесет три године која никог другог није гонила сем зликоваца и смутљиваца у романима које је она сама створила, која пише осредње стихове које не могу изазвати ничију завист, која неће за собом оставити ништа друго сем

Из овога произилази да добар део приповедне технике *Госпођице Скидери* може да се доведе у везу са детективским жанром. Како су у питању опште наративне особине романтизма, у овоме видимо још један доказ да је детективика модификована у оквирима романтичарских, а не реалистичких проседеа. Хофман је битан јер наговештава правац којим ће овај жанр кренути. За разлику од фељтонских текстова који су фикционализовали стварне догађаје, детективика ће настојати да фактографише фиктивна дешавања. Правац који ће у томе следити биће везан за објашњени готик.

Литература

- Попов 2001: Ј. Попов, *Класицистичка поетика романа*. Београд: Завод за уџбенике.
- Хофман 1967: Е. Т. А. Хофман, *Госпођица Скидери*. Београд: Рад.
- Alewyn 1983: R. Alewyn, *The Origin Of The Detective Novel. The Poetics Of Murder. Detective Fiction And Literary Theory*, eds. Glenn W. Most and William W. Stowe, San Diego, New York, London: Harcourt Brace Jovanovich, 69–76.
- Brown 2006: Н. Brown, *Tips, Trapes and Tropes: Catching Thieves in Post-Revolutionary Paris. Police Detectives In History 1750 – 1950*, eds. Clive Emsley And Haia Shpayer-Makov, Aldershot, 33–60.
- Buranelli 1961: V. Buranelli: *Edgar Allan Poe*. New York: Twayne Publishers.
- Naumann 1968: D. Naumann, *Das Werk August Lafontaines und das Problem der Trivialitat. Studien zur Trivialliteratur*, ed. Heinz Otto Burger, Frankfurt, 82–100.

Dejan D. Milutinović

HOFFMAN AND THE DETECTIVE GENRE

The paper, based on an analysis of the text *Mademoiselle de Scudéri*, shows the procedures Hoffman used in this story, which are also characteristic of the detective genre. The story is based on two plans: a gothic romance (a love story) and a feuilleton (crime and investigation). The detective traits are related to exotic killings, the pursuit of a criminal, the existence of multiple investigators, and most of all, Scudéri as a detective. Also, the balance that Hoffman established between the mysterious and his explanation and the preponderance that the later gets will become significant for the detective genre. In view of this, this German romantic stands out as one of the most important precursors to the detective genre.

Key words: the detective genre, Hoffman, *Mademoiselle de Scudéri*, gothic romance.

тоалета једне старе госпођице која је понекад одлазила у двор, и неколико десетина лепо повезаних књига са позлаћеним ивицама страна” (Хофман 1967: 19).

⁹ Нпр. Ла Рењиј је приказан као судија кога се сви плаше јер нико није чист да би се препустио његовом испитивају. И уопште, сам контекст Париза XVII века у коме доминирају прелубничке згоде и незгоде повезан са уседелицом Скидери иронично интонира читаву причу.

РЕЧИ СА НЕГАТИВИМ ЗНАЧЕЊЕМ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОРИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом раду проучавали смо речи са негативним значењем које у појединим регистрима и окружењима постају интензификатори који могу имати и позитивно значење. Приметили смо да се код речи које губе негативну конотацију јавља сличност по интензитету са речима чија је примарна конотација негативна (*страшан аутомобил у значењу силан, јак*), или сличност у интензитету и контраст у значењу у односу на примарно негативно значење (*страшан човек* није: *веома/јак* зао човек, већ: *веома/јак* добар човек). Увидели смо да ове речи као део синтагме: *страшно добро, страшно необично, страшно лудо*, увек имају неко интензификаторско значење, а да синтагма носи позитивну или негативну конотацију, или не бива уопште маркирана, у зависности од управног члана. Дату појаву довели смо у везу са коерцијом, односно кривљењем – примарно значење једне речи криви се у одговарајућим синтаксичким окружењима и под утицајем одговарајућих лексичких окидача. Услед кривљења примарно негативно значења, именице, придеви, прилози и глаголи чувају чисто интензификаторско значење, или уз интензификаторско значење добијају и позитивно значење, у зависности од тога да ли се комбинују са лексичким окидачима позитивне конотације.

Кључне речи: коерција, негативно значење, позитивно значење, интензификатори.

УВОД

У овоме раду бавимо се речима чије је примарно значење негативно, а које у појединим окружењима сасвим губе негативну конотацију, чувајући, притом, интензификаторско значење или пак интензификаторско значење бива удружено са позитивним значењем. Наш циљ је да објаснимо из којих разлога долази до кривљења примарног значења ових речи, те који окидачи доприносе да се речи чије је примарно

* ivana.mitic@filfak.ni.ac.rs

** Рад је настао у оквиру пројекта Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања (бр. 360/1-16-10-01), чији је организатор Филозофски факултет у Нишу, и у оквиру пројекта *Говорни и стандардни језик у јавној комуникацији у Нишу*, (бр. О-25-20), огранка САНУ у Нишу. Ово истраживање финансијски је подржало и Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

негативно значење употребе било само са интензификаторским било са интензификаторским и са позитивним значењем.

Досадашња истраживања указују да значење једне речи није дефинитивно, те и да „речи временом мењају своја значења услед дејства различитих чинилаца, па никако не треба замишљати да је значење једне речи дато једном за свагда; напротив, семантичке промене су део нормалне еволуције језика” (Бугарски 1996: 139). Истинитост ове констатације потврђују речи: *страшно, ужасно, лудо* – чија је примарна конотација негативна, а које, данас, у различитим окружењима могу бити употребљене у позитивном значењу, при чему је позитивна употреба ограничена само на колоквијални говор¹.

М. Шипка (2002) уочену појаву доводи у везу са енантисемијом, при чему наводи још и да:

„РМС не бележи супротна значења речи *мрак, страشان и крвав*, јер је то речник књижевног језика, а енантисемиичност тих речи јавља се у сленгу: мрак – „одсуство светлости, тама, помрчина; тмурно, мрачно расположење” и, супротно томе, „нешто сјајно, одлично, изврсно, блиставо” (Шипка 2002: 153).

С. Ристић (2006), са лексичког и социолингвистичког аспекта, проучавала је лексеме са негативним значењем указујући да би се разговорна лексика овога типа:

„без обзира на порекло, као масовно, фреквентно средство изражавања у свакодневној комуникацији представника многих друштвених средина, морала сврстати у стандардна језичка средства. Статус јединица наведеног типа би се могао одредити квалификаторима типа: разговорно или колоквијално” (2006: 59).

Примере као што су *страشان даса* С. Ристић (2006) уврштава у ред разговорне лексике, „неутрализоване експресивности или експресивности ниског степена која се може чути у многим срединама и у кругу саговорника различитог образовања, социјалног статуса или узраста” (2006: 58–59).

Речи примарно негативног значења, са когнитивнолингвистичког приступа, истраживала је С. Филиповић-Ковачевић (2012) на материјалу српског и енглеског језика. Она је проучавала начин концептуализације лексема које су примарно негативног значења а могу имати и значење *веома добро*, и на примеру појмовних метафора објашњавала не само

¹ Колоквијализам, односно колоквијалан, (engl. *colloquialism*) у едицији *Енциклопедијски лексикон – Мозаик знања* дефинисан је као „реч или израз карактеристичан за разговорни језик”, при чему су наведени примери: „Ужасно сам уморан (ужасно = јако, врло); Страшно се одговарало (страшно = одлично)” (*Енциклопедијски лексикон – Мозаик знања* 1972: 181). Слично одређење овог појма дато је и у *Речнику српскога језика*, где колоквијалан представља термин „који се односи на разговорни језик, својствен разговорном језику: ~ тон” (*Речник српскога језика* 2007: 554).

могућа значења у двама језицима него и евентуална одступања од њих. Како ауторка сматра, код речи:

чија су основна значења изразито негативна, а пренесено значење им је позитивно – ‘веома добро’, долази до преношења само интензитета у коме се испољава основно значење, а не и самог, основног значења. На пример, страва значи ‘јакко осећање страха’, а при метафоричкој употреби преноси се само значењска компонента јачине, а не и страха (Филиповић-Ковачевић 2012: 252).

У нашем раду не врши се лексичка анализа, али ни начин концептуализације ових лексема, већ, пре свега, синтаксичка и морфосинтаксичка анализа, како би се утврдиле синтаксичке позиције које речи са примарно негативним значењем заузимају онда када криве своје примарно значење. Под кривљењем подразумевамо могућност да једна реч поприми сасвим ново значење у појединим синтаксичким окружењима, што иницирају окидачи лексичког типа.² Наш циљ је да објаснимо начин на који су поменуте речи добиле супротно значење од основног, негативног, односно, синтаксичка окружења у којима попримају позитивно значење, што смо и учинили у другом поглављу, док је у трећем поглављу дат закључак.

Корпус

Наш корпус чине примери ексцерпирани из *Речника српскога језика* (РСЈ 2007), *Двосмерног речника српског жаргона и жаргону сродних израза* (Андрић 2005), те из *Речника жаргонизама јужне пруге* (Марковић и Трајковић 2018). За поједине речи у речницима је пронађено само значење, али не и пример, те смо такве примере потражили у Срвак корпусу.

РЕЧИ СА НЕГАТИВНИМ ЗНАЧЕЊЕМ КАО ИНТЕНЗИФИКАТОРИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У овом делу разматрамо у којим окружењима прилози (2.1), придеви (2.2), именице (2.3), те глаголи (2.4) који имају примарно негативно значење бивају употребљени са интензификаторским значењем, а у којим окружењима поред интензификаторског значења попримају и позитивно значење. Што се потоњег тиче, утврдићемо који елементи у реченици доприносе кривљењу примарног негативног значења.

У табели 1 дате су све речи са примарно негативним значењем за које смо у наведеним речницима пронашли потврду да могу бити употребљене било само са интензификаторским значењем било са

² Појава кривљења, односно коерције (енгл. *coercion*, в. Ескандел Видал и Леонети 2002; Парти 2007; Ашер 2015;) може се тицати како кривљења значења речи, тако и кривљења понашања морфосинтаксичких особина речи, каква је нпр. степен придева у српском језику (Митић 2014).

интензификаторским и са позитивним значењем. Приликом анализе сваке од наведених речи указаћемо и на њену потврду у речницима или корпусу, односно на изостанак исте.

ПРИЛОЗИ СА ИНТЕНЗИФИКА ТОРСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ	ПРИДЕВИ СА ИНТЕНЗИФИКА ТОРСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ	ИМЕНИЦЕ СА ИНТЕНЗИФИКА ТОРСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ	ГЛАГОЛИ СА ИНТЕНЗИФИКА ТОРСКИМ ЗНАЧЕЊЕМ
СТРАШНО	ЖЕСТОК, ЛУД, СТРАШАН	ЛУДИЛО, ЛУДНИЦА, МРАК, СТРАВА, ХАОС	РАЗБИТИ

Табела 1. Адвербијална функција прилога са примарно негативним значењем

Као репрезента ове групе, анализираћемо прилог *страшно* и синтаксичке позиције у којима криви своје примарно негативно значење. Синтаксичку улогу и значење наведене речи проучаваћемо како на примерима из доступних речника тако и на примерима из Срвак корпуса. У *Речнику српског језика* забележено је да реч *страшно* може имати различита значења у зависности од окружења у коме се налази: **страшно** прил. а) изазивајући страх, ужасно, језиво: ~ урликати б) у великој мери, јако, силно : ~ се уплашити 2. разг. изузетно добро, изванредно, дивно: ~ се провести на забави (РСЈ 2007: 1275).

Аналізу започињемо репрезентативним примерима (1) и (2) ексцерпираним из Срвак корпуса.³ У наведеним примерима реч *страшно* има сличност по интензитету са прилозима *јако*, *врло*, *пуно*, те се може рећи да има улогу интензификатора – појачивача значења речи уз коју стоји. Док се у првом примеру може говорити о већем степену нечег негативног – осећања страха – други пример бележи већи степен нечег позитивног – осећања љубави. У наведеним примерима реч *страшно* појачава значење управних чланова синтагми – глагола – при чему позитивна или негативна конотација глагола наведену синтагму смешта у домен позитивног или негативног значења. Дакле, *страшно* задржава своје примарно интензификаторско значење и добија имплицитно позитивно значење онда када има адвербијалну функцију и долази у додир са својеврсним окидачима позитивне конотације (као што је глагол *волети*).

Када је остала у другом стању *страшно* се уплашила да ће се превише угојити, али то на крају није био случај (srWaC.1108844,smedia.rs).

Мајку сам *страшно* волела, била је најбоља мама, мајка која се могла само замислити (srWaC.657594,laguna.co.rs).

³ У *Речнику жаргонизама јужне пруге* (Марковић и Трајковић 2018: 164) реч *страшно* није забележена, већ само лексема *страшило*, и то са негативним значењем („нешто лоше – Ма, не питај, страшило, 2018: 164).

Прилог *страшно* јавља се и као део синтагми *страшно добро, страшно необично*, као у примерима (3) и (4).⁴ У овом случају, *страшно* заузима улогу количинског адвербијала чија је функција да квантификује над прилогом (3) или придевом (4). Негативно значење прилога *страшно* у комбинацији са прилогом позитивне конотације сасвим изостаје, односно негативно значење се криви онда када *страшно* интензификује значење прилога позитивне конотације (3), односно придева (4) позитивне конотације.⁵ Када се прилог *страшно* нађе у оваквим синтаксичким окружењима, његово примарно значење се криви, те он постаје само интензификатор значења речи уз које стоји.

Увек је тешко објашњавати своје песме, а овде бих само могао да кажем да текст и музика иду страшно добро заједно (srWaC.12831,longplay.rs).

Када се говори о филму говори се као да је то нека велика уметност, нешто посебно и страшно необично, а умеће да се сними добар филм је заправо на истом нивоу као умеће да се скроји добро одело (srWaC.289217, fest.rs).

Адјективна функција придева са примарно негативним значењем

У наставку анализирамо примере у којима придеви са примарно негативним значењем добијају интензификаторско значење или позитивно значење. Наш примарни циљ јесте да утврдимо са којим придевима или именицама као лексичким окидачима се ови придеви комбинују услед чега се њихово примарно негативно значење криви. Напомињемо да је функција свих анализираних придева адјективна.

Поменуто појаву анализираћемо најпре на примеру придева *луд*. Ова реч јавља се са следећим значењима у *Речнику српског језика*:

луд, -а, -о (комп. луђи) 1. а. ментално, умно поремећен... 3. а. који се потпуно предаје осећањима, веселим расположењима. б. пун веселог заноса... уживања, радости ~ *луда радост, луди смех*. г. који потпуно одузима дух, пун заноса... пун чара, љубави, радости, заносан: *луда веза, луда љубав; лудо пролеће, луда младост*. 4. а. који се изводи свом снагом, енергијом, жестином, бесомучан, силовит: *најлуђи јуриш*. б. који се испољава у изузетном степену... интензиван: *луда енергија, луда снага*; 7. разг. леп, диван, красан (о модерним предметима или детаљима) за неким или за нечим, који јако воли некога или нешто... (РСЈ 2007: 655).

⁴ Изворни говорници српског језика потврђују да користе и синтагму *страшно лудо*, али нема потврде у Срвак корпусу. Потврду нисмо пронашли ни Гугл претрагом. У овој синтагми *страшно* би опет требало да има интензитетско значење, док би реч *лудо* требало да има позитивно значење. Сматрамо да *страшно* има исти степен интензитета као и *лудо* (било са позитивним било са негативним значењем), те да због тога не може доћи до споја ових речи.

⁵ С обзиром на то да *необично* не мора нужно имати позитивну конотацију, сматрамо да је тврдња „нешто посебно” у примеру (4) условила да *необично* добије позитивно значење.

Поред *Речника српског језика*, придев *луд* са позитивним значењем забележен је и у речницима жаргонизама (Андрић 2005; Марковић и Трајковић 2018):

луд – диван; сјајан; врло забаван, врло духовит; домишљат; изванредан, генијалан; оригиналан (ом. оп.); 'луд ко струја', изузетно забаван, изузетно духовит; врло оригиналан (ом.) 'цепати ко луд', течно одговарати на часу, испиту (ђ. ст.) (Андрић, 2005: 135); *луд*: који је занимљив; Ма Милена је кроз луда, видећеш кад дође, с њом је увек лако" (Марковић и Трајковић 2018: 99)

Функције и значења придева *луд* анализирамо на примерима ексцерпираним из *Речника српског језика*: *луда радост*, *луда енергија*, *луди смех*, те *лудо пролеће*. Значење синтагми *луда радост/енергија/смех* јесте велика, претерана *радост/енергија/смех*, чему се може придружити и компонента значења придева *луд* која одговара придеву *ненормалан*, односно *неуобичајен*, *неприродан*, *неочекиван*. Придев *луда* – који је носилац интензитета – добија позитивно значење у споју са именицама *радост/енергија/смех* које су позитивно конотиране. Односно, примарно негативно значење овог придева криви се услед додира са лексичким окидачима позитивне конотације. Што се синтагме *лудо пролеће* тиче, она може имати значење: *одлично*, *сјајно пролеће*, или: *неочекивано*, *неодређено пролеће*, *променљиво пролеће*, што нам указује на већ поменуту сличност по интензитету, и, у једном од ова два случаја, контраст у значењу. Претрагом Срвак корпуса нисмо пронашли потврду ове синтагме, нити смо је пронашли Гугл претрагом. У Срвак корпусу било је једино примера за синтагму *лудо лето*, као у примеру (7). Како се може видети из наведеног примера, неопходан је шири контекст да би се утврдило да је реч не само о интензификаторском већ и о позитивном значењу придева *луда*: *то лудо лето – најлуђи период за мене – феноменалан завршетак*.

(7) То лудо лето 2002 сам провео у Београду. Био је то најлуђи период за мене. После дуго времена допутовао сам у Београд на 2 месеца одмора. Све је почело мирно да би се завршило феноменално (srWaC.1010020,dildo.rs).

Следећи придев који анализирамо јесте придев *жесток*. Позитивно значење овог придева забележено је у доступним речницима:

жесток, -а, -о (комп. жешћи) 1. а. љут, нагао, прек, незгодне нарави; б. пун снаге, силовит, помаман ~ *коњ* в. занесен, одушевљен: ~ присталица дарвинизма; г. страстан, чулан: ~ *љубавник...* (РСЈ, 2007, стр. 300); жешће, у значењу: веома добро – Провели смо се жешће." као и придев жешћи, у значењу: који је изузетан, веома добар – Дукс ти је жешћи" (Марковић и Трајковић 2018: 57).

Како речничка значења показују, *жесток* има значење: онај ко разорно, жешће, тј. веома добро, делује у односу на друге, поступцима или изгледом. Претрагом Срвак корпуса, ексцерпирани смо репрезентативне

примере (8) и (9). У наведеним примерима овај придев добија интензификаторско значење онда када се јави у споју са лексичким окидачима какви су именице текст (8) или страст (9). И у овом случају интензификаторско значење бива видљиво тек на основу ширег контекста.

(8) И многе песме које си компоновао, поготово у рокенролу, имају жестоке текстове (srWaC.10876,altramagazin.rs).

Љубав на први поглед – жестока страст, луда љубав... све је могуће. (srWaC.39293,astrodream.rs)

Са интензификаторским значењем јавља се и придев *страшан*, што показују речничка значења: „који је добар, леп [...] Купила сам страшан џемпер” (Марковић и Трајковић 2018: 164). Како бисмо утврдили који лексички окидачи иницирају кривљење примарно негативног значења овог придева, претражили смо Срвак корпус и ексцерпирали репрезентативне примере (10) и (11). У примеру (10) примарно негативно значење наведеног придева криви се услед споја са именицом *ауто*, а задржава се интензификаторско значење. У примеру (11) кривљење негативног значења иницира именица *моћ*, а придев *страшан* задржава интензификаторско значење.

208 ПЦ ће бити страшан ауто, наравно за оне који буду могли да га приуште. (srWaC.312764,b92.rs)

...написавши Рузвелту историјско писмо којим га је упозорио на страшну моћ нуклеарног оружја, тада још хипотетичног, овај научник се од атомске физике окренуо биофизици и књижевности (srWaC.68216,rastko.org.rs).

Адјективна и адвербијална функција именица са примарно негативним значењем

У наставку анализирамо именице (примери 12, 13, 14), чије је примарно значење негативно, а које су употребљене са адјективном или са адвербијалном функцијом. Кривљење њихове примарне функције, субјекатске или објекатске, представља један вид окидача који их преводи у домен позитивног значења. У примеру (12), износи се пропозиција: *атмосфера у том клубу је увек хаос*, односно *одлична*, услед чега примећујемо да *хаос* задржава интензификаторско значење: нешто што је *много*, *веома*, али не лоше, већ *добро*, што потврђују и речничка значења: хаос – одличан, изузетан, изврстан, изванредан, сјајан, диван; сјајна атмосфера, сјајан провод, одн. забава (ом.) (Андрић 2005: 281); хаос: „нешто веома добро – У том клубу је увек хаос” (Марковић и Трајковић 2018: 192). У примеру (13) именица *страва* употребљена је са адјективном функцијом у значењу: *хаљина је сјајна, одлична, изузетна*, а у примеру (14) са адвербијалном функцијом у значењу: *било је одлично, сјајно, изузетно синоћ*. Наведена позитивна значења потврђују оба речника: „страва – одлично, сјајно, дивно, изузетно, изврсно, изванредно, импресивно (ом., оп.)” (Андрић 2005: 240); „страва –прид. и прил. који је веома леп, веома добар” (Марковић и Трајковић 2018: 164).

(12) У том клубу је увек хаос (Марковић и Трајковић 2018: 192)

(13) Баш ти је страва хаљина (Марковић и Трајковић 2018: 164).

(14) Било је страва синоћ (Марковић и Трајковић 2018: 164).

И именица *мрак* може бити употребљена са позитивним значењем, као у примеру (15). Како речници бележе, ова реч, поред примарног негативног значења, може имати и следећа значења: „мрак – глупак; глупост, запањеност; ...изванредно лепа девојка... нешто сјајно, дивно, одлично, невиђено, феноменално” (Андрић 2005: 151); „прид. који је веома добар” (Марковић и Трајковић 2018: 108). Реч *мрак* употребљену са позитивним значењем анализирамо на примеру (15), где долази до кривљења примарног негативног значења наведене именице онда када се она употребљава са атрибутом функцијом у значењу: *изванредно, сјајно, одлично*.

(15) Ова кола су мрак (Марковић и Трајковић 2018: 108);

Како речници бележе, и именице *лудило* и *лудница* могу имати, поред негативних, и позитивна значења:

„лудило – нешто веома пријатно, одлично, сјајно, дивно; сјајна атмосфера, сјајан провод одн. забава (ом.) лудило; лудница – гужва, навала, метеж (оп.) лудница! 'одлично! сјајно! дивота! (ом.)’” (Андрић 2005: 135)⁶; „лудило –1. Нешто што је веома добро, добра атмосфера – Журка је била лудило. [...] 2. петица као оцена – Добио сам лудило на усменом”; „лудница – 1. добра забава – Каква је лудница била синоћ, врх! 2. нешто добро – Ове ципеле су лудница” (Марковић и Трајковић 2018: 99).

Значење и функцију наведених именица анализирамо на примерима (16)–(18). У примеру (16) значење речи *журка* предодредило је позитивно значење именице *лудило*, односно реч *журка* окидач је који доводи до реализације позитивног значења именице *лудило*. Што се именице *лудница* тиче, како примери (17) и (18) показују, она може бити употребљена било са адвербијалном било са адјективном функцијом. У првом случају, окидач који доприноси позитивном значењу именице *лудница* јесте именица *врх* – *синоћ је било одлично, сјајно, врх*. У другом случају је именица *лудница* употребљена као модификатор уз именицу *ципеле*, те сматрамо да сам спој ових речи представља окидач који гарантује позитивно значење – *ове ципеле су сјајне, одличне*.

(16) Журка је била лудило. (Марковић и Трајковић 2018: 99).

(17) Каква је лудница била синоћ, врх! (Марковић и Трајковић 2018: 99)

(18) Ове ципеле су лудница. (Марковић и Трајковић 2018: 99)

Глаголи са примарно негативним значењем

⁶ Позитивно значење речи лудара бележи један од речника лудара – „лудница (ом.); сјајна атмосфера, сјајан провод одн. забава (ом.)” (Андрић 2005: 135).

Од глагола са примарно негативним значењем који у посебним окружењима добијају позитивно значење, као у примерима (19) и (20), издвајамо глагол *разбити*. Наводимо најпре речничке дефиниције:

„разбити – уситнити (новац), разбити (некога одн. нешто) одн. разбити га, одлично урадити; потпуно надвладати одн. надмашити; убедљиво победити одн. поразити; бити супериоран (над неким одн. у нечему) (ом.); разбити (некога) ко бас ~ истући, пребити... развалити, убедљиво победити одн. поразити (оп.)” (Андрић 2005: 212); „разбија 3.јд. – (нешто) ради веома успешно – *Дечко веома добро игра фудбал – разбија; разбије 3.јд. уради веома добро – Разбила сам тестове за вожњу, сигурно ћу положити; разбива 3.јд. јесте веома лепо – Торбата разбива*” (Марковић и Трајковић 2018: 145).

С обзиром на то што је глагол *разбити* употребљен као еквивалент конструкцији *веома добро радити нешто*, несумњиво је да поред интензификаторског има и позитивно значење у примерима (19) и (20). Анализирани примери потврђују да се наведени глагол увек употребљава у оним окружењима у којима је потребно показати висок степен одређеног знања. Сматрамо да су управо именице уз које се овај глагол јавља – *фудбал, тестови за вожњу* – лексички окидачи који његово значење премештају из домена негативног у домен позитивног значења.

(19) Дечко веома добро игра фудбал – разбија (Марковић и Трајковић 2018: 145).

(20) Разбила сам тестове за вожњу, сигурно ћу положити.

ЗАКЉУЧАК

У овом раду проучавали смо речи са примарно негативним значењем које у појединим синтаксичким окружењима добијају чисто интензификаторско значење или се интензификаторско значење комбинује са позитивним значењем. Речи чије је примарно негативно значење, а могу се употребити било као интензификатори било као речи са позитивним значењем, анализирали смо на примерима ексцерпираним из *Речника српскога језика* (РСЈ 2007), *Двосмерног речника српског жаргона и жаргону сродних израза* (Андрић 2005), *Речника жаргонизама јужне пруге* (Марковић и Трајковић 2018), као и на примерима ексцерпираним из Срвак корпуса. Препознали смо да се примарно негативно значење придева, прилога, именица и глагола криви онда када заузму одређене синтаксичке позиције у којима долазе у додир са лексичким окидачима позитивног значења. Под кривљењем подразумевали смо могућност да се примарно негативно значење једне речи промени, при чему реч обавезно задржава интензификаторско значење или поред интензификаторског добија и позитивно значење. Тако *страшно*, као адвербијално употребљена реч, има једино интензификаторско значење (*страшно добро* : *веома добро*), док адјективно употребљена, *страшан текст*, задржава

интензификаторско значење, видљиво и кад ова реч има негативно значење, и добија позитивно значење. Код већине адвербијала показали смо да је задржано само интензификаторско значење уколико не постоји нити један лексички окидач који би иницирао и достигање позитивног значења. Код именица *луд*, *лудило*, *страва*, употребљених било адвербијално било адјективно, поред интензификаторског увек се реализује и позитивно значење. Како наши резултати показују, могућност да се ове речи употребе са другачијим значењем од примарног ограничава се само на колоквијални говор. Наведену појаву довели смо у везу са коерцијом, односно кривљењем и указали на који начин се кривљење значења речи врши у разговорном српском језику.

Литература

- Ашер 2015: N. Asher, Types, meanings and coercions in lexical semantics. Amsterdam: *Lingua* 1–17.
- Бугарски 1996: Р. Бугарски, *Увод у општу лингвистику*. Београд: Чигоја.
- Енциклопедијски лексикон – Мозаик знања, Српскохрватски језик* (1972). Београд: Интерпрес.
- Ескандел Видал и Леонети 2002: V. ESCANDELL VIDAL and M. Leonetti, Coercion and the Stage/Individual Distinction. <https://www.researchgate.net/publication/252502303_Coercion_and_the_stageindividual_distinction>. 25. 2. 2020.
- Митић 2014: И. Митић, Морфосинтаксичке могућности придева затвореног пола скале и негираних придева. Ниш: *Philologia Mediana*, број 6, 369–382.
- Парти 2007: В. Partee. Compositionality and coercion in semantics: The dynamics of adjective meaning. <<https://www.semanticscholar.org/paper/Compositionality-and-coercion-in-semantics%3A-The-of-Partee/90c959618f28b61a6a750c7ee27be239eca63a99>>. 25. 2. 2020.
- Ристић 2006): С. Ристић, *Раслојеност лексике српског језика и лексичка норма*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Шипка, М. (2002). Енантioseмија у српском језику, у: *Дескриптивна лексикографија стандардног језика и њене теоријске основе*. Београд: САНУ – Институт за српски језик, 149–162.

Извори

- Андрић 2005: Д. Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних израза, друго допуњено издање*. Београд: Zepher Book World.
- Марковић и Трајковић 2018: Ј. Марковић, Т. Трајковић, *Речник жаргонизама јужне пруге*. Ниш: Филозофски факултет.
- РСЈ 2007: Николић, Мирослав (ур.). 2007. *Речник српскога језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Српски мрежни корпус 2014: Ljubešić, Nikola i Filip Klubička. *Serbian web corpus (srWac)*. Доступно на: <http://nl.ijs.si/noske/all.cgi/first_form?corpname=srwac;align=>

Ivana Z. Mitić

**WORDS WITH NEGATIVE CONNOTATION
AS INTENSIFIERS IN SERBIAN LANGUAGE**

In this paper, we have studied words with negative connotations that became intensifiers which can receive positive connotations in individual registers and environments. We have noticed that in words that lose a negative connotation, there is a similarity in intensity to words whose primary connotation is negative (terrible car in the meaning of speed car), or similarity in intensity and contrast in connotation in relation to the primary negative connotation (terrible man is not evil man, but a very good man). We have seen that these words as part of phrase: terribly good, terribly unusual, terribly crazy, always have some intensity meaning, and that the phrase bears a positive or negative connotation, or is not marked at all, depending on the steering member. We have related this phenomenon to coercion, bending, when the primary connotation of a word bends in appropriate syntactic environments. Due to the curvature of the primary negative connotation, nouns, adjectives, adverbs and verbs retain a pure intensity connotation or with an intense connotation they also acquire a pure positive connotation, depending on whether they are combined with lexical triggers of a positive connotation.

Keywords: coercion, negative connotation, positive connotation, intensifiers.

WTF IS THIS? ФОРМАЛНЕ И ФУНКЦИОНАЛНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ АНГЛИЦИЗМА *FUCK* У СРПСКОМ

Англицизми у савременом српском језику представљају не само свеприсутни тренд, већ и интригантну и популарну тему бројних лингвистичких истраживања, посебно у лексикологији и контактної лингвистици. У овом раду анализира се англицизам *fuck*, лексема из категорије експресива, као неформална позајмљеница која се често среће у урбаним дијалектима савременог српског језика, у колоквијалном стилу, и у говорном и писаном језику, посебно у комуникацији на друштвеним мрежама. За разлику од лексиколошког, примарно структуралистичког приступа, оријентисаног на саму позајмљеницу, њену форму и значење у језику примаоца, у раду је примењен прагматички теоријски приступ (Мишић Илић 2019), у чијем је фокусу употреба позајмљеница и друштвени, културни и когнитивни фактори који на њу утичу. На основу корпуса, квалитативном анализом испитане су формалне и функционалне карактеристике англицизма *fuck* (и неколико његових ортографских и морфолошких варијанти). У процесу прагматичке адаптације, *fuck* у српском губи и мења део семантичког, граматичког и илокуционог потенцијала који има *fuck* у енглеском, али и развија неке нове дискурсне функције у српском, које су првенствено везане за социолингвистичке особине и мотивацију говорника, тип дискурса, регистар и стил.

Кључне речи: англицизми, српски, *fuck*, прагматичко позајмљивање, прагматички трансфер, урбани дијалект, псовке.

1. Увод

Као резултат бројних истраживања англицизама у српском језику, првенствено од стране англиста, (Филиповић 2005, Прћић 2011, Васић, Прћић, Нејгебауер 2011, Силашки 2012, да поменемо само неке књиге) али и србиста (Јањић 2010, Штрбац и Штасни 2014, између осталих), тај

¹ biljana.misic.ilic@filfak.ni.ac.rs

^{**} Припремљено у оквиру пројекта *Иновације у настави и истраживања у области англистичке лингвистике и англоамеричке књижевности и културе*, који се изводи на Филозофском факултету Универзитета у Нишу (бр. 360/1-16-1-01).

феномен је добро проучен са лексиколошке тачке гледишта, као и из призме различитих функционалних стилова, регистара и жанрова где су англицизми најприсутнији, док су радови из прагматичке перспективе далеко ређи (Панић-Кавгић 2006, Мишић Илић и Лопичић 2011, Мишић Илић 2017).

Намера овог рада је да се укаже на један до сада неистражени англицизам у српском, *fuck*, који је веома присутан у урбаним дијалектима, посебно на друштвеним мрежама, а који је по примарном прагматичком значењу експресив, псовка. Дијалектолошка истраживања, укључујући и урбане дијалекте и језичке појаве у савременом српском, као и пионирска истраживања опсцене лексике, препознатљиве су научне области којима се баве лингвисти са Департамента за српски језик Филозофског факултета у Нишу, па је и Зборник који та институција издаје у част уважене колегинице Јордане Марковић, инспиративна прилика за једног англисту да се позабави овом, њеним истраживањима блиском темом. У процесу језичког позајмљивања, језички облици који имају примарно прагматичке функције у језику даваоцу (ЈД), као што су нпр. узвици, експлетиви, поздрави и дискурсни маркери лако се преносе у неки други језик, прималац (ЈП), како због своје морфолошке једноставности тако и због своје комуникативне видљивости и препознатљивости. Када је у питању енглески језик, као ЈД, свеprisутна изложеност овом језику кроз различите облике популарне културе доводи до тога да се управо прагматичке јединице јављају као позајмљенице у многим језицима, при чему српски није никакав изузетак.

Циљ овог рада је да истражи на који начин се енглески експлетив *fuck* инкорпорира у српски језик. Испитују се и формалне карактеристике (ортографске и морфолошке варијанте) и функционални аспекти (нпр. употреба, дистрибуција у различитим корпусима, друштвени аспекти, стилистичке одлике). Након кратког прегледа литературе која чини теоријски оквир, у раду су најпре представљени и коментарисани резултати анализе формалних и дистрибутивних својстава позајмљенице *fuck*, а затим и функционалне адаптације. Закључно поглавље сумира резултате и смешта представљену анализу у шири контекст истраживања језичког позајмљивања експлетива и прагматичких маркера уопште.

2. Теоријски оквир

У овом сегменту рада представљен је теоријски оквир прагматичког приступа проучавању позајмљеница, као и кратак преглед проучавања англицизама у српском, позајмљивања опсцене лексике из енглеског у разним другим језицима, и студије о опсценој лексици у српском.

1.1. У истраживањима феномена језичког позајмљивања у новије време све је доминантнији прагматички приступ (Andersen 2014, Andersen, Furiassi, Mišić Ilić 2017, Peterson and Beers Fägersten 2018). За разлику од лексиколошког, примарно структуралистичког приступа,

оријентисаног на саму позајмљеницу, њену форму и значење у језику примаоца, прагматички теоријски приступ бави се примарно употребом позајмљеница у неком ЈП, друштвеним, културним и когнитивним факторима који на ту употребу утичу и функцијама (језичким, друштвеним, дискурсивним) које позајмљеница има у ЈП. Тај приступ је детаљније приказан у Мишић Илић (2019), али потребно је одмах истаћи битан увид да позајмљенице не носе само семантичко значење, већ имају и низ субјективних, текстуалних и интерперсоналних функција: „pragmatically borrowed items carry signals about speaker attitudes, the speech act performed, discourse structure, information state, politeness, etc.” (Andersen 2014: 18).

1.2. Огромна већина истраживања контакта српскохрватског, касније српског језика са енглеским, теоријски су заснована на незаобилазним теоријским, лексиколошким и лексикографским радовима Р. Филиповића из 80-их година ХХ века (Филиповић 1986, 1990) и Т. Прћића у последње две деценије. Посебно су утицајне и добро познате Прћићеве (2011: 119–142) дефиниције англицизама и разрађени међусобно повезани критеријуми за проучавање и класификовање англицизама: према врсти, настанку, оправданости и статусу. Међутим, у новијим радовима, Прћић се залаже за термилошко и суштинско разликовање англицизама од речи из енглеског језика које се користе у српском:

Termin ‘anglicizam’ može se definisati kao reč iz engleskog jezika, poput *milkšejk*, bez obzira na njeno etimološko poreklo i morfološku strukturu (prosta, izvedena, složena ili frazna), ili afiks, poput *ko-*, ili afiksoid, poput *sajber-*, koji je ušao u srpski jezik i, adaptacijom na nivou forme i/ili sadržine, ostvario bar izvestan stepen integrisanosti u njegov sistem; takve jedinice imaju status pozajmljene reči, afiksa ili afiksoida. S druge strane, reč ili sintagma iz engleskog jezika, poput *by the way*, koja se u srpskom jeziku javlja kao povremena interpolacija i nije još ni počela proces integracije u njegov sistem ne smatra se anglicizmom, nego se, kontrasta radi, naziva ‘inglišizmom’; takve jedinice imaju status strane reči ili sintagme. (Prčić 2013: 45)

Предмет овог истраживања, енглеска реч *fuck* која се користи у српском, управо би се због свог ниског степена формалне интегрисаности могла сматрати ‘инглишизмом’, колико год тај термин још увек био идиосинкретичан и још увек не сасвим прихваћен ни у англистици ни у србистици. Према Прћићевим класификацијама, *fuck* у српском могао би се класификовати по врсти као сиров, по статусу као неодомаћен, а по степену оправданости као потпуно неоправдан. Да ли због лингвистичких или пуристичких разлога, тек изгледа да је реч *fuck* измакла пажњи истраживача у бројним лингвистичким истраживањима енглеског у српском.

1.3. У енглеском језику *fuck* је глагол, који је вулгаризам и има веома широк распон употребе од основног значења радње полног чина, до псовке и различитих експресивних значења која чак и не морају бити сва негативна и агресивна. У деривационој парадигми, постоји и адјективални атрибушки партицип презента *fucking*, и прошли партицип *fucked*, обично употребљен као именски део предиката. Фразеолошки, поименичени глагол употребљава се у колоквијалним фразама *what the fuck / who the fuck* и као скраћеница *WTF*, да изрази чуђење, негодовање због неке појаве или особе, а која би се могле превести на српски као колоквијално *који мој (је)* или, неутрално, *ко/шта је на сад*. Студије рађене на материјалу енглеског језика, корпусне и оне које су испитивале употребу и ставове говорника, дале су бројне увиде о дистрибуцији, значењима, типовима дискурса, демографским карактеристикама изворних и страних говорника који користе и/или перципирају *fuck* као псовку (McEnery & Xiao 2004, Jay & Janschewitz 2008, Beers Fägersten 2012).

Због своје велике присутности у делима англоамеричке поп културе и супкултуре (филмови, музика), *fuck* и његови облици лако доспевају до говорника других језика, а због своје краткоће, звучности и експресивног значења и емотивног набоја с којим се говорници свих језика лако могу идентификовати они лако и брзо улазе у друге језике, у колоквијалној комуникацији. Студије које су се бавиле вулгаризмима из енглеског у другим језицима у фокусу су имале углавном скандинавске језике и неке западноевропске језике – норвешки (Andersen 2014), холандски (van Hofwegen 2016, Zenner 2017), исландски (Óskarsson 2017), шведски (Beers Fägersten 2014, 2017). Недавна студија (Óskarsson и др. 2019), која је испитивала *fuck* у више језика и обухватила све скандинавске језике, руски, индијски енглески, хинди и амхарски етиопијски језик утврдила је да је *fuck* највише присутан и најбоље адаптиран у исландском и шведском, нешто мање у норвешком и данском, а како се иде на исток и југ, употреба енглеског *fuck* опада, мада је у руском доста присутан написан и оригинално и ћирилицом, у хиндију је знатно ређи и користи га средња урбана класа, док се у амхарском среће веома ретко и искључиво у говорној колоквијалној комуникацији млађих урбаних говорника, а функцију псовке врше локалне речи које се могу сматрати преводним еквивалентом енглеског *fuck*. Употреба такође варира, у смислу типичних говорника који је користе и табуизираности, али је заједничко да је и семантичко значење и прагматичка употреба сужена у односу на енглески оригинал. У исландском су адаптирани облици *fuck* готово потиснули домаће псовке, док у другим језицима то није случај, али су негде развили нека нова значења (рецимо, у руском, *фак* није само емфатични експресив већ и именица која значи 'показан некеме средњи прст') (Óskarsson и др. 2019: 96). За наше истраживање ове студије су значајне како због примењених различитих теоријских и методолошких приступа, тако и због својих резултата, који се могу упоређивати са употребом *fuck* у српском.

1.4. У популарним стереотиповима о томе који се језик може 'подичити' најсочнијим и најфреквентнијим псовкама, српски се високо рангира, макар од стране његових говорника, мада има мишљења да, барем у европским оквирима, мађарски, руски и шпански носе примат (Мијалковић 2015). Обимнија лингвистичка истраживања опсцене лексике у српском језику датирају с краја XX века. Књиге С. Савић и В. Митро (1998), Д. Шипке (1999) и, нарочито, зборник радова *Опсцена лексика* (Богдановић 1998) поставили су основе за лексиколошка, лексикографска и језичконормативна истраживања, мада је већ у то време у радовима С. Савић (1995) присутан и дискурсно-прагматички, функционални приступ. Каснија истраживања опсцене лексике су комплексније и детаљније обухватила лингвистичка, али и социо-, етно-, психолингвистичка и културолошка становишта (преглед у Ристић 2010), а двадесетак година након првог, издата су још два зборника радова о опсценој лексци (Марковић 2017, Марковић и Јовић 2019), као и интердисциплинарна филозофско-психолошко-лингвистичка студија *О псовању* (Крстић 2014).

За потребе овога рада, посебно су значајни увиди о комуникацијској улози псовке, при чему треба имати у виду друштвене, психичке и културне аспекте њихове употребе као што су навике, обичаји, припадност одређеној групи, формалност ситуације, познатост саговорника и различите функције псовки (Ристић 2010: 197). Следећи Савић (1995), и каснија истраживања набрајају бројне употребе псовки у различитим контекстима и дискурсима, а занимљив је увид да псовке не морају изражавати искључиво агресивне и негативне емоције, већ и позитивне, као што је гест доброг расположења у кооперативним ситуацијама, срдачан поздрав или обична поштапалица (Ристић 2010: 201), или зближавање с другима, смањивање дистанце, грађење неформалнијег односа, шаљење с блиским људима, забава, прецизније преношење жељене поруке (Вицановић 2017: 187). Најексплицитније залагање за прагмалингвистички приступ у проучавању псовки, тј. за поимање псовке као говорног чина, долази од хрватских лингвиста Л. Бадурине и И. Прањковића (2016: 233): „pragmatika će psovke ipak ponajbolje rasvijetliti njezinu pravu narav.[...] Drugim riječima, vraćamo se njezinu određenju kao specifična oblika govornoga čina ekspresiva kojim se iskazuju određena govornikova stanja i stavovi te postižu određene komunikacijske namjere.”

1.5. У досадашњим истраживањима опсцене лексике у српском није уочена и разматрана употреба речи из енглеског језика, примарно *fuck* и *shit*, које се срећу у колоквијалној усменој и писаној приватној комуникацији у српском, али и у јавном простору као графити, плакати, у натписима на беџевима и мајицама², у насловима песама, филмова³,

² Мајице с натписом *Fuck the cola, fuck the pizza, all we need is slivovica* (а има и верзија са *гибаница* или са последњом реченицом *Најбоља је сланиница!*):

насловима у (углавном онлајн) медијима⁴, чак и у наслову позоришне представе еминентног престоничког театра⁵.

У овој корпусној студији, која је по својој природи првенствено квалитативна и дескриптивна, али узима у обзир и неке квантитативне податке, циљ је да се испитају формалне и функционалне адаптације енглеске речи *fuck* у српском језику, из лингвистичке, прагматичке и социolingвистичке перспективе. Корпус на коме је рађено истраживање чине примери из три електронска корпуса српског језика (СК, СВ и СТ)⁶, као и мали лични корпус (ЛК) од тридесет контекстуализованих примера из електронских писаних извора и двадесет примера употребе у говору (ТВ серије и спонтана комуникација). Примери из личног корпуса забележени су уз социolingвистичке податке о контексту и о учесницима. Три велика електронска корпуса дала су податке о ортографским адаптацијама и морфолошким варијантама речи *fuck* и њиховој дистрибуцији, док су примери из личног корпуса омогућили и детаљнију квалитативну анализу о употреби.

3. Облици у корпусу

Енглески *fuck* (изговор [fak]) у писаном српском у највећем броју примера написан је латиницом, и то као потпуно неадаптирани *fuck*, али и као трансфонемизиран *фак*, како је и увек написан ћирилицом. Нађени су и примери *fack*, али могуће је да се ту ради о непознавању оригиналног енглеског писања пре него о свесној адаптацији. У тексту који следи сви илустративни примери навођени су на начин како су оригинално написани, латиницом (ретко ћирилицом), са свим правописним и осталим грешкама.

Од морфолошких облика глагола *fuck*, адјективално употребљеног садашњег партиципа *fucking* (илустративни пример 1) и прошлог

<https://www.majice.rs/article/311/fuck-the-coca-fuck-the-pizza-all-we-need-is-sljivovica>, <http://www.majicesrbija.com/sr/customshirt/700.html>

³ Немачки филм *Фак ју Гете* на Гете фесту: <https://www.kcns.org.rs/najave/gete-fest-fak-ju-gete/> и српско-белгијски филм *Who the fuck are you* на Фестивалу ауторског филма: <http://rs.n1info.com/Kultura/a545135/Mladi-domaci-autori-premijerno-na-25.-FAF-u.html>

⁴ Наслов текста о филмској премијери *Fuck the System, živeli "Idijoti"*: <https://www.021.rs/story/Novi-Sad/Vesti/229028/Fuck-the-System-ziveli-Idijoti.html>

⁵ Представа Југословенског драмског позоришта *Shopping&Fucking*: <https://www.vreme.com/cms/view.php?id=309337>

⁶ Корпус савременог српског језика (СК), око 122,000,000 речи, на <http://korpus.matf.bg.ac.rs/prezentacija/korpus.html>

Српски веб корпус (СВ), 476,888,297 речи, на https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac

Српски корпус твитова (СТ), 174,235,555 речи, на https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=tweet_sr

партиципа *fucked* (пример 2), који може бити и предикативно и атрибутивно употребљен, у српском су нађена оба – најчешће написана у оригиналу, али и фонолошки *faking* (мада, у енглеском то је друга реч, која се изговара [feikiŋ] (*претварање, глуматање*), и *facking*. Када се ради о прошлом партиципу *fucked*⁷, најчешће је у фразном облику *fucked up*. Синтаксички, оба облика партиципа употребљена су готово на исти начин као и у енглеском (предноминално, или као именски део предиката), а еквивалентно са српским девербалним придевима *јебен(и)* и *сјебан, зајебан*. Фразеологизми *who the fuck, what the fuck* и њихова скраћеница *WTF* написани су у оригиналу, мада су у личном корпусу забележена и три примера написана фонолошки, ћирилицом *ху д фак* (пример 3).

- (1) ... ponekad greshkom svratim daljinskim на **fucking** pink tv i vidim one retarde i sjebem se skroz... (СВ)
- (2) Као да ми дан није довољно **fucked up** па још санјам нека бизарна срања. Mind fuck (СТ)
- (3) На трен помислих **ху д фак из** Тома, а онда ми се учини да је био једном један гробар са истим именом, који је са задњом лопатом коју је држао у руци, укопао у земљу и сопствени понос, којег је пре тога пробио глоговим коцем да се не повапири случајно (ЛК)
- (4)

У Табели 1 наведени су облици нађени у три електронска корпуса, као и њихова фреквентност, наведена као број примера и као проценат на милион речи у датом корпусу. Ови квантитативни подаци значајни су јер показују огромну разлику између корпуса стандардног савременог писаног српског језика (СК) и далеко неформалнијег корпуса веб извора (СВ) и, нарочито, неформалног, колоквијалног корпуса твитова (СТ). У СК, речи *fuck* готово да и нема. Малобројни примери (број у загради са звездицом у табели) представљају или (поновљене) делове оригиналног енглеског текста, или су књижевноуметнички употребљени у функцији карактеризације ликова (пример 4), или су метајезички, тј. предмет расправе о језику (пример 5). Дакле, не може се рећи да представљају пример језичке употребе у српском, у семантичком или прагматичком значењу, па се може сматрати да стварних примера употребе *fuck* у СК уопште и нема.

- (5) *tvoj brat je u Amsterdamu, tvoja majka je sama i nije joj dobro. Potrebna joj je pomoć i ti nemaš izbora. Razumem to. Razumem. Ali, zar ne vidiš šta se tamo događa,*

⁷ У веома малом броју примера из корпуса *fucked* је финитни облик, прошло време од *fuck*, у основном значењу глагола, а контекст је цела реченица пренета/цитирана из енглеског.

for fuck's sake! You simply can't go there! - planuo je Martin, čak je i opsovaо, ali - ništa nije vredelo: Vera je već čvrsto spavala. (СК, роман *Предатор*)

- (6) Naslov drame je napisan kao "Shopping and Fucing", ne jednom nego tri puta! Ako nisu znali da se shopping piše sa dva P, neka im bude. Ali glagol **fuck** mogli su naći, pravilno napisan, maltene na svakom beogradskom zidu. (СК)

У СВ, иако је број нађених примера скоро 900, ниједна варијанта не достиже ни фреквентност од један на милион речи, чак ни најфреквентнија, *WTF*, која је 0,94. Потпуно очекивано, *fuck* у свим варијантама најприсутнији је у СТ, где су најфреквентније варијанте *fuck*, *fak*, *WTF* и тридесет пута фреквентније него у СВ. Овај корпус садржи неедитоване твитове, спонтани писани језик у приватној комуникацији, највише налик говорној приватној комуникацији углавном млађе, урбане популације, која је активна на друштвеним мрежама и поседује одређено знање енглеског језика.

Табела 1. Облици (не)адаптираног *fuck* и фреквентност у електронским корпусима

	КОРПУС					
	Корпус савременог српског (СК)		Српски веб корпус (СВ)		Српски корпус твитова (СТ)	
	Број примера	Број на милион речи	Број примера	Број на милион речи	Број примера	Број на милион речи
fuck	0 (22)*	/	312	0,56	5,378	26,13
fucking	0 (12)*	/	115	0,21	913	4,44
fucked	0 (3)*	/	10	0,02	207	1,01
WTF	0		523	0,94	6,284	30,54
fack	0		3 (4)	0,01	32	0,16
facking	0		1	0	4	0,02
facked			1	0	/	/
faking	0		22	0,05	525	2,55
fak			11	0,02	3,360	16,33
Who the fuck			20	0,04	83	0,40
What the fuck			14	0,03	109	0,53

Синтаксички, треба истаћи да су неки облици *fuck* пренети као целе фразе, односно конструкције. Облик *fuck*, у значењу псовке или

увреде саговорника или агресивног става према некоме или нечему, употребљен је са објектом. Често је тај објекат у другом лицу такође на енглеском *fuck you*.

(7) Pa ajde odg na porukuuu @AleksandraAlex4 Ma **fuck you**:

D Pola-pola je bilo Sve sto mogu da ti dam to (СТ)

Када се ради о фраземама, облик *who the fuck*, *what the fuck* или *WTF*, чини се да су пренесени као фразе које изражавају негодовање према некоме или нечему, и комбиноване су са глаголом *бити*, али не на српском, већ на енглеском у једнини или множини *is* или *are*, као што се види у примеру (3). Нађен је и изванредан број примера где је цела реченица *who the fuck cares*, у значењу *кога дођавола брига*.

Према степену морфолошке интегрисаности, *fuck* је потпуно неинтегрисан, односно нема ниједан могући српски глаголски суфикс за лице, рецимо **Факуј се*, **факујем ти матер*. По томе се *fuck* разликује од бројних глаголских англицизама у српском, у свим регистрима, од формалног као нпр. *имплементирати* (од *implement*), неутралног нпр. *стартовати*, *паркирати* (од *start*, *park*), до регистарски специфичног и колоквијалног нпр. *андејтовати*, *даунлоудовати*, (од *update*, *download*). Ова морфолошка непродуктивност указује на то да *fuck* у српском нема семантику глагола сексуалног чина, а ни продуктивно богатство еквивалентног српског глагола *јебати* (бројни примери у Ристић 2010: 198–199), већ је примарно дискурсни маркер, а они су углавном морфолошки једноставни и непродуктивни.

4. Употреба *fuck* у српском

Зашто би језик као што је српски, који се дичи бројношћу и сликовитошћу псовки и опцене лексике, уз толико сопствено богатство, позајмљивао псовке и опцену лексику из неког другог језика, конкретно из енглеског језика?

Мада је у речницима енглеског језика *fuck* описан као глагол са значењем сексуалног односа и као узвик који изражава љутњу, фрустрацију, неодобравање и интензификацију, често уз напомене да се ради о екстремно вулгарном и грубом сленгу и табу речи, у језицима где је *fuck* позајмљеница, истраживања указују на то да је далеко мање вулгаран и често се не везује за врло грубе и агресивне илокуције, до те мере да се у неким скандинавским језицима може користити чак и у јавном дискурсу у медијима (Óskarsson и др. 2019, Beers Fägersten 2017). Када се ради о позајамљеницама експлетивима, укључујући и *fuck*, истраживања су показала да „one pragmatic function of using English swearwords and expletives is that their effect is reduced in the recipient language, i.e. they provide a euphemistic way of expressing the negative illocutionary force compared with expletives inherent to the recipient language" (Andersen 2014: 28).

Чини се да ни српски није изузетак од овог запажања, што се може уочити анализом примера из корпуса. Следе примери употребе *fuck* и граматички сродних речи и фразе у српском, са коментарима о могућим дискурсним функцијама такве употребе.

Значење агресивне реакције према некоме или нечему, својствено псовкама, присутно је и код употребе *fuck* (у свим облицима), мада примери из корпуса у којима је идентификовано ово значење као примарно, ипак не илуструју претерано конфликтне ситуације или агресивни став. Некад је експлетив употребљен као маркер негативног става, без објекта (примери 7, 8, 9), или као интезификатор (10), а некад и са објектом, тј. метом на коју се односи агресиван став, као у примеру 11, према нормама.

- (7) imam komšinicu koja u sobi iznad moje spavace, **fuck** : (ima klavir i vec napamet znam gde uporno gresi (CT)
- (8) STOJIS NA 3 metra od sanka, bukvalno, **FAK OF. NE** izbacujte slike male dece na fejs, (CT)
- (9) I u vrtiću su uživali, nema toga više, sad će im se dohakati. Osećanja deteta? **WTF** Koja bre osećanja, daj da neberemo to više ocena. Kakav psiholog, pa ta nije umela nos da obriše kad smo mi već znali sve. (CB)
- (10) Mislim da sam ti sve lepo objasnila, a to sto ti ne zelis da razumes, to stvarno nije moj problem Sa druge strane, ko si ti da **faking** vredjas gramatiku srpskog jezika uopste? Netju da se raspravljam, rekla sam svoje.(CB)
- (11) Sto kaze dmc:**Fuck the norms.**Najbitnije da li gresis prema samom sebi i prema osobi do koje ti je stalo. (CB)

Енглески *fuck*, најчешће у облику *fuck off*, може се користити као псовка упућена некоме (12), ређе нечему. У поређењу са еквивалентном српском псовком, она звучи много мање увредљиво, толико да се може употребити и као провокативни наслов чланка на порталу (пример 13, чланак о концерту музике из 90-тих, написан 2011.) или у таблоиду (пример 14, колумна певачице Ј. Карлеуше). Псовка на енглеском може бити и провокативна шала. Илустративан је пример 15, дијалог из серије *Мој рођак са села*, у коме се задиркују стари отац, сеоски домаћин и кафански музичар, и средовечни син, неконвенционални сеоски музичар који нагиње урбаном стилу живота.

- (12) svu pamet ovog sveta. Njima jedno veliko **FAK OFF**@DijanaV Jbte, a ja odavno ne citam novine (CT)
- (13) Mirjana Pantić: Devedesete, **fuck off!** (ЛК)
- (14) Фак ју - Тужите ме (ЛК)

(15)Д: Да те питам, ако се не пробудиш ујутру оћеш да те са'раним у новом оделу ил ћеш тако, а?

Р: **Фак ју** Драгораде.

Д: Тенкју фадер, баш си лепо васпитан, е. (ЛК)

Fuck се често користи да изрази негодовање према некој појави или ситуацији, где се може сматрати и поштапалицом, као у примеру 16 и 17, а чак ни дуплирано и написано великим словима (пример 18), не исказује агресију већ иритираност. У примеру 19 види се цела фраза где је објекат глагола *fuck* логика (*logic*), која је нађена чак у 195 примера у корпусу твитова, и која се користи као фраза којом говорник изражава своју иритираност нелогичношћу ситуације.

(16) Nikad bolja pica u pekari. **Fuck**, crvene stikle nisu Dajanine, propade mi sve (CT)

(17) Razmišljam o M. Danas ide na časove ruskog, potajno se oboje nadam da će od toga imati neku korist. Razmišljam o njemu. **Fuck**, koliko je sjeban život. Pametan, vredan čovek, završio fakultet i jebava se na poslu za siću. Mrzim državu u kojoj (CB)

(18) do radnje i kupio TUK sa sirom a ja uzeo ORIGINAL **fuck** that sine **FUCK THAT** zašto nemam interakciju (CT)

(19) A Jugoprevozov vozač okačio ispred sebe Titovu sliku, osam ikona i dva krsta. **Because fuck logic.** @ PeckoPivo naravno, ne odričem (CT)

Упитна фраза *what the fuck* и скраћеница *wtf* примарно се користе да изразе чуђење и негодовање нарочито у комбинацији са упитником. Српски еквивалент, без експлетива, могао би бити *шта ког ђавола, шта кој' мој*.

(20) a ti kao izdržvaš da ne zoveš tri dana? **wtf?** Posle dejta ne zovete tri dana tu osobu? (CT)

(21) a sajtu je navedeno da HTC Desire ima 448 MB RAM-a Kada sam to video, prva misao koja mi je prošla kroz glavu bila je: **What the fuck?** Kako znam da HTC Desire ima 576 MB RAM-a, to mi je bilo veoma sumnjivo. (CB)

(22) Gde vam je mladost? Evo kraj filma. Završio. **WHAT THE FUCK DID I JUST SAW?** I dalje gledam film sa pingvinima (CT)

Упитна фраза *who the fuck* и скраћеница *wtf* примарно се користе да изразе чуђење, негодовање и ниподаштавање особе/групе на коју се односе. Пример 23 је коментар на сајту навијачке групе. Након што су навијачи кошаркашког клуба Макаби на утакмици у Београду раширили огроман транспарент на коме је писало *We are Macabi – who the fuck are you*, уследили су коментари у нашем веб простору, где су навијачи одговарали на 'увреду', коментарисали, пишући и ћирилицом и латиницом, а касније су се појавили и слични натписи навијача разних српских клубова. Српски еквивалент, без експлетива, могао би бити *ко је/сте на сад, ко је дођавола, кој' мој*. Међутим, ове фразе нису толико уобичајен, чест и упадљив начин за исказивање ниподаштавања и чуђења, као што су *what the fuck*, *who the fuck* и *wtf* у енглеском, па се можда и у овој прагматичкој лакуни могу тражити разлози за употребу ових фразних англицизма.

- (23) Ако је то "цена" да навијамо боље...ето, макабијеви су нам раширили "**ху д фак ар ју**"...и треба сад да им се осветимо тако што ће се хала трсети лево десно када су они у нападу, а исто то кроз песму... само кад ми будемо нападали! **FUCK MACABI!!! WHO THE FUCK ARE YOU!?** (ЛК)

Партицип *fuckin* користи се као премодификатор у значењу интензификатора негативног става не само према именици уз коју је, већ и према целој ситуацији. Занимљив је пример 25, где је дуплиран енглески и српски интензификатор. Интензификатор се може користити и у целој фрази/реченици на енглеском, као у примеру 26. Овај интензификатор се може користити и у позитивном смислу, као у примеру 27.

- (24) Pitanje na fb grupi hronoishrana kako se kuva **fuckin** griz, pitam se da li žene ikada nešto skuvale (СТ)

(25) hoce li ikad nesto u ovom **fakin** jebenom zivotu da se desi? i zasto nece? (СТ)

- (26) kad je hladnije nego u Sibiru. Bravo **Are u fuckin kiddin' me** Boli me rame. Ali ko svaki srbin cutim (СТ)

- (27) **Fuckin** obožavam Marka Louisa u svim izdanjima-unikatan vokal, može sve žanrove mjuza da peva!!!:<3:-* (ЛК)

Партицип *fucked*, тј. *fucked up*, користи се и као премодификатор именице а чешће као именски део предиката у негативном значењу описа стања (особе или ситуације), као у примеру (28).

- (28) jednostavno sve je **fucked up** i ja sam se već pomirila s tim (СТ)

Наведени примери илуструју читав спектар значења и различитих функција које *fuck* и сродни облици имају у српском. Мада је на основу анализе више корпуса евидентно да су ови облици доминантни у неформалној употреби, неки примери из веб корпуса и личног корпуса показују да се користи и у јавном дискурсу, са посебним значењем скретања пажње и, као и већина 'помодних' англицизама, као ознака урбаног, младалачког, опуштеног стила.

За разлику од енглеског, у српском има веома мало примера где је *fuck* употребљен у значењу полног чина, што указује да је у односу на енглески дошло до значајног семантичког и прагматичког сужења.⁸ У српском, употреба *fuck* иде од изражавања агресије према некоме или нечему до негодовања или само поштапалице као вербалне одушке, а упитни облици *what the fuck*, *who the fuck*, *WTF* углавном изражавају негодовање са чуђењем, док нефинитни партиципски облици *fuckin* и *fucked up* означавају негативни став и негативно стање, било као самостални придеви или премодификатори-интензификатори других речи. Међутим, оно што се чини да им је заједничко, и што их разликује од сличних домаћих експлетива, вулгаризама и псовки, јесте мањи степен агресије и већа слобода употребе, па их је могуће наћи у јавној употреби, где не изазивају толику осуду, или не би били проскрибовани као домаћи еквиваленти. Чини се да је уз семантичко сужење значења, овде на делу још један прагматички феномен, који је у англистичкој литератури познат као '*licensing*' (уп. Peterson 2017: 121), *допуштање*, тј. као да коришћење позајмљенице из енглеског 'олабављује' друштвене и језичке норме и 'допушта' понашање које се иначе не сматра прикладним или друштвено прихватљивим у датом контексту када би уместо енглеске речи био употребљен српски еквивалент.⁹ Поготово у комуникацији на интернету на српском језику, употреба енглеских вулгаризама доживљава се као еуфемизам, а *WTF* је постао клише (Мирковић и Стокић, 2011: 318), мада један од разлога, поготово у усменој комуникацији, може бити и то да околина можда и не разуме енглески, па је псовка/вулгаризам мање

⁸ Изузетак су текстови у веб корпусу и корпусу твитова који су еротске и порно садржине, где су углавном целе реченице на енглеском.

⁹ Један анегдотални пример из личног корпуса може да послужи као илустрација. На званичном састанку једног мањег факултетског већа, председавајућа је у више наврата по имену и презимену, али без функције, поменула а онда и најавила долазак високог универзитетског званичног лица и члана битног тела у Министарству просвете, при чему извештајни број присутних није знао о коме се ради. Једна млада асистенткиња, седећи у дну просторије, у једном тренутку је спонтано полугласно упитала *Ху ђ фак из Мара Марић*, довољно гласно да је чује бар десетак особа, а да један колега и крајње озбиљно и исцрпно одговори наводећи све титуле и функције ММ. (Напомена: у овом тексту није употребљено право име и презиме.)

уочљив, мање неприкладан у контексту, а за говорника ипак има одговарајући емотивни набој.¹⁰

5. Закључак

У овом дескриптивно и квалитативном истраживању употребе енглеске речи *fuck* и њој сродних облика и фразема у српском језику примењен је прагматички приступ, у коме су испитане не само структурне адаптације саме позајмљенице већ и мотивација и друштвени аспекти оваквог процеса позајмљивања, чиме су добијени бројни увиди како о формалним карактеристикама, тако и о функционалним аспектима употребе.

Најпре, на формалном нивоу, идентификовано је неколико облика – неадаптирани *fuck*, партиципски облици *fuckin*g и *fuck*ed (*up*), као и фраземе *what the fuck*, *who the fuck* и скраћеница *wf*. У латиничном писму, идентификовано је и неколико варијација које се могу сматрати фонолошким адаптацијама *fak*, али и грешкама у писању енглеске речи, нпр. *fack*, *faking*, док се у ћириличном писму доследно користи правило пиши као што говориш, па имамо *фак*, *факинг*, и целе фразе *ху д фак*. Што се тиче морфолошке адаптације, *fuck* је потпуно неадаптиран флексији српског, а приметно је и коришћење готових фраза из енглеског, које често укључују и лични глаголски облик *who the fuck is/are*. У овом смислу српски се разликује од неких других језика, где је енглеска позајмљеница *fuck* доживела не само ортографску и фонолошку, већ и морфолошку адаптацију (примери из скандинавских језика у Andersen 2014, Beers Fägersten 2014, 2017, Oskarson и др. 2019).

На функционалном нивоу, како је детаљно показано у одељку 4, *fuck* и сродни облици могу се употребити у низу значења и експресивних функција, у доминантно неформалном регистру, у приватној употреби, али и у јавном простору, и то углавном са стилистичком функцијом изазивања пажње, понекад и хумора. Треба нагласити да је у функционалној анализи веома корисно узети у обзир контекстуалне факторе, као што су шири језички контекст, као и могуће податке о говорнику/писцу и (стварним или потенцијалним) адресатима/саговорницима. Из тог разлога су примери из личног корпуса били погоднији за функционалну, квалитативну анализу него примери из електронских корпуса. У односу на домаће еквивалентне псовке и вулгаризме, енглески се доживљава као нека врста

¹⁰ Илустративан је метајезички коментар из шаљивог онлајн речника Вукајлија: „Веома корисна псовка кад разговараш са неким, пред ким баш и не би требало да псујеш, а притом тај неко не зна енглески (да, колико год невероватно звучало, још увек постоје такви људи). Рецимо родитељи (како који, моји не знају), баке, деке, углавном старије особе." (<https://vukajlija.com/fuck>.)

функционалног еуфемизма, ослобођен основног значења полног чина и екстремно вулгарне псовке, и на извештан начин може бити 'допуштен' у контекстима где би сродна домаћа варијанта била потпуно друштвено неприхватљива. Ови увиди су у складу и потврђују досадашња истраживања о енглеским експлетивима и псовкама у другим језицима, у којима је запажено да приликом употребе позајмљенице долази до слабљења семантичког значења и 'допуштања' језичког и друштвеног понашања које би било неприкладно када би се користиле сродне домаће речи. Додатно, маркирани англицизам, различит од домаћег еквивалента, носи и додатна прагматичка значења која не постоје у енглеском, а то је да говорник чак и у вербалној агресији суптилно исказује ставове као што су урбаност, лежерност, космополитизам и сл. Можда се у томе и може наћи одговор на питање зашто у српском, који се сматра веома богатим и сликовитим када су у питању псовке и опцена лексика, долази до позајмљивања енглеског *fuck* и сродних речи и фраза.

На крају, у контексту ширих истраживања позајмљивања прагматичких маркера, а не само експлетива из енглеског у различитим језицима, ово истраживање употребе *fuck* у српском потврђује општа запажања да позајмљени прагматички елемент губи део и семантичког значења и илокуционог потенцијала који има енглески оригинал, али и развија неке нове прагматичке функције. Оне могу бити у вези са типом дискурса и неформалнијим стилем, као и социолингвистичким карактеристикама и мотивацијама говорника (нпр. млађи, жене, урбани, лежерни, космополитски, итд.). Посматрано у односу на постојеће домаће еквиваленте, прагматичке позајмљенице их нити истискују нити замењују, већ на извештан начин обогаћују репертоар и користе се као алтернативе које имају специфичне нијансе прагматичког значења, а неретко и као маркери лежернијег, урбаног, космополитског, младалачког или интегративног става.

Литература

- Андерсен 2014: Gisle Andersen, Pragmatic borrowing. *Journal of Pragmatics*, 67, 17-33.
- Андерсен, Фуриаси, Мишић Илић 2017: Gisle Andersen, Cristiano Furiassi, Biljana Mišić Ilić, The pragmatic turn in studies of linguistic borrowing. *Journal of Pragmatics*, 113, 71-76.
- Бадуринa и Прањковић 2016: Lada Badurina, Ivo Pranjković, Jezična i pragmatična obilježja psovke. *Romanoslavica*, 52, 2, 227-235.
- Берс Фегерстен 2012: Kristy Beers Fägersten, *Who's swearing now? The social functions of conversational swearing*. Newcastle-upon-Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Берс Фегерстен 2014: Kristy Beers Fägersten, The use of English swear words in Swedish media, in: *Swearing in the Nordic Countries*, Rathje, M. ed., Copenhagen: Dansk Sprognævn, 63-82.

- Берс Фегерстен 2017: Kristy Beers Fägersten, English swear words as humor in Swedish comic strips. *Journal of Pragmatics*, 121: 175–187.
- Богдановић 1998: Недељко Богдановић, ур. *Опцена лексика: зборник радова*. Ниш: Просвета.
- Васић, Прћић, Нејгебауер 2011: Vera Vasić, Tvrtko Prčić, Gordana Neјgebauer, *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. 2. izd. Novi Sad: Zmaj.
- Вицановић 2017: Марина Вицановић, Функције опсених речи и израза у српској култури, у: *Опцена лексика у српском језику: зборник радова*, Марковић Ј., ур. Ниш: Филозофски факултет, 173–206.
- Зенер и др. 2017: Zenner, Eline, Tom Ruetten, Emma Devriendt, The borrowability of English swearwords, in: *Advances in swearing research: New languages and new contexts*, Beers-Fägersten, K. & Stapleton, K. eds. Amsterdam, Netherlands: John Benjamins, 107–136.
- Јањић 2010: Марина Јањић, (Англо)српски књижевни језик у огледалу популарних женских часописа, у: *Језички систем и употреба језика: зборник радова*, Ковачевић, М. ур., Крагујевац: ФИЛУМ, 311–321
- Крстић 2014: Predrag Krstić, *О psovanju*. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Марковић 2017: Јордана Марковић, ур., *Опцена лексика у српском језику: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет.
- Марковић и Јовић 2019: Јордана Марковић, Надежда Јовић, ур., *Опцена и друга колоквијална лексика у српском и македонском језику: зборник радова*. Ниш: Филозофски факултет.
- Мекенери и Ксиао 2004: Anthony McEnery, [Zhonghua Xiao](#), Swearing in Modern British English: The Case of Fuck in the BNC. *Language and Literature* 13, 3, 235–268
- Мијалковић 2015: Aleksandra Mijalković, Sve o psovkama. *Ozonpress*. <https://www.ozonpress.net/zivotni-stil/sve-o-psovkama/> 15. 12. 2019.
- Мирковић и Стокић 2013: Đukica Mirković, Aleksandar Stokić, Internetska revolucija i edukacija, jezik i internet, u: *Međunarodni naučno-stručni skup Edukacija nastavnika za budućnost – Zbornik radova*. Zenica: Pedagoški fakultet, 311–319
- Мишић Илић и Лопичић 2011: Biljana Mišić Ilić, Vesna Lopičić, Pragmatički anglicizmi u srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 54, 1, 261–73.
- Мишић Илић 2017: Biljana Mišić Ilić, Pragmatic borrowing from English into Serbian: linguistic and sociocultural aspects. *Journal of Pragmatics*, 113, 103–115.
- Мишић Илић 2019: Biljana Mišić Ilić, Fenomen jezičkog pozajmljivanja iz teorijske pragmatičke perspektive, u: *Jezik, književnost, teorija*, Lopičić, V. i Mišić Ilić, B.ur., Niš: Filozofski fakultet. 67–80.

- Оскарсон 2017: Veturliði Óskarsson, Two Loanwords Meet : When fuck met folk in Icelandic. *RASK: Internationalt tidsskrift for sprog og kommunikation*, Odense. 46, 121–157.
- Оскарсон и др. 2019: V. Óskarsson, Fjeld, R. E. V., Kristiansen, E., Marianne, R., Konstaninovskaia, N., Gill, I., & Menuta, F., The worldwide use and meaning of the f-word. *Intercultural Pragmatics*, 16, 85–111.
- Панић Кавгић 2006: Olga Panić Kavgić, *Koliko razumemo nove anglicizme*. Novi Sad: Zmaj.
- Петерсон 2017: Elizabeth Peterson, The nativization of pragmatic borrowings in remote language contact situations. *Journal of Pragmatics*, 113, 116–126.
- Петерсон и Берс Фегерстен 2018: Elizabeth Peterson, Beers Fägersten Kristy, Introduction to the special issue: Linguistic and pragmatic outcomes of contact with English. *Journal of Pragmatics*, 133, 105–108.
- Прћић 2011: Tvrтко Prčić, *Engleski u srpskom*. 2. izdanje. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Прћић 2013: Tvrтко Prčić, *Novi rečnik novijih anglicizama: zašto, šta i kako*, u: *Leksika, gramatika, diskurs. Zbornik u čast Veri Vasić*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 41–58.
- Ристић 1998: Стана Ристић, Опцене речи у речнику САНУ, у: *Опцена лексика: зборник радова*. Ниш: Просвета, 18–28.
- Ристић 2010: Стана Ристић, Дискурс псовки у српском језику, у: *Дискурс и дискурси, Зборник у част Свенки Савић, Васић, В. ур.*, Нови Сад: Филозофски факултет, 195–212.
- Савић 1995: Свенка Савић, Истраживање савременог градског комплекса: употреба псовки. *Научни састанак слависта у Вукове дане, 23/2*. Београд: Међународни славистички центар на Филолошком факултету, 161–176.
- Савић 1998: Свенка Савић, Речник псовки и погрдних израза у српскохрватском језику, у: *Опцена лексика: зборник радова*. Ниш: Просвета, 134–147.
- Савић и Митро 1998: Svenka Savić, Veronika Mitro, *Psovke u srpskom jeziku*. Novi Sad: Futura komunikacije.
- Силашки 2012: Nadežda Silaški, *Srpski jezik u tranziciji. O anglicizmima u ekonomskom registru*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta.
- Филиповић 1986: Rudolf Filipović, *Teorija jezika u kontaktu. Uvod u lingvistiku jezičkih dodira*. Zagreb: JAZU i Školska knjiga.
- Филиповић 1990: Rudolf Filipović, *Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo, razvoj, značenje*. Zagreb: Školska knjiga.
- Филиповић 2005: Sonja Filipović, *Izgovor i pisanje računarskih anglicizama u srpskom jeziku*. Beograd: Zadužbina Andrejević, Biblioteka Academia.

- Хофверген 2016: Rosalie van Hofwegen, *Borrowed profanity versus boundless purism. The Use of Native Dutch Swearwords and English-Borrowed Swearwords in Dutch*. MA thesis. Leiden: University of Leiden.
- Џеј и Џенсевиц 2008: Timothy Jay, Kristin Janschewitz, The pragmatics of swearing. *Journal of Politeness Research*, 4, 2, 267–288.
- Штасни и Штрбац 2015: Гордана Штасни, Гордана Штрбац, Именички англицизми на -ер у српском језику. *Јужнословенски филолог*. 71, 1–2, 43–67.
- Шипка 1999: Данко Шипка *Опцене речи у српском језику*. Београд/Нови Сад: ЦПЛ/Прометеј.

Електронски извори:

- СрпКор 2013. *Корпус савременог српског језика* (СрпКор), верзија СрпКор 2013. <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/korpus>.
- Српски веб корпус 2014: *Serbian Web Corpus v1.2* (2014).
https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=srwac
- Српски корпус твитова 2014: *Serbian tweets v0.1* (2008-2014).
https://www.clarin.si/noske/run.cgi/corp_info?corpname=tweet_sr
- Вукајлија: <https://vukajlija.com>

Biljana M. Mišić Ilić

WTF IS THIS? FORMAL AND FUNCTIONAL CHARACTERISTICS OF THE ANGLICISM *FUCK* IN SERBIAN

Anglicisms in the contemporary Serbian language are not only a pervasive trend, but also an intriguing and popular topic of numerous linguistic studies, mostly in the fields of lexicology and contact linguistics. This paper analyzes the anglicism *fuck*, a lexeme belonging to the category of expressives, which as an informal borrowing is present in urban dialects of contemporary Serbian, in spoken and written colloquial usage, especially at social networks. Unlike the lexicological, primarily structuralist approach, focused at the borrowing itself, its form and meaning in the recipient language, the theoretical approach adopted in this paper is a pragmatic one (Mišić Ilić 2019), which is focused on the use of the loanword, and social, cultural and cognitive factors that affect it. In a qualitative corpus-based analysis, this paper examines formal and functional characteristics of the anglicism *fuck* (and several of its orthographic and morphological variants). In the process of pragmatic adaptation, *fuck* loses and changes some of the semantic, grammatical and illocutionary potential of English *fuck*, but also develops some new discourse functions in Serbian, primarily related to the sociolinguistic characteristics and motivations of the speakers, discourse type, register and style.

Key words: anglicism, Serbian, *fuck*, pragmatic borrowing, functional adaptation, urban dialect, swearing.

ТРПНИ ГЛАГОЛСКИ ПРИДЕВ И ГЛАГОЛСКЕ ИМЕНИЦЕ У СИРИНИЋКОМ ГОВОРУ

У прилогу се разматра грађење глаголских именица у сиринићком говору кроз анализу односа облика трпног глаголског придева и творбене основе глаголских именица.

Преосмишљавање грађења трпног глаголског придева својствено балканословенским балканизираним идиомима пореметило је грађење глаголских именица, посебно у јужнијем делу овога ареала. Резултати на нивоу локалних говора и већих или мањих дијалекатских области варирају уз препознатљиво удаљавање од наслеђеног модела *трпни глаголски придев + је*, уз истовремено поједностављивање експанзијом грађења глаголских именица додавањем *-ње* на презентску основу. У сиринићком говору је наведени модел практично доведен до краја, чиме се овај говор наслања на јужнији балканословенски дијалекатски појас.

Кључне речи: сиринићки говор, глаголски придев, глаголска именица, морфолошко преосмишљавање.

У В О Д

1. Сиринићки говор, оформљен у источном делу северног дела Шар-планине, већином својих особина у еволуцији морфолошког система припада говорима метохијско-косовско-сиринићког поддијалекта призренско-јужноморавског дијалекта¹. Потпуне подударности са метохијским и косовским говорима овога типа, међутим, нема. Сродност у еволуцији морфолошког система подстакнута је миграцијама из метохијског и косовског правца ка Сиринићу, док је – судећи по фонетско-фонолошким и прозодијским особинама – супстратни слој био ближи призренско-јужноморавским говорима северног дела Северне Македоније.

*radivoje.mladenovic@gmail.com

**Рад је урађен је у оквиру пројекта „Дијалектолошка истраживања српског језичког простора” (број пројекта 178020), који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Владе Републике Србије.

¹ О лингвгеографском положају и дијалекатској индивидуалности сиринићког говора в. у Младеновић 2016.

У дијалектолошким описима српских говора глаголским именицама се најчешће не поклања пажња, тако да се о творбеним односима не зна много.

АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2. Циљ анализе грађења глаголских именица у сиринићком говору је праћење чувања / удаљавања од наслеђеног модела грађења ове групе именица типа *трпни глаголски придев + је*. Оваква анализа намеће се с обзиром на чињеницу да је у сиринићком говору, како је и иначе у балканизираном балканословенском ареалу, преосмишљавање грађења трпног глаголског придева са јачањем презентске основе ослабило везу трпног глаголског придева и глаголске именице, чиме је створена могућност да се модел из грађења глаголских именица од непрелазних глагола (*глаголска основа + ње*) прошири и на прелазне глаголе уз истовремену експанзију презентске као творбене основе. У самој анализи не заоставља се ни ареални прицип, пошто су се око Сиринића формирали говори у којима је чување / преосмишљавање наслеђеног творбеног односа основе и суфикса у грађењу глаголских именица различито.

2.1. У сиринићком говору глаголске именице граде се како од глагола који имају трпни глаголски придев (*берéње, перéње : бéрем, пéрем*; трпни глаголски придев: *брáн, óбран, прáн, óпран*) тако и оних који су без трпног глаголског придева (*плачéње, лајéње, спијéње: плáче-м, лаје-м, спије-м*).

2.2. У говору Сиринића нису уочени други суфикси за грађење глаголских именица, осим суфикса *-ње (-је)*. Глаголске именице које се у неким српским говорима граде другим суфиксима, у овом говору изводе се суфиксом *-ње (селéње, делéње, кукáње, журéње, женéње, косéње, грмéње, градéње, палéње)*, чиме се смањењем морфолошких алтернација остварује начело балканистичког упрошћавања система.

2.3. Глаголске именице у сиринићком говору потврђене су од несвршених глагола, највећим делом од прелазних, али и непрелазних.

2.4. У грађењу глаголских именица препознаје се тежња да се систем поједностави експанзијом елемента *-е-ње* у највећем броју глаголских скупова. Уочава се, затим, модел да се глаголске именице граде од презентске основе, што некада доводи до неподударности трпног глаголског придева и глаголске именице. Оваквим преосмишљавањем грађења глаголских именица сиринићки говор приближава се оближњим северношарпланинским говорима који су претрпели утицај македонског залеђа – у Средској² и Гори³, а удаљава се од метохијских и косовских

² *Трчење, зборење, јашење, музење* (Павловић 1939: 209).

говора призренско-јужноморавског типа, у којима је творбена основа глаголске именице најчешће трпни глаголски придев, а уколико нема трпног глаголског придева онда се на аористну основу додаје *-ње* (*плаќање, смејање, ћутање*)⁴. Иако у призренском градском говору доминира грађење глаголских именица од трпног глаголског придева, у говору овога града, како показује грађа из Реметић 1996, препознаје се нанос из контактеног сретечког говора, унет локалним сеобама, па је бележено и: *спијјн'е* (417), *појјн'е, пијјн'е* (416).

Чување везе трпног глаголског придева и глаголске именице и иначе карактерише и шири призренско-тимочки ареал (Белић 1905: 270), па овакво радикално преобразовање глаголских именица сиринићки говор дугује македонском залеђу.

3. Дистрибуција *-н / -т* у трпном глаголском придеву у сиринићком говору у духу је дистрибуције која карактерише већи ареал српских и македонских говора⁵. И у сиринићком говору присуство назала у слогу испред наставка имплицира наставак *-т*, одсуство назала наставак *-н*. Од овог општег правила, међутим, има изузетака. Присуство две основе глагола „дати” (*дам : дадем*) у глаголу „удати се” (*удам и удадем*) утиче на присуство два облика трпног глаголског придева (*уда́та и удаде́на*; у село била *уда́та, уда́та тамо*). Остали глаголи изведени из „дати” (*преда́ден, прода́ден, изда́ден, дода́ден*) имају презент само по првој врсти.

Глаголи шесте глаголске групе односа основа *-е : -е* имају наставак *-т* у трпном глаголском придеву, чиме се руши правило о дистрибуцији *-т / -н* у зависности од природе претходног сугласника. Док се *узет* може објаснити могућом подршком преосмишљеног облика који је вероватно постојао у сиринићком говору (**узнем*), а који је – иначе – обичан у околним говорима, *за́прет* се не може објаснити оваквом подршком: била *узета* у руку, вода ни била *за́прета*, вода *за́прта*.

4. У даљем делу рада биће напоредо размотрени однос трпног глаголског придева и глаголске именице по глаголским врстама према Белићевој подели.

³ *Сијење, пијење, кријење, грбење, умирање, викање, зазирање* (Младеновић 2001: 306)

⁴ Реметић 1996: *појајн'е* (416), *појање* (418), *плаќајн'е* (416), *смејање* (417), *ткање* (489), *верувајне, гладувајне, живувајне* (416); Младеновић 2013: 171.

⁵ Белић 1905: 393–395, Конески 1966: 157, Видоески 1954: 233, Видоески 1968: 232, Павловић 1939: 207, Стевановић 1950: 132, Реметић 1996: 508–510, Богдановић 1987: 201–202, Трајковић 2016: 499–500, Тирић 1983: 88, Марковић 2000: 180–182, Младеновић 2001: 429–431, Младеновић 2004: 464–466, Младеновић 2013: 365–367.

4.1. Прва врста⁶

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придев глагола прве врсте по правилу се гради од презентске основе додавањем наставка *-н* на пуну основу: на *истресѣну* сливу, и *донесѣно*, па ¹*е метѣно*, а чарапе *плетѣне*, јагње *печѣно*, *сечѣна* мурика, *тучѣни* брави, *трѣсен*, *наједѣна* обучѣне у тѣше, *набоден*, *нађено*, ћѣрке ми су *удадѣне*, ²*ал* су *помузѣне*, било *забодѣно*, трмке *сѣплетѣне*, у *помѣтен* двѣр.

б) Глаголске именице

У основи глаголских именица глагола прве врсте – иако у делу подврста постоји подударност трпног глаголског придева и глаголске именице (*трѣсен* : *тресѣње*, *мѣтен* : *метѣње*, *музен* : *музѣње*) – налази се, заправо, презентска основа. Именице које немају трпни глаголски придев граде глаголску именицу додавањем *-ње* на презентску основу (*плачѣње*, *идѣње*).

Свако *идѣње*, за *једѣње*, *носѣње*, и *метѣње*, и ³*ѡгањ* *кладѣње*, и *везѣње*, било и *плачѣње*, за *музѣње*, *сечѣње* дрва, не смо за *вучѣње*, ни тој *плачѣње*, и *кладѣње* наџчи, сви на *музѣње*.

4.2. Друга врста

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придев глагола друге врсте гради се од аористне основе од свих глаголских подгрупа наставком *-(а)-н*: по њиве *дѣ је орано*, динари *ковани*, *грејана* ракија, а *насмејана*, проз *изорану* њиву, *сејана* њива, у *згрејану* вѡду, *изгребана*, *искубана* трава, без *расипане* вѡде; у *вуну прану*, *опрано* тѣше, *било одрано*, у *обране* сливе.

У западнијим селима, као факултативне форме (*посѣјан* : *посѣјен*) срећу се и трпни придеви од презентске основе глагола с односом основа *-је* : *ја*: у *посѣјену* ченицу, *испѡјене* пѣсме, *сач посипен*, ченица *овејена*, у *грејену* ракију.

б) Глаголске именице

Наслањање на презентску основу и неподударност трпног глаголског придева и глаголске именице очигледно је у другој глаголској врсти. Глаголи с односом основа *-је* : *-ја* глаголску именицу граде суфиксом *-ње* додатим на презентску основу (*грејѣње*, *појѣње*, *смејѣње*, *лајѣње*, *блејѣње*): за *вејѣње* ¹*е*, имало *грејѣње* у стан, какво *појѣње* беше, па

⁶ У примерима су примењени следећи симболи транскрипције: *ə* (= полугласничка фонема реда /a/), ¹*ѣ* (= отворено /e/), ²*ѡ* (= отворено /o/), ³*ѣ* (дифтонгоидни изговор /e/), ⁴*ѡ* (дифтонгоидни изговор /o/), *ѣ* (= неслоготворна дифтоншка секвенца реда /y/), *оѣ*, *еѣ*, *иѣ* (= дифтонг).

смејење, што било *пођење*, ал си чула *лађење*, а било *сејење*, почело *пођење*, *жњејење*, *блејење*, ал чујеш *лађење*, само *грејење*, *лађење* у трла.

Глаголи с превојем вокала глаголску именицу граде од презентске основе (*берјење*, *перјење*, *серјење*, *дерјење*), док се глаголски придеви граде од аористне основе (*обран*, *опран*, *посран*, *одран*): ни сливе *берјење*, *перјење* било у реку, збориш за *серјење*, за *дерјење* треба нож^{III}, у *берјење*, *перјење* у реку, *дерјење* свиње.

Део глагола с односом основе *-e* : *-a* гради глаголску именицу од презентске основе (*скубејење*, *лажејење* : *оскубан*, *излажан*), део глагола од аористне основе (*орање*, *субање*, *сипање*): на *орање* ишле, требао и *орање*, немало *сипање*, *субање*, тешко било *субање*.

4.3. Трећа врста

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придев глагола треће врсте гради се од аористне основе: *подигнута* црква, *огрнат* сас кџуш, *трзнат*, *викнат*, *стегнут*, *дунут*, ал је *лупнута*, *натнута* чарапа, *згуснута* млого, *била паднута*, беше *окренут*, *подинут*, ал си *такнута*, *биле измрзнут*.

Нема глаголских именица с обзиром на глаголски вид глагола треће врсте.

4.4. Четврта врста

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придев глагола четврте врсте са односом основа *-је* : *-џ* гради се од презентске основе наставком *-н*: *напијена*, *покријено*, пелене *ткајено*, дакче *сашијено*, от себе *сакријена*, *бијена* погача, ал си *обујен*, сви смо *измијени*, и сасе сламу *пошијена*, *узи омијено*, *набијени* у зџвџу, од *ткајено*, сџ[с] шиндре *покријена*.

Глаголи „спати” и „снити”, затим „врети”, „ткати”, који су из других основа пришли четвртој врсти, различито се понашају у грађењу трпног глаголског придева. Глаголи *спијем* и *ткајем* глаголски придев трпни граде од аористне основе. Док је код глагола „спати” бележен само облик изведен из аористне основе, од глагола „ткати” потврђено је грађење најчешће аористном, али и презентском основом. Ређи факултативан облик *ткајано* (*не било ткајано*, имало и *ткајано* теше) настао је укрштањем презентске и аористне основе, на шта упућује присуство облика *ткано* : *ткајено*: се давало *ткано*, дадемо *ткано*, и *наспане*, било *успано*.

Од *вријем* овај глаголски облик гради се од презентске основе: у *вријено* млеко, вода била *извријена*.

Глагол „жети” у презенту се среће по двама основама (*жњем* / *жњејем* : *жњеља*) па је могуће да је трпни глаголски придев саграђен и од

аористне и од презентске основе у примерима: и *пожњета* њива, *жито недожњето*. У варијанти: у *пожњенеу* њиву, нит била *пожњена*, у творбеној основи несумњиво је презентска основа.

Трпни глаголски придев од глагола с односом основа *-ува* : *-ује* твори се од аористне основе: *искључано* пиле, *било дарувано*, *затрпуани*, *била вржуана*, *све^{је} посипувано*, да *је* *покадувано*, *досипувано*, *изнесувано* теше.

б) Глаголске именице

Глаголске именице од глагола четврте врсте, без обзира на подгрупу, граде се додавањем *-ње* на презентску основу.

Глаголи подгрупе *-је* : *-ѳ* (*мијене*, *пијене*, *спијене*, *шијене* : *мијен*, *напијен*, *сшијен*): ни *миене*, троњ за *спиене*, ако запантиш *сниене*, *жнеене*, за *пиене*, *ткаене* у зиму, *спиене*, *ткаене*, не се сешам за *мијене*, за *шиене* ишле, *вриене*, *сиринићко ткаене*, *спијене* до пладне.

Од глагола с односом основа *-ује* : *-ува* трпни глаголски придев гради се од аористне, а глаголска именица од презентске основе (*дарујене*, *вржујене*, *срамујене*): *било поштуене*, па *срамуене*, а *какво вржуене*, и за *даруене*, *посупуене* руке, *труене*, *конопац за вржујене*, *остануене* по јену недељу, *какви даруене*.

У примеру: *отровање* добијој, препознаје се утицај облика књижевног језика са творбеним преосмишљавањем употребом префикса *о-*. Иначе је трпни глаголски придев *трујен*, а глаголска именица *трујене*.

4.5. Пета врста

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придев глагола пете врсте гради се од аористне основе: *малтерисана*, *нанизане* на руку, *уврзана*, *како ти је писано*, *измазано* сас лајна, *била уврзана*, *закљано* теле, од *лицано*, *седи уррисано*, на *усуано* јуже, на *остругане* штице, и на *обрисано*.

Глаголи „клати” и „млети” различито граде трпни гл. придев: а) глагол „млети” од презентске основе (не била *измељена*, ако бине *измељено*, *донија измељено*), б) док се од глагола „клати” овај облик гради од аористне основе (имало *закљана* говеда, *немаа закљано*, и *закљани* људи).

б) Глаголске именице

Глаголи пете врсте типа *плачем* : *плакала* глаголску именицу граде од презентске (*плачење*, *стружење*, *сучење* : *исплакан*, *оструган*, *засукан*): *нема више плачење*, *чула за стружење*, *знала сучење*, *офце стрижење*, *сг ни можење*, ни *неможење*, *било и плачење*, ако *трѣба* и *плачење*.

У глаголу „заклати” нема подударности, пошто се глаголска именица гради од презентске основе (*кољење* : *заклан*). Приближавање презентске и аористне основе у глаголу „млети” ширењем */-љ-/* из презентске у аористну основу довело је до преосмишљавања глаголског

придева (*мељен, измељен*), па отуд постоји подударност глаголског придева и глаголске именице (*мељење*):

за кољење стоку, и нѣћу мељење, мељење ченицу, нѣж^ш за кољење, ја за кољење.

4.6. Шеста врста

а) Трпни глаголски придев

Трпни глаголски придеви шесте врсте граде се формантом *-н*, односно *-т*.

Глаголи с односом *-а* : *-а*: *свѣ измешано, непроцветана* врба, и *помешано, нѣ викани, учукан, у замотано*, дрва што су *дељане*, кад је *човек завѣтан, зидана* је, *позната* ми је, *изработана, учукан, дељане* дрва.

Глаголи с односом основа *-е* : *-е*: *вода била запрѣта, нѣ било жњѣто*, ако *је пожњѣто*, *викоу – узѣто, узѣто*; у *исцрпѣну* воду.

б) Глаголске именице

Од глагола шесте врсте има подударности презентске основе, основе трпног глаголског придева и глаголске именице (*зидане, целиване, туране* : *зидан, целиван, натуран*): *рж^ш чукане, на кришеване, туране* у *вреће, ударане* у *дрво, метане* *опанци*, и *каране, трзане јуже, на кришеване, дође тепане, багане* *било*, *нема распрезане, сбиране* прет *цркву, копане, мшишеване* у *црвѣно*, *имало* и *напиване, убиване* од *рабѣте, искачане*.

4.7. Седма врста

а) Трпни глаголски придев

Глаголи седме врсте, без обзира на однос презентске и аористне основе, трпни глаголски придев граде наставком *-ен*, који се додаје на основу без основинског вокала, тако да због преосмишљавања творбе трпног глаголског придева изостаје јтовање, чиме се наслеђени творбени тип преосмишљава. На опстанак ранијег форманта */-ен/* и на стабилизацију *-ен* у овој скупини могли су да утичу глаголи подгрупе типа *зборим* : *зборела*, затим примери типа *отворим* : *отворен, пржим* : *пржен*, у којима веларизација палаталног */р/* укида алтернацију насталу јтовањем. Немали значај за преосмишљавање грађења трпног глаголског придева у овој глаголској врсти има грађење овог облика у осталим глаголским скупинама, у којима у парадигми нема алтернације ненепчаног и предњонепчаног сугласника.

Ретки примери са предњонепчаним сугласницима на месту очекиваних веларних, који неки истраживачи говора призренско-јужноморавског типа сматрају остацима претходног морфолошког типа са оствареним јтовањем, заправо су резултат или умекшавања */н/* у групи */не/*, или су то унети облици термилошким позајмљивањем у

фолклорном материјалу. У неким примерима препознаје се подновљено јотовање.

а. Трпни глаголски придев без умекшаног сугласника основе: опанци *праѐни*, *готвѐно*, *турѐно* вино у њу, све *наредѐно*, ми смо *пртѐну* крпу, рана *отворѐна*, *распорѐни*, *затворѐно*, *обесѐне* надболе, а *купѐно* немало, *седѐла* зговорѐна, у *запалѐно*, *бїле гостѐни*, *пáрче несолѐно*, *нѐма зарадѐно*, *’áл си кр́стен*, *носѐни* људи, *тај омлáтен* óра, не трéба *исквáсен*, с óшто *изгáзен*, *дáј* ако је *оláден*, *бїја осмóден*.

б. Трпни глаголски придев са умекшаним сугласником основе /њ/ из групе /не/: *їдо промењѐте*, кој *нѐе жѐњет*, *он је жѐњет*, *жѐњет* је *он*, *одбрањет*, у *напуњет* кош, *бїја рањет*, све *заравњѐто*, *напуњѐта*, *ја сэм уцењѐта*, *ојагњѐта* óуца.

Облици са *-ће* / *-ђе* у резултату подновљеног јотовања: *врпце машићене*, и *он нерасвѐићен*, *кóса уврћена*, *прекрићене*, *Некрићени* дэнови, *грање спуићене*, *намеићени* трњи.

Облици са *-ће* / *-ђе* из позајмљеног фолклорног материјала: *зравица је накићена* (: *а чауш па наки́тен*), *накићена* сзз гáјтáне.

б) Г л а г о л с к е и м е н и ц е

Сви глаголи седме врсте, без обзира на однос основа, знају за подударност глаголског придева и глаголске именице (*носѐње*, *родѐње*, *грабѐње* : *нóсен*, *рóден*, *угрáбен*; *горѐње*, *зборѐње* : *изгóрен*, *ззборѐрен*): *нѐма грозѐње*, *носѐње*, *кришѐње*, *бїло* и *грабѐње*, *тѐшко живѐње*, *мутѐње* у *бúчку*, *зборим за јашѐње*, *имáло вардѐње*, и *стрвѐње* сѐно, *доодѐње*, *прво постѐње* за Божитње посте, *мутѐње* свáки дэн, *острѐње*;

’óн ти је за зборѐње, *седѐње* до у *ноћ*, а *пишѐње*, *живѐње*, *седѐње*, *дрва за горѐње*, *дошље на видѐње*.

У глаголској именици *веселѐње* / *веселѐње*⁷ (тáкво *веселѐње* нѐма нїгде, *веселѐње* бїло) факултативни су облици са и без умекшаног латерала. У облику *веселѐње* чува се локални творбени тип трпног гл. придева, док је /љ/ у *веселѐње* из укрштања са именицом *весѐље*.

4.8. Осма врста

а) Т р п н и г л а г о л с к и п р и д е в

Од глагола осме врсте трпни глаголски придев гради се од аористне основе наставком *-н*: бїле *држáни* да остáноу, *бѐше заптисан*, *квáчка расквáкáна*, а ни *’óна нѐ бїла намирисáна*.

б) Г л а г о л с к е и м е н и ц е

Глаголске именице творе се додавањем *-ње* на презентску основу (*држѐње*, *кличѐње*, *пишѐње* : *држан*, *истрчан*, *зптисан*): кој *видѐа*

⁷ Уп. са именицом исте морфолошке структуре у другим говорима призренско-тимочког типа (Белић 1905: 270).

држéње, имáло *клечéње*, *’* се чуло *блéјéње*, *ка*-не бiло *трчéње*, *какво* му бiло *држéње*.

Литература

- Белић 1905: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића; девети том. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*, *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*, 10–302.
- Видоески 1954: Б. Видоески, Северните говори, у: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 2*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 1999, 159–240.
- Видоески 1968: Б. Видоески, Дебарските говори, у: Божидар Видоески, *Дијалектите на македонскиот јазик. Том 1*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите. 1998, 213–244.
- Конески 1966: Б. Конески, *Историја македонског језика*. Београд: Просвета, Скопје: Кочо Рацин.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Заплања*, *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, 7–307.
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, *Српски дијалектолошки зборник XLVIII*, 1–606.
- Младеновић 2004: Р. Младеновић, *Глаголски облици у северношарпланинским и јужнометохијским говорима*, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XLVIII/1–2*, 445–474.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије 18. Београд: Институт за српски језик Српске академије наука и уметности.
- Младеновић 2016: Р. Младеновић, *Лингвогеографски положај и дијалекатска индивидуалност сиринићког говора*, *Јужнословенски филолог LVII/3–4*, 67–91.
- Павловић 1939: М. Павловић, *Говор Сретечке жупе*, *Српски дијалектолошки зборник VIII*, 1–353.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор I*, *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, 333–614.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, *Ђаковачки говор*, *Српски дијалектолошки зборник XI*, IV + 1–152.
- Трајковић 2016: Т. Трајковић, *Говор Прешева*, *Српски дијалектолошки зборник LXIII*, 277–578.
- Ћирић 1983: Љ. Ћирић, *Говор Лужнице*, *Српски дијалектолошки зборник XXIX*, 1–190

Radivoje M. Mladenovic

**L'ADJECTIF DU PATIENT ET LES NOMS VERBAUX
DANS LES PARLERS DE SIRINIĆ**

L'article traite de la construction des noms verbaux dans les parlers du nord de Šarplanina de Sirinić à travers l'analyse de la relation entre la forme de l'adjectif du patient et la base créatrice des noms verbaux. Le fait de repenser la construction de l'adjectif du patient caractéristique des parlers balkano-slaves balkanisés a perturbé la construction des noms verbaux, en particulier dans la partie sud de ladite zone. Les résultats au niveau des dialectes locaux et des zones dialectales plus ou moins grandes varient avec un écart reconnaissable par rapport au modèle hérité de l'adjectif du patient + je, tout en le simplifiant en élargissant la construction par -nje au présent. Dans le parler de Sirinić, ce modèle a pratiquement pris fin, ce qui signifie que ce dialecte s'appuie sur la zone des dialectes balkaniques slaves du sud de type macédonien en terme de la construction des noms verbaux.

Mots clés: discours de Sirinić, adjectif du verbe, nom du verbe, repensée morphologique.

СЛАВКО ЗЛАТОЈЕВИЋ – САРАДНИК ВУКА КАРАЦИЋА НА УВОЂЕЊУ РЕФОРМЕ СРПСКОГА КЊИЖЕВНОГ ЈЕЗИКА

Славко Златојевић (1828–1856) – песник српског романтизма, преводилац, уредник и сарадник листова и часописа, писац из области пољопривреде – писао је народним језиком, Вуковом ћирилицом и реформисаним правописом, скупљао је претплатнике за Вукова дела. Као професор у Српској гимназији у Сремским Карловцима имао је проблема са просветним и црквеним властима због употребе Вукове ћирилице, која је у то време била званично забрањена. У раду се говори о стваралаштву овог песника у Вуковог следбеника. Иако га сврставају у други ред српских песника романтизма, Златојевић ће остати упамћен као (1) борац за увођење Вукове реформе српскога књижевног језика, (2) као писац једног од најлепших дневника романтизма и (3) по активностима у Друштву српске младежи.

Кључне речи: Славко Златојевић, српски романтизам, реформа српскога језика, Вукова ћирилица, Вукови сарадници, следбеници Бранка Радичевића.

1. Увод

Када се заврше *Сабрана дела Вука Караџића* и када на једном месту буде забележено све што је Вук оставио, може се – између осталог – створити представа и о улози Вукових ментора и сарадника у реформи српскога књижевног језика. Вук је знао да без учених познавалаца науке о језику и преданих сарадника не би било могуће извести филолошку револуцију. Од стране противника реформе на маргину су избачени Вукови претходници и сарадници Сава Мркаљ и Лука Милованов, као и неке касније Вукове присталице. У решавању филолошких питања Вук је био испред свога времена: у његовој „борби – као и свакој другој – поред добре стратегије морало је бити и добре тактике” (Белић 1998: 11).

1.1. На првом Вуковом кораку у књижевном послу нашао се учени Јернеј Копитар: „Прочитавши као цензор Вуков рад о последњим данима Карађорђевог буне, Копитар је дошао Вуку, а не Вук њему” (Поповић 1987: 61). Та сарадња „чудовишта од науке” (како Копитара назива Ј. Грим) и генијалог самоука из Тршића са изоштреним осећањем за језик (кога је поштовала учена Европа) дала је немерљиве резултате за српски језик и српску културу уопште (уп. Добрашиновић 1006: 36–37). Сматра се да је највеће Копитарско научно дело управо менторски рад са Вуком.

* vid.nik47@gmail.com

1.2. Нико није тако поларизовао јавно мњење свога времена као Вук – за једне је он био „огријано сунце”, „Мојсије наше нове књижевности”; а за друге је био „рундов из Тршића”, „Вук стада својега, вере и народности наше” (в. Добрашиновић 2006: 236).

Савремена обновљена србистика дугује науци о језику коначну слику о значају Вуковог рада. Међутим, и данас је против неаргументоване критике Вуковог рада требало поново водити борбу за оно што се чинило коначно и научно потврђено. У најновијој србистичкој литератури посвећена је посебна пажња улози Вуковог и вуковског принципа у конституисању српског књижевног језика (в. Ковачевић 1999; Ковачевић 2003; Ковачевић 2015; Ковачевић 2017: 13–67; Милосављевић 2002).

2. Ко је Димитрије Петровић (Славко Златојевић)? – Један од савременика из „Вуковог сазвежђа”, који улази у први ред преданих бораца за увођење Вукове реформе српскога књижевног језика – и практично и теоријски – био је и Димитрије Петровић. Он у духу романтизма посрбљује своје име: уместо календарског узима народно име и тако је у историји српске књижевности познатији под књижевним именом *Славко Златојевић* (уп. Скерлић 1925: 173).

Књижевна делатност овог писца може се условно поделити у две фазе: (1) у једној је романтичарски песник, преводилац, заговорник Вукових идеја – када се потписује псеудонимом *Славко Златојевић*; (2) у другој фази директно је од патријарха Јосипа Рајачића „опоменут” да не сме користити „јеретичко” Вуково писмо и реформисани правопис – када се потписује званичним именом *Димитрије Петровић*.

2.1. „Интересовање за Златојевића постоји већ одавно, но досад није приказан његов живот у целини, а ни рад такође” (Петровић 1970: 288). Његов животопис може се делимично реконструисати према његовим делима, сачуваној преписци, подацима расутим у званичним документима и некролозима у листовима и часописима, као и литератури о другим личностима његовог времена.

2.2. Димитрије Петровић (Славко Златојевић) рођен је у Новом Саду 1828. године. Учио је гимназију у Новом Саду и Пешти, а филозофију у Пешти и Пожуну. У Прагу је студирао политехничке науке (дипломирао 1854). Радио је као учитељ у Ужицу и као професор у Српској гимназији у Сремским Карловцима. Сарађивао је у чешким и српским листовима (уп. Милинчевић 2001: 176–177), као и илирским листовима (уп. Прелог 1924: 128); уређивао је часопис *Ратар* и оставио знатног трага у пољопривредној литератури.

2.3. Димитрије Петровић, „који је филозофију завршио”, „пречанин” из Новог Сада, дошао је на службу у Ужице у августу 1849. године и постављен за „учитеља првог разреда основне школе”. Већ те јесени тражи премештај због слабог здравља и непогодне климе. Како се

касније види из његовог *Дневника*, прави разлози напуштања учитељске службе у Ужицу били су другачији.

„Дух поетске сензибилности и прилично развијене културе није могао да се помири ни стоји са оним односима и појавама какве је сагледао за кратко време боравка у Ужицу, а и у Србији. Песници његова реда снивали су о српству и ослободилачкој мисији младе државе и – разочарали се” (Живковић 1981: 166).

„Одлазећи из Ужица, Златојевић је ипак жалио што није дуже остао у њему ради проучавања народног језика” (Пашић 1988: 124). Подстицао је друге учитеље да се баве скупљањем народних умотворина (Живковић 1981: 175).

2.4. Златојевић је радио као професор у Српској гимназији у Сремским Карловцима, где је оставио знатнога трага као професор, али и у ваннаставним активностима; био је први професор са положеним стручним испитом.

Умро је врло млад 1856. године (у 28. години живота).

3. Дело Славка Златојевића. – Целокупни опус Славка Златојевића је релативно разноврстан. Представимо најзначајнија дела.

3.1. Прво дело Славка Златојевића назива се *Гласи српске виле. Књига за народ* (Карловци, 1849).

Како стоји на почетку књиге, ово дело је „посвећено целом Српском и Хрватском Јужнословенскоме Народу”. Написано је народним језиком и реформисаном Вуковом ћирилицом; лексика је Вукова, а синтакса вуковски „разговетна”. Расправља се о појединим филолошким питањима (на пример, о увођењу гласа *ј*).

Став о народном језику истицао је према Вуковим принципима:

„По слову најсретнији смо ми Срби: ми имадосмо старо зло, али ево Богу хвала већ толике године имамо и ново дотерано и савршено слово. [...] У нашем новом слову имамо и слово *ј*, на које дигосе се свакојак старовоље. Људи којима књига и наука није посао с којим живе, не треба ни да се мешају у оно што им не приличи: а то вреди и у овој препирци за слово *ј*” (Златојевић 1849: 52–53).

3.2. Две године након своје прве књиге, Славко Златојевић је објавио збирку песама *Златијинство* (Златни Праг, 1851).

Збирка садржи 77 песама, писана је реформисаном Вуковом ћирилицом, посвећена је „Златији и свакој врности”. Језик је народни, а има примеса поетских кованица под утицајем Симе Милутиновића Сарајлије (Петровић 1970: 305).

(1) Збирка је писана у романтичарском заносу, а посебно се истиче Вуков значај за српску културу:

„Узмимо песму у којој народ пева – има ли онда од оне песме боље песме? И наш народ певањем надмудрио је све народе. [...] И за то само велика хвала В. Ст. Караџићу, и сваком, који нам је скупио народне песме” (Златојевић 1851а: I).

Песме су лирске: љубавне, родољубиве, дескриптивне, пригодне. У предговору, песник јасно истиче утицај Бранка Радичевића и Петра Прерадовића на своје поетско стваралаштво:

„Наши учени људи певају и певају много и много. Сви – по вољи – певају српски. Али их је мало и мало који певаше као што нама Србима ваља певати. Ја знам да је сада почео Бранко. И почео Прерадовић. Сваки по својем начину. И за руком им изиђе – прави свет признаде их! И ја бих хтео српски певати” (Златојевић 1851а: I).

(2) У збирци се налазе три песме чији је настанак везан за песниково кратко учитељовање у Ужицу. Песма *Ужичка успомена*, испевана непосредно после напуштања Ужица, указује на друштвене контрасте и песникову неприлагођеност суровој природи и животу у „камену и хајдучком гнезду”, испевана на јужном наречју и са потписом „Ислужени учитељ”. Кратки боравак у Ужицу учитеља „пречанина” оставио је негативан утисак на њега, што се запажа у поезији и *Дневнику*. Међутим, ова необична средина показала је и неку врсту разумевања: Ужичани су били претплаћени на 17 примерака његове збирке песама (в. Златојевић 1851а: 159).

3.3. Славко Златојевић је са чешког језика превео *Краљеводворски рукопис* (Златни Парг, 1851). Овај превод са чешког написан је чистим народним српским језиком и Вуковом ћирилицом. О вредности самога дела, Златојевић напомиње: „Међу душевним благом чешког живота јесте велико благо *Краљеводворски рукопис*. Овај малени рукопис јесте они драги камен који је у свету осветлао славу чешку. Овај малени рукопис расветлао је многу злобну душманску душу, и он донесе видело да се виде славна народна дела” (Златојевић 1851б: 9). О Златојевићевом преводу *Краљеводворског рукописа*, Јован Скерлић каже:

„Целих педесет година код Срба се још *славенствује*, опрезније но 1848, али ипак убеђено и непрекидно. Само, тај панславизам је више књижеван, у духу *књижевне узајамности* Колареве. Такав је превод *Краљеводворскога рукописа*, 1851, од Славка Златојевића, чешког ђака и зета Јунгманова. Преводилац, и не слутећи мистификацију Ханкину, пружа свом милом роду овај драги камен, који је у свету осветлао славу чешку. Овај **читак и гладак превод**, у народном стиху, имао је успеха: сам Београд је дао пуне две стотине предбројника” (Скерлић 1925: 144) [истицање В. Н.].

3.4. Са немачког језика Славко Златојевић (под именом Димитрије Петровић) превео је дело *Барон Л. одъ Бабо, Пољодѣлство разделъно на своѣ месечне раде. Књига за праксисъ пољскогъ господарства. Съ едномъ литографираномъ тафлом и едномъ таблицомъ* (Нови Сад, 1856).

Димитрије Петровић у предговору каже да је боље превести добру стручну књигу него лошу написати. Стручне термине морао је самостално осмислити, тражећи помоћи од Чеха, Пољака и Руса, који су у „науци напреднији од нас”. У овом делу, као и другој литератури из

пољопривреде, Петровић „неке речи које су у вези са пољопривредом тумачи боље и потпуније од Вука” (Петровић 1970: 294).

3.5. У рукопису је остао Златојевићев *Дневник једног забораваљенога песника*, који је постхумно објављен (Јавор, 1892, бр. 19–21).

Дневник је касно откривен у фрагментима, а односи се на период када је Славко Златојевић као учитељ боравио кратко у Ужицу 1849. године. Скерлић о *Дневнику* каже:

(1) „За познавање душевнога стања младих романтичара наших **ништа није занимљивије но читати кратак песнички дневник Славка Златојевића**, са његовом меланхолијом, незадовољним аспирацијама, ламентацијама на свет и на људе који не разумеју песничку душу” (Скерлић 1925: 313) [истицање В. Н.].

(2) И поводом дневника Милице Стојадиновић Српкиње, Скерлић помиње дело Славка Златојевића:

„С дневником Славка Златојевића, *У Фрушкој Гори* Милице Стојадиновић Српкиње иде у најважније интимне документе романтичарскога духа у нашој књижевности” (Скерлић 1925: 366).

4. Златојевићу су остали у рукопису:

(а) Стручни радови из пољопривреде;

(б) Дневник о учитељовању у Ужицу, који је касније објављен у одломцима у часопису *Јавор* из 1892. године (в. т. 3.5.).

(в) *Грамматика српског језика за Чехе*, коју је понудио Српском ученом друштву 1849. године; међутим, пошто је најавио да ће „писати бољим – Вуковим правописом”, граматика је званично одбијена (уп. Војиновић 1989–1990) (в. *Прилог 1* и *Прилог 2*).

5. Славко Златојевић у Бранковом кругу. – Књижевна критика се не слаже у ставу колико су биле чврсте везе између старијега Бранка Радичевића (рођен 1824. године) и млађега Славка Златојевића (рођен 1828. године).

5.1. За Златојевића, „пријатеља а донекле и сарадника Бранка Радичевића” (Петровић 1970: 288), познато је да је био школски друг и цимер Бранков у Сремским Карловцима и да ће се та веза одржати и касније. О Златојевићу као песнику се најчешће говори као следбенику Бранка Радичевића. На пример, Светислав Вуловић је у поезији Славка Златојевића тражио само трагове Бранкове поезије: „најближи, а готово најслабији последник Бранков беше друг његов Димитрије Петровић, који се као песник сам прозва Славко Златојевић” (в. шире Вуловић 1890: 168–172). Тај Вуловићев суд остао је задуго у науци.

5.2. О Златојевићу као Бранковом следбенику, Скерлић каже:

(1) Славко Златојевић је био „друг и следбеник Бранка Радичевића” (Скерлић 1925: 169).

(2) „Исто тако, код Славка Златојевића опажа се да се труди да иде правцем који је његов пријатељ обележио. Хвалећи свога учитеља што је почео певати ‘као што нама Србима ваља певати’” (Скерлић 1925: 343).

5.3. У предговору збирке песама *Златијинство* и сам песник каже да је писао под утицајем Бранка Радичевића и Петра Прерадовића (Златојевић 1851а: I).

„Чињеница је да је Златојевић подражавао Бранка Радичевића у лексици, стиху и расположењу, као што је и чињеница да се још више угледао на народну поезију, коју је, као и Вук и Бранко, високо ценио” (Пашић 1988: 118).

5.4. Пошто је Бранко скупљао речи за друго издање Вуковог *Српског рјечника*, има података који показују да му је у том послу помагао и Златојевић (Петровић 1970: 294).

5.5. Бранко и Даничић су били претплатници на збирку песама *Златијинство* и *Краљеводворски рукопис* – „лако је закључити зашто се Вуков круг у Бечу и њему блиски људи претплатили на *Златијинство*” (Петровић 1970: 306; уп. Златојевић 1851а: 155–156).

У писмима када пише Вуку у Беч, Златојевић пријатељски поздравља „Бранка и Ђорђија [Ђ. Даничића]”.

6. Вук Караџић и Славко Златојевић. – Славко Златојевић улази у круг „Вуковог сазвезђа”, тј. присталица Вукове реформе који су без резерве прихватили Вукову ћирилицу, реформисани правопис и увођење народнога језика у књижевност. То је чинио и практично својим делом, али и у својој родољубивој расправи где се бавио и појединим филолошким питањима. Са Вуком је водио преписку и скупљао пренумеранте за Вукова дела, али су и Вук и Бечки круг (Бранко, Даничић) били преплатници на Златојевићева дела.

6.1. Према ономе што стоји у Вуковој Преписци (VIII, бр. 86), Златојевић је упознао Вука у Златном Прагу 1848. године на Свеславенском конгресу и био у Вуковом дому у Бечу.

„Вуков дом [у Бечу] био је четрдесетих година деветнаестог века наш центар, место где се одлучивало о будућим путевима српске културе. [...] Један за другим, долазили су и одлазили писци [а међу њима и] Славко Златојевић” (Поповић 1987: 342). Млади Славко Златојевић био је у високом научном друштву које „је ударило печат” јужнословенским и уопште словенским културама у „европској културној престоници” Бечу.

6.2. Значај Славка Златојевић за Вукову реформу српскога језика огледа се: (а) у свим делима Златојевићеве прве фазе, у којима се доследно спроводе Вукове идеје; (б) у предговорима, у којима постоје теоријска разматрања Вукове реформе.

(1) Писао је народним (Вуковим) српским језиком, Вуковом ћирилицом и реформисаним (Вуковим) правописом.

(2) Подражавао је народну поезију, коју је високо ценио. Да је дуже остао у Србији јужно од Саве и Дунава, вероватно би подробније у Ужицу и Шумадији изучавао народну поезију и „научио” (Вуково) јужно наречје.

(3) Обогаћује лексику, посебно из области пољопривреде у делу *Пољоделство*, које представља превод са немачког језика (Петровић 1970: 294); а превод са чешког *Краљеводворски рукопис* оцењен је као „читак и гладак” (Скерлић 1925: 144).

(4) Био је скупљач претплатника на Вукова дела: за *Ковчежић* (књ. I, 1849): из Карловаца је скупио 32 претплатника, а и сам је био претплатник за 1 примерак. Из преписке се види да је скупљао претплатнике за *Српски рјечник*, али сам није имао новца да буде претплатник (уп. Преписка IX: 272).

6.3. У Друштву српске словесности, 1849. године, није прихваћена Златојевићева *Граматика српскога језика за Чехе*, за коју је рекао да ће бити написана „бољим – Вуковим правописом”.

Под директном опоменом патријарха Рајачића и притиском школских власти, пише неререформисаном српском ћирилицом – овде већ говоримо о Димитрију Петровићу, јер је због болести и борбе за породичну егзистенцију „било пресушило песничко перо” Славка Златојевића.

7. Шта показују сачувана писма која Златојевић пише Вуку?

(1) После Словенског конгреса у Златном Прагу 1848. године, где су оба били учесници, Златојевић пише Вуку:

„Први пут као што треба познадох ја вас Господине у Златном Прагу на Славенском сабору као човека учена; први пут као што ваља познадох вас као човека Србина и човека Славенина у вашој кући у Бечу” (Преписка VIII, бр. 86).

(2) Из Прага, 10. фебруара 1851. године Златојевић моли Вука да му помогне око штампања књиге: „Да вама о себи говорим – било би зло, мислим да ме знате и да знате сва моја [дела]. Укратко – јесам човек без помоћи, а ради науке и поштења свецког греота је да пропаднем” (Преписка IX, бр. 17).

(3) Из Прага, 30. јануара 1852. године Вуку пишу заједно Виљем Душан Ламбл и Златојевић. Обештавају га о претплатницима за *Српски рјечник*; а Златојевић се „нада да је Вук послане новце примио” (Преписка IX, бр. 259).

(4) Из Прага, 11. фебруара 1852. године Златојевић шаље Вуку претплату за *Рјечник* пренумераната на име *К. Л. кћи Ј.* [Катарина Лауерман, кћи Јосефа Јунгмана, касније супруга Славка Златојевића]. Напомиње следеће:

„И ја бих Вам можда први послао за се новце као за пренумеранта. Али шта ћу Господине када сам готови просијак, пак не могу” (Преписка IX, бр. 272).

(5) Из Прага, 13. јула 1852. године Златојевић пише Вуку:

„Одавно примио сам ваше племенито подарје: ваш рјечник” (Преписка IX, бр. 388).

Дакле, Вук шаље бесплатни примерак *Српског рјечника* Златојевићу, који није „послао новце за се као за пренумиранта”.

8. Славко Златојевић као књижевник. – Два водећа српска критичара у свом времену – Светислав Вуловић и Јован Скерлић – доносе сасвим опречне судове о Златојевићу.

8.1. Светислав Вуловић, као што смо видели, говори о Златојевићу поводом Бранка Радичевића, само као слабом Бранковом следбенику без посебне оригиналности (Вуловић 1890).

8.2. Јован Скерлић као да је за Славка Златојевића имао пуно разумевање и даје му изузетно место у „националним и књижевном романтизму код Срба”.

(1) Посебне заслуге за развој националног и књижевног романтизма код Срба има Друштво младежи српске, које је посебно ојачало 1847. године, а које међу почасним члановима има и Славка Златојевића (Скерлић 1925: 19).

(2) Када говори о штампању књига и судбини књижевника половином 19. века, Скерлић цитира Златојевића:

„Ко није окушао јаде у штампању наших књига, тај не зна шта су душевни јади. Књижевник пише за народ, а народни људи и не маре за њега. Наша књижевност по продаји јесте худа да јој хуђе нема. Књижевник боље да је орач и копач нег што је књижевник” (Скерлић 1925: 48).

(3) „Позор на слободу, једнакост и братство, ако смо добру ради! – узвикивао је Србима Славко Златојевић у *Гласима Српске Виле*, као што су се у Дружини Младежи Српске чули одједи хуманитарних идеја и поетског космополитизма тога благородног доба” (Скерлић 1925: 187).

(4) Године 1849, у *Гласу Српске Виле*, Златојевић вели:

„Да ћемо и у певању тек онда ославити српску славу, ако успемо као што пева народ. Узмимо песму коју народ пева – има ли онда од те песме боље песме. Наш народ певањем надмудрио је све народе. И наш народ својим певањем надмудрио је све наше учене певце. Нашег Филипа и Кузмана певца нико заменити не може” (Скерлић 1925: 248–249).

9. Дакле, године 1847. на Лицеју у Београду, оснива се „Дружина Младежи Српске”, са задатком да управља српском слогом и српском књижевношћу. Били су то велики Словени „дубоко уверени у надмоћност великог славенског племена”. Дружина је оставила дубоког трага и у романтичарском националном препороду и књижевности (уп. Скерлић 1925).

„Међу члановима се налази Slavko Zlatojević-Petrović будући pjesnik *Zlatijinstva*, преводач *Kraljevodvorskog rukopisa* (1851), друг Brankov. God. 1848. dopisuje u Havličkove *Narodne Novine* i Gajeve *Novine*” (Прелог 1924: 128).

(1) Скерлић (1925: 22) цитира један став Славка Златојевића из *Златијинства*:

„Омладина Српска, она је и сва српска радост: она ће народу разговестити истину и уздигнути га виделу”.

(2) На Бадњи дан 1850. године Златојевић пише из Златнога Прага „српској омладини у српском Београду”:

„Српски бољи живот, српски народни напредак, јесте у рукама српске омладине” (в. шире: Скерлић 1925: 22).

10. Славко Златојевић је био учесник Свеславенског конгреса у Златном Прагу 1848. године. Јужни Словени су 31. маја 1848. године за члана Привременог одбора изгласали Славка Златојевића (Прелог 1924: 339), који ће „од Срба играти на Конгресу виднију улогу” (Прелог 1924: 340).

Вероватно ће се пријатељство између Златојевића и Вука Караџића посебно учврстити у Прагу током Конгреса. Познато је да је Вук имао посебно уважавање на Конгресу међу 150 учесника: „Орџу је *senzaciju* pobudio sijedi Vuk Karadžić; nakon njegova govora nijesu htjeli da prestanu burni poklici razdraganoga mnoštva” (Прелог 1924: 337).

Из политичких разлога Конгрес је распуштан, а „око тајног састанка са Шафариком помиње се Златојевић” (Прелог 1924: 412).

11. Славко Златојевић је у свом раду имао велике узоре: (1) у српској култури – Вука Караџића (1787–1864) и (2) у чешкој култури – Јосефа Јунгмана (1773–1847), песника и лингвисту, кога је срео у Златном Прагу на студијама.

„Josef Jungmann stvorio je modernu češku literaturu i ovu riječ ‘stvoriti’ treba uzeti u punom značenju: učinio je nešto iz ničega. [...] No kad se ništa drugo ne bi govorilo za nj, do fakta, da su svi znatniji predstavnici češkoga preporoda priznali, da im je on bio učitelj, već to bi bilo dosta, da mu dademo jedno od prvih mjesta među češkim preporoditeljima” (Прелог 1924: 17).

У збирци песама *Златијинство* Златојевић је посветио песму Јунгману; а оженио се његовом кћерком Катарином, која се после смрти Златојевића враћа у Праг. Божена Немцова, чешка књижевница, пише Вуку из Прага 1858. године (две године после смрти Димитрија Петровића-Златојевића):

„Од госпође Петровићке, рођене Јунгман, шаљем Вашем благородству и госпођици израз поштовања” (Преписка XI: 358).

Дакле, „Петровићка” није заборавила Вука као оданог пријатеља Димитрија Петровића (Златојевића) и Јосефа Јунгмана (који се дописивао са Вуком). Била је (преко Златојевића) претплатник на *Српски рјечник* 1852. (в. „Имена Г. Г. пренумиранта” из Прага: *Милостива Госпођа К. Л., кћи Ј.*) (уп. Преписка IX, бр. 272). Велики утицај на Златојевића имао је Ј. Шафарик, преко кога је дошао у Праг (Петровић 1970: 292), који се јавља и као скупљач пренумираната из Прага – 56 претплатника (в. Златојевић 1851a: 160).

12. Уместо закључка.

Славко Златојевић је био један од најпреданијих Вукових сарадника: пише Вуковом ћирилицом, Вуковим реформисаним правописом и народним српским језиком већ 1849. године – само две године после револуционарне 1847. године. Води са Вуком преписку и скупља претплатнике за Вукова дела. Књижевна критика Златојевића не убраја у први ред песника романтизма. Међутим, Јован Скерлић, „кнез српске критике”, даје Златојевићу: (а) видно место у књижевним и националним делатностима у Друштву српске младежи (1847), (б) запажено место у Свеславенском конгресу у Златном Прагу (1848), (в) одушевљено говори о *Дневнику*, који је сачуван у фрагментима, (г) а о преводу са чешког каже да је „читак и гладак превод”.

Литература и извори

- Белић 1998: А. Белић, *Вукова борба за народни и књижевни језик: расправе и предавања* (О великим ствараоцима, Књ. 6). Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Војиновић 1989–1990: С. Војиновић, Покушај Димитрија Петровића да објави Вуковом азбуком српску граматику за Чехе. Београд: *Ковчежић*, XXVI–XXVII, 49–51.
- Вуловић 1890: С. Вуловић, *Бранко Радичевић*. Београд: Глас САНУ, Књ. XIV.
- Добрашиновић 2006: Г. Добрашиновић, *Вук у слици и речи*. Београд: Просвета.
- Живаљевић 1892: Д. А. Живаљевић, Дневник једног заборављеног песника. Нови Сад: *Јавор, лист за забаву, поуку, науку и књижевност*, XIX (19/20/21), 290–292, 305–308, 325–328.
- Живковић 1981: Н. Живковић, *Школе и учитељи у ужичком крају у XIX веку*. Ужице: СИЗ основног образовања и васпитања.
- Златојевић 1849: С. Златојевић, *Гласи српске виле, Књига за народ*. Карловци: Трошком и штампом Д. Медаковића.
- Златојевић 1851а: С. Златојевић, *Златијинство*. Златни Праг: Штампарија синова Богомиља Хазе.
- Златојевић 1851б: С. Златојевић, *Краљодворски рукопис* (Превео: С. Златојевић). Златни Праг: Штампарија синова Богомиља Хазе.
- Ковачевић 1999: М. Ковачевић, *У одбрану језика српскога – и даље*. Београд: Требник.
- Ковачевић 2003: М. Ковачевић, *Српски језик и српски језици*. Београд: СКЗ–БИГЗ.
- Ковачевић 2015: М. Ковачевић, *Српски језик између науке и политике*. Бања Лука: Друштво наставника српскога језика и књижевности Републик Српске.
- Ковачевић 2017: М. Ковачевић, *Српски језик под лупом науке*. Београд: Завод за уџбенике.
- Милинчевић 2001: В. Милинчевић, *Вуково сажвежђе*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Милосављевић 2002: П. Милосављевић, *Срби и њихов језик*. Београд: Требник.
- Пашић 1988: М. Пашић, Песник Славко Златојевић и Ужице половином XIX века. Ужице: *Ужички зборник*, XVII, 117–124.

- Петровић 1856: Д. Петровић, *Барон Л. одъ Бабо, Польодгьльство разделъно на свое месечне раде. Книга за праксисъ польскогъ господарства. Съ едномъ литографираномъ тафлом и едномъ таблицомъ* (Съ немачкога превоо Д. Петровић, професоръ у Карловцихъ). Нови Сад: Штампa Д. Медаковића.
- Петровић 1970: Т. Петровић, Из Бранкова круга: Славко Златојевић. Нови Сад: *Зборник Матице српске за књижевност и језик*, XVIII/2, 288–315.
- Поповић 1987: М. Поповић, *Вук Стеф. Караџић: 1787–1864*. Београд: Нолит.
- Прелог 1924: М. Prelog, *Slavenska renesansa (1780–1848)*. Zagreb: Naklada Jugoslovenske štampe.
- Преписка 1994–1996: В. Стеф. Караџић, *Преписка VIII* (1848–1850), књ. 27; *Преписка IX* (1851–1852), књ. 28; *Преписка XI* (1855–1858), књ. 30 (Сабрана дела Вука Караџића). Београд: Просвета.
- Скерлић 1925: Ј. Скерлић, *Омладина и њена књижевност (1848–1871). Изучавања о националном и књижевном романтизму код Срба*. Београд: Издавачка књижница „Напредак”.

Видан В. Николич

СЛАВКО ЗЛАТОЈЕВИЋ – СОТРУДНИК ВУКА КАРАЏИЋА НА УСТАНОВЛЕНИИ РЕФОРМЕ СЕРБСКОГ ЛИТЕРАТУРНОГ ЈЗЫКА

Димитриј Петровић (1828–1856), известный под литературним именем Славко Златојевич, является одним из самых ревностных сотрудников идей Вука Караџића по реформированию сербского литературного языка. Славко Златојевич – поэт сербского романтизма, переводчик с чешского и немецкого языков, редактор и сотрудник газет и журналов, автор специальных статей в области сельского хозяйства, известный как друг и сотрудник Бранко Радичевича – писал на чистом народном языке, использовал сербскую кириллицу Вука и был одним из самых ценных сотрудников в поиске подписчиков на произведение Вука Караџића. Будучи преподавателем в Сербской гимназии в Сремских Карловцах, у него были проблемы с церковными властями из-за использования сербской кириллицы Вука, которая в то время не была разрешена в качестве официального сербского письма. Хотя Златојевич и не принадлежит к передовой позиции сербских поэтов романтизма, его будут помнить за то, что он заботился о народном языке и за его полную приверженность борьбе Вука за реформирование сербского литературного языка, когда многие в этой борьбе сдавались или открыто выступали на противоположной стороне. Он был членом Общества сербской молодежи и внес большой вклад в пробуждение национального самосознания посредством литературной деятельности. Дневник Златојевича является одним из самых красивых достижений этого литературного вида в сербском романтизме (Йован Скерлић); переводя с немецкого он обогатил лексику сельского хозяйства, а перевод с чешского представляет собой „четкий и гладкий перевод”.

Ключевые слова: Славко Златојевич, сербский романтизм, реформа сербского языка, кириллица Вука, сотрудники Вука, последователи Бранко Радичевича

ПРИЛОЗИ

Прилог 1:

ПИСМО СЛАВКА ЗЛАТОЈЕВИЋА ДРУШТВУ СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ

[Молба Славка Златојевића да му се објави књижица „Српска граматика за Чехе”]
Из Земуна, 1. нов. 1849.

Племенити Господине,

Дужност као Србину каже ми да Вама П.[племенити] Г.[осподине] пошљем ову моју књижицу коју сам градио још пре три године у Златноме Прагу. Ова књига по мојој срећи ево већ трећа година како лежи и чами, јер немам трошка да је издам, јер не нађох човека који би је издао. – Ви сте П. Г. председник српског „Друштва словесности”. Вама шаљем ову књижицу, не би л’ могла неким начином видети бела света. – Ја бих њу још једном прерадио, нешто додао у „Читанки” и [нечитко], ја бих је хтео штампати по новом бољем – Вуковим правописом: само Вас П. Г. молим да ми јавите има ли за њу ил’ човека ил’ друштва који би је на свет свету издао. У Вашу племенитост уздам се да ћу одговор добити. – Да говорим о вредности оваки књига, на што, кад сваки Славен њихову вредност у њиховој оскудици најбољма осећа!

Ја већ скупљам крајцару по крајцару да одем у Златни Праг на науке да их довршим и за народ употребим: ја се надам да ме ил’ врсни човек ил’ врсно друштво – поред све моје [нечитко] не ће оставити без ударја.

Вашој Племенитости препоручујући се у милост, остајем
слуга покорни

Славко Златојевић – Петровић

(сад помоћник у Позорника)

[Писмо Славка Златојевића Друштву српске словесности, Архив САНУ,
ДСС 1849/27]

Прилог 2:

ОДГОВОР ДУШТВА СРПСКЕ СЛОВЕСНОСТИ СЛАВКУ ЗЛАТОЈЕВИЋУ

Девето редовно засџданіе

Држано у Београду 15-ог Новембра 1849. године

под председателствомъ Подпредседателя Г[осподина] Јована Гавриловића и у присуству чланова: Господе Архимандрита Гаврила Поповића, Емилиана Јосимовића, Константина П. Л[азаревића] Цукића, Любомира Ненадовића и Секретара К[онстантина] Бранковића.

№ 67.

Саобштіо є засџданію Г[осподинъ] Предпредседатель, како му є Г[осподинъ] Славко Златојевић (Димитріе Петровићъ) съ писмомъ своимъ од 1-ог тек[ућег месеца] изъ Земуна послао „Србску Грамматику за Чехе”, и пита га, небы ли є Друштво о своме трошку печатити ’тело? Како є дакле по овоме писму Г[осподинъ] Подпредседатель засџданію поменуто питанѣ предложію, и какао є Оно узело у призрєніе, да є нѣговъ задатак распрострањавати науке по *Србскомъ* народу и на *Србскомъ* езъку: тако є рѣшило:

Да се то дѣло као неодговарајуће цѣли овога Друштва примити неможе.

[Василије Ђ. Крестић, Миле Станић: *Записници седница Друштва српске словесности 1842–1863*, САНУ, Издање Архива 2/1, Београд 2011, стр. 316]

НОВИНСКИ ТЕКСТОВИ МАРИЈЕ МАГЕ МАГАЗИНОВИЋ У ЛИСТУ *ПОЛИТИКА* (РУБРИКА „ЖЕНСКИ СВЕТ“) ИЗ 1905. И 1906. ГОДИНЕ

Марија Мага Магазиновић (1882–1968) има посебно место у српској националној култури као балерина, новинар, преводилац, аутор стручних текстова, писац и претеча авангардних уметничких покрета на почетку двадесетог века. У листу *Политика* током 1905. и 1906. објавила је велики број текстова – новинске прилоге, кратке приче и преводе. Предмет нашег интересовања у овом раду јесу новински прилози Маге Магазиновић објављени у рубрици „Женски свет“, која је у листу *Политика* излазила свакодневно на насловној страници. Циљ је да се испитају тематске, жанровске и језичко-стилске одлике њених новинских текстова. Примењује се стилистички приступ. Анализа је показала: (1) да су теме о којима је Мага Магазиновић писала биле разноврсне – свакодневица у животу жене, начин живота жена у различитим земљама, оснивање женских клубова, школовање женске деце, породични живот, друштвени статус жене; (2) да новински прилози на жанровском плану имају информативне, аналитичке и литерарно-публицистичке жанровске одлике; (3) да новински прилози на језичко-стилском плану имају типичне одлике публицистичког функционалног стила. Може се закључити да је Мага Магазиновић својим новинским прилозима допринела борби за унапређивање друштвеног статуса жена, као и да је учествовала у изграђивању српског публицистичког стила.

Кључне речи: Марија Мага Магазиновић, новински текст, публицистички функционални стил, језичко-стилске одлике, жанровске одлике.

1. Увод

Марија Мага Магазиновић (1882–1968) има посебно место у српској култури: „Maga Magazinović je bila osoba sa integritetom i velikim intelektualnim i pedagoško-kreativnim potencijalom. Na svim planovima je potpuno uspela, iako su mnoge okolnosti bile protiv nje” (Šantić 2000: 32). Била је балерина, новинар, преводилац, аутор стручних текстова из области музичке педагогије и физичке културе, писац књижевних текстова, као и претеча авангардних уметничких покрета на почетку

* milkanik75@gmail.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта *Динамика структура савременог српског језика* (2011–2019), број 178014, који финансира Министарство науке и просвете Републике Србије.

двадесетог века. После завршене основне школе (1888–1892) и гимназије (1892–1896) у Ужицу, наставила је школовање у Београду на Вишој женској школи (1896–1898) и Филозофском факултету (1898–1904). Знала је из области уметничке игре и балета стицала је и на европским универзитетима (Минхен, Берлин), континуирано се усавршавајући како на уметничком тако и на педагошком плану.¹ Још током студија је почела да се залаже за равноправност жена. Основала је *Клуб студенткиња* (1903), који је преводио дела женских писаца социјалиста (Елен Кеј, Клара Цеткин, Карин Михаелис). Касније је отворила *Школу за ритмику и гимнастику* (1911–1935), а затим, *Студентску фолклорну групу* (1936–1943).²

Један од сегмената инспиративног стваралаштва Маге Магазиновић јесте њена публицистичка делатност.³ У листу *Политика* током 1905. и 1906. године објавила је велики број текстова, који се према општим жанровским одликама могу класификовати у три групе:

(а) новински текстови – припадају публицистичким жанровим, а објављивани су у рубрици „Женски свет”;

(б) кратке приче (цртице из свакодневног живота) – представљају белетристички жанр, а штампане су у рубрици „Фелтон”;

(в) преводи текстова тада актуелних писаца (Р. Киплинг, Д. Мерешковски, А. Франс, К. Хамсун и др.) – штампани су у рубрици „Фелтон”.

Предмет нашег интересовања у овом раду јесу новински текстови Маге Магазиновић, објављени у листу *Политика*, у оквиру рубрике „Женски свет” (1905–1906), која је излазила свакодневно на насловној страници. Циљ је да се испитају тематске, жанровске и језичко-стилске одлике новинских текстова Маге Магазиновић. Примењује се стилистички приступ. Очекивано је да ће анализа пружити увид у одлике публицистичке делатности Маге Магазиновић и домете српског новинарства, али и у културноисторијску свест српског грађанског друштва на почетку двадесетог века.

¹Од уметничких и стручних усавршавања Маге Магазиновић реализованих у иностранству поменућемо да је похађала *Школу игре* Елизабете Данкан у Груневалду, као и да је у Брауншвајгу похађала курс ритмичко-пластичког музичког васпитања по методи Емила Жак-Делкроза (Корићанац 2000: 7–45).

² Мага Магазиновић је са *Студентском фолклорном групом* гостовала у више иностраних градова: Цариград (постоји податак да је тада са њом у колу играо Кемал Ататурк), Берлин (на церемонији отварања *Олимпијских игара*), Ница, Хамбург, Минхен (Корићанац 2000: 21; Шантић 2000: 25).

³ Библиографија Маге Магазиновић обухвата публицистичке, преводилачке, литерарне и стручне радове (в. Богојевић 2017). У оквиру филологије, њено стваралаштво истраживано је са различитих аспеката (в. Ђурић 2015; Ђурић 2016; Костић 2014; Николић, Вељовић 2018; Пашић 1991; Шуберт 2015).

2. Резултати анализе

Анализа је спроведена на корпусу који обухвата 60 текстова Маге Магазиновић у рубрици „Женски свет” (1905–1906).⁴ Изван ове рубрике ауторка је објавила текст „Образовање женскиња у Србији” (*Политика*, 20. 08. 1905), као уводни чланак на насловној страници. То је њен први прилог у *Политици* и представља својеврсни програмски текст, у коме се отварају питања која ће бити разматрана током наредне две године у рубрици „Женски свет”.

2.1. Тематске одлике текстова

Како показује анализа, теме се оквирно могу разврстати у три групе, у којима се издвајају подгрупе. Све анализирани текстове распоредићемо у оквиру подгрупа, а редослед текстова условно успостављамо према сложености питања и обухвату разматрања, полазећи од једноставнијих питања и ужих разматрања.

Једну групу чине текстови који се на аналитички и аргументован начин баве еманципацијом жена на прагу новог миленијума:

(а) породичне улоге жене – разматра се однос између породичног и интелектуалног аспекта живота жена, као и поштовање права и индивидуалности женске деце (Женска лепота; Непрактичност женскиња; Дужности породичне и духовни рад женски; Може ли данашња мајка да схвати своје дете?);

(б) нове улоге жене изван породице – осветљавају се питања у вези са активним укључивањем жена у политику, културу и спорт (Жене и политика; Култура и жене; Жене и спорт [део 1]; Жене и спорт [део 2]);

(в) образовање женске деце – указује се на неопходност реформе виших школа и унапређивања статуса студенткиња на универзитету (Женскиње на европским универзитетима; образовање женскиња код нас; Наше женске школе и како нам користе);

(г) друштвени статус жене – инсистира се на формалним правима, као и на уважавању личности жена и подршци њиховом духовном развоју (Зашто су Персијанци противни образовању својих жена; Брак код Француза; Кривични поступак за жене; Жена двадесетого века);

(д) активизам женског покрета – говори се о потреби да се жене уопште, а посебно студенткиње, ангажују за побољшање друштвене позиције жене (Женски листови у Немачкој; Женски клубови; Најновији женски клуб; Националистичко-социјални женски савез у Француској; Женскиње на нашем Универзитету);

⁴ Списак текстова наведен је на крају рада (в. Извори). Уз наслове текстова не наводимо податак о страници: сви текстови су на првој (насловној) страници листа *Политика*, где се налазила рубрика „Женски свет”. Како бисмо смањили оптерећеност нашег рада подацима, приликом излагања резултата анализе наводићемо наслове текстова (у потпоглављима 2.1. и 2.2.) односно датум објављивања текста (при навођењу цитата у потпоглављу 2.3).

(ђ) активизам учитељског кадра – осветљавају се препреке које ометају да се учитељице ангажују за добробит народа, посебно у руралној средини (Рад наших учитељица у народу);

(е) један део текстова садржи оштру и иронично интонирану критику упућену женама јер нису посвећене личном интелектуалном развоју (Са једног посела; Неправда о женама; Ко је највећи противник жена; Једној читатељки).

У другу групу сврставамо текстове који доносе информације, проширујући видике читалачкој публици. Издвајају се две подтеме:

(а) једна подтема усмерена је на напредне и неповољне стране у животу жена у другим земљама (Персијанка; Муслиманке; Самоубиство женскиња у Китају; Садашње Пољакиње; Парискиња);

(б) друга подтема обухвата актуелне догађаје и личности – ови прилози већином се остварују у оквиру жанрова вести и портрета (Штрајк удавача без мираза; Чипке, чипке! [о отвореној изложби чипки у Берлину]; Лаврови венци за песникиње [о предстојећем такмичењу песникиња у Берлину]; Краљица Наталија; Женски особењак [о Енглескињи Флоренс Дикси, која је била борац за права жена]; Хелена Келер; Елен Кеј).

Трећу групу чине тематски различити текстови којима је заједничка функција да забаве читатељке, с тим што већина текстова има и поучну тенденцију:

(а) текстови о женама и мушкарцима – у питању су текстови белетристичке или есејистичке провенијенције (Анегдоте о Персијанкама; Пољупци као узрок разводу брака; Банкарева презрена љубав: или како ћеш жену задржати да не постане атентаторка; Дебела и мршава; Аменхарсун и Хатуза; Нора);

(б) ставови познатих уметника и филозофа о љубави и женама – ови текстови су различитог обима и нивоа разматрања (Метерлинг о љубави; Франк Ведекиндово „Хидала” [о Ведекиндовом драмском комаду]; Шопенхауер и жене; Женомрсци [Ниче и Стриндберг]);

(в) занимљивости чине посебну подгрупу, а обухватају текстове са различитом функцијом – од једноставног и сажетог изношења интересантних информација које служе за разоноду, до ширих разматрања којима је сврха да забављајући поучавају (Споменица; Некад и сад; Интересантна статистика; Тоалете француских глумица; Азијатке; Којим редом иду Европљанке по кокетерији?; Побуна мужева; Одважност американских девојака; Другарство; Људи и љубав; Лепота језика; Жене и цвеће; Играње).

Заједничка одлика свих прилога Маге Магазиновић, објављених у рубрици „Женски свет” јесте борба да жене стекну нове друштвене, породичне и интелектуалне улоге, слободу мишљења, могућности избора, боље образовање, повољнији материјални положај. У свом активизму Мага Магазиновић „међутим, није била идеолог радикалног феминизма као обележја двадесетог века” (Шантић 2000: 15). Може се рећи: „Магин

Женски свет је постао, на свој начин, *женско писмо* Београђанки на почекту двадесетог века” (Корићанац 2000: 8).

2.2. Жанровске одлике текстова

На основу спроведене анализе дошли смо до запажања о жанровској разноврсности прилога Маге Магазиновић објављених у *Политикиној* рубрици „Женски свет”. Издвајају се две шире групе:⁵

(а) прилози који имају јасне жанровске одлике, тј. остају у оквирима одређених жанрова публицистичког функционалног стила;

(б) прилози који се одликују интерференцијом жанровских одлика, тј. не представљају типичне примере публицистичких жанрова.

Овом приликом размотрићемо текстове који представљају типичне жанровске реализације публицистичког стила.⁶ Поменути текстови се могу разврстати у три подстила публицистичког стила – информативни, аналитички и литерарно-публицистички подстил. Као што је познато, начин обраде и начин презентовања материјала представљају критеријуме према којима функционална стилистика издваја подстилове публицистичког стила (уп. Тошовић 2002: 299–327).

Описаћемо жанровске одлике новинских текстова Маге Магазиновић, наводећи типичне (репрезентативне) примере.

Информативни подстил у нашем корпусу остварује се преко свог најпознатијег жанра, а то је *вест*. Како се обично каже у функционалној стилистици, вест доноси „чисту информацију без коментара”. Циљ ових текстова јесте да се пренесе актуелна информација, а саопштавање представља примарну функцију језика. Одликују се краткоћом, тежњом ка економичности у изражавању, употребом стереотипних израза, одсуством експресивних језичких јединица. Међу прилозима Маге Магазиновић има типичних представника жанра *вести* (Најновији женски клуб; Кривични поступак за жене). Од прилога који одступају од типичних жанровских одлика вести издвајамо следеће категорије: (1) проширена вест са уводним коментаром (Лаврови венци за песникиње); (2) проширена вест са закључним коментаром (Чипке, чипке!); (3) занимљива вест (Побуна мужева).

Аналитички подстил у нашем корпусу заступљен је у оквиру жанра који се назива *чланак*, у којем изношење ауторског става представља диференцијалну жанровску одлику у односу на информативне публицистичке текстове. Циљ аналитичких текстова јесте да се представи, прокоментарише и оцени одређена појава, а језик уз функцију

⁵ Ослањамо се резултате лингвистичких истраживања која су са различитих аспеката обухватила медијске жанрове, в. Ђукић 2017; Јовановић 2007; Јовановић 2017а; Јовановић 2017б; Лакић 2009; Максимовић 2010а; Максимовић 2010б; Максимовић 2011; Милановић 2000.

⁶ Публицистички текстови Маге Магазиновић који се одликују интерференцијом жанровских одлика захтевају шири простор за разматрање, па их остављамо за другу прилику.

саопштавања има и функцију деловања. Аутор заступа одређени став, анализира проблематику, износи претпоставке и наводи аргументе. Међутим, као што је познато, новински текст нема много простора за ширу аргументацију, зато није развијено сагледавање узрочно-последичних односа, него се уместо тога тежи убедљивости. Употребљавају се стручни изрази и термини, али и експресивна језичка средства. Прилози Маге Магазиновић који су остварени у форми *чланка* показују жанровску уједначеност (Може ли данашња мајка да схвати своје дете?; Жене и политика; Култура и жене; Жене и спорт [део 1 и 2]). У аналитички подстил могу се сврстати и прилози који су настали поводом актуелних књига: (1) један од њих приближава се форми *приказа*, с тим што аналитички приступ превазилази оквире приказа (Наше женске школе и како нам користе); (2) други прилог знатно превазилази оквире *приказа* јер књига представља полазиште за шире разматрање проблематике женских школа (Дужности породичне и духовни рад женски); (3) трећи прилог има одлике *критичког приказа* уметничког дела (Франк Ведекиндово „Хидала”). Већа одступања од жанра *чланка* постоје код текстова који имају одлике *есејистичког међустила* (*Женомрсци; Шопенхауер и жене*). Есејистички међустил се по тематици приближава научном, а по начину изражавања књижевноуметничком стилу. Есеј као жанр има и спознајну и естетску страну: „есејистичка лекоћа јесте лекоћа језика, стила, али није израз површности” (уп. Катнић Бакаршић 2002: 76–78).

Литерарно-публицистички подстил у нашем корпусу обухвата више текстова. Типичних литерарно-публицистичких жанрова у данашњем смислу речи, као што су *репортажа* и *путопис*, нема међу прилозима Маге Магазиновић објављеним у рубрици „Женски свет”. С друге стране – *фелтон* – као представник овог подстила, јесте био у сфери публицистичке делатности Маге Магазиновић, с тим што је објављиван у посебној рубрици.⁷ Циљ литерарно-публицистичких жанрова јесте да се пренесе информација и уједно да се читаоцу омогући да ужива читајући текст, а језик има функције саопштавања и деловања, као и поетску функцију. Ови текстови пружају естетски обликовану информацију о актуелним догађајима. Аутор настоји да се изражава допадљиво и занимљиво, употребљавајући експресивна језичка средства и избегавајући стереотипне изразе. Прилози Маге Магазиновић који припадају овом подстилу јесу разноврсни: (1) *анегдота* (Анегдоте о Персијанкама); (2) *кратка прича* са озбиљном тематиком из савременог живота (Нора); (3) *кратка прича* са шаљивом тематиком из савременог живота (Пољупци као узрок разводу брака); (4) легенда испричана у

⁷ Прилози Маге Магазиновић у *Политикиној* рубрици „Фелтон” нису обухваћени нашим предметом. Анализу поменутих текстова остављамо за другу прилику.

савременом контексту (Аменхарсун и Хатуза). Поједине реализације жанра *портрет* могу се сврстати у литерарно-публицистички подстил (Женски особењак), а друге се приближавају *чланку* (Елен Кеј).

2.3. Језичко-стилске одлике текстова

Анализа показује да, посматрано према савременом становишту функционалне стилистике, прилози Маге Магазиновић у *Политикиној* рубрици „Женски свет” имају типиче одлике публицистичког стила.⁸ Аутор новинског текста настоји да одговарајућим језичким изразом: (1) привуче читаочеву пажњу; (2) усмери његово мишљење; (3) делује на његове ставове, али и на осећања; (4) увери читаоца у истинитост оног што се саопштава. У публицистичким текстовима Маге Магазиновић, као и у савременом новинарству, избор језичких средстава омогућава да се постигне разумљивост широком кругу публике, прегледност, краткоћа, јасноћа, прецизност, уверљивост, објективност.

Описаћемо језичко-стилске одлике новинских прилога Маге Магазиновић (наводимо изабране карактеристичне примере).

На *лексичком плану* уочава се разноврсност језичких јединица, каква и данас постоји у медијском дискурсу. Доминирају стилски неутралне јединице општег лексичког фонда, а с друге стране, јављају се и следеће категорије лексике:

(а) интернационализми, који се јављају уопште у интелектуалном дискурсу, као и термини и стручни изрази (из области којој припада тема):

Немица Ана Париц говорећи о овоме питању, одмиче га за један корак ближе циљу *формулишући* га [...] (*Политика*, 8. 11. 1905);

Девојка треба да бира [...] с обзиром на свје *физичко-психичке* способности и наклоности [...] (*Политика*, 8. 11. 1905);

И да се подела рада у породици као и у друштву има обазирати једино на *индивидуалне* способности [...] (*Политика*, 8. 11. 1905);

Српски језик има *мелодичан акценат* а и богат је *вокалима* (*Политика*, 30. 12. 1905);

Нити се пази на *акцентовање* ни на нијансирање, *модулацију* [...] (*Политика*, 30. 12. 1905);

Стојећи на *модерном педагошком* становишту писац доказује штетност интернатског средњег школског васпитања, које ограничава слободу кретања васпитаника и редовно спутава *индивидуалност* васпитаника (*Политика*, 21. 11. 1905).

⁸ Језичке одлике медијског дискурса истраживане су у оквиру различитих лингвистичких (под)дисциплина, в. Бугарски 2004; Вељковић 2016; Голубовић 2009; Даниловић, Димитријевић 2012; Јањић 2010; Јањић, Чутура 2010; Јеротијевић 2011; Јеротијевић Тишма 2015; Јовановић 2010; Кликовац 2002; Максимовић 2013; Марић 2015; Милашин 2014; Мирнић 2008; Обрадовић 2008; Спасић 2018; Станојевић 2008; Чутура, Ћирковић Миладиновић 2011.

(б) стилски маркирани изрази различитог типа (експресивна лексика, фразологизми, паремије, стилске фигуре, иронично нијансирани изрази):

Код нас је питање о образовању женскиња ствар која се као и већина осталих *повија по ветру ћуди* појединих министара (*Политика*, 12. 10. 1905).

Тако ће се одсад радити у томе *недоношчету*, женској гимназији као што се радило и ради [...] (*Политика*, 12. 10. 1905).

Чипке! *Које женско срце не закуца бурније* кад види те *дивоте* (*Политика*, 09. 11. 1905).

Било је још *триста чипканих чуда*, која се не могу набројати већ их треба *видети својим очима*. [...] *даће бог* и код нас такве изложбе. [...] *Живе биле па виделе!* (*Политика*, 09. 11. 1905).

Други просто пресецају *Гордијев чвор* износећи да се жена не може занимати радом ван куће [...] (*Политика*, 8. 11. 1905).

Да ли ће једном *наша Господа што праве буџет опаметити се и скресати га* диспозиционим фондовима и *утројити* одељке за народну просвету? Ово последње чини ми се оста засад: „*Мрка капа зла прилика*” (*Политика*, 04. 01. 1906).

Бог и душа можда би то подејствовало и на наше младиће (*Политика*, 18. 10. 1905).

Кинези не гледају на живот као ми. За буди какву ситницу Кинез је *готов рећи збогом животу!* (*Политика*, 01. 10. 1905).

Нова Ева врло је честа и омиљена белетристична тема (*Политика*, 19. 11. 1905).

На *морфолошком плану* може се говорити о већој заступљености именичких јединица (при чему се јављају и обимније именичке синтагме) у односу на глаголе у личном глаголском облику:

Данашњи живот са заостреном борбом за опстанак, са својим озбиљним захтевима од човека (без разлике пола), као грађанина, радника, личности, захтева много више практичности, много више стварног знања и познавања живота него што се даје нашој женској младежи (*Политика*, 22. 11. 1905).

Само што Пољакиње нису започеле своју националистичку акцију баловима, концертима, конфетама и другим лакрдијама већ озбиљним конгресом, озбиљном револуцијим и живим радом на ораганизацији женскиња у „женски национални савез” (*Политика*, 10. 11. 1905).

На *синтаксичком плану* уочава се тежња ка деагентизацији исказа, што – као и претходно поменути именички карактер исказа – представља карактеристику интелектуалног дискурса уопште:

Адела Герхифт и Хелена Симон у своме делу „Материнсто и духовни рад” указале су на једну тешкоћу при решавању једног од најтежих проблема: како да *се доводе* у сагласност захтеви брака и захтеви позива (*Политика*, 8. 11. 1905).

Од жене, мајке, раднице *захтева се* много више него што она по својој спреми за живот може да пружи (*Политика*, 22. 11. 1905).

Према томе, од жене *се тражи* да воли цвеће, које не само у свечане дане треба да краси домове и столове [...] (*Политика*, 13. 11. 1905).

И имајући на уму често фанатичну преданост, одушевљење и заузимљивост, са којима Пољаци и Пољакиње агитују за своја национална права, *сме се* слободно *рачунати* да ће учествоваће Пољакиња у пољској националној револуцији бити од великог значаја (*Политика*, 10. 11. 1905).

Кад *би се* природнијим и од предрасуда слободнијим васпитањем *омогућило* другарство између младића и девојака – а оно је психолошки потпуно могуће – онда би тиме била оба пола у добитку (*Политика*, 14. 11. 1905).

На *текстовном плану*, лингвистичка истраживања медијског дискурса посебну пажњу посвећују насловима. Лингвисти их сматрају „посебном категоријом писане речи” (в. Вујевић 2008; Гловацки Бернарди 1991; Грицкат 1966; Коњик 2006; Милановић 2006; Рашовић 1989; Ружић 2012). Као једна од јаких позиција новинског текста, наслов има функцију да привуче читаочеву пажњу и да пружи информацију (функција деловања и функција саопштавања).

Наслови текстова Маге Магазиновић одражавају претходно поменуте функције, с тим што треба узети у обзир да је у питању новинарство са почетка двадесетог века, кад још нису били изграђени језички механизми за истицање актуелности који постоје данас. У нашем корпусу, који чини 60 наслова, доминирају следеће форме: (1) наслов исказан једном речју (Персијанка; Женомрсци); (2) наслов који садржи властито име, а властито име представља једну од јаких позиција текста (Краљица Наталија; Елен Кеј; Аменхарсун и Хатуза; Метерлинг о љубави); (3) различити типови именичке синтагме (Женска лепота; Непрактичност женскиња); (4) напоредна конструкција (Жене и политика; Дужности породичне и духовни рад женски); (5) упитна реченица (Може ли данашња мајка да схвати своје дете?); (6) узвична реченица (Чипке, чипке!); (7) издваја се дводелни наслов, у којем други део представља објашњење првог дала, а повезани су везником *или* (Банкарева презрена љубав: или како ћеш жену задржати да не постане атентаторка).

3. Закључак

Стилистичка анализа спроведена на корпусу публицистичких текстова које је Марија Мага Магазиновић током 1905. и 1906. године објавила у листу *Политика*, у оквиру рубрике „Женски свет”, показује:

(а) да су теме о којима је писала биле разноврсне – свакодневица у животу жене, начин живота жена у различитим земљама, оснивање женских клубова, школовње женске деце, породични живот, друштвени статус жене;

(б) да текстови на жанровском плану припадају информативном, аналитичком и литерарно-публицистичком подстилу публицистичког стила, а типични жанрови у оквиру којих се остварују јесу вест, чланак и кратка прича;

(в) да текстови на језичко-стилском плану, посматрано према савременом становишту функционалне стилистике, имају типичне одлике публицистичког функционалног стила (избор језичких јединица омогућава да се постигне разумљивост широком кругу публике, прегледност, краткоћа, јасноћа, прецизност, уверљивост, објективност).

Може се закључити да су публицистички текстови Маге Магазиновић извршили, најшире посматрано, двоструки утицај у оквирима српског културноисторијског контекста на почетку двадесетог века.

Прво, новински прилози Маге Магазиновић допринели су да се у српском друштву (из)гради свест о неопходности побољшања породичног, материјалног, образовног, интелектуалног и друштвеног статуса жена.

Друго, ова ауторка је учествовала у изграђивању српског публицистичког функционалног стила: (1) на жанровском плану – с једне стране, доследном применом жанровских конвенција, а с друге стране, жанровским усложњавањем текстова; (2) на језичко-стилском плану – инсистирајући на култури изражавања и изражајном богатству.

Извори

Политика 1905/1906: М. М. Магазиновић, Азијатке (31. 10. 1905); Аменхарсун и Хатуза (06. 11. 1905); Анегдоте о Персијанкама (9. 10. 1905); Банкарева презрена љубав: или како ћеш жену задржати да не постане атентаторка (18. 11. 1905); Брак код Француза (02. 10. 1905); Дебела и мршава (10. 11. 1905); Другарство (14. 11. 1905); Дужности породичне и духовни рад женски (8. 11. 1905); Елен Кеј (20. 10. 1905); Жена двадесетог века (19. 11. 1905); Жене и политика (18. 12. 1905); Жене и спорт [део 1] (26. 09. 1905); Жене и спорт [део 2] (27. 09. 1905); Жене и цвеће (13. 11. 1905); Женомрсци (12. 10. 1905); Женски клубови (28. 10. 1905); Женска лепота (10. 10. 1905); Женски листови у Немачкој (10. 10. 1905); Женски особењак (31. 10. 1905); Женскиње на европским универзитетима (12. 10. 1905); Женскиње на нашем Универзитету (24. 11. 1905); Зашто су Персијанци противни образовању својих жена (30. 10. 1905); Играње (21. 10. 1905); Интересантна статистика (03. 11. 1905); Једној читаатељи (17. 11. 1905); Ко је највећи противник жена (08. 10. 1905); Којим редом иду Европљанке по кокетерији? (05. 10. 1905); Краљица Наталија (21. 10. 1905); Кривични поступак за жене (29. 09. 1905); Култура и жене (07. 10. 1905); Лаврови венци за песникиње (04. 11. 1905); Лепота језика (30. 12. 1905); Људи и љубав (10. 10. 1905); Најновији женски клуб (05. 11. 1905); Националистичко-социјални женски савез у Француској (15. 10. 1905); Наше женске школе и како нам користе (21. 11. 1905); Некад и сад (29. 10. 1905); Неправда о женама (08. 10. 1905); Непрактичност женскиња (22. 11. 1905); Нора (14. 02. 1906); Метерлинг о љубави (18. 10. 1905); Може ли данашња мајка да схвати своје дете? (28. 11. 1905); Муслиманке (16. 11. 1905); образовање

женскиња код нас (12. 10. 1905); Одважност американских девојака (19. 10. 1905); Парискиња (15. 10. 1905); Персијанка (06. 10. 1905); Побуна мужава (03. 11. 1905); Пољупци као узрок разводу брака (23. 10. 1905); Рад наших учитељица у народу (04. 01. 1906); Са једног посела (15. 11. 1905); Садашње Пољакиње (10. 11. 1905); Самоубиство женскиња у Китају (01. 10. 1905); Споменица (13. 11. 1905); Тоалете француских глумица (29. 09. 1905); Франк Ведекиндово „Хидала” (18. 10. 1905); Хелена Келер (09. 11. 1905); Чипке, чипке! (09. 11. 1905); Шопенхауер и жене (11. 10. 1905); Штрајк удавача без мираза (18. 10. 1905).

Литература

- Богојевић 2017: Т. Богојевић, Грађа за библиографију Марије Маге Магазиновић. Ужице: *Корак библиотеке*, 2, 45–70.
- Бугарски 2004: Н. Бугарски, Деадјективна именица као средство номинализације (у публицистичком стилу стандардног српског језика). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику*, XLVII/1–2, 297–404.
- Велковић 2016: Д. Велковић, Употреба разговорног стила у српским штампаним медијима, у: *Језик, књижевност, уметности*. Крагујевац: ФИЛУМ, 295–308.
- Вујевић 2008: В. Вујевић, Стилске варијације у језику новинских наслова. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 10/1, 237–247.
- Гловацки Бернарди 1991: Z. Glovacki Bernardi, Prilog tipologiji naslova, u: *Jezik i stil sredstava informisanja*. Sarajevo: Svjetost, 32–35.
- Голубовић 2009: Б. Голубовић, Употреба нестандартне лексике у светлу савремених друштвених кретања на примеру новинског стила српске штампе, у: *Српски језик у употреби*. Крагујевац: ФИЛУМ, 141–160.
- Грицкат 1966: И. Грицкат, Наслови – посебна категорија писане речи. Београд: *Наш језик*, XV/1–2, 77–95.
- Даниловић, Димитријевић 2012: Ј. Даниловић, М. Димитријевић, О суфиксу -ер у новинарском стилу: порекло, значење и фреквентност лексема, у: *Структурне карактеристике српског језика*. Крагујевац: ФИЛУМ, 233–243.
- Ђукић 2017: С. Ђукић, Компаративна анализа начина и функција преношења туђег говора у штампаним и агенцијским вестима. Београд: *Књижевност и језик*, LXIV/1–2, 147–163.
- Ђурић 2015: Д. Ђурић, Политика физичке културе, модерни плес и три наратива о Маги Магазиновић, у: *Теорија и историја женске књижевности на српском језику до 1915. године*. Београд: Филолошки факултет, 239–251.
- Ђурић 2016: D. Đurić, Maga Magazinović: kontekst i značenja rada. Beograd: *ProFemina*, 5/6, 184–188.
- Јањић 2010: М. Јањић, (Англо)српски књижевни језик у огледалу популарних женских часописа, у: *Језички систем и употреба језика*. Крагујевац: ФИЛУМ, 311–321.
- Јањић, Чутура 2010: М. Јањић, И. Чутура, Функционалностилска померања у илустрованим женским часописима, у: *Језик, књижевност, промене: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 41–54.

- Јеротијевић 2011: Д. Јеротијевић, Типови и функције туђег говора у језику српских писаних медија. Источно Сарајево: *Радови Филозофског факултета*, 13/1, 645–660.
- Јеротијевић Тишма 2015: Д. Јеротијевић Тишма, Слободне структуре туђег говора у енглеском и српском новинском дискурсу, у: *Наука и слобода*. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 277–293.
- Јовановић 2007: Ј. Јовановић, Стилска анализа новинског чланка. Београд: *Књижевност и језик*, LIV/1–2, 51–64.
- Јовановић 2010: Ј. Јовановић, Средства експресивизације у новинском тексту. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 39/3, 135–156.
- Јовановић 2017а: И. Јовановић, Лингвистичке и вербатолошко-комуниколошке особености кратке новинске приче. Андрићград: *Лук*, III/4, 113–149.
- Јовановић 2017б: И. Јовановић, О неким лингвистичким и социокултуролошким аспектима проучавања новинске информације (на примеру анализе новинског фељтона). Јагодина: *Узданица*, XIV/1, 43–59.
- Катнић Бакаршић 2001: М. Katnić Bakaršić, *Stilistika*. Сарајево: Научна и универзитетска књига.
- Кликовац 2002: Д. Кликовац, Из проблематике функционалних стилова у српском језику. Београд: *Књижевност и језик*, XLIX/1–2, 9–25.
- Коњик 2006: И. Коњик, Перифрастички предикат у новинским насловима. Београд: *Наш језик*, XXXVII/1–4, 33–41.
- Корићанац 2000: Т. Корићанац, *Марија Мага Магазиновић*. Београд: Музеј града Београда.
- Костић 2014: Љ. Костић, Етнографски записи у аутобиографији *Мој живот* Маге Магазиновић, у: *Историографија и савремено друштво*. Ниш: Филозофски факултет, 451–462.
- Лакић 2009: И. Лакић, Модели анализе дискурса новинских чланака. Никшић: *Ријеч*, 2, 91–108.
- Максимовић 2010а: Ј. Максимовић, Три примера стилистичке и прагматичке анализе новинке вести, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, I/1. Крагујевац: ФИЛУМ, 247–258.
- Максимовић 2010б: Ј. Максимовић, Сликарски стил преношења туђег говора у новинској репортажи (вербално-аналитичка анализа шаблона индиректног говора). Крагујевац: *Наслеђе*, 15/2, 209–221.
- Максимовић 2011: Ј. Максимовић, Средства семиотичког и визуелног кода у новинској вести, у: *Савремена проучавања језика и књижевности*, II/1. Крагујевац: ФИЛУМ, 349–358.
- Максимовић 2013: Ј. Максимовић, Просторна метонимија у српским недељним новинама, у: *Језик, књижевности, вредности: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 249–361.
- Марић 2015: Б. Марић, „Ограђивање” од туђег говора у публицистичком стилу руског и српског језика, у: *У простору лингвистичке славистике*. Београд: Филолошки факултет, 471–487.
- Милановић 2000: А. Милановић, Стереотипност и креативност у структури новинске вести при генези српског новинарског подстила. Београд: *Српски језик*, V/1–2, 623–639.
- Милановић 2006: А. Милановић, Цитатност као језичка игра у насловима београдске дневне штампе. Београд: *Српски језик*, XI/1–2, 385–406.

- Милашин 2014: Г. Милашин, О типовима и функцијама преношења туђег говора у дневним новинама у Републици Српској, у: *Језик, књижевност и култура*. Ниш: Филозофски факултет, 26–39.
- Мирнић 2008: К. Мирнић, Интернационализми језика политике у новинским текстовима на њемачком и српском језику, у: *Српски језик у (кон)тексту*. Крагујевац: ФИЛУМ, 265–273.
- Николић, Вељовић 2018: М. Николић, Б. Вељовић, Нарација и дескрипција у аутобиографији Марије Маге Магазиновић (лингвистички и методички аспект), у: *Језик, култура, образовање*. Ужице: Педагошки факултет, 125–136.
- Обрадовић 2008: Р. Обрадовић, Језик писаних медија у Србији и глобализација, у: *Језик, књижевност, глобализација: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 127–143.
- Пашић 1991: М. Пашић, *Преглед књижевности ужичког краја*. Ужице: Кадињача.
- Рашовић 1989: С. Рашовић, Лингвистичка пресупозиција и стилистика новинских наслова. Београд: *Новинарство*, 25, 1–2, 94–97.
- Ружић 2012: В. Ружић, Фразеолошки модели у новинским насловима, у: *Структурне карактеристике српског језика*. Крагујевац: ФИЛУМ, 191–200.
- Спасић 2018: Н. Спасић, Типови преношења туђег говора у предизборној кампањи 2016. и 2017. године (публицистички стил). Крагујевац: *Наслеђе*, 39, 85–99.
- Станојевић 2008: Д. Станојевић, Глобализација и језик медија, у: *Језик, књижевност, глобализација: језичка истраживања*. Ниш: Филозофски факултет, 145–151.
- Тошовић 2002: Б. Тошовић, *Функционални стилови*. Београд: Београдска књига.
- Чутура, Ћирковић Миладиновић 2011: И. Чутура, И. Ћирковић Миладиновић, О новијим англицизмима у медијима, у: *Наука и политика*. Источно Сарајево: Филозофски факултет, 153–168.
- Шантић 2000: Ј. Šantić, Maga Magazinovic – luk vekova, u: Maga Magazinovic, *Moј život*. Beograd: CLIO, 7–35.
- Шуберт 2015: Г. Шуберт, Први светски рат у извештајима Маге Магазиновић и Герхарда Геземана. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 44/1, 71–77.

Милка В. Николич

**ГАЗЕТНЫЕ ТЕКСТЫ МАРИИ МАГИ МАГАЗИНОВИЧ
В ГАЗЕТЕ *ПОЛИТИКА* (РУБРИКА „ЖЕНСКИЙ МИР“) 1905 И 1906 ГОДОВ**

Мария Мага Магазинович (1882–1968) занимает особое место в сербской национальной культуре. Она была балериной, журналистом, переводчиком, писателем литературных текстов, автором специальных текстов в области музыкальной педагогики и физической культуры, а также предшественницей авангардных художественных движений в начале двадцатого века. Она опубликовала большое количество текстов в газете *Политика* в течение 1905 и 1906 годов – кроме газетных текстов, здесь есть короткие рассказы и переводы текстов иностранных авторов. Предметом нашего интереса в этой работе являются газетные статьи Марии Маги Магазинович, опубликованные в рубрике *Женский мир*, ежедневно появлявшейся в газете *Политика* на первой странице. Целью работы является изучение тематических, жанровых и языково-стилистических особенностей ее газетных текстов. Анализ показал: (1) что темы, о которых она писала, были разнообразными – повседневная жизнь женщины, образ жизни женщин в разных странах, основание женских клубов, образование женских детей, семейная жизнь, общественный статус женщин; (2) что тексты в жанровом плане имеют информативные, аналитические, интерпретирующие и литературно-публицистические жанровые свойства; (3) что тексты в языково-стилистическом плане имеют типичные черты публицистического функционального стиля (они понятны широкому кругу читателей). Можно сделать вывод, что Мария Мага Магазинович в своих текстах боролась за то, чтобы женщины имели больше свободы и право принимать решения.

Ключевые слова: Мария Мага Магазинович, газетный текст, публицистический функциональный стиль, языково-стилистические особенности, жанровые особенности.

Велибор В. Петковић* УДК 821.163.41`04.09-94 Теодосије Хиландарац
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет

СТВАРАЛАЧКИ И ПСИХОЛОШКИ МОТИВИ У „ЖИТИЈУ СВЕТОГА ПЕТРА КОРИШКОГ”

Значај Теодосијевог дела „Житије Светога Петра Коришког” је многострук и превазилази оквире религије. Због тога је о њему доста писано али о неизрецивом – јер Петар Коришки понавља Христов подвиг, никада се не може дати коначан суд. Савременом читаоцу посебно може бити подстицајно откривање стваралачких мотива аутора житија Теодосија и психолошко-верских његовог „књижевног јунака”, испосника Петра. Не одступајући од канона писања православне хагиографије, Теодосије је и врстан стилиста што његово приповедање чини претечом романа, најважнијег књижевног жанра нашег доба. Угледајући се на претходнике и средњовековне савременике, Теодосије Хиландарац и трагедије античких размера, попут страдања у пустоши сестре Петра Коришког, тумачи у хришћанском подвижничком духу. Ново читање ове хагиографије као књижевног дела ослања се на тумачења песника Миодрага Павловића и психијатра Владете Јеротића али недогматски трагајући за увидима који проширују значења текста. Такав је и есхатолошки приступ Драгише Бојовића који хагиографију свеца сагледава као „демонска испитивања душе монаха” у уобличавању митарстава за овоземаљског живота Петра Коришког. Светац „по Божијем допуштењу” задобија коначну победу над силама зла, а од суштинског је значаја разумети да би све било узалуд да подвижник није надвладао сопствену гордост. То је поука за читаоце свих претходних векова, од тринаестог до нашег, а поготово за човека савремене нарцистичке културе.

Кључне речи: житије (хагиографија), монаштво, крштење ватром Светога Духа, митарства, хришћанска мистика, историја и есхатологија.

Увод

Теодосијево „Житије Светога Петра Коришког” значајно је из верских, историјских и књижевних разлога. Верских јер је овај подвижник коришке пустиње крај Призрена светац Српске православне цркве (празнује се 5. јуна по старом, односно 18. по новом календару); историјских зато што његов животопис садржи и важне податке о животу српског народа у време учвршћења хришћанства на просторима српских земаља у тринаестом веку; књижевних јер је Теодосије један од наших најпоетичнијих хагиографа и претеча српских романописаца. Тај његов смисао за психолошки приказ личности запазио је Светислав Вуловић још

* velibor.petkovic@filfak.ni.ac.rs

давне 1885. године и назвао га „најбољим стилистом, најслађим приповедачем, романсијером српским XIII века” (Богдановић 1988: 29).

Заинтересованом савременом читаоцу ово житије пружа и више од тога, предочавајући му могућност за откривањем стваралачких мотива Теодосија и психолошко-религиозних испосника Петра чији је живот понављање и слављење Христовог мучеништва и победа над смрћу. Заправо, и животописац и светац су проникли у „мистику срца” и реалности придали дубље духовно значење. По томе је Свети Петар Коришки стваралац чије је бесмртно дело сам његов богоугодни живот, а Теодосијево писање о животу светога „...са осећањем најдубље смерности, у свести да је за то потребна нарочита моћ која се добија харизматски, благодатно од Бога, а нема се по себи нити се стиче учењем” (Богдановић 1988: 25).

Богдановићева похвала не значи да је Теодосије одступио од канона византијско-православне хагиографије. Напротив, приказујући Петра Коришког као свеца са људским особинама, животописац изазива саосећање читалаца и боље разумевање безбројних искушења којима је био подвргнут. Управо то је у духу православне теологије која инсистира на Исусу Христу као Богочовеку чије су људске особине истинске: он трпи бол, плаче, колеба се, осећа чак и страх. Али Христу је туђ грех и по томе се разликује од човека. Светац Петар Коришки понавља Христов лик у себи, с тим што је међу његовим особинама и могућност греха. То у највећој мери долази до изражаја када напушта млађу сестру, заспалу у планинској пустоши, да би се осамио у испосништву. Њен очај и каснија смрт добијају у житију размере античке трагедије, али са хришћанском поуком да је и њено страдање богоугодно дело, Христа ради, да би задобила вечни живот угледајући се на брата, њој у свему узора.

Зорица Витић-Недељковић истиче да је узор средњовековним ауторима пустињачких житија најстарије и по много чему најзначајније од свих – „Житије Светог Антонија”, спис Светог Атанасија Александријског. Настало у шестој или седмој деценији IV века, на словенски је превођено у три маха: први пут између друге и четврте деценије XI века и доцније још двапут у XIV веку. Уз бројне грчке преписе, поседовали су га и Светогорски манастири: „Већ из тих општих разлога ваља претпоставити да је Атанасијево ‘Житије Светог Антонија’ било познато и Теодосију Хиландарцу – или тачније, неразумно би било држати да је писцу Теодосијевог образовања и интересовања могао промаћи тај темељни текст аскетске литературе” (Витић-Недељковић 1999: 143).

Нова читања Теодосијевог „Житија Светога Петра Коришког” не могу да пренебрегну оно што су о овом делу писали ранији тумачи, попут песника Миодрага Павловића и психијатра Владете Јеротића. Међутим, овим ауторитетима треба приступити мудро, али не и догматски, већ трагајући за сопственим увидима у тумачењу оригиналног текста. Тако

надахнуто песниково тумачење Петровог одласка у монаштво, заиста раскриљује нове двери разумевања: „Читаво житије, које у себи нема никакве земаљске историје, прича о успостављању светачког простора међу небом и земљом” (Павловић 1988: 92). Ова повест заиста нема историје у смислу навођења година важних догађаја, битака и крунисања краљева, али садржи податке и детаље о породичном животу које савремени историчари проучавају као „интимну историју човечанства”, ништа мање важну за разумевање развоја цивилизације (Зелдин 2003: 9).

Опис свечеве победе над змијом говори о борби пуној опасности и подвижништва: „Време као да се мери низањем искушења и последицама унутарњих борби. Лукови искушења се више пута пропињу, но најлепше је оно са великом змијом која узнемирава испосника долазећи из једне пештере испод његове. То постаје прави, непоштедни, дуготрајни рат. У њега се меша и небески надвојвода Михаило. Кад се *архистратиг*, сав у сјају и с мачем, појављује Петру да заједно пођу на змију на коју је испосник већ кренуо са мочугом у руци сав ужежен од страхова и мољења, то постаје величанствена слика сусрета трију светова” (Павловић 1988: 93).

Петрово проливање суза после победе над змијом, у њеној пештери коју почиње да поштује као цркву и свето место, песник не објашњава као слављење победе, већ прибегава тумачењу чији су корени у древним митологијама, египатској, иранској и индијској. Повезујући змију са култом мајке земље и енергијом за васкрсење као поновно рођење, чини се да је песник Миодраг Павловић преслободно учицао у текст значења којих тамо нема. Он се усуђује и да Светом Ђорђу одложи копље којим убија аждају, како је представљен на иконама, закључујући да је нестало демонске персонификације и да је сада могуће општити са земљом без симболичног посредника. А најкраћи одговор песнику могла би бити тврдња једног богослова који је писао: „Највеће лукавство демона се састоји у томе што може да убеди многе у то да не постоји” (www.crkvasvetogilije.com/живот-у-христу-демони-непријатељи-чо/).

Тумачење професора Јеротића засновано је на другачијим принципима дубинске психологије. Запажајући да ни угледни научник и државник Стојан Новаковић који је 1871. године први објавио оригинални текст „Житија Светога Петра Коришког”, није у њему видео ништа више од мрачне легенде средњег века, Јеротић прибегава психоаналитичком сецирању Теодосијеве хагиографије. Упркос веома занимљивим интерпретацијама, комбинујући Фројдову и Јунгову терминологију, са симпатијама за овог другог који је у психоанализу увео појмове архетипа и колективног несвесног, чини се да је над житијем извршена нека врста научног насиља.

Наиме, основна поставка психоанализе да је либидо сексуална енергија која се на различите начине трансформише, сублимацијом ка стваралаштву у науци, култури и духовности, неминовно води ка објашњењима неприхватљивим за хришћанску езотерику. Тумачење

Петровог аскетизма едиповском траумом на раном узрасту, одрицање од мајке у страху од оца, а затим и од свих жена да би се посветио само једној – Пресветој Богородици, делује као бласфемија. Упркос покушају да се ово објашњење десексуализује увођењем Јунговог архетипа Велике Мајке, Јеротић сестрино инсистирање да остане са братом после смрти родитеља, повезује са несвесним инцестуозним жељама.

Суштинска грешка је у тумачењу либида као сексуалне уместо животне енергије која може да поприми различите облике. Пошто се она налази у самом основу психоанализе, ни такав велики ум попут Владете Јеротића, не успева да је превлада и његова објашњења остају у домену психоаналитичких застрањивања. Треба имати у виду да је о овом житију писао у ранијој фази, када је био склонији психијатријским неголи теолошким тумачењима. Али је зато у објашњавању разлике између Петрових визија и психопатолошких халуцинација, као и у пројекцији унутрашњих борби на спољашње битке са демонима, користећи параболу о Петру између змије (нагона) и орла (духа), професор Јеротић показао значај „крштења ватром као истинског крштења човека на путу екстатичног спајања са Богом” (Јеротић 1988: 72). Овај део његове студије наговештава будуће преумљење и сопствено обожење, слично као што је Теодосије пишући о Светом Петру Коришком кренуо путем подвижништва на позорници сопствене душе.

За дубље разумевање овог житија од великог је значаја есхатолошки приступ Драгише Бојовића који на нов начин сагледава Теодосијеву хагиографију свеца: „У средишту истраживања су *демонска испитивања душе монаха* као префигурација митарстава. Испитивања душе су најчешћа након њеног раздвајања од тела, али су могућа и у овоземаљском животу” (Бојовић 2004: 121).

Митарства су нека врста небеских прелаза (царинарница) на којима зли духови испитују грехе душе почињене за живота и покушавају да је уграбе од милостивих анђела и одвуку у пакао. У „Митарствима блажене Теодоре”, преподобне Теодоре цариградске која се упокојила 940. године, детаљно је представљено свих двадесет небеских прелаза. Она се у сну јавила Григорију, ученику преподобног Василија Новог и открила му шта се десило са њеном душом, приказавши му и одговор на њено питање како је могуће да зли дуси знају све грехе свих људи на свету? „Свакоме хришћанину на светом крштењу Бог додељује анђела чувара” али „исто тако и кнез таме [...] одређује по једног злог духа свакоме човеку” (https://sr.wikisource.org/sr/Митарства_блажене_Теодоре).

Тек укључивањем оваквог приступа могуће је избећи замке психологизирања или преслободног поетског тумачења житија. При томе, треба имати у виду да православна догматика углавном разматра шта се догађа са душом након разлучења од тела, када она пролази кроз митарства где се за њу боре демони који је оптужују за грехе и милостиви анђели који је бране. Зато је многим промакло да се током боравка Светог

Петра Коришког у пустињи, дакле још за његова живота, историја и есхатологија истовремено остварују.

Живот у подвижништву

„Житије и подвизи светог и преподобнога оца нашег Петра у Коришкој гори испосника”, какав је пуни наслов чувене хагиографије, Теодосије започиње кратком молитвом Господу: „Благослови оче!” Следи уводно поглавље у коме животописац наводи разлоге за писање, упркос својој недостатности за такво дело: „Добро и за добро умиљење, себи и слушатељима корисно поучење, Петра преподобнога споменом, житије његово да за све саставим наговарао си ме, оче и брате Григорије” (Теодосије 1988: 265). Реч је о коришком монаху Григорију, претходно сабрату и иконому манастира Хиландара, а житије је писано највероватније око 1310. године, у доба владавине краља Милутина, највећег задужбинара међу српским владарима.

Теодосије правда дотадашње устезање да отпочне писање „због оскудне своје памети” и та скромност може представљати добар узор савременим писцима, у великој мери исувише гордима да би помислили, а камоли написали за себе да ће „усрдно испунити твоју молбу колико се ништим умом постићи може”. Животописац се узда да ће му Бог услишити молитве и да ће му „подарити капљу благодатног знања у Духу Светом, како бисмо према твом очекивању достојну реч уприличити могли” (Теодосије 1988: 265).

Овакво схватање је дубоко укоренењено у православну традицију, а порекло има још у античком добу, што у својим делима често истиче Платон: „Јер песник је нарочито биће: он је лак, крилат и свештен, и не може певати пре него што буде понесен заносом, пре него што буде изван себе и свога мирног разума; али докле год он има то добро, не може, као ни сваки човек, ни певати ни прорицати. Како они, дакле, не стварају своја дела и многе лепоте не кажу о стварима занатски, као ти о Хомеру, него заиста у божјем надахнућу, то сваки од њих може заиста лепо певати само оно на што га је Муза подстакла: један дитирамбе, други похвалне песме, трећи поскочице, четврти епске песме, пети јамбе. Али сваки је од њих за све друго неспособан. Јер они то не говоре занатски него божјом снагом. Јер, кад би они о једном предмету умели лепо говорити на основу своје занатске умешности онда би то умели и о свему другом. Зато се бог, одузимајући им снагу размишљања, служи њима као и пророцима и божанским врачевима као својим слугама, да бисмо ми, слушаоци, видели да та драгоценост откривања не говоре они у којима нема разума, него да их говори сам бог, и да их преко њих говори нама” (Платон 1970: 533д–536д).

Теодосије у другом поглављу образлаже значај житија светаца за будуће нараштаје као пример за угледање и надметање са сопственом душом. Наводећи да љубитељи ратова у незнабожачким списима налазе и радо читају о војевању, он очигледно алудира и на оно што је остало

сачувано захваљујући Хомеру, а што је Платон критиковао из других разлога: првенствено зато што јунаци показују слабост, а то није добро за будуће ратнике. Хришћански списи, напротив, приказују све људске муке без зазора, подстичући тиме на подвиг да се невољама одупремо и Божанској сили препустимо. Јер „житија служе на корист: слушаатељима су већ сама по себи корисна, а списатељима следује награда због користи слушаатеља.” Податке о свецу прикупљао је у његовом родном крају и области где се подвизавао и то од људи који су се још сећали „инока који преподобнога погробоше” (Теодосије 1988: 266).

Следе поглавља у којима се описује порекло и младост будућег свеца Петра Коришког, од рођења у селу Уњемиру (данашњи назив је Добра Вода) из хвостанског краја у Диоклитији, како се тада звала област око Пећи. Иако из побожне хришћанске породице, крштен по жељи родитеља, његово повлачење од другова и ревност у посту и одласку на литургије у цркву, забринуле су оца и мајку. До те мере да су га и вређали, називајући га „бруком и срамотом породице”, а он је све примао без злобе, не одговарајући и с осмехом, да би потом још приљежније прионуо на учење и пост. Теодосије бележи да је Петар у младости чешће пребивао у цркви него код куће, „и не тражаше од родитеља ни јела ни одела него му они сами на силу од овог даваху” (Теодосије 1988: 267).

Читање светих књига пробудило му је размишљање о одласку у монаштво, али су га родитељи у томе спречавали. Значајно је приметити да је Петар Коришки трипут покушао да оде од куће у испосништво и трипут одрекао: најпре због очеве жеље, затим због мајчине молбе и на крају сестриног преклињања да је не оставља саму. Иако Теодосије то директно не сугерише, може се уочити аналогија са троструким одрицањем апостола Петра од Господа Исуса Христа: „Пре него што петао запева, одрећи ћеш се трипут Мене” (Јеванђеље: по Матеју, гл. 26, 69–75; по Марку, гл. 14, 66–72; по Луки, гл. 22, 55–62; по Јовану, гл. 18, 15–18, 25–27). Али је исто тако чврста веза између двојице светих и по томе што Петар Коришки пре одласка у пустињу, а по смрти родитеља, заједно са сестром подиже две колибе крај цркве посвећене Св. апостолу Петру, више свог села Уњемира. Када због честог доласка мештана да их посећују одлазе даље у крај који се зове Алтин, опет праве колибе поред цркве која је такође посвећена Св. апостолу Петру. Пандан „стени на којој стоји црква” је светац са истим именом, Петар Коришки, стена да учврсти темеље Српске православне цркве.

Теодосије бележи: „Ближњи, и знанци, и по крви рођаци, дивљаху се чудесном изласку и животу њиховом у Богу, и долазећи к њима доношаху им потребне ствари. Преподобни због тога много негодоваше и бејаше му тежак толики долазак к њему, те рече својој сестри: ’Веома би нам било корисно живети далеко од својих, и не гледати ни радост ни жалост њихову.’ А она рече: ’Како хоћеш, господару!’ И устадоше, те отидоше у други крај, који се зове Алтин, и тамо опет близу једне цркве

светога и врховног апостола Петра, у подвигу живљаху. Али се ни тамо делима добродетелним од посетилаца сакрити не могоше” (Теодосије 1988: 268-269).

Овај одломак значајан је не толико из биографских разлога, колико из теолошких јер покреће питање може ли се живети испосничким животом окружен другим људима? „На тргу нема Христа”, понављају свети оци попут Амвросија (Витић-Недељковић 1999: 145), подстичући монаштво као одговор. Али овде није реч о исихазму и општежићу, већ о подвижништву у световном окружењу које омета испосника својом тежњом да се приближи светом човеку. Наша новија историја примером почившег патријарха Павла сведочи да је и то могуће, али тек после дугог испосничког живота у манастиру. Самовање је неопходно ради достизања божанског озарења и унутрашње хармоније, а када се то достигне, онда више није нужно клонити се света. Управо то се догађа и Светом Петру Коришком после много година унутрашње борбе са собом и спољашње са бесима (злим дусима) и змијом. Наступа сједињење са Богом и он прима друге испоснике к себи, учећи их како да буду „богољубиви иноци” и одбране се од искушења свих врста.

Али пре тога многе је године Петар провео у коришкој пустињи, како је назива Теодосије, живећи усамљенички у пештери на стени, изложен сунцу и хладноћи, борећи се са бесима и змијом. Данашњем читаоцу може се јавити недоумица јесу ли зли дуси „беси путем маштарија” (Теодосије 1988: 272), продукт унутрашњег стања испосника или спољашња реалност? Они знају сваку Петрову тајну, обраћају му се речима његове млађе сестре и њеним вапајем да је не оставља саму, што води закључку да се јављају у његовом уму не би ли га поколебали у подвижништву и молитви. Међутим, ако прихватимо интерпретацију да су ти зли дуси митарства, онда постаје јасно што они знају сваку тајну. С друге стране, змија је итекако стварна, њено шиштање указује на реалну и непрекидну претњу, тако да Петру Коришком не остаје ништа друго него да се са њом обрачуна.

У пустињачким житијима биографски подаци користе се на почетку и крају, а средишњи део представља приказ свечеве борбе за савршенством кроз сједињење с Богом. Тај унутрашњи преображај личности није онакав каквим га приказује развојна психологија, него је нека врста жестоке битке са демонима. Врхунац аскезе је оно што Свети Атанасије назива „унутрашњом гором” што очигледно не означава планину него подвиг личности, њену борбу за сопствену душу. Јер њу чека „страшни суд”, а овај есхатолошки мотив веома је присутан у српској црквеној књижевности. Добри анђели јављају се у „Житију Светога Симеона” од Светога Саве, затим у Доментијановом „Житију Светога Саве” и поново у Теодосијевој хагиографији највећег српског светитеља: „Са Теодосијевим *Житијем Светога Саве* завршава се епоха добрих анђела у српској црквеној књижевности. *Житије Светога Петра*

Коришког у том смислу представља прекретницу. Њиме почиње историја демонских испитивања душе, чиме силазак метаисторије у историју добија нову димензију – драматично остварење анахоретске есхатологије” (Бојовић 2004: 123).

Коначном обрачуна са змијом која је демонски помоћник претходи „четрдесетодневно и ноћно стајање у посту и молитви”, а када преподобни Петар узме мочугу и крене са своје стене ка пештери у којој змија обитава, догађа се истинско чудо: „И гле, као против Мадијамаца негда Исусу Навину, и овоме против љуте змије анђео господњи с мачем у рукама појави се и стаде пред њим. Старац од сјаја његова уплашен посрну да падне, али он га подиже и рече: ’Не плаши се од мене. Ја сам Михаило, архистратиг сила господњи, и гле, пошто си молио у помоћ анђела од Бога, сада сам ја од њега послан и дођох да прогнам лукаву змију, која ти пакост чини. Сада ћеш видети славу Бога нашега!’ И кад се приближише улазу у пештеру, двоструки напад – анђела с мачем и старца с мочугом – змија не поднесе, него са врха пештере низ провалију побеже и незнано куд у бегу бежећи отиде” (Теодосије 1988: 274-275).

После те победе архистратиг Михаило постаје невидљив, а онима који сумњају у хришћанску мистику и могућност чуда, Владета Јеротић нуди научно објашњење које је дао Јунг: „Када говорим о слици, онда не мислим на психичко одсликавање спољашњег објекта, него много више мислим на слику фантазије. Ова слика више почива на несвесној активности фантазије и као њен производ она се свести приказује више или мање страна, отприлике у виду какве визије или халуцинације, али без испољавања патолошког карактера” (Јеротић 1988: 76).

Иако ово објашњење није потпуно, значајно је јер и психијатрија признаје могућност визија које представљају пројекцију у простор, дакле слика које нису нимало патолошке. Код Светог Петра Коришког ова победа над змијом уз помоћ Архангела Михаила отвара пут ка екстатичном спајању с божанским принципом. Он је попут старозаветног Јова, потврђујући да „човек не може без Бога, али је и Богу човек потребан као незаменљиви сарадник и помоћник у остваривању космичких планова”, како је писао Ангелус Силезиус, пољско-немачки хришћански мистик из XVII века, познат по религиозним поемама (https://en.wikipedia.org/wiki/Angelus_Silesius).

Нашем православном поимању борбе добра и зла много је ближе приказане драматичне борбе небеских анђела са Луцифером и његовом војском, представљено у Његошевој „Лучи микрокозма” (1845). Та борба, било да се одиграва ван човека на небу, у земаљским искушењима попут Христових током његовог четрдесетодневног боравка у пустињи, или у нашем унутрашњем бићу, увек је беспошtedна и захтева велику снагу да се битка добије. У савременој светској књижевности један од најбољих примера борбе добра и зла, уз визије арханђела које су попут оне Светог Петра Коришког, дакле лишене патолошких одлика халуцинација, даје у

својим романима аргентински писац Ернесто Сабато, нарочито у завршном делу трилогије „Абадон анђео уништења” (1974). Његов пример је инспиративан јер је у младости био физичар коме су предвиђали велику научну каријеру, а радио је у лабораторији Марије Кири. Све је то напустио и посветио се писању, у некој врсти испосништва, не би ли досегао вишу истину о животу коју наука не може да пружи.

Победа и апотеоза

Посвећен хришћански живот подразумева да се победа слави са великом смерношћу и Теодосије пише да је тако чинио и Петар Коришки, пошто му је архистратиг Михаило помогао да прогнају змију: „Ко сам ја, у страстима поцрнели и у гресима трули и усмрдели, те си преславног и пресветлог твојег главног анђела, Господе, у помоћ мени послао?!” Уз захвалност Богу, испосник пролива сузе и улази у пештеру из које је прогнана змија, понављајући речи Аврамове: „На месту овом господ виде” (Постање 22,14).

С обзиром на то да се у овој 22. глави Прве књиге Мојсијеве говори о Аврамовој великој вери у Бога и спремности да жртвује сина Исака, а Господ је то видео и указао му на овна који се роговима заплео у чести, песник Миодраг Павловић указује да се „овде успоставља мутна веза између сина Аврамовог и змије са којом се борио испосник. Као да се змија, чим је била побеђена и отишла, претворила у неки несвесни, позитивни симбол” (Павловић 1988: 95).

Пажљиво ишчитавање Теодосијевог житија и Књиге Постања води другачијем закључку: Господ је увидео искрену Петрову веру у божанску промисао, баш као што ју је имао и старозаветни Аврам, али то змију није учинило позитивним симболом, него је само брдо и пештера у којој се то догодило, постало свето место на коме човек побеђује сваку сумњу и заувек потврђује свој савез с Богом: „И назва Аврам оно мјесто: Господ ће се постарати. Зато се и данас каже: на брду гдје ће се Господ постарати” (Постање 22,14).

Ово објашњава због чега је Петар Коришки змијину пештеру почео да поштује као божју цркву, угледајући се на старозаветни пример из Прве књиге Мојсијеве. Та победа над змијом дала му је снагу да се одупре бесима који су покушавали да га уплаше и отерају, јер је имао чврсту веру да „ће се Господ постарати” за све и да неће дозволити да нечисте силе надвладају. У том уверењу дочекао је и последњу битку.

То двојство значења које има пештера на стени, слично је ономе које има и сама пустиња у житијима светаца: „Пустиња хришћанских подвижника страшна је али потребна. Погодна за ’тиховање’, она је и боравиште демона” (Витић-Недељковић 1999: 148). У Светом писму „време пустиње” означава време неверовања, доба „златног телета”, али такође пустиња је и „савез са Богом”. Зато је и Теодосијево виђење

пустиње као „дивног” места свесно ослоњено на традицију, а искушенички живот има узор у Христовом кушању и победи над демонима.

Евагрије Понтски је крајем IV века практично изједначио мисли и демоне, пишући да „демони нападају преко људских посредника; отшелници пак трпе њихове непосредне нападе путем слика, халуцинација, маштарија, дневних и ноћних, еротичних или ужасавајућих” (Витић-Недељковић 1999: 149).

Једном, усред дана, пише Теодосије, у намери да Петра од пештери и стене одагнају, појавише се „као велики облак гавранова и у обличју свакаквих звери сакупивши се дођоше на светога” (Теодосије 1988: 276). Савременом читаоцу „Житија Светога Петра Коришког” овај опис буди у сећању чувену Ван Гогову слику „Житно поље с гаврановима”. Изгледа да је и велики уметник, попут руских јуродивих боговидаца, имао визије о борби сила добра и зла, али не и снаге да се са злодусима избори. У време када је насликао већину својих чувених слика, писао је брату Теу: „Патити, а не жалити се, једина је лекција коју човек треба научити у животу.” (<http://www.znanje.org/i/i25/05iv01/05iv0110/4.htm>)

Испосник Петар Коришки имао је духовне снаге да бесе одагна, изговарањем Символа вере. Напади су се из дана у дан понављали, али демонске маштарије одбијале су се од стени чврсте вере: „Ако би и још веће мноштво пукова ваших на ме навалило, неће се бојати срце моје. Ако ме нападнете, показаћу своју смелост против вас у име Бога мојега” (Теодосије 1988: 278). Притом се подвижник усрдно молио и Господ милостиви је сваки пут услишио његове молитве. Схвативши да ће бити побеђени, беси су покушали да у Петру пробуде гордост, али се он одбранио понављајући речи Аврамове: „Ја сам прах и пепео (Постање 18, 27) пред Господом мојим, и ништа сâм по себи како треба без помоћи његове учинити не мислим” (Теодосије 1988: 280).

Одолевши греху гордости, Свети Петар Коришки „по Божијем допуштењу” задобија коначну победу над силама зла и беси поражени и у стиду одлазе из пребивалишта за које су се са њим годинама борили. Суштински је важно, свих ових векова од настанка Теодосијевог текста о житију свеца до наших дана, уочити да би све победе пропале, да подвижник Петар Коришки није надвладао сопствену гордост. Тек то је означило коначну победу и препуштање Божјој милости у молитвама захвалности и мистичком сједињењу са Светим Духом.

Брзоплето би било закључити да је реч о ономе што источњачке религије попут будизма називају просветљењем. Овде се догодило нешто много више од умне спознаје јединства човека и васељене. Наиме, сатори (просветљење) је унутрашњи доживљај спознаје божанске искре у себи који се не може другима описати, ни речима ни сликама. Међутим, бескрајна радост која је испунила душу Светог Петра Коришког исказана је јасно видљивим знацима: „После тога светлост велика у неизрецивом виђењу у пештери заблиста, и сан од њега оде по дану и по ноћи, и

мишљаше као да је на небесима а не на земљи у радости и весељу божаственом, и насићиваше се неисказаним виђењима многодневно, тако да је и худо биље и горки жир заборавио јести, и ни да га скупи изаћи потом није мислио, нити је желео још да живи на земљи” (Теодосије 1988: 282).

Победа Светога Петра Коришког над „кнезом овог света” истовремено је и победа над љутим и немилостивим анђелима, избављење од ваздушних митарстава. Увод у ту битку била је борба са змијом, извојевана уз помоћ арханђела Михаила. Он се борио и са сатаном, а речи којима се обратио Петру након што су поразили демонску помоћницу, навестиле су око чега ће се водити одсудни бој: „Мир теби, душо која тражиш Господа!” (Теодосије 1988: 275).

Петар Коришки узвраћа молитвом Богу која је нека врста рекапитулације његовог живота и истовремени наговештај борбе душе са њеним љутим непријатељима демонима: „Госпode Исусе Христе, сине божји, прими у миру душу моју и удостоји ме да прођем кроз ваздух и мимо духове лукавства небурно и без препреке, без заседа и пакости, уз садејство и одбрану светих анђела твојих, и вођен и провођен њима тамо где ћу се теби, Богу мојему поклонити и примити благо од тебе по великој милости и без осуде за многа моја зла дела” (Теодосије 1988: 284).

Тиме се указује да је „Житије Светога Петра Коришког” повест о рату душе у међупростору између земље и неба, времена и вечности: „То значи да Петров живот и на земљи и на небу припада једној историји, историји испуњења божанских заповести. Тај живот се остварује и кроз митарства (кроз њихову земаљску префигурацију и небеско постојање). То није живот тела већ живот душе и Теодосије инсистира на повести душе, јер је његов јунак на земљи ’као анђеo поживео’ и ’бестелесан се јавио у Коришкој пустињи” (Бојовић 2004: 125).

У духовној радости, али са страхом и трепетом да га гордост не порази, Петар Коришки је проживео још многе године, безбедан од бесова који се нису усуђивали да се светом човеку приближе. А Божјом вољом његов подвиг не остаде непознат: „Неки богољубиви иноци сазнадоше за њега те дођоше и замолише га да их прими, како би се од њега испосничком научили живљењу. А он, предвиђајући свој скори ка Богу одлазак, не хтеде им одрећи. Прими их и одреди им да се настане у пештерама испод друге стене, прекопута његове” (Теодосије 1988: 283).

Пред смрт их је замолио да му у стени на којој се подвизавао у Христу, секиром и мотиком усеку гроб. Иноци су то и учинили, а у мало дана које је Петар после тога поживео, учио је братију како да у пустињи пребивају и бесовима се одупиру. Испричао им је и све о свом животу, па је сведочанство о томе тако и стигло до Теодосија, а затим и до свих нас који смо његово житије читали. Потом се разболео и обузет грозницом причестио светим Христовим тајнама, уз речи „Слава Богу за све”

(Теодосије 1988: 284), још једном Господу помолио да у миру прими његову душу.

Затим је братију отпустио, пославши их у њихову пештеру на починак, заповедивши им да сутрадан дођу к њему. А те ноћи догодило се једно од божјих чуда које потврђује у овом тексту изречен став, да је православно мистичко сједињење светих богоугодника са Господом Исусом Христом нешто што превазилази индивидуално и представља литургијски догађај. У 37. глави „Житија Светога Петра Коришког” то је описано на следећи начин: „Те ноћи, кад устадоше за поноћну и јутарњу службу, чуше неизрециве песме и гласове који сладошћу ум и срце у умиљење одводе. И брзо из пештере изађоше и тражаху да виде откуда ово слатко и за слух пријатно појање долази. И погледавши на стену старчеву и видевши пештеру његову као да је многим свећама осветљена, зачуђени тим, говораху: ’Кад одосмо, старца самога остависмо. Па ни огња раније у пештери његовој није било. И како светлост велику у њој сад видимо и многих појаца гласе откуда чујемо? Да није ко од познатих му пре нас дошао и с њим се радује? Али какво је то чудно њихово весеље, јер ни песама силу не успевамо схватити?’ И хтедоше доћи до пештере и утврдити шта се у њој догађа, али их заповест старца задржаваше. Та ноћ им се као цела година учинила, говораху, паштећи се и чекајући јутро да дођу до старца и виде шта се са њим десило” (Теодосије 1988: 286).

А када је освануо дан, братија је журно стигла у пештеру и осетила необично пријатне мирисе, угледавши преподобнога Петра у усеченом гробу где лежи као да је заспао. Лице му је светло сијало, испољавајући тако чистоту и сјај душе која се узнела ка Господу. Тада схватају да су песме које су целе ноћи слушали биле од бестелесних и чистих светих анђела који су опојали светога старца Петра Коришког. Иако свесни да као грешни нису били достојни да у друштву анђела буду на погребу свог учитеља, ипак су негодовали и жалили се, али и захваљивали Богу што су примили благослов од свеца пре његовог престављења.

Изванредним стилем Теодосије приводи крају ово житије, описујући како су иноци камењем покрили свечев гроб, а после не много времена, часне мошти почеле да се миром осећају и да имају благодат исцељења. То је привукло многе ходочаснике да долазе у пештеру где почива Свети Петар Коришки и да примају оздрављење од различитих болести, укључујући и оно које људима чине нечисти дуси. „Тако Бог прославља славитеље своје” (Теодосије 1988: 287), закључује хагиограф и у завршним поглављима описује како је стигао из Свете Горе на ово „дивно место ван света” до цркве божје у којој пребива светитељ, да би написао његово житије.

Закључак

Крштење ватром Светога духа истинско је крштење које достижу само ретки, посвећени подвижници попут Светога Петра Коришког. У Теодосијевом житију нашег свеца оно није директно приказано, али се из сведочења братије која се посветила испосничком животу у Петровој близини зна да су небески херувими опојали његов прелазак у вечност. То умногоме подсећа на силазак Светог Духа на апостоле, крштење ватром које им је дало моћ да говоре људским језицима различитих народа и шире хришћанску веру по свету. Свети Петар Коришки је ту благодат задобио својим смерним подвижничким животом у коришкој пустињи, а потврда његове светости су чудесна исцељења ходочасника у пештери где је сахрањен.

Атеисти другачије доживљавају овај текст, али не могу му оспорити лепоту језика, стила, изванредног приповедања и драмских сукоба испосника Петра са бесима, о којима је и Достојевски објавио роман 1871. године, видећи злодуха у отпадништву од моралних и религиозних идеја, себичном индивидуализму који се манифестује нихилизмом. Другим речима, Теодосијево „Житије Светога Петра Коришког” помаже и онима који нису упућени у православну веру и њена мистична откровења да схвате значај жртве појединца за колектив, јер морално беспрекорне личности попут Петра Коришког представљају стубове на којима се држи и опстаје једна нација и вера.

У наше доба најбољи пример таквог уметничког стварања које следи пример хагиографа и спремности на испосничко жртвовање унутар цркве, али и у световном животу, пружа руски редитељ Андреј Тарковски. Његови најпознатији филмови „Иваново детињство”, „Андреј Рубљов”, „Сталкер”, „Носталгија” и „Жртвовање”, успели су да православни поглед на живот и свет приближе гледаоцима широм планете, различитих народа и религија. Због тога и житија наших светаца треба преводити на стране језике и користити технолошке могућности медија да се она преносе путем радија, телевизије, филма и интернета. Много ће семена пасти на камен, али један ће део сигурно наћи плодно тле да проклија у душама отвореним за нова сазнања.

Текст Теодосијевог „Житија Светога Петра Коришког” отворен је за различита тумачења и то не треба осуђивати нити спречавати. Напротив, чак и увиди са којима се не можемо у потпуности сагласити, подстичу читаоца на нова промишљања и открића. Тако је и Јеротићево психоаналитичко тумачење са становишта дубинске психологије веома драгоцено. Он у животном путу Петра Коришког ка светости види сједињење с Јаством као последњи циљ најбољих међу људима. Претпоставља да је Петар у неком другом времену могао постати велики уметник али и душевни болесник, јер „без мача и штита хришћанског учења у које је веровао, како је само највећим доступно да верују, могао је

лако постати плен – Петар би рекао – Сатане, ми бисмо данас рекли – Хаоса...” (Јеротић 1988: 89).

Када је реч о психоанализи, веома утицајној у XX веку у различитим сферама науке и културе, треба имати у виду да Фројдово потенцирање борбе Ероса и Танатоса и лично бекство у песимизам и меланхолију, нису остали без критике ни унутар саме теорије. Већ је Јунг увођењем појма архетип покушао да повеже лично и колективно несвесно, али и различите цивилизације, синхронијски и дијахронијски. Тиме је Хаосу супротставио Космос, а људском бићу пружио могућност да оствари слободу трагања за смислом.

Али тек се група британских психоаналитичара (Вилијам Роналд Додс Ферберн, Доналд Виникот, Мајкл Балинт) усудила да преиспита Фројдову идеју о „примарном нарцизму” – себичности људског бића и заменила је „примарном љубављу”: „Они су већи значај придали објектним односима него нагонском пражњењу. Сматрали су да психопатологија не произлази из инхерентне битке између нагона живота и нагона смрти (и између ових нагона и Над-ја), већ из повреда, злостављања, претеране стимулације или запостављања од стране особа које су водиле бригу о детету у његовом раном узрасту. Суштински романтична етика овог становишта омогућила је да се у људским бићима доброта препозна као унутрашња и природна, а не само као одбрамбена или сублимирана” (Ахтар 2016: 12).

Ипак, природно је што дубину значењских слојева Теодосијевог текста најдубље можемо сагледати имајући све време у виду да је реч о хагиографији свеца и да нам најдубље увиде може пружити једино есхатолошки приступ. Светлост којом је била обасјана коришка пустиња после победе подвижника Петра над демонима сведочи о подвижничкој чистоти и спасу његове душе: „Реч је о светлости која ће се појавити у пештери и у ноћи Петровог престављења и означити есхатолошку пуноћу једног живота на земљи у коме се догодило све оно што праведне чека на Небу. Ово житије показује, а то је једна од основних идеја Теодосија Хиландарца, да се његова душа, пре исхода из тела, суочила и са митарствима. Зато се у ноћи Петровог престављења она испољила у ’чистоти и сјају’, примљена од ’чистих светих анђела’ уз ’светлост велику’ и ’песму силну’, а његово тело је испунило пећину ’благоуханим мирисима’. Тиме коришка пештера Светога Петра постаје место истовременог остварења историје и есхатологије” (Бојовић 2004: 128).

Нова открића у науци омогућавају потпуније разумевање старих текстова, попут житија. Али ни једног тренутка не треба губити из вида да се уметнички и религиозни списи не могу анализирати научном методологијом, баш као што није могуће ни обрнуто. Сусрети различитих дисциплина могу бити плодотворни, али кључ за разумевање хагиографија је у „мистици ума и срца”. Другачије речено, само посвећен читалац који улаже напор да разуме и отвара срце да саосећа са подвижником, може да

учини подвиг да разуме житије. Баш као што је Теодосију успело да напише животопис Светог Петра Коришког који књижевно и религиозно светли пуноћом значења и седам векова касније, тако се и читалац мора пробијати кроз стене и пештери текста, не би ли и сам био сличан „подвижнику пустиње”. Награда за то превазилази бартовско „задовољство у тексту”, много је сличнија налажењу извора воде животворне, са којег можемо да утолимо духовну жеђ и проширимо сопствене границе поимања живота, света и васељене.

Примарна литература

- Теодосије, 1988: Теодосије Хиландарац, *Житија*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд.
- Богдановић, 1988: Димитрије Богдановић, *Теодосије, Житија, предговор*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд.
- Бојовић, 2004: Драгиша Бојовић, *Пројекција митарстава у „Житију Светога Петра Коришког”*, Црквене студије број 1, Центар за црквене студије, Ниш.
- Витић-Недељковић 1999: Зорица Витић-Недељковић, *Демонска искушења у Теодосијевом „Житију Светог Петра Коришког”*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 28/1, Београд.
- Јеротић, 1988: Владета Јеротић, *Житије Петра Коришког у светлу дубинске психологије, предговор*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд.
- Павловић, 1988: Миодраг Павловић, *Теодосијево Житије Петра Коришког*, Просвета, Српска књижевна задруга, Београд.

Секундарна литература

- Ахтар 2016: Салман Ахтар, *Психологија доброте*, Слио, Београд.
- Библија 1993: Британско и инострано библијско друштво, Београд.
- Ван Гог 2008: Винсент Ван Гог, *Писма брату*, Службени гласник, Београд.
- Зелдин 2003: Теодор Зелдин, *Интимна историја човечанства*, Геопетика, Београд.
- Његош 1990: Петар Петровић Његош, *Луча микроkozма*, Рад, Београд. (прво издање 1845)
- Платон 1970: *Ијон, Гозба, Федар*, Култура, Београд.
- Сабато 1989: Ернесто Сабато, *Абадон анђео уништења*, БИГЗ, Београд.

Извори

- <http://www.svetigora.com/node/7289>
- [https://www.academia.edu/6503862/Fantasticno i psiholosko u zitiju Svetog Petra Koriskog](https://www.academia.edu/6503862/Fantasticno_i_psiholosko_u_zitiju_Svetog_Petra_Koriskog)
- www.crkvasvetogilije.com/живот-у-христу-демони-непријатељи-чо/
- https://sr.wikisource.org/sr/Митарства_блажене_Теодоре
- https://en.wikipedia.org/wiki/Angelus_Silesius
- <http://www.znanje.org/i/125/05iv01/05iv0110/4.htm>

Velibor V. Petković

**CREATIVE AND PSYCHOLOGICAL MOTIVES
IN „THE HAGIOGRAPHY OF ST. PETER OF KORIŠA”**

The significance of Teodosije's work "The Hagiography of St. Peter of Koriša" is manifold and goes beyond the confines of religion. Because of this, much has been written about it, but of the unspeakable - because Peter of Koriša reiterates the feat of Christ, no final judgment can ever be given. For the contemporary reader, it may be particularly stimulating to discover the creative motives of the author Teodosije, and the psychological-religious motives of his "literary hero", the ascetic Peter. While not deviating from the canon of writing Orthodox hagiography, Teodosije is also an excellent stylist, making his storytelling the forerunner of the novel, the most important literary genre of our time. Looking up to the predecessors and medieval contemporaries, Teodosije the Hilandarian interprets also tragedies of ancient proportions, such as the suffering of Peter of Koriša's sister in the wasteland in the Christian ascetic spirit. The new reading of this hagiography as a literary work relies on the interpretations of the poet Miodrag Pavlović and psychiatrist Vladeta Jerotić, while non-dogmatically seeking insights that extend the meaning of the text. Such is the eschatological approach of Dragiša Bojović, who regards the hagiography of the saint as "a demonic interrogation of the soul of the monk" in shaping the aerial toll house during the worldly life of Peter of Koriša. The saint gains a final victory over the forces of evil "at God's permission", and it is essential to understand that it would be all in vain if the ascetic had not overcome his own pride. It is a lesson for readers of all previous centuries, from the thirteenth to ours, and especially for the man of modern narcissistic culture.

Keywords: life (hagiography), monasticism, baptism by fire of the Holy Spirit, aerial Toll house, Christian mysticism, history and eschatology.

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ О ПРЕИСТОРИЈСКИМ СРПСКИМ ОНОМАСТИЧКИМ ТРАГОВИМА НА БРИТАНСКИМ ОСТРВИМА

У овом прилогу подсећа се на давнашњи осврт Милоша Црњанског на српске преисторијске ономастичке трагове на британским острвима (такви су ороними типа *Мосор*, *Орјен*, *Ком*, *Кораб*, *Ловцин*, *Шар*, хидроними *Сутла*, *Сана*, *Уна*, *Корана*, *Драгона*, *Драва*, *Крка*, *Вишава*, *Лика*, *Цетина*, *Украина*, *Спреча*, *Лим*, *Дрим*, имена јадранских острва *Шолта*, *Силба*, *Корнат*, *Муртер*, *Брач*, *Уније*, *Папман*, *Шипан*, *Лопуд*), али и мноштво других појединости.

Кључне речи: Милош Црњански, келтски и вендски трагови, британска острва, Балкан, Бретања, Вандеја.

Милош Црњански објавио је 1964. године у НИН-у, колико ми је познато, шест чланака о најстаријим поменима Срба у Енглеској.¹ Уз

* dragoljub5rovic@gmail.com

¹ 1. *Први помени Срба у Енглеској*. – НИН, бр. 703, 28. јун 1964; 2. *Ноулз о Косовској бици*. – бр. 705, 12. јул 1964; 3. *Ноулз о деспоту Ђурђу... и о завери Зрињских*. – бр. 706, 19. јул 1964, 12; 4. *Археолошке везе Балкана*. – бр. 711, 23. август 1964, 8–9; 5. *Вендски траг у Британији*. – бр. 717, 4. октобар 1964, 8–9; 6. *Откуд потичу имена наших река и брда*. – бр. 721, 1. новембар 1964, 8–9. **Накнадна белешка.** Овај текст завршен је крајем децембра 2019. године и био је замишљен само као „преорука“ лингвистима да се запуте трагом идеја које је изложио М. Црњански у серији поменутих чланака. И ту би се „амбиције“ потписника ових редова и завршиле – да се он касније, другим поводом и другим путевима, није „вратио“ истој теми и, узгред, „открио“ да је о томе Реља Новаковић написао (двојезичну, српску и енглеску) књижицу: *Непознати Црњански: Древни Срби на британском тлу*. Београд (ИПА „Мирослав“), 1997, стр. 110 (енглески наслов овде је испуштен). Од шест поменутих расправа Р. Новаковић помиње четири (испустио је прву и трећу), ја морам признати да сам нисам могао проверити је ли ово *све* што је Црњански објавио у НИН-у и то ће бити први задатак истраживача који се запуте трагом по коме је наш велики писац учинио тек почетне кораке. Помињем ту појединост зато што је Олга Луковић-Пјановић од свих тих текстова (и то сам накнадно утврдио) поменула само последњи, али изгледа да се над чињеницама које је Црњански саопштио није озбиљније замислила. На то указује и податак да је у првом издању своје књиге (*Срби... народ најстарији*. Београд, 1990, том 1, 163–164) назначила да је текст који помиње објављен 1980; после је то исправила (Београд, 2011, том 1, 327–328), али у њеној оцени грађе коју је изложио Црњански ништа се није променило па је

други текст Уредништво је ставило напомену: „Песник и романсијер Милош Црњански упутио је редакцији НИИ-а три текста, написана специјално за наш лист. Први, најдужи текст објављујемо у овом броју”. Уз последњи текст стављена је такође занимљива напомена: „Писац ових чланака о преисторијским везама Балкана и британских острва наставиће своје чланке у једном, стручном, часопису. НИИ је желео да скрене пажњу на појаве које су поменуте у овим чланцима”.

Не знам је ли Црњански ова своја ономастичка разматрања „пренео у неки стручни часопис”, али један њихов део, мало неспретно и под прилично неинформативним насловом („Везе у преисторији”), унео је Предраг Драгић-Кијук у књигу *Catena mundi: Српска хроника на светским веригама* (Београд, ²2014, стр. 61–65). Кад тако говорим, имам на уму чињеницу да је четврти текст у целини објављен под истим насловом под којим и у НИИ-у („Вендски траг у Британији”), али није јасно зашто се испред њега нашла друга половина петог текста, опет под (под)насловом под којим и у НИИ-у („Келти у нашим рекама”), а из свих осталих текстова поменута тек покоја појединост. Такав поступак могао би се разумети за почетни текст, у коме се први пут помиње српско (*Surpe, Surfe, Surfey*) и хрватско име (*Horithii*) или за следећа два (у којима се говори о историјским темама), али остаје нејасно зашто је у целини испуштен трећи текст и прва половина четвртог.

За истраживање европске прошлости подаци којима оперише Црњански у многим су правцу индикативни. Он говори о вендским и келтским траговима у Британији: „Данас се сви британски археолози слажу у тези да је келтско становништво британских острва у Корнволу у Ирској прешло у преисторијско време из Бретање и Вандеје. Не може бити сумње што се тиче веза са Вандејом. Још у доба кад је живео Цезар, Вандеја је била вендска. Бретања је исто тако, вековима, келтска. Тај келтски, бретонски, говор, ношња становништва у Бретањи, цео фолклор, чудновато лице и на словенске трагове. Кад су недавно, у Француској, француски археолози проучили ископине и фолклор, на пример Гвемене, упозорили су да су наишли на траг Славена. „On y trouve un souvenir des Slaves”. Траг је био вендски, као и на британским острвима. Сјајни, келтски гробови нађени су у краљевском гробу на месту Викс. Француски археолози су тај траг назвали „сарматским”. Професор Џофреј из музеја у месту Шатилион, на Сени, рекао је: можда су скитски? Приликом проучавања те миграције из Вандеје у Корнуалију, писац ових редака био је зачуђен метаморфозом топонимије и имена која је налазио на тој обали француској, откуд је становништво келтске Енглеске, очигледно, дошло. Обала преко пута британских острва назива се у преисторији вендска. На картама: *Арморика*. Реч је не само бретонска, келтска, *ar-morik*, него,

остало нејасно је ли тренутак њене „успаване пажње“ одлучио да та грађа не добије тумачење које је заслуживала.

очигледно, славофона. У такозваној Легенди стварања света (280. пре наше ере) море је „ommogosa”.

Кад се говори о свим тим питањима, овде ваља поменути схватање да су „Венди за немачку археологију, очигледно из политичких разлога, били не-Славени. За руску археологију прото-Славени. За енглеске археологе (на пример за чувеног професора Minna) Венди су „без сумње Славени”. Проф. Maver, познати филолог, пристаје да их уброји у прото-Славене. „На римским картама, у Енглеској и Шкотској, Ирској и Велсу” Црњански бележи следећа келтска и вендска племена: *Boduni, Dobuni, Dumnoni, Cornovii, Carni, Carnuti, Morini, Boristheni, Gotti, Goritani, Lugii, Ladeni, Miathi, Rhuteni, Moravii*; Херодот „налази Бодуне на Дону” (питање је да ли би им се могли прибројити и чакавци *Бодули?*), а Птоломеј *Рутене* „прво, у такозваним вендским брдима, иза Црног мора, а затим у Карпатима и најзад у Цезаровој Галији, на Пиринејима”; *Boristhene* Тацит помиње „на граници Шкотске”, проф. Вернадски – на Дњепру, а „на Балкану их налазимо као племе *Брсјаци*”. Сумњиво може бити разматрање Црњанског о „келтском суфиксу „*тор*” у многим нашим врховима” и њихово везивање за ’склоништа за стада оваца на брдима’, посебно због тога што касније помиње да се „брда са кореном *тора* повлаче од данашње јужне Русије до британских острва преко Балкана”. *Taur, Taurus, Taurisci*, носе у себи траг тих миграција, као и у грчком језику за име брда. *Дурмитор, Шатор, Пирлитор*, и слична имена врхова, и код нас су у Босни и Црној Гори, знаци тог келтског трага”. Такво извођење могло би бити коректно ако би се потврдило да *taur(us)* није *tur* ’*Vos primigenius*’ (за који је речено да је истребљен током 17. века), а у нашој топонимији остао забележен као *Турјак*.

Поменућу овде само још неке наводе Црњанског о нашим паралелама са онима на британским острвима.

„Ево имена, келтских, наших планина и брда: *Крн, Бохор, Мосор Ориен, Кориен, Ком, Кораб, Рум, Рудине, Вран, Ловцин, Шар, Коритник*, а могао бих навести и многа друга”.

„Ево каква сам имена налазио у археологији Шкотске, Енглеске, Ирске и Велса у келтска и античка времена, и на античким географским картама британских острва: *Liig, Varar, Cenen, Drem, Murav, Cegin, Cethen, Don, Limina, Boyan, Vechan, Lagan, Tama, Idris, Lab, Ultava, Thaya, Machno, Nen, Vedra, Sochan, Prosen, Braid, Iscir, Tuessdis, Bar, Bach, Dobronos, Birgos, Peukh, Oboka, Tolka, Stour, Waya, Thamesis, Nith, Buna, Mur, Derwent, Ram*. А у именима потока, на пример, *Tromie, Malkie*”.

Или, „ево, на пример, како имена наших река стају поред оних на британским острвима, из келтског доба: *Мур, Сора, Кокра, Сутла, Сана, Уна, Корана, Идрис, Драгона, Драва, Добра, Коритњача, Крка, Коруна, Арса, Вишава, Лука, Цетина, Укрина, Спреча, Лим, Дрим, Искер, Осма, Вид, Лаб, Карас, Тамна, Пек, Морача, Бојана, Вардар, Ниш(ава?), Буна*”.

„А за доказ да је келтски траг упадљив на нашем тлу, и у именима острва на Јадрану, довољно је упоредити имена келтске Британије која сам навео и имена наших острва: *Боа, Шолта, Силба, Шкарда, Премуда, Олинт, Оруда, Корнат, Олиб, Бол, Вир, Голин, Лаган, Мул, Скорца, Маон, Уљан, Муртер, Тун, Сеструн, Брач, Ардуба, Гардун, Уније, Скакан, Лагањ, Ривањ, Пашман, Оријале, Ист, Тим, Мазурина, Сипан, Лопуд*, а могао бих навести и друга.”

За истраживање српске преисторије било би занимљиво поћи траговима које је назначио Црњански. Ваља веровати да он није прегледао све античке изворе о проблемима које је назначио и да му је промакао још покоји детаљ о сродностима које утврђује. А носиоци „других знања” разјасниће нам оно што нам сада може изгледати нејасно.

Наводим овде само три појединости које тим зналцима неће отежати посао:

1) Археолози веле да је Св. апостол Павле на Мљету проповедао хришћанство међу Србима и да је сав тај средњодалматински појас био српски макар до X века (а вероватно и следећих десетак векова); према Ф. Шишићу, хрватска граница протезала се почетком XVII века од Новиграда у залеђу Задра па преко Велебита и Горског Котара до Карловца и даље према североистоку до Вировитице; у Дубровнику 1890. није било ни једног јединог Хрвата, а највећи број католичких цркава по Босни и Херцеговини саграђен је после Првога светског рата;

2) Антрополози тврде да Поморавље и чакавски северозапад припадају истом антрополошком типу, а дијалектолози додају да између чакавштине и старе штокавштине нема никаквих типолошких разлика и да оне припадају истом дијалекаском масиву, што значи да би се на Хрвате морало гледати као на периферно српско племе (као, рецимо, на Личане), при чему је кајкавштина део словеначкога језичког простора и антрополошки (и у многим смислу и језички) ближа Западним Словенима него Србима и Хрватима;

3) „Стари извори” наводе да су се Срби у IX веку простирали од делте Дунава до делте Поа (или макар до чакавско-кајкавске међе код Бузета) и од средње Словачке до Крита („средњословачки крак” није назначен на карти на којој је простирање Срба представљено, али на њега непорециво указује лингвистичка географија).²

² О томе, али и о неким другим појединостима, више говорим у својој књизи *Распети народ*, Нови Сад, 2018, 44–55, 110–118.

Dragoljub M. Petrovic

**UN APERÇU DE MILOS CRNJANSKI SUR LES TRACES
PRÉHISTORIQUES ONOMASTIQUES SERBES
SUR LES ÎLES BRITANNIQUES**

Cette contribution fait rappeler l'ancien aperçu de Milos Crnjanski portant sur les traces préhistoriques onomastiques serbes sur les îles britanniques (telles que les oronymes *Mosor, Orjen, Kom, Korab, Lovcin, Šar, hydronymes Sutla, Sana, Una, Korana, Dragon, Drava, Krka, Vipava, Lika, Cetina, Ukrina, Spreča, Lim, Drim*, les noms des îles adriatiques de *Šolta, Silba, Kornat, Murter, Brač, Unije, Pašman, Šipan, Lopud*, ainsi que de nombreux autres éléments). Dans certains de ses allégations Crnjanski le souligne explicitement, alors il serait intéressant de suivre ses traces et de montrer ces „nombreux éléments“ qu'il a manqués de nous transmettre.

Mots-clés: Miloš Crnjanski, traces celtiques et vendéennes, îles britanniques, Balkans, Bretagne, Vendée, archéologie.

Мато В. Пижурица
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

Драгана И. Радовановић*
Институт за српски језик САНУ Београд
Универзитет у Приштини
Филозофски факултет у Косовској Митровици

УДК 811.163.41`282.3
811.163.41`373

ЛЕКСИКОЛОШКИ ОГЛЕД: ТРАГОМ *БУЧУМИКА* НЕДЕЉКА БОГДАНОВИЋА

Књига познатог српског дијалектолога Недељка Богдановића „Бучумика у звону” узима се као полазни регистар речи за лексиколошки оглед. Књига је писана као врста мемоара о себи и свом завичају, у форми завичајне пасторале у сликама са носећим речима, обојеним локалним колоритом. Лексика је веродостојна, смештена у аутентични дијалекатски контекст, и из тих разлога је захвална за лексиколошка разматрања у релацијама: *етнолингвистика* – *лингвистичка географија* – *етимологија*. У ствари, аутори лингвистичког огледа су продужили путем самог писца, само са ригорознијим лингвистичким критеријумима, будући да им уметнички утисак није у средишту истраживања.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска група, дијалекатска лексика, лингвистичка географија, етимологија.

0. Трагом *бучумика* Недељка Богдановића, с његовом књигом „Бучумика у звону”¹ пред собом, поћи је најугодније сабирањем асоцијативним путем „сродница”, значењских и сазвучних, са сопственим памћењем и уз помоћ теренских бележака, или нешто тежим: покушајем одмотавања клупка које је „сврнчао” Богдановић, лингвиста-писац, не мање и етнолог. Н. Богдановић та своја различита лица често скрива, из једног профила се преобраћа у други, ретко кад се и јасно разоткрије, остајући при томе готово увек – и лингвиста и писац и етнолог. Понекад се изричито одриче загледања у лингвистичке књиге и истине: „у литературу нисам хтео” (Богдановић 2005: 34), или: „оно што се раз-дреш-ава је ништа друго до *дретва!* Је ли баш овако тече настанак ове речи? То и није важно. Важно је да спаја и раз-дваја оно што се у животу повезује.” (70). Па ипак, читајући га и сада анализирајући његово особену лексику, намеће се утисак да му различита звања и знања једна другима не сметају и када се мање-више исказују заједно. Нисмо сигурни у којој је улози успешнији, занимљивији и провокативнији. Без обзира којим путем кренемо, бићемо без сумње унапред у заостајању за њим, јер он, крећући се кроз прошло

* draganailija@gmail.com

¹ Богдановић, *Бучумика у звону*, Ниш 2005.

време и аутентични пејзаж детињства, везе бучумике из срца, с нескривеном носталгијом за оним видљивим и невидљивим а драгим и личним, што се постепено одмотава, као у „Загубљеном звону” (в. стр. 107), да би све њему драго отишло, али не у неповрат него у његове бучумике. Да није исповести у „Загубљеном звону”, двоумили бисмо се да ли да читамо у наслову: у *звѡну* или у *звѡну*. Прво би било „опредмеђено” у речи-симболу, *звѡну* (металној, звонастој „куцкалици” за оглашавање живѡг, блага сељачког), сада у његовом дому у Бучуму окаченог „о главну кућну греду”, у које, приликом ретких и све ређих долазака, он с носталгијом макар једном дарне (в. носталгични контекст на с. 113), друго – у *звѡну*, у сазвучју, где је једна реч „другу призивала, изазивала, загонетала или одгонетала” (Предговор, стр. 5). Као што се види, бучумике схватамо (макар на своју руку, у нашим интерпретацијама) као речи из Бучума. Ретко је писац на понеку реч „наишао током вишегодишњег тумарања по крајевима где се говори призренско-тимочким дијалектом српског језика” и преселио је у Бучум, обично као паралелу (в. ауторов Предговор, стр. 5). И овим поступком се открива Богдановић-дијалектолог, јер он зна колико је важно просторно ситуирати одређену реч, за разлику на пример од Бранка В. Радичевића у књизи „Сујеверице и друге речи”, који је речи у првој књизи „смишљао, измишљао, писао и записивао на повеликом простору, од Рашке преко Мораве, Драгачева, Голије и Златибора”, у другој је простор углавном исти, уз проширење на Србе у Румунији, на Калну и Сарајево. Ретко бележи место у којем је конкретну реч и причу око ње записао (Радичевић 1992: 263).

0.1. Богдановићева књига претежним делом је носталгична пасторала испричана као вез веште везиле, чија се „окца” не ређају азбучним редом насловница; не копира један од све успелијих литерарних поступака, који би му пружио прилику да у поднаслов стави *азбучна пасторала*, по угледу на *азбучне романе*, већ их ниже или по тематском или по сазвучном призиву или по некој једва приметној нити коју оставља да се наредна прича-приповест надовеже на претходну. (М. Пижурица, у објављеном изводу из рецензије, поступак описује као „поетско плетеније прича о речима.”) Писац сам поступак и садржај наговештава у алтернативној формулацији: „ПРЕДГОВОР или СУСРЕТИ С РЕЧИМА”.² Ипак, лингвистичко (или тачније етнолингвистичко) читање писац не жели да стави у други план, већ га олакшава тиме што на крају књиге доноси азбучним редом: „СУСРЕЧИЦЕ И САДРЖАЈ или регистар” [као поднаслов], с фуснотом: „Насловну реч (поред странице њеног појављивања) прате речи које с њом чине асоцијативно сазвежђе. Регистар

² „Некад ми се учини да се то мени јављају ситни и сетни звуци (скоро призвучи, или – празвучи!?)”, н. д. 5.

може послужити и као садржај пошто је заснован на азбучном реду насловних речи” (стр. 119).

0.2. Треба имати у виду да су третиране речи и њихов индикативни контекст, укључујући и регистар, са терена призренско-тимочке зоне, што значи да је назначени акценат експираторни и да су глаголи давани у презенту (в. нпр. 1.12. *је ме* и др.).

0.3. Богдановићеве бучумике су „стварчице” за успомену, скупљене у књигу, као уздарје дугогодишњим сарадницима на послу приликом одласка у пензију (в. стр. 113). Осмелили смо се да „дарнемо” само у покоју изабрану Богдановићеву дар-бучумику, као наш лични дар колегиници Јордани Марковић, Недељковој вишегодишњој сарадници и наследнику, односно примереније речено следбенику.

1. Лингвистичким „даркањем” опонашамо Богдановићев удар у звоно, али са ограниченом амбицијама, будући да би се о оном што бучумике нуде и посебно о оном на шта нас наводе, могла написати књига. У редоследу излагања и, углавном, у избору речи на које усмеравамо пажњу поштовањемо ауторове „сусречице”, не мењајући притом ни слог. Међутим, пребацили смо на крај место означавања стране/страна, држећи се пагинације у књизи (у смислу од – до), да би читалац знао на којим странама да тражи одговарајућу реч, односно њен контекст.

1.1. **Биковит**, бик-работа, бик, коп. (стр. 11) – Аутор је загледао у речнике, склоп *бик работа* није нашао, али га има у скоро истоветном контексту и значењу Динић у *Тимочком дијалекатском речнику* из 2008. (Динић 2008), као на Богдановићев призив. Н. Богдановић је богату породицу народних речи лепо семантички свео: „То је нешто најјаче у својој врсти.” Семантичко поље се (и овде и посебно у речницима) шири и на: *несавитљив*, *виши* (*више постављен*), *истурен*, *насиан*; *избочина*, *натеклина* и сл. (уп. семантику комп. *старији*). Исказ: „Негде је *бик* онај струк црног лука који ће донети семе, који се другде зове ‘*коп*’.” – оставља нас без податка о географији речи („негде...другде”). *Коп* у овом значењу има РСАНУ (с контекстом из подручја Тимока) и зато је према очекивању налазимо код Ј. Марковић (1998), Ј. Динића (2008) и Ј. Милошевић-Петровић (2009). Скок нема ову реч, али је свакако треба везати са лексичким гнездом око *копати* (*копље*) и сл. (Скок 1971–1974). Бугарски етимолошки речник има реч *коп* у истом значењу (‘семеник на лук’), с додатком – схваћено збирно и са упућивањем (у смислу творбе и семантике) на *сноп*, *снопе* (БЕР 1979). У истом значењу занимљиво је војвођанско *цволика* (Драгин 1991: 634; РСГВ 2019). Увидом у речничку грађу од Вука наомамо и етимологију код Скока (под *svòlika*), мислимо да ће етимологија доживети макар дораду.

1.2. **Билце**, совељка, билка, било, шибила, зупци, цепци, брдо, брдила, оглобље, натра, затра (74–75) – Углавном се ради о општепознатим и мотивационо и етимолошки неспорним речима. У речи *оглобље* (нејасно да ли се ради о другом називу за *брдила* или о лежишту у

које се она *узглобљују*, уз додатни податак да је реч преузео из *Азбучника* Б. Бранковића (Зајечар) и напомену: „... ја не знам да ли се то односи на његов родни Радичевац, или је ту реч однекуд позајмио”) имамо релативно ретко упрошћавање консонантске групе *зл* (М. Пижурица је бележи у ровачко-морачком говору, а М. Станић у ускачком (Пижурица 1981: 104, Станић 1991). За етим. *шибила* (код нашег аутора синоним за *билце*, али ће ипак пре бити да се ради о истом семантичком микропољу; уп. прозиран контекст: „цевка од зове, која се окреће око једне танке шибљике”) в. код Скока (под *šib*). На *билце* се аутор враћа и под „Брце и билце” (76–77), с детаљнијом значењском обрадом која, изгледа, не демантује нашу модификацију интерпретације. (Тамо се ткачка терминологија проширује лексичко-семантичким и лингвогеографским подацима.) *Било* је изведено суфиксом *-дло* од гл. *бити* (в. код Скока под *biti/2*). Опис спорог, заморног и претешког ткања шара на ћилиму ефектно Богдановић закључује аутентичном народном, ритмичном, у рими: *Једна натра – ваздан затра*. Реч *затра* имају и РСАНУ и РЈАЗУ, с интерпретацијама под које се може подвести и ова бучумика; за етим. в. код Скока под *triti*.

1.3. **Бре**, море – бре, мори, морка, бреца се (17). – И *бре* и *море/мори* у нашим речницима се категоријално означавају или као узвици или као речце (овде неке примере аутор, извесно шире семантички схваћено, интерпретира прилошки). Н. Богдановић и Динић (н. д.) доносе њихову изворну значењску спецификацију (сликовито дату код Скока под *mori*; у РСАНУ је разрада сиромашнија) – први у форми лексиколошке расправице, други у речничкој лексикографској обради, опет с утиском да Динић иде за Богдановићем. Цитираћемо Богдановићев уводни пасус: „У Бучуму се *бре* и *мори* користе за скретање пажње, или појачање наредбе, актуализовање позива, и то тако да се *бре* употребљава за комуникацију са мушком особом, а *мори* за комуникацију са женском особом...”

Море је код оба аутора, с обзиром на род особе с којом се комуницира, немаркирано. *Мори* Скок квалификује „специјални женски облик”, а у РСАНУ има квалификатор покр[ајинско]. Као турц. грчког порекла Шкаљић бележи *bě*, *brě* (Шкаљић 1973), али не и *море*.

1.4. **Брце и билце**, поличка, биљка, срдајце, срдацце (76–77). – *Брце* у значењу ‘цртало’ забележено је у црнотравском селу Кална. Мотивационо је разумљиво и етимолошки обрађено код Скока (под *břdo*; за навед. значење извор му је Елезовић), *поличка* је дем. од *полица* (в. код Динића). У Алексиначкој Морави *билце* је „оно танко дрвце, на које се натакне цевка с потком, па стави совељку (и потом провлачи кроз зев”); уп. напред дату етим. напомену под 1.2. У српским средњовековним повељама често се у прецизирању граница које иду брдима употребљава формулација „по дѣлу”, „дѣлом”, „уз дѣл”, „низ дѣл”, где се дѣл најчешће може интерпретирати ‘водеделница’ (или по Цвијићу ‘коса страна брда’)

(Цвијић 1923).³ Пошто је данас, осим за филологе, значење тамно (термин је пасивизиран), Богдановића вреди цитирати:

„У југоисточној Србији *брдо* је узвишење веће од брега, мање од планине, уз неке варијације које за ову прилику изостављамо. Ако је то брдо дугуљасто, назива се „дел”, а горња ивица таквог, издуженог, брда је *било*. Било је негде и она горња ивица крова, тј. слеме, шљеме или устун!”

Напред забележено *устун* „грета слемењача” налазимо и код Динића. Занимљиво је да реч у овом значењу нема Шкаљић, већ само у знач. „дијакритички знак у арапском писму” (н. д., под *ustun*).

Биљка је у Алексиначкој Морави ‘палидрвце’ (ово значење налазимо и у РСАНУ), што се у Бучуму назива *срдајце*, „у широј околини *срдачка*.” Скок има из Елезовића *срдачка* ‘цијев у ткачком чунку’ под *срсе*.

1.5. **Гора гороломна**, влаће, набије (табане), побије, бије обршине, ломата се, гороломи (88–89). – Осим што бисмо *гороломи(ти)*, пре загледања у речнике и у овај текст, оценили књишком речју (аутор зна и за оближњи заселак *Гороломци*) (Шиц 1994: 30–31) – белешку завређује само податак да писац даје творбени приказ речи *обршина* – об-врх-ина.

1.6. **Грех**, грешка (100). – Прича „Грех” започиње филолошким цитатом, а завршава цртицом из обичних, овремених и свевремених људских огрешења. Наиме, писац-филолог најпре цитира из филолошког чланка да *огрех* у архаичној руској сеоској култури има значење нашег, и бучумског, *оплазина* ‘прекинута бразда у орању’, а у Бучуму „дескриптивно”, како каже писац: „*Оре на грешће*” (код Димића у лекс. обради, с контекстом и са истим значењем – *грешка*).⁴

1.7. **Груљке**, грува, грули, троши, круни. (60). – Све извучене речи су значењски (и етим.) прозирне у датом контексту. Лексикограф, који се испомаже нашим незаобилазним речницима, вероватно не би испустио да издвоји (са краја) приче: *покорено* – „неке блаже нијансе /од црног/, онда је то *покорено*”. Речници реч немају (укључујући и Динића) па помишљамо да се можда ради о пишчевој твореници, у смислу: затамњено (поцрњено), прекривено /ораховом/ кором. Значење ‘навући кору’, али не у значењу боје, има РЈАЗУ (т. X, с. 539, под *pokoriti*).

1.8. **Заграшје**, заграши, гољиштар (103). – Речи као *заграши*, *заграшје* и *ограшје*, уз документацију коју нам нпр. доноси само Станићев *Ускочки речник* (в. н. д.), подупиру значењски распон од одавања топлоте сунчевим изласком до грашки прикупљене росе у капљице у праскзорје,

³ Темелјну обраду в. у: Шиц 1994: 33.

⁴ Овом је најближе из нав. лекс. збирке М. Пижурце: *прегријешити*, *прегријешим* ‘прекинути ред(овност) у обављању неког посла, обавезе, навике и сл.’, нпр. Сврати код мене сваки пут, није ниједном *прегријешило*. – Нијесам вала *прегријешила* /у копању/ ниједан ред. – Уп. напред поменуто *презданичити* ‘направити паузу од једног дана (о ношењу кокошке носиле)’.

до тоpline с грашкама зноја и метафорично изражаваног осећања веселости. Да је гласовни карактер секвенце *-грѣ-* „тврђи”, могло би се помишљати и на укрштање са *грѣјати*. Међутим, за „цео или скоро цео тимочко-лужнички дијалекат, а најчешће и понеке друге пределе”, између осталог, карактеристично је *оре(x)*, а не *ора(x) < орѣхъ* (Ивић 2009: 156); овде је и *старѣе* (=старије), што значи да ни у овој лексеми *-рѣ-* није дало *-ра-* (ни променом *ѣ* у *а* ни анал. променом творбеног модела, с преласком у другу глаголску врсту).

1.9. **Запис – потпис**, миро, миросано (дрво), оброк, опход, обиколка, обручје, божје масло, вртено дрво (66–68). – Н. Богдановић доноси цео етнографски чланак, од описа познатог српског обичајног обреда, именовања поступака и релација (лексичких и обредних) према оближњим местима до њиховог тумачења. Занимљив је развој паразитског *р* у *вртерно дрво*, чије именовање има у конкретном случају мотивациониону основу у пишком опису (у вези са *божјим маслом*): „задељано стабло [се] избуши сврдлом, па се у ту рупицу налије уље које је молитвено и освећено” (н. д. 68). Плашимо се да се граничи с некоректношћу изрицање приговора да се понеким објашњењем аутор свесно поиграва, као да је, на пример, *оброк*⁵ „од опхода, *обиколке*, од обичаја да се дрво обилази, можда и обручје, онако како се људи хватају у коло кад играјући светкују.”

1.10. **Здравац**, здравац-миришљавац, живац, живица (26) и **Здравица**, наздравити, поздравити, оздравити, прездравити (24–25). – Обе етнолингвистичке приче, повезане и насловницама (у болду), имају егзистенцијално увезивање *жив* и *здрав* („Зар се поздрављање не каже: чини живо-здро! Зар се не испија „на живот и на здравље?!”, н. д. 24)⁶ и лингв. поенту којом се приклања уз повезивање *здрав* са *дрво*, *дријево*, с прозирним ослонцем на Скока (под *zdrāv*), који, чини нам се, етимологију, ипак, није затворио. Међутим, не оспорава је Трубачов у преводу Фасмера (Фасмер 1986).

1.11. **Зора**, озоравање, прскавица, пљускавица, љускавица, зоро-прасак, прозорје, Караванка (30). – Нема изазовног прикључка за лингвистички осврт. *Караванка* у значењу Зорњача уписали бисмо у занимљиву, народну локалну метафору – време покретања каравана на путовање.

1.12. **Је ме** [једе ме], шутири, сева, смуца, жига, пробада, тишти, пече, гуши, затаји, затисне, задавује, натежа, надолеје, спонадне, свитли,

⁵ В. нпр. Скок 1971–1974, под *reći* („прасловенски пријевој перфектума”): *рок* ‘термин’; *оброк* ‘обед’, (*у*)*оброчити* ‘стварати навику обедовања у одређено време’ и сл.

⁶ Концептуални однос *млад* ↔ *жив* показује развој: *млад-ица* → *изданак* : *живица* (‘изданак; ситна шума’) → *живац* (1. младо /листопадно/ дрво; 2. закржљало, али живо дрво) и сл. Уп. РСАНУ и Станић за *живац* 2 (више илустрација има и нав. лекс. збирка М. Пижурице).

пуца, сева, твни се, брзга, трне, бере, устрпне (80–81). – Динићев Речник добра је испомоћ за разумевање значења: *брзга* ‘осећа се под прстима како мрда нека израслина или кост’⁷; *бере* ‘постаје гнојав, пуни се гнојем, гноји’; *штуру ми* = „осећај тиштања потиљка, обично при високом притиску, али и после пијанке.” (80). Последње (као и Динићев Речник) показује да *штур* ‘празан’ није новија књишка реч, што на неким српским просторима у општепознатом значењу јесте. Целовитије значење и етимологија може се сагледати код Скока и у новијим дијалекатским речницима и лексичким прилозима.⁸ У Богановићевом духу да додамо да *штур* и *шупаљ* (‘празан’) и заслужују, здраворазумски, да иду заједно.

1.13. **Калос Калафат** (86–87). – Мала ономастичко-етимолошка расправица, с тим што је друго (Калафат) ороним, реално постојећи, на Старој планини, коме писац, полемишући са неидентификованим ономастичаром-етимологом, придодаје детерминатив *калос* „леп” (грчког порекла), да би помирио лепшу мотивацију са више вероватном изворном понудом (по Богдановићу) – „мајстор који катранише лађе” (уп. за порекло код Шкаљића 1973).

1.14. **Калуша**, каљуша, галоуха, галоушаста, белоуха, белуша, белушка, гар, гаруша, жареста, кацава, риђуша (37–38). – *Калуша*, *калушас(т)*, *вакљаст* и сл. има широк балкански ареал и код Скока (н. д.) добру етим. обраду са закључком да реч „иде зацијело...у предславенски супстрат трачко-илирски”. Н. Богдановић наравно то зна, али се свесно поиграва асоцијацијама са *гал-* и *кал-*, *жар* и *гар*. *Крјав* према пишевом опису је нека боја од црвенориђе до чађаве („такву боју добијају жене ако белу пређу учине [обrade, масте, ‘офарбају’] у чађи, па изгледа као да је од најбоље *калуше*, *галуше* или *риђуше*” (стр. 38). Вероватно се ради о некој ономатопеји која је деформисала и укрстила *крјав* (кржљав), *калушав* и *каљав*.

1.15. **Клечатица**, клечана, плетеница, кравајчић, плету се, лолају се, кљечан [и клечан]¹ (34–35). – Писац целу плетеницу-причу везе око загонетног имена змије *клечатице*, које је записао, не зна где, прикупљајући народну лексику. Загонетна реч га каже није „остављала”, а „у литературу нисам хтео!” Одговор је добио у пекари када је једна жена тражила „клечану” погачу, исправљајући се – *плетену*. За значење и мотивациону основу довољно је погледати РСАНУ под *клѣчати* ијек. *кљѣчати* ‘ткати уткивајући одн. уплићући у ткање шару’, *кљѣчав* ијек. *кљѣчав* ‘шарен’ и, конкретно – *клечатица* ијек. (и некњ. ек.) *кљечатица* ‘врста змије отровнице са коцкастом шаром на леђима, поскок, камењарка,

⁷ Ако није повезано са *бразда* (в. код Скока, где налазимо и значење ожилјак), можда је ономатопеја, с евентуалним ослонцем на *брцати*, *брљати* и сл.

⁸ Уп. у Ровцима (нав. збирка): *шӯљ* ‘сасушено, празно зрно жита, сама љуштура’. На истом листићу дописано: Није од њега *ушавнї* (прекорона – бољи). Уп. у истом говору: *уштиван* (< учтив-ънъ).

Vipera ammodytes' (Милорадов и др. 2019: 59, 75).⁹ Писцу се мисли „разгранавaju” па каже да се у парењу змије *плету*, а жејеви се *лолају* („у неким атарима сретао сам топоним Лолавац”). Лолати нема Динић. За *лолати се*, лаички вођени, посегнемо најпре за *Речником српских говора Војводине* (иако реч има и Вук) и нађемо упућивање на *бећарити се*. М. Станић у *Ускочком речнику* има *лолати* у погр. значењу ‘пити, љоскати’ и ‘ићи тамо-амо, скитати’, ‘бити без посла, беспосличити’, а са повратним *се* ‘тражити женско друштво, забављати се’. Мање поетичну интерпретацију даје у лексичкој збирци из Роваца М. Пижурица: *улолати* и *~се* ‘лењо се кретати, умртвити се, као „пловити” (обично од угојености)’,¹⁰ Академик Павле Ивић у називима села *Лаоле Велике* и *Лаоле Мале*, код Петровца на Млави (ареал није небитан моменат), у *Огледној свесци* (под одредницом **Лаоле**) налази словенску етимологију, с топ. паралелама (средњовековним и савременим) у Македонији и Русији. Посебно је, с обзиром на контекст и интерпретацију, пријемчиво чешко *chlácholiti* ‘умиривати, успокојавати’ и у истом значењу словачко *chlácholit'* (Огледна свеска 1998). Према Скоку (под *lóla*), због широке распрострањености, не може бити грецизам, већ ономотопеја (Скок 1971–1974). Погача плетеница је писцу призвала из свадбарске терминологије *кравајчић*; код Скока темељно обрађено под *kràvaj*.

1.16. **Ко(мо)њ**, (у)комоњи се, таври се, коњи се, тавроча (12–13). – Метафорично *укоњити се* ‘уобразити се; укрутити се’ општепознато је, али са (лаички) привидним инфиксом *-мо-* (*у)комоњи се* извесно је значајан лингвогеографски податак (уп. рус. *комонь*). Н. Богдановић *ко(мо)њ* узима из књиге (коју не идентификује)¹¹, али се присећа да је неко рекао да се старосватица „*укомоњила ко да је прогутала вретено*”. И опет Динић притврђује податак *Речником*: *комоњи се* ‘кочопери се, прави се важан, курчи се’. Довољно је упутити на узорно студиозну обраду код Скока (под *кòнј*). *Таври се* онај што се укрути као да је „себи и слика и прилика” и писац, док тако описује, долази до Златковиће блиске слике „као да је бучумска”: „*Тавроча* га напела, *Голоча* га сапела” (Златковић 2004). Код Динића (2008) налазимо: *тавра* ‘1. ново одело, ново рухо, 2. дотеривање, кинђурење’, *тавралија/тавролија* ‘онај који је гиздав, кицош, леп’, *тврри се* ‘удешава се, дотерује се’, *Тавросије*, ‘м/ушко/ име’, *тавроша*, ‘име овци грациозних покрета’, а код Златановића у *Речнику говора јужне Србије*: *тафра* ‘отменост, гиздавост’, *тафрэн* ‘отмен, гиздав’, *тафрим се* ‘дотерујем се; истичем пред светом своју гиздавост и отменост’ и сл. (Златановић 1998). Златановић лексему *тафра* (основну одредницу) означава као турц. арапског порекла. Вероватно су од исте

⁹ Уп. и Милорадов и др. 2019: 59, 75. За етим. (која, имамо утисак, остаје отворена) в. Скок (под *klečati* и *klijet*).

¹⁰ На истом листићу је уписано: уп. *упрòстити се* (поред општепознатог) ‘умирити се, подати се при парењу (о стоци).’

¹¹ Претпостављамо Скока или Фасмера.

основе лична имена *Táfa* (м) и *Taфíнка* (ж)¹². Реч нема Шкаљић нити је Снежана Петровић налази у Чемерицићевој збирци речи из призренског говора (Петровић 2012).

1.17. **Лазинице**, пролуга, пролука, просека, пресека, прогон, моропутина (95–96). – Ниску географских термина, бучумских претежно, који чине део макропоља морфолошко-вегетативних облика тла, односно његов сегмент – микропоље просекā и усекā Н. Богдановић је обрадио као добар зналац географске терминологије и ономастике, комбинујући терминологију и локалну географију, односно морфологију конкретних географских објеката. *Пролука* је ‘чистина у шуми; може бити и између стена’, а *пролуга* њен синоним (поред пролуке, чује се и *пролуга*). Извесно је да је у основи термина *пролука* глагол *лучити* ‘растављати’ (в. код Скока 1971–1974 под *lučiti*). Загонетно *пролуга* можда се може објаснити семантичким померањем термина *луг* на шумске потесе уопште. Термини *просека* и *прогон* не траже коментар. Аутор је подвукао и *моропутину* у контексту: „Прогон...зарастао у травуљину, претворио се у *моропутину*.” Будући да Динић има *моропутина* (с контекстом: Још се понегде виде римске моропутине.), са упућивањем на *маранутина* (интерпретирано: 1 ‘напуштени пут’; 2 ‘напуштена [запарложена] њива’) – лексема није пишчева творевина. Врло вероватно је у питању хибридна влашко-српска лексема: наш аугментатив *путина* добио је квалификативни влашки префиксоид *мара-/моро-*.¹³

1.18. **Лакче**, Јелакце, лахче, лајче (90–94). – Н. Богдановић цитира запис из несудојене књиге једног старца, алексиначког Поморавца (којег живот није штедео, али га то није омело да покуша да иза себе остави записе о себи и свом времену): „Имало је ту, на брдашцу, једно *лакче*...”, да би потом уследила згуснута дијалектолошка расправица (с ослонцем на Павла Ивића), која се у закључку може представити: *лаз-че* (асим. по звучности) > *ласче* > (једн. по месту творбе) > *лашче* (дисимилацијом) > *лахче* [слабљењем фрикации, одн. заменом *x* са *k* или *j*] > *лакче* (и *лајче*).¹⁴

1.19. **Лија**, **лијó**, **лијаво**, лива (крушка), лива (бук/в/а), лива (река), лијар, лискав (79). – Докучив је семантички развој од *лих* у значењу 1. ‘сувишан, нежељен’, 2. ‘непаран’ (укључујући и игру *така-лија* – пар-

¹² Имена немају потврду у Речнику српских имена код Срба (Грковић 1977). Међутим, можда би се ипак могло радити о именима према *Теофил(о)*, *Теофа*, *Теофана* и сл.

¹³ Врло блиско је наведеним интерпретацијама и описима румунског лексичког гнезда *mărăcin/e*, *mărăcineț* и др. у знач. ‘бодљикаво шибље, место зарасло у бодљикаво жбуње’ и сл., уп. *Dicționar român-rus*, Букурешт–Москва 1980.

¹⁴ Писац даје две поуке: прву, научну (дијалектолошку) – да посебну пажњу усмеримо на подручја излагана јачим миграцијама, нарочито у новоуспостављеним додирним зонама, и другу, моралну – да наше „обавезе према мртвима нису мање живе него према онима пред којима се можемо још оправдати.”

непар) и сл. (етим. обрађено код Скока (под, *lih*) до бучумског 'крив, који се развија или креће укриво, устрану' и врањског (уопштено интерпретирано) 'уклети, демонски' (Златановић). Бучумско *лијар* („овца... која воли да иде својим путем, да се одвоји и шмугне у туђу њиву“) уклапа се у Богдановићев опис *лијавог дрвета* које расте накриво, „на своју страну“. Цело лексичко гнездо чине изведене речи од *лих-* (и *лиј-*) у РСАНУ, делом и код Станића, које се уклапају у фонолошки и значењски оквир дат у Скоковом етим. речнику под *lih* (реч је свесловенска и прасловенска). Асоцијативно *лискав* односи се на „на имена од мила“ (блиско интерпретацији 'умилан') ипак не спада (етим.) у ову породицу речи.

1.20. **Луна**, белуна, белача, рудача (39–40). – Аутор у поетичном казивању опомиње како могу пасти у воду „умне расправе“ о речима које се преосмишљавају или настају у локалним говору. У Бучуму доживљају као именована „питомих ликова“ она која су творена суфиксом *-уна* (као *благуно* моме), с друге пак стране, она са суфиксом *-ача* „носе неку тврдоћу“ (*рудача*, *копиљача*, *лудача*); нека, једноставно, настају „грешкама“ у децјем говору (надимак *Белуна* > *Луна*). Последњим примером писац започиње домишљате интелектуалне асоцијације: од Његошевог „Луна и крст два страшна симбола“ до поклоника космонаутских спуштања на Месец.

1.21. **Марица**, амарелица, дробница, дзрдзавка, прскавица, прскавац, стамболка, турска шљива, цана, цанка, цанарика, ценарика, ценерика, цан, јаралика (36) . – Целу ниску назива аутор везује за „дивљу шљиву, слабог квалитета...[која] брзо расте, има бодље...стално и обилно рађа, брзо стиже...Свуда је има и зато има много имена. Најзанимљивије је ипак да се име упућује на турске пределе...“ У наведене називе упао је нема сумње понеки који овде не спада, можда нпр. и амарелица (квалификовано као „нежније“). Чини се да посебан осврт завређују *марица* и *јаралика*. Повезивање *марица* ≤ *амарелица* (који смо „из прве“ дисквалификовали), јер и уз призив неке врсте гласовне прераде, тешко да може наћи озбиљан ослонац, осим ако се ради о локалној игри речи или о погрешно успостављеном односу назива и врсте воћке. (Имамо у виду ауторову опомену под „Луна“ да се превише не домишљамо). Идући путем којег смо се претходним одрекли, с обзиром на ареал и пишчеве речи да „име упућује на турске пределе“, можда би се могло тражити решење у оквиру два чворна лексичка гнезда, која се, изгледа (у целини или делом?), свде на исту основу (ако добро читамо, изворно грчку, а потом латинску и турску): (1) турц. *Мор* 'загасито плаве, модре боје' (Петровић 2012: 218–219), (2) широко постављено лекс. гнездо које Скок обрађује под *Mavar* (уп. нпр. пример из Далмације *mavrovina* 'врста винове лозе црна грожђа'). С. Петровић, има се утисак, оба лекс. гнезда повезује и примећује, наводећи *Мавар*, да Скок не помиње „турско посредство“. Српска документација остала би непотпуна ако се заобиђе из Динићевог

Речника *морав* 'који је љубичаст'.¹⁵ (Уп. за концептуални однос и творбени модел *б(ј)елица*, *црница* и сл.). *Дробница* је (и етимолошко-мотивационо) без сумње ситан плод (в. широк списак речи с основном *дроб/а/н-* у РСАНУ). *Дзрдзавка* је извесно балкански турцизам, даљим пореклом из новоперсијског (*zard* 'жут' и *ālū*, в. Петровић 2012: 141), са фонетским развојем гласа *з > дз* у непосредном или блиском суседству са *р* (Ивић 1994: 109, 142). Турског су порекла такође изведенице од *џан-/џен-* (допада се аутору значење *шљива душе*, с ослонцем на Шкаљића). *Јаралику* има из Пирота РСАНУ у истом значењу 'ситна округла шљива, џанарика' (ауторово упућивање на Златковића подразумева исту географију). Богата грађа из РСАНУ нуди, чини нам се, уверљив значењски прикључак „рани” (пролећни и ранолетни), који је „развијен” из основе *јар(-)*, која има добру сумарну етимолошку обраду код Скока, свеобухватнију у ЭССЯ под **јаро/ *јара/ *јаръ*.

1.22. **Мевла**, штрокла, штрокља, крута, мешината, пашњакана (16–17). – Реч *мевла* 'жена великог трбуха' аутор узима из Златановића (н. д.; занимљиво је да је нема Динић), да би потом отворио начелну творбено-семантичку причу о речима-ругалицама: суфиксом *-ла* изводе се им. женског, а суфиксом *-ља* мушког рода (разлог је то да у причу уведе лексеме *штрокла* и *штрокља* – Златановић има само „мушку варијанту”; Динић ни једну ни другу). Нелогичним налази да се на том списку погр. речи нашла и мевла, па се пита: „Па шта је то ружно на мевли? Скоро ништа. Ако се зна да се трбух у југоисточним нашим крајевима зове: мешина... ово *мев-* свакако је настало од *мех-* као и мешина. Особа која има стомак попут меха је мевла или мевља. Свака част трудници (око Житорађе смо чули и реч: *крута*), која је *мешината*, без увреде.” РСАНУ има из Врања *мевла* 'дебела и лења женска особа'. Са ужелингвистичког аспекта, тачније фонолошког (ако је домишљање основано), остаје нејасно у ком фонетском контексту је могло да дође до супституције *х* са *в* од основе *мѣх-*. Уп. на пример објашњења за однос: *сух* – *сува* (< *суа* < *суха*), *суво* (< *суо* < *сухо*), да бисмо уједначавањем основе у парадигми добила *сув*. Фонетизам *мевла* могао је настати с ослонцем на потиснуте придевске творбене ликове *мехов* ијек. *мјехов* (квал. као дијал. у РСАНУ) и *мјеховит* (само код Вука у нар. пословицама, РЈАЗУ) у знач. 'сличан меху'.¹⁶ Коначно фонолошко уобличавање резултат је неке врсте синкопе. Међутим, ако се тежиште у знач. спектру усредсреди на *лењост* (лењ←прљав (мемљив, плесњив)←дебео), *мевла* је директно изведена из лексеме *мемла*, променом сугл. групе *мл > вл* (уп. сличне промене у сугл. групама *мн↔вн*) (Ивић 1994: 111) или укрштањем ових двеју лексичких основа. Из својства *пашан*, -ша, -шно 'који не пробира храну, који је доброг апетита, слатко(х)ран' (в. РСАНУ), с творбеним ослонцем на

¹⁵ Уп. код Динића (2008): *морав*, *моравилка*, *моравило*, *мораво*.

¹⁶ ЭССЯ под **тѣховъ(јъ)*, **тѣховитъ(јъ)*.

паињак, настало је подругљиво *паињакана* ‘она која је *паињаката*’ (уп. код Динића *паињакат* ‘који има велики стомак, шкембат’).

1.23. **Мерка**, мера, чеперак, лакат, растег, дупли корак (54–55). – „Мерка има меру”¹⁷ чита се као успео запис из Андрићевих „Записа поред пута”: мудар и поучан, из угла образованог интелектуалца, који је остао урастао у амбијент из којег је израстао. Прилог је драгоцен етнолингвистички оглед оним што директно пружа; он може да послужи као основа теренског упитника за етно-дијалектолошка истраживања.¹⁸ Уз то, он има елемента концептуалне лингвистике¹⁹, па се зато највредније у њему отима лексикографско-лексиколошкој обради. Тако, на пример: „и сам човек може бити *мерка*”, постоји „мерка за ознаку невоље”, за дубину воде „до чланка, до колена, до појаса, до гуше, до изнад главе”, за висину стропа тако што „поред усправљене греде стане највиши мајстор, са шубаром шиљком на глави, па онда још једна шака”, за дужину *корак* и *стопа* („дужина од почетка пете до врхова ножних прстију”), ткаље ширину платна мере *чеперком*, *пећу* и *лактом*, а дужину *растегом*,²⁰ удаљеност *дан хода*, *три дана хода* или *два-три конака*, виноград може да буде „од осам *мотика*, а ливада од две *косе*”; на Косову је „не само од сада, укућанин *роб*”, у Грачаници једна је бака месила хлеба „за шеснаест *душа*” итд.

1.24. **Млади се небо**, подмлади, квашченик (32–33). – Прегледањем речника, наших и словенских, с намером да нађемо разлог за скретање пажње на овај прилог Н. Богдановића, стиче се утисак да има разлога да се за њим посегне због детаља који употпуњује сегмент семантчког поља: „Нестаде ни леб, треба да *подмладим* квасац.” Најпрецизнију интерпретацију (паралелу бучумског *подмлади квасац*) налазимо у ЭССЯ (св. 19, стр. 167) из словачког језика под ***moldjati (se)** ‘заквашивање хлеб’.

1.25. **Мола**, умолуши се, потмолел (82) . – Аутор је забележио у Кривој Феји (Пчињски округ) речи *молá* ‘плесан, буђ’ и *умолуши се* ‘поплеснавити’, којих нема у Бучуму, где налази *потмолел* ‘поплавио (у лицу)’. Без идеје о етим. и мотивацији (или коректније – вероватно без намере да у то улази), упушта се у дијалог са једним од рецензента из којег се види да ни заједно нису на трагу етим. решења, али те додате

¹⁷ Уп. код Динића: *мерка* (1) ‘нормално допуштена величина, граница, мера’. – Имај си мерку у пијење. Златановић реч илуструје пословицом (из Прешева): Језик мерку нема.

¹⁸ Свакако се не може заобићи капитално четворокњижје Милана Влајинца: *Речник наших старих мера у току векова I–IV*, Београд 1961–1974.

¹⁹ Ово подсећа на неке прилоге Предрага Пипера о градирању (Пипер 2002: 59–78, 2003: 133–141).

²⁰ Творбено занимљив поствербал *растег* има и Динић.

„тмолаве” речи, каже, „неће сметати”.²¹ Идемо најпре трагом потврда у РСАНУ: *мòлава* ‘киша са снегом, лапавица’ (Косово, Призрен, Сиринићка жупа, Црна Гора)²², са упућивањем на *молàјтѝн* и *молàјчина* (с белешком „према тал. *molle*”) ‘топлије, облачно и влажно јужно време после мрза, са расквашеном земљом, блатом од отопљеног леда’ (приморско-далматинска регија, западна штокавштина), *мòлуха* ‘покварено вино, које се не може усирћети, но узводни’ (БиХ), *мòлушав* ‘мек, мекан, размекшан’ (Банија), *молушина* ‘буђ која се хвата на унутрашњим површинама дрвених посуда на бурету, каци и сл.’ (источна Србија), *мòљава* ‘магловито, кишовито време’ (Сарајево), *молàквица* ‘време са ситном кишом и суснежицом, лапавица, с упућивање на *молòквица*, ‘расквашена земља, лапавица’ (Пљевља). Скок има из Пољица, као одредницу, *molajčina* ‘топло вријеме, када се крави на пољу’ („кад оглибави пут”) и, на истом месту, са Крка („са *t* мјесто *ч*”) *molajtina* ‘бонаца, облачно, топло’ („небо облачно, а вриме топло”), да би закључио: „Бит ће вјеројатно далмато-романска изведеница на -ина од грчког *μαλακός* ‘weich’ [меко, мекано], *μαλακία*: **malacīna*.” Претпостављамо да би се за безмало цео овај списак речи (посебно из регистра метеорологије и „плесивости”, са мање или више измењеним фонетизмом, углавном ономатопејизираним, могао подвести под исту наведену лексичку базу, далмато-романску грчкога порекла. Односи на семантичком плану: *топао* ↔ *мек* ↔ *спаран*, *кишовит*, *магловит* и сл. ↔ *плеснив* нису спорни. За *потмолел* рецензент му је дао додатну грађу. Станић (н. д.) има *тмòл* и *тўмол*, а обоје повезује упућивањем (знач., или пак само знач.?) на *тмас(т)*.

1.26. **Оглушици**, оглав, обглав, обглуши се (83).– Цртица је мало вежбалиште из творбе и семантике речи, од изворног значења до савременог а за причу скованог, прекорног – према младима који „набијају” слушалице, *наушке*, као да имају – *оглушке*. И све то од правећи се *невешт*, неупућен у лингвистичку литературу, до импровизоване реконструкције: *невешт* – не-вед-ује. (Да ауторов исказ прилагодимо овој прилици: *Зна да зна, а неће да покаже*.)

1.27. **Накоњче**, принова, сисалче, добиче, поздравче, понишало, понишалче, нишне се (14–15) – Писац има дилему – **накоњче** или **наконче** у Бучуму, што са лингвогеографског становишта може бити занимљиво

²¹ Аутор цитира: „У Ровцима *тўмол* значи таман, *пòтумолити* ‘потамнети’. *Тумоло* може бити и вријеме (мрачно, супротно од ведрога, светлог).” Уп. из нав. збирке речи М. Пижурице и: *Тўмоло* ми је òвò òко, бòјѝм се да ће ми се нàвўј бѝјелà. [У запису: „суручаво, боје сурутке”.]. Као синониме („фон. варијанте, настале ономатопејизацијом и додатним семантичким ширењем”) наводи: *пòтмулѝти* ‘добити прљаву нијансу, потамнети’, *потмуло* 1. ‘потамнело’, 2. ‘подмукло, подло’, 3. ‘пригушено, као умукла, удаљена грмљавина или удар под земљом’.

²² Уп. посебно Елезовић 1932, 1935, Букумирић 2012.

као илустрација нешто ширег ареала (лексикализоване?) супституције *њ* са *н* (по правилу испред вокала *е* и *и*)²³, која би се у конкретном случају могла објашњавати и променом у сугл. групи (*њч > нч*), али не у примерима синонимијског *понишало* и *понишанче*, које се „трипут нишне” (тј. **њишне**, **зањиха**).

1.28. **Не дај се, дај се, девојко**, дај се – не кај се (54–65). – ‘Сусретном изразу’, с накнадном исправком, према изворном сведочењу, у припеву (уместо: *не дај се – не кај се*), потребно је додати само – лепа *свадбарска* песма.

1.29. **Огњиште**, ижа, изба, соба, кућа, ватриште, цепаљке, брстине, обршине, прлидупе, пиздопаљ (52–53). – Ово је мали етн.-лингв.-поетски оглед о кући, којим утврђује нашу досадашњу обавештеност о томе да ова зона познаје лексеме и *кућа* и *ижа*, с тим што се прва односи на ‘објекат за становање са две просторије’, друга на ‘објекат за становање са једном просторијом’. Код Динића (он у лекс. обради иначе не изоставља оно што саопштава Богдановић) нема ове врсте разликовања њихових значења, већ друго – овде *хижса* има (1) општепознато значење речи *кућа* и (2) ‘одаја у кући у којој се налази огњиште, кухиња’, *кућа* пак претходно знач. (1) и (2) ‘обредни божићни хлеб округлог облика са рељефним представама огњишта, укућана, ожега, острушке и др.’ У покушају неке врсте хијерархизације, односно разграничења њиховог значења, занимљив је израз код Динића: *пријде на жену/ пријде на кућу ‘постане домазет’*.²⁴ Богдановић даје подстицајну идеју да потражимо код Скока етим. повезивање *собе* са *избом* (мађ. посредовањем).

1.30. **Оно**, лампек (28–29). – Поетичан есеј о ракији коју је измислио, и сам поступак њеног добијања, „неки велики ђаво”, у коме се писцу допао само „лепши” назив лампек (‘казан’) о коме пева Добрица Ерић.²⁵ У *Речнику српског језика* (2007) уз *лампек* стоји да се ради о посуђеници из итал. (извесно реч примљена с направом).

1.31. **Падалиште**, циганско падалиште, чергари (48–49). – Етнолингв. и оном. оглед, који нас подсећа на епско „Мурат *паде* на Косово” (овај сегмент широког спектра значења глагола *пасти* темељно је обрађен у РСАНУ, посебно под **бг–е**, т. 19, с. 483) и упућује да се притврдимо (посезањем за речницима) да смо *Циганин* посудили из

²³ Уп. код Динића 2008: *наконче/ накољче, нишне (се)* [зањиха се], *понишало, понишалче; поздравче, ускутњак, ускутњаче*. За нарушен однос *њ – н*; в. и Ивић 1994: 30, 38 и Петровић 2012: 19.

²⁴ Изванредну обраду лексеме *кућа* има РСАНУ (каснији дијал. речници, лекс. збирке и појединачни прилози ову слику допуњују), а *хижса* у РЈАЗУ оскуднију (коректније – према документацији којом су обрађивачи располагали). У новије време било је идеја којима се дијал. *цџара, цџерица* етим. повезује са *хижса*, што, мислимо, оповргава турц. *цџерка* (из Призрена) код С. Петровић (2012).

²⁵ „Вечерас лампек риче код јаблана...Овде се бесплатно љуби и пије.” (*Орфеј међу шљивама*, Крагујевац, 1963)

немачког, *Гурбет* и *чергу* из турског, а *Габелъ* из алб. (бројне изведенице су настале у духу српског језика).

1.32. **Питом**, питован, тром, хром, лаком, питани, пиће, питање, питоми, питомине (7–8). – Без загонетања и „скривања” стручног профила, обрађује грам. мртву категорију са лексикализованим траговима, од којих неколико наводи, започињући општепознатим *питом* (*питован* је аутентично бучумско), да би наставио, питким поетским стилем, сазвучним *тром*, *хром*, *лаком*.²⁶

1.33. **Повој**, постилци, повора, навој, разбој, лелејка, повитак, љуљка, тракови (72–73). – Загледањем у речнике, укључујући и Скоков етимолошки, посебну пажњу заслужују *повора/поворка* и *постилак* мн. *постилци*. Лексикографску интерпретацију олакшава Динић (изостављам контекст): *повор* (‘гајтан исплетен од домаће вуне који се пришива на одећу као украс’), *повора* (1) ‘канап који сељаци сучу од конопље’, (2) ‘сува мечкина глава чије су вилице раздвоје, па затим на широко спојене канапима тако да се човек (болесник) може провући кроз њих’, *поворка*, знач. (1) повора. Богдановић у „сусречицама” има *повора*, а у огледу *поворка*. За етнологе су интересантни магијски „обредни реквизити”: мечкина глава код Динића, а код Богдановића повој од вунене пређе (у којој мора да буде црвене боје), на који се наниже нешто „од птице и другог звериња, а обавезно и од слепог миша”, па се савије у виду омче или круга кроз који се протура болесник. Скок под одредницом *rovor* – с ослонцем на документацију РЈАЗУ (т. 11, с. 281, 940 и т. 12, с. 480) и тамо изложу творбено-семантичку анализу, коју везује за редактора Маретића – уверљиво умрежава етимол. гнездо с кореном **vor-/*ver-* и префиксом *pro-*. С погледом на обраду овог лекс. гнезда, изузетно је значајно Богдановићево и Динићево сведочење, којим се употпуњује тамо изложена значењска и ареална слика. Између осталог, подаци из тимочког дијалекта дају важну копчу за славизам у румунском: „*pov(o)ră = pohoră = povâr* ‘Last, Burde, Ladung’, тј. оно што се носи на леђима”(Скок 1971–1974).

Код Богдановића *постилци* (мн.) ‘пелене’, а код Динића у истом знач. *постѝлак* (уз број постѝлка, мн. постѝлци) // *постѝљак*) има добру етим. обраду код Скока под *stělja* (старосл. *stьl-ati*, *stel-jo*; *stelje*, превојем (имперфективизацијом) у дуљењу *nastiljati*; *zástilьати* ‘заклањати’ код Вука из Срема, *zástѝљак* са Космета код Елезовића, а код Динића *zastěљак* у знач. ‘крпа којом се застере отвор на врху пуне вреће и зашије’ итд.).

1.34. **Поођани**, опита, честала (грана) (69). – Похођење пријатеља (младине родбине) даје аутор као етнографску скицу са аутентичном

²⁶ Овај сазвучни ланац лексема, из исте морфолошке категорије, нема, изгледа, исто (дубље) етимолошко извођење. Уп. нпр. код Скока *питом* под *питати* и засебну одредницу *хром* (за поузданију етим. и шире изворно значење *хром* в. у ЭССЯ под **хромъ(ъ)*). *Лаком* у РЈАЗУ има бољу творбено-етимолошку. разраду него Скок.

лексиком. С разлогом писац издваја: *опита, опитају* ‘испита, пита, распита, упита и сл.’ (Динић има више потврда, нпр.: *опитује, ~ се, опознаје, осуће, ~ се* и сл), што је занимљиво за лингв. географ., укључујући и општесл. аспект (Скок *опит* квал. русизмом, в. под питати), и *честала* (грана), у тексту комп. *честалија*, семантички је јасно, са непродуктивним прид. суфиксом *-ал* (као *нагао, -тла, светао, -тла* и сл., уп. Скок 1971–1974 под *-(a)l*).

1.35. **Прековка и преруч**, преручи, обруч, оброчиште (61). – Мала скица из творбе неколико речи, необичних и неочекиваних значења, са паралелама из истог говора и с позивањем на РСАНУ. *Прековка* у контексту није спорна ни мотивационо ни творбено. Чуо је мн. *преручи* у контексту: „Неки уместо дна [у мртв. сандуку] ставе само *преручи*.” Из тог исказа извео је облик једнине *преруч*, за који налази творбени пандан у познатом *обруч*, с успутним приговором да је обрађивач речи *оброчиште* ‘ободни део шешира’ у РСАНУ „морао да одгонетањем дође до обруч- > *оброчиште*-иште”. [Можда је само словна штампарска грешка која се преписује?] Богдановић је у одгонетању значења нашао везу са *преручити* (аналогно: *изручити*). Ако је тежиште на остављању празнина, на прескоцима, премошћавању (уп. „уместо дна”) – верујемо да би се на семант. нивоу могло ићи трагом: *рука* „слој, ред, врста”. Увођење у игру префикса *през-* (=без), с развојем **през-руч* → „без једне даске, прескачући један ред” (уп. напред поменуто дијал. *презданичити*), мислимо да је сувишно.

1.36. **Привитљив**, привија се, привитљива (девојка), привитљивост, свитли, сколи, тегота, размирица (9–10). – Писац испитује, искушава и оправдава људску примораност да, скољен у теготи, буде привитљив, да се привија као у песми у којој је девојка *бела лоза*, а момак *бор у гори*, лоза је лепша, али не може сама – поука, без језичких изненађења.

1.37. **Распорњача** (62–63). – Скоро морбидна локална прича о томе како је „*огалатен*” *кладенац*, у који је нека баба *врљила* кошуљу *распорњачу* (распарану), скинуту са мртваца. као опомену због греха. А ту распарану кошуљу зову *распорњача* (: *распорити*). Детаљ погребног обичаја, испричан као локална легенда, лепо кореспондира са „асоцијацијом” једног рецензента, коју писац у напомени цитира, с тим што се у Ровцима (Ц. Гора) дугмад испод грла и око шака мртваца (у новије време и кравата) раскопчавају. Обичај добија на уверљивости, а реч *распорњача* на јасној мотивираности – да се ослободи душа. У једном прилогу Никите Толстоја географија лексичке базе *класти, кладем* укључује и Богдановићев терен (Толстој 1965: 133–147, посебно 144–147), што је једна од релативно ретких црта, бар засад идентификованих, којима се показује архаичност јужнословенске јез. периферије, посредно и тзв. теорије клина код Порфиригенига о досељавању Словена на Балкан. Фонетизам *кладанац* (у пишневој најави стандардни лик, *кладенац* има

потврду код Динића. *Огалатен* (*огалатити* (*се*), *угалатити* (*се*), *галатница*, *галатан* и др.) широко је распрострањен турцизам, с тим што је негде семантичко средиште у сегменту недоличног понашања (нпр. на Космету), другде и шире, на упрљаности, нечистоћи и метаф. неморалности.

1.38. **Руи поток**, руца, рунце, рајћа/рајча, река, Рујавица, бучало, рипало, прдало, цурило, чурило, Гушевац, наројине, пороји, сручи се (101–102).– Богдановић настоји да нађе (и/или претпостави) мотивациону основу назива бучних и хучних или тихих, пригушених „оглашавања” хидронима, оних који *буче*, *рипају* (*се*), *роје*, *рују*, *руцају*, *чуре* или *цуре* (топ. *Цурило*), *гуше се*, односно који су **раил*²⁷, а бујице *рију* па *нарију* (и нанесу *наројине* ‘наплавине’)... Опет тражимо њихову потврду код Динића: *бучи* ‘хучи, хуји’ (и *бучи се* ‘надиже се’) мотив. хидр. основа (уосталом ту спада, мислим, и Богдановићев *Бучум*, а могло је да буде и *бучало*; писац је нашао прикључак да помене јак и бучан извор у облику импер. сложенице – *Бучишрево*); човек може да *руца* и да *руне* да викне (из свег гласа) и да тако постане *руцало*, али за *Руча падина*, ипак, боље се, можда, позвати на Динића – *руд* -а,-о ‘који је црвен, риђ’/ < **руд-ча*/, *руденица* ‘утрина, рудина’ и сл.); *рупи*, *рупка* и *руне* ‘скаче, поскакује, скакуће’, без потврде за *рипало* (вероватно, поетском импровизацијом, предвидљиви творбени низ)²⁸ итд. Да додамо да *Рујевац* и *Рујевица* извесније имају фит. основу (*руј*, *рујевина*) него *руји* ‘риче’; Динић има име (антроп.) *Рајћа*, с којим је повезано име извора и „истока из њега”, као и падине *Рајча* и опет извора *Рајчи кладанац*.²⁹ Јасна је мотивациона основа *Цурило* = *Чурило* за топли извор (уп. Динићево *чури* ‘дими’).

1.39. **Свака јака трава**, Боже јаћи, душичина, игриште, врвина (104–105). – Есеј о травама, којима се људи на селу лече, а најчешће им не знају имена, писан стандардним језиком, с изузетком неколико примера (на нивоу цитата). За дијалектолога су важни подаци *јаки* > *јаћи* (к > ћ) и *врвине* ‘стаза, путељак’ (:врви, „циркулише”); први пример разрешавају дијалектолози, други РСАНУ и Динић.

1.40. **Свашта и ништа**, орљак и шушљак, прс и плева, вра, гувно, осје и русје, пуклотина, премита, умит, чини се, врша, прошарак (56–57). – Из слика шуме, која има и *шушљаке* и *орљаке*, с љубављу и упућеношћу у сеоску муку и оскудицу, улази и зарања у опис вршидбе, изворном лексиком, у стандардизованом јез. форми и лексикогр. компетентној интерпретацији, питко испричаној. За неколико лексема дајемо кратке

²⁷ По условом да име потока *Раил* доведемо у везу (слободно до произвољности!) са тур. *рахат* ‘спокојан, миран’. В. Шкаљић 1973.

²⁸ Супстратско је *Рипањ* код Београда, в. Скок под гира.

²⁹ Уп. Ивић 2009: 156: „... тимочко-лужничко *ч* и *и* могло се развити само из *ћ*, *ђ* са пуном фрикацијом.” Свакако да не би требало искључити антроп. основу са старим посесивним суфиксом -јъ (< Рај-ъкъ+јъ). Иначе, творбени модел у потпуности пресликава тумачење Радмила Маројевића (1979: 213–215).

етим. белешке: (1) *вра* ‘ускупљено жито на гумну, „скуп на куп” у тексту’ (потврде из источне Србије у РСАНУ; за етим. в. Фасмер под *вóрох*, допуна документације из балк. јез. БЕР под *врах*). (2) *прс* ‘најситнији комадићи *прштеће* земљице са гумна, прах’. Златановић израз *прс* и *плéва* интерпретира ‘много, превише’, што је важна потврда из српских нар. говора, каквом није располагао Скок ни из српских ни из хрватских дијалеката (в. под *prst/2/*). (3) *рус, русје* „а рус, то је прс, то су најситнији комадићи прштеће земље са гумна...” Динић: *рус* м (зб. *ру́сје*, уз број *ру́са*) ‘трун’ и прид. *ру́сан, ру́сџав*; *рус* ‘трунка’ имају Живковић (1987) и Златановић (1998). *Рус* је извесно поствербал од *русити* ‘ситнити, трунити и сл’. РЈАЗУ има под *rusiti/2/* ‘трунити, рунити’ са Косова поља и из југозападне Србије: „На ружицу сив соколе, коледо, он ми *руси*, коледо, црвен-ружу, коледо.” „Бјежи отоле, не *руси* воду.” Основа је извесно ономатопејска, из лекс. гнезда *рускати, хрускати* и сл., поуздано забележено и јасно интерпретирано код Станића: *ру̀скати*, ~ *се*, у знач. ‘дробити, ситнити уз реске звукове (нпр. кад се нешто тврдо ситни или када се гази снег и сл.)’. Требало би очекивати, тамо где је сачувано *х*, и *хрускати*; М. Пижурица у нав. збирци има, поред *ру̀скати*, и *вр̀скати*. (4) У примеру: „плева се, поврх купа *премита умитом*, тј. грубом брезовом метлом, која се на Власини зове *метлика*...”³⁰ Динић богатом документацијом и лексикографском обрадом (и овом приликом пажљиво читајући Богдановића) помаже да се разуме метаф. прелаз: *мити, умивати* → *чистити*; *умит* ‘метла’.³¹

1.41. **Слевенка**, цевка, цивка, мицко, цволика, цревце, натега итд. (20 –21). – Насловна реч *слевенка* („Слевенка је чврста, права, здрава сламка, од зрела жита, обично од ражи, који се спусти у стаклић с ракијом па се у другом и танком цуту пије, или боље усисава, сише, сиса ракија, мераклијски, с уживањем”) нема потврде у речницима, па онда ни провереног лексиколошког, односно етим. третмана. *Слéви, слевéње* ‘длетом дуби дрво’ и *слев* ‘тучак у авану’, ‘онај који је приглуп’, из Динићевог Речника, имају извесно само хомонимијску основу. Провизорно решење подразумева повезивање са *сламом* (и другде се пије – на сламку и на цевку, шупљу стабљику), са претпостављеним развојем: *слам-енка* → (растеређивањем назалности *м > в*) *славенка* (међусл. асим. *а-е* → *е-е*) → *слевенка*. Једноставније је претпоставити да се ради о речи преузетој из буг. или мак. (са лексикализованим фонетизмом): **слев-ен-* (-ен < -њнъ) (Стакић 1988: 144), какав имамо у називу празник *Велигден* „Ускрс” (Ивић 2009: 154). Међутим, на путу повезивања *слевенка* са

³⁰ Уп. из нав. збирке М. Пижурице: Пљéву и òчйњке *претр̀ни* дивизмѡм (=смети, пребриши метлом од дивизме).

³¹ Уп. нпр. код Динића 2008: *премита* 1. ‘лагано мете метлом по површини и сакупља на гомилу’, 2. ‘лагано превлачи перницом и чисти после обеда’...; *премије* 1. ‘благо опере по површини’...; *умит* ‘метла од грабовог прућа’. В. и *умит* ‘брезова метла’ код Живковића (1987).

(с)литу/(с)лев-ати и лев-ак стоје тешко премостиве нелогичности – усисавање наспрам уливању. И поред респектовања лингвогеогр. момента, донекле и стилског, натегнуто је повезивање са *лѐвам* (из тајног, зидар. јез., уз ‘фолклоризицију’) у знач. ‘(крадом) узимати и сл.’ у мак. и буг. (БЕР, т. 3, с. 337–338). Љубитељ ракије, ако није баш редак мераклија, више би се обрадовао *цволики* (кукути, одн. цевчици од ње) него *слевенки*. За *цволику* в. т. 1.1. овог прилога.

1.42. **Стан, стасине, седло**, стасин[к]е, левине, кућа, котало, кутало, skutати, укутати, окот, накот, Левовик (43–44). – Из списка је изостала само *бина*, реч коју исправно квалификује као „оријентални назив за зграду”.³² Писац наравно зна етим. *левине*, *Левовика* и *Лијевна равнoг*, али на то не упућује, будући да његову потврду из Алекс. Поморавља (левине) налазимо у *Огледној свесци* у склопу Ивићеве обраде етимолошког гнезда *хлев*.

Богдановић каже да „*стасина* значи зграда, било каква зграда само не кућа за становање”, док Динић (стасина) дефинише: „зграда, економска зграда у сеоском домаћинству, зграда у пољу, често од слабог материјала”. Скок има *стасина* ‘вајат, клијет’ (Морава и Млава у Србији) под одредницом *stās* ‘раст’ („изведеница добивена раширењем на -s коријена *sta-*, в. *stati*”). Ипак, мислимо да се у конкретном случају може с више вероватноће рачунати на извођење од грецизма *стасати*. Томе иде у прилог потпунија семантика коју налазимо код Станића (уп. знач. под 3: ‘стићи, доћи, приспети’; томе одговарају и потврде из збирке М. Пижурнице: Нè итāј, *стасāћеш* дò ноћи. – *Пристасāли* су прије нò је нòј òтѐла.). Као да колега Богдановић слично размишља, односно повезује (на основу литературе или интуитивно?): „А оне *стасине*, могле су бити на месту где се *стало*, где је нечија *става* (иначе пастирско насеље, макар сезонска насеобина), каква је *Баљина става* на Девици [планина југоист. о Ртња], односно *стан*.” Сазвучне речи, посебно оне чија се семантичка поља преклапају, макар једним делом, повуку аутора (песник не мора томе да се одупире, а лингв. ће критички исказано размотрити), па не изненађује спремност да се увезу изведенице као *става/ставине*³³ према (*при*)*стасати* (‘стићи, приспети, доспети и сл.’), потом *стаја/стајаше* или *стан, станови* (‘катун, бачија’) према *стати, становати* итд.

Писац, приметно пратећи Скока, у причу је заоденуо етимологију речи *кућа* (< *котјā*), па, између осталог, описује: „...у њеној основи стоји „кут”, угао, ћошак, што се данас још крије у глаголу „skutati се” (= имати кров над главом).” Даље се сећа да је у родном дому слушао: „Ајде, деца, у

³² Порекло речи (балк. турц., с потврдама и у рум. и алб.) потврђује Петровић 2012 (под *бинаја*, обл. наслоњено на *одаја*).

³³ Уп. нпр. код Станића: *наставати* ‘становати као подстанар’; 2. ‘родити се.’ С више сигурности о мотивационој основи може се говорити ако се има више података о конкретној насеобини или геогр. објекту, јер се можда ради о *споју, састав(к)у*, нпр. на ушћу два тока или на споју између два узвишења и сл.

кутало, на спање.” – да би касније, без прецизирања значења, додао *скутати се, укуткати се* [морф. ликом стандардизовани глаголи]. *Скутати* има и Скок (1971–1974) у знач. ‘(с)кратити, (с)кривати, (у)кривати’ у контексту извођења *кућа* (< *koṭjā*) од старосл. *koṭati* ‘умотавати, неговати, скривати’, што значи да је *кућа* имала значење ‘скровиште, (или) његовалиште’³⁴. Понека лексема, као *кут, укуткати, кутало* (*котало* или *котило*), *накот, окот* и *кучело* (‘угао у унутрашљости куће’, у фусноти, записано у Ровцима, из рец.), ускочиле су у пишчев текст или сазвучјем или његовом помишљу да ту оне можда, ипак, спадају. Уп. Динић: *кута* ‘крије сакрива’,³⁵ *скута*, ~ *се* ‘сакрије (се)’, *скутина* ‘заветрина, скровито место’, *скутуе* ‘сакрива’; Живковић (1987): *скутам* ‘сакрити’, *кутам* (се) ‘крити (се)’. Колико је проблем комплексан показују обраде лексема *кућа* и *кут* у прасловенском речнику словенских језика у редакцији О. Н. Трубачова (ЭССЯ, т. 12, с. 70–74, 75–78), атипичне несразмером у погледу датог им простора, обима документације и свестраности анализе (за *кућу* је дата и лексичко-семантичка карта целовитог слов. јез. простора). Доказ да је Богдановић упућен у етим. литературу је то што га *скутити* није повело да укључи на пример и реч *кут, скути*.

1.43. **Станиште и селиште (50–51) и Стањинац и стањани, Стањинци (45–47).** – Писац „разрађује” историју настајања насеобина – *станова* и *станишта, села* и *селишта* – „где се стало на оном дугом историјском и свакодневном путовању”. Лингвистички мисли (можда с асоцијацијом на рад В. Михајловића о суфиксу *-иште*) (Михајловић 1965: 117–155)³⁶, па уочава одступање од правила супротстављајући (као аномалију) *станиште* (место живљења) са *селиштем* и *кућиштем*, где су некад била села и куће. У историјско-ономастичком огледу „Стањинац и стањани”, посежући и за Душановим закоником, Богдановић уверљиво даје мотив. основу топонима *Стањинац/ Стањинци* (иако име мештани удомишљању везују „за неког Стању, Станка, Станимира”)³⁷.

1.44. **Стунти се, тунти се, засени, засенчи, тентаво, тена, тенц, утенчи се, опсена, сметана (97–99).** – Асоцијативно, интуитивно и са упућеношћу у лингв. литературу, Богдановић одмотавајући замотава цео списак аутентичних и другде знаних значењски блиских и сазвучних речи у спектру сегмента *(с)мутности*. Покушаји њихових творб.-семант. разлагања их не чини јаснијим, чак ни у мери у којој је то могуће, испомажући се приручном литературом; писац као да жели да клупче остане смотано, „нејасно, тентаво”, како писац каже. Ипак, уз невелику

³⁴ В. код Скока и наредну напомену.

³⁵ *Кута* (траг двојине), *Куте* и сл. чест топоним на српском језичком простору.

³⁶ Да додамо и назив потока *Дошљиште*, који се улива у Лужницу, Павловић 1996: 107.

³⁷ Уп. и Пешикан 2011: 24: „обавезе одседања код гостионичара” (чл. 125): **да греде къ станяниноу. да моу прѣда конь и стань вьсь.**

припомоћ ономатопејизирања и метафоризације, чини нам се да се, на пример, *(с)тунти се* и *затунти се* (вероватно и *затентити*) може повезивати са руским *туск* ‘мутноћа, потамнелост’, мада су лексеме из сличних знач. регистара подложне ономатопејизирању, па се утисак о привидној сродности намеће иако се често ради о удаљеним и несродним језицима. Наравно, у *сметани* ‘мутној скрами’ препознаје се основа *мести*; *тенац/тењц* и *утенчити се* је етим. разрешено итд.

1.45. **Узао**, чугаљ, дретва, поврзло, врца, поворка, повезалка, наврчка, наузли, че, кросно, тројашка, узленик (70–71). – Писац импровизује сегмент ткачке терминологије (део ње је већ изложио), проблематизујући појединости. За наслов је узео реч непознату у Бучуму, али од ње бележи изведенице. Наиме, непознато је *узао/узъл*, али има *наузли* и *узленик* из ткачке терминологије, што се може тумачити или тиме да изворно умеће или боље чува старину или пак се оно надограђује позјмљивањем, најпре радњи и материјала, а с тим и речи.³⁸ У значењу ‘узао, чвор’ у Бучуму употребљава се *чугаљ* (Динић такође *чугаљ*), нејасне етимологије. У домен произвољности спадало би довођење у везу са општепознатим *чукаљ*, -кља (према Скоку ипак нејасне етим.)³⁹, са алтернацијом $k > g$ и семнт.-мотивационом основом у смислу задебљања (=чвора). Није нам јасно колико овом може ићи у прилог чињеница да је фонетизам са $g - čuga$ (такође географски оронимјски термин ‘каменити брег’) регистрован у украјинским дијалектима.⁴⁰ Етим. обрада *дретве* код Скока (н. д.) ефектна је лекција из словенске историјске фонологије о секундарном развоју „јата” у прасл. посуђеницама и његовој каснијој судбини, у конкретном случају односа: $ě - e - a$ иза гласа p). Остале лексеме које је писац извукао – за лексиколога су прозирне.

1.46. **Чинилка**, чини (41–42). – О *маићењу*, односно *бојењу* је реч, а у Бучуму се пређа није бојила него *чинила.*, а писац зна да су „неки премазани свим мастима.” А како и којим средствима – скоро да писац даје комплетан рецепт за ту *чинилку*. Шта све може глагол *чинити* (и ретко *чињати*, лик који се цитира из Његоша) да значи в. у РЈАЗУ и код Скока, а све богатство значења тек када до те речи дође РСАНУ.

1.47. **Чокањ**, тулбест, чокне, чукне, чокањче, чокање (22–23). – Мергџијски прилог у славу *тулбестном чокању*, *чокањчету/чоканчету*, с којим се *чукне* или *чокне*, боље у крчми него у кафани, и због тога они који то воле не верују да од тога не потиче и његов назив, иако то (писац-лингвиста каже) „учени етимолози...друкчије тумаче.” (Богдановић није

³⁸ Динић има *узлењаќ* (син. *привржањ*).

³⁹ Код Станића *чунгџр*, -*џра* има више значења од којих се *усамљеност* намеће као основна компонента. М. Пижурца у нав. збирци има: *чунгџр*, -*џра* ‘онемоћала и усамљена стара особа’ [син.: *пањаџ*, *гугељ*]. – Седимо ође ко два чунгџра.

⁴⁰ В. ЭССЯ, т. 4, 131 (под **čuka*).

хтео да буде прозаично савремен поменом „мученице” и „унучића”). Наравно, и *чокањ* и *тулбест* (по Динићу „који је испупчен”, додали бисмо у виду *турбета/тулбета* или, народски сликовитије *бокуљаст*) турцизми су (в. Шкаљић 1973).

1.48. **Шуљке**, шуљаво, ошуљка, штур (59). – Још једна цртица о житу којом се за лексиколога притврђују две особене лексеме, можда сродне: *штур* ‘празан, јалов клас [па „жито буде *шуљаво*”]’ и *шуљ* ‘испражњена опна са зрна, љуштура’. Друга реч га је побудила да помене игру кликерима у којој другара *ошуљкаш* кад му „изврнеш џепове” (ми смо чули *ошљљши*, али и – *опљљши*, *ошљљши*), иако та деца нису видела ни гумна ни снопа жита. Један од коаутора овог прилога, када се појавио у улози једног од двају рецензента, начином на који се умешао већ тада у лингвистички аспект односа *штур* – *шуљ*, прејудуцирао је могућност њихове сродности, што смо ми делом поновили у т. 1.12. (под „Је ме”). Сада одређеније износимо да је *штур* базична лексема, а *шуљ*, *шуљав* (уз оживљено у жаргону, *подмлађено* пишчевим језиком речено – *ошуљкати/ошуљити*) њене ономатопејизирани изведенице, посредовањем супституције *p* са *л* /штур >*штул/, а овог потом са *љ*, и упрошћавањем сугл. групе *шт-* > *ш-*⁴¹.

1.49. **Загубљено звоно** (107–112) писано је као пишчева сетна исповест, без тежњи за ефектима и тражењима простора у који би се сместиле аутентичне речи, које би требало сачувати да не би поделиле судбину затуреног *земљосалог* звона (‘у земљи зарђалог’), које је постало симбол пишчевог минулог времена.⁴²

Уместо закључка. „Бучумике у звону” Недељка Богдановића су и белетристичко и етнолингвистичко штиво, аутобиографско такође, али свакако не мање и занимљива лингвистика. Можда нас је зато књига понела да понекад не хотећи опонашамо њен стил. Ипак, надамо се да смо успели да посленицима који ће се упутити нашим путем, допринесеморазнозначности, путујући с речима, понекад преамбициозно до мог извора, будући да је наша водила она из Светог писма – *најпре би реч!*

⁴¹ Претпостављени упоредиви развој: *ушљвнї* (бољи, неким квалитетом, поступцима, понашањем и сл.), увек у негираној форми – *није* ~) : *уштїван* (< учтив-), в. т. 1.14.

⁴² Уместо лексикол. коментара (а има успешних а стандардних речи у узорном стилу), првопотписани узима себи слободу да с писцем подели најинтимнију личну историју, уз припомоћ веродостојне анегдоте. Нас неколико, са проф. Драгољубом Петровићем на челу, пре више десетина година, повели студенте завршне године студија из Новог Сада на дијалектолошку екскурзију. Опремили се упитницима с намером да „циљано” добијемо што више изворне лексике о њиховој сеоској муци, али нас старица из Старог Села (у југоист. Србији) скрене с намераваог пута. Сама, стара и беспомоћна хоће да нам се изјада: у средишту исповести је снаха. Хотећи да се пред њом искупимо и да покажемо саосећање – пустимо јој снимак. Она све одслуша, и дода: „Такџ, такџ, такџ се и мѣне догодїло!” Полазна асоцијација није дијал. екскурзија него живот сам.

Литература

- БЕР 1979: *Български етимологичен речник*, т. 2, София: Българската академия на науките.
- Богдановић 2005: Недељко Богдановић, *Бучумика у звону*, Ниш: СВЕН.
- Букумирић 2012: Милета Букумирић, *Речник говора северне Метохије*, Монографије 15, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Влајинац 1961–1974: Милан Влајинац, *Речник наших старих мера у току векова I–IV*, Београд: САНУ, Одељење друштвених наука.
- Грковић 1977: М. Грковић, *Речник личних имена код Срба*, Београд: „Вук Караџић”.
- ДРР 1980: *Dictionar român-rus*, Букурешт–Москва.
- Динић 2008: Јакша Динић, *Тимочки дијалекатски речник*, Монографије 4, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгин 1991: Гордана Драгин, *Ратарска и повртарска терминологија Шајкашке*, СДЗБ XXXII, Београд.
- Елезовић 1932 и 1935: Глиша Елезовић, *Речник косовско-метохијског дијалекта I и II*, Српски дијалектолошки зборник IV (1932) и VI (1935), Београд: Српска академија наука и уметности.
- ЭССЯ 1974–: *Этимологический словарь славянских языков*, под ред. О.Н. Трубачева, Москва.
- Живковић 1987: Н. Живковић, *Речник пиротског говора*, Пирот: Музеј Понишавља.
- Златановић 1998: Момчило Златановић, *Речник говора јужне Србије*, Врање: Учитељски факултет.
- Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, Њихова структура и развој*, Целокупна дела, III, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Марковић 1998: Јордана Марковић, *Повртарска лексика јужног Поморавља*, Ниш: Филозофски факултет.
- Маројевић 1979: Радмило Маројевић, *О постанку топонима Морача*, Зборник за филологију и лингвистику XXII/2, Нови Сад: Матица српска, 213–215.
- Милорадов и др. 2019: Дејан Милорадов и др., *Батрахолошко-херпетолошки речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Милошевић–Петровић 2009: Јелена Милошевић–Петровић, *Ратарска и повртарска лексика села Дебелице*, Ниш: Филозофски факултет и Центар за научна истраживања САНУ.
- Михајловић 1965: V. Mihajlović, *Sufiks -ište u toponimiji Jugoslavije*, Прилози проучавању језика I, Нови Сад: Филозофски факултет Нови Сад, 117–155.
- Павловић 1996: Звездана Павловић, *Хидроними Србије*, Београд: Библиотека Јужнословенског филолога, Институт за српски језик САНУ.
- Петровић 2012: Снежана Петровић, *Турцизми у српском призренском говору*, Монографије 16, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Пешикан 2011: А. Пешикан, *Речник Законика цара Душана* (рукопис докторске дисертације у библиотеци Филозофског факултета у Новом Саду).
- Пижурица 1981: Мато Пижурица, *Говор околине Колашина*, Титоград: ЦАНУ.
- Зб. речи М.П.: Мато Пижурица, Збирка речи из Роваца.

- Пипер 2002: Предраг Пипер, *Степеновање у граматичици и речнику* (у српском и другим словенским језицима), Зборник Матице српске за славистику LXI, Нови Сад: Матица српска, 59–78.
- Пипер 2003: Предраг Пипер, *О принципу градуелности у савременој лексикографији*. – у: *Дескриптивна лексикологија стандардног језика и њене теоријске основе*, Нови Сад: Матица српска, 133–141.
- Радичевић 1992: Бранко В. Радичевић, *Сујеверице и друге приче*, књига друга, Београд: Српска књижевна задруга.
- РЈАЗУ 1881–1976: *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.
- РСАНУ 1959 –: *Речник српскохрватског народног и књижевног језика*, књ. 1–19, Београд: Српска академија наука и уметности.
- РСГВ 2019: *Речник српских говора Војводине*, измењено и допуњено издање, Нови Сад Матица српска.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Матица српска, Нови Сад.
- Огледна свеска 1998: *Огледна свеска Етимолошког одека Института за српски језик САНУ*, Београд: Институт за српски језик САНУ
- Скок 1971–1974: Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti
- Стакић 1988: Милан Стакић, *Деривациона фонетика именица и придева у јужнословенским језицима*, Београд: Филолошки факултет.
- Станић 1991: Милија Станић, *Ускочки речник I–II*, Београд: Научна књига.
- Толстой 1965: Н. И. Толстой, *Из географије славјанских слов*, *Общеславјанский лингвистический атлас (Материалы и исследования)*, Москва.
- Фасмер 1986: М. Фасмер, *Этимологический словарь русского языка*, Москва: Прогресс.
- Цвијић 1923: Јован Цвијић, *Српско-хрватска терминологија и номенклатура (Говори и чланци)*, Београд.
- Шиц 1994: Jozef Šic, *Geografska terminologija srpskohrvatskog jezika*, *Studije o Srbima*, превео с немачког Александар Лома, Београд – Нови Сад.
- Шкаљић 1973: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom – hrvatskosrpskom jeziku*, 3. izdanje, Sarajevo: Svjetlost.

Мато В. Пижурица, Драгана И. Радовановић

ЛЕКСИКОЛОГИЧЕСКИЙ ОБЗОР: СЛЕДОМ БУЧУМИК НЕДЕЛЬКО БОГДАНОВИЧА

Книга известного сербского диалектолога Неделько Богдановича „Бучумика в колоколе” берется как изначальный регистр слов для дальнейшего лексикологического обзора. Книга представляет собой воспоминания о родном крае, в форме пасторальных картин с ключевыми словами, окрашенными локальным колоритом. Лексика достоверная, помещенная в подлинный диалектный контекст, подходящая для лексикологических исследований в плане: *этнолингвистика – лингвистическая география – этимология*. Точнее говоря, авторы лингвистического обзора пошли следом самого писателя, только с более строгими лингвистическими критериями, т.к. художественная ценность не ставится в центр исследования.

Ключевые слова: призренско-тимоцкая диалектная группа, диалектная лексика, лингвистическая география, этимология.

Михај Н. Радан*
Центар за научна истраживања
културе Срба у Румунији –
Савез Срба у Румунији, Темишвар**

УДК 811.163.4'282.4(498.5)
811.163.4'367.624(498.5)

ПРИЛОЗИ У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

У раду су анализирани прилози забележени у карашевским говорима. Главни циљеви овога рада јесу да се направи инвентар забележених карашевских прилога, да се изврши њихова класификација и установи из којих језика и у којој су мери неки од њих позајмљени. Анализирана грађа резултат је, највећим делом, личног проматрања и вишедценијског истраживања у карашевским насељима. У прикупљању грађе најчешће је коришћен метод „испитивача-обавештача”, али и други методи (директно испитивање казивача на основу упитника, слободни разговори и др.). На крају рада, коришћењем компаративне методе у анализи прилошке грађе покушали смо установити којем штокавском, екавском дијалекатском ареалу су говори Карашевака најближи.

Кључне речи: Карашевци, карашевски говори, прилози, класификација, позајмљенице.

1. Будући да је о говорима, фолклору, обичајима и пореклу Карашевака до сада штампано безброј студија и чак три дијалектолошке монографије¹, навешћемо у овом уводном делу рада само најосновније податке о њима. Карашевци данас живе у седам насеља у југозападном румунском Банату, у подножју највеће банатске планине Семеник, недалеко од града Решице, Караш-северинска жупанија, са напоменом да их је у прошлости било или их још увек и данас има у другим насељима у румунском и српском Банату (в. Радан 2015: 21–31). Та насеља су: *Карáшево* /Caráşova/² (највеће насеље у којем живи скоро половина Карашевака), *Клокóтич'* /Clócotici/, *Лу́нак* /Lúrac/, *Ра́вник* /Ráfnic/, *Во́дник* /Vodnic/, *Не́рмић'* /Nérmet/ и *Јáбалч'е* /Iabálcea/. Према последњем попису становништва Румуније из 2011. године њихов број спао је на свега 5.787

* mradan54@yahoo.com

** Рад је настао у оквиру пројекта *Истраживање културе и историје Срба у Румунији* „Центра за научна истраживања културе Срба у Румунији” при Савезу Срба у Румунији.

¹ Детаљну библиографију објављених радова о Карашевцима види код: Радан 2015: 397–400, 404–424

² У косим падежима дати су и званични румунски називи ових насеља.

душа³. Најтемељнија научна истраживања установила су да су карашевски говори *српски* штокавски екавски говори који припадају или преизренско-тимочком или косовско-ресавском дијалекатском типу (Радан 2015: 80–81, 254–268). Сматра се, такође, да су данашњи Карашевци највероватније потомци првих јужних Словена који су се у Банату настанили негде у VI–VII веку и који су се касније, у раздобљу од друге половине XIV до средине XV века, помешали са досељеницима (који су највећим делом били Срби) пристиглим са територија јужно од Дунава. Значајан удео у етногенези карашевске енклаве имао је румунски банатски живаљ. Што се тиче вероисповести, треба нагласити да су Карашевци у прошлости били православне вере, али су у периоду од 1630. до 1700. године преобраћени у католичанство, које је одиграло веома значајну улогу у очувању словенског идентитета Карашевака, енклава која је била и остала мало острвце окружено румунским православним живљем (Радан 2015: 28–57). Овом веома сажетом етнолингвистичком приказу карашевског живља треба додати и то да обичаји Карашевака, архаични и, све до пред крај прошлога века, добро конзервисани, имају све најбитније и најзначајније карактеристике српских обичаја (в. Радан 2015: 73–80; Радан 2004: 7–160, 210–228, 259–284; Бирта 1993, и др.⁴).

2. Поједине доста штуре информације о прилозима у говорима Карашевака дали су, до сада, Е. Петровић (Петровић 1935: 183–185) и М. Лацкић (Лацкић 2014: 129–130), а шири преглед ове врсте речи дао је М. Томић, али његов осврт јесте доста површан (мада квантитативно обилан), са бројним погрешно забележеним и појединим сумњивим облицима (Томић 2007: 134–137).

3. Дајемо, у наставку, инвентар прилога које смо ми забележили и понеке које смо ексцерпирани из горе наведене литературе (наиме оне које сматрамо поузданом). Такође, извршили смо и класификацију карашевских прилога и извршили упоређивање њихово са појединим облицима из говора призренско-тимочког и косовско-ресавског типа.

4. Прилози се међусобно разликују по свом постанку (пореклу) и по свом значењу.

4.1. Дајемо, у наставку, класификацију прилога према *пореклу*, коју смо извршили по моделу који је дао Александар Белић (Белић 1965: 248–258).

4.1.1. Прилози падежног порекла (тј. прилози који су постали од неког облика деклинације). У овој категорији имамо три велике групе, наиме:

³Податке о бројчаном стању Карашевака почев од 1831. до 2011. године, ексцерпирани су из статистичких докумената сатављених на основу разних пописа или из других извора (види код: Радан 2015: 22).

⁴Друге радове објављене после 2014. године види: Библиографија/Bibliografia, у: *Живот посвећен трагању...*, Темишвар, 2019, стр. 31–52.

А. Прилози постали од именичких, глаголских и других облика⁵:

а) **Н јд.**: *истина /онá је то рékла, истина, у нево́љи/, по́лак /бра́ту је дал по́лак/, ...* и др. Овде спадају и гл. прил. типа *говорéћ'и, ћ'утéћ'и* „ћутећи; седети”, *седéћ'и*⁶, *вриштéћ'и, лежéћ'и, јурећ'и /јурић'и/* „трчећи” и др.

б) **Г јд.** У ову подгрупу прилога генитивског порекла А. Белић сврстава прилоге са наставцима *-ицē* (<опслов. наст. **-icejǫ*), *-цē* и *-ке* типа *нѐмилицē, непрестáнциē* (Белић 1965: 250), *ћ'уткē*. У КГ веома је мали број прилога са овим наставцима, ми смо забележили следеће: *наизнáнич'е* „наузначеце, наузнако”, *покóрмице /покóрмица/ (сиди́ покóрмице; иде покóрмица), упрéч'ице, укр́стице*, а можда има још неколико. Забележени су и прилози (скамењени изрази) *дóма* „кући” (неки лингвисти сматрају да је ово некадашњи облик Л јд) (стсл. *дома*), *уч'éra* /вар.: *уч'ерак/* „јуче(р/а)” (стсл. *вьчѣра*), *сдвóра* „споља”.

в) **А јд.**: *нећ'áска К /нећ'бска, нећ'эска*⁷ „ноћас”, *сејдан К /сајдан К, Ј, Р, сидбн(а) Кл, сиден(а) Р*⁸ „данас” (<опслов. **сь дьнь* „овај дан”) и др.

г) **И јд.** И у КГ често стоје облици прилога у овом падежу са различитим значењима (начин, време и др.): *дањóм К, Ј /дењóм Р, дьњóм оКГ/* „дању”, *добрéм* „благо, на леп начин”; *ноћ'óм К, Ј/но'ћ'óм КГ, ноћ'óм Кл* (код млађих генерација) „ноћу”, *редам* „по реду” и др. Сматрани су инструменталног порекла и прилози са наст. *-ски*, којих налазимо и у КГ: *кара́шев^фски, српски /с^брпски/* КГ, *влашки* „румунски”, *врашкí, љу́цки* „туђи”, *на́трашки /натра́шки/* итд.

д) **Л јд.** Прилози локативног постанка занимљиви су јер су, као што је познато, једино у њима сачувани некадашњи локативски облици без предлога. Ево неколико таквих прилога: *злé* (< стсл. *злѣ*), *зóри*⁹ (< стсл. *горѣ*) „горе, увис”, *дóбри* „добро” (стсл. *добро* /Н или В/ и *дoврѣ* /можда Л јд/), *дóли* (< стсл. *долоу*), *зíми* (стсл. *зимѣ*), *лéти, лáни, онóмлани, сýтра* (стсл. *оутрѣ*) (в. Белић 1965: 254; Ђорђић 1975: 207) и др.

Б. Прилози настали додавањем партикула на заменички корен који имају различита значења:

⁵ Напомињемо да не дајемо све прилоге из ових подгрупа, већ само по неколико облика ради илустрације.

⁶ У примерима са графемом *е* обележен је затворено *e (=e^u)*, а графема *ѣ* означено је отворено *e* (в. Радан 2015: 84).

⁷ Имамо резерве за облике *наћ'эска, ноћ'эска* које је Томић забележио, требало би проверити да ли стварно постоје у неком КГ (Томић, 2007).

⁸ Напомињемо да смо у раду покушали дати фонетске ликове већине забележених прилога, међутим, пошто највећи број прилога има више (велики број понекад) тих ликова, нисмо их код свих прилога дали јер би то у знатној мери отежало лектуру, а и обим рада био би знатно већи.

⁹ У овом и појединим другим примерима (*дóбри, зíми* итд), као што је најчешће случај у КГ када је реч о неакцентованом *јату*, рефлекс таквог *јата* јесте *и* (в. Радан 2015: 95–98).

прил. израза *cu tótul*) /Дáј му све ку_тóm!/: мај, нóмај „још, више” /Нéси мај стíгáл! Нéси нóмај дòшáл! Што нóмај да кáжем? „Шта још да кáжем?”/ (< рум. *mai*); тамáн (< тур. *tamat*); трíсто „тужно” (< рум. *trist*); фáјно „фино, добро” и фíно „фино; квалитетно” (< нем. *fein*); фалч' (< нем. *falsch*) и фалс (< рум. *fals*) „лажно; погрешно, неправилно”; фикс „непокретно, непомично; тачно” (< рум. *fix*); фпáј (< нем. *frei*) „слободно; бесплатно”; фпíушко „брзо, хитно” (< нем. ? *frisch*); фéртик „готово, свршено” (< нем. *fertig*); фест /син.: чéсто/ (< нем. *fest*); фурт „стално, непрестано, често” (< нем. *fort*); тамáн (< тур. *tamat*); цурíк и (ређе) цурúк „натраг, назад” (< нем. *zurück*); ч'áк (< тур. *çak*); у_иpéк /у_иpек/ „косо, у дијагонали” (< нем. *schräg*).

У позајмљене прилоге из овог периода можда иду и прилози из турског језика – тíки „тек, теке; таман” (пр.: тíки такó „тек тако”, тíки лéпо „таман лепо”, тíки гóвóри нéшто) (< тур. *tek* ?) (Белић 1965: 256; Шкаљић 1989: 607) и албанског језика – банéћи „стојећи” (вероватно из албанског *banoj?* „стојати” – в. Петровић 1935: 223).

б) **Позајмљенице новијег датума** из румунског, односно српског и/или хрватског језика: анúме „наиме; намерно” /Што анúме да му кáжем?/ (< рум. *apúme*); апроксиматíв(но) /ређе и: прибли́жно, пpíближно/ „приближно” (< рум. *aproximativ*, срп./хрв. *приближно*) /он рáди апроксиматíв(но) два-три сáта свáки дан/; аћ'íк^еа (у говору старије генерације) и адíка /адíк'а, адíкь/ „наиме, другим речима, боље речено, то јест” /тујáјак су пeт мeтера, адíка скóро пeт/ (< рум. *adícǎ*); апсолúт /вар.: апсалúт (код старијих генерација, ретко)/ (< рум. *absolút*), апсолúтно (< срп. и хрв. књиж. јез.)/ „апсолутно, сасвим, управо тако”; бун /син. дóбро, дóбри/ „добро” /Рáдиш дóбри, бун!/; Он је рeкал бун, áли не трéба да му вeрујeш баш све!/; лíбер (< рум. *liber*) /Шeф му је дал лíбер сeјдáн./; грeшítанo (< рум. *greșit*);/ син.: грéшно, ређе и нóгрешно (< срп. *погрешно*); дирéкт „непосредно, директно“, индирéкт „посредно, индиректно” (< рум. *direct*, *indirect*) и дирéктно, индирéктно (позајмљеница новијег датума из срп. или/и хрв.); комплe(к)т /вар.: комплeктно, комплeтно: < срп./ (< рум. *complet*, *complect*, срп./хрв. *комплетно*); окупíранo, окупáтанo/ (< рум. *ocirát*) /ређе: зáузeто, зау́зeто – позајмљеница новијег датума из срп./хрв./; челпуцíн „најмање, макар, барем” (< рум. прил. израза *cel puțin*), фантáстик „фантастично” (< рум. *fantastic*); изванрeдно и фантáстич'но (новије позајмљенице из српског и, после 1995. године, из хрватског језика), њнтъмпльтóр „случајно” (< рум. *întâmplător*); слúчајно /случ'áјно/ (< срп./хрв.) и др.

4.2. Прилози по значењу. Ове прилоге поделили смо у пет група, наиме:

4.2.1. **Прилози за место:** *близу /близо¹¹, далеко К, Ј /дв^алеко Кл, Л, В, Н, Ј, делеко Р/, издалека, надалеко, гори, високо, ниско, отозгор(а) /озгор(а), о(то)згорак/, доли, отоздол(а) /вар.: оздол(а), о(то)здолак/, издола, сдола, удол, надол, накрај КГ /на^бкрај Кл, Л, В, Н, Ј/¹², скраја, здвора, довда(к), одовда(к) /^оудовда, одовдак/, дотла(к), отла(к) „одатле”, откла, докла, донда(к), одонда(к), камо „куда“ (стсл. *камо*), отовуда(к), (по)напрет / (по)нџпрет/ „некада”, (по)натрак К /на^тра^бк, натрџк/, острага /страга, о^встрага/, отостраг(а), поострага, најострага, (по)страна „са стране”, (по)настрану / (по)настрану/, ниџди, ниоткуд(а), неџди, донџди, никамо „никуда”, (по)унутра, пострана, потстрану /потстрану/, устрану, десно, шуво, нашуво „на лево” (в. стсл. *шоџи, шоџа, шоџк*), надесну, навелико (*Се дрџи навелико* „Прави се важан, гледа с висине”), надвор, надвору, „напоље, напољу”, изнадвора, сдвора, унутра, изнутра, исприт, окол, наокол(о), свуди, овде, овдејајак /овдејајџк, овдејаја, овдијаја, овдејајк, ово^дја/, овуди /овудијаја, овудијајак, овудијајџк/, свуди, овамо, нао^вамо, онде /ондејаја, ондејајак, ондејајџк/, ту, тујаја /тујајак, тујајџк, туја, тујајк/, тудик, тудијаја(к), онамо, инди, инуди „другде” (стсл. *инџде*), инамо „на другу страну” (стсл. *инамо*), онде, овде-онде, ондејаја /ондејајак, ондија/, куди /кут/, никуди, кудгод /кудигод/, одо^вамо, туди, отуда /^оотуда(к), отуда, отујаја, отујајак/, одонуда /одонуда^к/, одовуда /^оудовуда, одовуда^к/, одонуда, /^оудонуда, одонуда^к, /^оудонуда^к/, отуда / отуда^к, отуда/, онуди /от^нуди, онудијаја, онудијајак/, уснут, право, управо, дома, дубоко, плитко, надну, наполовини /на^пол^новини, напуловини, напулувини/, упрџко, проти „поред” (сиди проти њџга) и др.*

Упитни прилог за место у КГ јесте *де /де си бил?; де (га) је?/*.

4.2.2. **Прилози за време:** *аманат, поаманат, увџк /увџк/, одувџк, испоч'етка, скраја, док, докла /докли/, макар док(ла), досад /досат, досьд, досьт/, отсат, затџм, кади^кат, катк^ат, зими, назиму, јесџни, ујесџн, најесџн, пролџти, от пролџти, от пролџ'а, напролџ'е, упролџ'е, лџти, отовоглџта, налџто, улџто, лани, ономлани, полани „претпрошле године”, ланџски, ономланџски, поономлани /поономлани/, отмала, неџ'аска /неџ'ска, њџ'ска, ниџ'ска/ „ноџас”, вџч'ер, навџч'ер „увџе” (Доџи вџч'ер. Доџи навџч'ер), онувџч'ер, онџвџч'ери, кноџ'и, ноџ'ом, онџноџ'и, поо^нџноџ'и/поу^нџноџ'и, одавна/одав^нак/, ододавна(к)/отодавна(к)/, поодавна/поодав^нак, поодав^нџк/, онда /онда^к, ондџк/, откад /отка, откат,*

¹¹ У косим заградама дате су варијанте истог прилога, нпр.: *ома /вар.: омак, ^хома(к), .../*.

¹² Иза облика са њ, њ^а који нису дали *а* као у говору Карашева, односно *е < њ* као што је случај у говору Равника, нисмо бележили насеља из којих потичу јер би такво бележење отежало лектиру текста; у већини случајева такви облици потичу из Кл, Л, Н, В, Ј, и ретко (њ^а) или још ређе (њ) се могу чути овакви облици у говору К (о томе види: Радан 2015: 102–123).

*откът, откъ'д, откъ'т/, отонда(к), откако, отла(к) (Отла тамо треба да се пазии!), наплани /наплъ'ни/ „у подне”, при(т)плани, доплани /добра'ни/, отплани /отпла'ни, отпльни/ „после подне”, навеч'ер, до поранини, до руч'ка, до веч'ере, до наноћ', свунћ', придан /придън/ „у зору, пре дана”, позавреме „раније”, рано, поранини /по'ранини, пуранини/ „ујутро”, до рано „до ујутро”, по рано „раније”, онуранину „оног јутра”, поонуранину „пре неколико јутра”, за вре'ме, позавре'ме, поскоро, поси /посик, посли/, сад, сат /съд, сът, сед, сет/, садашњи, тад /тат, тьд, тьт, теџ, теџт/, отад /отат, отьд/, сејдан(ак) /сејдъ'н(а), се'јдан, сидън(а), сидена/, сутрадан /сутрадън, сутрадън/, ваздан /ваздан, ваздън, ваздВн/, вазда „увек”, сутравеч'ер, сутранавеч'ер, сунћ'а /сьнћ'а, сонћ'а; сьнћ'и (Л) / „синоћ”, сутра /сутрак, сутра'к/, до сутра(к), појутра(к) /по'јутра(к), пујутра(к) / „прекосутра”, отсутра(к), досутра(к), попојутра(к), сваки дан /сваки дън, сваки дџн/, уч'ера /уч'ерак/ „јуче”, завч'ер /зав'ч'ер, зав'ч'ерак, зауч'ер, узав'ч'ер/ „прекјуче”, поузав'ч'ер(а) /поузав'ч'ерак/ „пре три дана”, некипут /никипут/ „некада”, отнекипут, овејпут „овог пута“, тејпут, онејпут, други пут, понекипут, некирет /некиред, никирет / „некада”, свакипут, дањом /дъњом, дењом/ „дању”, ноћ'ом /но'ћ'ом, нућ'ом/, наноћ' „у ноћ”, данашњи, недељни, годишњи, вековни, догод /догот, догоди, дугод, дугот/, доклагод(и), одједанпут „одједном”, прошили, проиашњи (Проиашњи мјесец), најпрво „најпре”, најпотрагу, најнакрају, никад /никат, никъд, никът, никџ'м/, напрет „пре” (Напрет је било инако време!), најнапрет, хома(к) /'ома(к), ома(к) / „одмах”, једнак „одмах”, па(к) „опет”, већ'ем /већ'е/, већ”, пач'е „више, сувише” /пач'е рано/ (стсл. *паче*), одвише „сувише, превише, преко мере” (то је одвише рано), по „још” /позавреме „раније”/, зор „сила, снага, журба” (Што је такі велик зор?! „Шта је тако велика журба?!”), векам-свџтам „стално, целог живота, увек” и др.*

Облици упитно-односног прилога за време у КГ јесу: *кат* /кад/ – К, *ј; кџ* /кеџ/ – Р, *кът* /къд/ – оКГ (*Кад је било то? Ка_да доћ'ем?*).

4.2.3. **Прилози за начин**¹³. Ове прилоге сврстали смо у следеће подгрупе:

4.2.3.1. **Прилози на -ски (-чки, -шки)**: мушки, жџнски, домаћ'ински, душмански, деч'арски „дечији”, дећињски, карашевски /карашев'ски и, ређе: карашов'ски, крашовански/, српски /с'рпски, сџрпски/, (х)арвајци заст. /((х)ървајци/ – хрвајци¹⁴/ х'рвајци, њрвајци, хрвајци, њрвајци/, влашки, мац'арски, немач'ки /немач'ки, , немач'ки, немџ'ки/, цигански, турски, руски, француски, врашки, ч'ловџански (< стсл. *чловџскъ*), сџлски,

¹³ Прилози из ове групе најбројнији су.

¹⁴ Овај облик са својим варијантама ушао је у КГ делимично после 1918. (преко цркве и школе), а нарочито у другој половини прошлога века посредством средстава јавног информисања из бивше Југославије (радија, новина, телевизије и, најновије, интернета).

варошки, брџици „скоро”, свињски, ајдуч'ки /хајдуч'ки/, јунач'ки, катански „војнички”, натрашки.

4.2.3.2. Прилози **придевског порекла**. У ову подгрупу улази велики број облика описних придева за средњи род: *бело*, *ч'ервено* „црвено”, *сињо*, *ж'јто* /*ж'јто* *ж'јто* *ж'јто*/, *сиво*, *ч'рно* /*ч'рно*, *ч'рно*/, *ч'рно* /*ч'рно*, *ч'рно*/ „црнкасто”, *белано* /*белано* *белно*, *ч'ервенано* /*ч'ервенано* / „црвенкасто”, *сињано* /*сињано*, *сињно*, *сињено*/, *ж'јтано* /*ж'јтано*, *ж'јто*/, *добра* „доста, довољно добро”, *сивкасто*, *брзо* /*брзо*, *брзо*/ (ретко, позајмљеница новијег датума из срп. и хрв.), *брџкасто* „нервозно, нагло”, *влажно*, *грбаво* /*грбаво*, *грбаво*/, *грозно* „одвратно, гадно”, *крваво*, *неваљано*, *ремезно* „брзим покретима, са трзајима”, „*добро* /*добро* / „добро”, *добрѣм* „благо, на леп начин”, *слутнѣм* „ружно, на ружан начин” /*Добрѣм* *ла* *пофришко* *да* *разуме* *што* *је* *добро* *него* *слутнѣм!* „Брже ће разумети шта је добро ако му на леп а не на ружан начин кажеш”/, *мирно*, *весело*, *тужно* /син.: *тристо*/, *остро* „оштро”, *неприкинуто*, *благ* (*Благ* *вам* *ч'е* *имате* *дѣцу*), *бистро*, *мутно*, *облачно*, *жѣшко* „врѹће”, *топло*, *студено*, *млачно*, *живо* „брзо”, *угодно*, *дробно* „ситно” (*Имаш* *ли* *дробни* *ноѣци*?) (в. стсл. *дровь*), *слободно*, *лошо* /ређе: *лоше* – под утицајем новијег датума срп./хрв. књиж. јез./, *лако* /*лако*, *лако*/, *кино* „тешко”, *тешко*, *мучно*, *хрѣ'аво* /*хрѣ'аво*, *хрѣ'аво*, *арѣ'аво*/, *радосно*, *срдито*, *жалосно*, *обич'ајно*, *омразно* /*омразно*/, (по)лагано / (по)лѣг'но, (по)лѣгено/, (по)лагач'ко / (по)ла'г'ч'ко, (по)лѣг'ч'ко/, *смешино*, *лепо*, *ружно*, *слутно* „ружно” (уп. срп. *слута*), *страшино*, *криво*, *шантаво* „криво”, *право*, *праведно*, *усправно*, *слатко*, *горко*, *скривено*, *отворено*, *ретко*, *ч'есто*, *житко*, *густо*, *меко*, *дебело*, *танко*, *слабо* „слабо; мршава”, *ч'исто*, *кално* „каљаво, прљаво”, *кротко*, *опако*, *тамно*, *јако* „јако, снажно; брзо”, *побрзо* /*побрзо*, *побрзо* /, *фришко* „брзо”, *драговолно*, *скупо*, *ласно* /*ласно*, *ла'сно* / „јефтино”, *детиња'сто*, *љуто*, *широко*, *пошироко*, *најшироко*, *уско*, *тесно*, *ч'удно* „на чудан начин, неуобичајено; са љутњом” (*Му* *је* *чуд*(н) *на* *мене* „гњеван је на мене /мрзи ме/”), *ваљано*, *зашаино* /*зашаино*, *зашаино*/, *п'јно* /*п'јно*, *п'јно*, *п'јно* / „пуно”, *летно* „празно”, *голо*, *масно*, *фајно*, *фино*, *здраво*, *болно* „болесно”, *старо*, *ново*, *посно*, *самоволно*, *драговолно*, *редовно*, *омразно* итд.

4.2.3.3. Прилози настали од глаголског придева **трпног** и од глаголског прилога **садашњег**: *исправено*, *стужено* „погнуто”, *потужено* „неопазиво”, *посрано*, *скривено*, *згрбено*, *надувано*, *опето*, *натѣгнуто*, *склопено*, *судрено*, *потривитано* (< рум. *potrivít*) „усклађено, складно” (*Је* *испало* *судрено*.), *напето*, *прољато* „проливлено” и др. // *јурећ'и*, *бежѣћ'и* /*бижѣћ'и* / „трчећи”, *клич'ѣћ'и*, *банѣћи* „стојећи”, *држѣћ'и*, *тиштѣћ'и*, *вриштѣћ'и* /*врештѣћ'и* / „плачући”, *смејућ'и* (*се*), *попевајућ'и*, *фић'кајућ'и* „звиждећи”, *крстѣћ'и*, *грмѣћ'и* (*Не* *чује* *се* *Бок* *грмѣћ'и!* „не чује се ништа од велике галаме”), *совућ'и* „псујући”, *пљувалућ'и*, *радујућ'и*, *спѣћ'и* „спавајући”, *жмѣћ'и* „жмурећи” и многи други.

4.2.3.4. Прилози грађени са суфиксима **-ице**, **-иџ** и **-ке**, **-ко**: покóрмице /покóрмица/, упрéч'ице, укрéстице (в. горе 4.1.1.А.б), наизнáнич'е, нáтрашки, пéшки, мáлко, мънацко „малацко, веома мало”, лагáч'ко (в. Белић 1965: 250; Клајн 2003: 375–378) и, можда, још неки.

4.2.3.5. Прилози грађени са **предлозима**: нáопако, самáзано „умазано”, раши́рено, ску́пено, разрéђ'ено, растáвено, састáвено, о'блеч'ено /ублич'ено/, беспристáнка, потп'јно, укратко, уједно /ујено/, зáједно /зáјено/, íзнава, забада́ва /заба'да́ва забьда́ва/, згр́бено /зг'р́бено, згьрбено/, згрч'ено /зг'рч'ено, згьрч'ено/ „погурено; цицијски”, испрáвено /испрáвљено/, закисе́љено, заслáђ'ено, свакоја́ко, на_ч'р́но (ра́ди на_ч'р́но), нáново „изнова”, íзнава, излétљено „изливлено”, уздр́жано, надробéно, нá'јспол „наполице, наполица” (му ра́димо нá'јспол зéмљу), нáполак, наитоср́це, укр́ст, у_ши́рек /уширек/, пóдруку, изнена́да, изнена́дно, на прили́ку, отприли́ке, зи́стину /зай́стину/, залу́ду /за'лу'ду/, заи́нат, по но́га /син.: пéшки/ (íдем по но́га /калкирана синтагма према румунском „merge pe picioare”/, испр́ва, наједанпút „одједном”, одједанпút, поједанпút нáдви, нáтри, о́дви, о́три, отч'ети́ри, сасвém, потп'јно /потп'јно, потп'љно/, одви́ше и др.

4.2.3.6. Прилози **разног порекла**: бр́шко /б'р́шко/ „скоро”, бóгме „богами”, дéк-дéк „ту и тамо”; вртогла́во, дор-дóри „најзад, једва“, пóмај (< рум. *se tai* „шта још“), íнако „другачије”, ова́ко /ува́ко/, та́ко /та'кó, тькó/, она́ко /уна́ко/, дóбро, дóбри, злé, злó, зóри, иона́ко, тики (тíки она́ко „тек онако”), свакоја́ко, садe'н(а) (КЛ. Р, Л, В) „данас“, љу́цко „туђе”, страовíто /стра'овíто, страховíто/, ба́шка, пáч'е (< стсл. *паче*) „(су)више”, (о)ба́шка, потáјно, полага́но, прили́чно, нека́ко, неколи́ко /николи́ко/, једанпút, двапút, тріпút, пр́во, дрúго, трéћ'о /ређе: трéћ'е/, ч'етвeр́то /ч'етв'eр́то, ч'етвьeр́то, ч'етв'eрто/, пe'то ..., тамán „баш како треба; потпуно”, поједанпút, пáч'е /пáч'е мáлко/, пáч'е-пáч'е „сувише, преко сваке мере” (Он је /једе/ пáч'е-пáч'е лáкомо; Пáч'е-пáч'е безобразно говори!), по (Пíје по студéну вóду. Сýтра ла да бóде по лáдно!), јéдва, љ'у́туром /љ'у́туре/, потáјно, скривéно, отворéно, затворéно, дирéкт, индирéкт /дирéктно, индирéктно/, фурт, грéшком, јéште (стсл. *ноштиж*) и др.

4.2.3.7. **Одрични** прилози: ајá (заст., изашао из употребе) „не” (в. Петровић 1935: 185), ни, нíти, не́надно /ређе: не́надáно/, не́милоср́дно /не́милос'р́дно, не́милосьрдно/, нíкако, николи́ко немоћ'но, нíпошто, немогу́ћ'е /нем'огућ'е/ и још неки.

4.2.4. Прилози за **количину**

коли́ко, оволи́ко /овали́ко, овули́ко, увули́ко/, оволи́ч'ко /овули́ч'ко, увули́ч'ко/, толи́ко /то'ли́ко, тули́ко/, толи́ч'ко /то'ли́ч'ко, тули́ч'ко/, оноли́ко /о'но'ли́ко о'нули́ко, унули́ко/, оноли́ч'ко /о'но'ли́ч'ко, уноли́ч'ко, унули́ч'ко/, неколи́ко /николи́ко/, мáлко, мънацко, мlóго, повíше „још више”, одви́ше „сувише”, јéште „још”, прикомéре, ја́ко, све, сáмо, та́ко нека́ко, ма́кар, двимíном /двaмíном/ „двоструко”, тримíном,

ч'етирмином, више, повише (повише рѣда /повише реди/, поукратно „краће”, најукратно „најкраће” (Да ти кажем поукратно!), пјно, попјно, најпјно, припјно, полак /п'олак/¹⁵ (полак літра, полак кіла, полак мѣтер, полак село), ништа, ч'есто, једанпут, двапут, трипут, три-ч'етіри пут, шѣст-сѣдам пут ... и др.

4.2.5. Прилози за **узрок**: *зашто, затó, баш затó, због^кшто, óшто, зарад* (Зарад тебе не говори са мно́м) *пріма /прим/ (прім/а/ тога не́сам до́шал „због тога нисам дошао”)*.

4.2.6. **Показни** прилози: *ви́ца (ви́ца га „види га, ено га”, ви́ца врак „ево (ено)/види врага”)*, *хан /án, ^хán, х'án, ^хьн, ^хьн/¹⁶ (Хан га ч'е до́шал „Види га (ено га) да је дошао”)*.

5. Поређење прилога

Према придевском моделу, прилози за начин и неки прилози за количину и за место имају степене поређења. Компарација је, као и код придева, аналитичка, тако да се компаратив гради са партикулом *по*, а суперлатив са партикулом *нај* (обе партикуле су често акцентоване, али не увек). У неколико случајева (окамењени прилошки облици) чувају се трагови синтетичке компарације (*више, боље, гóри /више се ра́дује от тебе; ра́ди боље от тебе; се цѣри гóри от лудула („лудака”)/*). Интересантно је да наведене синтетичке форме компаратива најчешће губе компаративно значење тако што се компарирају и аналитички (*повише га боли; говори побóље вла́шки* итд.).

Апсолутни суперлатив се понекад може градити помоћу партикула *јáко, при-* или са другим прилозима као што су: *одвише, изванрѣдно, прикомѣре, фантастично, фантасттик* и јошпо неки. Дајемо у наставку, ради илустрације, неколико примера:

велико → повелико „веће”, највелико /највелико/ „највеће” и привелико „сувише велико”, повише, највише (< више), попјво, најпјво, понакрáј(у), поблизу /поблизо/, најблизу /најблизо/, приблизу /приблизо/ и јáко близу /јáко близо/, појáко, најјáко, полѣпо, најлѣпо и прилѣпо, јáко лѣпо, помлóго, примлóго и пач'е млóго „сувише много”, фантастично млóго; понапрѣт „раније”, најнапрѣт „најраније” и принáјнапрѣт; по_висóко, највисóко, одвише висóко „веома (преко мере) високо”, најпóси /најпóсик, најпóсли/, најпотра́гу, најнакрáју /понајнакрáју/, прикомѣре дебѣл итд.

6. Конвергентност карашевских прилога са прилозима из других српских штокавских екавских дијалеката

6.1. У анализи за утврђивање степена конвергентности КГ са њима најсроднијим српским екавским говорима – косовско-ресавским и тимочко-призренским на основу прилога, користили смо мањи број карашевских прилога. Напомињемо да смо сличну студију за

¹⁵ Овај прилог може имати и временско, односно месно значење: *полак /п'олак/ (на) óсам „пола осам (7:30 часова), полак сат; полак мѣтер.*

¹⁶ Може бити и узвик /Хан (ју) лиси́ца! „Ево (ето, ено) (је) лисица!"/.

ПРИЛОЗИ У КАРАШЕВСКИМ ГОВОРИМА

установљивање конвергентности КГ са наведеним сродним, блиским говорима, у којој смо за анализу узели променљиве и неке непроменљиве врсте речи (укључујући и прилоге), објавили раније у једном нишком зборнику (Радан 2013: 265–282).

Ради доношења закључака, дајемо у наставку табеларни преглед идентичних или веома блиских по облику прилога из наведених говора:

Карашевски говори	Косовско-ресавски говори	Призренско-тимочки говори
<i>ан</i> / ^ʃ <i>án</i> , <i>хán</i> / (прил. и узвик), <i>ánте</i> / ^ʃ <i>ánте</i> , <i>хánте</i> /	<i>ан</i> , <i>анте</i> /узв./ (РКМД I)	-
<i>арђáво</i>	<i>арђáво</i> (Букумирић 1997)	-
<i>бадáва</i>	<i>бадја́ва</i> (РКМД I), <i>бадја́ва</i> (РГСМ)	<i>бађáва</i> (ТДР) <i>бадја́ва</i> , <i>бадија́ва</i> (Призр Г)
<i>бáрем</i> / <i>бáрим</i> , <i>бéрем</i> /	<i>бáрам</i> , <i>бáр</i> (РГСМ)	<i>бáрем</i> (Младеновић 2001)
<i>барабáр</i>	<i>барабáр</i> (РГСМ)	<i>барабар</i> (Призр Г)
<i>баишкá</i>	<i>бáишка</i> (РКМД I, Букумирић 1997)	<i>баишкá</i> (ТДР)
<i>бић`е</i>	<i>бићи</i> (РКМД I)	-
<i>бóзме</i>	<i>бòзме</i> (РКМД I) <i>бóзме/бòзме</i> (СевМетГ)	<i>бóзме</i> (Призр Г)
<i>вáздан</i> / <i>ваздáн</i> <i>ваздáн</i> <i>ваздe`н</i>	<i>вáздан</i> , <i>вáздан</i> (РКМД I, СевМетГ)	<i>ваздáн</i> (ТДР, ЦрТрР), <i>вэздáн</i> , <i>вэздан</i> (Призр Г)
<i>вeћ`ем</i> „, вeћ”	<i>вeће</i> (РКМД I)	<i>вeће</i> (Младеновић 2001), <i>вeчем</i> (ТДР)
<i>грóзно</i>	<i>грòзан</i> (прид.)	<i>грóзно</i>
<i>дањóм</i> (К, Ј) <i>дењóм</i> (Р) <i>дъњóм</i> (оКГ)	<i>дањом</i> (РКМД I, СевМетГ, Букумирић 1997)	<i>дањом</i> (ТДР, ЦрТрР), <i>дења(м)</i> (Младеновић 2001), <i>дањум</i> – ТДР)
<i>дeк-дeк</i>	<i>дегмедeг</i> (РКМД I)	-
<i>добрeм</i>	<i>добрeм</i> (РКМД I)	-
<i>дóвдак</i> / <i>дóвдeк</i> /	<i>дòвдек</i> (РКМД I) <i>дòвдек</i> (Букумирић 1997)	<i>довдeк</i> (ТДР, ЦрТрР)
<i>дóма</i>	<i>дòма</i> (РКМД I)	<i>дóма</i> (Призр Г, Младеновић 2001)
(y)зáв ^ф ч'ер	-	<i>фчeра</i> , <i>чeра</i> (Младеновић 2001); <i>учeр</i> , <i>јучeр</i> (Призр Г)
<i>зiстину</i> , <i>зaiстину</i> , <i>зaiстина</i>	<i>зiстина</i> (РКМД I)	<i>заистину</i> (ЦрТрР)
<i>залуду</i>	<i>залуду</i> (РКМД I)	-
<i>зи́ми</i>	<i>зи́ми/зи́ме</i> (РКМД I), <i>зи́ми</i> (СевМетГ, Букумирић 1997)	<i>зи́ме</i> (ТДР)
<i>јeднак</i> “одмах”	<i>јeднáк</i> (РКМД I)	<i>eднeг</i> / <i>јeднeг</i> (ТДР), <i>јeнeк</i> (Младеновић 2001), <i>јeднáк</i> (ЦрТрР), <i>јeднeк</i> (Призр Г)
<i>кáмо</i>	<i>кáмо</i> (РКМД I)	<i>кáм</i> (ТДР, ЦрТрР)

<i>кнѠћ`и</i>	<i>кнѠћи</i> (РКМД I)	<i>кнѠчи</i> (ТДР), <i>кнѠч`и</i> (Призр Г), <i>кнѠћи</i> (ЦрТрР, Младеновић)
<i>лѠни</i>	<i>лѠнѠ</i> (РКМД I), <i>лѠни</i> (Букумирић 1997)	<i>лѠни</i> (Младеновић 2001)
<i>нѠдвор</i>	<i>нѠдвѠр/нѠдвор</i> (РКМД I, СевМетГ)	<i>нѠдвѠр</i> (ТДР, ЦрТрР, Младеновић 2001)
<i>нѠјпрѠво</i>	<i>нѠјпрѠво</i> (РКМД I) <i>нѠјпрѠво</i> (СевМетГ)	–
<i>нѠпрѠт^(Ѡ)</i> <i>нѠјнѠпрѠт^(Ѡ)</i>	<i>нѠпрѠд</i> (РКМД I), <i>нѠјнѠпрѠд</i> (РКМД I)	<i>нѠпрѠт</i> (Призр Г), <i>нѠјнѠпрѠт</i> (Призр Г), <i>нѠпрѠ</i> (Младеновић 2001)
<i>нѠјпѠси /нѠјпѠсли/</i>	<i>нѠјпѠсле, нѠјпѠсле</i> (РКМД I), <i>пѠсе, пѠсле</i> (Букумирић 1997)	<i>нѠјпѠсл`е</i> (Младеновић 2001, Призр Г)
<i>нѠћ`Ѡм</i>	<i>нѠћѠм</i> (РКМД I, Букумирић 1997)	<i>нѠчѠм</i> (ТДР), <i>нѠћа(м)</i> (Младеновић 2001)
<i>ѠндѠк</i>	<i>ѠндѠк</i> (Букумирић 1997)	–
<i>ѠстрѠга, ѠстрѠга(Ѡ)</i>	<i>ѠтрѠг, ѠдѠстраг</i> (РКМД II, Букумирић 1997)	–
<i>нѠплѠни</i>	<i>плѠдне</i> (РКМД II)	<i>плѠдне</i> (ТДР, Призр Г), <i>плѠдно</i> (Младеновић 2001)
<i>пѠлѠни</i>	<i>пѠлѠни</i> (РКМД II) ¹⁷	<i>пѠлѠни</i> (ЦрТрР)
<i>пѠлагѠч`ко / пѠла`гѠч`ко,</i> <i>пѠльгѠч`ко/</i>	<i>пѠлагѠчко, пѠлѠчко</i> (РКМД II), <i>пѠлагѠчко</i> (СевМетГ)	<i>пѠльгѠчко, пѠльгѠчка</i> (ТДР), <i>пѠлагѠчко, пѠлагѠчке</i> (ЦрТрР) <i>пѠлагѠчко</i> (Призр Г)
<i>пѠси /пѠсик, пѠсли/</i>	<i>пѠсеке</i> (Букумирић 1997)	<i>пѠсл`е</i> (Младеновић 2001, Призр Г)
<i>сѠјдѠн /сејдѠн, сејде`н(Ѡ)</i> <i>сидѠна/ се`јдѠн, сидѠн(Ѡ)</i>	<i>сѠдѠн, сѠдена</i> (РКМД II, Букумирић 1997)	–
<i>тамѠн</i>	<i>тамѠн /придев/ „колико треба,</i> <i>на меру”</i> (РКМД II)	<i>тамѠм/тамѠм, тамѠн</i> (Младеновић 2001) <i>тамѠн,</i> <i>тѠмѠн</i> (Призр Г)

6.2. У горњој табели узета су за упоређивање **37 карашевска прилога** (са варијантама укупно их је 64). За та 37 прилога, у литератури коју смо користили, пронашли смо да њима по облику и значењу (исти или веома слични) одговара **36** (54 са варијантама) прилога са *косовско-ресавског* (даље: К-Р), односно **27** (55 са варијантама) са *призренско-тимочког* (П-Т) дијалекатског ареала. Рачунајући само један облик сваког анализираног прилога (без варијаната), процентуална конвергентност карашевских прилога са косовско-ресавским јесте **97,29%**, односно **72,97%** са призренско-тимочким прилозима. Осим тога, констатујемо да **26** прилога (од анализираних 37) налазимо у свим овде анализираним типовима говора (КГ, К-Р, П-Т):

¹⁷ Аналитичких компаратива са партикулом *по* има подоста и у К-Р говорима: *пѠ бл`Ѡзо, пѠ нѠнѠтра, пѠ рѠтко* (Букумирић 1997) / *пѠ рѠтко* (РКМД II), *пѠ гѠре, пѠ више...* (РКМД II, Букумирић 1997) и др.

Карашевски прилози (37) који имају свог кореспондента у говорима из дијалекатског ареала:		
К-Р	П-Т	К-Р и П-Т
36 (97,29 %)	27 (72,97 %)	26 (70,27 %)

Наведени статистички подаци указују на то да КГ по пореклу не припадају призренско-тимочком, већ косовско-ресавском дијалекту¹⁸. Међутим, ти подаци заправо представљају само једну од индиција о могућој припадности КГ дијалекатском К-Р ареалу и никако не смею само на основу њих донети икакав коначни закључак о њиховом пореклу, поготово што је само један мали део од укупног броја прилога у овом раду упоређен. Осим тога, на опрезност у доношењу закључака наводи и чињеница да скоро 70,27 % истих или веома сличних облика прилога постоји у свим овде анализираним говорним типовима. За утврђивање порекла КГ и ови су подаци драгоцени и треба их узети у обзир, али заједно са важни(ји)м, пре свега језичким, али и другим чињеницама (етнолошким, историјским, верским и др.) (в. Радан 2015: 253–268).

Закључна разматрања

Најпре дужни смо напоменути да у овом раду није приказан и анализиран цео инвентар карашевских прилога, већ његов највећи део.

Треба напоменути, такође, да су добијени статистички подаци релативни, оријнтативни, јер се проценти могу променути ако се за анализу узме већи број прилога али, по нашем убеђењу, те промене не би биле значајне или драстичне.

Контакти карашевског живља током векова са појединим народима у Банату оставили су видљиве је видљиве трагове како у њиховим говорима, тако и у другим сегментима живота (обичајима, ношњи, фолкору и др.). На лингвистичком плану, најјачи утицај на КГ извршио је румунски језик (20 позајмљених прилога од укупно 45 анализираних, *без варијаната*), следе потом, позајмљенице из турског (13), савременог српског/хрватског (10), немачког (9) и албанског језика (1). Будући да је вишевековни и континуирани контакт са румунским

¹⁸ Познато је да од значајнијих наших и страних слависта, првенствено дијалектолога, једни сматрају да КГ припадају К-Р (Е. Петровић, Љ. Милетић, А. Белић и др.), а други П-Т дијалекту (П. Ивић, П. Скок, и др.) (о томе види: Радан 2015: 80–82; Радан 2013: 265–282).

живљем и његовим говорима (у задњих сто година и румунског књижевног/стандардног језика) сасвим је очекивано што је румунски утицај у КГ најјачи (што је видљиво и у овом сегменту говора). Посебно је тај утицај појачан у задњих сто година, тј. од када је овај део Баната ушао у састав Краљевине Румуније.

Веома снажни румунски утицај у КГ испољен је не само у позајмљивању (и калкирању) румунских прилога и прилошких израза, већ и у преузимању или консолидацији аналитичког модела компарације прилога (и придева, дакако) (в. 4.4.1). Компарација придева и прилога јесте данас аналитичка у КГ и П-Т говорима, али је овај балканистички процес све више присутан и у К-Р говорима: *порѣдом*, *понадвѣр*, *пѣлани*, *пѣздрави* (РКМД II) (види и напомену 16) и др.

Архаичност КГ видљива је и у појединим архаичним прилозима: *дѣма* (стсл. *дома*), *уч'ѣра* /*уч'ѣрак*/ (стсл. *вѣчера*), *сдѣвѣра* „споља”, *сејдан* К /*сајдан*, *сидѣн(а)*/, *даѣѣм* /*дѣѣѣм*/, *јѣште* (стсл. *ноштиѣ*), *злѣ* (<стсл. *злѣ*), *гѣри* (< стсл. *горѣ*), *ѣнуди* (< стсл. *инѣде*), *ѣнамо* (стсл. *инамо*), *пак* (< стсл. *пакѣ*), *на шѣву* (стсл. *шѣѣи*, *шѣѣѣѣ*, *шѣѣѣѣ*), *пѣч'ѣ* (стсл. *пѣчѣ*), *ч'ловѣч'ѣнски* (< стсл. *ч'ловѣѣѣѣѣѣ*), *дрѣѣѣѣ* (стсл. *дрѣѣѣѣ*), *пѣч'ѣ* (< стсл. *пѣчѣ*) и други.

Велики број заједничких прилога у КГ јесте индиција да су Карашевци потомци некадашњих првих Јужних Словена који су населили Банат, чији је говор припадао пространом српском дијалекатском ареалу који се простирао северно и јужно од Дунава, а који је био разнесен током сеоба изазваним турским освајањима српских земаља. Из тог периода потичу, сасвим сигурно, бројне конзервисане архаичне особине из КГ. Са тим аутохтоним банатским Словенима помешали су се негде крајем XIV и у првој половини XV века српски досељеници, највећим делом пореклом из Старе Србије (К-Р ареал), , а у говоре ових досељеника већ су у том раздобљу биле продрле поједине иновације. Мешањем стаореседалачких са досељеничким говорима, настали су КГ, који у себи садрже црте карактеристичне како П-Т, тако и К-Р говорима (в. Радан 2015: 268). Тако се може објаснити велики проценат заједничких прилога у сва три анализирана говорна типа.

Литература

- Белић 1965: А. Белић, *Историја српскохрватског језика*. Књ. II, св. 1: *Речи са дефлексијом*. Друго издање. Предавања др Александра Белића. Београд: Универзитет у Београду, Научна књига.
- Бирта 1993: I. Birta, *Karashewci (Narodne umotvorine sa etnološkim osvrtom)*. Bukurešt [Štamparsko preduzeće „ROMCART”].
- Букумирић 1997: М. Букумирић, Глаголске одредбе у говорима северне Метохије, у: *О српским народним говорима* (Приредио: Слободан Реметић). Деспотовац: Научни скуп, Деспотовац, 21-22. 8. 1996, 21-39.
- Ђорђевић 1975: П. Ђорђевић, *Старословенски језик*. Матица српска.

- Живот посвећен трагању...: Живот посвећен трагању за етничким идентитетом. Зборник у част универзитетском професору др Михају Миљи Радану поводом 65. рођендана* (Уредници: Маца Царан Андрејић, Миљана-Радмила Ускату). Темишвар: euv (Издавачка кућа Западног универзитета у Темишвару), 2019.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику*. Други део. *Суфиксација и конверзија*. Београд: Прилози граматици српског језика, II.
- Лацкић 2014: М. Lațchici, *Graiul din Lupac în contextul raporturilor lingvistice (sud)slavo/române*. București: Editura Universității din București.
- Младеновић 2001: Р. Младеновић, *Говор шарпланинске жупе Гора*, у: *Српски дијалектолошки зборник*, XLVIII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 1-606.
- Петровић 1935: Е. Petrovici, *Graiul carașovenilor. Studiu de dialectologie slavă meridională*. București: Monitorul oficial și imprimăriile statului. Imprimeria națională.
- Призр Г: С. Реметић, *Српски призренски говор, I*, у: *Српски дијалектолошки зборник*, XLII, *Расправе и грађа*. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 319-614.
- Радан 2004: М. Н. Радан, *У походе тајновитом Карашу. Етнолошке и фолклористичке студије*. Темишвар: Савез Срба у Румунији • Mirton.
- Радан 2013: М. Н. Радан, *Дијалекатска лексика и реконструкција некадашњег предмиграционог стања (на примерима лексике карашевских, призренско-тимочких и косовско-ресавских говора)*, у: *Путеви и домети дијалекатске лексикографије* (Приредила: Јордана Марковић). Ниш: Универзитет у Нишу, филозофски факултет, 265-282.
- Радан 2015: М. Н. Радан, *Фонетика и фонологија карашевских говора. Прилог проучавању српских говора у Румунији*. Нови Сад: Филозофски факултет у Новом Саду • Институт за српски језик САНУ, Београд • Матица српска, Нови Сад.
- Томић 2007: М. Томић. *Карашевци и њихов језик (Carașovenii și limba lor)*. București: Cartea Universitară.
- Шкаљић 1989: А. Шкаљић, *Турцизми у српскохрватском језику*. Сарајево: „Свјетлост”.

Речници

- Речник српскохрватскога књижевног језика I–VI (1967–1976)*. Нови Сад (– Загреб): Матица српска (– Матица хрватска).
- Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Том 1-18. Београд: Српска академија наука и уметности - Институт за српски (српскохрватски) језик САНУ, 1959-2010.
- РГСМ: М. Букумирић, *Речник говора северне Метохије*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Монографије 15, 2012.
- РКМД, I: Елезовић, Глиша, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска прва. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета” – Ускочка ул. 8, 1932.

- РКМД, П: Елезовић, Глиша, *Речник косовско-метохијског дијалекта*, Свеска друга. Београд: Српска краљевска академија, Графички уметнички завод „Планета” – Ускочка ул. бр. 8, 1935.
- СевМетГ: М. Букумирић, *Говори северне Метохије*, у: *Српски дијалектолошки зборник*, Л. Београд: Српска академија наука и уметности • Институт за српски језик САНУ, 2003.
- ТДР: Динић, Јакша, *Тимочки дијалекатски речник*. Београд: Институт за српски језик САНУ. Монографије 4, 2008.
- ЦрТрР: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*, у: *Српски дијалектолошки зборник*, LVII. Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, 2010.

Техничке скраћенице

А – акузатив, бан. – банатски, В – вокатив, вар. – варијанта, Г – генитив, Д – датив, дијал. – дијалекатски, заст. – застарело, И – инструментал, јд. – једнина
КГ – карашевски говори, Л – локатив, мађ. – мађарски, Н – номинатив, наст. – наставак, нем. – немачки, оКГ – остали карашевски говори, опслов. – општесловенски, рум. – румунски, срп. – српски, стел. – старословенски, суф. – суфикс(и), тур. – турски, узв. – узвик, хрв. – хрватски.

Скраћенице за карашевска насеља:

Ј – Јабалче, К – Карашево, Кл – Клокотич, Л – Лупак, Н – Нермиј', Р – Равник, В – Водник

Mihaj N. Radan

LES ADVERBES DANS LES DIALECTES DE CARASOVA

Le papier analyse les adverbes enregistrés dans les dialectes de Caraşova. Les principaux objectifs de l'article sont de faire un inventaire des adverbes enregistrés à Caraşova, d'en effectuer une classification et d'établir dans quelles langues et dans quelle mesure certains adverbes de ces dialectes ont été empruntés. Le matériel analysé a été obtenu principalement par une observation attentive et des recherches menées pendant plusieurs décennies dans les sept localités de la zone de Caraşova. Dans la collecte du matériel, c'est la méthode «chercheur-informateur» qui a été la plus utilisée, mais aussi d'autres méthodes (enquête directe des informateurs sur la base d'un questionnaire, discussions libres avec les informateurs, etc.). À la fin de l'article, en utilisant la méthode comparative dans l'analyse des adverbes, nous avons essayé d'établir à quelle appartenance le dialecte stokavien de type ékavien appartenait à l'orthographe carasovien.

Mots-clés: Carasoviens, dialectes de Carasova, adverbes, classification, emprunts.

ИЗ ЛЕКСИКЕ НАРОДНЕ МЕДИЦИНЕ ГАЦИНОГ ХАНА – БОЛЕСТИ ПЛУЋНОГ СИСТЕМА¹

У раду је дата лексичко-семантичка анализа лексема из домена народне медицине, које се везују за болести плућног система. Грађа је прикупљана теренским истраживањем које је спроведено у Гацином Хану (сврљишко-заплањско говорно подручје). Прикупљене лексеме систематизоване су по лексичко-семантичким пољима: *Опити називи за болести дисајног система*, *Називи за органе дисајног система*, *Називи за особе захваћене болестима дисајног система*. Циљ рада јесте прикупљање лексике народне медицине из домена пулмологије на једном дијалекатском подручју, како би се указало на лексичко богатство овог краја. Сакупљањем овакве лексике сачуваће се од заборава многи називи и перифрастични изрази који изумиру с народом и дијалектима.

Кључне речи: српски језик, сврљишко-заплањско дијалекатско подручје, лексика народне медицине, лексичко-семантичка анализа, болести плућног система.

Полазећи од навода Д. Вујовић (2018: 365) која појам народне медицине дефинише као „начин лечења, односно очувања и побољшања здравља људи, који се практиковао пре појаве модерне медицине и који се заснива на колективној народној традицији”, а у оквиру кога се спроводе „традиционални поступци лечења карактеристични за одређену културу или друштвену заједницу”, циљ нашег истраживања јесте да прикажемо стање и богатство лексике народне медицине у говору Гациног Хана² (сврљишко-заплањски дијалекат). У овом раду задржаћемо се на лексици која се односи на болести плућног система.

Забележено је тренутно стање у говору, а сам назив рада упућује на то да је творац лексике народ који често налази потпуно нов лексички израз за појаве око себе. Како народ увек креће од свог искуства и перципирања стварности, лексеме које су забележене на овом подручју

* sandrasavic0302@gmail.com

** Овај рад настао је у оквиру Пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који у целини финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

¹ Овај рад представља донекле измењен део мастер рада који је одбрањен под менторством професорке др Јордане Марковић.

² Гацин Хан припада географској области која се назива Заплање. Говор Заплања, као један од репрезентата сврљишко-заплањске дијалекатске области описала је професорка Ј. Марковић (Марковић 2000).

некада ће се разликовати од лексема које медицинска терминологија познаје. Прикупљањем лескике народне медицине сачуваће се од заборава један део лексичког инвентара који, нажалост, изумире с народом и дијалектима.

О култури једног народа много тога може се сазнати „проучавањем културног идентитета испољеног кроз језик, а један од начина испољавања културе кроз језик јесте лексика, односно, проучавањем лексичког нивоа, првенствено семантике и структуре тематске лексике, водећи рачуна о просторним и временским чиниоцима који утичу на језик, представља се култура једне језичке заједнице” (Недељков 2009: 190).

Како говори призренско-тимочке дијалекатске области бивају све више потискивани под утицајем књижевног језика, циљ рада јесте да се прикупи и систематизује оваква лексика, као и да се отргне од заборавља језичка баштина коју су нам преци оставили. Стога, он је донекле „помало вуковски – да се забележи лексички слој који са новом технологијом и новим начином живота губи трку са временом и осуђен је на заборав” (Марковић 2006: 11).

Значај рада биће да се ризница народног блага у виду лексике сачува од заборавља, те да се прикупљена грађа остави у аманет будућим генерацијама које би се бавиле лексикографским радом на подручју Гаџиног Хана, Заплања, али и било којег другог дела српске језичке територије. Како наводи Ж. Бошњакковић (2013: 59), „поље употребе дијалекатске лексике је сваки дан све уже и ње ће се данас још сећати поједини заљубљеници у свој завичај и говор свог села и предака”. Стога је задатак овог рада да речи које полако ишчезавају сачува од заборавља, забележи их и на тај начин обезбеди њихово постојање у виду писане речи.

Искуства и знања о болестима човековог организма преносила су се с генерације на генерацију. Лечење биљкама и травама и данас се среће у руралним крајевима. Дијапазон болести плућног система веома је разноврстан, те рад обилује немалим бројем лексема. Неке од болести описиване су парафрастично, али такав сликовит израз за поједино стање сублимира сав бол и сву патњу с којом се човек том приликом суочава. Чињеница је да је број прикупљених лексема могао бити већи, међутим, начин живота, а самим тим и начин лечења временом је модернизован (Савић 2017: 996), те је створена велика дистанца између народних и нових назива за поједина обољења и медицинска стања. Бавећи се појмом болести у различитим медицинским системима, М. Павловић сматра да је основно схватање наше народне медицине онтолошки појам болести. „Она представља нешто реално и конкретно што егзистира независно од човека и као деструктивни елемент споља продире у његово тело, где се бори с организмом” (Павловић 1999: 98).

Здравље је стање организма у коме се животне функције нормално обављају, док је болест дисхармонија, нездраво стање организма изазвано

поремећајем његових животних функција. Упркос нагом развоју медицине, народ често обитава у уверењу да болест изазивају зли дуци, урокљиве очи, да болест долази као божја казна или казна одређеног свеца ако се његов празник није испоштовао како налаже веровање.³

Методологија рада огледа се у теренском истраживању које је спроведено на подручју Гадиног Хана. У разговору с информаторима, постављањем питања из упитника⁴, али и кроз разговор с мештанима о њиховој прошлости и свакодневици, бележен је тражени лексички инвентар. С обзиром на то да је грађа сакупљана на терену, значајну улогу има избор информатора који треба да допринесу да грађа буде аутентична, релевантна и богата, у мери у којој је то могуће. Међутим, битно је истаћи да је временска дистанца оставила дубок траг – често су и сами информатори били несигурни у изговору појединих лексема, па су зато неке лексеме забележене као варијантне (Марковић 2006: 9). Приликом разговора често смо наилазили и на одговоре да се одређено медицинско обољење тада није ни манифестовало, односно да народ није знао од чега болује, те одређена болест или стање није именовано.

Важно је напоменути да, иако је народна медицина у данашње време популаран облик алтернативног лечења, стара медицинска лексика скоро да се ретко где користи (Вујовић 2018: 366) и углавном у руралним срединама код старијег и стариначког становништва. Стога је веома битно у овом тренутку забележити стање народне лексике на овом дијалекатском подручју, јер ће језичка слика у скорије време бити измењена, а медицински народни термини замењени новим и професионалним терминима модерне медицине (фонетски прилагођени). Како истиче Д. Вујовић, такав „процес је разумљив јер у данашње време опште глобализације постоји јака потреба да се медицинска терминологија интернационализује због комуникације у свету медицине” (2018: 366).

Сврха овог, и њему сличних радова, може бити мотивација за наредна, али минуциозна истраживања на пољу дијалекатске лексикографије у говору Запаља, као и осталих руралних места у Србији. Лексика народне медицине даће свој допринос континуитету лексикографских истраживања, а такав забележен лексички слој осликаће

³ „Када се говори о српској научној медицини, онда се мора још у почетку споменути да она у своме развоју није имала континуитет сличан ономе који је постојао код оних народа чији културни развој није био ометан” (Катић 1967: 97). Наша медицина била је у успону од XII до XV века. После овог времена тај континуитет био је прекинут историјским превирима.

⁴ Упитник смо саставили за потребе овог истраживања увидом у дипломски рад Жаклине Вукадиновић који се бавио лексиком народне медицине у говору Грделице.

тренутно дијалекатско стање једног места, које под утицајем града прави све већи јаз и дистанцу од дијалекатске области којој припада.

Прикупљена лексичка грађа разврстана је по лексичко-семантичким пољима. Као ужа поља издвојили смо: 1. *Опште називе за болести дисајног система*, 2. *Називе за органе дисајног система* и 3. *Називе за особе захваћене болестима дисајног система*. Номинација болести најчешће је врло транспарентна с обзиром на то да болести имају своје карактеристичне и веома уочљиве симптоме који су, неретко, и мотивациона база за именовање (Вујовић 2018: 366).

1.1. 'Слузава течност коју лучи слузокожа носа' именована је трима лексемама *слина*, *мрсол*⁵ или *сива*.

1.2. 'Акутно запаљење слузокоже носа, изазвано најчешће назебом' познато је под називом *кијавица*.

1.3. 'Запушен нос услед прехладе' именује се синтагмом *запишени нос*.

1.4. Запаљење крајника именује се лексемом *гушобоља*, а ова лексема означава и 'бол у грлу, запаљење грла, дифтерију, ангину'.⁶

1.4.1. *Бол креници* има значење 'боли у пределу грла'. Може се чути и синтагма *болни креници* у значењу 'крајници који су оболели од прехладе'.

1.5. 'Оболи од прехладе' каже се *засебне*, *насебе*, *насебне*, *озебне*, *осебне*, *пресебне*, *прелáди се*.

1.5.1. Лексемама *насеб*, *насеботина*, *осеботина* именује се 'прехлада, обољење горњих дисајних органа'.

1.6. 'Добије мукао, храпав глас' именује се глаголским лексемама *прегркáви*, *огркáви*, *загркáви* или *просу́кне*. Значење 'добива промукли, храпави глас' имају глаголи *гркавѐје*, *гркáви*.

1.7. *Сипавац у груди, не раде (ми) добро меови* изрази су за астму – болест која се манифестује нападима отежаног дисања. Поред ових перифрастичних израза, у народу се користи и лексема *задуши*, али и лексема *áсма*, која показује уплив новог, накнадно је усвојена и постала је део свакодневне комуникације.

1.7.1. Глаголска лексема *задушује* употребљава се у значењу 'изазива код некога отежано дисање или смрт (о кашљу, астми, диму)'.

⁵ У раду Ј. Глишић под називом *Лексика народне медицине у тимочко-лужничким говорима* уочена је лексичка јединица *мрсол*ив, -а, -о са значењем 'слинав, балав' (2017: 337), која је управо мотивисана именицом *мрсол*, мада она није забележена у поменутој студији.

⁶ „У ХМК именовано је више болних стања грла: *измукло грло*, *острина ва грлу*, *отекло грло* (измукло грлао, острина ва грлао, отекло грлао), а њихов симптом је *кашаљ*, који може бити *кашаљ одавна*, *сухи кашаљ* (кашалаљ, кашалаљ одавна, сухи кашалаљ)” (Јовић 2016: 428).

1.8. 'Упала, запаљење плућа, реакција организма на штетна дејства која се манифестује повишењем температуре' именује се лексемама *запалéње плућа, упала плућа*.

1.9. Тешко и дубоко кашљање именује се лексемом *краућање*, док се глаголском лексемом *крауће*⁷ именује 'тешко и дубоко кашље'.

1.10. *Магарица, магарéћи кашаљ, могоарица*⁸, *мугариња* називи су за велики, дубок кашаљ, док је мали кашаљ именован лексемом *кашљица*⁹.

1.11. Израз *ситно кашље и црвено пљује на радост* везује се за болеснике који болују од туберкулозе, па често избацују крв. Овакав пример може се третирати као невезана комбинација речи (или колокације) (Савић 2017: 997) јер није распрострањен код свих испитаника.

1.12. Глаголска лексема *закáшље се* има значење 'почне да кашље, добије напад кашља'.

1.13. 'Слузав испљувак, шлајм, продукт избацавања мање или веће количине спутума приликом кашљања' познат је у овом говору као *шља́м, рко́љ*¹⁰, *сéкрет*. 'Издачује секрет из грла, пљује' именује се глаголском речи *рка*, док је у грађи забележен и свршени облик *ркне*.

1.13.1. 'Увуче секрет кроз нос' означава се глаголом *уимр́ца*.

1.14. Повишена телесна температура¹¹, која прати обољења респираторних органа, именује се лексемама *ватра, ватруштина, врућица, маларија*¹², *огњица*. Код наведених лексема (*ватра, ватруштина, врућица, огњица*) уочена је мотивациона база за именовање болести – осећај као да кожа гори при високој температури (Вујовић 2018: 366).

⁷ Значење 'кашље' налазимо у *Речнику села Каменице код Ниша* В. Јовановића (2004: 449).

⁸ Лексема *могоарица* у *Речнику села Каменице код Ниша* именује 'велики кашаљ' (Јовановић 2004: 470).

⁹ Значење 'кашаљ' налазимо у *Црнотравском речнику* (Стојановић 2010: 358), у *Речнику говора јабланичког краја* (Жугић 2005: 154) и у *Речнику села Каменице код Ниша* (Јовановић 2004: 440).

¹⁰ У *Речнику говора јабланичког краја* налазимо лексему *ркољак* са значењем 'садржај који се избаци искашљавањем, испљувак, хракотина' (Жугић 2005: 342). У *Црнотравском речнику* Радосава Стојановића *ркољак* је 'испљувак, шлајм' (2010: 822).

¹¹ „Маларичне грознице имале су описне називе у зависности од начина испољавања: *грозница која тресе један дан и други не, тридневна тресавица, четвртиница* (грозница која тресе један дан и други не, тридневна тресавица, четвртница)” (Јовић 2016: 432).

¹² *Маларија* се у *Речнику Матице српске* дефинише као „тешка заразна болест праћена високом температуром, изазвана крвном протозоом из рода *plasmodium*, коју на човека преноси комарац *Anopheles*” (2007: 672).

1.14.1. Лексема *грозница*¹³ може се употребити у значењу 'повишена телесна температура праћена дрхтавицом, језом'. Ова лексема у говору Гаџиног Хана може бити полисемична, те се бележи и значење 'херпес, пликови на уснама који настају услед пада имунитета и као последица високе телесне температуре'.¹⁴

1.15. *Јевтика*¹⁵, *јефтিকা*, *евтика*, *ефтিকা*, *мукáвица* и *сушица* народни су називи за 'заразну болест човека и животиња коју изазива Кохов бацил, сушицу'.¹⁶ (*Јефтিকা* је назив грчког порекла, којим се у народним говорима југоисточне Србије, али и на ширем простору српског језика, означава болест интернационалног назива *туберкулоза* (Јовић 2015: 163).

1.16. *Рáк плућа*, најтеже обољење у домену пулмологије, такав назив носи и у народном говору, с тим што се може чути и формулација *рáк на плућа*, тј. аналитички облик ове синтагме.

1.17. 'Дише појачано, дахће, испушта кроз уста или нос ваздушну струју' означава се глаголским лексемама *пуа*, *пува*. Деминутивом *пувка* означава се 'дише лаганије' и углавном се тако каже за бебу.

Семантичко поље *Називи за органе дисајног система* обухвата невелик број лексема забележених на терену.

2.1. 'Парни орган за дисање' означава се синтагмама *бéла џигéрица*, *бéла џигéрка* и лексемом *мéови*. Иако се синтагме *бéла џигéрица* и *бéла џигéрка* првенствено односе на дисајни орган код животиња, честа је експресивна употреба и преношење на домен човека и његових органа.

2.2. *Крајници* су 'парни орган код човека, лимфне жлезде смештене у грлу између непчаних лукова'. Овакав лик може се срести и у народном говору, али је учесталија лексема *креници*.

2.3. 'Почетак доњих дисајних путева, трахеја', означава се лексемом словенског порекла *гркљáн*.

2.4. 'Предњи део врата, грло' именује се лексемом *гуша*. У говору фигурирају и деминутивни облици *гушка* и *гушица*, и везују се за експресивну и хипокористичну употребу.

¹³ *Грозница* се у књизи *Порекло српске средњовековне медицине* дефинише као 'фебрилно стање, огњица, коју прате симптоми као што су дрхтавица, знојење, велика жеђ, крварење из носа, повраћање, пролив, кашаљ, тешко дисање, кијање, губитак апетита, поспаност и сл.' (Катић 1981: 85).

¹⁴ Оба значења забележена су и у тимочко-лужничким говорима (Глишић 2017: 320).

¹⁵ Ову лексему налазимо и у *Речнику села Каменице код Ниша* у значењу 'туберкулоза' (Јовановић 2004: 436), као и у *Црнотравском речнику* (Стојановић 2010: 343).

¹⁶ Код наведених лексема уочена је синонимија која се „првенствено јавља код назива за болести које су веома честе на нашим просторима, и то тако што су синонимски парови добијени мотивацијом од различитих симптома болести” (Вујовић 2018: 371).

2.5. 'Истурени део лица између очију и уста који служи као орган за дисање и мирис назива се *нос*, *њоња*, *њокалица*¹⁷. У говору Гаџиног Хана може се чути и лексема *сурла*¹⁸, која има пејоративно значење.

2.6. *Ноздрва* или *рњка*¹⁹ назив је за 'један од два носна отвора'. У говору је учесталија употреба друге лексеме која има и експресивно значење.

2.7. Лексеме *уста*, *брњица* и *прљица* употребљавају се у значењу 'дупла у доњем делу главе с унутрашње стране зубне преграде, као почетни орган за варење кроз који пролази храна у желудац'. Друге две лексеме претежно су маркиране пејоративом употребом на шта указује и контекст у којем су употребљене (*Зачећи брњицу кад ти кажем.*).

2.8. 'Продужетак задњег краја меког непца у облику меснатог језичка' именује се лексемом *ресица*, „која анатомској терминологији припада својим секундарним значењем” (Милосављевић 2017: 67).

Семантичко потпоље *Називи за особе захваћене болестима дисајног система* садржи именичке и придевске лексеме којима се именује особа која у мањој или већој мери показује изражене симптоме болести дисајног система. Номинација се заснива на маркантној и видљивој особини по којој особа бива препознатљива и негативно окарактерисана од стране колектива (Милосављевић 2017: 112).

3.1. 'Онај који много слини, бали' јесте *слинавко* или *слинча*. С овим значењем су и лексеме *сиван*, *сивча*. Лексички деривати *сиван* и *сивча* обојени су пејоративном нотом и мотивисани именицом *сива*, која ступа у синонимни однос с именицама *слина* и *мрсољ*. У нашој грађи нису забележене *popina attributiva* за онога који много слини од мотивне речи *мрсољ*, али је широк дијапазон ове микрогрупе у српском призренском говору и то: *мрсол'ко*, *мрсол'авко* / *мрсол'афко*, *мрсолавац*, *мрсол'ка*, *мрсол'авка* / *мрсол'афка*, *мрсол'авица* (Милосављевић 2017: 116). С друге стране, деривати од лексеме *сива* у овом говору функционишу као семантички и експресивни еквиваленти, на шта утичу и суфикси помоћу којих су творени.

3.1.1. 'Који је слинав, жвалав' именује се лексемом *разлизан*.

3.2. 'Особа која болује од астме' именује се лексемом *асматичар*.

¹⁷ У *Тимочком дијалекатском речнику* Ј. Динића *њокалица* се дефинише као 'њушка, нос и уста' и то са конотацијом пејоративног значења (2008: 515). У *Речнику села Каменице код Ниша* *њокалица* има значење 'нос, уста или цело лице код човека' (Јовановић 2004: 489).

¹⁸ Претпостављамо да је овде у питању механизам лексичке метафоре, односно „пренос имена с једног појма на други на основу сличности”, и то метафоричка асоцијација по облику (Драгићевић 2007: 148).

¹⁹ Исто значење налазимо и у *Речнику села Каменице код Ниша* (Јовановић 2004: 604), као и у *Речнику говора јабланичког краја* (Жугић 2005: 342). У *Црнотравском речнику* Р. Стојановића *рњка* има значење 'ноздрава, нос, њушка' (2010: 822).

3.3. ‘Који је заражен јевтиком, туберкулозан’ именује се придевским лексемама *евтика́в, јевтича́в, јефтича́в*. Већина деривата за квалификовање и номинацију особе која кашље мотивисана је управо лексемом *јевтика / јефтिका* (Савић-Грујић 2017: 164).

3.3.1. Именичка лексема *јевтича́вко* везује се за ‘особу која има туберкулозу плућа’. Тешко медицинско стање које може изазвати ова болест, донекле је на језичком плану ублажено хипокористичним суфиксом *-ко* (Клајн 2003: 140), те се лексема *јевтича́вко* у језичкој свести говорника резонује пре као шаллива него као пејоративна.

Карактеризација онога који пати од неке болести, а што се одражава на његово опште физичко стање (Савић-Грујић 2017: 161), у овом случају онога који је пати од болести дисајног система, може се изразити и лексемама *бо́лесан* и *бо́лан*²⁰ са значењем ‘који има неку болест, који пати од неке болести’. Овде можемо сврстати и придевске лексеме *болешљив*²¹ или *болижња́в* у значењу ‘који је слабог здравља, који често болова, слабуњав’, а да би се обољење тек касније конкретизовало и именovalo лексемама специфичнијег значења када болест досегне интензивнији степен испољености.

Наше истраживање показује да су у богатој етномедицинској лексици видна два слоја. Један је старији, народни, и односи се на опште називе медицинских стања, болести, делова тела. Други слој новијег је датума и још увек се није прилагодио народном језику што се огледа у појави низа напоредних фонетских и морфолошких ликова који су резултат индивидуалне изговорне варијанте.

Првобитна мисао да рад обухвати лексику народне медицине није могла бити реализована из најмање два разлога: први – што је нешто већ отишло у заборав и људи се или једва присећају или се не могу сетити старијег стања и именовања, а друго – да је велики неминован уплив новог и то се није могло избећи, па је тако у инвентар ушла и бројна лексика која је накнадно усвојена, али је уврштена зато што је постала део свакодневне комуникације, па самим тим и део народног говора (*асма*).

Нажалост, неизбежна је чињеница да је лексика најподложнија променама и представља најнестабилнији језички ниво, а поготову дијалекатска, специфична лексика, која ће због своје експресивности бити прва на удару заборавља. Стога је потребано такву лексику забележити у њеном контексту како би била доступна за остала лингвистичка истраживања (Бошњаковић 2013: 65). Сакупљањем оваквих лексичких јединица сачуваће се од заборавља многи народни називи и перифрастични

²⁰ Квалитативни прдев *болан*, *-лна*, *-лно* забележен је само у једном СЗ пункту, када су у питању истраживања на терену сврљишких говора (Савић-Грујић 2017: 161). Како Гацин Хан припада сврљишко-заплањском дијалекатском подручју, извесно је напоменути ово лексичко подударење.

²¹ Ова лексема у сврљишким говорима квалификује особу склону болести (Савић-Грујић 2017: 161).

изрази који полако изумиру како с девастацијом становништва тако и са све чешћим одбацивањем дијалекта.

Литература

- Бошњаковић 2013: Ж. Бошњаковић, *Лексиколошко-лексикографски приступ специфичној лексици*, у: Путеви и домети дијалекатске лекикографије. Ниш: Филозофски факултет, стр. 57–74.
- Вујовић 2018: Д. Вујовић, Лексичко-семантичке особине термина из области народне медицине на примерима из Речника српскохрватскога књижевног језика Матице српске. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, књ. 47/1, 365–372.
- Глишић 2017: Ј. Глишић, *Лексика народне медицине у тимочко-лужничким говорима*. Српски дијалектолошки зборник LXIX (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 309–370.
- Драгићевић 2007: Р. Драгићевић, *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике.
- Жугић 2005: Р. Жугић, *Речник говора јабланичког краја*. Српски дијалектолошки зборник LI (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ).
- Јовановић 2004: В. Јовановић, *Речник села Каменице код Ниша*. Српски дијалектолошки зборник LI (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 313–688.
- Јовић 2015: Н. Јовић, *О неким народним медицинским терминима страног порекла у говорима југоисточне Србије*, у: Исходишта 1. Ниш: Филозофски факултет, стр.157–167
- Јовић 2016: Јовић Надежда, *О неким народним медицинским терминима у говорима југоисточне Србије* у: Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност 1
- http://www.pfvr.ni.ac.rs/dokumenti/tekstovi/76_1_Dijalekti_srpskog_jezika_-_zbornik.pdf преузето дана 17. 9. 2018. године.
- Катић 1967: Р. Катић, *Српска медицина од IX до XIX века*, Београд: Научно дело.
- Катић 1981: Р. Катић, *Порекло српске средњовековне медицине*. Београд: Српска академија наука и уметности.
- Клајн 2003: И. Клајн, *Творба речи у савременом српском језику. Други део – суфиксација и конверзија*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Запања*. Српски дијалектолошки зборник XLVII (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ).
- Марковић 2006: Ј. Марковић, *Ткачка лексика југоисточне Србије*. Ниш: Филозофски факултет
- Милосављевић 2017: Т. Милосављевић, *Лексика српског призренског говора*. Српски дијалектолошки зборник LXIV (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 1–602.
- Недељков 2009: Недељков Љиљана, *Општи принципи истраживања традиционалне материјалне културе*.

http://www.etno-institut.co.rs/files/gei/57_1/nedeljkov.pdf преузето дана 25. 4. 2018

- Павловић 1999: М. Павловић, Појам болести у различитим медицинским системима. Београд: *Гласник етнографског института САНУ*, XLVIII, 95–106. РМСЈ 2007: *Речник српскога језика*, Нови Сад: Матица српска.
- Савић 2017: Б. Савић, *Народна медицинска лексика Великог Блашка (код Бањалуке)*. Српски дијалектолошки зборник LXIV (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 995–1066.
- Савић-Грујић 2017: А. Савић-Грујић, *Антропографска лексика у говорима сврљшког краја – лингвогеографски приступ*. Српски дијалектолошки зборник LXIV/2 (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 1–308.
- Стојановић 2010: Р. Стојановић, *Црнотравски речник*. Српски дијалектолошки зборник: расправе и грађа LVII (Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ): 9–1060.

Sandra G. Savić

FROM THE LEXICON OF FOLK MEDICINE GADŽIN HAN - DISEASES OF THE PULMONARY SYSTEM

The paper deals with the lexical-semantic analysis of lexemes in the field of folk medicine, which are related to diseases of the pulmonary system. The material was collected through a field research conducted in Gadzin Han, a place that belongs to the Svrljig-Zaplanje speech. The aim of the paper is to collect the lexicon of folk medicine in one dialectical area. By collecting such lexicon, many names and perifrastic expressions that are extinct with the people and language of the dialect should be preserved from oblivion. The collected lexemes are systematized by semantic fields. There are two layers visible in the rich corpus. One is older, national, and refers to the general names of medical conditions, diseases and parts of the body. The second layer is of a newer date and is still in the phase customizing to the national language.

Key words: lexicon of folk medicine, Svrljig-Zaplanje dialect, lexical-semantic analysis, lexical-semantic fields, lexemes

ФИГУРАТИВНА ЗНАЧЕЊА РЕЧИ *АПЕТИТ* У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

У чланку се разматрају семантичке трансформације које настају код лексеме *апетит(у)* под утицајем њене употребе у тексту. Узимају се у обзир како традиционални поглед на лексичку семантику тако и приступ когнитивне лингвистике.

Кључне речи: метафора, семантичка трансформација, контекст.

Полазећи од употребе у тексту речи *апетит*, у чланку ћемо покушати да представимо какве се семантичке трансформације врше код назива тог физиолошког или психолошког стања човека у српској језичкој свести. Истражили смо све примере електронског корпуса српског језика.

Дефиниција буквалног значења лексеме *апетит* у Речнику Матице српске из 2007. гласи: „жеља, прохтев за јелом, тек”, а њеног фигуративног значења: „прохтев, жеља, жудња” (РМС 2007). Глаголска именица *жеља*, као свака глаголска именица, за денотат има сложену појаву, пропозицију: *Ја желим (нешто)*, зато се у њеној семантици издвајају посебни учесници у догађају: субјекат и објекат. Битно је да се у значење коришћених у дефиницији синонима *жеља, прохтев*, а према томе, и саме речи *апетит* укључује и други семантички елеменат – стање потребе која је приказана као самостална у односу на субјекат (као свака жеља) и којој треба удовољити. То, са своје стране, може изазвати конотације о немогућој контроли, жељи примања веће количине објекта него што је потребно, агресивности. Тај семантички елеменат заједно са одговарајућим конотацијама пресудан је за омогућавање да се код речи *апетит* створи фигуративно значење.

Ако користимо појам о „појмовној рами” из когнитивне лингвистике, могли бисмо забележити раму „потребе субјекта” и у њу укључити у својству елемената: субјекта, стање потребе (= недостатак објекта), тежњу субјекта да уклони тај недостатак и објекат. Даље, могли бисмо претпоставити да између буквалног и фигуративног значења лексеме *апетит* може постојати однос метонимије, који, по дефиницији Ковечеша, јесте „когнитивни процес код којег један појмовни елеменат, или објекат (...), обезбеђује ментални приступ другом појмовном елементу, или објекту (...). Тај процес врши се у границама једне те исте појмовне раме, која се још зове и домена или идеализовани когнитивни модел

* dimkasav@abv.bg

(ИКМ)” (Ковечеш 2011: 154). Аутор сматра да постоје „две основне конфигурације целине и дела из ИКМ које би могле изазвати метонимијску релацију. Ради се о конфигурацији „целина и њени делови” и релацији „део и део” (Ковечеш 2011: 155). Могли бисмо прихватити да је објекат жеље категорија коју, осим „јело”, чине још и елементи¹ попут „новац”, „територије”, „власт” итд. У том случају мораћемо прихватити да се у оквиру фигуративног значења лексеме *апетит* врши метонимијска замена једног елемента категорије („јело”) у позицији објекта потребе другим².

Међутим, можемо размишљати и на другачији начин, који је за нас убедљивији. Наиме, сматраћемо да је у буквалном значењу лексеме *апетит* саставни елемент – објекат „јело” – фиксиран (као што је наведено и у поменутој дефиницији речника). Зато значење речи не зависи од контекста: *Имам апетит* (контекст може једино хипероним *јело*, који се подразумева, замењивати на његове хипониме, нпр. *Имам апетит за киселе краставце*). Тада ће се код фигуративног значења укључити механизам метафоричке трансформације који ће се темељити на сличности међу целовитим стањима потребе: стањем потребе за јелом и стањем потребе, на пример, за влашћу (новцем, територијама итд.). Чини нам се, при томе, да је код фигуративног значења објекат по правилу пропозиција (коју чешће изражава именица разумевана пропозицијски, а ређе – зависна реченица). Зато су чак и именице које на први поглед имају конкретно значење, нпр.: *Имам апетит за лепе хаљине*; *Имам апетит за моћна аута*, у ствари, пропозицијске именице и изражавају пропозиције: *Имам апетит да носим лепе хаљине*; *Имам апетит да возим моћна аута*. Посебна целовита стања потребе за нечим која улазе у метафоричке замене припадају различитим ИКМ (= појмовним рамама) – ИКМ-у „исхрана”, „уживање власти”, „поседовање новца” итд. Тада ћемо као основу на којој настаје метафоричка трансформација сматрати њихову заједничку особину, наиме, самостални карактер стања потребе у односу на вољу субјекта и тежње да се тој потреби удовољи. А тај семантички елемент може да изазове, као што смо већ навели, конотације о немогућности контролисања, жељи примити већу количину објекта него што је потребно, агресивности.

Тада искрсава питање који све објекти жеље могу изазвати стање потребе које би се могло метафорички изједначити са потребом за храном у српској језичкој свести?

Да бисмо одговорили на то питање, анализирамо ексцерпиране примере из електронског корпуса српског језика, при чему с формалне

¹ Ковечеш наводи као подврсту релације „целина ↔ део” релацију „категирија ↔ њени елементи” (Ковечеш 2011:161).

² Код Ковечеша таква врста метонимијског замењивања: “елемент категорије ↔ други елемент категорије” није забележена.

тачке гледишта обликујемо следеће групе случајева према синтаксичком карактеру оног елемента из контекста који лексеми *апетит* придаје метафоричко значење: придевски атрибут (*духовни, политички, инвестициони апетити*), предлошко-падежни атрибут (*апетит за забаву, за „црним златом“*), падежни атрибут са значењем поседника апетита (*апетити партија, неуморних напараца*), зависне реченице (*апетит да одлучијем о државно - правном статусу Црне Горе и другим политичким пројектима*). Код свих њих обично идентификацију објекта жеље допуњује шири контекст. У вези са улогом граматичког значења, важно је истаћи да се значење множине, услед својег вишег степена апстракције у поређењу са једином (= *више од једног објекта*), веже у облику за множину именице *апетит* по правилу само са фигуративним значењем те именице (уп.: *Имам велике апетите* – нема се у виду јело).

Што се тиче онтологије објеката жеље, можемо забележити неколико врста. У прву се укључују појаве које су ближе телесним потребама и жељама: *апетит према хедонистичким задовољствима, сексуални апетит, за егзотичном кухињом попут италијанске* и сл. – таквих случајева је мало. У другу врсту укључују се објекти жеље који одражавају духовне потребе човека: *за музику и поезију и приповести, духовни апетити, филмски апетити, за читањем, за забавом* и сл. Следећу групу, знатно бројнију, сачињавају објекти попут новца, профита, материјалних добара: *апетит за великим колима и куќама, ка неконтролисаним ризикима на финансијском тржишту света, на касу Народне банке, за луксузом и бogaћењем, за новим profitима*. Ту сврставамо и природне сировине које човек експлоатише: *апетит за biodizelom, за " crnim zlatom ", за energijom, sirovinama i hranom*, као и активности које на неки други начин воде окоришћавању: *апетити за učešća na kongresima*. Исто толико је бројна и група објеката из области политике – унутрашње и међународне: *osvajачки апетити, за велике misije u inostranstvu, за trošenje ljudi, за rat, за angažovanjem van granica SAD, partijski апетити*³ и др.

У целини узев, објекти из последњих двеју врста (из политичке области и из области материјалних интереса) – најбројнијих – придају значењу лексеме *апетит(у)* конотацију појаве која се негативно оцењује с тачке гледишта морала, зато је најчешће субјекат тих апетита виђен у трећем лицу. Ту негативну оцену изазива истицање поменуте већ конотације агресивности и безобзирности, која произлази из семантичког елемента ‘стање потребе која не зависи од воље субјекта и којој треба удовољити’, као и из карактера објекта потребе који претпоставља тежњу ка повећању његове количине.

Код објеката из прве наведене групе, телесних потреба и жеља, објекат понекад нема негативну оцену и неутралан је у том погледу (уп. *апетит за италијанском кухињом*), а најређе се негативна оцена веже за

³ И у изразима попут *partijski апетити* поново је објекат жеље пропозицијска именица (*за власт*) или зависна реченица (*да владају*).

објекте из друге групе – духовних потреба, мада и код њих остаје конотација о извесној немогућности контролисања жеље (*anetum* за музику, за читањем)⁴.

Међутим, постоји једна област у којој агресивност наилази на позитивну оцену, а то је област спорта. Веома честа је употреба лексеме *anetum(u)* у интервјуима са спортистима или у спортским коментарима, нпр.: *Klemente je naglasio da u srpsku "kuću" nije stigao zbog novca, već zbog takmičarskih apetita ...*

Довде можемо уопштити да сматрамо да је извор фигуративног значења лексеме *anetum(u)* метафоричка трансформација која се у њој врши у синтагми с том лексемом. Сличност која омогућује трансформацију повезује стање потребе за јелом са стањем потребе за другим објектима који се могу потрошити лако, агресивно.

У другом делу чланка осврнућемо се на још једну метафоричку трансформацију у синтагмама са речи *anetum(u)* која се може тумачити као резултат комбиновања са значењем глагола у синтагми. У нашој грађи се та трансформација код речи *anetum(u)* врши пре свега у позицији субјекта или објекта. Метафоричко тумачење је поново омогућено семантичким елементом ‘самостално у односу на вољу субјекта стање потребе’, које је због свог самосталног карактера слично појавама које су самосталне и спољашње у односу на субјекат. Тачније, у тој групи одражава се могућност двоструког тумачења – у зависности од теоретског приступа, коју је добро представила Р. Драгићевић (2010).

Нпр., у реченици *U početku sam mrljavio jer mi je smetalo maslinovo ulje u salati, ali mi se potom probudi apetit ...* можемо, с једне стране, у духу традиционалног семантичког тумачења да сматрамо да у зависној реченици *ali mi se potom probudi apetit* глагол *probuditi se* има фигуративну, метафоричку употребу у смислу *изазвати anetum*, док именица *anetum* има буквално значење. Међутим, можемо, у духу когнитивне лингвистике, да сматрамо да фигуративно значења овде има именица *anetum* – перцепира се као живо биће које се буди, тј. глагол остаје у свом буквалном значењу. Карактер независне од воље субјекта потребе коју се субјекат труди задовољити, омогућује да се *anetum* донекле перцепира као лакома животиња. Код те врсте метафоричке трансформације могу настати сликовите, поетске метафоре и то зависи од степена њихове конвенционализације: у што је већој мери дата синтагма конвенционализована (нпр. *повећавати anetum*), то је мање у њој сликовитости. Али упореди, нпр.: *anetum me razdire*, где је сликовитост метафоре наглашена.

⁴ Занимљиво је да се објекат апетита у примерима среће како у акузативу (*anetum* за шта?) тако и у инструменталу (*anetum* за чиме?) – та друга варијанта можда настаје под утицајем аналогije са *потребом за чиме*.

Ако најпре размотримо случаје с тим амбивалентним тумачењем и са именицом *апетит(и)* у улози реченичног објекта, можемо навести следеће глаголе с којима се она употребљава у смислу присуства и стимулације апетита: *подстаћи, пробудити, отворити, појачати, добијати, повећавати, стећи, побудити, побољшавати, имати, окушати, поправљати* (у овом делу нас не занима да ли је именица *апетит(и)* употребљена у свом буквалном или у свом фигуративном значењу). Од њих, као што је речено, глагол *пробудити* ствара визију о апетиту као о животињи. Глагол *отворити* ствара представу о *апетиту* као о просторном објекту. Глаголи *појачати, повећавати, побољшавати* приказују апетит, тј. стање потребе за нечим, као појаву са следећим физичким карактеристикама – интензитетом (*појачати*), димензијама (*повећавати*), квалитетом (*побољшавати*). Глаголи *подстаћи, изазивати, добијати, побудити, стећи* представљају стање потребе за јелом као самосталну појаву - у вези с његовим настанком у субјекту, при чему од њих глагол *изазивати* остаје у свом буквалном значењу. Глаголи *изазивати* и *побудити* приказују апетит као појаву која настаје унутар субјекта, али под утицајем спољашњег разлога. Глагол *подстаћи* приказује *апетит* као појаву која је настала и развија се унутар субјекта, али добија стимулус за бољи развитак споља (уп. дефиницију буквалног значења у речнику: *учинити да се ватра, жар и сл. боље разгори* (РСМ 2007)). Глаголи *добијати* и *стећи* приказују појаву која је настала споља и у првом случају се субјекту даје готова, а у другом му се она даје након неких напора. Глагол *имати* остаје у оквиру свог буквалног значења. Глагол *окушати* (у примеру ... *takmičiće se i učeniци ugostiteljskih škola, najgurmani će javno okušati svoj apetit*) представља апетит као инструмент. На крају, глагол *поправљати* представља апетит као механизам који ради сам, али може се покварити, односно – поправити.

У обрнутом значењу – утицаја на апетит ради његовог ограничења - налазимо глаголе *утолити, контролисати, осујећивати, смањивати, изгубити, ограничавати, покварити, задовољити, немати, одузимати, превазићи, потискивати, зауздати, уништавати, убијати, зајазити, заситити, смиривати*. Неки од тих глагола имају своје парњаке међу глаголима из горње групе, наравно – с обратним знаком, уп.: *покварити* (→ *поправити*), *немати* (→ *имати*), *потискивати* и *ограничавати* (→ *подстицати*), *изгубити* (→ *добијати* и *стећи*), *утолити* (→ *побудити, изазвати*), *смањивати* (→ *повећавати*), тј. у оба значења имамо перцепцију апетита као механизам који се квари и поправља: *покварити* (→ *поправити*); као самосталну појаву насталу унутар субјекта, на коју се споља утиче негативно или позитивно: *потискивати* и *ограничавати* (→ *подстицати*); као појаву која нестаје изнутра према напољу или која настаје споља према унутра: *изгубити* (→ *добијати* и *стећи*); као појаву која свој крај или свој почетак налази унутар субјекта под утицајем спољашњег узрока: *утолити* (→ *побудити, изазвати*); а исто – и као

појаву са физичком карактеристиком ‘димензије’: *смањивати* (→ *повећавати*). Налазимо и нове врсте приказивања апетита: као процес који протиче самостално (*контролисати*); као непожељну појаву која се спречава (*осујећивати*) или над којом је одржана победа (*превазићи*); као појаву која по нечијој вољи излази изван субјекта (*одузимати*). Срећу се и још интересантнији ликови: незадовољног живог бића које треба одобровољити (*задовољити*, *заситити*, *смирити*); коња или живог бића које некуд стреми (*зауздати*); живог бића које убијају (*уништавати*, *убијати*); текуће бујне воде пред коју треба стављати препреке (*зајазити* – *незајажљив апетит*).

Осврнућемо се и на глаголе код којих реч *апетит(у)* заузима позицију субјекта. У оба значења – присуства, повећања апетита, односно – његовог ограничавања, срећу се предикати: *будити се*, *бити неутољив*, *остајати незадовољен*, *раздирати неког*, *расти*, *јачати*, *бити велик*, *бити моћан*, *долазити*, *враћати се*, *владати*, *служити неког*, *крити се (за нечим)* ↔ *прећи неког (прешао ме је)*, *смањивати се*, *нестајати*, *јењавати*. Одмах пада у очи да у тим случајевима велику улогу почиње стицати метафоричка трансформација анимализације. Асоцијације на живо биће побуђују предикати *будити се*, *бити неутољив*, *остајати незадовољен*, *бити моћан*, *долазити*, *враћати се*, *владати*, *крити се*; нарочито је сликовит глагол *раздирати неког* са истицањем агресивног карактера апетита. Поново имамо предикате са значењем физичких карактеристика: *расти*, *бити велик* ↔ *смањивати се*, *јачати* ↔ *јењавати* (у нашем конкретном примеру је у негативном облику: *не јењава*). Међутим, код варијаната са значењем повећања одговарајући предикати могу се приписати и живим бићима, зато је и код њих могућа анимализација (*расти*, *јачати*). У позицији субјекта се апетит исто може приказати као инструмент (*служити неког*), а може да буде и појава која наилази на свој крај унутар субјекта под утицајем спољашњег узрока из контекста (*нестајати*). Занимљива је и визија апетита у духу елементарне несреће: *прешао ме је*. У примеру: *Kinezi smatraju da fitilj Sindijanga ne pali "verski genocid" već američki apetit za naftom* имамо ретки пример када глаголска радња није везана за фазе у развоју стања апетита, него за други догађај где је апетит само учесник.

Закључци до којих можемо доћи након извршене анализе свде се на следеће:

1. Именица *апетит(у)* може да добије фигуративно значење под утицајем двеју врста контекста: а) контекста који изражава такав објекат субјектове потребе који није јело и б) контекста предиката који не припада ИКМ-у ‘исхрана’.

2. Код прве врсте контекста значење именице *апетит(у)* подложно је метафоричкој трансформацији код које се стање потребе за храном упоређује са стањем потребе из одређених других ИКМ: материјалних добара, политичких интереса, духовних интереса и физиолошких потреба.

Особина према којој се упоређивање врши јесте самостални карактер стања потребе у односу на вољу субјекта и конотације које тај карактер може да изазове (о немогућности контролисања, о незаситости, агресивности).

3. Код друге врсте контекста – предиката за који се веже именица *апетит(у)* – предикат се може тумачити као метафора и тада именица *апетит(у)* остаје у свом буквалном значењу (*Изглед укусног јела пробудио је (= изазвао је) у мени апетит*). Међутим, иста се реченица може схватити у духу когнитивне лингвистике као реченица с предикатом у буквалном значењу (*пробудити = тргнути из сна*) и речју *апетит(у)* у пренесеном значењу (*Изглед укусног јела пробудио је живо биће на које личи мој апетит*).

4. У току анализе оцртала се богата слика коју сачињавају визије (ликови) у које се трансформише појам апетита под утицајем метафоричке трансформације изазване предикатом: живо биће (са различитим особинама понашања: спава, агресивно је, незаситиво је, незауздано је итд.); просторни објекат; појава која је настала унутар субјекта и подложна је утицају споља; или, пак, која је настала изван субјекта, али је ушла у њега; механизам који се квари итд.

5. Метафоре прве врсте, које се темеље на контексту објекта потребе, имају познавалачку функцију – приказују апстрактнију појаву (*тежња ка власти*) помоћу конкретније и познатије човеку појаве (*потреба за јелом*). Ако разматрамо ове метафоре с тачке гледишта карактера сличности на којој се оне темеље, можемо их сматрати метафорама с откривачком улогом – откривају онтолошки постојеће сличности (в. Кликовац 2004: 112). За разлику од њих, метафоре друге врсте могу имати, у различитом степену – у зависности од степена конвенционализације, функцију сликовите, експресивне фигуре (уп.: *Апетит ме раздире, Зауздај свој апетит!*). Код њих улогу сличности можемо дефинисати као стваралачку (Кликовац 2004: 112).

Литература

- Драгићевић 2010: Драгићевић, Рајна. *Лексикологија српског језика*. Београд: Завод за уџбенике, 2010
- Кликовац 2004: Klikovac, Duška. *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek, 2004.
- Ковечеш 2011: Kövecses, Zoltán. *Język, umysł, kultura*. Kraków: Universitas, 2011.

Димка В. Савова

ИЗОБРАЖЕНИЕ СЛОВА АППЕТИТА НА СЕРБСКОМ ЯЗЫКЕ

В статье рассматриваются семантические трансформации в значении слова *apetit(u)* в сербском языке, до которых доходит под влиянием контекста. Определяются два типа таких трансформаций – вызванные комбинацией со словом, которое обозначает объект аппетита, не являющийся едой, и вызванные подчинением предикату, который в своем буквальном значении не может связываться с понятием о состоянии потребности.

Ключевые слова: метафора, семантическая трансформация, контекст.

СА СТРАНЦИМА НА ТЕРЕНУ. ПРИЛОГ ИСТОРИЈИ ТЕРЕНСКЕ ЛИНГВИСТИКЕ У СРБИЈИ

Уз историјски преглед лингвистичких истраживања страних лингвиста на терену у Србији, прилог се бави и савременим стањем међународне сарадње у теренској лингвистици. Рад представља синтезу ауторовог личног искуства тимског теренског рада и аутореференцијалних података страних лингвиста расутих по њиховим објављеним научним радовима заснованим на теренским истраживањима обављеним у Србији у последњих тридесет година (углавном на терену југоисточне Србије). Њихова истраживања крећу се у домену дијалектологије за потребе балканолошки усмерене лингвистичке географије и етнолингвистике, али и социолингвистике. Прате се примењени методолошки поступак у теренском раду, затим транскрипција и аналитичке методе тако припремљене језичке грађе. Посебна пажња је посвећена лингвистима из Русије који су се интензивно почели бавити теренском балканском лингвистиком тек после пада Берлинског зида и постепеног отварања Русије ка свету.

Кључне речи: теренска лингвистика, дијалектологија, етнолингвистика, балканска лингвистика, историја лингвистике

Занимања европских лингвиста за 'езготичне' и 'непознате' делова Европе данас се означавају као *оријентализам*: крајем 19. века, поред у лингвистици у Србији практично непознатог британског ромолога Дејвида МекРичија (David MacRitschie) кога су занимали ромски говори у Србији (уп. Сикимић 2018а), румунске говоре у Србији су истраживала тако угледна лингвистичка имена као што су то Густав Вајганд (Gustav Weigand) и, нешто касније, Емил Петровић (Emil Petrovici) (в. Сикимић 2007). Крајем 19. и почетком 20. века европски истраживачи су се бавили и српским говорима од којих је данас најпознатији норвешки лингвиста Олаф Брок. Брок је на свом путовању по Србији 1899. године имао услове које ни домаћи, ни страни лингвисти после њега више никада нису имали: добио је једног пандура за пратиоца и био примљен код краља Александра у Нишу: краљ се интересовао за његов рад, а Брок је био позван да присуствује војним маневрима (Димитријевић 2009).

* biljana.sikimic@bi.sanu.ac.rs

Краљевина Србија: Олаф Брок и бечка Комисија за Балкан

Ипак, упркос таквим почастима на самом крају 19. века, био је потребан стогодишњи јубилеј да и научна јавност у Србији ода признање овом норвешком научнику. Симпозијум посвећен делу норвешког слависте Олафа Брока одржан је на Филозофском факултету у Нишу 2003. године, а зборник радова са тог скупа објављен је шест година касније – 2009. године (уп. Богдановић 2009; Марковић 2009; Менесланд 2009; Реметић 2009).¹ Прослава стогодишњице заснивања славистике у Норвешкој (1996) такође је била посвећена Олафу Броку (уп. Линдстет 2005). Дело Олафа Брока, написано на немачком језику, објављено у серијским научним публикацијама Аустријске академије наука и до данас је остало непреведено и тешко доступно лингвистима у Србији, а веома је значајно јер садржи податке из домена социolingвистике, односно социolingвистички усмерене дијалектологије. Ови подаци се почетком 20. века у српској лингвистици нису сматрали релевантним, за разлику од података и закључака из домена историјске дијалектологије.

Прелиминарни извештај о обављеном истраживању (јули – септембар 1899), Брок је поднео Ватрославу Јагићу и бечкој Академији наука и њеној Комисији за Балкан (Брок 1900), која је иначе финансирала његов теренски рад. Интегрална верзија монографије позната је дијалектолозима у Србији само захваљујући исцрпним, критички интонираним приказима Александра Белића који се тичу, пре свега, Броковог избора дијалектолошки 'некомпетентних' саговорника (Белић 1905; 1911). Ипак, уз дијалектолошке описе истражених насеља (Врање, Луково, Лесковац, Крива Феја, Кијевац, Црна Трава, Велико Боњинце, Крчимир, Горње Власе, Доњи Душник, Турлина, Кална, Црвена Јабука и Пирот) који су својеврсни документ о социolingвистичким процесима трансформације локалних говора који су већ били захватили образовано становништво, Брок објављује (Даничићевом латиницом) данас веома драгоцене фолклорне записе. Социolingвистима је још оставио у задатак да испитају на терену могуће несловенске утицаје на српске говоре у истраживаним областима: Брок указује пре свега на могуће албанске утицаје на говоре староседелаца западно од реке Јужне Мораве које он сам није успео да истражи. Што се тиче говора бројних Рома муслимана у

¹ У радовима са скупа посвећеног Олафу Броку указује се и на друге значајне стране лингвисте који су истраживали на терену Србије: Ронел Александер, Томас Магнер (мада он није радио на терену у правом смислу речи), Пол Луј Тома и Андреј Н. Собољев (уп. Богдановић 2009, Реметић 2009, Марковић 2009). О лингвистичким истраживањима Олафа Брока у Србији (Брок 1903) и рецепцији његовог дела в. још студије: Марковић 2015 и Жугић 2016 где је наведена и друга литература. Страницама који су истраживали јужне говоре српског језика посвећен је и посебан зборник радова, уп. Марковић 2012. О Броку у контексту првих дијалектолошких истраживања југоисточне Србије в. и Сикимић 2016.

Врању, Врањској Бањи и Сурдулици – Брок сматра мало вероватним да су могли значајније утицати на српске говоре. Такође сматра могућим да део планинског становништва западно од Јужне Мораве води порекло од некадашњег романофоног становништва, али тема његовог истраживања није била историјска етнографија: њега су занимали само говори који су били у употреби током његовог теренског рада – а они су „чисто словенски” (Брок 1903: 5–7). За разлику од Александра Белића (Белић 1905), Брок је свој теренски рад ограничио на крајеве припојене Краљевини Србији после Берлинског конгреса (1878), али – слично Белићу – у његовом делу препознају се солидни темељи будуће балканске лингвистике.

Александар Белић и Олаф Брок, мада савременици, нису заједно обављали своја теренска истраживања. Белић је на терену сарађивао са другим лингвистима, од којих је најважнији име Жан Бодуен де Куртене (Jan Baudouin de Courtenay).² Белић је лично написао предлоге за пријем десетак страних слависта у Академију, међу којима и за Олафа Брока (документација са Белићевим образложењима објављена је у: Ђорђевић 2017). Бављење аустријских слависта „српскохрватском” дијалектологијом било је иницирано научном активношћу Ватрослава Јагића у Бечу (1886–1918), али наредни период интересовања аустријских слависта за ову тему почиње тек педесетих година 20. века (деталније в. у: Невекловски 1999).

Социјалистичка Југославија: слависти са Запада

У свом прегледу дотадашњих теренских истраживања говора призренско-тимочке зоне Павле Ивић пише о Олафу Броку и његовом делу као „подвигу достојном поштовања” (Ивић 1994). Осим Брока, Павле Ивић помиње и лингвисте са којима је лично сарађивао на терену, пре свега америчку лингвисткињу Ронел Александер (Ronelle Alexander) (Ивић 1994: 64). Ронел Александер је, наиме, почетком седамдестих година обавила теренско истраживање девет локалних говора: Чиниглавци код Пирота, Краставче у Заплању, Власина Рид, Трговиште у Пчињи, Шарбановац код Сокобање, Шигово код Лебана, Грачаница код Приштине, Дворане код

² О овој сарадњи говори и знаменита студија Александра Белића (1926–1927), на коју се позивају сви српски (и не само српски) дијалектолози када објашњавају своју теренску методологију. Чланак је настао на основу писма Александра Белића упућеног Бодуену де Куртене крајем 1911. године. Наиме, Бодуен де Куртене, тада професор универзитета у Петрограду, обављао је дијалектолошка теренска истраживања чакавских говора у Истри заједно са Александром Белићем током лета 1911, али је тај рад био прекинут због временских неприлика. На де Куртенеову молбу, Белић је у једном опширном писму изнео главне црте своје теренске методологије. То писмо је објављено 1913. године на руском језику, а касније и на чешком, а тек 1927. објављено у целини на српском језику у угледном београдском лингвистичком часопису *Јужнословенски филолог*.

Призрена и Пасјане код Гњилана. Резултате ових својих теренских истраживања користила је у другим својим радовима (Alexander 1975: V–VI).³

Павле Ивић не помиње експлицитно друге стране лингвисте којима је помагао у раду, али су теренска истраживања у Југославији шездесетих година 20. века, уз његову научни помоћ обављали дански лингвиста Пер Јакобсен (Per Jacobsen) и амерички социолингвиста Кенет Нејлор (Kenneth Naylor).⁴ Пер Јакобсен у својој студији објављеној у новосадском Зборнику Матице српске за филологију и лингвистику наводи да је своје дијалектолошке податке из Катунске нахије користио за анализу склопа слога и инвентара дијалекатских фонема, што није у нескладу са „српскохрватском дијалектологијом” која је била углавном историјски опредељена (Јакобсен 1970; 1972).⁵

У свом уредничком уводу у монографију о нишким градским говорима Павле Ивић наводи да су лингвистички подаци које је на терену Ниша и околине прикупио Пол-Луј Тома добијени „класичном методом наше (руралне) дијалектологије” (Тома 1998: 12). Увод у монографију Пола-Луја Тома послужио је Павлу Ивићу да помене и друге странце, претходнике у истраживању призренско-тимочких говора – Олафа Брока и Ронел Александер, уз „у новије време продубљена истраживања Андреја Собољева о унутрашњим разликама у кругу тимочко-лужничког дијалекта”. Разлоге за интересовање страних слависта управо за призренско-тимочке говоре Павле Ивић види пре свега у привлачности проблема са славистичког, балканолошког и социолингвистичког становишта са једне, и околности да на том подручју странци немају тешкоћа око бележења природе акцента, са друге стране (Тома 1998: 12).

Француски лингвиста као свог основног саветника за избор урбане дијалектологије као истраживачне теме помиње Павла Ивића, а поименично се захваљује за помоћ дијалектолозима Недељку Богдановићу, Вилотију Вукадиновићу, Првославу Радићу и Светозару Стијовићу. На терену града Ниша и околине (укупно девет села), Пол-Луј Тома је радио три месеца у периоду од јуна до августа 1987. У својој

³ Ронел Александер је своја теренска истраживања обављала у југоисточној Србији у периоду 1970–1971. године на Филозофском факултету у Новом Саду боравила као гост Савезне комисије за везе са иностранством (у теренски рад ју је непосредно упућивао Павле Ивић). Током свог истраживачког рада у Југославији користила је и необјављену грађу за Македонски дијалекатски атлас у Скопљу (Alexander 1975: V–VI).

⁴ У једном интерјуву који је дао новинару Милошу Јевтићу 1984. године, Кенет Нејлор помиње да је 1962. као студент дошао у Југославију и да је са Павлом Ивићем на терену истраживао кајкавске и чакавске говоре (Јевтић 1991: 408).

⁵ Пер Јакобсен се за помоћ у теренском раду на катунским говорима посебно захваљује лингвисти Луки Вујовићу: Јакобсен је 1968. године боравио три месеца на терену у Цетињу (Jacobsen 1970: 248; 1972: 159).

монографији детаљно је описао примењену методологију теренског истраживања (Тома 1998: 26–33), а неки од објављених транскрипата разговора садрже и питања истраживача, углавном онда када је то било неопходно за разумевање текста.⁶

Србија у транзицији: тимски рад на лингвистичким атласима

Две снажне традиције у руској науци: етнолингвистичка теренска истраживања школе Никите Толстоја у Москви и балканолошка истраживања школе Агније Десницке (А. В. Десницкая) из Санкт Петербурга наћи ће се на заједничком послу на теренима Балкана деведесетих година 20. века.

Тротомни Дијалектолошки атлас источне Србије и западне Бугарске (акроним –ДАСБ), *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens* (акроним – SOW)⁷ (аналитички том, карте и текстови), објављен је на немачком језику 1998. године са идејом да се обједине дијалектолошки подаци говора који припадају *ч-и* зони са обе стране српско-бугарске границе. Теренска истраживања А. Н. Собољева финансирала је САНУ током 1989. и 1992. Подршку у теренском раду аутору атласа су пружили Павле Ивић, Слободан Реметић, Недељко Богдановић, Драган Лилић, Софија Милорадовић, Странислав Станковић, Јакша Динић и Драгољуб Златковић, којима се аутор посебно захваљује у уводу. У следећем периоду (1994–1995) рад на ДАСБ финансиран је захваљујући стипендији Хумболт фондације, као и преко Универзитета у Марбургу и Ерлангену: на овај начин била су могућа истраживања западне Бугарске 1994. и источне Србије 1995. (детаљан опис научних циљева рада на атласу ДАСБ в. између осталог у: Собољев 2008а). Резултати рада на овом атласу били су предмет неколико научних приказа, а и сам аутор је, осим тротомног атласа ДАСБ, објавио низ посебних радова који систематизују резултате његових теренских истраживања (нпр. Собољев 1995; 1997; 2016).

Цео један том ДАСБ (Собољев 1998) садржи дијалекатске текстове прикупљене током теренских истраживања источне Србије и западне Бугарске у периоду од шест година: 1989–1995. Сви текстови из истражених насеља *ч-и* зоне (13 у Бугарској и 24 у Србији) транскрибовани су фонетском латиницом и акцентовани, поређани по насељима и саговорницима (за које се дају лични подаци и година рођења), а одабрани текстови су означени тематским параграфима.⁸

⁶ Детаљну анализу монографије о говору града Ниша, Пола-Луја Тома објавила је Јордана Марковић (2003), в. Марковић 2017.

⁷ Руски назив овог атласа је: *Диалектологический атлас восточной Сербии и западной Болгарии*, а његов акроним – ДАВСЗБ (Собољев 1998а).

⁸ Ова збирка текстова не следи теме разговора предвиђене Малим дијалектолошким атласом Балкана (МДАБЈа) за који су били израђени посебни

Непосредан рад на терену започет је теренским истраживањем села Вратарница 1989. Интегрални резултат рада у селу Вратарница представљен је у монографији посвећеној само овом насељу (монографија је објављена на руском језику: Собољев 1994), а дијалектолошки текстови штампани су посебно у лингвистичким публикацијама у Србији (Собољев 1992). Дијалектолошку грађу из Вратарнице А. Н. Собољев користио је и у другим својим радовима (на пример, Собољев 1995; 1997).

Током августа и септембра 1992. године А. Н. Собољев започиње систематска теренска истраживања за ДАСБ. У питању су следећа насеља у општинама Пирот, Димитровград, Бабушница и Црна Трава: Јасенов Дел, Сенокос, Гуленовци, Влковија, Власи, Грапа, Ракита (у насељима Сливница и Куса Врана обављена су дијалектолошка истраживања, али из њих нема објављених текстова у ДАСБ), Височка Ржана, Суково, Брлог, Црвена Јабука, Јабуковик, Преслап и Јеловица. У тренутку истраживања (1992) у селу Грапа је живело само пет становника, а данас је број становника и у другим од тих тада успешно истражених насеља изузетно мали.

Током јула и августа 1994. за потребе ДАСБ-а А. Н. Собољев је обављао истраживања у западној Бугарској, у областима Граово и Крајиште (насеља Горочевци, Душинци, Садовик, Расник, Одраница, Мурено, Косово, Дивља, Селишен Дол, Чепино, Косача, Докњовци и Кошарево). Лингвистички подаци из села Кошарево нису укључени у атлас ДАСБ, али су транскрипти тамо снимљених разговора ипак објављени у трећем тому ДАСБ као додатак.

Током фебруара 1995. А. Н. Собољев је поново радио на терену источне Србије, по други пут у селу Вратарница и у селима на Старој Планини: Петруша, Берчиновац, Градиште, Пајез и Расница, затим у селима Љубатовица и Ореовац у општини Бела Паланка. Том приликом у Пироту су вођени разговори са досељеницима из неких насеља (Габровница, Црни Врх, Топли Дол, Засковци, Рудиње), а тако добијени језички подаци су равноправно укључени у ДАСБ.

Следећи велики теренски пројекат руских лингвиста – који се једним мањим делом одвијао и на терену Србије, био је Мали дијалекатски атлас балканских језика (акроним – МДАБЈа), којим је такође руководио А. Н. Собољев као главни редактор. Рад на овом атласу био је започет априла 1996. на Институту лингвистичких истраживања РАН у Санкт Петербургу у сарадњи са славистима и балканолозима из Института за славистику РАН из Москве. Од 1999. године МДАБЈа се развија на Институту за словенску филологију у Марбургу и финансира од стране Немачке фондације за науку (Deutsche Forschungsgemeinschaft). Овај атлас, будући конципиран сасвим минималистички у погледу броја планираних

упитници, међу којима и етнолингвистички упитник А. А. Плотникове (1995), касније преведен и друге језике.

пунктова (укупно 11), предвиђао је само једно насеље на терену Србије – село Каменица код Књажевца – у коме су теренску грађу прикупљали Недељко Богдановић и А. А. Плотникова током 1997.⁹ За разлику од претходног атласа (ДАСБ), рад на МДАБЈа био је тимски.

А. Н. Собољев је и за потребе рада на МДАБ сарађивао са лингвистима из Србије и Црне Горе: дијалектолошку грађу из села Завала у Пиперима прикупио је током лета 1998. захваљујући сарадњи са Драгом Ђупићем, Јелицом Стојановић и Михајлом Јовановићем (Собољев 2008).¹⁰

На терену Србије, А. Н. Собољев је поново радио током лета 2012. године и то у селима источне Србије: Планиница и Заграђе (општина Зајечар). Заграђе је иначе насеље које није имао прилике да истражи током рада у суседној Вратарници 1989.¹¹

Своја обимна теренска истраживања у Србији Ана А. Плотникова, сарадник Института за славистику РАН, започиње крајем деведесетих година 20. века. Њих је условила ауторкина потреба за практичном провером – данас у словенској етнолингвистици њеног већ општеприхваћеног Упитника за теренски рад (Плотникова 1996), првобитно намењеног само за потребе теренских истраживања у оквиру већ поменутог Малог дијалекатског атласа Балкана (МДАБЈа). Најважнији резултат њеног комплексног теренског рада несумњиво је монографија о етнолингвистичкој географији јужних Словена (Плотникова 2004), у коју су укључени и резултати свих њених дотадашњих теренских истраживања у Србији.¹² А. А. Плотникова, почевши од 1998. редовно објављује извештаје и прелиминарне резултате својих теренских истраживања у низу

⁹ Тимска теренска истраживања за МДАБЈа А. Н. Собољев је обављао 1996. у Гели (Бугарска), 1998. у Завали (Црна Гора), 1999. у Пештанима (Македонија), 1999. у Лешњи (Албанија), 1999. у Отоку (Хрватска), 2000. у Мухуру (Албанија), 1998, 1998–2000 у Ератири (Грчка), 2000. и 2002. у Кранији (Грчка). Рад на атласу је започет 1996. (уп. Собољев 2003). О атласу МДАБЈа је веома много писано у балканској лингвистичкој литератури, овде се наводе само подаци о годинама и истраживаним местима, будући да су од завршетка теренског рада протекле већ две деценије.

¹⁰ Осим говора Пипера, за потребе МДАБЈа А. Н. Собољев је на терену истраживао словенске говоре Албаније, Македоније, Бугарске, али и албанске и арумунске говоре. У новије време настао је низ радова А. Н. Собољева на основу теренских истраживања билингвизма Мрковића у Црној Гори.

¹¹ У питању је заједнички теренски рад Б. Сикимић и А. Н. Собољева. У антрополошко-лингвистичкој студији Сикимић 2018 анализиран је, између осталог, идиолект истраживача А. Н. Собољева, онакав какав је остао забележен на снимку теренског разговора: прилагођавања 'тимочком' говору, промене у односу на стандардни језик уочљиве на нивоу лексике, синтаксе и морфологије.

¹² У свом исцрпном приказу монографије посвећене етнолингвистичкој географији јужних Словена Тања Милосављевић је представила рад А. А. Плотникове са списком њених најважнијих радова насталих у периоду 1997–2008. (уп. Милосављевић 2016).

прилога, углавном у руском часопису Жива старина (*Живая старина*), као и у теже доступним зборницама радова са састанака тима окупљеног на изради Малог дијалекатског атласа Балкана (МДБЈа).¹³

На основу теренских истраживања обављених у Србији у периоду дужем од две деценије А. А. Плотникова је објавила велики броја научних радова: део резултата њених истраживања објављен је и у публикацијама у Србији (на пример, у сврљишком Етнокултуролошком зборнику, Расковнику), а укључен је и у лексикографске одреднице два капитална етнолингвистичка речника: Словенске старине (СД) и Словенска митологија (СМ).

Списак насеља у којима је А. А. Плотникова радила у Србији заиста је импресиван. Он у сваком погледу превазилази област тимочко-призренског дијалекта: ту је, на самом почетку, истраживање Гоњег Драгачева, обављено августа 1997, када је радила у четири села: Вича, Котража, Пшаник и Вучковица са Грозданом Комадинић (Плотникова 1999). Захваљујући монографији коју је А. А. Плотникова објавила 2013. године која садржи избор из најважнијих студија насталих на теренском раду, може се успоставити оквирна хронологија њених теренских циљева: августа 1997. на терену се упознала са Радомиром Виденовићем из књажевачког села Шести Габар, од кога је добила податке из домена демонологије: ала, змај, осења, тенац, чума, маџијарка, урокљиве очи, објављено на руском језику (Плотникова 2013: 183–192). Године 1998. радила је са Драгољубом Златковићем у Горњем Високу (села Дојкинци, Брлог, Јеловица, Височка Ржана, Рсовци) из којих објављује етнолингвистичке податке о зимском календару и фрагмент речника (Плотникова 2013: 160–173). Теренску грађу из Србије А. А. Плотникова користи у раду посвећеном Тројици у карпатско-балканском ареалу, али и многим другим радовима: у питању су њена тимска истраживања обављена у периоду 1998–2005. Доња Каменица и Ново Корито (1997) са Недељком Богдановићем; Горњи Висок, Равна Гора и Јабланица (1998) са Биљаном Сикимић; Чипровци у западној Бугарској (2000) са Е. Е. Узињовом; околина Бољевца (2005) са тимом Балканолошког института САНУ (Плотникова 2013: 303–314).

Осим тимског теренског рада у источној и јужној Србији (детаљније о овој научној сарадњи в. у: Сикимић 2014), А. А. Плотникова је радила и у западној Србији (околина Косјерића и Пријепоља – резултати објављени у: Плотникова 2018, 2019), затим у околини Јагодине са фолклористињом Смиљаном Ђорђевић Белић, неколико пута у Босни и Херцеговини (уп. Плотникова 2016, 2018). Анализа резултата теренских истраживања која је А. А. Плотникова обављала на терену јужних Словена

¹³ Тако је, на пример, њено истраживање у источној Србији, у околини Књажевца, било представљено на радним састанцима МДАБЈа 1998. године (Плотникова 2013: 323–332).

(који укључује градишћанске Хрвате, Бошњаке, Бугаре, Македонце и др.) заслуживала би посебну студију: а ова истраживања су само део њене теренске активности која данас обухвата скоро све словенске народе.

О значају који је утицај руске етнолингвистичке школе имао на науку у Србији сведочи оријентација на тимски теренски рад целих тимова окупљених данас у неколико научних центара у Србији (пре свега у Београду и Нишу). Основне смернице целом низу истраживача Института за славистику РАН из Москве свакако је дало искуство тимских теренских истраживања Полесја о чему сведоче, на пример, сећања Светлане Толстој (уп. Толстой 2007 и други њени прилози). Трансмисија етнолингвистичког концепта као научног знања и ентузијазма за често врло тежак и редовно несхваћен теренски рад колегама у Србији резултирала су објављивањем зборника у част Светлане М. Толстој у издању САНУ 2008. године (Пипер/Раденковић 2008).¹⁴

Двадесет и први век: социолингвисти и фолклористи

Чини се да су фокус страних лингвиста од почетка 21. века постале националне мањине и етничке групе у Србији. Демократске политичке промене довеле су до наглог 'откривања' ове теме. Велико интересовање владало је (и још увек траје) за Буњевце: уз лингвисте из Хрватске и Србије, цео низ страних социолингвиста бавио се њиховим језичким правима и обављао теренска истраживања на северу Бачке. Године 2016. француска лингвисткиња Клое Дибоа (Chloe Dubois) одбранила је своју докторску дисертацију на универзитету у Греноблу под насловом: *Construction nationale et revendications linguistiques en contexte minoritaire: le cas des Bunjevci de Bačka (Serbie)*. Своја теренска истраживања Буњеваца обављала је током лета 2011. заједно са тимом Балканолошког института САНУ. Исте, 2016. године, монографију о Буњевцима објавио је и немачки слависта Мартин Хенцелман (Martin Henzelmann) са универзитета у Хамбургу (Henzelmann 2016). Процес стандардизације буњевачког говора/језика пратио је слависта Бојан Белић са универзитета у Вашингтону у сарадњи са Маријом Мандић (Илић) из Балканолошког института и Мотокијем Номађијем (Motoki Nomachi), професором славистике на Универзитету у Хокаиду (уп. Белић 2014; Белић/Илић 2014; Белић/Мандић 2018; Белић/Номађи 2018). Мотоки Номађи је сам или у сарадњи са другим колегама, обављао теренска истраживања Банатских

¹⁴ Светлана Толстој била је и сама на терену у селу Рудно на Голији са Љубинком Раденковићем и А. А. Плотниковом (уп. Толстой/Плотникова 2003, Плотникова 2003). Јекатерина Јакушкина (данас професор на Филолошком факултету МГУ), истраживала је по етнолингвистичком упитнику село Ставе код Ваљева, као и села у околини Београда: тада (2000. године), посебно ју је занимао концепт греха (уп. Јакушкина 2006).

Бугара у Банату и Горанаца на Косову и Метохији. Екипа лингвиста из Софије такође је обављала систематска теренска истраживања Банатских Бугара (Искра Ликоманова, Ничка Бечева, Јовка Тишева, Ценка Иванова, уп. Сикимић 2014).

Руски социолингвиста Глеб Пилипенко са Института за славистику РАН из Москве, поред својих дугогодишњих хунгаролошких истраживања у Војводини, активно на терену прати социолингвистичку ситуацију и неких словенских народа у Србији и региону: Украјинаца у Републици Српској, Бошњака у околини Тутина (Pilipenko 2015, 2014), Словенаца и Чеха на простору некадашње Југославије (Чехе истражује у сарадњи са Сергејем Борисовим са истог института). У сарадњи са тимом Балканолошког института САНУ на разним теренским истраживањима у Србији учествовали су Макс Валстром (Max Wahlström) са Универзитета у Хелсинкују (уп. Валстром 2017), затим московски фолклористи Андреј Мороз и Владимир Кљаус чија се теренска грађа из Гулијана, Омољице и Рановца чува у Дигиталном архиву Балканолошког института. Почетком 2019. Андреј Мороз је истраживао подјастребачки крај у сарадњи са Данијелом Поповић Николић са Филозофског факултета у Нишу.¹⁵

Нека отворена питања

Захваљујући данас широко доступној техници дигиталног снимања и могућностима дигитализације претходно аналогно снимљене језичке грађе отварају се нека до сада мало покретана питања чувања и архивирања теренских снимака као и бројна етичка и правна питања будући да је грађа на терену прикупљана (и касније чувана) на различите начине. Ова питања свака научна заједница дефинише на свој начин, а

¹⁵ У сарадњи са тимом Балканолошког института разне румунофоне мањине на терену Србије истраживале су Маријана Петровић са Сорбоне за потребе своје докторске дисертације о влашком говору Валакоња; деценије свог рада румунофоним заједницама у Србији посветила је фолклористиња Отилија Хедешан (Otilia Hedeşan) са Универзитета у Темишвару; лингвистички тим из Румунске академија наука из Букурешта под руководством Марије Марин неколико година је истраживао Румуне у Банату. У новије време истраживања Влада североисточне Србије обављају Моника Хуцану (Monica Huţanu) са Универзитета у Темишвару, Теде Кал (Thede Kahl) са Универзитета у Јени (са сарадницима) и руски етнолог и лингвиста из Санкт Петербурга – Наталија Голант и Дарја Конјор (Дарья Конёв). Филип Васершајд (Philipp Wasserscheidt) са Хумболт универзитета у Берлину бавио се Мађарима у Војводини. Страни лингвисти углавном су се бавили 'својим' мањинама у Србији, али су зато говори неких мањина које немају матичне земље до данас остали неистражени или недовољно истражени, а то се у првом реду односи на говоре Черкеза на Косову, албанске говоре Ашкалија и Египћана, и уопште на ромске говоре у Србији.

тренутно не постоји евиденција о стању и доступности теренске грађе прикупљене у Србији расуте по разним научним центрима у иностранству. И iscrпно набрајање и анализа радова страних лингвиста и сродних хуманистичких наука заснованих на теренском истраживању у Србији заслуживало би свакако посебну монографију.

Социolingвистички и антрополошко-лингвистички оријентисани страни истраживачи утицали су на уочавање значаја улоге самог истраживача на резултате добијене на терену, истовремено су у непосредном контакту личним примером утицали на примењену методологију теренског рада и секундарно, кроз рецепцију својих касније објављених радова. Основни циљ страних истраживача (уз научни резултат који је често у разумном времену био доступан јавности у форми лингвистичких атласа и студија) било је смештање лингвистичке грађе српских, односно јужнословенских говора у шири контекст, а тако је било и са грађом несловенских говора. Теренска истраживања страних лингвиста у фокус пажње лингвиста из Србије укључила су акцентуацију, дијалекатску социolingвистику, балканологију, етнолингвистику и етнолингвистичку географију, отворила могућност за репликацију терена. Сарадња са страним лингвистима створила је у српској научној заједници свест у потреби документовања тренутног језичког стања за различите лингвистичке и ванлингвистичке потребе као и његовог правилног архивирања. Истраживачи из Србије тако постају активни партнери у међународним научним пројектима, а не само – 'водичи на терену'.

Литература

- Александер 1975: R. Alexander, *Torlak accentuation*. Slavistische Beiträge 94, München: Verlag Otto Sagner.
- Белић 1903: А. Белић, Дијалекти источне и јужне Србије, *Српски дијалектолошки зборник* 1.
- Белић 1911: А. Белић, О дијалекатском материјалу Олафа Броха, *Српски дијалектолошки зборник* II, 1–104.
- Белић 1926–1927: А. Белић, Мисли о прикупљању дијалекатског материјала, *Јужнословенски филолог* 6, Београд, 1–10.
- Белић 2014: В. Belić, Bunyev(s): A linguistic frontiers to be? *Philological Studies* 12/2, 603–618.
- Белић, Илић 2014: В. Belić, М. Илић, Eine neue Sprache entsteht: die bunjevackische 'Sprache' oder 'Mundart' in serbischen Grundschulen. *Babel Balkan? Politische und soziokulturelle Kontexte von Sprache in Südosteuropa*. (Ch. Voß, W. Dahmen, eds.). München – Berlin: Verlag Otto Sagner, 93–114.
- Белић, Мандић 2018: В. Belić, М. Mandić, Die nationalen Standardisierungsregime in Europa. Eine Fallstudie zur bunjewatzischen Sprache, *The potentiality of pluricentricism. Albanian case studies and beyond* (L. Jusufi, ed.), Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 231–250.
- Белић, Нوماћи 2018: В. Belić, М. Nomachi, Banat Bulgarians and Bunyev: a language emancipation perspective, *Linguistic regionalism in Eastern Europe and*

- beyond: minority, regional and microliterary languages* (D. Stern, M. Nomachi, B. Belić, eds.), Berlin etc.: Peter Lang, 6–84.
- Богдановић 2009: Н. Богдановић, Олаф Брок и српска дијалектологија, *Радови Одсека за српски језик 1* (С. Реметић, Ј. Марковић, прир.), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 109–116.
- Брок 1900: O. Broch, Bericht über eine im Auftrage der Balkan-Commission unternommene dialektologische Studienreise nach Südwestserbien, *Anzeiger der philosophisch-historischen Classe der Akademie XXXVII/III*.
- Брок 1903: O. Broch, Die dialekte des südlichsten Serbiens, *Kaiserliche Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommission. Linguistische Abt. I. Südslavische Dialektstudien III*, Wien: A. Hölder 1903.
- Валстром 2017: M. Wahlström, A glass of water half full: a typological perspective on the pseudo-partitive construction in the Balkans, у: *Балканскиј тезаурус: Взгляд на Балканы извне и изнутри. Балканские чтения 14*. Тезиси и материјали. Москва: Институт славјановедения РАН, 59–61.
- Димитријевић 2009: С. Димитријевић, О. Б. *Радови Одсека за српски језик 1* (С. Реметић, Ј. Марковић, прир.), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 139–144.
- Ђорђевић 2017: Б. Ђорђевић, Александар Белић и страни слависти у Српској академији наука и уметности, *Александар Белић српски лингвиста века 2* (Д. Мршевић-Радовић, Б. Сувајцић, С. Танасић), Београд: Филолошки факултет Универзитета, 31–40.
- Жугић 2016: Р. Жугић, Брок као истраживач говора 'најјужније Србије', *Дијалекти српскога језика: истраживања, настава, књижевност* (Р. Жугић, ур.), Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, 19–25.
- Ивић 1994: П. Ивић, Дијалектолошка проучавања говора призренско-тимочке зоне, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу и др. 1994, 55–71.
- Јевтић 1991: М. Јевтић, *Са страним славистима*, Горњи Милановац: Дечје новине.
- Јакобсен 1970: P. Jacobsen, Sistem izraza katunskog govora, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику XIII/2*, 247–267.
- Јакобсен 1972: P. Jacobsen, Das Ausdruckssystem im Katun-Dialekt, *Scando-Slavica* 18/1, 159–172.
- Јакушкина 2006: Е. И. Якушкина, Этнолингвистические материалы из западной Сербии (с. Ставе, Валеvский край), *Исследования по славянской диалектологии* 12, Москва, 299–323.
- Линдстет 2005: J. Lindstedt: Torlak narrative systems as illustrated by Olaf Broch's material, *Kontakt kun Balkanio*, Helsinki: Slavica Helsingensia, 249–256.
- Марковић 2003: Ј. Марковић, Пол-Луј Тома: Говори Ниша и околних села, *Годишњак за српски језик и књижевност* 14, бр. 7, 247–254.
- Марковић 2009: Ј. Марковић, Сто година проучавања говора источне и јужне Србије, *Радови Одсека за српски језик 1* (С. Реметић, Ј. Марковић, прир.), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 129–138.
- Марковић 2012: Ј. Марковић, Странци у српској дијалектологији између свемоћи и немоћи, *Други о Србима Срби о другима* (Д. Поповић Срдановић, ур.), Ниш: Универзитет у Нишу, Филозофски факултет, 121–129.

- Марковић 2015: Ј. Марковић, Олаф Брок у светлу српске дијалектологије, *Путевима српских идиома. Зборник у част проф. Радивоју Младеновићу поводом 65. рођендана* (М. Ковачевић, В. Поломац, ур.), Крагујевац: ФИЛУМ, 103–114.
- Марковић 2017: Ј. Марковић, Дисциплинарна истраживања после Белића, *Александар Белић – 110 година од појаве Српског дијалектолошког зборника* (Ј. Марковић, прир.), Ниш: Филозофски факултет, 27–29.
- Менесланд 2009: Svein Mønnesland: Olaf Brok – дијалектолог, *Радови Одсека за српски језик 1* (С. Реметић, Ј. Марковић, прир.), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 103–107.
- Милосављевић 2016: Т. Милосављевић, Рад Ане Плотњикове на етнолингвистичкој географији Јужних Словена, *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност 1* (Р. Жугић, ур.), Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу, 511–518.
- Невекловски 1999: G. Neweklowsky, Der Beitrag der österreichischen Slawistik zur Erforschung der bosnischen, kroatischen un serbischen Dialekte, *Wiener Slavistisches Jahrbuch* 45, 119–125.
- Петровић 2016: Т. Петровић, Дијалекат као перформанс, *Дијалекти српског језика: истраживања, настава, књижевност 1* (Р. Жугић, ур.), Лесковац – Врање: Лесковачки културни центар, Педагошки факултет у Врању, Универзитет у Нишу, 531–538.
- Пилипенко 2014: Г. П. Пилипенко, Маркери идентичности славян-мусульман Санджака, *Славјане-мусульмане на Балканах: јазик, култура, идентичност* (Е. С. Узенева, ред.), Москва: Институт славјановедения РАН, 63–96.
- Пилипенко 2015: G. Pilipenko, Kurban bajram u Tutinskoj opštini, у: *Савремена српска фолклористика II* (С. Ђорђевић Белић, Д. Лајић Михајловић, Н. Радуловић, Б. Сувајџић, Ђ. Трубарац Матић, ур.), Београд: Институт за књижевност и уметност, Удружење фолклориста Србије, Универзитетска библиотека „Светозар Марковић”, 445–454.
- Пипер, Раденковић 2008: П. Пипер, Љ. Раденковић, *Етнолингвистичка проучавања српског и других словенских језика. У част академика Светлане Толстој*, Београд: САНУ.
- Плотникова 1996: А. А. Плотникова, *Материјали для етнолингвистического изучения балканославянского ареала*, Москва: Институт славјановедения РАН.
- Плотникова 1999: А. А. Плотникова, Заметки о народном календаре Драгачевског края, *Славјанские этюды. Сборник к юбилею С. М. Толстой*, Москва: Институт славјановедения РАН, 348–364.
- Плотникова 2003: А. А. Плотникова, Етнолингвистическое исследование села Рудно на Голии (југо-западна Србија), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материјали 4-го рабочего совещания*, Санкт-Петербург, 85–95.
- Плотникова 2004: А. А. Плотникова, *Етнолингвистическая география Южной Славии*, Москва: Индрик.
- Плотникова 2004а: А. А. Плотникова, Мифологическая лексика сербско-болгарског пограничја, *Исследования по славянской диалектологии 10*, Москва: Институт славјановедения РАН, 92–142.

- Плотникова 2009: А. А. Плотникова, Российско-сербское научное сотрудничество в области этнолингвистики, *Сербско-русские литературные и культурные связи (XIV-XX вв.)*, Санкт-Петербург, 245–259.
- Плотникова 2013: А. А. Плотникова, *Южные славяне в балканском и общеславянском контексте. Этнолингвистические очерки*. Москва: Институт славяноведения РАН.
- Плотникова 2016: А. А. Плотникова, *Славянские островные ареалы: архаика и инновации*, Москва: Институт славяноведения РАН.
- Плотникова 2018: А. А. Плотникова, Предметный и вербальный коды в народной культуре боснийских и сербских мусульман, *Балканский полилог: коммуникация в культурно-сложных сообществах. Памяти Вячеслава Всеволодовича Иванова*, Москва: Институт славяноведения РАН (И. А. Седакова, ред.), 134–148.
- Плотникова 2018а: А. А. Плотникова, Человек против непогоды (по данным центрального ареала Южной Славии), *Образ человека в языке и культуре*, Москва: Индрик, 241–258.
- Плотникова 2019: А. А. Плотникова, „Вилинске песме”: анализа једног митолошког мотива на основу новијих теренских истраживања, *Фолклористика* 4/1, 181–192.
- Плотникова 2019а: А. А. Плотникова, Балканская специфика рождественского диалога-ритуала на Пчине (Сербия), *Славянский альманах* 1-2, Москва, 371–382.
- Реметић 2009: С. Реметић, Страни научници – проучаваоци јужносрбијанских говора, *Радови Одсека за српски језик* 1 (С. Реметић, Ј. Марковић, прир.), Ниш: Центар за научна истраживања САНУ и Универзитет у Нишу, 117–128.
- СД 1995–2012: *Славянские древности. Этнолингвистический словарь под редакцией Н. И. Толстого*. 1–5, Москва: Международные отношения.
- СМ 2001: *Словенска митологија. Енциклопедијски речник* (С.М. Толстој, Љ. Раденковић, ред.), Београд: Zepher Book world.
- Сикимић 2007: В. Sikimić, *Tragom terenskih istraživanja Emila Petrovića u Srbiji: Čokešina, Lokve i Ždrelo, Probleme de filologie slavă XV*, Timișoara, 443–454.
- Сикимић 2014: Б. Сикимич, Запланированные цели и реальные результаты: полевая работа группы сотрудников Института балканистики САНУ, *Карпато-балканский диалектный ландшафт. Язык и культура* 2012–2014, Вып. 3, Москва: Институт славяноведения РАН, 31–69.
- Сикимић 2016: Б. Сикимић, Маринко Станојевић: Северно-тимочки дијалекат, „Северно-тимочки дијалекат” *Маринка Станојевића*, Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 129–133.
- Сикимић 2018: Б. Сикимић, Антрополошко-лингвистичка истраживања Заграђа 2012, *Тимок. Фолклористичка и лингвистичка теренска истраживања 2015–2017* (С. Пирковић, ур.), Књажевац: Народна библиотека „Његош”, 145–179.
- Сикимић 2018а: Б. Сикимић: О говору београдских Рома крајем 19. века: Дејвид МекРичи, *Очување, заштита и перспективе ромског језика у Србији*, (Т. Варади, Б. Сикимић, ур.), Београд: САНУ, Одељење друштвених наука 40, 283–308.

- Соболев 1992: А. Н. Соболев, Дијалекатски текстови из села Вратарница, *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 35/1, Нови Сад, 237–251.
- Соболев 1994: А. Н. Соболев, *Говор села Вратарница в восточной Сербии и историческом и арельном освещении*, München: Verlag Otto Sagner.
- Соболев 1995: А. Н. Соболев, О неким јужнословенским говорним оазама у Источној Србији, Западној Бугарској и Румунији (Вратаница, Ново Село, Свиница), *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* 38/2, Нови Сад, 183–207.
- Соболев 1995а: А. Соболев, О пиротском говору у светлу најновијих истраживања, *Пиротски зборник* 21, 195–214.
- Соболев 1997: А. Н. Соболев, О синтакси црногорских и источносрбијанских говора, *О српским народним говорима*, Деспотовац, 9–20.
- Соболев 1998: А. Н. Sobolev, *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens* I-III, Marburg/Lahn: Biblion Verlag.
- Соболев 1998а: А. Н. Соболев, О диалектологическом атласе восточной Сербии и западной Болгарии, *Актуальные проблемы славянской диалектологии* 5, *Актуальные проблемы славянской лингвогеографии*, Москва, 100–167.
- Соболев 1998б: А. Н. Соболев, Диалекты восточной Сербии и западной Болгарии, *Малый диалектологический атлас балканских языков. Материалы второго рабочего совещания*, Санкт-Петербург, 59–79.
- Соболев 2003: А. Н. Соболев (ред.), *Малый диалектологический атлас балканских языков. Пробный выпуск*, München: Biblion Verlag.
- Соболев 2008: А. Н. Соболев, Из названий молочных продуктов в пиперском говоре, *Зборник Института за српски језик САНУ I, посвећено др Драгу Ђупићу поводом 75-годишњице живота* (С. Танасић, ур.), Београд: Институт за српски језик САНУ, 555–565.
- Соболев 2016: А. Н. Соболев, За диалектите на Източна Сърбия и Западна България, *Балканското езикознание днес*. Сборник в чест на 75-годишниния юбилей на проф. д.ф.н Петя Асенова, София: Университетско изд-во „Св. Климент Охридски”, 271–281.
- Толстој 2007: С. М. Толстой, Полесские экспедиции, *Как это было... Воспоминания сотрудников Института славяноведения*, Москва: Институт славяноведения РАН, 89–99.
- Толстой, Плотникова 2003: С. М.: Толстой, А. А. Плотникова, „Молитвы” в сербской области Голия, *Живая старина* 1, 10–13.
- Тома 1994: P-L. Thomas, Говори Ниша и околних села у социолингвистичкој литератури, *Говори призренско-тимочке области и суседних дијалеката*, Ниш: Филозофски факултет у Нишу и др., 137–147.
- Тома 1998: П-Л. Тома, Говори Ниша и околних села, *Српски дијалектолошки зборник XLV*, Београд, 11–473.
- Хенцелман 2016: M. Henzelmann, *Die Bunjewatzen. Ein kurzer Überblick über eine ethnische Minderheit in Serbien und die Herausbildung ihrer Mikroliteratursprache*. Specimina Philologiae Slavicae 190, Leipzig: Peter Lang GmbH.

Biljana Lj. Sikimić

**DOING FIELDWORK WITH FOREIGNERS.
A CONTRIBUTION TO HISTORY OF LINGUISTIC FIELDWORK IN SERBIA**

In addition to the historical overview of linguistic fieldwork of foreign linguists in Serbia, the paper deals with the contemporary situation of international collaboration in field linguistics.

The paper is a synthesis of the author's personal experience of team fieldwork, and a series of published scientific papers done by foreign linguists based on field research conducted in Serbia over the last thirty years, primarily in Southeastern Serbia. Their methodological procedure in the field work is followed, together with transcription and applied analytical methods of the language material. Particular attention was paid to linguists coming from Russia who began intensively to work in Serbia only after the fall of the Berlin Wall and the opening of Russia to the world.

Key words: linguistic fieldwork, dialectology, ethnolinguistics, Balkan linguistics, history of linguistics

Радоје Д. Симић*

Јелена Р. Јовановић Симић

Универзитет у Београду**

Филолошки факултет

Катедра за српски језик са јужнословенским језицима

УДК 811.163.41`367.625

811.163.41`282

ЖАНРОВСКА СТРУКТУРА ДИЈАЛЕКАТСКОГ ТЕКСТА И УПОТРЕБА ГЛАГОЛСКИХ ЛИЧНИХ ОБЛИКА

Битне чињенице којима се одређује употреба личних глаголских облика ‘у реченици’ представљају однос радње према времену говора и говорног лица према садржају који исказује. То су временска и модална значења. Али постоји и низ других фактора од којих зависи употреба тих облика: један је оно што се обично назива контекстом: то је у крајњој линији схватљиво као природа ‘реченице’, тј. исказне форме. Један угао испитивања природе ‘реченице’ с тим у вези јесте управо у вези са временским и модалним значењима; али други је – однос међу елементима који чине исказну форму.

Кључне речи: глаголски облик, говорно лице, време говора, реченица, жанр, дијалекат.

1. Увод

1. Још је давно Т. Маретић (1963) упозорио на неједнакост употребе времена зависно од врсте текста¹, као и од врсте излагања². Касније се код нас готово одустало од оваквог прилаза глаголским личним облицима.

а) Александар Белић у *Дијалектима источне и јужне Србије* (Белић 1999: 22–23) осврће се додуше на проблем врста текстова, али из сасвим другог угла. Он, мимо материјала који је употребио за анализу, у прилогу наводи углавном литерарне текстове, али тим поводом, утврђује, прво, да „сељаци удешавају свој језик према ономе што се њима чини да је нормално, варошко, отмено”. И друго, „да народне умотворине као

* jelenajo@beograd.com

** Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006 *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

¹ Углавном што се тиче учесталости: у народним приповеткама „из јужних крајева” чести су аорист и имперфекат, док у осталима основу чини презент; ‘Нови завјет’ иде за оним првима, као и Даничићев ‘Стари завјет’.

² Из уске перспективе – поводом употребе аориста – Маретић утврђује: „Када казује што је у прошлости било, то може да буде *приповиједање* или *приопћавање* или *јављање* или *спомињање*”.

дијалекатски материјал имају и онда својих слабих страна и онда када се тачно, према говору дотичнога лица, забележе”.

б) Белића се дакле тиче чистота дијалекатског материјала, а не варирање структурних особености забележене грађе с обзиром на врсту излагања, одн. на жанровске особености израза.

2. Но из другог правца, из руске науке о језику дошла је теорија за коју би се могло рећи – да је интересовање за старија истраживања остало живо – да имају ослонац у управо поменутих схватањима. То су функционално-стилистика истраживања, на једном крају лествице, а на другом жанристичка теорија М. Бахтина и његових настављача (Јовановић Симић и Симић 2015). Постајемо свесни да врста израза битно утиче на нека његова својства, и да се о томе мора повести рачуна. То важи како за лексику и фразеологију, тако исто – ако не и у већој мери – за употребу глаголских личних облика, одн. за изградњу исказних форми с тим у вези посматраних.

2. Преглед грађе

1. Да бисмо показали о чему је заправо реч у нашој расправи, послужићемо се грађом сакупљеном из југоисточних говорних типова приложених уз три монографије: *Дијалекти источне и јужне Србије* А. Белића (1999), *Говор Алексиначког Поморавља* Н. Богдановића (1987), и *Говор Запаља* Ј. Марковић (2000).

2. Дијалектолошка испитивања српског језика највиши интензитет су доживела током XX века, посебно заслугом А. Белића, који не само да је научно засновао и теоријски оформио ову научну дисциплину код нас, него је подстицао своје ученике и сараднике да наставе његов посао. Управо југоисточна Србија спада у области најбоље истражене. Врло су детаљно испитане фонетске и морфолошке црте, сакупљен лексички материјал, и на прави начин разрешено питање националне припадности становништва. Ове области стога заслужују и даљу пажњу, и проверу нових теоријских приступа језику уопште, посебно дијалекту као појави уопште. Повезујући ове чињенице са оним што је опет Белић учинио у проучавању употребе личних глаголских облика, није бесмислено рећи да би оваква врста научног рада какву желимо демонстрирати у свом прилогу – заправо наставак Белићевих настојања у оба ова научна домена.

3. И још нешто уз оно што рекосмо, а што је важно напоменути: наше анализе показују – у смеру функционалностилистичком – да дијалекат није оправдано изједначавати са функционалним стиливима. Он заузима посебно место у језичком корпусу којим располаже један народ, јер у одређеним сразмерама и на одређени начин – и сам попут књижевног језика подлеже стилској функционалној варијацији и стратификацији. То ће показати наша анализа грађе.

4. Ми смо за ову прилику узели три текста из Белићеве збирке.

4.1. У првом причалац свакодневним језичким изразом описује своје доживљаје из младих дана:

Къд съм бѝл момък, па смо ѝшли у Прекóногу ў гости... Кад бѝ ўвече, девојчѝћи претéкну па лéгну у кошáру; а óна дóјду ўвече па чéкау на врата да им отворе..., а óно удáри вéлика кѝша, а они стојú, па покѝсну. А ја дóјдем па пѝтам старца с јéдну нóгу: «Јел ўмеш, дéдо, ти да свѝриш у свирајкú?», пѝтам га ја њéга. Кáже: «Дéте, ја ўмем да свѝрам.» Ўзе он да свѝри у свирајкú, а ја ћу да ѝграм. Јá съм играó донде док не сьвну. Кад сьвну, онѝ налегóше у кúћу. Тьг се наредѝмо па сéдомо на клúпу рéдом. Къд тáј домаћѝн замедѝо ракѝју па слúжи... Кад бѝ дрúгу вéчер онѝ па претéкну девојкама да улéгну ѝсто у кошáру... Оне се сéте па тр́гну рéзу па зарéзу; па дóјду код мéне у кућу... Кад излéзоше онѝ на мéне зла...

a1) Почетним исказом причалац заправо уводи слушаоца у причу локализујући временски просторно догађаје о којима је реч. Ради се о простом обавештењу о томе: „Къд съм бѝл момък, па смо ѝшли у Прекóногу ў гости”. – Исказ је раздeљен у две целине, од којих једна извештава о времену („Къд съм бѝл момък”), а друга о простору где се дешева оно о чему прича, и помиње сам предмет приче („па смо ѝшли у Прекóногу ў гости”). Да се подсетимо: термин ‘уводити’ тиче се структуре текста, и њенога почетног дела; ‘обавештавање’ у суштини говори о тзв. начину и сврси излагања (Јовановић Симић и Симић 2015), а са гледишта Бахтинове теорије (1989) – о жанровској природи јединице о којој је реч.

a2) Главнина приче састоји се од приповедања и смешним догађајима у којима девојке надмудрују момке тако што их ометају у ноћном одмору. У главно излагање уметнуте су и епизоде о старцу свирачу и помоћи причаоца девојкама.

a3) На крају је епилог приче: насамарени другови ‘наплаћују’ причаоцу за неверу према њима. Жанровски и он припада приповедном начину излагања.

b1) Обавесни тон првог исказа подржан је употребом перфекта, којим се догађај смешта у прошлост: „Къд съм бѝл..., па смо ѝшли...”. Прошлост је одређена адвербијалном временском клаузом „Къд съм бѝл момък”, а остатак исказа смешта свој садржај у дато време, па би уместо перфекта „смо ѝшли” на месту био и презент ‘идемо’.

b2. Наставак приче временски је рекосмо уоквирен уводним исказом, и састоји се од приповедања о догађајима и дијалога.

(1) У таквим приликама причање обично тражи употребу презента, а у областима које познају и пређешња времена – сасвим су на месту аорист и имперфекат. Почетни облик стварно је аорист ‘би’ („Кад бѝ ўвече”). Особеност аориста коју називају доживљеношћу, а која се у ствари у овом случају састоји у временској везаности радње за одређену

прошлу ситуацију³. Тиме је истовремено прецизиран моменат догађања у оквиру постављеном уводним исказом. Уместо аориста или рекосмо перфекта са одредбом времена, на месту би био и презент ‘Кад буде увече’.

(2) Наставак одуогог исказа уобличен је презентима: „девојчићи претекну па легну у кошару [...]”. Са преласком са аориста на презент ишчезава она присност везе догађаја са ситуацијом, што је још изразитије кад би уместо презента био употребљен перфекат: „девојчићи претекли па легли у кошару”. Као да презентом причалац истиче везаност радње за ситуацију. Перфектом, међутим истиче се готовост факата чије остваривање претходи самој ситуацији.

(3) Инсерт са дијалошким делом садржи приповедачки и уже дијалошки део: „А ја дојдем па питама старца с једну ногу: ‘Јел умеш, дедо, ти да свириш у свирајку?’, питама га ја њега. Каже: ‘Дете, ја умем да свирам’”. Приповедним секвенцама представља се дијалог као догађај, а дијалошки садрже говор личности: питање приповедачево и одговор старца-свирача. И једно и друго односе се на ‘умење’ старца да свира, што је изражено оба пута управним презентом ‘умеш/умем’ и презента који – по Белићевом схватању – описује ‘свирање’ као (актуелну) ‘особину субјекта реченице’. Приповедни део допушта уместо презента и употребу аориста ‘пита(х)’ и перфекта ‘питал съм’ – са истим разликама у ефекту као што је описано горе.

(4) Интересантна је смена облика у другој половини приче. Први исказ: – „Ўзе он да свири у свирајку, а ја ћу да играм” – започиње аористом, који функционише као и већ наведени исти облици. Конструкција ‘узе да свири’ упоредива је са ‘уме да свири’. Према квалификацијском карактеру ‘уме да свири’ стоји извештајни ‘узе да свири’. Нису у питању облици, већ значење двају глагола: ‘умети’: 1. „бити способан за нешто, овлада(ва)ти неком вештином, бити вичан нечему”; ‘узети’: 1.ба. „почети, стати, закупити”. Прво је значење модално и упућује на способност и сл. за извршење неке радње; друго је пак реално и тиче се (интензивног) почетка радње. Облик футуроида ‘ћу да играм’ (Симић 2009) односи се на време док нешто траје, и после тога.

(5) Исказна форма „Ја съм играо донде док не сьвну” перфектом поново подсећа на прошлост дешавања у односу на време приповедања („Ја съм играо”), а у односу на оцртану ситуацију он показује истовременост; аорист пак ‘сьвну’ означава прошлост у односу на време говорења и актуелност у односу на адвербијал. Облици сменом у току излагања сугерирају и измену перспективе казивања, а тиме и разлике у осветљењу догађаја: перфекат обележава прошлост у односу на време

³ Сем дакле односа према ситуацији видно је истакнута и релација према времену излагања: ‘би’ = ‘било је управо тада’.

говорења и одсуство ближе везе са прошлом ситуацијом, док аорист, може се рећи, означава актуелну прошлост. Та би се разлика жанристичким терминима могла обележити као дистинкција између тврдње о прошлом догађају и констатације прошлог догађаја.

(6) Следе исечци са аористом и значењем актуелног прошлог догађања. А за овима је причалац употребио облике на врло карактеристичан начин: „Къд тај домаћин замедіо ракіју па служи...”. – Прилог ‘къд’ (‘кад’) означава овде изненадност наишлих догађаја, и причање чини интензивнијим. У тим приликама осећа се прелом ситуације, па перфекат ‘замедіо’ означава прошлост у односу на тај прелом, а презент ‘служи’ везаност за ситуацију после прелома.

в) На крају је вредно нешто рећи и о квалитету причања уопште како се огледа у нашем примеру. „А ја дојдем па питама старца с једну ногу: «Јел умеш, дедо, ти да свіриш у свирајку?»», питама га ја њега”. – То што се причаоцу омакло да понови свој исказ о питању које је поставио старцу може се свести на брзину излагања и одсуство времена за корекције. Тим се поводом можемо подсетити на Вукову изјаву о начину сакупљања и приређивања народних приповедака (Вук 1969: 9): приповедач често и сам беспрекорно гради свој израз, али каткада су потребне различите поправке, јер причање није без грешака изведено. Ту је тачка поређења дијалекатског израза са књижевнојезичким: дијалекат је упоредив са усменом верзијом књижевног језика и његовог разговорног стила или жаргона. Писмена продукција има својих посебности у односу на усмену.

4.2. Друкчије је конципиран и изведен текст у следећем примеру. Већ на први поглед видно је да је то народна прича у верзији Белићевог информатора:

Имала једна царева чѐрка, па штогод момчѐ видѐла, она сакала да си заљже. Па чула једнога царевотога сина, па му писала писмо да се със њѐг заљже. Он ву одговориѐ на писмо: «Нѐчу те, у кутију да лѐгнеш, нис прстен да се прѐвреш, на слѐмку да се пѐтпреш, – па те нѐчу». Она се разболѐла. Лѐчили љу доктури, па љу не мѐже излѐче. Она чула, у некој си град има његова тѐтка. Она при њу сакала да иде, па тражиѐла од башту си војску и пѐре да иде да се лѐчи. Башта си у дал војску и пѐре да се лѐчи. Она отишла код туј његову тѐтку, а она имала дѐвет измеѐарке и њу, десѐту, погодила; и она се ѐдма олѐчила. Натѐра гу тај тѐтка: направила три востана и исто такі три послужѐвника и што се сака на послужѐвници ствари. Тѐтка си пѐзва царевотога сина на гѐсје. Он дошъл. Она че га послужи (девоѐа). Облѐкла пѐмбелију; узѐла такѐв послужѐвник, пѐмбелију. Частила га със ракіју...

а1) Тачно по моделу народне приче, увод и овде чини кратка опаска срачуната на идентификацију главног лика и времена у којем се догађа испричано („Имала једна царева чѐрка”), а додатно и ближег предмета излагања („па штогод момчѐ видѐла, она сакала да си заљже”).

а2) Прича се наставља о девојци и царевом сину, са карактеристичним дијалогским инсертом који тачно подсећа на задатак јунака, и на трочлану структуру у народној причи. Овде је задатак постављен негативно: без обзира да ли ће бити испуњен, не може се постићи што се жели: „«Нéчу те, у кутију да лéгнеш, нис прстен да се прóвреш, на слáмку да се пóтпреш, – па те нéчу»“. И даље прича личи тачно на народно приповедање из Вукових збирки: девојка се поболи, али не одустаје од свог циља, него успе да се састане са царевим сином. Даљи ток остао је ван нашег дела приче (обично су текстови преузети у скраћеном облику).

б1) Основни глаголски облик приповедног излагања јесте перфекат, нпр.: „Па чула једнога царевога сина, па му писала писмо да се със њéг заљже. Он ву одговори́л на писмо”.

б2) Садржај писма изложен је презентом консекутивног значења „...у кутију да лéгнеш”. И препричани садржај писма изложен је презентом („да се със њéг заљже”).

б3) Сасвим по страни стоји инсерт у приповедачком тексту са футуроидом који има презентско-футурско значење: „Она́ че га послúжи (дево́ћа)”.

4.3. Не улазимо у све детаље око структуре наших текстова, али на први поглед, а и из онога што смо утврдили о претходна два текста, јасно је да се причање уопште, а посебно причање готових остварења какве су народне приповетке, састоји из структурних елемената у којима се понављају неки моменти. Оба пута нпр. прича је започињала уводом, па се затим разгранавала у опис појединости које чине тему приче. Овај моменат тежње ка типизацији и циклизацији у распореду излагања нарочито је карактеристичан за песнички текст, и ту се упадљиво огледају особине ритуалности казивања. Поседујемо један такав пример из Белићеве монографије о дијалектима источне и јужне Србије:

Карај, дојке, на крај да карамо,
Проговара Илија терзија:
На крај кажу зелéну ливáду,
„Бóга тебе, Јáгодо девојко,
У ливáду дрво јаворóво,
Ће ти шијем свилену одéжду!”
Поди дрво сењка нелéжана,
Одговара Јáгода девојка:
И у сењку Илија терзија.
„Кóлко бóда на моу одéжду,
Туј си шије колá на одéжду,
Тóлко да се гóдин не ожéниш,
Туј мињује Јáгода девојка:
Дор не úзнеш Јáгоду девојку...”

a1) Песма је испевана у познатом маниру, са првим стихом који више смера на формирање ритма песме него на њен садржај. У амбијенту сеоских радова ово звучи заправо као подстицај да се пожури на крај њиве, где је ‘зелена ливада’ која нуди одмор.

a2) Први део песме представља опис амбијента где „Илија терзија... шије колá на одéжду”.

a3) Други део има дијалошку форму: шаљив разговор удварача и девојке која га наводно куне: „Кóлко бóда на мóу одéжду, Тóлко да се гóдин не ожéниш, Дор не ўзнеш Јáгоду девóјку...”.

b1) Смена жанровских секвенци – опис, приповедање, разговор – праћена је сменом перспективе излагања, као и употребљених личних глаголских облика.

b2) Наиме, почетак песме са подстицајним тоном излагања захтевао је императив ‘карај’, на који се надовезује презент са значењем сврхе ‘да карамо’.

b3) Лирски опис ‘зелене ливаде’ („На крај кáжу зелéну ливáду”) на којој се догађа разговор – изведен је мајсторски и готово без иједнога личног глаголског облика.

b4) У дијалошким пасажима најпре ‘Илија терзија’, удварачки расположен, нуди девојци: „Те ти шијем свилену одéжду!”, где футур(оид) изражава тобожњу намеру. У наставку је девојачка клетва формулисана у презентима који означавају заправо будућност, али са модалном нијансом: „Тóлко да се гóдин не ожéниш, Дор не ўзнеш Јáгоду девóјку...”.

5. Монографија Недељка Богдановића садржи опис алексиначког Поморавља, а ми из ње позајмљујемо један текст, и он гласи:

Ваљавица, она се састóји исто од кáмен. Са стране дўвари, озгóр црéп, плафóн нéма, сáмо су грéде. Има едно дрво – вáлма, тóчак са чéтри нáплата. Нáплати су стéгнути са ши́ну, код кова́ча. У ваљавицу налази се та вáлма која иде од тóчак до кра́ју избўшена скроз. У њó постóје пáлци. Она се окрéће и ти пáлци. Гóре е грéда продубáна, стаљена е кључáнка, онда е пу́стена дóле, дóле причвршћен мáљ, за њó. Како се она вáлма окрéће, пáлац онај удáра у плóвку на мáљ и мáљ се враћа и све тáко, како кáжу „бáнка – бáнка, бáнка – бáнка...”

Пред мáљеви е корíто од ора́ ели од кру́шку. Оно е са две стране иштéмовано. Ту се ста́ве двéста árшина, сто осамдéсет, кад кáко. Клáшње, онé се лéпо склóпе па се приши́ју, па се склóпе од óсам кáта па се óпет приши́ју. Како ту удáра, сáмо се окрéћу. Прво се ста́ве у врéлу вóду. Кáзан ту има кой се лóжи, бíло бакрén, бíло плéкан. Лéпо узíдан са стране, доле има вáтриште.

a1) Текст је у целини описног карактера, али се у томе разликују прва и друга половина, и уводна реч ‘ваљавица’ којом причалац поставља тему излагања.

(1) Опис обухвата делове ваљавице по реду како су причаоцу падали на памет. Започиње као статична конструкција у којој доминирају појединости: „камен..., дувари, озгór црѣп, плафóн нéма, сáмо су грéде. Ѐма едно дрво – вáлма, тóчак са чéтри нáплата”.

(2) У другом делу излагање постепено добија на живости, јер причалац употребљава поред глагола мировања глаголе кретања: „Нáплати су стéгнути са шíну..., вáлма... íде од тóчак до крáју избúшена скроз” – поред: „У ваљáвицу налáзи се та вáлма... У њó постóје пáлци...”.

(3) Крај описа као да прелази у приповедање, јер се ту говори о начину функционисања описаних делова: „Како се она вáлма окрéће, пáлац онај удáра у плóвку на мáљ и мáљ се врáћа и све тáко”.

(4) На самом крају тога дела причалац се сећа шаљиве досетке о раду ваљавице, која по томе одаје глас тражећи новац (‘банку’ = 10 динара) за свој рад.

а2) И други део текста, који се односи на пословање у ваљавици, мешовит је по саставу, а опет су саставни делови опис и фингирано приповедање за радне операције које се тамо обављају: „Клáшње, онé се лéпо склóпе па се пришíју...”.

б) Описни и приповедни карактер излагања одлично се огледа у мрежи глаголских облика.

б1) У првом делу, како већ рекосмо, репертоар облика врло је сужен.

(1) Сем перфекта „су стéгнути”, који више инсистира на ‘стегнутости’ у времену о којем је реч, него на само ‘стежање’, које томе преходи у неодређеној прошлости – сви остали глаголи – а нема их много – јесу у презенту и односе се на описивано време.

(2) Статика описа, сем изостанка глаголског облика на неким местима, постигнута је употребом глагола који се односе на некретање („óна се састóји”; „плафóн нéма”; „налáзи се” итд.).

(3) И глаголи који означавају кретање у контексту ове приче пригушени су и више се односе на стање или односе, него на покрете („íде од тóчак до крáју”; „Она се окрéће”).

(4) Тек при крају овог пасажа прича постаје динамичнија, а кретање у позадини описа наглашеније („Како се она вáлма окрéће, пáлац онај удáра у плóвку на мáљ и мáљ се врáћа”).

б2) У другом делу, који рекосмо да је нешто живље испричан – претежно се односи на функционисање ваљавице.

(1) И ту је почетак типично описног типа, са егзистенцијалним глаголом који представља негацију кретања („Пред мáљеви е корíто од ора́ ели од кру́шку”).

(2) Перфектом („Оно е иштéмовано”) и овде је у први план истакнут предметни факат настао после поступка у неодређеној прошлости.

(3) Одавде почиње излагање о раду направе („Ту се ста́ве двéста árшина... Клáшње, онé се лéпо склóпе па се пришíју, па се склóпе од óсам кáта па се óпет пришíју. Како ту удáра, сáмо се окрéћу. Пр́во се ста́ве у врéлу вóду. Кáзан ту íма ко́й се лóжи, бíло бакрén, бíло плéкан”), које је прожето разноврсним покретима.

(4) На крају се причалац опет враћа опису делова које је пропустио да истакне раније, па се излагање смирује у статичким детаљима („Лéпо узíдан са стрáне, доле íма вáтриште”).

6. Преостају нам два текста преузета из монографије Јордане Марковић о говору Заплања (Марковић 2000).

6.1. Први у основи има исповедни карактер. Бака описује време свог детињства и младости у забаченом заплањском селу:

Кýћа је бíла, она́ко, старíнска кýћа, а бíли смо двáјес и двé дýше у кýћу. Имáла сам једанáес братáнчета, чéтри брáта, трí сна́је, трí сéстре смо бíле. Живéли смо у сóбе, напростíрамо рагóце нáзем, и тý, свí. Кó-је уз којéга спава́ја? Сна́је си спава́ју у једну сóбу сас њíну порóдицу. Мí спавамо сас óца и сас ма́јку у једну сóбу, ако нéмамо крéвет, прóстру се рагóце, слáмњаче, слáма се натýра.

Óтац ми бíа домáћин. Сви íдемо на пóсао цýмле. Нарeћýје мој óтац. Имáла сам брáта старéога. И, данáс се договóре úвечер кýј ће штá да рáди сýтра. И такóј íдемо: кýј ће по кóзе, кýј ће по óвце, имáли смо кóзе педéсет брáва, трíјес брáва óвце. Кој бóље рáди, он остáје д-íде сас рáдници. Тáмо плáндиште, и музéмо по две бýчке, бýчкамо млéко. Нéма да нeће нíко, свí мóрају.

Кад сам јá дóшла, брáт ми се старéи одели́ја сас њeгóву порóдицу, óн íма чéтри детéта. Па пóсле једán остáа куд óца, прóшле неколкó гóдине па се одéли и онај. И такó се све подели́ло...

а) Прича је готово без увода, а почетак представља опис ‘старинске куће’ са „двáјес и двé дýше у кýћу”; то истовремено чини и квалификацију почетног предмета казивања.

а1) Наставак је подробнији приказ породице и начина живота у њој: како је смештена многобројна чељад на релативно уском простору.

а2) Следи опис привређивања и односе међу члановима породице у том процесу: отац строго уређује све, а саветује се са старијим сином („...данáс се договóре úвечер кýј ће штá да рáди сýтра”). Остали се беспоговорно потчињавају („Нéма да нeће нíко, свí мóрају”).

а3) Опис послова данас нама служи као сет обавести о начину привређивања традиционалних сеоских задруга у време процвата сељаштва и сељачког живота у Србији. У првом плану се помињу сточарски послови: чување стоке, мужа и справљање маслаца („музéмо по две бýчке, бýчкамо млéко”).

а4) Последњи пасаж посвећен је даљим догађајима у породици: долазак нових људи у породицу и сеобе изазаване тиме.

б) Жанровска структура на макро плану одређена је нашом тврдњом да је то исповедни текст, али на микро плану мозаик жанровских компонената је врло сложен.

б1) Почетно обавештење о задрузи, о њеном саставу и односима међу члановима – заправо је обавесни жанр: причалац утврђује чињенице и излаже их простим начином.

б2) Опис послова које обавља народ припада заправо приповедном жанру, али са уметцима који изражавају размишљања причаоца о испрличаним детаљима – ради се о расудном жанру.

б3) Последњи пасаж такође припада приповедном стилу, али са скривеном оценском нотом поводом распада задруге.

в) Смена глаголских облика најбоље одсликава смену жанровских типова.

в1) Прича започиње, рекосмо – у извештајном стилу: нижу се обавештења о старом времену у великој породици сиромашних сељака. Облик који најбоље изражава та факта јесте перфекат: „Күћа је била старинска”, „били смо двајес и две дүше”, „Имала сам једанас..., Живели смо у собе”, „Кө-је уз којёга спаваја?”

в2) Приповедачка секвенца која за овим следи, има и објашњивачку улогу о животу породице, па је у њој на месту презент општег значења („спавају”, „спавамо”, „немамо”, „слама се натура”).

в3) Сав остали део приповести – сем једног футура за обележавање сукцесије у прошлости – „данас се договоре увечер күј ће шта да ради сүтра” – исткан је у приповедачком презенту.

6.2. Други текст из монографије Јордане Марковић стилски је и жанровски јединствен: садржи директна обавештења о радним активностима у сеоском домаћинству.

Ау, кукуруз ни се родил ко на најбољу годину. Такој се неќко потревило, а прошле године опште несмо имали. А сүд⁴ се родил, нећу да ўлим на бога, што кажу људи. Како е било прошле године, а кќко се сүг. Па саланш, колки е нека е, ми смо га напунили. Сүк ће сипуемо у овеам, комшијски.

Не може. Едно двоја кола. Па имали смо по седансетора. Мүрза. Бєремо мумүмурзу. Ајде да бєремо мумүрзу. Дабогме, ћу га кажем кукуруз, кџд тој тамо војвоћанско, банаћанско, газдинско. Ма овде сиромашни. И такој.

Радио, радило се, нећу кукам.

Ма, да видиш ти, не-це лепо сүши. Неће се, бре; неќко сүши, неће и гоово. А, роди се, ал несмо ништа турали.

Све је усмерено на актуелне прилике у време разговора о њима, па су и сви облици углавном одмерени према том времену.

⁴ Не поседујемо у фонтовима полуглас са акцетима, зато га остављамо без ознаке.

а) Перфекат из почетног исказа (двапут: “се родил”) усмерен је управо на време у које се приповеда, и у којем се огледају плодови родне године, а тек у другој инстанци причалац обавештава и о догађајном комплексу који је део благостања којем се укућани радују.

б) Исказ „Па сáлаш, колкí е неká е, мí смо га напуни́ли” садржи описно-оценски први део формулисан у презентским облицима, и извештајни други, у перфекту. Презент је наравно актуелног зачења, док перфекат као и у почетном делу приче додаје томе значење прошлости, наравно неодређене. Али под притиском осећаја о садашњем збивању и овај перфекат као да се односи на нешто што се ту десило у самој ситуацији у којој се дешава говор.

в) У причу је уплетено и поређење са прошлом годином, „Какó е билó”, када „óпште несмó имáли”, а перфекат и овде упућује на прошлост, али не на неодређену него на ситуацију окарактерисану адвербијалом „прóшле гóдине”.

г) Исказна форма „Ськ ће сипу́емо у овéам, комши́ски” везу догађаја и актуелне ситуације успоставља као постериорност, а то је обележено футуром. Футур је још једном употребљен, али у специфичној улози коментара о називима житарица. Бака зна за назив ‘кукуруз’, али не жели да га употреби, па иронично изјављује: „ћу га кáжем куку́руз”.

2. Закључне напомене

1. Анализе показују да дијалекатски израз у неку руку има равноправан однос према књижевнојезичком, конкретном усменом. Лако су у њему препознатљиви функционалностилски слојеви описа, приповедања, резоновања о испричаном итд. У вербатолошкој реинтерпретацији тих момената могуће је говорити о жанровима, и то о макрокомплексима тога реда као што су приповедање, опис, квалификација, интерпретација, аргументација и сл., и о (говорним) микроформама типа обавештења, тврђења, изјаве, претпоставке итд.

2. У сложеним односима у тексту свих врста па и дијалекатском најпре су у овом правцу анализе уочљиви скупови жанровских структура од којих зависи како јасноћа причања, тако исто и ситуативност излагања, одн. улога мреже просторних и временских релација које заједно са логичким међуусловљеностима испричаних детаља конституишу оно што се назива конзистентношћу израза.

3. У свему овоме значајну улогу имају лични глаголски облици, који сем временских релација обележавају и кретање разних нити којима су повезани догађаји о којима је реч, али и остали елементи садржаја са менталном позадином с којом заједно чине смисао изреченог.

а) При томе најважнију улогу има ослоњеност облика о ситуационе моменте – време излагања, време догађања, време као појава уопште итд. Приметили смо с тим у вези да постоји могућност актуелне и неактуелне

употребе временских облика, односно употребе за опис догађаја у директном односу према времену говорења, на једној страни, и описаног времена (ситуације), на другој.

б) Временски облици тако посматрани подсећају на дирке на неком чудном клавиру који уместо тонова емитује сигнале за оријентацију у времену и простору како онога који говори, тако и оних који су захваћени говорном ситуацијом.

Извори

Богдановић 1987: Н. Богдановић, Говор Алексиначког Поморавља, у: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Марковић 2000: Ј. Марковић, Говор Запаља, у: *Српски дијалектолошки зборник XLVII*. Београд: Институт за српски језик САНУ.

Литература

Вук 1969: В. Ст. Караџић, *Српске народне приповијетке*. Београд: Просвета.

Бахтин 1989: М. Бахтин, *О роману*. Београд: Нолит.

Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Београд: Завод за уџбенике.

Јовановић Симић и Симић 2015: Ј. Јовановић Симић и Р. Симић, *Вербатологија (лингвистичке основе науке о вербализацији света)*. Београд: НДСЈ и Јасен.

Маретић 1963: Т. Maretić, *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*. Zagreb: Matica hrvatska.

Мусић 1926–1927: А. Мусић, Прилози науци о употреби времена у српскохрватском језику I/II/III. *Глас СКА СХХI* (други разр. 66/1926), 109–173. *Глас СКА СХХIII* (други разр. 67/1927), 69–119. *Глас СКА СХХVI* (други разр. 69/1927), 1–59.

Симић 2009: Р. Симић, Нормативни и употребни статус футуроида ‘ћу/ћеш...+ да + презент’. Београд: *Научни састанак слависта у Вукове дане*, Зборник МСЦ, 51–55.

Radoje D. Simić, Jelena R. Jovanović Simić

GENERAL STRUCTURE OF DIALECTIC TEXT AND USE OF VERBAL PERSONAL FORMS

Important facts that determine the use of personal verb forms 'in a sentence' represent the relationship of the action to the time of speech and the spoken person to the content it expresses. These are temporal and modal meanings. But there are a number of other factors on which the use of these forms depends: one is what is commonly called context: this is ultimately understood as the nature of the 'sentence', ie. testimonial forms. One angle to examine the nature of the 'sentence' in this regard is precisely in relation to temporal and modal meanings; but the second is the relation between the elements that make up the form of expression.

Keywords: verb form, speaking face, speaking time, sentence, genre, dialect.

О НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧАХ ИССЛЕДОВАНИЯ ЯЗЫКОВЫХ И ПОЛИТИЧЕСКИХ ГРАНИЦ В ЮЖНОЙ СЛАВИИ

Цель статьи состоит в привлечении внимания диалектологов-славистов к актуальному направлению в современной мировой диалектологии, а именно – к исследованию отношений между языковыми и политическими границами. Анализ существующей мировой, сербской, македонской и болгарской диалектологической литературы позволяет сделать вывод о том, что лингвистический ландшафт Южной Славии, пересеченный исторически нестабильными политическими границами, предоставляет драгоценный материал по малоисследованным пограничным языковым ситуациям. Диалектологическое описание, лингвистическая география, перцептивная диалектология и корпусная лингвистика предоставляют возможность познать объективный и имажинарный мир диалектных и языковых границ в пограничных регионах.

Ключевые слова: языковые границы, политические границы, сербский язык, македонский язык, болгарский язык, диалектология, перцептивная диалектология.

Циљ је рада да се пажња јужнословенских дијалектолога скрене на актуелан правац у савременој светској дијалектологији, наиме на истраживање односа међу језичким и политичким границама. Анализом постојеће светске, српске, македонске и бугарске дијалектолошке литературе долази се до закључка да лингвистички простор Јужне Слације, који је пресечен историјски нестабилним политичким границама, представља драгоцену грађу из слабо истражених граничних језичких ситуација. Дескрипција, лингвистичка географија, перцептивна дијалектологија и корпусна лингвистика отварају увид у објективни и имажинарни свет дијалекатских и језичких граница у граничним регијама.

Кључне речи: језичке границе, политичке границе, српски језик, македонски језик, бугарски језик, дијалектологија, перцептивна дијалектологија.

В современной диалектологии, как и в других лингвистических дисциплинах, актуально объединение в одном комплексе традиционных и новых методов и направлений исследования, а именно описательной и сравнительно-исторической диалектологии [Sobolev 2014], лингвистической географии [Lameli et al. 2010], диалектологии восприятия [Preston 2002], социолингвистики и корпусной лингвистики. Именно такой комплексный подход перспективен в области изучения языковых и

¹sobolev@staff.uni-marburg.de

политических границ – диалектных явлений в их ареальной дистрибуции, объективного и субъективного разграничения диалектов в приграничном пространстве [Sauermilch et al. 2019], включая типологию соответствующих сценариев диглоссии, диаглоссии и проч. [Furter 2002: 135–153; Auer 2011: 487–494].

В южнославянском и балканском языкознании хорошо известно, что на пограничье Сербии, Болгарии, Северной Македонии, Албании имело место дивергентное развитие частей ранее единого лингвистического ареала, ныне пересеченного политическими границами [Тодоров 1936; Ивић 1956; Видоески 1998; Sobolev 1998]. Это лингвистическое и политическое пространство – важный объект исследования для целого ряда гуманитарных и социальных наук. При этом следует отметить, что выводы, к которым пришли в XX и XXI вв., например, национальные балканские филологии (см. [Белић 1905; Кочев 2001; Тетовска-Троева 2016]), прямо противоречат друг другу и заключениям международной науки (см. [Цыхун 1981]). Конечной целью диалектологов первой половины XX в. было «определение этнической принадлежности» населения соответствующих регионов [Тодоров 1936: 19].

Феномены данного приграничного языкового пространства, знание о которых позволит постигнуть сущность языковых изменений и контактов, были ранее исследованы совершенно недостаточно. За двести лет уже более столетия острыми политизированными дискуссиями о языковой принадлежности местных говоров и этнической принадлежности их носителей остались совершенно неосвещенными многие актуальные вопросы. В частности, до настоящего времени практически ничего не известно о взаимоотношениях между политическими и лингвистическими границами (в частности, в какой степени языковые варианты предшествуют границе, а в какой являются ее следствием); о воздействии политических границ на лингвогеографические структуры на всех языковых уровнях (см., однако [Сикимич, Соболев 2020, в печати]); о «социально-прагматических», внеязыковых явлениях и о восприятии лингвистически наивными говорящими диалектного ландшафта региона (здесь нужно признать, что мы и сегодня еще довольно далеки от применения ментальных карт, аудиотестов, оценочных суждений носителей диалектов, как например в [Montgomery 2011]); о свойственных говорящим когнитивно-ментальных актах, конструирующих инаковость «других» по ту сторону границы по сравнению с собственной социальной группой; о динамике развития местных языковых вариантов в связи с «синхронизирующими макропроцессами в обществе», а также с политическими, культурными, экономическими и образовательными различиями между странами; о процессах языковой конвергенции, адвергенции и дивергенции с учетом формирования и функционирования региолектов; о имеющих здесь место языковых контактах и явлениях многоязычия, с учетом использования в

качестве высоких и престижных разных форм южнославянских языков (нем. *Überdachung*); о лингвистических профилях носителей диалекта в регионе (см., однако [Конёр и др. 2019]). Даже такие традиционные для диалектологии вопросы, как языковые и диалектные границы (изоглоссы) в контексте этнологии, социолингвистики, контактной и конфликтной лингвистики, исторического языкознания и проч. в их исторической изменчивости и подвижности остаются открытыми. Так, известно, что отнесение языка местного населения к сербскому или болгарскому в таких общинах Сербии, как Димитровград и Босилеград, а также в северной Северной Македонии (в общине Старо Нагоричане) с послевоенного времени основывается не на лингвистических, но на политических факторах (Ивић 1956). Не возникает ли в этом случае новая граница и на уровне локальных говоров, в которые в существенно различной степени проникают признаки сербского, болгарского и македонского стандарта? Где имеет место полиглоссия? Каковы мотивы выбора языка коммуникации? Каковы диалектные компетенции на сербской, болгарской и македонской стороне? Где диалект исчезает, а где сохраняется? В какой степени сохраняются старые диалектные изоглоссы? Каков круг лиц, обладающих диалектными компетенциями? Формируются ли региональные койне? Каковы репертуары диалектных, региональных и стандартных языковых вариантов и в каких доменах они используются? Как квалифицировать языковые ситуации в каждом конкретном случае – как диглоссию (в смысле (Ferguson 1959)) или диаглоссию? Какую роль играли в прошлом и играют сейчас трансграничные брачные и семейные связи?

В западной лингвистике присутствует мнение о том, что: «Дивергенция на государственных границах не является... следствием политических барьеров, препятствующих перемещению и общению (нем. *verkehrsbehindernd*), как полагала старая диалектология, но следствием когнитивного структурирования диатопики, которое упорядочивает и регламентирует языковую гетерогенность по национальному идеологическому образцу. Не политическая граница создает языковой ареал, а представление о языковом ареале создает диалектную границу» (Auer 2004: 177). Это обобщение о территориальной вариативности в языке как *представлении* говорящих еще только подлежит верификации на южнославянском материале. Но как бы то ни было, в славистике и балканистике полезно начать различать системно-языковые (нем. *linguistisch-systemische*) и индивидуально-субъективные (нем. *individuell-subjektive*) границы. Первые «обозначают противопоставления между вариативными сущностями, по-разному нормативными для различных групп людей и демонстрирующими каждая свой узус. В качестве таковых они суть дериваты специфических конфигураций признаков, норм и ситуаций, а также специфических образцов языковой структуры, языковой отнесенности и узуса». Вторые «обозначают противопоставления между

сущностями, перцептивно различными для говорящих и отражающими ситуативно значимые и приемлемые во взаимодействии способы говорения. В качестве таковых они суть дериваты специфических интерпретаций признаков, норм и ситуаций, а также специфических образцов языковой компетенции, языковой оценки и понимания языка в практике» (Purschke 2019: 23, 25).

С точки зрения методологии, помимо противопоставления «реальных фактов (англ. facts on the ground)» «дискурсивным артефактам (англ. artifacts of dominant discursive processes)» носителей при исследовании границ первого типа очень полезным оказывается различать границы, открытые для перемещения и общения между разделенными группами населения, и границы, препятствующие им. Важно противопоставление „горизонтальных”, т.е. лингвогеографических диалектных различий, „вертикальным”, обязанным воздействию литературных языков или (над)региональных койне, т. наз. *standardizing changes* (Trudgill 1974). Во втором случае диалект «сближается с диастратически-структурной точки зрения со стандартным языком», т.е. *адвергирует*. При этом особый интерес вызывают ситуации со сменой диасистемы, или стандартного языка, т. е. такие, в которых один и тот же диалект испытывает воздействие различных стандартных языков (Smits 2019: 33), в нашем случае – сербского, болгарского и македонского. Нелишне сказать, что создание массивных корпусов диалектных текстов – лучший путь к документации всего круга интересующих нас феноменов.

В области перцептивной диалектологии (англ. *perceptual dialectology*) уже сейчас можно ставить вопрос, расцениваются ли носителями старые и новые политические границы как языковые? Можно получать информацию о лично пережитом опыте в связи с границей и стереотипах, в т.ч. взаимных характеристиках. Об этом можно узнать путем сбора метаязыковых комментариев. Но воспользоваться такими приемами, как предложить прослушать, охарактеризовать, локализовать аутентичную диалектную речь и назвать соответствующий диалект диалектолог-южнославист еще, наверное, не может. Отдельно следует изучить вопрос о том, как влияет на результаты исследования тот факт, что интервьюеры могут не быть членами «своего сообщества». В любом случае важно, что методы исследования перцепции в Южной Славии на сегодняшний день не всегда позволят получить количественно релевантную информацию и выйти за рамки «экспертного мнения»

Литература

- Белић 1905: Белић, Александар. *Дијалекти Источне и Јужне Србије*. Београд: Српска академија наука, 1905.
- Видоески 1998: Видоески, Божо. *Дијалектите на македонскиот јазик*. Тт. 1-3. Скопје: Филолошки факултет “Блаже Конески”.
- Ивић 1956: Ивић, Павле. *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и итокавско наречје*. Нови Сад: Матица српска.
- Конёр и др. 2019: Конёр, Дарья Владимировна; Макарова, Анастасия Леонидовна; Соболев Андрей Николаевич. Статистический метод языкового профилирования носителя диалекта (на материале восточносербского идиома села Берчиновац). In *Вестник Томского государственного университета. Филология*. 58. 17–33.
- Кочев 2001: Кочев, Иван (Отг. ред.). *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I – III. Фонетика. Акцентология. Лексика*. София: Книгоиздателска къща «Груд», 2001.
- Сикимич, Соболев 2020, в печати: Сикимич, Биляна; Соболев Андрей Николаевич. Процессы дивергенции в разделенной государственной границей западноюжнославянском диалекте (на материале современной речи Восточной Сербии и Западной Болгарии). In *Вестник Томского государственного университета. Филология*. – в печати.
- Тетовска-Троева 2016: Тетовска-Троева, Маргарита. (Отг. ред.). *Български диалектен атлас. Обобщаващ том. IV. Морфология*. София: Издателство на БАН «Проф. Марин Дринов», 2016.
- Тодоров 1936: Тодоров Цветан. Северозападните български говори. In *Сборник за народни умотворения и народопис*. Кн. XLI. София: БАН, 1936.
- Цыхун 1981: Цыхун, Геннадий. *Типологические проблемы балканославянского ареала*. Минск: Наука и техника, 1981.
- Auer 2004: Auer, Peter. Sprache, Grenze, Raum. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 23 (2), 149–179.
- Auer 2011: Auer, Peter. Dialect vs. standard: a typology of scenarios in Europe. In Bernd Kortmann and Johan van der Auwera (Eds.). *The languages and linguistics of Europe. A comprehensive guide*, 485–500. Berlin, Boston: de Gruyter.
- Ferguson 1959: Ferguson, Charles. Diglossia. *Word* 15, 325–340.
- Furrer 2002: Furrer, Norbert. *Die vierzigsprachige Schweiz. Sprachkontakte und Mehrsprachigkeit in der vorindustriellen Gesellschaft (15-19. Jahrhundert)*. Zürich: Chronos.
- Lameli et al. 2010: Alfred Lameli; Roland Kehrein and Stefan Rabanus (Eds.). *Language and space : language mapping : an international handbook of linguistic variation*. Vols. I-II. Berlin, New York: Walter de Gruyter GmbH.
- Montgomery 2011: Montgomery, Chris. Starburst charts: Methods for investigating the geographical perception of and attitudes towards speech samples. In Terttu Nevalainen and Susan M. Fitzmaurice (Eds.). *How to Deal with Data: Problems and Approaches to the investigation of the English Language in Time and Space*. eVARIENG 7. Helsinki: VARIENG (online: <http://www.helsinki.fi/varieng/series/volumes/07/montgomery>)
- Palliwoda et al. 2019: Palliwoda, Nicole; Sauer, Verena; Sauermilch, Stephanie. (Eds.). *Politische Grenzen – sprachliche Grenzen? Dialektgeographische und*

-
- wahrnehmungsdialektologische Perspektiven im deutschsprachigen Raum*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019.
- Preston 2002: Preston, Dennis R. Perceptual dialectology: Aims, methods, findings. In *Present-Day Dialectology: Problems and Findings*, ed. by Jan Berns & Jaap van Marle, 57-104. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Purschke 2019: Purschke, Christoph. Vom Sprechen zur Sprache. Versuch über die variationslinguistische Praxis des Begrenzens. In Palliwoda, Nicole; Sauer, Verena; Sauermilch, Stephanie. (Eds.). *Politische Grenzen – sprachliche Grenzen? Dialektgeographische und wahrnehmungsdialektologische Perspektiven im deutschsprachigen Raum*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter GmbH, 2019. 9–29.
- Smits 2019: Smits, Tom F. H. Die Grenzdialekte des Deutschen. In Palliwoda, Nicole; Sauer, Verena; Sauermilch, Stephanie. (Eds.). *Politische Grenzen – sprachliche Grenzen? Dialektgeographische und wahrnehmungsdialektologische Perspektiven im deutschsprachigen Raum*. Berlin; Boston: Walter de Gruyter GmbH. 31–45.
- Sobolev 1998: Sobolev, Andrej N. *Sprachatlas Ostserbiens und Westbulgariens*. Bd. I. Problemstellung, Materialien und Kommentare, Kartenanalyse. XIV, 420 S. Bd. II. Karten. VII, 300 S. Bd. III. Texte. 328 S. Marburg: Biblion Verlag.
- Sobolev 2014: Sobolev, Andrej Nikolaevič. Theoriebildung in der Dialektologie: historisch-vergleichende Beschreibung. In Peter Kosta, Karl Gutschmidt & Sebastian Kempgen (eds.), *Die Slavischen Sprachen, ein internationales Handbuch zu ihrer Struktur, ihrer Geschichte und ihrer Erforschung*, vol. 2. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Trudgill 1974: Trudgill, Peter. *Sociolinguistics. An introduction*. Harmondsworth: Penguin Books.

Andrej N. Soboljev

SUR CERTAINS OBJECTIFS DE RECHERCHE : LANGUES ET FRONTIÈRES POLITIQUES EN SLAVIE DU SUD

L'objectif de cet article est d'attirer l'attention des dialectologues slaves du Sud sur la direction actuelle de la dialectologie mondiale contemporaine, à savoir la recherche de la relation entre les frontières linguistiques et politiques. Une analyse des ouvrages dialectologiques mondiaux, serbes, macédoniens et bulgares, conduit à la conclusion que l'espace linguistique de la Slavie du Sud, traversé par des frontières politiques historiquement instables, représente un matériel précieux issu de situations linguistiques frontalières faiblement étudiées. La description, la géographie linguistique, la dialectologie perceptuelle et la linguistique de corpus ouvrent un aperçu du monde objectif et imaginaire des frontières dialectales et linguistiques dans les régions frontalières.

Mots clés : frontières linguistiques, frontières politiques, langue serbe, langue macédonienne, langue bulgare, dialectologie, dialectologie perceptive.

**МАЛИ ЉУДИ У ФАНТАСТИЧНИМ ОКОЛНОСТИМА:
СУДБИНА ОБИЧНИХ ЉУДИ И ФАНТАСТИКА У
ИСТОРИЈСКОМ РОМАНУ *ВЕЛИКИ РАТ*
АЛЕКСАНДРА ГАТАЛИЦЕ**

Рад покушава да утврди и ближе опише основну тему *Великог рата* Александра Гаталице – положај обичних људи у рату. Двочасни наслов објашњава нашу намеру – с једне стране, испитати сналажење људи у измењеној, фантастичној ситуацији, каква је рат, дотад највећи у историји цивилизације, а с друге позабавити се улогом коју фантастика има у овом роману. То чинимо уочавањем и анализом фантастичних елемената у делу, али и освртом на ауторов став о фантастици и фантастичној причи.

Кључне речи: историјски роман, фантастика, фантастично, Александар Гаталица.

1. Историјски роман и историјски тренутак, поетика и политика

Велики рат се појавио мало више од годину дана пред стогодишњицу почетка Првог светског рата. То је био један посебан историјски тренутак, тренутак узаврелих страсти. Неки западни историчари су покушали да превреднују историју, искриве чињенице и кривицу за избијање рата пребаце са окупатора на окупираног, у првом реду на Србе. Као реакција на то, јавиле су се друге студије, а прашина је скинута и са старијих, као што је *Сарајево 1914*. Владимира Дедијера. У нашој књижевности настаје низ дела о овом историјском периоду. Биљана Србљановић пише драму *Мали ми је овај гроб* и прави везу између организације Црна рука и агентатора на Зорана Ђинђића. Милена Марковић у *Змајубицама* представља рат кроз форму кабареа. Емир Кустурица је најавио снимање филма о Првом светском рату, са циљем да се „коначно разјасне неке ствари о том рату”, а у међувремену је на Кустендорфу организовао извођење великог перформанса о убиству Франца Фердинанда у режији Соње Вукићевић. Сва та дела, написана, изведена или у најави, изазвала су приличну буру у јавности. Посебно се то односи на комад Биљане Србљановић. Ипак, са *Великим ратом* Александра Гаталице то није случај. Зашто овај роман, штампан скоро исто кад и горенаведена дела, и то у великом тиражу (2013. је бројао 25000

*sava.stamenkovich@ts.uni-vt.bg, savastamenkovic@gmail.com

примерака) није изазвао сличне реакције? Осим неколико критика, није се поводом овог дела развила шира или жустрија дискусија.

Два су разлога за то. Први је да се Гаталица није обазирао на политику и садашње друштвено стање. Није правио експлицитне везе између Првог светског рата и Србије на почетку XXI века. Дело не шаље неку конкретну поруку читаоцима, осим можда запитаности која се сама по себи намеће – јесмо ли заборавили сва страдања и све жртве тог рата и јесмо ли нешто из њега научили? Тачније речено, *Велики рат* не поставља било какве теорије о овом рату, не нуди одговоре, оно само поставља питања. Друго, оно што би историчаре највише занимало, Гаталица прескаче или ставља у други план. Нема нпр. у роману приказа Сарајевског атентата, ни великих битака. Ако се спомене Верден, спомињу се страдали код Вердена, не војсковође, војни планери, распореди и тактике. Нема ни великих личности Првог светског рата. Ако се спомене краљ Петар, Гаталица ће се пре позабавити његовим лекаром; ако се спомене руски генерал Николај Николајевич, пре ћемо упознати његове снове, него ратне планове; ако се спомене аустријски генерал Светозар Боројевић фон Бојна, пре ће се причати о његовој подвојеној личности, него о ратним победама. Фокус је све време на малог, обичног човека кога је ненадано снашао велики удес. *Велики рат* је одређен као историјски роман, али у питању је историја малог човека.

Спомињало се у неким критикама, онако узгред, да је Гаталица „паметно одабрао тренутак”, тј. да је *Велики рат* на неки начин дело по наруџбини. Иако у томе ничег лошег¹, треба истаћи да је, по речима самог аутора, овај роман завршни део трилогије о XX веку и логичан наставак збирке прича *Век* (1999) и епистоларног романа *Невидљиви* (2008). Приповедање, тематике, идеје ових дела сличне су и они заиста могу чинити једну целину. *Велики рат* јесте већи по обиму и по обухвату (ликова, тема итд.) шири, али се уклапа у претходним делима формирану поетику овог аутора.

2. Историјско и уметничко у историјском роману

„Историјски роман је роман који има задатак да се бави историјским догађајима и да у њих уплиће појединачне људске судбине, при чему није важна истинитост детаља, већ колико су они у стању да дочарају дух и арому епохе.” (Пековић 1996: 25), дефинише овај жанр Слободанка Пековић у раду о историјској прози Лазара Комарчића, подсећајући на два основна правила историјског романа које је дао његов утемељивач, Валтер Скот – у дело треба унети само неопходну

¹ Многа уметнички вредна дела писана су плански или по наруџбини. Већина српских драма с краја XX и почетка XXI века писана је по наруџбини неког позоришта или фестивала, а спадају, по оцени домаћих и страних критичара, у сам врх европске драме.

историографску фактографију, тј. историју искористити као оквир за вршење „замишљене, али вероватне и историјски оправдане радње” и стварне и познате историјске личности не треба узимати за главне ликове дела (то онемогућава слободу акције писцу). Српски историјски романи и приче, тј. њихови аутори, сматра С. Пековић, нису успевали да савладају та основна правила, те је „зато код нас историјска приповедна проза тешко крчила себи пут до дигнитивног књижевног облика” (1996: 27). Исто примећују и други, посебно кад је у питању проза о Првом светском рату.

Ако се та књижевна продукција осмотри и оцени из перспективе свеколиког књижевног наслеђа, може се рећи да се само мањи број књижевних дела о Првом светском рату издваја међу најзначајније домете књижевне уметности, било у националном, или пак у европским и светским оквирима. (Ђорђевић 2010: 151)

Основни проблем ових дела је што је у њима историја превагнула у односу на уметност. У жељи аутора да буду што вернији стварним догађајима, да оставе што верније сведочанство о једном добу, страдала је уметничка страна дела². Мешали су се послови историчара и писца.

Писац историјског романа не би требало да има амбицију да реконструише смисао историје, већ смисао егзистенције, јер да би се протумачио смисао историје, нису потребни људи, књижевни ликови – то се може лакше, лепше и потпуније протумачити научним чланком, есејом. Онај роман који се бави тумачењем смисла историје у великој је опасности да брзо буде превазиђен због своје затворене форме, због своје довршености, али ако се бави тумачењем смисла егзистенције, време га тешко превазилази, остаје трајније актуелан (Стојановић 2001: 82).

Александар Гаталица је у *Великом рату* историјско контролисао и подредио га уметничком. Он читаоцу представља сву страхоту и раширеност тог рата готово преко целог света, али му не држи лекције из историје, не гњави га сувишним подацима, већ га води кроз бројне судбине (стварних и измишљених) људи, показујући му како је рат утицао на човека, што је и главна идеја *Великог рата*. Различитим поступцима – пажљивим избором ликова, великим бројем ликова, комбиновањем различитих приповедних техника (класична нарација, али и писма, дневници, новински извештаји и друго, а све, баш као и ликови, и стварно и лажно, и документарно и псеудодокументарно) – он онеобичава историју и са историјски општег читаоца води ка уметнички личном и појединачном. Сви ти поступци, од критике одређени као постмодернистичка игра, дају роману на занимљивости, али и уметничкој вредности.

У том смислу, овај роман не бисмо одређивали као наставак линије

² Треба напоменути да одговорност делом сноси и српска књижевна критика, која је дуго времена успешност историјске прозе мерила успешношћу приказа неке историјске битке, догађаја или личности.

класичних, реалистичких историјских романа, већ пре као наставак оне линије авангардних романа о Првом светском рату, у које спадају *Дан шести* Растка Петровића и *Дневник о Чарнојевићу* Милоша Црњанског, а који су оцењени као уметнички најуспелија српска проза о том рату („Највише уметничке домете ту су постигли они писци који су највише иновирали књижевну праксу, наши најавангарднији писци који су уметничку истину и смисао постојања покушали да нађу у спорењу са Историјом, или с ону страну Историје, остајући превасходно и доследно у домену уметничког дискурса.” – Ђорђевић 2010: 159).

Према одступању од историјских факата, Милентије Ђорђевић (1995: 235, 236) историјски роман дели на класични историјски роман, који тежи да што више буде усклађен са историјом (1), роман који историју узима само као оквир, најчешће из орнаменталних разлога (2), и роман који историју третира озбиљније, али је и надограђује и мења. *Велики рат* би спадао у трећу групу. Он не мења праву историју Првог светског рата (сем у неким малим, небитним детаљима), али је надограђује, у првом реду фиктивним личностима.

Марта Фрајнд (Фрајнд 1996: 228) је, с друге стране, одређивала начине на који историјска драма (али, како сама у тексту каже, и историјски роман и др. књижевни облици који могу понети одређење *историјски*) одступа од историје. Први начин је везивање за легенду, уместо историје, тј. за легендарну обраду историје, најчешће у народној песми. Други начин је искривљење историјске истине ради глорификовања одређене личности или догађаја. У овом случају, дело постаје блиско пропаганди. Трећи начин је критички отклон од прошлости у циљу новог погледа на њу. Четврти је исмевање и пародирање прошлости. Гаталица је избегао други начин (што претходним српским историјским романима није увек успевало), као и четврти, док први користи као један од постмодернистичких поступака, користећи се повремено и легендама које су се испредале у рововима у Првом светском рату. Трећи начин заправо зависи од тумачења. Наше је мишљење да се Гаталица њиме служи, тј. да покушава да дâ ново виђење Првог светског рата. Ново у смислу ново у српској књижевности и ново у смислу избегавања подела на нас и њих, на злочинце и жртве. Ново у смислу да је главни јунак рат, а главни циљ показати сву погубност тог рата и трагично страдање малих људи са обеју зараћених страна.

3. Мали људи у великом рату

Једна промоција *Великог рата* названа је „Велики рат или губитак интима”. Мали, обични људи, отргнути су из својих живота и уведени у рат. Они више приватни живот немају, слуге су једне од зараћених страна, а заправо средства у рату, просто оруђе. Приватни живот се одржава у траговима – кроз ретка писма и извештаје о стању у домовини, а често су ти извештаји лажни, а разгледнице често, како видимо у роману, не пише

онај који је у дну потписан.

Причу о употреби и страдању малог човека Гаталица, по нашем мишљењу, успешно ствара кроз четири поступка, тј. избора којима ћемо се сада ближе позабавити.

1. Велики (велики у смислу да покрећу и господаре ратом) нису међу главним ликовима. Овај роман, како нам сам аутор на почетку казује, има 78 ликова. Од тих 78, 14 су главни и они су копча преко којих се други ликови повезују и нарација тече. Међу њима нема „великих”. Ако их има (у ванкњижевној реалности Првог светског рата), овде су представљени кроз друге ликове, ликове обичних људи. Ако се и јављају, треба приметити да се не јављају више као велики, већ као мали, људи са проблемом. Кад се приповедач негде на половини књиге директно окрене краљу Петру (иако га је дотад посматрао кроз очи његовог лекара, др Симоновића³), он је већ тада „један краљ без краљевства” (Гаталица 2014: 324) који, како је сам причао војницима, живи „некакав живот после живота” (Гаталица 2014: 249). Чувени аустријски генерал Светозар Боројевић фон Бојна представљен нам је као несрећни, мучени човек подвојене личности. Генерал Николај Николајевич, велики дука, показује нам Гаталица, човек је кога судбина (и они изнад њега) бацају тамо-вамо, а сам предосећа несрећну будућност.

2. Малих, обичних људи у роману има много. Није у питању само тих седамдесет и осморо, око њих се јавља још много више ликова малих људи, још више тужних судбина, било кроз њихове приче и сећања, било кроз спискове које нам приповедач нуди, нпр. кад је у питању Верденска битка:

Карл Фриц (човек издуженог лица), војник Макс Гонхајм (ћутљиви скелеција из града Л.), поручник Маријус Бурдхарт (машиниста на великом точку забавног парка), војник Теодор Енгелман (са брковима у стилу цара Вилхелма), фијакериста Антон Каспар Хезинг (који је у предсмртном хропцу видео коње), позлатар Ингелторп Ф. Руе (са златним труњем под ноктима), војник Феликс Букхарт (самотњак без иког свог)...

Војник Гастон Марешал с наочарима велике диоптрије, војник Уго Леон Алфонс (који је сањао да оде на Капри), бомбонција Пјер Шасон, посластичар Пјер Рулије, поручник Марин Гиљомон (победник у три права двобоја), војник Анри Барбис (пријавио се у рат да се не би открило да је убио комшију), Луј Огист Ферије (који је неговао црне нагарављене бркове), Анри Алфред Леконт (који никад ни на кога није викнуо), Етјен Гастон (који се пред рат сликао у пругастом оделу с белом ружом у реверу)... (Гаталица 2014: 235)

Неки критичари сматрају да је овога у роману превише, те да је 78 ликова много за читаоца, да је у питању „помпезна панорама” (Арсенић 2013). Ипак, стварање оволиког броја ликова можда за циљ има ближе и другачије сликање огромне катастрофе зване Први светски рат.

³ Овде се као паралела намеће Пекићево *Златно руно* и опсада Беча, која је понајвише дата кроз праћење султановог шминкера, Симеона Сигетског.

„Гаталичино приповедање тражи стрпљивог, пажљивог читаоца, који неће нестрпљиво очекивати 'шта је било на крају приче', већ ће уживати у начину на који је прича испричана”, тврди М. Илишевић (2013: 79). Можда овакво писање није у духу савременог тренутка, али у мору лаке литературе, оно може бити само позитивно оцењено.

3. Малих људи, као што се види и из горенаведеног списка, има свуда, не само на праведној страни нападнутих. Свуда има употребљених и бачених (човек се употребљава и после смрти – делови лешева служе као камуфлажа и варка за непријатеља, по идеји Гирана Саволе, авангардног сценографа). Нема негативних и позитивних страдалника, нема националне острашћености. Кроз сликање патње свих, Гаталица успева да своје ликове оживи. „Вештина кретања књижевности кроз историју мора бити вођена осећањем за полусенку, јер и прејак бљесак и апсолутни мрак остварују исти ефекат – бришу конфигурацију индивидуалне егзистенције, чине је невидљивом тиме што јој поништавају идентитет уклапајући је у систем” (Стојановић 2001: 85) Ови људи нису део система, нису то представници нације, окупатора или окупираних. У питању су појединачне судбине. И све су трагичне. Пате Срби који напуштају Србију и којих ће до краја рата нестати трећина, пате Аустралијанци који као део савезничких снага крећу на Турску, пате Турци у борбама са Русима на Кавказу, пате Руси опкољени у пољским шумама са свих страна, пате и Немци на свим фронтима. Сви су, ако не у истом, а оно у сличном положају, и зато им се судбине, па чак и духови и свести, преплићу. Читалац саосећа подједнако са свима. „Већ после неколико страна престаје да буде важно ком народу припада читалац; саосећање са људима који страдају постаје јаче од свих других емоција и очекивања које смо, можда, пре читања романа имали.” (Илишевић 2013: 80).

Не можемо се ипак сложити са оценом готово свих критичара да у роману нема негативних јунака. Фриц Хабер, који прави бојни отров бертолин и не либи се да га употреби свакако је негативни лик, као и генерал који планира да га први пут употреби код Ипера, јер тамо главницу војске чине Мароканци и Алжирци, „а за те животиње ионако нико не мари” (Гаталица 2014: 170, 171). Млади Капетановић који избегава борбу, ужива у животу, а онда се прикључује војсци приликом ослобођења Србије тражећи признање и титуле је такође негативан јунак. Талат-паша који организује масакр над Јерменима и Није-бег, „бивши Јерменин” који му у томе помаже, такође су негативни. Али, сви су они споредни ликови (а Талат-паша и није мали човек по нашој дефиницији, јер он изазива и спроводи масакр), и свакако у мањини у односу на хиљаде споменутих недужних, у рат увучених обичних људи.

4. Патња и страдање малих људи мајсторски су и до детаља осликани. Често, парадоксално, кроз хумор. Тако млади Александар Витек из Војводине, заробљен у бункеру, свестан да ће га француска војска ускоро разнети, пише тестамент. Оно што је у почетку смешно („Ја,

Александар Витек, из Суботице, при здравој памети, решио сам да оставим све што имам, иако у овом часу ништа немам.” – Гаталица 2014: 278), постаје трагично и узнемирујуће набрајањем свега онога што је овај младић могао да има и доживи, а није:

Младост сам хтео да проведем у Ници, зреле године у Паризу, а старост у Њујорку, а сада видим да ништа од тога неће бити. Младост своју зато остављам сунцу југа, своју зрелост металним преплетима торњева и Гимарашових улазака у париски метро, а старост небодерима новог света у којима ће се сакривати мој дух. Мислио сам и да се оженим. Сву своју децу: три дивна сина у морнарским оделцима и две племенито бледуњава девојчице остављам једној жени коју нисам упознао. Не, не, то није Милена, којој остављам поезију... Није ми било суђено да скончам 1916. у овом бункеру који мирише на буђ. Требало је да живим до 1968, да видим напредак науке, нове материјале у зидању великих грађевина и просперитет људског рода, који ће се десити кад овај Велики рат стави тачку на сва људска ратовања (Гаталица 2014: 279, 280).

Чак и мали опис неког човека, дат у заградама, довољан је да видимо шта је све овај рат однео. 250000 страдалих у Верденској бици је само бројка, али овакав списак је оживљена слика те катастрофе:

Жан Франсоа Антоан Ескиђе (вечито насмејани)... Адолф Селестен Пегу (са веселим јамицама око насмејаних образа)... Гијом Кристоф Неделек (отац шесторо деце), Жан Жорже (разочаран у овај свет)... Раул Фредерик Ожен Форен Васа (пао на другом километру носећи мали округли лорњон који је нешто говорио о бољим временима), капетан Родолф Гепен (парадер који се пред Велики рат фотографисао у униформи из деветнаестог века), песник експресиониста Мередит Капињи и још 6.818 Француза пало је при неуспешној одбрани другог километра.

Поднаредник Аугуст Вилих, Јозеф А. Хеман (банкар који је мислио да може свој живот да заложити под интерес и отплати и камату и главницу), Емил Клаупрехт (познавалац магијског кружења тарот карата које су предвидале смрт)... Хајнрих Ретер (предратни мануфактурист женских стезника и родољуб изнад свега)... Хојниш Виктор Блумер (син строгог оца, службеник једног огромног осигуравајућег завода)... Јохан Јунг (заточеник дивног деветнаестог века)... и још 5.927 Немаца није дочекало да види освојен други километар (Гаталица 2014: 236, 237).

Мухамед Јилдиз, турски трговац зачинима, развија се у централни лик овог романа. Кроз њега и његов *hazen* прелама се сва трагика Великог рата.

Када се пробудио, узео је трговац зачинима *Куран* и у њему почео да трага за речју „хазен” („туга”). Решио је да се спреми... Пронашао је да се арапска реч „hüzün” спомиње у два ајета, а турски облик „hazen” у још три ајета у *Курану*. Прочитао је да се за годину у којој су умрли стриц Пророка Мухамеда, Абу Талиб, и његова жена Хатица каже „senetülhüzn” („година туге”) и помислио да се спреми и за скоре смрти у својој породици (Гаталица 2014: 186).

Пошто му је пет шегрта, пет деце, како их назива, отишло у рат, он сваки дан очекује вести о њима. И с времене на време, да ли званичним, незваничним, или оностраним каналима, он сазнаје за њихову смрт. Једног по једног је губио. Страдају људи на фронту, али страдају и они који их код

куће, у миру (ако је у то време игде било мира) чекају.

4. Фантастика и историјски роман

Фантастика и историјски роман не искључују једно друго, а тако је још од његових почетака, било да се за почетке узме Валтер Скот, кинески романи XIV века или стари хеленски романи. Данас, према англоамеричким теоретичарима жанра, постоји и посебан поджанр историјског романа, тзв. историјска фантастика. У питању је аправо комбинација историјског романа и фантастике у ужем смислу (фантастике као жанра), у којој фантастично игра важнију улогу од историјског, али је историјско и даље присутно.

Ако у одређивању фантастике кренемо од најпознатије књиге о овој теми, *Увода у фантастичну књижевност*, можемо рећи да класични историјски роман највише користи *etrange*, мање *fantastique*, а никад *marveilleux*. То је и логично – класични историјски роман, који је по својој природи реалистичан, употребиће *чудно* и онда га рационално објаснити, врло ретко ће се послужити *фантастичним*, које је између две крајности, а *чудесно*, као јасан уплив виших сила ту неће имати приступа. Постмодернистички роман, а ту убрајамо *Велики рат* (због инсистирања на личним судбинама, сликања рата преко фрагмената и маргиналија, па и због употребе фантастике), користи све видове фантастике, комбинујући их и користећи их било као симбол, било као независни елемент дела. Јер, фантастика је у постмодернизму интегрални део романа, можда чак битнији од оног „реалног”.

У постмодернистичком делу фантастика више није неочекивана, изненађујућа и страна компонента, мада се форсира управо њена зачудност и алтернативност у односу на Логику, Разум и Стварност која је њихов продукт: 'отворено дело' управо моделе искуствене стварности, односно реалистички дискурс, доживљава као извесно страно тело, као елемент који суштински не припада његовом свету (Дамјанов 2002: 45).

Историјско и фантастично се преплићу, градећи уметничко, тј. „како се у роману преплићу две равни приповедања – привидно реална и она друга што је само на изглед на темељима фантастике – уметност ове велике приче настаје тек онда, како би то Андрић протумачио, када *чињенице почну да лебде*.” (Симић 2012: 366) Сам Гаталица сматра да је фантастика део сваког доброг књижевног дела и у својим теоријским радовима даје јој посебан значај. Тако у једном предговору, занимљиво насловљеном *Фантастично као природно исходиште приче*, каже:

У најкраћем, фантастична прича има за циљ да преузимањем делова стварности створи такву фантастичну аберацију која ће пред читаочевим очима оживети један литерарни систем, или други свет, како се то каже, који је ту да забави, поучи, али најпре да импресионира својом самосвојношћу и инокосном уређеношћу (Гаталица 2004: 6).

да би потом одредио шта је то фантастични јунак:

Фантастични јунак обичан је човек (уколико таквих уопште има у литератури), који у једном тренутку извитоперује свој смирен и ефемеран ход, узноси се фантастичном спиралом и готово се, по правилу, попут Икара, стрмоглављује доносећи несрећу себи и другима, или евентуално срећу, али само другима... Фантастична прича је стога по тону готово увек трагичка прича (Гаталица 2004: 8).

Интересантно је ово Гаталичино одређење. Јунак приче је обичан човек, баш као у његовом *Великом рату*, а баш у том роману сви јунаци који се нађу у некаквим фантастичним околностима, на крају страдају. Фантастична прича *Великог рата* заправо је трагична прича.

Ако бисмо одређивали функцију фантастике у овом делу, рекли бисмо да је она ту, што је већ примећено (в. Милутиновић 2014) као начин фикционализације историје (1), али и као начин да се дело учини занимљивијим и олакша пут читаоцу кроз 498 страница о историји Првог светског рата (2), и најважније, да покаже колико су погубне биле ратне трауме за обичне људе, који халуцинирају, луде, постају подвојене личности (3) и колико је стварно био страشان Велики рат – толико страشان да су људи веровали да су ту и неке више силе упетљале прсте (4).

5. Врсте фантастичног у *Великом рату*

У досадашњим радовима о *Великом рату* није се много пажње посвећивало фантастици. У једином раду који о њој директно говори, Дејан Милутиновић (в. Милутиновић 2014) налази пет врста фантастике у овом роману: гогољевску (тј. анегдотску), ониричку (тј. халуцинантну), путовање у будућност, хорор и метафикционалну фантастику (дискурсног и догађајног проседеа). Ми ћемо овде предложити једну мало другачију поделу фантастичних елемената у *Великом рату*.

1. *Ониричка* (сановна) фантастика најчешћи је тип фантастике у романима које одређујемо као реалистичне (у смислу да фантастично није доминантно у њима). Фантастични, неприродни догађаји показују се као сан јунака. Но, сан увек наговештава измењено стање јунака или предсказање неког догађаја.

У средишту ове врсте фантастике налази се појединац чији је душевни живот поремећен губитком психолошког и моралног интегритета. Трауме изазивају дестабилизацију и подвајање личности и преношење тежишта са рационалног на ирационално и несвесно. (Вучковић 2000: 105, 106)

Тако и Гаталичини јунаци, због ратне трауме, губе себе. Сањају многи у роману. Сања и Карло, наследник цара Фрање Јозефа. Види своје претке који му шапућу један датум, за који он верује да је датум његове победе, но, утврдиће се да је то био датум пораза. Многи имају пророчке снове. Најизразитији пример је Николај Николајевич, генерал, вицецраљ, велики дука. Његови снови су производ и измучености (шетају га са једног фронта на други, жена му се меша у политику, стање руске војске и државе је све горе) и предосећања страшног краја царске породице. Он чак сања,

дупли сан, тј. сан у сну. Лажно буђење, како се другачије ови снови називају, психолози сматрају, јављају се код особа са појачаном напеташћу и нерешним и потиснутим проблемима. Николај Николајевич сања како му зглобови окоштавају, а руке се претварају у метал. По буђењу, пере руке, али оне крваре. Испоставља се да се није пробудио, већ упао у други сан. Сам слуги неминовни крај јер зна да „у Москви и Петрограду под ноћним светиљкама трче неке утваре: пола људи, пола идеје” (Гаталица 2014: 295).

Интересантан је и случај Кларе Имевар. Жена Фрица Хабера, прва докторка наука у Немачкој, пацифиста, у стварности се убила на вечери приређеној у част супруга, тј. показаној ефикасности његовог изума, хемијског оружја званог хлорин или бертолит. По приповедачу, она је била у дворишту куће и није стигла да испали метак јер ју је пре тога угушио облак хлорина који је долетео из белгијског Ипера где је први пут употребљен. У трећем поглављу романа, Фриц Хабер пак то сања и није сигуран да ли је његову жену убио хлорин или метак. Исто се пита и читалац, а то је и намера аутора дела.

2. *Делиријумска* (халуцинантна) фантастика је у многоне слична ониричкој. До ње пак долази због психичке болести или дејства неких хемијских супстанци. Тако рањени војник Бела Дуранци из Суботице, пошто је попио чудесни лек доктора Секелџија и Киша (који, испоставља се, лечи тело, али напада психу) почиње да види своје умрле рођаке, колеге глумце, а у болници у којој га затварају, пред смрт виђа чак и Фрању Јосифа. Капетан подморнице, Швајгер, правдаће потапање америчког трговачког брода *Луситанија* наредбом морских чудовишта. „Она су тако одлучила и ту није било могуће измене”, каже Штајгер. У тренуцима пијанства он се затвара у кабину и надвикује се са њима. Млада Кики са Монпарнаса такође халуцинира. Њен задатак у фабрици је да чисти чизме погинулих војника, обрађује их, раставља и шаље даље у обраду. Али док их узима у руке, иза ње се појављују они који су те чизме носили. Кики, коју је рат ухватио у пубертету, издваја чизме оних духова који јој се свиђају, па увече, кад у фабрици нема никога, води љубав са њима.

3. *Двојник* је фантастични мотив који постоји у многим старим митологијама, али се у уметничкој књижевности прво јавља код Немаца, на почетку XIX века. Јавља се у два вида. У човеку постоје две личности, а та друга може изаћи из њега и чак живети као посебно тело. Други вид је да у човеку постоји потиснуто друго „ја” које се бори да изађе на површину. Борба те две стране доводи до трагедије. Тако је Марко Цмрк, аустријски војник, који је два пута бежао у Србију, подједнако и мрзео и волео Србију. Подједнако је био, како то приповедач каже, „и кукавица и крманош”. У једном тренутку бежи од рата, у другом постаје хрватски добровољац на аустријској страни и један од најсрчанијих бораца.

У купеу се Цмрк већ чудно осећа. Она мрачна његова половина устаје са горког талоба и Марко полако улази у фазу хероизма. Шта је мислио, шта је чекао – чује себе туђег – сад је час да се прослави! Излази из воза готово изнесен на рукама нових војника. Не може да се препозна. Има свој „разред”, своје младе

полазнике који у њега гледају као у бога. Да ли да им каже нешто о својим излетима у Србију? Не сме. За то време безуспешно настоји да умири своју крманошку половину. Моли. Цвили. Пати. Преклиње... (Гаталица 2014: 316)

Најочигледнији пример употребе двојника у роману је аустријски генерал Фон Бојна. Одликовани војник, генијални стратег, човек коме Двојна монархија дугује много, у себи таји једног другог човека – Светозара Боројевића, православног Србина из Баније. Опис подвојеног Боројевића умногоме подсећа на писање Милорада Павића:

Зато је фелдмаршал све имао у дупликату. Имао је два ордонанса. Никад му штаб није био само у једном граду, него је своје штабне официре разделявао у два места, те је тако и у бици код Мазурских језера командовао са две позиције. Фон Бојна је имао и два коња, две униформе, два реда ордена (оба с лажним ордењем, права је увек држао кодкуће) и два пара војничких чизама које је увече гланцао сам. Шта је, ипак, било необично? Светозар Боројевић никад није обувао један па други пар цама, није јахао оба коња и никад није носио обе униформе са истим редовима лажних војничких медаља. Један пар, један коњ, један мундир били су за оног Светозара који пребива на талогу његове горке душе: који не може да умре па зато мора да живи. За тог другог био је остављен по један коњ, једне чизме и једна фелдмаршалска униформа. Али тај други, или боље рећи први Боројевић, био је само један фантазам без рамена, стопала, и без жеље да јаше, али морао је имати све... (Гаталица 2014: 142).

Проблем настаје када фелдмаршал почиње и да свет око себе види у дупликату. Тако је, пошто је ослободио Пшемисл, ту „немачку Троју”, схватио да је ослободио погрешни, лажни Пшемисл. Тада је послат у болницу, а млади лекар га је лечио и, рецимо, залечио, подстичући га да повремено обује и друге чизме, обује и другу униформу и поједе храну са друге стране тањира, пошто је и њу редовно делио, али је јео само храну са десне стране. На крају романа, и на крају рата, фелдмаршал ће умрети, а Светозар Боројевић ће преузети контролу. Тако је преко фантастичног мотива двојника Гаталица успео да дочара једну сложену историјску личност, али и да на неки начин оправда поступке стварног, историјског Светозара Боројевића. Наиме, овај аустријски генерал, тражио је после рата држављанство Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, и чак био изненађен што га је тадашња влада одбила.

4. *Фолклорна фантастика* се у историјски роман у првом реду уводи кроз фантастична бића, која усмеравају радњу, или је усмеравају из (често лажне) перспективе неког од ликова посматрача.

Када се у историјски роман, као врсту писане књижевности, уносе мотиви из фолклорне фантастике, они преузимају доминантне одлике нетрадицијске фантастике. Независно од случајева у којима је фантастика усмене књижевности тек украс у описивању народних или црквених обичаја и обреда, митска фантастика фолклорног и религиозног порекла, онда када се уплиће у матицу приповедања, у историјски роман најчешће уводи бића одређена злом или добром природом. (Ајдачић 1996: 246)

Тако министар руског двора, гроф Владимир Фредерикс, за гунгулу која се дигла око младе примабалерине Матилде Кшешињске и лудила мушког дела руске аристократије за њом, криви вештице. Вештице су, ни мање, ни више – црногорске принцезе удате за руске вицекраљеве.

Вероватно су вам познате те две црногорске кнегињице-вештице, опростите што се служим сасвим недипломатским језиком. Нико та два 'црна бисера' у очи не сме да погледа: из цепова им пилеће ножице испадају, а ваздух око њих мирише на чаробњачка етерска уља... Оне су, смем у то поверовати, у својој резиденцији у Кијеву као Баба Јаге почеле свој велики рат (Гаталица 2014: 194, 195).

Незадовољне премештајем Станиног мужа, Николаја Николајевича, оне се тако, по мишљењу руског племства, свете.

Из муслиманског фолклора је Фама, гласница лоших вести. Она шапуће у уво Мухамеду Јилдизу да му је шегрт погинуо. Јавља се и незнанац са ожилком који довикује Јилдизу да је шегрт Шефкет погинуо на Кавказу и даје детаљан опис те смрти. Иза ове појаве може се крити демонско биће.

Блиски фолклорној фантастици су и елементи фантастике који се тичу хришћанства. При крају књиге, у поглављу *Ја сам сада мртав*, неки од ликова се јављају, како сами кажу, са улаза у Пакао. Кроз цео роман се јављају демонски ликови који се позивају на Пакао. Сликер-имитатор који се појављује на фронту, слика све што слика и Ђорђо де Кирико, само што он сликама додаје крв „и друге страхоте”. На Кириково питање зашто то ради, он одговара да предвиђа нове сукобе у рату, а да „информације добија директно из Пакла”. Један младић, инвалид, непокретних руку, добиће нове руке – једну познатог пијанисте, другу песника. Обе је, како каже мајци, добио из Пакла, а извршивши самоубиство, „враћа Богу оно што му не припада”.

У митологијама често и предмети оживљавају. Тако се овде Бироове разгледнице саме пишу. И после смрти војника, његова породица неко време добија разгледнице. Често су те разгледнице дуге и памфлетског типа, па се може закључити да и оне имају неку демонску природу. Оне су и симбол жеље људи да још живе (на крају романа видимо да те разгледнице са оног света пише један војник), али и симбол жеље и наде породице да ће им се чланови, ратом отети и послати на фронт, једном вратити. Оживело је такође и једно пенкало и одупрло се свом власнику – уместо да пише чланке мржње, пише позитивне приказе Србије. Када га новинар одбацује, оно се свети и убија га забивши му се у срце. Ово може бити тумачено и као халуцинација новинара и његово самоубиство. Дејан Милутиновић види у Бироовим разгледницама и оживелом пенкалу метафикционалну фантастику.

Доктор-смрт се као мотив јавља у немачком фолклору. Уместо да лечи, овај лекар својим пацијентима доноси смрт. Такав је и сарајевски патолог, у рату лекар, др Мехмед Грахо. Његови пацијенти, не тако

озбиљно повређени, редом умиру. Др Честухин, са друге стране, у Русији, у санитарском возу, спасава и оне којима нема спаса. То чудо траје само извесно време – све док др Грахо не оболи од колере, а др Честухину не буде рањена жена. Др Честухину је близак и српски тобџија који лажима вара смрт у тешко рањеним војницима. Успева да их избави и одведе до Грчке, али на Крфу, првом приликом када се одвоји од рањеника, смрт узима њега. Сетимо се овде Гаталичине тезе из гореспоменутог есеја да је фантастика у ствари трагична, и да онај ко се нађе у фантастичним околностима може да помогне другима, али себе води у пропаст.

Иначе, др Мехмед Грахо и отвара роман⁴, када узима отисак лица за посмртне маске убијеног краљевског пара, Франца Фердинанда и жене му Софије и чује их како разговарају о „рату коме су се тако надали, а сада се због њих дешава”. Мртви који говоре и духови који настављају да се понашају као живи (у напуштеном Београду духови српских војника пуцају на аустријску војску) такође се могу убројити у фолклорне мотиве.

5. *Научнофантастични елементи* јављају се у два вида. Као путовање у будућност и као контакт са ванземаљцима или пак посета људи из будућности. У кројачком салону Живке Спасић у Београду, људи повремено нестају из кабине за пробу одеће. Кабина је у ствари временски портал. Једна Београђанка је кроз њу доспела у 1934, а по изненадном повратку у 1915. причала људима да не брину, како ће све бити у реду и много лепше у будућности. Лекар краља Петра повремено у свом кишобрану, у ком носи лекове, налази лекове из будућности. Није му јасно чему служи диклофенак и како су могли бити произведени тако танки и лаки шприцеви. Не усуђује се да те лекове да краљу, а овај га отпушта јер мисли да се шегачи. Доктору Симоновићу се на крају губи сваки траг, уз гласине да је умро испробавајући лекове из будућности.

Фриц Круп, неуспели уметник, мрзи Пикаса и пријављује се у немачку војску не би ли тако убио Пикаса и друге авангардне европске уметнике. Прво то покушава из цепелина, а касније из авиона. Кренувши у бомбардовање Азурне обале, његов млади помоћник и он се губе, а ускоро бивају окружени нечим што би могле бити ванземаљске летелице.

Осврнули су се у својим седиштима једном или двапут када су угледали да ка њима иде нешто огромно. Личило је на ескадрилу најчуднијих летелица које су икад видели. Налик бубама, са крилима којима су измахивале великом брзином, летеле су ка њима огромне ратне машине, десет пута веће од највећег немачког авиона из 1915. године. Дохватише се и Фриц и његов помоћник оружја и припуцаше на тог оријашког непријатеља. Оне крстарице одговориле су им светлосним зрацима који су зачудо пролазили кроз њихов авион не остављајући никакву пукотину, баш као што ни меци митраљеза ништа нису могли тим невероватним летећим лађама (Гаталица 2014: 177).

⁴ Фантастика отвара роман, и то је битно потцртати.

Пре него што ће ударити у Анде (а дотле никако нису могли стићи – прелажење невероватних раздаљина је такође још један научнофантастични мотив), пред читаоцима је сцена као преузета из *Рата светова* Херберта Џорџа Велса: „Последњи пут пре него што ће се онесвестити од глади сусрели су се с тако огромном летелицом да им се учинило да испод себе имају једну планету, а изнад себе другу.” (Гаталица 2014: 177, 178)

Наравно, то су могли бити и људи из врло далеке будућности, и то је могуће тумачење, али је то опет научнофантастични елемент. Занимљиво је да овде Гаталица крши законе историјског романа, који се, по Ајдачићу, не користи будућношћу. „Историјски, псеудоисторијски, аисторијски типови приказивања јављају се у историјском роману, утопијски може да постоји у прикривеном виду, док се футуристички тип не јавља у овој врсти романа.” (Ајдачић 1996: 246)

6. *Метемпсихозу* оставили смо за крај, пошто је то врста фантастике која потцртава основну идеју дела. Пресељење духа, или психе, из једног тела у друго стари је мотив у свим светским митологијама. Доктор Честухин оживљава практично мртве руске војнике-сељаке, а они, оживљени, казују Фауста на немачком. То су заправо духови погинулих немачких војника које др Грахо није успео да спасе. У нападу савезника на Турску, мешају се духови убица и убијених. Тако ће Турчин пред смрт постати Аустралијанац, а убијени Аустралијанац Турчин.

Метак је био намењен једном обичном шегрту у радњи са европским и оријенталним зачинима који је за свог другог оца сматрао ефендију Мехмеда Јилдиза кога је сваке вечери спомињао у молитвама. Тај црвенокоси шегрт звао се Орхан Фишкечи. Имао је црномањастог млађег брата регрутовано у армију на Кавказу, за кога је чуо да су га посекали руски козаци... Пре него што ће постати неко други и бити убијен, сетио се још једном свог правога живота са мајстором Јилдизом и тога како је лаке руке варао на кантару колико да газда буде задовољан, а муштерија не буде незадовољна. Насмејао се и следећег часа, без опомене постао Родни Келоу, адвокат из Камбере. Готово је наизуст, и на енглеском, могао да понови неке чланове Кривичног законика Британске империје када му је метак прошао мало испод левог ока (Гаталица 2014: 184, 185).

И тако су у роману, употребом фантастике, повезани сви мртви војници. И ту се јасно види и антиратна порука романа. Сви мали, обични људи у рату страдају. Сви, са обеју страна. „Да су заменили места и стране – иста судбина би им *доакала*.” (Симић 2012: 369) Сви су повезани стањем у коме су, сви су повезани употребљеношћу, несрећом и смрћу, тј. „*Велики рат* нам показује да у рату нема *независних судбина*.” (Симић 2012: 367) Усмеравајући своју пажњу у приповедању на малог човека, обичног човека, човека кога судбина (тј. моћници који је кроје) чупа из корена и баца у несрећу и смрт, обилато користећи различите фантастичне елементе, Александар Гаталица је у *Великом рату* успео да дâ реалистичну слику страдања у Првом светском рату и пошаље јаку антиратну поруку, притом створивши дело од великог уметничког значаја.

Литература

- Ајдачић 1996: Д. Ајдачић. „Типови одступања од стварности у историјском роману”. У: *Историјски роман*, ур. М. Матицки, Београд : Институт за књижевност и уметност, 1996, стр. 245–252.
- Арсенић 2013: В. Арсенић. „Помпезна панорама”. *Е-новине*. 2013. Доступно на: <http://www.enovine.com/kultura/kultura-knjige/77112-Pompezna-panorama.html> [1. 3. 2014.]
- Вуковић 2009: Ђ. Вуковић. *Историјски роман*. Сремски Карловци, Нови Сад: Издавачка књижевница Зорана Стојановића.
- Гаталица 2004: А. Гаталица. „Фантастично као природно изходиште приче”, у: *Просветина књига фантастичне приче*, прир. А. Гаталица, Београд: Просвета. Стр. 5–8.
- Гаталица 2014: А. Гаталица. *Велики рат*. Београд: Моно и мањана.
- Дамјанов 2002: С. Дамјанов. „Српска фантастика од средњег века до постмодерне”. У: *Ново читање традиције*. Нови Сад: ДОО Дневник. Стр. 29–48.
- Ђорђевић 1995: М. Ђорђевић. „Апокрифна историчност савременог српског романа”. У: *Књижевност и историја I – зборник радова са првог научног скупа*, Ниш: Просвета. Стр. 235–240.
- Ђорђић 2010: С. Ђорђић. „Књижевна дела о Првом светском рату: пример иновирања и дивергенције”. У: *Годишњак за српски језик и књижевност*, бр. 10, 2010. Стр. 151–161.
- Жмегач 1987: В. Жмегач. *Повијесна поетика романа*. Загреб: Графички завод Хрватске.
- Илишевић 2013: М. Илишевић. „Слика света у различитим нијансама туге”. *Свеске: часопис за књижевност, уметност и културу*, бр. 108 (2013). Стр. 79-81.
- Лукач 1958: Ђ. Лукач. *Историјски роман*. Београд: Култура.
- Милутиновић 2014: Д. Милутиновић. „Стварност и фикција Великог рата”. У: *Стварност и фикција у култури Срба и Бугара*. Ниш: Филозофски факултет. Стр. 189-193.
- Пековић 1996: С. Пековић. „Псеудоисторијска прича”. У: *Књижевност и историја II – зборник радова са другог научног скупа*. Ниш: Просвета. Стр. 25-33.
- Симић 2012: М. Симић. „А мртве, мој господине, сви забораве!”. У: *Градина*, бр. 50/51 (2012). Стр. 366-369.
- Стојановић 2001: М. Стојановић. „Људско лице историје у књижевности”. У: *Књижевност и историја IV – Историјски роман код Словена*. Ниш: Свен. Стр. 81-86.
- Фрајнд 1996: М. Фрајнд. „Типови измене историјске истине у историјској драми и политичком позоришту”. У: *Књижевност и историја II – зборник радова са другог научног скупа*, Ниш: Просвета. Стр. 227-234.

Sava V. Stamenković

**LITTLE PEOPLE IN FANTASTICAL CIRCUMSTANCES – THE FATE OF
ORDINARY PEOPLE AND FANTASY IN ALEKSANDAR GATALICA'S
HISTORICAL NOVEL THE GREAT WAR**

The paper seeks to determine and elaborate on the main subject of “The Great War” by Aleksandar Gatalica – the condition of common people at war. The twofold meaning of the title accounts for our intention. On the one hand, we aim at examining the ways in which people subsist under the altered and fantastical conditions, such as war, at the time the biggest in the history of civilization. On the other hand, we deal with the role of fantasy in the novel by singling out and analyzing the fantastical elements in the work and by referring to the author’s attitude toward fantasy and fantasy novels.

Key words: historical novel, fantasy, fantastical, Aleksandar Gatalica.

ЗНАЧЕЊА ИНСТРУМЕНТАЛА У ГОВОРИМА ПРИЗРЕНСКО-ТИМОЧКЕ ГОВОРНЕ ЗОНЕ

У раду се разматра семантички потенцијал аналитичке инструменталне конструкције у говорима призренско-тимочке говорне зоне. Циљ рада јесте да покаже која се све значења могу изразити инструменталном аналитичком конструкцијом у говорима ПТ говорне зоне. Анализа грађе из постојеће литературе о говорима ове дијалекатске области показује да су значења инструменталне аналитичке конструкције готово подједнако разноврсна као у стандардном језику. Утврђене су следеће семантичке категорије: инструментативност, комитативност, социјатив непосредног типа, карактеристична појединост, категорија „целине”, каузалност, спацијалност, медијативност, кондиционалност, ситуациони инструментал, инструментал носиоца стања, предикатски и експликативни инструментал. Сва инструментална значења изражена су аналитичком конструкцијом с предлозима *с, међу, под, пред, над, по, за*. Аналитичка конструкција с предлогом *с* има најшире семантичко поље, преузела је многа инструментална значења и показује највећу фреквентност. Остали предлози заступљени су у мањем броју примера и са знатно ужим семантичким пољем. Окамењене беспредлошке форме чувају се у функцији прилога за начин и време, као и с аблативним значењем.

Кључне речи: призренско-тимочка дијалекатска област, синтакса падежа, аналитичка инструментална конструкција, инструментална значења.

У најранијем периоду свог развоја говори призренско-тимочке дијалекатске зоне имали су развијен синтетички систем деκлинације, о чему сведоче остаци различитих падежних форми. У даљем развоју деκлинациони систем ових говора радикално је упрошћен – синтетичка форма замењена је аналитичком. Општи падеж је углавном преузео функцију свих зависних падежа, а падежно значење је с наставка прешло на предлог. На путу од синтетичке ка аналитичкој деκлинацији, у пререструктурирању синтетичког модела у аналитички инструментал је први подлегао променама. То потврђују истраживања многих дијалектолога не само на призренско-тимочком терену већ и на ширем језичком простору. Повлачење синтетичке форме инструментала у призренском говору С. Реметић (1996: 452) тумачи на следећи начин: „Уопштавањем старог двојинског наставка у Дмн. -м је практично сведено на Ијд., где ће се, тако усамљено, лакше повиновати аналитичком налету носилаца словенских

* draganast@pfvr.ni.ac.rs

дијалеката”. Морфолошко колебање у инструменталу и локативу у косовско-ресавским говорима П. Радић (1997: 236) објашњава чињеницом „да је флексија из инструментала и локатива била прва на удару балканистичког аналитизма” и наглашава: „...не треба губити из вида да су управо тзв. локални падежи, локатив, инструментал (и аблатив) још раније, у једној даљој перспективи, у већини индоевропских језика били подложни аналитизму, па су извесне морфолошке склоности овога типа могле постојати и у појединим словенским говорима” (Исто).

Дакле, инструментална значења изражавају се аналитичком конструкцијом. Циљ овог рада јесте да покаже која се све значења могу изразити инструменталном аналитичком конструкцијом у говорима призренско-тимочке (ПТ) говорне зоне. Рад указује на значајно питање из области синтаксе падежа српских народних говора захваћених процесом аналитизма, која је у српској дијалектологији најмање проучавана.

Семантички потенцијал инструментала (И) у српском језику врло је богат. М. Ивић (1954) у својој студији о инструменталу утврдила је десет значењских категорија: оруђа, агенса у пасивним конструкцијама, узрока, носиоца стања, места, времена, основне карактеристике, предикативног И, псеудосоцијатива и социјатива. У прегледу инструменталних значења, савремене граматике наводе следеће семантичке типове инструментала: субјекатски, предикатски, објекатски, експликативни, аблативни, спацијални (просторни), темпорални (временски), количински, поредбени, ситуациони, квалификативни, начински, И пропратне околности, ситуативни, И средства (оружа), социјативни, каузални (узрочни), интенционални (намерни), кондиционални (условни) (*Синтакса савременог српског језика – проста реченица* 2005: 237–272, *Нормативна граматика српског језика* 2014: 377–386). У антропоцентричној теорији З. Тополињске (2002) инструментал заузима, по комуникативној хијерархији, позицију падежа другог неоживљеног предмета. Али, како се реченица *Рада пуни лонац млеком* може трансформисати у варијанту *Рада сипа млеко у лонац*, Тополињска наглашава: „инструментални падежни однос као да представља прелаз од оног основног дела падежног система, сређеног по принципу: људско биће – не-људско биће до периферног дела који одређује просторну локацију дате релације” (Исто: 5).

Наведена значења инструментал реализује у четири структурна лика: као слободан падежни облик, као падеж везан предлогом, као падеж везан обавезним детерминатором и као падеж везан истовремено предлогом и обавезним детерминатором.

Значења инструменталне аналитичке конструкције у говорима ПТ зоне готово су подједнако разноврсна као у стандардном језику. Ради утврђивања семантичког потенцијала наведене падежне конструкције, прегледали смо све релевантне дијалектолошке монографије и студије о говорима ПТ зоне, одакле смо узимали потврде на основу којих смо

извршили истраживање¹. Инструментална значења анализирана су према семантичким категоријама које је утврдио С. Павловић (2006), а које је применила М. Јуришић у разматрању падежних значења у говору Горње Пчиње (2014), уз извесне допуне у складу с природом ексцерпираних грађе.

Анализа грађе

У ексцерпираној грађи најфреквентнија је инструментална аналитичка конструкција *с* + општи падеж (ОП) (предлог *с* има више фонетских ликова: *с, са, сас, сь, сьс*). Ова конструкција има изузетно широко семантичко поље. Остале инструменталне аналитичке конструкције јављају се са предлозима *међу, под, пред, над, по, за* и забележене су у знатно мањем броју примера. Посебну групу чине стари облици беспредлошког инструментала окамењеног у прилозима.

Најбројнији су примери аналитичке конструкције *с* + ОП у значењу **инструментативности**. Инструментативност подразумева различите појаве, инструменте „посредством којих агенс врши радњу управне предикације укључујући их у конкретну реализацију у својству спроводника или омогућивача”² (Павловић 2006: 196). У анализираним говорима појмови-инструменти јесу делови тела (органи), предмети, животиње, ређе активности или стања.

1. инструмент-орган:

ба̀ција у вис и ја дочѣкује *со^с ша̀ка* (Павловић 1939: 262); *скопа̀ја* га *сас ма̀ли прс* (Павловић 1970: 176); *са̀мо* ме овако гурну *сас^с гла̀у* (Богдановић 1987: 274); *с једно̀ око̀ мо̀ж^м* ли да гледаш; *трља̀м с ру̀ке* (Вукадиновић 1996: 292, 306); *с ру̀ку једну̀ мѐша* (Ћирић 1999: 230); он гурну *с но̀гу*; а *у̀зе* па ми *с прстѝћи ону̀ја жуља̀ви ва̀ти* за ру̀ку (Марковић 2000: 252–253); а *с ово̀ј (уво) а̀рно* чу̀јеш (Јуришић 2014: 467);

¹ Извор грађе представљају монографије о следећим говорима: говор Сретечке Жупе (Павловић 1939), Таковице (Стевановић 1950), Јањева (Павловић 1970), Лесковца (Михајловић 1977), Бучума и Белог Потока (Богдановић 1979), Лужнице (Ћирић 1983), Алексиначког Поморавља (Богдановић 1987), Црне Траве и Власине (Вукадиновић 1996), Призрена (Реметић 1996), Ниша и околних села (Тома 1998), Понишавља (Ћирић 1999), Заплања (Марковић 2000), Горње Пчиње (Јуришић 2014) и Прешева (Трајковић 2016). Преузете потврде дате су на исти начин као у литератури из које су цитиране. Уједначавање је извршено у виду бележења експираторног акцента (') и истицања падежних облика италиком.

² М. Ивић разликује две функције инструменталне категорије оруђа – функцију спроводника и омогућивача. Спроводник је „појам подређен субјекту или његов интегрални део који изводи акцију индентичну с акцијом самог субјекта”, а омогућивач „појам подређен субјекту који помаже субјекту при остварењу акције на било који начин само не на спроводнички” (1954: 51). У савременим граматицима говори се о инструменталу средства (*Нормативна грамика* 2014: 379) односно „инструменталном” инструменталу, инструменталу средства/оруђа (*Синтакса* 2005: 260).

2. инструмент-предмет, материја:

дељет паре *сос капе* (Павловић 1939: 287); *сас крв* да намажем *ране* (Павловић 1970: 172); барјаци умотамо *с тканице* (Михајловић 1977: 73, 75); и ја *с кључ* заврчујем да заклопим воденицу; а свекрва бреше *сас крпу* (Ћирић 1983: 173, 175); он провртеа *са сврдал*; покрију глау *сас пешикур* (Богдановић 1987: 278–279); *сас кашуку* мешаш (Реметић 1996: 548); и *с лапац* закачимо; *с мас* неслан измасирамо; *свс матику* млатимо; *кољц* расечен *свс тестеру* (Вукадиновић 1996: 286, 293, 298, 306–307); *свг сас комбајн*, напред *сас срп* ожњемо; *косил с косу*; па тгаја *сас нож* све и насёкоше; *с ложуцу* копал (Ћирић 1999: 230, 237, 239, 243); *свс чашку* исёчемо; *измето собу с метлу*; *с пушку* гу утепаја (Јуришић 2014: 468).

Инструмент-предмет може бити и превозно средство уз глаголе кретања:

отишли *с кола* (Ћирић 1983: 170); *дође с аутобус* (Богдановић 1987: 242); *доодеф с камијони* (Јуришић 2014: 467); *идо* ја једну *годину с трактор* (Трајковић 2016: 556, 561, 563).

У говору Алексиначког Поморавља Н. Богдановић бележи конструкцију *на + ОП* у значењу „омогућивача кретања”: *мој муж ища на воз*; *воза се на воз*; *дођи на аутобус*; *стигли на аутобус* (1987: 243).

Забележени су и примери који припадају категорији неопходног или помоћног материјала с глаголима у значењу правити нешто:

заравнамо *свс грање*; заградено *свс таробе*; што *с овој масло* неси *напраила* качамак (Вукадиновић 1996: 277, 280, 292, 310); качамак само *праимо*. *Са црно брашно*; заграде *сас трње* (Ћирић 1999: 241); *оградено* све *свз даске*, *исдане свс камен*, *оковано свз дёску*, *свс мумуризно брашно* га *замесимо* (Јуришић 2014: 469); *ја зидам с камен*; *само сас студёну воду* (замеси хлеб) (Трајковић 2016: 553, 563).

Појам материја / материјал у значењу инструментативности може се јавити и уз глаголе *пунити / напунити* и *послужити* (Синтакса 2005: 262):

нуди ме *с ручк*; *угостил ме са свишта* (Богдановић 1979: 120); *послужи ни са слатко* и *с воду*; *покани ме с рађију* (Ћирић 1983: 66); да ме услужиш *са кафеу* (Тома 1998: 389);

пипёр напљнимо *са сирење овчо*; *ткано* на *разбој* па напљњено *сас сламу* ел *сас шушиће*; *наплнил* врече *сас брашно* (Ћирић 1999: 236–237); *ће* се напүниш *с вёшке* (Трајковић 2016: 415);

Даље се ова конструкција користи и уз придев *пун*: *табана била* пүна *сас коже*; пүна *калаја сас топове* (Реметић 1996: 542–543).

3. инструмент-животиња:

па *сас*³ *говѣду* — *кѹј ѿма кѡња*, он *с кѡња*, *кѹј нѣма он сас*³ *говѣду* — *тѣрамо по онѡј гѹвно* (Богдановић 1987: 286); *влачи*ли смо и *със кѡњи*, но *више с волѡви*; па *съм ора*ла *със кра*ве (Вукадиновић 1996: 286, 298); па се *оврше с волѡви*, *с кѡњи*, *с магарѿи*; *вр*ли смо *с кѡњи* (Тирић 1999: 230, 240); *вр*шимо *със кѡњи*, а *сък със кра*ве *вр*шимо, па *с волѡви тѣра*ф (Јуришић 2014: 469); *трин*ѣс, *четр*нѣс *дѣна вр*шимо. И тој *с би*воли (Трајковић 2016: 553, 564);

4. инструмент-активност, стање, апстрактни појам³:

*р*ѣзвесели ни *с пѣсму*; *дѡ*сади ми *с ров*ање; све *пѡ*квари *с учѣ*ње; *з*ѡлуди ме *с кук*ња*ву* (Богдановић 1979: 106); да не *мѡ*ш *с нѣко дрѹк пѡ*моћ да *раб*ѡтиш; *съз бег*ање ће гу одвѣде; *в*ѡраф се *с едѣ*ње (Јуришић 2014: 470).

Као што наведени примери показују, аналитичка инструментална конструкција је у потпуности потиснула синтетички, беспредлошки инструментал у значењу средства односно инструментативности. Употребу конструкције с предлогом *с* у значењу инструментативности бележе дијалектолози у многим говорима (више о томе у: Ивић 1954: 227–228, Радић 2003: 135). Ову појаву М. Стевановић (1984–1985: 738) објашњава утицајем суседних западноевропских језика, првенствено италијанског и немачког, док М. Ивић (1954: 231–232) сматра да ова појава представља „природни даљи развој једног процеса који је у току већ од најстаријих епоха српскохрватског језика” и да је страни утицај само убрзао тај процес. Продирање социјативног предлога и у друге семантичке области инструментала омогућила је појава предлога *с* „и у оним случајевима када је заједница између два појма такве природе да један ближе одређује други, да претставља његов саставни део” (Исто: 222).

Бројни су примери у којима аналитичка конструкција *с* + ОП има значење **комитативности**. Комитативност подразумева „указивање на присуство или одсуство лица, предмета, појава које прате реализацију радње и на тај начин је детерминишу” (Павловић 2006: 218)⁴. Пратећи детаљ може бити људско биће, предмет, животиња или апстрактни појам.

1. пратећи детаљ-људско биће⁵:

³ Апстрактни појам је исказан, по правилу, девербативном именицом „као кондезатором инструменталне клаузе с везником ТИМЕ ШТО, која, у ситуацији оваквог лексичког избора, више или мање упућује на средство у смислу форме манифестовања, или везником ТАКО ШТО уз нијансу значења начина испољавања или садржаја реализације реченичне предикације” (Синтакса 2005: 261).

⁴ Значење комитативности се односи на „инструментал пропратне околности”, с тим што њиме није обухваћено лице, већ само предмети и појаве (Синтакса 2005: 258–260, *Нормативна граматика* 2014: 382).

⁵ Када је у питању лице које прати реализацију радње, комитативно значење одговара термину социјатив посредног типа, који је утврдила М. Ивић: „Посредни

пóчеле да бéгаєт °оз дéвојку браћа; у Рúсија га дочéкаа с°с вòјска (Павловић 1939: 256–257); он оти́ша сас-Сèбу (Павловић 1970: 174); мi остáдомо с дèду там y Рудин; нéмам с кугá да оти́дем (Богдановић 1979: 169–170); мéчићи yду с њу; мi си спáвамо сас óца и сас мајку у једну сòбу; кòј бòље рáди, óн остáје дiде сас рáдници; спiм с онòј дèте (Богдановић 1987: 280, 284, 288); сас óца смо радiл'е; побéгле сас нáшега ч'овéка (Реметић 1996: 452); ти yма да пòјдеш сьс мéне; па с моју jетрву потражiмо; óне држáле гòвор сьс Дòбрицу⁶ (Вукадиновић 1996: 311–313); децá су свè башкá jèла, нéма са стáрци; ја тy понамyрим свè сас jетрвete; пiје сьс другарè (Ћирић 1999: 240–241, 244); а онi са жену излèзоше (Марковић 2000: 259); ја сьм yшла с еднòга човéка; дош'ја сьс тáтка; ће оти́де на собòр сь стáри лyди; учiмо с Вèрицу; чyвамо говéда сь Здрáвка (Јуришић 2014: 475); и једbн дbн сèдне сьс жèну; с Цигани сам yшја у шкòлу; попадiја останáла с тòј девòјче (Трајковић 2016: 536, 555, 558).

Посебну врсту заједништва означава инструментал у следећем примеру: ми смо са Сáву овчáри (Ћирић 1999: 117) (уп. Милорадовић 2003: 222) или: саз Димiтрију би имáли зáједно (новац) (Трајковић 2016: 569).

У примеру: кьквò да рабòтим с овyј бáбу Лепòсаву (Марковић 2000: 258) реч је о нетипичној конструкцији заснованој на крњем социјативном односу уз глагол типа чинити (Ивић 1954: 175).

Нетипичну социјативну конструкцију налазимо у и примерима: со° сèбе пòвеле и ђáвола (Павловић 1939: 256); да нéмам пòсла са стáрци (Богдановић 1987: 287).

2. пратећи детаљ-предмет:

ја сам yшла у шкòлу све са[s] шалвáре; сас фèнере yшл'е (Реметић 1996: 546, 549); та бéоше, бре, Бугарyти све сас тiја бајонèти (Ћирић 1983: 172); ка се јyрну свèкь^ар ми сас вiлу (Ћирић 1999: 245); óно yшло с кòрпу; па кьд би га сретнáла сь стáп; iеднá сал yлеже с тропатáлку; пòп ће те залyћа сьс кáндило (Јуришић 2014: 475); yде yјко сьс һèбе; оти́дем сáма с стáпче дòле (Трајковић 2016: 416, 560).

социјативни однос успоставља се само кад су у питању радње које се обично индивидуално остварују (...) учесници у вршењу спојени су овде вршењем једне јединствене радње која захтева два партнера на основу чињенице да између њих постоји неки међусобни контакт у тренутку кад врше глаголску радњу, тако да се и само вршење тих радњи схвата као јединствено, заједничко” (1954: 170). У Синтаксисавременог српског језика се за ово значење користи термин инструментал друштва (2005: 268).

⁶ О конструкцијама типа па с моју jетрву потражiмо у значењу ја с моју jетрву потражи више у Ивић 1957: 358–359.

Нетипична је конструкција у примеру: понѐсем паре *с мѐне* (Богдановић 1987: 277).

3. пратећи детаљ-животиња:

џне напред *с кџла*, ја по *њџ с џвце бџгами џшла* сам (Богдановић 1987: 283); *спџ* му се, а *трџба да џде са стџку*; *мџра с краву да џде*; у *сџбу* улџзне *сас кџњатога* (Ћирић 1999: 231, 245); *овчџр џде с џвце* (Марковић 2000: 231); *Вџја се стревџја сџс крџве* (Јуришић 2014: 457); *сас овџј стџку* у *сџло* не *мџж* да улџзите (Трајковић 2016: 553);

4. пратећи детаљ-активност, стање, апстрактни појам:

сос ѣџр(у) и *соз бџриџет*, *со³ здџвле* и *со³ жџвџт* (зравица); *сџс зџрт* му *прџси девџјку*; *сџс сџла* га у *клџт отџра* (Павловић 1939: 250, 282–283); *џшле смо нџкако со(с) стрџа* (Ствановић 1950: 144); *џдем са стрџа*; *рџди га с мрџзос* (Богдановић 1987: 243); *дџшла Бџдња вџчер сџс жџвџт* и *сџс здџвље* (Вукадиновић 1996: 295); и *овџј с мџке* (Марковић 2000: 231); *сџс мџке* и *с кџке* смо *живџли*; *куде си помислџја, са здџвље да џдеш*; *сџ зџр* су ме *овдџка далџ* (Јуришић 2014: 476).

Забележени су и примери у којима је пратећи детаљ изражен конструкцијом *сџ/са све*:

џјде да му ги *намџтамо* у *њџгџв двџр^с џ све врџћа* (Павловић 1939: 253); *најмлаџџи са свџ дџте* живџли ко *најдџбро* (Павловић 1970: 173); *џн* се *џкачи* (на кревет) *са свџ опџнци*; *дџшла са свџ дџцу*; *брџјај са све брџду* (Богдановић 1987: 243); ти *ѣеш са све главу* у *долџну*; *такџј сџ све љџпке дрџбев чџрбу* (Јуришић 2014: 475); *дџде ми са све дрџва* (Трајковић 2016: 569).

Према С. Павловићу (2006: 194)⁷ инструментативност и комитативност припадају семантичкој категорији квалификативности која подразумева „адвербијалну квалификацију начинског типа”. У функцији означавања начина вршења радње јављају се и стари облици беспредлошког инструментала окамењеног у прилозима:

сџлом ѣџде Сџву да *довџде* (Павловић 1939: 284); *вџџином*, *каџе*, на *мџчку* се *ствџра* (Ћирић 1983: 174); *молџја сам рџдом*; *сџлом* да *мрџ* не *мџже* (Богдановић 1987: 154); *крџдом* *ишли*, *вџџином* *куде ѣџрку седџм*

⁷ У *Синтакси савременог српског језика* (2005: 256) квалификативни инструментал подразумева квалификацију радње у погледу начина реализација и именског појма у погледу особине у функцији начинске прилошке одредбе или неконгруетног атрибута. С тим у вези, адвербијална квалификативност односи се на категорију квалификативни инструментал: основни семантички тип. У *Нормативној граматици српског језика* (2014: 381–382) значење адвербијалне квалификативности има категорија начински инструментал (основни тип) и инструментал пропратне околности”.

(Вукадиновић 1996: 142, 289); *већином* поред гробје пролазе, прецелива сви *редом* (Ћирић 1999: 121); *срећом* овдја ишли (Марковић 2000: 131).

Значење **социјатива непосредног типа** заснива се на узајамности у вршењу радње, подразумева два партнера који ће остварити једну јединствену радњу (Ивић, 1954: 166). У том случају факултативни саучесник постаје коагенс, а аналитичка конструкција се веже за тзв. социјативне глаголе односно глаголе узајамног дејства (Павловић 2006: 219)⁸. У ексцерпираној грађи нашли су се бројни примери који потврђују ово значење:

они се поздрáвиле *сас ца́ра*; срéтнав се *с°с некојега Грка* (Павловић 1939: 257, 291); *трѝ* гóдин смо се судѝли *сас њéг* за има́ње (Богдановић 1979: 171); и з *Бугари* се бѝше (Ћирић 1983: 172); тётка-Дáре, ја сам дóш° ј да се глéдамо *сас Вéру*; óн се повезу́ва с *ти́ја, гáзде* (Богдановић 1987: 274, 278); па разговáрам с *њéг*; пр́во се с *њи* споразуму; óн да се *сѝс жену́* раздвáја; да се рукѝе у кру́г *сѝс љѝди* (Вукадиновић 1996: 278, 283, 294, 302); ако се слáгаш *сас жену́* и с *деца́* – че те бѝде; óн се карáл *сас њѝ* (Ћирић 1999: 238–239); потепáли се з *Бóгдена*; Лѝчанин, па се ожени́л са *Словéнку*; с *њéг* сам се свађáла (Марковић 2000: 116, 250–251); óни све сарађу́јев с *Авни́ју*; брáт *сас брáта* да не збóри; тѝд смо се са *Шинтáри* дружи́ле (Трајковић 2016: 559, 560, 564).

Поред конструкције с предлогом *с*, значење социјатива непосредног типа има и аналитичка конструкција с предлогом *међу*⁹: деца *ѝзберет међу себе* (Павловић 1939: 264); *међу себе* се потепáли (Павловић 1970: 170).

Аналитичка инструментална конструкција с предлогом *с* може имати значење спецификативности у смислу **карактеристичне појединости**. То је семантичка категорија која подразумева детерминацију одређеног појма неком карактеристичном појединости, одређивање једног појма његовим интегралним делом или пратећим детаљем¹⁰. У

⁸ За социјатив непосредног типа користи се и термин инструментал партнерства (Синтакса 2005: 264–267).

⁹ „У том случају појам у инструменталу мора бити у множини или се пак мора радити о структури с агенсом у множини и повратном заменицом *себе* у инструменталу с предлогом *међу*. При том се наглашава реципрочан партнерски однос успостављен између два или више партнера” (Синтакса 2005: 267).

¹⁰ За ову семантичку категорију користе се термини инструментал карактеристичне појединости и инструментал саставног дела (Синтакса 2005: 257–258) односно квалификативни инструментал карактеристичне појединости (Нормативна граматика 2014: 380–381). Реч је о адноминалној квалификацији, а карактеристична појединост може бити орган, као интегрални део тела, затим предмет и материја, градивни појам, као саставни део целине.

анализираним говорима забележили смо извешан број примера овог семантичког типа:

имамо оца̀к, огњиште, круг *са ва̀тру* (Павловић 1970: 174); там поза̀ди, где ми ^іе чеба̀р *са па̀прку бѝа*; испред циву̀н *і*ма то̀чак *с пера̀је звѝздени* (Богдановић 1987: 275, 289); свеќра̀ва изнѐсе *сѝто са жѝто*; (стави пепео) па у ча̀шу *с во̀ду* (Ћирић 1983: 172, 175); купѝла сам ко̀зу *са[с] мл'ѝко*; коса̀чка некакв́а *с колца̀*; носѝле смо кошу̀ље *с рука̀ве* (Ћирић 1999: 237, 240); чара̀пе све *сѝс рѐске*; *с тѐл* ву̀ту овдѐка сѝм донѐла; дола̀мче овакв́о *с рука̀ви*; па *с вѝтице* невеста (Јуришић 2014: 494).

Пример: он је узѝл жену̀ *сас детѐ* (Ћирић 1999: 238) има значење **категорије „целине“**: „Два лица се налазе у односу 'целине' управо онда кад иступају као једно било у функцији вршиоца, било у функцији директног или индиректног објекта, и то на основу тога што је или једно лице, по природи ствари, везано уз друго готово као саставни део њего, или што једно лице заступа друго...” (Ивић 1954: 184–185).

У ексцерпираној грађи нашли су се малобројни примери аналитичке конструкције с предлогом *с* у значењу **каузалности**, којом се указује на директни или индиректни узрок јављања радње¹¹, а која је лексикализована називима радњи које доводе актера у одређено стање, називима болесног органа или називима бића која иницирају узрочну ситуацију:

по̀добро ни́где не́је бѝло *сас сва̀дбу* (Павловић 1970: 171); радѝла је, па са^а не мо̀же *са сла̀бо срце*; *сѝс срце* ни́је до̀бар (Вукадиновић 1996: 275, 292); мло̀го о̀боле *с но̀ге*; дѐца, смѐшке *с на̀с*, *ста̀ри љу̀ди*; тѐшка ра̀бота *сѝс ву̀ци* (Јуришић 2014: 480, 484).

Неки примери би се могли сврстати у групу „граничних примера”, о којима говори М. Ивић: „...у којима се инструменталом обележен појам схвата истовремено и као инструмент (спроводник) и као узрок (1954: 97):

ра̀звесели ни *с пѐсму*; до̀сади ми *с рова̀ње*; све по̀квари *с учѐње*; за̀луди ме *с кукња̀ву* (Богдановић 1979: 106); ја се чу̀дим *с једѐње* (Ћирић 1983: 176); видѐла севтѐ *сѝс за̀ставицу* четерѝс *пр́ве* (Вукадиновић 1996: 314).

Значење **спацијалности** (просторног односа) изражено је инструменталном аналитичком конструкцијом с предлозима *међу*, *под*, *пред*, *над*, *по*, *за*. М. Ивић (1954: 151) инструментал са значењем места сврстава у групу оријентационих месних падежа: „њиме никад није директно означено право место дате глаголске радње. Именица обележена овим падежом значи, уствари, само неки познати објекат помоћу кога се

¹¹ Директни узрок, ефектор, изазива спонтану акцију, без посредства вољног импулса, а индиректни, иницијализатор, јесте прва у низу повезаних појава које на крају доводе до реализације радње.

оријентишемо у погледу места радње”. Инструментална предлошко-падежна конструкција с предлозима *над*, *под*, *пред*, *међу* означава „повезивање двеју појава по положају у простору” (Ивић 1958: 149).

У анализиралим говорима инструменталном аналитичком конструкцијом означени су различити просторни односи:

1. значење оријентационе индирективности¹² (утврђивање позиције објекта у односу на неки оријентир) изражено је аналитичком конструкцијом с предлозима *пред*, *над*, *под*, *међу*, *за*:

а *тај*ему што *ку*пује *пред очи* му је (Павловић 1939: 252); *пред капетана* се *мирно стоји* (Богдановић 1979: 117); *казан бија пред мору* *кућу* (Богдановић 1987: 243); *пред врата* *стража стоји* (Ћирић 1999: 157–158, 160); *испи*мо (кафу) *прет кућу*; *умрела одма пред гроб* (Јуришић 2014: 408, 409, 411);

горе је *над село*; не *трпај* ми *над главу* (Богдановић 1979: 117, 119); *над њи* *думала* (Ћирић 1983: 171); *куд онај дуд над пут* (Богдановић 1987: 243); *краваче* вој *сломе над главу*; *оној над Стрезимировци* што *има* (Вукадиновић 1996: 301, 312); *пуцаше над Паланку* (Ћирић 1999: 157–158, 160); на *нашого зета* *нат пут* (Марковић 2000: 227);

под гуша да му *ницајет* (Павловић 1939: 251); *пот кошуљу* *нема ништа*; *меко* му *под ногу* (Богдановић 1979: 117, 119); *горе под планину* *друкше*; све *поде ћебе спава* (Богдановић 1987: 243); *пода туј крушку* ми *рече* (Вукадиновић 1996: 311); она *стојала под крушку* (Ћирић 1999: 157–158, 160); *под гробје* *воденица једна била*; *под едн кров* *мељав брашно* (Јуришић 2014: 408, 409, 411);

међу куће ми *обор* (Богдановић 1987: 243); *пооре*мо *међу редови* (Ћирић 1999: 157–158, 160); *закачује међу жичке*; *ја* сам *међу Соборштето* и *Гргурицу* (Јуришић 2014: 411); *ми* смо *имали међу Шинтари* *ње* (Трајковић 2016: 555);

онако седимо за астал (Трајковић 2016: 405) (само један забележен пример)¹³.

¹² Индирективност подразумева одсуство усмерене динамике у одређивању просторних односа.

¹³ У *Нормативној граматици српског језика* (2014: 383–384) просторни инструментал посматра се као инструментал просторне локализације без квантификације, с предлозима *над*, *под*, *пред*, *за* када значи локализацију предњом, задњом, горњом или доњом страном локализатора, и инструментал просторне локализације с квантификацијом, с предлогом *међу*, када у локализацији учествују најмање два локализатора. Овој подели одговарају термини одређена посредна просторна локализација и неодређена посредна просторна локализација (Синтакса 2005: 249–250). Неодређеној просторној

Када се одређује место између два објекта, онда се у стандардном језику може употребити само предлог *између* у генитивној конструкцији, а не и *међу* (Јуришић 2014: 411, фуснота 51). У говору Бучума и Белог Потока Богдановић је забележио инструменталну конструкцију у којој се предлог *међу* „допуњује с предлогом *по*“: *по међу Одѐнац* и *күлиште* зовѐ се Осрѐдак (1979: 113), а такође и „меша“ с предлогом *између*: *договорѐте се измецу сѐбе*; не знам што је *између нас* (мада наведени примери немају типично просторно значење) (Исто).

2. значење оријентационе адлативности¹⁴ (усмереност објекта локализације ка оријентуру, циљу, без податка да ли се циљ и досеже) изражено је аналитичком конструкцијом с предлогом *по* (у значењу *иза*) уз глагол кретања:

он *трчи по њѐга* (Павловић 1939: 263); снаа *потрчала по күче* (Павловић 1970: 171); свѐ идү *јѐдн по дрүгога* (Богдановић 1979: 118); *пријатељ иде по мѐне* (Ћирић 1983: 174); и *по нас идү; ѓне у кѓла, ја по кѓла*, до Сүхотно (Богдановић 1987: 281, 283); *јүре по некү комүте* (Марковић 2000: 229); *ишло по кѓња*; и оно *крүви* (шепа) *јагњето по ѓфцете* (Јуришић 2014: 435).

Само је један забележен пример с предлогом *за*: *која си иде за кѓња* (Вукадиновић 1996: 289). Н. Богдановић у говору Алексиначког Поморавља бележи аналитичку конструкцију са удвојеним предлогом: *која дѐте пѓђе за по ѓвце* (1987: 278). У говору Лужнице предлози *иза* и *по* су конкурентски: не *иди иза / по мѐне*; *стѓрога слүшај али иза / по стѓрога* не *иди* (Ћирић 1983: 103).

3. значење локационе перлативности¹⁵ (старо инструментално просекутивно значење, простор пређен кретањем, с именицама које значе изражену површину) изражено је аналитичком конструкцијом с предлогом *по*, која је потиснула стандарднојезички беспредлошки инструментал:

све *јүре по ливѓде*; *пошли по нүт* (Богдановић 1979: 106); *дѐца ишли по нүт* (Богдановић 1987: 243); *ишъл по үлицу* (Вукадиновић 1996: 273); *вѓзи сѓмо по главни пут*; *размилѐл се нѓрод по поље*; *идемо по сѐло* (Ћирић 1999: 66, 159); *иде по нүт* горе; *кво ћу дүм тѓмо по сѐло* (Марковић 2000: 228); *жѐна си ишла по нүт*; *по тјү үлицу* (ишла); *бегѓле по путине* (Јуришић 2014: 425).

локализацији припада и конструкције с предлогом *за* и именицама типа *сто*, *машина*, *клавир*, *волан* (Исто: 249).

¹⁴ Адлативност подразумева усмерено кретање према одређеној тачки или завршавање таквог кретања у одређеној тачки.

¹⁵ Перлативност подразумева усмерено кретање независно од његове почетне или завршне тачке.

У већини примера употребљена је лексема *пут* уз глагол *ићи*. Такве облике бележи и С. Милорадовић у Параћинском Поморављу (2003: 204).

Значење **темпоралности** изражено је окамењеним беспредлошким инструменталним формама у функцији прилога, а остварује се у виду темпоралне локализације (*када* се остварује детерминисана радња) и темпоралне квантификације односно темпоралне фреквенције (*колико често* се понавља детерминисана радња) (*Синтакса* 2005: 251–254)¹⁶. Инструментална темпорална форма у ПТ говорима лексикализована је називима делова дана или дана у недељи:

*о*тишле *ноћом* (Павловић 1939: 253); *вечером* се не бр*о*је *па̀ре*; *јутром* жен*а* пошл*а* из Тиј*о*вци (Богдановић 1979: 107, 170); че д*о*јдем *вечером* код пријатеља; *јутром* ст*а*гнемо у пал*а*нку; *ноћом* се за сн*о*пје ишл*о* (Ђирић 1983: 68); *ноћум* ме не бол*и* (Богдановић 1987: 154); т*у*рим *вечером* (Вукадиновић 1996: 142); не м*о*же се *јутром* раск*а*ра; *јутром*, *вечером* д*а*вамо крм*и*ло на *о*вце (Ђирић 1999: 121); *јутром* д*о*јде (Марковић 2000: 130–132);

недељом се не р*а*ди (Богдановић 1979: 107); поч*и*њау *недељом* (Вукадиновић 1996: 142); д*о*деше *петком*; дол*а*зи *четвртком* и т*о*рником (Марковић 2000: 118, 122).

Значење узрасног инструментала (*Нормативна граматика* 2014: 378–379) потврђују примери: кад сам бил*а* *дев^ојком* у Пр*у*говац (Богдановић 1987: 154); јо*ж* *дет^етом* *и*шла по сок*а*це; *о*на и *дет^етом* б*и*ла д*о*бра (Реметић 1996: 149, 467); ја сам из Гркињу *дев^ојком* (Марковић 2000)¹⁷.

¹⁶ М. Ивић (1954: 130–133) наглашава да је темпорални инструментал изгубио динамички карактер свог временског значења и почео да се гаси као посебна падежна категорија и указује на две категорије старог временског инструментала: множински облици именица с временским значењем изразито динамичког типа и утиском о бескрајној, неодређеној дужини временског тока (*данима, недељама, месецима, годинама, вековима*) и инструментални облици итеративног типа са представом о понављању, учесталости вршења радње (*јутром, вечером, понедељком, петком*).

¹⁷ По својој функцији овај тип инструментала јесте предикатски инструментал уз копулу (*Синтакса* 2005: 239). М. Ивић га сврстава у категорију „основне карактеристике” – у каквом се својству, узрасту... налази дато лице у тренутку вршења (1954: 134) и наглашава дасе у његовој основи налази значење темпоралности: „Пошто је оно што се открива именицама о којима је реч одређен узраст, доба старости – тј. један одређен временски период људског живота – то се овакав инструментал схватио као нека врста апсолутног израза, тј. као темпорални детерминатив предиката са којим је иначе везан у поменутом смислу преко момента истовремености” (Исто: 146). На другом месту налазимо следеће: „Веза између категорије 'основне карактеристике' и 'предикативне' категорије

Специфичан је пример: ја сџм веч голѣма девојђа ... онак, с године (Богдановић 1979: 169) у смислу велика узрастом, по годинама (мада се може довести у везу с примери типа *висок растом, танак стасом* које наводи М. Ивић у оквиру категорије носиоца стања (Ивић 1954: 113).

Прилошки је употребљен и беспредлошки инструментал са значењем **аблативности** – „повезаности с неким крајем као местом ближег или даљег порекла” (*Нормативна граматика* 2014: 377)¹⁸:

рѡдом је Ђакѡвџ (Стевановић 1950: 144); тамо су *рѡдом* из Грдилицу (Вукадиновић 1996: 288); *рѡдом* сам из Бучума (Богдановић 1979: 58); *одавде рѡдом* (Марковић 2000: 130).

М. Јуришић је у говору Горње Пчиње забележила инструменталну конструкцију с предлогом *с* у значењу **медијативности**¹⁹: *вѣнчамо се с попа, туј у оној црквиће његово* (2014: 474) и **кондиционалности**²⁰: ако те *полѣзи с лѣву ногу, имаш цѣлу годину да ти opakъчки иде нешто; сѣс чисто се покривѣв, црвѣно нешто, та да ги исфрљев побрго богѣње* (Исто: 489). На значење услова реализације реченичне предикације упуђује и пример: *пред морѣње се све наѣчи* (Марковић 2000: 257) (ако / уколико се мора, све се научи).

Један забележен пример у говору Ниша потврђује значење **ситуационог инструментала**²¹: *ми смо живѣли под кирѣју; да га ти нагрдиш пред људи* (Тома 1998: 391–392).

Функцију **предикатског инструментала** имају следеће инструменталне аналитичке конструкције:

– уз семикопулативне глаголе типа *вапити, жудѣти, посегнути, жалити, туговати...* (*Синтакса* 2005: 241–242) с предлогом *по* и *за*:

по Божидѣра је љбрзо умрѣла и *Латѣнка* (Богдановић 1979: 118); *ко да ће мрѣ по Богдѣна* (Марковић 2000: 229);

кукајуђи за млѣди синѡви (Павловић 1939: 280); *жѣли за сѣстрѣ; тугѣје за брѣта* (Богдановић 1979: 120); (мечка) *вѣка за мѣчиђи; ће цркну дѣца за лѣбац* (Богдановић 1987: 280, 287); *сѣдим у тамњу сѡбу па си за*

толико је провидна да на њу указују сви испитивачи инструментала...” (Исто: 153).

¹⁸ Инструментал именице *род* уз копулу је у функцији предикатског инструментала (*Синтакса* 2005: 242).

¹⁹ Медијативност представља реализацију радње преко посредника (Јуришић 2014: 473).

²⁰ Кондиционалност подразумева услов под којим се радња (не)реализује.

²¹ Околност, услов, појава схваћена као прагматичка ситуација с предлогом *под* и „значење ситуационе околности 'чинити нешто вербално у присуству других' с предлогом *пред* и уз прелазне глаголе говорења типа *говорити, похвалити, критиковати, рецитовати, глумити...*” (*Синтакса* 2005: 255).

деду ви́кам; сва́ка ма́ти тугу́је за де́те, по це́л дѣн изви́ја за бра́та; полуде́ за же́њенога човѣ́ка (Ћирић 1983: 66); *растужил за та́ту; за си́на кју́ка же́њенога* (Марковић 2000: 225, 258);

– у изразу са значењем *наћи се, суочити се* (*Синтакса* 2005: 242) с предлогом *пред*: *пред мрѣчку човѣк* (Трајковић 2016: 412).

У грађи се нашло неколико потврда за **објекатски инструментал** у значењу **носиоца стања**²²:

– уз глагол типа *трговати, бавити се* и сл. (*Синтакса* 2005: 243, *Нормативна граматика* 2014: 382) с предлогом *с*: *тргује са сто́ку; ра́ди с љу́ди, ра́ди с па́ре* (Богдановић 1979: 120); *ба́вимо се с пољопривре́ду* (Богдановић 1987: 289); *снабдева́ли су ме сас га́с* (Тома 1998: 389);

– с предлогом *над* уз девербативне именице типа *контрола, надзор, победа, старатељство* (*Синтакса* 2005: 243): *има́ја кома́нду над то́г То́му* (Трајковић 2016: 412)²³;

– у изразу с глаголом *играти се, шалити се*²⁴ с предлогом *с*: *игра се з гла́ву* (Богдановић 1979: 120); *игра се са живо́т* (Ћирић 1983: 66); *не се играј, си́не, и сѣс но́во* (радно) *ме́сто на вој вре́ме* (Реметић 1996: 542);

– уз придеве, придевске заменице с предлогом *с*: *бе́ше с очи ова́кав* (Вукадиновић 1996: 279); *ћо́рав би́ја с едно́ око, не́ки сакáт с рју́ку* (Марковић 2000: 232). Ј. Марковић говори о инструменталној конструкцији „за одређивање дела тела на коме се манифестује дата особина” (2000: 232)²⁵.

На извесно стање упућују и примери: *ка́ко си бе сас тво́ј бо́лес; би́ја сам у дру́ги ра́зред и сас то́ј сам оста́ја* (Трајковић 2016: 406, 556).

Експликативни инструментал налазимо у аналитичкој конструкцији с предлогом *с* у „идиоматизованим структурама” с придевом типа *бити добар / груб с неким* (*Синтакса* 2005: 247): *би́ле смо до́бро сас Ту́рци* (Стевановић 1950); он си ова́ко и *а́ран с човѣ́ка* (Вукадиновић 1996: 277) и уз придеве *задовољан, збуњен, обрадован, заузет...* којим је означено неко човеково унутрашње психолошко стање, расположење (*Синтакса* 2005: 246): *задовољан сас ме́не* (Тома 1998: 389).

²² „Појам који је и сам захваћен вршењем медијалне радње коју субјекат остварује, појам на коме се чин вршења испољава остајући притом на њему, у његовој сфери” (Ивић 1954: 101).

²³ М. Ивић (1954: 113) наводи следеће глаголе с беспредлошким инструменталом: *владати, господарити, руководити, располагати*.

²⁴ М. Ивић (1954: 118) наводи следеће примере овога типа: *шалити се животом, шалити се главом*.

²⁵ М. Ивић (1954: 113, фуснота 2) указује на специфичан пример у говору Галипољских Срба: *иним (=једним) окетом сам слеп*.

Закључна разматрања

У процесу аналитизма у говорима ПТ зоне дошло је до преструктурирања средстава за изражавање инструменталних значења – аналитичка конструкција потиснула је синтетичку падежну форму. Притом, значења инструменталне аналитичке конструкције подједнако су разноврсна као у стандардном језику. Забележене су следеће семантичке категорије: инструментативност, комитативност, социјатив непосредног типа, карактеристична појединост, категорија „целине”, каузалност, спацијалност, медијативност, кондиционалност, ситуациони инструментал, инструментал носиоца стања, предикатски и експликативни инструментал.

Инвентар предлога којима се у ПТ говорима изражавају инструментална значења дат је у табели 1.

Табела 1: Инвентар предлога за изражавање инструменталних значења

И значења	Предлози
инструментативност	с
комитативност	с
социјатив н.типа	с, међу
карактеристична појединост	с
категорија „целине”	с
каузалност	с
спацијалност	међу, под, пре, над, по, за
темпоралност	прилози, (с)
аблативност	беспредлоши
медијативност	с
кондиционалност	с
ситуациони И	под, пред
И носиоца стања	с, над
предикатски И	под, за, пред
експликативни И	с

Аналитичка конструкција *с* + ОП преузела је готово сва инструментална значења. Најбројнији су примери аналитичке конструкције *с* + ОП у значењу инструментативности (*трљам с руке, брише сас крпу, отишли с кола, заградено сџс тарџбе, вршимо сџс коњи*), затим комитативности (*побегле сас нашега ч'овџка, сас фџенере џшл'е, овчџр џде с џвџце, сџс сџла* га у клџт отџра), социјативности непосредног

типа (они се поздрáвиле *сос ца́ра*, да се глéдамо *сас Вёру*, *они све сарађујев с Авнију*), карактеристичне појединости (круг *са ва́тру*, *то́чак с перáје звóздени*, *косáчка некаквá с колца́*). Мањи је број потврда за значење каузалности (радíла је, па са¹ не *мо́же са сла́бо срце*, *млòго óболе с нòге*, *тёшка рабóта сьс вўци*) и категорије носиоца стања (тргўје *са сто́ку*, *и́гра се са живòт*, *ћòрав би́ја с еднò óко*), а најмањи (са по једним примером) за значење категорије „целине” (он је узéл жеңу *сас дете́*), медијативности (вёнчамо се *с пòпа*), кондиционалности (ако те пола́зи *с лёву нòгу*) и експликативни инструментал (*би́ле смо дóбро сас Тўрци*). У једном примеру ова конструкција има и значење узрасног инструментала (кад сам билá *девòјком* у Прўговац).

Остале забележене инструменталне аналитичке конструкције јављају се са предлозима *међу*, *под*, *пред*, *над*, *по* и углавном имају значење спацијалности (просторног односа). Овим конструкцијама означени су различити просторни односи: оријентациона индирективност (казáн би́ја *пред мо́ју кўћу*, *куд онáј дўд над пўт*, *пот кошўљу нёма ни́шта*, *међу кўће* ми обòр, *онáко сёдимо за астáл*), оријентациона адлативност (он трчи *по нёга*, *и́шло по ко́ња*, *којá дёте пòђе за по óвце*), локациона перлативност (*пошли́ по пўт*, *и́демо по сёло*, *ишўл по ўлицу*). Неке од ових предлога у мањем броју потврда налазимо са другим значењем. Предлог *међу* забележен је и у значењу социјатива непосредног типа (деца *и́зберет међу сёбе*, *међу сёбе* се потепáли). Аналитичка конструкција с предлозима *по*, *за* и *пред*, поред спацијалног, може имати и значење предикатског (ко да ће мрё *по Бòгдена*, *жáли за сестрў*, *пред мрёчку човёк*), с предлозима *под* и *пред* значење ситуационог инструментала (ми смо *жи́вели под кири́ју*, да га ти нагрдиш *пред лўди*), а с предлогом *над* значење категорије носиоца стања (има́ја комáнду *над то́г Тòму*).

Окамењене беспредлошке форме чувају се у функцији прилога за начин (*си́лом* *ћ'и́де Са́ву* да доведе, *молíја сам рёдом*, *већíном* куде *ћёрку седíм*) и време (*вёчером* се не брòје *пáре*, *дòдеше пётком*, *почи́њау недёльом*) и с аблативним значењем (*рòдом* сам из Бучума).

Извори

- Богдановић 1979: Н. Богдановић, *Говори Бучума и Белог Потока*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XXV*, 1–178.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XXXIII*, 7–302.
- Вукадиновић 1996: В. Вукадиновић, *Говор Црне Траве и Власине*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLII*, 1–317.
- Јуришић 2014: М. Јуришић, *Синтакса падежа Горње Пчиње*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LXI*, 373–533.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Заплања*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLVII*, 7–307.
- Михајловић 1977: Ј. Михајловић, *Лесковачки говор*. Лесковац: Библиотека народног музеја.
- Павловић 1939: М. Павловић, *Говор Сретечке Жупе*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник VIII*, 1–350.
- Павловић 1970: М. Павловић, *Говор Јањева. Међудијалекатски и миксоглотски процеси*. Нови Сад: Матица српска.
- Реметић 1996: С. Реметић, *Српски призренски говор*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLII*, 319–614.
- Стевановић 1950: М. Стевановић, *Ђаковачки говор*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XI*, 1–152.
- Трајковић 2016: Т. Трајковић, *Говор Прешева*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LXIII*, 284–577.
- Тома 1998: П. Т. Тома, *Говори Ниша и околних села*. Ниш: Просвета; Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Ђирић 1983: Љ. Ђирић, *Говор Лужнице*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XXIX*, 1–190.
- Ђирић 1999: Љ. Ђирић, *Говори Понишавља*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XLVI*, 7–262.

Литература

- М. Ивић 1954: М. Ивић, *Значења српскохрватског инструментала и њихов развој*. Београд: САНУ.
- М. Ивић 1958: М. Ивић, *Систем предлошких конструкција у српскохрватском језику*. Београд: *Јужнословенски филолог XXII*, 141–166.
- П. Ивић 1957: П. Ивић, *О говору Галипољских Срба*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник XII*, 1–519.
- Јуришић 2014: М. Јуришић, *Синтакса падежа Горње Пчиње*. Београд: *Српски дијалектолошки зборник LXI*, 373–533.
- Милорадовић 2003: С. Милорадовић, *Употреба падежних облика у говору Параћинског Поморавља: балканистички и етномиграциони аспект*. Београд: Чигоја штампа.
- Нормативна граматица 2014: П. Пипер, И. Клајн, *Нормативна граматица српског језика*. Нови Сад: Матица српска.
- Павловић 2006: С. Павловић, *Детерминативни падежи у старосрпској пословноправној писмености*. Нови Сад: Матица српска.

-
- Радић 1997: П. Радић, О неким појавама у деклинацији косовско-ресавских говора (У светлу синкретичко-аналитичких процеса). Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XL/2, 227–240.
- Реметић 1996: С. Реметић, Српски призренски говор. Београд: *Српски дијалектолошки зборник* XLII, 319–614.
- Синтакса 2005: П. Пипер, И. Антонић и др., *Синтакса савременог српског језика – проста реченица*. Београд: Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Нови Сад: Матица српска.
- Стевановић (1984–1985): М. Стевановић, Социјатив-инструментал: једнакост и разлике, додири и мешања. Нови Сад: *Зборник Матице српске за филологију и лингвистику* XXVII-XXVIII, 733–740.
- Тополињска 2002: З. Тополињска, Антропоцентрична теорија језика и српски падежни систем. Београд: *Јужнословенски филолог* LVIII, 1–13.

Dragana V. Stanković

MEANINGS OF INSTRUMENTAL IN SPEECHES OF PRIZRE-TIMOK DIALECT AREA

The meanings of the analytical instrumental construction in the speeches of Prizren-Timok dialect area are almost as varied as in the standard language. The following semantic categories were identified: instrumentativity, comitativity, immediate-type sociative, characteristic detail, category of “whole”, causality, spatiality, mediativity, conditioning, situational instrumental, instrumental for expressing a state, predicate and explicative instrumental. All instrumental meanings are expressed in analytical construction with the prepositions *с*, *међу*, *под*, *пред*, *над*, *по*, *за*. The analytical construction with preposition *с* has the widest semantic field, has taken on many instrumental meanings, and it is the most frequent, too. The other prepositions are represented in a smaller number of examples and have a much narrower semantic field. The petrified instrumental forms are preserved in the fuction of adverbs of manner and time and with ablative meaning.

Key words: Prizren-Timok dialect area, syntax of the cases, analytical instrumental construction, instrumental meanings.

ОСВЕЋЕЊЕ КУЛТУРНОГ СПОМЕНИКА *

Стјепан Иванович Чахотин није живео довољно дуго после завршетка Првог светског рата да би остварио своју жељу, исказану у писму Розанову од 27. октобра 1916. године, и у неблагонаклоној Одеси, у којој се после Ниша стално настанио, објавио своју поезију. Атеисти на власти током и после Октобарске револуције, који, сасвим сигурно, нису били лепо расположени према бившем царском конзулу и који су можда убрзали долазак дана његове смрти, нису погодовали објављивању поезије која је, поред осталог, осуђивала убиство једнога краља и славила другу краљевску породицу и подизање православних храмова у новонасталој увећаној краљевини Србији, утолико више што су и они сами са историјске позорнице, стрељањем, уклонили династију Романових стару три века. Зато наш вишегодишњи труд да протумачимо, на појединим местима веома тешко читљив, аутограф и ставимо јавности на увид ову поезију и њено тумачење, представља испуњење завета песника исказаног у тренуцима стрепње над њеном судбином, у песми без наслова обележеној бројем 20. Дошао је, дакле, тај час и тај дан сећања из песме, ни мање ни више него читав век после њеног настанка.

Конзул је дошао у Ниш у време испуњено низом важних историјских догађаја и, често, неочекиваним противуречностима. Упоредо с вођењем последњих битака и ратова за ослобођење од турског ропства преосталог дела српских земаља, на унутрашњем плану догађају се Тополска и Тимочка буна, прогони и хапшења српских бораца и родољуба, Мајски преврат, долазак нове династије, а пре њих анексија Босне и Херцеговине, која ће припасти Србији тек после кржаве, пирове победе у Првом светском рату. Упркос томе што је радо био виђен на двору

* Из заоставштине проф. др Мирољуба Стојановића.

Реч изговорена на промоцијама књиге С. И. Чахотина *У Србији и о Србији* 29. маја на Универзитету у Нишу и 30. маја 2012. у Удружењу књижевника Србије у Београду. Двојезична руско-српска књига коју је приредио и за коју је написао Поговор Мирољуб Стојановић промовисана је и у Русији: у Јарослављу на Међународном руско-француском колоквијуму о Првом светском рату 15. септембра 2014. на руском и француском језику, у Угличу 19. септембра 2014. године, као и 17. фебруара 2015. године у Дому руског зарубежја „Александар Солженицин” у Москви на руском језику.

Обреновића, не би се могло рећи да га је Србија у целини радо прихватила. Његово име и активности негативно су коментарисани чак и на седницама Скупштине Краљевине, а његова почетна резервисаност према Карађорђевићима због начина на који су дошли на власт и односа према извршиоцима атентата није могла остати непримећена и без одређене суздржљивости српских званичника.

Тој и таквој Србији Чахотин је сагледавао и врлине и мане, анализирао менталитет, сачињавао карактеролошку номенклатуру, проучавао њену веру, посећивао цркве и манастире, величао њен патриотизам, жигосао каријеризам, имитаторски дух и профитерство, исмевао стављање материјалног благостања над националним достојанством и чашћу. Почео је исписивати стихове – песме и поеме – из којих израња лик српског ратника, лик трагичног хероја који и ратнички и мирнодопски део свога живота проводи у непосредном суседству смрти. У том контексту релативизује се и филозофска поставка о тежњи к смрти, јер боџија мајора Милутина Митића Ленчета, који на коњу у галопу, у име живота оних које заступа и за које се бори, јури пред војном јединицом на исукане сабље непријатеља или топове под паљбом, представља недвосмислено хрљење у живот, у надокнаду изгубљеног времена намењеног животу. Цео недуги животни пут краља Александра Обреновића, његов инат оцу, министрима, двору, у крајњој линији и Србији у целини, био је у основи стварање услова за трагичну смрт. Краљици Драги, у чијем лику је Чахотин персонификовао достојанство, приврженост и постојаност, судбина није дала да дуже демонстрира своју супериорну интелигенцију, за то време солидно образовање, тактичност у опхођењу, осећање националног поноса и родољубља. У овој поезији краљ Петар I Карађорђевић трпи жестоку казну судбине, унутрашњу драму гриже савести стрепећи да се одговорност за његове грехе не пренесе и на потомке, а кнез Арсен, дубоко разочаран и тужан, неспорно заслужан за Русију, после суочавања с истином да су дебеле свиње као извозни артикл у Аустрију важније за српске трговце и посланике од мишљења краља и његовог брата – несуђеног реформатора српске војске, одлази у неизвесност благостања, али и у извесност своје носталгије. Софија Петровна Мертваго, прослављени педагог и дугогодишњи руководилац царског женског института на Цетињу, позвана, а недочекана, враћа се из Ниша у Београд упорно тражећи оправдање за површност, неодговорност, негостољубивост и притворност оних који су је позвали да у Нишу оснује Руски женски институт, а када је стигла, нису имали храбрости да јој саопште истину о своме одустајању од намере.

Нигде европеизам и славенофилство нису тако сликовито постављени један поред другог као у овој поезији. Читањем песама долази се до сазнања да је супротстављање једног другоме велики неспоразум. Зато што, сматра Чахотин, упркос томе што *лукави Шваба* задовољан *трља руке и накривљује капу* после сваке зађевице међу Словенима,

славенофилство не подразумева искључивање других опција и могућности, већ само остваривање јединства словенских народа ради заштите од честих угрожавања. У том контексту се и слика и доживљава свака непринципијелност, неморал, пакост, завист, подвала и зло учињено у односима међу њима (Словенима), испољавање сумње, неповерења и комплекса, заборављање заслуга... Ако је све то тако, онда је пошвабљавање језика, да би био културан, смешно, монденство лажно, имитаторство тужно, претерано економисање и материјалистичка искључивост фатални су. Људи с развијеним осећањем националне части и с личним дигнитетом из тога безглаво беже, гуши их задах лажне величине.

Чахотин је сматрао да су Србе робовање под Турцима и вишевековна борба за слободу удаљили од изворног православља, да у Србији у погледу вере много тога није исто као у Русији. Опаска је, без сумње, донекле тачна, али недовољно образложена, јер и за то, као, уосталом, и за све друго појавно, има објашњења. Српске цркве пет стотина година нису смеле бити ни велике ни раскошне, ништа у њима није могло бити китњасто ни златно, њихова звона нису оглашавала ни рођење, ни смрт, ни празник, нису смела указивати на опасности – то се радило клепалима. Када су звона, после ослобођења, слободно набављана, долазила су са различитих страна, најчешће из суседне Аустрије (њихов се звук и објективно разликовао од звука звона ливених у Русији – био је плићи, циктавији), а звонила су међу брдима и у кланцима у којима су се налазиле цркве и манастири. Зато у Србији нема тог простирања звука по бескрају равнице (јер нема ни те равнице) за којим чезне Чахотин. На страну то што је српска црква током векова била саборац и друг у рату, што се у њу чешће ишло на прославу него на молитву.

Па ипак, у Нишу је двадесет година усамљенички живео један Рус – конзул и даровити песник, који је имао две неодољиве потребе: да воли и да ствара. Ако бисмо га представили у контексту тада актуелне руске поезије, којој припада и која се налазила у снажном превирању и теоријски, и поетички прилично трасираним путем, удаљавајући се од Њекрасова, грабила ка акмеизму, имажинизму и футуризму, уочићемо да би она (да је објављена тада) представљала реметилачки естетички фактор, изван анахронизам – ни налик стиховима Гумиљова, Менделштама, Ахматове, поготово не поезији какву су писали Блок, Брјусов, Хљебников, Мајаковски... Нема код Чахотина оног семантичког одклона (*сдвига*) који је у стању да промени и звучање и значење читаве језичке структуре песме. Тада, такав какав је био, не би могао опстати у окружењу у коме би се нашао, а још мање да постане узор.

У новој српској књижевности тога периода лако се издвајају два развојна и естетичка нивоа. Један је резултат њеног континуитета од друге половине осамнаестог века до Првог светског рата. У њему доминирају песници Пандуровић, Луковић, Илић, Ракић, Дучић, Шантић, Бојић, Јелић,

али и Дис, Настасијевић, Драинац, Растко Петровић... Сасвим други књижевни ниво, али и друге друштвене и цивилизацијске циљеве остварују писци у новоослобођеним крајевима, посебно у Нишу: Никола Ђорић, Димитрије Глигорић Сокољанин, Јелена Димитријевић, Тома Ораовац, Радивоје Караџић, Љубомир Симић, Сретен Динић, Милан Касумовић, Владимир Луњевица... С. И. Чахотин по свом тематском, друштвеном, идејном и естетичком опредељењу припада овој групи стваралаца. Квалитет неких његових песама и поема (*Опроштај са Србијом*, *Конак*, *Манастир Светог Пантелеја*, [*Храм династији у славу*], *Убиство краља Александра и Краљице Драге*, *Крунисање Краља Петра*, *Кнез Арсен*) заузимају сам врх те врсте и тога нивоа певања. Ако се има у виду да смо објавили песничку збирку, а не избор из поезије Стјепана Чахотина, имамо сасвим довољно квалитета, упркос томе што је његов песнички стваралачки опсег веома широк и што полази од пригодничарских стихова и дидактичких записа. И поред тога што је понекад, понесен снагом свога народа и своје домовине, али и искрено одан Србији и њеном народу, узимао себи више права него што му је као странцу припадало, што је често и у публицистици и у поезији иступао као непоштедни критичар српског менталитета, посебно менталитета српских политичара, *свињама које воде политику*, како се у параболу *Кнез Арсен* изразио, волео је Ниш и Србију с којима је живео, патио и славио – у тренуцима њихових посрнућа у стихове је изливао саучесничку тугу и осуду узрочника тих посрнућа, а у тренуцима тријумфа писао је оде, доживљавао часове просветљења и узнесења, стихови су му шикљали у висине као што лете шапке кадета у строју при унапређењу у чинове официра:

*Пролами се! Поново тече река крви,
Уздрхта непријатељ, за бојем иде бој,
(...)*

*Васкрсе Србија, устаде из гроба
К'о млади витез пун претеће снаге,
Песма похвална диже се до неба
И постаде лакше срцима свих Словена!*

И после сто година Србија је посрнула, а ми Нишу, Србији и Русији васкрсавамо свог суграђанина и досад непознатог руског песника, коме је српска реч почесто била прикладнија од руске.

Шта рећи на крају овог у сваком погледу недореченог излагања о једном човеку, који се осмелио да кроз песничке форме сведочи о једном драматичном времену и једном вечно незадовољном народу; шта још рећи о једном досад непознатом поенику, који се у далекој Одеси, слутећи смрт, понадао да ћемо га се једном сетити с осећањем захвалности. Можда ништа више. Зато што сада о њему говори његова поезија – од данас до у вечност њеног трајања, зато што га предајемо историји књижевности чији неумитни поредак и за њега има достојно место.

Наравно, ништа нећемо рећи ни о онима који нису помагали да оживи ова поезија, да се призове лик *усамљеника* и *пустињака* Стјепана Ивановича, који је био двоструко носталгичан: у Нишу чезнуо је за Русијом, а у Одеси за Србијом; ништа нећемо рећи ни о онима који су, без свести о томе да се неке ствари, неки људи, па и нека дела не могу зауставити, у понечему сметали.

Али, свакако треба истаћи и следеће: да ми мр Михаило Медведев, архитекта није донео копију аутографа, сада већ далеке 2005. године, ни сам не верујући у позитиван исход овог ретког подухвата, да унук Петар Сергејевич није показао примерну предусретљивост, градоначелник Ниша мр Милош Симоновић, не би могао донети одлуку која је учинила реалним његово уклапање у пројекат *Културни и књижевни живот на југоистоку Србије у 19. и 20. веку*, који се већ двадесетак година реализује у Центру за научна истраживања САНУ и Универзитета у Нишу. Извршни одбор САНУ 2009. уврстио је ово проучавање у програм сарадње са Руском Академијом наука. Тако су створени услови за истраживање у московским архивима... Захваљујем и председнику Градске општине Медијана у Нишу Драгославу Ђирковићу, који је схватио да ништа не могу пронаћи, ако ми се не омогући да стигнем до Москве, али и проф. др Надежди Лаиновић Стојановић, истраживачу на пројекту и коаутору превода књиге која је наметнула своју стручну и научну минуциозност у приступу превођењу и која је на једном научном скупу у Петрограду први пут о Чахотину проговорила на руском језику (Мирољуб М. Стојанович, Надежда Лаинович Стојанович, *Сборник стихов «В Сербии и о Сербии» Степана Ивановича Чахотина и его перевод на сербский язык (лингвокультурологический аспект)*, в: *Русистика и современность*, Материалы XIV международной научно-практической конференции 29 сентября – 1 октября 2011, Том 1, Лингвокультурология и межкультурная коммуникация, Санкт-Петербург 2011, стр. 342–349).

Прилика је да најтоплије и најсрдачније захвалим свима њима што су учествовали у подизању овог културног споменика, а вама, поштовани посетиоци, што сте увеличали његово освећење.

ВРЕМЕ У РОМАНУ *ВРЕМЕ СМРТИ* ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА: ИЗРАЖАВАЊЕ ПОЈЕДИНАЧНОГ И ОПШТЕГ ГЛАГОЛСКИМ ОБЛИЦИМА

У раду се говори о томе како се писац романа „Време смрти” служи глаголским облицима у исказивању опозиције референцијалност/ неререференцијалност, односно како он репертоар глаголских облика српског језика користи за исказивање појединачног и општег, будући да се у српском језику исти глаголски облици користе за исказивање референцијално и неререференцијално конципованих радњи и ситуација. Рад треба да покаже шта је то у роману што се представља кроз појединачне радње и ситуације, а шта се представља као уопштено, као нешто што има начелније значење, одређену истину, и како се та два поступка исказивања радњи и ситуација обједињују у Ћосићевом роману и његовој умјетничкој визији Великог рата и Србије у њему.

Кључне ријечи и изрази: *Време смрти*, српски језик, синтакса, глаголски облици, референцијалност, неререференцијалност, појединачно, опште.

Добрица Ћосић, један од најзначајнијих српских писаца двадесетог вијека, свакако и један од најзначајнијих српских романсијера, није заобишао ни тему српске судбине у свјетским ратовима. Роман *Време смрти* управо је посвећен Првом свјетском рату и српској епопеји у том рату. У овоме раду бавићу се питањем исказивања времена у том Ћосићевом роману, конкретније начином овременавања радњи и ситуација глаголским облицима. Вријеме се, познато је, исказује различитим језичким средствима: глаголским облицима, временским одредбама, временским реченицама. У раду ће се показати како се писац у том смислу служи једним од тих језичких средстава која му стоје на располагању и, повезано с тим, како он представља догађаје и ситуације у времену с погледом на разлику референцијално / неререференцијално именовање радњи и ситуација, а то ће рећи како он користи репертоар глаголских облика за исказивање појединачног и општег у своме роману. Не исказује се само именицом разлика између појединачног и мноштва, између референцијалног и неререференцијалног; то се постиже и глаголима. И радње / ситуације се такође могу представљати референцијално и неререференцијално, појединачно или уопштено. За српски језик, као и

* sretotanasic@yahoo.com

друге словенске језике¹, карактеристично је да се у ту сврху превентивно користе глаголски облици. У српском језику нема два међусобно раздвојена система глаголских облика – гдје би једни служили за исказивање референцијално, а други за исказивање неререференцијално конципованих радњи / ситуација. У нашој стручној литератури доскора се није узимала у обзир разлика референцијално/неререференцијално, или конкретно/апстрактно, при исказивању радњи и ситуација глаголима². А разликовање ова два начина представљања радњи и понашање глаголских облика у томе нужно је давати у граматичком опису српског језика и узимати у обзир код описа различитих функционалних стилова. Свакако је у вези с овим интересантно, и нужно, имати у виду изражавање ове опозиције у књижевноумјетничком стилу. Већ је речено да за исказивање једнога и другог вида представљања радњи служи јединствен систем глаголских облика. При томе се врши избор из тог система; неким облицима доступна је само једна од ових могућности, други имају могућност да исказују како референцијалне тако и неререференцијалне радње. Рецимо, имперфективни перфекат може да исказује референцијалне и неререференцијалне прошле радње, док је перфективном перфекту доступна само могућност исказивања референцијалних прошлих радњи. На плану садашњости имперфективни презент опет исказује референцијалне и неререференцијалне радње, док перфективни презент, обрнуто, исказује само неререференцијалне садашње радње (Ивић 1983; Танасић 1996). Зато често читамо погрешне тврдње, или бар не сасвим тачне, да је српски перфективни презент неподобан за исказивање садашњости, за исказивање правих садашњих радњи, као да у реченици *Често свратим пријатељима на кафу* – није исказана права садашњост. Опозиција референцијално / неререференцијално исказивање глаголске радње представља опозицију јединичности и плуралности глаголских радњи и ситуација, и то плуралности коју карактерише неограничено мноштво. У оквиру овог неограниченог мноштва разликују се различити типови који се одликују већом или мањом уопштености – она се креће од обичног понављања, преко уобичајеног понављања до генеричности и гномичности (В. С. Храковски 1989; Књазев 1989; Танасић 1996, и др.). У наставку рада нећемо се много задржавати на лингвистичким анализама и стручној апаратури везаним за исказивање референцијалних и

¹О томе како се исказују неререференцијално конциповане радње у словенским, али и у другим језицима, видјети у књизи Храковски 1989 (ур.).

²Истина, поодавно је уочено, у ствари, од када се озбиљно изучава синтаксичка функција глаголских облика, да они исказују појединачне, али и понављане, уопштене радње (Стојановић 1921, Белић 1958; ¹1941, оvdје према Белић 1998: 239–241), али та запажања нису нашла примјену кад се говори синтаксичкој функцији глаголских облика. Тек у новије вријеме то питање је теоретски обрађено и описан је начин функционисања глаголског система у вези са исказивањем ове опозиције (В. Танасић 1996 и тамо навођену литературу).

нереференцијалних радњи или ситуација, појединачног и уопштеног појединих видова неререференцијалности. Приказивање тог сложеног система исказивања референцијално и неререференцијално конципованих радњи и сложених процедура у њиховоме препознавању остављамо за друге прилике и чисто лингвистичке расправе. Циљ рада је првенствено да се покаже како се у овоме роману Добрица Ћосић служи језичким средствима које му стоје на располагању код исказивања појединачног и уопштеног и како он те поступке уклапа у свој приповједачки поступак.

Српски језик користи, како је већ речено, исти глаголски систем и за разликовање појединачних, референцијалних, и уопштених, неререференцијалних радњи / ситуација. Зато глаголски облици сами собом не могу увијек исказивати ту разлику; у ту сврху користе се друге синтаксичке јединице у оквиру реченице, или ту функцију има шири контекст. То се сада, у оквиру овако једног краћег рада, неће детаљније разматрати будући да је у основи описано у нашој новијој литератури³. Најуопштеније речено – различити су начини и овдје, дакле, у кориштењу глаголских облика за један или други вид исказивања радњи и ситуација. У исходу овог рада управо треба да се покажу неки случајеви исказивања појединачних, референцијалних ситуација, на једној страни, и различити видови плуралности, на другој страни – од обичних понављаних до генеричних, неререференцијалних радњи и ситуација, како се они дају у роману. Овдје ћемо дати само неколико најнужнијих напомена о идентификацији референцијалних и неререференцијалних радњи у реченици. У оквиру реченице по природи ствари може се очекивати да могу имати некакву улогу оне језичке јединице које остварују синтагматски однос са глаголом, и то са адвербијалним временским значењем. То су предлошко-падежне конструкције и прилози. Важно је, утврдити дакле, какота средства врше улогу идентификације момента референције у реченици. То је случај кад такве језичке јединице служе временској идентификацији глаголске радње. Наравно, није свака таква јединица подобра и за функцију идентификације конкретних и уопштених догађаја исказаних глаголом. Тако су одредбе *ових дана*, *у наше време*, *устара времена*, *приликом читања* и сл., подједнако прихватљива при исказивању референцијално и неререференцијално конципованих радњи. Важно је још напоменути и то, овом приликом, да се такве референтне тачке могу одређивати овим језичким јединицама и при разговорном режиму и при наративном режиму казивања, док се кључна тачка у разговорном режиму – моменат говора – не јавља у приповједном режиму. Не улазећи овдје у то питање на чисто синтаксичком плану, да само кажем да у приповиједању не постоји феномен познат у синтаксичкој науци као опозиција индикатив – релатив (в. Танасић 1996), што нас при разматрању приповједачког текста ослобађа утврђивања процедура за

³Види подробније Ивић 1983; Танасић 1996; Танасић 2005.

идентификацију једног и другог типа исказивања глаголске предикације глаголским облицима. То је чисто синтаксичко питање – наравно не мора бити неинтересантно и при анализирању књижевног дјела. Али овдје је важнија од тога чињеница да се у приповиједању глаголом исказане радње и ситуације не одмјеравају према моменту говора, та тачка је ирелевантна.

Тема насловљена у реферату своди се на тамо формулисано питање из увјерења *прво* да би све што се може говорити о употреби временских облика у великом Ћосићевом дјелу превазишло просторе и вријеме за једно овакво излагање, *друго* – да би било прилично ускостручно, мада не обавезно и незанимљиво, у овој прилици бавити се (и) чисто граматичким питањима временских глаголских облика и, *треће*, зато што ми се чини да овај план разматрања исказивања времена највише одговара и самом поводу којим се скуп одржава, да он може бити од значаја у сагледавању Ћосићеве умјетничке визије Великог рата и Србије у њему.

Па како то писац у роману *Време смрти* користи глаголске облике и друге алате који му у језику стоје на располагању за исказивање појединачних догађаја, за представљање појединачног, каква је фреквенција таквих ситуација у овоме роману у којим приликама он представља појединачне догађаје. Да зауставимо пажњу одмах на првој страни романа.

„Добош се у сутону огласио Преровом, око општинске суднице, не залазећи дубље у сокаке, без жеље да га чује цело село. А и то како *се* добош *оглашавао*, позивајући преровске житеље да се окупе око сасушеног шупљег бреста и старе општинске суднице, *није обећавало* строжу наредбу ни значајније саопштење. Они који су чули добош закључили су по његовом гласу и такту да је Радоје добошар пијанији но иједног сутона откако је јединца испратио у рат. Па ипак, жене и старци, на то муцање и шапат добоша, окупише се пред каменим степеницама суднице брже него икад у своме веку: десетак дана у село није стигло ниједно писмо с фронта, и ниједна депеша из Команде није јавила ничију погибију, рану или нестанак, а Аћим Катић, Читајући Политику, тврдио је све тише и у поверењу да је на фронту Србији кренуло много наопако.” (1, 7).

Дакле, рат је и ту се говори о конкретним ситуацијама, нема простора ни времена за нека апстрахтна размишљања, за уопштавања. Зато је писац тако и започео – говори о конкретним збивањима у Прерову. У овом одломку доминантан глаголски облик јесте перфекат; јавља се прво у форми са глаголом свршеног вида. Он је згодан да се отвори нека слика, управо перфективни перфекат и не може да исказује понављану радњу (Ивић 1983; Танасић 2005). Сада се та слика пред читаоцем показује и за то служе облици перфекта са глагоима имперфективног вида – опет се исказују појединачне, конкретне радње – то су следећа два облика перфекта, а онда слиједи појашњење, опет с глаголима свршеног вида. Та

ситуација се завршава аористом. Употреба аориста *окупише се* има оправдање; он уноси динамику у причање, а разлози за динамику заиста постоје: „Па ипак, жене и старци, на то муцање и шапат добоша, окупише се пред каменим степеницама суднице брже него икад у своме веку: десетак дана у село није стигло ниједно писмо с фронта, и ниједна депеша из Команде није јавила ничију погибију, рану или нестанак, а Аћим Катић, Читајући Политику, тврдио је све тише и у поверењу да је на фронту Србији кренуло много наопако”. Као што се види, завршава се једна слика и сцена се мијења: народ се окупи.

И кад хоће да да неку слику у њеноме трајању, писац мијења репертоар глаголских облика: започео је претериталним облицима перфектом и аористом, а онда прелази на транспоновани (приповједачки) презент, у складу с током приповиједања:

„Учитељ Коста Думовић, гологлав, ћутећи, лагано *хода* учионицом; на скамијама где су седели и учили Преровци изгинули на бојишту *горе* воштанице које им је за покој душе припалио он, њихов учитељ. ... *Враћа* се за свој сто да у деловодник запише нешто. Опет *стоји* замишљен између табле и рачуналке; *слуша* и *гледа* воштанице” (1, 8–9).

Претеритални облици, посебно они перфективног вида, нису омогућавали писцу оно што јесте транспоновани презент. Он је зауставио слику, увео читаоца да догађање прати из унутрашње стране. За такво представљање прошлих догађаја у савременом српском језику данас је, последице повлачења имперфекта, најпогоднији презент, погоднији је од имперфективног перфекта; његова могућност у том погледу је потпунија. О оваквом начину представљања прошлих догађаја писали су многи, да не наводим овде ни Бахтина ни Успенског, чији су погледи на ово данас познати ширем кругу научне јавности; ја бих се овом приликом позвао на Јелену Падучеву, савременог руског лингвисту, која се бави и питањем временских транспозиција. „Семантику употребе несвршеног презента могуће је представити на следећи начин: садашњевријеме опонаша присуство читаоца – адресата на мјесту догађања, тј. позива читаоца у улогу непосредног посматрача догађања, смјешта читаоца у замишљени простор текста. ... У сваком случају, несвршени презент ... не успоставља никакав однос између времена догађања и реалног времена писца – говорника или читаоца – адресата” (217) (Падучева, 1990. Како видимо, Падучева наглашава раскид везе између момента догађања и момента говора у приповједачком тексту, у овоме раду она уводи појам момента посматрања: радње /ситуације су истовремене, претходе или слиједе за тим моментом. Тај моменат је опет истовремен са временом које исказује презент у овим пасусима. На другом мјесту, у књизи, у њеном поглављу, „Семантика наратива”, Падучева каже да несвршени вид претпоставља моменат посматрања смјештен у средиште ситуације” (Падучева 1996, 363). Оно што је прије тог времена исказује се перфектом, нпр: на скамијама где *су седели и учили* Преровци изгинули на бојишту

горе воштанице које им *је* за покој душе *припалио* он, њихов учитељ. Радња се помјера пред очима читаоца; она се исказује опет презентом. Најбоље би овај облик замјењивао имперфекат кад би га писац користио. С повлачењем имперфекта презент је добио још већи значај у књижевноумјетничком стилу.

И управо је у цијелом роману на овакав начин писац користио глаголске облике за изношење појединачног. А опет – највише простора у роману и припада исказивању појединачног: рат је, догађаји се прстижу, гине се, јуриша се, губе се положаји, враћају се положаји, сваког момента се нешто ново дешава. Војска долази, пролази, грађани се повлаче из града у град, сељаци шаљу писма и пакете војницима, сваки дан изнова слушају има ли вијести с фронта, шаљу пакете синовима. Писац нас је увео у рат, он нам приказује рат баш као што је и ова мала слика са учитељем у учионици; он не описује рат и не филозофира поводом рата. И сваком јунаку се посвећује посебна пажња; зато се радње представљају као појединачне, без уопштавања. Да ради илустрације реченог наведем још један фрагмент из друге књиге: „Чета *јестигла* на нов положај, *наложила* ватре, *полегала* око њих. Богдану Драговићу се не спава и због страховите хладноће. Мраз развија букве, муклином шуме разлежу се прасци, Он бере суве гране по тмуши, дуго се мучи ваљајући по снегу пањ, задовољан што се мучи, што може некоме нешто добро да учини ноћас, Ложи ватру и покрива војнике; двојицу регрута у шумадијским оделима, који су се *загрлили* да им буде топлије, покрива својим шињелом. Стари војници леже мирно, поред ватре, на гранама; понеко се промишкољи због ваши и почеше у сну. Регрути и нови војници трзају се у сну, изговарају женска имена, јече, јуришају и беже” (2, 185). И овај примјер свједочи да се писац често служи транспонованим несвршеним презентом да читаоца уведе у само мјесто догађања (подвучени облици); читалац је опет уведен у сам центар догађања. Понеки појединачни акт је представљен свршеним презентом; слика се употпуњује извлачењем неких појединачних догађаја.

Овом приликом бих још само скрену пажњу, а то се могло запазити и у овом последњем наведеном одломку, да се у навођеним примјерима појединачно исказује самим глаголским облицима, без помоћи других референтних средстава. Очито је да за тим у овако постављеној архитектури дјела није било потребе. Писац нас је увео у рат и ми пратимо конкретне догађаје. И судимо о рату. Личностима – војницима и генералима, интелектуалцима, сељацима и господи – на основу тих њихових конкретних дјеловања.

Наравно, нису у роману увијек дати само овакви описи ситуација и војника у њима. Ћосићево дјело је вишеструко слојевито. Често се у оваквим описима писац зауставља код неког јунака, рецимо, и почиње да прати његово размишљање. Такав случај илустроваће следећи одломак (с нужним скраћивањем): „Бора Пуб заћута и зато што се не стиди. Кафеџија и војници приносе пилећу чорбу, па сарму, па печење и питу од бундеве,

непрестано служећи вина. Музика без одмора свира; певачица пева промукло и мрзоволно, свирци је нескладно прате, нашта се мајор Гавриловић често и строгим погледом окреће према виолинисти-примашу. Жагор расте, чује се и смех, наручују се песме; весеље обузима већину за столом, а на оне снужене и смркнуте наваљују с пићем они који су већ у дерту. Бора Пуб их посматра редом и размишља ко ће од њих сутра погинути. [...] *За чим треба да жали из тих својих двадесет и две године живота у коме се ни за шта није мучио, осим за наду у будућност, коју није успео да стекне? Осим мајке, ко ће жалити за њим? Неколико другова ако преживе, заборавиће га у миру. Ону Душанку би сигурно заволео, не заборавља то лице на коме се сва види, али ни та болничарка не заборавља неког свог срећног рањеника.* [...] Мајор Гавриловић му наздравља с осмехом” (4, 224). Оваквим комбиновањем излагања постиже се још већа умјетничка увјерљивост. Ако обратимо пажњу, видјећемо да је и овдје у приповиједању употријебљен имперфективни презент. Аутор је читаоца увео у средиште збивања, зауставио код једног јунака, боре Пуба, и он одатле прати његово размишљање. Ту је измијењен режим излагања, то није више проповиједање и зато транспоновани презент уступа мјесто другим глаголским облицима.

Почели смо представљање начина исказивања појединачног навођењем пасуса са прве стране прве књиге, па да завршимо са претпоследње странице четврте књиге: „Кад ескадрон Моравске дивизије уби неколико хиљада коња, живи се одједном *узнемирише* и *збише* у гомиле, *зањишташе* и *кренуше* на своје убице. Војници су престашено пуцали, бранили се и повлачили ка мору; устрељени коњи падали су у баре крви, њих су газили још живи и примицали се својим јахачима који су се збијали, намичући бајонете на пушке и упркос револверским пуцњима официра, узмицали ка мору. Коњи се нису заустављали иако су немилице гинули, присиљавајући људе да устукну до воде. Тад *престадоше* да пуцају. Долина коња прилазила им корак по корак, са упереним бајонетима на пушкама људи су узмицали у море до појаса, запљускивали их запенушени таласи; ондасу стали и унезверено гледали коње; па им тепали, молили опроштај за сва гладовања, жеђии јахања, мамузања и ударце; неки *клекоше* за милост због последњег убијања у име отаџбине. Коњи су им се лагано примицали, и њих су запљускивали таласи; онда *сустали* на неколико корачаја и гледали људе. Устрашено и молбено људи су гледали коње, док је преко њих хуктао ветар и обливала их морска пена” (4, 600).

У овом пасусу је дата потресна и несвакидашња слика још једног жртвовања – убијања болесних и сувишних коња на обали мора пред укрцавање у француске лађе. Запажа се да се овдје не употребљава приповиједачки презент, него је слика отворена низом облика аориста да би се прешло на облик имперфективног перфекта. Аорист је употријебљен још на два мјеста, перфективни префекат на једном. Тиме

као да је покретно платно догађања заустављено на трен. И овдје је дат догађај у своме току, али је читалац ипак извучен изван њега, он посматра то са стране, а не као у случајевима с обликом презента, кад се он смјешта у самомјесто догађаја. Као и у случајевима кад је презент употријебљен у функцији приближавања догађаја читаоцу, и у овом примјеру аутор романа је мајсторски искористио комбинацију претериталних облика перфекта и аориста и своме приповједачком поступку.

Ишчитавањем овога романа можемо се увјерити да се писац много чешће служи референцијално употријебљеним глаголима; он описује догађаје и ситуације са својством јединичности. И кад се прати мисли појединих јунака, опет се најчешће ради о размишљању о појединачном.

Треба се сад зауставити код другог начина овременавања догађаја и ситуација, видјети како стоји са представљањем неререференцијалних радњи / ситуација, са уобличавањем општег. Прво што пада у очи јесте то да се у роману много мање јавља употреба временских облика са таквим карактером, у складу с реченим о фреквенцији референцијално употријебљених временских глаголских облика. Такве радње / ситуације нису идентичне. Има оних које значе најобичније понављање радње. Такав случај је с почетка прве књиге, кад учитељ Думовић пали свијеће својим ђацима. „Како су му ђаци *гинули*, тако им је имена кредом *исписивао* на табли...” (1, 9).

Овдје се за то употребљава перфекат свршених радњи. Као што је речено, перфективни перфекат се по правилу у тој функцији и не употребљава. За српску историју важи једно правило – каже се често да је српски сељак изнио све ратове. Па, да на почетку навођењем једног примјера који свједочи о томе како сељак разумијева своју обавезу одбране отаџбине, како се за то припрема: „Отац сина *испраћа* у рат, то последње припада мушкима. Да су сами кад *се одлази*, да *се гледа* син и *слуша* отац” (1, 26).

Такође, јављају се примјери уобичајеног понављања радњи. „Богдану Драговићу се не спава и због страховите хладноће. Мраз разбија букве, муклином шуме разлежу се прасци. [...] Кад би он заспао и сањао, сигурно би сањао Луку Бога и како повраћа. Шта ли ноћас сања његова мати, која га *сања* сваке ноћи *кад није код куће*, па *кад се врати*, не питајући како му је у Београду и школи, редом му *прича* своје снове, шта је он њој у сновима био и чинио. Шта ли је с њом и сестром у том окупираном Ваљеву?” (2, 185). Ове неререференцијалне садашње радње припадају истом оном Богдану Драговићу што грије своје војнике док спавају и потичу из истог пасуса; њему се не спава, писац нам у једном тренутку открива о чему он размишља. Јунак приче од размишљања о својим саборцима почиње размишља о мајци и онда евоцира прошлост и радње и ситуације везане за мајку које су се понављале. Овдје је то дато у облику презента. У ствари, те радње / ситуације нису ни омеђене према јунаковом моменту размишљања; оне за њега представљају садашњост.

Да наведемо још један сличан примјер: „...кад угледа у тами светлугање браде, он стаде скрушено, као да је у цркви. Пред том брадом свагда га *испуњава* страхопоштовање: било какву тајну да му *јесаопштавао*, *чинило* му се да је Пашић већ зна, ничим није могао да га изненади ... У тим тренуцима је често *губио* сигурност, глас *би* му *задрхтао*, *почео би да муца*, није *успевао* да заћути, руке *би му се узнемириле* од Пашићевог сивог, густог погледа, а у њему *би се подизао* гнев против тог савршено отменог старца од кога га је страх, свеједно што од њега нити зависи, нити му је ишта дужан” (4, 59).

Овдје је посриједи нешто већи комплекс нереференцијално употријебљених глаголских облика. Прво је употријебљен несвршени презент, којим се исказује неограничено понављање ситуације. Облицима несвршеног перфекта исац враћа поглед у прошлост у којој су се понављале несвршене радње; то се исказује облицима перфекта *јесаопштавао*, *чинило* му се. Ту је употријебљена и једна предлошко-падежна синтагма у *тим тренуцима*, која својим обликом упућује на мноштво радњи. На итеративну прошлост опет се указује обликом несвршеног перфекта. Евоцирају се прошла времена. За то је погодан облик потенцијала, који је, данас најчешћи облик за исказивање неограниченог понављања у прошлости кад је посриједи свршени глагол. Међутим, ту је и два пута употријебљен потенцијал несвршених глагола, где је могао доћи и перфекат. Очито је да их је писац употријебио да би сачувао ту ноту евокативности, која није карактеристична за итеративни перфекат, а јесте за потенцијал (Ивић 1983).

Нашли смо и један примјер гдје је дужи текст посвећен евоцирању прошлости, младих дана Адама и Наталије, гдје су те прошле радње и догађаји нереференцијално конциповани. „Адам и Наталија, покисли до коже, лагано и приљубљено јашу ливадама и обалом Мораве ...[...] Ћуте са истом мрклом тугом: од њихових негдашњих ноћних јахања, тајних игара и радовања, ове се ноћи ништа не може да понови. Али настављају да се муче по мраку и киши, а уз страх од сванућа сећају се топлих и сушних лета, са месечинастим, кратким ноћима. [...] Обоје се најдуже сећају баш тих плускања и квашења одеће, те њихове најузбудљивије игре, коју су *понављали*: она са стрепњом што ће остати у кошуљи, он са надом: мора да се свуче и просуши све до кошуље. Њему *је то била* она, последња прилика да је голуждраву обори на спруд и понесе у врбак; онај увек исти тренутак којег *се* више *неће* да одрекне, а за који њему увек и опет *понестане* снаге. То свлачење *било је* и њој најопасније и најслађе у њиховој игри: *уживала је* како *цепти* и како *се* том младом, бахатом преровском љубавнику *сплићу* руке и језик док *се* *заклиње* да ће се окренути од ње и жмурети док се она свлачи и да је *неће* дирати кад се скине и побегне у топољак. А кад *би остала* у кошуљи и боса *потрчала*, она *би* *вриснула* од страха да не јурне за њом, од ошамућујуће жеље да јурне и слеђа је обгрли и стегне што игда може. Он *се није окретао* све док

јој чује трчање, па *јебесан* на себе, ту своју немоћ, хитро *купио* облутке и *пребацивао* их преко реке, све док му руке у раменима *не утрну* од бола. Из таме топољака, ослоњена на стабло, она га *гледала* како се бацака по спруду, и то тупо падање облутака по другој обали, *слушала је* као ударе његовог шашавог срца. И *дрхтурила* од студи и стрепње да он не дотрчи и обори је у траву. [...]” (4, 434–435).

Није ово једини примјер гдје писац прати своје јунаке док они у ратном кошмару евоцирају своје младе дане, понекад и вријеме младости и у њему живот; разумљиво ту има простора за неререференцијално представљање тога времена. У овом случају то је представљено првенствено употребом несвршеног перфекта, а зато потенцијал има посебну вриједност; он служи за евоцирање успомене на најузбудљивије Наталијине тренутке из тих њихових младалачких забављања.

Да скренемо овдје пажњу на други начин исказивања уопштеног: „*Кад* на нашим литургијама *пева* хор, *кад* људи *певају* у храму, мене *обузима* нека безмерна туга...” – враћа се Никола Пашић у нератна времена (4, 79). На неомеђено понављање се указује у формом реченице – временска с везном *кад* и план садашњости говоре о понављаној радњи / ситуацији (в. Танасић 1986).

Јављају се и случајеви исказивања ситуација које су на вишем нивоу апстрахтности:

„Милена му прича како је рањен Богдан Драговић, а он чује само себе: Зар се тек у поразу *нађе* своја мера живота, *сазна* своја стварна моће? Његов животни неуспех можда је у његовој неспособности да буде спокојан и срећан.” (4, 67). Овдје се поводом одређених конкретних ситуација размишља на много вишем нивоу апстракције; исказују се обликом несвршеног презента којим не исказана неререференцијално конципована садашњост.

На сличан начин Никола Пашић, ко би други, и о чему другом, размишља о политици: „Политика је ипак блиска земљорадњи: сваки посао има своје време и свој алат: *сеје* се да се жање, *сади се* да се узбере. Ако је сетва без жетве, улудо *је била*; ако *серадило* без вајде, наопако *серадило*. Осим корисне, свака друга политика је глупост. А *кад* политика жртве *захтева*, онда рачуни *морају бити* тачни као за мостовну конструкцију” (4, 96).

И у овом случају исказују се неререференцијалне ситуације на вишем нивоу уопштавања. У овој посљедњој реченици исказано је опште које има универзалан карактер. Смисао цијелог претходног расуђивања јесте да се дође до те истине, све претходно је послужило као подлога и доказ ове истине. А та општеважећа истина треба да послужи као темељ за Пашићеве одлуке у тако тешким ратним приликама Србије. Употреба глаголских облика за исказивање општег има, дакле, важну умјетничку функцију; служи писцу за стварање умјетничке слике Србије у Великом рату.

И официри се служе одређеним општеважећим истинама и судовима за оправдање својих одређења у ратној ситуацији. Тако и војвода Мишић у једној жучнијој расправи са војводом Путником одговара: „Битке *добија* онај ко *има* своју и надмоћну идеју, ко *влада* временом и простором. Ко непрекидно *исказује* иницијативу. Тако сам вам *одговарао* и на испитима” (2, 291). Већ је истакнуто да се у роману првенствено описују појединачни догађаји и ситуације. Па кад то српске војводе посежу за средствима неререференцијалног концеповања радњи и ситуација? Они су се нашли у немогућој ситуацији: да прихвате и воде рат против вишеструко надмоћнијег непријатеља. Сваку војничку одлуку морају оцјењивати имајући у виду могуће последице по војску и отаџбину. Зато одлуке морају заснивати на најчвршћим истинама о ратовању. Довођење у питање тих истина, захтјев једног војводе од другог да их се не придржава служи Ћосићу да покаже у каквим немогућим околностима ратује Србија у Великом рату.

Да не изоставимо и размишљање једног српског сељака, Сава Марић (код нас се каже да је српски сељак изнио све ратове): „Све што људи *чине*, а није нечасно и ником *не смета*, треба чинити. Не ваља се много издвајати ни у поштењу” (2, 194). „Ђаци-поднаредници гледају како им послилни непрестано сипа ракију у порције. Ко ме је ово последња пријатност, последња доброта мајора Гавриловића? – пита се Иван и редом посматра своје другове. Сава Марић му тврдио да ујутру *позна* војника који ће тог дана погинути. „Да знате, водниче. Куршум *нађе* оног коме је смрт слетела у душу и *вирка* му из очију” (2, 190).

Писац приказује све слојеве српског друштва у овоме рату, сви они носе своје доживљаје рата, са искуством које се таложи у српском народу. Свакако и сељаку, вијековима, јер – и рат је судбина српског сељака. Па ред је да и он своје искуство и каже.

На крају. Овдје су само у изводу представљени начини на које Добрица Ћосић у своме роману посвећеном Првом свјетском рату исказује појединачно и опште. Кроз тај поступак пропуштени су сви догађаји, сви учесници у томе рату од сељака и војника до интелектуалаца и посланика и официра, хиљаду триста каплара и министара. Писац вјешто користи могућности које глаголски систем српског језика има на располагању. Треба рећи да у овом роману глаголски облици једну и другу своју функцију исказује најчешће у реченици сами, много ређе у сарадњи са референтним средствима – у виду предлошко-падежних конструкција или прилога с временским значењем. Свакако да разлог за такво понашање глаголских облика лежи у њиховој сарадњи са ширим и најширим контекстом дјела. А преко тих саопштавања о појединачном и општем, кретања од појединачног ка општем, писац је створио умјетничку визију Првог свјетског рата и српске судбине у њему.

Све и појединачно и уопштено своди се на једно. Срби су на ратној вјетрометини. Срби рат примају као судбину, нема генерације која се с

ратом мимоиђе. Или – како каже мајор Станковић „Нама Србима је суђено да ратујемо само против јачег” (2, 189). Зато је код српског човека ушло и у свијест и у морални закон да се отаџбина мора бранити, у чему тај исти мајор Станковић види и улогу хиљаду триста каплара. И зато у првој књизи и стоји и слѣдеће правило о испраћању синова у рат, а он је био увијек за одбрану отаџбине: „Отац сина *испраћа* у рат, то последње припада мушкима. Да су сами кад *се одлази*, да *се гледа* син и *слуша* отац” (1, 26). Да отац пренесе сину и савјет да се чува, али исто тако да му каже како се ратује за отаџбину. Зато и оно писмо гдје супруга мужу, који је изгледа издао или се предао, пише да отац неће за њега ни да чује, јер их је све осрамотио.

А у овом раду смо покушали да покажемо да се у сагледавање судбине Србије у Великом рату, у сагледавање појединачног и општег што велики писац износи у великом роману српске књижевности, може ући и сагледавањем улоге глаголских облика у овременовању догађаја о којим се приповиједа у томе роману.

Литература

- Белић 1998: Александар Белић, *О језичкој природи и језичком развоју*, књига I; Александар Белић, *Опита лингвистика*, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Ивић 1983: Milka Ivić, *Načinakojeslovenski glagolovremenjujeponavljanuradnju*; Milka Ivić, *Lingvističkiogledi*, Beograd, 37–55.
- Ивић 1989 – Милка Ивић, *О разликовању начелног од конкретног саопштавања*, Глас САНУ ССЦЛП, књ. 13, 1–6.
- Књазев 1989 – Ю. П. Књазев, *Выражение повторяемости действия в русском и других славянских языках*; Храковски 1989 (ур.), 132–144.
- Стојановић 1921 – Љубомир Стојановић, *О значењу и употреби глаголских облика у реченицама*, Јужнословенски филолог 2, Београд, 187–221.
- Танасић 1986 – Срето Танасић, *Реченица као сигнал нереференцијалности глаголске радње*, Књижевни језик 15/2, Сарајево, 177–181.
- Танасић 1996 – Др Срето Танасић, *Презент у савременом српском језику*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Танасић 2005 – Срето Танасић, *Синтакса глагола*; П. Пипер, И. Антонић, В. Ружић, С. Танасић, Љ. Поповић и Б. Тошовић, *Синтакса савременога српског језика. Проста реченица*, Институт за српски језик САНУ, Београдска књига, Матица српска, Београд, 345–476.
- Храковски 1989 – В. С. Храковский, *Семантические типы множества ситуаций и их естественная классификация*; Храковски 1989 (ур.), Ленинград, 5–53.
- Храковски 1989 (ур.) – *Типология итеративных конструкций*, Ответственный редактор В. С. Храковский, Наука, Ленинград.
- Падучева 1990 – Елена В. Падучева, *К семантике видо-временных форм глагола в повествовательном тексте*, Tekst w kontekście, Вроцлав – Варшава – Краков, 215–221.
- Падучева 1996 – Е. В. Падучева, *Семантические исследования*, Москва.

Срето З. Танасич

**ВРЕМЯ В РОМАНЕ *ВРЕМЯ СМЕРТИ* ДОБРИЦЫ ЧОСИЧА:
ВЫРАЖЕНИЕ ОДИНИЧНОГО И ОБОБЩЕННОГО ГЛАГОЛЬНЫМИ
ФОРМАМИ**

Добрица Чосич, один из выдающихся сербских писателей двадцатого века и, несомненно, самый значительный сербский романист, не обошел тему о сербской судьбе в мировых войнах. Роман *Время смерти* именно и посвящен Первой мировой войне и сербской эпопее в этой войне. В настоящем докладе автор занимается вопросом о выражении времени в данном романе Чосича. Время, как известно, выражается различными языковыми средствами: глагольными формами, временными определениями, временными предложениями. Автор здесь покажет, как писатель с этой целью использовал глагольную систему, имеющуюся в его распоряжении и, в связи с этим, как он описывает события и ситуации в данное время, исходя из различий референциальное / неререференциальное изображение действий и ситуаций. Сербский язык использует (ту же) глагольную систему как для дифференцирования одиночных, референциальных, так и для обобщенных, неререференциальных, действий / ситуаций. Результат данной работы должен содержать выявление различных видов выражения одиночных, референциальных ситуаций, с одной стороны, и различные виды плуральности, с другой – начиная с обычных, повторяющихся, вплоть до генерических, неререференциальных действий и ситуаций на различных временных уровнях, как они представлены в романе. Другими словами, в настоящей работе будет показано, как Чосич в своем романе выражает конкретное и общее. Это представляет интерес, как для науки о языке, так и для толкования романа как художественного произведения.

Ключевые слова: *Время смерти*, синтаксис, глаголы, референциальность, неререференциальность.

Лидија М. Тантуровска*
Институт за македонски јазик
„Крсте Мисирков” – Скопје
Универзитет „Св. Кирил и Методиј”

УДК 811.163.41`373.23
811.163.3`373.23

Татјана Г. Трајковиќ¹
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Департман за србистику

ЗА ЕДНА ПРОМЕНА ВО СРОДНИЧКАТА ТЕРМИНОЛОГИЈА (кај скопјаните и кај нишлиите)

Предмет на интерес на овој труд е промената што ја забележавме во сродничката терминологија. За оваа научноистражувачка работа подготвивме анонимна анкета, преку која сакаме да ја согледаме состојбата на терен. Се определивме да ја спроведеме анкетата кај анкетирани лица со: различна возраст, различно образование и различна професија.

Анализата е фокусирана на извесен број термини од системот на сродство кај Македонците со соодветните термини од системот кај Србите, со кои се врши именување и обраќање, а целна група ќе ни бидат скопјани и нишлии. Ова го правиме од две причини: а) сметаме дека иако станува збор за претставници од два различни народи, кои имаат свои култури и традиции, во многу компоненти тие се блиски и б) двата града Скопје и Ниш имаат значително место во професионалниот развој на проф. д-р Јордана Марковиќ, во чија чест го подготвуваме овој труд.

Клучни зборови: македонски јазик, српски јазик, сродство, терминологија, проф. Јордана Марковиќ.

Предмет овог рада је промена коју смо приметили у сродничкој терминологији. Да бисмо истражили ситуацију на терену, припремили смо анонимну анкету. Одлучили смо да спроведемо истражување меѓу испитаницима различитих узраста, различитог образовања и различитих занимања.

Анализа је фокусирана на неколико термина у македонском систему сродства са одговарајућим изразима у српском систему, именувања и обраќања, а испитаници су из Скопља и Ниша. Ово радимо из два разлога: а) налазимо да, иако су претставници два различита народа који имају своје културе и традиции, у многим су компонентама блиске и б) Скопље и Ниш имају значајно место у професионалном развоју проф. др. Јордане Марковић, у чију част припремамо ово дело.

* lidiijatanturovska@yahoo.com

¹ Доц. д-р Татјана Трајковиќ ја преведе анкетата на српски јазик и го спроведе анкетањето во градот Ниш, за што ѝ изразувам голема благодарност. Без тој материјал, овој реферат немаше да ја има постоечката содржина.

Кључне речи: македонски језик, српски језик, сродство, терминологија, проф. Јордана Марковиќ.

Сродството е проблематика, која е предмет на интерес на повеќе научни општествени и хуманистички дисциплини и сосема се согласуваме со определбата дека сродството е универзална социјална категорија, една од основните институции на општествената структура. За сродството постојат повеќе дефиниции, во кои (во секоја, од агол на определената научна дисциплина) се дефинира односот меѓу луѓето/индивидуите, кој обично се воспоставува преку фамилијарни врски.

Особено етнолозите, антрополозите и социолозите се занимаваат, меѓу другото, со структурата на сродството и со сродничките односи, што е основа за подготвување на систем од термини, за чија проблематика, покрај нив, се интересираат и лингвистите зашто станува збор за дел од јазичниот фонот. Во стручната и во научната литература, од двете страни, постои голем број трудови што ја истражуваат терминологијата на сродството, за која сметаме дека треба да има тимска работа, со што би се добиле еднозначни термини, што е основен постулат во терминологијата. Со оглед на фактот што ова не е предмет на интерес на овој труд, ова прашање ќе го оставиме за друг повод.

Пред да поченеме со нашата јазична анализа, треба да истакнеме дека независно дали станува збор за научната литература што доаѓа преку: американските, западноевропските, руските или балканските автори, обично се истакнува дека семејството е основна клетка на секое општество од каде што произлегува поврзаноста на сродството, кое пак е основа за класификација на луѓето, односно за формирање на социјални групи.

Исто така сакаме да нагласиме дека иако станува збор за јазична тема, не можеме да ја гледаме изолирано. Во нашето истражување очекуваме да го согледаме влијанието на промените во општеството врз семејството и врз сродничките односи. Причина за тоа се и глобалните трендови, кои, како што влијаат врз семејството и врз сродничките односи, влијаат и врз именувањето и обраќањето во сродничките односи, што секако е директно поврзано со современото сфаќање на семејството. Сосема се согласуваме со Јадранка Ѓорѓевиќ (Ѓорѓевиќ 2001: 8), која вели: „Истраживања породице и сродничких односа у урбаномј средини постају масовнија услед интензивнијег процеса индустријализације и урбанизације. Основна премиса од које су истраживачи полазили у глобалу гласи – процес модернизације друштва утиче на промене у породици, брачном и сродничком систему. Тако је у жижи интересовања наших, а пре свега страних етнолога, антрополога и социолога било сагледавање узрочно-последичне везе између процеса модернизације и промена у породици и систему сродничких односа.“

Инаку, и кај Македонците и кај Србите, традиционалното („големо“) семејство се поврзува(ло) со позицијата на машкиот принцип (како што пишуваат етнолозите), односно зборуваме за патријархално

семејство². Оттука е разбилив широкиот спектар на именувања и на обраќања во семејството, кој постоел во минатото. Во овој контекст се истакнува и одењето на невестата да живее во семејството на младоженецот, по нивното стапување во брак, во кое, покрај нив двајцата, живееле и родителите, браќата и сестрите на младоженецот (кои можеле да бидат женети/мажени), внуците итн.³ Со сродството по брак се определува положбата на жената во „новото“ семејство, односно нејзината подреденост⁴.

Впрочем, во нашето истражување се задржуваме само на еден сегмент од сродството по брак во едно семејство денес и тоа од социолингвистички аспект: именувањето и обраќањето по два рефлексивни односи во бракот по вертикална линија. Односите што ги разгледуваме директно се поврзани со двете лица: **младоженец** (срп.: **младожења**) и **невеста** (срп.: **невеста**). Ги избравме токму овие именувања за да ја избегнеме нејасноста доколку беа употребени повеќејазичните синонимни термини маж и жена. Вертикалната рефлексивна поставеност е меѓу две генерации и тоа, меѓу невестата и родителите на младоженецот и младоженецот и родителите на невестата. Значи, акцентот го ставаме на именувањето и на обраќањето на следните термини од сродството: **свекор** (срп.: **свекар**), **свекрва** (срп.: **свекрва**), **снаа** (срп.: **снаха, снаја**), од една страна, и **дедо** (срп.: **таст**), **баба** (срп. **ташта**), **зет** (срп. **зет**), од друга страна, во три сегменти, изразени преку три прашања:

А што му е/спаѓа на Б? / А што ѝ е/спаѓа на Б?

А како го нарекува Б во разговор со трето лице? / А како ја нарекува Б во разговор со трето лице?

А како му се обраќа на Б? А како ѝ се обраќа на Б?

За таа цел составивме анонимна анкета во која, на самиот почеток, ги бараме следниве податоци од анкетираниот: 1) националност; 2) возраст, место на раѓање; 3) место на живеење; 4) евентуралното друго место на живеење; 5) образование и 6) занимање.

Овие податоци ни се потребни од следниве причини: 1) Истражувањето го спроведуваме во по еден град кај Македонци и кај Србите, поточно го истражуваме сегментот од сродничките односи по брак кај скопјаните и кај нишлиите. Се водиме од фактот дека секој народ има своја култура и своја традиција. 2) Возраста на испитаниците ни е важна поради влијанието на општествениот развој или на општествените промени врз различните генерации и врз нивните сфаќања. Се разбира

² За патријархалното семејство и воопшто, за сродничките односи пишуваат македонски (Весна Петреска и др.) и српски етнологзи (Јадранка Ѓорѓевиќ и др.).

³ Овде треба да се нагласи дека ваквите семејства, пред сè, биле карактеристика за селските средини иако не се исклучува и градската средина.

⁴ Трубачев не се согласува со ова (Трубачев 1959: 118).

тука го ставаме и местото на раѓање, кое, ако не е Скопје, односно ако не е Ниш, може да биде фактор за различниот однос кон традицијата и кон сфаќањата во сродничките односи. 3) Со местото на живеење ни се детерминираат испитаниците што ни се целна група во ова истражување. Одговорите на испитаниците што не се од Скопје, односно што не се од Ниш, ги земаме само како факултативни информации, кои пак можат да ни послужат за општите констатации. 4) Четвртото барање, исто така, е насочено кон елементот на локацијата (каде што испитаниците иако живеат во овие два града, има и такви што се дојдени во различни периоди) повторно од истите причини – за евентурален различен однос кон традицијата и кон сродничките односи. 5) и 6) Последните две барања се однесуваат на образованието и на занимањето, со чии одговори сакаме да видиме дали има разлика во сфаќањата особено при обраќањето на селективноизбраните сроднички односи. Добиените целни групи испитаници се скопјани и нишлии, од различни генерации, кои живеат во Скопје и во Ниш и се со различно образование и различна професија⁵.

Очекуваме да ни се потврди тезата за влијанието на глобализацијата и модернизацијата врз семејството и во двата града, од една страна, а од друга, дека културата и традицијата на двата града се блиски иако станува збор за луѓе од два различни народи⁶.

1. АНОНИМНА АНКЕТА СРПОВЕДЕНА КАЈ СКОПЈАНИ

Најпрвин ќе ги проследиме одговорите добиени од анонимната анкета кај триесетина скопјани.

Во првиот дел се прашањата по првата вертикална рефлексивна поставеност, односно именувањето и обраќањето меѓу **невестата и родителите на младоженецот**.

Од првата група прашања од првиот дел, каде што ги баравме *именувањата* изразени преку односот на невестата и родителите на младоженецот:

Таткото на младоженецот што ѝ е/спаѓа на невестата/сопругата на младоженецот?

Мајката на младоженецот што ѝ е/спаѓа на невестата/сопругата на младоженецот?

Невестата што му е/спаѓа на таткото на младоженецот?

Невестата што ѝ е/спаѓа на мајката на младоженецот?

⁵ Меѓу испитаниците имаше и што се без професија, односно се домаќинки (само од женски пол).

⁶ Иако станува збор за два различни народи, сепак зборуваме за словенски народи, кои имале и заедничка историја.

Очекувано, ги добивме одговорите што се поклопуваат со јазичната дијалектолошка и стандарднојазична слика кај Македонците⁷. Тоа се именувањата: 1. **свекор**, 2. **свекрва**, 3. **снаа** и 4. **снаа**.

Втората група прашања од првиот дел се насочени кон *јазичнограматичкиот аспект* на именувањата:

Таткото на младоженецот како ја нарекува невестата/сопругата на младоженецот/сопругата на неговиот син во разговор со трето лице?

Мајката на младоженецот како ја нарекува невестата/сопругата на младоженецот/сопругата на нејзиниот син/ во разговор со трето лице?

Невестата како го нарекува таткото на младоженецот/таткото на нејзиниот сопруг во разговор со трето лице?

Невестата како ја нарекува мајката на младоженецот/мајката на нејзиниот сопруг во разговор со трето лице?

Преку овие прашања не претендиравме да добиеме детаљна слика на јазичнограматичките белези на споменатите именувања. Според очекувањата добивме изразување на определеноста со членување на именките: **свекорот**, **свекрвата**, **снаата** или со членување на присвојните заменски придавки во именската група: **мојот свекор**, **мојата свекрва**, **мојата снаа**, како и членување во развиените именски групи: **таткото на мојот сопруг(на сопругот)/таткото на мојот маж**, **мајката на мојот сопруг(сопругот)/мајката на мојот маж**, **мојата снаа/жената на мојот син**. Со оглед на барањата, присвојноста ја добивме и со употребата на кратката заменска форма **ми**, па и **му**: свекор **ми**, свекрва **ми**, снаа **ми**; како и очекуваните: таткото (татко **му**) на маж(от) **ми**, мајката (мајка **му**) на маж(от) **ми**, жената (сопругата) на син **ми** итн. Од целокупниот материјал може да се забележи дека во поголемиот број одговори е задржана јазичностандардната норма, со неколку исклучоци, каде што се појавуваат дијалектни форми на членот, односно редуција на вокалите, пред сè, кај испитаници што потекнуваат од источниот дел на Македонија.

Наспрема овие именувања, има и одговори во кои се наведува дека именувањето може да биде **по име** или **по прекар**. Ова оди во прилог на социолингвистичкиот аспект на нашето истражување, за што етнолозите му посветуваат одделно внимание кога станува збор за промена во традицијата во современото живеење, со акцент на изгубената стравопочит кон повозрасните и особено кон главата во фамилијата во сродничките односи⁸. Тука, впрочем, во системот на сродничките односи во терминологијата, дел од постоечките термини се губат: татко, тато, тате; мајко, мамо, при што дел од нив се заменуваат со: **тетка (име)**; **чичко (име)**, **само со име** или **со прекар**.

⁷Спореди: Стоевска-Денчова Е. *Именување на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балкански контекст*, Скопје 2009.

⁸Споредете: Петреска В. *Систем на сродство кај Македонците*, Скопје 2001.

Третата група прашања од првиот дел се однесуваат на *обраќањата* меѓу невестата и родителите на младоженецот:

Таткото на младоженецот како ѝ се обраќа на невестата/на сопругата на младоженецот/на сопругата на неговиот син?

Мајката на младоженецот како ѝ се обраќа на невестата/на сопругата на младоженецот/на сопругата на нејзиниот син?

Невестата како му се обраќа на таткото на младоженецот/на таткото на нејзиниот сопруг?

Невестата како ѝ се обраќа на мајката на младоженецот/на мајката на нејзиниот сопруг?

Во продолжение ќе ги дадеме одговорите што ги добивме: 9. **снао; по име, по прекар, ќерко** (во еден пример); 10. **снао; по име, ќерко** (во еден пример); 11. **татко, тате, тато, свекре, чичко (име); по име, никако;** 12. **мајко, мама, маме** (во еден пример), **свекрво, тетка/тетко/тетке (име); по име, никако** и сл. Од граматички аспект може да се забележи дека постојат во ограничен број примери веќепостојечките форми за обраќање забележани во сродничкиот систем кај Македонците. Што се однесува до одговорите, каде што се дадени лични имиња и прекарите, може да се каже дека дел од нив се дадени во вокативна форма. Непостојето на вокативната форма може да биде причина од влијание на дијалектот што „си го носи” испитаникот или новите тенденции (особено ако станува збор, на пример, за несловенско име).

Од друга страна, од социолингвистички аспект, ова нè наведува на следниве заклучоци. Првин, кога станува збор за споредба меѓу именувањето и обраќањето по критериот чување на традицијата, голема промена има во обраќањето. Впрочем, од една страна се губат или се менуваат веќерегистрираните обраќања, а од друга, се појавуваат нови. Со ова има тенденција да се наруши постоечкиот сроднички систем кај Македонците. Од наведените одговори (9., 10.) ќе забележиме дека формите за обраќање кон невестата, од страна на родителите на младоженецот, се речиси сосема изгубени, односно дека современите родители им се обраќаат на своите снаи со име. Како реципроцитет, во современите сроднички односи се забележува дека и невестите им се обраќаат на родителите на младоженецот со име. Овие наши согледувања се согласуваат со заклучоците на етнологите: „Од фактот што денес невестата не мора да оди во куќата на мажот, односно во куќата на свекорот и свекрвата како што на жената не се гледа само да биде носител на животот во куќата, но таа рамноправно учествува во семејните финансии, што значи таа носи и одлучува за парите, што значи дека општествено-економските состојби значително се промениле го гледаме и во ословувањето што таа го врши кон свекрвата. Така, денес, сè помалку можеме да го слушнеме традиционалното обраќање 'мамо' на невестата кон свекрвата, но најчесто ѝ се обраќа со нејзиното име, како што и

свекрвата не ја ословува невестата со 'невесто', но со нејзиното име“ (Весна Петреска 2001: 167–183).

Надвор од сродничкиот систем е обраќањето на родителите на младоженецот кон невестата со **ќерко**, со кое се сака да се изрази блискост/фамилијарност. Од одговорите на единаесеттото прашање се забележува дека обраќањето со: **татко, тато, тате**, па и **свекре**, е застапено кај повозрасните „невести“. Според нашата анкета, најмладата „невеста“ (снаа) што им се обраќа со: **тато, мамо** на родителите на нејзиниот сопруг има четириесет години. За да се добие подетална слика во генерациската разлика во врска со обраќањето на невестата кон родителите на младоженецот треба да се направи анализа на целата територија на Македонија.

Понатаму, во три анкетни ливчиња невестата им се обраќа **со име** на родителите на нејзиниот сопруг. Се среќаваат и поголем број одговори, каде што стои **никако**, па и по некое: **еј/еј, ти**, а се одговори на невестите кон родителите на младоженецот.

Во вториот дел се прашањата по втората вертикална рефлексивна поставеност, односно именувањето и обраќањето меѓу **младоженецот и родителите на невестата**.

Во првата група прашања се барањата за *именувањата* на споменатиот однос:

1. Таткото на невестата што му е/спаѓа на младоженецот?
2. Мајката на невестата што му е/спаѓа на младоженецот?
3. Младоженецот што му е/спаѓа на таткото на невестата?
4. Младоженецот што ѝ е/спаѓа на мајката на невестата?

Одговорите, очекувано, се поклопуваат со јазичната дијалектолошка и стандарднојазична слика кај Македонците. Тоа се именувањата: 1. **дедо**, 2. **баба**, 3. **зет** и 4. **зет**.

Од *јазичнограматичка гледна точка* ги поставивме следниве прашања:

5. Таткото на невестата како го нарекува младоженецот/сопругот на неговата ќерка во разговор со трето лице?
6. Мајката на невестата како го нарекува младоженецот/сопругот на нејзината ќерка во разговор со трето лице?
7. Младоженецот како го нарекува таткото на невестата во разговор со трето лице?
8. Младоженецот како ја нарекува мајката на невестата во разговор со трето лице?

Според очекувањата добивме изразување на определеноста со членување на именките: **зетот, дедото, бабата** или со членување на присвојните заменски придавки во именската група: **мојот зет, мојот дедо, мојата баба**, како и членување во развиените именски групи: **сопругот (мажот) на мојата ќерка, таткото на мојата сопруга (жена), мајката на мојата спруга (жена)**. Кратката заменска форма **ми**, па и **ѝ** се среќава во

примерите за изразување посвојност: **зет ми, дедо ми, баба ми**, како и очекуваните: **сопругот (мажот) на ќерка ми, татко ѝ на жена ми, мајката на жена ми, мајка ѝ на жена ми** итн. Од целокупниот материјал можат да се забележат исти заклучоци како кај одговорите што се однесуваат на јазичнограматичката слика во првата вертикална рефлексивна поставеност на сродството. Имено, во поголемиот број одговори е задржана јазичностандардната норма, со неколку исклучоци, каде што се дадени дијалектни форми на членот, пред сè, кај испитаници што потекнуваат од источниот дел на Македонија.

И во овие одговори, од социолингвистички аспект, сметаме дека станува збор за промена во традицијата во современото живеење кај Македонците, што се покажува со сè почестата употреба на **личното име**, на **прекарот**, како и на **чичко** и **тетка** со или без личното име.

Третата група прашања се однесуваат на *обраќањата* меѓу младоженецот и родителите на невестата:

9.Таткото на невестата како му се обраќа на младоженецот/на сопругот на неговата ќерка?

10.Мајката на невестата како му се обраќа на младоженецот/на сопругот на нејзината ќерка?

11.Младоженецот како му се обраќа на таткото на невестата?

12. Младоженецот како ѝ се обраќа на мајката на невестата?

Одговорите што ги добивме се: 9. **зете; по име, по надимак, синко** (во еден пример); 10. **зете; по име, по надимак, синко** (во еден пример); 11. **дедо, тасту/тесте, чичко (име); по име, никако;** 12. **бабо, ташто/тасто, тетка/тетко/тетке (име); по име, никако.** И во оваа група одговори можеме да кажеме од граматички аспект дека постојат веќепостоечките форми за обраќање забележани во сродничкиот систем кај Македонците. Вокативната форма е присутна во дел од одговорите, како со апелативите, така и со лични имиња, со прекарите, за чија причина напишавме погоре. Од социолингвистички аспект, и со овие примери по критериумот чување на традицијата, се забележува дека има голема промена во обраќањето: од една страна се губат или се менуваат веќерегистрираните обраќања, а од друга, се појавуваат нови. Сметаме дека со ова има тенденција да оди во насока нарушување на постоечкиот сроднички систем кај Македонците. Од наведените одговори (9., 10.) ќе забележиме дека формата за обраќање кон зетот (од страна на родителите на невестата) е речиси сосема изгубено, односно дека современите родители им се обраќаат на своите зетовци **со име** или **со прекар**. И овде се јавува фамилијарната форма на обраќање кон младоженецот со апелативот **синко**. Од одговорите на единаесеттото прашање (со формата за обраќање – **дедо**) и на дванаесеттото прашање (со формата на обраќање – **бабо**) е застапено кај припадниците на постарите генерации. Во два примери, паралелно со дедо и бабо ги сретнавме обраќањата со

тасту/тасте и **ташто**, меѓутоа од испитаници што водат потекло од Куманово, преку што се гледа дијалектното влијание.

И кај овие одговори, при обраќањето на зетот кон родителите на невестата, често се среќава одговорот: **никако**.

Како пример, за изместување на системот на сродничката терминологија е и обраќањето со: **татко** (за дедо) и со **мајко** (за баба) од страна на зетот.

За подетална слика во генерациската разлика во врска со обраќањето на зетот кон родителите на невестата и овде сме на мислење дека треба да се направи поопширна анализа на целата територија на Македонија.

Во третиот дел од Анонимната анкета, се бара од испитаниците да го наведат обраќањето од своето лично искуство доколку се во брак, односно доколку имаат син или ќерка што се во брак. Од добените одговори, главно, се потврдуваат сумираните резултати од третата група прашања од првиот и од вториот дел на анкетата.

По секоја група прашања имаше оставено простор за пишување коментар, кое беше искористено од определени анкетирани учесници. Со анализата на коментарите, можат да се откријат повеќе работи. Ќе наведеме некои од нив: а) дел од испитаниците го истакнуваат персирањето (обично по нагорна линија – невестата и младоженецот кон родителите на младоженецот, односно на невестата, иако има и пример кога свекорот ја персира снаата); б) дел од испитаниците што го истакнуваат персирањето обично не им се обраќаат никако на родителите на невестата, односно на младоженецот; в) во изолирани случаи, испитаниците (специфично за невестите) коментирале: „чекам да се сврти, па да ја прашам дали сака кафе“ и сл. г) дел од испитаниците пишуваат дека денешното обраќање со: снао и зете е во исклучителни ситуации; д) во повеќето коментари се нагласува дека денес сè почесто се употребува чичко и тетко со или без името; е) некои го истакнуваат наизменичното (или последователното) обраќање мамо наспрема бабо и тато наспрема дедо на невестата кон родителите на младоженецот особено по добивањето деца (внуци) итн. Со ова се потврдува дека коментарите многу придонесуваат да се дополни постоечката ситуација и да се добие покомплетна слика.

Оставеното место за коментари се покажа како оправдано и во поширока смисла на зборот зашто имаше и коментари од типот: „мислев дека е за золви, јатрви, баџанаци... за тоа не знам“. Во коментарите оставени под нив, дел од испитаниците ги дообјаснуваат своите одговори, како пример: „Ги викам мамо и тато зашто знам дека многу им значи. Инаку се знае дека имам една мајка и еден татко.“

Секако дека во некои коментари се среќаваат одговори за именување од типот: **караконѓул, свекрива** (за свекрва) итн., што секако е предмет за анализа на од психолошко-социолингвистички аспект.

2. АНОНИМНА АНКЕТА СПРОВЕДЕНА КАЈ НИШЛИИ

Анонимната анкета преведена на српски јазик ја спроведовме кај триесетина нишлии. Веднаш да нагласиме дека покрај разликите во именувањата (добиели од првите групи прашања), постојат разлики и во јазичнограматичките (морфолошките) карактеристики (добиели од вторите групи прашања) со оглед на фактот што српскиот јазик, како синтетички јазик, има падежи.

Во првиот дел се прашањата по првата вертикална рефлексивна поставеност, односно именувањето и обраќањето меѓу невестата и родителите на младоженецот:

1. Младожењин отац – шта је невести / супрузи младожењиној?
2. Младожењина мајка – шта је невести / супрузи младожењиној?
3. Невеста – шта је младожењином оцу?
4. Невеста – шта је младожењиној мајци?

Очекувано, од одговорите што ги добивме, може да се каже дека именувањата се поклопуваат со јазичната дијалектолошка и стандарднојазична слика кај Србите⁹. Тоа се именувањата: 1. **свекар** (мак.: свекор), 2. **свекрва** (мак.: свекрва), 3. **снајка/снаја/снаха** (мак.: снаа) и 4. **снајка/снаја/снаха** (мак.: снаа).

Од јазичнограматички аспект беа поставени втората група прашања од првиот дел:

5. Младожењин отац – како назива невесту / младожењину супругу / супругу свог сина у разговору за трећим лицем?
6. Младожењина мајка – како назива невесту / младожењину супругу / супругу свог сина у разговору за трећим лицем?
7. Невеста – како назива младожењиног оца / оца свог супруга у разговору са трећим лицем?
8. Невеста – како назива младожењину мајку / мајку свог супруга у разговору са трећим лицем?

Во голем број одговори беше назначено: **по имену/именом** (како за именувањата за свекор и свекрва, така и за именувањето за снаа); **снајом/снахом; (моја) снаја; свекром, свекар/дека; свекрвом, мајка мог мужа, свекрва/бака; мужевљев отац; мужевљева мајка** итн. Имаше и примери со присвојни заменски придавки во именската група: моја/наша снаја.

За обраќање, беа поставени следните прашања:

⁹ Ивић, П. *Српски дијалекти и њихова класификација*, Зборник, Нови Сад – Сремски Карловци 2009.

9. Младожењин отац – како се обраќа невести / младожењиној супрузи / супрузи свога сина?

10. Младожењина мајка – како се обраќа невести / младожењиној супрузи / супрузи свога сина?

11. Невеста – како се обраќа младожењинот отац / отац свога супруга?

12. Невеста – како се обраќа младожењиној мајци / мајци свога супруга?

На прашњата добивме различни одговори: (9. и 10.) **снајо/снахо/снајка; именом/по имену или надимку;** (11.) **свекре; тата; ђале** (во пример, каде што се набројуваат повеќе обраќања: тата / ђале / деко (уколку имају деца) по имену); **именом или надимком; чика и име, чика (име)** и сл.; (12) **свекрво; мама; кево** (во пример, каде што се набројуваат повеќе обраќања: мама / кево / бако (уколку имају деца); **именом или надимком; тета и име, тета (име)** и сл.

Вториот дел од анкетата се однесува на прашањата по втората вертикална рефлексивна поставеност, односно именувањето и обраќањето меѓу младоженецот и родителите на невестата:

1. Невестин отац – шта је младожењи?

2. Невестина мајка – шта је младожењи?

3. Младожења – шта је невестином отац?

4. Младожења – шта је невестином отац?

Очекувано, од одговорите може да се забележи именувањето се вклопува во дијалектолошката слика на говорот од Ниш, односно на српскиот јазик: **таст, ташта, зет.**

Втората група прашања од вториот дел се бара како се нарекуваат веќеспоменатите именувања во рзговор со трето лице:

5. Невестин отац – како назива младожењу / супруга своје кћерке у разговору са треќим лицем?

6. Невестина мајка – како назива младожењу / супруга своје кћерке у разговору са треќим лицем?

7. Младожења – како назива невестиног отац / отац своје супруге у разговору са треќим лицем?

8. Младожења – како назива невестину мајку / мајку своје супруге у разговору са треќим лицем?

Од дадените одговори може да се види дека во голем број случаи именувањата се дадени во падеж (5., 6.): зетом; по имену или надимку. Во овие одговори може да се најдат и именски групи со показни заменки заедно со присвојни заменски придавки: **онај мој/наш зет, (мој) зет.** По седмото прашање се добиени одговорите: **таст(ом); по имену или надимку,** а по осмото прашање: **таштом, по имену** и сл.

На третата група прашања од вториот дел:

9. Невестин отац – како се обраќа младожењи / супругу своје кћерке?

10. Невестина мајка – како се обраќа младожењи / супругу своје кћерке?

11. Младожења – како се обраќа невестином отац / отац своје супруге?

12. Младожења – како се обраќа невестиној мајци / мајци своје супруге?

се дадени одговорите за меѓусебните обраќања меѓу младоженецот и родителите на невестата. На деветтото и на десеттото прашање ги има одговорите: **зете, по имену или надимку, синко**. Во одговорите на единаесеттото прашање наоѓаме: **тасту, тасте; дедо, деко, тата; чика (име), чика и име**, а во дванаесеттото: **ташто, таште, бабо, бако; мајке, по имену или надимку, тета (име), тета и име** и сл.

Треба да се нагласи дека дедо/деко и бабо/бако се среќаваат во ограничен број примери наспрема тасте/тасту и ташто. Повеќето испитаници наведуваат дека ги употребуваат особено по доби-вањето деца. Како изделен пример го среќаваме и одговорот: тата за дедо.

Во определени одговори се наредени повеќе можни именувања, како на пример: тасте/дедо/чика+име; ташта/бабо/тета+име; тасте/по имену/чика име; ташто/по имену/тета име итн.

Од друга страна, генерално, во повеќето примери обраќањето е со име или со надимак рефлексивно, односно и родителите ги нарекуваат зетот и снаата со име, ама и зетот и снаата ги нарекуваат свекорот и свеквата со име. Во еден коментар стои: „у новије време чика (нпр. Ацо)“.

Во третиот дел, каде што се бара да се наведат одговори од лично искуство:

1. Оцу мог супруга обраќам се са:
2. Мајци мог супруга обраќам се са:
3. Оцу моје супруге обраќам се са:
4. Мајци моје супруге обраќам се са:
5. Супрузи мог сина обраќам се са:
6. Супругу моје кћерке обраќам се са:

од одговорените, најчесто се среќава одговорот: **чика (име), тета (име); чика (по имену), тета (по имену), именом**; па се наведуваат и лични имиња, како на пример: **деда Ацо; чика Бобане, тета Весна**. Од другите одговори може да се каже дека се во согласност со одговорите во делот за обраќањето.

Како во претходните одговори, така и во последниве, може да се забележи нерамнотежа во употребувањето на именувања и на обраќања по хоризонтална линија. На пример, за свекор се употребува – **деда Аца**, а за свекрва – **мама или деда** (за свекор) и **Цана** (по име за свекрва).

Можеме да го издвоиме и одговорот за обраќањето кон свекор од лично искуство: „Ти господине“, како пример што може оделно да се разгледува во социолингвистички рамки.

Иако имаше место за коментари, дел од испитаниците, своите коментари ги давале и на местото, каде што требаше да се даде конкретен одговор. Како и да е, и тие коментари ги зедовме предвид. Треба да се нагласи дека во поголемиот број примери персирањето е доминанто:

„персира му, персира јој“ (се мисли на родителите на брачниот партнер); „само персирам“ и сл.

Во еден пример испитаничката што одговорила дека на родителите од сопругот им се обраќа со име, во коментарот објаснува: „Ова важи за нашу породицу, од роѓења деце, свекар и свекрва су прешли у деда и баба“.

Од коментарите можат да се прочитаат и други мислења, во смисла дека им е интересна анкетата: „занимливо“, а имаше и еден коментар: „једва се снаѓо“, но од одговорите може да се забележи дека „не се снашол многу“ зашто сметаме дека поголемиот број од одговорите (споредени со одговорите на другите испитаници) се погрешни.

На крајот од анализата само би додале дека нашите очекувања од поставените тези се исполнија. Промените во општеството и глобалните трендови како што влијаат врз семејството и врз сродничките односи, така влијаат и врз именувањето и обраќањето во сродничките односи, што секако е директно поврзано со современото сфаќање на семејството.

Со спроведувањето на анонимна анкета кај скопјани и кај нишлии, дојдовме до заклучок дека иако станува збор за испитаници од два различни народи, и преку овој сегмент од социолингвистичкото истражување, може да се каже дека општествените промени и глобалните трендови влијаат и во двете средини.

Она што се истакнува е дека постоечкото богато именување на сродничките односи во традиционалното семејство и кај едните и кај другите испитаници, при обраќањето, полска исчезнува или се заменува.

Со оглед на фактот што именувањата и обраќањата по сродство не се влезени во толковните речници, треба да се размислува за термилошки речници за да не останат незабележани и со време да бидат заборавени.

Литература

- Видоески 2000: Б. Видоески, *Прашалник за собирање материјал за македонскиот дијалектен аталас*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- Ѓорѓевиќ 2001: Ј. Ѓорѓевиќ, *Сроднички односи у Врању*. Београд: Етнографски институт.
- Стоевска-Денчова 2009: Е. Стоевска-Денчова, *Именувањето на роднинските односи во македонските дијалекти од словенски и балкански контекст*. Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“ – Скопје.
- Ивиќ 2009: П. Ивиќ, *Српски дијалекти и нивова класификација (Приредило: Слободан Реметиќ)*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановиќа.
- Петреска 2005: В. Петреска, *Систем на сродството кај Македонците*. Скопје: Институт за фолклор „Марко Цепенков“.
- Петреска 2001: В. Петреска, *Односот свекрва/снаа во македонскиот свадобен обред (меморија и перспективи)*. Скопје: *Македонски фолклор*, 167–183.

Трубачев 1959: О. Н. Трубачев, *История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя*. Москва: АН СССР Институт славяноведения, Издательство Академии наук СССР.

Lidija M. Tanturovska, Tatjana G. Trajković

**FOR A CHANGE IN THE KINSHIPPED TERMINOLOGY
(among the people of Skopje and Niš)**

The subject of interest in this paper is the terms: bride, father-in-law, mother-in-law and groom, grandfather, grandmother in modern families.

For this research work we prepared an anonymous survey, through which we followed terms about relationship in family.

The target group was people from Skopje and Nis.

From the conclusions it can be seen that although we talk about two different nations, which have their own cultures and traditions, the results are similar.

The reason for this is the impact of global trends.

Keywords: Macedonian language, Serbian language, relationship, terminology, prof. Jordan Markovic.

ЗА ДЕКОРАЦИЈАТА НА МАКЕДОНСКИТЕ СРЕДНОВЕКОВНИ РАКОПИСИ

Во трудот е даден краток осврт на типовите на илуминација на македонските средновековни ракописи. Имено, најстарите ракописи се карактеризираат со геометриски и со растителни мотиви, кои најмногу се преземени од предлошките. Геометрискиот мотив е прикажан преку преплетување ленти во една плетенка, која преку најразлични аглести или полукружни превиткувања формира правилни и неправилни геометриски форми, коишто се подредени во низа, а растителниот мотив го сочинуваат палметите, полупалметите и испаччените делови во вид на пупка. Во ракописите што потекнуваат од крајот на 12 до крајот на 13 век се јавува поинаков начин на украсување, односно во декорацијата се јавуваат зооморфни и орнитоморфни мотиви, коишто укажуваат на еден поинаков стил, т.н. тератолошки. Во ракописите е видлив и неовизантискиот стил, кој се карактеризира со јазли, точки, архитектонски колони, кои завршуваат со растителни мотиви.

Клучни зборови: илуминација, средновековни ракописи, геометриско-растителен стил, тератолошки, неовизантиски стил.

Уметничкото обликување на јужнословенските кирилски ракописи, кое се поврзува со македонската и со бугарската книжевна традиција што се создала во 9 и 10 век, настанало под влијание на византиската ракописна орнаментика (Мошин 2009: 13). И книжевниците и илуминаторите во почетната етапа од книжеvnата продукција како свој образец ја земаат византиската книжевна традиција. Во грчките предлошки писците се среќавале со украси од различни типови – раскошни и богато украсени ракописи од дворските и патријаршките скрипториуми, и скромни украси на ракописи препишувани во локални скрипториуми. Подоцна, под влијание на општествените и политичките промени на овој простор, започнуваат да се појавуваат нови книжевни и илуминаторски форми, кои вклучувале и елементи од народното искуство.

Декорацијата на средновековните ракописи ја сочинуваат два уметнички елементи: минијатура и орнамент. Минијатурата, како уметничка творба, го толкува текстот со помош на пластични ликови, фигури, пејзажи и симболи, додека, пак, орнаментот (заставките и

* katicatrajkova@yahoo.com

иницијалите), служи за естетско украсување на текстот и е во тесна врска со неговата формална структура (Мошин 2009: 10).

Орнаментиката на најстарите ракописи од 10 и 11 век се карактеризира со геометриска структура, каде што како основни се јавуваат геометриските и растителните мотиви. Геометрискиот мотив најчесто го содржи византискиот архитектурен карактер којшто се одликува со геометриска правилност на линиите и природност на сликата, односно се одликува со класични архитектонски мотиви на мали столбови и плетенки, убаво исцртани орнаменти. Такви елементи се среќаваат, на пр. во Супрасалскиот кодекс (Мошин 2011: 284). Овој мотив понекогаш е прикажан и преку преплетување на лентите, односно една плетенка преку најразлични аглести или полукружни превиткувања формира правилни и неправилни геометриски форми коишто се подредени во низа. Понекогаш, геометриските форми се јавуваат и како засебни мотиви, неретко украсени со растителни елементи, исцртани на нивните контури или во внатрешноста. Растителните мотиви се среќаваат во вид на класични форми – палмети, полупалмети, акантуси, лотоси, на пр. таква е декорацијата на Асемановото евангелие, или типични византиски заставки со правоаголна форма и иницијали со геометриско-растителен стил, на пр. во Зографското и Маринското евангелие. Во геометрискиот стил понатаму, според мотивот, може да се издели и геометриско-плетеничен стил, оформен од преплет на повеќе ленти кои образуваат различни геометриски фигури (квадрат, ромб, правоаголник, круг, триаголник и др.), како на пр. мотивите на заставките и буквите исцртани во Синајскиот евхологиј (Мошин 2011: 284). Неретко, во рамките на овој вид илуминација, може да се забележат и зооморфни и орнитоморфни елементи приспособени кон геометриската хармонија, најчесто употребени при исцртување на иницијалите, како на пр. во Савина книга (Мошин 2011: 285).

Во 11 и 12 век се појавува поинаков стил на украсување, односно се појавила „примитивната фантастична орнаментална уметност“, која во основата го содржи византискиот стил, но се карактеризира со посебен начин на цртање. Во овој период многу локални книжевници се насочиле кон народната традиција, користејќи зооморфни елементи со едноставен колорит, монохромен или во комбинација со црвена, зелена, жолта и сина боја. Со ваква орнаментика од македонска провениенција се украсени Добромировото евангелие, Охридскиот апостол, Григоровичевиот паримејник, Григоровичевиот евангелие, Слепченскиот апостол, Загребскиот триод, Евангелието на поп Јован (Мошин 2011: 285).

Ракописите настанати од крајот на 12 до крајот на 13 век се карактеризираат со посебен стил, т.н. тератолошки. Почетоците на овој стил се насираат уште во примитивната фантастична орнаментална уметност, како што споменавме погоре, каде што може да се забележат мотиви кои во себе содржат тератолошки особености.

Тератологијата во словенските средновековни ракописи е мошне сложена појава, која главно вниманието на проучувачите го насочува кон прашањето за нејзиното појавување на словенска почва и нејзиниот стилски развој. Имено, тератолошкиот орнамент настанал на Балканот во XII век како продолжение на народно-фантастичниот орнамент, кој се одлучува со примитивни зооморфни и орнитоморфни мотиви исцртани во византискиот систем на прости плетенки. Буслаев за тератолошкиот стил вели дека е „небично плетење на ленти и гранки со разни фантастични животни, со птици што понекогаш имаат човечка глава, со сверови чијашто опашка завршува со гранка со лист на крајот, со дракони и змејови коишто од муцката пуштаат гранка и со својата опашка обвиткуваат сверови и други чудовишта или пак човечки фигури на коишто рацете и нозете им се преплетени во ленти и змејски муцки“ (Буслаев 1917: 9–10).

Во орнаментиката на јужнословенските кирилски ракописи тератолошкиот стил се развил во три типа (Шчепкин 1918: 67; Мошин 2009: 84): народен, уметнички и технички. Народната тератологија се јавува првенствено во Македонија врз подлогата на народно-фантастичниот или преодниот тип, вториот тип – уметничката тератологија се јавува во западното српско подрачје (манифестирана преку декорацијата на Мирославовото евангелие), додека техничката се развила во Трновскиот скрипторски центар, а оттаму во почетокот на XIII век почнува да се шири кон Русија (Щепкин 1967: 67).

Во почетниот развој на народната тератологија некои од македонските ракописи сè уште ја продолжуваат традицијата на примитивно-фантастичниот стил, следејќи го геометрискиот карактер на орнаментот, односно сè уште ги немаат симетричните шеми на заставките, ниту сложените разработки на буквите, а од старата орнаментика се разликува по тоа што се губи архитектурниот карактер на буквата и се спојува во еден мотив на плетење со сверски облици (Шчепкин 1918: 49). Елементи на тератолошки претстави се среќаваат кај иницијалите, на пр. во Слеченскиот апостол иницијалите се исцртани во вид на коњски глави, птици со ремени околу вратот, со дебели змии со влакна на телата, фигури на луѓе со црвени капи и со црвени гранки во устата во вид на плетенка од ремени (Трајкова 2015: 244), потоа иницијалите во Григоровичев паримејник, каде што се губат столбовите на буквите и се спојуваат во еден мотив од плетенки и сверски мотиви.

Примитивно-фантастичниот стил, понатаму, добивал сложени орнаментални разработки и се образувала техничката, уметничката тератологија. За овој стил е карактеристична композицијата на заставката, која е украсена со плетени чудовишни сверки или птици свртени со грб една кон друга (Мошин 1984: 215).

Фантастиката во илуминациите на ракописите од овој период е заснована врз постапката на создавање чудовишни комбинации, со

необичен распоред на тератолошките мотиви, со спој на неспојливи реални битија и нивни делови, со мешавина на плетенки со делови од животински, птичји и човечки тела, притоа создавајќи нова реорганизирана фантастична целина. Многу често тератолошките мотиви од постарите предлошки служат како основа за формирање на орнаментиката на подоцнежните ракописи.

Од македонските ракописите што го содржат тератолошкиот стил би ги споменале: Болонскиот псалтир, во кој се среќаваат „иницијали што ги формираат птици или четириножни животни околу чиешто нозе, односно шепи се преплетуваат ленти што почнуваат од нивните крила или опашки“ (Харисијадис 1966: 119), потоа во Орбелскиот триод, во којшто „фантазијата на илуминаторот создава сосема чудни форми, четириножно животно, го гризе уште пофантастичен свер. Лентите завршени со птичја глава превиткувајќи се го формираат костурот на буквата, додека на разлистените гранки се насадени змиски тела“ (Харисијадис 1966: 119). Од овој стил карактеристично по својата орнаментика е Радомировото евангелие, кое содржи интересни иницијали со комбинации на тератолошки и антропоморфни форми. Иницијалите најчесто како мотив во основата имаат птица или животно, поретко лик на човек, обвиткани со ленти во комбинација со флорални елементи што се присутни како детали, на пр. гранка што излегува од клунот или муцката на животното. Карактеристично е што речиси кај сите иницијали нозете на животното, односно птицата завршуваат во столбот на буквата преплетени со ленти, а опашката најчесто преставува трилисна палмета (Трајкова 2017). Друг ракопис што според орнаментиката партиципира во оваа група е Радомировиот псалтир и др.

Во текот на последната третина на XIII век, овој стил, тератолошкиот, постепено му го отстапува своето место на обновениот геометриско-флорален стил, украсен со правоаголни заставки, декорирани со гранки, цветови, плетенки, вкрстени кругови, јазли и решетки. Во понатамошниот развој, односно во средината на 14 век, се јавуваат две стилски варијанти: „балканска“, карактеристична по системот на преплетени кругови или решетки, со брановидни ленти, преплети поврзани со јазли и други видови комбинации, како на пр. заставката на Вранешничкиот апостол украсена со верижни прстење (Харисијадис 1966: 122), или пак орнаментиката во Македонското четвороевангелие; и „неовизантиска“, со покомплициран преплет на лентите и стилизирани растителни елементи во геометриска рамка (Мошин 2011: 286). Такви мотиви се среќаваат во орнаментиката на Добрејшовото евангелие, Станиславовиот пролог, Лесновскиот паренезис.

Овој стил, кој започнал да се појавува уште во втората половина на 13 век, ќе се среќава до крајот на ракописниот период, кога е потиснат од западните орнаментални стилови, кои продираат заедно со печатените книги.

Литература

- Алтбауер 1971: М. Алтбауер, *Синајски псалтир - глаголски ракопис од XI век од манастирот Св. Катерина на Синај*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Алтбауер 1973: М. Алтбауер, *Добромирово евангелие - кирилски споменик од XII век*, т. I. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Бадуринa 1983: А. Badurina, F. Stelé, V. Mošin, Z. Janc, M. Mihajlović, *Umjetnost na tlu Jugoslavije - Minijatura*. Izdavački zavod Jugoslavija, Beograd, Spektar, Zagreb, Prva književna komuna, Mostar.
- Васиљев 1970: Љ. Васиљев, Иницијали старословенских ћирлиских споменика. *Симпозиум 1100-годишнина од смртта на Кирил Солунски (1969; Скопје, Штин)*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 85–95.
- Васиљев 1988: Љ. Васиљев, Орнаментика Болоњског псалтира. *Кирило-методиевскиот (старословенскиот) период и Кирило-методиевската традиција во Македонија*. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите, 225–231.
- Карский 1928: Е. Ф. Карский, *Славянская кирилловская палеография*. Санкт-Петербург: Академии наук.
- Кондаков 1903: Н. П. Кондаков, *Зооморфические инициалы греческих и глаголических рукописей X-го – XI-го стол. в библиотеке Синайского монастыря*. Санкт-Петербург: Библиотечный фонд.
- Кульбакин 1907: С. М. Кульбакин, *Охридская рукопись конца XII века*, Москва: Книга по Требованию.
- Мавродинова 1983: Л. Мавродинова, *Украза на Синајскиа псалтир, Сталобългарска литература*, кн. 13. София: Българска Академия на науките.
- Мошин 1984: В. Мошин, *Илуминација на средновековни ракописи, Уметничкото богатство на Македонија*. Скопје: Македонска книга.
- Мошин 2009: В. Мошин, *Избрани дела*, кн. 7, приредил Ѓ. Поп-Атанасов, Скопје: Менора.
- Мошин 2011: В. Мошин, *Избрани дела*, кн. 9, приредил Ѓ. Поп-Атанасов, Скопје: Менора.
- Стасовъ 1887: В. Стасовъ, *Славянский и восточный орнаментъ по рукописямъ древняго и новаго времени*. Санкт-Петербург: Картографическое заведение А. А. Ильина.
- Трајкова 2015: К. Трајкова, Византиското влијание во орнаментиката на ракописите од *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, Самоиловата држава и византија: историја, легенда, традиција, наследство, Зборник на трудови од Меѓународниот симпозиум „Денови на Јустиниан I“*, Скопје, 17–18 октомври, 2014, Скопје: Универзитет „Евро-Балкан“, 239–249.
- Трајкова 2017: К. Трајкова, За орнаментиката во евангелијата во *Речникот на црковнословенскиот јазик од македонска редакција, Зборник на трудови од Меѓународниот научен собир „На почетокот беше збор ...“*, Струга,

9–10 мај 2017 година, Скопје: Институт за македонски јазик „Крсте Мисирков“.

Турилов 1984: А. Турилов, *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР (XI-XIII вв.)*. Санкт-Петербург: Наука.

Щепкин 1967: В. Щепкин *Русская палеография*. Москва: Наука.

Katica A. Trajkova

ABOUT THE DECORATION OF THE MACEDONIAN MEDIEVAL MANUSCRIPTS

In this work, a review is given with the types of illumination of Macedonian medieval manuscripts. According to the review, the eldest manuscripts are characterized with geometrical and plant motifs, most of them which are derived from the models. The geometrical motif is shown by knitting strips into a braid, which is folded into different angle or semicircular forms, therefore forming correct and irregular shapes that are arranged in a sequence, and the plant motif is constituted from palm parts, half palm parts and bud-shaped bits. In the manuscripts that date from the end of 12th until the end of 13th century, are shown different kinds of decorations, that is, in the decorations are seen zoomorphic and ornitomorphic motifs which point to a different style, so called teratological. In the manuscripts a neo-byzantine style is also visible, that is characterized by knots, dots, architectural columns that end with plant motifs.

Key words: Illumination, medieval manuscripts, geometrical-plant motifs (style), teratological, neo-byzantine style.

ВОКАЛИ У ГОВОРУ БУЈАНОВЦА¹

У раду се описује вокалски систем говора Бујановца, малог урбаног места на југу Србије. Говору Бујановца се у научној јавности до сада нико није озбиљније посвећивао, те је ово први приступ опису самог говора, који припада јужном поддијалекту призренско-јужноморавског дијалекта српског језика. Описан је полугласник реда вокала *a*, рефлекси назала задњег реда, јата и вокалног *л*, вокално *р*, вокалске групе и вокалске појаве, а дат је и осврт на дифтонгизацију вокала средњег реда у јужноморавским говорима као прилог утврђивању ареала појаве префONOлогизације у говорима овог дијалекатског подручја.

Кључне речи: српски језик, призренско-тимочки говори, призренско-јужноморавски дијалекат, Бујановац.²

1. УВОД

Бујановац је мала општина на југу Србије која данас броји око 38.000 становника мешовитог етничког састава, који у највећем броју чине Срби, Албанци и у мањем броју Роми.³ Општина обухвата градско насеље

* tatjana.trakovic@filfak.ni.ac.rs

** Ово истраживање финансијски је подржало Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Рад је настао у оквиру пројекта *Српски језик некад и сад: лингвистичка истраживања* (бр. 360/1-16-10-01), Филозофски факултет Универзитета у Нишу.

¹ Овај рад је у својој првобитној верзији својевремено рађен под менторством проф. Јордане Марковић. Ондашњи дипломски рад био је мој први сусрет са дијалектолошким истраживањима. Овом приликом исказујем захваланост професорки што ми је омогућила да се бавим изучавањем свог матерњег говора и да наставим дијалектолошким путем.

² Грађа за ову анализу прикупљана је крајем деведесетих година прошлог века. Информатори су биле Бујановчанке и понеки Бујановчанин, али се са посебном сетом сећам разговора са, нажалост, већ преминулим: Благицом Алексић (1934) и Радмилом Стојковић (1924).

³ Прецизни подаци нису доступни јер последњи попис становништва Републике Србије из 2011. године у општини Бујановац није обављен у потпуности, те су информације дате према званично утврђеној процени:

Бујановац и 57 села. Истраживање говора и анализа представљена у овом раду односи се на сам Бујановац, административни и културни центар ове општине. Описан је вокалски систем говора старијег становништва и за ову прилику се не узима у обзир његово вертикално раслојавање. Дакле, рад се заснива на класичним дијалектолошким методама како би се истражио изворни бујановачки говор. Основни циљ од кога се кренуло јесте да се постави базични опис говора одакле би текла сва каснија испитивања. Социолонгвистички приступи и друштвене варијабле: узраст, пол, образовање, нису саставни део овог истраживања, али остају као могућност за нека будућа испитивања. У том смислу, овај основни опис послужио би као темељ од којег би кренула напредна.

Према општим дијалектолошким класификацијама бујановачки говор припада јужном поддијалекту призренско-јужноморавског дијалекта српског језика (Ивић 2009: 179, Окука 2018: 260, 264).

О говору Бујановца до сада није објављена ниједна монографија или неки значајнији рад. Давне 1966. године Данило Барјактаревих је објавио краћи рад о прешевском и бујановачком говорном типу покушавајући да објасни разлике међу њима. Међутим, време је показало да се многи његови закључци морају накнадно и детаљније проверити. Неки суседни говори су описани и о њима постоје значајније публикације: *Говор Горње Пчиње (гласови и облици)* (Јуришић 2009), *Синтакса надежа говора Горње Пчиње* (Јуришић 2014), *Говор Прешева* (Трајковић 2016), као и много раније *Кумановскиот говор* (Видоески 1962). Ослањајући се на закључке из ових монографија покушаћу да дам основни опис вокалског система бујановачког говора.

Анализа изнета у овом раду представља слику говора старијег становништва у градској средини. Циљ рада је да се представи вокалски систем изворног бујановачког говора без претензија да се објасни социолонгвистичка паралела на вертикалном или на хоризонталном плану. Неки будући описи овог или околних говора могли би се осврнути на стање истражено и анализирано овом приликом.

2. АНАЛИЗА ГРАЂЕ

2.1. Полугласник

Бујановачки говор чува полугласник како под акцентом тако и када није акцентован. Забележен је у основи речи, у суфиксима, а потврђен је и секундарни полугласник.

(<https://pod2.stat.gov.rs/ObjavljenePublikacije/Popis2011/Nacionalna%20priпадnost-Ethnicity.pdf>

<https://www.srbija.gov.rs/vest/241816/procenjen-broj-stanovnika-u-opstinama-na-jugu-srbije.php> Приступљено 26. 11. 2019)

из *бѣчу*, по *вѣздѣн*, *дѣн-дѣнѣс* је такој, *данѣске* има, *зѣлва* њена, јетрѣва ми и *зѣлва*, *јечѣм*, *лѣжѣв*, *најлѣко* је такој, *пѣњкала* је, *сѣг* нѣма, *тѣг* имало, *тѣј* врѣс, *чѣк* онѣм, у *чѣстѣк* (чује се и: *чѣстѣк*), *чѣчкав* се, он је голѣм *чѣчкѣлѣ*;

будалѣк је бѣја, *газдалѣк* голѣм, *домаћинлѣк* си има, *јастѣк* се направѣ, *мѣлка квасѣц*, *ѣде* у *комишилѣк*, једѣн Бѣгдан *Мечѣк*, с *наводацилѣк* се женио, у *пѣтѣк* се ишло, од *ручѣк*, *мѣлка солчѣк*, жив *срамотлѣк*, од *срамотлѣк*;

једѣн чѣвѣк, *једѣнпѣт* идѣмо, *ниједѣн* нѣма, *ниједѣнпѣт* нѣје дѣшла;

брашѣнѣ стѣви, нѣки *вратѣнца*, кроз *вратѣнца*, *јѣ сѣм* бѣла;

е зѣштѣ да има, *зѣштѣ* и *кѣкѣ*, *кѣкѣ* ли је, *кѣј* знаје *кѣкѣ*, *кѣкѣ* је бѣла, од *кѣкѣ* је, до *сѣм* нашу *кѣћу* итд.

На месту полугласника који није био под акцентом може се чути неки други вокал. Најчешће је то *а*, а у појединим ретким случајевима је забележено *е* или *о*:

дѣн-дѣнас, и *дан-данѣске* је исто, у *пѣтак* је ишла, *ручѣк* спрѣмен, седѣше на *ручѣк* и сл.

Вѣлѣгден се слѣви, на *Вѣлѣгден* се *ѣде* и сл.

ѣдемо на *собѣр*, од *собѣр* на *собѣр*, на *собѣри* се ишло, по *собѣри* и сл.

2.2. Вокали средњег реда

Када се говори о вокалима *о* и *е* у јужнијим деловима јужноморавских говора свакако треба скренути пажњу на појаву дифтонгизације, али и префонологизације која је утврђена у појединим говорима овог подручја. Префонологизација се односи на затварање дугих вокала *е* и *о*, као и отварање истих вокала али кратке изговорне вредности. Б. Видоески је указао на појаву дифтоншког изговора средњих вокала у северним македонским говорима (Видоески 1954: 176, 192). О оваквој фонолошкој вредности вокала средњег реда опширно су писали Богдановић 1987 (у Алексиначком Поморављу), Ивић, Реметић 1990 (Косовска котлина и Биначка Моравѣ), Богдановић 1992 (у околини Липљана), Стијовић 2010, 2012 (у Горњој Моравѣ и у Изморнику), Јашовић 2010 (Угљаре код Косова Поља). Радивоје Младеновић (2013: 72–78) износи закључке да, с обзиром на поремећену правилност у реализацији, појава дифтонгизације средњих вокала не мора бити носилац фонолошке вредности у говору Гатња. У вези са говором Сиринића, Р. Младеновић између осталог запажа и следеће: „маркантно експресивно средство истицања појединих делова реченице и субјектов однос према информацијама остварује се пре свега отвореношћу и дифтонгоидним изговором средњих вокала /е, о/ под акцентом” истичући значајну улогу мушког и женског говора, као и говора старијих и млађих (Младеновић 2019: 126). Слично стање потврђено је и у говору Прешева, у којем је дифтонгизација *е* и *о* спорадична и нестабилна, те се, вероватно, и овде „ради о емфатичној појави која је потпомогнута фонетским окружењем”

(Трајковић 2016: 327). Према речима Марине Јуришић, материјал из говора села Биљача у бујановачкој општини сличан је описаном стању у Прешеву (Трајковић 2016: 327, фуснота 33).

У вези са префонологизацијом Павле Ивић наводи да „има индиција да ареал у близини Бујановца захвата и део терена који не припада Покрајини. Међутим, тачна изоглоса засад није утврђена ни на једом сектору” (Ивић 2009: 181).

Моја грађа из говора Бујановца⁴ показује да су примери дифтонгизације заиста ретки, а и ови забележени нису тако изражени и потпуно јасни у самој реализацији.

д'о́ктора смо имале от *Кòсово*, нека си пр'авив *з'ол'ему*, е *п'осле*, и *так'ој*;

ја ће *л'егам*, немам да *л'егам*, ја и *с'естра* ми, свè се је тој *уз'ело*.

Да ли фреквентније дифтонгизације или евентуалне префонологизације има у околини Бујановца треба тек утврдити, што остаје као важан задатак како би се ареал ове појаве прецизирао.

2.2. Назал задњег реда ж

Назал задњег реда у бујановачком говору дао је *у*, те се увек чује *муж*, *рука*, *пут*.

м'уж ми *в'ика*, ај на *п'ут*, идемо си по *п'ут*, дај ми *р'уку* и сл.

У облицима глагола III Белићеве врсте некадашња секвенца *-нж-* дала је *-на-*, што потврђују следећи примери радног глаголског придева и аориста:

гурна́ли су *гу*, *дигна́ла* *ги* је, *заврна́ја* *шију*, *тија* смо *затекна́ли*, *изгина́ла* је, *окренáли* су се, *погледна́ја*, *протна́ле* се, само тебе сам ти *рекна́ла*, *мáлка* *сркна́ла*, *војска* је *улегна́ла* итд.

викна́ *ги* па се *тргна́ше*, сам се *дигна́*, *мрдна́ше* се, *тáтко* ми *отидна́*, *падна́ше* на *чистину*, *тэд* га *пипна́*, *рекна́* *ги*, па *кэд* *ста́на* да *лэ́цка* итд.

Рефлекс у назала ж може се чути и у 1. л. једнине презента мада су ретки примери, јер се овај облик најчешће реализује уз помоћ наставка *-м*.⁵ *ће до́ћу*, да *и́ду*, да си *и́ду*, *ће* ти *јéбу*

2.3. Рефлекс јата

У говору Бујановца рефлекс јата је екавски и то се најчешће потврђује кроз примере одричног облика глагола *јесам*.

⁴ Важно је напоменути да се у овом истраживању ради само о градском говору, не и о руралним говорима из околине Бујановца.

⁵ Градски говор Прешева показује слично стање: „Употреба континуанта у старог назала задњег реда нарочито је приметна у говору села. У говору града Прешева ретко ће се чути и то код старијих, мање образованих особа, које нису биле у радном односу” (Трајковић 2016: 477).

нѣсам била, *нѣсам* ишла, *нѣсам* га тепала, *нѣсам* трпела, *нѣси* питала, ти *нѣси* била, *нѣси* викала, *нѣе* зваја, *нѣе* имаја, *нѣе* теја, *нѣје* била писмена, *нѣје* познаваја, *нѣје* преживело, осићам да *нѣје*, *нѣсмо* га викали, *тѣга нѣсмо* знали, *нѣсмо* тели, *нѣсте* не знали, *нѣсте* живели, *нѣсте* излечили, *нѣсте* познати, *нѣсу* брљиви, *нѣсу* жалили, *нѣсу* збориле *нѣсу* ме одавали итд.

Међутим, и овај говор је претрпео утицај стандардног језика, те се могу чути и икавске форме:

нисам тела, *нисам* узела, *није* давао, *није* тела, *није* ударио, *није* се описменила, *нисмо* могли, *нисмо* смели, *нисте* били, *нису* помагали, *нису* се пазили, *нису* правили и сл.

Треба напоменути да се стиче утисак како су примери са *и* на месту јата изговорени са посебном намером или функцијом, односно, у тренуцима када је информатор хтео да истакне део своје приче, да укаже на важност неких момената у том разговору. То би значило да су стандардни ликови заправо језичка средства са стилском функцијом чија је употреба ситуационо условљена (в. Трајковић 2013).

Екавска замена јата може се јавити и у случајевима императива 2. л. множине:

нѣга ми *довѣдете*, *јѣдете*, *облѣчете* се, *рѣкнете* ву, *узнете* од њу.

Ипак, могу се чути и облици:

однѣсите га та̑м, *скините* од та̑ван, *ста̑вите* га ту̑ј.

Ретки су примери датива личних заменица 1. и 2. л. једине са *-е* на месту некадашњег јата:

мѣне ми *нѣсу* давали, *мѣне* су ми купили, *тебе* су ти казували, само *тебе* сам ти рекнала.

Значење датива, као и осталих падежа, много чешће се исказује аналитички, те примери екавизма у овом случају нису бројни, а код именица женског рода готово да их нема.⁶

викам ву *на жѣну* ми, да̑ј *на ма̑јку* ти, спремам *на сѣстру* ми и сл.

Тако исто и: купили су ми *на мѣне*, донела сам *на тебе*, *на тебе* ти је рѣкја и сл.

Прилог *где* ретко се може чути, јер се најчешће користи *куде*. *где* ра̑диш, нѣ знам *где* је ишла, *где* су са̑да.

Прилог *овде*:

овде је била во̑да, ста̑ви гу *овде*, *овде* је, *нѣсу* улазили *овде̑на*, поставише га *овде̑на* и сл.

⁶ Исто је и у прешевском говору, где су именички облици датива на *-е* забележени у окамењеним формама, а код заменица има нешто више потврда оваквог екавизма (Трајковић 2016: 331).

2.4. Вокално л

Вокално л је углавном дало у, али има случајева који потврђују припадност бујановачког говора призренско-јужноморавској групи где је $л > лу$.

бўве је имало, с *бўве* се распраљамо, неје *дўжан* остаја, *одужимо* се, купували су *вўну*, *вўнени* јелёци, прелегала *жутїцу*, гађав *јабук*у, од *јабук*е, *мўзла* сам краве, *пўн* је, *напўни* га итд.

Иза дентала с скоро увек је лу:

голему *слўбу*, на *слўбу*, са *слўбе*, оволике *слўзе*, *слўзе* не ти помагав, *слўзу* да не пушти, гледа у *слўнце*, да ме *слўнце* види, кад *слўнце* зађе и сл.

Поред облика са лу истовремено се могу чути и форме са у. Изузетак представља лексема *слуба*, која се увек јавља са лу.

пўни са *сўзе*, *сўзу* ву не видо, да зађе *сўнце*, на овој ли *сўнце*, огреало *сўнце*, од *сўнце*.

Рефлекс лу чује се и у облицима са *клуца*, *клуче*:

клучане паприке, па *клучи*, *клучи*, *исклучи* добро.

У одређеним лексемама забележен је рефлекс љу:

има и *жљўна*, вика се *жљўчка*, па одвоји *жљўчку*.

Рефлекс лэ може се чути у придеву *длэг*:

длэг је пўт, с *длэге* ноге, рукави *длэги*, викав га *Длэчка*.

Међутим, користе се и облици са у:

дугачак *пўт*, *дугачки* рукави, *надугачко*, *подугачак* је тэј и сл.

Од старог **hlc*- редовно је *лэчка*:

да *лэчка*м, па кад стана да *лэчка*, лек од *лэчкање*, неко *лэчкање*.

Рефлекс ли препознат је у следећим случајевима:⁷

глини одма, како *глита*, *проглита* га, ће *проглита*, полэчка *проглићује*;

али и: нека *гўта*, *гўта*в, *прогутаја*;

у туј *длибину*, иди у *длибоко*, рипа у *длибоко*;

али и: *дубоко* је, закопаше га *дубоко*, *дубоко* откопај.

2.5. Вокално р

Вокал р се може наћи на било ком месту у речи, с тим да је финална позиција врло ретка. Забележена је и појава секундарног слоготворног р, а унеким случајевима долази до десилабизације.

Вокално р између два консонанта:

једно *врз* друго, *врзаше* га, *врне* киша, да гу *врнев*, *врни* се, тэј *врс*, *врцани*, с *врцу*, на *грбину*, *грваљав* се, *брго* дооди, *завржи*, да те *загрне*, *наврнује*, не *накриште*, ће *нафрљав*, *наспнује*, не *наспћа*, да гу *нацрвени*,

⁷ Свакако треба подсетити да Белић објашњава како се овде ради о старој основи **gly*- која се чува у неким руским дијалектима (Белић 1999: 129).

све се *осрђа*, једва гу *поврна*, не се је *поврнала*, ће *поцрцамо*, *првенке* беше такој, *првенке* су били учитељи, *пртене* кошуље, *топрв*, *топрв* ли ће, *трзај* се, *трзали* су се, *удрви* се, *фрљи* врз цакови, *фрљимо* ги, *црпали* су итд.

Један консонант испред вокалног *р* и два консонанта иза:

под *вршњик*, прекла му *гркљан*, мртка *гркљан*, *забрчкало* се, баба *Крстана*, *набрчкај* га, онџ *првњи*, да се *прикав*, *прикано* смо јели, *свртку* нема, *тргните* се, позади *цркву* итд.

Два консонанта испред вокалног *р* и један консонант иза:

издржувало се, по кућу *искришише*, да не *испрља* футу, *одврзјите* гу, да гу *одвржемо*, *одвртује* се, било је *посмрче*, *смрдело* је, *смрдив*, ће *сврнем*, *усмрдела* се, *шмрца*, *шмрцање* итд.

Два консонанта испред вокалног *р* и два иза:

испршка ги, от *стриљена*, *стриљени* имали, *цврсто* га држ, от *цврстину* и сл.

Слоготворно *р* у иницијалној и у финалној позицији често се појављује након губљења *х* мада има и другачијих случајева.

Вокално *р* у иницијалној позицији:

рђа, *рђу* да опере, много *рж*, *ржано* брашно, и она си *рка*, у *рње*, по *рње*, *рње* ги је такво, *рска* у уста, због тој *рскање*, не се *рчкајте*, и ти га *рчкаш* и сл.

Вокално *р* у финалној позицији:

на *вр* главу, на *вр* дудинку, на *вр* језик, од *вр* брдо.

Десилабизацију вокалног *р* налазимо у глаголу *мреје*:

сви *измрели*, *помрели*, татко ми је *умреја*, жена је *умрела*, *умрели* су ву сви и сл.

2.6. Вокалске групе

Вокалске групе препознате у говору Бујановца могу бити примарне или настале губљењем појединих сугласника. У тим групама може доћи до сажимања вокала или до уметања сугласника да би се отклонио зев.

aa: у Бекријску *маалу*, да га *маамо*, по *маале*, *маасмо* га, спијеш си *раат*, једџн *саат*, колко је *саат*.

ae: *знаеш*, *знае* која сам, *знае* се, куче *лае*, *лаеш*, да се не *мае*, *маев* се, да *ткае*, *ткаем*.

У бројевима се најчешће чује група *ae*, али понекад долази до уметања гласа *ј*:

дваес девете, *дванаес* године, у *деветнаес*, *петнаес* пута, у *шеснаес* године;

али и: *дванајес* године, *деветнајес* године, *петнајес* минута.

У облицима радног глаголског придева редовно се чује група *ae*:

викаећи сам улџла, утепа се *викаећи*, очи ме заболеше *гледаећи*, *плакаећи* га је носила, умре *работаећи*, огладне *чекаећи* и сл.

аи: забраи¹смо гу, на¹иде, ми¹ наид⁰мо, то¹ј напраи¹сте, о¹праи ме, ће пра¹им и сл.

ао: на⁰ди гу, на⁰ди¹мо се;

ау: на¹учи ли, на¹учи⁰мо се;

еа: је¹а ли си, и¹ч не¹је је¹а, не¹ам ни ба¹нку, не¹амо ни¹шта, не сме¹мо, от сме¹ње, сме¹ше се, не¹је те¹а, не те¹а¹сте, не те¹а¹ше;

ее: мес¹ећи, нос¹ећи, од¹ећи, п¹е ли, п¹е, ко¹ј сме¹е, стар¹е се, не ум¹е¹м, не ум¹е¹в;

еи: не бл¹еи, бл¹еи, се¹р пра¹ви;

ео: бе⁰мо, бе⁰ше, гре⁰ти¹ца, гре⁰та;

еу: бе¹у код њ¹ега, на стр¹еу, под стр¹еу;

иа: јед¹ну ин¹екци¹у, нава¹даци¹у сам зна¹ла, у сак¹си¹у, јед¹ну теп¹си¹у, за тур¹ши¹у, од ту¹ј фами¹ли¹у, шам¹и¹у;

оа: њ⁰ан му¹ж, њ⁰ан си¹н, њ⁰ан та¹тко, тв⁰а ма¹јка, тв⁰а шко¹ла;

ое: ко¹е да уз¹нем, ко¹е ме па о¹ће, мо¹е ме не¹ће, од мо¹е ру¹ке, поед¹ше ме, тв⁰е де¹те итд.

ои: њ¹и дво¹ица, до¹и¹ла је, на¹п¹ди сто¹ку, одво¹и¹ла ги, тро¹ица су итд.

оо: до⁰одив, до⁰од¹ли су, све по⁰оба¹ље¹ше, по⁰ор¹а ма¹лка итд.

оу: би¹ла је по¹уба¹ва, бе¹ву по¹уба¹ви и сл.

уа: це¹ла бу¹а, му¹а ли је, у¹апа ме, ће ме у¹а¹не и сл.

уе: с бу¹е, врзу¹е га, запи¹су¹еш ли, зап¹ржу¹е, казу¹ем ти, ми¹ си пису¹емо итд.

уи: у гла¹ву ми зу¹и, су¹и бе¹ву.

ауе: стра¹у¹ем за њ¹и, стра¹у¹ем што ће би¹дне.

2.7. Контракције вокала

Сажимање вокала одвија се у финалној или у медијалној позицији у речи.

На крају речи контракција вокала је забележена у ретким случајевима радног глаголског придева м. р. једнине где је $-л > -o^8$:

до¹шо је, на¹шо га је, по¹шо је одма.

Лексема посао ређе се користи у односу на лексему работа. Онда када се употребљава, увек долази до сажимања вокала:

и¹де на по¹со, на¹шла по¹со, по¹со ву је.

Најчешћа сажимања дешавају се у следећим облицима:

ко да не¹је мо¹је, ко не¹ко к¹уче, ко сви¹ња, ко та¹тко му (али се користи и: има исто ка¹ко ми, ка¹ко он, о¹ће ка¹ко њ¹ега); по¹ђи на¹ва¹м, по цел д¹н на¹та¹м-на¹ва¹м, резер¹ва¹р празан, два резер¹ва¹ра и сл.

⁸ У бујановачком говору радни глаголски придев м. р. јд. реализован је наставком у коме је $-л > -(j)a$. Међутим, под утицајем стандарда и у одређеним околностима чује се и форма са $-л > -o$.

2.8. Редукције вокала

2.8.1. Афереза

Испадање ненаглашеног вокала у иницијалној позицији препознато је у следећим примерима:

била *боланта*, у *боланту*, светог *Ранђела*, пред свети *Ранђел*; *те* ти га, *те* ви, *те* ти сэд; *некције*, прими *некцију*, од *туј некцију*; *ће* ме *пропаст*.

2.8.2. Синкопа

Испадање вокала у медијалној позицији забележено је у следећим случајевима:

код *ујци*, од *ујци*; *кољко оћу*, *кољко-тољко*, *кољко* ти је, *овољки* прсти, *овољке* ноге, *онољке* газде били, *сестрична* његова, *сестричну* сам чувала; *забравила* сам, *забраљам*, *ће забраимо* итд.

2.8.3. Апокопа

Изоостајање вокала на крају речи најчешће се среће у везницима, и речцама, где се губи вокал *и*. Наравно, има и другачијих примера.

половин месец, *половин* од њи; *мож* ме уватиш, не *мож* ме гледа, не *мож* сам; *ал* се мора, *ал* забраи, да *л* *ће* дооди, да *л* да *идем*, *ел* ти *викам*, па *ел* ти *тој*, ели *ти ел* она, не *л* ви *треба*; *кам* ву на *њу*м, *кам* да *видим*, *кам* дете, *кам* га и сл.

2.8.4. Елизија

Губљење вокала с краја клитике која се налази испред речи која почиње самогласником запажено је у следећим случајевима:

викаше *д идем*, давали су ми *д идем*, *д идем* у школу, *немој д идеш*, *ти д идеш*, има *д иде*, *неје* требаја *д иде*, *оће д иде*, *д идемо*, *д искочимо*; *н узимај*, *н умем* да ти *кажем*, *н умеја* да *викнеш*, *н умејаше* да *направив*, *н умејасмо*; *ће с идем*, да *с идеш*, *ће с иде*, да *г изведев*, ја *с имам*; *ће г удавав*, *ће г узне*, *шићерче уста* итд.

2.9. Покретни вокали

Појава покретних вокала се може чути код прилога и предлога, заменица и придева.

а: *јемпута* беше, *никаквога* мужа, с *њу*ма *ће* *иде*, за *њу*ма *прави*, све на *њу*ма, врати се *одовуда*, *идев отуда*, *отуда* дођоше, *ће* *наиђев отуда*, *сџа* дођоше, *ће* ти *вика сџа*, *још тџа*, *тџа* *несмо* знали; *јемпут* ли је, *једног никаквог*, у *њу*м *гледа*, на *њу*м *ву дава*, *зађи одовуд*, *отуд* се *вратише*, *отуд* се *вратише*, *сџ* *ће* се *врне*, од *сџ*, *сџд* *ће* *видиш*, *бџш тџд*, *тџг* и *он улегна* итд.

е: *накуде* *овија* *наши*, *бацише* га *одозгоре*, *ће* *слегне озгоре*, *откуде* дођоше, *откуде* ти, *откуде* *њи*; *накуд* *њи*, *викнаше озгор*, *слегнаше озгор*, *откуд* *искочише*, *откуд* му и сл.

о: *камо* ги, *камо* за нас, дођи *овамо*, *онамо* ги сретнамо, бија је *тамо*, *тамо* отидоше;

кам ву венчаница, *кам* да видим, *кам* дете, обрни се *навам*, отрчаше *нанам*, пођоше *натам*, *онам* гу видо и сл.

У неким случајевима са вокалом на крају речи или без њега ради се о партикулама које могу бити једночлане или двочлане:

узни од *онеја*, *теја* жене, стави га *овдена*;

с *овеј*, глеј ги *онеј*, *теј* пелене, *овден* смо и сл.

2.10. Уметање вокала

Уметање вокала примећено је у малом броју примера:

каква *касарина*, у врањску *касарину*, от *касарину* до кућу, *параунуци*, *параунук*, од *парадеду*, по *парадеду*.

2.11. Супституција вокала

Супституција вокала може бити реализована као асимилиција, дисимилиција, затварање или отварање вокала под утицајем околних гласова или акцента. Ове појаве могу бити фонетске или морфолошке природе. У даљем тексту биће изнети примери супституција према вокалу који се појављује.

2.11.1 Вокал *a*

Као резултат асимилације јављају се облици:

кладанац, от *кладанац*, дођоше *навадације*, с *навадације*, на *Панталеј*, отиде по *Панталеј*, и сл.

Дисимилицијом настале су форме:

пола кило *аксенцију*, место *вагету*, *мушаме* намишћав, на *мушаму* и сл.

Супституција се препознаје и у примерима:

да се *аперисује*, *матику* на *раму*, с *матику*, узни *матику* и сл.

2.11.2. Вокал *e*

Асимилацијом су настали облици:

берем да има, *берем* да сте туј, *еве* ги, *еве* ти, *ене* га онам, *ене* оздол, *ене* што работи, *ете* такој, *ете* толко.

Дисимилицијом су настали:

једну *ветрину*, у *ветрину*, *замериса* ми, да прозбори *ели* да се насмеје, *ели* ти ел она, побегнаше *ели* се скрише, две *ел* три, *ћерку ел* сина, с *ћелим*, од наши *ћелими*, *ћелими*.

Супституцију *a* вокалом *e* налазимо у примерима:

држевљанство, от *пријетељи*, *пријетељи* ни дођоше, *пријетељише* се, *петлициани*, *петлицианчики*, плела је *черапе*, вунене *черапе*.

Супституција *и* вокалом *е* препознаје се у прилогу *сасвем*:
сасвѐм га *у*тепа, *сасвѐм* *о*пусте, *сасвѐм* си је брљиво.

Морфолошким путем настали су облици:
дрѐме цел *дѐн*, *дрѐмеш* *туј*, *цѐпено* је.

2.11.3. Вокал *и*

Вокал *и* се путем асимилације појављује у примерима:

осића се на *итио́л*, узѐдоше *итио́л*, да́ш *пишкѝр*, једно́ *пишкѝрче*.

Асимилација према суседном сугласнику условила је облике:

њиго́ва си је, *њиго́ви* де́ца, од *њиго́ви*, с *њиго́ви*, од *њиго́ву* фами́лију
(али и: *њего́в* је, *њего́ви* де́ца, тој си је *њего́во* и сл.),

по ца́к *шићѝр*, *шићѝрче* *у*ста и сл.

Дисимилацијом су настали облици:

бес *кице́љу*, опа́шем *кице́љу*, бе́мо *пѝшки*, *пѝшки* *и*де, пропасти́
циме́нт и сл.

Супституцију *е* вокалом *и* пронађена је у примерима:

на *бито́н*, у *бито́н* уда́ра, би́ла *маћи́ја*, *маћи́ју* сам има́ла, од
маћи́ју, *ники* пу́т буде, *ники* о́ће (али и: *неки* пу́т до́ђе, с *неки* љу́ди и сл.).

Морфолошки су условљене форме:

све́ се *ицѝпише*, на *у*вце *сви́ри*, *сви́ри* ми у гла́ву, ће́ *сви́рим*, тако́ј
наре́дено ('наређано') и сл.

Аналогијом су настали:

муша́ме *нами́шићав*, *нами́шићам* кре́вети, не́ ги *нами́шићај*, *оси́ћам* да
не́је, *оси́ћа* се, *оси́ћа* се на *итио́л*, *сми́ћа* ву све́ (в. Белић 1999: 328).

2.11.4. Вокал *о*

Супституција *а* вокалом *о* може се запазити у следећим примерима:

митроље́зи се чу́јев, с *митроље́зи* на ра́ме, сѐд не́ма *митроље́зи*,
долѐко одо́вде, поведо́мо гу *одо́вде*, *одо́кле* су, *одо́кле* ти је, *одоле́чи* се,
одоле́чише се, *одо́нде* је би́ла, *одо́нде* сам, *у*зни *одо́нде*, *одо́нде* су ме узѐли,
исели́ше се *одотле́* итд.

Супституција *у* са *о* у суседству лабијала препознаје се у примерима:

амбола́нта је би́ла, у *амбола́нту*, наставља́мо *копу́с* (али и: *купу́с*
има, ста́ви *купу́с* и сл.), *омѝсим* ле́б, *омѝсим* зеља́нче, да си *омѝсиш*, *омѝси*
ми ле́ба, *омѝси* се крава́ј.

Супституција се јавља и у:

иља́до кубика, *иља́до* пу́т, за *ода́дбу*, да ме *ода́ва*, *одава́ла* се је,
ода́де се, *одадо́* се, другачке се *ода́ле*, *одадо́ше* гу и сл.

2.11.5. Вокал у

Појава вокала у у инфиксу *-ува-* којим се граде итеративни глаголи облежје је и бујановачког говора као дела призренско-јужноморавског дијалекта:

венчува́ли су се, гладува́ло се је, дотрчува́ше до мós, дóбро су не дочекува́ли, купува́ла је, распитува́ше се, скапува́ло се.

Исто се јавља и у глаголским именицама од истих глагола:

њего́во болува́ње, за бомбардува́ње, у бомбардува́ње, тој пакува́ње, било је радува́ње и сл.

Супституција *о* вокалом у запажа се у облику *доктур*: за *дóктура*, и с *дóктури*, код *дóктури*.

2.12. Хапнологија

Појава испадања слогова у речи препозната је у следећим случајевима:

ај на *пúт*, само *вали́ду*, *вали́да* ми је, *емпúт* су били, још *емпúт*, *јемпúта* беше, *јемпúт* ли је, од *муру́зно* брашно, с *муру́зно* прáвиш, викнаше *озгóр*, *озгóр* дођоше, по мене *озгóр*, слегнаше *озгóр*, ће слéгне *озгóре*, с онија *оздóл*, *отóмо* код њи, ми си *отóсмо*, *отóше* си, *четерéс* и прве, *четерéс* цака, *шесéт* године, *шесéт* и пете.

3. Закључак

На основу ове кратке анализе и прегледа карактеристика вокала и вокалских појава у говору Бујановца могло би се доћи до неких основних закључака:

– Бујановачки говор је доследно екавски и о томе најбоље сведоче одрични облици глагола *јесам*.

– Бујановачки говор припада јужноморавском дијалекту призренско-тимочке дијалекатске области српског језика и то потвђују форме са рефлексом *лу* од вокала *л*.

– Бујановачки говор је најјужнији тип овог дијалекта јер то показују доследни облици са *-на-* секвенцом код глагола III Белићеве врсте и ретки случајеви са *-у < -ж* у I. л. једнине презента.

– У градском говору Бујановца нису забележени случајеви префонологизације.

Испитивање стања вокала само је део слике о општим одликама бујановачког говора. У неким будућим истраживањима требало би представити акценатски, консонантски, морфолошки, па и синтаксички систем, који се могу наслутити из понуђених примера и одабраних текстова.

ТЕКСТОВИ

Ја ву викам: „Дођи, комшике, да попијемо кафу.” А она вика: „Нећу да дођем. Млого смо ви љути на вас Срби.” „Зашто сте ни љути? Немамо ништа лошо. Жените, ми смо на свадбу код вас; радите, ми смо сви заједно туј. Ако је некој болан, ми смо сви заједно.” „Не”, вика, „љути смо ви на вас с кога не остављате да живимо. Ми ли с маљоци, што долазив отуда, да живимо? Него, куде идете ви, идемо ми по вас.” Тако да наши комшије староседеоци сви су прешли према Дом здравља улица што је, тамо су си купиле плацеви, они су направиле куће да живив између Срби, а не између Шиптари. Они су ги звале маљоци. Маљок, тој е један лош човек, тој е злобан, кој не мисли да л је женско ил је мушко, да л је шиптарско девојче ил је српско, или циганско. Падне му на памет или да га убије или да га нападне.

*

Она ми је причала како се је одавала. Биле навадације. И она викала: „Ја га њега нећу.” А татко ми бија много леп. „Ја”, вика, „и село у град нећу. Ја да тамо чекам крушке на пијац, на пазар да ги купим, да ми ги донесе да ја једем, не. А овдена, пођем у њиву, прођем у башчу, ја крушке напуним појас. Идем по пут и једем. Кад се врнем, па напуним оној.” Али убедиле гу некако и она се уда. И моја баба гледала дар, што има, откуде, јастуци, о ткајено, черапе и такој, ћелими, ћелимчики. И она пристане и уда се за мојега татка. Тој су биле њи седам другара. Кад се уфатив да играв, нема која девојка неће да се уфати да игра до њи. И удала се је, и доведев гу у цркву овдена. Кад, тај тетка, зелва њена, завеве гу позади цркву да гу малко с пудер набели, да гу нацрвени. А татко ми погледнаја, нема гу снашка, па зађе цркву, па како она држала у руке оној белило, он како удари одоздол, све се разлети горе на цркву. Каже: „Ја сам гу бегденисаја овакву, а ја не гу водим за Бујановчани. „Брате Божиле, ја да гу малко...” „Не може! Те ти јебу и белило и црвенило!” И тег фрљи. Е, казује мајка ми: „Доведоше ме, снашку. Почемо да дарујемо.” Носила је фућу, реклу, елек, на ноге ципеле, ципеле ву купиле, младожења ву купија ципеле. Мој татко је носија шајачно одело. Све оној Шумадинци што носив сэд, гајтан, онија опэнци, везене чарапе, на бриц панталоне и шубару на главу. Он одело није облеко. И у тој е сарањен. Снашку су гу довели с автобус. Таж зет Анђел, он је бија шофер и возија је автобус. Они су моји на брдо велико. И они му викале: „Анђеле, не мож да искочиш сас кола горе!” А, иначе, више чезиња и коњ. Али он рекнаја: „Или ће искочим или ће га бутнем од овј брег и да га видим у дол куде ће падне, што ће остане од њега!” И он изађе чак горе, куде мајку ми горе. И снашку гу кроз село пуштив да оди онакој, после гу качив малко у чезе. Уђе у

автобус, да не испрља футу, било кишно време, па имаја кал, да не замаже ципеле. Ђе, после у аутобус и одвеле гу до цркву, е от цркву пешки дом. Даде ву решето, има жито, пшеница, раж, јечам. И она засеје овако трипут и баџи преко њума, и шећер, и бомбоне, онеј ситне што су биле. Три пута такој. Е после га тој сито качив горе на кућу. И даде ву мушко дете у руке, и младожења улегне унутра. Овамо гу са шићерче и с воду маже три пута, и снашка младожењу. Ђе, фати гу за нос и уведе г унутра снашку, а младожења искочи. И после, снашка си дарује. Све обичаји си терав, цел ноћ седив, пијев. Старејко кој е, он има да седи до негде. Кум ће отидне да спије, ће остане старејко да тера свадбу. Кад почне зора да зори, ондак викнев кума. Кум дође, па наставив са старејка да терав свадбу. После, снашка ујутро, наместив рогожу, накладев огањ, ставив котле и снашка ће прави качамак. Да видив да ли знаје домаћица да прави качамак. И она направи качамак и пољуби руку на старејка и на кума. Принесе ги качамак, посипе ги руке да оперев, да обришев са мараму ткајену, несу се викале пешкири него мараме. Музика је била плек, плек музика, Цигани су свирали. Ђе после, позади кућу се саберев увече, један Богдан Мечак ће узне дудук, па ће свири, што гу сэд каже фрула, тэг је било дудук. Кад је празник неки, они цел ноћ, има да се игра туј, и мушки и женски.
(Благица Алексић, 1934)

*

У комшилук, једна кућа не раздваја. Познавала сам га, како не. Па малечку ме је возија у колица. Како да ти тој објасним. Ми смо се толко играли, кућа до кућу. Железни нашли колица, товари ме, не само мене, деца, и вози не по улицу. Каква улица, све калдрма, а ми се друсамо. Другари смо били. Да ти кажем, он је млого шетаја с девојке, волеле су га девојке, па сам си га и ја волела. Одма сам пристапа. Имали смо игранку. Матинэ се је викало. Имале су, изађев си на састанак. Ја тој несам знала. Браћа пред мене. А и никој ми није реко ајдемо на састанак, па да ме води. Таква сам ја била. Како су казале татко и мајка, такај сам се удала. И никад ги несам прекорила зашто су ме туј удале. Тамо имамо ходник, напоље кад иде Љубе, ја га чујем, и викам: „Ете га Љубе иде” и радујем се, а Славица вика: „Па ти си га волела њега?” Па да несам га волела, па узела ли би га!

*

Трновац је бија Мали, а у Бујановац су имале три куће само Турци. О Трновац право, па једна улица, и дан-данас има куће, и живив си тија људи са нас. Позади мене, клупа поза мене, Турчин ђак је бија. Наша клупа женска, и мушкарац, Турчин међу наши. Ми смо живеде тад с Турци. И ја кад отидем куде моју бабу, гледамо идев буле о Трновац, дугачак пут, идев покривене све, не видиш лепоту, оне су млого убаве, оне

се млого белив и све. И право у туј улици идев. Виш како су паметне. Куде су се населили, о Трновац право, нема да свраћав овамо код Карадничани. И још су си туј тија људи. Ми идемо на турске свадбе, девојке њине, жене, обучене Туркиње. Башка су оне, башка су мушкарци. Ниједон мушкарца нема код њи. Оне све дотеране, као лутке. За време бугарско, Бугари нису волели Турци. И, стра ги од оружје. Бугари у Бујановац четири године су били. И решили ће претришав, у Трновац ће претришав. И мене ме одабраше, ја сам као ученица прва, ја ћу у буле, а тј и Скопље, тија што су пребегли, тј беше у частак, што делив робу, и он ћ иде у собу куде мушкарци, а ја куд жене. Он кад видив мушко: „Күку, күку, күку”. И ја ги претресем, гледам, ништо нема. Излазимо и викамо: „Несмо нашли ништо” (Радмила Стојковић, 1924)

Литература

- Барјактаревић 1966: Д. Барјактаревић, Прешевско-бујановачка говорна зона. *Врањски гласник*, књ. II, Врање: Народни музеј, 173–216.
- Белић 1999: А. Белић, *Дијалекти источне и јужне Србије*. Изабрана дела Александра Белића, IX том, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Богдановић 1987: Н. Богдановић, *Говор Алексиначког Поморавља*. *Српски дијалектолошки зборник, XXXIII*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 1–178.
- Видоески 1962: Б. Видоески, *Кумановскиот говор*. Посебни изданија, книга 3, Скопје: Институт за македонски јазик.
- Ивић 2009: Ивић, Павле. *Српски дијалекти и њихова класификација*. Нови Сад – Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић, Реметић 1990: П. Ивић, С. Реметић, *Рефлекси акцентованих вокала е и о у говорима призренско-јужноморавског дијалекта на земљишту косовске покрајине*. *Косовско-метохијски зборник, I*, Београд: Српска академија наука и уметности, 162–173.
- Јашовић 2010: Г. Јашовић, *Неке особине говора Угљара код Косова Поља*, *Истраживања српског језика на Косову и Метохији*. Зборник радова, књ. I, Косовска Митровица: Филозофски факултет, Универзитет у Приштини, 93–138.
- Јуришић 2009: М. Јуришић, *Говор горње Пчиње: гласови и облици*, Монографије 6, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- Јуришић 2014: М. Јуришић, *Синтакса падежа Горње Пчиње (Одредбене функције)*. *Српски дијалектолошки зборник, LXI*, Београд: Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 367–534.
- Марковић 2000: Ј. Марковић, *Говор Запаља*. *Српски дијалектолошки зборник, XLVII*, Београд: Српска академија наука и уметности, Институт за српскохрватски језик, 7–307.
- Младеновић 2013: Р. Младеновић, *Говор јужнокосовског села Гатње*. Монографије, 18, Београд: САНУ, Институт за српски језик.

- Младеновић 2019: Младеновић, Радивоје, Говор северношарпланинске жупе Сиринић. *Српски дијалектолошки зборник, LXVI/1*, Београд: САНУ, Институт за српски језик.
- Окука 2018: Окука, Милош. *Српски дијалекти*, Прометеј, Нови Сад, 2018.
- Стијовић 2010: Р. Стијовић, Прилог утврђивању границе префонологизације наглашених вокала *e* и *o* у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије. *Косово и Метохија у цивилизацијским токовима, књ. 1: Језик и народна традиција*, Косовска Митовица: Филозофски факултет, Универзитет у Приштини, 319–325.
- Стијовић 2012: Р. Стијовић, Још неколико напомена о префонологизацији у призренско-јужноморавским говорима на територији Косова и Метохије. *Косовско-метохијски зборник, 4*, Београд: Српска академија наука и уметности, Међуодељењски одбор за Косово и Метохију, 149–157.
- Трајковић 2013: Т. Трајковић, Ситуациона употреба стандарда код носилаца дијалекта. У: *Годишњак за српски језик, година 26*, бр. 13, Ниш: Филозофски факултет, Универзитет у Нишу, 549–561.
- Трајковић 2016: Т. Трајковић, Говор Прешева. *Српски дијалектолошки зборник, LXIII*, Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик, 279–578.

Tatjana G. Trajković

VOCALS IN THE SPEECH OF BUJANOVAC

The paper describes the vocal system of speech of Bujanovac, a small urban town in southern Serbia. Bujanovac's speech belongs to the southern sub-dialect of the Prizren-South Moravian dialect of the Serbian language. An analysis is given semivowel, nasal reflex, reflex of vowel yat, reflex of vowel l, vowel r, vocal groups, vocal phenomena. A brief overview of the diphthongization of mid-order vowels in the South Moravia dialect contributes to the identification of areas of occurrence of pre-phonolization in the speeches of this dialect. At the end of the analysis, confirmation came that Bujanovac's speech was part of the southern sub-dialect of the Prizren-South Moravian dialect of the Serbian language, and that there was no pre-phonologization in the Bujanovac city speech.

Keywords: Serbian language, Prizren-Timok speeches, Prizren-South Moravian dialect, Bujanovac.

ТКАЧКА ТЕРМИНОЛОГИЈА НА ПИВСКОЈ ПЛАНИНИ

У раду се говори о терминологији ткања на подручју Пивске планине, у животу српског села некада виталног, а данас практично заборављеног заната. Реч је о својеврсној реконструкцији једног сегмента материјалне културе нашег села, будући да је технолошка револуција из темеља изменила начин живота сеоског живља, уклањајући са сцене многе видове привређивања, укључујући и домаћу, некада веома разгранату ткачку радиност, која се преплитала са другим занатима, пре свега са столарским, где су прављене натре, преслице (ручне и ножне), затим са бојацијским као и ступарским радом. Вуна, козија кострет, конопља и лан спона су ткачке радиности са сточарством и земљорадњом, произвођачима њених основних сировина.

Кључне речи и изрази: стан, натра, ткаља, ткати, ткање, преслица, прести, пређа, вуна, конопља, лан, Пива, Пивска планина.

1. Достављање научној и стручној јавности ткачке терминологије са Пивске планине на увид своди се, по природи ствари, на својеврсну реконструкцију једног сегмента материјалне културе нашег села, будући да је технолошка револуција из темеља изменила начин живота и сеоског живља, одневши у неповрат многе видове вековног занимања, а са тиме и терминологију везану за већ давно превазиђене облике привређивања. Овај скромни прилог у служби је покушаја да се од заборава сачува један део усмене народне баштине, а тиме један сегмент опште културе српског народа. Ткање као домаћа радиност је некад било егзистенцијална потреба и наше баке и мајке су се озбиљно бавиле овим, у породичном кругу ученим, с колена на колена преношеним занатом. Ткале су одевне предмете за свакодневну ношњу, од џемадана, капута, огртача, гуњева, пантола (у жар. *сукнене гаће*), појасева, до покривача, прекривача, простирки, „веленци”, поњава, врећа, торби упртњача, плетивача итд. Сви ови производи су захтевали такозвано чврсто „пуно ткање”, док су неки од њих као: сламарице, покровци, крпаре, стазе итд. захтевали тзв. меко ткање "у две нити". Ткали су се и украсни предмети као шаренице и стазице. Шаренице су обично стављане на дугачке, масивније клупе за седење, затим на лежајеве или на зид иза лежајева, да мало заштите од хладног зида оног ко спава на лежају, а да уједно и зид мало украсе. Већ је за овај стари занат речено да је, на терену Пивске планине, као и диљем српства, изумро, да је већ практично и заборављен. Везу са прохујалим временима и напуштеним видом занимања чувају у неком кутку старих

* profesorremetic@gmail.com

кућа похрањене *наџре*, односно *сџан* (термини за означавање *разбоја*) и старије, све малобројније жене, које памте, још знатичељнима знају објаснити како се некада ткало. Оне, уз *наџре*, чувају и сав прибор којим су некада, као и њихове мајке и баке пре њих радиле, детаљно причају како су ткале, како су навијале, како су постављале натру и шта је то све за њих и укућане значило. У обављању послова донедавно виталног значаја, од припреме предива преко ткања, до отканих производа осим *наџре* (разбоја), као основног строја, коришћен је и следећи прибор: *џреслица*, *врейено*, *друга* и *гребени*. У домену прераде конопље и ћетена још је постојала и *сиуџа*, у којој су омекшавали и ситнили кудељу и припремали је за даљу обраду. Ткање се, рекосмо, преплитало са другим занатима, са столарским, где су прављене натре и сви њени делови, те преслице (ручне и ножне), затим бојацијским, а вуна, козја кострет, конопља и лан били су природна спона са сточарством и земљорадњом, а у том природном вишевековном интердисциплинарном садејству човек из народа решавао је готово све своје животне потребе и опстајао на врлетима каква је и донедавно беспутна и безводна Пивска планина. Изван поља кућне делатности остајали су само малобројни индустријски производи: со, уље, шећер, гас (петролеј) и сл., који су се куповали за новац, до кога се тешко долазило.

Семантичка анализа ткачке терминологије

2. Овде ћемо, у најкраћим цртама, подсетити на алат ткачке делатности, затим на материјал од кога су добијани производи ткања, укључујући и производњу и припрему сировине за ткање. На крају ће нешто подробније бити дочаран сам процес ткања.

Прво семантичко поље обухвата *алаџке* којима се ткало. На Пивској планини знали су за *наџру* или *сџан* (*разбој* је новији термин), затим за *џреслицу* (ножну и ручну), *другу*, *дружџицу*, *врейено* и *гребени*.

Наџра је прављена од дрвета, најчешће од буковине. Две правоугаоне стране учвршћене пречкама горе на врху и доле да би чврсто стајале на поду, чиниле су основу натре. На средини је била пречка, где је везано *брђило*, са жлебовима са стране, где је учвршћено *брђо*, које има пљоснате танке зупце. На средини су биле *нџџи*, причвршћене канапима преко колутџа са стране, а колутџи су имали жлебове куда се канап помера и подиже и спушта нити да праве *зџев*. Испод се налазе *џддоношке*, дашчице на којима стоје ноге. На задњем делу натре је *зџдњџ* *враџило*, које носи основу, а на предњем је *џрвџ* *враџило*, испред кога седи ткаља. Са десне стране натре је дуга полука *зџџџача*, која, углављена у жлеб, држи враџило, да се не одмотава основа.

Чунак, направљен од дрвета, елипсастиг је облика и мало заобљених врхова. Средином пролази *џџев* (често и дем. *ћџка*), на коју се намотава пређа, а кроз њу иде жичица која се углави у чунак са једне и друге стране и држи намотану *џџев* са пређом.

Преслица. Горњи део *ѵрѣслицѣ* је био шири, украшен изрезбареним цветом или словима „С”. Доњи део чини дршка, мало дужа и заобљена на дну. Касније су се користиле и *ноџнѣ ѵрѣслице*. Ножна има дрвени *ѵдџак*, који се покреће притиском ноге на *ѵдѵчицу*, а на врху преслице је *калем*, на који се намотава упредена нит¹.

И *врѣѣно* и *дрѵга* су прављени од дрвета². На самом врху су украшени купастим проширењем, које је, посебно код вретена, благо заравњено да би се лакше ослањало на подлогу и брже окретало. Други крај, који се држи у руци, доста је тањи, а средина је мало пунија и овална. Друга је нешто дужа и дебља од вретена.

Грѣбени имају, за две руке, два истоветна дела са дрвеним ручкама, на чијем су другом, ширем делу, симетрично размакнути, гвоздени зупци.

Материјал који је коришћен у ткачком занату

3. Вуна. На Пивској планини најзаступљенија сировина у ткачком занату била је вуна, а од сировина биљног порекла коришћени су *коноѵља* и *ћѣѣен* (лан). Пивска планина и масив високог Дурмитора су одличан терен за сточарство, где су доскора пасла стада од више хиљада оваца и говеди! Овце су биле праменке, са квалитетном вуном, најчешће беле боје, а било је шарених и ређе црних. Свако домаћинство је имало стадо, сиромашнији око двадесетак до тридесетак, а имућнији домаћини по двеста-триста и више грла у стаду³! У пролеће су „стригли” – шишали овце и потом прали вуну и припремали за даљу обраду. Опрану вуну су ширили на чистину (често на ниже гране букове шуме, на „грмење”, затим на дрвени плот или ограду), да се што је могуће више развуче у тањи слој, како би се брже осушила и ослободила разног труња, најчешће гранчица и лишћа који су у руно ушли приликом провлачења оваца кроз разне четинаре и клеке током паше. Познато је да је вуна добар изолатор, да има у себи састојке који благодетно делују на човеков организам и штите га од штетних зрачења околине. И то објашњава примарну улогу вуне у изради како одевних тако и других вунених производа у домаћинству!

Припрема вуне за рад

4. Острижена вуна се прала и осушена чекала док се заврше пољски радови. Вуну су "редили" обично на седељкама, на „*ѵрелима*“ где се уз песму, игру и веселје, уз послужење и пиће седело и чешљала и

¹ У Скадру код Ваљева имају *чекрклију* (Ивковић 2013: 34).

² У Драгачеву је само *дружница*, а *друга* није забележена (Комадинић 1992: 28, 67).

³ Јован, деда аутора ових редова, средње имућан домаћин, имао је преко 350 оваца и двадесетеро говеди и коња.

Ткање

7. Ткање се састојало из више припремних фаза. Уређено предиво (основа и потка) се обоји, онда се *оснује (награди)*, затим се *уведе* у нити и брдо, након чега почиње *ткање*.

А. Сновање/навијање

Наградити или *основати* ткање је захтеван и озбиљан посао. То су обично радиле две до три жене, у селу највичније и најспретније у том послу, зване *награђаче*, које су, по потреби, помагале и осталим у тој почетној радној фази. Прво се ставе две *сде*, које се побију у земљу, а на њих се стави вратило. Затим се прави воза, мали ваљци који носе основу. Ту се одмах одређује и мера, односно дужина припремљеног ткања. Најлакше је сновати једнобојно платно, а код шареница или прекривача у основи се слажу и распоређују боје. То се чини по *џасмама* различитих боја, правилних, прецизних међусобних размака и омера (колико жица једне боје, колико друге и сл.). Кад се све припреми и жице распореде, почиње да се вуче воза, окретањем вратила полугом намотавају се распоређене нити, жице на вратило, док се не навије цела основа. Дужина припремљеног ткања мерила се метрима или аршинима⁵ (терзијски аршин 65 cm).

Б. Увођење у нити и брдо

После сновања намештају се натра и вратило са основом коју треба увести у *нити* и у *брдо* па кренути са ткањем. Једна жена седи испред натре, а друга иза брдила и нити! Она редом одваја жице од основе и додаје другој жени која их дугачком иглом за плетење провлачи кроз нити, а потом их и слаже у брдо. Кроз нити су „увођене” жице од ткања, које су се притиском ноге на подношку раздвајале и правиле *зјјев* да би ткаља пробацивала чунак са намотаном *џоџком*. То је био врло захтеван и одговоран део посла у припреми, а посебно ако су се ткале разнобојне тканине, шаренице, прекривачи итд. Кад се све уведе у нити и брдо, онда се по неколико жица (*џасми*) завеже у чвориће, да се не би замрсиле и извлачиле назад. То се веже за вратило и онда почиње ткање. Од врсте ткања зависи у колико нити се *уводи*; у две или четири. У четири нити се ткало *сукно* за мушка одела. Изаткано сукно носили су у *ваљарицу* и *ваљали* да се што боље збије. Ваљарице су биле обично код воденица.

⁵ Стара мера за дужину (Škaljić 1985: 99).

В. Процес ткања

8. Испред предњег дела натре седела је ткаља, која је повлачила *брдо* и ткала, а испред ње налазило се *џрво врайишло*, на које се намотавало откано платно. Почетак ткања, после увођења и повезивања нити, каже се „*џројкаџи*” – почети ткати! Ткаља пробацује чунак са једне стране на другу кроз *зијев*, који настаје ножним померањем *џодложница*, дашчица на којима ноге стоје, чиме се подижу две нити нагоре, а потом две надоле. Што је већи *зијев*, размак између горњих и доњих жица, то је лакше пробацивати чунак и брже се *џкџ/чџ*. Са стране су били дрвени колутџи преко којих су ишли канапи и омогућавали лакше подизање и спуштање нити, односно стварање зева. На задњем делу натре умештено је *зџдњџ врайишло*, учвршћено између статива и оно је носило *основу* коју је требало откати. Вратило се померало помоћу дуже полуге – *зџињачџ*⁶, која је била углављена са десне стране натре и повремено се вадила и опуштала вратило да се ткање одмота, онолико колико је било потребно за даљи рад. Кад се довољно одмота, полуга се поново учврсти у *жлџјџб*, да стоји и чврсто држи вратило. Овај процес се понављао и изаткано платно се намотавало на предње вратило до краја ткања, а затим је, у зависности од намене, ишло на кројење, шивење, састављање или на ваљање.

Мере у ткачкој терминологији

9. Прецизне мере су незаобилазна пратиља ткачке радиности. Знано се колико треба потке (колико канчела или клупчади вуне) да би се откала простирка од 10 м, или за једно сукно, да би се скроило мушко одело и сл. Свако ткање, свако ткиво имало је своју *дебљину*, а то се у народу означавало као *једносџруко*, *двосџруко* или *џросџруко*. Дужина ткива се у Пиви мерила *меџром* и *аршином*, одакле се до днас задржало у народу: *аршин дуго*, *два широко*. Народ је имао своје мере и кад при руци нису имали метар. То су *рџсџегљџј* (1,60 м), *џџдџ* (20 см) и непогрешиво су знали колико то износи у односу на метар. У народу се и данас користи мера, размак од врха прстију до рамена (75 см).

Мера за *количину* је била прилагођена материјалу који се мерио, а за вуну, конопљу и лан то су били: *кућџџа* (повесмо), затим *ручица* (рукохват) а у *снџј* се слагало 20 ручица. Мере за плетиво су: *једно вреџено*, *једна друга* (преде се толико колико може да се мота на вретено или другу да се не мрси или да се тежином несметано држи вретено у руци), а онда се то плетиво мота на *кљувче*, на *гужве*, или на *канчело*. Ако се плетиво припремало за фарбање, мотало се на *гужве*, мању, или на *канчела*, већу мерну јединицу. Ако је требало више одређене боје, фарбало се на канчела, а гужве – за мање шаре. Код ножних преслица плетиво се намотавало на *калем*. Као мерну јединицу треба поменути и

⁶ РСАНУ VI: 252.

*й̄асму*⁷. То је неколико нити најчешће исте боје које иду истим смером у основи ткања и одвајају се од следеће шаре: *й̄асма црвене*, па *й̄асма љаве*, а онда *й̄асма жутије боје* итд. За *й̄ежину* су коришћени: *к̄ило* (килограм) и *џка* (нешто више од килограма), мере које се и данас користе у народу.

За шивење отканог платна од игала су се користиле: *чавалдуша*, *ш̄ивајка* и ретко *везијка*, мала, танка игла само за платна од памука, чешљарице, марамике, пешкире.

Творбена анализа

10. Међу лексемама у домену ткачке терминологије доминирају именице (*аршин*, *брдило*, *губер*, *жица*, *зубац*, *игла*, *канчело*, *конојља*, *куђеља*, *најра*, *основа*, *й̄амук*, *й̄ређа*, *руно*, *сандук*, *сӣан*, *сӣрук*, *сӣуја*, *сукно*, *сукња*, *й̄рубa*, *ћешен*, *узица*, *цијев*, *цијеђ*, *чаршав*, *чекрк*, *чунак*, *ш̄ӣјај*, *ш̄ӣов* итд.), за којима долазе глаголи (*ваљајти*, *гребенајти*, *измејати*, *канурајти*, *мајајти*, *навијајти*, *наградити*, *редити*, *сабитити*, *сновајти*, *чејти*, *чешљајти* итд.). Лексика је углавном словенског, уз нешто примера турског; сасвим мало романског и само изузетно германског порекла (о томе у т. 12). Међу именицама има доста изведених од глагола: *ваљарица*, *везијка*, *зайињача*, *мочило*, *награђача*, *й̄лејеница*, *й̄каља*, *й̄реља*, *й̄реслица*, *й̄ређа*, *й̄редиво*, *й̄лејиво*, *сӣушијалица*, *шивајка* итд.

Речник ткачке лексике

11. Пива спада у ред најиспитанијих области на српском националном простору узетом у целини. О томе, између осталих радова, најбоље сведоче две етнографске (Томић 1949; Благојевић 1971), две дијалектолошке (Вуковић 1938–1939; Вуковић 1940), три ономастичке (Цицмил-Реметић 2003; Цицмил-Реметић 2010; Тијанић-Вујовић 2019) и једна лексикографска монографија (Гаговић 2004). Будући да је говор Пиве, захваљујући пре свега двома Вуковићевим познатим студијама, добро познат научној јавности, изостала је потреба навођења језичких карактеристика ткачке терминологије на терену Пивске планине.

аршин, *арши́на* м тур. *мера за дужину*. — На-д̄ан сам мо̀гла џкати по д̄ес̄ет арши́на, а ако-ш̄ар̄аш, џнда̄ је сп̄ориј̄е.

бџација м тур. *мајсӣор који се бави бојењем*. — Прӣје смо са̀ме бџи́ле, а са̀д џднес̄еш код бџациј̄е и џн ти џбој̄и ка̀ко џћеш.

брдило с *дрвени део најре који има жлебове са сӣране у које се учврстӣ брдо*. — Бр̀дило др̄ж̄и бр̀до и та̀ко ч̄еш, по̀вчлач̄иш и ч̄еш пла̀тно.

брдо, с *део најре који се сӣавља у брдило; има сӣине, й̄лосна̄ше, дрвене зуйце у које се уводи основа*. — Ў-бр̀до се ўводи та̀нкџм, д̄у̀гџм й̄глџм, ж̄ица по̀-жица.

⁷ РСЈ: 916 (*на̄смо*).

- брòјити**, -йм несвр. — Кат-се-снўје и ўводї ткање, брòјї се на пàсме. Кот-шарèниџа брòјїш: пàсма плàвã, пàсма црвенã, пàсма жўтã и свè тãкò.
- ваљãрица** ж *дрвено ѿосїројење крај воде, обично ѿоред млина, у коме се ваљã сукно*. — Тò је кò-кат-се-стўпã, ѿмã ваљак, маљ којї-ўдарã, па свè јãчè и јãчè тўче и ваљã сўкно.
- ваљãти**, ваљãм несвр. *ваљãњем сабијãти сукно да се шїѿо више сїоји и буде чвршїе*. — И тãкò свè вїшè онãј-мãль ўдарã у сўкно, млãти, млãти док га ўвãлã.
- вèзитка** ж *мала тãнка игла за ѿрошвање ѿамучних ѿпроизвода, чешљãрица, марама*. — Вèзиткòм сãшијеш чешљãрицу и мãраму.
- велãдўн**, велãдўна м *мушки кãйуї, огрїãч*. — От-сўкна смо шїли велãдўне.
- вèлèнца** ж *врсїã ѿрекривачã, слична шареници*. — Вèлèнце чèш и шãрãш и срèдинòм и по крају па сàставїш.
- вїтленице** ж мн *две дашчице укрипèне и сїојене на срèдини; на њих се моїã ѿређã*. — Вїтленице су ти двã дрвета. Тї дòље нèкў клãду нãмјестїш и провртїш је сврдлом на срèдини и ўдарїш јèдно дрво на срèдини, а на крајèвима прòбўшїш и зађедèш нèкò дрво да нè-би спãло канчèло и тãкò мòтãш. Òндã скїнèш онè-кãнуре, канчèла.
- вїтò**, вїтла м *дрвена наїрава за моїãње ѿоїке, ѿређе*. — Вїтò је што се мòтã прèђã, вїто је ð-двã мèтра, а матòвило ðд-метар.
- влãкно** с. *квалїтèйни део вуне или тїежине који се корисїио за ѿрављење тїексїила*. — Кат-сãтрљãш, ðнò је влãкно, а пòздер ðтпадã влãкно кат-се-гўче.
- влãс** м *дуге ниїш које су извлачене од вуне, коноїље и лана, најквалїтèйнији део ѿредивã*. — Òд-влãса трèбã за слãмарїџа ðснова, ðт-кучїнã пòтка.
- вòза** ж, *рãвасїã рãкљã за навлачење основе за тїкање*. — Стãвїш онў-вòзу и гòре сòе и вратило и ðкрећèш дрветом, и вòза ѿдè и нãвијãш ðснову.
- врãтило** с *дугачко дрво ваљкãсїог облика на које се намоїãва основа*. — пмã зãдњè вратило, ѿмã прèдњè вратило. Нã-прèдњè се намòтãвã што-се-òткã.
- вретèно** с *део ѿрибора ѿреље на који се намоїãва вуна, коноїља или лан ѿри ѿредењу*. — Изгўбик оно-нòвò вретèно ниђе га нè-видїм.
- врèһã** ж *ѿак изãтїкан од косїрепїи или ваљãног сукна за чување или ѿревоз жиїã и других ѿоїреїшїїна*. — Ў-врèһу сїпãш жїто и зãвèжèш ўзицòм.
- вўна** ж *ѿознãта сировина, најзасїуїљнија у ѿроцесу тїкања и ѿлеїења*. — Òвце острїжеш, ðперèш вўну и опрèдеш је за ткање
- вуновлãчãра** ж *радионица, ѿосїројење за влачење вуне*. — Млòго је, дїјете, лãкшè вўну рèдити у вуновлãчãри.
- грèбèнãти**, -ãм несвр. *извлãчїи ниїш од вуне, коноїље или лана ѿмоћу грèбени*. — Стãвїш вўну и вўчеш јèдан преко дрўгòг грèбèн и зўпци грèбèнãјў, чèшљãјў кўђељу.

- грѣбени** м мн *најправа с челичним зупцима којом се гребена, чешља вуна, конойља или лан.* — Ѐмају зупци йстō клини. Стāvиш вуну и гребенāш, йзвлāчйш влāс и слāжеш у-онē-ручйце и у куђелу.
- губер** м *покривач од вуне, грубо ткана вунена поњава.* — Од-вунē су се и губери ткали, покривали се њима, добри, тōпли били.
- гужва** ж *мањи смотуљак йређе.* — Смōтāш на гужве рāзнē бōје и шарāш.
- гужвица** ж *дем. од гужва.* — Ту прōвлāчйш тē-гужвице, а нē чўнак.
- гўњ** лок. гўњу м *мушки огрїач од сукна.* — Гўњ шїјеш от-сўкна, а сўкно првō овāрбāш у ораовини.
- дāска** ж *шира даска која је везивала сїаїїиве најпре или даска код ножне йреслице, а йовише је био калем где се намотāвало йредиво.*
- дāшчица** *дем. од даска.* — Нā-врг мотōвила стāvиш дāшчицу да нē-спадā канура јал канчело кад мōтāш.
- дрўга** ж *веће вреїено на које се обично сїредају две жице, а йо йоїреби и йреде.* — Ка[д]-тāнко опрēдеш двā клўвка, ѓндā препрēдеш нā-другу и тō је јāко, прāвō прēдїво.
- дрўжица** *дем. од друга ж.* — Ану, дїјете, да нē-видїш тї ћē ми је онā-дрўжица?
- ѣксер** м *гвоздени или дрвени клин; служи за йричврићење двеју даски или за качење, вешање неког шерейа.*
- жйца** ж *уїредена ниїи од вуне, конойље и лана, в. йасма.* — Свē по једну жйцу ў-брдо ўводїш.
- жйчица** ж *їанка жица у чунку која држи цевку са йоїком.* — Жйчица се ўглавї у жљѣбове на чўнку и држї цїјев.
- завѣзати**, **завѣжѣм** свр. *увезаїи (увесїи у ниїи неколико жица за йочейак йкања).* — Вāљā ти по нēколке жйце завѣзати и нāмјестїти на прēднē вратило да прдчеш.
- зāпѣти**, **зāпнѣм** свр. *йолугом зайейи и учврсїиїи задње вратило.* — Ўзмеш и тōм-зāпїњачōм зāпнеш вратило да стōјї, да нē-мрдā.
- зāпїњача** (чује се и **штāп**) ж *дуга мотїка која се увлачи у оївор на задњем крају разбоја и не дозвољава да се йкање само одмотāва.* — Мōраћеш ми, дїјете, ѓсећ нѓвў зāпїњачу, ѓвā ми се искрївила.
- зйјев** м *расїојање између ниїи, "жица" у основи, кроз које се йровлачи йоїка, односно йробацује чунак. Добија се йодизањем једног и сїушїїањем другог дела ниїи, све йомоћу ногу на йодношкама.*
- зўбац** (обично мн **зўпци**) м *йљоснайїи їанки шїїаїїїи у брду кроз који се уводи основа; гвоздени зуби на гребенима за чешљање вуне и шїежине.* — Зўпци су ти тāнки и чврсти, а нїти су мѣке; На огребāчу и перāјици су гвдзденї зўпци, тў чешљāмо кōноплу.
- йгла** ж *део незаобилазног йрибора код шивења, йкања шїд.* — Йглу прўжāш између зўбāцā, а дрўгā ти жēна додāје нā-йглу по једну жйцу и тї ўзимāш и прōвлāчйш, ўводїш ў-брдо.
- избијелити**, **избијелїм** свр. *йрањем учиниїи да нешїо буде бело.* — Кад ѓткāш мōрāш избијелити лāнено плāтно, ѓпрати га у цијѣју.

- изметати**, -ћем несвр. *шараџи уџкивањем шара (обично на шареници)*. — И свѣ такѡ измећеш шару, имаш гужве и свѣ бѡје па измећеш док ѡчеш.
- йсећи**, исижечем свр. *изрезаџи (илаџино љрема љоџиребној мери)*. — Кад ѡчеш, мѡреш йсећи и укрѡјити коликѡ трѣба за тѡрбе и плетивачѣ.
- калантѡрице** мн ж и **колѡтићи** мн м *округле, ваљкасте дрвене коџураљке које имају жлебове са сџрана и држе ниџи*. — Ставиш калантѡрице и намјестџиш ниџи.
- калем** м *дрвени ваљак за намѡшавање љређе*. — Калем је срединѡм шѡпал, тѡри се на-жицу да га држи; Сџнѡћ ми љеца намѡтала три калема; Кат-се-прѣде на нѡжнѡј прѣслици, прѣђа се намѡтава на калем, а на-онѡј на вретѣно.
- канура** ж *мања количина љређе намѡшана округ*. — Опредѣ се прѣђа за ѡснову и мѡта у кануре; Канура се зѡве кат-се-скѣда с-тога-мотѡвила.
- канѡрати**, -ам несвр. *моџаџи, намѡшаваџи љређу у кануре*. — Опредѣш прѣђу и намѡташ у-онѣ-кануре. Тѡ је вѣликѣ пѡсѡ, ваља ти га, дѣјете, изгребѣнат, па ѡпрес, па канѡрат, па ѡсноват, па ѡнда – ткѡт!
- канурица** ж *дем. од канура*. — Опредѣш кѡђељу и смѡташ у канурице; Имѡм нѣколике канурице, бѡгами ће ми завалити за шарѣницу.
- канчѣло** с *свиѡак љређе намѡшане уз љмоћ моџовила или на лакаџи*. — Прѣђу смо ти мѡтали у канчѣло на мѡтѡвилу ил на лѡкат. Сѡвијеш рѡку у лѡкту и преко-лѡкта мѡташ у канчѣло. И ѡндѡр скѣнѣш та-канчѣла и пѣреш-џг и бѣјѣлџш, пѡтље-џг бѡјџш.
- клѣн** м *може биџи од дрвѣџа или жезеза, сџавља се у средину моџовила или да се учврѣје сџаџивџице; в. ексер*. — А кат-се-ткѡло, клѣне пѡстављаш и тѡмо и вамо, и ѡснује се.
- клѡвко** с (мн клѡвка, ген. клѡвака, дат. клѡвцима) *клуѣче, смоџуљак љређе у облику лѡџиѣ*. — На-кљовко се мѡта и прѣђа за прѣпред и прѣђа за-рада, прѣђа вѣћ ѡварбаџа; Нѣ-море се ѡ-кљовку бѡјит, мѡра се у канчѣлу.
- кѡлац**, кѡца м *краџи, јак дрвени сџуб коришћен за сновање*.
- колѡтић**, в. *калантѡрице*.
- кѡмад**, комада м *део изѡџканѡг љлаџина; љарче које се може само уџѡџиребиџи или сџајаџи и уџиваџи са другим делѡвима*.
- кѡнопља** ж *Sanabis sativa, индусџријска биљка из које се добијају влакна за љредиво*. — Кѡнопља, љсто кѡ-ћѣтен, ѡступѡ се и прѣде се; Прѡстирѣ се и кѡнопља и ћѣтен, па кѣснѣ и кад наѡѡћѣ, стѡпа се и прѣде; Права прѣђа јака, тѡ ти је, дѣјете, кѡнопљина и ћѣтѡнова прѣђа.
- кѡрито** с *вѣћа дрвена љосуда коришћена и за љрање вуне и коноџље*. — Мѣтнѣш у кѡрито и пѣреш и бѣјѣлџш тѡ што се ѡткѡло.
- кѡшуља** ж *део мушке и женске ѡдеће који се џкао од ланѡг љлаџина*. — Ниџо ти, дѣјете, није стѡрѡга ваќта кѡповѡ кѡшуље, ткѡле се од лаџа, ко-џ-другѡ што-се-ткѡло.

- куђеља** ж *количина вуне, коноиље или ћеиена која се иривеже за иреслицу, кудеља, иовесмо.* — Кад нагребѣнају да се мѡре савит куђеља, савије тӯ-куђељу и — на-преслицу.
- куђељица** ж *дем. од куђеља.* — Смѡтā ми куђељицу и направи ми вретѣнце, па прѣди пѡмало, учи се, вāкат је.
- кучина** ж *влакно коноиље и ћеиена.* — Чӯвāј добро кучине, пāзи да ти се мйш не увуче и нѣ-наћѣ-йг.
- лѡква** ж *в. мочило.* — Јѡш нијѣси начинијо лѡкву, а јā дѡнијела кѡноплу.
- мāјати**, мāјем несвр. *чистиийи (дрвеном наиравом) ишежину од иоздера.* — Првѡ отучеш кѡноплу, ѡступāш, стӯпа била, ѡндā рукѡм мāјеш пѡздер па опрѣди, пѡтље ѡткāј.
- мāљ**, мāља м *заобљено дрво које користиѣ у ваљаоници и сйуији за ваљање и сабијање сукна.* — Мāљ ўдарā, лӯпā, сāбйјā онѡ-сўкно.
- мотѡвило/мотѡвило** с *дрвена наирава у облику шййайа са шййком на јѣдном и ракљом на другом крају, која служи за намотāвање ирѣдива.* — Мотѡвило мѡрā бйт рāчвасто. На мотѡвило намѡтāвāш кāнуре и пѡтље-йг скйдāш с-тогā-мотѡвила.
- мѣтар**, -тра м *основна јединица мере, дужине сто центиметара.* — Ѳткāј плāтно по двāес, тридес мѣтār.
- мјѣра** ж *мера за дужину основног йикања, обично изражена у мейирима.*
- мотѡвило** с, *в. майовило.*
- мѡчило** с и **лѡква** ж у *близини локве за найāјање сйѡке уобличена руйа или кориийѡ где се йѡшййала (мочила) йочуиана коноиља и ћеиен.* — Забѡравик јучѣ ѡднијет кѡноплу у мѡчило.
- навйјāње** с *гл. им. од навйјаййи.* — Ни навйјāње, дйјете, нйје лāк пѡсо, нй-тѡ нѣ-идѣ свāкомѣ од рукѣ.
- навйјати**, навйјāм несв. *намотāваийи (уз йѡмоћ возе) основу на враййило и ирииремаийи је за за йикање.* — Јѣдна жѣна навйјā, а дрӯгā-јѡј пѡмāжѣ и ѡкрећѣ вратило, и тākѡ намотāш ѡснову.
- нагрāдити**, нагрāдйм свр. *поставити прећу на разбој, припремити је за ткање.* — Помѡгошѣ ми јуче јѣтрве, те-нагрāдисмо и прѡткасмо до пѡднѣ.
- нагрāђача** ж *парче платна које се ставља око вратила кад се навија.*
- натра** ж и **стāн** (ређе) м *Наййра је дрвени, обично букови, разбој за йикање. Две йравоугаоне, ирѣчкама (горе и доле) учврйћѣне сййране, чиниле су основу наййре. На средини је била ирѣчка, за коју је везано брдило, у којем су, са сййране, били жлебови, где је учврйћѣно брдо. На средини су увезане ниийи. На задњем делу наййре је друго, задње, а исйред йикање је – ирѣђе враййило.*
- нашчице** ж *мн йљоснайѣ дашчице на које се нанийѣ ниийи.* — Нашчице су онѣ-танкѣ штйце, нйти се на-нйг нанитѣ.
- нйти** ж *мн. део разбоја; оне су од конца, нижу се на нашчице.* — Кад ўведѣш и ў-ните и ў-брдо, ѡндā си нагрāдила.
- обāметнути**, -нѣм свр. *украсиййи крајњу ивицу йлайна.* — Тѡ обāметнѣш и ѡндā дāљѣ прѡтӯрāш.

- òбојити**, -им свр. *офарбаџи*. — Òбојити мòрāш у кāнурама и у гўжвама, нè-море ў-кљувку.
- огрèбāч**, огрèбāча м *мало шира дашчица са мейāлним зуйцима, којом коноўљу "огрèбу", одвајају влакна од њоздера*. — Ка[д]-дòбро нāдòђè и нāквасā, òндā òмлāтџш, ўзмèш огрèбāч и òгрèбèш кòноплју.
- огрèбèнати**, огрèбèнāм свр. *завршиџи грèбèнāње*. — Кад огрèбèнāш, òндā лџјèпо сāvијèш у кўђèљу.
- òмајати**, -ем свр. *грèбачем одвојиџи џанка влакна од њоздера*. — Кад òмајèш, џмāш кўђèљу, а пòздер се бāцā.
- òпрести**, опрèдем свр. *завршити предење, џриџремџи џредиво за сновāње и за џоџку*. — Кад опрèдèш, вāљā ти бòјити и сновати, па тèк òндā ткāти.
- òснова** ж *део џредива који се навџа на враџило*. — Нāправџш вòзу, стāvџш врāтило и òснужèш, тò ти је, дџјèте, òснова.
- òстриџи**, остријèм св. *маказама скинуџи вуну са оваца, ошишāџи*. — Лāдна кџша ўдарџ, пòчè џ-снијèг, а мџ òстригли òвце.
- òтпадак**, -тка м *сиџнеж шџо оџџадне од џèџена и од коноўље*. — Пòздер òтпадā, тò ти је òтпāд, а вāмо је кўђèља .
- ошишати**, òшишāм свр. *в. осџриџи*. — Òшишāш òвце, òперèш вўну, пòтљè чèшљāш, грèбèнāш и прèдèш.
- пāмук** м *џамучна влакна од којих се џраве обично финџи џексџилни џредмџи*. — Пāмук мџ нијèсмо сџјали. Кўповò се у канчèлима, нџје ў-кљувку.
- пāсма** ж *неколике ниџи, жице које иду исџим смером, свезане у јèдно, џовесмо; џасмо*. — Кат-снўјèш шарèницу, брòјџш пāсме, по чèтири жџце, òдвāјāш пāсме; Пāсма џмā по нèколико жџцā. Глèдāш коликā је шāра и брòјџш жџце. Ако чèш шарèницу, брòјџш и òдвāјāш пāсму црвенè, пāсму плāvè, пāсму жўтè бòјè.
- перāјица** ж *дрвена нāправа која на ширем делу има мейāлне зуйце за грèбāње коноўље*. — Кат-кòноплја омèкшā, òндā се ўзмè перāјица и òна се òгрèбè.
- пèшкџр**, пешкџра м *убрус, ручник*. — Мџ смо ткāли свè, ткāли и пешкџре, ткāли-џг от-ђèтена и от-пāмука.
- плāтно** с *финални џроизвод добијèн џкањем*.
- плетèница** ж *од дугих власи, вешџо исџреџлèџених нāправљèн дуг, џанак канāџ (у Пиви и ўзица)*. — Свāкā тóрба и плетџвача џмајў пòврāз – ўзицу, плетèницу за нòшèње плетџвачè.
- пòдложнице/пòдношке** ж *мн део разбоја, џљоснāџе дашчице на које џкаљā сџави ноге и џомера ниџи*.
- пòдношке**, в. *пòдложнице*. — Прџтиснèш нòгòм и пòдношке вўкў ниџи, òне су прџвèзāне зā-нити.
- пòздер** м *сиџни дрвенасџи оџџад од џрљèња коноўље и лана*. — Пòздер òдвāјāш и бāцāш нā-стрāну; И код-нāс би прџје стāри лўди рèкли: "Жџвџм ти, дџјèте, кò-пāс на пòздеру".

- пòњава** ж *ткани вунени покривач, обично (са)шивен од два дела*. — Велѐ да је пòњава од-вунѐ најздравија.
- порубити, порубим** свр. *савиити и ушити крајеве тлаина да се не би осипало*. — Све шустикле и чешљарице убијелиш, савијеш и обаметнеш и порубиш.
- пòтка** ж *нити које се чунком провлаче попреко кроз основу при ткању*. — Пòтка се опреде, смòта на-кљувко и тå прѣђа се не прѣредå.
- прамѐн, прåмена** м *мала целовића количина овчијег руна*. — Двå прåмена нашѐ калушѐ остала, ѣно, на-огради.
- прамѐнка** ж *врста домаће тланинске овце*. — Прамѐнке су имале дугу вуну.
- прѣђа** ж *уредене нити од вуне, коноиље и лана, уредиво*. — Прѣђу смо бòјили и мòтали на-кљувка и на канчела.
- прѣло** с *седељка, носело на коме су, уз ѣсму, а ѣонекад и игру, жене ѣреле, ѣлеле и везле*. — Глѣдале су кòјå ѣе вишѐ да напреде на прѣлу.
- прѣља** ж *особа која преде*. — Била је прѣља да се причå.
- прѣпред** ж *својене две нити у једну, чиме се ѣојача дебљина и чврстина жице*. — Кат-се-сåставѐ двије нити, тò ти је дндå прѣпред.
- прѣредати, прѣредåм** несвр. *уредåњем двостручии, сјајии две жице у једну*. — Узмѐш двå кљувка и на-другу прѣредåш, тò је прåвå прѣђа.
- прѣслица** ж *ѣознаћа дрвена наирава за ѣредење*. — Дòнијо ми јучѐ нòву прѣслицу, кума послала.
- прѣсти, прѣдем** несвр. *уравити ѣређу од вуне, коноиље и лана*.
- прòвлåчити, прòвлåчим** несвр. *прошурати пошкучунком или гужвицом и тако ткаити*. — Прòвлåчиш пòтку чунком или шарåш гужвицом.
- прòткати, прòчѐм и прòткåм** свр. *ѣочетити ткање, убацити шару у ткање*. — Нѣкад трѣбå срединòм прòткати шару, једну или двије.
- рåзбој** м *в. наира, ситан*.
- рѣдити, рѣдим** несвр. *ѣрерађивати (вуну, коноиљу, ѣѣен)*. — Прије се свѐ сòбòм рѣдила вунå, лåко је, дијете сåд ѣ-тò.
- рўбље** с зб. *скуити назив за доњи веш и ѣреобуку (кошуље, блузе и сл.)*. — Прије се рўбље ткåло от ѣтена па бијѣлило.
- руно** с *вуна која израсита на овци од једног до другог шипања, ситрижења*. — Било је овацå, свѐ-им се руно по земљи вуче.
- ручица** ж *свежањ кучина или вуне количине једне руковети*. — Сåвијеш двије-три ручице у куђелу и прѣдеш.
- сåбити, с�бијем** свр. *откаити ѣуно, чврстò ткање, у коме се не види основа*.
- с�ндук** м, *ѣовећи дрвени ковчег где су слагани изаиткано тлаино и одећа*. — У с�ндук свѐ лїјѣпо слòжйш, и што се òткåло и стåјåћѐ ствåри.
- сасукати, сасучѐм** свр. *одмоити (ѣлѣиво), скинути са винта*.
- серцåда** ж *шарени ткани вунени ѣрекривач, сличан ћилиму*. — Трѣбå ми јòш òбојити за серцåду, зåвалиће ми.

- скрџити**, -ѿм свр. *ѿо мери исећи ѿлаѿино за одећу*. — Пѳкѳјнѿ мајка је знала све скрѳжити, све ѳна нѿма, свѳј ћѳци сѿшије ѿлине.
- слѿмарица** ж *ѿикани део ѿосиѿелине у облику душека који се ѿуни сламом*. — Слѿмарицу сѿшијеш и напунѿш слѿмом. Тѿј смо ти, дѿјете, на-сламарици спѿвали.
- смѳтати**, -ѿм свр. *намоѿѿаѿи (ѿрећу у канчело, у клувко)*. — Кад опрѿдеш, тѿ га ѳндѿ смѳташ ѿ-клувко ил у канчело.
- сновати**, снѿјем, несвр. *сѿремѿѿи ѿрећу за ѿкање, ѿравѿѿи основу (в. сновање/ навијање у ѿ. 7)*.
- спѿшталица** ж *узица којом се на завршеѿѿкуу ѿкања крај основе сѿушѿѿа до ѿкање*.
- срѿдити**, срѿдѿм свр. завршити одређени посао, па и ткање. — Јѳсте ли вѿшѳ срѿдиле, ѳткале све што-сте-шћѳле?
- стѿн** м в, *наѿра*.
- стрѿка** ж *део неке целине, ѿлеѿеница има ѿри, а уже неколике сѿруке*.
- стѿпа** ж *удубљена дрвена наѿрава у којој се ударањем дрвеним маљем одваја коноѿља (и лан) од ѿоздера*.
- сѿкно** с *чврстѿа вунена ѿканина у чеѿѿири ниѿа, уваљана у ваљаоници за мушка одела*. — Сѿкно ти је ем тврдо, ем тѳпло, дѳбро за зѿмѳ.
- сѿкња** ж *део женске одеће*. — Сѿкње су се прѿвиле ѳт-ћѳтенова бѳза.
- ткати**, в. *чеѿи*.
- тѳрба** ж *оѿѿкана, обично шарена врећѿца која се носи о рамену. На врху је имала оѿлеѿиѿену мекану узицу, којом се смрсне и уѿрѿи на леђа. У ѿѳрби су ѿасѿѿири носили ужину*. — ѳстала му тѳрба на зѳмљѿ, наћу је пѿшчѿд и ѳн ти ѳстанѳ брѳз-ужинѳ.
- трѿба** ж *већи свиѿак, ролна оѿѿканог ѿлаѿина*. — ѳстале ми двѿје трѿбе ѿ-кући, не мѳгосмо-ѿ[x] пѳнијет.
- ћѳтен** м *индусѿѿријка биљка лан*. — Ми смо ѳђе на Планѿни сѿјали и кѳнопљу и ћѳтен.
- ћѿлим** м *украшен, шарени изѿѿкани ѿрекривач и ѿросѿѿирач*. — Рѿјетко ти је кѳ, дѿјете, ѳђе кѳд-нас тѿо ћѿлиме.
- убијѳљети** и **убијѳлити**, ѿбијѳлѿм свр. *у цећу оѿраѿи и избелиѿи (ѿканину)*. — ѳперѳш у цијѳћу и дѳбро га ѿзбијѳлѿш.
- ѿвести**, ѿведѳм свр. *ѿосле навијања ѿровући основу кроз ниѿи и брдо*. — ѳндѿ лѿјѳпо ѿведѳш, намјѳстѿш ѳснову на-натри да мѳреш ткѿти.
- ѿзица** *ѿанка врѿца исѿлеѿиѿена од вуне или коноѿље као ѿлеѿеница*. — Зѿвежѳш кѿћѳљу тѿнкѳм ѿзицѳм и прѳдеш; ѳплетѳш јаке ѿзице за торбе, ѿпртњаче и за плетѿваче.
- ѿпрта** ж *узица (в.) која држи ѿѳрбу на лећима*. — Стѿвѿш ѿпру на рамена и нѳсѿш тѳрбу.
- ѿпртњача** ж *ѿѳрба с уѿрѿѿама, која се носи на лећима*. — Дѳнијѳ нам ѿс-Поља пѿну ѿпртњачу јѿбѿкѿ.
- учврѳстити**, ѿчврѳстѿм свр. *нечим (моѿѿком и сл.) осигураѿи, уѿврдѿѿи, учинѿѿи сѿѿабилним*. — Мѳткѳм зѿпнѳш и ѿчврѳстѿш врѿтило, да стѳјѿ, да се не одмѳтѿвѿ ѳснова; Зѿћѳдѳш зѿ-појѿс прѳслицу, ѿчврѳстѿш је и прѳдеш.

- цѝјев** и **цѝјевка** ж *цев од зове на коју се намоѝава ѝређа за ѝоѝку ѝри ѝкању*. — Цѝјев је шупља и она је од зовина дрвета, Мѝтнѝ се нажицу па у чѝнак.
- цѝјеђ** м *ѝеѝео, луг куван у води*. — Џзмѝш луга, направѝш цѝјеђ и ѝзбијелиш прѝђу.
- чавалдуша** ж *ѝодужа и дебља игла, мало савијеног врха. Служила је за ѝрошивање дебљих сукнених ѝредеѝа*.
- чаршав** м *ѝрекривач од ланеног ѝлаѝна, или сѝолњак, који је обично украшен чѝком, извезен*. — Нијѝсам ни-виђела и ѝзнијела прљав чаршав.
- чѝкрк** м *уређај на ножној ѝреслицы за намоѝавање ѝређе*.
- чѝти**, **чѝм** и **ткѝти**, **ткѝм** несвр. *израђиваѝи ѝканину на разбоју* — Данас је свѝтац и неђу да чѝм.
- чѝшљати**, -ѝм несвр. *развласаваѝи на влакна, ниѝи (вуну)*. — Сѝнѝћ смо ти код-мојѝ кумѝ сѝђеле и вѝну чѝшљале до близу поноћи.
- чѝпка** ж *украш који се ради свиленим концем на хаљинама, ѝешкирима, ѝрисѝаклицама и сл.*
- чѝнак**, -нка м *мађи чун, најрављен од дрвеѝа, елиѝсасѝог облика и мало заобљених врхова, у који је умеѝнуѝа цѝјев са ѝоѝком. Чунак се кроз зѝјев ѝробацује с једне на другу сѝрану ѝкива*. — Сѝдѝш прѝд-натру пробацујеш чѝнак и чѝш.
- шарѝница** ж *ѝанки, шарени ѝрекривач*. — Јучѝ сам синѝовици на дѝр послаала шарѝницу.
- шиватка** ж *мало веђа игла за шивење*. — Не-знѝм ѝѝ ѝоставик јучѝ онѝ-нѝвѝ шиватку.
- штѝп** м, в. *зайњача*.
- штѝв** м, *оѝкано ланено ѝлаѝно*. — От-ђѝтена смо ткѝли штѝв за кошуље и сѝкње.

12. Изложене чињенице сведоче да на Пивској планини лексика словенског порекла доминира и у домену ткачке терминологије (*брдо, виѝленице, влас, воза, вуна, гребени, друга, зайњача, зијев, игла, куђеља, лан, најѝра, ниѝи, оѝресѝи, осѝриђи, ѝодношке, ѝоѝка, ѝређа, ручица, сламњача, сновиѝи, сѝуѝа, узѝа, уѝрѝа, цѝјев, шиваѝка, шѝаѝ* итд.). Нису ретки, а ни превише чести ни сведоци вишевековног турског присуства на простору Старе Херцеговине (*арѝин, бојѝиѝи, бојаѝија, канай, ѝамук, ѝешкир, сандук, серѝада, ѝѝен, ѝилим, чѝкрк* и сл.), малобројни су романизми (*гуњ, веладун, веленца, кошуља*), а потврде германског порекла долазе само изузетно (*виранга* и *шѝов*).

Литература

- Благојевић 1971: Обрен Благојевић, *Пива. Природа. Истѝорија. Еѝнографија. Револуѝија*. — Београд (Српска академија наука и уметности, Посебна издања, књ. CDXLIII, Одељење друштвених наука, књ. 69), 1971, стр. XI + 776 + 122 илустрације + карта.
- Вујаклија 1966: Милан Вујаклија, *Лексикон сѝраних речи и израза*, Просвета,

- Београд, 1966.
- Вуковић 1938–1939: Јован Л. Вуковић, *Говор Пиве и Дробњака*. — Јужнословенски филолог, Београд, књ. XVII, 1–113.
- Вуковић 1940: Јован Л. Вуковић, *Акцентаи говора Пиве и Дробњака*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска краљевска академија), књ. X, 185–417.
- Гаговић 2004: Светозар Гаговић, *Из лексике Пиве (село Безује)*. — Српски дијалектолошки зборник, Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ), књ. LI, 1–312.
- Ивковић 2013: Ана Ивковић, *Ткачка терминологија села Скадра код Ваљева*, Осечина, 2013.
- Комадинић 1992: Гроздана Комадинић, *Ткачка терминологија Драгачева*, Научна књига, Београд, 1992.
- РСЈ 2007: *Речник српског језика*, Нови Сад (Матица српска), 2007, стр. 1561.
- РСАНУ I–XX: *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. — Београд (Српска академија наука и уметности и Институт за српск[охрватск]и језик [САНУ]), 1959–2017.
- Тијанић-Вујовић 2018: Мара Тијанић-Вујовић, *Тојонимија Жује пивске*. — Библиотека Ономатолошких прилога, Београд (Српска академија наука и уметности), књ. 4, стр. 685 + две стране прилога и карта.
- Цицмил-Реметић 2003: Радојка Цицмил-Реметић, *Тојонимија дурмиторског села Црне Горе*. Ономатолошки прилози, Београд (Српска академија наука и уметности), књ. XVI, 323–375.
- Цицмил-Реметић 2010: Радојка Цицмил-Реметић, *Тојонимија Пивске планине*. — Библиотека Ономатолошких прилога, Београд (Српска академија наука и уметности), књ. 1, стр. 328 + 26 страна прилога.
- Шкаљић 1985: Абдулах Шкаљић, *Туризми у српскохрватском језику*, Свејетлост, Сарајево, 1985.

Radojka B. Cicmil-Remetic

LA TERMINOLOGIE DE TISSAGE À LA MONTAGNE DE PIVA

L'article traite de la terminologie de tissage dans la région de la montagne de Piva, dans la vie du village serbe, autrefois un artisanat vital, mais aujourd'hui pratiquement oublié. C'est une sorte de reconstruction d'un segment de la culture matérielle de notre village, puisque la révolution technologique des dernières décennies a fondamentalement changé le mode de vie de la population rurale, supprimant de la scène de nombreux types de commerce, y compris le tissage. Le contenu de l'article montre qu'à la montagne de Piva, le lexique d'origine slave domine également dans le domaine de la terminologie de tissage (brdo, vlas, voza, vuna, grebeni, zapinjača, kuđelja, lan, natra, niti, podnoške, potka, pređa, ručica, slamnjača, snovati, stupa, cijev, šivatka, štap etc.). Les témoins de la présence turque séculaire dans la région de la vieille-Herzégovine (aršin, bojiti, kanap, pamuk, peškir, sanduk, serdzada, četen, čilim etc.) ne sont pas rares ; les mots d'origine romane sont peu nombreux (gunj, veladun, velnica, košulja) ainsi que les occurrences venant de l'allemand (viranga et štov).

Mots clés: tisserand, tisser, tissage, quenouille, filer, fil, laine, chanvre, lin, Piva, montagne de Piva.

ИЗ ЛУЖНИЧКЕ АНТРОПОГРАФСКЕ ЛЕКСИКЕ

У раду се настоји да се на примереном корпусу антропографске лексике да свеобухватна слика овога слоја лексике у говору Лужнице. Такође, да се види која лексика претеже у појединим значењским пољима човекове личности: афирмативна са конотацијом лепога, или негаторска са конотацијом ружнога.

Кључне речи: реч, лексема, антропографка лексема, лужнички говор.

Размишљајући о томе шта би могло да буде тема прилога за зборник посвећеног професорки Јордани Марковић поводом одласка у пензију најпре што ми је падало на памет су области којима се бави, и предмети које је предавала. На првом месту њених научних интересовања јесу народни говори. Ко проучава народне говоре најприсније упознаје човека, његове радости и патње, љубави и страхове, успоне и посрнућа, јер се човек најпотпуније исказује кроз говор, и открива и оно што и не жели да буде откривено. И ето, синило ми је, то би могло да буде тема прилога који ће професорка да прочита са задовољством: слика лужничког човека наликана његовим речима.

Тако се родила идеја за чланак који би био насловљен "Лужнички антропографски антиподи". Окосницу рада чиниле би именичке и придевске речи које карактеришу човека по некој физичкој или психичкој особини, а свака би била потврђена примерима које су сами Лужничани о себи формулисали и изговорили. Такве речи, као и многе друге, садржане су у недавно објављеном речнику лужничког говора.¹ То би требало да буде пригодан прилог за пригодну прилику, а не научни рад који би подразумевао и семантичко-творбену анализу ове лексике.² У складу са том концепцијом ексцерпиран је позамашан број антропографских лексема

*ljubcir@gmail.com

**Рад је рађен у оквиру пројекта 178020 *Дијалектолошка истраживања српског језичког простора*, који се, уз помоћ Министарства науке и просвете Републике Србије, реализује у Институту за српски језик САНУ, Београд.

¹ Љубисав Ћирић, *Речник говора Лужнице, Српски дијалектолошки зборник, LXV/2*, Београд, 2018.

²Изванредну анализу антропографске лексике сврљишког краја урадила је Ана Савић-Грујић, *Антропографска лексика у говорима сврљишког краја – лингвогеографски приступ, Српски дијалектолошки зборник, LXIV/2*, Београд, 2017.

у солидан корпус који је требало да пружи слику Лужничана какви су и када су лепо и када су ружни, и када су питоми и када су бесни и својеглави, и тако редом. А тада се видело да антиподни принцип није могуће спровести у потпуности, јер нису равномерно заступљене речи које изражавају позитивне и негативне особине, оне које афирмишу лепо и добро, и оне које негирају све што је лепо и добро.

Међутим, корпус састављен за ову прилику иако непотпун био је вредан сам по себи. У њему постоје речи које досадашњи речници антропографске лексике немају, а понеке имају другачије значење од онога у говору Лужнице.³ Осим тога, он омогућава нека промишљања, па и уопштавања. Стога сам одлучио да прилог буде написан, али пренасловљен у "Из лужничке антропографске лексике".

Најпре, ево корпуса.

áлав, -а, -о *грамзив, прождрљив, халапљив.* – Кóлко је скрчав и сéбичан на њигово, јóш пóвише је дрчан и áлав на туцо.

блесóтина м/ж *који је будаласт, неурачунљив.* – Сас тóг блесóтину више нéчу да íмам ништа заједничко. Она́ је једна́ блесóтина коју́ ни́кој не смáтра за ни́шта.

валци́ја / поваливечéра м/ж *хвалисавац.*⁴ – Валци́ја, ва́ли се кудé стигне, а сви га зна́мо који́ је, и од који́ је. Немóј да си поваливечéра, немóј да ти сва́ћи зна́је квó свé íмаш по ку́ћу.

вѣшља ↔ **вѣшна** *који је ваишљив.*⁵ – Нéчу да íдем с тóг вѣшљу, издѣса се ко вѣшкá на тѣл, а за једну́ пару́ нејé. Тај вѣшна нејé тóлко да нéма, кóлко штó нéче да рабóти.

ведронéбоња / дѹниветар м *лакомислена, превртљива и уображена особа.* – Дѣгал гла́ву ко ведронéбоња, ко да је свó зна́ње на овѣја свéт он измисли́л. С тóга дѹниветра ли си тѣ нашлá ку́ћу да ку́ћиш, и деца́ да ра́цаш.

вртогла́вштина м *вртоглавац.* – Тé ји тѣј вртогла́вштине, поју́ по пѹт, ако сврну, нéче до јѹтре да за́спимо.

³ Тако, у првом и најпотпунијем антропографском речнику југоисточне Србије који је сачинио Недељко Богдановић (Антропографски речник југоисточне Србије, *Српски дијалектолошки зборник*, LXIII, Београд, 2016.) нису присутне следеће речи: **ведронéбоња, дрчољ, жѣмбља, жмукна, залуавштина, заччкóљ, подирција, зграбљив, -а, -о, патуљћо, шкóбѣц, навиглава, ненајѣца, пикљавица, поганштура, пузна, разокна, скрчољ, смькна, узбујотина, цивра, цеврљат, -а, -о, шљамотина;** а реч **пикљавац** у овом речнику доноси значење *мршаво, жгољаво дете*, док је у Лужници њено значење *нога, обично дечја*. (Деца, ако ви још једанпут затечем да ми краднете краставице, има да ви пребијем пикљавци.)

⁴ Симболом / означени су синоними лексема истог или блиског значења.

⁵ Симболом ↔ означени су лексички паралелизми који означавају особе мушког и женског пола као носилаца истих особина.

- глувча** ↔ **глувна** *који не чује добро*. – Глувчо, не прави се да не чујеш, нечу стопут да понављам једно исто Море, тај глувна све чује, само се прави да не чује.
- глувча** → **глувша** *м који не чује добро, или се прави да не чује*.⁶ – Што не слушаш, глувшо, квó се прича, нело само запиткујеш. Једнн глушча, једнн ћорша, садé сам мецу њи ја саглам.
- дебелан** ↔ **дебелана** *који је дебео*. – Тија дебелан се за ништа не сећира, има да живи стó године. Девóјченцето им пуначко, па га све óкају дебелана.
- дрносан**, **-а**, **-о** *несташан, немиран, жустар*. – Имамо једног дрносаног унука, не мóж га удржимó сви кóлко ни у кућу има.
- дрпља** ↔ **дрпна** *који је у подераној одећи*. – Тија дрпља мён че да наоди ману, а нёма куче за квó да га увати. Скарáше се сас Петкáну, óчи да си повáде, помиња́ше си ко́ја је штрóкна, ко́ја је дрóпна, ко́ја је сапетљива, а на ко́ју су почели бркови да расту.
- дртља** → **дртљак** → **дртотина** *м дрта особа, старкеља*. – Дртља, а воли да заглецује туце жене. Јеленко, дртља́че један, пёт године сам помлад од тебе, а ти ме óкаш „дедо”. Дртотине се зберу пред продавницу, па сваку невестицу зачъчну ко́ја до́де нешто да купи.
- дрчник** → **дрчóл** *м егоиста, халапљивац*. – Дрчник, све што види – да је њигово. Дрчóл један, само би да узима, а ништа да не дава.
- жъмбља** ↔ **жъмба** *који има искривљене и отромбољене усне*. – Їч не подносим тога жъмбљу. Таја жъмба на сви наоди ману, а њу си не види, неје вој бóг зálуду искривил уста настран.
- жвањћало** / **трањћало** *м/ж онај који непрекидно звоца*. – Оди тој жвањћало да ти се стужни, по цел дн седи и жвањћа, на све наоди ману, сви не ваљају, само она добра. С тој трањћало да не закасујеш, кад до́де човеку у кућу, нумеје да си по́јде дом.
- жмукља** ↔ **жмукна** *који гледа полуотвореним очима*. – Тија жмукља све види, и свакому ману знаје да најде, само си њег не види. Нёма у село кога неје олајувала тај жмукна жмукава.
- загуљотина** *м који је задрт и наopak*. – Он је једна загуљотина што га нёма у свет, с њег никој неје излезал на крај.
- закасотина** / **запекљотина** / **смóтља** *м спетљанко, шепртља*. – Оно има спекљан човек, ал запекљотина ко њег ни́где нёма, и бьш теб да западне да га цел век носиш на грбину. И ја имам дом таквог закасотину који ми по цел дн душу вади, а н-умеје ништа да поване да урабóти. Смóтља, н-умеје нос да си обрише, а óче да командује, и да га сви слушају.
- закршóтина** / **залуавштина** *м/ж будалетина*. – Он је једна закршóтина,

⁶ Симболом → означене су варијанте исте лексеме образоване неподударним форманатима.

што га у свет нема. Залуавштине и ма̀ти и башта̀, а детѐ им испа̀де па̀метно и врѐдно.

замајотина / замлатотина / занесотина м/ж *блесавко, занесењак*. – Замајотина нашла̀ дру̀гу замајотину, па се са̀мо вла̀че по пу̀тишта, ич сра̀м нема̀ју. Шишѐ рѐђија од пра̀вог човѐка напра̀ји шљипчу и замлатотину. Кудѐ си нашла̀ то̀г занесотину, с њѐг ли мѝслиш вѐк да веку̀јеш.

зачькко̀љ / подирцѝја / шољћа̀ч м *онај који воли да зачи́кава, подругли́вац*. – Ти́ја зачькко̀љ нема̀ кога̀ нејѐ зачькчу̀л, али и њѐму вр̀тају. Ти́ја подирцѝја, са̀мо напра̀ви сва̀ђу, па се изм̀кне. Он је је́дн шољћа̀ч да га у свет нема̀.

зграбљив, -а, -о *који хо̀ће да је све његово, и не бира средства да то и оствари*. – Зграбљив, гра̀би и пригра̀бује, да мо̀же цѐл свет би пригра̀бил да је са̀мо њиго̀в.

излапотина м/ж *који је стар и излапео*. – По села̀ оста̀ле са̀мо излапотине да се сле́пу̀тају ко крнѐ кра̀ве, младиња̀ побегла̀ на врѐме.

инацѝја ↔ инацѝка *који је склон ина̀ђењу, свадли́вац*. – Не инатѝ се с менѐ, инацѝјо је́дан, ако сам ти то̀ј спомену̀ла, не значѝ да је и́стин било̀. Ставѝли се оба̀ таквѝ, он инацѝја, она̀ још по̀голема инацѝка, па чѐ си очѝ повѐде.

једач / целолѐбоња м *који много једе и који је склон да живи на ту̀ђој грбачи, нера̀дник*. – Да је так̀в ора̀ч, ко што̀ је једач, кудѐ би му кра̀ј бил. Кад до̀јде врѐме да се ко̀љу свѝње издо̀де целолѐбоње, а лѐти кад трѐбе да се ра̀боти ни́где ји нема̀.

језичара ж *која воли да тра́чара, ла̀јавица*. – С ту̀ј језича̀ру нема̀ј ра̀боту, при куга̀ стигне чѐ те оговара̀, ако се пра̀ви да је свети́ца.

кракљавштина ж *која је висока и са дугим ногама*. – Та̀ј кракљавштина, има̀ но̀ђе ко штрк, мо̀ж да се провлечѐш ме́ду њѝ, а да се не сла̀гнеш.

лија̀р / чивија̀р м/ж *лукавац, препредењак*. – Жена̀ је ко лија̀р овца̀, чим ју̀ не гле́даш, она̀ пра̀ви па̀кос. С то̀га чивија̀ра не мо̀же да се излѐзне на кра̀ј, од њега̀ бега̀ј долѐко.

маљу̀рко / пату̀љхо / чепѐрко / шкобџ м *који је заостао у расту, пату̀љак*. – Тѝ си висока̀, уба̀ва, ш-чѐ ти ти́ја маљу̀рко. Има̀ју два̀ си́на, па је́дн уба̀в, на̀предан, а дру̀ђити заоста̀л, пра̀ви пату̀љхо. Чепѐрко, жена̀ би могла̀ да те но̀си у љу̀љћу, а ти-ч некому̀ да претѝш. Ш-чѐ ти ти́ја шкобџ, са̀мо да га во́диш по̀д-руку, ви́диш да чѐ умре на̀-но̀ђе.

навигла̀ва / нави́шија / тврдогла̀вштина м/ж *тврдоглава и својеглава особа*. – Он је навигла̀ва, њега̀ ни́кој не мо̀же да препра̀ви, камли жена̀. Она̀ је нави́шија, а и бра̀ћа вој таквѝ, с њу̀ ти не́че мо̀ж да сва̀риш во́ду. Тврдогла̀вштина, недока̀зан, садѐ њурѝ и гле́да ко бодљиво̀ гове́до, нити се с неку́та дру̀жи, нити не́ћи очѐ с њега̀ да се дру̀жи.

- недѣгавац** → **недѣгавштина** → **недѣгља** м *који је болешљив и немоћан, неспособњаковић*. – Ти си остарел, и ја чу остарејем, па који че гледа после два недѣгавца. Недѣгавштина, за никакву рабóту неси, квó ванеш да урабóтиш, сáмо га поквáриш. Куде најде тога недѣгљу, трéбе да га влáчиш на грбину од сá па кроз цел век.
- ненајѣца** ж *незаситљива особа, прождрљивац*. – Ненајѣца, не знаје кóлко би појела, а ништа вој се не познава, спéкла се ко сучка.
- њу́рча** → **њу́рша** м *својеглава и подмукла особа*. – Штó ти је та сáмо њуриш, њу́рчо један. Тија њу́рша, подбелил с очи и њури, а квó ти мисли сáмо си он знаје.
- ошљак** м *који је лукав, подмукао и препреден, човек без карактера*. – Поошљачил се, направил се на ошљака, мáтер си бије, с баштú не орати, сáмо гледа где кугá да превáри и прету́па.
- пáтравштина** м *који је са деформисаном ногом, шепавец*. – Онíја пáтравштина па се довлéкал да ни замајáва у овóлку рабóту.
- пíкљавица** ж *која је са танким ногама*. – Обе снаје вој не беóше по вољу, па једну́ нáзва кóндавица, дек висока, а другóту пíкљавица, дек имáше тѣње но́је.
- поганија** / **поганштúра** ж *нечиста и неваљала особа*. – Тој је једна поганија, има поган језик ко лопáта, с њу рéтко који смеје да се закáча. Довлече се поганштúра у нашу кúћу, унесе óмразу, и растури ни дóм.
- подвалција** м *онај који се служи подметањима, подваљивач*. – Валција и подвалција, вáли се куде стигне, и гледа свáкоме нештó да подвáli.
- помалáрка** / **утíчњак** ж *која је чеиће по селу и комшилуку него код куће, трачара*. – Тај помалáрка, сáмо се лúнса по малу и оговáра једногá-другóга, дóм се не скацúје. Поселáрка, сáмо разноси áброви по селó. Тија утíчњак сáмо се с́ита по селó, и вóди селсче полíтиће.
- поселáр** ↔ **поселáрка** *скитница који беспосличи по селу, трачара*. – Тија поселáр се разлáти по селó ко замáјан, дóм се не сврчевља. Тај поселáрка сáмо разноси áброви по селó.
- прдља** ↔ **прдна** *који квари ваздух честим прдежима*. – Тија прдља прди где стигне. Тај прдна свáкому најде ману́, а при њу се не приоди кóлко базди.
- приту́жљив, -а, -о** *сажалјив, саосећајан*. – Приту́жљив ко задúшна бáба, зач́с се развика.
- пршав, -а, -о** *који има грубу испуцалу кожу лица*. – Ём ниска, ём пршава у лице, човéк ју не би ни кроз чибúk цунул, али њему си добра.
- пузља** ↔ **пузна** *који је приглуп, немарљив, несналажљив, неуредан*. – Штó не затвориш врата, пузльо, не улазиш у плевњу, нело у сóбу. Пузно пузава, штó се мáлко не поуредиш, нело идеш таквá бучава и распáсана ко плáшоло.

- разокља** ↔ **разокна** *који је разрок.* – Гледај си пред-ноће, разокльо, не зевај који куде иде, и која с куга вреви. У, каква па разокна че ми наоди ману како сам облечена, боље нека си ну гледа.
- рашчепуља** / **ргна** *ж жена лаког морала.* – Тај рашчепуља не знаје с куга све неје легла, а са да ми буде снаа, тој не мож да буде док сам ја жива. Тај ргна, нема да си гледа дом, нело се сита од једног до другог ко глума кучка.
- саможивник** *м који све подрђује својим интересимам, егоиста.* – Од тога саможивника се чувај, он је у стање да ти залок из уста отне.
- сџпет**, **-а**, **-о** *сапет, смушен.* – У све сџпета, само у језик неје, не мож ју никој надорати.
- скрчав**, **-а**, **-о** *себичан, шкрт.* – Тија Пузља беше једнуш циција, скрчав, скрчав, шугаву јабуку ти нече даде.
- скрчља** → **скрчоль** → **скрчотина** *м тврдица, циција.* – Тија скрчоль нече ти даде чашу воду да се напијеш, камли да те понуди с чашу ређију.
- скубна** *ж рашчупана и неуредна жена, аљкавица.* – Ако туј скубну још једнуш затечем с мојег мужа, има да ју све искубем ко заклану кокошку.
- слџпча** *м наивна и приглупа мушка особа.* – Њојнити слџпча у-зем гледа, а комшија му држи жену за руку.
- смџкља** ↔ **смџкна** *који је неуредано обучен, који је зарозаних панталона и чарапа.* – Куде најде тога смџкљу, виснеле му панталоне ко на плашило. Бог сџепа трџи опњци док састави смџкну и смџкљу.
- смрџља** ↔ **смрџна** *који је аљкав, неуредан и непријатног задаха.* – И тија ли смрџља нашљ да се некомџ потсмџва. Таја смрџна на сваку жену ману најде, а ну си не види.
- смрџља** *м који не подноси хладноћу.* – Смрџльо, облекал си све дреје што имаш, и пак ти зима.
- срџља** ↔ **срџна** *који се често срџи.* – Бџш ме брџга што се тија срџља па расрџил, он друго и не знаје. Тај срџна н-умеје да се нашали, и да убаво поорати с човека, само знаје да се срџи, и да оговара једног-другога.
- сџитниџ** ↔ **сџитара** *скитница, пропалица.* – Те ји тија сџитниџ поју по малу, брзо гасџте лампу, ако сврну цџлу нџч трџбе да им деверујемо. Сваџи дџн је ишла по село, али неје била сџитара и политикаш, волџла је сас љуђи да буџује, да неје сама, самотиња је црна сџдбина.
- туџав**, **-а**, **-о** *приглуп, неокретан и несналажљив.* – Муџат туџав, али му женица ко чџгра, вредна, памџтна, и стално усмџнута.
- тутубан** / **тутумџја** *м/ж глупан, незналица, сметењак.* – Што не мџслиш малко с главу кад нешто работиш, тутубане јџдан, ако нешто и имаш у ну. Види се ко тутумџја, а све запази који је у какво облџчен, и како премџњен.

- ћилша** м *млитав, безвредан мушкарац*. – Тога ћилшу има да ускопим ко вѣпра ако само још једампут видим да се мота окол тебе, а ни ти неч добро да пројдеш.
- ћопша** ↔ **ћопна** *који је хром*. – Ћопшо ћопави, што ти бог не узѣ и другуту ногу. Ете ју тај ћопна, и она доклецка да види квѣ се дешава, без њу се не може.
- ћорча** ↔ **ћорна** *који не види добро*. – Ћорчо једн ћорави, видиш ли како људи зараџују, а ти само чекај да ти од бога падне. Ћорно ћорави, муж ти се не скаџева дом, а ти од рабѣте немаш кд главу да подигнеш.
- ћорча** → **ћорша** м *који не види добро*. – Ћорчо, што не глѣдаш гдѣ штрапаш, видиш да си се заглобил до гушу у тија каљиштак. Што си се унередил, ћоршо јѣдан, који че стално да пѣре твоји усранци.
- узбујѣтина** ж *докѣна и обѣсна особа*. – Мани туј узбујѣтину, она узбујала па не знаје за муку и немање, глѣдај си ти тебе.
- ујѣт, -а, -о** *несналажљив, неспретан, смушен*. – У свѣ друго је ујѣта, али у језик неје, има да ти каже и оној за које ни у сн не би сањувал да мож да бѣде.
- улогавштина** м/ж *лења и неодговорна особа*. – Ћути ти, улогавштино јѣдна, до пладне баздиш у кревет, а мати и башта ти скапују од рабѣту.
- улав, -а, -о** *занесен, замајан, приглуп*. – Улава се родила, и улава че и да умре, да се промени не може, нити ѣче.
- умејатан, -тна, -тно** *вичан сваком послу*. – Њѣјнити муж умејатан чѣвѣк, мајстор, от свашто се разбѣра, а кротак и радан чѣвѣк.
- устурѣтина** м *наметљивац*. – Квѣ год да се зарабѣти без туј устурѣтину се не може, он мора да је главни.
- ѣброња** м *који је мришав и испијен*. – Нѣчу тога ѣброњу, нема га тријес ћила, такв ми не трѣбе.
- ѣвѣра** ж *која је склона пренемагању и плакању без разлога, плачљивица*. – Мани се ти оди туј ѣвѣру, видиш да је размазана ко пѣкмез.
- чѣљат, -а, -о** *бѣсан, зао, љут, прек*. – Сви кѣлко су у кућу чѣљати ко бѣсна пѣѣта, куји от куга пѣвише.
- чѣватѣлан, -лна, -лно** *чѣваран, итедљив*. – Врѣдни и чѣватѣлни љѣђи, малко-малко па понешто принѣве у кућу.
- чѣватѣлник** ↔ **чѣватѣлница** (*који је чѣваран, добар домаћин*). – Дѣса бѣше умејатан чѣвѣк и чѣватѣлник, у свѣ се разбѣраше, и сваѣга умѣјеше да посаветује. Мѣре, и ја сам си чѣватѣлница женѣ, умѣјем да зачуѣujem.
- ѣболѣбарош / ѣболѣбоња** м *који је склон да живи на туђѣј грбачи, нерадник*. – Који не тежи да се умѣша меѣу поштѣн свѣт, нѣло меѣу пијѣнице и ѣболѣбароши, такв ти не трѣбе. Прѣчује се тој по сѣло, визитарѣе и ѣболѣбоње кѣлко ѣч, они судѣ ниѣају и несѣјани.

- цеврља́т, -а, -о** *јогунаст, склон инаћењу*. – Њмају једно цеврља́то детиште, тиће се расрди за ништа.
- шалци́ја м** *веселеак, шаливчина*. – Бил је весеља́к и шалци́ја, па су се све дево́ће отимале која́ че до њега да се́дне, ел до ко́ју че да се ва́не у ко́ло.
- шамогла́вес, -ста, -сто** *приглуп, ћакнут, шашав*. – Ни́како ми не њде у па́мет како́ мо́ж да си то́лко шамогла́веста и да ни́шта не одби́раш.
- ша́шља м** *лакомислена и напрасита особа*. – Ма́ куде́ мо́жеш ти́ с то́га ша́шљу да излезнеш на кра́ј, он зна́је са́мо да се напи́је, и да се ка́ра и би́је.
- шљамо́тина м** *брбљивац, блебетало*. – Он је пра́ви дома́чин, неје́ пија́ница, не чу́је се од ње́г ни́какав зъл гла́с, или да је шљамо́тина.
- шљи́пча м** *који не бира куда корача, трапавко*. – Шљи́пча си је шљи́пча, он на́јде каљи́ште да се ушљи́па, па да га ни́где не́ма.
- шљока́ра → шљо́кча м** *пијаница*. – Ти́ја Крста́ бе́ше по́голема шљока́ра од ме́не, он ти се не потри́саше за сва́што. Што́ те, шљо́кчо, шљо́г не шљо́гира, нело ми ду́шу изе́де, ме́ће те изе́ле дабо́гдал.
- шпарци́ја м/ж** *који уме да приштеди, штедиша*. – Моја́ ма́ти бе́ше шпарци́ја, у сва́ко хо́ше зачу́вујеше понешто́, да се на́јде кат притре́бе.
- штрбља́ ↔ штрбна** *који је крезуб*. – Њма́ жену́ дру́сну, а он штрбља́, ни́шта му не пома́га да ѡма́ још једну́ такву́. Штрбна́, али ако те зака́чи с о́нија два́ зу́ба, те́шко си га те́б.
- штро́кља ↔ штро́кна** *који не држи до хигијене, који је штрокав*. – Ко́пка ме да чу́јем како́ је све́ ти́ја штро́кља наприча́л за ме́не, па да му сва́ ре́бра избро́јим. Ста́лно ми ду́ма да сам штро́кна, а ни́шта неје́ бо́ља од ме́не.
- штурча́ м** *празноглавац*. – За о́нога који́ ми́сли да је на́јпа́метан при на́с се вели́ да је штурча́.
- шћемба́ → шћемба́н → шћемби́л м** *који је великог стомака*. – Шћембо́, до́ста је́де, направи́ла си се ко рањени́ца од двеста́ ћила. Ти́ја шћемба́н, меши́на му се наду́ла ко на бобовња́ка. Питу́је Нико́ла Шћемби́л Љуби́нка Ја́заваца: Љуби́нко, зна́ш ли када́ се ко́те ја́завци? – Па ка́д поста́ну шћембави́!

* * *

Као што се види, појам око кога се све врти јесте човек (тзв. "доминантна сема"). Његове особине у виду физичког изгледа или карактерних одлика групишу се у "лексичка семантичка поља" (која се исказују посебним антропографским лексемама). У нашем корпусу групишање по семантичким пољима није вршено из разлога наведених у уводним напоменама, мада је за саму суштину ствари исправније. Речи су наведене азбучним редоследом, а свака је семантички објашњена и говорним примером потврђена.

Оно што је веома уочљиво јесте несразмера у броју лексема којима се казују позитивне и пожељне особине и оних којима се казују негативне и непожељне особине, физичке или карактерне. Далеко је већи број ових других. Претеже негативно над афирмативним. То се види и по синонимним или варијантним низовима лексема са негативном конотацијом (маљу̀рко/пату̀љћо/чепѐрко/шкобѝц, навѝглава/навѝшија/тврдогла̀вштина, замајѝтина / замлатѝтина / занесѝтина, зачѝчкѝл / подирѝија / шољѝач; др̀тља → др̀тља̀к → др̀тѝтина, недѝгавац → недѝгавштина → недѝгља, скр̀чља → скр̀чољ → скр̀чѝтина). Нису пронађени овакви низови са антиподним лексемама афирмативне конотације. Иако постоји чак пет градација у именовању женске лепоте, довољна је само једна лексема која казује ружноћу да анулира свих они пет градација.

За ту̀ј Та̀ску да ти не врѐвим: брѐ, онѝ има у̀баво, па нѝубаво, па јѝш нѝубаво, и на̀јубаво, али онѝј њѝјно у̀бавѝло свѐ замунѝло.

Имаше нѝску тр̀таву женицу, гѝдна ко ва̀пѝр, а чеља̀та ко бѐсно кѝче, и умѝјеше неизмѝслено гѝдно да уврѝди.

Изгледа да је у људској природи да се више истиче оно што је ружно и негативно од онога што је добро и племенито, и то скоро увек код другога, а сасвим ретко или никако код себе самога. Али то је тако и у другим срединама, не само у Лужници. А говор само језичким средствима именује све појавне облике ове доминације ружног над лепим.

Ljubisav N. Ćirić

DU VOCABULAIRE ANTHROPOGRAPHIQUE DE LUŽNICA

L'article a tenté de donner une image complète du lexique anthropographique des parlers de Lužnica à travers le corpus bien approprié. Ainsi, on souhaite montrer quel type de lexique prévaut dans certains domaines de signification de la personnalité humaine : affirmatif avec la connotation du beau, ou négatif avec la connotation du laid.

Mots clés: mot, lexème, lexème anthropographique, discours de Lužnica

НА ТЕМЕЉИМА НАРОДНИХ ГОВОРА

Зборник радова посвећен проф. др Јордани Марковић
поводом одласка у пензију

Уредници

Доц. др Тајјана Трајковић

Проф. др Надежда Јовић

Секретар

Доц. др Александра Јанић

Издавач

Филозофски факултет Универзитета у Нишу

За издавача

Проф. др Наталија Јовановић, декан

Лектура

Аутори

Прелом

Уредници

Тираж

100 примерака

Штампа

PUNTA Ниш

Формат

240 x 165

Ниш 2020

ISBN-978-86-7379-551-5

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41(082)

821.163.41.09(082)

811.163.41:929 Marković J.(082)

012 Marković J.(082)

811.163.41:811.16(082)

На темељима народних говора : зборник радова посвећен проф.
др Јордани Марковић
поводом одласка у пензију / уредници Татјана Трајковић, Надежда
Јовић. - Ниш : Филозофски
факултет Универзитета, 2020 (Ниш : Punta). - 736 стр. : слика
Јордане Марковић ; 24 cm

Радови на срп., мак. и енгл. језику. - Тираж 100. - Напомене и
библиографске референце уз текст.

- Библиографија уз сваки рад. - Summary; Résumé; Резюме.

ISBN 978-86-7379-551-5

1. Трајковић, Татјана, 1977- [уредник]

а) Марковић, Јордана (1953-) -- Биобиблиографија -- Зборници б)

Српски језик -- Зборници в)

Српска књижевност -- Зборници г) Српски језик -- Словенски језици

-- Зборници

COBISS.SR-ID 27635977